

**Litterarum radices amarae,
fructus dulces sunt**

**Tanulmányok
Adriányi Gábor 80. születésnapjára**

LITTERARUM RADICES AMARAE, FRUCTUS DULCES SUNT
Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára

Adriányi Gábor

LITTERARUM RADICES AMARAE, FRUCTUS DULCES SUNT

Tanulmányok
Adriányi Gábor 80. születésnapjára

Szerkesztette:
KLESTENITZ Tibor
ZOMBORI István

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Budapest, 2015

Kiadja:
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó:
Fodor Pál főigazgató

A kötet kiadását támogatta:
a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) Budapest
és a
Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány
www.heh.hu

A borítón:
Ispánki József:
Szent István és Boldog Gizella szobra a veszprémi várban
Fotó: Wikipédia

ISBN 978-963-9627-92-5

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged

Nyomdai munkák:
Kódex Könyvgyártó Kft., Budapest
Felelős vezető:
Marosi Attila

TARTALOM

KÖSZÖNTŐ

- Várszegi Asztrik*
Adriányi Gábor professzor köszöntése 80. születésnapján 9
- Habsburg Ottó*
Liber amicorum Adriányi Professor Úr számára 11

EGYHÁZ ÉS TÖRTÉNETÍRÁS

- Rosdy Pál*
Történeti látásmód az egyházban 13
- Szabó Csaba*
A magyar katolikus egyháztörténet-írás Nyugat-Európában 1945 után 17
- Vértesi Lázár*
Historia domusok a pécsi egyházmegyében 25

A KÖZÉPKOR SZÁZADAIBÓL

- Eördögh István*
A konstanzi zsinat összehívásának előzményei 31
- Solymosi László*
Konfliktuskezelés Vetési Albert egyházi és Újlaki Miklós világi földesúr
birtokain 49

A KORA ÚJKOR EGYHÁZTÖRTÉNETÉBŐL

- Gőzsy Zoltán – Varga Szabolcs*
A pécsi egyházmegye kora újkori történetének kutatási lehetőségei 65

Tusor Péter

Lippay primás, a vasvári béke és a német birodalmi rendek (1664. október). 79

Beke Margit

Verses köszöntések Batthyány József esztergomi érseki beiktatásának alkalmából . . . 89

1848–1849 A MAGYAR KATOLICIZMUS TÖRTÉNETÉBEN

Sarnyai Csaba Máté

Az egyházi kinevezések gyakorlatának néhány kérdése 1848 végéig 105

*Tamási Zsolt*Magyar szkizma? Horváth Mihály 1849-es nemzeti zsinati tervezete
Viale Prelà nuncius jelentésének a tükrében 111

ZSINATOK ÉS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK MAGYARORSZÁGON

Gárdonyi Máté

A papnevelés ügye a veszprémi egyházmegyei zsinatokon (1923, 1934) 123

*Csibi Norbert*Adalékok az első világháború előtti magyar katolikus nagygyűlési határozatok
végrehajtásának történetéhez. 131*Klestenitz Tibor*A hitélet elmélyítésének kérdései a magyar katolikus nagygyűléseken
a dualizmus korában 143*Gianone András*

Nyisztor Zoltán és az utolsó katolikus nagygyűlések 155

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Bakó Balázs

Mikes János püspöki szolgálata az első világháború alatt 173

Zombori István

Egy politikai karrier indulása. P. Zdravec István 1914–1918 181

Tengely Adrienn

A főkegyúri jog kérdése az első magyar köztársaságban 189

Tóth Tamás

A Tanácsköztársaság a Szentszék szemével (1918–1920) 201

<i>Hegedűs András</i>	
Az Ipolyi-gyűjtemény útja Esztergomba.	215

A HORTHY-KORSZAK EGYHÁZTÖRTÉNETÉBŐL

<i>Csiky Balázs</i>	
Katolikus megújulás a statisztikai adatok fényében	223
<i>Tóth Krisztina</i>	
Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián?	243
<i>Grósz András</i>	
A templomi német nyelvhasználat ügye a két világháború közötti Magyarországon	257
<i>Lénár Andor</i>	
Katolikus egyesületi szervezkedés a váci egyházmegyében a két világháború között.	269
<i>Balogh Margit</i>	
Pehm József prelátus és a muraközi országgyarapodás	285

KATOLICIZMUS A KOMMUNISTA DIKTATÚRÁBAN

<i>Soós Viktor Attila</i>	
A Bibliában őrzött 41 dollár egy évet ért. Steixner Antal várpalotai plébános bebörtönzése	301
<i>Fejérdy András</i>	
A Szentszék tárgyalásai a magyar és a csehszlovák kormánnyal (1963–1978). Szempontok az összehasonlító elemzéshez.	317
<i>Mózessy Gergely</i>	
Beszűkített mozgástérben. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és a hatalom 1961–1962 fordulóján.	333

RENDEK ÉS SZERZETESEK

<i>Molnár Antal</i>	
A közép-európai katolicizmus a századfordulón a monarchikus ideálok és a nemzetépítés válaszfútján. A jezsuita rend osztrák–magyar rendtartományának példája	347

Bánkuti Gábor

Közelítések a román jezsuita provincia történetének vizsgálatához 355

Petrás Éva

„Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete 365

Somorjai Ádám OSB

Békés Gellért OSB, a nyugati magyar bencések előjárója. 373

*Rétfalvi Balázs*Egy magyar lazarista Kolumbiában. Ruzsik Vilmos CM missziós szolgálata
1949–1968-ig 387

POLITIKAI PÁLYAFUTÁSOK A 20. SZÁZADBAN

Pritz Pál

Jászi Oszkár helye a magyar történelemben 397

*Erdődy Gábor*Demokratikus jogállamiság és parlamentáris demokrácia Antall József politikai
filozófiájában 411

FÜGGELÉK

Adriányi Gábor

Önéletrajz 425

Adriányi Gábor publikációs listája 428

A kötet szerzői. 463

ADRIÁNYI GÁBOR PROFESSZOR KÖSZÖNTÉSE 80. SZÜLETÉSNAPIJÁN

Adriányi professzor úrral a rendszerváltás pezsgő időszakában találkoztam életemben először. Érthető ez a kései találkozás, ő évtizedekig a táboron kívül, magam azon belül éltem.

Ami a személyes találkozás pillanatában a köztünk lévő ismeretlenség kódét eloszlatja, az a közös lelkesedés és kutató tekintetünk volt. A szemkontaktus izzásában, hevesen gesztikulálva adtuk-vettük egymás között a szót: mit tehetünk a visszanyert szabadságban a magyar egyházért, az egyháztörténet-írást, az oly fontos tisztánlátásért, amely a jövő érdekében a cselekvéshez szükséges. Öröm volt megélni az idősebb, tapasztaltabb, a szabadságból érkezett testvér nyitottságát, tenni vágyását, lendületét és készségét a környezet akkor is még mindig sokakat bénító alattomos félelmei között.

Szándékom szerint ezt a ma is fiatal, lendületes és alkotó Adriányi professzor urat köszöntöm, de most már 80. születésnapján.

Adriányi Gábor professzor a 20. század második felének kortanúja, tanúságtevője. Ezt a nehéz időszakot testére nyomott égő, fájdalmas és sebeket is hátrahagyó bélyeg formájában élte meg és viseli. Évei száma immáron 80-ra kerekedett: itthon, határainkon túl, és újra itthon. Nem hétköznapi ez az életpálya! Nagykanizsán látta meg a napvilágot 1935-ben, katolikus családból piarista iskolába kerül, onnan papi hivatását követve a veszprémi szemináriumba, majd a budapesti Központi Szemináriumba. Mivel fiatal élete egyúttal a pártállam berendezkedésének is időszaka, élete kísérőjelenségei azok az események, amelyek a következő címszavakkal lehet vázlatosan jellemezni: a kommunista pártállam egyre nagyobb térnyerése, erőszakos berendezkedése, a katolikus iskolák államosítása, szerzetesrendek feloszlása. Fiatalon megélte azt, hogy amiben nevelkedett, szeme láttán omlott össze. A hatalmi mohóság részbeni következménye, hogy kitör az 1956-os forradalom, amelynek leverését még nagyobb erőszakhullám követ. Ezek az évek a fiatal teológus növendék szemináriumi évei, amikor a kommunista pártállam másodsorú lendül neki egyházellenes tevékenységének. Ebben a pontban mutatkozik meg az, hogy történelem és személyes élet nem párhuzamosan haladó vonalak, hanem közös és fájdalmas keresztút. A szemináriumból történő eltávolítás, a megfigyelés és ellenőrzés évei, a titkos papszentelés élménye és keresztje, ahol még apa és fia is szembekerül, sok szenvedést hoznak a fiatal papnak és kijelölik a menekülés, majd a külföldi újrakezdés útját. Európa szabad lehetőségei nyitják meg Adriányi Gábor előtt a római, párizsi és bécsi tanulmányokat, majd a hosszú távú tanítás és tudományos munka, a megállapodás és alkotás éveit. 1971-től magántanár a Bonni Egyetem Katolikus Teológiai Karán, 1976 óta ugyanott tanszékvezető tanár, az Egyháztörténeti Intézet igazgatója. Kiténtetéseket,

elismerést kap: Fraknói Vilmos-díj, Varsói Katolikus Akadémia tiszteletbeli doktora. Majd újra itthon, több egyetemen dolgozik, 2012 és 2015 között az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója a magyar katolikus egyház 1790 utáni zsinataival és nagygyűléseivel foglalkozó OTKA-program senior kutatójaként.

Az újra itthon töltött évek során Adriányi professzor úr megjelentetett munkái, szabadságélményéből és a szabad kutatás háttéréből megfogalmazott véleményei több alkalommal teremtettek feszült helyzetet, váltottak ki vitát az olvasóban, a tájékozódó keresztények között, vagy a szakma köreiben. Ez a megtapasztalt csalódás, félreértés, kritika ellenére is természetes dolog volt. Hosszú út vezet még addig, amíg egy nyugati típusú szabadságban írt történeti munka, annak szemléletmódja otthonra talál a honi környezetben, amelyet árnyként beborít a múlt és közelmúlt nyomasztó félelme.

Adriányi Gábor életének nyolc évtizede történelmi megrázkódtatásokon át vezető életút. Ennek ellenére alkotó és termékeny élet, amelynek jeles mérföldköve mellett szó, köszönő szó nélkül nem mehetünk el. Legyen e tanulmánykötet, amelyet a szakmai kiváló művelői állítottak össze, tisztelgés Adriányi professzor úr előtt a Professzor úr, tanítványai és barátai, de sokan mások örömeire is. Testvérként, tisztelőjeként köszöntöm a 80 éves Adriányi professzor urat. Köszöntöm és köszönöm életét és munkásságát.

Ad multos annos! Isten éltesse, kedves Professzor Úr!

Pannonhalma, 2015. február 22.

Várszegi Asztrik
c. püspök, pannonhalmi főapát
a MKPK Kultúra és Tudomány Bizottság tagja

HINDENBURGSTRASSE 15
82343 PÖCKING b. STARNBERG
(OBERBAYERN)
TELEFON (0 81 57) 70 15
TELEFAX (0 81 57) 70 87

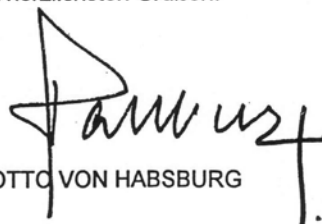
Für liber amicorum für Prof. Adriányi

Ein ungarischer Politiker, der nach einer recht erfolgreichen Karriere im eigenen Lande gezwungen war, in die Emigration zu gehen, hat seinerzeit ein zynisches, aber zutreffendes Wort gesagt: Die Emigration ist etwas Furchtbares. Sollte sie länger dauern, sinkt jeder von uns auf sein eigenes Niveau herab. Das Wort allerdings kann in einem anderen Sinn verstanden werden. Es ist meine Erfahrung mit vielen Emigrationen, dass es wohl Menschen gibt, die in ihr zugrunde gehen, dass aber andere gerade in diesem Fall neue Höhen finden. Das war so z. B. bei dem großen spanischen Historiker Salvador de Madariaga, von dem einmal mit Recht gesagt wurde: Er ist nicht in die Emigration gegangen, denn er hat seine Heimat mit sich getragen.

An diese Worte muss ich mich erinnern, wenn nunmehr Professor Gabriel Adriányi seinen 65. Geburtstag erreicht hat. Von ihm konnte man auch sagen: Er hat sein Ungarn mit sich genommen. Er hat durch seine Arbeiten und durch seine Schriften entscheidend dazu beigetragen, dass die 40 Jahre des Kommunismus überwunden werden konnten, weil er den Geist seines Heimatlandes in Deutschland weiter lebendig erhalten hat. Dass hier insbesondere der tiefe Glaube von Professor Adriányi sowie sein Patriotismus entscheidend waren, wissen diejenigen, die seine Werke lesen und seine Arbeit beobachten konnten. Als viel Älterer muss ich sagen, dass man mit 65 Jahren noch sehr jung ist. Indem ich Professor Adriányi meine herzlichsten Glückwünsche und meinen Dank zum Ausdruck bringe für all das, was er geleistet hat, kann ich daher nur sagen, dass meines Erachtens seine größte Aufgabe noch vor ihm liegen kann.

Der Kommunismus hat in vielen Ländern die Glaubensgemeinschaften zutiefst getroffen. Vierzig Jahre Vernichtung haben ihre Spuren hinterlassen. Nachdem heute Gott sei Dank Ungarn sich in die Reihe der freien Nationen durchgekämpft und sich dort beispielgebend bewährt hat, ist es nunmehr an der Zeit, tatsächlich das Werk zu vollenden. Hier wird Professor Adriányi durch seine Tätigkeit zuerst in Ungarn, dann aber auch in der Bundesrepublik Deutschland durch seine Arbeiten und in seiner Rolle als Professor noch sehr viel zu tun haben. Er hat noch, so Gott will, einen langen Weg vor sich. Auf diesem werden ihm seine Freunde viel Erfolg wünschen, nicht nur in seinem Interesse, sondern in dem seiner alten Heimat, seiner neuen Heimat und nicht zuletzt auch seines Glaubens.

Mit herzlichsten Grüßen!

OTTO VON HABSBURG

LIBER AMICORUM ADRIÁNYI PROFESSZOR ÚR SZÁMÁRA¹

Egy magyar politikus, akit valóban sikeres pályafutás után a saját hazájában arra kényszerítettek, hogy emigrációba menjen, cinikus, de találó szót mondott akkoriban: az emigráció valami rettenetes. Ha hosszabb ideig tart, közülünk mindenki lesüllyed a saját nivójára. A szót azonban egy másik értelmében is felfoghatjuk. Az a tapasztalatom sok emigrációval, hogy vannak emberek, akik tönkremennek benne, míg mások éppen ebben az esetben érnek el új magasságokat. Így volt ez például a nagy spanyol történész-szel, Salvador de Madariagával, akiről egyszer – jogosan – megállapították: nem ment emigrációba, hiszen magával vitte a hazáját.

Ezekre a szavakra kell emlékezmem, amikor Adriányi Gábor professzor immár elérte 65. születésnapját. Róla is el lehetne mondani: magával vitte a saját Magyarországot. Munkájával és írásaival döntően hozzájárult ahhoz, hogy le lehetett gyúrni a kommunizmus negyven évét, mert Németországban ő életben tartotta hazájának szellemét. Hogy itt elsősorban Adriányi professzor mély hite, valamint patriotizmusa volt döntő, mindazok tudják, akik a műveit olvashatták és a munkáját figyelhették. Sokkal idősebbként azt kell mondanom, hogy az ember 65 évesen még nagyon fiatal. Azzal, hogy kifejezem legőszintébb jókívánságaimat és köszönetemet Adriányi professzornak mindazért a teljesítményért, amit nyújtott, csak azt mondhatom, hogy nézetem szerint a legnagyobb feladata még előtte áll.

A kommunizmus sok országban mélyen érintette a hívő közösségeket. A negyven év rombolás hátrahagyta a nyomait. Miután ma Magyarország – Istennek hála – a szabad nemzetek sorába küzdötte magát és ott példamutatóan megállta a helyét, itt az ideje a munka tényleges bevezetésének. Adriányi professzornak először is Magyarországon, de a Német Szövetségi Köztársaságban is munkájával és egyetemi tanári szerepében még nagyon sok tennivalója van. Ha a jó Isten is úgy akarja, még hosszú út áll előtte. Ehhez az úthoz sok sikert kívánnak neki barátai, nem csak az ő érdekében, hanem hazája, új hazája és nem utolsósorban a hite érdekében.

A legszívélyesebb üdvözléssel:

Habsburg Ottó

¹ Ezt az eddig nem publikált levelet Habsburg Ottó a 2000. év elején küldte az akkor 65 éves Adriányi Gábor professzornak. Fordította: Klestenitz Tibor.

ROSDY PÁL

TÖRTÉNETI LÁTÁSMÓD AZ EGYHÁZBAN

Franz Joseph Schierse (1915–1992) teológus szellemes mondása szerint a II. vatikáni zsinat levette az egyház kapujáról a táblát: „Történészeknek tilos a bemenet!” Éppen ettől riadt meg annak idején legjobban a konzervatív oldal. Semmi sem állandó? Minden változó?

Pedig a II. vatikáni zsinat (1962–1965) 16 dokumentumában nem találhatunk kifejezett utalást a történetírásra, történelemszemléletre. Legfeljebb a *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúciójának 44. pontjából idézhetjük: „Amiként a világ érdeke, hogy felismerje: az egyház a történelemben társadalmi realitás, ugyanígy az egyház is jól tudja, hogy mennyi mindent köszönhet ő az emberiség történelmének és fejlődésének.”

Ugyanennek a dokumentumnak 59. pontja a történettudományra is vonatkozik: Az egyház semmiképpen sem tiltja, hogy a „művészetek és a tudományok a maguk határai között a saját elveiket és módszerüket kövessék”.

A zsinat nem a dokumentumok betűiben, hanem szellemében hozott változást a középkori statikus látásmóddal szemben. A történeti-kritikai módszer nyert polgárjogot a Szentírás kutatásában, értelmezésében. A liturgia reformjában, a dogmafejlődés értelmezésében természetesen érvényesült a történeti látásmód.

Az „idők jeleinek” meglátása, amelyről XXIII. János pápa nyomán a zsinat óta annyi szó esik, ugyancsak történeti szempont. A kinyilatkoztatott igazságok nem változnak, de mindig egy adott korban és kultúrában, társadalomban „testesülnek meg.” Az „idők jele” mindaz, amiben észrevehetjük a kor és a korabeli ember igényeit.

Nem az igazságok relativizálásáról van szó, hanem azok korszerű hirdetéséről. A változó kulturális „köntös” teszi korszerűvé a tanítást.

* * *

P. Marie-Dominique Chenu (1895–1990), a neves francia domonkos teológus egyike volt azoknak, akik már 1937-ben szorgalmazták a történeti módszer alkalmazását a teológiai oktatásban. Ez azt jelenti, hogy „minden teológiát a saját korában kell szemlélni, csakis saját környezetében lehet megérteni”. 1942-ben indexre is tették.

P. Chenu írt előszót Pierre Pierrard *A katolikus egyház története* című munkájához. (Magyar fordításban OMC–Agapé, Újvidék, 1987.) Ebben olvassuk: „Hogyan kell olvasni ezt az egyháztörténelmet, hogy az megfeleljen mind a szerző szándékának, mind tárgya igazságának? Nyugtalanító lenne azt látni, hogy az egyházban a biblikus és liturgikus megújulás nem kötődik a történelem mozgása iránti nagyobb érzékhez, és az idők jelei által megvilágított »üdv történet« megértését nélkülözve csak egy rövidlátó pasztorális pozitívizmusra hagyatkozik.”

Több századon keresztül, a középkortól a XIX. század kellős közepéig a történelemre mint példák gyűjteményére (exempla – mondta a középkori latin nyelv) néztek, s tárgyát mint morális vállalkozást szemlélték. A történelem „tanulságait” nem lehet visszavezetni ezekre a leckékre, mert egy ilyen hivatkozás a múltra magában foglalja a társadalmak és az ember változatlanóságának eszméjét. Az egyház történetét túl gyakran csak úgy tárgyalták mint példatartat, amelyből a teológus és a lelkipásztor kész normákat vehet elő, legfőljebb egy kazuisztikus alkalmazást is számba kell venni.

Ez az ember történetének és a hit hagyományának súlyos félreértése – folytatja Chenu. Ez a dogmatikai vagy jogi pozitívizmus lényegi dimenzióitól fosztja meg azt, amit Isten eljövetele a történelemben elindított és életben tart. Valójában a történelem a hittel szövődik össze. S a történelem a hitben nem csupán példaanyagot talál, hanem dinamizmusának érthetőségét is. Mert „a Lélek, aki az idők folyását vezeti és megújítja a Föld színét, jelen van ebben a fejlődésben”. Fontos tehát, hogy a hívő, amikor keresztény létének öntudata felmerül benne, kész legyen a történelem, a „szent” történelem megértésére, ideértve a földi körülményeket is, amelyek misztériumának színhelyét képezik.

* * *

Karl Rahner és tanítványa, Herbert Vorgrimler kötetében, a Teológiai Kiszótárban (magyarul: Szent István Társulat, 1980.) az egyháztörténelemről mint teológiai tudományokról ezt olvassuk: „Az egyháztörténet az a disciplina, amely az egyháznak mint teológiai és üdvtörténeti realitásnak történetét tudományosan kutatja és bemutatja. Az egyháztörténet csak akkor teológiai tudomány, ha így értelmezi önmagát, ha tehát a tárgyat úgy fogja fel, ahogyan azt – vagyis az egyház történetét – maga az isteni kinyilatkoztatás feltárta előttünk, s ha az egyház múltbeli önfelfogását tárja elénk: az egyháztörténet csak abban az esetben különbözik az általános vallástörténetnek a kereszténységgel foglalkozó részétől (és ez vonatkozik arra az esetre is, ha ezt a részt történetesen katolikus írónak.) Az a keresztény tan és meggyőződés, hogy az egyház isteni eredetű, az egyháztörténet művelésénél nem lehet a keresztény vallástörténet tisztán »a posteriori« kutatásának csupán negatív normája. Az »a posteriori« kutatásban az egyháztörténetnek természetesen az egyház önkritikáját kellene szolgálnia azzal, hogy szembeszáll az egyháznak az elmélet és a gyakorlat terén elkövetett hibáival, és megpróbálja rekonstruálni azt, amit az egyház elkendőzött.”(144–145. oldal.)

Világos ebből a tudományos módszer, az előítélet-mentes megközelítés, sőt kritika. Ugyanakkor az egyháztörténet mint teológiai tudományág kritériuma is egyértelmű. Am nyoma sincs az apologetikus kísértésnek, az „épületesség” igényének.

* * *

Közismert, hogy az egyházjog tudományának művelői között szép számmal vannak világszerte nem-katolikus, sőt nem hívő jogászok is, akik úgy tekintik a katolikus egyházjogot, mint kiemelkedő értékű, kétezer éves jogrendszert. Nem hisznek az egyházban, nem fogadják el „misztérium” jellegét, csupán a hívő emberek evilági intézményét látják benne.

Ezzel szemben máig él az a felfogás, hogy az egyháztörténet tudományát igazán csak hívő katolikusok, sőt papok tudják művelni. Ha valaki ezt azért vallja, mert azt várja az egyháztörténésztől, hogy apologetikát üzzön, akkor tévúton jár. Az egyháztörténet-írás mint teológiai tudomány a kinyilatkozásból is meríti ismereteit, de tudományos történet-

írásnak csak akkor nevezhető, ha ugyanúgy a történeti forrásokat használja, elemzi, mint a profán történettudomány.

Forráskritikával, a társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális élet összefüggéseiben meríti megállapításait.

Szekfű Gyula temetésén 1954-ben tanítványai nevében Ember Győző, az Országos Levéltár főigazgatója feltűnő bátorsággal hangsúlyozta, hogy a nagy professzor mindig azt tanította, hogy a történelmet úgy kell megírni, ahogy volt. A jelenlévő Andics Erzsébet másnap hivatalában hangos szóval készült ezért eltávolítására. Ha nem is lehet a történelmet tökéletes tárgyilagossággal megírni, az egyháztörténész sem képes mindig erre, tudományos módszereivel, felkészültségével erre kell törekednie, amennyire forrásai engedik.

Messze jártunk annak idején, a szocialista diktatúra évtizedeiben a történetírás tárgyilagosságától. A politikai propaganda, a „brosúra-irodalom” érdekei szerint, felhasználva a korábbi polgári történetírás egyoldalúságait, csak maradi eszmék görcsös védelmezőjét látta a katolikus egyházban. Az elfogult protestáns történetszemlélet sem segítette a katolikus egyház történetének a magyar történelemben való szerepének felismerését. A katolikus egyháztörténet-írás levegőhöz se jutott. Jellemző, hogy a hittankönyvek sorából mindvégig hiányzott az egyháztörténeti tankönyv, csak a katolikus gimnáziumok számára született egy jegyzet.

Az Állami Egyházügyi Hivatal cenzúrája és engedélye alapján megjelenő könyvek közül pedig hiányoztak a külföldi fordítások és a hazai történeti irodalom művei. Szántó Konrád ferences (1920–1999) egyháztörténete – minden gyengesége ellenére – csak az ún. „olvasás” éveiben láthatott napvilágot.

Szántó Konrád sem kerülhette el, amiről ő maga elítélően írt említett művében. „Múltbéli történetírásunk gyakran tendenciózus és apologetikus volt. Tendenciózus, mert eleve felállított szempontok és tételek igazolására törekedett, és a múlt eseményeit, személyeit és intézményeit csupán saját álláspontjának alapján bírálta. Apologetikus, mert saját eszméinket és múltunkat mindenáron védelmezni akarta.”

* * *

A kereszténység mint történelmi kinyilatkoztatásra épülő vallás Jézus Krisztus történelmi személyére vezeti vissza létét. Nem csak kezdete meghatározott időben és térben. Ez a kereszténység történetileg folytatódik is az egyházban. A történelmiség a lényegéhez tartozik, vagyis nemcsak története van, hanem önmegvalósulásában történelmi egész, amennyiben a történelemben és a történelmen keresztül valósul meg (Karl Rahner).

P. Szilas László S.J. Egyháztörténelmi megfontolások című, 1981-ben megjelent cikkében egy apró példán mutatja be az egyháztörténeti szemléletmód változását: „A mélypontokat is vállalnunk kell az egyház életében, s nem szabad megkísérelnünk, hogy ezeket »kimagyarázzuk« vagy »apologizáljuk«. Nem szabad, hogy olyan egyháztörténelem-tanítás kapjon helyet, amelyet magam is megértem diákkoromban. Tanárunk kifejtette VI. Sándor pápával kapcsolatban, hogy igen, voltak gyerekei, de csak mint bíborosnak. Miután pápává választották, felhagyott erkölcstelen életével. Ez az állítás így egyszerűen hamis, amit a forrásokból ki lehet mutatni. Az igazságot, a történelmi tényt vállalnunk kell, bármilyen szégyenletes legyen is.”

SZABÓ CSABA

A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZTÖRTÉNET-ÍRÁS NYUGAT-EURÓPÁBAN 1945 UTÁN

Magyarországon a 19. század közepétől, és a két világháború között is virágzó¹ egyházi történetírás és egyháztörténet-írás 1948 után lehanyagolt. Megszűntek a rangos periodikák,² nem készültek többé komoly szakmai elismerést kiváltó történeti összefoglalók, rendtörténetek.³ Csekély, lefajtott kutatás jellemezte a létezett szocializmus idején a vallás- és egyháztörténet-írást. Korabeli neves művelői külföldre távoztak (pl. Deér József, Kerényi Károly, Öry Miklós jezsuita), esetleg más témákat kerestek, vagy alig jutottak lehetőséghez.⁴ Az ideológiai alapú történelemszemlélet osztályharcos elméletei közé alig fért be még a középkori egyház kutatása is.⁵

Magyarországon csak néhány történésznek adatott meg, hogy osztályharcos alapon egyháztörténeti témában publikáljanak.⁶ Az 1980-as évektől enyhe változást lehetett meg-

-
- 1 A katolikus történetírás a Horthy-korszakban virágkorát élte. Különösen a neves szerzetes paptanárok, például a bencés *Erdélyi László* (Szent Imre és kora. Bp., 1930.; A magyar lovagkor társadalma és művelődése (1205–1526. Bp., 1932.; Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig. Bp., 1942.), a piarista *Takács Sándor* (Magyar nagyasszonyok I–II. Bp., 1926/1934.; *Emlékezzünk eleinkről I–II.* Bp., 1929.; Kémvilág Magyarországon I–II. Bp., 1932.), *Balanyi György* (Magyarország története a legrégebbi időtől a mohácsi vészig. A középiskolák 3. osztálya számára. Bp., 1926.; Magyarország története a mohácsi vésztől napjainkig. A középiskolák 4. osztálya számára. Bp., 1924.) kézi- és tankönyveit, monográfiáit érdemes megemlíteni.
 - 2 Szekfü Gyula kezdeményezésére alakult meg a Katolikus Történetírók Munkaközössége, amelynek kiadványa tíz évig a katolikus történetírás egyik fontos szakfolyóirata volt. *Regnum – Egyháztörténeti Évkönyv*, 1936–1946.
 - 3 Elegendő Fraknoi Vilmos, Karácsonyi János, Knauz Nándor, Lukcsics József és mások munkáira utalni. A rendtörténetek tekintetében pedig példaként említhetjük: *Békefi Remig: A pilisi apátság története*. Pécs, 1891–1892.; *Uő: A pásztói apátság története*. Bp., 1898.; A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története I–XII. A magyar kereszténység, királyság és bencés rend fönállásának kilencszázados emlékére kiadja a pannonthalmi Szent-Benedek-rend. Szerkeszti Sörös Pongrác, Erdélyi László. Bp., 1908–1916.; *Balanyi György: Magyar piaristák a XIX. és XX. században*. Bp., 1942.; *Uő: A magyar piarista rendtartomány története*. Bp., 1943.
 - 4 Kumorovitz L. Bernát „illegális” premontrei szerzetes, a magyar történeti segéd tudományok egyik doyenje például 1950 és 1957 között alkalmi munkákból élt, különféle intézmények (Budapesti Történeti Múzeum, MTA Történettudományi Intézet) felkérésére oklevélkivonatokat és fordításokat készített. 1945-ben az MTA levelező tagjává választották, majd 1949-ben tanácskozó taggá minősítették vissza. 1989-ben rehabilitálták, és 1990-ben a rendes tagok sorába emelték.
 - 5 Például *Mályusz Elemér* néhány munkáját lehet megemlíteni: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Bp., 1958.; *Uő: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971.
 - 6 Jelen tanulmány kereteit szétfeszítené a hazai marxista egyháztörténet-írás bemutatása. Ambrus László szerkesztésében hamarosan megjelenik az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának tanulmánykötetében egy hosszabb tanulmányom, amely áttekinti az 1945 utáni magyarországi

figyeln. Az Ecclesia katolikus szövetkezet 1983-ban erős cenzúrával kiadta Szántó Konrád ferences egyháztörténész egyetemes egyháztörténeti munkájának első kötetét, majd két-évente a további két kötetet.⁷ A kézikönyv markánsan jelezte, hogy létezik a művelt egyházi történetírás. Talán a munka megjelenésével is összefüggött a História című történelmi folyóirat 1983. évi 5–6. tematikus számának megjelenése Egyház és társadalom címmel.⁸ Két évvel később, 1985. február 12–14-én – 40 éve első alkalommal – egyháztörténeti konferenciát rendeztek Esztergomban. Az Új Ember katolikus hetilap és a História történelmi folyóirat szerkesztősége által rendezett tanácskozáson az előadók feltérképezték a hazai egyháztörténet fehér foltjait, és javaslatokat fogalmaztak meg a kutatások lehetséges irányára vonatkozóan.⁹ A História 1985. évi 4. száma – az esztergomi konferencia hatására – az egyháztörténet-írással foglalkozott. Némelyik előadás szerkesztett, rövidített változatát le is közölte a folyóirat. Szántó Konrád ferences egyháztörténész cikkének szerkesztői bevezetőjében olvasható: „A História szerkesztősége kiemelt fontosságot tulajdonít annak, hogy mind tervszerűbb kutatások tárják fel a magyarországi egyházak társadalmi-kulturális szerepének és általában a vallásos gondolkodásnak a történetét.”¹⁰

Fontos lépés volt 1988-ban a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) megalakulása is Budapesten. Az alapítók és a csatlakozó szakemberek a magyar egyház ezeréves történetére koncentráltak. Hamarosan kiadták az azóta is folyamatosan megjelenő Magyar Egyháztörténeti Vázlatok című folyóiratot. Önálló kiadványaik száma (különbféle sorozatokban) mára meghaladja a 200 kötetet.¹¹

A nagy áttörést az 1988-as év hozta meg: a katolikus ellenreformáció legjelentősebb alakja, Pázmány Péter halálának 350. és Szent István király halálának 950. évfordulójára szervezett emlékkonferencia. A Római Katolikus Püspöki Konferencia Egyháztörténeti Bizottsága, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és az MTA Egyháztörténeti Bizottsága 1988. február 29. és március 2. között közös konferenciát rendezett Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A rendezvényt az ELTE rektora mellett Paskai László bíboros, prímás, esztergomi érsek nyitotta meg. Michele Maccarrone pápai prelátus felolvasta II. János Pál pápa köszöntő táviratát is, amelyben a Szentatya méltatta a kezdeményezést. A háromnapos ülésszakon felvonult a társadalomtudós szakma szinte teljes elitje: akadémikusok, egyetemi tanárok, világi és egyházi történészek, művelődéstudósok. A bevezető előadást Köpeczi Béla művelődési miniszter tartotta.¹² A Páz-

egyháztörténet-írás helyzetét is. Vö.: Szabó Csaba: A (katolikus) egyháztörténet-írás elmúlt 25 éve. Közlésre elfogadva. Várható megjelenés 2015.

7 Szántó Konrád OFM: A katolikus egyház története I–III. Bp., 1983., 1985., 1987.

8 História 5. (1983) 5–6. sz. Vö. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/bongesz/folyoiratok/historia/83-056/adatok.html> (Lekérdezés: 2014. március 7.)

9 Egyháztörténeti konferenciák, 1985–1988. História 10. (1988) 2–3. sz. 60–61. Vö. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/bongesz/folyoiratok/historia/88-023/index.html> (Lekérdezés: 2014. március 7.)

10 Szerkesztői bevezető Szántó Konrád: A katolikus egyháztörténet-írással című cikkhez. História 7. (1985) 4. sz. 30–31. Vö. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/bongesz/folyoiratok/historia/85-04/ch15.html#id526484> (Lekérdezés: 2014. március 7.)

11 Más, kisebb sorozatok mellett a „METEM könyvek” sorozatban megjelent eddigi utolsó, 80. kötet: Molnár Antal: Kalmárok és káplánok az Oszmán Birodalomban. Források és tanulmányok a balkáni és hódoltság katolicizmus 16–17. századi történetéhez. Bp., 2013. Az „egyéb kiadványok” jelenleg utolsó 81. kötete: Bálint László: Hamvas püspök és az ÁVH. Bp., 2014.

12 Bitskey István: Egyháztörténeti konferencia Pázmány Péter emlékezetére. Hungarológiai Értesítő 8. (1986) 34. sz. 272–273. Vö. http://epa.oszk.hu/01300/01361/00019/pdf/1986_3-4_272-273.pdf (Lekérdezés: 2014. március 7.)

mány-konferenciával áttört a gát, majd a hamarosan bekövetkező politikai és társadalmi változások teljesen felszabadították az egyháztörténet-írást.

AZ EMIGRÁNS EGYHÁZTÖRTÉNET-ÍRÁS NYUGAT-EURÓPÁBAN 1945 UTÁN

Az emigrációba kényszerült magyar egyháztörténet-írók több generációhoz tartoztak, több hullámban, eltérő történelmi, politikai szituációban, de lényegében ugyanazzal az indokkal, a kommunista önkényuralom miatt hagyták el hazájukat. Felkészültségük különböző, néhányukat nem is lehet hagyományos értelemben véve történésznek tekinteni. Ugyanakkor éppen ez a sokszínűség jellemezte az emigráns irodalmat, hogy a nem kimondottan „céhbeli” is hozzátehetette a maga véleményét, eredményeit a határon túl a magyar egyháztörténet-íráshoz. Bár gyakran csekély és egyoldalú forrásbázisból építkeztek, mégsem szabad leírni ezeket a munkákat, mert éppen azért, hogy egy-egy ritka forráscsoportból, vagy éppen a nyugaton hozzáférhető teljes sajtó- és szakirodalmi repertoárból merítettek, komoly adalékot szolgáltatnak az itthoni, ugyancsak egyoldalú és egysíkú történelemszemlélethez. Másik rendkívül fontos érdemük volt, különösen a saját korszakukban, hogy a kommunista egyházüldözés bemutatásával lényegében mindvégig éberren tartották az egyház és a nyugati közvélemény figyelmét, emlékeztettek arra, hogy a „vasfüggöny” keleti oldalán is létezik egy üldözött, szenvedő egyház.

Közi Horváth József inkább közíró volt, mint történész.¹³ Nem tanulta a történelemtudományt, mégis számos történelmi munkát írt, amelyeket több nyelvre is lefordítottak.¹⁴ Az írások nyelvezetére jellemző az elfogultságtól sem mentes hang, például a „Rafinált vallásüldözés...” egyes fejezetcímeiben: „A kádári egyházpolitika hazug dicsérete; A társutasok túlbuzgósága; A békepapok gyászos szerepe; Ravaszkodással álcázott vallásüldözés; Vörös medália Lékai bíboros-prímás mellén”.

13 Közi Horváth József (1903–1988): katolikus pap, politikus. 1927-ben Győrött szentelték pappá. 1929-ben a budapesti Tudományegyetemen teológiai doktorátust szerzett. Serédi bíboros a Katolikus Akció titkárává nevezte ki. Népszerűsítette a pápai szociális enciklikákat, kiállt a német nemzetiszocializmus ellen. 1939-ben a kormánypárti listán keresztényszociális programmal Győr országgyűlési képviselője lett. 1944 tavaszán a parlamentben tiltakozott a német megszállás ellen. 1948-ban Ausztrián keresztül Párizsba menekült, ahol megszervezte és vezette a Magyar Keresztény Népmozgalmat. 1949-ben New Yorkban telepedett le. A Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának tagjaként a menekültkérdéssel foglalkozott. 1956-ban visszatért Európába. 1957 és 1965 között a Paulinum nevű müncheni diákokthont vezette. 1970 végén az Európai Szabad Magyar Kongresszus elnökévé választotta. 1965-től a haláláig a München melletti Oberhachingban az egyházmegyei Karitászon otthon lelkésze volt. Írásai a Katolikus Szemlében, a Nemzetörben, az Életünkben és más lapokban jelentek meg.

14 Közi Horváth József: *Magyarok tündöklő csillaga, Szent István 975–1038*. Danubia Druckerei–Nemzetör, München, 1971.; *Uő*: Kardinal Mindszenty. Ein Bekenner und Märtyrer unserer Zeit. Kirche in Not – Ostpriesferhilfe, Königstein-Taunus, 1976. (angolul: Chichester–Chulmleigh, 1979., magyarul: Mindszenty bíboros, München, 1980.); *Uő*: Apor püspök élete és halála. München, 1977. (németül: *Leben und Sterben von Bischof Apor*, München, 1984.); *Uő*: Rafinált vallásüldözés Magyarországon. A szerző kiadása, München, 1980.

Vecsey József egyáltalán nem történész, hanem katolikus pap.¹⁵ Mégis neki köszönhető, hogy megszerkesztette és kiadta Mindszenty József bíboros leveleinek, beszédeknek, írásainak gazdag okmánytárát.¹⁶

Csonka Emil¹⁷ történettudományi kutatásai a legújabbkori magyar történelemre, főleg a Habsburg-ház 20. századi magyarországi történetére irányultak, de Mindszenty József emigrációban töltött éveit is ő dolgozta fel elsőként.¹⁸

Két kiválóan képzett és felkészült egyháztörténészt külön „esetként” kell bemutatni: Hermann Egyed¹⁹ egyetlen napot sem töltött emigrációban. A magyar katolikus egyház történetét összefoglaló monográfiája miatt mégis az emigráns irodalomhoz sorolhatjuk,²⁰ a mű ugyanis Münchenben jelent meg. Hermann Egyednek nem az emigránsok sorsa jutott, hanem az itthoni mellőzés és kényszerhallgatás. Rendkívül alapos munkája

-
- 15 Vecsey József (1913–1977): katolikus pap, szerkesztő. Tanulmányai után káplán és középiskolai hittanár, majd a szombathelyi szemináriumban teológiatanár volt. 1952 nyarán Párizsba menekült, magyar lelkész lett. 1954 augusztusától 1955 decemberéig Münchenben a Szabad Európa Rádió katolikus műsorát szerkesztette. Utána a svájci St. Gallenbe került, ahol lelképásztori munkát végzett. 1969-től kiadta és szerkesztette az *Életünk* című katolikus lapot. Mindszenty bíboros Nyugatra érkezése után bécsi titkárságának ügyvezetője lett és annak haláláig közvetlen munkatársa volt. Ezután a Mindszenty Alapítvány tagjaként megszervezte a vaduzi Mindszenty Házat. A Katolikus Szemlében és az Életünkben publikált.
- 16 Mindszenty Okmánytár I–III. Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek. Sajtó alá rendezte Vecsey, József. Ledermüller Oliver, München 1956–1957. Németül Johann Schwendemann-nal. Welt und Heimat, St. Pölten, Wien, 1957–1959. További Mindszenty-tárgyú munkái: Der Prozess Mindszenty. Dokumente (gesammelt und herausgegeben von Dr. J. Vecsey). Pannonia Sacra, München, 1961.; Kardinal Mindszenty. Beiträge zu seinem siebzigsten Geburtstag. Hg. Jozsef Vecsey. Donau Verlag, München, 1962.; Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára. St. Gallen, 1970. *Josef Vecsey*: Der Lebensweg Kardinal Mindszenty bis 1971.; Kardinal Mindszenty. Das Gewissen der Welt. Naumann, Würzburg, 1972. 9–60; *Uő*: Mindszenty, the Man. Cardinal Mindszenty Foundation, St. Louis, 1972.
- 17 Csonka Emil (1923–1982): újságíró, történész. Egyetemi tanulmányait a budapesti Tudományegyetemen és Bolognában végezte. Ott doktorált magyar irodalomból. Ausztriában, majd Münchenben élt. 1951 szeptemberétől haláláig (Vasvári Gergely néven) a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. Az 1962 májusában megindított Új Európa című külpolitikai és kulturális szemle felelős szerkesztője haláláig. A Katolikus Szemlében, az Új Hungáriában, a Kanadai Magyarországon is jelentek meg írásai. Németül Emilio Vasari néven publikált.
- 18 *Emilio Vasari*: Ein Königsdrama im Schatten Hitlers. Die Versuche des Reichsverwesers Horthy zur Gründung einer Dynastie. Herold, Wien–München, 1968.; *Emil Csonka*: Habsburg Ottó. Egy különös sors története. Új Európa, München, 1972.; *Emilio Vasari*: Dr. Otto Habsburg oder die Leidenschaft für Politik. Herold, Wien–München, 1972.; *Csonka Emil*: Zita története. Az utolsó magyar királyné, Új Európa, München, 1975. és Eötvös Kiadó, Bp., 1989. (németül E. V. Herold, München, 1975.); *Csonka Emil*: A száműzött bíboros. Mindszenty az emigrációban. Új Európa Kiadó, San Francisco, München, 1976. (németül E. V. Herold Verlag, Wien–München, 1977.); *Csonka Emil*: A forradalom oknyomozó története, 1945–1956. Veritas, München, 1980. (németül E. V. Die ungarische Revolution 1956. Seewald Verlag, Stuttgart, 1981.)
- 19 Hermann Egyed (1895–1970): történész, levéltáros, premontrei kanonok, egyetemi tanár. 1914-ben belépett a premontrei rendbe, 1918-ban szentelték pappá. A teológiát az innsbrucki, a német–történelem szakot a budapesti Tudományegyetemen végezte. 1929-ben történelemből doktorált. Teológiai tanár Jászón, majd a premontrei gimnázium tanára Gödöllőn. 1929–1940 között az egyháztörténet tanára a gödöllői rendi főiskolán. 1933-ban a budapesti Tudományegyetemen egyetemi magántanár. Több alkalommal kutatott Bécsben a Bécsi Magyar Történeti Intézet (1932-től Gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet) ösztöndíjasaként. 1940–1948-ban a szegedi tudományegyetemen a magyar történelem és művelődéstörténet nyilvános rendes tanára. 1944–1945-ben a Bölcsészettudományi Kar dékánja, majd pródekánja volt. 1949-ben nyugdíjazták. 1949–1950-ben a szegedi r. k. tanárképzőben a magyar történelem tanára. 1950-től Veszprémben kiegészítő lelkész és levéltáros.
- 20 *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Szerk., az előszót írta Adriányi Gábor. Aurora, München, 1973.

az emigrációban is, itthon is (a becsempészett példányok által) igen nagy hatást fejtett ki. Lényegében az egyetlen komoly egyháztörténeti szintézisét kínálta két évszázad egyháztörténelmének. Két évtizeden keresztül, 1950-től haláláig szilenciumra kárhoztatták ezt az európai műveltségű történészt, aki, amíg alkothatott, főleg közép- és újkori magyar történelemmel és egyháztörténettel foglalkozott.²¹

Salacz Gábor²² ugyan a két háború között több évet is töltött Ausztriában és Svájcban, de 1945 után Magyarországon maradt. Hasonlóan Hermann Egyedhez, külföldön megjelent műveit, különösképpen azok hazai és külhoni hiánypótló jelentősége miatt számíthatjuk az emigráns irodalomhoz.²³

Morel Gyulát²⁴ és András Imrét²⁵ együtt kell bemutatni, bár eltérő időpontban és történelmi helyzetben emigráltak, és önállóan is jelentős műveket alkottak. A legnagyobb

-
- 21 Főbb művei, a teljesség igénye nélkül. *Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő–Vác, 1932.; Uő: Lonovics József római küldetésének – 1840–1841 – belpolitikai és diplomáciai előkészítése. In: A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi Szemináriumának kiadványai. 1. Bp., 1934.; Uő: Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat. In: A Gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. Bp., 1935; Uő: Staatliche Klosterreform in Ungarn. 1814–1827. In: A Gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. VII. Bp., 1937; Uő: Les courants d'idées occidentaux dans l'enseignement de la théologie en Hongrie. Nouvelle Revue de Hongrie, 1938.; Uő: A vallásos ember a barokk korban. In: Magyar művelődéstörténet. IV. Barokk és felvilágosodás. Szerk. Domanovszky Sándor. Bp., 1941.; Uő: Az esztergomi érseki-prímási szék betöltése a XIX. század első felében. Századok 78. (1944) 7–9. sz. 463–487.*
- 22 Salacz Gábor (1902–1978): történész, tanár. Esztergomban, Pannonhalmán járt gimnáziumba, Szarvason érettségizett. Az Eötvös Kollégium tagjaként 1924-ben doktorált. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet ösztöndíjasa. Debrecenben egyetemi könyvtáros és tanársegéd. 1927-től a bécsi Theresianum tanára. 1938-tól a svájci St. Gallen-i Institut auf dem Rosenberg tanára. 1942-ben a budapesti egyetemen „a magyar egyházpolitika 1867–1918” tárgykör magántanára, majd a pécsi egyetemi intézet tanára, az újkori és egyetemes történelem megbízott előadója. 1946-ban „B” listára került, a Kisgazdapárt közbenjárására vették vissza állásába. 1948-ban a Szent István Akadémia tagja. 1950-ig a pécsi jogi karon adott elő, 1951 januárjában nyugdíjazták. Barta István segítette a Kossuth-iratok kiadásában. 1954-től a pécsi Üzemélelmelési Vállalatnál raktári anyagkönyvelő, majd alkalmi munkákat vállalt.
- 23 Főbb művei: *Salacz Gábor: A vallásalap kezdeteinek története. In: A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve. II. Bp., 1932.; Uő: A vatikáni zsinat és a placetum. In: A Gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. IV. Bp., 1934.; Uő: A primási szék betöltése 1891-ben. A magyar kultúrharc és főkegyúri jog történetéhez. In: A Gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. VI. Bp., 1936.; Uő: A magyar kultúrharc története. Pécs, 1938.; Uő: Br. Bánffy Dezső római akciója a néppárt ellen 1895-ben. Regnum, Pécs, 1943.; Uő: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. Görres Gesellschaft, München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 2.); Uő: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. Görres Gesellschaft, München, 1975. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 3.); Uő: A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948–1964). Görres Gesellschaft, München, 1988. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 9.)*
- 24 Morel Gyula (1927–2003): szociológus, jezsuita szerzetes. 1946-ban lépett be a Jézus Társaságába. Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte 1948-ban, majd Belgiumban, Franciaországban és Ausztriában folytatta. Filozófiát, teológiát és szociológiát tanult. A Bécsi Egyetemen lett a szociológia doktora. Bécsben és Münchenben ifjúsági nevelőmunkát végzett. 1962-ben részt vett a bécsi Magyar Egyházzociológiai Intézet megszervezésében, majd egyik vezetője lett. 1968-ban docens, 1969-ben rendes tanár lett az Innsbrucki Egyetemen, a Szociológiai Intézet vezetője volt.
- 25 András Imre (1928–2011): jezsuita szerzetes, szociológus. Csíkszeredán érettségizett (1947), majd Szatmárnémetiben jelentkezett a jezsuitáknál. 1947 szeptemberében átszökött Magyarországra, és a budapesti Manrézában megkezdte a noviciátust. Filozófiát tanult Szegeden és Budapesten. A rendek szétészóratása után Hódmezővásárhelyen és Leányfalun élt. 1956-ban rendi döntésre Ausztriában telepedett le. Teológiai, bölcséleti és szociológiai tanulmányokat végzett Innsbruckban és Bécsben. 1959-ben szentelték pappá Innsbruckban. 1962-ben tett rendi ünnepélyes fogadalmat Bécsben. 1974-ben Bécsben doktori címet szerzett. Disszertációját az 1920–1956 közötti magyarországi ún. „népi mozgalom”-ról írta. 1962-től

hatást közös alkotásukkal, a bécsi Magyar Egyházzociológiai Intézettel (Ungarisches Kirchensoziologisches Institut, UKI) és annak kiadványaival érték el.²⁶ Rendszeresen foglalkoztak a magyar katolikus egyház helyzetével és működésének szociológiai vetületével. 1969-ben elindították az UKI Berichte über Ungarn című, évkönyv-jellegű sorozatot. Közel kétszáz magyar, német és angol nyelven írt cikket, tanulmányt és tanulmánykötetet jelentettek meg az intézetben, amelyek egyházi és világi körökben egyaránt elismerést szereztek dokumentációs és elemző munkájuknak. Tevékenységükkel a (magyar katolikus) egyházat igyekeztek szolgálni, mivel az elnyomás nem maradt ismeretlen a nyugati média előtt.

Az emigráció legjelentősebb egyháztörténésze a több száz magyar és idegen nyelvű publikációt jegyző Adriányi Gábor,²⁷ a bonni egyetem professzora, majd az ELTE BTK Történeti Intézetének előadója, doktori témavezető, az MTA BTK Történettudományi Intézet tanácsadója. Őt is Nyugatra sodorta a magyar 20. század. Azok közé a kispapok közé tartozott, akiket 1959-ben kizártak a Központi Papnevelő Intézetből, amiért nem voltak hajlandók részt venni az Állami Egyházügyi Hivatal kívánságára az országos papi békegyűlésen. Az ötödéves teológust ezután titokban szentelték pappá, de tanulmányait nem tudta folytatni.²⁸ Elhagyta Magyarországot.²⁹ Az ÁEH akciója sikeresnek bizonyult, a kispapok és előjáróik, tanáraik közé bizalmatlanság férkőzött hosszú időre.

Adriányi Gábor azonban külföldön befejezett tanulmányaival, később pedig kutatói, oktatói munkájával is hazáját, egyházát, a magyar katolikus egyházat és annak történetét szolgálta. Fő kutatási területe a katolikus egyház története Magyarországon, különösen a magyar katolikus egyház speciális történeti problémái a 19. és a 20. században, illetve a Vatikán keleti politikája Magyarországgal szemben.³⁰ Jelenleg is aktívan dolgozik a

a bécsi Magyar Egyházzociológiai Intézet igazgatója. 1992-ben létrehozta Budapesten a Kerkai Jenő Egyházzociológia Intézetet.

- 26 Néhány fontosabb példa: Bilanz des ungarischen Katholizismus. Kirche und Gesellschaft in Dokumenten, Zahlen und Analysen. Hrsg. von Emmerich András, Julius Morel. Heimatwerk Verlag, München, 1969.; Handbuch des Ungarischen Katholizismus. Hrsg. von Emmerich András, Julius Morel. Ungarisches Kirchensoziologisches Institut (UKI), Wien, 1975.; Kirche im Übergang. Die katholische Kirche Ungarns 1945–1982. Hrsg. von Emmerich András, Julius Morel. Ungarisches Kirchensoziologisches Institut (UKI), Wien, 1982; Hungarian Catholicism. A Handbook edited by Emeric Andras and Julius Morel. Hungarian Institute for Sociology of Religion, Vienna, 1983.
- 27 Adriányi (Adorjáni Vit) Gábor / Gabriel (1935–): katolikus egyháztörténész. Teológiai tanulmányait 1954–59-ben a budapesti Tudományegyetemen, 1961–63-ban a római Pápai Szent Tamás Egyetemen végezte. 1960-ban illegálisan szentelték pappá Budapesten. 1961-ben az NSZK-ban telepedett le. 1963-ban a teológia doktora lett, 1971-ben a bonni egyetemen magántanári képesítést nyert. 1976-ban tanszékvezető tanár és az Institut für Kirchengeschichte igazgatója. 2000 óta professor emeritus. 1971-től a müncheni Ungarn-Jahrbuch társszerkesztője. 1973 óta szerkeszti és kiadja a Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae című egyháztörténeti sorozatot. 1989-ben veszprémi tiszteletbeli kanonok lett. Vö. *Adriányi Gábor*: Egy élet nyomában. Önéletrajz. Kairosz Kiadó, Bp., 2007.
- 28 Vö. *Székelly Tibor*: Pillanatképek 1957–1961. A Római Katolikus Püspöki Kar és a Központi Szeminárium kispapjai naplója a forradalom bukásától a kispapkláadás felszámolásáig az állambiztonság és az Állami Egyházügyi Hivatal dokumentumai tükrében. Szerzői kiadás, 2011. Vö. <http://www.mek.oszk.hu/06500/06524/06524.pdf> (Lekérdezés: 2014. december 17.)
- 29 Adriányi Gábor életének részletes összefoglalását l. *Adriányi G.*: Egy élet i. m.
- 30 Válogatás műveiből: *Adriányi Gábor / Gabriel Adriányi*: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Studia Hungarica, Mainz, 1974.; *Uő*: Ungarn und das I. Vaticanum. Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, Köln, Wien, 1975.; *Uő*: Az egyháztörténet kézikönyve – Handbuch der Kirchengeschichte. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, München, 1975.; *Uő*: Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns. Studia Hungarica, München, 1986.; *Uő*: Geschichte der Kirche Osteuropas

magyar katolikus egyház zsinatait és nagygyűléseit az 1790 és 2010 közötti időszakban vizsgáló projekt tagjaként.

Adriányi Gáborral kapcsolatban meg kell említeni az Ungarn-Jahrbuch című sorozatot, a Münchener Magyar Intézet (ma Regensburgban) német nyelvű évkönyvét. 1969-ben Georg Stadtmüller történész, egyetemi tanár, a Münchener Magyar Intézet akkori igazgatója alapította. Elsősorban magyarságtudományi témákkal, főleg magyar történelemmel és társtudományokkal foglalkozik. 2014-ben jelent meg a 31. kötete. 1969 és 1972 között Stadtmüller professzor szerkesztette, 1973-ban Stadtmüller mellett Horst Glassl és Ekkehard Völkl. 1974-ben Georg Stadtmüller helyett Adriányi Gábor lépett be Glassl és Völkl szerkesztők mellé. Jelenleg K. Lengyel Zsolt a főszerkesztő. Az Ungarn-Jahrbuch mellett a Münchener Magyar Intézet adja ki 1964 óta a *Studia Hungarica* (*Schriften des Ungarischen Instituts München*) sorozatot.³¹ Az utolsó, 51. kötet 2012-ben jelent meg.³² Adriányi Gábor 1976-ban indította el és szerkesztette a *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* katolikus egyháztörténeti sorozatot. A megjelent kötetek szerzői közé tartozik többek között Hermann Egyed, Salacz Gábor, Adriányi Gábor, Meszlényi Antal, Pfeiffer János.

Az egyháztörténet-írást marginális történelmi, társadalomtudományi diszciplínaként kezelték a magyar kommunista diktatúra idején csaknem negyven éven keresztül. A néhány kiváltságos, ideológiailag a rendszer-elmélethez ragaszkodó „szalonképes” történészen kívül³³ mások nem kaptak lehetőséget idehaza. Éppen ezért különös jelentőséggel bírtak és bírnak az emigrációban élő szerzők egyháztörténeti munkái, vagy az idehaza szilenciumra ítélt történészek Nyugaton megjelent publikációi. Ezek a szamizdat és tamizdat írások meglepően széles körben terjedtek a katolikus közösségi hálózatokon keresztül, jelentős hatást kiváltva az egyház történelmi küldetésének feltárására.

im 20. Jahrhundert. *Studia Hungarica*, Paderborn, 1992. (magyarul a Kairosz Kiadónál, Bp., 2005.); *Uő*: Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty. Tibor Schäfer Verlag, Herne, 2003. (magyarul a Kairosz Kiadónál, Bp., 2004. Adriányi Gábor teljes bibliográfiája elérhető: <http://www.tti.hu/tagok/userprofile/gadrianyi.html> (Lekérdezés: 2014. március 10.)

31 A *Studia Hungarica* sorozat 48. köteteként jelent meg e tanulmány szerzőjének monográfiája is. *Csaba Szabó*: Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945–1965. Verlag Ungarisches Institut, München, 2003.

32 *Tamás Fedeles*: Die personelle Zusammensetzung des Domkapitels zu Fünfkirchen im Spätmittelalter (1354–1526). Verlag Ungarisches Institut, Regensburg, 2012.

33 Mások mellett például Orbán Sándor és Gergely Jenő.

HISTORIA DOMUSOK A PÉCSI EGYHÁZMEGYÉBEN

A pécsi egyházmegye 20. századi történetének kutatása során az intézménytörténeti kereteken túlmutató, az egyház társadalmi szerepvállalásának tapasztalati szintjét megmutatni képes forrástípusként ismertük meg a plébániai levéltárak egyik legértékesebb dokumentumtípusát, a *Historia domus* vagy *Historia parochiae*t, azaz a kötetekbe rendezett háztörténetet. Ezt a sokszínű, változó színvonalú, változó adatgazdagságú, egyedi forrástípust számos esetlegessége, adatainak jellemző, egy-egy plébánia területére érvényes térbeli lehatároltsága, illetve szükségszerű és elkerülhetetlen szubjektivitása miatt kvantitatív igényű kutatásra alkalmatlannak gondolták, és a megérdemelnél kevesebb figyelmet kapott.¹ A háztörténet egy esetenként több évszázadra visszatekintő egyedi forrástípus, kontinuos forrásbázis, aminek a megmaradása a digitális írásbeliség korában megkérdőjeleződik, sorsa bizonytalan, kutathatósága egyéni megfontolásnak kitett és esetleges. Jelen rövid tanulmányban nincs lehetőségünk kitérni a forrás teljes tartalmi, tematikai gazdagságára, illetve a szubjektív voltából fakadó előnyökre és hátrányokra, csupán történetiségének lényeges momentumaira. A *Historia domus* a plébános egyéniségéhez kötött eredeti és egyedi megnyilvánulási forma, forrás, ami csak szigorúan más források tükrében illeszthető történeti kontextusba, mégis egyedülálló módon alkalmas az alulnézetből szemlélt egyháztörténet-íráshoz.²

Az egyes egyházmegyékben más és más dátumhoz köthetően jelennek meg a *Historia domus* megkezdésére, vezetésére vonatkozó egyházkormányzati rendelkezések. Vanyó Tihamér az 1774-es váci példát említi elsőként,³ amit a 19. század közepén a veszprémi,

1 Természetesen többen is méltatták már ennek a forrástípusnak a fontosságát. *Beke Margit*: A *historia domus* fontossága, helye és gyakorlata. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum. (1997) 3–4. sz. 149–154.; *Vanyó Tihamér*: A plébániatörténetírás módszertana. Regnum Egyháztörténeti Évkönyve. 1940–41. Bp., 1941. 3–64.; *Gárdonyi Máté*: Az egyháztörténet 20. századi forrásai. In: A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Szerk. Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécs, 2006. (Seria *Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* II.) 161–169.; *Varga Szabolcs*: A plébániai levéltárak forrásértéke a pécsi egyházmegyében. In: A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai i. m. 135–160.

2 A pécsi egyházmegyében az 1914-ben és 1917-ben készített schematizmusok szerint 179 plébánia működött. 1922-ben, a szerb megszállás és a trianoni határok megszilárdulása után ebből 151 maradt. Jelenleg 129 plébánia működik (ebből 63 a betöltött, 11 a társplébánia és 55 az oldallagosan ellátott plébánia) az egyházmegyében. Az időközben bezárt plébániák iratanyagához nincs módunk hozzájutni. A püspöki levéltár nem vett állományába ilyen jellegű plébániai levéltári anyagot. Azoknak a plébániáknak a száma, amelyek legalább hetven éves múltra tekinthetnek vissza, és vezethettek is *Historia domus*t, 92. Mi ebből 45-höz jutottunk hozzá. Erre a számról alapozva próbálunk általános érvényű következtetéseket megfogalmazni.

3 *Vanyó T.*: i. m. 38.

majd az 1858-ban az esztergomi főegyházmegyében tartott tartományi zsinat előírásai követnek. Ezen Scitovszky János primás rögzítette – egyháztartományi szinten először – a Historia parochiae vezetésének kötelezettségét, egy már meglévő, csak nem általánosan folytatott gyakorlatot kanonizálva és egységesítve. A forrásra vonatkozó szabályozásnak ez a mozzanata különösen fontos a pécsi egyházmegye tekintetében. Úgy véljük, hogy a primási székbe érkezve már a korábbi egyházmegyéjében (1849-ben a pécsi püspöki székből emeltetett primási rangra) kialakított szemléletet vitte magával.

A pécsi egyházmegye jogi gyűjteményében Sipos István teológiai tanár is az esztergomi zsinat Tit. V. § 6. nr. 11. pontjára utal a háztörténetek kötelező vezetése kapcsán,⁴ ahogy Zichy Gyula püspök is ezt tette az 1913-as részletekbe menő rendelkezése kibocsájtásakor.

A forrás eredete azonban ennél régebbre mutat az egyházmegyében. A legrégebbi, számunkra elérhető Historia domusok a 18. század közepéről és utolsó harmadából eredeztethetők.⁵ De konkrét rendelkezés a háztörténetek megkezdésére és tartalmi követelményeire vonatkozóan csak a Szepesy Ignác püspök idejéből származó, és a háztörténeti könyvek kezdő bejegyzéseként leírt canonica visitatiók szövegébe foglaltan található.

Ezekben a „minden plébániára érvényes általános rendelkezés” szekció első fejezetében egyértelműen arra utasítja a püspök a plébánosokat, hogy a plébániai levéltár számára önálló könyvet kell készíteni, amelynek az éppen lezajlott canonica visitatio leírásával kell kezdődnie. Ezen túlmenően pedig minden egyes napra, minden, a plébániát érintő kérdést rögzíteni kell benne a plébános megérkezésétől a távozásáig. „[...]” mindent, ami a híveket érinti, az iskolára vonatkozó dolgokat, az egyházi épületeket, adományokat és új kegyes alapítványokat. Minden olyant, ami a plébánia számára akár hasznos, akár káros.”⁶ Az ötödik fejezetben pedig megerősíti, hogy minden, a plébánia státuszát érintő okirattal együtt a Historia parochiae kronologikus rendbe rendeztesen, és a plébániai levéltárban őriztesen.

A fentiek tehát, ha szűkszavúan is, de határozottan körvonalazzák a háztörténet szerepét, bemutatják a tematikájával szembeni elvárásokat és vezetésének fontosságát. Feladatközpontú, pragmatikus szabályozás, ami ugyan teret enged a plébános egyéni megfontolásai szerint lényeges plébániatörténeti elemeknek is, de ezzel a szabadsággal láthatóan csak elvétve éltek a következő közel száz esztendőben.

A háztörténetek a 19. század közepére válnak általánosan elterjedté a pécsi egyházmegye plébániáin. Talán nem véletlen egybeesés Scitovszky fent említett rendeletalkotása és az a tény, hogy a pécsi egyházmegye területén fellelhető háztörténetek jelentős része az ő, illetve az őt követő Girk György püspöksége alatt kezdte lapjait. Ebből az időszakból azonban nem találtunk újabb, a tartalmukat érintő központi rendelkezést. Felépítésük, tematikájuk továbbra is a Szepesy-féle útmutatást követi. A fent említett vázat újabb szövegtípusok beemelése lazította fel, így a kidolgozásra szánt teológiai tételek, a káplánok vizsgái, a felszentelt kispapok felsorolása és a schematizmusok számára kívánt adatok bekérése, valamint a legfontosabbnak ítélt vagy az adott plébániát közvetlenül érintő püspöki körlevelek bemásolt cikkelyei.

4 A Pécs egyházmegyei határozmányok és rendeletek tára. Össze gyűjt., rend., kiad. Sipos István. Dunántúl Ny., Pécs, 1912. 82.

5 Závod – 1738, Abaliget – 1757, Cikó – 1769, Pécs Belváros Szent Ágoston – 1789, Lánycsók – 1781, Kárász – 1783, Vörösmart – 1828-as canonica visitatio; Szabadszentkirály – 1828 szintén.

6 „... cum omnibus adjunctis verbo: vicissitudines quaevis Parochiae sive utiles, sive noxae.”

A háztörténetek az 1830-as évekig szinte kizárólag latin nyelven íródtak. Az első magyar nyelvű szövegrészletek a 19. század legelejétől szűrődtek be a szövegfolyamba úgynevezett kötelező levelek,⁷ vagy a plébánosok által használandó anyakönyvi rubrikák fejléceinek formájában. A latin nyelvezet fellazulását a püspöki körleveleknek a Historia domusban történő lejegyzésének rendszeressé válása hozta el. A központi, birodalmi közigazgatás az állampolgárok (hívek) hatékonyabb eléréséhez, tájékoztatásához az egyházi irányítás kommunikációs eszközeit is igénybe vette.⁸ Az e funkciónak leginkább megfelelő körlevél a 19. század közepéig még valóban csak két-három, a plébániákat körbejáró nyomatot jelentett, amit – ha nem is mindenre kiterjedő általánosságban, de legalábbis a parókiájukat érintő mértékben – a háztörténetbe másoltak, mielőtt továbbküldték volna a következő plébániára. Így lehetséges, hogy a híveknek mint állampolgároknak szóló központi, de az érthetőség kedvéért már magyar nyelvű utasítások, rendeletek szakaszai vitték a magyar nyelvhasználat irányába a háztörténeteket.⁹ Ehhez jöttek a körlevelekben már kizárólag magyar nyelven megjelenő iskolai irodalmi művek ajánlásai, és 1860-tól az egyházmegyében megürülő tanítói állások pályázatainak meghirdetése, melyek a lehetséges jövedelmeket, helyet, ellátást is magyarul közölték, lehetővé téve a latinul nem értő közönség számára való kiszövegetést, kihirdetést is.

Az 1860-as években egyértelmű nyelvi fordulat áll be. Ennek okaként az Ágoston téri plébánia Historia domusának 1860. december 1-jei bejegyzése Ferenc József 1860. október 20-án kelt pátensének vonatkozó részére hivatkozva a magyar nyelv közigazgatási és jogi, így egyházi házassági és jogi ügyekben való életbe léptetését citálja.¹⁰

Igazi, jellegadó, műfaji változáson az első világháború küszöbén, 1913-ban ment át a Historia domus, amikor is Zichy Gyula püspök körlevélben szólította fel plébánosait azok – „múltra is visszahatóan kötelező” – rendszeres vezetésére, illetve elkezdésére.

7 Abaligeti Historia domus, 52. oldal, 1802-es, a plébánia területén állított fogadalmi kökereszt gondozására vállalt kötelezettség bejegyzése.

8 *Vértesi Lázár*: A pécsi egyházmegyei püspöki körlevelek forrásértékéről. In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Szerk. Bánkuti Gábor–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2012. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VIII.) 44.

9 Így például 1854 januárjában jelent meg az első összefüggő magyar nyelvű szöveg az újoncozásra vonatkozó császári utasítással a Pécs Belváros Szent Ágoston plébánia Historia domusában. Vagy 1856-ban az első consignatio, kerületenként és paponként feltüntetve az összegeket. Majd a házassággal kapcsolatos ügyintézés fogadalmi formulái is magyarul jelentek meg.

10 Pécs Belváros Szent Ágoston plébánia Historia domus 252. oldala hozza a 2034/1860. számú püspöki körlevelet. Nagy lelkesedéssel közli a hírt, de nem mulasztja el megjegyezni, hogy – miként írja – „... latin szertartású római katolikus papok vagyunk, kik szorosán köteleztetnek az előirt egyházi könyvek rendje és betűje szerint kizárólag latin nyelven tartani az isteni tiszteletet, elmondani az egyház imáit, végezni az egyházi szolgálatot, miért is nem csak az oknál fogva, hogy egyházi és szertartási könyveink szövegét, s magasztos tartalmát teljesen és tökéletesen megértsük, hanem azért is, hogy a Szent Atyáknak, egyházunk eme tündöklő csillagainak legremekebb iratait, melyek telvél bálumandó mély tudománnyal, s páratlan egyházi szellemmel, megérthessük, sikerrel tanulmányozhassuk, hogy egyházi törvénykönyveinket és alkotmányos lényünkkel kapcsolatos polgári törvénykönyvünk szellemét is felfoghassuk és teljesen megérthessük, okvetlenül szükséges, hogy anyanyelvünk lelkes gyakorlása mellett a latin nyelvet is folytonos gondnal műveljük: ugyanezért az egyház közgyűi és kerületi tanácsokmányokban, ide vonatkozó kölcsönös levelezésekben, szóval az egyházi hivataloskodásban, ezentúl is a latin nyelv lesz a közlekedési s ügykezelési nyelv, mellyen határozatainkat, végzéseinket, jegyző, és egyéb gondunkra bízott könyveinket fogalmazzuk s megírjuk, miszerint az egyház körében anyaszente egyházunk kiváltságos nyelvét ne csak elméletileg értsük, és tudjuk, hanem gyakorlatilag továbbra is e nyelven egész avatottsággal és teljes készséggel folyvást beszélhessünk.”

Mint írja: „Egyházmegyéim történeti és jogi viszonyainak fejlődését, alakulását élénk érdeklődéssel kísérve, ismételten azon tapasztalati meggyőződésre jutottam, hogy az 1858. évi esztergomi tartományi zsinat által előírt plébániai évkönyvek úgy történeti, mint jogi szempontból kiválóan figyelemre méltók.”¹¹ A háztörténetek megkezdése kapcsán kifejezetten plébániatörténet-írársra – tehát retrospektív történetalkotásra – szólít fel, összegyűjtve és megnevezve a plébániatörténet megírásához legfontosabbnak ítélt forrásokat (plébániai levéltár, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, anyakönyvek, az idősebb s megbízható plébániai hívek előadásai (!), hagyomány, népmondák). Majd a jelzett forrásokból összeálló, rendezett anyag feldolgozása, megírása tekintetében a canonica visitatioknál megszokott felépítést jelölte meg mintául.

A háztörténet folytatásával kapcsolatban a korábbi, reáliákhoz szorosan kötődő szerkezetet sokkal nyitottabbá vált, valláserkölcsi, szociografikus témalehetőségeket és eseménytörténeti szálát is magába foglaló tematikus keretet ad (családi élet, vadházasságok, válások, egyházi személyek tisztelete, esetleg botrányos szokások, jótékonyági és kultúrintézmények keletkezése, fejlődése és működése, szociális jelenségek).

A feladat súlyát érzékeltetve deklarálta, hogy az eddig „ius subsidiarium” jelleggel, vagyis kiegészítő jogszabályként kezelt intézkedését egyházmegyei jogszabálynak nyilvánítja. A végrehajtás rendszeres ellenőrzését – éves jelentéskötelezettség terhe mellett – a kerületi alesperesekre bízta, azzal, hogy visitatio-i alkalmával maga is betekintést kíván a könyvekbe. A szövegezéssel kapcsolatban nem fogalmazott meg standardizált elvárásokat. Csupán azt hangsúlyozza, „hogy személyek leírásánál mindig a szeretet és tisztelet vezéreljen, hogy történeti naplóba nem illő dolgok leírása kerültessek [...] Legyen kiki pártatlan megítélője az eseményeknek, hogy így nemes szolgálatot tegyen a jövőnek.”¹²

A pécsi egyházmegyében innentől kezdve válnak mennyiségileg is impozáns méretű forrásbázissá a Historia domusok. A könyvvel kapcsolatos világos elvárások és a számonkérés lehetősége a plébániák túlnyomó többségében a feljegyzések rendszeres vezetését eredményezte. A forrás átforgalmódott, az eddig jellemzően töredékes eseménytörténeti bejegyzések helyett a plébániai vallási élet társadalmi jelenségvilágának koherensebb, átfogóbb, körültekintőbb képe rajzolódott ki. A plébániai közösség élete – mikrotörténeti szinten – történeti kontextusba helyeződik általuk.

Félegyházy József kanonok, egyháztörténész a Historia domusok vezetése és fontossága kapcsán 1936-ban írott cikkében arra hívja fel a plébánosok figyelmét, hogy az emberek szabad akarata által formálódó történelemben végső soron a Gondviselés mutatkozik meg. „Ezt kell látnunk a történelemben. S egyben rajta lennünk, hogy a történelem minél tisztábban és hamisítatlanul jusson az emberek ismeretére.”¹³ A háztörténetek vezetését ebből a szemszögből vizsgálva tekinti elengedhetetlenül fontosnak. Nem gondoljuk, hogy a plébánosok ilyen eszkatológikus dimenzióból szemlélve készítették bejegyzéseiket. De az 1920-as, '30-as évekbeli egyházmegyei zsinatok rendelkezései a Zichy

11 Litterae Circulares Quinqueecclesiensis 1913. 11. / LC 158/1913.

12 Uo. 12. A püspöki elképzelés tökéletes megvalósítását láthatjuk a majsi historia domusban. Az 1913-ban plébániai rangra emelt település első plébánosa pontról pontra a leghívebben követte a rendelet utasításait, s készítette el az alapos kutatásokon nyugvó múltfeltárást, majd 1922-ig, szolgálata végéig példamutatóan vezette a háztörténetet. Sajnálatos, hogy az 1921 derekáiig tartó szerb megszállással meghosszabbodott első világháborús évek nem kedveztek a kutatómunkának, és sok helyen megtörték a plébániai történetírás ívét.

13 *Félegyházy József: A Historia domus vezetéséről. Egyházi Lapok (1936) 10. sz. 296–298.*

püspök által Pécssett megszabotthoz hasonló kereteket teremtettek. Ezen az alapon kiindulva lehettek az egyes Historia domusok értékes mozaikdarabkái az olyan, Félégyházy által felvázolt átfogó, történeti igényű feladatok beteljesítésének, mint a világegyház tevékenységének parányi, plébániai szintű tükröződésének megragadása; a népi tömeglélek kialakulási folyamatának szemléltetése; vagy a népességmozgások követése. A szélesebbre vett tematikai keretek pedig egy szociografikusabb ábrázolásmódot tettek lehetővé, figyelmet érdemlő társadalomtörténeti forrássá alakítva a háztörténeteket.

A pécsi egyházmegyében tovább növelte a könyvek fontosságát, hogy – a két világháború közötti zsinati mozgalom részeként – a Zichy Gyulát követő új főpásztor, Virág Ferenc 1936-ban, a pécsi egyházmegyei zsinaton határozat formájában kodifikálta a Historia parochiae vezetésére vonatkozó gyakorlatot. Megerősíti, hogy „fől kell jegyezni mindent, ami az egyházközségre, de kivált a templomra, plébániára, iskolára, a hívek számának gyarapodására, vagy megfogyatkozására, a hitéletre vonatkozik, és jelentősebb eseményszámba megy. Rövid említés tehető az egyetemes egyházat, a hazát, a közösséget ért nevezetesebb történeti eseményekről, sőt különösebb természeti tüneményekről is.”¹⁴ És ami Zichy rendelkezésében csak implicit volt értendő, itt expressis verbis megjelenik: „A följegyzések általában krónikaszerűen, az események egymásutáni sorrendjében történnek, összefüggésükre való tekintet nélkül.”¹⁵ Vagyis nem elemzésre és értékelésre törekvő plébániatörténet-írás volt a feladat, hanem lehetőség szerint egyidejűleg feljegyzett híradás a plébánia életéről és a plébánia területén történt eseményekről. És számunkra ennek a tárgyilagosságnak és az egyidejűségnek az elegye lényeges. A veritas liberabit vos elvét követő Félégyházy is kiemeli: „A szintézist és az ítélkezést hagyjuk az utókorra.” A bejegyzések létrejöttében rejlő minden szubjektivitás ellenére ennek köszönhetően használható fel a háztörténet a történetírás forrásaként. Egyidejűségét tekintve pedig – ahogy Vanyó Tihamér fogalmaz – „[...] a frissen folyó élet ütemének megörökítése és a személyes átélésnek közvetlensége adja meg az évkönyvnek kívánt és becses jellegét.”¹⁶

A Historia domusok nagy korszaka az államszocialista rendszer kiépülésével lezárult. Tárgyköre a plébánosok mozgásterével együtt szűkült be, az '50-es, '60-as években a bejegyzések a legszükségesebbek közlésére korlátozódtak. A II. vatikáni zsinat után, az enyhülés légkörében kapott ismét lendületet a vezetésük, ami a rendszerváltás időszakában jutott zenitjére. Ám úgy tűnik, a jelen konszolidált egyházpolitikai és társadalmi viszonyai látszólag kevés inspirációt jelentenek a folytatásukhoz.

14 Statuta synodalia – Pécs egyházmegyei zsinati határozatok. Pécs, 1936. 98.357. §.

15 Uo. 99.

16 Vanyó T.: i. m. 39.

A KONSTANZI ZSINAT ÖSSZEHÍVÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI*

Az avignoni pápaság¹ (1309–1377) megszűntével, a Rómában megválasztott VI. Orbánnal (1378–1389) szemben fellépő bíborosok 1378. szeptember 20-án ellenpápát választottak az itáliai Fondóban, VII. Kelemen (1378–1394) személyében. Ezzel kezdetét vette a 39 évig tartó egyházszakadás (1378–1417). Az egyházszakadás megszüntetésének lehetőségeiről a Párizsi Egyetem kezdeményezett közvélemény-kutatást 1394 januárjában. A válság megoldásán dolgozott a Párizsi Egyetem, *Saint-Denys* perjele, Guillaume Barrault² és Guy de Monceau (1363–1398)³ abbé. 1394. június 6-án külön *memorandumban* értesítették VI. (Őrült) Károly francia királyt (1380–1422) a lehetőségekről. A szöveg lényege a közvélemény elégedetlensége volt a gallikán egyházat sújtó *jus spoli* (pápai tizedek, taxák) miatt. A szerzők javaslatokat terjesztettek elő a válság megoldására, így mindkét pápa önkéntes lemondására (*via cessionis*); a két pápa találkozása alkalmával létrejött megegyezésre (*via conventionis*); a pápák kompromisszumára, egy kölcsönösen elfogadott döntőbizottság határozatainak elfogadására (*via compromissi*); egyetemes zsinat összehívására (*via concilii*, vagy zsinatelvűség); valamint az engedelmesség megtagadására a makacskodó egyházfő iránt (*via substractionis*). Az egyházszakadás válságának megoldatlanságában a következő pápák voltak ekkor érintettek: VII. Ince (1404–1406), XII. Gergely (1406–1415) törvényes pápák, valamint XIII. Benedek (1394–1317) ellenpápa.

RÓMA ÉS VII. INCE PÁPA

A IX. Bonifác pápa⁴ (1389–1404) halála⁵ utáni káosz igazolta, hogy a Bonifác-féle Egyházi Állam stabilitása nem időtálló Rómában. A város utcáin barikádok emelked-

* A tanulmányt lektorálta E. Kovács Péter

1 V. Kelemen (1305–1314) Perugiában történt megválasztása és lionei koronázása után Poitiers-be költözött. Onnét vitte az udvarát Avignonba 1313-ban. Ő, Carpentras városkát választotta a kúria és tartózkodása helyéül. XXII. János pápa volt az, aki a kúriával együtt Avignonba költözött 1316-ban.

2 G. Barraul nagy-perjelről bibliográfia: <http://www.bm-dijon.fr/documents/ANNALES%20BOURGOGNE/2002/2002-074-11-299-336-1827479.pdf>, 317. o.; valamint http://fr.wikipedia.org/wiki/Chronique_du_religieux_de_Saint-Denys,_contenant_le_r%C3%A8gne_de_Charles_VI_de_1380_%C3%A0_1422.

3 Vö.: <http://www.ialg.be/ebibliotheque/bial/bial094.pdf>

4 Életrajza, római állapotok: http://www.treccani.it/enciclopedia/papa-bonifacio-ix_%28Dizionario-Biografico%29/

5 IX. Bonifác haláláért a Római Kúria a még a városban tárgyaló avignoni követeket vádolta és a Castel Sant'Angelo börtönébe zárta be őket, ahonnét 5.000 arany forint kaució ellenében kiszabadultak

tek, a frakciók között ádáz harc folyt. A demokratikus kormányzást hangoztató *ghibellin* Colonnák⁶ Nápolyi László⁷ intervencióját kérték. A konklávé részt vevő kilenc kardinális megesküdött, hogy amennyiben bármelyiküket megválasztanák, mindent megtesznek az egyházi egység helyreállításáért, akár spontán lemondás árán is. Nápolyi László közeledtének a hírére félelmükben a választók már az ötödik napon, október 17-én meg egyeztek Cosimo de' Migliorati (1336–1406) itáliai bíboros megválasztásában, aki 1404. október 17-én felvette a VII. Ince pápa (1404–1406) nevet. Megkoronázása viszont kérdéses volt a város utcáit lezáró barikádok miatt, és a pápa csak a Vatikánt, valamint *Castel Sant'Angelo* erődjét tudhatta magáénak, mert Róma megtagadta az engedelmességet.

Nápolyi László 1404. október 19-én vonult be Rómába, békeközvetítőként. Róma városa és VII. Ince között 1404. október 27-én létrejött – és a római parlament által 1405. május 5-én ratifikált – megegyezés szerint a város kormányzását tíz (*decemviri*) képviselő gyakorolta. Ezek közül hetet (*settemviri*) a római nép választott kéthavonként, hármat pedig a pápa vagy Nápolyi László. VII. Ince hálából a jól jövedelmező rektori kinevezést adta Lászlónak öt esztendőre Campagna és Marittima térségében. Ezzel Róma kulcsait László birtokolta. A város önkormányzata visszakapta a IX. Bonifác alatt elvesztett szabadságát. László november 5-én hagyta el Rómát, de nem üres kézzel. Birtokában volt annak a pápai ígéretnek is, hogy VII. Ince csak akkor köt nemzetközi érvényű egyezményt az egyházszakadás megszüntetésére, ha előzőleg elismerteti a szerződő felekkel László nápolyi királyságát. Ezzel a súlyos egyházpolitikai válság megoldása laikus feltételek prédájává vált. VII. Ince megkoronázása is csak a fenti megegyezések megkötése után történhetett meg, 1404. november 11-én, a Szent Péter-bazilikában.

Az események láttán XIII. Benedek ellenpápa⁸ követei nem szüntek meg dialógust kezdeményezni az új pápával 1404 telén, de VII. Ince elzárkózott. Benedek ekkor kedvező alkalmat látott a támadásra, és 1405 nagycsütörtökén az *In coena* bullával kiközösítette riválisát, akit rossz szándékkal vádolt, bűnösnek nyilvánítva a szakadás elhúzódsáért. XIII. Benedek politikája el is érte a célját. A Párizsi Egyetem megdőbbenésének adott kifejezést a római pápa tétlensége láttán, I. Lajos (1372–1407) orléans-i herceg pedig Benedek mellé állt egy Róma elleni katonai expedíció kivitelezésében. Az avignoni pápa már Nizzában volt 1404 decemberében, és a közeli Villafrancában kötött titkos megegyezéseket követően, XIII. Benedek Genovába érkezett hat bíboros kíséretében 1405. május 16-án. Rövidesen Pisa felé folytatták Rómába vezető útjukat, de a Genovában kitört járvány megghiúsította a fegyveres intervenciót. Az utazó Kúria számos tagja

ugyan október 6-án, de az incidens VII. Ince pontifikátusa alatt is beárnyékolta a via discussionis seu discussionis lehetőségeit.

6 A család története: http://www.treccani.it/enciclopedia/colonna_%28Dizionario-di-Storia%29/

7 IX. Bonifác első intézkedései közé tartozott Durazzói III. Károly (1345–1386) nápolyi király, vagy II. (Kis) Károly néven magyar király (1385–1386) családjának felmentése egy korábbi kiközösítés alól, elismerve vazallusának a meggyilkolt király fiát, Lászlót nápolyi királyként. Ezért a Nápolyi Lászlóként (1377–1414) ismert király (1386–1414), egyben magyar trónkövetelő (1403 Zara), hűségsküvel kötelezte el magát a pápa védelmére.

8 A Római Kúriának pillanatnyi megkönnyebbülést jelentett az 52 éves VII. Kelemen ellenpápa 1394. szeptember 16-án bekövetkezett halála, de a 21 Kelemen-párti kardinális, köztük 11 francia, már tíz nappal később készültek a szeptember 26-ra tervezett konklávéra. A kardinálisok szeptember 28-án, 48 órában belül, egyhangúan megválasztották VII. Kelemen utódjának az aragóniai Pedro de Lunát, akit október 11-én koronáztak meg XIII. Benedek néven. Az aragóniai ellenpápa, jóllehet nem volt szívesen látott vendég Franciaországban, de a francia, spanyol, portugál és skót koronák elismerték.

meghalt, és a *conventio* álrühájába bújtatott *via facti* kiváltotta a francia és aragóniai királyok határozott nemtetszését.

VII. Ince helyzetét azonban Benedeknél is jobban veszélyeztették a rómaiak. László alighogy elhagyta Rómát, a *decemviri*-féle önkormányzat és *settemviri* testület gyakorolta hatalom azzal kezdte működését, hogy a pápa megbízásából a római önkormányzatnál tárgyaló Bartolomeo Carafa (1384–1405) johannita perjelt kivégezték a Capitoliumban 1405. április 25-én, bármiféle peres eljárás nélkül, a konspirálás gyanújával.⁹ Incét megviselte az eset, és székhelyét azonnal Viterbóba akarta áthelyezni, de mégis megbocsátott a *settemviri* bűnbánó gesztusai láttán, akik május 15-én elismerték az előző év októberében kötött szerződést, követelve maguknak a „Római Köztársaság szabadságának Hét Kormányzója” titulust. A gyengekező VII. Incétől azonban egyre többet követeltek a rómaiak. Az ismételt válságot a pápai fennhatóság alatt álló *Ponte Molle* (*Ponte Milvio*) erőszakos elfoglalása robbantotta ki augusztus 2-án. Az incidensről a Vatikánban tárgyaló városi küldöttség arroganciája annyira felbőszítette VII. Ince fiatal unokaöccsét, Ludovico Migliorati,¹⁰ hogy hidegvérét veszítve megtámadta a Vatikánból a városba visszatérő delegációt. Ennek 16 tagja közül 11-et felkoncolt, az utcán hagyva tetemüket 1405. augusztus 6-án. Az ügyben ártatlan pápának még aznap éjjel menekülnie kellett a Vatikánból a nép haragja elől Viterbóba, a kúriával és bíborosaival együtt.

A zavarosban halászó Giovanni Colonna¹¹ báró számára kedvező alkalom kínálkozott hatalmi befolyásának visszaállítására Rómában, ezért a népet lázítva elfoglalta a megüresedett Vatikánt, és Nápolyi Lászlót hívta segítségül, neki ígérve a város feletti teljes hatalmat. László nevében Troia grófja, Gentile de Monterano¹² vonult be Rómába 3.000 lovasával, de a László despotizmusától féltő pártok sikeresen ellenálltak az intervenciónak és követeket küldtek a pápához Viterbóba, kérve támogatását a László körül csoportosuló bárók ellen. A pápai csapatok Paolo Orsini (1369–1416)¹³ parancsnoksága alatt érkeztek meg Rómába augusztus 26-án. Giovanni Colonna csatát veszített a *Prata Neronis* mezején, és menekülésre kényszerült ugyan, de a *Castel Sant'Angelo* még a László támogatta ellenség kezében maradt. Az 1406 januárjában összeült római parlament már teljhatalommal ruházta fel VII. Incét, aki március 13-án vonult be a Vatikánba, a *Porta Portese* és a *Trastevere* felől. A *Castel Sant'Angelo*-t Orsini és a pápával visszatért Lodovico Migliorati¹⁴ vették ostrom alá, de folytak a harcok vidéken is, a Nápoly-párti Colonna, Savelli, Anibaldi, Poli, Giacomo Orsini (1380–1431),¹⁵ Corradino di Antiochia bárók ellen. VII. Ince ekkor trónfosztottnak nyilvánította Nápolyi Lászlót politikai ármánykodásáért és kiközösítette, a „sötétség fiának” minősítve. A nápolyi király komolyan is vette a koronáját fenyegető veszélyt, és 1406. augusztus 6-án békét kötött a pápával, aki ismét elismerte Lászlót korábbi *defensor*, *conservator* és *vexillifer*

9 Vö.: http://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-carafa_%28Dizionario-Biografico%29/

10 Életrajza: http://www.treccani.it/enciclopedia/lodovico-migliorati_%28Dizionario-Biografico%29/

11 Életrajza: http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-colonna_res-077451eb-87eb-11dc-8e9d-0016357ee51_%28Dizionario-Biografico%29/

12 Életrajza: <http://www.condottieridiventura.it/index.php/lettera-m/1461-gentile-da-monterano>

13 Életrajza: http://www.treccani.it/enciclopedia/paolo-orsini_%28Dizionario-Biografico%29/

14 Jellemző a római mentalitásra és a korabeli állapotokra, hogy a város teljhatalmú követői közül 11-et önkényesen felkoncolt pápai unokaöcsnek semmi bántódása nem esett az ismételt bűnbánó Rómában azonkívül, hogy VII. Ince egyházi jellegű penitenciára kötelezte, aminek teljesítése után Ancona márkijává és Fermo signoriává nevezte ki.

15 Életrajza: http://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-orsini_%28Dizionario-Biografico%29/

minőségében, mint *princeps et domini romanorum*. Ezek után értelmetlenné vált a további ellenállás a *Castel Sant'Angelo*-ban, ahol a rebellesek megadták magukat augusztus 9-én. VII. Ince viszont nem örülhetett restaurált hatalmának, mert 1406. november 6-án meghalt.

VII. Ince tehetetlennek bizonyult az egység előmozdítására és könnyelműnek a hatalom gyakorlásában. Szelíd természetű, békét szerető, kiváló képzettségű jogász volt, akit vonzott a tudományok és a művészet ápolása. Sokat áldozott a VIII. Bonifác alapította római *La Sapienza* Egyetem tudományos szintjének emelésére. Ő létesítette az egyetemen a görög nyelv tanszékét 1406. szeptember 1-jén, és előmozdította a teológia és az egyházjog oktatása mellett az orvostudomány, a filozófia, a logika és a retorika művelését. A neves humanista és firenzei kancellár Leonardo Bruni (1370–1444)¹⁶ tőle kapta az apostoli titkár kinevezést a római kúriába. A *studia humanitatis* reformelméletéről híres itáliai humanista, Pier Paolo Vergerio (1370–1444),¹⁷ aki *il Vecchio*-ként is ismert, az ő meghívására került a római kúriába pápai titkárnak, ahol a pápa bizalmas tanácsadójaként dolgozott.

XII. GERGELY ÉS A MEGHIÚSULT TÖREKVÉSEK

VII. Ince halálát követően 14 kardinális tanácskozott Rómában arról, hogy válasznak-e utódot. Pier Paolo Vergerio mondott ez alkalommal szigorú hangvételű nyitóbeszédet, hangsúlyozva a bíborosok felelősségét az egyházszakadás megszüntetése érdekében, és javasolta a konklávé elhalasztását. A rómaiak viszont követelték pápájukat. A bíborosok a lázadástól félve a konklávé mellett döntöttek, de előtte megesküdtek, elkötelezve magukat, hogy választásuk esetén lemondanak, ahogy tudomást szereznek az ellenpápa abdikációjáról vagy haláláról; mindent megtesznek az egység előmozdításáért, beleértve a tiaráról való önkéntes lemondást is; tartózkodni fognak új kardinálisok kinevezésétől. A konklávé¹⁸ 1406. november 18-án kezdődött, és 30-án választották meg az első velencei pápát, Angelo Correr (Coriario) konstantinápolyi latin pátriárkát, akit december 19-én koronázták meg XII. Gergely (1406–1415) néven. Az 1330-ban született pápára előrehaladott kora miatt esett a választás, ambíciós utalkodással és a tiaráról való lemondás valószínűségével számolva, amit az új római pápa nem is felejtett el kilátásba helyezni Európa utalkodói felé a *Qui se humiliat*, Leonardo Bruni (vagy Aretino, 1370–1444) humanista tollával írt levelében. Azonban az elvárásokkal szemben a valóság teljesen mást igazolt.

XII. Gergely rövidesen felszólította XIII. Benedek vetélytársát – a Leonardo Bruni szerkesztette levélben –, hogy mondjon le, amire az aragóniai Pedro de Luna ellenpápa azonos értelmű felszólítással válaszolt. Levél-, és üzenetváltások sorozata után, a *via discussionis* megoldás lehetősége körvonalazódott, mégpedig a két pápa jelenlétében, amihez a Párizsi Egyetem és még sokan mások a két pápa spontán abdikációjának a

16 Életrajza: <http://www.treccani.it/enciclopedia/leonardo-bruni/>

17 Vergerio aktív volt Padovában, Firenzében, Rómában, Cseh- és Magyarországon is, ahova Luxemburgi Zsigmond magyar király hívta meg. Híres Vergerio didaktikai reformprogramja, ami a *studia humanitatis* alapját képezte.

www.bdf.hu/btk/fli/romanisztika/RSOKSCRIPTA/AMBRA%20percorsi%20di%20italianistica%20V,%202005/NEMETH-PAPO.pdf

18 Ezen a választáson részt vett Alsáni Bálint pécsi püspök (1374–1408) és bíboros is.

reményét fűzték, sőt Franciaország minden diplomáciai lépést megtett úgy az egyházi, mint a laikus szférákban, hogy a kellemetlenné vált XIII. Benedeket a kölcsönös *via cessionis* megoldás elfogadására kényszerítse. Ezt a célt szolgálta az 1406 novemberében Párizsban összeült nemzeti zsinat, amely három hónapos vita után, január 3-án nem a teljes, hanem a részleges *via subtractionis* megoldás mellett döntött, azaz elismerte ugyan XIII. Benedek spirituális hatalmát Franciaországban, de megtagadta tőle a javadalmakra történő kinevezés jogát, visszaállítva a káptalanok püspökválasztási jogkörét. A zsinati döntést a király is szentesítette. Franciaország ezzel hallgatólagosan a XIII. Benedektől való megszabadulásba, nyíltan viszont a kettős abdikációba vetett reményét fejezte ki, és a két pápa iránt elegáns semlegességet tanúsított.

Történelmi jelentőségűvé váltak a párizsi zsinati határozatokat követően VI. Károly 1407. február 18-án kiadott, akkor még titkosan kezelt rendeletei (*Ordonnances des rois...*),¹⁹ amelyek a gallikán egyház szabadságának az első formális megnyilvánulásai, vagyis a *gallikanizmus*²⁰ alapjai voltak. VI. Károly kezdeményezésére tárgyalások kezdődtek Marseilleben – ahol XIII. Benedek kúriája székelt 1405-től – a két pápa találkozásának, azaz a *via conventionis* lehetőségének az előkészítésére. XIII. Benedek 1407. április 3-án fogadta XII. Gergely teljhatalmú követeit, és 21-én megegyezés is született, miszerint a két pápa öt hónappal később, Szent Mihály napján, de legkésőbb Minden-szentek ünnepén találkozni fog Savonában.

Európa várta a találkozót, bízva abban, hogy a közel harmincéves válság megoldódik. XIII. Benedek minden igyekezetével azon volt, hogy készségeskedésével a legkedvezőbb benyomást tegye a keresztény világra. XII. Gergely viszont komoly anyagi gondokkal küszködött a Savonába történő utazás költségei miatt, de nem hiányoztak a politikai akadályok sem. VI. Károly elégedetten vette tudomásul ugyan a savonai találkozás helyét, ami fennhatósága alá tartozott, de hallani sem akart az esetleges *via conventionis* megoldásról, és pressziókkal igyekezett Rómát befolyásolni. Luxemburgi Zsigmond magyar király követei pedig július végén indultak Velencéből Rómába azzal a küldetéssel, hogy eltántorítsák Gergelyt a savonai találkozástól. Durazzói László nápolyi király egyenesen a koronáját féltette egy esetleges francia pápa hatalomra jutása esetén. László nem is habozott, és felbuzdítva Giovannit és Niccolót a Colonna családból elérte, hogy ezek megtámadják Rómát 1407. június 17-én éjszaka, Antonio Savelli (vagy Sabelli), Jacopo Orsini, Corradino di Antiochia római patríciusok szövetségével.²¹ A pápa rögtön a *Castel Sant'Angeloba* menekült, de a védelmére sietett Paolo Orsininak sikerült a támadók vezéreit foglyul ejteni, akik kaució fejében kiszabadultak ugyan, de Orsini jó néhány patríciusnak a fejét vette.

XII. Gergely két küldöttséget is fogadott 1407 júliusában: az egyik VI. Károly, a másik XIII. Benedek részéről érkezett. A fogadások során Gergely ellentmondást nem tűrően hangoztatta a követeknek, hogy ő a legitim pápa, azaz a *via cessionis* szóba sem jöhet. A Savonába történő utazással kapcsolatban pedig hol a költségek fedezhetőségé-

19 A rendeleteket a XIII. Benedekkel történő ismételt tárgyalások alkalmával szándékozták nyilvánosságra hozni, pontosan az aragóniai ellenpápa befolyásolása céljával.

20 A gallikanizmus azon tanbeli áramlatok és politikai törekvések összessége Franciaországban, melyekkel a francia katolikus egyház és a francia állam szabadságát, autonómiáját akarták előmozdítani a pápai joghatóság ellensúlyozására, kezdve a 14. századtól, de különös intenzitással a 16. és 17. századokban.

21 Tisztázásra vár az a hitelt érdemlő vélemény, miszerint XII. Gergely Nápolyi Lászlóval konspirálva készítette volna elő Róma megtámadását, hogy az incidens magyarázatul szolgáljon a savonai találkozás elodázására.

nek hiányára hivatkozott, hol személyes biztonságát nem vélte garantálnak, ami nem volt alaptalan félelem.²² XII. Gergely a győzelem ellenére bíborosaival együtt kiszökött Rómából 1407. augusztus 9-én a rómaiak²³ tudta nélkül, és Viterbóba távozott azzal a látszattal, hogy onnét Savonába megy tovább. Viterbóból szeptemberben vonult tovább Sienába nyolc bíborosával, hogy folytassa a tárgyalásokat Franciaország és Benedek követivel. De Gergely ekkor már a *Disgregorius* ragadványnevet kapta, mert egyetértés (*congregare*) helyett csak bomlasztott (*disgregare*). Róma teljesen magára maradt, ahol Paolo Orsini védte a várost néhány ezer lovasával, kiszolgáltatva Nápolyi László hatalmi ambícióinak. Mivel a római pápának ekkor már egyáltalán nem volt szándékában a kölcsönös abdikáció, joggal merül fel annak gyanúja, hogy a rövidesen kirobbant római válság előre kitervezett ürügy volt a *via cessionis* lehetőségének elkerülésére.

XII. Gergely a sienai székesegyházban fogadta XIII. Benedek delegációját 1407. november 24-én, 12 bíboros, az angol és a francia nagykövet jelenlétében. A küldöttség szószólója Jean d'Armagnac (1370–1408), Rouen érseke, stílusos beszédben közölte megbízója szándékait, a *via cessionis* megoldást ajánlván Gergelynek, amiről viszont a pápa politikáját befolyásoló rokonai hallani sem akartak. XII. Gergely részéről ekkor egymást követték a *conventio* lehetősége elől kibúvó manőverezések: Savona helyett Sarzana határvárost javasolta a találkozás helyéül, majd az onnét 28 km-re lévő Pietrasanta helységet. Tartózkodási helyét is átette időközben Luccába. Április 1-jén úgy tűnt, hogy Gergely végül Pisát fogadja el alkalmasnak a tárgyalások lebonyolítására, de a római pápa ekkor már általános ellenszenvet keltett – korábbi fogadkozásaival teljesen ellentétes – magatartásával.

XIII. Benedek ugyanakkor a megegyezést kereső szerepében tetszelgett, amire valójában hathatós pártfogója, Orléans-i Lajos burgundiai herceg (1372–1407) elvesztése készítette, akit unokatestvére, Félelemnélküli János (1404–1419) gyilkolt le a nyílt utcán 1407. november 23-án árulás révén, ami Franciaországot is az anarchiába taszította. Benedek már 1407. szeptember 24-én Savonába érkezett Marseille-ből, 5 nappal az áprilisban kitűzött terminus előtt, majd a 14 különböző találkozási hely meghiúsult tervei után Genovába ment, és jóakarátát bizonygatva, a La Speziához közeli Porto Venere kikötőig hajózott le bíborosai kíséretében 1408. január 3-án. Itt hosszasan várakozott ellenlábasa javaslataira, miközben április 18-i bullájában kiközösítéssel fenyegette a francia királyt és a Párizsi Egyetemet, akik a sikertelen tárgyalások miatt a letételét kezdték szorgalmazni.

A *conventio* lehetősége tehát szertefoszlott, a látszat szerint XII. Gergely – megválasztása előtt letett esküjét arcátlanul meghazudtoló – magatartása miatt, de XIII. Benedek sem volt makulátlan. Ő a francia Jean Le Meingre²⁴ (1364–1421) 8 gályáját, 6 kalózhajóját indíttatta el Róma elfoglalására 1408 tavaszán a *via facti* reményében, és csak a kedvezőtlen széljárás, valamint Nápolyi László stratégiája hiúsította meg a tervet, ami viszont igazolta némileg Gergely bizalmatlanságát. Az európai kereszténység csaldottan vette tudomásul az egyházfők morális és fegyelmi dekadenciáját. VI. Károly rendeletet bocsátott ki 1408 januárjában, utasítva alattvalóit a két pápa iránti engedelmesség

22 Valójában a velencei származású pápa félt genovai területre menni, amiről rokonai is lebeszélték – öns érdekéből.

23 A rómaiak hallani sem akartak az Orsinik tirannikus uralmának megismétlődéséről a városban, de tartottak Nápolyi László ambíciózus despotizmusának a következményeitől is.

24 VI. Károly bizalmasa, befolyásos lovag, Genova kormányzója (1401–1409).

megtagadására, amennyiben a mennybemenetel ünnepéig meg nem oldják az egyházszakadást. Nápolyi László 1408. április 21-én ismét megegyezett a rómaiakkal a pápa távollétében káoszba merült város kormányzásáról, és április 25-én ünnepélyesen vonult be Rómába, értésére adva a világnak, hogy a szakadás megoldása nemcsak francia kézben van, azaz nélküle nincs *conventio*. Firenze is beleunt a kiúttalan, értelmetlenné vált tárgyalásokba, és visszahívta követeit.

A Marseille-ben 1407. április 21-én kötött megegyezés kudarca nem múlt el következmények nélkül a két pápa kuriális környezetében sem. Elsősorban XII. Gergely számára vált súlyossá a helyzet. A még Luccában tartózkodó római bíborosi kollégium, csalódva egykori kollégájuk szavahihetőségében, az avignoni bíborosokkal való közvetlen kapcsolat felvételét kezdte szorgalmazni, mellőzve a megbízhatatlan politikát folytató pápát. Gergely – élve a gyanúval, hogy bíborosai bizalma megingott iránta – szigorúan megtiltotta nekik Lucca elhagyását, és fegyveres őrköt állított rezidenciájuk elé. Majd esküjének másik kitételét is megszegte, és nepotizmusát igazolva négy új bíborost nevezett ki 1408. május 9-én.²⁵

XII. Gergely bíborosai közül a liège-i menekült el elsőként Luccából 1408. május 11-én, és sikerült védelmet találnia a pisai *Libra Fracta* kastélyban. A liège-i disszident még 8 társa követte, mert jól emlékeztek társaik kegyetlen sorsára VI. Orbán alatt. A disszidens kardinálisok levélben adtak magyarázatot Gergelynek, hangsúlyozva, hogy „*Non velud membra sui capitis contrariancia legi, non velud inobediencie filii, non velud scandali commotores, sed ut membra salutem querencia capitis*” döntöttek így. Majd Pisában, a XIII. Benedek iránti engedelmséget megtagadó bíborosokkal találkozva közös memorandumot intéztek Franciaország, Anglia, Magyarország és Portugália uralkodóihoz, hangsúlyozva az egység helyreállítása érdekében az egyetemes zsinat összehívásának – a zsinatelvűségnek – a szükségét, a két pápa megegyezésének elmaradása miatt. Miután XIII. Benedek is védelem és bíborosai támasza nélkül maradt, július 15-én elhagyta a liguriai Porto Venerét, és szülőföldjére, a franciaországi Perpignanba menekült, ahova július végén érkezett, de bíborosai oda már nem követték.

ZSINATELVŰSÉG MINT MEGOLDÁSI LEHETŐSÉG

A XIII. Benedek iránti engedelmséget megtagadó öt francia és a Gergelytől elvált nyolc római bíboros Livornóban találkozott, feltehetően 1408. július 29-én,²⁶ ahol közös nyilatkozatot írtak alá a francia nagykövetek jelenlétében a *via subtractionis* elfogadásáról; hogy a jövőben nem választanak új pápát; mindent megtesznek az egyetemes zsinat összehívása érdekében; vádolva mindkét pápát az egység helyreállításának tudatos megakadályozásáért. A bíborosok megállapodtak a zsinat idejében (1409. március 25.) és helyében (Pisa) is. Az engedelmséget mindkét pápának megtagadó disszidens bíborosok most úgy viselkedtek, mintha az egyház létének kizárólagos biztosítékai lennének, és mintha *sede vacante* állt volna be. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a 14. szá-

25 A kinevezettek közül ketten: Gabriele Condulmer – a későbbi IV. Jenő pápa (1431–1447) – és Antonio Correr (1369–1445) a pápa unokaöccsei voltak. Vö.: http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-correr_%28Dizionario-Biografico%29/

26 A találkozás időpontjáról és a résztvevő bíborosok számáról sajnos a legjobb és a hitelt érdemlő monográfiák is egymástól eltérő dátumokat adnak.

zad végére a bíborosok hivatalának a jelentősége elérte tetőpontját. Az egyházi hatalom gyakorlásának korabeli koncepciója szerint a bíborosok a *plenitudo potestatis* részesei voltak, mert a római pápával, Krisztus Vikáriusával és Péter utódjával együtt gyakorolták a hatalmat. Széles körben uralkodott az a felfogás, hogy a bíborosok és nem a püspökök az apostoli utódok. A bíborosok elsőként tettek arra kísérletet, hogy úgy VI. Orbánt, mint VII. Kelemt is alávegyék az egyetemes zsinat határozatainak.²⁷ A gondolat Pietro di Lunától sem volt idegen kezdetben. Ezért a bíborosok zsinati kezdeményezése egyre szélesebb körben lett elfogadott nemzetközi szinten, jóllehet a zsinat összehívása törvénytelen volt részükről, és teljesen ellentétes a korban érvényes kánoni előírásokkal.

A 14. század teológiai gondolkodására nem maradtak hatás nélkül Marsilio da Padova²⁸ (1275/87–1342/83) és William Ockham²⁹ (1280?–1349?) tanai. Nyomukban új koncepciók születtek, így a zsinatelvűség, amelynek kidolgozása és alkalmazása az egyházszakadás megoldásának általános igényéből adódott. A zsinatelvűség megoldásnak ígérkezett a szakadás megszüntetésére, miután minden más próbálkozás hiábavalónak bizonyult az egyházi *corpus politicum* szanalására. A zsinatelvűség alapja az az avignoni periódusban igazoltnak tűnő koncepció volt, miszerint az avignoni kor pápai méltatlannak bizonyultak arra, hogy az Egyház abszolút urának legyenek elismerve. A zsinatelvűség tana szerint rendszerint a pápa, vagyis az *ecclesia romana* kormányozza ugyan a látható egyházat, de rendkívüli helyzetben (*contra bonum commune ecclesiae*) az egyetemes egyházat képviselő egyetemes zsinat – és nem a pápa – kezében van a teljhatalom (*plenitudo potestatis*), amely tévedhetetlen. A keresztény világ számára nem volt kétséges, hogy a magukat törvényesnek valló pápák legitimitásáról az egyetemes egyháznak kell ítélkeznie, mert az egyidejűleg uralkodó pápák képtelenek voltak az egység orvoslására, önző hatalmi érdekeik miatt.

A *causa unionis* érdekében elfogadott zsinatelvűség azonban, a *concilium pacis* kitűzött céljával merőben ellentétes következményekkel járt kezdetben. A zsinatelvűségen dolgozott a wormszi Konrad von Gelnhausen (1325?–1390),³⁰ aki *Epistola brevis* (1379 augusztusában) és *Epistola concordiae* (1380 májusában) írt tanulmányaiban a pápai méltóságot hivatalnak tekintette, aminek a hatalma a hívek közösségi akaratából ered. Szerinte a pápa személye nem felruházható a korporatív egyház tévedhetetlenségével, amiből logikusan következik az egyetemes zsinat igénye, és összehívásához nem kell pápai tekintély.

A Párizsi Egyetemen tanító professzor, Heinrich von Langenstein (1325–1397)³¹ *Epistola pacis* (1379) és *Epistola Concilii Pacis* (1380) tanulmányai szolgáltak az egyetemes zsinat összehívásának alapvető igazolásául. A *Concilium Pacis* 12 kétélyt sorol fel a zsinat hatáskörét illetően és 14, a zsinat illetékessége mellett szóló érvt tanulmányoz. Langenstein szerint bármilyen ellenséggel szemben jogos az ellenszegülés, ha az az állam létét fenyegeti, így az egyház ellenségeinek minősültekkel szemben is. A szükség

27 VI. Orbán (1378–1389) nem ok nélkül lépett fel elsőként a bíborosok visszatetsző életvitelével és önteltségével szemben, reformokat követelve. VI. Orbán ugyanis soha nem volt bíboros és tagja sem volt a bíborosi kollégiumnak. Ezért is járt el pápaként határt nem ismerő módon az ellene lázadó bíborosokkal szemben, kivégzésektől sem riadva vissza 1385-ben. Vö. Lorenzo Tacchella: Il pontificato di Urbano VI a Genova (1385–1386) e l'eccidio dei cardinali. Genova, 1976.

28 Életrajza: http://www3.unisi.it/ricerca/prog/fil-med-online/autori/htm/marsilio_padova.htm

29 Életrajza: <http://plato.stanford.edu/entries/ockham/>

30 Életrajzát lásd: www.deutsche-biographie.de/sfz44439.html

31 Életrajzát lásd: http://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00045244_00001.html

törvényt bont, sőt a törvényszegés kötelességnek minősül létszükség esetén. Az egyetemes zsinat törvényessége attól függ, hogy azt a pápa hívja össze. Sőt, szükség esetén a világi fejedelmek is kezdeményezhetik az összehívását. Az a zsinat, amely az egyetemes egyházat képviseli, felette áll a pápának és a bíborosoknak, mert tévedhetetlen, míg a pápa és a bíborosi kollégium sem mondhatók annak. A zsinatelvűség ígérte megoldás, azaz a *via concilii* kiút kiváló perspektívákkal kecségette a francia nagyhatalmi politikát, mert egy időben látszott eltávolítani a korona számára már elviselhetlenné vált aragóniai XIII. Benedeket és az Itáliában a francia érdekeket gátló XII. Gergelyt. Ugyanakkor reményt ébresztett egy ismételten francia elkötelezettségű pápa megválasztására, Nápoly visszaszerzésére, amelynek királyává még VII. Kelemen ellenpápa koronázta meg II. Anjou Lajost (1377–1417) 1389. november 1-jén, VI. Károly jelenlétében. A francia korona késedelem nélkül jelölte ki küldöttjeit a zsinatra, és VI. Károly 1409. január 2-i rendeletében előírta a zsinati képviselők számára a pontos megjelenést Pisában, vagyonszerzés terhe alatt. A király teljhatalommal bízta meg őket a megválasztandó pápa elismerésére, abban az esetben, ha a két ellenlábast sikerül letenniük. A Párizsi Egyetemet Petros Phylargès³² (1340?–1410) milánói érsek (1402-től), majd bíboros (1405-től) bízta sikerrel a zsinatelvűség kivitelezhetőségét illetően, aki a pisai zsinat megvalósításának vezéregyénisége volt.

A disszidens bíborosok zsinatelvűség iránti hajlandósága és a Pisába 1409. március 25-re tervezett zsinati előkészületek láttán a pozíciójukban megingott és menekülésre kényszerült pápák is zsinati kezdeményezésekbe fogtak. A XIII. Benedek által Perpignan városába összehívott zsinat 1408. november 1-jén ült össze, Márton aragóniai király (1396–1410) védnöksége alatt. A résztvevők számát 300-ra becsülik, köztük 41 érsek és püspök, akik valamennyien spanyolok, illetve kevés számban franciák voltak. A perpignani zsinat soha nem lett bezárva hivatalosan, ugyanis XIII. Benedek folytonosan meghosszabbította egészen 1416-ig. Benedek, az 1409. március 26-án tartott utolsó, gyéren látogatott szekció alkalmával ígéretet tett, hogy hét tagú követséget küld majd Pisába.

XII. Gergely 1408. július 2-án jelentette be, hogy zsinatot kezdeményez, amelyet 1409 pünkösdjére tervezett, és helyéül kezdetben Montferrato, végül a Friuliban található Cividale lett kijelölve, amit Velence és Aquilea pátriárkája csak kényszeredetten vettek tudomásul. A cividalei zsinat 1409. június 6-án tartotta megnyitó ülését, Pfalzi Ruprecht német (1400–1410) és László nápolyi királyok küldöttjei, valamint nyolc bíboros jelenlétében. Velence kezdetben kétszínű politikai magatartása alapvetően befolyásolta a zsinatot, majd XII. Gergely, látva, hogy kérdésessé vált a személye iránti engedelmesség, ha csupán képletesen is, de áttette a zsinat székhelyét Rómába. Az utolsó, szeptember 5-én tartott VIII. ülést már a teljes káosz jellemezte, amelyen Gergely megismételte, hogy csak a kölcsönösen spontán és egyidejű lemondást tartja elfogadhatónak. A disszidens bíborosok által Pisában összehívott zsinat Velence és Firenze védnöksége alatt zajlott le, de következményei nem a szakadást oldották meg, hanem tovább mélyítették a nyugati kereszténység válságát, egy harmadik pápa megválasztásával.

32 Életrajzát lásd: http://it.cathopedia.org/wiki/Antipapa_Alessandro_V

A ZSINATELVŰSÉG GYŐZELME

Miután a nyugati egyházszakadás megszüntetésére megoldást kereső Párizsi Egyetem javaslatai hiábavalónak bizonyultak, úgy a *via cessionis* (a pápák spontán, kölcsönös és egyidejű lemondása után egy általánosan törvényesnek elismert pápa választása), mint a *via compromissi* (a közösen elfogadott döntőbírótság hozta határozat kölcsönös elfogadása) kísérletei esetében, a *via concilii* maradt a válságból kivezető egyetlen út. A zsinatelvevőség tana a kései középkor szülötte, amikor már azt vallották, hogy az eretnek pápa felett az egyháznak joga van ítélni. Az egyházszakadás korának specialistái szerint a hivataluk betöltésére és gyakorlására méltatlannak bizonyult pápák trónfosztása és letétele szükségszerűvé vált, amire a pápa felett álló egyetemes zsinatot vélték hivatottnak.

Marsilio da Padova tanait követve a zsinatelvevőséget három kiváló párizsi egyetemi tanár dolgozta ki és tette közzismertté a korban: Pierre d'Ailly (†1420), Jean Gerson (†1429), Nicolaus de Clémanges (†1437), valamint a híres Francesco Zabarella (1360–1417) bíboros a *De schismate* című művével. Tétéleik a pisai (1409), a konstanzi (1414) és a basilei (1413) zsinatok összehívása alkalmával váltak mérvadóvá.³³ A kor pápái: XII. Gergely (1406–1415), V. Márton (1417–1431) törvényes; XIII. Benedek (1394–1317), V. Sándor (1409–1410) és XXIII. János (1410–1415) ellenpápák voltak.

A PISAI ZSINAT ÉS AZ EGYHÁZSZAKADÁS ELMÉLYÜLÉSE

XII. Gergely, látva tévesztését, Rómába akart visszatérni Luccából Nápolyi László katonai támogatásával, amit az óvatos Firenze határozottan megakadályozott. Gergely ekkor a Le Marche felé szándékozott visszavonulni, ahol Carlo Malatesta³⁴ (1368–1429), Rimini urának a támogatására számíthatott. Utazási terveit azonban a bolognai pápai legátus, Baldassarre Cossa³⁵ (1370–1419) ellehetetlenítette, aki a disszidensek táborához tartozott, sőt szövetségese volt Firenzének Nápolyi Lászlóval szemben. A római pápa egyre kilátástalanabb helyzetében 1408. július 14-én Luccából a Nápolyi Lászlóval a szövetséges Sienába távozott, ahol kiközösítéssel sújtotta Cossát és a többi disszidens bíborost. Sienában ismételtlen új bíborosokat nevezett ki, megszegve korábbi esküjét. November elején tovább utazott Riminibe, ahol Carlo Malatesta védelmében tárgyalta Nápolyi Lászlóval.

Nápolyi László, számolva a pisai zsinat királyságát fenyegető következményeivel, XII. Gergely szövetségese maradt. A római pápa nem is maradt hálátlan. A nápolyi király szövetségéért eladta Lászlónak Róma és az Egyházi Állam feletti időleges hatalmat nevelésesen alacsony áron, 25.000 arany forintért, ami egyedülálló eseményt jelentett az

33 Később azonban elvetésre kerültek a trienti (1545–1563) és I. vatikáni (1868–1870) zsinatok alkalmával.

34 Életrajzát lásd: http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-malatesta_%28Dizionario-Biografico%29/

35 Baldassarre (vagy Baltasare) Cossa, a későbbi XXIII. János ellenpápa, nápolyi nemesi család sarja volt. Ischiában született 1369 körül, és fiatal korában a jól jövedelmező kalózkodást űzte testvéreivel. Kiváló katonai, üzleti és szervezői képességekkel rendelkezett. Bolognában volt egyetemista. IX. Bonifác (1389–1404) nevezte ki kincstárnokának. Kúriai szolgálata során az indulenciák árusításából és uzsorakamatból gazdagodott meg. 1402-ben történt bíborosi kinevezése után a három pápa legátusa volt Bolognában. Kortársai szerint ugyanolyan tudatlan volt teológiai téren, mint amilyen kiváló volt a hatalom- és vagonhalmozásban. Ludwig von Pastor szerint két gyermeke volt: egy nevét viselő fia és egy lánya.

egyház történelemben.³⁶ A paktum értelmében László meg is indult Toscana ellen 1409 márciusában, hogy szétkeresse az összeülni készülő zsinatot. A nápolyi király március 12-én érkezett Rómába, ahol hat napot időzött, és március 18-án Paolo Orsinivel együtt Etruria ellen indult, de Arezzo után nem jutottak tovább áprilisban, mint Siena határáig, mert Firenze és Cossa egyesült erői megállásra kényszerítették, megmentve a pisai zsinatot, amely már ülésezett.

A pisai zsinat 1409. március 25-én nyílt meg a pápa jelenléte nélkül, az ekkor Velencével és a bolognai Cossa pápai legátussal szövetséges Firenze és II. Anjou Lajos protekciója alatt. A francia és az angol követ jelenlétében 8 római és 7 avignoni díszidens, összesen 24 kardinális,³⁷ 4 pátriárka, 31 érsek, 200 püspök, 287 apát, 100 káptalani küldött, 700 magiszter és egyházjogász, 13 egyetemi megbízott ült össze a pisai székesegyházban. A zsinat nemzetek (*nationes*) szerinti csoportokban ülésezett, és egyházjogilag törvényesnek, egyetemesnek, az egész katolikus egyházat képviselő zsinatnak nyilvánította magát. A párizsi egyetem képviselőinek³⁸ megérkezése után, az április 15-én tartott IV. szekció alkalmával szenvedélyessé vált Konrad von Gelnhäusen (1320/25–1390) és Heinbuche von Langenstein (1325–1397) elveinek alkalmazása, és a zsinatra megidézett, de meg nem jelent pápákat „megátalkodott, makacs eretnekséggel” kezdték vádolni. Pfalzi Ruprecht német-római király (1400–1410) követei, Riga, Verden és Worms püspökei azonban megkérdőjelezték a zsinat összehívásának jogosságát, hatáskörét és a pápa nélküli zsinat várható határozataival, eljárásaival szemben számos képtelyt tartalmazó dokumentumban fejtették ki állásfoglalásukat április 19-én. Majd, letéve voksukat az általuk lemondásáig törvényesnek tartott XII. Gergely mellett, április 21-én eltávoztak, értelmetlennek látva a további vitát. A zsinat elfogadta Jean Gerson zsinateltűzés-tanát, amely szerint az egyház a pápa nélkül is egyház, és a pápa köteles alávetnie magát a zsinati határozatoknak, egyben ítélő bírósági minőségében megidézte mindkét pápát. Külön bizottság vizsgálta a két pápa felelősségét az egyházszakadás orvoslásának elmulasztásában, amely három hét alatt 84 tanút hallgatott ki. Az egyház egysége helyreállításának elmulasztásáért bűnösnek találták mindkettőjüket, és a zsinat május 23-án határozatot, azaz ítéletet hozott, „szakadárnak és notórius eretneknek” minősítve a két esküszegő pápát.

A Petros Phylargès elnökletével tartott május 23-i ülésen 105 teológus vett részt, melyen megegyezés született letételükről, az egyházi reform előmozdításáról és egy új pápa megválasztásáról. Június 5-én a XV. szekció ítéletének ünnepélyes kihirdetésére került sor. Correr és Luna bíborosok megfosztattak pápai méltóságuktól és semmisnek minősítették minden hozott intézkedésüket, beleértve a bíborosi kinevezéseket is. XII. Gergely követei június 10-én érkeztek meg Pisába, amikor már minden eldőlt. XIII. Benedek aragóniai követei már nehezen jutottak szóhoz, és miután június 14-én formálisan megkapták a határozatot, miszerint a zsinat megfosztotta urukat a pápai méltóságtól, sietve elhagyták Pisát. Jean Gerson párizsi egyetemi tanár, hogy igazolja a történeteket, júliusban közzétette a *De auferibilitate papae ab ecclesia* tanulmányát az egyetemes zsinat pápafelettségének tételéről, legalábbis a *hic et nunc* adott esetében, a válság megoldása érdekében. A pápaválasztás elkerülhetetlenné vált.

36 Vö.: http://www.treccani.it/enciclopedia/ladislao-d-angio-durazzo-re-di-sicilia_%28Dizionario-Biografico%29/

37 A zsinaton részt vevő bíborosok száma eltérő a monográfiákban.

38 A neves konciliaristák közül csak d' Ailly volt jelen a pisai zsinaton.

A konklávé részt vevő bíborosok megesküdtek, hogy megválasztásuk esetén addig nem oszlatják fel a zsinatot, amíg az egyházreform (*in capite et membris*) érdekében nem történik intézkedés. A választók 1409. június 15-én ültek össze, és néhány nap múlva, a tárgyalások során már szembesültek a bolognai legátus, Cossa bíboros hatalmi ambícióival. Ő azonban, látva, hogy megválasztása pillanatnyilag kétséges, jobbnak vélte a háttérben maradni, és árnyékhatalmat gyakorolni az általa támogatott új pápa nevében.³⁹ Phylargès, a jól képzett milánói kardinális, előrehaladott kora és engedékeny természete miatt kiválóan alkalmas jelöltnek látszott, akit meg is választottak június 26-án, és július 7-én meg is koronázták V. Sándor (1409–1410) néven. Az új pápa megválasztását közlő bullát Poggio Bracciolini (1380–1459)⁴⁰ humanista készítette el, a keresztény világ királyainak és fejedelmeinek címezve. V. Sándor tudatában volt, hogy mit köszönhetett a pisai zsinat francia aktivistáinak, akikre azonnal a kinevezések és javadalmak halmazát zúdította. Sokkal fukarabb volt viszont az egyházreform kérdésében, amit egy három évvel később esedékes zsinat idejére odázott el.

A pisai zsinat következményeként a „dicstelen dualizmusból” „átkozott trializmus” lett. Látszólagos sikert mutattak viszont a pisai zsinat legitimitását és határozatait azonnal elfogadó nyilatkozatok. Kezdetben Firenze és Franciaország fogadta el a pisai zsinatot és pápáját. 1410 augusztusában a bajor és ausztriai fejedelmek is Sándor-pártiak lettek. Ezt követően pedig Mainz, Hamburg, Magdeburg, Salzburg, Prága érsekei és püspökeik csatlakoztak V. Sándorhoz, azaz a német egyház jelentős része. 1409 októberében az angol IV. Henrik is a pisai zsinat határozatainak elfogadására és az V. Sándor iránti engedelmességre kötelezte alattvalóit, felszólítva XII. Gergelyt a lemondásra. Velence augusztus végén tagadta meg az engedelmisséget az államérdekeket Friuliban nem képviselő velencei XII. Gergelynek, és elismerte a Pisában választott pápát. Avignon hú maradt ugyan XIII. Benedek örökségéhez, és Rodrigo de Luna hősiessen védte a palotát az V. Sándor kinevezte új avignoni legátus, Pierre de Thury (?–1410), Lyon érseke, valamint François de Conzié (1356–1412/13), Narbonne érsekének együttes támadása ellen, de 1411 novemberében a túlerő miatt kapitulálnia kellett, elismerve Sándor uralmát.

V. Sándor kezdeti sikereit politikai manőverei mozdították elő Itáliában, tekintettel a pisai zsinat utolsó szekcióin hozott határozatának, miszerint II. Anjou Lajost az Egyházi Állam *gonfaloniere*nek nyilvánította, aki 1409. augusztus 19-én megkapta a nápolyi királyt illető investitúrát. II. Lajos expedíciója meg is indult Malatesta parancsnoksága alatt, Muzio Attendolo Sforza⁴¹ (1369–1424) és Braccio di Montone⁴² (1368–1424) zsoldos kapitányokkal Nápolyi László ellen 1409 szeptemberében, Cossa kardinális, valamint Paolo és Giacomo Orsini fegyveres támogatásával. V. Sándor pedig ismételt anatómával sújtotta Nápolyi Lászlót, XII. Gergellyel együtt. A szövetségesek 1409. október 1-jétől ostromolták a nápolyiak által védett Rómát, és 1410. február 15-re el is foglalták a város valamennyi stratégiai pontját. Nápolyi László mozdulatlanul nézte Róma ostromát és V. Sándor győzelmét, magára hagyva az ostromlottakat.

39 Cossának valóban nem kellett sokáig várnia, mert V. Sándor 1410-ben bekövetkezett halála után őt választották meg XXIII. János ellenpápaként.

40 Életrajzát lásd: http://www.treccani.it/enciclopedia/poggio-bracciolini_%28II_Contributo_italiano_alla_storia_del_Pensiero:_Economia%29/

41 Életrajzát lásd: <http://www.condottieridiventura.it/index.php/lettera-s/2306-muzio-attendolo-sforza-dicotignola>

42 Életrajzát lásd: <http://cronologia.leonardo.it/storia/biografie/fortebra.htm>

Róma 1410. március 1-jén behódolt Sándornak, aki megerősítette a város autonóm kormányát. Sándor, Cossa pártfogója befolyására nem Rómába ment Pisából, hanem Prato és Pistoia érintésével Bolognába, jóllehet székhelyét rövidesen Rómába szándékozta áttenni. Erre azonban már nem volt lehetősége, mert meghalt⁴³ Bolognában 1410. május 3-án. V. Sándornak két említésre méltó kezdeményezése volt csupán egyházi téren. A keleti egyházzal történő unió érdekében felvette a kapcsolatot II. Palaiologos Mánuel (1391–1425) bizánci császárral, aki meghívást kapott a pisai zsinat bíborosaitól, hogy küldjön követeket 1409-ben. Mánuel el is fogadta a meghívást, de mindez a legcsekélyebb eredmény nélkül maradt. V. Sándor nevéhez fűződik a híressé vált *Regnans in excelsis* bulla kiadása 1409. október 12-én, amellyel a koldulórendek – domonkosok és ferencesek – prédikálási és gyóntatási jogait terjesztette ki a helyi püspökök joghatóságának a rovására.⁴⁴

A KONSTANZI EGYETEMES ZSINAT ÖSSZEHÍVÁSA

A pisai zsinat befejezésének hírére XIII. Benedek elhagyta Perpignant, és 1409 augusztusában Barcelonába költözött, ahol Emberséges Márton aragóniai király (1396–1410) védelmét élvezte. Hű marad még Benedekhez Kasztília, Skócia és Ciprus, valamint Írország egyes püspökei. A 80. életévét meghaladt, csupán spanyol támogatást élvező XIII. Benedek Peñíscolában telepedett le, ahol nem szűnt meg aktív szellemi tevékenységet folytatni. XII. Gergely, félve az engedelmességet megtagadó Velence okozta veszélytől, kereskedőnek öltözve, álruhában menekült el 1409. szeptember 6-án Cividaleből Gaétába, Nápolyi László védelmébe. A tervezett római zsinat feledésbe merült, és Gergely tevékenysége leszűkült a hozzá hű német fejedelmekkel: a pfalzi gróffal, a trieri, a wormszi, a speyeri és a verdeni püspökökkel történő levelezésre. Itáliában Rimini ura, Carlo Malatesta maradt következetesen hű XII. Gergelyhez. V. Sándor halálának hírére a Nápolyi László erőtől Rómát sikerrel tisztogató Cossa kardinális azonnal visszatért Bolognába, ahol 18 kollégáját⁴⁵ késedelem nélkül a konklávéra szorította. Ők 1410. május 17-én meg is választották Cossát V. Sándor utódjának, Firenze és Anjou Lajos nyílt támogatásával. A potens Cossa kardinális megkoronázására május 25-én került sor, és a XXIII. János (1410–1415) nevet vette fel.

A pisai zsinatelvűség második pápája tekintélyparancsoló módon kezdte meg uralmát, és a kiközösítés terhe alatt hűségnyilatkozatot követelt mindenkitől, 1411. április 30-át tűzve ki határidőként. A párizsi presszióknak engedve zsinatot hívott össze Rómába 1412. április 1-jére, látszólag jelét adva annak, hogy a reform kérdése uralkodásának egyik fő célját képezi. Hamarosan kiderült azonban, hogy az egyházreformnál sokkal nagyobb gondot jelentett számára az egyház ellenségei – azaz XII. Gergely és Nápolyi László – ellen meghirdette háború költségeinek fedezésére kivetett tizedek be-

43 Durazzói László szerint, Cossa kardinális mérgeztette meg V. Sándort: „Nece data fratri Petro de Candia [...], non veretur ausu temerario se Johannem XXIII nominare [...] Inurbanissimus hominum [...], a cunabulis suis semper cognitus est super omnes homines sceleratus.” Nápolyi Lászlónak a pfalzi őrgrófhhoz 1410. július 7-én írt leveléből.

44 V. Sándor bulláját a pisai zsinatot követő ellenpápa, XXIII. János volt kénytelen visszavonni az In supremae dignitatis 1412. január 7-én kiadott bullájával, a párizsi egyetem doktorainak ismételt követelésére.

45 V. Sándor nem nevezett ki bíborosokat.

szedése Franciaországban, Savoyában, Portugáliában és az Égei-tenger szigetein. XXIII. János kezdeti sikereit nem kis mértékben segítette elő, hogy Ruprecht német-római király 1410. május 18-án bekövetkezett halálával gyakorlatilag megszűnt XII. Gergely támogatottsága birodalmi részről. Luxemburgi Zsigmond⁴⁶ magyar király (1387–1437) ugyanis – elődjétől eltérően – a pisai zsinatelvűség szülte ellenpápanak, XXIII. Jánosnak nyilvánított obedienciát, János nem kis öröme, aki rögtön megerősítette Zsigmond magyar királyi jogait. Miután pedig Zsigmondot megválasztották Frankfurtban német-római királynak 1410. szeptember 20-án, és ezt ismét megerősítették 1411. július 21-én,⁴⁷ Zsigmond császár haladéktalanul elismerte XXIII. János ellenpápát. Ez várható is volt, hiszen Zsigmond már magyar királyként éles ellentétbe került a törvényes IX. Bonifác⁴⁸, aki a magyar trónra törő Nápolyi Lászlót⁴⁹ támogatta.

II. Anjou Lajos 1411 tavaszán vette át a pisai szövetséges erők parancsnokságát XII. Gergely ellen, aki viszont Gaetából ígért indulenciákat az Anjou Lajost láncaba verő, ellene keresztes háborút viselő keresztényeknek. Malatesta ekkor, élve a lehetőséggel, támadásra indult Gergely védelmében, XXIII. János és Velence ellen. Ez utóbbi három esztendeje képezte már Malatesta stratégiai terveinek központját. Az Anjou Lajos dominanciája alá tartozó Paolo Orsini, Muzio Attendolo (Sforza), Gentile di Monterano (†1413)⁵⁰ és Braccio da Montone (1368–1424)⁵¹ imponáló fegyveres erői garantálták XXIII. János utazását, aki 1411. április 1-jén indult el Bolognából és április 12-én vonult be Rómába szövetségeseivel. XII. Gergely pedig ezzel egyidejűleg, 1411 nagycsütörtökén tette közzé János pápát és Lajos herceget kiközösítő bulláját. A gyakorlatilag magára maradt Gergely kiközösítő nyilatkozata vajmi kevés hatással volt a szövetségesekre, akiknek Nápolyi László megsemmisítése volt ekkor a fő céljuk, és sikerült is fényes győzelmet aratniuk László erői felett, Roccasecca mellett, 1411. május 19-én. II. Anjou Lajos viszont kihasználatlanul hagyta előnyös stratégiai helyzetét és László rendezni tudta sorait, így augusztus 3-án szegycsüvel⁵² távozásra kényszerítette Itáliából. Provence-ba menekült.

XXIII. Jánosra nehéz napok köszöntöttek Lajos herceg csúfos távozása után, mert Nápolyi László ütőképesebbé vált, mint valaha, sőt megnyerte magának Firenzét is, amely kilépett a Jánost támogató ligából. Bolognából is aggasztó hírek érkeztek, ahol

46 Zsigmond egyházpolitikájáról vö: http://epa.oszk.hu/00600/00691/00116/pdf/EPA00691_mtud_2013_05_522-527.pdf. Zsigmondot tanulmányozva meghökkentő az ellentét az ekkori és a későbbi magatartása között a szakadás kérdésében.

47 A morvaországi Jodok márkai (1375–1411) trónigénylésével szemben hozott birodalmi döntés történt ekkor.

48 Zsigmond még 1398-ban határozta el bátyjával, IV. Luxemburgi Vencel cseh királlyal (1378–1419) és VI. Károlyval való egyetértésben, hogy a két ellenlábás pápa egyidejű lemondatása és egy új pápa megválasztása lenne a célra vezető. IX. Bonifác, miután erről tudomást szerzett, Nápolyi László magyarországi hívei mellé állt, hogy Zsigmondot megfosszák a magyar tróntól, de a pápa 1402 és 1403 között kifejtett ilyen irányú erőfeszítései mind zátonyra futottak a magyar nemesség Róma túlzott befolyásától való féltelme miatt.

49 IX. Bonifác külön megbízottat is küldött Magyarországra, hogy Nápolyi Lászlót a magyar trónra segítse, sőt Kanizsai János (1387?–1418) esztergomi érsek meg is koronázta Lászlót Zárában, 1403. augusztus 5-én. A Zsigmond mellett pártoskodó főurak viszont döntő vereséget mértek Nápolyi László hűveire, a Rába melletti Pápócnál.

50 Életrajzát lásd: <http://www.condottieridiventura.it/index.php/lettera-m/1461-gentile-da-monterano>

51 Életrajzát lásd: http://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-fortebracci_%28Dizionario-Biografico%29/

52 II. Anjou Lajos, a Ripa Grande kikötőből távozott, és búcsúztatásán egyetlen itáliai báró sem jelent meg, csalódva a herceghez fűzött reményeikben.

a város fellázadt Cossa tirannikus uralmával szemben, május 12-én. János nem bízott Sforza és Orsini kapitányaiiban sem, mert ezek vetélytársak voltak ugyan egymás közt, de bármikor ellene fordulhattak, ami meg is történt Sforza részéről, aki 1412 augusztusában Nápolyi László mellé állt. XXIII. János szorult helyzetében még 1411. június 15-én fogott hozzá a híressé vált „*Passetto*” (vagy a *Fuga dei papi*) építéséhez, ami a vatikáni rezidenciát a *Castel S. Angelo* erőddel összekötő, máig látható felüljáró volt, veszély esetére. Sforza után Róma prefektusa, Giacomo di Vico (†1435) is átállt Nápolyi Lászlóhoz, aki 1411 májusában elfoglalta Civitavecchia kikötőjét. A rómaiak ekkor meggyőzték XXIII. Jánost, hogy kezdjen tárgyalásokat Lászlóval.

Az avignoni periódust jól jellemző epilógushoz tartozik a két halalos ellenfél kiegyezése, aminek feltétele kettőjük addigi szövetségesének elárulása volt. XXIII. János 1000 nápolyi fegyverest kért biztonsága érdekében, hátat fordítva II. Anjou Lajosnak. Nápolyi László XII. Gergelynek tagadta meg az engedelmisséget, sőt ígéretet tett lemondatására azért, hogy cserébe János az egyház *gonfalonierének* ismerje el, hadisarcot fizessen az addigi hadviselések okozta károkért és megkapja az Ascoli, Viterbo, Perugia, Benevento feletti *signoria* jogot. A két fél 1412 júniusában kötötte meg Nápolyban a nem várt békét, közzétételére Rómában került sor, október 19-én. László, hogy a látszatot mentse, kirakat-szinódust hívott össze Nápolyban, amely hosszú évek engedelmissége után törvénytelennek és eretneknek nyilvánította XII. Gergelyt. A Gaetában tartózkodó pápa életét két velencei kereskedő hajó mentette meg, amelyek október 31-én Gergelyt és környezetét a dalmáciai partokra menekítették, ahonnét Cesenába hajózott, Carlo Malatesta védelmébe.

A pillanatnyi reálpolitika szülte béke viszont arra kötelezte XXIII. Jánost, hogy ne késlekedjen összehívni a zsinatot, a pistoiái határozatoknak megfelelően. A Rómába meghirdetett zsinat előkészületei 1412 márciusában kezdődtek, de a meghívottak közül oly kevesen voltak jelen, hogy a tényleges megnyitóra csak 1413. február 10-én került sor. A római zsinat összehívásával egy időben János 15 kardinálist nevezett ki.⁵³ A római zsinat azonban teljesen elsekélyesedett a francia küldöttek prepotens követelődzései miatt és csak Wycliffe műveinek máglyára ítéltése utalt a reformra. A zsinaton részt vevők csekély számára hivatkozva János decemberre halasztotta el az ülések folytatását, ami viszont soha nem következett be.

XXIII. János azonban nem térhetett ki a pisai zsinat határozatainak megvalósítását sürgető pressziók elől. A párizsi egyetem külön küldöttséget menesztett Jánoshoz, és az egyházszakadás megoldását igényelte. Luxemburgi Zsigmond egyházpolitikája is konszans maradt, sőt egyre energikusabbá vált az egyetemes zsinat halaszthatatlanságát illetően. Zsigmond német-római császár fellépésének az a politikai háttér adott komoly tekintélyt, hogy 1411 óta kedvező birodalmi konstellációt hozott létre Észak-Itália térségében, sőt stratégiai sikereket ért el Velencével szemben is, és restaurálta birodalmi jogait Lombardiában. XXIII. János kényszeredetten bár, de engedett a császári presszióknak és 1413. március 3-án bullával közölte a keresztény világgal, hogy Rómának visszaadta a békét, XII. Gergelyt eltávolította, Nápolyi Lászlóval pedig szövetséget kötött, azaz az egyetemes zsinat minden feltételét megteremtette, amelyet a következő esztendő decemberére hívott össze, egy későbbiekben meghatározandó helyen.

53 Két angol püspök visszautasította a kinevezést: Thomas Langley (1363–1437), Durham püspöke és Robert Hallum, Salisbury püspöke (1407–1417), ami azt jelezte, hogy Angliában nem volt még elfogadott a Pisában divó konciliarizmus.

Ahogy viszont Nápolyi László megtudta, hogy XXIII. János késznek mutatkozott az egyetemes zsinat székhelyét egy Rómán kívüli helyre tenni, ezt Róma és korábbi egyezményük elárulásának minősítette. A *casus belli* valódi oka azonban az volt, hogy Nápolyi László elérkezettnek vélte az időt az itáliai hatalmi hegemonia megszerzésére a Nápolyi Királyság és az Egyházi Állam fúziójával. Luxemburgi Zsigmond itáliai jelenléte is irritálta és cselekvésre kényszerítette. László 1413 májusában kezdte meg offenzíváját XXIII. János ellen, aki június 8-án éjszaka egész kúriájával együtt elmenekült az ostromlott Rómából Sutri érintésével Viterbóba, majd a nem kívánt vendéget kelleetlenül befogadó Firenzébe. László kíméletlenül bánt el Rómával. A Szent Péter-bazilikát lóistállóknak használta, sekrestyéjét kifosztatta. Ostia június 24-én adta meg magát, majd október 23-án *Castel S. Angelo* is kinyitotta kapuját a nápolyi megszállók előtt. Nápolyi László csapatai Sienáig hatoltak, amikor a Lombardiában tartózkodó Zsigmond császár a minden válságot túlélő Antoine De Challant⁵⁴ (1350–1418) kardinálist küldte Firenzébe, hogy a város adjon védelmet az oda menekült XXIII. Jánosnak.

Zsigmond német-római király is felszólította XXIII. Jánost az egyetemes zsinat haladéktalan összehívására. A zsinat helyének és idejének a kítűzésével kapcsolatos előzetes tárgyalásokra Lodi városába várta János követeit. Zsigmond kezdeményezése történelmi jelentőségű volt, hiszen az 1245-ös lyoni zsinatot követően az első esetben történt komoly kezdeményezés a több sebből vérző egyház megmentése érdekében, jöllehet ezáltal nem a császár, hanem a pápák trónfosztása volt a tét, és az avignoni múlttal szemben most ismét a német-római császárság hatósugarába került az egyház sorsa. XXIII. Jánost ez aggasztotta a legjobban, és Zsigmondhoz küldött követeként – Challant, valamint Francesco Zabarella⁵⁵ bíborosnak – szigorú utasítást adott arra, hogy a zsinat helye itáliai város legyen. Zsigmond azonban ragaszkodott a zsinat német területen történő összehívásához biztonsági okokból, és a teljhatalmú megbízottak nem mertek ellentmondani a császárnak az 1413 szeptemberében Tesseretében, valamint Comoban lezajlott tárgyalásokon. XXIII. János árulásnak vélte legátusai engedékenységét, de tudomásul vette a megváltoztathatatlant, annál is inkább, mert Zsigmond ragaszkodott a Jánossal történő személyes tárgyalásokhoz is, és meghívta magához Lodiba. XXIII. János ekkor kényszerpályára került, mert Nápolyi László fenyegető közelsége miatt sem mondhatott elent az egyébként baljóslatú⁵⁶ meghívásnak. Az 1413. november 25-től kezdődött udvariás, de hideg hangvételű lodi tárgyalások eredményeként János december 10-én tudatta a kereszténységgel az *Ad pacem* bullában, hogy a császárral történt megegyezés⁵⁷ értel-

54 Challant XIII. Benedek kreálta kardinális volt. Benedek Genovába történő utazásakor, 1405. május 16-án egyike volt a pápával utazó 6 kardinálisnak. Benedek őt küldte VI. Károlyhoz követségbe 1406 tavaszán, szorgalmazva Franciaország katonai támogatását a *via facti* megvalósításában, azaz VII. Ince eltávolítását fegyveres beavatkozással, ami elől a király elzárkózott. Livornóban is ő tárgyalta a XII. Gergelynek obedienciát megtagadó disszidensekkel 1408 nyarán. Az 1408. november 15-én Perpignanóban összeült zsinaton, ahol Challant 10 napon keresztül védte XIII. Benedek legitimitását.

55 Francesco Zabarella (†1417) pádovai professzor, akit az egyházjog királyának tartottak kortársai. XXIII. János nevezte ki kardinálissá 1412-ben, a római zsinat összehívását megelőzően.

56 XXIII. János élt a gyanúval, hogy a császár közelsége veszélyt jelent számára. Félelmét igazolja, hogy amikor 1414 októberében Konstanzba utazott a zsinatra, 14-én titokban találkozott Meranóban IV. Ausztriai Frigyes (1382/83–1439) tiroli gróffal, aki 6.000 arany forintért elvállalta az ellenpápa személyének védelmét, aminek későbbi menekülését is köszönhette Konstanzból.

57 Zsigmond már 1413. október 30-án, császári körlevélben tudatta a keresztény világgal, hogy Konstanzban egyetemes zsinat fog összeülni. Egy VI. Károlynak írt levélből kicseng Zsigmondnak a nyugati keresztény civilizációról vallott koncepciója, miszerint a nyugati társadalom teste az imperium, lelke pedig az Egyház.

mében egyetemes zsinatot hív össze 1414. november 1-jére, Konstanzba. Zsigmond és János Cremonában⁵⁸ még együtt töltötték a karácsonyt, majd elváltak egymástól. XXIII. János visszatért Bolognába 1414 februárjában, ahol minden előzetes óvintézkedést megtett, a tiaráját és személyét érhető és várható veszély esetére a konstanzi zsinaton.

A lodi tárgyalások hírére Nápolyi László támadásba lendült Zsigmond és János ellen, és 1414. március 14-én bevonult Rómába. A város képviselőivel a lateráni bazilikában találkozott, ahova lóháton ment be, és nyeregből tárgyalt a rómaiakkal – megvetése jeléül. Rómából Lodi ellen indult, Viterbo, Todi és Perugia érintésével, de Firenze megakadályozta júniusi átkelését az Appennineken, és visszafordulásra kényszerítette. László ekkor súlyosan megbetegedett, Nápolyba már hordágyon érkezett, ahol augusztus 6-án meghalt. Halálával minden stratégiai akadály elhárult a konstanzi egyetemes zsinat megvalósítása elől, amit 1414. november 5-én nyitott meg XXIII. János ellenpápa, és melynek összehívását Luxemburgi Zsigmond a nyugati egyházszakadás megszüntéért kezdeményezte. A majdnem három és fél évig üléselő zsinat sikeresen teljesítette a feladatot XXIII. János, XII. Gergely és XIII. Benedek lemondatásával és V. Márton egyetemesen törvényesnek elismert pápa 1417. november 11-én történt megválasztásával. Az 1418 áprilisában lezárult konstanzi zsinat vitathatatlanul a zsinatelnökség győzelmét jelentette akkor is, ha máig megoldatlanul hagyta a pápa és az egyetemes zsinat közti viszony kérdésének egyházi jogi tisztázását.⁵⁹

58 Jól jellemzi a kor állapotait a cselszövéseiért később lefejezett cremónai tirannus, Gabrino Fondulo (1370–1425) állítólagos önvádja, miszerint amikor felkísérte illusztris vendégeit Cremona magas őrornyába, bánta, hogy nem taszította le mindkettőt a mélybe, mert nem nyílt több ilyen jó alkalom arra, hogy egyszerre lehessen végezni a kereszténység két fejével. Életrajzát lásd: http://www.treccani.it/enciclopedia/cabrino-fondulo_%28Dizionario-Biografico%29/

59 Felhasznált irodalom: Ferdinando Gregorovius: *Storia della città di Roma nel medioevo*. Gherardo Casini Editore, Milano, 1988. VI.; Hubert Jedin: *Tra medioevo e rinascimento XIV–XVI*. Edizioni Jaca Book, Milano, 1973. V/2.; Ludovico von Pastor: *Storia dei Papi dalla fine del medio evo*. Desclée & C. Editore Pontifici, Roma, 1958. I.; Augustin Fliche–Victor Martin: *Storia della Chiesa. La Chiesa al tempo del grande scisma e della crisi conciliare (1378–1449)*. Editrice S.A.I.E., Torino, 1979. XIV/1.

SOLYMOSI LÁSZLÓ

KONFLIKTUSKEZELÉS VETÉSI ALBERT EGYHÁZI ÉS ÚJLAKI MIKLÓS VILÁGI FÖLDESÚR BIRTOKAIN

A 15. század közepéről ránk maradt egy különleges forrás, amely nemcsak egyedisége, gazdag tény- és névanyaga miatt értékes, hanem azért is, mert kivételes részletességgel tár fel előttünk egy, a 13. század óta létező jogi gyakorlatot. Az 1468-ban keletkezett jegyzőkönyv szorosan kapcsolódik Vetési Albert és Újlaki Miklós személyéhez.

A Szatmár megyei nemesi családból származó Vetési Albert királyi alkancellárt, a római- és az egyházjog doktorát 1458 tavaszán nevezte ki Hunyadi Mátyás (1458–1490) veszprémi püspökké.¹ Vetési a veszprémi egyházmegye főpapjaként (1458–1486) tekintélyes birtokállomány földesura lett. Az 1524. évi püspöki urbárium adatait joggal az ő korszakára is vonatkoztatva, a forrás minősítése szerint két vár (Veszprém, Sümeg), a püspöki székváros egy része (Szenttamásfalva, Szentmiklósutca), három mezőváros (Sümeg, Zalaegerszeg, Nova), 71 falu vagy falurész, öt puszta és egy budavári kúria került a birtokába. A Dunántúlon: Veszprém, Zala, Somogy, Tolna, Fejér, Esztergom és Pilis vármegyében fekvő földjein mintegy 1100 jobbágy adózott neki.² Püspöki méltóságával együtt járt két fontos tisztség is.³ Veszprém vármegye örökös ispánja és királynéi főkancellár lett.⁴ Őt illette meg továbbá a királyné-koronázás joga. Beatrix királynét, Mátyás király feleségét 1476-ban Vetési Albert koronázta meg, és az esztergomi érsek

1 *Solymosi László*: Mátyás király és a magyarországi főpapok. In: Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára. Szerk. Papp Imre–Angi János–Pallai László. Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye, Debrecen, 2010. 67.; *Solymosi László*: Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvkölcshöz és a veszprémi székesegyházi könyvtárban.) In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk. Szelestei N. László. Bp., 1989. (Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, új sorozat 3.) 112–113.

2 *Kredics László–Solymosi László*: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. *Urbarium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXIV*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993. (Új Történelmi Tár, *Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes* 4.) 9., 110. A forrás felhasználható Vetési püspöksége idejére is, mert a birtoklás terén valamirevaló változás időközben nem történt.

3 *Gutheil Jenő*: Az Árpád-kori Veszprém. Sajtó alá rendezte Kredics László. Veszprém, 1977. (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 1.) 101–105., 113–118.

4 *Gutheil Jenő*: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523). Kiadásra előkészítette Kredics László. A kézirat kiadásának előkészítésében közreműködött Érszegi Géza és Solymosi László. Szerk. Hermann István. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Érseki Könyvtár, Veszprém, 2007. (Veszprémi Egyházmegye Múltjából 18.) 241. A püspök a király özvegysége idején is viselte a királynéi udvar főkancellári címét.

távollétében szentelt olajjal is ő kente fel.⁵ Az uralkodó megbízásából több diplomáciai feladatot is teljesített.⁶

Újlaki Miklós (1417–1477) a 15. század legjelentősebb bárói közé tartozott. Kiterjedt birtokállománnyal, mintegy 30 várral rendelkezett a Dunántúlon, Nyitra megyében és a Délvidéken. Az erdélyi vajda méltóságot kivéve tisztségei is ehhez a régióhoz kötődtek. A Száván túli Telcsák örökös ispánja, macsói és szlavón bán volt, végül Hunyadi Mátyástól 1471-ben bosnyák király címet kapott.⁷ Mindezek mellett több vármegye, köztük Fejér megye ispánja volt.⁸ Adózó jobbágyainak száma mintegy négyszerese lehetett a veszprémi püspökének. Hatalmát és befolyását jelentősen növelte, hogy familiárisaival birtokai körül tekintélyes hálózatot épített ki magának.

A királyhű főpap és a király által respektált báró birtokai Veszprém és Fejér megye közös határvidékén érintkeztek egymással. A veszprémi püspökség a 11. század elejétől fogva birtokos volt ezen a tájon.⁹ Az Újlakiak ősei csak a 14. század közepén vetették meg itt a lábukat.¹⁰ A Séd patak folyását követve, nyugatról kelet felé haladva sorjázta a püspöki települések: Hajmáskér, Szentistván (Királyszentistván), Patvására, a mezővárosnak (*oppidum*) tekinthető Berhida, valamint Ósi. Az utóbbi ekkor még Fejér megyéhez tartozott. Mátyás király a főpap kérésére csak 1474-ben helyezte át a határ menti települést Veszprém vármegyébe.¹¹

A püspöki településektől északra terült el az Újlakiak palotai uradalma. Központja Palota (Várpalota) település volt, ahol a korábbi palotaépületet Újlaki Miklós 1440 táján építtette át várrá.¹² A vár melletti mezőváros a környék legjelentősebb településének

- 5 Solymosi László: Az esztergomi érsek koronázó joga a középkorban. In: Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmege gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításához. Szerk. és a kiállítást rendezte Hegedűs András. Esztergom–Budapesti Főegyházmege Főszekesegyházának Kincstára, Esztergom, 2012. 12.
- 6 A főpap tevékenységével foglalkozó, válogatott szakirodalmat másodközlésben I. a következő kötetben: Vetési Albert–Vetési László. Szerk. Brassai Zoltán, Géczy János. Vár Ucca Tizenhét. VI. évfolyam I. szám. Művészeti Háza, Veszprém, 1998.
- 7 Kubinyi András: A kaposúvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához.) Somogy Megye Múltjából 4. (1973) 3–44, kül. 5–14., 31–33. Vö. *Fedeles Tamás*: Galgóc az Újlaki éraban (1349–1524). In: Debrecen város 650 éves. Város történeti tanulmányok. Szerk. Bárány Attila–Papp Klára–Szálkai Tamás. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2011. (*Speculum Historiae Debreceniense* 7.) 198–201., 336–337.
- 8 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1890–1897. 396.; Kubinyi A.: A kaposúvári uradalom 6.; Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. I–II. História, MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996. (*História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak* 5.) II. 250.
- 9 *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Adiuverunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 52–53.; Veszprém Város Okmánytára. Pótkötet. (1000–1526.) (*Supplementum ad Monumenta civitatis Vesprimiensis*.) Összeállította Érszegi Géza–Solymosi László. Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár, Veszprém, 2010. (*Veszprémi Egyházmegye Múltjából* 20.) 31–35.
- 10 Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi regeszták (1301–1387). Akadémiai Kiadó, Bp., 1953. (*Magyar Országos Levéltár Kiadványai* II. Forráskiadványok 2.) 426. sz.
- 11 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Diplomatikai Levéltár (= DL) 17 580. Idézi Csánki D.: i. m. III. 245.
- 12 Gergelyffy András: Palota és Castrum Palota. Magyar Műemlékvédelem (1967–1968). Bp., 1970. 129. Vö. Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Írta Éri István, Kelemen Márta, Németh Péter, Torma István. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. (*Magyarország Régészeti Topográfiája* 2.) 210.

számított.¹³ Az uradalom tartozékai közül a közeli Öskü volt fontosabb, a hol várnak (*castrum*), hol várkastélynak (*castellum*) nevezett erődítménye miatt.¹⁴

A palotai uradalom és a veszprémi püspökség birtokainak szomszédsága, közelsége kedvezett az ott lakók közti konfliktusok kialakulásának. A különféle okokból, főként rét- és erdőhasználat miatt indított perek azonban a legritkább esetben jutottak el az ítéletig.¹⁵ Pálóci László országbírónak 1465 tavaszán 16 tételből álló bünlajstromot mutattak be azokról a hatalmaskodásokról, amelyeket Újlaki Miklós emberei követettek el Vetési Albert püspök és alattvalói sérelmére. Nem jelentéktelen dologról volt szó, az okozott kárt több mint hatezer forintra becsülték. A szokásos vizsgálatról a fehérvári keresztes konvent tett jelentést, amely tanúsította, minden ügy történt, ahogyan a be-terjesztett jegyzékben leírták.¹⁶ Ennek ellenére nem indult meg a per az alperes Újlaki Miklós megidézésével.¹⁷ Erre nem csupán a perfolymatról tájékoztató oklevelek és az ítéletlél hiánya a bizonyíték, hanem az egyes ügyek megoldatlansága, továbbélése és mindenekelőtt az a tény, hogy a rendes bíróságok helyett a két földesúr egy régóta alkalmazott és jól bevált eljáráshoz folyamodott a nézeteltérések vagy inkább azok egy részének rendezése céljából.

A konfliktusokat többféle módon lehetett lezárni: egyezséggel, perrel, peregyezséggel vagy választott (fogott vagy fogadott) bírák (*arbitri, probi viri*) ítéletével.¹⁸ Az utóbbi esetben az érintett felek bírói javaslatra vagy saját elhatározásból megállapodtak abban, hogy általuk választott megbízható, hiteles emberek döntsenek ügyükben, és ők alávetik magukat ítéletüknek. A felek külön-külön választották meg jelöltjeiket, de nyilvánvalóan a másik fél jelöltjeihez is hozzájárulásukat adták. A két fél által választott bírák páros vagy páratlan számú testületet alkottak. Az utóbbi testület előnye abban mutatkozott meg, hogy nem alakulhatott ki patthelyzet, az ítélet mindenképpen megszületett.

A konfliktuskezelésnek ez a módja (*per modum arbitrii*) a 13. századtól kezdve alkalmazható.¹⁹ A pannonhalmi apátság és a pozsonyi várjobbágyok birtokperét 1213-ban há-

13 *Solymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernusz-féle megyei adószámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Kredics László. Veszprém, 1984. (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) 191., 200–201.

14 *Csánki D.*: i. m. III. 210.

15 A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy, de Zich et Vásonkeó. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Vég hely Dezső–Kammerer Ernő–Lukcsics Pál. I–XII. Pest, Bp., 1871–1931. X. 337–339., XI. 207–208., DL 16 012., Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (Veszprém), Veszprémi Püspöki Levéltár (= Vp. It.), Oklevelek, Miscellanea 3., fényképe: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 230 079.

16 Vp. It., Oklevelek, Miscellanea 59., fényképe: DF 200 503. Kiadása: *Gutheil J.*: Veszprém okmánytára i. m. 237–241. Vö. Vp. It., Oklevelek, Miscellanea 3., fényképe: DF 230 079.

17 A hatalmaskodási perek elmaradásáról l. *Tringli István*: Segítők a későközépkori hatalmaskodásokban. In: Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Főszerk. Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2013. (Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica 75.) 692–693.

18 *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1899. (Reprint: Bp., 2010.) 406.; *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Zala Megye Közönsége, Pécs, 1929. 265–268. Vö. *Eckhart Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Akadémiai Kiadó, Bp., 1954. 55.

19 *Hajnik I.*: i. m. 408–411.; *Bertényi Iván*: A mediáció és a nádori ítélőszék az Árpád-kori Magyarországon. In: Társadalom – demokrácia – szolidaritás. Tanulmánykötet Kozáry Andrea tiszteletére. Szerk. Molnár Katalin. Bp., 2013. 56–61.

rom választott bíró: a csanádi püspök, a nádor és a somogyi ispán döntése zárta le.²⁰ A vizsgált területről is idézhetünk korai példát. A veszprémi káptalan és a fehérvári keresztetes konvent péti malomügyében 1264-ben ugyancsak háromtagú választott bírói testület ítélete hozott megoldást.²¹

Vetési Albert és Újlaki Miklós is így jár el. A két földesúr 1468-ban nem a megyei törvényszéket, nem az országbíróat kereste fel a sérelmekkel, hanem 11 személyt bíztak meg összegyűjtött panaszai orvoslásával.

A választott bírák a két földesúr által kijelölt nyilvános helyen (*in loco communi*), a zirci ciszterci apátság birtokán: Sóly településen láttak munkához. A kiválasztott hely jól megközelíthető volt, Királyszentistván, Hajmáskér és Öskü falvak szomszédságában feküdt, félúton Veszprém és Palota között. Szent István király ünnepének másnapján, augusztus 21-én, vasárnap, bizonyára a reggeli mise után a bírák meghallgatták a panaszosokat, meghozták döntéseiket, és tevékenységükről még aznap jegyzőkönyvet készítettek. A két függő és öt rányomott pecséttel hitelesített jegyzőkönyv szerencsénkre eredetiben fennmaradt.²² Fontosságát mutatja, hogy a veszprémi püspök kérésére a veszprémi káptalan jó három hónappal későbbi átírta.²³

A forrás értékeléséhez tudni kell, hogy választott bíraktól viszonylag kevés oklevél maradt fenn, jegyzőkönyv pedig minden jel szerint ez az egyetlen. Döntéseik lényegét rendszerint más bírói fórumok kiadványai, még inkább káptalanok vagy konventek hiteleshelyi oklevelei tartották fenn.²⁴ A jegyzőkönyv jelentőségét növeli, hogy nem csak az egyik, hanem egyidejűleg mindkét fél panaszait és az azokra vonatkozó bírói ítéleteket is rögzíti.

A jegyzőkönyv szerkezete világos, jól áttekinthető. A bevezetés a műfaj (*registrum seu memoriale*), a tárgy, az időpont és a hely meghatározását adja. Ezt követi jól elkülönítve egymástól a panaszok rövid leírása, kivizsgálása és orvoslása 39 tételben. Ebből 15 tétel Újlaki, 23 tétel Vetési embereinek panaszaival foglalkozik, egy tétel pedig közös. Ezt a sorozatot az 5. tétel után megszakítja az eskü és a tanuállítás idejét, helyét és módját szabályozó általános rész, amely két, egymástól alig különböző tételből áll: az első Újlaki, a második Vetési embereire vonatkozik. Miután az 5. tételben szerepel először a bizonyításhoz szükséges eskü megítélése, logikus, hogy ezután kapott helyet ez a szabályozás, amelyre a későbbiekben elég volt csak röviden utalni.²⁵ A befejező részben ol-

20 A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I. Szerk. Erdélyi László. Bp., 1902. 627–628.

21 Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprémi Székeskáptalan Magánlevéltára (= Vp. kápt. lt.), Oklevelek, Pét 3., DF 200 663. Választott bírák voltak: Henc civis Albensis, Kumpurd de Hydegkut comites, Mathias de Wrs. Tartalmi kivonata 1383-ból *Kumorovitz*: Veszprémi regeszták 786. sz.

22 Prímási Levéltár (Esztergom), Arch. Saec. U–40., fényképe: DF 248 745.

23 Vp. kápt. lt., Oklevelek, Hajmáskér 3., fényképe: DF 200 516. Ebből az átírásból ismert a jegyzőkönyvet, és két magyar nyelvű adatát (*békó, szavatos*) illetően hasznosította *Szamota István–Zolnai Gyula*: Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz. Bp., 1902–1906. 59, 891. hasáb.

24 *Hajnik I.*: i. m. 410. A vasvári káptalan oklevele 1459-ben említi fogott bírák pecséttel megerősített jegyzőkönyvét: a Sárvár mezővárosból visszatérő vasvári kanonok *mediante quodam registro sigillis nobilium inibi arbitrantium consignato iuxta tenorem et contenta eiusdem registri per omnia coram nobis est confessus*. DL 45 122. Az oklevél 1464. évi átírásból ismert. Idézi *Eckhart Ferenc*: Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Szerk. Rokolya Gábor. Fordította Csókay Balázs, Dreska Gábor. (Bilingvis kiadás.) Magyar Országos Közjegyzői Kamara, Bp., (Studia Notarialia Hungarica 11.) 2012. 83., 265.

25 Arról, hogy az eskütétel módját másutt is szabályozták, egy leleszi töredék tanúskodik. *Kumorovitz L. Bernát*: Az eskü megítélésére vonatkozó XV. századi jogi jegyzettöredék. Turul 49. (1935) 102. Az esküről összefoglalóan *Holub J.*: i. m. 258–265.

vasható a 11 választott bíró, három egyházi és nyolc világi személy neve, majd az öt tételből álló általános rendelkezés. A jegyzőkönyv a pecsételési záradékkal és a keltezéssel fejeződik be. Az utóbbi mindössze utalás a forrás elején szereplő dátumra és kelet helyre.

A választott bíróság listáját Csákvári Péter veszprémi kántorkanonok vezette.²⁶ Őt két kanonok társa, Teremi Miklós budai főesperes²⁷ és Vámosi Albert mesterkanonok²⁸ követte. A világiak egytől egyig birtokos nemesek voltak. Veszprém megyéből származott Hidegkúti Farkas Miklós²⁹ és Vati Mihály,³⁰ Zalából Csabi Mihály³¹ és Hosszútóti László,³² Fejér megyéből Jenői Benete Bálint,³³ Tolnából Csipcsi László,³⁴ távolabbról, Bács megyéből Félegyházi Gáspár.³⁵ A világiak rangsorát vezető Unyomi Miklós Vas, Zala és Veszprém megyében volt birtokos, az 1440-es évek elejétől mintegy harminc évig két veszprémi püspök: Gatalóci Mátyás (1440–1457), majd Vetési Albert szolgálatában állt. A két püspöki vár: Sümeg és Veszprém várnagya, továbbá Veszprém megye alispánja volt, akit többször az ispán címmel is megtiszteltek.³⁶ Mellette Hosszútóti László viselt komolyabb megyei tisztséget: ő a szomszédos Zala megye alispánja volt.³⁷

Nem tudjuk pontosan, ki melyik földesúr emberének számított. Az gyanítható, hogy valamivel többen kapcsolódtak a püspökhöz, mint a báróhoz. De ez nem volt fontos, hiszen kölcsönösen elfogadták egymás jelöltjeit. Megbíztak bennük, nem tartottak attól, hogy pártosan ítélnének. A bírák nagy jogi gyakorlattal rendelkeztek, értettek a bíraskodáshoz. A három kanonok az egyházi és a világi bíraskodásban egyaránt járatos volt. Az utóbbiban a veszprémi káptalan földesúrként indított pereit során és a világi bíraskodást szolgáló hiteleshelyi tevékenység révén szereztek ismereteket. Vámosi Albert kanonok különösen jól tájékozott lehetett, hiszen a perekben dékánként a káptalant képviselte, és többször hiteleshelyi kiküldöttként járt el. A nemesek viszont a megyei törvényszékek munkájában való részvétel során tettek szert bíraskodási tapasztalatra.

A választott bíróság elé sokféle jogeset került. A panaszok két nagy csoportba sorolhatók: személy, illetve vagyon elleni vétségekről, bűncselekményekről szóltak. Az

26 *Békefi Remig*: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1910. 181.; *Gutheil J.*: Veszprém okmánytára i. m. 233., 246., 250., 251., 330.; DL 72 275, 88367.

27 *Gutheil J.*: Veszprém okmánytára i. m. 244., 246.; Vp. kápt. lt., Oklevelek, Litér 7., fényképe: DF 201 432.

28 *Gutheil J.*: Veszprém okmánytára i. m. 216., 223., 224., 247., 296.; DL 45 139; *Kóta Péter*: Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. Szombathely, 1997. 477. sz., fényképe: DF 262 504, Vp. kápt. lt., Oklevelek, Vámos 20., fényképe: DF 283 236.

29 *Csánki D.*: i. m. III. 233., 270.

30 *Csánki D.*: i. m. III. 259., 290.

31 *Csánki D.*: i. m. III. 40., 132., 138.; DL 15 213; Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I. Kiadják: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Sauerwein Géza betűivel, Győrött, 1865. (Reprint: Pápa, 2004.) 355–357.

32 *Csánki D.*: i. m. III. 62., 154–155., 275.

33 *Csánki D.*: i. m. III. 333., 362., *Gutheil J.*: Veszprém okmánytára i. m. 122.

34 *Szakály Ferenc*: Ami Tolna megye középkori okleveleiből megmaradt. 1314–1525. Wosinszky Mór Múzeum, Szekszárd, 1998. 154–158., 185–186., 219.

35 *Csánki D.*: i. m. II. 149., 172., 179.

36 *Csánki D.*: i. m. III. 192–193., 289.; Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula. I–II. Bp., 1886–1890. II. 515, DL 44 867, Vp. lt. Oklevelek, Szentbenedekálja 4., fényképe: DF 200 532; *Engel P.*: i. m. I. 418., 458.; *Horváth Richárd*: Veszprém megye tisztségviselői a későközépkorban (1458–1526). Fons 7. (2000) 253–254. Vö. *Hőgyész László*: Sümeg évszázadai. Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 1989. 33–35.

37 *Holub J.*: i. m. 471.

utóbbiak voltak többségben, az ügyek közel kétharmadát tették ki. Az emberekkel szemben okozott sérelmek többnyire azt jelentették, hogy valakit megvertek, megsebesítettek, esetleg még börtönbe is vetettek. A legsúlyosabb büntett a gyilkosság volt. Három jobbágy és egy pap meggyilkolása tartozott ebbe a kategóriába. Egy esetben a felperes emberölés elkövetésének szándékával gyanúsította az alpereseket. Végül szerepelt egy jobbágyköltözéssel kapcsolatos ügy is, amikor a jobbágy a törvényes szabályozásnak nem tett eleget, hanem szökve távozott Veszprémből Palotára.³⁸ Az esetnek anyagi vonatkozásai is voltak, azaz a vagyon elleni vétségek közé is tartozott.

Az országos gyakorlatnak megfelelően a leggyakoribb sérelem az ökrök elhajtása (*abductio*), eltulajdonítása, lefoglalása (*arrestatio*) volt.³⁹ Szám szerint 32 állatot említettek, de a tényleges szám ennél jóval nagyobb lehetett. Azt is számon tartották, hogy az elhajtott jószágok közül 13 ökör elveszett, egyet pedig levágtak. Ló eltulajdonítása alig szerepelt a panaszokban. Ez annak ékes bizonyítéka, hogy a lónál sokkal nagyobb volt az ökör használati értéke a jobbágygazdaságokban. Az állatokkal olykor szekeret vagy kocsit is elvittek.

A legsúlyosabb bűncselekményt egy-egy birtok felprédálása jelentette. Újlaki palotai és péti jobbágycsoportok kifosztották Szentistván püspöki birtokot és elhajtották a marhacsordát. Ennél sokkal nagyobb pusztítást okoztak Hajmáskéren, amikor Újlaki két familiárisa és tíz jobbágya fegyveresen (*manibus cum armatis*) felprédálta a püspöki birtokot. A jobbágyoknak okozott tetemes kárt 47 forintra becsülték.

A panaszok mintegy harmada tárgyak és pénzüsszegek eltulajdonítása miatt keletkezett. Az elrabolt vagy lefoglalt javak visszaszerzése, a kölcsönbe adott pénz vagy tárgy, esetleg mindkettő visszakövetelése volt a cél. Általában kis összegekről és kis értékű munkaeszközökről (kocsi, hordó) vagy vásári portékáról (hal) volt szó, de akadtak nagyobb kártételek is. Egy Veszprémbe igyekvő püspöki familiárist útközben (*in libera sua via*) támadtak meg és fosztottak ki Újlaki jobbágyai. Elvették páncélját, két lovát és 43 forint értékű holmiját. A sort végül egyedi, kifejezetten mezőgazdasági vonatkozású esettel zárhatjuk. A panaszos úgy ítélte meg, hogy a szőlejébe tévedt ökrök a leendő termésben hat hordó bor kárt okoztak, amiért természetesen az állatok gazdájának kellett felelnie.

A települések határában, magában a településben, annak valamely házában, vásárterén vagy közúton elkövetett bűncselekmények tettesei és szenvedő alanyai ritka kivétellel a két földesúr jobbágyai vagy familiárisai voltak. Túlnyomó többségük nevét is feljegyezték. Mintegy 90 személy nevét ismerjük, köztük 16 familiárisét. Voltak, akik két ügyben is érintettek voltak. Közülük néhányan perlekedő párt alkottak, egymás vádlottjai, illetve sértettjei voltak. Akadtak olyanok is, akik három perben is szerepeltek. Ők többnyire a familiárisok közül kerültek ki. Az ösküi udvarbíró (*provisor curiae*) gyanúsítottként három ügyben is perbe fogták.

A jobbágyok ipari vagy kereskedelmi tevékenységére elsősorban latin megnevezésük (*carnifex, lapicida, pellifex, sartor, sutor*), illetve a magyar *kalmár* elnevezés utalt. Két püspöki familiáris tanultságát a deák (*literatus*) jelző érzékeltette.

38 *Bónis György*: Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1972. 196–197. Vö. *Solymosi László*: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Argumentum Kiadó, Bp., 1998. 102–110.

39 Hatalmaskodásról szóló hétszáz oklevél átnézése alapján állítja ezt *Szabó István*: A középkori magyar falu. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 176. A lefoglalás (*arrestatio*) értelmezésére l. *Tringli I.*: i. m. 701–704.

A választott bíróság a felek meghallgatása, a panaszok kivizsgálása és rövid mérlegelés után hozott döntést az egyes ügyekben. Tíz esetben, vagyis az ügyek mintegy negyedében ítéletével azonnal lezárta a pert. Ennek több módja volt. Megszüntették a pert a felperes visszalépése, az esemény régisége (9 éves ügy is volt) vagy egyéb ok miatt. Máskor felmentették a gyanúsítottakat. Előfordult, hogy az ügyben a bíróság illetéktelennek nyilvánította magát. Egy személyt fej- és jószágvesztésre ítélték (*in capite et rebus condemnatus*), egyszer pedig a jogtalanul elfogott nyolc ökör visszaadását rendelték el.

Az ügyek mintegy háromnegyedében az általános gyakorlatnak megfelelően a bíróság arról döntött, hogy kit kötelez eskütételre és kit tanúbizonyításra. Az eskütétel vagy a tanúkihallgatás színterét és közeli napját is meghatározta. A megadott időpont 1468. augusztus vége és szeptember vége közti napok egyikére esett. Az eskü (*sacramentum, iuramentum*) letétele és a tanúk meghallgatása már a szolgabíró jelenlétében történt rendszerint Sóly településen, ritkán Veszprémben.

A választott bíróság a panaszok több mint a felében ítélte esküt.⁴⁰ Rendszerint magukat az alpereseket, olykor a felpereseket kötelezte esküre. Egyetlen esetben azonban kivételt tettek. Nem a perbeli felek egyikét, hanem három helybeli személyt, köztük a falusi bírót jelölték ki eskütételre. Az alperesek vagy a felperesek számának megfelelően egy-egy ügyben többnyire egy személynek, ritkán kettő vagy három főnek ítélték esküt. Egyszer tíz személyt köteleztek esküre. Hajmáskér és Pét település egy-egy ügyében viszont a falubeli telkes jobbágyok mindegyikének esküt kellett tennie. Az eskütételre kötelezett személynek legtöbbször egyedül kellett esküdnie. Máskor a választott bíróság döntése szerint hatod-, negyvened- vagy ötvenedmagával kellett az eskü színhelyén megjelennie. Két ügyben a bírák feltételesen ítélték esküt. Amennyiben az alperesek önként visszaadták az eltulajdonított ökröket, az eskütételtől eltekintettek.

Az eskütársak társadalmi állapotát csak kivételesen határozták meg. Mindössze Újlaki egyik nemes familiárisának írták elő, hogy nemes társakkal tegye le az esküt. Máskor nem érezték szükségesnek, hogy e tekintetben feltételeket támasszanak. Hagyatkozhattak a mindennapok gyakorlatára. Aligha kétséges, hogy a társak általában az eskütevő társadalmi állapotának feleltek meg, hiszen annak ismeretségi köréből kerültek ki.

A bíróság mindössze hat esetben rendelt el tanúbizonyítást (*attestatio*). Összesen 15 tanút nevezett meg. Többnyire három személyt jelölt ki tanúnak. Máskor viszont egy, kettő vagy öt tanú kihallgatását igényelte. A tanúk általában jobbágyok voltak, de voltak nemesek is közöttük. Sőt egy özvegyasszonyt is jelöltek tanúnak. Ő volt az egyetlen nő, aki helyet kapott a jegyzőkönyvben. A tanúskodó jobbágyok többségéhez hasonlóan ő sem volt egyik földesúrnak sem az alárendeltje. A kiválasztott személyeknek rendszerint csak egy alkalommal kellett tanúskodniuk. Egy nemes viszont háromszor jelöltek tanúnak, mert ő volt a szolgabíró a tárgyalt cselekmények elkövetése idején.

Egyetlen különleges esetben a vásárolt ökrök eladóit, vagyis az adásvétel szavatolóját kellett előállítani. A választott bírák itt a római jogi eredetű, a 13. századtól Magyarországon is ismert szavatosság intézményét (*evictio*) használták fel a vita eldöntésére. Az adásvételeknél ugyanis az eladó vállalt szavatosságot, azaz anyagi felelősséget, hogy per

40 Az eskü meghatározó szerepét a peres eljárásban találóan fejezte ki Telegdi Csanád esztergomi érsek ítéletlevele 1335-ben: *omnis controversie finis est iuramentum*. Monumenta ecclesiae Strigoniensis. III. Collegit et editit. Lodovicus Crescens Dedek. Strigonii 1924. 272.

esetén a vevőt kár ne érhesse.⁴¹ Mivel a vásárolt ökrök tulajdonjoga vitatottá vált, az eladóknak kellett ezért felelniük.

A választott bíróság végül a döntések meghozatala után további rendelkezéseket is megfogalmazott, hogy a jövőben a két földesúr, valamint familiárisaik és jobbágyaik nyugalomban, békében és barátságban éljenek. Jónak látták, hogy így járjanak el, mert – mint utaltak rá – a vizsályok elsimításában már korábban is részt vettek és döntéseket hoztak. (Ezek sajnos nem maradtak ránk.)

Első helyen azt rögzítették, hogy a két földesúr jobbágyai csak nyilvános helyen (*in loco communi*) foglalhatnak le valamit az illetékes megyei szolgabírák közreműködésével. Uraik birtokán a jövőben ilyesmit nem tehetnek.

Elrendelték továbbá, amennyiben a jövőben a két földesúr várnagyai, tisztartói (*officiales*) vagy jobbágyai egymásnak kárt okoznak, akkor a várnagyok vagy tisztartók egymásnak az illetékes szolgabíró által jelezzék, hogy így hites emberek közreműködésével a konfliktust rendezzék. Ha a várnagyok és a tisztartók nem tudnak megegyezni, akkor az illetékes megyei törvényszék orvosolja a sérelmet. Ha a törvényszék döntése szerint sem sikerül megegyezni, akkor az ügyet a megye hatóságának levelével együtt a királyi kúriába, közelebről az ítélőmesterek jelenléte elé (*ad curiam regiam in presentiam magistrorum prothonotariorum*)⁴² kell terjeszteni, hogy a legközelebbi nyolcados törvényszéken végső döntést hozzanak, amely értelmében az egyik fél a másiknak elégtételt köteles adni. Amennyiben ezt nem teszi meg, a jelen rendelkezés megszegőjeként hiteleshelyen elmarasztaltatik. Ebben az esetben a másik fél az ország szokása és a jogrend szerint járhat el.

A választott bíróság úgy döntött, amennyiben ítéleteiknek a felek eleget tettek, kölcsönösen adjanak egymásnak menlevelet az okozott valamennyi kárról, jogtalanságról, hatalmaskodásról. Mostani rendelkezéseiket a korábbiakkal együtt kötelesek hiteleshelyi oklevélben jóváhagyni.

Bár a jobbágyköltözésről nem sok szó esett a jegyzőkönyvben, gyakorisága és fontossága miatt a bírák látták elrendelni, hogy a költözni akaró jobbágyokat a két földesúr, valamint várnagyaik és tisztjeik közül senki sem költöztetheti el az ország törvénye és szokása ellenére.⁴³

Végül érvénytelenítették a tárgyalaton kívül minden egyéb vizsályt, jogtalanságot, amely a két földesúr, valamint népeik és jobbágyaik között az érintett Veszprém vagy Fejér megyében keletkezett.

41 *Hajnik I.*: i. m. 171–172.; *Bónis Gy.*: i. m. 98–99.; *Solymosi László*: Szőlőbirtok és oklevéladás a középkori Magyarországon. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 esztendő Gecsényi Lajos tiszteletére.* Szerk. Baráth Magdolna–Molnár Antal. Magyar Országos Levéltár, Bp.–Győr, 2012. 318–319.

42 Az ítélőmesterek tevékenységének fontosságát, kúriai jelenlétének szükségességét mutatja, hogy 1459-ben törvény mentesítette őket a személyes hadba vonulás kötelezettsége alól. *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1458–1490.* Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Akadémiai Kiadó, Bp., 1989. (= DRH) 116. (24. tc.)

43 Hunyadi Mátyás király parancslevele 1466-ban a következőképpen fogalmazta meg a szokás lényegét: *antiqua huius regni nostri Hungariae consuetudine dictante quilibet iobagio et iobagionalis condicionis homo in quorumcumque vestrum possessionibus residens habita licentia iustoque terragio deposito et aliis debitibus suis persolutis ad possessiones aliorum liberam habeat recedendi facultatem.* DL 98 082. Ugyanezt rögzítette az 1458. évi törvény is. DRH 86–87. (15. tc.)

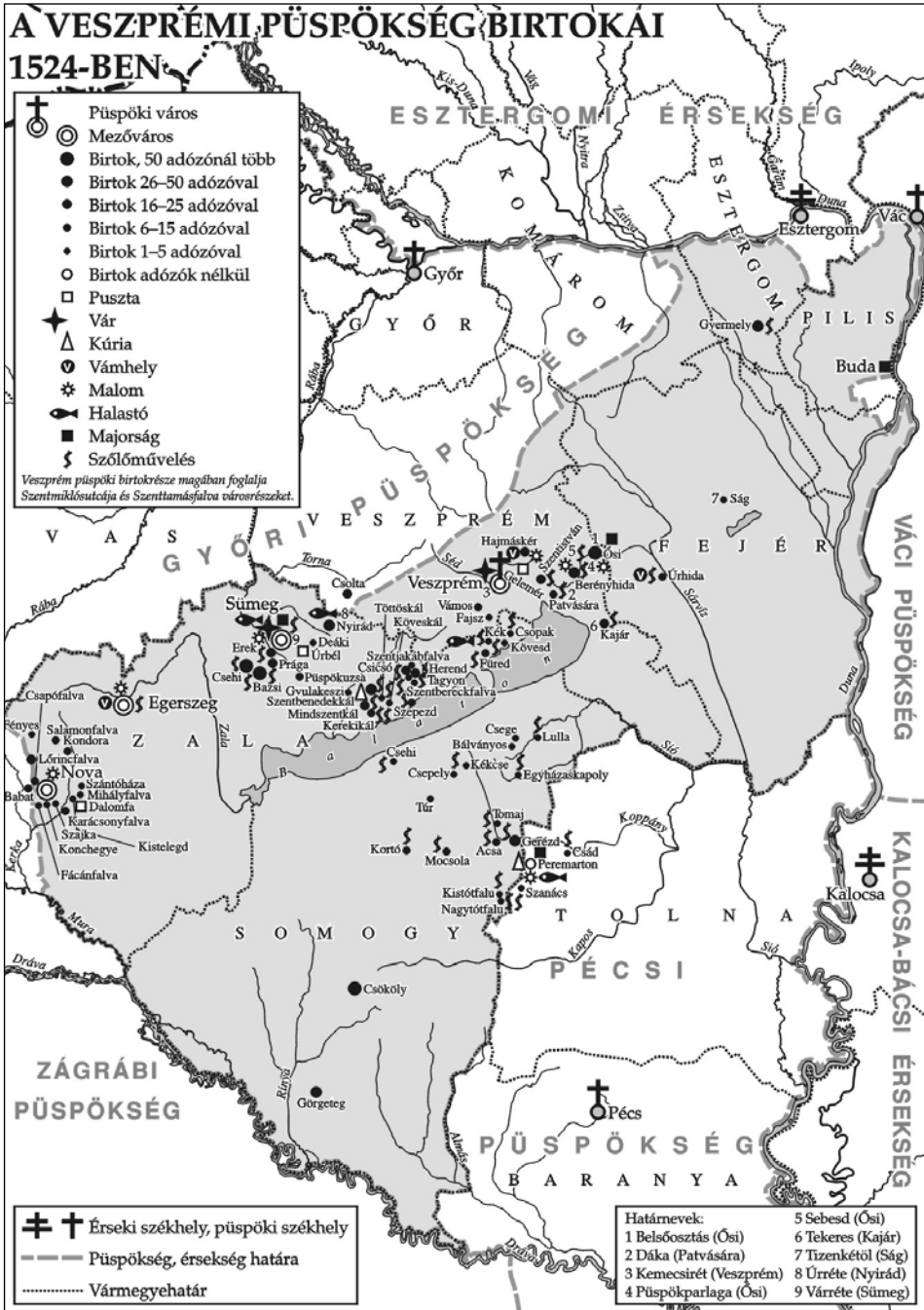
A jegyzőkönyv pillanatfelvétele nyomán megállapítható, hogy a püspöki jobbágyok a mindennapok biztonságát tekintve kiszolgáltatottabb helyzetben voltak Újlaki Miklós népeinél. Az Újlaki-uradalom palotai és ösküi vára egyszerre jelentett kifelé fenyegetést, saját népei számára védelmet, míg a főpap viszonylag távoli veszprémi vára nem tudta betölteni ugyanezt a szerepet. Ezért jelentősen többen voltak a püspöki kárvallottak.

A választott bíróság gyorsította a sérelmek orvoslását. Tevékenysége nem kapcsolta ki a vármegyét. Az esküt a szolgabíró előtt kellett letenni, a tanúkat ugyancsak a szolgabíró hallgatta ki, és mindkettő eredményéről a megye hatósága állított ki oklevelet. A vármegye működése hatékonyabbá vált.

Az eskü és a tanúállítás szabályozására, az általános elvek megfogalmazására a gyakorlati szempontokon kívül azért is szükség volt, mert még nem létezett sem egységes szokásjog, sem egységes joggyakorlat.⁴⁴ Fél évszázad múlva készült el és 1517-ben jelent meg nyomtatásban Werbőczy István Hármaskönyve, az ország jogszokásgyűjteménye, amelyhez lehetett igazodni.

Bár a jegyzőkönyv egyértelművé tette, hogy az eskü letételéről és a tanúbizonyításról a megye hatóságának kellett oklevelet kiállítania, ilyenekről nincsen tudomásunk. A forrásanyag rendkívüli hiányossága miatt erre igazából nem is számíthatunk. Az ügyek folytatásáról sem tudunk. Vetési Albert – mint láttuk – teljesítette a választott bíróság rendelkezését: a veszprémi káptalannal mint hiteleshellyel átíratta a jegyzőkönyvet. Mindebből arra következtethetünk, hogy mégiscsak foganatosították a választott bírák ítéleteit.

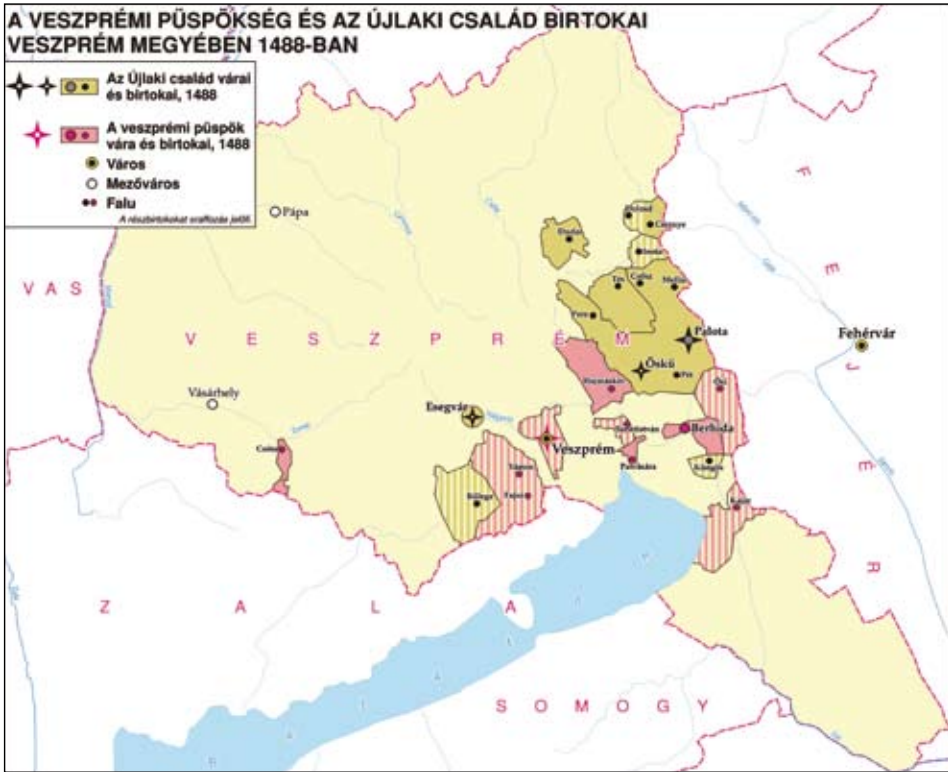
44 Bónis Gy.: i. m. 210–222.

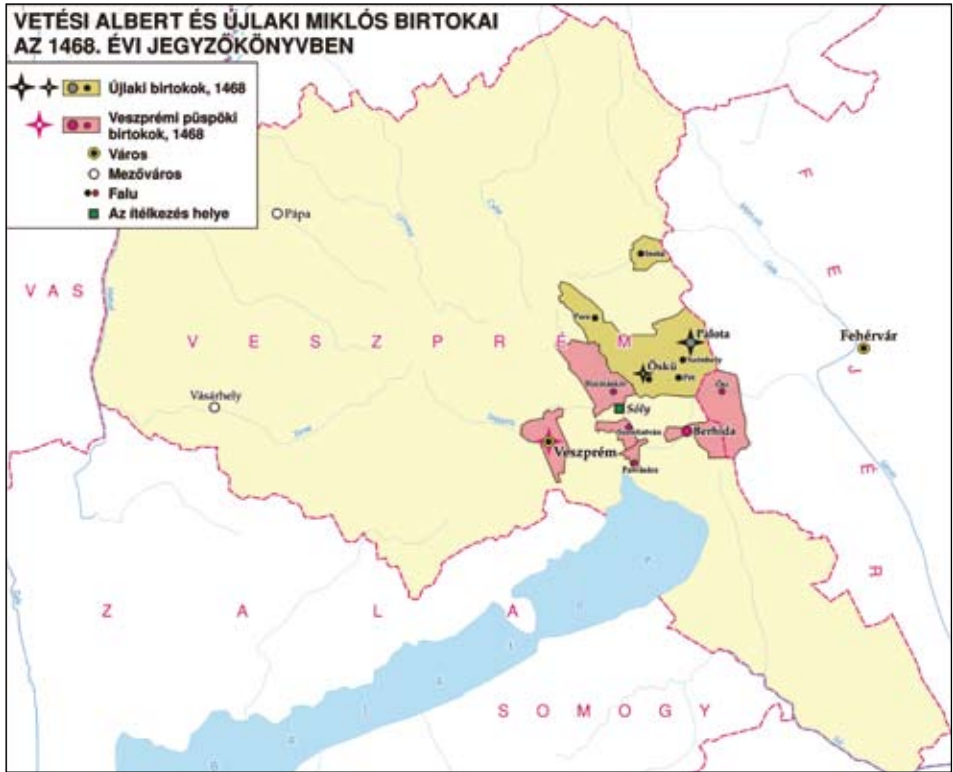
1. A veszprémi püspökség birtokai 1524-ben

2. Az Újlakiak birtokai a középkor végén Fedeles Tamás közlése nyomán

3. A veszprémi püspökség és az Újlaki család birtokai Veszprém megyében 1488-ban

4. Vetési Albert és Újlaki Miklós birtokai az 1468. évi jegyzőkönyvben

Infirmitate videtur de Nihilominus, alia per me sustinere hinc
 ab his rebus, unquam suam intentionem valeret et petere, de illis
 citatis, et illius intentionibus finalis debitoris, me eius negotio
 promittitur, aut alio quocumque tenentis imperium, diffusi possit
 et peragat

Diffusio prima, et una pars sup omni dampnis, inveniunt ut
 sita sita, et alio quocumque modo, hinc inde, moderatum
 et ad eum per me, inveniunt, et per partem et quicquid, alio ab
 et sita intentionem parva, videtur, et per partem, et quicquid, alio ab
 iam per me, et alio diffinitione, meae, et per partem, et quicquid, alio ab
 per me, et alio diffinitione, meae, et per partem, et quicquid, alio ab
 hinc inde, moderatum, et ad eum per me, inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 duos, videtur, et alio quocumque modo, hinc inde, moderatum, et ad eum per me, inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 meae, et per partem, et quicquid, alio ab
 supra diffinitione, meae, et per partem, et quicquid, alio ab
 inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 et per partem, et quicquid, alio ab
 inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab

Secunda, una et plurima hinc inde, alio ab, inveniunt
 inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 forma, inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab

Primo, et alio omni, inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 et alio, inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab

Primo, et alio omni, inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 et alio, inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab
 hinc inde, moderatum, et ad eum per me, inveniunt, et per partem, et quicquid, alio ab

6. Az 1468. évi jegyzőkönyv utolsó oldala

7. Vetési Albert veszprémi püspök címere 1476. évi oklevelén
(Veszprémi káptalan magánlevéltára, Veszprém oppidum 58.)

GÖZSY ZOLTÁN – VARGA SZABOLCS

A PÉCSI EGYHÁZMEGYE KORA ÚJKORI TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSI LEHETŐSÉGEI

(Vázlat)

Adriányi Professor Úr sok évtizedes munkássága alatt több esetben foglalkozott a kora újkori magyar katolikus egyházzal, annak jelentősebb tagjaival, értelmezési lehetőségeivel.¹ E tanulmányokból is kiderül, hogy amíg a nyugati (elsősorban német) történetírásban komoly eredmények születtek – elsősorban Hubert Jedin, Wolfgang Reinhard, Heinz Schilling és Maximilian Lanzinner jóvoltából – a 16–18. századi magyarországi katolikus egyháztörténet korszakolásában, értékelésében komoly hiányosságok vannak.² A ma használatban levő összefoglaló munkák alapvetően a köztörténeti dátumok alapján határozzák meg a belső időhatárokat, a kora újkort pedig leginkább a reformáció folyamata felől tárgyalják.³ Szerencsére mára elérhetőek új – elsősorban felsőoktatási használatra készült – összefoglalások, amelyek a világegyház folyamataiba ágyazva tárgyalják a magyar katolikus egyház 16–18. századi történetét.⁴ Ezek címválasztásából kiderül, hogy amíg a konfesszionalizmus fogalmával a szerző részéről a nemzetközi diskurzusba való csatlakozásra történt kísérlet a 16–17. századra vonatkozóan, addig a 18. század eseményeinél alapvetően nem lehetett meghaladni a korábbi magyar értelmezési kereteket. Ennek okai összetettek, az alapkutatások, iskolák és módszerek hiánya, a több évtizedes tudományos közéletből való kimaradás olyan mély sebeket okoztak, amelyeket az elmúlt húsz év látványos eredményei és a szerző kvalitásai sem feledtethetnek.

Véleményünk szerint a probléma gyökere abban rejlik, hogy hiányoznak az egyes egyházmegyéék történeti szintézisei. A trienti zsinat ugyanis a megys püspököt tette a katoli-

1 A teljesség igénye nélkül: *Gabriel Adriányi*: Protestantische und katholische Intoleranz in Ungarn im 17. Jahrhundert. *Ungarn-Jahrbuch* 7. (1976) 103–113.; *Uő*: Der erste Erneuerer des katholischen Lebens nach der Reformation in Ungarn. Primas Miklós Oláh, Erzbischof von Gran (1493–1568). In: *Ecclesia militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte*. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet. Hrsg. von Walter Brandmüller. Schöningh, Paderborn, 1988. 491–517.; *Uő*: Gegenreformation oder Katholische Erneuerung? Der katholische Reformweg in Ungarn im 17. Jahrhundert. In: *Konfessionalisierung vom 16–19. Jahrhundert*. Hrsg. von Helmut Baier. Degener, Neustadt a.d. Aisch. 1989. 51–66.

2 *Hubert Jedin*: Katholische Reformation oder Gegenreformation? Ein Versuch zur Klärung der Begriffe nebst einer Jubiläumsbetrachtung über das Trienter Konzil. Stocker, Luzern, 1946.; *Die Katholische Konfessionalisierung*. Hrsg. von Wolfgang Reinhard–Heinz Schilling. Heidelberg, 1995. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 198); *Maximilian Lanzinner–Gerhard Schormann*: Konfessionelles Zeitalter 1555–1618; Dreißigjähriger Krieg 1618–1648. Klett-Cotta, Stuttgart, 2001. (Handbuch der Deutschen Geschichte 10.)

3 *Hermann Egyed*: A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig. Aurora, München, 1973. 209–369.; *Szilas László*: Kis magyar egyháztörténet. Róma, 1982. 60–100.

4 *Tusor Péter*: Katolikus konfesszionalizáció a kora újkori Magyarországon. PPKE, Piliscsaba, 2008.; *Uő*: Katolikus egyház a 18–19. századi Magyarországon. PPKE, Piliscsaba, 2008.

kus megújulás központi szereplőjévé, ebből következően a katolikus reform színterei az egyes egyházmegyékké lettek. Emiatt nagyon fontos lenne ezek kora újkori történetének a feltárása, ám ez a pozitivisták korszak eredményei dacára gyerekcipőben jár.⁵ Miközben a középkori kötetek különösebb módszertani probléma nélkül láttak napvilágot, a 16. századtól kezdve egyfajta tanácstalanság érzékelhető.⁶ Jól mutatja ezt Bunyitay Vince váradi püspökséggel foglalkozó kutatása, melynek negyedik – az 1566–1780 közötti korról foglalkozó – kötete csak a szerző halála után húsz évvel látott napvilágot.⁷ Az eddig elkészült kora újkori egyházmegye-történeteket átnézve megállapíthatjuk, hogy azok vagy egy nagyobb összegzésben kaptak helyet (Eger, Kalocsa, Zágráb),⁸ máskor a különleges forrásadottságnak és szerzői habitusnak köszönhetően elkészült monografikusan (Vác),⁹ de az sem példátlan, hogy az egyes egyházmegyek esetében csak esettanulmányok állnak rendelkezésre (Veszprém,¹⁰ Pécs¹¹).

A fent említett kora újkori fejezetek egyik jellemzője a sokszínűség. Igaz ez a korszakolásra is, ahol láthatóan általában a püspöki székhely eleste az általános cezúra – egyébként teljesen jogosan. Másrészt rendkívül eklektikus az is, hogy ki mit tart fontosnak közölni ezekben a fejezetekben. Van, ahol a püspökök életrajzi adataiból áll össze a fejezet, máshol a legfontosabb helyi köztörténeti adatok szerepelnek, megint máshol a speciális forrásadottság szabja meg a gondolatmenetet. Mindezeknek a következménye, hogy az egyes egyházmegyek történetéből nem körvonalazódik egy egészen tűnő, folyamataiban megragadható változás, amely tartalmazná az egyház belső önértelmezésének módosulását, középkori önmaga újkorivá válásának fázisait. Ezen csak újabb szisztematikus – elsősorban Rómában, Bécsben, Pozsonyban és Budapesten végzett – forrásfeltárás segíthet, amelyek révén meghaladhatók lesznek az eddigi ismeretek.

A pécsi egyházmegye egy eminens középkori kötettel büszkélkedhet.¹² Ennek folytatásaként jelenne meg a következő rész, amely a város elestétől (1543) Klimó György püspök haláláig (1777) tárgyalná az eseményeket. Ezt a felosztást valahol a kényszer szülte, hiszen a török kor a sajátos történelmi helyzet és az abból fakadó forrásadottságok miatt nem tenne ki egy önálló monográfiát. Másrészt viszont jól illeszkedik a katolikus világegyház belső önértelmezéséhez, amely egységes éráként fogja fel a trienti

5 Erre mutat rá: *Fazekas István*: Bevezetés helyett: katolikus megújulás a győri egyházmegyéjében a XVI. és XVII. században (kutatási lehetőségek és eredmények). In: *Uő*: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2014. 7.

6 *Juhász Kálmán*: A csanádi püspökség története. I–VIII: 1000–1699. Csanád Vármegye, Makó, 1930–1947. (Csanádvármegyei Könyvtár, 19–20, 24, 28–29, 40–43); *Kovács Béla*: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987.

7 *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. IV. A váradi püspökök a száműzés és az újjáalapítás korában (1566–1780). Nagyvárad, 1935.

8 *Katona István*: A kalocsai érseki egyház története I–II. Ford. Takács József. A fordítást ellenőrizte, sajtó alá rendezte, az előszót és a kiegészítő jegyzeteket írta Thoroczkay Gábor–Tóth Gergely. Kalocsa, 2001–2003.; *Andrija Lukinović*: Zagreb – devetstoljetna biskupija. Glas Koncila, Zagreb, 1995. 149–257.

9 *Szarka Gyula*: A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában. Vác, 1947 [1948]; *Uő*: Vác katolikus intézményei és épületei a török hódítás korában. Vác, 1948.; *Uő*: A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában 1526–1686. S. a. rend. Molnár Antal, Vác, 2008. (Váci Történelmi Tár IV.)

10 *Molnár Antal*: Jezsuita missziók a veszprémi püspökség hódolt részein. In: *Uő*: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. METEM, Bp., 2003. (METEM-könyvek, 44) 121–166.

11 *Molnár Antal*: Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686). In: *Uő*: A katolikus egyház i. m. 11–119. Az egyházmegyekre vonatkozó további szakirodalom: www.melte.hu/node/37 (2015. január 29.)

12 A Pécsi Egyházmegye Története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümeji József. Fény Kft., Pécs, 2009.

zsinattól a kinyilatkoztatott világvallások mindegyikét elérő „vallási apály” nyitányáig, vagyis körülbelül az 1770-as évekig tartó két évszázadot.¹³ A használható módszertan és a bevett gyakorlat hiánya rányomta a bélyegét a kötet tervezésére, ahol a török kor eseményeinek a mibenléte és az egész korszak végső dátuma (1777 vagy Mária Terézia, esetleg II. József halála) is komoly dilemma elé állította a kutatásban részt vevőket.

Elsőként a 16–17. század, pontosabban az oszmán megszállás időszakával kapcsolatos problémákkal foglalkozunk. Általánosan elmondható, hogy a pécsi egyházmegye e századairól Koller József¹⁴ alapvető sorozatát leszámítva inkább a reformáció folyamatára fókuszáló munkák születtek,¹⁵ amelyek közös jellemzője a módszertan teljes hiánya.¹⁶ Az előbbi püspökök alapján periodizál, utóbbi pedig elsősorban a protestáns prédikátorok életrajzain és irodalmi munkásságán keresztül mutatja be a térség – elsősorban – 16. századi művelődés- és vallástörténetét. A legutóbbi években a vatikáni és a jezsuita rendi iratanyag feldolgozásával Molnár Antal emelte új szintre az egyházmegye kora újkori történetének ismeretanyagát, kellő municiót szolgáltatva a 17. századi reorganizáció folyamatának megrajzolásához.

A pécsi egyházmegye kapcsán a legsarkalatosabb probléma, hogy beszélhetünk-e a hódoltság korában egy kontinuos történetről, vagy „megragadhatatlannak” ítéelve a 16. századot, le kell mondanunk az egységes narratíva megteremtésének tervéről? E tekintetben külön kell választani az 1543–1612 közötti kort az azt követő évtizedektől, ahol a pécsi jezsuita házfőnök mint a pécsi püspök helynöke immár jelenlétével is demonstrálta a püspökség jogigényét – és ezzel meglétét. Azt is mondhatnánk, hogy amíg az első szakasz legfőbb jellemzője a rezidencia és a központi irányítás hiánya – és ebből fakadóan a papi utánpótlás elapadása és a struktúra lebomlása –, addig a 17. században már megkezdődött a katolikus megújulás az egyházmegyében, újjászületett a püspöki (helynöki) központ, újra tudunk helyi hivatásokról, akik itt születve lettek az egyházi társadalom tagjai. A változást a források számszerűsége és minősége is igazolja. A második korszakból (1612–1686) jóval több és definitíve az egyházmegyével foglalkozó irat maradt fenn az intézmény belső életéből, akár az adóztatás témakörét, vagy a belső keletkeztetésű jezsuita rendi, illetve római központi iratokat nézzük. 1686-ban tehát nem a semmiből kellett elkezdni az egyházmegye újjászervezését, és a középkori kontinuos sejték mellett a katolikus megújulás missziós eredményei is kitapinthatók voltak. Mindezeket figyelembe kell venni a kutatás során.

A Pécs elését követő évtizedekkel kapcsolatban a fő kérdés ma az, hogy miképpen ragadható meg az egyházmegye továbbélése, miközben az irányító intézmények és az azt működtető személyek több száz kilométerre kerültek, megszűntek/meghaltak vagy éppen a szerepük formálissá vált. Sarkosan fogalmazva: van-e létjogosultsága egy egyház nélküli egyházmegye-történetnek? A kérdés természetesen túlzó, hiszen – amint az alábbiakban látni fogjuk – az egyházmegye legszélesebb talapzatát alkotó plébániahálózat erősen roncsolódva és folyamatosan erodálódva, de túlélte a hódítás első rohamát.

13 A kronológiával természetesen lehet vitakozni, ám a jezsuiták feloszlása mégis félreérthetetlenül jelzi a barokk kor végét. *Pierre Chaunu*: Felvilágosodás. Osiris, Bp., 1998. 213–241.

14 *Josephus Koller*: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum V–VII. J. M. Landerer–J. T. Trattner, Posonii-Pestini, 1801–1812.

15 *Kathona Géza*: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974. (Humanizmus és Reformáció 4.)

16 A módszertani újítást hiányolja más aspektusból, de mégis idevágó módon: *Csepregi Zoltán*: A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján. Balassi, Bp., 2013. (Humanizmus és Reformáció 34.) 14–17.

Ahogy a hívek döntő többsége is helyben maradt, akikről ma már biztosan tudjuk, hogy tömegesen tartottak ki őseik hitén, és csak évtizedekkel később vagy éppen soha nem váltak az új tanok követőivé. Mindezt egységes narratívába foglalni azonban komoly problémát jelent, mert azt mindenképp el akarjuk kerülni, hogy a szöveg végül a köz- és helytörténet fennmaradt adatainak random módon összeállított szöveggönyvévé váljon.

A kutatási feladatok és lehetőségek kátyúba jutott szekerét Fazekas István rángatta ki, aki a győri egyházmegye kapcsán összefoglalta azokat a szempontokat, amelyek segítségével koherens gondolatmenetté formálható a püspökség 16–17. századi története.¹⁷ Az általa felállított rendszer adaptálható a pécsi viszonyokra, egyben meghatározhatók azok a különbségek is, amelyek a Hódoltság peremén élő Győrhez képest megmutatkoznak az oszmán hátszág mélyére kerülő Pécshez. Ezért a továbbiakban e szempontrendszer mentén próbáljuk meg felvázolni a pécsi egyházmegye sajátosságait.

Nézzük először a területiális jellemzőket. A Magyar Királyság legtöbb egyházmegyéjéhez hasonlóan a pécsi a 16. század folyamán teljes egészében oszmán fennhatóság alá került. 1543-ban elesett a központ, 1566-ban pedig az egyházmegye legnyugatibb vidékei is tartósan az Oszmán Birodalom érdekszférájába kerültek. Tisztában vagyunk a hódoltsági kondominium tényével, ám az évről-évre adószedési céllal megérkező végvári katonák nem pótolhatták a keresztény intézményrendszer állandóságát, és az 1566–1606 közötti évtizedekből adatolni sem tudjuk ennek meglétét.¹⁸ A keresztény országrészekről való elszakítás bizonyíthatóan hatással volt az egyházmegye állapotára. Úgy tűnik, hogy a katolikus egyházszervezettel való érintkezés legfőbb útvonala a Drávától délre fekvő területek felé tevődött át.¹⁹ Erre menekültek 1543-ban Pécsről, innen érkeztek a jezsuita szerzetesek a Dél-Dunántúlra 1612-ben, illetve – bár ezt még további kutatásoknak kell tisztázni – Zágrábnak mindvégig fontos szerep jutott a pécsi egyházmegye szellemi, infrastrukturális és személyi hátszágaként.²⁰

Sajnos nem lehet túlbecsülni a püspöki rezidencia másfél évszázados elvesztését. Bár a főpásztor hiánya kezdetben nem tűnhetett szokatlannak, a mellette szolgáló intézmények megszűnése és a papi utánpótlás elapadása alapjaiban rengette meg az egyházmegyét. Az elmenekülő szerzetesrendek és káptalani testületek mind-mind megszokott jelei voltak az addigi keresztény világnak, miként a sorra bezáró plébániatemplomok és kápolnák is. Az egyházi birtokosok eltűnése, valamint a jogfolytonosság szellemi szakadozottsága vezetett oda, hogy az egyházmegye területe „de jure” is megcsonkult a 17. század közepén, a Dráván túli területek elvesztésével. Sőt, a barokk pápaság világmissziós törekvései miatt egy párhuzamos, immár nem a Magyar Királyság episzkopális rendjébe illeszkedő infrastruktúra is helyet követelt magának a Dél-Dunántúlon, ami immár ka-

17 *Fazekas I.*: Bevezetés helyett i. m.

18 Pyber János pécsi püspök 1615-ben adta árendába a pécsi püspökség birtokainak jövedelmét évi 350 forintért Batthyány Ferencnek, és szintén ez időből van az első adat az egyházmegye területéhez tartozó bátai apátság világi adóztatására. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL) P 1313 Batthyány cs. körmenői levéltára. Memorabilia No. 880/8., 889. (FT 1288. tekercs); *Molnár Antal*: Bátai apátság és népei a török korban. METEM, Bp., 2006. (METEM Könyvek 56.) 39–40.

19 *Varga Szabolcs*: Pécs kapcsolata a Dráván túli területekkel a 16. század első felében. In: Pécs a hódoltság korában. Tanulmányok. Szerk. Szakály Ferenc–Vonyó József. Kronosz Kiadó–Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2012. (Pécsi Mozaik 2.) 54–74.

20 Ennek igazolására az egyházmegyében tevékenykedő ferences és jezsuita szerzetesek tanulmányait és korábbi állomáshelyeit, valamint a világi papság származását kell részletesen megvizsgálni. Utóbbira példa: *Gózszy Zoltán–Varga Szabolcs*: Papi műveltség a pécsi egyházmegyében a 18. század első felében. In: *Jelenkor* 54. (2011) május. 514.

tolikus oldalról is komolyan fenyegette a pécsi püspökség integritását.²¹ Ennek következményeként a hódoltság végeztével visszatelepülő püspököknek komoly harcot kellett folytatniuk veszprémi és zágrábi kollégáikkal a rájuk bízott terület határainak megőrzése érdekében.²² A terület évtizedeken keresztüli teljes alávetettségét tehát mindenképp figyelembe kell venni Pécs esetében, mert ez markáns különbséget eredményezett Győr-höz, Egerhez, Nyitrához vagy Esztergomhoz képest. Ugyanakkor egyáltalán nem jelenti azt, hogy a szintén oszmán fennhatóság alá került Vác, Csanád, Kalocsa stb. helyzete teljes mértékben megfeleltethető lenne a Pécssett tapasztalt állapotokkal.

A püspökök és egyházmegyéjük megfeleltetésének hosszú hagyománya van a katolikus egyháztörténet-írásban, elég csak Koller József idézett munkájára utalni. Mivel a trienti zsinat a püspökökben látta a megújulás zálogát, minden egyházmegye-történet megkerülhetetlen része az egyes püspökök tevékenysége. Ám Pécs kapcsán mégis alapvető fontosságú a kérdés, hogy vajon az egyházmegyéjüktől távol székelő főpásztorok életrajzai mennyiben kapcsolódnak „in concreto” az egyházmegye történetéhez.²³ A fő kérdés az, hogy az uralkodó által kinevezett püspök milyen intézkedéseket hozott az egyházmegyéjével kapcsolatban. Ez Pécs 16. századi főpapjai tekintetében – legalábbis a mai tudásunk szerint – bizony kimerült egy-két cselekedetben, így az egyes személyek teljes biográfiájának nincsen létjogosultsága egy egyházmegye-történetben. Ennek ellenére nem lenne haszontalan az egyes főpapok végrendeleteinek, hagyatéki leltárainak összegyűjtése, hiszen ezekben előkerülhetnek az egyházmegyével kapcsolatos adatok,²⁴ emellett a hiányzó intézményi iratanyag mellett szinte ez az egyetlen lehetőség marad a kutatók számára a 16. század jobb megismeréséhez.

Nem mehetünk el szó nélkül a püspöki életrajzokkal kapcsolatos párhuzamos kutatások mellett. Mivel az egyes személyek pályafutásuk során több egyházi tisztséget is viseltek, így sok esetben ugyanazon személyek köszönnek vissza a győri, a zágrábi, a kalocsai és a pécsi püspöki névsorokban. Bár ez a gondolat messzire vezet az eredeti tárgytól, de talán érdemes lenne egy nagyobb vállalkozás keretében közös adatbázist készíteni, amely minden bizonnyal nagy segítség lenne az egyes egyházmegye-történetek megírásában. Sok esetben egy személy kapcsán ugyanazokat az adatokat ismétlik meg a különböző összefoglalások, csak éppen pécsi, zágrábi, esetleg kalocsai főpásztori „színekben” szerepeltetve őt. A kora újkori püspöki kar egységes vizsgálata bizony a közeljövő egyik nagy feladata kell, hogy legyen.

21 *Molnár Antal*: A Katolikus Egyház intézményrendszere a hódolt Magyarországon. In: A pécsi egyházmegye a 17–18. században. Szerk. Fedeles Tamás–Varga Szabolcs. PHF, Pécs, 2005. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis I.) 7–18.

22 *Gózy Zoltán*: A pécsi egyházmegye nyugati határainak problémái a 18. század első évtizedeiben. In: A pécsi egyházmegye a 17–18. században i. m. 134–156.

23 Eltekintve a kánonjogi helyzettől, amely éppen a rezideálási kötelezettség okán megvonta pápai felszentelés jogát a pécsi püspököktől, a gyakorlatban ennek nem volt jelentősége. *Timár György*: A pécsi címzetes (választott) püspökök birtokmegőrző törekvései a török hódoltság idején. In: Pécs a törökkorban. Szerk. Szakály Ferenc–Vonyó József. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 134–135.

24 *Fazekas I.*: Bevezetés i. m. 13. Példa Telegdy Miklós pécsi püspök: Österreichisches Staatsarchiv Hofkammerarchiv (Bécs; = ÖStA HKA) Hoffinanz Ungarn RN. 52. Konv. 1587. november fol. 43–74. A szálás iratok értékére példa: *Szabolcs Varga*: Das Schicksal der Schätze des Fünfkirchner Doms in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Hgg. von Zsuzsanna Cziráki–Anna Fundárková–Orsolya Manhercz–Zsuzsanna Peres–Márta Vajnági. Wien, 2014. 87–97.

Az egyházi középréteg súlya és befolyása a trienti reformok következtében az egész egyházban meggyengült, a Magyar Királyságban pedig az egyházi birtokállomány privatizációja révén még az átlagnál is csekélyebb szerep jutott számukra. Az bizonyos, hogy a pécsi káptalan 1543-ban elérte Pozsonyot, testületük fennmaradt, sőt, létük az 1580-as évekig kimutatható.²⁵ Ezzel az adattal némileg szűkíthető az a hosszú hiátus, amelyet Aigl Pálnál olvashatunk, aki egészen 1633-ig nem talált a pécsi kanonokok működésére adatot.²⁶ A pozsonyi káptalan anyagának szisztematikus átnézése nélkül azonban a kora újkori egyházi – és ebbe természetesen beletartozik a pécsi is – középréteg szerkezete szinte teljesen ismeretlen a Kárpát-medence egészében.²⁷

A pécsi egyházmegye kora újkori történetének kutatásában a legnagyobb távlatok a plébániahálózatban rejlenek. Ma már látjuk, hogy a helyi katolikus infrastruktúra nem omlott össze az oszmán támadással egy időben.²⁸ Az valószínű, hogy óriási károkat szenvedett, de még évtizedekkel később is találunk katolikus plébániákat mélyen a Hódoltságon belül. Sőt, ezek több esetben komoly konkurenciát jelentettek az első hitértítőknek, akik csak nehezen jutottak előre missziójuk során. 1550-ben például a baranyai plébániák közül még mindig működött Szentgál, Szentdénés, Szentmihályfalva, Szentjakab, Zsibót, Szerterzsébet, Szentdomján, Görcsöny, Bátamindszent, Kisasszonyfalva, Mekese és Sumony, és ismerjük az itteni plébánosokat is.²⁹ A tizenhárom plébánia hét évvel a püspökség megszűnése után, egy ellenséges birodalom fennhatósága alatt, a reformáció térhódításának fénykorában tarthatta meg a birtokait, és ez önmagában sikernek számít. Ez a szám a jövőben talán még bővülni is fog.

Ezzel kapcsolatban szintén vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy az egyházi birtokokon élő közösségekben is hasonló változások történtek-e, vagy az egyházi földesúri joghatóság adott-e valami külön megtartó erőt az itteni katolikus infrastruktúrának.

Az oszmán adóösszeírásoknak köszönhetően tehát ma már tudjuk, hogy a korai protestáns beszámolók a vidék vallásváltásáról erősen túloznak. A reformáció inkább csak Sztáray működése után, 1560 körül került fölénybe a katolikus felekezettel szemben. Azonban a lutheránus, a református és az unitárius felekezetek kialakulása és a közöttük zajló állandó konfliktus megakadályozta, hogy a katolikus vallás eltűnjön a vidékről. A Dél-Dunántúlon így mindvégig fennmaradt egy katolikus tömb, amely a következő évszázadban a jezsuita és a ferences pasztorációnak, illetve a katolikus délszláv migrációnak köszönhetően még erősödött is.

Ugyanúgy a katolikus továbbélés képét erősíti, ha a reformált felekezetek oldaláról vizsgálódunk. Sztáray Mihály győzelmi jelentése dacára a forrásokból nem igazolható a százhusz korai protestáns közösség léte. A 16. századból csak alig néhány reformátor nevét ismerjük, így valószínűtlen a beszámolókból szereplő eredmények elérése. A lelkészre vonatkozó adatok hiánya valójában azt jelzi, hogy elhúzódott a református egyházszerkezet kialakulása. Ma úgy tűnik, hogy a protestáns egyházszerkezetnek ko-

25 *Varga, Sz.:* Schicksal i. m.

26 *Paulis Aigl:* Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-ecclesiensis a prima eiusdem origine usque finem anni 1838. Lyceum, Quinqueecclesiis, 1838. 79–80.

27 Molnár Antal programadó felhívása sajnós visszhangtalan maradt. *Molnár A.:* Bába i. m. 13–25.

28 *Varga Szabolcs:* A reformáció folyamata a pécsi egyházmegyében a 16. században. In: *Örökségünk a tér és az idő. Tanítványi tisztelgés Filep Antalnak.* Szerk. Kürtössy Péter–Máté Gábor–Varga Szabolcs. PTE BTK, Pécs, 2015. (megjelenés alatt)

29 *Horváth J. Gyula–Timár György:* XVI. századi dikális konskripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564). In: *Baranyai Helytörténetírás.* Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1972. 7–129. passim

moly problémákkal kellett szembenézni a 16. század második felében. Debreceni Ember Pál például csupán négy tolnai esperes nevét tudta összegyűjteni a 18. század elején,³⁰ Felsőnyék első lelkésze pedig csak a 17. századból ismert. Iregszemcse és Lápafő prédikátorát 1618-ban említették, Bikácson 1626-ból, Bölcskén csak két évvel későbből ismerjük az első református lelkész nevét. Bátán és Dunaföldváron szintén csak 1652-ből van adatunk a helyi lelkészekre.³¹ Természetesen nem kizárt, hogy az adatsorok hiátusai idővel csökkennek, ám most ezek alapján kijelenthetjük, hogy az egyházmegye még akkor is élt, amikor az egyházi igazgatás szervei és az egyházi társadalom java része magára hagyta. Ez ugyanúgy igaz az 1612 előtti évtizedekre, mint az állandó pécsi jezsuita rezidencia időszakára.

Látható, hogy az egyházmegye testét a török korban a továbbélő katolikus közösségek jelentették, akiknek vallásosságán és hitéletén múlt a katolicizmus fennmaradása. A már többször említett missziós beszámolóknak hála sok adat maradt fenn a 17. századi népi vallásossággal kapcsolatban, így az egyházmegye történetben törekedni kell ennek bemutatására is. Mellőzve azt a vitát, hogy mindez mennyire tartható a katolikus normarendszer részének – mivel a magukat katolikusnak valló hívek ezeket a rítusokat fontosnak vélték, a klerikusok pedig feljegyezték –, mi is a hit gyakorlati megnyilvánulási formájának tartjuk. Az ördögűzés és egyéb paraliturgikus cselekmények a felekezeti konfliktusokban is megnyilvánulnak, sőt, úgy tűnik, hogy mindez etnikumon és felekezeten túlmutatva fűzte egy közösségbe az itt élőket.³² Minderre nagyon jó példa a pécsi jezsuita missziós állomás története, ugyanis a páterek szintén a csodás képességeiknek köszönhetően tudtak megtelepedni a városban. Az Alsólendván tartózkodó jezsuita Vásárhelyi Györgyöt ugyanis előszeretettel keresték fel a Kanizsán állomásozó törökök különböző betegségeikkel. Ők ajánlották be pécsi török ismerőseiknek, és mivel Vásárhelyinek rögtön városba érkezése után sikerült nagy nyilvánosság előtt, a muszlim, protestáns és katolikus lakosok szeme láttára meggyógyítania egy török katonai parancsnokot, ezzel a helyi oszmán katonai vezetést is maga mellé tudta állítani.³³ A jezsuita misszionáriusok „gyógyító és ördögűző tevékenységükkel, csodatévő képességeikkel a katolikus hit megbecsülését segítették elő, a pestises betegeket felekezetre való tekintet nélkül ápolták, jószáguk és orvosi képességeik miatt még a törökök is megszerették őket.”³⁴ A különleges forrásadottságnak köszönhetően tehát a társadalom vallásosságáról is lehet információkat gyűjteni, így ez is megjelenhet a pécsi egyházmegye kora újkori fejezetében.

Az egyházmegye történetének 1686 utáni időszaka tovább gyarapítja az eddig megfogalmazott bizonytalanságokat, kételyeket, és számos újabb szerkesztési, kutatási kérdést vet fel. Eltérő álláspontok fogalmazódhatnak meg azzal kapcsolatban is, hogy kompakt egységként, illetve folyamatként gondolhatunk-e a 16–18. századra.³⁵ Ehelyütt

30 *Debreceni Ember Pál*: Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania ... Ex monumenta fide dignissimis a viro quodam doctissimomagnam partem congesta: nunc autem accessionibus multis locupletata et hoc ordine concinnata a Frid. Adolpho Lampe, Trajecti ad Rhenum 1728 apud Jacobum van Poolsum. 652.

31 *K. Németh András*: A középkori Tolna megye templomai. IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2011. passim.

32 *Varga Szabolcs*: Pučka religioznost i vjerski sinkretizam u južnom zadunavlju i južnim dijelovima nekadašnjeg ugarskog kraljevstva (16–17. stoljeće) In: *Scrinia Slavonica* 8. (2008) 133–146.

33 *Molnár A.*: Jezsuiták i. m. 181–183.

34 Uo. 213.

35 *Göczy Zoltán–Varga Szabolcs*: A Pécsi Egyházmegye plébániahálózatának újjászervezése a 18. század első felében. In: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon*. Szerk. Göczy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. PHF, Pécs, 2009. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis. VII.) 227–228.

nem kívánunk végigtekinteni a különböző válaszlehetőségeken, ám mivel azokat teljesen megkerülni sem akarjuk, két szempontot kiemelnénk. Püspökségtörténeti szempontból tényleges cezuraként tekinthetünk a 17. század végére és a 18. század első két évtizedére. A régió helyzetét és állapotát igencsak meghatározta a török hódoltság és az azt követő visszafoglaló háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharc, ugyanakkor kiemelhetjük az 1690-es évektől folyamatosan megnyilvánuló társadalmi, gazdasági átalakulások sorozatát is.³⁶ Ha úgy tekintünk a püspökség történetére, hogy a katolikus klérus a kezébe veszi saját struktúrájának alakítását, szervezését, akkor egyházigazgatási szempontból újdonságnak és mindenképpen változásnak számít Radanay Mátyás püspöki tevékenysége (1687–1703). Személyében egy már Pécsen rezideáló, püspökségét ténylegesen szervező, azt irányító püspök került 1687-ben az egyházmegye élére.³⁷

Hasonló logika alapján az 1714-es egyházmegyei zsinat is szolgálhat egyfajta origóként.³⁸ Nesselrode Ferenc püspöknek (1703–1732)³⁹ zsinat segítségével kellett egyesítenie az egyházmegye működését, felszámolnia a plébániák, licenciátusok esetében tapasztalható jelentősebb – liturgiai, személyi vagy akár finanszírozási – eltéréseket; másrészt ki kellett jelölnie a rövid és hosszú távú stratégiai célkitűzéseket. Végül, de nem utolsó sorban, elemi érdeke volt a püspöknek, hogy az egyházmegye területén egyértelművé és megkérdőjelezhetetlenné tegye vezető pozícióját (az egyházmegye és a vármegye vezetőjeként, illetve birtokosként egyaránt). Ezt megelőzően egységes plébániai struktúra, illetve lefektetett, egységes szabályrendszer hiányában valójában nem volt értelme (és nem is lehetett) egyházlátogatást tartani, így egységes kontrollról sem beszélhetünk még ekkor.

Ha a zsinat szövegét (egyfajta önértelmezésként) vizsgáljuk, akkor az egyházmegye olyan megsemmisített (*disturbata*) és összezavart (*confusa*) állapotban volt, írásban rögzített törvények, szabályok és protokoll nélkül működött, hogy szükségszerű volt teljesen új alapokra helyezni az egész rendszerét (*omnia in meliorem ordinem ac statum, tam ex parte ecclesiarum, quam etiam parochiarum redigantur*).⁴⁰

Ugyanakkor azonban, ha a plébániák, illetve az egyes katolikus közösségek felől nézzük az egyházmegye történetét – mint ahogy korábban jeleztük –, nem vethetjük el

36 Erről bővebben: *Gózszy Zoltán–Varga Szabolcs*: Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben. *Századok* 143. (2009) 5. sz. 1124–1125.

37 A témával kapcsolatban: *Babics András*: Radanay Mátyás pécsi püspök kinevezése. *Regnum* 2. (1937) 187–205.; *Fricsy Ádám*: A török utáni első pécsi püspök, Radanay Mátyás Ignác. In: *Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből*. I. Szerk. Fricsy Ádám. Pécs, 1993. 115–130.; *Hodinka Antal*: Adalékok Pécs város történetéhez 1686-tól 1701-ig. Pécs, 1942. (Pannonia Könyvtár 54.). *Ódor Imre*: A hódoltság utáni Pécs „harcias-hitvédő” püspökének megpróbáltatásai. Radanay Mátyás Ignác (1687–1703). In: *A Pécsi Egyházmegye a 17–18. században* i. m. 92–117.; *Béli Gábor*: A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után In: *Baranyai Helytörténetírás 1987/1988*. Pécs. 1988. 21–50.

38 A zsinatról bővebben: *Gózszy Zoltán*: Az 1714. évi pécsi zsinat. In: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Bp.–Pécs, 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis X.) 167–182.

39 *Angyal Pál*: Báró Nesselrod Vilmos püspök és főispán kora. I. Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője. (1909) 2. sz. 63–67. Az 1718. utáni időszakra ugyanebben a témában: *Angyal Pál*: Báró Nesselrod Vilmos püspök és főispán kora. II. Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője. (1909) 3. sz. 95–103.

40 Pécsi Káptalani Levéltár (PKL) Fasc. XIV. No. 14. 1–2. Az egyháziak számbavétele során fontos megállapításokat olvashatunk a zsinat szövegében a plébániák állapotáról. Ezek az adatok hűen tükrözik azokat a nagy változásokat, amelyeken a régió települései átmentek. Egyrészt több településnél jelzik, hogy ar- rébb vagy új helyre költözött (*mutavit suum antiquum locum*), másrészt a templomok döntő többségénél olvashatunk azok romos (*ruinosum*), elhanyagolt (*desolatum*), elhagyott (*desertus*), leromlott állapotáról.

teljes mértékben a kontinuitást. A 17. század során katolizált közösségekkel találkozunk a püspökség területén az 1700-as évek elején. A folyamatosan erősödő és bővülő plébániai struktúra jelentette azt az alapot, amelyre a 18. század első felében újra fel lehetett építeni az egyházmegye szervezetét.

Az 1714-es pécsi zsinat azért ragaszkodott a hierarchia és az egységes szabályozás kérdéséhez, mert az egyes települések esetében különböző módon történt a helyben maradt, a visszatérő, illetve az újonnan beköltöző lakosság lelki gondozásának biztosítása. A források azt mutatják, hogy sok esetben a birtokosok, illetve tisztartóik intézték a plébános kiválasztását, beiktatását, kielégítve ezzel a helyi közösség ez irányú igényét.⁴¹ A 18. században a lokális egyházszervezet nem értelmezhető teljes mértékben a kegyuraság kérdésének és jelentőségének tisztázása nélkül. Az egyházmegyei és az uradalmi források azt mutatják, hogy a birtokosok – elsősorban tisztartójukon keresztül – meghatározó szerepet játszottak a plébániák életében. Ki kell emelnünk a század első negyedében a plébános kiválasztásának, beiktatásának kérdését, amely összefüggött az egyházszervezetben megmutakozó hiányosságokkal. A 18. században a pécsi egyházmegyében az uradalmi tisztviselők felügyelték a plébánia gazdálkodását, amiben az uradalmak közvetkeztesen és rendszeresen eljárak.

Mindezeket figyelembe véve fogalmaztuk meg korábban is, hogy a 18. századi folyamatok a pécsi püspökség esetében részben újra-, részben pedig újjászervezésnek minősülnek,⁴² egyetértve Adriányi Professzor Úrral, aki egyaránt használja a korszakkal kapcsolatban a *Neuorganisation*, a *Wiederaufbau* és a *Wiederherstellung* fogalmakat.⁴³

Kérdéseket vet fel a korszak lezárásának kronológiai kijelölése is. Ha elfogadjuk, hogy a püspökség kora újkori történetét a 18. századra is kitégítjük, akkor két nagyobb határvonalat jelölhetünk ki. Ha a 17. század felől nézzük a katolikus megújulás folyamatát, akkor egyrészt kijelölhetjük az 1740-es évek végét, amikor is lezárul a Rákóczi-szabadságharc után meginduló konszolidációs folyamat.⁴⁴ Amellett is számos érv szól, hogy Klimó György püspök halálával (1777) húzzuk meg a korszakhatárt. Bár már Mária Terézia idejében megkezdődtek és meg is valósultak bizonyos „prejosefinista” egyházpolitikai reformtörekvések,⁴⁵ II. József uralkodását, az ahhoz kötött jozefinista elveket, és ennek értelmében Esterházy Pál László püspökségét (1780–1799) már új korszaknak kell tartanunk. Ekkorra a korábbtól eltérő feladatokat kapott a katolikus egyház, a klérus társadalmi, politikai szerepvállalásának megerősödésével és annak elvilágiasodásával, elvilágiasításával lezárult a barokk (trienti) vallásosság.

Klimó püspökségének vége az egyházmegye területe szempontjából és egyházbizottsági tekintetben is korszakhatárnak számít. 1776-ban az esztergomi érseki egyházmegye felszámolásakor a pécsi püspökség területén lévő exempt területek a püspök joghatósága alá

41 Vö. *Gőzsy Zoltán*: Plébánosok mint integrációs tényezők Dél-Dunántúlon a 18. század első felében. In: Vallás és etnikum Közép-Európában. Szerk. Kupa László. Pécs, 2008. 79–88.

42 *Gőzsy Z.–Varga Sz.*: A Pécsi Egyházmegye plébániahálózatának újjászervezése i. m.

43 *Gabriel Adriányi*: Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns. München, 1986. (Studia Hungarica 30.) 75–76.

44 Erről bővebben: *Gőzsy Z.*: Plébánosok mint integrációs tényezők i. m.; *Gőzsy Z.–Varga Sz.*: A Pécsi Egyházmegye plébániahálózatának újjászervezése i. m.; *Gőzsy Zoltán*: A katolikus egyház normakommunikációs és mediatori szerepe a 18. században. In: Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Szerk. Bárh Dániel. ELTE BTK Folklore Tanszék, Bp., 2013. 53–84.

45 Vö. *Rudolf Pranzl*: Das Verhältnis von Staat und Kirche/Religion im Theresianisch-josephinischen Zeitalter. Begriffliche Vorbemerkungen. In: Josephinismus als aufgeklärter Absolutismus. Hg. von Helmut Reinalter. Wien, 2008. 18–21.

kerültek.⁴⁶ A szerémi püspökség megalakulásakor 1777-ben az egyházmegye déli részének 90 százalékát az újonnan megszervezett püspökséghez csatolták, és csak a Dráva mentén található valpói esperesi kerület maradt a pécsi püspök joghatósága alatt. Klimó György halála után pedig lezárult a püspökség és Pécs város régóta húzódó ügye, Mária Terézia 1780. január 21-én szentesítette a szabad királyi városi státuszt. Mindez komolyan módosította a püspöki joghatóság, valamint a püspök rezidenciához fűződő viszonyának kutatási kereteit.⁴⁷

Magát ezt az egyháztörténeti értelemben rövidre szabott 18. századot sem tudjuk egységes szempontok alapján kezelni: négy, egymástól karakteresen eltérő fázist különböztethetünk meg.

I. A 17. század végétől az 1710-es évek elejéig tart egy átmeneti, ugyanakkor transformációs időszak. Egyrészt Radanayval megindult az egyházmegye kiépítése, a plébániák alapítása, másrészt olyan jelentős politikai, közigazgatási, társadalmi változások zajlottak le a térségben, hogy az eredmények nagy része megsemmisült. A Rákóczi-szabadságharc miatt az egyházmegye újjászervezésének valódi kezdete csak az 1710-es évekre tehető.⁴⁸

II. Az 1710-es évek közepétől az 1740-es évek végéig húzódó időszak kereteit a konsolidációs törekvések, illetve az újjá- és újraépítés szabta meg.

III. A 18. század közepétől az 1770-es évek elejéig egyfajta racionalizációs, társadalmi integrációs törekvések, az egységes keresztény erkölcs kialakítását célzó elképzelések kerültek a középpontba, mind az egyház, mind a világi hatalom stratégiájának megfelelően.

IV. Az 1770-es évektől az egyház már konkrét modernizációs, meliorizációs szerepet kapott. Egyre erősebben érvényesültek a világi hatalom elképzelései, miközben ezzel párhuzamosan csökkentek az egyházié. A világi hatalom világi, pragmatikus célokat fogalmazott meg. E szerint a klérusnak már nem transzcendens kérdéseket kellett a hívekkel megvitatnia, hanem a hasznos állampolgár ismérveit kellett közvetítenie helyi szinten az egyes közösségek tagjainak.

Fontos, hogy ezeket a szakaszokat egyrészt folyamatként láttassuk, másrészt, hogy az egyes korszakok különbségeinek okait is feltárjuk és érzékeltessük. Figyelembe kell venni a regionális eltéréseket és fáziskülönbségeket. Fáziseltolódás volt például a püspökség két vármegyéje között a 18. század első felében: a valamelyest kontinuosabb, a folyamatos háborús eseményektől viszonylag kevésbé érintett Baranya vármegye plébániái korábban stabilizálódtak, plébánosaikat jobban el tudták látni, mint a földrajzi sajátosságai miatt a hadiutak epicentrumában fekvő Tolna, amelynek településeit szinte teljesen leradírozták az állandó hadjáratok.⁴⁹

A 18. század végének egyháztörténeti korszakolásánál a pécsi egyházmegye számára is problémát okoz a felvilágosodás és a liberalizmus korának cezúráként történő szere-

46 Horváth István: Az egyházmegye Mária Terézia uralkodása idején. In: A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Szerk. Sümegi József. Pécs, 2008. 126–127. A témáról bővebben: *Borsy Judit*: A pécsi egyházmegye exempt területeinek átvétele 1776-ban. In: Klimó György püspök és kora: Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. Szerk. Pohánka Éva–Szilágyi Mariann. Pécs, 2011. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 9.) 198–229.

47 Horváth I.: Az egyházmegye i. m. 126.

48 Merényi Ferenc: Domsics Mátyás egyházlátogatása (Canonica Visitatio) Baranyában 1729-ben. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó. Pécs, 1939. 17.; *Tímár György*: A Pécsi Egyházmegye birtokainak restaurálása 1703-ban. In: Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Szerk. Lengvári István–Vonyó József. Pécs, 2003. 573–585.

49 Gózszy Z.: Az 1714. évi pécsi zsinat i. m. 173–174.

peltetése.⁵⁰ A katolikus felvilágosodás szerepének ártértékelése azért is fontos, hogy ezáltal be lehessen mutatni a katolikus egyház (az egyes püspökök és plébánosok) társadalomszervező szerepét, illetve az intézménynek és egyes tagjainak felvilágosító, instruáló önképét.⁵¹ Ennek megvalósulása esetén nagyobb kontextusba és keresztény szempontrendszerbe lehetne ágyazni a felvilágosodásnak tulajdonított karakterjegyek, ismérvek kialakulását.⁵²

A pécsi egyházmegye történetének felvázolásában az is nehézséget okoz, hogy Klimó püspök 1777-es halálakor már erőteljesen jelen voltak azok az egyházpolitikai elvek (az egyház világi feladatainak előtérbe helyezése, az egyház társadalom- és művelődéspolitikai szerepvállalásának ártértékelése, a szerzetesrendekhez, papi kongregációkhoz való viszony ártértékelése és megváltoztatása), amelyeket már a jozefinista korszakhoz számítunk. A fentebb megemlített negyedik szakasszal tehát már szükséges ebben a kötetben foglalkoznunk, ugyanakkor térnyerését és kifejlődését a datálás értelmében már nem tudjuk érdemben nyomon követni.

A négy szakasz esetében arra is oda kell figyelni, hogy narratívánkban megfelelően tudjuk érzékeltetni az egyes aktőr-szerepeket, illetve ezek változásait. Míg az első két szakaszban a klérus mellett elsősorban a hívek és az uradalom (a birtokos, a tisztartó) szerepvállalását kell vizsgálni, addig a harmadikban és a negyedikben ezek mellett egyre nagyobb figyelmet kell szentelnünk a Szentszék, illetve az uralkodó, Mária Terézia egyházpolitikai célkitűzéseinek, a püspökség szerepvállalásának, a konzisztórium működésének.⁵³

Megkülönböztetett figyelmet kell szánni az egyházi szereplők vizsgálatára. Míg a 16–17. században kulcsszerepet játszottak a szerzetesrendek a hívek pasztorációjában, a 18. században jelentősen módosultak ezek a funkciók, és fokozatosan kiszorultak ebből a szerepből.⁵⁴ A helyüket a trienti modellnek megfelelően és egyfajta racionalizációs koncepció keretében a világi papság vette át. A plébánosok képzettsége, alkalmassága szempontjából elengedhetetlen a püspöki szeminárium intézménytörténeti, illetve hallgatóinak társadalomtörténeti kutatása. A káptalan jelentőségének és kanonokjainak feltérképezésében jobban állunk, mint a korábbi évszázadokban. Aigl Pál, Brüstle József munkái kiváló alapot nyújtanak ehhez (természetesen a káptalani levéltár iratanyagának további kutatása elengedhetetlen).⁵⁵ Fontos feladat a káptalan szisztematikus feltárása, illetve a század második felére vonatkozó adatok összeállítás.

50 A legutóbb megjelent egyházmegyei összefoglalásban II. József uralkodásának kezdete jelenti a korszakhatárt, és az 1780-nal kezdődő fejezet címe: A felvilágosodás és a liberalizmus kora. *Horváth István–Kikindai András*: A felvilágosodás és a liberalizmus kora. In: A Pécsi Egyházmegye ezer éve. i. m. 128–141.

51 *Gőzsy Z.*: A katolikus egyház normakommunikációs i. m. 62.

52 *Vö. Elisabeth Kovács*: Katholische Aufklärung und Josephinismus. Neue Forschungen und Fragestellungen. In: Katholische Aufklärung, Aufklärung im katholischen Deutschland. Hrsg. v. Klueeting, Harm. Hamburg, 1993. (Studien zum 18. Jahrhundert, 15.) 246–259.; *Plongerón, Bernard*: Was ist katholische Aufklärung? In: Katholische Aufklärung i. m. 11–56.; *Forgó András*: A katolikus felvilágosodás a német nyelvű történetírásban. Világtörténet (2014) 2. sz. 239–265.

53 *Vö. Gőzsy Zoltán*: Szempontok Klimó György püspöki és főispáni kinevezéséhez, illetve tevékenységéhez. In: Klimó György püspök és kora: Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. Szerk. Pohánka Éva–Szilágyi Mariann. Pécsi Tudományegyetem Könyvtára. Pécs, 2011. 142–154.

54 *Vö. Siptár Dániel*: A felszabadító háborúk után megtelepedett szerzetesi közösségek a Dél-Dunántúlon. In: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon i. m. 155–196.

55 A 18. század első felére vonatkozóan Fedeles Tamás gyűjtötte össze az egyes adatokat. *Fedeles Tamás*: A pécsi székeskáptalan és kanonokjai a 18. század első felében. In: A pécsi egyházmegye a 17–18. században i. m. 204–245.

A pécsi egyházmegye a 17–18. században speciálisan soknemzetiségűnek számított, a 17. században beköltöző délszláv lakosság, majd a 18. században megérkező német etnikum speciális helyzetet teremtett. Az egyháztörténeti szintézis során figyelembe kell venni az egyes közösség sajátos igényeit, specifikumait, amelyek nagyban meghatározták mind az egyházmegyei, mind a regionális és lokális vallási szokásokat, de még akár a plébánoshoz fűződő viszonyt is.

Az eseményeket alakítók feltérképezése, megnevezése és ismertetése nem csupán amiatt fontos, mert kitágulhat az analízis szempontrendszere, hanem azért is, mert az egyes szereplők révén jelentősen bővíthet és változhat – a korabeli iratképzés kapcsán és a jelenlegi kutatási szükségletek miatt – a feltárandó forrásbázis. A 18. századi egyházmegye-történet értelmezéséhez elengedhetetlen a szentszéki iratanyag kutatása, az egyes pápákhoz kapcsolódó bullák és elméleti munkák vizsgálata (ebből a szempontból különösen ki kell emelni XIV. Benedek (1740–1758) és XIV. Kelemen (1769–1774) írásainak alapos tanulmányozását), bécsi levéltári kutatás, a kancelláriai és a helytartótanácsi dokumentumok áttekintése, a püspökség, a káptalan, illetve az egyes plébániák iratanyagának szisztematikusan feltárása.⁵⁶ Ezek mellett igen fontos adalékokkal szolgálhatnak és hasznos kontrollanyagoknak számítanak a vármegyei, illetve az uradalmi források.⁵⁷

Az egyházmegye strukturális és szervezeti fejlődéséhez igen fontosak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek.⁵⁸ A töredékes 1721-es és 1729-es,⁵⁹ illetve az 1738–1742 között⁶⁰ és az 1753–1755 között készült viziták az 1733-ban készült plébánia-összeírással⁶¹ kiegészülve plasztikusan mutatják be a plébániahálózattal kapcsolatos változásokat. Összességében jól zárja le a korszak tárgyalását a Klimó püspök által 1776-ban megin-

56 A Pécsi Püspöki Levéltár esetében problémát jelent a korszakra vonatkozóan, hogy az iratok csupán kronológiai rendbe vannak rendezve, tematikus egységek, gyűjtemények nem jöttek létre a korábbi időszakokban.

57 Vö. *Gózszy Zoltán: Az egyháztörténet 18–19. századi forrásai a dunántúli megyei levéltárakban.* In: *A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai* különös tekintettel a pécsi egyházmegyére. Szerk. Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécs, 2006. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis II.); *Borsy Judit: Baranyai uradalmak a XVIII–XX. században.* Honismeret (2005) 3. sz. 89–95.

A vármegyei anyagok közül kiemelhetjük a különböző egyházi szervek iratait gyűjtő fondőcsoportot Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (Pécs; = MNL BML) XII., továbbá a vármegyei közgyűlés anyagai között található bírói vizsgálatok (MNL BML IV. 1. f. 3. Bírói vizsgálatok (Inquisitiones), 1715–1786.) és a tiltakozások (MNL BML IV. 1. f. 5. Tiltakozások (Protestationes), 1700–1785) állagokat. Előbbi a protestáns, illetve a görög keleti templomok, imaházak használatával kapcsolatos vizsgálatokat tartalmazza, utóbbiban nagy számban olvashatjuk a különböző egyházi tisztviselők, főként a püspök, illetve a pécsváradai apát tiltakozásait, elsősorban a birtokaikkal kapcsolatos ügyekben.

58 *Gózszy Zoltán: Die Canonicae Visitationes als Quelle zu Eingliederung der Kolonisten in der Diözese Fünfkirchen* In: *Die Ansiedlung der Deutschen in Ungarn. Beiträge zum Neuaufbau des Königreiches nach der Türkenzeit.* Szerk. Gerhard Seewann–Karl-Peter Krauss–Norbert Spannenberger. München, 2010. 195–211.

59 Vö. *Merényi F.: Domsics Mátyás i. m.*

60 *Visitatio Canonica Dioecesis Quinqueecclesiensis 1738–1742: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a pécsi egyházmegyében. 1738–1742.* A bevezető tanulmányt írta és a forrásokat közreadta: *Gózszy Zoltán–Varga Szabolcs.* Pécs, 2009. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis. V.)

61 *Conscriptio ecclesiarum et parochiarum comitatus Baranyiensis et Comitatus Tolnensis anno 1733.: Baranya és Tolna vármegye plébániáinak összeírása 1733.* A bevezető tanulmányt írta és a forrásokat közreadja: *Gózszy Zoltán.* Pécs, 2012 (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis IX.); *Fricsy Adám: A pécsi klérus birtokainak telepítéstudományi összeírása 1733-ban.* In: *Baranyai Helyörténetírás.* 1978. Pécs, 1979. 151–204.

dított egyházlátogatás, amely bár nem teljes felvétel az egyházmegyéről, mégis teljessé teszi a püspökség részeinek felmérését. Továbbá érdemes megfontolni az Esterházy püspökhöz köthető, 1784–1785-ben készült *Canonica Visitatio* felhasználását, hiszen az ott közölt megállapítások részben még magukon hordozzák Klimó püspökségének nyomait, hatásait.⁶²

A 18. században a korábbi időszakokkal összevetve egyfajta kiegyenlítődési folyamatot tapasztalhatunk. Míg az előző két évszázadban számos egyedi vonás jellemezte a pécsi egyházmegyét speciális történeti, társadalmi és földrajzi helyzetéből adódóan, a 18. században a centralizált egyházpolitikának, illetve az integráltabb egyházi fejlődésnek köszönhetően csökkentek a komparatív különbségek. Ennek megfelelően a 16–17. században az összehasonlító vizsgálat sok esetben a különbségekre tud rávilágítani, a 18. században már – éppen az egységes katolikus irányelveknek megfelelően – számos analógiát tudunk feltárni. Ennek ellenére nem állíthatjuk, hogy a mély regionális különbségek eltűntek a 18. század végére, hiszen például Győrhez képest Pécs mindig is elmaradotabbnak fog tűnni, ám Kalocsához képest sok tekintetben Kánaánnak számított a mecsekalji püspökség. Tanulmányunkban azt kívántuk érzékeltetni, hogy milyen kutatási feladatok és lehetőségek rejlenek egy konkrét egyházmegye kora újkori történetének megírásában, és mindezek hogyan illeszkedhetnek a többi hasonló kezdeményezés közé, illetve mivel gazdagíthatják a magyar katolikus egyháztörténet-írás perspektíváit.

62 Az említett szeriális források mellett fontos lenne a konzisztoriális iratok felhasználása, ez azonban nem alkot külön egységet a püspöki levéltári anyagban.

TUSOR PÉTER

LIPPAY PRÍMÁS, A VASVÁRI BÉKE ÉS A NÉMET BIRODALMI RENDEK (1664. október)

A magyar történettudománynak jelentős adóssága, hogy hiányoznak az ország kora újkori történetében meghatározó szerepet játszó egyházi rendre, kiváltképpen annak politikai szerepére vonatkozó kutatások.¹ Márpedig ezek alapvető fontosságúak, hiszen a korszak a *status ecclesiasticus*, és kiváltképpen azok mindenkori vezetői, az esztergomi érsekek szerepének, udvari befolyásának beható vizsgálata nélkül aligha ismerhető és főként érthető meg.² Forrásközlésem ehhez a politikai szerephez kíván adalékot nyújtani, jelen esetben a Pázmány-utód Lippay György prímás (1642–1666), a 350 éve megkötött vasvári béke, valamint a magyar rendi vezetőknek a Rajnai Szövetséghez fűződő kapcsolatainak összefüggésében.

A vasvári béke, a 17. század fontos fordulópontja és a magyar történelem egyik legdrámaibb eseménye kapcsán keletkezett,³ most közlésre kerülő irat a kora újkori magyar rendi külpolitika fontos és izgalmas forrása.⁴ A 19. században már Kazinczy Gábor lemásoltatta magának a környező dokumentumokkal együtt a Hevenessi-gyűjteményből,⁵ mégsem keltette fel az eseményre és következményeire kiemelten fókuszáló magyar történetírás figyelmét. Pauler Gyula ismerte, de csupán egy-két adatát hasznosította. Jelentőségét, úgy látszik, nem ismerte fel.⁶ Az okot csak találgathatjuk. A szemmel

-
- 1 Leginkább Pázmány esetében kedvező a helyzet. Vö. Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004. Szerk. Adonyi Judit–Maczák Ibolya. Piliscsaba, 2004. (Pázmány Irodalmi Műhely. Bibliográfiák – Katalógusok.)
 - 2 E tétel *mutatis mutandis* még a 19. századra is alkalmazható. Vö. például *Adriányi Gábor*: Simor prímás és a magyar egyházpolitika, In: Simor János Emlékkönyv. Szerk. Beke Margit. Bp., 1992. (Strigium Antiquum 1.) 15–22.
 - 3 A békére és az azt megelőző 1663. és 1664. évi török támadások kurrens értékelésére l. Szentgotthárd – Vasvár 1664. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Nemzetközi konferencia a szentgotthárdi csata és a vasvári béke 350. évfordulója (Vasvár, 2014. május 15–17.) előadásait, illetve megjelentendő tanulmányait.
 - 4 Lelőhelye: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézirattár, Collectio Hevenessiana, tom. 16, pag. 347–351. Az iratot jelentősége, illetve a könnyebb használhatósága miatt le is fordítottam, l. közvetlenül a szövegközlés után.
 - 5 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, MS 4879, Kazinczy G. gyűjt. Tört. XVII. 10. 1. A másolat helyenként kipontoz, illetve rosszul értelmez, kifejezetten félreolvas bizonyos részeket. Ezeket a közlés során külön nem tüntetem fel.
 - 6 A prímás viszonyulását 1664-hez e forrás alapján jellemzi pár mondatban, tehát szerzőségével tisztában volt, bár maga Lippay csak egy egyszer tűnik fel, a szöveg 9. pontjában („*Archiepiscopus*”). Két érvet emel ki: a béke alkotmányos sérelem, a koronázási eskü ellenében, magyar tanácsosok nélkül kötött; illetve veszélyezteti az örökös tartományokat. Az iratra konkrétan nem, csak a Coll. Heveness., tom. 16-ra hivatkozik *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. Bp., 1876. 23. *Pauler* könyvének népszerűsítő jellegéről, vonatkozó kutatásának tulajdonképpen befejezetlenségéről l.: *R. Várkonyi Ágnes*: A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére* Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp., 2002. 423–460., 436–438.

láthatóan gyors jegyzeteléssel/másolással készült, gyakori rövidítésekkel tarkított, tipikus jezsuita stíllel írt fogalmazvány egészének elolvasása, megértése igazi paleográfiai kihívás. Katalógusbeli címe (*Puncta [14] circa faciendam cum Turca pacem*) és a környező iratok tárgya, dátuma, érsek küldőjének kiléte nyomán mindazonáltal nemcsak az következtethető ki, hogy a vasvári békével foglalkozik, hanem már első sorai elárulják, hogy követutasításról van szó. Papírra vetője, a jezsuita Trinkell Zakariás primási gyónatató,⁷ aki egyben maga a követ, a környező dokumentumok mellett ugyanakkor teljes bizonyossággal csak külső kontrollforrások segítségével azonosítható.⁸ Továbbá sem dátuma, sem küldője, sem pedig címzettje nincsen feltüntetve a dokumentumon.

Utóbbi teljes bizonyossággal megtalálhatjuk. Az instrukció több fontos dolgot elárul róla. Nemcsak azt, hogy birodalmi püspök, hanem azt is, hogy fejedelmi rangú személy (a *Sua Celsitudo* megszólítás kifejezetten erre utal, és az *Excellentia Sua* sem járt ekkor még ki minden püspöknek). Megtudhatjuk még, valamennyire személyesen is részt vett a magyarországi harcokban (ugyanis veszélyeknek tette ki magát). Kiközvetethetjük, hogy még a közelben tartózkodik (ez adja Trinkell küldésének, a kérések teljesítésének realitását), vélhetően a birodalmi segélycsapatokat irányító egyik direktor (az érsek felkérésére elsődlegesen ugyanis a direktoroknak kellene lépniük a császárnál), valamint hogy Lippay személyesen is ismerhette őt (a követutasítás bizalmas hangneme utal erre).

A koordináták egyértelműen Christoph Bernhard von Galen (1606–1678) münsteri herceg-püspökben metszik egymást, aki 1650-től állt a német egyházi fejedelemség élén, és aki Friedrich Baden-Durlach örgróf, Philipp Florinus von Pfalz-Sulzbach pfalzi palotagróf és császári tábornok, valamint Johann Adolph zu Schleswig-Holstein-Plön generális társaságában vett részt a primás pozsonyi palotájában tartott szeptember 4-ei tanácskozáson. Lippay kifejezetten mint herceg-direktort említi Baden Durlach-hal egyetemben. A primás titkos követküldésének, instrukciójának, szövetségkeresésének alapját ebben a haditanácsban ragadhatjuk meg. Itt ugyanis a direktorok kifejezetten sürgették a támadó hadműveletet a tél beállta előtt, tekintettel a törökök gyengeségére, illetve mivel bizonytalanok voltak abban, a következő évben is ki tudnak-e ekkora haderőt állítani.⁹

7 Lippay *rector spiritualis*a korábban a nagyszombati kollégium rektora volt, ekkortájt a pozsonyi kollégium tagjaként egyéb megbízatásai mellett Lippay Jánossal és Ferencsel a primási udvarba rendelt misszionárius. A hazai historiográfiában az önálló magyar jezsuita rendtartomány kezdeményezőjeként került személye méltatásra. *Ladislaus Lukács*: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I.* I: 1551–1600. II: 1601–1640. (Monumenta Historica Societatis Iesu 117 és 125.) III: 1641–1665, Romae 1978–1982–1990., II, 775. és III, 786.; *R. Várkonyi Ágnes*: Bécsi levelek. In: *Uő*: *Európa Zrinyije. Válogatott tanulmányok.* Bp., 2010. 311–317.; 312–313.

8 L. Trinkell s. k. leveleit a primáshoz: Primási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis X, Nr. 196, 20. cs., 386–387. fol. (1654. július 11.); 21. cs., 401–403. fol. (1654. július 11.); 22. cs., 77–78. fol. (1654. augusztus 26.). A Hevenessi-féle Trinkell/Lippay-iratokat viszont nyilvánvalóan nem véletlenül őrizték meg mindkettejük korai halála után (1665 és 1666) a jezsuiták, és kerültek be Hevenessi Gábor gyűjteményébe, ők még tisztában voltak fontosságukkal. Az irattörődék különleges jelentőségének 21. századi felismeréséhez nagy segítséget jelentett a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban található Porzia-Akten Lippay-anyaga. Vö. *Péter Tusor*: „Zrinius ipse desperat”. Die Korrespondenz von Erzbischof Lippay und Graf Porzia (1662–1663). In: *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien*, István Fazekas (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 10). Wien, 2014. 166–182.

9 „Bizonyos, hogy az imperialis Directorok igen urgealliak, legyen valami derekas operatio még az Tél előtt, magok is nemigen remenlik, hogy ez jövő esztendőre ilyen derék erővel compareallassunk az Török

Esztergom érseke tehát a megfelelő információk és kapcsolatok, közös érdekek és elképzelések birtokában tett kísérletet az események befolyásolására. És nem csupán arról volt szó, hogy az egyik, egyházi direktort megkörnyékezte, illetve igyekezett kihasználni a birodalmi haderő vezetőinek elégedetlenségét. Utóbbira kétségkívül joggal appellált, hiszen például Christoph Bernhard von Galen is legfőlőbb csak kisebb csatározásokban vehetett részt, érdemben nem tudott bekapcsolódni a hadjáratba.¹⁰ A harci vágy, pláne az oszmánok ellen, esetében sem lebecsülendő. A középkorból megörökölt, a kora újkorban még létező püspök-hadvezér típusának egyik utolsó képviselője ő. Noha megkapta az egyházi rendeket, már a harmincéves háború küzdelmeiből kivette részét a Habsburgok oldalán. Püspökként egyfelől példás egyházfegyelmet tart, másfelől 1661-ben császári segítséggel ostromolja saját székvárosát, és a későbbiekben is hol angol, hol francia szövetségben harcol a kálvinista hollandok ellen, itt Groningen bombázásáról híresült el, majd pedig Habsburg-szövetségesként hadakozik Elzászban.¹¹ Christoph Bernhard von Galen magyarországi jelenléte nem sok figyelmet kapott a hazai történetírásban. R. Várkonyi Ágnes említi Christoph Bernhardt néven, mint János Fülöp mainzi érsek megbízottját.¹² Von Galen jelentősége azonban ennél sokkal nagyobb. Az újabb kutatások sokrétűen feltárták és értékelték a magyar rendi vezetők 1663. végi, 1664. eleji kapcsolatkeresését az 1658-ban részben török-, részben Habsburg-ellenes céllal, francia közreműködéssel létrejött Rajnai Szövetséghez. Köztudott, az 1668-ig fennálló liga vezetője János Fülöp volt. Mellette azonban ott találjuk a trieri és a kölni választófejedelemet is. A negyedik legjelentősebb egyházi résztvevője a *Rheinische Allianz*nak pedig nem volt más, mint Münster herceg-püspöke!

A primás akciója tehát nem csupán azonnali segítségkérés a német segélycsapatok vezetőitől, és általában véve a birodalmi rendektől, akiknek szintén formális beleegyezésüket kellett adniuk a békekötéshez,¹³ és akik ekkor még éppen üléseztek Regensburgban.¹⁴ Önmagában ez sem lenne lebecsülendő. Ő azonban egyik, a hadjáratban személyesen résztvevő vezetőjén keresztül fordul közvetlenül ahhoz a Rajnai

ellen. És pedig kétség nélkül jobban hozzá készül és meg indítja minden tehetségét. Bizonyos az, hogy ez idén az Török hadnak színe igen el vezett, és kiváltképpen az Janicsárság mind a Szent Gothardnal való ütközetben, mind pedig Zúza Urammal való harcokon igen megromlott. Lovok is megtikkatt, elveszett, magok is döglenek és betegesek sokan az Pogany ebek.” A primás ezek után a keresztény csapatok problémáit sem hallgatja el. Levele Rottalhoz, Pozsony, 1664. szeptember 5. Közölve: *Tusor Péter*: „Írom kegyelmednek, mint igaz magyar, igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi, egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665) (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae de Petro Pázmány nuncupatae. Series II: Collectanea Studiorum et Textuum, vol. I/1). Bp., 2015. n. 436.

10 Ideje jó részét Bécsben, és ott is birodalmi politizálással töltötte. Vö. *Artur Levinson*: Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. I: 1657–1669. II: 1670–1679. (Archiv für Österreichische Geschichte 103.; 106.), Wien 1913–1918, I. n. 416., 421., 422.

11 A rá vonatkozó számottevő modern szakirodalommal I. lexikográfiai életrajzát: http://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlID=537&url_tabelle=tab_person (2014. 11. 22.). Már 1665 szeptemberében Hollandiában találjuk. *Levinson, A.*: i. m. I. n. 442.

12 *R. Várkonyi Á.*: A Wesselényi i. m. 441.; *Uő*: Zrínyi száz napja, In: Európa Zrínyije i. m. 318–332., 323. Feltételezzük, hogy a münsteri püspök 1664. szeptember 14-ei levelében nemcsak az augusztus végi bécsi, hanem a szeptember eleji pozsonyi haditanácsról is beszámolt a mainzi választónak.

13 Ez és a birodalmi hadak leszerelésének, kivonásának kényes kérdése állt az október eleji bécsi haditanácskozás(ok) középpontjában. Gróf Walter Leslie kifejezetten arról tudósította Montecuccolit, hogy „mielőtt a birodalmi rendek döntenének a béke mellett, csapataikat nem lehet elbocsátani”. *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi száz napja i. m. 329.

14 *Levinson, A.*: i. m. I. n. 425. (Carafa nuncius 1664. november 8-ai jelentése.)

Szövetséghez, amellyel a kapcsolatfelvételt a kora újkori magyar rendi külpolitika egyik legkülönlegesebb és sokat méltatott eseményeként értékeli a történetírás.¹⁵ A magyar rendiség és a nemzetközi törökellenes szövetség viszonyáról alkotott kép azonban *genezise* mellett csak *occidense* ismeretében lehet teljes. Jelesül

a) A magyar rendek egyik vezetője, az ország primása közvetlenül a vasvári béke publikálása után jezsuita gyóntatója révén titkos, de nem illegális kapcsolatot keres a Rajnai Szövetség egyik itt tartózkodó vezetőjével.

b) Hosszas érveléssel hívja fel figyelmét a békével a Birodalmat fenyegető rövid és hosszabb távú veszélyekre (Bécs 1683. évi ostroma fényében nem is alaptalanul).

c) Igyekszik közös platformot kialakítani, mondván: a birodalmi rendekek (köztük a Szövetséget) a békekötéssel és az azt követő *dissimulatio*val *mutatis mutandis* szintén érdeksérelem és presztízsveszteség érte, miként a magyarokat.

d) A közös érdekek mentén történő kapcsolatkeresés tényleges, minimális céljaként, melynek elérése esetén a magyarok beleegyeznének a békébe, Érsekújvár gyors, hadászati kivitelezhetőnek tartott visszafoglalását jelöli meg. Nemcsak a saját, hanem későbbi egyetértésüket megelőlegezve, a többi magyar vezető nevében nyilatkozik. (A vár elvesztése köztudomásúlag a primást érintette legérzékenyebben, birtokai, hatalmi potenciálja szempontjából is, de egyben az egész ország súlyos vesztesége volt, ugyanis ellehetetlenítette az összeköttetést Felső-Magyarországgal.)

e) Végül egy maximális cél elérésének kívánalma is felsejlik: a birodalmi és a magyar rendek összefogása szabjon irányt a Habsburg politikának, vegyék át Lipót ügyeinek intézését.

Lippay jól láthatta, hogy a betegeskedő Johann Ferdinand Porzia kezéből, akihez korábban tulajdonképpen bizalmi viszony fűzte, legalábbis a többi „miniszterhez” képest, és aki már 1665 februárjában meghal, kicsúszik az irányítás. Őnekik kellene átvenni a kezdeményezést az uralkodó környezetében – sejlík fel a gondolat –, hiszen ez Lipót érdeke is. A Porzia mögül kiemelkedő Paul Hoher által vezetett új irányítói kör befolyását azonban a Titkos Tanács belső megosztottsága ellenére – Lobkowitz és Auersperg tulajdonképpen a francia orientáció híveinek számítottak, bukásukat később ez okozta – nem sikerült megtörni. A kőkemény udvari, politikai harcban a primás vezette magyar politikai elit hiába keresett nemzetközi szövetségeseket, nem tudott eredményt elérni. Annak ellenére nem, hogy a *Teatrum Europaeum* nyilvánossága előtt vált nyilvánvalóvá: ebben a belső hatalmi konstellációban a bécsi udvar politikai, katonai és gazdaság téren egyaránt felkészületlen egy hosszabb török háborúra, aminek eszméje pedig az egész konti-

15 A Szövetség és a magyar rendi vezetők kapcsolataira: *R. Várkonyi Ágnes*: A közvetítő. Johann Philipp von Schönborn és a török háború (1657–1664). In: *Európa Zrínyije* i. m. 202–228.; *Uő*: Egyetemes játéktér – magyar politika, In: *Európa Zrínyije* i. m. 269–310. 298skk. – A kapcsolatkeresésnek részese volt a primás is, aki 1664. február 26-án (!) fordult levélben a mainzi választóhoz. Ebben megköszönte buzgóságát, amelyet a Magyarország számára nyújtandó birodalmi támogatás elnyerésében mutatott, továbbá fáradozását, amellyel más uralkodókat, fejedelmeket összefogásra és segítségnyújtásra ösztönzött, végül pedig kérte, hogy továbbra is viseltesék atyai érzülettel a császár és király irányában, mert ez szolgálja Magyarország javát. Az idézetből nyilvánvaló, hogy a Rajnai Szövetség megkeresésére a magyar rendi vezetők részétől a Habsburg diplomáciával karöltve, azt támogatandó került sor (miként az 1644. évi lengyelországi és római missziók esetében). Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Mainzer Erzkanzlerarchiv, Reichstagsakten, Fz. 291, n. 169. – János Fülöp március 10-ei udvarias és kedvező válaszával együtt (uo., n. 170.) idézi és jelzetét hozza: *R. Várkonyi Á.*: Egyetemes játéktér i. m. 301–302.

nenst lázba hozta.¹⁶ És valóban: a szentgotthárdi győzelem „elsikkasztása” csak nagyon rövid távon szolgálta a dinasztia érdekeit. Szerintünk nem is annyira a nyugaton, hiszen az elegánsnak aligha nevezhető diplomáciai lépés átmenetileg megnövelte a feszültséget a franciákkal és birodalmi híveikkel, hanem a 17. század során sokszor kellemetlenkedő szomszéd, a XIV. Lajoshoz feltűnően közeledő Velence vonatkozásában, amelynek így esélye sem maradt a kandiai háború (1645–1669) megnyerésére, és végleg kiszorult az Égei-tenger keleti medencéjéből.¹⁷ Hocheràk Vasvárral olyan válságsorozatot indítottak el a Habsburgok fontos törzsterületén, hátországában, amelynek végleges rendezésére 1711-ig, a szatmári békéig kellett várni.

FORRÁS

1. Praemissa debita salutatione etc. Quantum afficiatur erga Dominum Episcopum Nationis Ungarica, quanti aestimat ipsius labores, quos suscepit pro bono afflicti huius Regni, pericula, quibus etiam exposuit suam propriam personam, tam humane et fideliter ac sapienter egerit, tum ipse quoad suam personam, tum etiam nomine Sacri Romani Imperii.

2. Quid actum sit, quod armistitium cum Turcis conclusum et pax, si non totaliter inita, saltem in summa spe et indubitato eventu optime constare Suae Celsitudini. Desiderarem cum debito respectu et veneratione, an haec pax vel armistitium in initum sit et conclusum cum scitu et voluntate Statuum et Ordinum Sacri Romani Imperii.

3. Non enim possum mihi imaginari, quod sine scitu et consensu eorum et etiam aliorum Principum Christianitatis colligatorum vel interessatorum, qui sua arma tam prompte expederunt, atque [?] sumptus etc. [?] debuisse ac etiam potuisse eiusmodi conclusiones iniri. Si enim ipsi consenserunt, non dubito, quin caverint sufficienter, ne ex tali conclusione exitium et ultima ruina huius Regni sequatur. Sin modo invitis ac insciis praedictis Statibus et Principibus factae sint conclusiones, audeo cogitare, quot et quanta mala Christianitati universae inde sint secutura.

4. Ad nos Ungaros, quod attinet, certo sicut et credat, nunquam nos consensisse neque scivisse de tali vel tractatu vel etiam pacificatione. Neque ab ullo nostrum, qui sumus in hoc Regno principales, opinionem fuisse petitam, licet Sua Maiestas tempore electionis et coronationis diplomate iuramento confirmato sese obstrinxerit, ut hoc Regnum non nisi ex consilio Ungarorum sit gubernaturus.

5. Imo nec quidem crediderint aut credant hodie Hungariae Proceres fieri potuisse aut potere pacem, nisi Turca restituerit Neiheisel, quod ipse, sicut hactenus nullo exemplo, ita deinceps facturus sit, pro certo apud omnes et certissime habetur. [pag. 348]

6. Si enim Neiheisel Turcis relinquatur, impossibile est stare hoc Regnum vel subsistere posse, sed debet cum Turcis de annuo tributo pendendo pacisci, et sic fortissimum hoc Regnum avellatur a Christianitate, et Turcarum protectionem suscipiet

16 A belső udvari erőviszonyokra további, nemzetközi szakirodalommal: *R. Várkonyi Á.*: A Wesselényi i. m. 436–437., 440–450.; *Uő.*: Egyetemes játéktér i. m. 304.; *Uő.*: Zrínyi száz napja i. m. 329.; *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc politikai pályaképe (1655–1666). Doktor disszertáció. ELTE, 2005. 95. Nem feladatunk ezeknek, valamint a Habsburg döntéshozatal politikai dilemmáinak újabb, részletező elemzése, melyet további kutatásokra bizzuk.

17 Velence kora újkori történetére legújabbban: *Giuseppina Minchella*: Frontiere aperte Musulmani, ebrei e cristiani nella Repubblica di Venezia (XVII secolo) (I libri di Viella 185). Roma, 2014.; *Walter Panciera*: La Repubblica di Venezia nel Settecento (La Storia. Temi 43). Roma, 2014.

vel invito. Quae omnia clariora sint, quam ut longa indigeant probatione. Superiorem certe Ungariam vix proximis temporibus continere potuimus, et in fraeno retinere, partim minacibus armis in Regno existentibus, partim spe mox affutura recuperandi Regni, et in meliori statu, ut subsistere potuit, collocandi. Timendum itaque ne Ungari ipsi suscepto Turcarum patrocinio provincias vicinas et Sacri Imperii Romani Status et Regna invadant, exacerbati etiam extreme offensi hostili plane animo et ferocitate, qua hoc Regnum Germani tractaverunt, et loco defensionis in extremam illud ruinam redegerunt, uti palam est et omnibus manifestum. Considerandum illud quoque, quod amisso Neihsel iam continuo vicinus Turca vellicabit et in subiectionem coget non obstante qualibet pace, sicut semper fecit, Austriam, Moraviam, Silesiam aliasque vicinas provincias. Quod an sit consultum, ut Sacrum Romanum Imperium permittat, et sua avelli hostiliter patiat, iudicet sapiens quisque et Patriae amans.

7. Nos certe miseri Ungari in extremam devenimus ruinam, non modo vastato per Germanos et Turcas universo Regno, verum etiam qua his proximis ultimis temporibus adeo sprete et contempti praeteritique cum summa nostra iniuria fuimus, quod nihil nobiscum penitus de modo et ratione belli gerendi, vel pacis amplectendae ageretur vel tractaretur, et ad libitum non solum generalium sine Ungarorum scitu et consensu, verum etiam inferiorum belli officialium quodcunque obtinuit, et [quae]¹⁸ pretiosissimae partes Regni erant, obruerentur et ad ultimam vastationem redigerentur, praedaque fieret totum Regnum ad libitum officialibus et militibus Germanis, et libere et licite sine omni prohibitione ac punitione [pag. 349] tam in sacra, quam in prophana grassari et miseros incolas ubi deprehensos exquisitissimis torqueri supplicijs concessum fuerit.

8. Haec omnia afflictissimi et prosus perditī Ungari universa tolerassent, dummodo per tot suas calamitates et ruinas recuperari, si non Regni, prout ante fuit, sed tamen eorum, quae proxime amissa fuerunt, signanter autem Neihsel etc. sperare potuissent. Cum ecce debilitatis ac devictis hostibus, cum exercitu residuo debilitato valde et insufficiente Turcarum, extrema danda fuisset plaga, armorum suspensionem et pacis vix non conculsionem tanquam fulmine icti conciderunt Ungari, ita ut nesciant, quid ultro facere debeant, quomodo se conservare et quid consilii inire debeant, prosus ignorent.

9. Praesertim cum longe ab invicem dissiti Proceres Primarii simul convenire et de suis rebus colloqui non potuissent. Quorum mentem sine dubio non aliam futuram, quam ut omnem moveant lapidem, instent humillime apud Suam Maiestatem: ne fortalitem Neihsel ullo modo per tractatum pacis Turcis relinquat aut cedat. Quare absentibus Primariis Optimatibus, vicinior ipse Archiepiscopus enixissime obsecrat, velint Domini Directores ipsumque Sacrum Romanum Imperium partes suas apud Suam Maiestatem Caesaream interponere et afficere, ne ut minimum praedictum Neihsel Turcis concedat, sed potius potentibus et victricibus armis, si non plura, saltem hoc recuperet, cum praesentissima habeat media, potentes exercitus et ipsa Turca debilitatus et devictus videatur, dummodo uti victoria et manus admovere voluissemus.

10. Sane hoc afflictissimum Regnum et Propugnaculum Christianitatis tutelam¹⁹ aptius post Deum et Suam Maiestatem habet, ad quem confugiat Patronum. Sua Maiestas optimus Princeps est, sed adhuc iuvenis, quos circa se habet rerum Directores, constat optime Suae Excellentiae. Timendum est, ne et Ungariam perdamus, [pag. 350]

18 A vonatkozó névmás tollban maradt.

19 A szó átírással javítva, olvasata ezért kissé bizonytalan (a paleografiai és szintaktikai szempontok mindazonáltal más megoldást gyakorlatilag kizárnak).

unde vicinae quoque provinciae et Sacrum Imperium Romanum pessumdatum ac tota Christianitas irremediabilem sustineat plagam et ruinam, verbo si hoc modo perexerimus, uti hactenus, valde timendum, ne Sua Maiestas perdat et Ungariam et vicinas provincias, et se ac Sacrum Romanum Imperium.

11. In omnibus his tantis procellis et difficultatibus rogo obnixe Suam Excellentiam: velit nos Ungaros sapientissimo sua consilio iuvare, quid porro faciendum sit, resque huius Regni et Nationis Sacro Romano Imperio quam diligentissime recommendare. Denique rogarem, ut singularem huius Regni curam ac defensionem et asservationem singulariter cordi sumant, et faciant, quod sapientissimum ipsorum iudicium et spiritualis gratia dictaverit.

12. Ego vehementer sollicitus sum, ne si pax vel suspensio armorum sine praesensu Sacri Imperii aliorumque Principum inita sit, plurimum eosdem offendat, et efficiat, ut deinceps auxilia et vires suas, quas hactenus adeo prompte suppediverunt, deinceps subtrahant, et taceo maiora, sed ne ista quidem, quae hucusque suppedirent auxilia. Et tunc quid faciemus: Imperator non est sufficiens ad resistendum hosti adeo potenti, qui Ungariam primo, deinde reliqua sibi subiciet. Et sic Sua Maiestas pacem, quam cum Turca componere necessitabitur, sed eam infamem cum amissione Regnorum et Provinciarum, et quae non nisi ianua erit et apertura occupandi Imperii et Christianitatis, et quis tunc etiam patietur, nisi nos Ungari afflictissimi, qui peribimus totaliter. Sed certe nemo cogitet Ungariam solam perituram, trahet secum plures alias ruinas. Imo sine Ungaria neque haereditariae provinciae subsistere poterunt, audacter pronuntio, et indubitatum esse apud omnes intelligentes scio.

13. Quare iterum atque iterum enixe rogo Excellentiam Vestram, dignetur nobis consilium dare, quid porro faciendum, et expectandum sit, si quid sperari possit deinceps. [pag. 351]

14. Ad extremum non obliviscendum Transilvaniae, quae per hanc pacificationem certe totaliter amittetur.

[Fordítása:]

1. Előrebocsájtván az illő üdvözlést stb. [kerüljön elmondásra], hogy miként érez a Magyar Nemzet a Püspök Úr iránt, mennyire becsüli fáradozásait, melyeket véghez vitt ezen törődött ország javáért, a veszélyeket, amelyeknek saját személyét is kitette; hogy mily emberségesen, hűségesen és bölcsen járt el, mind a maga, mind pedig a Szent Római Birodalom nevében.

2. Hogy mi történt, vagyis hogy a törökökkel fegyverszünetet kötöttek, és a békekötés, ha nem is történt meg teljesen, de legalábbis minden reményt táplálnak iránta, s bekövetkezte kétségtelen, teljesen nyilvánvaló Őmagassága előtt. A köteles hódolattal és tisztelettel óhajtanám tudni, vajon ez a béke- avagy fegyverszüneti tárgyalás a Szent Római Birodalom Karai és Rendjei tudtával és akarásával kezdődött-e, és fejeződött-e be?

3. Nem tudom ugyanis magamnak elképzelni, hogy e Karok és Rendek, valamint a többi szövetséges és érdekelt keresztény Fejedelem tudta és egyetértése nélkül, akik saját fegyvereiket, anyagi támogatásukat stb. oly készségesen bocsátották rendelkezésre, kellett-e és lehetett-e ilyesfajta végzéseket hozni? Ha ugyanis ők mindnyájan beleegyeztek, nem kételkedem, hogy megfelelően gondoskodtak arról, nehogy az ilyesfajta végzésből ezen ország pusztulása és végső romlása következék. Ha azonban épp ellenkezőleg, a

mondott Rendek és Fejedelmek tudta nélkül és akarata ellenére kötötték meg a végzéseket, bátorokodom belegondolni, mennyi baj fog ebből az egész kereszténységre háramlani.

4. Ami minket magyarokat illet, bizton tudja és higgye, hogy mi sosem értettünk egyet ezzel a tárgyalással avagy békekötéssel, és nem is tudtunk róla. Közülünk, kik ezen ország főemberei vagyunk, senki nem lett felkérve opinio adására, pedig Ófelsége választási és koronázási, esküvel megerősített oklevelében kötelezte magát, hogy ezt az országot másként nem, hanem csak a magyarok tanácsa által fogja kormányozni.

5. Ráadásul sosem hitték és hiszik Magyarország előkelői, hogy békét lehetett volna, vagy lehetne kötni a törökökkel, hacsak vissza nem adják Érsekújvárt, amit ők, miként eddig egyetlen példát sem találunk rá, úgy ezután sem fog megtenni, ebben mindenki a lehető legbiztosabb lehet.

6. Ha ugyanis Érsekújvár az oszmánok kezén marad, lehetetlen, hogy megálljon és fennmaradjon ez az ország, hanem meg kell egyeznie a törökökkel az éves adófizetésről, és így ezen erős ország el lesz szakítva a kereszténységtől és bár akarata ellenére a pogányok védnöksége alá fogja helyezni magát. Mindezek világosabbak annál, mintsem hosszas bizonygatásra szorulnának. Bizony, Felső-Magyarországot a közelmúltban már alig tudtuk megtartani és féken fogni, részben az országban állomásozó, tekintélyt parancsoló haderővel, részben pedig az ország visszaszerzésének, és a korábbinál jobb állapotba helyezésének reményével. Félő tehát, nehogy a törökök védőszárnyai alá került magyarok a szomszédos tartományokra és a Szent Római Birodalom államaira és országaira törjenek. El vannak ugyanis keseredve és a végsőkéig felháborodottak attól a nyilvánvalóan ellenséges érzületől és kegyetlenségtől, amellyel a németek ezzel az országgal bántak, és a védelem helyett azt végső romlásba döntötték, miként az köztudott és mindenki számára nyilvánvaló. Megfontolandó az is, hogy az Érsekújvár elvesztésével állandó szomszédá váló törökök, szokása szerint bármilyen békekötés ellenére, zaklatni fogja és hódoltatni Ausztriát, Morvaországot és Sziléziát és más közeli tartományokat. Ítélje meg bárki bölcs és hazáját szerető, hogy vajon tanácsos-e, hogy a Szent Római Birodalom megengedje és eltúrje saját területei ellenséges elszakítását?

7. Mi bizony szerencsétlen magyarok végső romlásba jutunk, nem csak azért, mert a németek és a törökök az egész országot lepusztították, hanem mert ezen legutóbbi időben annyira megvetettek, lenézettek és mellőzöttek lettünk legnagyobb méltánytalanságunk közepette, hogy velünk mélyebben senki nem tárgyal vagy cserél eszmét a háború céljáról, illetve módjáról, netalán a békekötéséről, és minden a magyarok tudta és beleegyezése nélkül történik, nemcsak a generálisok, hanem alacsonyabb beosztású tisztek kénye-kedve szerint, és az ország legértékesebb részei leromlottak a végső pusztulásra jutottak. Az egész ország német tisztek és katonák tetszése szerinti préda lett, szabadon és kötetlenül minden tiltás és büntetés nélkül dúlják az egyházi és világi tulajdont, és a szerencsétlen lakosságot, bárhol érik, szabadon gyötrik válogatott kínzásokkal.

8. Mindezen összes dolgot az elgyötört és végleg elveszett magyarok elviselték volna, csak legalább annyi nyomorúságuk és romlásuk árán, ha nem az ország egy részének, ahogy az korábban volt, hanem csupán azok közül némelyeknek, amelyeket a közelmúltban elveszítettek, jelesül pedig Érsekújvárnak stb. visszaszerzését remélhették volna. Amikor az ellenséget már meggyengítettük és legyőztük, amikor a maradék török sereg jócskán legyengült és ereje elégtelen, és csak a végső csapást kellett volna megadni neki, a fegyverszünet és a szinte végleges békekötés hírére a magyarok, mintha villámcsapás érte volna őket, roskadtak össze, úgyhogy a továbbiakban nem tudják már, mit tegyenek ezután, hogyan őrizték meg magukat, miféle tanácsot kelljen követniük.

9. Kiváltképpen azért, mert az egymástól távol lakó előkelők nem tudtak összeülni, hogy saját dolgaikról tanácskozzanak. Szándékuk azonban nem lesz más, minthogy minden követ megmozgassanak és alázatosan folyamodjanak Őfelségéhez: béketárgyalás útján semmiképpen se hagyja vagy engedje át a törököknek Érsekújvárt. Amiért is az előkelő főemberek távollétében a közelebb lakó érsek kéri a legelszántabban, hogy a Direktorok és maga a Szent Római Birodalom vessék latba befolyásukat Ő Császári Felségnél, hogy legalább Érsekújvárt ne engedje át a törököknek, hanem inkább hatható és győztes seregeivel legalább ezt szerezze vissza, midőn rendelkezésre állanak jelenlegi eszközei, erős seregei, és maga a török legyengültnek és legyőzöttnek látszik, épphogy csak ki kellett volna használni győzelmünket s kezünket kinyújtani.

10. Bizony ez az elgyötört ország, és a kereszténység védőpajzsa Isten után alkalmassabban csak Őfelségénél található oltalmat, akihez, mint pártfogójához menekül. Őfelsége a legjobb fejedelem, de még fiatal, és ügyeinek miféle irányítói vannak körülötte, jól ismert Őexcellenciája előtt. Féltő, nehogy Magyarországot is elveszítsük, amiből a szomszédos tartományoknak és a Szent Római Birodalomnak is kára származik, és az egész kereszténység orvosolhatatlan csapást és romlást szenved, jelesen, ha a továbbiakban is úgy járunk el, mint eddig, igencsak félnünk kell attól, hogy Őfelsége nemcsak Magyarországot és vele határos tartományokat, hanem magát és a Szent Római Birodalmat is elveszejtí.

11. Mindezen oly nagy viharok és nehézségek közepette nyomatékkal kérem Őexcellenciáját, segítsen bennünket magyarokat bölcs tanácsával, mit kell tennünk a továbbiakban, és ajánlja a lehető legszorgalmasabban e nemzet és ország ügyeit a Szent Római Birodalomnak. Végül azt kérném még, hogy ezen ország különös gondviselését, védelmezését és megmaradását kiváltképpen viseljék szívükön, és tegyék, amit bölcs ítéletük és a lelki kegyelem diktálni fog.

12. Én módfelett aggódom amiatt, hogy a békekötés avagy fegyverszünet netalán a Szent Római Birodalom és más Fejedelmek előzetes tudta nélkül került megkötésre, hisz ez őket sokban sértené, és azzal járna, hogy további segítségüket és erejüket, melyeket eddig készségesen rendelkezésre bocsájtottak, a továbbiakban megvonják, és hogy a súlyosabb dolgokat ne is említsem, még azt a segítséget sem fogják megadni, amit idáig nyújtottak. És akkor mit fogunk tenni: a császár nem elégséges, hogy ilyen erős ellenségnek ellenálljon, aki először Magyarországot, majd a többi is leigázza. És így Őfelsége olyannyira gyalázatos békét kényszerül majd kötni a törökökkel országai és tartományai elvesztésével, amely kapuja és nyitánya lesz a Birodalom és a Kereszténység megszállásának is, és ki fog akkor szenvedni, hanem mi, elgyötört magyarok, aki teljesen el fogunk pusztulni. Ám senki ne gondolja, hogy Magyarország egyedül rohan vesztébe, számos egyéb romlást fog magával hozni. Sőt Magyarország nélkül az örökös tartományok sem állhatnak meg, bátran kijelentem, és tudom, hogy ez minden intelligens ember számára kétségtelen.

13. Ezért újra és újra nyomatékosan kérem Excellenciátokat, hogy méltóztassék nekünk tanácsot adni, mit tegyünk a továbbiakban, mit várhatunk, ha egyáltalán remélhetünk ezután.

14. Legvégül nem szabad elfeledkezni Erdélyről, melyet ezen békekötés által bizony teljességgel el fogunk veszíteni.²⁰

20 Készült a MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoportban.

BEKE MARGIT

VERSES KÖSZÖNTÉSEK BATTHYÁNY JÓZSEF ESZTERGOMI ÉRSEKI BEIKTATÁSÁNAK ALKALMÁBÓL

Az esztergomi érseki szék Barkóczy Ferenc 1765 júniusában bekövetkezett halálától kezdve üresen állt, tehát az egyház hercegprímás nélkül működött. Ettől kezdve Mária Terézia királynő, illetve a kamara élvezte az érsekség intercalaris jövedelmét egészen az új érsek kinevezéséig, tehát tíz éven át. A kinevezést végül Batthyány József nyerte el 1776-ban.

Addig számos egyházmegyét hozott létre a királynő. Bár 1773. július 21-én XIV. Kelemen pápa oszlatta fel a jezsuita rendet, Mária Terézia szabadon rendelkezett annak vagyonával, amit a Vallás- és Tanulmányi Alaphoz csatolt. A széküresedés idején a királynő 1770-ben megalapította a munkácsi rutén püspökséget, 1773-ban a djakovári püspökséget. Már 1775-ben kihasította az esztergomi főegyházmegyéből a következő három püspökség: a szepesi, a beszercebányai és a rozsnói egyházmegyék területét. A kész tényeket közölte a Szentszékkal.¹ Ezután a Szentszék egyházjogilag megalapította e püspökségeket. Egyházmegyei rendezésre még Batthyány József primássága idejében is gondolt a királynő. 1777-ben ugyanis létrehozta a székesfehérvári, a szombathelyi, a nagyváradai görög katolikus és a körösi görög katolikus püspökségeket. A területileg megkisebbedett esztergomi főegyházmegye, pontosabban a káptalan mintegy kárpótlásaként megkapta a nyitrai püspökségtől a dömösi apátság birtokait. Tehát egészen új egyházpolitikai szintéren jelent meg Batthyány József mint prímás.

Honnan származik ez a Batthyány-sarj? A családnak 1500. december 12-én, Budán kiadott színes címere ismert. Kerek talpú pajzs két mezejében szikla tetején fészkében jobbra fordult, kiterjesztett szárnyú pelikán fiait vérével etető, a sziklacsúcsok mögül középen jobbra kinövő arany oroszlán szájában aranymarkolatú ezüst pallossal.² A család németújvári ága már megkapta a Strattmann hercegi előnevet, amely címet az első fiú örökölte. József Bécsben született 1717. január 30-án Batthyány I. Lajos és Kinsky Teréz gyermekeként.³ Teréz, Antónia, Anna után született Ádám, akié lett a hercegi cím, az után József, és Fülöp, akik grófságot kaptak.⁴ (Tivadart egyébként nem ismerte Nagy Iván, nevét csak másutt közlik.⁵)

1 *Meszlényi Antal*: A magyar hercegprímások arcképsorozata (1717–1945). Bp., 1970. 122.

2 *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei. Wappen aus Fünf Jahrhunderten. Szekszárd, 1999. 58. XXXII. tábla.

3 *Czékli Béla*: Batthyány I. József. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. Beke Margit. Bp., 2003. 347–354.; *Meszlényi A.*: i. m. 122–146., 123.; *Beke Margit*: Batthyány József esztergomi érsek (1776–1799). *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis* II. 2004. 68–72.

4 *Nagy Iván*: Magyarország családai nemzedékrendi táblákkal. I. Pest, 1857. 236–247.

5 *Nagy I.*: i. m. 236–247.

József a mélyen vallásos grófnő kedvenc gyermekeként nem külföldön hallgatta a teológiai stúdiumokat, hanem Nagyszombatban, a Seminarium Rubrorumban. Tanulmányai után 1751. június 29-én szentelték pappá. Atyját ugyanebben az évben nevezték ki nádorrá. 1752. január 29-én esztergomi kanonok, barsi főesperes lett, majd vasvári prépostságot és pozsonyi prépostságot is kapott. 1759. május 13-án, negyven évesen erdélyi főpásztorrá nevezték ki. December 2-án szentelte püspökké Bécsben Migazzi Kristóf bécsi hercegérsek. Egy év múltán, 1760. december 15-én kalocsai érsekké emelték.

Batthyány József kalocsai érseket Mária Terézia nevezte ki az esztergomi főegyházmegye élére, ezáltal lett magyar primás 1776. január 15-én. Pápai megerősítése május 20-án érkezett. Közben VI. Pius pápa március 13-án keltezett bulláival felállította az új rozsnói, besztercebányai és szepesi egyházmegyéket, amelyek egyszersmind suffraganeus püspökségei lettek Esztergomnak. Az új egyházmegyék felállításának tervét még kalocsai érsekként készítette el Batthyány József, amelynek alapján a királynő bizottságot hozott létre és elfogadta Batthyány javaslatát.⁶ Ugyanezen év június 1-jétől foglalta el esztergomi érseki székét, 1778. június 1-jén kinevezte a Szentatya bíborossá. Bíborosi címtemploma a Szent Bertalan-bazilika lett, amelyet 1782. április 19-én foglalt el.

Batthyány József 23 évet töltött el az esztergomi érseki székben, hazánk egyik legviharosabb korszakában. Mária Terézia intézkedésein túl megélte II. József uralmát, a Martinovics-féle összeesküvést is. Gazdag életútjából most az érseki beiktatásra készült versekre fordítjuk tekintetünket.

Kiváló forrást használhattam a Primási Levéltár anyagából, a *Historia domestica* címűt.⁷ Érdekessége ezeknek a föliánsoknak, hogy még az eredetükre is fény derült. Az érsek már 1776. február 22-én elrendelte, hogy két protokollumot állítsanak össze. Az egyikben minden nap számoljanak be a megtörtént eseményekről, a másik kötetbe a királyi rendeleteket és az érsek tevékenységével kapcsolatos leveleket vezessék be. Az első kötetben azonban legyen utalás a második kötetre. Egyúttal a leveleket és kérvényező könyveket számokkal jelöljék meg, hivatkozva a protokollumra, hogy könnyebben visszakereshetőek legyenek.⁸ Már ebből kiderül, hogy milyen jelentőséget tulajdonított az adminisztrációnak. Ez egyébként teljes levéltári anyagán kitűnően érvényesül.

Még ugyanezen a napon az érsek a királyi tanácsban, ahol már előzőleg is jelen volt, mint primás elfoglalhatta az első helyet. Amíg Lotaringiai Ferenc főherceg helytartó volt, a hozott határozatokat Batthyány bevezette az általános protokollumba.

Az érseki székfoglalás napján, 1776. július 2-án 9 óra 45 perckor a primás a kerti rezidenciájából elindult nemesi fogattal, amelyet hat drága aranyos szügy-boglárral ékesített ló húzott. Két kengyelfutó ment elől négy dízkísérettel. Elöl ment a lovászmester. A királyi tanács házában két különböző oldalt alakítottak ki lépcsővel a két kancellár részére, és érkeztek a tanács tagjai is.

6 Czékli B.: i. m. 349. A felosztásra nézve vö.: *Borovi József: Az esztergomi érseki egyházmegye felosztásának és a besztercebányai-, rozsnói-, szepesi püspökségek alapításának története.* Eger, 1962.

7 Primási Levéltár (Esztergom; = PL) Batthyány József. Prot. I. Acta Intraneorum. Nr. 935. *Historia domestica* 91. doboz. Ezúttal is köszönetet mondok Hegedüs András igazgató úrnak és kedves munkatársainak szíves közreműködésükért.

8 PL Batthyány József. Prot. I. Acta Intraneorum Nr. 935. *Historia domestica* 91. doboz. 1776. február 22-i bejegyzés.

Ezen a napon harmadik káplánjául kegyesen rendelte Stegner Istvánt,⁹ a pozsonyi társaskáptalan javadalmas papját. Előírta a kerti kápolnájának istentiszteleti rendjét május 1-jéig. A főpásztor elrendelte, hogy az ifjúnak más szükséges költségeire évente 400 rajnai forintot adjanak januártól kezdve. Az első káplánjának, Riczinger Györgynek¹⁰ 200 forintot, a második káplánjának, Hacl/Hakl Ferencnek¹¹ 150 Ft-ot, a harmadik káplánjának, Stegner Istvánnak 100 Ft-ot rendelt. Feladatuk volt az istentisztelet kihelyezésén túl más kápláni tisztséget betölteni, a rájuk bízottakat szorgalmasan és tisztán leírni, minden rájuk bízottakat minél hamarabb és a legpontosabban teljesíteni. Riczinger Kollányi szerint 1776-ban Révay Antal helynöki helytartója volt. De ezek szerint valójában már 1776-ban Batthyány házi papja lett (és nem 1778-ban).¹² Hacl Ferenc nem található sem Kollányi, sem Némethy munkájában. Stegner 1781-ben stomfai plébános lett, majd az új stomfai espereskerület felállításakor első esperes, ahol egyházlátogatást is végzett. Kiváló férfinak és buzgó lelkipásztornak tartották.¹³

Érdekes, hogy az érsek március 22-én Kalocsára ment, hogy ott végezze a nagyheti szertartásokat. Árpilis 4-én, nagycsütörtökön, utolsó vacsora napján megáldotta a szent olajokat és a húsvéti szent ünnepet is ott töltötte.¹⁴ Nem érthető, hogy miért ment Kalocsára, hiszen Patachich Ádám március óta kalocsai érsek volt. A magyarázat talán az, hogy ekkor még nem installálták. Csak az ünnepek elmúltával tért vissza Pozsonyba. Eddig még csak királyi kinevezéssel rendelkezett az érsek.

Batthyány József végül 1776. június 9-én megkapta a pápai kinevező bullát és a palliumot, így megtarthatta az ünnepélyes bevonulást Nagyszombatba. 29-én Szent Péter és Pál ünnepét a Szent Márton dómban ülte meg, és az ünnepi szentmisén az ilyenkor szokásos esküt letette. Innen a kerti rezidenciájába vonult.

A beiktatás 1776 júliusában történt.¹⁵ Az eseményeket részletesen közlik a házi történetében. 1-jén Migazzi Kristóf bíboros mint pápai delegátus az érseki pallium átadására fél 12 körül Pozsonyból Nagyszombatba érkezett az esztergomi főkáptalan kanonokaival. Kocsikkal Gerencsérig eléje ment a vajkai szék előljárója egy csapattal, és Vajka város kapujáig kísérte. Itt várta és üdvözölte az érseket a város előljárósága, és kettős, német és magyar lovas kísérettel. Ugyanott várta néhány kanonok hatlovas hintóval. Harangok zúgása, ágyúk és mozsarak dörgése mellett Keglevics Zsigmond címzetes makariai püspök, nagyprépost lakába mentek, ahol a kanonokok, a klérus, néhány szerzetes és plébános rövid üdvözlettel fogadta.

9 Stegner 1773-ban pazmanitaként végezte az egyetemet. Ebben az évben felszentelték. Ez után a pozsonyi káptalan prebendátusa. 1766-ban Batthyány házi káplánja. 1781-ben Stomfán találjuk plébánosként. Az újonnan alapított stomfai espereskerület első esperese. Meghalt 1792. február 14-én. Vö.: *Némethy Lajos: Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis. Strigonii, 1894. 937.*

10 Riczinger György (Stomfa? – Nagyszombat 1816. április 9.): 1770-ben Budán végezte a Széchenyi papnevelő intézetben a bölcseletet. 1775-ben a pozsonyi papnevelőben lesz teológus. Szentelése után tanít a pozsonyi papnevelőben. 1776-ban Révay Antal helynök helytartója. 1778-ban a primás házi papja, majd 1782-ben titkára. 1784-ben pozsonyi kanonok és a Pázmáneum rektora. 1798. november 20-án esztergomi kanonok, 1808-ban barsi főesperes, 1814. szeptember 15-én olvasókanonok. Vö.: *Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom, 1900. 407.*

11 Rá vonatkozóan nincsenek a kötetekben anyagok.

12 *Kollányi F.:* i. m. 407.

13 *Némethy L.:* i. m. 937.

14 PL Batthyány József. Prot. I. Acta Intraneorum Nr. 935. Historia domestica 91. doboz. 1776. március 21.

15 PL Batthyány József. Prot. I. Acta Intraneorum. Nr. 935. Historia domestica 91. doboz., Pressburger Zeitung. 54. Stück 1776. július 6. 1–4.

Délután 3 óra körül indult az érsek Magyarbélből magna kappát felvéve nyitott hintóval. Minden egyes faluban fogadták harangok zengése közben. Cifer és Gerencsér határában Miksa főherceg lovassági ezrede tisztjeivel fogadta és üdvözölte a primást. Tisztjeinek kocsiával kísérték egészen Gerencsérig. Gerencsértől a vajkai nemesi érseki szék és a verebélyi nemesi szék katonái kísérték a primást, valamint mágnások is hatfogató hintón. Málik Mihály városi kapitány latin beszéddel köszöntötte, és beszédének egy kinyomatott példányát is átnyújtotta neki.¹⁶

Innen elindult rendben a városi bandérium, két – magyar és német – ezred, azután a vajkai és érsekléli nemesi szék serege. Ezeket a herceg követte nyitott hintón, majd az oldalkanonok kocsija, oldalról körülvéve négy fiatal mágnás lovas kocsija. Két huszár fényes öltözékben kísérte a kocsit, a lovászmester két másik huszárral. Végül a verebélyi sereg zárta a menetet Tolvay János gróf vezetésével. Így haladtak a hídig, ahol Szent József szobrát helyezték el. Ez előtt állt Lipót főhercegnek Bartsai Ábrahám által vezetett százada, ahol tábori zenét játszottak. A híd mögött elhelyezett sátorhoz jöttek a herceg prelátusai, a káptalan, a fiatal klérus és a szerzetesrendek. Batthyány leszállt a hintóról, egy vánkoson térdet hajtott a sátor alá elhelyezett kereszt előtt, amit a nagyprépost csókra nyújtott, majd az érsek levette a cappa magnát és felöltötte a szent ruhákat. Hasonlóan az egyháziak is felöltöztek. Fehér selyem baldachin alatt vonult tovább az érsek, amelyet hat szenátor tartott. Őt követte Salbeck Károly kinevezett szepesi püspök,¹⁷ Berthold Ferenc kinevezett besztercebányai,¹⁸ Szily János győri¹⁹ és Zlatarich Antal zágrábi segédpüspök,²⁰ majd a pannonhalmi főapát. A menetet a verebélyi szék emberei zárták. Így érkeztek el a város Zsidó kapujáig, ahol az érseket röviden köszöntötte a szenátus.

16 Oratio... Iosepho e comitibus a Batthyán...occasione solennis introductionis eiusdem in leberam regiamque civitatem Tirnaviensem... dicta a Michaelae Málik. 1776.

17 Itt Szalbeck néven szerepel. Salbeck Károly, petrisi (Jászvásár 1723. november 17. – Szepeshely 1787. június 15.): megyéspüspök. A teológia két évét Szombathelyen végezte. 1744. október 24-én a Collegium Germanico-Hungaricum növendéke. 1746. október 15-én szentelték pappá. Ez után a zágrábi megyéspüspök szertartója. 1752-ben kalocsai kanonok, 1757-ben váci nagyprépost és Migazzi Kristóf helynöke. 1759. április 4-én mesesiai felszentelt püspök, 1776. szeptember 16-án az első szepesi megyéspüspök. Vö.: *Viczián János*: Salbeck Károly, petrisi. In: Magyar Katolikus Lexikon (= MKL) XI. 816.

18 Berchtold Ferenc (Nagyszombat 1730. június 24. – Szentkereszt 1793. augusztus 14.): megyéspüspök. Honosított magyar család. Nagyszombatban és Bécsben tanult, majd a Collegium Germanico-Hungaricum növendéke. 1753. június 29-én szentelték pappá. 1754-ben Verebély plébánosa. 1758. július 23-án esztergomi kanonok, barsi főesperes, majd általános érseki helynök. 1761-ben a Pázmáneum rektora. 1763. április 19-én novi választott püspök. 1773-ban pozsonyi prépost. 1776. január 15-én kinevezett besztercebányai püspök, első püspök. Megerősítése szeptember 16-án. 1776. október 13-án Pozsonyban szentelték püspökké. Vö.: *Viczián János*: Berchtold Ferenc, üngerschützi gr. In: MKL I. 758.

19 Szily János, felsőszopori (Felsőszopor, Sopron vármegye, 1735. augusztus 30. – Szombathely 1799. január 2.): megyéspüspök. 1752-ben Győrött küsszeminarista. 1755-ben a Collegium Germanico-Hungaricum növendéke. 1758. szeptember 3-án szentelték pappá. Zicvhy Ferenc szertartója. 1762-ben vasvár–szombathelyi tiszteletbeli kanonok, 1764-ben győri kanonok, 1770-ben örkanonok. 1775. április 24-én tinnini címzetes püspök. Május 28-án szentelték püspökké Győrött és lett győri segédpüspök. 1777. február 17-én szombathelyi püspökség első püspöke, a pápa június 23-án erősítette meg. Székét augusztus 20-án foglalta el. Vö.: *Sill Ferenc*: Szily János, felsőszopori. In: MKL XIII. 293.

20 Zlatarich Antal, zlatarici (Dubica, Zágráb vármegye, 1721. április 12. – Zágráb, 1790. január 30.): megyéspüspök. Iskoláit Zágrábban és a bécsi horvát kollégium növendékeként végezte. 1740-ben a Collegium Germanico-Hungaricum növendéke. 1744. április 4-én szentelték pappá. 1746-ban Martijanec plébánosa. 1758-ban zágrábi kanonok, 1767-ben dubicai, 1768-ban bexini főesperes. 1775. február 24-én kinevezett belgrád–szendrői püspöknek, amit a pápa április 24-én megerősített, és zágrábi segédpüspök lett. Vö.: *Viczián János*: Zlatarich Antal, zlatarici. In: MKL XV. 579.

A fórumot elérve egy faállványon 47 gyermek a triviális iskolából és 17 trombitával el látva, illetve a gyermekek a tallói árvaházból, piramist alkotva, kék és vörös ruhába öltöztetve, zenével és jelvények bemutatásával köszöntötték. Az orsolyitáknál 43 pásztor módjára felöltöztetett iskolás lány énekkel köszöntötte a herceget.

A káptalan által felállított diadalkapu előtt, a királyi konviktus és szeminárium között a konviktus rektora és az akadémia magisztrátusa jelvényeikkel feldíszítve állt. Az összegyűlt nép, a polgárság és minden rangú férfi részben a téren ülve, részben az ablakokból nézték végig az üdvözlést.

A templom kapujához érve a primás leszállt a lóról, a nagyprépost átadta a szenteltvízhintőt, amellyel meghintette magát és a körülállókat. Majd a füstölőt, amivel a prépostot megáldotta, miközben szólt a Te Deum laudamus. A herceg a főoltárhoz ment, miközben az énekesek a Szent Adalbert antifónáját énekelték, és az epistola oldalánál énekelték Szent Adalbert könyörgését. Ezután levette a főpapi szent ruhákat és rocétumba, magna cappába öltözve az érseki kúriába ment.

Július 2-án – Sarlós Boldogasszony napján, amely akkor keddre esett, de egyházi kötelező ünnep volt – 9 órakor a bíboros a hercegprimással együtt az érseki rezidenciából a mágnások, a káptalan, a klérus és nemesek kíséretében a székesegyházhoz ment, belépve térden hajtott az Oltáriszentség előtt. Innen a szentélybe mentek, a kardinális az evangéliumi oldalánál, a primás az epistola oldalánál felállított baldachin alatt foglalt helyet.

A különböző egyházmegyék püspökei jobbról, a mágnások balról foglalták el a stálumokat, a fal mellett a kúriai bíró helyezkedett el.

A kardinális előénekelte a Pater noster és az Ave Maria-t. A szentmise előtt intónálta a Terciát, amire a kórust válaszolt. Ezután a kardinálishoz, és az érseki trónushoz két-két kanonoki dignitárius állt, akik mindvégig segédkeztek egészen a mise végéig. Jelen volt Keglevich Zsigmond nagyprépost és a Szentiványi Rafael olvasókanonok. A Tercia végén, a szentély közepén a subdiakónus az oltárral szemben állva végezte a zsolozsma befejező részeit, a rezponzóriumot a kórus énekelte.

A bíboros a könyörgést énekelte, felöltve a főpapi szent ruhákat, az ünnepi miséhez készülődött, mindenben megtartva az előírásokat, míg a primás a baldachin alatt ajtatosan készülődött, miközben az ágyúk és mozsarak dörgése szólt. Az áldozás után az oldalkanonok az oltár közepén a palliumot elhelyezték fehér selyemmel lefedve, a primás pedig a cappa magnát levéve, felöltötte az érseki öltözéket. A kardinális közben a sekrestyébe ment, pluviálét vett fel, mitrát helyezett a fejére és leült az oltár előtt az evangélium oldalán. Ekkor elébe járult az érsek főpapi öltözékben, levette a kesztyűt és a mitrát a bíborosnak átadta. A kardinális felállt, letérdelt, és letette az esküt. Ez után az érsekre helyezte a palliumot és az érseki keresztet. Az új érsek a népek ünnepélyesen áldást mondott. A bíboros pedig levett mitrával az evangélium oldalánál állva latin beszédet mondott az érseknek, aki az epistola oldalánál állt.

Ezután a bíboros és az érsek az evangélium oldalánál álló trónhoz mentek és leülve – a kardinális jobbról, az érsek balról – meghallgatták a bullákat. Ezeket Richvaldszky György székesegyházi főesperes olvasta fel, amelyek a suffraganeusokhoz, a káptalanhoz és a papsághoz szóltak. A negyedik bullát a városi jegyző olvasta fel, amely a város-hoz, a polgársághoz szólt. Az ötödik a verebélyi érseki székhöz szólt. Az olvasmány végén a nagyprépost a szokásos tisztelettel kézcsókra járult, amelyet a többi kanonokok, az érseki székek palatinusai a tagokkal, a magisztrátusokkal, az után a nagyszombati városi magisztrátus, a plébánosok és szerzetesrendek két-két fővel következtek.

A beszéd végével a primás az oltárhoz ment és a Te Deum laudamust intonálta felváltva a kórossal, és a Szent Adalbert-imával ünnepélyesen megáldotta a híveket. Ezután a bíboros és az érsek a baldachinhoz ment és levették az öltözékeket. A főszékesegyházi főesperes a szokásos búcsúkat négy nyelven közölte.

Végül az érsek és a bíboros visszatért az érseki kúriába, ahol számosan várták őket. Ebéden az érseki asztalnál 80, a Szent Adalbert konviktusban 25, a plébánián 54, a generális szemináriumban 40, a Szent István szemináriumban 30, egyes kanonokoknál 12 személy részére terítettek, 30 személynek pedig bizonyos Wurczinger szabónál. Ebéd alatt felváltva dörgött az ágyú és a mozsárágyú.

Délután az érsek a bíborossal és más urakkal az egyetem épületébe ment, a kapuban a díszjelvényt viselő rektor magnificus és az akadémiai magisztrátus fogadta őket.

Este a kanonokok háza és a szeminárium ki volt világítva. A diadalkapu lábaihoz, amit a káptalan állított fel, két-két szökőkutat helyeztek el. Schwartzér báró házának homlokzatán, Szerdahelyi kanonok háza és Kondé Miklós háza előtt is kivilágítás volt.

Ezek a feliratok voltak olvashatók:²¹

A Diadalív kapujánál

Fallor, an insolitae plausus miraberis undae.
Officium insolito praestat et unda suum.

Nuncia Nympha Deo

Sum Dea fatidicis cephis nata sub undis.
Praedicens meritis praemia summa tuis.
Plaudite, Jo! Cuncti, quibus exoptata tueri:
Praesentis tandem Principis ora datur.
Ergo quot caelo Stellae, tot transige soles.
Quotque sonant laudi debitae verba tuae.
Obsequii promptum, quod tradimus, accipe pignus.
Si modicus tanto Principe dignus honor.

A városi plébánián

Cuncta Deo parent, Josephi gloria crescit.
Crescit honos: paret nam Deus ipse tibi.
Quod fuit Hungariae Magnus Pater ante profanae,
Incipit hoc tandem Filius esse Sacrae.
Patria quid mirum? Sua pensat munera Caelum.
Maxima sint longa munera digna mora.
Zelus Religionis.
Hinc labor, et virtus.

21 PL Batthyány József. Prot. I. Acta Intraneorum Nr. 935. Historia domestica 91. doboz. 1776. július. 16–24. p.

Virtutis gremis.
 Innumeros Principes.
 Cura pauperum.
 Expectant Solem.
 Pulli aquilae solem, te quaerit egena juvenus.
 Quae radios Princeps sensit ubique tuos.
 Candor, Prudentia, Providentia.
 Quae sint, quae fuerint?
 Est speculum Candor Coluber, Prudentia tempus.
 Clepsydra sunt vitae haec symbola viva tuae.
 Affabilitas item non omnibus idem.
 Huic virtus mel, huic flos est, non omnibus idem.
 Ast Clemens Princeps omnibus, et facibus.
 Munificentia. Dum luceam, peream.
 Luces, et prodes Princeps Celsissime cunctis.
 Flamma perit, stella es, stella perire nequit.
 Religis in Deum.
 Haec fecit tantus, ut esses.
 Haec tutior.
 Ad polum acus tendit semper magnetica, Numen
 Ante oculos Princeps tu quoque semper habes.
Dotes pulchrae, quae cunctis aptissimae.
 Diligit e multis unam dum Augusta Columnam;
 Nulla, ait, e multis aptior esse potest.
 Dexteritas Ingenii, et regendi: hoc Duce quis fallar/x?
 E Labyrinthis emergere flexibus optas.
 En filium! En Princeps regula certa tibi est.

Luzsinszky László báró házában²²

Fortis, et armatus.
 Fortis, et armatus custodiet atria tutum.
 Sic custoditum praestat ovile greges.
 Nec dubita, gladium stringit, quia faucibus esse
 Munero Sacerdotis fixus in ore solet.
Implet sua Nomina
 Nupta Deo Virgo; Materque Strigonia Joseph.
 In sua servatum commoda laeta colit.
 Scilicet implentur, Nazaraei somnia adorant.
 Progenies, Fratres, Mater et ipsa Suam.

22 Luzsinszky László, rigliczei báró. Rómában végezte teológiai tanulmányait a Collegium Germanico-Hungaricum növendékeként. 1768. november 8-án esztergomi kanonok, 1769-ben Szűz Máriáról nevezett esztergomi apát, majd nógrádi főesperes és a Pázmáneum kormányzója. 1776. október 23-án szentgyörgymezei prépost és székesegyházi főesperes. Tehát ebben az időben mint esztergomi kanonok rendelkezett házzal Nagyszombatban. Vö.: *Kollányi F.*: i. m. 379.

Pascit amatos.

Ut crescant, minuit, quoties largitur, abundat.
 Fit Soboles misso pasta cruore satur.
 Sic est maternum gnatis sugentibus uber,
 Turget, et apta bonus singulos Pastor habet.

Főtisztelendő Galgóczy Ferenc háza előtt²³

Euge decus Cleri, Sacrique Corona Senatus!
 Quem Tibi construxit gloria, scande thronum.
 In Patria exaltatus est thronus tuus.
 Petra dedit Petro, Petrus diadema Josepho.
 Id ratio Zeli postulat aequa tui.
 Flagrando mitescit, non sub modis.
 Sacra velut lampas flagrando mitescit in aede:
 Nec sine luce flagrat, nec nitet ignis inops.
 Sic sic Josephus dum vitae prolicit auras:
 Sic jubar Augusto in Praesule ardor inest.
 Cum pietatis inest lux Nobilitatis avitae.
 Flammans ardor, amor Numinis, atque gregis.
Dignus es accipere gloriam et honorem.
 Imponenda cui sunt haec insignia Praesul?
 Unum Te Caeli gratia monstrat: hic est.
 Nimirum meritos haec ornamenta decorant.
 Haec operi merces adnumeranda Tuo est.
 Digna fuit virtus, dignus quoque Praesul amictu.
 Quem custoditi vota dedere gregis.
Concordant intima signis: omne trinum perfectum.
 Sistito mendosum Momi? Damnabile votum.
 Candor, sinceritas, hic locavere sedem.
 En trinum cordis concordant intima signis.
 Candor, sinceritas, inviolata Fides.
 Verbo, opere, et exemplo concordant intima signis.
 Hoc mansvetus amor, mens, animusque docent.
Majestas et pondus.
 Qui vicerit faciam eum Columnam in templo Dei.
 Deligit e multis, quae sit magis apta, columnis.
 Diva manus niti, quo diadema queat.
 Scilicet haud quovis gestant diadema fulcuro.
 Firmiter ut firma stent sua Regna loco.
Natus est altus ad alta. Ex Sion Species decoris ejus.

23 Galgóczy Ferenc 1766. március 29-én esztergomi kanonok, a Pázmáneum kormányzója. Rómában végzte teológiai tanulmányait a Collegium Germanico-Hungaricum növendékeként. 1768-ban beszüntette apát. 1772-ben komáromi főesperes. Tehát mint esztergomi kanonok bírt házzal Nagyszombatban. Vö.: *Kollányi F.*: i. m. 377.

Dicite, quis primam debet Sapientia laurum.
 Dicite, quo virtus claudet et ista gradu.
 Arbore Porphyrii nolim, mihi dicite: namque.
 Altius istius frondibus illa volat.
 Despicit ima Solis Josephus altus ad alta.
 Hunc quis syderea luce micare neget?
 Jungit amantem: Sponsabo Te mihi.
 Sunt inter Sponsos consortia nescia fraudum.
Purus amor, pietas, inviolata fides.
 Anulus insertus digito Sponsalia Signat.
 Praesulis, et sponsae dulcis amore ligat.
 Hinc ipse Hungaricus si fiat, ut anulus orbis.
 Tu gemma illius sat praetiosa fores.

Főtisztelendő Zerdahelyi Gábor házában²⁴

Numina si Comites Socios, si Linthius ignes,
 Astrave splendier magna minora forent.
 Ardes, sed famulis Tibi Princeps ignibus ordo,
 Lucidus et vestro fumus honore cremor.

Főtisztelendő Kondé Miklós esztergomi kanonok úr házában²⁵

Candida Primatis virtus hos poscit honores.
 Hos reddi Roma, et Vienna jubet.

Főtisztelendő Richvaldszky György esztergomi prépost ur házában²⁶

Terris dominatur, et astris.
 Nec sibi parcit.
 Sic his, quos diligo.
 Quid non cogit amor pro Rege, et pro grege.
 Filius accrescens Joseph differt, non auffert.
 Fortes creantur Fortibus.

-
- 24 Nyitraszerdahelyi Szerdahelyi Gábor Rómában végezte teológiai tanulmányait a Collegium Germanico-Hungaricum növendékeként. 1768-ban esztergomi érseki helynök, 1771. február 11-én esztergomi kanonok. 1772-ben poroszlói apát és a Szent István Szeminárium kormányzója. 1774-ben a káptalani javak igazgatója. 1776-ban Batthyány József nevezte ki oldalkanonokjává, curzolai címzetes püspök. Vö.: *Kollányi F.*: 382.
- 25 Pókateleki Kondé Miklós. Nagyszombatban végezte teológiai tanulmányait. 1765-ben szepesi kanonok, schavnikai apát. 1772-ben a Pázmáneum igazgatója. 1773. március 1-jén esztergomi kanonok. Ezért rendelkezett házzal Nagyszombatban. Vö.: *Kollányi F.*: 384.
- 26 Richvaldszky György Nagyszombatban végezte teológiai tanulmányait. 1754-ben egri kanonok, 1761. május 13-án Barkóczy Ferenc átvette esztergomi főegyházmegyéjébe és 1762. április 11-én esztergomi kanonok, 1763. január 10-én szentgyörgymezei prépost, 1776. szeptember 22-én örkanonok. Ezért birto-kolt házat Nagyszombatban. Vö.: *Kollányi F.*: 374.

Főtisztelendő Draveczky Ferenc esztergomi kanonok úr házában²⁷

Quem quaeritis? Ortum Joseph de Battyán.
 Id est meritis Magnus Princeps.
 Gaudere universi Patri Patriae:
 Regni Hungariae primo Praesuli.
 Custodi Legis Dei Excelsi.
 Cui similis non est inventus.

Excellenciás Révay Antal püspök úr házában²⁸

Coelesti vincamus unda.
 En flores amate vides, cum gramina campi.
 Princeps dic Coelo, nos quoque cura sumus.
 Faecunda de nube tuus, flos vescitur unda.
 Ipse Deo est curae: nam Tibi cura Deus.
Sed meliora latent.
 Est mona, quod ames, est et sua gloria Florae.
 Sed meliora sinu mons tegit iste suo.
 ut placeat Sacrae damnata modestia fronte.
 Plus tu inocuae Mentis imago tuae.
Alta petit.
 Alta petit volucris veteres exosa penates.
 Sordet humus, coelum mens generosa petit.
 Has tu quaeris opes perituras linquis egenis.
 Namque potest solus te satiare Deus.
Cedere nescit.
 Hyppota de toto rapiantur, ut impete vectis.
 Non semper placidi se movet unda salis.
 Omnia verte, furor fractus pietate redibis.
 Immota haec Domino praestiti usque suo.

27 Draveczky Feren. Rómában végezte teológiai tanulmányait a Collegium Germanico-Hungaricum növendékeként. 1768-ban szepesi kanonok, 1772. június 3-án esztergomi kanonok, 1773. július 3-án nyitrai főesperes. Kanonoksága folytán volt Nagyszombatban háza. Vö.: *Kollányi F.*: 383.

28 Szklabinai és trebosztói Révay Antal gróf. Teológiai tanulmányait Bécsben végezte pazmanitaként. 1743. január 22-én pozsonyi kanonok, 1752. január 22-én esztergomi kanonok, sasvári főesperes. Címzetes curzalai püspökké nevezték ki. 1754-ben Csáky Miklós primás szentelte püspökké és segédpüspöke lett. 1776-ban kinevezték a rozsnyói püspökség első főpásztorává. Vö.: *Kollányi F.*: 365.

Főtisztelendő Kemény László gróf esztergomi kanonok úr házában²⁹Lumine pascit

Majestate nitens ades, si lumina pascit,
 Non minus inocus? insecus? qui sedet ore nitor.
 Et bene: namque foves, si pulchra modestia firmat.
 Virtutem Dominam quis neget esse domo?

Sit mens plena Deo

Daphnidis ut frondes Phoebos radiante viresunt.
 Pone sitae fluvium lene fluentis aucae.
 Sic mens plena Deo, qua Tu Celsissime Princeps
 Fulges a solo Numine germen habes.

Hinc lucem accepimus.

Nox abit, et totum se lux diffundit in orbem.
 Ut rediviva sua est sydere nata dies.

Cimmereas animi lux una fugaverat umbras.
 Lux ea de nive Principis orta situ est.

His arma furgantur.

Impia quid magnis fortuna Heroibus obstas?
 Victricesque tuis involvis laudibus enses?
 Si Patrem medius animi tulit ignis in igores.
 Pro Patria hoc nato placidae dat ramus olivae.

Praestat utrumque.

Sub lare qui gallum, fortem mutatque Leonem,
 Non est, út custos pervigil adstet, opus.
 Hoc tu pro Patria, tum Numine Principe Princeps,
 Praestas, nec, quo jam progrediaris, habes.

Pharos lucente natamus.

Ut Pharus errantes vasto super aequore nantas
 Dirigit, ut sparso lumine vela regit.

Sic quoque Bathyanis clavo vertente Magistro.
 Es tuta in cunctis nostra Carina malis.

Augusta est tellus fida Ministra.

Jovis, quo sacrae frontes honorem.

Auffers oblato gloria multa perit.

Augusta est tellus: sic est Celsissime Princeps!
 His in cunctis eras, quod tibi terra dabit.

²⁹ Magyargyerőmonostori Kemény László gróf. Teológiai tanulmányait Bécsben és Rómában végezte a Collegium Germanico-Hungaricum növendékeként. 1763. augusztus 26-án esztergomi kanonok, 1767-ben zebegényi apát, 1772. május 16-án tornai, 1777. április 14-én nógrádi főesperes. Esztergomi kanóniája folytán bírt házzal Nagyszombatban. Vö.: *Kollányi F.*: 377.

Főtisztelendő Filó János esztergomi kanonok úr házában³⁰

Tot fasces una Propago.

Inclitae Hungarorum Genti a Batthyan.
Quae quum Nobilitate vetustissimi sanguinis sui
Viris factis immortalibus omni aevo cumulasset,
Una hac aetate Caesari Instructores, Patriae
Pro-Reges, Sedi Strigoniensi Pontifices,
Romano Imperio Principes, Bello Arbitros
Suppeditant.

Acceptat et addit honores.

Josepho Principi, et Praesuli a Batthyan,
Qui e Collegio Strigoniensi ad Dacias, et
Coloczenses Mitras vocatus, ac tandem ho-
die virtutis, meritorumque suffragis ad Fas-
tigium Patrii Sacerdotii evocatus Primus.
Gloria Nominis hujus, Generisque sui
Splendor fastos Strigonienses illustrat.

Et Cives ornat, et Orbem

Josepho secundo caesari pro justo felici,
Qui nuper SSmis Regiae adolescentiae prae-
ceptis a Carolo de Batthyan ad Imperium
Efformatus, modo Josephum Antistitem,
Caroli Nepotem, summis infulis, atque
Honoribus bono utriusque Reipublicae. Colit.

Conjungit utramque salutem.

Mariae Theresiae Augustae, Reginae Apostolicae,
Quae curas Religionis, et Sceptri uno pectore,
Studioque complexa, postquam Josephum Cae-
sarem Augustum Imperis, et felicitatum
Orbi dedisset, alterum Josephum Praesulem
Optimum gubernandae Hungaricae Ecclesiae
Praefici jussit.

Haec providet onmibus.

Pio Sexto Summo Pontifici, qui Paterna
Pietate et providentia Apostolica Regni,
Regnoque Apostolico Principem Sacrorum
Josephum a Batthyan, a virtute Sapien-
tia et probitate, tantis nominibus dignum
decoravit.

30 Filó János. Teológiai tanulmányait a bécsi egyetemen végezte pazmanitaként. 1764-ben szepesi kanonok, 1769. június 20-án esztergomi kanonok, 1773. március 1-jén barsi főesperes. Egy ideig a budai Szechényi Collegium kormányzója és 1768-tól ábrahámi c. apát. Vö.: *Kollányi F.*: 380.

Főtisztelendő Nagy István esztergomi prépost úr házában³¹

A Vestris nostri summunt nunc ignibus ignes.
 Vestro si radians sydere grande nitent.
 Ergo licet tecum rutilat Sion igne tuum; sed
 Crede sub Augusto fulgure lumen alit.

Főtisztelendő Okolicsányi Mihály vagy Imre esztergomi kanonok úr házában³²

Sedulo exoptamus adest Cultor
 Patri: omnia nutrit.
 Consultori: exortus recreat omnes.
 Promotori: Portum hoc fluente tenebo.
 Defensori: fulmina nulla nocebunt.

Wurtzinger káptalani szabó házában**Chronographicum Carmen**³³

VIVat DIV felix sibi nobIsquVe saLVs
 Regum UngarIae PrIMas S. R. I. PrInCeps
 JosephVs BatthyIanIVs Jo! VIVat

Allusis germanica³⁴

Höret, was mir doch geträumet hat. Gen. 37,6. et passa
 Sollen wir dann deinem Gewalt unterworfen werden?

-
- 31 Nagy István Budán és Nagyszombatban végezte teológiai tanulmányait. 1767. október 19-én esztergomi kanonok, 1770. május 7-én zólyomi főesperes. 1776. április 30-án szenttamási, majd szentgyörgyi prépost. 1777-ben érseki helynök lesz, 1778-ban Nagyszombatba megy át helynökként. Tehát az installáció idejében mint esztergomi kanonok bírt házzal Nagyszombatban. Vö.: *Kollányi F.*: 378.
- 32 Okolicsányi Mihály 1753-ban szepesi kanonok, 1756. szeptember 4-én esztergomi javadalmas pap, 1760. november 7-én honti főesperes, 28-án nagyszombati plébános. 1770. március 10-én gömöri főesperes. 1771. március 6-án Nagyszombatban hunyt el. Vö.: *Kollányi F.*: 370. Tehát ki lakott benne, nem lehet tudni. Viszont Okolicsányi Imre kanonok élt ebben az időben, aki 1773-tól volt esztergomi kanonok. Vö.: *Kollányi F.*: 385.
- 33 A chronosticon 1700-at hoz ki, tehát nem tudni, hogyan veszett el a többi évszám, hiszen bizonyára 1776-ot szándékozott jelölni. Ha minden számba jöhető betűt is beveszünk, akkor is 28-at lehetne számolni.
- 34 A német vers Pálos M Paschalis SSND átírása és fordítása. Mindez német szokás szerint Halljátok, mit álmodtam (Gen. 37,6)/ Ezután a te hatalmadnak kell alávetnünk magunkat?/Hogyan találhatunk olyan embert, Akiben Isten kegyelme van?/József! Tudok hozzád hasonlót találni? És József Kezébe/ Adta ujjának gyűrűjét és húzott neki egy arany láncot a/ nyakára és második kocsijával utazhatott és kiáltozott, hogy a/ kiáltás jobban hangozzék:/ Én vagyok József, a testvéretek./ Nézd, itt vagyunk, a szolgálád./ Menjetek Józsefhez, amit mond nektek, azt tegyétek./ Atyáid Istene kell, hogy segítőd legyen./ És a Mindenható áldása áldjon meg téged mennyei áldással. / Ezt a házat itt ajándékba kaptam. Ki oly buta, hogy azt kérdezi, / miért szerezte meg az Úr magas kegyelme számomra? / Jobbágy voltam, ő herceg! Most általad vagyok szabad. / Mily nagy ez a kegy, mily drága ez a cselekedet./ Ó hogy ne len-

Wie können wir einen solchen Mann finden, in dem der Gunst
Gottes seie?

Jospeh! Kann ich wohl deines gleichen finden?

Und er gabe Joseph seinen Finger-Ringe an di Handt, und
Hauet ihm eine goldene Kettan an sein Hals, und ließ ihn auf
Sein zweiten Wagen fuhren, und ausrufen, daß man die Rufe
Besser sollte

Ich bin Jospeh, euer Bruder

Siehe hier sind wir deine Knechte.

Gehet hin zu Joseph, was er euch saget, das thuet.

Deines Vatters Gott soll dein Hölfer sein,

Und der Allmächtige Segen segne dich mit Segen oben von
Hiummel herab.

Dis Haus verehere ich hier: werr ist so duhm, und fragt worum,
Des Herrn hohe gunst erwarb sie mir. Ich ware Leibeigen, o
Fürst! Durch dich bin ich nun frei:

Wie groß ist die Gnad, wie kostbabahr die That?

O! was bin ich dir nicht schuldig?

Danck ewig dir sei:

Mit diesem ersterbe, und wünsche Euer Excellenz,
die Gnad Gottes, bald werden mir Eminenz.

Cantilena a puellis ³⁵

Wir kleine Kinder-Schaar

Rufend vollsabl dar, aus Herzens

Grund mit höllen Stimmen gantz frölig

Sagend: Joseph vivat, Joseph lebe.

Fürst Batthyany lebe, das wünschen wir.

2.

Die Lieb und Scholdigkeit, beides macht Willigkeit

Mit welcher wir zu dir verpflichtet sein

ermonet uns wagmut, heilig zu seie, darbei

auch wünschen wir viell Tauf und Klück allfür,

nék lekötelezett. Mindörökre legyen hála neked./ Ezzel be is fejezem, és azt kívánom Excellenciádnak, /
Hogy Isten kegyelméből nemsokára neked Eminenciás legyen.

35 A leányok éneke / 1./ Mi, kis gyermekesreg / Teljes számban összehívva, szívünk mélyéből / Tiszta han-
gon, igen vidáman / Mondjuk: Éljen József, éljen József! / Éljen herceg Batthyány, azt kívánjuk. / 2./ A
szeretet és a kötelezettség, amellyel néked tartozunk, / Mindkettő készségessé tesz, és bátran arra int, /
(kívánjuk), légy szent, amellelt / Sok keresztelőt és boldogságot kívánunk mindenkorra/ És hosszú életet.
/ 3. / Isten adja rád kegyesen áldását, / Forrásozzon Isten trónjáról / Erre a nagy testre és lélekre. Azt is
kívánjuk, / Hogy a kormányzás folyamata jól virágozzék. / 4. / József, nagy úr, Istenben bízza légy ke-
gyes / És kegyelmes, akkor mindnyájan / Lábad elé vetjük magunkat és/ Még egyszer számtalan örömet
kívánunk néked: / Éljen! Éljen!

und ein langes Leben.

3.

Gott lasse über dich sein Seegen gnädiglich
Zu großer Leibs, und Seelen, herunter
Quellen von Himmels Thron: dir wir dann
Wünschen auch, daß der Regierungs Lauf
Wohl möcht floriren.

4.

Josephus Großer Herr, mit Gnaden uns gewähr:
Ung gnädig sei, wir werfen uns dan dir zu
Deinen Füßen her allzusamm, und wünschen noch
Einmahl, alle Freuden: ohne Zahl: vivat, vivat.

Végezetül hadd álljon itt egy magyar nyelvű korabeli köszöntő, amelyet színes festett rózsacsokorba, vers formájába szedtek.³⁶

Nagy kegyelmű HERTZEG Országunk bölcs híve
Kit tisztel sok úri, sok más rendes szíve.
Engedje meg kérem, nagy kegyelmességed
Hogy öröm vereseim tisztellyenek [!]Téged.
Ez nap, melyen igaz öröm kiáltással
Tisztelünk, térd hajtás és kéztsókolással
Most, midőn az Egek, minket úgy szerettek
Hogy Téged Urunká[!] és Atyánká [!] tettek.

A közölt versek a görög és a római kultúra ismeretéről és szeretetéről tanúskodnak. Ez azért lehetséges, mert a kanonokok kispap korukban kitűnő nevelésben részesültek, ami a korabeli teológiai ismeretek színvonalát is dicséri. A kanonokok egy része ebben az időben a Collegium Germanico-Hungaricum növendékeként végezte a teológiát Rómában. Az ókori Róma szellemisége mélyen megérintette a szeminaristákat. Másik része a bécsi egyetemen hallatta a teológiát a Pázmáneum növendékeként. Némely versben inkább a papi méltóság tudata csendül fel, néhol a szentírási péteri örökség, amely a sziklára is utal, talán éppen Batthyány József címerében megtalálható sziklára is. A verssorok szólnak az ősrégi családról, a főpásztor személyes érdemeiről és tulajdonságairól is.

A német nyelvű versek inkább az őszösvetségi Józseffel állítják párhuzamba a főpap Józsefet. Jákob fiát, Józsefet, akit eladtak, majd megdicsőült, mikor ujjára gyűrűt húztak és végül testvéreinek megmentője lett. A másik köszöntésben azt a reményt fejezik ki a gyermekek, hogy hamarosan a bíbornoki méltóságot is eléri az érsek. Pontosan tudták, hogy az excellenciás cím a püspöki méltóságot elérteknek jár, míg a bíborosnak az eminenciás megszólítás. Végül a magyar vers, ha nem is mély értelmű személyre vall, mégis a kedvesség és a rajzolni tudás és színezés által bizonyára nagy örömet jelenthetett az igen művelt Batthyány Józsefnek. Talán egyik kispapja köszöntötte eljövendő főpásztort.

³⁶ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár. Coll 1. 19–13.

SARNYAI CSABA MÁTÉ

AZ EGYHÁZI KINEVEZÉSEK GYAKORLATÁNAK
NÉHÁNY KÉRDÉSE 1848 VÉGÉIG*A FŐKEGYÚRI JOG GYAKORLÁSÁNAK LEGFONTOSABB MOZZANATAI
1848 VÉGÉIG

A független felelős minisztérium felállítását és jogkörét magában foglaló 1848. III. tc. értelmében a főkegyúri jog gyakorlásának legfőbb alanya továbbra is az uralkodó maradt, a miniszteri ellenjegyzés kötelezettsége mellett. A főkegyúri jog egyik legfontosabb eleme az egyházi főjavadalmasok kinevezésének joga. Az elvi tisztázás után nyitva maradt az üresedésben lévő püspöki székek mielőbbi betöltésének, illetve a kanonoki stallumok odaitélésének gyakorlati menete.

A két vakanciában lévő érsekség és négy püspökség odaitélését az utolsó rendi országgyűlés lezárultával több egyházmegye¹ és a püspöki kar is szorgalmazta. Az egyházi vezetők az Eötvös József kultuszminiszterrel folytatott június eleji tárgyalások alkalmával² szintén megerősítették ezt az igényüket. Kijelentették, hogy a magyar egyház jelenlegi helyzete szigorúan megköveteli az esztergomi érseki szék – és más püspöki stallumok – minél előbbi betöltését. Eötvös megígérte, hogy ennek érdekében minden tőle telhetőt megtesz. Ugyanakkor a püspökök azt a szándékukat is megfogalmazták, hogy amint lehet, felkérik Ófelségét is a szükséges lépések megtételére.

A kanonokok kinevezésének kérdése ugyancsak szóba került. Az egyháziak kijelentették, hogy az e tárgyban 1772-ben Mária Terézia által elvett jogaikat visszakövetelik. Az ügyet aztán a miniszterrel való kölcsönös megegyezés keretében úgy rendezték, hogy a püspökök a folyamodók közül egyet jelölnek ki, a többiek nevét pedig – kizárólag formai okból – alfabetikus sorrendben terjesztik a kultuszminiszter elé. Ő – akár pecséttel hitelesített hivatalos iratban, akár magánlevél útján – jóváhagyja az így kijelölt személyt, aki ezzel kinevezettnek tekinthető.

A kultuszminiszter a kinevezendő egyházi főméltóságokról a későbbiekben kikérte püspöktársaik véleményét, és igyekezett a különböző érdekeket és véleményeket egyeztetni. Az új viszonyok között a püspökök, de főként az udvar felé – a kompetenciák vi-

* Jelen tanulmány szerzője hálával gondol Prof. Dr. Adriányi Gáborra, aki kutatói pályája elején szakmai tanácsaival önzetlenül segítette munkáját.

1 L. pl. Az esztergomi főkáptalannak a magyarhoni kath. egyház valamennyi főpásztoraihoz intézett fől-szólítása. *Religio és Nevelés* (1848). I. 293–296.

2 *Sarnyai Csaba Máté: Konfrontáció vagy kooperáció? A katolikus püspökök értekezlete és tanácskozása Eötvös miniszterrel, egy résztvevő szemszögéből* (1848. május–június). In: *Magyarország a nagyhatalmak (erő)terében. (Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára.)* Szerk. Majoros István. Pécs, 2000. 535–558.

lágos elkülönítése körüli bizonytalanságok miatt – Eötvösnek többször ki kellett jelentenie, hogy az egyházi kinevezések, illetve az ezeket írásba foglaló adománylevelek csak az ő miniszteri ellenjegyzésével érvényesek.³ Mindazonáltal az egyes egyházi méltóságokra, a korábbi rendtől eltérően, nem terjesztettek fel több személyt, így az uralkodó nem választhatott.

A primási szék kapcsán a miniszter már tavasszal tárgyalásokba bocsátkozott a püspöki kar két meghatározó személyiségével (a két lehetséges jelölttel) Lonovics József csanádi és Scitovszky János pécsi püspökkel. Rövid, de bonyolult, többlépcsős tárgyalások kezdődtek.⁴ A magyar kormány Lonovicsot szerette volna primásnak,⁵ aki már több mint egy évtizede aktívan részt vett a politikai életben, kitűnő diplomata volt,⁶ és a liberális politikusok számára is elfogadható egyházfőnek tűnt. Bécs számára viszont a köztudomásúan az udvari körökhöz közel álló Scitovszky lett volna a megfelelő ember. Sajátos kompromisszumként V. Ferdinánd elé végül a mélyen konzervatív és gyengekezű Hám Jánost terjesztették fel primásnak. Mind a liberális oldal, mind a konzervatív udvari körök úgy érezték, hogy ő könnyen befolyásolható lesz.

Összességében a püspöki székek betöltése – mint kiderült – csak időlegesen, világi oldalról igen gyorsan megoldódni látszott. V. Ferdinánd június 25-én Innsbruckban szignálta az uralkodói prezentációt: Lonovics József (addigi csanádi püspök) az egri érsekséget, Karner Antal (győri kanonok, a helytartótanács egyházi referense) a székesfehérvári püspökséget, Jekelfalussy Vince (esztergomi kanonok, ugyancsak helytartótanácsi tanácsos) a szepesi püspökséget, míg Horváth Mihály (hatvani prépost) a megürült csanádi püspökséget kapta. A győri és a váci székek azonban továbbra is betöltetlenek maradtak.

Augusztus elején kezdődött a jelöltek bemutatása a bécsi nunciatúrán. A szokásos információs eljárás alkalmával Hám János püspök utazott a birodalom fővárosába, hogy az egyes kinevezendőkről tájékoztatást adjon az ügyeket intéző auditoroknak, Alessandro Montaninak. Utóbbi e tájékoztatás alapján készült jelentésében úgy fogalmaz, hogy a felterjesztettek közül Horváth és Jekelfalussy azok, akiknek „[...] magaviseletéről, tanításuk tisztaságáról jóllehet nem mondható el semmi rossz, de liberális eszméikkel a minisztériumnak kedveznek, nem kis befolyást gyakorolva a tömegekre, különösen Horváth plébános”.⁷ Horváthot ráadásul még a népképviselői országgyűlés képviselőjévé is megválasztották, „és a minisztérium teljes bizalmát élvezzi”, mivel „[...] a szabadság és haladás számos eszméjét vallja magáénak”.⁸

Hám mindezeket figyelembe véve úgy fogalmazott: „[...] azt hiszem, Öszentségének csatlakoznia kellene ehhez a választáshoz, sőt ha elutasítaná, az a magyar egyház számára mérhetetlen kárt okozna, és ürügyet szolgáltatna a ma kormányon lévő ellenzék számára, hogy felvegye a harcot a klérussal szemben. Megegyezni a liberáli-

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL) Vallás- és Közoktatási Minisztérium (a továbbiakban: VKM) H 56 Katolikus egyházi osztály 25. k. 33 t.

4 *Adriányi Gábor*: Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848/49-ben. *Vigilia* (1998) 10. sz. 722–727.

5 *Busku Anita Andrea*: Horváth Mihály és Lonovics József (Ellentétek és párhuzamok). *Egyháztörténeti Szemle* 12. (2011) 3. sz. 35–57.

6 L. erről bővebben: *Várady L. Árpád*: Lonovics József római küldetése. Bp., 1924.; *Hermann Egyed*: Lonovics József római küldetésének (1840–41) diplomáciai előkészítése. Bp., 1934.

7 Montani jelentése Soliga kardinálisnak. „Horvátországról és Magyarországról. A királyi család visszatérése. Bécs, 1848. aug. 9.” Idézi: *Eördögh István*: Az 1848–49-es magyar szabadságharc bukásának diplomáciai háttere a szentszéki iratok fényében. *Aetas* (1996) 2–3. sz. 185–186.

8 Uo.186.

sokkal annyi, mint eszközt találni mindannak az elérésére, amit mások nem tudnának biztosítani.”⁹

A kinevezések kapcsán Viale-Prela nuncius nehezményezte, hogy a magyar kormány nem kérte ki a Szentszék előzetes hozzájárulását, de végül nem támasztott kifogásokat.

A következő lépés az lett volna, hogy a prekonizációs iratokat felküldje Rómába. Ez először azért ütközött nehézségbe, mert a magyar hivatalos szervek nem küldték meg azokat. Röviddel később pedig Jellačić támadása, az uralkodó és a magyar kormány útjának szétválása lehetetlenné tette a nunciatúrával való kapcsolattartást, így az iratok megküldése végleg elmaradt. Ehhez társult még, hogy a nuncius 1848 októberétől, a nyílt fegyveres konfliktus kirobbanásától amellet foglalt állást, hogy a helyzetet mielőbb, akár fegyveresen is meg kell oldania az udvarnak.¹⁰ Az uralkodói jelölés után tehát a pápai megerősítést az öt főpap soha nem kapta meg.

Visszatérve a független magyar minisztérium és a főkegyúr viszonyára, ennek kapcsán is jól kimutatható a bécsi udvari körök magatartásának változása az áprilisi törvények által legitímált magyar kormány felé. Jól példázza ezt Csarada Györgynek, az esztergomi érsek bécsi képviselőjének augusztus utolsó hetében írott két figyelemre méltó levele¹¹ Hám kinevezett primásnak. Ezek témáját a Budáról felterjesztett „Collationalisok iránti uralkodói észrevételek” képezik, más szóval a korábban már V. Ferdinánd által szignált kinevezések lehetséges megakadályozása a bécsi udvar részéről. Márpedig – mint ahogy azt az illetékes Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egy Csarada által hivatkozott előterjesztésében maga is elismerte – az új viszonyok között is, az 1848. III. tc. értelmében, a főpapi és kanonoki méltóságokra való kinevezések joga öfelségét illette meg.

Az első levél zárómondata mintegy háttérét adja az uralkodói „vonakodásnak”, amikor előre utal a magyar kormányzat és az uralkodó között várható szakítás éppen folyó előkészületeire: „A németek igen készülnek Magyarország ellen. Az itteni Minisztérium egy tervet készít, mely a magyar országgyűléssel fog közölni.”

A második levélben azután Hám kérésére fel is sorolja azokat az okokat, „melyeknél fogva Ő Főlsége a szóba forgó Collationalisokat aláírni vonakodik”. A formai indokok közül az első, hogy a felterjesztett dokumentumokon V. Ferdinánd címei közül csak a magyar királyi méltóság szerepel, és nincsenek öfelsége pecsétjével ellátva. Ez a két kifogás is mutatja, hogy Bécs ekkor már el kívánja vitatni a független magyar kormánynak az egyházi kinevezésekre vonatkozó törvényben rögzített jogait. Ez teljes egyértelműséggel a harmadik pontban fogalmazódik meg. Megállapítja ugyanis, hogy az említett okmányok „az illető Miniszter által nincsenek ellenjegyezve”. Majd a folytatásban ki is derül, kinek az aláírása hiányzik. Az említett hibák és hiányosságok kijavítása céljából ugyanis „mindazon Collationalisok, mellyek Budán expedálóttak, vissza fognak küldetni az itteni Külügyi Miniszterhez”, méghozzá azzal az utasítással, hogy azokat „sua forma újra itt Bécsben expedálják”.¹² A jövőben pedig az összes papi és kanonoki

9 „Információ az új magyar püspökökről”. Uo. 186.

10 *Lukács Lajos*: A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról. Bp., 1981. 56.

11 Csarada György két levele Hám János kinevezett esztergomi érseknek. Bécs, 1848. augusztus 21. és 28. Eredeti kézirat. Primási Levéltár (Esztergom; = PL) Hám-akta 48/133., illetve uo. 48/153. Az idézeteknél az eredeti helyesírást követjük.

12 Hám emlékirataiban az itt leírt helyzetre célozva azt írja, hogy először Budán kapott miniszteri ellenjegyzéssel ellátott kinevezést, de ez ellen Bécs tiltakozott, s egy másikat állíttatott ki. *Scheffler János*: Hám János szatmári püspök és kinevezett primás emlékiratai 1848/49-ből. Bp., 1928. 53.

kinevezések „Ő Fölségénél expediáltanak, és a Taksák is itten fizettetnek le.” Csarada le is vonja ebből a nyilvánvaló következtetést: „így a klérus kizárólag Ő Fölségétől fog függni”.

Ezek a levelek a szakítás előjátékának tekinthető államiratra utalnak. Ez a nyílt hadüzenettel felérő – V. Ferdinánd által augusztus 31-én Budára átküldött – dokumentum először fogalmazza meg írásban is a politikai fordulat szándékát,¹³ hiszen a magyar kormány több fontos és törvényben deklarált jogkörét agresszíven elvitatja.

Az októberi események után az uralkodó kinevezési jogát hivatalosan senki sem volt jogosult gyakorolni. Ebben a kérdésben sem az országgyűlés törvényben, sem pedig az Országos Honvédelmi Bizottmány rendeletben nem hozott új rendelkezést egészen 1849 tavaszáig.¹⁴

Az új végrehajtó hatalom nem nevezett ki főpapokat. Több egyházi széket azonban megüresedettnek nyilvánított. Erre 1848 végéig a leggyakrabban emlegetett példa Zichy Domokos veszprémi püspök ügye.¹⁵ Ő 1848 őszén eltávozott az országból. Kossuth – mint az Országos Honvédelmi Bizottmány feje – november 26-án tudatta a püspöki karral, hogy egyházi tisztségétől és javadalmaitól egyaránt megfosztották. A honvédelmi bizottmány elsődlegesen azzal indokolta lépését, hogy a püspök az országgyűlésnek „a külföldön tartózkodó honfiak” hazatérését követelő határozata ellenére, az abban kikötött határidőig nem tért vissza, és a törvény hatálya alól a bizottmánytól nem kért felmentést. Ezzel az ország törvényeit megszegte, egyszersmind a legfőbb közjogi intézményeket – az országgyűlést és az Országos Honvédelmi Bizottmányt – semmibe vette.¹⁶

A püspöki kar ennek hatására – de még nem konkrétan erre reagálva – december 7-i tanácskozásán úgy foglalt állást, hogy „[a] püspöki hatalom benső lényege és természeténél fogva, mint merő lelki hatóság, a polgári hatalomtól olyannyira különbözik, hogy attól, valamint egyrésztől nem származhatik, úgy általa meg sem szüntethetik”.¹⁷

Közvetlenül a veszprémi püspöki szék megüresedésének kérdésével a püspöki kar december 11-én foglalkozott. A történtek „nagy megilletődést és megütközést” keltettek a főpapok között. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak címzett levélben a testület kinyilvánította, hogy a „veszprémi püspöki széket az egyházi kormányrendszer és a törvények értelme szerint megürültnek nem tekinti, innen a mondott megyének egyházi kormányzatra vonatkozó bármilyen rendelkezések elintézését annyival is inkább szük-

13 *Urbán Aladár*: Baththyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. 140–141.

14 A Függetlenségi Nyilatkozat utáni átmeneti rendelkezés mégis érintette a főpapi kinevezések kérdését, s 1849. május 2-án – a Szemere-kormány kinevezésekor – az elnök és a kormány kompetenciájának tisztázása során az egyházi hivatalokra való kinevezés joga Kossuth Lajos kormányzó-elnökre szállt. E jog gyakorlására azonban nem került sor.

15 Ezt megelőzte a Haulik György zágrábi püspökkel szembeni fellépés, magyarországi javainak 1848. október 14-i zárolása. Ennek okai némileg eltérnek a fenti esettől, bár itt is az ellenség pártolása a fő indok. A horvátországi területeken a magyar kormány akarata ekkor már gyakorlatilag nem érvényesült. A zágrábi egyházmegye magyarországi része lényegében egyet jelentett a Muraköz területével. Ennek a szombathelyi püspökséghez való átsatolása pedig egy, a reformkor óta húzódo, és 1848 tavaszától újból felerősödő, egyházkormányzati kérdés átmeneti lezárásának is tekinthető. Erről jelen munka szerzőjétől részletesebben: *Sarnyai Csaba Máté*: Politikai és/vagy egyházkormányzati konfliktus? (Megjegyzések a Muraköz zágrábi egyházmegyétől való elcsatolásának 1848-as történetéhez) Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (2008) 1–2. sz. 385–397. http://www.heh.hu/MEV_2008_1-2.szam.pdf

16 MNL OL Országos Honvédelmi Bizottmány 3792/e/848. Idézi *Andics Erzsébet*: A nagybirtokos arisztokrácia szerepe 1848/49-ben. Bp., 1962.

17 PL Hám-akta 1848/241.

ségtelennek, sőt jogtalannak látja és ezennel ki is nyilvánítja [...]”.¹⁸ Indoklásuk szerint – mivel Zichy egyházjogilag törvényes helyettest hagyott maga helyett – így minden további intézkedés felesleges, sőt az egyházi törvényekbe ütköző. Ugyanis „a püspök és illető egyháza között törvényesen megkötött lelki frigy oly szilárd, hogy annak kötelékét még az önkéntes lemondás sem képes”¹⁹ a pápa jóváhagyása nélkül felbontani. A Honvédelmi Bizottmány nem tett lépéseket az ily módon megürült stallum betöltésére, de a püspöki javakat és jövedelmeket zárta.²⁰

A FŐKEGYÚRI JOG GYAKORLATA ÉS A KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR

A katolikus egyház vezetőinek többsége a polgári állam beavatkozásával szembeni elsődleges biztosítékot abban látta, ha maguknak a püspököknek van a legjelentősebb befolyása az egyházi javadalmak jelölésére. A másik gátló eszköz az lehetett volna szerintük, ha a magyar minisztérium a püspöki székekre több személyt javasol az uralkodónak, és már a felterjesztés előtt megszerzik Róma támogatását.

Az illetékes miniszter igyekezett mindent megtenni a megüresedett egyházi főtisztségek mielőbbi betöltéséért. Eötvös a kinevezési eljárások során a prominens püspökökkel egyeztetett. A püspöki kinevezésekben 1848 nyarán kölcsönös kompromisszumkeresés és mérlegelés figyelhető meg. Erre jellemző példa a primási kinevezés körüli egyezkedés, vagy a liberális szellemű Horváth Mihály javadalomhoz jutása egyfelől és a konzervatív szemléletű Karner Antalé másfelől.

A kanonoki stallumok odaítélésének rendjét a Vallás és Közoktatási Minisztérium igyekezett a püspökök június elején megfogalmazott kérésének megfelelően gyakorolni.

Másrészt – mint fent láttuk – az egyes egyházi méltóságokra, a korábbi rendtől eltérően a minisztérium nem terjesztett fel több jelöltet, csak egyet, így az uralkodó jelen esetben nem választhatott feltételezhetően az új minisztérium gyakorlatlansága vagy a pápaság helyzetének bizonytalansága miatt.²¹ Ezeken felül érdemes még figyelembe venni, hogy az adott körülmények között a világi és az egyházi oldal minden bizonnyal arra törekedett, hogy a leendő püspöki kar személyi összetétele – lehetőség szerint – mindkettőjük számára elfogadható legyen. Mivel a két fél számára – az idő rövidségét is szem előtt tartva – annak az egy jelöltnek a kiválasztása is valószínűleg nehézséget jelentett, indokolható politikai döntés lehetett az is, hogy csak egy jelöltet állítottak az uralkodó elé. Az egyes személyek megnevezése kapcsán hol az egyik, hol a másik oldal engedett, így a kialakuló püspöki kar egészének összetétele együttesen tükrözi a kölcsönös kompromisszumot.

Az októberi fordulatot követően pedig – december végéig – az uralkodó kinevezési jogával senki sem rendelkezett, illetőleg azt jogilag – sem törvényben, sem rendeletben – nem is vindikálta magának a törvényhozás vagy az új végrehajtó hatalom, és a gyakorlatban sem történtek újabb kinevezések.

18 PL Hám-akta 1848/247.

19 Uo.

20 A teljes közjogi szakítást jelentő trónfosztást követően – 1849. május 17-én – Vukovics Sebő igazságügy-miniszter a Windisch-Grätz Budára történt bevonulása után kompromittálódott, majd Bécsbe távozott Hámval és Scitovszkyval is ugyanígy járt el. Közlöny. 1849. május 20.

21 *Gergely Jenő*: A katolikus egyház 1848–49-ben. Valóság (1998) 9. sz. 79.

Az erősödő feszültséget jelezte a veszprémi püspöki szék megüresedetté nyilvánítása november végén. Ez a lépés egyértelműen a kánonjogba ütközött, és a minisztérium hatásköréről szóló – még mindig érvényben lévő – III. tc. 6.§-val is ellentétes volt. Másrészt viszont a Zichy által tett lépés valóban szemben állt az országban legitimnek tekintett törvényhozás vonatkozó döntésével. Ezt a legitimitást pedig 1848–49 fordulójáig írott formában maga a püspöki kar sem kérdőjelezte meg. Fellépésének elsődleges oka, hogy nem akart a kormány számára precedenst teremteni.²² A kormány azt hangsúlyozta, hogy nem a katolikus vallást kívánja támadni, ez nem is állt volna érdekében. Erre mutat, hogy nem tett lépéseket a püspöki stallum betöltésére. Ugyanakkor az sem vitatható, hogy ezek az események is hozzájárultak ahhoz, hogy a püspöki kar viszonylagos egysége a későbbiekben felbomlott.

A polgári kormányzat ráhatásának a püspökök által említett másik ellensúlya a jelöltek előzetes pápai jóváhagyása. Ez a konkrét esetekben elmaradt, de fenntartásai hangsúlyozása mellett a nuncius hozzájárulását adta ehhez. Ez utóbb csak formalitásnak bizonyult, hiszen a pápai felkenés elmaradt.

ÉRTÉKELÉS

Úgy gondoljuk, hogy tárgyalt korszakunkban a kinevezések körüli megoldatlan feszültségek és a kompetencia-vita inkább az uralkodó és a magyar kormányzat viszonyát jellemezte, mint a püspöki kar és a világi vezetés kapcsolatát.

Mint emlékezhethetünk rá, a kinevezések kapcsán Eötvösnek már tavasszal is figyelmeztetnie kellett Bécset. Ennek ellenére is előfordult a későbbiekben, hogy a király a vallásügyi miniszter megkérdezése és előterjesztése nélkül nevezett ki egyházi méltóságokat. Ilyen volt például Liphay Antal kanonok dulusi címzetes püspökké tétele.

Ezenfelül a június végén aláírt püspöki kinevezések után két hónappal, még az uralkodó és a törvényes magyar hatalom egyértelmű eltávolodása előtt – nyilvánvalóan a birodalmon belüli közismert visszarendeződési folyamatok következtében – V. Ferdinánd, illetve az udvar már igyekezett figyelmen kívül hagyni a korábbi kinevezéseket. Erre mutat az a két forrás, amelyekből kitetszik, hogy az uralkodó körök célja a korábban már szignált kinevezések semmissé tétele. Ugyanakkor pedig a magyar klérust, s így a kinevezési politikát ismét kizárólagosan uralkodói döntési jogkörbe kívánták vonni. Ez a törekvés a fordulat után egyértelművé vált.

A püspöki kar egyik fontos motivációja a kormány befolyásának ellensúlyozása volt a kinevezési politikában. Ez a kölcsönös kompromisszumok által 1848 őszeig fő mozzanataiban meg is valósult. Ezt követően pedig – az év végéig – a növekvő feszültség és bizonytalanság közepette sem kerül sor egyértelmű szembefordulásra.

²² *Csizmadia Andor*: Az állam és az egyház kapcsolatai 1848–49-ben. *Világosság* (1980) 8–9. sz. 499–510.

TAMÁSI ZSOLT

MAGYAR SZKIZMA? HORVÁTH MIHÁLY 1849-ES NEMZETI ZSINATI TERVEZETE VIALE PRELÀ NUNCIUS JELENTÉSÉNEK A TÜKRÉBEN*

Michele Viale Prelà nuncius¹ olasz nyelven megfogalmazott jelentései 1848–1849-ből folyamatosan tájékoztatták a római Szentszékét a magyarországi egyházi, de polgári, forradalmi változásokról is. A jelentések túlnyomó részét 1973–1975 között Balázs Péter közölte a Levéltári Közleményekben, rövid magyar nyelvű tartalmi kivonat kíséretében. Ezek a jelentések ugyanakkor a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára mikrofilmtárában, az 17952 számú mikrofilmen is kutathatóak. A jelen tanulmányban vizsgált jelentés egészen egyértelműen arra utal, hogy Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök, vallás- és közoktatásügyi miniszter olyan nemzeti zsinatot tervezett tartani, amelyen a politikai országgyűlés mintájára, demokratikus formában delegált képviselői a papságnak és a híveknek a magyar egyház függetlenségét, a cölibátus eltörlését és a nemzeti nyelvű liturgia bevezetését tárgyalták volna meg. A nuncius szerint az egyházszakadás éppen úgy bekövetkezett volna Magyarországon, mint annak idején Angliában. Véleménye szerint a magyar katolikus, radikális papság többsége ezt támogatta, tehát a szakadásra sor került volna, ha a forradalmat nem sikerül levernü. A nunciusi jelentés tükrében igyekszünk jelen tanulmányban megvizsgálni Horváth Mihály 1849. augusztus 20-ra, Szent István ünnepére meghirdetett egyházi közgyűlésének a tervezetét, arra keresve a választ, hogy amennyiben 1849-ben, illetve a következő években rendszeresített, ilyen jellegű közgyűlésekre sor került volna, mennyiben megalapozott a nunciusi jelentésben jelzett magyar szkizma lehetősége. Jelentősége miatt a jelentést,² magyar fordításban,³ teljes terjedelmében hozzuk:

„Ha a politikai állapotoknak hasznára válik a jó ügy diadala Magyarországon, elmondhatom, hogy még inkább hasznára válik az Egyháznak, minthogy bármitől tarthatott azon egyének részéről, akik a forradalom élén álltak.

* A tanulmány az OTKA NK 83 799 számú kutatási projektjének keretében készült

1 Michele Viale Prelà 1798. szeptember 29-én született a korzikai Bastijában. Teológiai tanulmányai elvégzése után 1823-ban szentelték pappá. A diplomata pálya felé vonzódott, a svájci nunciaturán udirtorként kezdte, majd 1838-ban internunciussá nevezték ki Münchenbe. 1841-ben lett nuncius és címzetes karthágói érsek. 1845-ben Bécsbe helyezték át. *Balázs Péter*: Viale Prelà bécsi nuncius jelentései az 1848. évi magyar forradalomról. Levéltári közlemények 44–45. (1973–1974) 3. sz.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL) 17952. mikrofilm. Archivio Segreto Vaticano. Archivio della Nunziatura di Vienna. Vol. 321. Dispacci alla Segreteria di Stato. No. 210. Agetto affari religiosi dell'Ungheria. Vienna 20 Agosto 1849. Az olasz nyelvű jelentés első közlése: *Balázs Péter*: Viale Prelà bécsi nuncius jelentései a magyar forradalomról és szabadságharcról 1849-ben. Levéltári közlemények 46. (1975) 302–303. A továbbiakban csak tételesen fogunk utalni erre a jelentésre.

3 Olaszból magyar nyelvre fordította Haller Béla.

Volt már szerencsém ismertetni Eminenciáddal, mennyire megátalkodottak voltak a forradalmi kormánynak a katolikus vallás ellen irányuló tervei. Ezeknek az volt a céljuk, hogy valóságos egyházszakadást idézzenek elő az országban, és a forradalom emberei már azon munkálkodtak, hogy ezt meg is valósítsák.

Az önmagát csanádi püspöknek nevező Horváth kultuszminiszter, akit Kossuth Magyarország hercegprímásává nevezett ki, nemzeti zsinatra összehívó leveleket intézett volt a katolikus papsághoz. Ezen az úgynevezett zsinaton mindazoknak az egyházi személyeknek kellett volna részt venniük, akik azon felszólalni szándékoztak. Ilyenformán egy, egyházi ügyekben illetékes döntéshozó testület jött volna létre politikai országgyűlés alakjában.

A szóban forgó gyűlésen megtárgyalandó témák, egyebek mellett a következők voltak:

1. A magyarországi Egyház függetlenségének kimondása, avagy elkülönülése az egységközponttól.

2. A szent cölibátus eltörlése.

3. A magyar nyelv bevezetése az istentiszteletek bemutatásában.

Az egyházszakadás teljes lett volna, amint ez a szerencsétlen angliai egyházszakadás idején már megtörtént. Nem mintha a klérus többsége beleegyezését adta volna hasonló méltánytalansághoz, de a jók tartózkodtak volna a felszólalástól egy ilyen természetű gyűlésen, a rosszakaratúak a fent leírtak értelmében jártak volna el, és döntéseiknek a forradalmi erő(k) által szereztek volna érvényt.

Horváth már hercegprímásként járt el, és minden illetékességet magának tulajdonított, melyek nagymértékben meghaladják egy hercegprímás jogkörét. Ő, aki nem más, mint egyszerű pap, és semmiféle jogkörrel nincs felruházva Magyarország egyetlen egyházmegyéjében sem, biztos forrásokból származó értesülések szerint, habozás nélkül elbocsájtó leveleket állított ki papszenteléshez, és bizton állítják, hogy került olyan püspök, aki papokat szentelt a Horváth által kiállított elbocsájtó levelek alapján.

Ez a gyalázatos főpap Nagyvárad latin rítusú püspöke. Igazán az a fajta ember, akiről azt szokás mondani, hogy semmirekellő, és teljes mértékben alkalmatlan a püspöki szolgálatra. Ismételten odautaztam, a Szentszék tájékoztatása végett, aminek most elkerülhetetlenül meg kell történnie. Mrg. Bomer [Bémer] követte volt Kossuthot, amikor ez utóbbi elhagyta Pestet forradalmi kormányával egyetemben, és hollétéről nincs tudomásunk.

Magyarország bizonyos egyházmegyéiben a klérus számos tagját igen rossz szellemiség vezérli. A váci egyházmegyében, amelyet püspök hiányában káptalani helynök igazgat, néhány egyházi személy összeült, és apostoli adminisztrátort választott, aki igényt tart a püspöki jogkörre, úgyhogy ugyanazon egyházmegyében két kormányzás működik, a káptalani helynöké, amely legitim, és a betolakodó adminisztrátoré. Ehhez hasonló mesterkedésekre más egyházmegyékben is volt példa, mint például az esztergomi, a székesfehérvári vagy a veszprémi. A sors kegye folytán a császáriak győzelme megakadályozta, hogy ennyire alávaló szándékok megvalósuljanak.

A váci befurakodott adminisztrátor dolgában tanácskozni fogok az újonnan kinevezett primással, hogy fontolóra vegyük, mit tehetünk azért, hogy véget vessünk e kettőségeknek.

Jelen körülmények között legfőbb ideje, hogy az új hercegprímást (valóban rátermett férfiú) a Szentszék mihamarabb megerősítse hivatalában, minthogy igen sürgős, hogy a magyar papság élére olyan személy álljon, aki jámborsággal, buzgósággal és tudással

felruházva munkálkodhasson, a püspökökkel egyetemben, a magyarországi Egyházat gyötrő rákfenék orvoslásán és azon, hogy arra méltó püspököket ültessen a megüresedett püspöki székekbe. Ennek érdekében habozás nélkül meg fogom tenni az előterjesztést Mgr. Scitovski érdemeit (!) illetően, annál is inkább, mert ez az aktus a legkisebb mértékben sem befolyásolja a Szentszéket abban, hogy legjobb belátása szerint járjon el megerősítése tekintetében. Teszem ezt annál is nagyobb meggyőződéssel, mivel nem találni ma Magyarországon Mgr. Scitovskinál alkalmasabbat a fentnevezett méltóság betöltésére.”

A jelentést első alkalommal közlő Balázs Péter szerint az egyházszakadás lehetőségét semmi bizonyíték sem támasztja alá.⁴ Balázs Péter véleményével szemben viszont azt látjuk, hogy Hermann Egyed feltételezése szerint⁵ Horváth Mihály hosszabb távon valóban a magyarországi katolikus egyház Rómától való függetlenítésére, gallikán mintájú nemzeti egyházzá alakítására és erős alapokon nyugvó önkormányzatának kiépítésére törekedett.⁶ A nunciusi jelentés anglikán típusú,⁷ Hermann Egyed feltételezése gallikán⁸ szkizmat jelez. Annak megértéséhez, hogy mennyiben megalapozott bármelyik feltételezés, ahhoz a tervezett 1849-es katolikus közgyűlés/nemzeti zsinat meghirdetése és tervezett tematikájának vizsgálata vihet közelebb minket.

A nunciusi jelentés ugyan arra utalt, hogy a Kossuthtól nyert primási minőségében küldte ki a nemzeti zsinatra a meghívást Horváth Mihály, viszont ebben az esetben azt látjuk, hogy nem egyházfői minőségében, hanem a Szemere-kormány tagjaként, vallás- és közoktatásügyi miniszterként írta alá a felhívást június 15-én, s hirdette meg a kormány hivatalos lapjában, a Közlönyben június 19-én⁹ a nemzeti zsinatot, az egész országra kiterjedő közgyűlést. A felhívás szövegét a továbbiakban a Fazekas Csaba által közölt eredeti kéziratos fogalmazványtól¹⁰ eltérő kifejezések¹¹ jelzésével, betűhíven idézzük:

4 Balázs P.: i. m. (1975) 289.

5 Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932. 80.

6 Fazekas Csaba: Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról (1849). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 11. (1999) 3–4. sz. 271–275.

7 Az anglikán szkizma teljes szakadást jelez Rómától, ahogyan ezt az 1534. november 3-án kiadott *Act of Supremacy* egyértelműen kijelentette. *Adriányi Gábor*: Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975. 187.

8 A politikai gallikanizmus legjelentősebb képviselője, Pierre Pithou (†1596) megfogalmazása szerint az uralkodónak jogában áll nemzeti zsinatot összehívni, a pápai nunciusok jogát korlátozni, a pápa ellen az egyetemes zsinathoz fellebbezni, a pápai rendelkezések végrehajtását a placetumhoz kötni. A teológiai gallikanizmus négy gallikán tétele (1682. március 19-én megfogalmazva) szerint az egyházi hatalom csak a lelkiekre terjed ki, a pápa mindenben alá van vetve az egyetemes zsinat joghatóságának, a pápai joghatóságot a kialakult helyi jellegű egyházi normák szerint kell gyakorolni, a pápa a hit ügyében ugyan dönthet, de ez akkor végérvényes, ha ahhoz a világegyház is hozzájárult. *Adriányi G.*: i. m. 211–212.

9 A betűhív átírásban következő felhívás szövegét közölte: *Sarmyai Csaba Máté*: Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 9. (1997) 1–2. sz. 147–150.

10 Fazekas Cs.: i. m. 271–275.

11 Az eredeti kéziratos fogalmazványban (MNL OL H 56. 1849. Egyedi ügyek. 17. cs. 57) szereplő szövegrészből kihúzott megfogalmazásokat zárójelbe téve, az eredeti fogalmazványban nem szereplő utólagos beszúrásokat Fazekas Csaba nyomán aláhúzással jelöljük.

„Méltó (fájdalmat érezhetett) fájdalommal kelle túrnie a’ megbukott dynastia uralkodása alatt minden, vallásához önzés nélkül hüven ragaszkodó katolikusnak, hogy míg más hitfelekezetek hosszas küzdelmeik gyümölcseül végre szerencsések voltak vallásukat a’ minden szabadságot elnyelő királyi kormány túlterjeszkedő befolyása alól felszabadítani, ’s egyházi ügyeikben önkormányzólag intézkedni: a’ kath[olikus] egyház mind végiglen olly súlyos gyámság alá volt helyezve, miszerint az (egyház érdekei) annak a’ kor és körülmények szerint felmerülő érdekei mellékes, gyakran önző és alacsony czéloknak feláldoztatván, az egyház kebelében minden szabadabb kifejlés teljesen lehetlenné tétetett. Még sajnosabbá lön pedig a’ kath[olikus] egyháznak e nyomasztó helyzete az által, hogy a’ mindenben korlátozó gyámságot sokan, kivált az első szülöttek közül előnynek tartván, ’s a’ súlyos bilincseket arany láncznak tekintvén, a’ szolgálágot nem megszüntetni, hanem megörökíteni törekedtek.. A’ kath[olikus] egyház illy lealacsonyító helyzetben tovább nem maradhat. Politicai ’s polgári életünk a’ forradalom által demokratiai alapot ’s formákat nyert. A’ kath[olikus] egyház viszonyai nem maradhatnak a’ régiek, úgy az álladalom (irányában), mint a’ belkormányzat (ügyeit illetőleg) irányában. Kell, hogy a’ kath[olikus] egyház is visszanyerje autonómiáját ’s önkormányzati jogát, miszerint a’ gyámság alól felszabadulván, érdekei ’s a’ kor és körülmények igényei szerint fejlődhessék. Az ország kormánya illetetlenül fenn akarja ’s fogja tartani minden, tehát a’ kath[olikus] vallásnak is az utó[olsó] pozsonyi országgyűlésen biztosított szabadságát; ’s feladatának csak azt tekinti, hogy a’ magyar kath[olikus] (vallásnak) egyháznak a’ szabadság alapján történendő újjászületésére ’s mind az álladalom iránti viszonyainak, mind belkormány szabályozására módot és alkalmat nyújtson, (egyedül a felügyeleti jogot tartván fenn magának) ’s gondoskodjék, hogy az egyháznak az álladalom irányában szabályozandó viszonyai törvény által is biztosíttassanak. Ez okból előlegesen tudtára adatik a’ kath[olikus] egyház minden tagjainak, hogy ezen egyház (összes minden) ügyeinek elintézésére [olyó] é[v] (september 1ső) aug[usztus] 20-dik napján Pesten (közönséges kath[olikus] Convent) olly közgyűlés fog tartatni, mellynek tagjai az összes magyar kath[olikus] egyházat képviseljék. A’ gyűlés szerkezetéről ’s egyéb körülményeiről (később adatván) szükséges utasítások és rendeletek a’ maga idejében fognak kiadatni.”

A felhívás szövegében a zsinat szó nem jelenik meg, Horváth Mihály a közgyűlés kifejezést részesítette előnyben. Amint Fazekas Csaba rámutat, eredetileg „közönséges kath[olikus] Convent”-nek nevezte az általa összehívott tanácskozást, melyet utólag átnevezett az összes magyar katolikus egyházat képviselő közgyűlésnek. Fazekas Csaba feltételezi, hogy a „konvent” szó elkerülése, legalábbis részben, az ahhoz kapcsolódó esetleges forradalmi hagyományok miatt tűnt indokoltnak, hiszen a konvent (különösen a francia forradalom óta) független törvényhozó testületet jelentett. Véleménye szerint ez a szóhasználat utalhat a szakirodalomban Hermann Egyed által képviselt feltételezésre, a gallikanizmus veszélyére.¹²

A felhívásban Horváth Mihály csak jelezte, hogy a gyűlés szerkezetére vonatkozóan később ad ki újabb utasításokat, de azért egyértelműen megfogalmazta, hogy a katolikus egyház minden tagja képviseltetve lesz ezen. Amint az 1865-ben megjelent, Magyarország függetlenségi harcának története című könyvének harmadik kötetében rámutat, e „közgyűlés egy harmadában a papságból, két harmadában világi hívekből vala alkotandó. A papi tagok a püspökökön s a szerzetek főnökein s a káptalanok egy egy küldötte-

12 Fazekas Cs.: i. m. 271–275.

in kívül a többiek egyházmegyénként az alpapságtól, a világi képviselők a kathol[ikus] egyháznép általános szavazata által kerületenként valának választandók”.¹³ Gyakorlatilag tehát a nemzeti közgyűlést olyan vegyes képviseleti fórumnak szánta, amely szerkesztésénél fogva más, mint a nemzeti zsinat, viszont hatásaiban, az előírt reformoknak a megyei zsinatokon történő alkalmazásával ugyanolyan erősségű lehetett volna. Azzal, hogy a pápai megerősítésnek még a leghalványabb nyoma sem olvasható ki a tervezetből, olyan formában szándékozott az egyházmegyei zsinatok számára előírásokat megfogalmaztatni a közgyűléssel, amely az állami érdekekkel egybeesik. Visszaemlékezésében pontosította is, hogy az itt meghozandó reformokat „a tisztán püspöki zsinat vegye méltánylatba”, a zsinat szót tehát csak az egyházmegyei gyűlésekre alkalmazta, nem a nemzeti közgyűlésre.

Mivel a nunciusi jelentés nemzeti zsinatra utal, szükséges rövid egyházbizleti kitérőt tenni. A nemzeti zsinat (*concilium nationale*) egyházbizleti megítélésének a sajátossága, hogy az episzkopalista törekvések (főleg a gallikanizmus és a febronianizmus) úgy akarták a püspökök jogkörét növelni, hogy ezzel párhuzamosan korlátozták a pápa egyház-kormányzati jogát. Az episzkopalisták a nemzeti egyházak alapítása érdekében igyekeztek a nemzeti zsinatokat állandósítani, s legfőbb egyházi hatósággá tenni.¹⁴ Ezzel magyarázható, hogy a zsinatnak ezt a formáját a Római Szentszék a 19. században nem engedélyezte.¹⁵ Attól függetlenül, hogy az engedélyezése kérdésesnek minősült, a korabeli egyházbizleti összegzések formai szabályait folyamatosan rögzítették. Szeredy József egyházbizleti munkája szerint a nemzeti zsinat egy ország vagy nemzet összes püspökeinek ugyanazon ország vagy nemzet patriarchája, vagy primásának, vagy első érsekének elnöklelte alatt a közös egyházügyek feletti tanácskozás és határozathozatal végett történt összegyülekezését jelenti.¹⁶ „Határozó szavakkal bírnak az érsekek, püspökök, káptalani helyettesek, és a püspökökhez hasonló joghatósággal bíró praelátusok. A többieknek, valamint a meghívatni szokott kitünőbb hit- vagy kánonjogtudósoknak (theologi canonistae) csak tanácskozó szavuk van.” A tanácskozás tárgyát hitágazati és fegyelmi ügyek képezik. „Hitágazati ügyekkel csak annyiban foglalkozik, amennyiben az egyes hitcikkelyeket a kath[olikus] egyház alaptételei szerint kifejti és ismétli. Oly fegyelmi szabályokat azonban, melyek az egész egyházra vonatkoznak, milyenek pl. a böjt, vagy coelibatus ügye stb. a zsinat meg nem változtathat.” A meghozott határozatokat kihirdetés előtt az Apostoli Szentszékhez kell felterjeszteni, amely a megerősítést a Congregatio Concilii meghallgatása után adja. A megerősített és kihirdetett határozatok az egész ország vagy nemzet egyházterületére kötelezőek.¹⁷

13 Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben III. Genf, 1865. 128–129.

14 Ami természetesen egybeesett az uralkodók érdekével is.

15 Forster János véleménye szerint „erősen középkori ízű s akkor is élte virágkorát, amikor minden egyházi és világi ügyet szerettek összekeverni.” Forster János: A püspökmegyei zsinat. Gyulafehérvár, 1907. 3.

16 Amelyen „határozó szavakkal bírnak az érsekek, püspökök, káptalani helyettesek, és a püspökökhez hasonló joghatósággal bíró praelátusok. A többieknek, valamint a meghívatni szokott kitünőbb hit- vagy kánonjogtudósoknak (theologi canonistae) csak tanácskozó szavuk van.” A tanácskozás tárgyát hitágazati és fegyelmi ügyek képezik. „Hitágazati ügyekkel csak annyiban foglalkozik, amennyiben az egyes hitcikkelyeket a kath[olikus] egyház alaptételei szerint kifejti és ismétli. Oly fegyelmi szabályokat azonban, melyek az egész egyházra vonatkoznak, milyenek pl. a böjt, vagy coelibatus ügye stb. a zsinat meg nem változtathat.” Szeredy József: Egyházbizlet. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra I. Pécs, 1883.³ 258. (645–647. §)

17 Uo. 258. (648. §)

A hatályos egyházi jogi szabályozást sajátos formában igyekezett Horváth Mihály a törvényesség látszata mellett kijátszani. Közismert, hogy a nemzeti zsinati határozatok kihirdetésére az egyházmegyei zsinat volt hivatott. 1848-ban a magyar püspöki kar azért állt el az előkészítő egyházmegyei zsinatoktól, mert a radikális kezdeményezéseket látva jobbnak látta, hogy csak a nemzeti zsinaton a felsőpapság által megfogalmazott alapelvek alkalmazását bizza az egyházmegyei zsinatra, hogy így elejét vehesse az egyre radikálisabb alsópapsági törekvéseknek. 1849-ben Horváth épp az ellenkezőjét tette: az alsópapsági reform-javaslatokat támogatva akart olyan nemzeti *közgyűlést*, tulajdonképpen *nemzeti zsinatot* tartani, amelyen ezek a reformok érvényesülnek, s amelyeket utána az egyházmegyéék maguk is alkalmazni kötelesek. Ebben az esetben egyértelmű, hogy a nemzeti zsinat sajátosságaiából a megerősített és kihirdetett határozatok egyházmegyéenkénti kötelező érvényességét alkalmazni óhajtotta. Szekizmatikusnak tekinthető viszont, hogy a meghozott határozatok megerősítését nem köti az Apostoli Szentszék jóváhagyásához.

A tervezetnek további sajátos színezetet ad, hogy a közgyűlés szervezésekor Horváth az állami segítséget teljesen természetesnek tartotta. A felhívás szövegében megjelenti, hogy az állam segíteni igyekszik az egyház–állam viszony rendezésében, olyan formában, hogy a közgyűléssel megteremt a lehetőséget a konkrét egyházi reformtervek megfogalmazására. A reformok kidolgozásához a keretek biztosítása mellett ugyanakkor Horváth Mihály megfogalmazta, hogy a hozott határozatok esetében is elfogadhatónak tarja az állami beavatkozást. A közgyűlési képviselők „a minisztériumból nyerendő útmutatások nyomán” azonosították volna be az egyházi problémákat, jelzi az 1865-ben megjelent munkájában.¹⁸ Az állami „segítség” szükségességét azzal indokolta Horváth Mihály, hogy a korlátlan hatalmú egyháznagyok a valódi „reformokról hallani sem akarnak”, az államnak ezért joga és kötelessége, hogy lehetőséget teremtsen „az egyházi kormány és fegyelem körül” nélkülözhetetlen átalakításokra. A befolyásolási igény alátámasztására a szerző kiemelte, hogy az állam közvetlenül nem kényszeríthet reformokat az egyházra, különösen nem annak belső életére vonatkozóan. Azt azonban, hogy ehhez a külső körülményeket megteremtse – azaz közvetett nyomást gyakoroljon a klérus vezető köreire –, az egyháziak többségének akarata indokolja, szerinte.¹⁹

Az állami beavatkozás esetében a Horváth-féle elképzelésről ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy átmenetileg tartotta csak szükségesnek a kormány részéről az egyházi reformba való beavatkozást, mindaddig, amíg az állam és egyház egymástól teljesen el nem választódik, amíg a teljes szekularizációra sor nem kerül. Amint fogalmaz, „az egyház s álladalom közti viszonyokról uralkodó vélemények szerint a státushatalomnak nem lehetett ugyan olyféle jogot tulajdonítani, hogy illetén reformokat az egyháznak önmaga szabjon elejébe; annyi mindazáltal kötelességében állott, hogy e reformokra, melyeket az értelmesb világiaknak mondhatni összessége, a papságnak pedig nagy többsége, mint szükségést, kívánt, s melyeket egyedül a főpapok egy része önzésből ellenezett, alkalmat nyújtson. Egy józanul gondolkodó, elfogulatlan katolikus sem fogja már ma állítani, hogy amíg az egyház az államtól, oly formán, mint az éjszak-amerikai státusszövetségben, teljesen el nem választatik, és egyedül a lelki dolgokra szorító magán társulattá

¹⁸ Uo. 129.

¹⁹ *Sarnyai Csaba Máté*: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei Magyarországon 1848-tól a századfordulóg. Századvég 21. (2001) 85–101.

nem válik, – a státushatalomnak semmi joga sincs beleszólani az egyház ügyeibe; hogy az egyház mindenben függetlenül áll a státus mellett”²⁰

Gondolatmenetében azt fejtegette, hogy az állam részéről jogbitorlás lenne abba beleavatkozni, hogy az egyház az örök üdvösségre hogyan vezesse a híveket, ahogyan az állam és egyház teljes szétválasztásáig indokolt azt is, hogy az államnak befolyása legyen az egyház „külszerkezetére, kormányára, ellátására s egyéb világi, lényegtelen s változékony viszonyaira”. Horváth Mihálynak nem csak az emigrációban megfogalmazott álláspontját tükrözik ezek a sorok. Más források vizsgálata is megerősíti, hogy alapvetően fontosnak tartotta az állam és az egyház teljes szétválasztását. Mednyánszky Cézár báró, Görgey Artúr tábornok forradalmi érzelmű tábori főpapja erről így vallott 1858-ban megjelent emlékiratában: „fokozatosan teljesen függetlenné óhajtotta tenni a félig-meddig már független egyházi ügyeket. Magukon a papokon keresztül akarta az egyházat megreformálni.”²¹

Horváth Mihály következetesen a liberális egyházi autonómia-elképzelés támogatójának bizonyult. 1848-ban, püspöki kinevezése előtt, hatvani plébánosként elnökölt azon a turai gyűlésen, ahol megfogalmazták, hogy az állam és az egyház viszonyának rendezésére nemzeti zsinatot kell tartani.²² Autonómiai céljainak részeként ez a tervezet kilátásba helyezte a liberális – radikalizálódó – alsópapi rétegek korábbi egyházi gyűlésein hangoztatott követeléseinek belátható időn belüli teljesítését. Ez az autonómia-konceptió egybeesett azzal az igénnyel is, hogy – a felsőklérus támogatásának híján – az állam vigye végbe ezeket a változtatásokat, hiszen a papok egyben polgárok is, ezért a többi emberrel azonos szabadságjogaik biztosításáról az állam köteles gondoskodni. Ebből a szempontból az elgondolás radikális jellegű volt, s ugyanakkor az 1848-as püspökari, egyházi jogvédelmi szempontból kidolgozott autonómia-tervezethez viszonyítva hiányos is, tekintettel arra, hogy az államnak az egyházi ügyekbe való beavatkozását, még ha csak átmenetileg is, de lehetségesnek tartotta.²³ Gyakorlatilag tehát a nemzeti zsinat fogalmának használatával, gallikán mintára állami beavatkozással összehívandó gyűlést tervezett Horváth Mihály, ami viszont nem zárta ki a nuncius által jelzett anglikán, radikálisabb szkizma lehetőségét sem. Erre utal elsősorban a tervezett tematika.

Az államtól való függetlenedés terén két nagyon hangsúlyos téma is jelzi, hogy Horváth ezt az egyházon belül is, állami segítséggel kialakítandó demokratikus rendszer segítségével képzelte el. Az egyik ilyen hangsúlyos téma az anyagi kérdések rendezésének a tervezete, a másik a demokratikus egyházkormányzat kialakításának a lehetősége. Mindkettő jól jelzi, hogy az 1849-es közgyűlés célja nem csupán – a felhívásnak megfelelően – a katolikus egyház és az állam közti viszony külső rendezése volt, hanem átfogó belső egyházi reform megvalósítására is törekedett. A nunciusi jelentés ezért is emelhetette ki a magyar katolikus egyház függetlenségének kapcsán, hogy ezt a központtól, Rómától való elszakadással tervezte Horváth Mihály. Az előrevetített belső reform ugyanis olyan egyházkormányzatot tervezett, amelynek a katolikus, hierarchikus egyházkormányzathoz sok köze már nem volt, amikor polgári mintára, demokratikus, parlamentáris választásokkal, állami ellenőrzés mellett lehetővé tette volna a magyar katolikus egyház-

20 Horváth M.: i. m. 126.

21 [Mednyánszky, Cézár]: Confessions of a Catholic Priest. London, 1858. 38. Az eredetiből idéz Zakar Péter: A csanádi egyházmegye kormányzata 1848–1849-ben. Aetas 4. (2011) 97.

22 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár. Protocollum consistorialia 1847–1849. 1848. június 6. 14.

23 Sarnyai Cs.: i. m. (2011) 85–101.

kormányzat átalakítását. Ebben az esetben az egyházi autonómia nem feltétlenül csak az állammal szemben határozta meg magát, hanem akár Rómával szemben is.

Amint az 1865-ben megjelent munkájában Horváth Mihály megfogalmazta, „a polgári társaság java tehát azt igényelte, hogy az egyház is demokratiai formákat nyerjen kormányzatában, ezek lévén különben is eredeti, a kereszténység szellemével is legazonosabb alakjai, mielőtt az egyház az állammal oly szoros kapcsolatba lépett s a fejedelmi kényuralom s papi uralkodásvágy azokat el nem korcsította. Az egyház tagjainak hasonlíthatatlan többsége e reformokat forrón óhajtá; s alig is ellenzé az azt más, mint a főpapok egy része s kiknek az önérdekét fenyegette; de még ezek között sem hiányoztak, kik a közjót a személyes érdek elejébe állították.”²⁴ Horváth Mihály szerint a demokratikus állam „nem tűrhette”, hogy polgárainak jelentős hányada egy olyan társaság – a katolikus egyház – tagja is legyen, melynek hierarchikus szerkezete és tekintélyelvű kormányzati módja „*az abszolútizmus legélesebb elveire, pusztá önkényre van alapítva*”.

Horváth szerint az ősegyházi modellhez sokkal közelebb áll az általa meghirdetett közgyűlés javasolt szerkezete, amely közgyűlés döntési joggal rendelkező voltna egyház-kormányzati ügyekben is. Nem tekinthető véletlennek, hogy fel se merült benne, hogy a hivatali, hierarchiai utat követő kommunikációval, a püspökök és a helynőkök közvetítésével szervezze meg az 1849. augusztus 20-ra tervezett közgyűlését. Minden egyházi formai szabályt mellőzve, a kormányzati lapon, a Közlönyön keresztül szólította meg a papságot. Radikális, liberális beállítottságán túl ezt a választott megoldást az is indokolhatta, hogy közismert volt a magyar katolikus egyházon belül az 1848-as demokratizáló radikális alsópapság reformterveinek a háttérbe szorítása. 1849. június 22-én, szintén a Közlöny útján, Horváth Mihály el is rendelte: „minden egyházi hatóságnak s egyházmegyei kormányznak meghagyatik: hogy a múlt évben egyházi megyéjük részéről tartott tanácskozások vagy illetőleg zsinatok jegyzőkönyvét a minisztériumnak terjeszték fel.”²⁵

Az 1848-as nemzeti zsinati előkészületek során az alsópapság több egyházmegyében is megfogalmazta igényét, hogy a megyéspüspököt egyházmegyei zsinaton az esperesi kerületek által választott, delegált papok válasszák meg, amibe esetenként a világiakat is bevonták volna. Hasonló elképzelések sora fordult elő az 1848-as javaslatokban a helynőkök, központi tisztviselők vagy a kerületi esperesek választásával kapcsolatosan. 1848-ban a legtöbb radikális, demokratikus előjáró-választást elővetítő javaslat egyértelműen kizárta ugyanakkor az állami közbeavatkozás lehetőségét, a miniszteri ellenjegyzést. Ezekben a javaslatokban viszont hangsúlyosabban a szabad választás biztosítása, nem pedig az állami beavatkozás kiiktatása jelentkezett. Mivel a belső, demokratizáló, parlamentáris megoldást sürgető radikális elképzeléseket a felsópapság háttérbe szorította az 1848-as nemzeti zsinatot előkészítő egyházmegyei tanácskozásokon, Horváth Mihály feljogosítva érezhette magát a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozícióból, hogy állami segítséggel eszközölje ki az 1848-ban háttérbe szorított, s általa elfogadhatónak tartott alsópapsági demokratizáló törekvések érvényesítését, akár a püspökök megkerülésével is. Ez természetesen együtt járt azzal, hogy komolyan megkérdőjelezte az egyházi előjárók gyakorlatban levő kinevezésének a jogszerűségét, eljutva oda, hogy komplex zsarnokság-teóriát képviselve ostromozza a felsópapságot (amelynek egyébként ő maga is tagja lett a csanádi püspöki kinevezés által) a Magyarország függetlenségi

²⁴ Horváth M.: i. m. 127.

²⁵ MNL OL H56 31154 mikrofilm. 64/1849; Közlöny 136. (1849. június 22).

harcának története című művében. Meglátása szerint a magyar püspökök kinevezésénél Bécs érdeke, a politikai szempontok érvényesültek inkább. Erőteljes megfogalmazása szerint, mint a bécsi kormány hivatalos ügynökei, „csak hosszabb titkos rendőri nyomozás” próbáját kiállt személyek nyerhették el a kinevezést, így ritka kivétellel a püspökségre csak „ruganyos jellemű meggyőződéseiket önértelmeik miatt a hatalomnak mindenben fölládozni kész vagy elvből a reakcióhoz szító egyéniségek juthattak fel”.²⁶

Fejtegetése szerint a főpapi pozíciók elnyeréséhez kellő szolgálai lelkiület kiváltotta a papság megalkuvásra hajlamosabb részében, hogy „hivatásának buzgó teljesítése helyett a hatalmasok kegyének keresését” tekintse fő céljának, s így a papi hivatás lényegi részei helyett a szolgálai szellem érvényesülését hozta magával ez a rendszer. Horváth Mihály diskurzusában jól megfigyelhető, hogy az 1848-as radikális beadványok egyik leggyakoribb szófordulatával, a „nap hevét viselő”, elnyomott papság helyzetének bemutatásakor a problémák háttérben egyértelműen azt a szolgálai szellemet azonosította, amelyet követve az uralkodóval szemben alázatos főpapok zsarnokságot gyakorolnak alárendeltjeikkel szemben. Ezzel a zsarnoksággal szemben a meglévő egyházkormányzati rendszerben nincs szerinte védekezési lehetőség, „semmi orvoslat, semmi fölebbvitel, legalább sikeres” nem létezik. Itt újra visszaköszönnek azok az alsópapsági beadványok, amelyek kérték, hogy a bepanaszolt pappal kapcsolatos feladást, mielőtt a püspöki szentszék az ítéletét meghozná, közöljék a bepanaszolt pappal is. Anélkül, hogy az ilyen tartalmú 1848-as beadványokat felsorakoztatnánk, a téma szempontjából relevánsnak tekinthető, hogy már a Horváth Mihály által elnökölt turai gyűlés is kitért két pontban erre a problémára. „A netán megtevédt kerületi testvéreket, az evangélium tanácsa szerint, a testvérek tanácsa (concilium) elé állítsák, a mely buzdításaival testvéri szeretettel vezesse vissza őket, a javíthatatlanokat pedig megbüntetés végett adja át az egyházmegyei kormánynak; a kerületi papságról adandó alperesi minősítéseket beterjesztés előtt a kerület két papja vizsgálja meg és láttamozza”.²⁷ A felsópapság zsarnokságának kivédésére Horváth Mihály az egyetlen járható útnak egyértelműen az egyházkormányzati belügyekbe való állami beavatkozást látta. „E zsarnokság, e pusztá önkény ellen, miként fentebb látók, az alsópapság sokféleképen, csaknem minden egyházi megyében felszólalt a múlt évi tavasz óta, követelvé, hogy miután a korlátlan hatalomról lemondani nem akaró püspökök reformokról hallani sem akarnak, a státus lépjen közbe, s nyújtson módot alkalmat az egyházi kormány és fejelem körül szükséges reformokra.”²⁸

Ezek közt a legsürgetőbbnek az anyagi ügyek rendezését tekintette Horváth Mihály. Rámutatott, hogy „a püspökségek, apátságok, káptalanok a hajdankorban részint a királyok, részint buzgó magánosok által terjedelmes ingatlan javakkal láttattak el, hogy azok jövedelmeiből az egyház minden szükségei fedeztessenek”, viszont ezeket a javakat a főpapok kisajátították, azok jövedelméből az alsópapságot kizárták.²⁹ Gyakorlatilag az alsópapságnak még csak rálátása sem volt ezekre a jövedelmekre, ami miatt 1848-ban megint csak egy sor radikális beadvány követelte az egyházmegyei anyagi ügyek évenkénti egyházmegyei zsinaton történő bemutatását. Nem véletlen tehát, hogy az 1849-es közgyűlés egyik alapvető témája a „kiváltképpen a papság anyagi ellátása, s a felekezeti népispolák rendezése” lett volna. Ezt maga a meghirdetés ugyan nem tartalmazta, de

26 Horváth M.: i. m. 124.

27 Márki Sándor: Horváth Mihály (1809–1878). Bp., 1917. 114.

28 Horváth M.: i. m. 125–126.

29 Uo. 127–128.

Horváth utólag, történelmi munkájában megemlékezett erről. Mindkét kérdés megoldását úgy látta kivitelezhetőnek, ha az egyházi alapítványi javakat „minden egyéb, a püspökök, káptalanok és szerzetek által bírt javakkal tömegesítettvé, egy, a közgyűléstől választandó középponti hivatal” kezelésére lehetne bízni, s amely egyesített egyházi vagyomból az egyházi és iskolai kiadások fedezhetővé válnának.³⁰

Az egyházi vagyon összevonása, az egyházmegyéket átölelő közös egyházi vagyon létesítése, s annak átlátható kezelése szintén az alsópapsági reformcsomag részét képezte 1848-ban. A *Religio és Nevelés* 1848. április 20-án megjelent 32. számában propagált, angol mintájú *Catholicum Institutum*nak³¹ – amely tulajdonképpen vegyes, világiakat és egyháziakat magába foglaló társaság –, amellet, hogy az egyház függetlenségének, jogainak és szabadságának a politika terén való védelmét kapta volna feladatul, a hatáskörébe tartozott volna az anyagi kérdések egységes rendezése is. Ebben az összefüggésben ugyancsak megfigyelhető, hogy Horváth Mihály tervezete a radikális 1848-as javaslatok közül a gyakorlatba át nem ültetett egyik megoldási lehetőséget helyezte előtérbe.

A demokratikus megoldást támogató radikális 1848-as alsópapsági tervezetek átvétele, párhuzamosan az alsópapság anyagi ellátásával szoros kapcsolatban álló egyházi javak összevonásával, azoknak vegyes, de katolikus bizottság általi kezelésével kapcsolatos elképzelések megszövegezésével, jól jelzik, hogy Horváth Mihály 1849-es tervezete az állami szerepvállalás mellett elsősorban az 1848-ban elnapolt radikális alsópapsági kezdeményezéseknek kívánt teret adni. Ebben az összefüggésben értelmezhető, hogy a nunciusi jelentésben kiemelt három tematika esetében a már tárgyalt egyházkormányzati reform mellett miért jelent meg a cölibátus és az anyanyelvi liturgia kérdésköre mint a tervezett közgyűlés központi témája. Horváth Mihály a fentiekben bemutatott elképzelések vázolója után – elég szűkszavúan – azzal zárta 1865-ben megjelent munkájában a közgyűlési tervezet bemutatását, hogy „nem tartozik célunkhoz részletesebben fejtegetni azon reformokat, melyeket e közgyűlés az egyház külső ügyei körül azonnal munkálatba veendő –, sem azokat, melyeket a belkormányzat, fegyelem s általában belső szerkezete körül javaslatba hozandó vala”. A nunciusi jelentésben említett három pont közül a cölibátus eltörlésére találunk viszont utalást Horváth történelmi munkájában, amikor rámutat, hogy a közgyűlésnek részt vevő képviselők „a minisztériumból nyerendő útmutatások nyomán” biztosan azonosították volna az egyházi bajok forrásaként a kényszerített papi nőtlenséget.³² Ebben a gondolatmenetben szerepeltette Horváth Mihály a felsorolt témák mellett a szerzetesrendek gyökeres reformjaként – azok eltörlésének a lehetőségét is. Adriányi Gábor szerint nem kétséges, hogy Horváth, aki a magyar katolikus egyház teljes „*demokratikus*” átalakítását tartotta szem előtt, a többi radikális követelménynek is érvényt szerzett volna – így a püspököknek a papok általi szabad választásának mintájára a plébánosok hívek általi választásának, vagy az úgynevezett „főlöseges dolgok” mint káptalanok, zárandoklatok, körmenetek, papi zsolozsma eltörlésének is.³³ Elsőrendű fontosságúnak tartva a demokratikus elvek meghonosítását, a Horváth Mihály által tervezett reform összességében az egyházi autonómia és önkormányzat megszervezésére

30 Uo. 129.

31 [Danielik János]: Egy magyar kath[olikus] Isntitutum mintája – s föllállítási módjáról. *Religio és Nevelés* 32. (1848. április 20). 253–255.

32 A cölibátus eltörlésének igénye szintén folyamatosan visszatérő mozzanat a radikális alsópapság 1848-as beadványaiban.

33 *Adriányi Gábor*: Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848–1849-ben. In: *Új Ember Kalendárium*. Bp., 1999. 48–51.

irányult.³⁴ Főleg az önkormányzat vázolt formája erősíti meg azt a feltételezést, hogy Viale Prelà bécsi nuncius nem tévedett, amikor jelentésében arra utalt, hogy Horváth a magyar kormány támogatása mellett a szükségesnek látszó egyházi reformok bevezetésre kész volt elmenni az évi rendszerességgel tervezett közgyűléseken az átfogó megújulási próbálkozások során akár a Rómától való elszakadásig is. Ezeknek a közgyűléseknek a nemzeti zsinati tervezett jellegére erősít rá Simor János primás felirata a bécsi kabinetirodához. 1867. július 31-én kelt levelében felhívta a kabinetiroda figyelmét arra, hogy Horváth nemzeti zsinat segítségével kívánt 1849-ben a katolikus egyháznak demokratikus alkotmányt adni, párhuzamosan a püspökök hatalmának csökkentésével, az egyházi javak államosításával, a cölibátus eltörlésével, szerzetesrendek felosztatásával. Ezért is Simor csak azzal a feltétellel támogatta Horváth Mihály vaskai apáttá történő kinevezését,³⁵ ha a felsorolt kitételeit, amelyeket az 1848–1849-ről írt munkájában meg-szövegezett, visszavonja.³⁶

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Horváth Mihály tervezete, azzal hogy állami segédlet mellett megpróbált olyan közgyűlést rendszeresíteni, amely az egyházmegyék számára kötelező előírásokat szavazhatott volna meg, gyakorlatilag a nemzeti zsinatot utánzó törvényhozó fórumnak szánta az 1849-ben meghirdetett közgyűlést. Az Apostoli Szentszék szerepét mellőzve, inkább az állami segédletet tartva fontosabbnak, ha nem is anglikán mintájú, de legalábbis gallikán mintájú szakadást vetített előre. Azzal viszont, hogy a nemzeti zsinaton sem tárgyalható, egyetemes egyházi fegyelmi kérdést jelentő cölibátus-kérdésre, együtt a többi radikális reformtervezettel, biztosan sor került volna az 1849-es közgyűlésen, egyértelműen olyan szkizmatikus megoldást vetített elő Horváth Mihály tervezete, beleértve a közgyűlés szerkezetére tett javaslatot is, amely megalapozhatta az utalást Viale Prelà nuncius jelentésében az anglikán szkizmához hasonló szakadás lehetőségére.

34 Pál Lajos: Bevezető tanulmány. In: Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Szerk: Pál Lajos. Bp., 1986. 15–16.

35 A szabadságharc leverését követően emigráló Horváth Mihály Párizsban, Zürichben, majd Genfben telepedett le. 1864-ben megnősült, feleségül véve Marie-Michelle Voignoux-t, házasságukból öt gyermek született. 1867-ben amnesztiával hazatért, 1868-ban nevezték ki vaskai címzetes apáttá, majd 1878-ban tibunici választott püspökké. Hermann Róbert: Horváth Mihály. In: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. Pálmány Bála. Bp., 2002. 1058–1059. Azt a tényt, hogy hazatérte után, házasságban élve ugyan, mégis egyházi méltóságokat kaphatott, magyarázza, hogy az egyház házasságkötését nem ismerve el, azt vadházasságnak tekintve, a király a kormány előterjesztésére egyházi méltóságokat adományozhatott neki. Pál L.: i. m. 7.

36 Primási Levéltár. Archivum Ecclesiasticum. Simor magánlevéltára 1867:161. Az eredetiből idéz Zakar P.: i. m. 97.

GÁRDONYI MÁTÉ

A PAPNEVELÉS ÜGYE A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYEI ZSINATOKON (1923, 1934)*

Adriányi Gábornak, a veszprémi főegyházmegye tiszteletbeli kanonokjának

A veszprémi egyházmegyében a papnevelés ügyét a két világháború között – de még azon túl is, egészen 1952-ig, a szemináriumnak a kommunista állam által elrendelt felszámolásáig – a Rott Nándor püspök által egybehívott egyházmegyei zsinatok határozatai szabályozták.¹ Ezek egyrészt tételesen alkalmazták a helyi papnevelésre az 1917-es Egyházi Törvénykönyv előírásait,² másrészt megerősítették azokat a régebbi rendelkezéseket, amelyek nem ellenkeztek az egyetemes egyházzal, harmadrészt olyan változtatásokat eszközöltek, amelyek megfeleltek az újabb szentszéki utasításoknak. A zsinati konstitúciók jelentőségét tehát nem önállóságukban kell keresni, hanem abban, hogy a részleges (partikuláris) jogalkotás keretében mintegy alapját képezték a veszprémi papnevelésnek.

AZ 1923. ÉVI ZSINAT HATÁROZATAI A PAPNEVELÉSRŐL

Az 1917-es Egyházi Törvénykönyv előírta, hogy minden egyházmegyében tízévente tartsanak zsinatot, ahol olyan kérdéseket kell tárgyalni, amelyek az egyházmegye papságának és népének különleges szükségleteivel és érdekeivel kapcsolatosak, vagyis a lelkipásztorkodás helyi ügyeire vonatkoznak (356. kánon). Rott Nándor veszprémi püspök (1917–1939) ennek az előírásnak kívánt megfelelni, amikor tanácskozásra hívta össze az egyházmegye papságának képviselőit. Egyszersmind a szinódust meghirdető körlevelében kifejezésre juttatta, hogy a tanácskozás célja a zsinati konstitúciók megalkotása, amelynek eredményeképpen „egységes szabályzat áll majd a papság rendelkezésére, amely élet- és szolgálati pragmatika lesz mindenki számára”.³ A zsinati határozatok tervezetét négy bizottság dolgozta ki, melyek közül az egyik „A papság lelkiéletére és a

* A tanulmány az OTKA NK 83 799 számú kutatási projektjének keretében készült.

1 Az 1923. évi zsinatról részletesebben l. *Gárdonyi Máté*: Az 1923. évi veszprémi zsinat előkészítő munkálatai. In: Corde aperto. Tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs–Varga Tibor László. Veszprém, 2012. 47–64.; *Gárdonyi Máté*: A veszprémi egyházmegye 1923. évi zsinata. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Budapest–Pécs, 2014. 325–338. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis X.)

2 A Codex Iuris Canonici („1917-es CIC”) 1352–1371. kánonjai szólnak a szemináriumokról. A következőkben értelemszerűen erre a – mai szóhasználattal élve –, „régí Kódexre” hivatkozunk.

3 Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (Veszprém; = VÉL) I.1.2. Veszprémi Püspöki Levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Litterae Circulares 1922/XIV. 89–91.

szemináriumi nevelésére vonatkozó kérdések előkészítő bizottsága” nevet viselte. Ennek élén a papnevelde rektora, Káuzli Dezső állt, és a tagok is az intézményhez kötődtek.⁴ „A tárgycsoport nem nagy, de fontos” – írta a püspök a bizottságot kinevező iratban, s valóban, a zsinati határozatok és törvények 319 paragrafusából 24 foglalkozik a papság lelki életével és általános kötelességeivel – ám ezek állnak a konstitúciók élén –, s további 9 a szemináriummal. A szemináriumi nevelés témájához az esperesi kerületekből nem érkezett hozzászólás a szinódus előkészítő szakaszában, és az 1923. június 19–21. között ülésező zsinat is vita nélkül fogadta el az előterjesztést. Így a szemináriumra vonatkozó paragrafusok a bizottság művének tekinthetők, de vélelmezhető a püspök közreműködése is a szöveg kidolgozásában, amint ezt előre jelezte a bizottság kinevezésekor.

A zsinati határozatok gyűjteménye⁵ – követve az Egyházi Törvénykönyv fejezetbeosztását – az egyház oktatási tevékenységének keretében tárgyal a szemináriumról (XX. fejezet, 226–234. §§). Az első paragrafus, amely a Kódexet citálva (1353. kánon) a papi hivatások gondozását köti a plébánosok lelkére, az egyházmegye egyik legnagyobb bajának mondja a háborús évek következtében fellépő paphiányt. Ezt a megállapítást a körlevelekből és sematizmusokból nyerhető statisztikai adatok alátámasztják. Az 1900–1917 közötti években átlagosan 40 növendéke volt a veszprémi szemináriumnak, a legkevesebb 1900-ban (22), a legtöbb 1909-ben (51). Ezekben az években Budapesten, illetve külföldön az egyházmegye 5–6 kispapja tanult. A háborús évek alatt jelentősen megfogyatkozott a papnövendékek száma, 1918-ban 22, 1920-ban pedig csupán 15 teológus növendéke volt az egyházmegyének. Igaz, ekkor már működött a kisszeminárium, amelyben 1918-ban 23, 1920-ban 18 gimnazista kispapot neveltek.⁶ A szentelések száma sem érte el az előző évek átlagát (10), sőt drámaian alacsony volt (1918: 5, 1919: 3, 1920: 1, 1921: 3), s csak közvetlenül a zsinat előtt mutatkozott emelkedés (1922: 12, 1923: 8). Mindeközben a papság fogyatkozása jóval magasabb számokat mutatott (1918: 17, 1919: 19, ebből 5 elhagyta a papi szolgálatot, 1920: 10).⁷

A következő paragrafus, amely két külön intézményként nevesíti a nagy- és a kisszemináriumot,⁸ a papságnak az alma mater iránti érzelmeire apellál, amikor kéri a papnevelés ügyének támogatását. A határozat egyúttal kifejezésre juttatja a püspök azon tervét, hogy új szemináriumot létesít, amely jobban megfelel az egyházmegye méretének és igényeinek. Figyelemreméltó, hogy a főpásztor ekkor még nem élt a Kódex által neki

4 VÉL I.1.44. Veszprémi Püspöki Levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta Dioeciesana 4929/1922. (november 19.) – A bizottság tagjai: Sárközy Lajos a szeminárium spirituálisja, Dr. Kis György teológiai tanár és Engelhardt Ferenc tapolcai esperes-plébános, volt szemináriumi prefektus. A veszprémi papság életrajzi adataihoz lásd *Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. Püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.) Az adattár hozzáférhetővé tételében multhatatlan érdemei vannak Adriányi Gábor professzornak, I. erről a kötetben a kiadó előszavát.

5 Egyházmegyei Határozatok és Törvények. Decreta almae dioecesis Wesprimiensis anno 1923. diebus 19–21. Junii in synodo dioeciesana publicata et approbata. Veszprém, 1923. 68–70.

6 VÉL I.1.2. Litterae Circulares 1931/I. 1–3. – Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Wesprimiensis a sancto Stephano proto-rege anno Christi MIX fundatae ad annum Domini MCMXVIII. Wesprimii, 1918.

7 Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Wesprimiensis a sancto Stephano proto-rege anno Christi MIX fundatae ad annum Domini MCMXXVI. Wesprimii, 1926.

8 A veszprémi papnevelés intézményi kereteiről lásd *Gárdonyi Máté: Veszprémi papnevelés a XX. század első felében – az egyházmegyei zsinatok tükrében*. *Studia Wesprimiensia* 14. (2012) 86–117.

adott azon joggal, hogy a szeminárium céljára megadóztathatja a papságot (1355. kánon), csupán nagylelkű támogatást várt el.

A zsinati konstitúciók 228. paragrafusa a papnevelde belső rendjével foglalkozik, és megerősíti a Hornig Károly püspök által 1890-ben adott szabályzat érvényét (*Leges et institutiones Seminarii Cleri Junioris Veszprémiensis ad S. Annam*). Ez a házirend mai ismereteink szerint nem maradt fenn, pedig nyomtatásban is megjelent, csupán egy, az 1930-as évekből származó, magyar nyelvű gépelmény található a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban.⁹ Mivel az 1934. évi zsinat is érvényben hagyta a Hornig-féle törvényeket, joggal feltételezhető, hogy a latin eredeti magyarra fordított és aktualizált változatáról van szó. A fennmaradt házirend később maga is átesett módosításokon, erről tanúskodnak a kézzel írott kiegészítések, amelyek az időközben felmerült új jelenségeket, problémákat szabályozzák (pl. telefonálás, rendkívüli látogatások a háborús években). A házirend ezen változatának keletkezése 1933–1943 közé tehető, mivel már rendelkezik a szeminárium bővítése nyomán kialakított cellarendszerről, utolsó dátumozott módosítása pedig 1943-ból származik.

A szemináriumi törvények első pillantásra szinte katonai drill szerint szabályozzák a papnövendékek életét reggel 5 órától este 9-ig.¹⁰ Ám a fegyelemhez szoktatás, továbbá az intézmény zártsága nem tért el a korabeli általános nevelési eszménytől, amelyet a társadalom minden rétegénél érvényesítettek. A kispapokat, akiknek karrierje többnyire a falusi plébánosságig ívelt, a lelkiélet, a stúdiumok és a papokhoz illő szórakozások ritmusával az önfegyelemre igyekeztek nevelni, ezen felül a szoros napirend tette lehetővé, hogy a növendékek elmélyedjenek a teológiai stúdiumokban. A házirend ezt így fogalmazza meg: „A papjelöltek számára azért alapították a szemináriumokat, hogy jószágos buzgó lelkipásztorokká nevelődjenek azokban. Ezért a növendékek lankadatlan munkával és önképzéssel iparkodjanak elsajátítani e cél eléréséhez nélkülözhetetlenül szükséges két tulajdonságot: a papi jámborságot és a teológiai tudást” (4. §.). A házirend kijelöli a lelkiélet kereteit is, amikor szabályozza a naponkénti ima, szentmise és elmélkedés, illetve a székese gyházban vasár- és ünnepnapokon teljesítendő liturgikus szolgálat ritmusát (6. §.), ami egybecseng az egyetemes egyházjog normájával (1367. kánon).

A közös ima, közös étkezés, a szeminárium bővítéséig a közös hálótermek és a szabadidő közös eltöltése a katolikus papság testületi jellegét domborította ki. Ez egyrészt megfelelt a papi identitás hagyományos teológiai megalapozásának: eszerint az áldozópapok nem egyénileg felelősek a pasztorációért, hanem mint a presbitérium, a papi testület tagjai lesznek a püspök munkatársai az általa irányított lelkipásztori munkában. Másrészt az egyházmegye kormányzása szempontjából mindennél fontosabb volt az

9 A veszprémi szeminárium törvényei. VÉL I.1.43. Veszprémi Püspöki Levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Archivum Kollerianum, fasc. 131.

10 A szemináriumi törvények fennmaradt példányában nem található pontos napirend, ám az időpontokra és a rendszeres programokra történő utalások alapján valószínű, hogy a napirend nem sokat változott 1896 óta. A szeminárium akkor kiadott emlékkönyve a következő napirendet tartalmazza: reggel 5-kor felkelés, ½ 6–¾ 7 reggeli ima, elmélkedés, szentmise, ¾ 7–¾ 8 foglalkozás, ¾ 8–8 reggeli, 8–11 előadások, 11–¾ 12 szabad idő, ¼ 12–¾ 12 foglalkozás, egyes napokon egyházi ének vagy liturgia, ¾ 12–12 szentírásolvasás, 12-kor ebéd, utána szentségimádás és szabadidő, 2–4 foglalkozás, kedden csütörtökön és szombaton séta, 4–5 (sétanapokon 4–½ 5) szabadidő, 5–¾ 7 (sétanapokon ½ 5–¾ 7) foglalkozás, ¾ 7–7 szentírásolvasás, 7-kor vacsora, utána szentségimádás és szabad idő, ½ 9–9 készüllet a másnapi elmélkedésre, esti ima, 9-kor lefekvés. Vasárnap részt vesznek a székese gyházban az ünnepélyes szentmisen és vecsernyén. A veszprémi papnevelő intézet emlékkönyve Magyarország fennállásának ezredéves ünnepére. Közrebocsátja az intézeti előljárásság. Veszprém, 1896.

egységes fegyelmi papság kialakítása. Ahogy a szemináriumi törvény záró rendelkezése fogalmaz: „Valamennyien, akik e kegyes alapítvány jótéteményeiben részesülnek, véssek jól emlékeztetükbe, hogy a veszprémi egyházmegyének lelkiismeretben vannak lekötelve arra, hogy már most kifogástalanul alkalmassá teszik magukat az ő szolgálatára, tanulmányaik végeztével pedig nem a saját egyéni vágyaik szerint, hanem az Egyházhatóság rendelkezésébe teljesen belenyugodva a lehető leghasznosabban szolgálják az egyházmegyét” (22. §.).

Az egyházmegyei zsinat két következő határozata (229–230. §§.) a szemináriumi előjárókkal és a teológiai tanárokkal foglalkozik. Kijelöli a rektor, a Kódex szóhasználatát követve latinul *oconomus*-ként említett vicerektor, a prefektus és a spirituális feladatkörét, valamint szól a növendékek rendes és rendkívüli gyóntatóiról. Az előjárók kötelességeit így foglalja össze: „a papnövendékekben az egyházas érzést (*sentire cum Ecclesia*), a római Szentszék és a püspök iránti tiszteletet és engedelmességet mindenek felett ápolják és nevelik.” Ugyanitt esik szó – a püspöki líceum külön említése nélkül – a teológiai tanárokról, akikkel szemben az az elvárás, hogy „a kath. tannak ősi tisztaságát védelmezzék, s ne különleges és újabban felmerült egyéni vélemények, hanem a Szentírás és a hagyomány ősi tanai, a *depositum fidei* képezzék előadásaik gerincét”. Ezek a paragrafusok a kódex vonatkozó előírásait követik (1358. és 1360–1361. kánonok), ám megfogalmazásukban többletet is adnak.

A teológiai stúdiumokat illetően a zsinat, miközben hivatkozik a tanulmányi idő emelését és a filozófiai kurzus bevezetését előíró pápai rendelkezésekre, a paphiányból adódó szükséghelyzetre apellálva egyelőre érvényben hagyja az előző évszázadból örökölt tanrendet (231–232. §§.). Ez azt jelentette, hogy a növendékek négy évfolyamra osztva, biennális rendszerben tanulták az alapvető teológiai tárgyakat, gyakorlatilag az 1815-ben előírt állami tanterv alapján. A veszprémi tanrend a következőképpen nézett ki: Az I–II. évfolyam az egyik évben ószövetségi szentírástudományt (bevezetés a szentírásba, bibliai történelem, szentírás-magyarázat, héber nyelv) és egyháztörténelmet, a másik évben újszövetségi szentírástudományt (bevezetés a szentírásba, hermeneutika, szentírás-magyarázat) és alapvető hittant tanult. A III–IV. évfolyam az első évben ágazatos hittant és erkölcsant, a második évben egyházjogot és lelkipáspörtököt hallgatott. Minden egyes tantárgy heti 9 órában adatott elő, az összes előadás délelőtt volt, 6 napon át három órában. Ezen kívül 2–3 délután ismétlő órák voltak, ezeket a tanárok felváltva tartották. Az előadások nyelve a latin volt, csak az egyházjogot adták elő magyarul 1846 óta. A félévi vizsgákra egy-egy hét előkészület után került sor.¹¹ Az alapvető teológiai diszciplínákhoz kiegészítő tárgyak járultak: 1808-tól egyházi ékesszólástan, 1809-től elemi iskolai módszertan, 1884-től pedig egészségtan, amit évtizedeken át ifj. Csolnoky Ferenc (1853–1941), a veszprémi kórház első orvos-igazgatója oktatott. A gyakorlati liturgikus ismeretekbe a spirituális vezette be a növendékeket, s ugyanő, vagy a székesegyház succentora tanította az egyházi éneket. Részben a szónoklati gyakorlat célját szolgálta a kispapok Pázmány Köre, amely 1861-ben alakult Szavallati Kör néven.¹²

Az egyházmegyei zsinat határozata a továbbiakban hivatkozik XI. Pius pápának Gaetano Bisleti bíboroshoz, a Tanulmányügyi Kongregáció prefektusához 1922. augusztus-

11 Emlékkönyv i. m. 118–119.

12 A Pázmány Kör alapszabályait Hornig püspök hagyta jóvá, a kinyomtatott szabályzat fennmaradt az Érseki Könyvtárban: A veszprémi Püspöki Papnevelő Intézet Pázmány-körének alapszabályai. Veszprém, 1903.

tus 1-jén intézett *Officiorum omnium* kezdetű apostoli levelére, amely a szemináriumokról és a klérus tanulmányairól intézkedett.¹³ Ebben az iratban a pápa elrendelte, hogy a papnövendékek képzésénél nagyobb súlyt fektessenek az egyházi latin nyelv oktatására, hogy kétéves filozófiai kurzus előzze meg a teológiát (és ez Aquinói Szt. Tamást kövesse), valamint hogy legyenek praktikus ismereteket nyújtó pasztorális tárgyak is a tanrendben. Mivel a latin nyelv tanítására a magyar közoktatásban hagyományosan nagy hangsúlyt fektettek, és a jozefinista (vagy inkább tereziánus) szellemű teológiai képzésben a pasztorális tárgyak is jelen voltak, a pápai instrukció elsősorban a filozófiai oktatás terén jelentett kihívást. Igaz, a legtöbb szemináriumban már a XIX. század végén is folyt bölcseleti képzés XIII. Leó Aeterni Patris kezdetű enciklikája nyomán,¹⁴ de Veszprémben csak 1918-tól volt része az oktatásnak a filozófiai kurzus úgy, hogy az első két évfolyam számára „a keresztény bölcselet alapelvei is” előadattak. Az 1923. évi zsinat mindenestre kilátásba helyezte, hogy „amint a paphiány megszűnik, egy, esetleg két év bölcseleti tanfolyam előzi meg a négy éves teológiai tanfolyamot” (231. §.).

A zsinat által hivatkozott másik szentszéki instrukció XV. Benedek pápa *Humani Generis Redemptionem* kezdetű enciklikája volt, amely 1917. június 15-én jelent meg.¹⁵ Ebben a pápa felszólította a püspököket, hogy nagyobb szigorot tanúsítsanak a prédikációs engedély megadásakor, és alaposabb kiképzést várjanak el a szónokoktól. A papnevelés terén az enciklika elsősorban a katolikus hitszónokkal szemben támasztott spirituális követelmények felsorolása miatt lehetett hasznos.

Az Egyházi Törvénykönyv nyomán a zsinat határozatba foglalta, hogy a rektor plébánosi joghatósággal bír a szeminárium lakói felett (233. §. – 1368. kánon), a papneveléssel foglalkozó utolsó paragrafus pedig a lakóhely szerinti plébánosok ellenőrzése alá helyezte a szünidejüket töltő növendékeket, s viselkedésükről információt várt el (234. §. – 1370. kánon). Veszprémben viszont ekkor még nem ment át a gyakorlatba a Kódex azon rendelkezése, amely két felügyelőbizottság, egy fegyelmi és egy vagyongazdálkodási felállítását írta elő. E bizottságok két-két pap tagját a püspöknek kellett kineveznie a káptalan meghallgatása után (1359. kánon). E bizottságok kinevezésére Veszprémben csak 1931-ben került sor.¹⁶

AZ 1934. ÉVI ZSINAT HATÁROZATAI A PAPNEVELÉSRŐL

Az 1934. évi veszprémi zsinat szorosan kapcsolódott Rott püspök előző szinódusához, feladata a korábbi határozatok felülvizsgálata volt.¹⁷ Ennek fényében érthető, hogy a szemináriumra vonatkozó rendelkezések egy részénél csupán stilisztikai változtatások történtek, habár a tanrend esetében jelentős átalakulás mutatkozik, illetve újabb szentszéki rendelkezés is beépült a helyi törvények közé.

Amikor az 1923. évi zsinat határozatai feldolgozásra kiadattak a kanonokoknak és az espereseknek, a szemináriumra vonatkozó rész a korábbihoz hasonlóan Káuzli Dezső rektor reszortja lett.¹⁸ Ugyancsak ő lett az ezúttal nyolc előkészítő bizottság egyikének,

13 *Acta Apostolicae Sedis* (= AAS) 14. (1922) 449–458.

14 *Mihályfi Ákos*: A papnevelés története és elmélete. Bp., 1896. I. 394.

15 AAS 9. (1917) 305–317.

16 VÉL I.1.2. *Litterae Circulares* 1931/I. 3–4.

17 A zsinat meghirdetése: VÉL I.1.2. *Litterae Circulares* 1934/II. 5–6.

18 VÉL I.1.44. *Acta Dioecésana* 350/1934. (Exp. I. 31.)

a papnevelési bizottságnak az elnöke, magát a bizottságot pedig a szemináriumi eljárók alkották.¹⁹ A grémium feladata a Kódex vonatkozó kánonjainak és az előző zsinat óta megjelent római rendeleteknek a feldolgozása lett, amihez a püspök hozzáfűzte: „Fontosnak tartanám annak hangsúlyozását, hogy a zsinat éppen az általános egyházi, valamint egyházmegyei törvények [sic!] és szabályokat van hivatva a mindig haladó kor követelményeivel egyhangba hozni. Tehát fontos, hogy a bizottság a modern kor szellemét minden jó és rossz tulajdonságával szem előtt tartsa”. Az előkészítő bizottság 1934. április 3-i ülésének jegyzőkönyve szerint „a bizottság pontról-pontra átveszi a kijelölt anyagot és javaslatát az idecsatolt felterjesztésben a Megyéspüspök Úr Ó Excellenciája elé terjeszti”.²⁰ Ezt a javaslatot valószínűleg még egyszer átdolgozták, mert a zsinati ülések jegyzőkönyvéből arról értesülünk, hogy „a szemináriumról szóló fejezet helyett Káuzli Dezső előadó indítványára egész terjedelmében a következő fogadtatik el”.²¹

A 1934. évi zsinati határozatok szemináriumi fejezetének²² legjelentősebb újdonsága a kibővített tanrend, amely így teljes mértékben igazodott a Szentszék azon elvárásaihoz, amelyek megvalósítására az előző zsinat még csak készségét fejezte ki: a teológiai kurzus ötéves lett, a filozófiai tárgyak nagyobb teret nyertek, amint a gyakorlati pasztorális ismeretek is, továbbá hangsúlyosabb lett a latin nyelv oktatása (230. §.). Mindez tulajdonképpen nem volt újdonság, mert a tanrend átalakítására már évekkel korábban, 1927-ben sor került, a zsinatra csupán a kodifikáció feladata maradt. A papképzés reformjáról Rott püspök így tájékoztatta papságát: „A papnevelés ügye mindenképpen érdekli a papságot is. Tudomástokra hozom, hogy a magyar püspöki kar már tavaly elhatározta az öt éves teológiai tanfolyamnak bevezetését s ezen határozatnak értelmében én is megkezdetem az öt éves kurzust.”²³ Ezt szükségessé tették a kornak fokozott műveltségi igényei. Folyton új kérdések merülnek föl, amelyek új ismeretek szerzését, új tantárgyak bevezetését teszik szükségessé. Fiaink mindig gyengébbek a latin nyelv tudásában s így a latin nyelvben is tökéletesíteniük kell őket. A papképzés intenzívebb lett a lelki élet terén is s így az askézist is alaposabban, elméletileg is kell tanulmányozniok. Az iskolaügy s az egész hivatalos ügymenet mindig fejlődésben van. Ez szükségessé teszi a közigazgatási és iskolai ügymenetnek alapos ismertetését. Hanyatlottunk az egyházi építkezés terén. A papság az építkezési stílusokban is kénytelen jártasságot szerezni, mert míg azelőtt az igazán derék katolikus építészekben feltétlenül lehetett bízni, mert a klasszikus

19 VÉL I.1.44. Acta Dioeciesana 1105/1934 (Exp. III. 19.). A bizottság tagjai: Dr. Gutheil Jenő teológiai tanár, dr. Kis György spirituális, Huchthausen Lajos vicerektor, dr. Steixner Antal subregens, dr. Androsits István prefektus, dr. Végh József prefektus.

20 VÉL I.1.44. Acta Dioeciesana 1105/1934.

21 Jegyzőkönyv: VÉL I.1.2. Litterae Circulares 1934/IX. 49–78. A szemináriumról: uo. 65–66.

22 Egyházmegyei Határozatok és Törvények. Decreta almae dioecesis Wesprimiensis anno 1934. diebus 25–28. Junii in secunda synodo dioeciesana publicata et approbata. Veszprém, 1935. 87–91.

23 „Mikes János gróf szombathelyi püspök előadja a püspöki kar által kiküldött bizottság javaslatát az egyházmegyei hittani főiskolák tanévei és tárgybeosztása ügyében. Külföldi példák és hazai viszonyok tanulmányozása alapján javasolja a teológiai képzésnek öt évre kiterjesztését és a tantárgyak olyan beosztását, hogy az első két évben a filozófia, a következő három évben a dogmatika legyen a fő tárgy. Más tárgyaknak beállítását különféleképpen képzelhető. – A püspöki kar elvben elfogadja az ötéves teológiai tanfolyamot. Kívánatosnak tartja a tantárgyak beosztásában az egyöntetűséget, azért a kiküldött bizottságot kéri, hogy írásban küldje meg minden püspöknek a tantárgyak beosztása ügyében a részletes tanulmányt.” 1926. március 17-i püspökkari konferencia jegyzőkönyve, 14. pont. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. Összeáll. Beke Margit. München–Budapest, 1992. I. 173. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.)

egyházi stílusokat ismerték és szerették: addig manapság a papságnak kell irányítania az építészeket, nehogy a modern stílusok útvesztőjére kerüljenek egyházi építkezéseink. Azonban főleg a filozófiát kell alaposan tanítanunk és a dogmatikát lehetőleg a teológiai tanulmányok központjává tennünk s ezért az alapvető és ágazatos hittant ezentúl három éven át tanulják majd növendékeink.”²⁴

A főpásztor irányelvei alapján alakult át Veszprémben a hittudományi képzés, amelynek új rendjét a zsinati konstitúciók 230. paragrafusa tartalmazza. A püspöki kar szándékának megfelelően az első két év – a filozófiai kurzus – középpontjába a skolasztikus bölcselet, a következő három év – a teológiai kurzus – középpontjába pedig a dogmatika került. A régebben is oktatott teológiai tárgyak közül a bibliikum a filozófiai kurzushoz, az erkölcstan, a pasztorális, a liturgika, az egyháztörténelem és egyházjog pedig a teológiaihoz kapcsolódott. Veszprémben ekkor jelent meg külön tárgyként a patológia és a magyar egyháztörténet, s nagyobb hangsúlyt kapott a latin nyelv oktatása. A püspöki körlevélben említett újabb diszciplínák (neveléstudományok, társadalomtudomány, egyházművészet) az alsóbb évfolyamokra kerültek, amint a homiletika (egyházi szónoklat) is, a praktikus tárgyak közül egyedül a gazdaságtan – pontosabban: gazdálkodástan – található a tanulmányi idő második felében. Ez utóbbi tárgyat egy világi szakember, a püspökség nyugalmazott jószágkormányzója adta elő, mint ahogy világi volt az egészségügy orvos-előadója is.

A zsinati határozatokban hivatkozott újabb szentszéki rendelkezés, a Szentségi Kongregáció 1930. december 27-én kelt *Quam ingens* instrukciója egyrészt 17 kérdőpontot írt elő a papnövendékek szünidei viselkedésével kapcsolatosan, amelyekre az illetékes plébánosoknak válaszolniuk kellett, másrészt részletesen szabályozta a tonzúra és a kisebb rendek felvételének, valamint a szentelésre bocsátásnak a formai kellékeit.²⁵ A veszprémi zsinat 232–233. paragrafusa ezt a szentszéki instrukciót teszi a helyi törvényalkotás részévé. Az előző szinodus papneveléssel foglalkozó része azzal az előirással is bővült, hogy – a Kódex 981. kánonja értelmében – a szubdiakonátus felvétele előtt „minden növendék, aki az egyházmegye szolgálatának címére (ad titulum servitii dioecesis) szenteltetik, tartozik esküvel erősített ígéretet tenni, hogy élethossziglan az egyházmegye szolgálatában fog működni, a püspök rendelkezése szerint”.

24 VÉL I.1.2. *Litterae Circulares* 1927/VIII. 57–58.

25 AAS 23. (1931) 120–127.

CSIBI NORBERT

ADALÉKOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTTI MAGYAR KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSI HATÁROZATOK VÉGREHAJTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Néhány korábbi, sikertelen próbálkozás után a magyarországi katolikusoknak az egyházpolitikai küzdelmek hatására sikerült megrendezniük első nagygyűléseiket. Az 1893–1894 folyamán zajló több vidéki és egy fővárosi alkalmat követően azonban legközelebb csak a hazai katolicizmus kilencszáz éves jubileuma alkalmából, 1900. augusztus 17. és 19. között rendeztek nagygyűlést Budapesten. Ettől kezdve a világháború kitöréséig éves rendszerességgel (kivéve 1905-ben és 1912-ben) szervezték ezeket az országos találkozókat. A nyilvános- és szakosztályi üléseken a katolikus közélet és hitélet fontos kérdéseit tárgyalták, a katolikus társadalmi szervezetek pedig éves közgyűléseiket rendszeresen időzítették ezek idejére. A nagygyűléseknek ez a sorozata úgy is értelmezhető, mint a katolikus egyház meg nem valósult autonómia-szervezetének pótléka.¹ Az 1870-es évek elején, majd a századfordulón történt próbálkozások ellenére az autonómia-tervezetek nem léphettek életbe, és így egy sor fontos kérdés függőben maradt egészen a dualista monarchia megszűnéséig. Igaz ez a katolikus jellegű, de állami kezelésben lévő alapok (tanulmányi, egyetemi és vallásalap)² esetére, de a katolikus világiak egyházszervezetben elfoglalt helyének meghatározására is. Azokat a kérdéseket, melyekkel egy országos (vagy helyi) autonómia-szervnek kellett volna foglalkoznia, így az évente összehívott általános nagygyűléseken tárgyalták. Ezek a rendezvények a katolikus öntudat erősítése és a közéleti jelenlét demonstrálása mellett egyfajta panasz fórumokká is váltak, ahol ki lehetett beszélni a problémákat, illetve a katolikusok (ha csak látszatra is létező)³ egységét demonstrálni lehetett. A nagygyűlések szakosztályaiban (hitbuzgalmi-karitatív, közművelődési, szociális) az egyes témák előadói határozati javaslatokat tettek a problémák megoldására és a katolikus társadalom szervezésének módzataira, melyeket a találkozó záró ülésén a tagsági joggal rendelkező résztvevők hagytak jóvá. Ezeket a deklaratív hatályú, cselekvési irányelvnek szánt határozatokat a „nagygyűlés közgyűlése” úgy hozta, mintha egy informális, külön hatáskörökkel nem rendelkező katolikus parlament lett volna.

A határozatok végrehajtása érdekében komoly hatáskörökkel, szervezeti és anyagi háttérrel rendelkező intézményekre lett volna szükség, ezek a feltételek viszont nem, vagy csak részben voltak adottak. Ha a fenti logikát követjük, akkor azt mondhatjuk,

1 *Gergely Jenő*: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica, Bp., 1999. 128.

2 *Vö. Csorba László*: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918. Universitas, Bp., 1999.

3 *Klestenitz Tibor*: A pártpolitika a dualizmus korának katolikus nagygyűlésein. Egyháztörténeti Szemle (2014) 3. sz. 44–61.

hogy a „katolikus parlament” mellett nem működött „katolikus végrehajtó hatalom”. Így a határozatokban foglaltak csak több tényező együttműködése esetén realizálódhattak. Az ebben az időszakban elért eredmények így egyben jelzik a hazai katolikus nagygyűlési mozgalom, illetve a katolikusok központi társadalmi szervezkedésének hatékonyságát és annak korlátait is. A következőkben a nagygyűlési határozatok végrehajtásához kapcsolódóan tekintek át néhány, mozaikszerűen felvetett szempontot.

A MAGYARORSZÁGI KATOLIKUS EGYESÜLETEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE (KEOSZ)/ORSZÁGOS KATOLIKUS SZÖVETSÉG (OKSZ)

Az országos katolikus nagygyűlések központi rendező szervezete a Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége (KEOSZ) volt. Ez a Katolikus Körök Országos Szövetségének (1896) átszervezéséből jött létre az 1901. évi második országos katolikus nagygyűlés alkalmával.⁴ Az új alapszabály kidolgozására azért volt szükség, mert az eredeti szervezet már az első országos nagygyűléstől olyan megbízásokat kapott, melyek túlléptek korábbi hatáskörén: a katolikus iskola ügyének pártolása, a katolikus autonómia támogatása, a házasság szentségének védelmére hozott határozatok végrehajtása.⁵

A hazai katolikus társadalomszervezés egyik eredménye volt a KEOSZ létrehozása, mely megpróbált az „egyesületek egyesülete”, az ország katolikus civil társulásainak ernyőszervezete lenni. A szövetség közgyűlését évente egyszer hívták össze, rendszerint Budapesten, de az alapszabály azt is lehetővé tette, hogy ezt valamelyik vidéki nagyvárosban tartsák. Az utóbbi esetben be kellett jelenteni az ülést az illetékes püspöknek.⁶

Korszakunkban az elnökséget ifj. Zichy János gróf elnök és hat alelnök alkotta.⁷ Többségük a fővárosban élt, de az alapszabály szerint az egyik alelnök mindenképpen budapesti kellett legyen. Mellettük egy igazgató működött (Szentiványi Károly), továbbá választottak egy titkárt (Gyürky Ödön, Haller István), egy jegyzőt és egy pénztárnokot is. A KEOSZ székhelye és irodája Budapest VIII. kerületében volt, a Szentkirályi utca 28.-ban.

Az éves közgyűlés a tagegyesületek képviselői közül 60 fős igazgatótanácsost választott, akiknek harmadát évente újraválasztottak. Az igazgatótanács legalább negyedévente ülésezett, határozatait legalább 10 fő és az elnök jelenléte mellett, szótöbbséggel hozhatta. Ez a szerv intézte az évközi ügyvitelt. Az igazgatótanács saját tagjaiból és külső szakemberek meghívásával szakosztályokat alakított ki, melyek közül öt állandóan működött, egy-egy előadóval az élén: 1. tudományos és irodalmi (Mihályfi Ákos), 2. társadalmi (Gyürky Ödön), 3. karitatív (Zichy Aladár), 4. szociális (Giesswein Sándor), 5. fővárosi egyesületek szakosztálya (Kánter Károly). A nagygyűlési határozatok végre-

4 Mihályfi Ákos: A Kath. Egyesületek Orsz. Szövetségéről. Katolikus Szemle (1902) 6. sz. 495.

5 Az Országos Katolikus Szövetség. In: Magyar Katolikus Almanach. Stephaneum, Bp., 1927. 601.

6 A Magyarországi Kath. Egyesületek Országos Szövetségének alapszabályai. (= Alapszabály) 12.§. Közli: Boroviczény Nándor: A szociális tevékenység kézikönyve. Stephaneum, Bp., 1907. 126.

7 Az elnökséget háromévente választották újra. 1907-ben a következők voltak: Boromisza Tibor püspök (Szatmár), Eszterházy Miklós Móric gróf (Csákvár), Giesswein Sándor ügyvivő-alelnök (Budapest), Kánter Károly apát (Budapest), Lovag Mattyasovszky Lajos (Esztergom), Zlinszky János (Budapest). Boroviczény N.: i. m. 123–124.

hajtó szerve ténylegesen a KEOSZ igazgató tanácsa volt.⁸ A hivatalos közlöny a „Társulati Értesítő” lett.⁹

A hatékonyabb működés érdekében a központi szervezet mellett 1906. január 1-jétől az egyházmegyék esperesi kerületeiben a megyéspüspök kinevezésével és megerősítésével bíró megbízottak működtek, mindegyikük pap volt. Az esperesi kerületi képviselők létrehozták a saját egyházmegyei szintű szervezetüket is. Az esperességi képviselő hivatása volt a KEOSZ célját képező „katolikus restauráció ügyét” saját kerületében képviselni, az ott lévő hitbuzgalmi, egyleti, szövetségi és minden keresztény társadalmi mozgalomnak az élére állni, amennyiben ezt a helyi plébános nem ellenzi.¹⁰ A helyi képviselők a központtal közvetlen kapcsolatban álltak. A kerületi képviselők egyúttal az ekkor szerveződő Katolikus Népszövetségnek is kerületi vezetői lettek, így ezt a mozgalmat is ez a szervezet tartotta kézben.¹¹

Az egyesület alapszabálya szerint a KEOSZ céljai a következők voltak: 2.§. 1. a magyarországi katolikus egyesületek között állandó kapcsolat és szoros összeköttetés létesítése, 2. a katolikus egyesületek működésének egységes irányítása, országos társadalmi mozgalmak kezdeményezése és vezetése, 3. a katolikus egyesületek kifelé való képviselete, védelme és ügyeinek előmozdítása.¹² Ezek alapján elmondható, hogy 1906 után a nagygyűlési határozatok végrehajtására rendelkezésre állt egy, a központtól az esperesi kerületekig lenyúló képviseleti rendszer, mely elvileg el tudta érni az ország összes katolikus civil szervezetét. Az alapszabály 5.§-a alapján a KEOSZ-ba belépett egyesületek kötelezték magukat, hogy „a szövetségi közgyűlés határozatainak saját körükben lehetőleg érvényt szerezni s a Szövetség céljait előmozdítani” igyekeznek.¹³ A határozatok végrehajtásáról és éves működéséről évente jelentést kellett küldeniük a központba.

Az igazgatótanács 1905-ben 59 tagból állt, elsősorban Budapestről és az ország nyugati feléből. A tagság a következő módon oszlott meg: 15 pártfogó, 226 pártoló, 269 rendes tag (egyesület). Ezek mellett résztvevő tagja lett a szövetségnek a Katolikus Népszövetség is 1183 taggal, és ehhez jöttek még az espereskerületi képviselők (502 esperességből) 187-en.¹⁴ Az alábbi táblázat adataiból látható, hogy 1907-re csak a pécsi és a székesfehérvári egyházmegyékben volt teljes az egyházmegyei esperességi képviselet. A görög katolikus egyházmegyék esetében (eperjesi, munkácsi, gyulafehérvári, szamosújvári) pedig egyáltalán nem történt meg a szervezet kiépítése. A helyi szövetségi képviselők megtalálása tehát nem mindenhol ment könnyen. 1909-ben a valamivel több, mint ötszáz kerületből 181-ben volt meg a kapcsolattartó, szervező személye (1. táblázat). Ez a tényező a nagygyűlési határozatok végrehajtásának hatékonyságát minden bizonnyal befolyásolta.

8 Mihályfi Á.: i. m. 496.

9 Alapszabály 8–11.§§. Közli: *Boroviczeny N.*: i. m. 125–126.

10 A Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége egyházmegyei képviseletének szervezeti szabályzata (2.) Közli: *Boroviczeny N.*: i. m. 127.

11 *Boroviczeny N.*: i. m. 128.; *Mihályfi Á.*: i. m. 495.

12 *Boroviczeny N.*: i. m. 124.

13 *Boroviczeny N.*: i. m. 125.

14 *Boroviczeny N.*: i. m. 127.

Egyhm.	Esp. ker. (db)	Képv. (1905)	Képv. (1909)	Egyhm.	Esp. ker. (db)	Képv. (1905)	Képv. (1909)
Esztergomi	46	24	szervezés alatt	Csanádi	23	7	szervezés alatt
Beszterceb.	12	6	6	Erdélyi	16	5	7
Eperjesi	23	–	–	Nagyvárad	12	5	0
Győri	22	14	22	Egri	23	11	11
Munkácsi	48	–	–	Kassai	18	13	15
Nyitrai	24	16	15	Rozsnyói	14	–	12
Pécsi	22	22	19	Szatmári	12	5	5
Szihelyi	21	11	22/13	Szepesi	14	7	15/6
Szfehérvári	12	12	12	Gyfehérvári	32	–	–
Váci	19	13	13	Nagyvárad	19	–	–
Veszprémi	29	6	8	Szamosújvár	43	–	–
Kalocsai	16	10	17/17	ÖSSZESEN	502	187	181

1. táblázat: A KEOSZ espereskerületi képviselőinek száma egyházmegyénként, 1907., 1909¹⁵

A Katolikus Népszövetség szervezéséhez – tömegbázis létesítése és a társadalom hatékonyabb mozgósítása céljából – a KEOSZ látott hozzá.¹⁶ Ennek alapszabályát 1905 márciusában készítették a német *Volksvereine für das Katholische Deutschland* mintájára. A Népszövetség a KEOSZ-nál mélyebben igyekezett behatolni a társadalom szövetébe, és ezt szervezete is tükrözte. A tagok községenként, sőt utcánként is csoportosulhattak és maguk közül biztosokat (csoportvezető) választhattak.¹⁷ Az egyházmegyei szervezet itt is az esperes-kerületi képviselőkön keresztül valósult meg. A községi szervezet vezetője a helyi lelkész volt, de ennek hiányában egy alkalmas világi katolikus férfi is betölthette ezt a pozíciót. A Népszövetség tagjai részére ingyenes jogvédelmet biztosított, ingyenes röpiratokat terjesztett, és az alapszabály szerinti „testvéri támogatást” nyújtott. A Katolikus Népszövetség 1907 végén alakult meg, országosan 600 községben körülbelül 10 000 taggal. Első elnöke Rakovszky István volt, alelnökei Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök és Zboray István néppárti politikus. 1909-től vezérigazgatóként Ernszt Sándor vezette a szervezetet. 1918-ig mintegy 300 000 tagot sikerült toborozni.¹⁸ A Népszövetség több önálló mozgalommal is kapcsolatban állt, azok munkáját támogatta (Katolikus Karitás, Katolikus Tanítók, keresztény szakszervezetek, katolikus munkásnömozgalom), és maga is több osztályt működtetett (Nyilvántartási Osztály, Jogvédő Osztály, Gazdasági Iroda, Biztosítási Osztály).¹⁹

E két nagy ernyőszervezet több katolikus szövetséget tudhatott tagjai között, így a hálózatban elérhető végpontok száma tovább növekedett (pl. Katolikus Legényegyesüle-

15 *A Magyarországi Katolikus Egyesületek Orsz. Szövetségének Évkönyve – 1905.* Stephanus Nyomda R. T., Bp., 1906. 59–60. (= Évkönyv 1906.); *Szövetségi Értesítő* (1909) 3. sz. 115.

16 Évkönyv 1906. 7.

17 *Boroviczeny N.*: i. m. 130.

18 *Gergely J.*: i. m. 131.

19 A Katolikus Népszövetség tíz éve. 1908–1918. A Katolikus Népszövetség Elnökségének jelentése. Bemutatva 1918. március 10-én Budapesten tartott rendes évi közgyűlésen. Stephaneum, Bp., 1918. 41–43., 44–47.

tek Országos Szövetsége, Keresztény Szövetkezetek Központja stb.). A nagygyűlési határozatok végrehajtásához szükséges bázis társadalmilag mély, a kapcsolati háló térben kiterjedt, országos volt. Ez jól jött, ha a nagygyűlési határozatok értelmében szervezési, gyűjtési feladatokat kellett megvalósítani, de magában rejtette a rivalizálás lehetőségét is. A határozatok másik része azonban inkább informális, politikai kapcsolatokat, vagy hivatali eljárások lefuttatását igényelte. A nagygyűléseket szervező központi szervezet informális-politikai kapcsolatrendszere szintén kiterjedt volt, a nagygyűlések elnökségi tagjai és díszelnökei között sok befolyásos névvel lehet találkozni, természetesen a politikailag azonos oldalon állók táborából. A püspöki kar egy része is szerepet vállalt ezeken az alkalmakon, vagy táviratban üdvözölte azok munkáját.

Az előző évi határozatok sorsa rendszeresen téma volt a következő nagygyűlési alkalmakon, és ekkor a KEOSZ (1908-tól Országos Katolikus Szövetség, OKSZ) is beszámolt tevékenységéről. Az 1910. évi nagygyűlést követő beszámolóban például az alábbi megjegyzéseket találjuk az egyes feladatokhoz rendelve, melyek felvillantják, hogy az OKSZ milyen kapcsolati hálót igyekezett működtetni, illetve milyen fórumokhoz fordult a határozatok végrehajtása érdekében:²⁰

- A Régiszi Szent Ferenc János Egyesület ajánlása: az OKSZ, a *nyilvánosság rendelkezésére álló eszközeivel*, kellő módon igyekezett az egyesület jelentőségét ismertetni;
- Szent Alajos temploma és a Senki fiai: az OKSZ felterjesztést intézett a püspöki kar fejéhez, valamennyi tagjához és az *összes szerzetesrendekhez*;
- Népmissziók ügye: az OKSZ a püspöki karhoz fordult, ajánlva a szövetség *által létrehozott Népmisszió Egyesületet*;
- Cselédotthon, cselédképzés, cselédegyletek szervezése: az OKSZ közölte a határozatot a *Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségével*, és felhívta a figyelmét arra, hogy az esetleges ismertetéseket a szövetség támogatásával teheti közzé;
- Vasúti misszió: az OKSZ felterjesztéssel fordult a püspöki karhoz, a *belügyi és a kereskedelemügyi miniszterekhez*;
- A katolikus autonómia ügye: az OKSZ a megoldás sürgetése végett beadvánnyal fordult a *vallás- és közoktatási miniszterhez*;
- Katolikus kiadványok terjesztése: az OKSZ felhívta a *Szent István Társulat* figyelmét a szükséges gyűjtemények összeállítására és terjesztésére;
- Elfogulatlan, tudományos magyar történelem írása: az OKSZ a *Szent István Társulat* igazgatótanácsának a tárgyban átiratot küldött;
- Diákigazgatótanács: az OKSZ igazgatótanácsa a *bizottságot megalakította*, és 1911. március 9. és 27. között közművelődési tanfolyamot szervezett;²¹
- Feladatok a sajtó terén: a *Katolikus Sajtóegyesület* (KSE) „megfelelően gondoskodott” a határozatról;
- Sajtóvásárnapok kiterjesztése: a *KSE* „kellő eredménnyel intézkedett”;
- Gyermeknevelés, ifjúsági egyesületek, békeeszmé terjesztése: az OKSZ előterjesztéseket tett a *püspöki kar* fejéhez, annak tagjaihoz, illetve körlevélben hívta fel a *lelkészkedő papságot* a mozgalom megindítására és fejlesztésére, továbbá megalakította az *ifjúsági egyesületek központját*;

²⁰ Alábbiakban nem sorolom fel a nagygyűlés összes határozatát, közülük azokat választottam ki, amelyekből a kapcsolatrendszer új elemei ismerhetők meg. *Katolikus Közlöny* 5. (1911) 3. sz. 1–15.

²¹ Ennek anyagát l.: *Katolikus Közlöny* 5. (1911) 3. sz.

- Katolikus egyesületek ügye: az OKSZ *körlevélben* hívta fel a lelkeskedő papságot és az egyesületek elnökeit;
- Szociális nevelés: az OKSZ felterjesztést intézett a *püspöki kar* fejéhez, annak tagjaihoz, és megfelelő gyakorlati alkalmazás végett megkereste az *összes városok tanácsait*;
- Katolikus tanítóképzők ügye: az OKSZ felterjesztéseket tett a püspöki karhoz és a *vallás- és közoktatásügyi miniszterhez*;
- Kötelező népiskolai hitoktatás: az OKSZ felterjesztéseket tett a *vallás- és közoktatásügyi miniszterhez*;
- Katolikus irodalom: a XI. Kat. Nagygyűléssel kapcsolatban a *Szent István Társulat, az Aquinói Szent Tamás Társulat és a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesület* matinéján megfelelő módon gondoskodás történik;
- A nagyobb birtoktestek bérbeadási módja: az OKSZ a püspöki karhoz és az *összes javadalmas egyházi tényezőkhöz* előterjesztést intézett;
- A Katolikus Népszövetség fejlesztése: az OKSZ az *összes főpásztor* megfelelő intézkedését kérte;
- A Szociális Misszió Társulat: az OKSZ a *Katolikus Női Tanáccsal* közölte a határozatot, és felhívta figyelmét a társulatra;
- Keresztény hitelszövetkezetek központja: az OKSZ állandóan fenntartja a mozgalmat, és szükség esetén *szakértő tanácsadókat* küld ki. Ennek megvalósításában a *Katolikus Népszövetség* is közreműködik;
- A művelt katolikus nők kulturális tájékoztatása: az OKSZ megkereste a *Katolikus Nővédő Egyesület* elnökségét.

A kiragadott példák alapján is látható, hogy a határozatok ügyében intézkedő OKSZ a lehetőségeihez mérten igyekezett saját hatáskörében megoldásokat találni, illetve felvenni a kapcsolatot az érintett egyházi és világi kormányzati szervekkel, társadalmi szervezetekkel és személyekkel. Erre a célra kiterjedt kapcsolati hálót épített ki és tartott működésben.

Ez komoly erőfeszítéseket igényelt, ugyanis egy-egy határozat érdekében (a normál működési költségek mellett) olykor meg kellett keresni az összes katolikus egyesületet, plébániát, tanítókat, és több ezer példányban kellett egy-egy nyomtatványt, felhívást és levelet szétküldeni. A lehetőségeknek azonban anyagi korlátai voltak. Már a szervezett 1901. évi megújulása után így nyilatkozott Mihályfi Ákos a Katolikus Szemle hasábjain: „Ez tehát a nagy gép, melynek vaskarjai szétnyúlnak az egész országba, minden katolikus társulatba és egyesületbe. Ha ez a gép megindul, ha a központban megmozdul, elhat a legutolsó faluig is, ahol katolikus egyesület van. A gép minden részében pompásan van elkészítve; nem kell hozzá semmi más – csak olaj. De ez kell. Olaj nélkül egy gép sem dolgozhatik. Ennek a gépnek az olaja pedig a pénz. Pénz nélkül eredményes munkát nem végezhet, sőt csakhamar el fog akadni; míg ellenkezőleg minél több pénzzel rendelkezik, annál messzebbreható, annál mélyebben szántó munkára vállalkozhatik.”²²

Az alapszabály értelmében a szövetség rendes tagjaitól nem szedett tagdíjat, de a pártfogó (évi legalább 200 korona) és pártoló (évi legalább 10 korona) tagság támogatására számítottak.²³ Az 1905. évről szóló számadás alapján az alábbi bevételek és kiadások jelentkeztek (2. táblázat).

²² Mihályfi Á.: i. m. 497.

²³ Alapszabály 3.§. Közli: Boroviczeny N.: i. m. 124.

Bevétel	Korona	Kiadás	Korona
Múlt évi maradvány	621,20	Személyzeti számla	3920,32
Pártfogó tagok díja	2800,00	Házbér	1115,00
Pártoló tagok díja	1635,00	Felszerelés, iroda	1278,34
Adományok	3482,09	Nyomtatvány, posta	1306,44
		Szálloda az 1903. évi szociális kurzusról	700,02
Összesen	8538,29		8329,12
		Készpénz maradvány	209,17

2. táblázat: A KEOSZ számadása az 1905-ös évről²⁴

Ezek szerint azt lehet mondani, hogy a mindennapi működés költségei a bevételek nagy részét felemésztették, és nem tették lehetővé költségesebb akciók saját tőkéből való finanszírozását. A kiadások jelentős részét ugyan a személyi költségek tették ki, de szükség volt a szervezet vezetésének és tagságának önkéntes munkájára is. E mellett mindenképpen külső forrásokat és támogatókat kellett szerezni. Ezt mutatja az is, hogy 1907-ben az előző évben készített tervezethez (3. táblázat) képest többletköltségek jelentkeztek, elsősorban az 1904. évi nagygyűlés szervezési kiadásaiból adódó hátralék okozott még mindig gondot (2369 korona), ezért ezt a költségvetési évet 1781 korona hiánnyal zárta a szövetség (1906).²⁵ Önerőből tehát nem finanszírozhatták a határozatok végrehajtását, ami a megvalósulatlanlanság kockázatát rejtette magában.

Kiadás	Korona	Fedezet	Korona
Házbér	1200,00	Pénzmaradvány	209,17
Személyi kiadások	5000,00	13 pártfogó tagtól	2600,00
Nyomtatvány	1500,00	225 pártoló tagtól	2250,00
Postai, irodai költség	800,00	Résztevő tagoktól	2000,00
		Nyomtatványokból	200,00
		Tagdíj hátralékból	200,00
		Tagsági szaporulat és adomány	1040,83
Összesen	8500,00		8500,00

3. táblázat: A KEOSZ költségelőirányzata az 1906. évre²⁶

Szentiványi Károly, aki 1905 és 1910 között a központi Szövetség igazgatója volt, a Zichy Nándor születésének 100. évfordulójára (1929) megjelentetett emlékkötetben az ünnepeltnek a katolikus társadalom aktivizálásában betöltött szerepéről írt. Ennek kapcsán fejtette ki, hogy nincs igazuk azoknak, akik a nagygyűlések határozati javaslatait hatálytalanoknak mondják. Ezt írja: „ameddig határozati javaslatokban adtuk meg a mozgalmak irányát, minden olyan határozat, amely nem csupán elvi kijelentések céljából hozatott, hanem munkát írt elő, nagyon kevés kivétellel végrehajtáshoz is jutott, viszont minden valamirevaló társadalmi mozgalmunk eredését valamelyik nagygyűlési

²⁴ Évkönyv 1906. 25.

²⁵ Az Országos Kath. Szövetség számadása. Szövetségi Értesítő (1907) 2. sz. 39.

²⁶ Évkönyv 1906. 25.

határozatból veszi.”²⁷ Az ügy érdekében tevékenykedők tehát úgy gondolták, hogy – a fent bemutatott szűkös anyagi lehetőségek ellenére – munkájuk sikeresnek tekinthető.

PÉLDÁK A NAGYGYŰLÉSI HATÁROZATOKBAN FOGLALTAK MEGVALÓSULÁSÁRA

A KEOSZ működése a nagygyűlések tematikájához hasonlóan rendkívül szerteágazó volt. Az elvégzett munkáról készült éves beszámolók alapján képet alkothatunk a „katolikus megújulás” azon eredményeiről, amelyeket segítségével, legalábbis támogatásával sikerült elérni. A nagygyűléseken elmondott beszédek jelentős része még a vizsgált korszak végén is arra hívta fel a figyelmet, hogy a katolikus akcióban részt vevő világiak aktivitása továbbra sem elegendő, nem sikerült kellő mértékben mozgósítani a híveket. A legtöbb eseményen és szervezetben ugyanazok a nevek bukkannak fel újra és újra. Mindezek ellenére nem vitatható el, hogy számtalan apró lépés megtétele a nagygyűléseken elfogadott határozatokhoz és a KEOSZ/OKSZ munkájához köthető.

Az Országos Katolikus Szövetség (amely a két világháború közötti időszakban is a nagygyűlések szervezője maradt) az 1927-ben kiadott Magyar Katolikus Almanachban emlékezett meg a Szövetség munkájáról. Itt a nagygyűlési határozatok és javaslatok kapcsán a következő hármast csoportosították alkalmazták: 1. „A javaslatok egy része elveket hangoztat és semmiféle meghatározott munkát vagy tennivalót ki nem jelöl. A magyar katolikusság legnagyobb nyilvánossága előtt a legilletékesebb vezeték ajkáról elhangzó elvi kijelentések ezek a kétségbevitelt vagy támadott katolikus jogok, érdekeknek védelmére, hitéleti vagy világnézeti állásfoglalások leszögezésére, úgy hogy a kijelentések már magukban foglalják a javaslat végrehajtását is.”²⁸ Ezekkel kapcsolatban tehát a végrehajtás nem igényelt semmilyen további teendőt, az elfogadott határozat pusztán deklarálása volt a cél, a benne foglalt elvi állásfoglalás és az adott ügy melletti elköteleződés kifejezése (pl. az egyház nevelési jogának garantálása). Ezeknek önmagában a fórum, ahol elhangzottak, illetve a javaslattevő személye adott súlyt, jelentőséget. 2. „A másik részbe sorolhatók azok a javaslatok, melyek azt kívánják, hogy a rendelkezésünkre álló eszközökkel megvalósítható alkotásokhoz fogjunk. Ezeket a javaslatokat [...] sikerrel megvalósítottuk.”²⁹ Ezek olyan, rövidtávon is megvalósítható célok és feladatok voltak, melyek érdekében az OKSZ igazgatótanácsa megtette a szükséges előkészületeket. Akkor is, ha a rövidtávú eredmények igazi hatásai csak később jelentkezhettek igazán. Alább ezekből ismertetek néhányat. 3. Maradt végül harmadik csoportként „a javaslatoknak az a része, melyeket a Nagygyűlések bizonyos körülhatárolt kívánalmak érdekében hoztak meg, vagy később ezek végrehajtását sürgették. Ezeknek a végrehajtása vagy egyáltalán, vagy egy bizonyos időn belül lehetetlenség, mert olyan akadályokba ütközik, melyeknek legyőzése a magyar katolikusoknak csak idő múltával áll módjában. Jogaik biztosítása mellett e javaslatok végrehajtása érdekében a Szövetség állandóan munkálkodik s legközelebbi programjában is több nagygyűlési határozat végrehajtásának meg-

27 *Szentiványi Károly*: A katolikus társadalom megmozdulása. In: Emlékkönyv Zichy Nándor gróf születésének századik évfordulójára 1829–1929. Szent István Társulat, Bp., 1929. 93–94.

28 Almanach 1927. 611.

29 Almanach 1927. 612.

valósítása első helyen szerepel.³⁰ Ezek tehát olyan határozatok voltak, melyek megvalósítása hosszabb időt igényelt, így a szervezet hosszú távú céljai között szerepeltek, és vagy nem volt közvetlen ráhatásuk a végrehajtásra, vagy olyan természetű dologról volt szó, melynek realizálása nem néhány hét kérdése. Ezek – ha megvalósultak egyáltalán – a két világháború közötti időszakban teljesülhettek.

A második csoportba sorolható végrehajtási intézkedések nyomán már az első világháború előtt több, kézzelfogható eredményt is fel tudott mutatni a magyar katolikus társadalmi akció. Ez akkor is igaz, ha folyamatosan lehetett olyan hangokat hallani, amelyek az elvégzett munka eredményességét kétségbe vonták, és türelmetlenek voltak a gyorsabb haladás érdekében. Maga a Szövetség is azon a véleményen volt, hogy „mentünk és megyünk, és biztosan állíthatjuk, hogy olyan fölszereléssel, a minővel mi masírozunk, nagyobb utat senki se tett. Társzekerünk és ágyunk tölteléke a lelkesedés volt, zsoldunk a nyugodt lelkiismeret.”³¹

A legfontosabb eredmény talán a katolikus egyesületek alapításához nyújtott központi támogatás volt, melynek révén országszerte számos társadalmi és hitbuzgalmi szervezet alakult. A Mária kongregációk, rózsafüzér társulatok és egyéb katolikus körök elterjedését nagyban segítette a nagygyűlési határozatok nyomán végzett központi szervezőmunka. Az 1906-os év beszámolója szerint a KEOSZ 318 rendes tagegyesülettel rendelkezett, és nagyjából 50 községgel állt levelezésben, hogy az ott tervezett egyesületek megalakulásánál segítséget nyújtsanak (tanáccsal, nyomtatványokkal).³² Azt is jelezte a beszámoló, hogy sok helyen jönnek létre segítségükkel olyan egyesületek, amelyek végül nem lépnek be az országos szervezetbe. A tagegyesületek tevékenységét a központi szervezet (az éves beszámolók bekérése mellett) igyekezett folyamatosan figyelemmel kísérni. Az ezeknél rendezett népfölvilágosító munka kapcsán például a következő megjegyzést olvashatjuk a szövetség közlönyében: „Nagy szükség van arra is, hogy egyesületeink a kebelükben tartott általános értékű előadások szövegét vagy legalább kivonatát a központhoz beküldjék.”³³

A nagygyűléseknek és a háttérmunkának köszönhetően a katolikus sajtómozgalom is kisebb lendületet kapott. Ebbe a körbe tartozik az 1902-ben alapított katolikus „bulvárlap”, az *Új Lap* megindítása, ahogy az 1907-es pécsi gyűlés után alapított Katolikus Sajtóegyesület létersítése és támogatása is.³⁴ A nagygyűlések javaslatai között gyakran szerepelt a katolikus ifjúság megszólítása, illetve egy országos terjesztésű ifjúsági lap indításának terve. A Regnum Marianum Közösség végül 1902-ben, Izsóf Alajos szerkesztése mellett megkezdte a *Zászlónk* című lap kiadását, melynek célközönsége a 12–18 év közötti korosztály volt. 1907-től havonta jelent meg a *Kis Pajtás* című képes gyermeklap. Az 1908-as nagygyűlés határozata alapján fogtak hozzá egy katolikus szépirodalmi lap kiadásához, melyet *Élet* címmel 1909-ben sikerült is elindítani. Hasonló a helyzet a nővédelmi, szépirodalmi, ismeretterjesztő tartalmat közvetítő *Katholikus Háziasszonyok Lapja* esetében.³⁵

30 Almanach 1927. 612–613.

31 Beszámoló. Szövetségi Értesítő (1907) 2. sz. 38.

32 Beszámoló. Szövetségi Értesítő (1907) 2. sz. 33. A beszámoló megjegyezte, hogy az egyesületek tevékenységével kapcsolatosan a plébániákra kiküldött adatgyűjtő ívek nagyon lassan és gyéren érkeznek vissza. Ez nehezíthette a hatékony munkát.

33 Népfölvilágosítás. Szövetségi Értesítő (1907) 3. sz. 70.

34 A Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége. Religio (1902). 1. félév 51. sz. 463.

35 Szövetkezeti mozgalmaink. Szövetségi Értesítő (1909) 1. sz. 14.

Az ifjúság vallásos és tudományos gondozását szolgálták a középiskolákban és főiskolákban alapított diákegyesületek, Mária kongregációk is: Szent Imre Kör, Szent Margit Kör, Katolikus Lányok Országos Szövetsége. A KEOSZ igazgatótanácsa 1902. szeptember 8-i ülésén úgy határozott, hogy a püspöki karhoz fordul az ifjúsági egyesületek ügyének felkarolása érdekében, és ugyanezzel a kéréssel keresi meg az ország katolikus néptanítóit is. Az alapítás munkálataihoz segítséget is ajánlott: 1. kérésre elküldik a kész alapszabálymintát, 2. az alakításhoz útmutató-füzetet küldenek, 3. a vezetés és az előadások szervezésének segítésére vezérkönyvet küldenek, mindezt ingyenesen, 4. a szövetség anyagi erejéhez mérten segíti az egyesület könyvtárának felállítását, 5. anyagi erejéhez mérten jutalmazza az ügy érdekében aktív tanítókat. A felhívást a sajtóban is közzétették.³⁶

A diákok elhelyezéséről gondoskodtak az ekkor alapított internátusok: a Regnum Marianum Egyesület, középiskolásoknak a Rákócziánium, főiskolások számára a Szent Imre Kollégiumok, egyetemista nőknek pedig a Collegium Marianum szervezésében. 1901-ben ifj. Zichy János elnökle mellett megalakult a Katolikus Főiskolai Internátus Egyesület, mely a Szent Imre Egyesülettel együttműködve összesen 24 diák elhelyezéséről tudott ekkor gondoskodni.³⁷ A harmadik nagygyűlés keretében pedig (1902) sor került a Szent Imre Kollégium új épületének felavatására, mely 60 szobájával már 60 fiatal számára tudott helyet biztosítani (25 jogász, 15 orvos, 10 bölcsészhallgató, 10 technikus).³⁸

Az 1907-es pécsi nagygyűlés után kezdődött el a Katolikus Népszövetség megszervezése, melynek céljaira már a gyűlésen összegyűjtötték 7000 koronát, és az év végéig elérték az 50 000-et.³⁹ Ezen a gyűlésen alakították meg a Katolikus Tanáregyesületet és az Országos Katolikus Magyar Iskolaegyesületet is. A nagygyűlésekhez köthető több más országos szervezet létrehozása is. (Kereskedő Ifjak Köre, Katolikus Tanoncvédő Egyesület, Keresztény Munkásegysületek, Keresztény Hitelszövetkezetek, Keresztény Mértékletességi Társulat, Magyarországi Katolikus Absztinens Egyesület, Országos Katolikus Nővédő Egyesület, Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, Katolikus Munkásnő-egyesületek, Katolikus Tisztviselőnők és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesülete, Katolikus Tanítónők és Tanárnők Országos Egyesülete, Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége, Szociális Misszió Társulat, Katolikus Patronage Egyesület, stb.) Nagy szerepe volt a nagygyűléseknek a szociális-hitbuzgalmi tevékenységet végző Szent Ferenc harmadrendjeinek terjesztésében is.

A KEOSZ/OKSZ támogatta a vidéki egyesületi- és népkönyvtárak létesítését és felszerelését, a könyvek beszerzését igyekeztek féláron, vagy legalábbis a piaci árnál olcsóbban megoldani.⁴⁰ A szervezet kiemelten foglalkozott a népnevelő-népfelvilágosító társadalmi tanfolyamok szervezésével. A Keresztényszociális Előadások sorozat például az első nagygyűlés hatására indult el 1901. május 20–22. között, a szociális kérdés alaposabb elméleti és gyakorlati megismerése céljából.⁴¹ Vidéki előadások szervezése és

36 Felhívás Magyarország katolikus tanítóihoz. *Religio* (1902) 2. félév 23. sz. 181–182.

37 *Gyűrky Ödön*: A magyar katolikusok második Országos Katolikus Nagygyűlése Budapesten 1901. november 4–7-én. Buschmann, Bp., 1901. 83.; Katolikus Főiskolai Internátus Egyesület. *Religio* (1901) 2. félév 23. sz. 182–183.

38 A katolikus nagygyűlés első napja. *Religio* (1902) 2. félév 32. sz. 256.

39 Egyesületi élet. Szövetségi Értesítő (1907) 11. sz. 457.

40 Szövetkezeti mozgalmaink. Szövetségi Értesítő (1909) 1. sz. 13.

41 Keresztény-szocialista előadások. Bölcséleti Folyóirat (1901) 16. sz. 296.

katolikus napok tartása keretében az ország több pontján került sor nevesebb előadók fellépésére. A néhány napos tanfolyamok anyagát nyomtatásban is megjelentették.⁴² Az 1908. év telén kezdte meg a központi iroda az előadásokhoz felhasználható vetített képek kölcsönzését a körök számára. A következő évi beszámoló így nyilatkozott: „a múlt év őszen beszerezett vetítőképeknek és a velük járó felolvasásoknak élénk keresletük volt. A télen össze-vissza 18 képsorozattal rendelkeztünk és mégis 240 kikölcsönzést kellett teljesítenünk mi, tekintettel arra, hogy egy képsorozatot egy kölcsön úton többnyire két helyen, sőt kétfelé osztva mutattak be, körülbelül 500 előadásnak felel meg.”⁴³

A központi szervezet keretében rendszeresen hirdettek meg körmeneteket és zárandoklatokat is. Az 1908-as nagygyűlés után – a püspöki kar jóváhagyásával – kezdtek szervezni zárandokutakat Rómába, a Szentföldre, Lourdes-ba és Mariazellbe. Ebbe azért fogtak bele, mert úgy érezték, hogy sokan nyereszkedő szándékkal szervezik ezeket. Az OKSZ célja az volt, hogy az utak olcsók maradjanak. A felállított Zárandok Bizottság munkájának első eredménye az 1909. évi nagyhéti zárandoklat volt Rómába (a Rákóczi kollégiummal közösen). A 200 fős csoport Anconán keresztül Nápolyba ment, ahonnan háromnapos tartózkodás után indultak Rómába. Ugyanebben az évben mariazeelli zárandoklat is volt.⁴⁴ Fontos volt továbbá, hogy a nemzetközi eucharisztikus kongresszusokon az OKSZ képviselte a magyar katolikusokat, illetve megszervezte kiutazásukat is. Az 1912-es bécsi nemzetközi eucharisztikus kongresszusra Eszterházy Miklós Móric vezetésével nagyjából 20 000 magyar katolikus jutott el.⁴⁵

Az 1906-os nagygyűlés javaslata alapján alakult meg a Népmisszió Egyesület és kezdtek felállni helyi tagegyesületei. Ezek 1909-re Pécsen, Erdélyben, Nagyváradon, Kassán és Székesfehérváron meg is szerveződtek. Az 1908-as nagygyűlés határozatai (a fővárosi hitélettről és a munkás-lelkigyakorlatokról) a fővárost külön missziós területnek nyilvánították, és a dr. Walter Gyula központi szeminárium kormányzó vezetésével létrehozott budapesti népmisszió-egyesület tevékenységére kiemelt figyelmet fordítottak.⁴⁶

A nagygyűlések folyamatosan igényelték, hogy készüljön és kerüljön kiadásra katolikus egyesületi jegyzék és névtár, illetve a kiadott katolikus könyvekről is szerkeszsenek „reklámanyagokat”. Az OKSZ ezeket igyekezett elkészíteni. 1913-ban – a XI. nagygyűlés határozatainak hatására – megkezdték az egyes egyházmegyéék katolikus intézményeit számba vevő jegyzékek publikálását a *Katolikus Közlönyben*.⁴⁷ A katolikus könyvjegyzék összeállítására már 1902-ben vegyes bizottságot állított fel a Szent István Társulat és az Országos Pázmány Egyesület, mely felkérte az összes katolikus könyvkiadó céget, társulatot és magánszemélyt, hogy a kiadásukban megjelent és még kapható könyvek jegyzékét pontos adatokkal részükre küldjék meg.⁴⁸ A kész jegyzéket 10 000

42 Például: Temesvári társadalmi tanfolyam. Szövetségi Értesítő (1908) 1. sz.; Budapesti közművelődési tanfolyam. Katolikus Közlöny (1911) 3. sz.

43 Szövetségi mozgalmaink. Szövetségi Értesítő (1909) 3. sz. 123.

44 Szövetségi mozgalmaink. Szövetségi Értesítő (1909) 3. sz. 119.

45 Almanach 1927. 613.

46 Szövetkezeti mozgalmaink. Szövetségi Értesítő (1909) 1. sz. 13.

47 Az esztergomi főegyházmegye katolikus intézményei. Katolikus Közlöny (1913) 1. sz.; Egri Érseki Főegyházmegye, Kassa-, Rozsnyó-, Szatmár-, Szepes-Egyházmegyei és Pannonhalmi katolikus intézmények. Katolikus Közlöny 1913. sz. 16–21.

48 Katolikus könyvjegyzék. Religio (1902) 1. félév 13. sz. 152.

példányban tervezték kinyomtatni, és a következő nagygyűlés alkalmával a résztvevőknek ingyenesen kiosztani, a plébániákra és a katolikus egyleteknek kiküldeni.⁴⁹

A példákat még tovább lehetne sorolni, de a fentiek alapján is megállapítható, hogy a katolikus nagygyűlések szimbolikus jellegük és lélektani jelentőségük mellett konkrét gyakorlati eredményekkel is jártak. A katolikus társadalomszervezésnek a századfordulóra elkezdett kialakulni egy, a hivatalos egyházi intézményrendszerrel párhuzamos, azt kiegészítő és segítő civil hálózata. Ennek szervezésében fontos szerepe volt a helyben működő egyházi személyeknek (plébánosoknak) és az egyházi hierarchia magasabb szintjeiről jövő jóváhagyásnak és támogatásnak (püspökök), illetve a létrehozott központi szervezet keretében dolgozó (kisszámú) lelkes katolikus világinak is. A határozatok végrehajtása jelentős részben függött ennek a hálózatnak a működésétől, a kialakított kapcsolatok minőségétől, a katolikus világiak áldozatvállalásától. Az első világháborút megelőző időszakban lassan, ugyan még kis hatékonysággal, de kezdett erősödni a katolikus társadalom szervezettsége, mely kisebb sikereket már fel tudott mutatni. Ezek közé tartoznak az éves katolikus nagygyűlések határozataiban megfogalmazott célok és feladatok megvalósítása érdekében végzett munka eredményei.

49 A Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége. *Religio* (1902) 1. félév 51. sz. 463.

KLESTENITZ TIBOR

A HITÉLET ELMÉLYÍTÉSÉNEK KÉRDÉSEI A MAGYAR KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEKEN A DUALIZMUS KORÁBAN

A katolikus nagygyűlések műfaja német nyelvterületen született meg 1848-ban. A forradalom által elbizonytalanított német klerikusok és laikusok Mainzban gyűltek össze, hogy a „katolikus parlament” fórumán megvitassák az egységes közéleti fellépés lehetőségét. A nagygyűlések tehát a modernitás kihívásaira adott válaszként jöttek létre, azért, hogy a katolikusok a terjedő vallási közömbösséggel és az antiklerikalizmussal szemben erőt demonstráljanak. Az esemény hamarosan intézményesült, majd az egész világban elterjedt – Németországban pedig a rendszeres időközönként megrendezett Katholikentag még ma is szerves része a közéletnek.

A nagygyűlések 1900-ban jelentek meg intézményes formában Magyarországon, és a hazai katolikus közélet legfontosabb eseményei közé emelkedtek. 1947-ig – a regionális gyűléseket nem is számítva – 33 rendezvény megtartására került sor. Ennek ellenére a téma a hazai egyháztörténet – és köztörténet – kevésbé ismert fejezetei közé tartozik. A nagygyűlések első rendszerező áttekintését az 1970-es években Adriányi Gábor végezte el,¹ munkája azonban – mivel külföldön, a források jelentős részétől elzárva készült – nem törekedhetett a teljességre. A kérdéskör csak mostanában keltette fel a hazai kutatók fokozottabb érdeklődését, amit számos résztanulmány megjelenése bizonyít.²

„Manapság a katolicizmus önmaga fegyvereire van csak utalva. Előjogai többé nincsenek. Amelyeket szerzett, azokat elvették, s most belekapnak azokba is, melyek vele

* A tanulmány az OTKA NK 83 799 számú kutatási projektjének keretében készült.

1 *Gabriel Adriányi*: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Aurora, Mainz, 1974. 42–52., 81–90.

2 Az újabb szakirodalomból l. például: *Fazekas Csaba*: Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna–Molnár Antal. Magyar Országos Levéltár, Bp.–Győr. 2012. 417–430.; *Fazekas Csaba*: Prohászka Ottokár a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1924. október. In: Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012. 153–174.; *Klestenitz Tibor*: Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi katolikus nagygyűlésen. In: Prohászka-tanulmányok 2009–2012. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012. 114–131.; *Klestenitz Tibor*: A katolikus nagygyűlések Magyarországon a dualizmus korában. *Vigilia* 79. (2014) 2. sz. 110–115.; *Szögi László*: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk.: Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Pécs–Bp., 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis X.) 437–444.; *Csibi Norbert*: Az első vidéken tartott országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs) In: Uo. 487–514.; *Gianone András*: Hagyomány és megújulás a XXIV. Országos Katolikus Nagygyűlésen. In: Uo. 445–462.; *Klestenitz Tibor*: Szalonygyűlések vagy őszi hadgyakorlatok? A katolikus nagygyűlések meghonosítása Magyarországon. In: Uo. 463–486.

születtek. Az állam nem barátja, sőt...! Mivel védje hát magát? A szabadsággal. Ennek szárnyain került ki győztesen a régi ütközésekből, ennek zászlaja biztosíthatja csak számára a győzelmet a modern ellenséggel szemben is.”³ Mint ez a gondolat is megmutatja, a társadalmi szekularizációs folyamatok előrehaladásának következtében a századfordulón a magyar katolicizmus soraiban is egyre érzékelhetőbbé vált a más érdekcsoportoktól és a negatív társadalmi folyamatoktól való fenyegetettség érzése. Bár a katolikusok alkották a társadalom számszerű többségét, vezetőik ennek ellenére állandóan szembeállították a közösséget a közös értékeket fenyegető – elsősorban ideológiai jellegű, vélt vagy valós – veszélyekkel.⁴

A nagygyűlésen a teológus Mihályfi Ákos 1902-ben arról beszélt, hogy a „modern felvilágosodás apostolai” hatalmukba kerítették mindazon intézményeket, melyekkel a nagy tömegekre hatni lehet, és „titkos egyezményeket” kötöttek a hithű katolikusok visszaszorítására.⁵ A következő évben Csernoch János már valósággal apokaliptikus képet festett: a vallástalanság erői a hit teljes kiirtása szövetkeztek, munkájuk az értelmiségre és a népre egyaránt hatással van. Az iskoláit elvégzett, a fegyelemtől megszabaduló ifjak vallástalanokká válnak, Isten elvetése után pedig minden további tekintélyt is elvetnek.⁶

Ezek a félelmek idővel tovább mélyültek, hiszen 1905 körül a politikai és kulturális szférában lejátszódó változások sora a törésvonalak elmélyülésének irányába hatott.⁷ Az alkotmányos válság, majd a Kristóffy–Garami paktum (amely egyesek számára a liberalizmus és a szociáldemokrácia szövetségének rémét vetítette előre) további baljós előjelként szolgált.

Görcsöni Dénes újságíró az 1907-es nagygyűlésen a katolikusellenes éllel zajló „népbutítás” veszélyeiről értekezve azt követelve, hogy az Apponyi Albert által hangoztatott „kuruc katolicizmus” szellemében lépjenek fel, amely nem tűri el a sértéseket.⁸ Úgy vélte, a társadalomtudományi szabadiskolák azért sikeresek, mert minden előadásuk közös mondanivalón alapul: az urak és a papok felelősek minden nyomorúságért. Ezért a „népfelvilágosítás” módszeres megszervezését sürgette, elsősorban a szöszékek, az irodalom és az oktatás segítségével. Egyebek mellett katolikus szabadiskolák alapítását, Budapesten két-három közművelődési palota építését kívánta, amelyekről azt remélte, hogy néhány év alatt képesek lesznek megfordítani a közvéleményt.⁹ Osváth János iskolaiigazgató azt hangoztatta, hogy a vallásos világnézet védelme valamennyi hívő közös feladata: „Mindenkinek és mindenütt föl kell vennie a vitát, mert magasabb képzettség nélkül is vissza lehet verni a támadókat odúikba.” Ezért azt sürgette, a népet is lássák el megfelelő érvanyaggal az egyházellenes támadások visszaverésére.¹⁰

Néhányan viszont azt is felismerték, hogy a represszív, felülről lefelé történő normaérvényesítés korlátokba ütközhet, és a túlzottan erőteljes fellépés adott esetben akár a kívánttal ellentétes hatást válthat ki. Elgondolkodtató lehetett számukra a német klérus

3 A magyar katolikusok második országos nagygyűlése Budapesten, 1901. november 4–7-én. Sajtó alá rendezte Gyürky Ödön. Buschmann F. Könyvnyomdája, Bp., 1901. 144–146.

4 *Enyedí Zsolt*: Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza. Osiris, Bp., 1998. 27.

5 Alkotmány 1902. okt. 16. 4.

6 Alkotmány 1903. okt. 23. 3–4.

7 *Bihari Péter*: Lövészárkok a hátrországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Napvilág, Bp., 2008. 29.

8 Alkotmány 1907. aug. 28. 12.

9 Alkotmány 1907. aug. 28. 11–12.

10 Alkotmány 1907. aug. 28. 6.

példája, amely a 19. századi kultúrharc idején még feltétlen „védelmi készenlétet” várt el a hívektől, később azonban taktikát változtatott, és nem bátorította tovább a polémiákat. Ezt a világi ellenfelek is elismerték: a korszak német illemtankönyvei kifejezetten tabunak nyilvánították a vallási-világnezetű témák társaságban való megvitatását.¹¹ Csernoch János az 1909-es nagygyűlésen – ekkor már csanádi püspökként – ugyan nem ment el ilyen messzire, ám hallgatóságát egyértelműen mérsékleltre intette: a hívek ne próbálják vallásos meggyőződésüket másokra ráerőltetni, de bátran nyilvánítsák ki egyházhűségüket. Így bárki valódi „misszionárius” lehet, aki magatartásával (szerencsés esetben) akár egész környezetét átalakíthatja – vélekedett.¹²

A tanulmányban azt tekintem át, hogy a magyar katolikus nagygyűlések szónokai hogyan kívánták felfrissíteni és megvédeni a hitéletet, miként vélekedtek a „népfelvilágosítás” legfontosabb csatornáiról, valamint hogy milyen elképzeléseket vázoltak fel ezek felhasználásáról a katolikus érdekek védelmében.

A HITÉLETI KÉRDÉSEK

A szekularizáció, a vallásos világkép megrendülése és a tradicionális társadalom felbomlása komoly kihívást jelentett a katolicizmus számára, az egyháziasság ezért ekkoriban gyakran a határozott modernitás-ellenesség köntösében jelentkezett. A teológia fő célja a pápai tekintéllyel azonosított, antimodernista katolicizmus védelme lett. Ennek megfelelően 1850 és 1950 között az ultramontán egyháztan számított uralkodónak, amely az egyházat tökéletes, vagyis független társaságnak, „societas perfecta”-nak tartotta. Az irányzat képviselői többnyire mereven elzárkóztak az újkori kultúrától és társadalomtól, a világi katolikusokat pedig a klerikusok alárendeltjeinek tartották. A korabeli egyház kívülről nézve egyes kritikusok szerint „nem is látszott másnak, mint egyetlen pápai egyházmegyének (alárendelt püspöki körzetekkel)”¹³

A társadalmi változások egyik fontos következménye az egyén individualizálódása volt.¹⁴ A vallásgyakorlás társadalmi rituáléból fokozatosan egyéni meggyőződésen alapuló tevékenységgé alakult át, amihez a hitélet formáinak is alkalmazkodnia kellett. A kor vallásossága ezért hangsúlyozta a részvétel, az önkéntesség és az egyéni felajánlások szerepét, amivel arra igyekezett választ adni, hogy még a magukat formálisan hívőknek tekintők közül is sokából hiányzott a katolikus identitás.¹⁵ Megkezdődött az új vallási hagyományok feltalálása, ami többek között a Mária-kultuszban vagy a zarándoklatok szokásának újraélesztésében jelentkezett.¹⁶

X. Pius pápa különösen a szentségekben való részesedés bátorítására helyezett nagy hangsúlyt, a felnőtteknél a nagyobb gyakoriságot, a gyermekeknél az elsőáldozás ko-

11 *Armin Owzar*: „Keine Lust zur Diskussion”. Zum Kommunikationsverhalten Deutscher Katholiken 1870 bis 1930. *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte* 101. (2007). 131., 138–141.

12 Alkotmány 1909. szept. 1. 16.

13 *Siegfried Wiedenhofer*: Ekkológiológia. In: *A dogmatika kézikönyve*. Szerk. Theodor Schneider Vigilia, Bp., 1997. II. 88–89.

14 *Karl Egon Lönn*: *Katholizismus-Forschung. Geschichte und Gesellschaft* 26. (2000) 1. sz. 136.

15 *Martin Conway*: *Catholic politics in Europe 1918–1945*. Routledge, London and New York, 1997. 17.

16 *Olaf Blaschke*: *Das 19. Jahrhundert: Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter? Geschichte und Gesellschaft* 26. (2000). 45.

rábbra helyezését sürgette.¹⁷ Törekvéseinek egyik csúcspontját 1905. december 20-án kelt dekrétuma jelentette, amelyben a hívőket arra ösztönözte, hogy naponta járuljanak a szentségekhez.¹⁸ A változásokért továbbá sokat tett a jezsuita rend, amelynek kezdeményezése nyomán egész Európában lelkigyakorlatos mozgalom indult, elsősorban az ifjúság számára, valamint liturgikus mozgalmak jelentek meg az egyház üzenetének érthetővé tételére. A legjelentősebb szerepet azonban valószínűleg a Szent Szív kultusza játszotta, amely idővel valósággal a szekularizáció elleni „keresztes hadjárat” jelképévé vált.¹⁹

A laicizálódás megnövelte a hittel kapcsolatos egyéni döntések szerepét, hiszen a tradicionalizmuson alapuló formális kötődés a 20. század viszonyai között már nem volt elegendő a katolicizmus számára.²⁰ Ezek az összefüggések természetesen Magyarországon is éreztették hatásukat. Prohászka Ottokár például már 1907-es Modern katolicizmus című munkájában úgy vélte, „rémítő a nép vallásosságában a gondolatlanságnak s a szokásnak a hatalma”.²¹ A magyar klérus számára ezért az új hitéleti formák terjesztése és a népi vallásosság ellenőrzése komoly kihívást jelentett, és a fiatalabb generáció már tudatosan készült erre a kihívásra.²²

A katolikus nagygyűlések jellegükből fakadóan alapvetően a társadalmi és politikai szervezkedés fellendítését szolgálták. Ugyanakkor ezt a mozgalom vezetői igyekeztek összekapcsolni a hitélet felvirágoztatásának igényével, hiszen a politikájuk melletti kiállást – a liberalizmus által dominált közéletben – csak mélyen elkötelezett támogatóktól várhatták. Zichy Nándor gróf már az 1900-as nagygyűlésen figyelmeztette hallgatóságát: „Nem a mi tetszésünkre van ám az hagyva, hogy a hitéletet magunkban és másokban fejleszthessük és fejlesszük”. Három fő tényezőt emelt ki: mivel a hit közvetítésének legfontosabb eszköze az oktatás, ezért lehetőséget kell adni arra, hogy a katolikusok tanulmányait a népiskoláktól egészen az egyetemig vallásos szellemben folytathassák. A második követelmény a pápa iránti hűség – még az ultramontanizmus vádjával szemben is –, hiszen az a katolikus identitás alapját jelenti. A harmadik tényező a katolikusok közéleti és politikai munkája, ami nem csupán néhány politikus – vagyis a Néppárt – dolga, hiszen az az egész közösséget érinti. Zajos helyeslés közben arról beszélt, hogy a politikai szerepvállalás hitéleti jelentőséggel is bír, hiszen „ezzel Istent szolgáljuk és egyházunkat és polgártársainkat, azzal is megmentünk lelkeket, ha a közügyeket kellőleg rendezzük, és azok alapján megszerezünk a kat. hitélet fejlesztésének feltételeit.”²³

A párt politikusai részéről ez a fajta érvelés később is gyakran megjelent. Molnár János apátplébános például 1907-es nagygyűlési beszédében abból indult ki, hogy a hitélet a hit szilárdságától függ, ezért az egyház tagjainak rendszeresen képezni kell magukat.

17 *Ghislain Lafont*: A katolikus egyház teológiatörténete. Atlantisz, Bp., 1998. 387.

18 *Gergely Jenő*: A pápaság története. Kossuth, Bp., 1982. 320.

19 *Nicholas Atkin–Frank Tallett*: Priests, prelates and people. A History of European Catholicism since 1750. Oxford University Press, Oxford–New York, 2003. 236–237.

20 Minderről részletesen l. *Klestenitz Tibor*: Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezeti korszak” elméletének fényében. In: A székesfehérvári egyházmegye ünnepi névtára. Szerk. Mózesy Gergely–Pestiné Paics Marianna–Smohay András–Smohay Péter. Székesfehérvári Egyházmegyei Hivatal, Székesfehérvár, 2010. 76–91.

21 *Prohászka Ottokár*: Modern katolicizmus. Szerk. Koncz Lajos. Bp., Szent István Társulat, 1990. 144.

22 *Klestenitz T.*: Prohászka egyháztörténeti i. m. 83.

23 A magyar katolicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott Országos Katolikus Nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én. A Kath. Körök Orsz. Szövetsége igazgató-tanácsának megbízásából kiadja Gyürky Ödön, a nagygyűlés titkára. Buschmann F. Könyvnyomdája, Bp., 1900. 91–94.

Jó példaként említette a német katolikusokat, akik véleménye szerint azért voltak olyan sikeresek a politikában, mert ismerték és rendszeresen gyakorolták hitüket.²⁴

A politikai katolicizmus szószólói tehát – mint láthattuk – a pápaság hatalmának elismerését tartották a közösséghez való tartozás egyik legfontosabb kritériumának. A népszerű, a szociális kérdés iránt is intenzíven érdeklődő klerikus, Wolafka Nándor debreceni plébános 1901-ben a pápa tekintélyéről szólva leszögezte: „aki nincs Krisztus, aki nincs Isten, aki nincs a pápa mellett, az Krisztus ellen, az Isten ellen van [...] aki hit és erkölcs dolgában Péterrel ellenkezik, az, legyen bármily dicső, legyen bármily állásban: katolikus az többé nem lehet”. Mivel azonban a nacionalista közgondolkodás Európaszerte hajlamos volt a pápaságban idegen világi hatalmat látni, Wolafka arra kényszerült, hogy érveit nemzeti szólalásokkal támogassa meg, sok európai elvbarátjához hasonlóan²⁵ bizonygatva azt, hogy lehetséges kettős, az Apostoli Szentszék és a haza iránti kötődés. Hangsúlyozta, hogy már az ország megszületése is a szent koronát adományozó pápának volt köszönhető, ami csak az első láncszemet jelentette a jótétemények sorában. Érvelése szerint az ultramontanizmus fogalma pápahűséget jelent, ezért nincs benne semmi, ami ne lenne vállalható. „Vajon mióta ellentét a katolikus és a magyar, a honpolgár és a hívő? Két különböző rendű, két különböző rangú kötelesség, de nem ellentét, de nem ellentmondás, sehol és semmikor. [...] A hazafiság, mélyen tisztelt Országos Katolikus Nagygyűlés, a hazafiság nem monopólium” – jelentette ki határozottan. Ugyanakkor felhívta rá a figyelmet, hogy a katolikus identitás vállalása a legtöbb hívő számára nem magától értetődő, sőt „a legtöbb esetben, fájdalom, a tudatlanság és tájékozatlanság [...] annyi katolikust olyan nagyon különös, hogy ne mondjam: ellenséges helyzetbe juttat saját egyházával szemben [...] a lélekszámmal semmiképpen sem áll arányban az a kis százalék, amely mer katolikus lenni. Hiszen nem a lélekszám a mi gyengeségünk, hanem a mi gyengeségünk: a mi gyávaságunk.”²⁶ A nagygyűlések szónokai ezért rendszeresen hangoztatták az öntudat felélesztésének szükségességét, amelynek természetesen a közéleti cselekvés és a hitéleti kötelezettségek teljesítése egyaránt fontos részét alkotta.

AZ EUCHARISZTIKUS ÉRTEKEZLETEK

A hitéleti reneszánsz megteremtésének első feltétele a papság elhivatottá tétele volt. Ezért lehetett fontos szerepe a katolikus nagygyűléseken a papság eucharisztikus kongresszusának. Ennek célja, a hozzá kapcsolódó látványos, nagy tömegeket megmozgató körmenettel együtt elsősorban az oltáriszentség kultuszának terjesztése, a papi erények ápolása, illetve az egymás iránti szolidaritás erősítése volt. A kortárs megfigyelők fontosnak tartották megjegyezni, hogy ezen az eseményen a legkülönbözőbb társadalmi állású papok együtt jelentek meg, amivel „mintha jelezni akarták volna, hogy itt az Úr Jézus szentségi kultuszán munkálkodván, megszűnik a különbség”.²⁷

Az esemény elnökeként általában Mailáth Gusztáv Károly erdélyi megyéspüspök tevékenykedett. Az 1901-es kongresszuson a felszólalók között találjuk Prohászka Ot-

24 Alkotmány 1906. szept. 23. A nagygyűlések politikai vonatkozásairól I. *Klestenitz Tibor*: A pártpolitika a dualizmus korának katolikus nagygyűlésein. *Egyháztörténeti Szemle* 15. (2014) 3. sz. 44–61.

25 *Urs Altermatt*: Das komplexe Verhältnis von Religion und Nation: eine Typologie für den Katholizismus. *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte* 99. (2005) 430.

26 A magyar katolikusok i. m. 24–32.

27 Alkotmány 1902. okt. 16. 8.

tokárt, aki az oltáriszentségről mint erkölcsi tényezőről beszélt. Előadása után az elnök a közönséggel külön köszönetet szavaztatott meg a számára az esztergomi szeminárium spirituálisaként végzett működéséért.²⁸ Mindez jól jelzi azt, hogy a klérus szellemének javítása mekkora jelentőséggel bírt ekkoriban.

A kongresszusok tehát a papság tennivalóit vitatták meg, arra buzdították a klérust, hogy vegye komolyan teendőit, például a nehéz, sok türelmet igénylő gyóntatást – amelynek lelkiismeretes teljesítése Mailáth püspök egyik szívügyét jelentette.²⁹ A fórumon ösztönözték továbbá, hogy a plébánosok vonják be a híveket a plébánia ügyeinek intézésébe, alakítsanak hitbuzgalmi egyesületeket, napközben is tartsák nyitva a templomokat, valamint szorgalmazták, hogy az esperesi kerületek rendes közgyűlései alkalmából rendezzenek eucharisztikus értekezleteket.³⁰ A papi hivatások számának növelése érdekében tanácsokat adtak a hívő anyáknak, hogyan neveljék fiaikat, hogy idejekorán elsajátítsák a pályához szükséges erényeket.³¹

A jezsuita Tomcsányi Lajos egy alkalommal arra bízta a hallgatóit, hogy a hívek tanítása során szakítsanak a „félelem teológiájával”, és károsnak minősítette, hogy sokan a pokollal való fenyegetéssel próbálták a kételkedőkön segíteni, ami a leggyakrabban a hittől való elfordulást eredményezte. Ezért a hit és a tudomány Aquinói Szent Tamás szellemében való összeegyeztetését sürgette. „A hit nem oltja ki elménk világosságát, hanem növeli erejét”³² – mondta.

A kongresszusok jelentősége X. Pius 1905-ben kiadott, gyakori szentáldozást bátorító rendelkezésének következtében tovább növekedett. A következő évben tartott összejövetelen Városey Gyula kalocsai érsek a hitélet fő eszközének nevezte az oltáriszentség tiszteletét.³³ Glattfelder Gyula azzal ösztönözte pályatársait a gyakori áldozás terjesztésére, hogy a „katolikus társadalmi szervezkedés akkor van védve a nevetséges ellentmondás és üres nagyképűsködés ölü veszedelmeitől, ha a táborban Krisztus neve nemcsak jelszó, hanem az erekből folyó szent vér forrása”. Érvéle szerint a gyakori áldozás fegyelmet ad, tekintélytiszteltet nevel, és segít, hogy fegyelmezett tábor álljon rendelkezésre.³⁴

A hatékony fellépés érdekében megkezdődött az intézményi háttér megerősítése is: Molnár Ignác győri kanonok az 1908-as nagygyűlésen arról számolhatott be, hogy ekkor a magyar papok tíz százaléka volt tagja az Eucharisztikus Társulatnak, és ennek mintegy egy nyolcada vett részt az Eucharisztikus Ligában is, amely a gyakori szentáldozást sürgette. Makay Lajos, az Örökimádás című periodika szerkesztője pedig elmondhatta, hogy az egész világon mintegy száz, Magyarországon négy eucharisztikus lap működött, amelyek azt célozták, hogy „eucharisztikus közvéleményt” teremtve lépjenek fel az ateizmus terjedése ellen.³⁵

28 A magyar katolikusok i. m. 54–57. Prohászka a következő évi eucharisztikus kongresszuson is felszólalt. Alkotmány 1902. okt. 17. p. 4.

29 *Horváth István*: Az eucharisztia tisztelete a 19. századi Erdélyben. In: *Ideje az emlékezésnek. Liber Amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése.* Szerk. Nóda Mózes–Zamfir Korinna–Diósi Dávid–Bodó Márta. Szent István Társulat–Verbum Egyesület, Bp.–Kolozsvár, 2010. 136.

30 Alkotmány 1902. okt. 16. 8.

31 Alkotmány 1906. szept. 25. 18.

32 Alkotmány 1906. szept. 27. 9.

33 Alkotmány 1906. szept. 25.

34 Alkotmány 1907. aug. 27. 8.

35 Alkotmány 1908. szept. 16. 9–10.

Ezekhez a célkitűzésekhez kapcsolódott az egyházi zene reformjának keresztültelére vállalkozó Szent Cecília Egyesület is. Célkitűzéseit különösen X. Pius pápa 1903-ban kiadott motu proprioja tette időszerűvé. A pápa elsősorban a gregorián, illetve a reneszánsz polifon zenét tartotta alkalmasnak a liturgia szolgálatára, és arra figyelmeztetett, hogy a modern korok egyházi zenéje csak akkor alkalmazható, ha mellőzi a profán elemeket.³⁶ Az egyesület elnöke, Bogisich Mihály az elvilágosodásnak indult hazai egyházzene reformját sürgette a pápa iránymutatásának megfelelően, a népének, az orgona- és hangszeres zene szigorú megrostálásával. A szigorú alapelveket jól jellemzi Kersch Ferencnek, az esztergomi bazilika karnagyának 1908-as előadása, amely a „modern” zenével való radikális szembeszállást hirdette. Azt vetette az „új szerzők” – például Haydn, Mozart és Beethoven – szemére, hogy zenéjükkel sokszor csupán gyönyörködtetni akartak, nem pedig áhítatba ejteni. Ezért a gyökerekhez való visszatérést, a világi zene túlzásainak elvetését követelte.³⁷

Néhány évvel később azonban Heinrich Svoboda, a bécsi egyetem tanára már arra hívta fel az egyesület közgyűlésének figyelmét, hogy káros lehet a motu proprio elveinek kiterjesztett értelmezése. A pápai instrukcióval összhangban³⁸ hangsúlyozta, hogy a bécsi klasszikus szerzők előadása is jogosult, ha műveiket „életképes, meleg alanyiség” hatja át. Sajnálattal állapította meg, hogy „az egyházzenei törvények sokszor rigorozizmusra serkentenek egyeseket, pedig a lelkipáasztorkodási szempont igen sokszor engedékenységet diktál”. A stílus tisztaságát őrző puritánokkal szemben azt hangoztatta, hogy a fejlődés kiegyenlítést keres a világi és az egyházi stílus között, ezért valójában „nem távolságokra, hanem közeledésre van szükségünk”.³⁹ Szavai akár a modernizmus elleni kíméletlen fellépést hirdető integralista irányzat számára is megszívlelendő tanulságot szolgáltathattak volna.

A MÁRIA KONGREGÁCIÓK SZEREPE

A hitéleti reneszánsz szempontjából kulcskérdésnek számított a társadalom vallásos szellemű nevelése, a külvilág csábításaival szembeni ellenállóvá tétele. A jezsuiták elsősorban a Mária kongregációk segítségével igyekeztek megfelelni a feladatnak. Hagyományosan külön kongregációkat szerveztek az egyes társadalmi csoportok számára, remélve, hogy a tagok így teljesen azonos célokat fognak kitűzni, és ezek elérésére azonos eszközök állnak a rendelkezésükre.⁴⁰ Nem az volt a céljuk, hogy tömegszervezetté válva maguk irányítsák a helyi katolikus közéletet. Inkább a kiemelkedő képességű tagokból kívántak egyfajta vallásos elitet kinevelni, amelynek az volt a feladata, hogy a különböző társadalmi csoportokban előkészítse és támogassa a pap erőfeszítéseit a szekularizáció megállítására.⁴¹

36 www.egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2013/01/motuproprio.pdf

37 Alkotmány 1908. szept. 16. 7–9.

38 A pápai motu proprio szerint „a legmodernebb zene is be van bocsájtvá a templomba, hogyha oly jó, komoly és méltóságteljes alkotásokat nyújt, hogy a liturgiai szertartások sérelmet semmiben sem szenvednek”, de fokozottan kell ügyelni arra, hogy ezek a művek „minden világiasság nélkül valók legyenek”.

39 Alkotmány 1911. nov. 14. 11.

40 Így a tanoncok, az iparosok és kereskedők, a munkások, a közép- és felsőbb iskolák diákjai, a tisztviselők, a „magasabb intelligencia” és a főnemesség számára is külön kongregációk alakítását javasolták. *Bis Jakab*: Kalauz a Mária-kongregációk számára. Stephaneum, Bp., 1907. 66–67.

41 *Stumpf József*: Korszerű lelkipáasztorkodás és kongregáció. Mária-Kongregáció (1910) 2. sz. 36.

A jezsuita rend 1891-ben kezdte meg működését Budapesten, és hamarosan megindult a kongregációs intézmények kiépítése. 1897-ben megalakították az egyetemi hallgatók kongregációját, 1902-ben létrejött az iparos ifjak, majd az iparos mesterek szervezete, egy év múlva indult meg az értelmiségnek szánt urak kongregációja.⁴² Noha a szervezet gyors fejlődésen ment keresztül – 1912-ben a 182 kongregációnak majdnem 23 ezer tagja volt –,⁴³ ez mégis elmaradt a jezsuiták várakozásaitól. Mindezt a plébánosok félelmeivel, kényelmességével, esetleg a jezsuitákkal szemben érzett ellenszenvükkel magyarázták, amelyet a papság számára készített ismertetőikkel, a kongregációk céljait megvilágító újságcikkekkel igyekeztek oldani.⁴⁴

A jezsuiták természetesen a nagygyűléseket is felhasználták céljaikra. Komárik István SJ már 1901-ben népszerűsítette a fórumon az intézményt. Szerinte a hit ellenségei meg akarták akadályozni a kongregációk felvirágzását, mert úgy vélték, hogy a Mária-kultusz következménye a hitélet általános megújulása. A szónok ugyanakkor nem rejtette véka alá, hogy igazságtalannak tartja az intézményt ért kritikákat, amelyek szerinte túl szigorúan ítélték meg a kongregációk kezdeti működését: „A sok jó mellett az apró-cseprő kinövések eltűnnek s nem mutat valami finom pedagógiai tapintatra a kongregációk leírásánál ezekkel előállani a nagyobb szabású dolgok mellőzésével, hogy az egész ügyet avatatlanok megócsárolhassák.” A tamaskodókkal szemben azt hozta fel, hogy a kongregáció múltja sokkal nagyobb garancia az ifjúság erkölcsére „holmi humanisztikus irányú olvasmányoknál és művészeti tárgyaknál”.⁴⁵

Hogy a kongregációk kezdeti megítélése a katolikus közösségen belül sem volt teljesen egységes, jól mutatják az 1903-as nagygyűlés eseményei. Itt Izsóf Alajos arra hívta fel a figyelmet, hogy az egyházi ifjúsági munkát a Regnum Marianum egyesületnek kell irányítania, az igényeknek megfelelő intézmények és eszközök előteremtésével. Szerinte tehát a Regnum az „egész”, a kongregáció pedig csupán egy eszköz lehet ennek szolgálatában. Izsóf némi rosszállással állapította meg, hogy Magyarországon mégis a kongregációk születtek meg előbb. Ugyanakkor kifejezte igényét, hogy – a tervszerű munka érdekében – a kongregációk beilleszkednek az 1903. január 2-án Mailáth püspök vezetésével megalakult Regnum keretei közé: „A vitatkozások és tervezetések ideje már elmúlt, most itt a cselekvés órája” – mondta.⁴⁶

Komárik István válaszként részletesen cáfolta a felmerült ellenvetéseket. Azzal érvelt, hogy a kongregációk nem egyszerű imatársulatok, amelyeket alá lehet rendelni a Regnumnak, hanem a „keresztény tökéletesedés” előmozdítói, a hitlenség és a szociáldemokrácia elleni harc eszközei. Elismerte, hogy minden keresztény szövetkezést fel kell karolni, de különösen a kongregációt ajánlotta, hiszen tapasztalatai szerint ahol az megjelent, ott megerősödött az ifjúság hitélete.⁴⁷

A bizalmatlanság továbbélését jelzi azonban, hogy 1909-ben a nagygyűlés hitbizalmi szakosztályában Bonta Károly kongreganista ügyvéd még mindig szükségesnek tartotta hangoztatni: a kongregációk nem konkurensei a többi katolikus társadalmi egye-

42 *Dóry Ferenc*: Bús Jakab S. J. emlékezete. In: *Kortárs magyar jezsuiták*. Szerk. Szabó Ferenc. I. Prugg Verlag, Eisenstadt, 1991. (Anima Una könyvek 2). 37.

43 *Bangha Béla*: Beköszöntő. *Mária-Kongregáció* (1912) 1. sz. 4.

44 *Bangha Béla*: Hitéleti szervezkedésünk és a Mária-Kongregáció. Indítvány a magyar katolikus lelkész-kedő papsághoz. Stephaneum, Bp., 1915.

45 A magyar katolikusok i. m. 177–179.

46 Alkotmány 1903. okt. 21. 6.

47 Alkotmány 1903. okt. 22. 6.

sületnek, hiszen szűk vallásos elit kinevelése a céljuk, amely majd – szavai szerint – alkalmas lesz ellensúlyozni a szintén alacsony létszámú, de befolyásos szabadkőműves tábor antiklerikális törekvéseit.⁴⁸

A következő évben a hitbuzgalmi szakosztály keretei már szűkösnek bizonyultak, ezért a kongregációk a nagygyűlés részeként megrendezték első országos kongresszusukat. Ezen Bonta Károly a szervezet erőteljes központosítását javasolta: a Mária kongregációk lépjenek szövetségre, hozzanak létre országos végrehajtó bizottságot, évenként tartsanak kongresszust működésük összehangolására. Más felszólalók részletes munkaprogram kidolgozását, a karitatív munka erősítését, a társadalom „felvilágosítását” sürgették. A konstruktív javaslatok mellett azonban történt egy közjáték, amely alkalmas lehetett arra, hogy újra megingassa a többi katolikus egyesület vezetőinek bizalmát. Az egyik előadó, Fábíán Gáspár joghallgató ugyanis határozott fellépést sürgetett ellenfelekkel szemben, arról beszélt, hogy adott esetben „ütni” is kell, és hogy szeretné megalázva látni a kongregáció ellenségeit. Záróbeszédében Mailáth Gusztáv Károly püspök egyértelműen elutasította Fábíán szavait, és arról beszélt, hogy az ellenfelekkel szemben egyedül a meggyőzés eszközeit lehet alkalmazni. Csak akkor lehet másokat javítani, ha mi magunkkal már készen vagyunk⁴⁹ – mondta.

A VIDÉKI ÉS VÁROSI TÖMEGEK PASZTORÁCIÓJÁNAK KÉRDÉSEI

A nép pasztorációjának kérdését 1906-tól övezte nagyobb figyelem, amiben talán az előző év belpolitikai válsága is szerepet játszhatott. A jó példát a pécsi püspökség jelenthette, ahol 1845 óta működött az egyházmegyes papok missziós értekezlete. Romaisz Ferenc baranyanádasi plébános a nagygyűlésen arra hívta fel a figyelmet, hogy óvakodni kell a sablonos pasztorációtól, mert ez a nép ellanyhulásához vezethet. A körülmények változására hivatkozva sürgette, hogy világi papok is vállaljanak missziós munkát, mert kevés a szerzetes. „A magyar egyházi viszonyokat mai napig befolyásolja még a múlt, amelyben a pap, mint a nemesség tagja, távol állott a néptől”⁵⁰ – mondta, ezért szerinte a misszió a világi papoknak is a javára válik.

Egyesek arra is felhívták a figyelmet, hogy a nép vallási műveltségének emelése a visszaélések megakadályozása szempontjából is fontos. Sziklay János hírlapíró szerint például „kufár lelkek a nép vallásosságából csinálnak jövedelmező, de gonosz üzletet [...] az ezerféle költött csodák, pazarul ígért búcsúk és üdvösségek árán egyéb hittani tévelyeg [sic!] és babonákkal töltik meg a nép lelkét.” Ezért követelte, hogy a katolikusok olcsó, de jó könyveket adjanak ki a veszély ellensúlyozására.⁵¹

A többnyire általánosságokban mozgó felszólalások után az áttörést valójában csak az utolsó, 1913-as nagygyűlés hozta meg, ahol Révész István kecskeméti plébános szembesítette hallgatóságát az alföldi lelkipásztorkodás gondjaival. Itt, főleg a tanyavilágban, templomok és papok hiányában, óriási tömegek veszítették el az érintkezést az egyházzal, az elhanyagoltság pedig – Révész szavaival élve – sokakat taszított kárhozatba. A püspökök anyagi erejét nem ítélte elegendőnek a problémák megoldására, ezért az állam

48 Alkotmány 1909. aug. 30. 19–20.

49 Alkotmány 1910. nov. 15. 11.

50 Alkotmány 1906. szept. 25. 14.

51 Alkotmány 1906. szept. 25. 15.

segítségét kérte, természetesen „hazafias” indoklás segítségével: a szinmagyar Alföld is segítséget érdemel, nem csak a „hálátlan” nemzetiségi peremvidékek – mondta.⁵²

A városi népesség megszólítása szintén komoly nehézségeket jelentett, ezért a katolikusok különböző fortélyokat igyekeztek alkalmazni. Ilyen volt például a Regisi Szent Ferenc Egyesület munkája, amely elsősorban a vadházasságok törvényesítéséhez nyújtott erkölcsi és anyagi támogatást, tehát elérte az egyházi tanítástól már korábban elidegenedett embereket is. Ez ugyanakkor egyben alkalmat adott arra, hogy a segítségben részesülő ateisták megváltoztassák egyházképüket. „Egy-egy benyomás, néhány jó szó, egy kis felvilágosító röpirat, melyet az irodában kapnak, egészen új oldalról világítja meg előttük a dolgokat. [...] A nagyvárosi pasztorációban ez a legnehezebb: megközeleltetni az embereket, hozzájuk férni. Íme egy szerv, mely óriási távolságokat tud áthidalni”⁵³ – mondta Zsatkovics Béla lipótvárosi káplán, az egyesület titkára beszámolójában. Szavai megerősítik, hogy a szervezet munkája során tudatosan épített a kognitív disszonancia pszichológiai jelenségére.

Blandl György pécsi belvárosi káplán 1908-ban szintén azt hangoztatta, hogy a munkások megszólításához, mivel sokan kifejezetten kerülik a templomot, rendkívüli eszközök kellenek. Ezért a három napos, zárt munkás lelkigyakorlatok meghonosítását javallotta, amelyet XIII. Leó pápa már 1900-ban célul tűzött ki. A szónok a rendházakat is megnyitotta volna erre a célra, mivel lelkigyakorlatos házak építésére nem volt elegendő pénz.⁵⁴

A nagygyűléseken folyamatosan hangoztatták a vasárnapi munkaszünet be nem tartásából fakadó problémákat is. Giesswein Sándor például már 1900-ban tárgyalta ezt a kérdést.⁵⁵ A Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége ennek megfelelően a vasárnapi munkaszünet kiterjesztéséről feliratot készített, amelyet megküldött minden országgyűlési képviselőnek.⁵⁶ Noha folyamatosan napirenden maradt, az ügyben nem sikerült előrelépést elérni.

A szociáldemokraták térfoglalásával kapcsolatos félelem érhető tetten abban az 1907-ben megfogalmazott javaslatban, amelyre a társadalmi temetések szokásának megjelenése miatt volt szükség. Miután az öntudatos munkások közül egyre többen úgy rendelkeztek, hogy temetésüket pap helyett elvtársaik végezzék, ezért a nagygyűlésen kezdeményezték, kérjék fel az illetékes minisztériumokat annak elrendelésére, hogy a „kizárólag vallási szertartást képező temetéseknél” a pap engedélye nélkül ne lehessen gyászbeszédet tartani.⁵⁷ Két évvel később Zichy Gyula pécsi püspök hasonló célú javaslatot terjesztett a püspöki kar elé, amely azonban úgy találta, hogy ilyen tartalmú miniszteri rendelet nem eszközölhető ki, ezért nem is tett lépéseket az ügyben.⁵⁸

* * *

A katolikus nagygyűlések tehát – annak ellenére, hogy rendszeresen foglalkoztak a hitélet szervezésének kérdéseivel – kevés konkrét eredményt értek el a dualizmus kor-

52 Alkotmány 1913. nov. 12. 11.

53 Alkotmány 1907. aug. 28. 5.

54 Alkotmány 1908. szept. 17. 11.

55 A magyar katholicizmus i. m. 86–89.

56 Alkotmány 1902. okt. 15. 4.

57 Alkotmány 1907. aug. 28. 8.

58 Prímási Levéltár Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei, 1909. november 17. 3. napirendi pont.

szakában. A legtöbb esetben, ahogyan azt néha még a kortárs szónokok is elismerték, csupán a problémák megfogalmazásáig jutottak el, a megoldás kidolgozásáig és végrehajtásáig nem. A nagygyűlések vitái megerősítik azt a képet, amely szerint a „katolikus reneszánsz” ekkoriban elsősorban városi jelenségként érhető tetten, a hitélet szervezői főként az értelmiség megszólítására törekedtek, az ő pasztorációjukat tartották elsődlegesnek, amihez képest a szélesebb – városi és falusi – néprétegek gondjai többnyire alárendelt szerepet játszottak.

GIANONE ANDRÁS

NYISZTOR ZOLTÁN ÉS AZ UTOLSÓ KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK*

Nyisztor Zoltán a XX. század első felének katolikus megújulásáról 1962-ben megjelentetett visszaemlékezésében természetesen az országos katolikus nagygyűlésekkel is foglalkozott.¹ Talán nem túlzás azt állítani, hogy amit Nyisztor az *Ötven esztendőben* a nagygyűlésekről írt, mindmáig meghatározó. Ugyanakkor furcsa, hogy e rendezvények – 1933 és 1943 közé eső – utolsó évtizedéről a visszaemlékezésben két egymással szembenálló vélemény található. E korszak nagygyűléseit bemutatva Nyisztor elmarasztaló ítéletet alkot: szerinte a korábbiakhoz képest ez a hanyatlás időszaka. Íme, ennek alátámasztásaként két részlet:

„A harmincas évektől fakulni kezdtek a Nagygyűlések, aminek több oka is volt. Nem volt szerencsés például a fővároshoz kötni, s ezáltal a vidéki nagy központokat azok fényétől, lelkesedésétől és megtermékenyítő hatásától megfosztani. Nem volt szerencsés és indokolt [...] az elég magasan megszabott belépti jegyek rendszerét fenntartani. Nem volt szerencsés megengedni, hogy minden katolikus egyesület rálöcsölje magát s agyonfoglalkoztassa híveit. De legszerencsétlenebb volt, különösen az utolsó években, a politikai földrengés miatt túlzott óvatosságból leszűrkiteni a témakört és hangszerelést egyaránt s bújócskát játszva a sorsrengető kérdésekkel, ünnepélyé lesüllyedni.”²

„A [...] Katolikus Nagygyűlések [...] tárgysorozatán az első évtizedekben a magyar katolicizmus aktuális kérdései szerepeltek, s különösen a kezdetén nem elégedtek meg a szónoklatokkal, hanem javaslatokat tettek, konkrét társadalmi feladatokat tűztek ki, s azokat rákövetkező évben számon kérték. Sajnos, ez az üdvös gyakorlati vonás lassankint elfakult, s a végén teljesen elsikkadt.”³

Ugyanakkor az országos katolikus nagygyűléseket 1933-tól szervező Actio Catholica (AC)⁴ értékelése pozitív, ahogy azt a következő idézet mutatja:

* A tanulmány az OTKA NK 83799 számú pályázat és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Nyisztor Zoltán (1893–1979): szatmári egyházmegyes pap, író, újságíró, 1924-es budapesti letelepedésétől kezdve számos katolikus lap munkatársa, 1926 és 1944 között a Magyar Kultúra szerkesztője, 1943 decemberétől ténylegesen 1945-ös letartóztatásáig az Actio Catholica sajtószakosztályának elnöke, 1946-ban emigrált, másfél évtizedes dél-amerikai tartózkodás után Rómában élt haláláig. Életéről I. Csiky Balázs: Nyisztor Zoltán életrajza. In: *Adriányi Gábor–Csiky Balázs: Nyisztor Zoltán. Argumentum*, Bp., 2005. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XVII.) Az említett visszaemlékezés *Nyisztor Zoltán: Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújíthatósága*. OMC, Bécs 1962.
http://www.ppek.hu/konyvek/Nyisztor_Zoltan_Otven_esztendo_1.pdf (letöltés 2014. december 10.)

2 Nyisztor Z.: *Ötven esztendő* i. m. 79.

3 Nyisztor Z.: *Ötven esztendő* i. m. 78.

4 Az Actio Catholica történetéről I. Gianone András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2010.

„Bár az összeomlásig mindössze néhány év állott a Katolikus Akció rendelkezésére, kétségtelenül derekas munkát végzett. Először is megerősítette és felfokozta a katolikus öntudatot, mert megmozdulásában és megnyilatkozásaiban mindenki az egész magyar katolicizmus hangját és akaratát kellett, hogy lássa. Évről-évre konkrét célokat tűzött a katolikusok elé, s azt országos és egyetemes akcióvá szélesítette ki. Sikeresen küzdött az akkor Nyugatról betörő új pogányság mételye ellen.”⁵

E kettős értékelés zavarba ejtő: Lehetséges-e az Actio Catholica tevékenységét pozitívan, ugyanakkor az általa szervezett és legfontosabb „megnyilatkozásainak” tekinthető nagygyűléseket negatívan értékelni? Vajon melyik értékelés áll közelebb az igazsághoz? A kérdés megválaszolására jelen tanulmány az *Ötven esztendő*t más forrásokkal, köztük Nyisztor több korabeli írásával összevetve kívánja bemutatni az Actio Catholica által szervezett országos katolikus nagygyűléseket. Ebben az évtizedében Nyisztor maga is a katolikus közélet tevékeny résztvevője volt, amit jelez, hogy két nagygyűlés nyilvános ülésén is tartott beszédet.⁶ Ráadásul szoros szálakkal kapcsolódott az AC-hoz: egyrészt mint a sajtószakosztály tagja, másrészt mint a szervezet egyes vezetőinek, így Mihalovics Zsigmond országos igazgatónak és Bangha Béla sajtószakosztályi elnöknek a barátja.⁷

A FŐVÁROSI HELYSZÍN ÉS A VIDÉK RÉSZVÉTELE

*„Nem volt szerencsés [...] a fővároshoz kötni, s ezáltal a vidéki nagy központokat azok fényétől, lelkesedésétől és megtermékenyítő hatásától megfosztani.”*⁸

Az egyébként mintának tekintett német nagygyűlésektől eltérően az első hat országos katolikus nagygyűlés helyszíne a főváros volt. S bár a rendezvény decentralizálása már 1902-ben felmerült, csak 1906-ban hozott határozatot arról az akkori szervező, a Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége, hogy vidéki nagyvárosokban is tartsanak a jövőben nagygyűlést.⁹ Így került sor 1907-ben a pécsi és 1909-ben a szege-di katolikus nagygyűlésre.¹⁰ Bár mind a kettő sikeresnek bizonyult, a nagygyűlés hely-

5 Nyisztor Z.: *Ötven esztendő* i. m. 78.

6 1936-ban A falu vezetői címmel tartott előadást. Nemzeti Újság 1936. okt. 6. 21–22. Az előadást Nyisztor megjelentette a Magyar Kultúrában is. Ennek a tanulmánynak a címe (A tekintélyi elv falun) és a szövege is több helyen eltér a Nemzeti Újságban közölttől. A beszéd visszhangjáról l. Csíky B.: i. m. 106–107.

1942-ben pedig A félremagyarázott és az igazi katolicizmus címmel tartott előadást. 1942 október 2–8. napjain Budapesten rendezett Országos Katolikus Nagygyűlés részletes rendje. Actio Catholica Országos Elnöksége, Bp., [1942]. 21. A nagygyűlési beszédeket – a Nemzeti Újságnál jóval részletesebben – tartalmazó kiadványban némileg módosult a cím: *Nyisztor Zoltán: A félreértett és az igazi kereszténység* In: XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés. 1942. október 2–8. Actio Catholica Országos Elnöksége, Bp., 1942. 68–78.

7 Csíky B.: i. m. 45–46, 83.

8 Nyisztor Z.: *Ötven esztendő* i. m. 79.

9 Klestenitz Tibor: A katolikus nagygyűlések Magyarországon a dualizmus korában. Vigilia 79. (2014) 2. sz. 112–113. Az I. Országos Katolikus Nagygyűlést szervező Magyarországi Katolikus Körök Országos Szövetsége a nagygyűlés után mintegy fél évvel 1902-ben alakult át Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségévé. Ez a szervezet vette fel 1908-ban az Országos Katolikus Szövetség elnevezést.

10 A vidéki nagygyűlésekről lásd Csíky Norbert: Az első vidéken tartott országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs). In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp.–Pécs, 2014. (Seria Historiae Dioecesis

színe visszakerült Budapestre, és véglegesen ott is maradt. 1913-ban ugyan Csernoch János esztergomi érsek kérte a szervezőket, hogy minden második vagy harmadik évben a nagygyűlés vidéken legyen, de ez nem valósult meg.¹¹ Hogy miért ragaszkodtak a fővároshoz? Ennek lehetséges indokairól egy későbbi forrás, az 1942. március 11-i püspökkari értekezlet jegyzőkönyve tájékoztat annak kapcsán, hogy Virág Ferenc pécsi püspök székvárosát ajánlotta az azévi nagygyűlés helyszínéül. A nagygyűléseket rendező Actio Catholica Országos Elnöksége ugyan elismerte a vidéki rendezés „nagy erkölcsi hatását” a helyi közösség életére, azonban mégsem javasolta a főváros elhagyását. Ezt azzal indokolta, hogy Budapestre sokkal könnyebb eljutni nagyobb tömegeknek és az elszállásolás is jobban megoldható, tehát vidéken a megszokottnál szerényebb méretű lenne a nagygyűlés. Ezenkívül fölhozták azt is, hogy a fővárosi hatóságok a nagygyűlés évenkénti megrendezését természetesnek veszik, ha viszont elhagynák Budapestet, utána nehezebb lenne ismét megnyerni az illetékeseket. A püspöki kar az AC érveinek hatására kitartott a budapesti helyszín mellett.¹²

A vidékiek nagygyűlési részvételét ugyanakkor az Actio Catholica igyekezett elősegíteni. Bangha Béla az AC országos sajtószakosztályának frissen kinevezett vezetőjeként az 1933. októberi nagygyűlés után javasolta, hogy vasárnapra, amikor a vidékiek részvételével ténylegesen számolni lehet, szervezzenek – 75%-os kedvezményt biztosító – filléres gyorsvonatokat, amelyek reggel érkeznének és este indulnának vissza.¹³ Az elképzelést Mihalovics Zsigmondnak már a következő évben sikerült megvalósítania. Elérte, hogy a MÁV, ha filléres gyorsvonatokat nem is, de félárúnál nagyobb, 62%-os kedvezményt biztosító, keresztes gyorsnak nevezett ún. kultúrvonatokat indítson azokból a fontosabb vasúti központokból, illetve püspöki székhelyekről, ahol sikerül legalább ötszáz utast összegyűjteni. Ez azért volt jelentős, mert az egyéni utazók csak – a kongresszusi résztvevőknek járó – 33%-os kedvezményt élveztek, és annak igénybeviteléhez egy igazolványt is ki kellett váltani.¹⁴ Az eredmény az 1934-es XXV. nagygyűlésen meg is mutatkozott: Nyisztor megfogalmazása szerint „a falu népe [...] a zseniálisan és sikerrel megrendezett keresztes gyorsok révén nagyon is érezhetően és impozánsan volt képviselve [...]”¹⁵ A keresztes gyorsok diadalútja 1935-ben folytatódott: a kedvezmény kismértékű csökkenése ellenére (lásd a nagygyűlési részvétel költségeit bemutató lentebbi táblázatot) az előző évinél ötven százalékkal több, tizennyolc különvonat hozta a vidékieket a nagygyűlésre.¹⁶

Ugyanakkor furcsa, hogy 1936-ban egyetlen különvonathoz sem sikerült elegendő utast szervezni és általában is kevesebb vidéki utazott föl a fővárosba, pedig ez a nagygyűlés éppen a falu problémáival foglalkozott. A keresztes gyorsok hiányát ugyan még meg lehet-

Quinqueecclesiensis X.) 487–514.; illetve *Csibi Norbert*: Közművelődési kérdések az 1909. évi szegedi katolikus nagygyűlésen. In: Tavaszi szél. Spring wind. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Bp., 2013. 43–48.

- 11 *Klestenitz Tibor*: A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények a dualizmus korában. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok. Szerk. Klestenitz Tibor. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2015. (Médiatudományi Könyvek) 58.
- 12 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I–II. Összeállította és bevezette Beke Margit. Aurora, München–Bp., 1992. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.) II/329.
- 13 *Bangha Béla*: Milyen legyen a jövő katolikus nagygyűlés? Magyar Kultúra (1933) II. 396.
- 14 Esztergom és Vidéke 1934. aug. 2. 1.; Új Nemzedék 1934. szept. 23. 7.; *Gianone András*: A nyilvánosság és az Actio Catholica. In: A médiatörténet és az egyháztörténet i. m. 87.
- 15 *Nyisztor Zoltán*: A katolikus nagygyűlés után. Magyar Kultúra (1934) II. 303.
- 16 Primási Levéltár (Esztergom; = PL) D/c 2923/35. Nemzeti Újság 1935. szept. 22. 19.

ne indokolni azzal, hogy a Közlekedési Minisztérium abban az évben kivételesen engedélyezte a féléru kedvezményt a nagygyűlésre egyénileg felutazók számára, a keresztes gyors pedig nem biztosított annyival kedvezőbb jegyárat, mint amennyivel nagyobb kötöttséget jelentett. A vidékiek elmaradását azonban ez nem magyarázza. Bangha nagygyűlési kritikájában azt írta, hogy bár szokás a kedvezőtlen időjárásra és a pénztelenségre hivatkozni, szerinte a nép közönyösségére és a falu vezetőinek alkalmatlanságára vezethető vissza a csekély érdeklődés.¹⁷ 1936-ban a termés nem volt rossz, legalábbis nem rosszabb az előző évinél, ugyanakkor a hideg idő biztosan szerepet játszott a vidékiek távollétében.¹⁸ Ami a falusi vezetők szerepét illeti, őket éppen Nyisztor marasztalta el nagygyűlési beszédében, mivel jelentős részüknek:

„a falu [...] ma sem mond többet, mint azt a hivatali szobát és néhány aktát, amihez a kenyere köti s a falu iránti érdeklődése legfeljebb egy követválasztásig terjed, amelyre magasabb összeköttetések vagy előrehaladás szempontjából ő szállíthatja, sokszor korrupt eszközökkel a szükséges voksokat. Hogy a faluban közben mi történt, azt legfeljebb az anyakönyvből, a végrehajtásból, vagy a csendőri nyomozásból tudja meg. A népnek legfeljebb örömeiben vagy mulatságaiban vesz részt egy-egy tüntető népnünnepeken, de a bánat, szenvedés, szerencsétlenség vagy halál keserű óráiban nincsen mellette.”¹⁹

Az a kép, amit Nyisztor beszédében lefestett, nyilván közel állt a valósághoz, s bár beszédében a falu vezetői között csak egyszer és pozitív kontextusban említette a papságot, a vidékiek nagygyűlési részvételével, pontosabban részt nem vételével ők hozhatók összefüggésbe. Hiszen az AC felhívásai és az egyházmegyei körlevelek egyöntetűen őket kérték-szólították fel a nagygyűlési propaganda kifejtésére. A legfontosabb kérdésnek azonban a vidékiek közönye tekinthető: vajon bízott-e – és ha igen, mennyire – a falusi nép abban, hogy az egyház szociális téren képes jelentős változást előidézni. A legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy míg a parasztság legfontosabb követelése földosztás volt, addig a katolikus egyház maga is jelentős birtokokkal rendelkezett. Egyházi berkeken belül igazán csak a 1930-as évek közepén meginduló, jezsuiták és világiak által vezetett KALOT lépett föl a parasztság szociális problémáinak megoldásáért, de e mozgalom csak 1936 után vált jelentőssé.²⁰

A KALOT fontosságát a következő, 1939-es nagygyűlés is igazolta, annak első napjára több ezer falusi legényt vonultatott fel a nyolc rendelkezésre álló keresztes gyorsnak köszönhetően. A KALOT mellett a falusi lányokat megszervező KALÁSZ és a visszatért felvidéki ifjúságot tömörítő SZKIE tagjai is ezeket a vonatokat vették igénybe. Ugyancsak nyolc keresztes gyors érkezett a vasárnapi eucharisztikus körmenetre is, két további

17 „Az előzetes érdeklődéssel és várakozással azonban nem állott arányban a részvétel. A vidék, a falu ez alkalommal is alig mozdult meg! [...] Mintha a falu problémája legkevésbé az érdekelteket, a falu népét érdekelné!” Tollhegyyel. Magyar Kultúra (1936) II. 222. Bangha írása arra is utal, hogy ő a korábbi években sem tartotta megfelelőnek a vidék részvételét.

18 Ugyan az 1936-os termés értékesítésének nehézségeiről ír az Országos Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye, de arról is tudósít, hogy 1936-ban közepes, illetve jó-közepes és az előző évinél jobb volt a búzatermés. Köztelek (1936) 638., 682. A rossz időjárásról Esty Miklós, Serédi gentiliuomója számol be – 1936. október 4-i és 5-i bejegyzéssel – naplójában. Szent István Társulat Kézirattár (Budapest); = SZIT) Esty Miklós hagyatéka. Esty Miklós naplója 1932–1944.

19 Nemzeti Újság 1936. okt. 6. 21–22. Nyisztor beszéde élénk tiltakozást váltott ki a jegyzők körében. *Csiky B.*: i. m. 106–107.; Pesti Napló 1936. nov. 6. 5.

20 *Balogh Margit*: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. MTA TTI, Bp., 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23.) 31–39. A Kerkai Jenő jezsuita atya által vezetett agrárfeljútsági mozgalom csak 1936 novemberétől használta a KALOT elnevezést.

különvonat pedig Kárpátaljáról hozott több mint kétezer résztvevőt. Az utolsó háború-előtti nagygyűlés alkalmával egyébként a filléres gyorsok kedvezményét élvezhették a keresztes vonaton utazók.²¹

A háború idején tartott három nagygyűlésre egyre nehezebben lehetett vidékről felutazni a közlekedési korlátozások miatt. Keresztes gyors szervezését egyáltalán nem engedélyezte a MÁV, hiszen szállítási kapacitásainak jelentős részét a hadsereg igényei kötötték le. Az egyéni kedvezményben részesülők számát pedig fokozatosan csökkentette: 1941-ben ötezer, 1942-ben pedig csak ezer fő kaphatott – félárú – kedvezményt. 1943-ban pedig azt jegyezték föl az AC alelnöki értekezletén, hogy „a vasúti kedvezmények elmaradása és más gátló körülmények folytán a vidék jóformán elmaradt”. A távolmaradó vidékiek bekapcsolódására ugyanakkor éppen a háborús időkben teremtett új lehetőséget a rádió: 1942-ben és 1943-ban nemcsak a vasárnapi szentmisét közvetítette, ahogy több korábbi nagygyűlésen, hanem teljes egészében az első nyilvános ülést is. Ezenkívül az az 1943-ban tartott engesztelő szentóra is alkalmas lehetett a távollevők bevonására, amelyet az ország valamennyi templomában egy időben tartottak.²²

Bár az Actio Catholica valóban sokat tett a vidékiek részvételének elősegítéséért, ez nem teszi alaptalanná Nyisztor kritikáját az országos katolikus nagygyűlések helyszínelével kapcsolatban. Az 1920-as években megszervezett alföldi katolikus nagygyűlések, a Szent Jobb országjárása és az 1947–48-ban országsszerte megtartott Mária-napok igazolták, hogy vidéken is lehetséges több tízezres tömegeket megmozgatni, ráadásul olyanokat, akik a fővárosba nem jutnak el.²³ Ugyanakkor az AC mentségére föl lehet hozni, hogy az országos katolikus nagygyűlések Budapesthez kötése nemcsak a harmincas években érvényesült, hanem az egész Horthy-korszakban, ezenkívül Magyarország erős – Nyisztor által is elismert²⁴ – főváros-központúsága miatt előnyökkel is járt.

A NAGYGYŰLÉSI RÉSZVÉTEL KÖLTSÉGEI

„Nem volt szerencsés és indokolt [...] az elég magasán megszabott belépti jegyek rendszerét fenntartani.”²⁵

A vidékiek nagygyűlési részvételét nemcsak az utazással együtt járó kiadások akadályozhatták, hanem más költségek is. A nyilvános üléseken csak az vehetett részt, aki ún. tagsági jegyet váltott, az ülőhelyért pedig külön kellett fizetni. A tagsági jegy az első AC

21 Magyar Kurir 1939. máj. 6. I. kiadás, 1939. máj. 10. I. kiadás, 1939. máj. 21. rendkívüli kiadás

22 Gianone A.: A nyilvánosság és az Actio Catholica i. m. 90., 92. A rádiós közvetítést Bangha már 1932-ben sürgette. *Bangha Béla: A katolikus nagygyűlés elé.* In: Bangha Béla Összegyűjtött Munkái. Sajtó alá rendezte Bíró Bertalan. Szent István Társulat, Bp., 1941–1943. (= BBÖM) XVIII. 451.

23 *Klesteni Tibor: Az első alföldi katolikus nagygyűlések – egy új rendezvénytípus megszületése.* Modern Magyarország 3. (2014) 1. sz. 78.; Gianone A. Az Actio Catholica története i. m. 55–56.; *Mészáros István: Boldogasszony Éve 1947/48. Mindszenty bíboros evangelizációs programja.* Ecclesia, Bp., 1994.

24 „Az akkori Magyarország túlzottan is centralizált ország volt; minden a fővárosban halmozódott össze, minden onnan indult ki, minden oda futott össze. Nemcsak a politika, hanem a tőke, a nagyipar, a nagykereskedelem, a tudomány, a művészet, az irodalom, a sajtó. Kisugárzása oly erős volt, pláne Erdély elvesztése után, melynek egyedül volt mindig önálló kultúrája, sőt politikája is, hogy a vidék, az egész ország csak csatlósa volt a fővárosi életnek, a legtöbbször minden egyéni szín és íz nélkül.” *Nyisztor Z.: Ötven esztendő* i. m. 66.

25 *Nyisztor Z.: Ötven esztendő* i. m. 79.

által szervezett nagygyűlésen – a korábbi évekhez hasonlóan – két pengőbe került, az ülőhelyek árai pedig egy és hat pengő között mozogtak. Bangha fentebb említett 1933-as írásában indítványozta, hogy legyen olcsóbb, konkrétan ötven fillér a belépődíj a nyilvános ülésekre, és csak az első sorban levő székeknek legyen egy-két pengős helyjegye. E javaslatnak megfelelően 1934-ben ténylegesen a negyedére csökkent az előszó évekhez képest a belépőt helyettesítő kütüző ára, és az ülőhelyfoglalásért is csak a korábbiaknak nagyjából felét kellett fizetni. Mindez a '30-as évek többi nagygyűlésén is lényegében változatlan maradt. (Lásd a nagygyűlési részvétel költségeit bemutató lenti táblázatot.) Sőt 1935-ben – unikumként – a második nyilvános ülésre díjtalanul lehetett belépni, hogy az AC négy szakosztályának képviselőit minden érdeklődő meghallgathassa. A '40-es évek elején rendezett három nagygyűlésen a tagsági jegyet ismét drágábban, egy pengőért árusították. Ez azonban nominálisan így is csak fele volt az 1934 előtti belépődíjnak, ráadásul a háborús infláció miatt a pengő értéke csökkent. A fentiek fényében kiigazításra szorul Nyisztor visszaemlékezésének a belépti jegyekkel kapcsolatos része. Az Actio Catholica által szervezett nagygyűlésekről nem igazán mondható el, hogy a belépődíj magas lett volna, hiszen ötven fillérért a háborús infláció előtt másfél liter tejet, egy mozijegyet vagy éppen a Nyisztor által szerkesztett Magyar Kultúra című folyóirat egy számát lehetett megvenni.²⁶

A nagygyűlési részvétel költségei (1933–43)								
	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
tagsági jegy / jelvény ára (pengőben)	2	0,5	0,5	0,5	0,5	1	1	1
ülőhelyfoglalás ára (pengőben)	1–6	0,5–2	0,5–3	0,5–2	0,3–1	0,5–2	0,5–2	0,5–3
vasúti igazolvány ára (pengőben)	0,5	0,5	1	0,5	0	1	?	–
vasúti kedvezmény (%-ban) egyéni / keresztes gyors	33/–	33/62	33/57	50/52	33/75	50/–	50/–	–/–

A NAGYGYŰLÉSEK PROGRAMJA

„[...] azok a nagyobb és bátrabb koncepciók, amelyek [...] a szép, de a maga kizárólagosságában mégiscsak akadémikusan ható szónoklatgörgeteg helyett tömegmozdításra alkalmas változatosabb és elevenebb program felállítását sürgették, ezúttal még mindig csak részben érvényesültek. Még az a régi sürgetés sem valósulhatott meg, hogy az eucharisztikus körmenet egyszerre több útvonalon haladjon az Országház tér felé és a már dél óta mozgósított ifjúság számára ne legyen ez antipedagógikus hatássá és elretentő próbatétellé.”²⁷

Az országos katolikus nagygyűlések alapvetően négyféle rendezvényből álltak össze. A nagygyűlés egyházi jellegét hangsúlyozták az olyan hitéleti események, mint a szentmise, a szentségimádás és a körmenet. A nagygyűlés közéleti jellege elsősorban a három reprezentatív, ún. nyilvános ülésen érvényesült, amelyekben kizárólag az előre kijelölt szónokok beszélhettek. Harmadikként az AC öt szakosztályának tanácskozásai

²⁶ Gianone A.: A nyilvánosság és az Actio Catholica i. m. 86.

²⁷ Nyisztor Zoltán: A katolikus nagygyűlés után. Magyar Kultúra (1934) II. 304.

említhetők, amelyek lehetőséget adtak az érdemi vitára, és ahol konkrét társadalmi célokat tűztek ki. Utolsó rendezvénytípusként a jelentősebb katolikus egyesületek gyűléseit kell megemlíteni. A nagygyűlés idején ugyanis számos közgyűlést és egyéb rendezvényeket tartottak a különböző hitbuzgalmi, szakmai és társadalmi szervezetek. Nyisztor éppen ezek túlbuzgalmát nehezményezte visszaemlékezésében, mert szerinte „nem volt szerencsés megengedni, hogy minden katolikus egyesület rálöcsölje magát [a nagygyűlésre GA] s agyonfoglalkoztassa híveit”.²⁸ Ez a probléma – kevésbé negatív élel – már a dualizmus végén felmerült, akkor több katolikus újságíró és nagygyűlési felszólaló is úgy vélte, hogy a jelentősebb szervezeteknek, mint a tanítóegyesület, a kongregációk, a Katolikus Népszövetség, a nagygyűléstől függetlenül kellene tartani országos gyűléseiket.²⁹ Bangha 1933-as írásában a kérdést úgy javasolta megoldani, hogy az egyesületi üléseket olyan időpontokra rögzítsék, amelyekkel párhuzamosan nemcsak nyilvános, de szakosztályi ülés sincs.³⁰

Ami a „nagyobb és bátrabb koncepciókat” illeti, maga Nyisztor 1930-ban a Szent Imre-év főünnepségeire reflektálva fejtette ki elképzelését a katolikus nagygyűlések megújításáról. Véleménye szerint ugyanis „tudatára kell már végre döbennünk annak, hogy ünnepségeink, katolikus nagygyűléseink hagyományos régi keretei reformra szorulnak és pedig a lehető legsürgősebben. Ma már – ha valóban tömegeket akarunk, pláne új tömegeket akarunk meghódítani és maradandó hatást kiváltani – nem maradhatunk meg a régi vágányokon, Az idők – a technika szédületes megváltozása folytán – megváltoztak fölöttünk. Ma már nem szabad azt hinnünk, hogy a szó a legnagyobb hatalom a földön s a szónokok a világ koronázatlan királyai.” Nyisztor ezért azt vetette fel, hogy „a szónoklatok mellett, [...] költészetnek, zenének, dramaturgiának, mozdulat-művészetnek mind tágabb teret kell adni.” Mindezt azzal indokolta, hogy a Szent Imre-ünnepségek közül a látványos rendezvények (mint például a dunai hajókörmenet vagy a Dienes Valéria-féle misztériumjáték) voltak igazán népszerűek, a sok szónoklatot pedig előbb-utóbb elunta a közönség. Konkrét javaslatai között szerepelt opera- vagy oratórium-előadás, filmvetítés, sőt még sportbemutató is.³¹

Három évvel később Bangha, aki a Szent Imre-év rendezvényeinek ötletgazdája volt, – többször említett írásában – részletes javaslatot készített a nagygyűlések programjának módosítására azért, hogy a tömegek számára is vonzó legyen. Többek között felvetette, hogy a beszédek mellett, illetve részben azok helyett, minden nap legyen egy látványos előadás, és a nagygyűlés legnagyobb rendezvényének számító eucharisztikus körmenetet jobban szervezzék meg.³² Bangha – Nyisztoréhoz nagyban hasonlító – elképzelését azonban többen, köztük az egyházi ranglétrán folyamatosan emelkedő Czapik Gyula, túl radikálisnak tartották, mondván, hogy így csökkenne a nagygyűlések nívója. Czapik, mint a katolikus sajtó másik reprezentánsa, Bangha írására reagálva kompromisszumos megoldásként azt javasolta, hogy csak a nagygyűlés vasárnapi programját módó-

28 Nyisztor Z.: Ötven esztendő i. m. 79.

29 Alkotmány 1913. november 10. 3.; Budapesti Hírlap 1913. november 11. 9.; Egyházi Közlöny (1913) 543. Klestenitz Tibor szíves közlése.

30 Bangha B.: Milyen legyen i. m. 398.

31 Nyisztor Zoltán: Jegyzetek a Szent Imre-ünnepségekről. Magyar Kultúra (1930) II. 205–208. E javaslatok nem mindegyike tekinthető újdonságnak, hiszen például 1926-ban az Opera a nagygyűlés alkalmával egy Szent Ferenc-oratóriumot mutatott be, 1927-ben pedig két filmet is vetítettek. Budapesti Hírlap 1926. okt. 10. 13., 1927. okt. 14. 8.

32 Bangha B.: Milyen legyen i. m. 396–398.

sítsák, a többi napé maradjon a megszokott.³³ 1934-től a nagygyűlések képe alapvetően Czapik elképzeléseit tükrözte, hiszen csak a vasárnap rendezett megnyitó nyilvános ülést tartották nagyobb tömegek előtt, a másik kettő helyszíne továbbra is a Vigadó maradt. Azonban a beszédek számát nem csökkentették, sőt 1939-től az első ülés is visszakerült a hagyományos helyszínre. Viszont az AC által szervezett nagygyűlés programjába a hagyományos két körmenet mellé további nagyrendezvények kerültek, mint például 1933-ban a Krisztus Király ünnepe a Tattersallban, az 1935-ös Gyermekek útja című misztériumjáték az Iparcsarnok előtt, 1936-ban a XI. Ince pápa Hess András téri szobrának felavatása alkalmából rendezett felvonulás, vagy az 1939-es ifjúsági ünnepség, illetve a nők esti és a férfiak éjszakai szentségimádása a Hősök terén.³⁴ A Nyisztor által felvetett bemutatók is bekerültek egy-egy alkalommal a nagygyűlés programjába: 1935-ben a Nemzeti Színház Beethoven Missa Solemnisének dramatizált változatát, 1943-ban az Uránia mozi a XII. Pius pápáról szóló Pastor Angelicus című filmet mutatta be.³⁵

Ugyanakkor a katolikus nagygyűlés leglátványosabb, legnagyobb – az 1930-as években olykor kétszázezer fős – tömegeket megmozgató rendezvénye továbbra is az eucharisztikus körmenet maradt. Ennek lebonyolítását már az 1920-as években is érte kritika, részben a mozgósított tömeg hosszú várakoztatása miatt, amit Nyisztor is kifogásolt az 1934-es jubileumi nagygyűlést értékelő, fentebb idézett cikkében.³⁶ Ezt elkerülendő javasolta Bangha, hogy négy-öt útvonalon vonuljon a tömeg a Kossuth térre. Ez ugyan nem valósult meg, de legalább 1935-ben az Országház előtt várakozóknak szerveztek programot, amelyben beszédek, zeneszámok és énekek követték egymást. 1936-ban a középiskolások nem is vonultak a körmenetben, hanem egyenest a Kossuth térre mentek, ahol az előző évhez hasonlóan énekeltek és elmélkedéseket hallgattak. 1941-ben pedig a visszatért területek ifjúságának képviselői tettek hitvallást a várakozó tömeg előtt.³⁷

Az mindenestre megállapítható, hogy gyökeres változás a nagygyűlések programjában, koreográfiájában ugyan nem történt, de az AC színre lépésével a nagygyűlés nyitott a tömegek felé.

A NAGYGYŰLÉSI BESZÉDEK

„Csak most az idők távlatából látjuk tisztán és igazán, milyen nagy horderejű s az egész ország közvéleményét megmozgató valami volt az az elhatározás, amikor a bíboros hercegprímás az addig időszerű, de nagyon is különböző témákat felölelő katolikus nagygyűlésnek egyetlen egységes tárgyat irt elő [...]. Akkor, az első pillanatban merevül vagy professzorosan hatott ez a megkötés és marsruta [...]. Akkor meg sokan sajnálták a pillanat időszerű, de égető kérdéseinek a kiesését és elmaradását, mert sokak emlékében éltek Prohászka, Wolff Károly, Bangha tün-

33 Czapik Gyula: Milyen legyen a jövő katolikus nagygyűlés? Egyházi Lapok (1933) 298–300. Czapik elképzeléséhez hasonló megoldást javasolt már 1909-ben Gerely József. Vö. Klestenitz Tibor: Gerely József karrierje – falak és választóvonalak a katolikus nagygyűlések „szürke eminenciásának” életében. Egyháztörténeti Szemle 14. (2013) 3. sz. 75.

34 Gianone A.: A nyilvánosság és az Actio Catholica i. m. 85., 88–89.

35 Nyisztor természetesen mindkét bemutatóról irt kritikát. Magyar Kultúra (1935) II. 294–295. illetve Nemzeti Újság 1943. október 2. 3.

36 A korábbi kritikákra l. Bangha Béla: A kettős katolikus nagygyűlés i. m. In: BBÖM XVIII. 448.

37 Egyházi Lapok (1935) 286.; Nemzeti Újság 1935. okt. 1. IV., 1936. okt. 6. 19., 1941. okt. 7. 12.

döklő, időszerű improvizálásai és egyáltalán a katolikus nagygyűlések megszkott őrtállásai.”³⁸

Azt, hogy a katolikus nagygyűléseken egy téma körül csoportosuljanak az előadások, már 1909-ben Gerely József, az 1920-as években Haller István és Bangha Béla, majd az 1929. októberi püspöki konferenciára az AC megszervezéséről benyújtott memorandum javasolta.³⁹ Ahogy a fenti Nyisztor-idézet mutatja, az Actio Catholica meg is valósította ezt az elképzelést. 1933-ban az AC ismertetése dominálta a beszédeket, majd 1934-től az AC éves programjának megfelelően minden nagygyűlésnek lett egy mottója (l. a lenti táblázatot), amely egyben a szónoklatok vezérfonalául is szolgált. Csupán két országos katolikus nagygyűlés lóg ki a sorból. Az 1939-esnek kettős mottója volt és – éppen a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékének felidézése miatt – májusban tartották. Azonban a szónokok csak a második mottót, az 1938/39-es AC-munkaév vezérgondolatát visszhangozták. Ezenkívül Czapi Gyulának az AC feladatairól szóló beszéde már a következő, ősszel induló év programját (Világiak Krisztus országáért) vezette fel. 1943-ban pedig a nagygyűlés vezérfonalául XII. Pius 1942-es karácsonyi beszéde szolgált, nemcsak az AC programjának mottója.

A nagygyűlések vezérgondolatai és az AC-munkaév mottói (1934–1943)		
	nagygyűlési vezérgondolat	az AC-munkaév mottója
1934	Krisztus és a család	Krisztus és a család
1935	Krisztus és a gyermek	Krisztus és a gyermek
1936	Krisztus és a falu	Krisztus és a falu
1939	Visszaemlékezés az Eucharisztikus Világkongresszusra; Szent István országa	Szent István országa
1941	Szent István országáért	Mindnyájan Szent István országáért
1942	Családmentés – nemzetmentés	Családmentés – nemzetmentés
1943	Készítsük elő a magyar jövőt szeretettel, igazsággal és munkával	Katolikusok egyházáért, hazáért, családjáért

A központi téma azonban a többi évben sem jelentette azt, hogy másról egyáltalán ne beszéltek volna. Megmaradtak a hagyományos évfordulós megemlékezések: az 1934-es XXV. Országos Katolikus Nagygyűlésen Zichy János a nagygyűlések történetére tekintett vissza, 1936-ban Hóman Bálint Buda visszavételéről beszélt az esemény kétszázötvenedik évfordulóján, 1942-ben Endrédy Vendel zirci apát Boldog Margit emlékezetét idézte fel, 1941-ben pedig végig megemlékező előadásokat tartottak a második nyilvános ülésen.⁴⁰

Nyisztor dicsérte az egységes témakör kitűzését, mert „a benyomás és hatás így állandó és maradandó lett” és „háttérbe került a szónokok egyéni varázsa vagy személyi

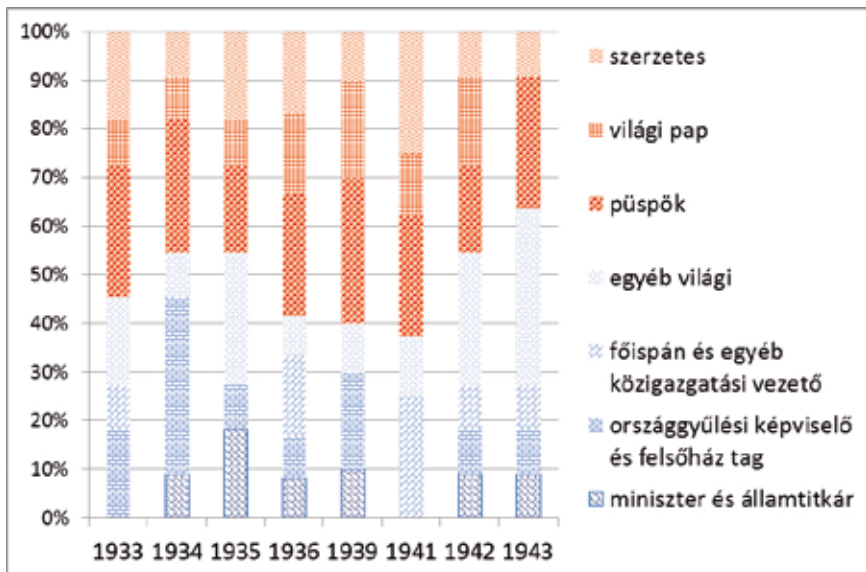
38 *Nyisztor Zoltán*: Visszapillantás a tíz évre. In: Az Actio Catholica tíz éve Mihalovics Zsigmond, az A.C. országos igazgatója beszédeinek és írásainak tükrében. Összeállította Nyisztor Zoltán. Szent István Társulat, Bp., 1943. 20–21.

39 *Klesténitz T.*: Gerely József karrierje i. m. 75.; *Bangha Béla*: Két nagygyűlés. In: BBÖM XVIII. 438., 440.; *Gianone A.*: Actio Catholica története i. m. 25.

40 Nemzeti Újság 1934. szept. 25. 16–17., 1936. okt. 6. 18–19., 1941. okt. 7. 13–14. 1942. okt. 6. 9.

hátránya”.⁴¹ E dicséretben azonban kritika is megbújt, amelyet ugyanabban a cikkében nyíltan is kifejtett:

„Adassék minden tisztelet és illesse minden hála a nagygyűlésen szereplő és tudásuk legjavát nyújtó szónokokat, de nem kevesen érezték meg azt is, hogy az úgynevezett »nagygyűk« soraikból már-már hiányoznak. Egyesek elköltöztek, mások a kor béklyójával küszködve már alig használhatók, utánpótlás pedig nincsen. A Katolikus Akció vezetőségének sürgős feladatul kell kitűznie, hogy új szint és új erőt, a legmaibb kor hangulatát kifejező és azon játszani tudó szónokokat állítson a porondra. És rendezői szempontból soha se felejtsek el, hogy minden gyűlés keretében lenni kell legalább egy olyan nagy szónoknak, aki tömeglelkesedést tud támasztani s szinte a vihar erejével, a szélvész zúgásával tud kollektív lelkesedést és akarást fakasztani.”

A katolikus nagygyűlés szónokainak foglalkozás szerinti megoszlása⁴²

Nem véletlenül írta Nyisztor az *Ötven esztendőben*, hogy „amíg a nagy hódítók éltek (Prohászka, Glattfelder, Bangha, Vass, Apponyi, Zichy, Wolff), szereplésükkel mindig eseményné avatták a gyűléseket.”⁴³ Hiányoztak neki a nagy szónokok, és ezt a véleményét – mások mellett – a Nyiszortól némileg eltérő politikai nézeteket képviselő Almásy József, a Központi Szeminárium rektora is osztotta a korszak utolsó nagygyűlése után írt értékelésében.⁴⁴ Azért természetesen nem az AC vezetősége felelős, hogy a Nyisztor

⁴¹ Nyisztor Z.: A katolikus nagygyűlés után i. m. 302.

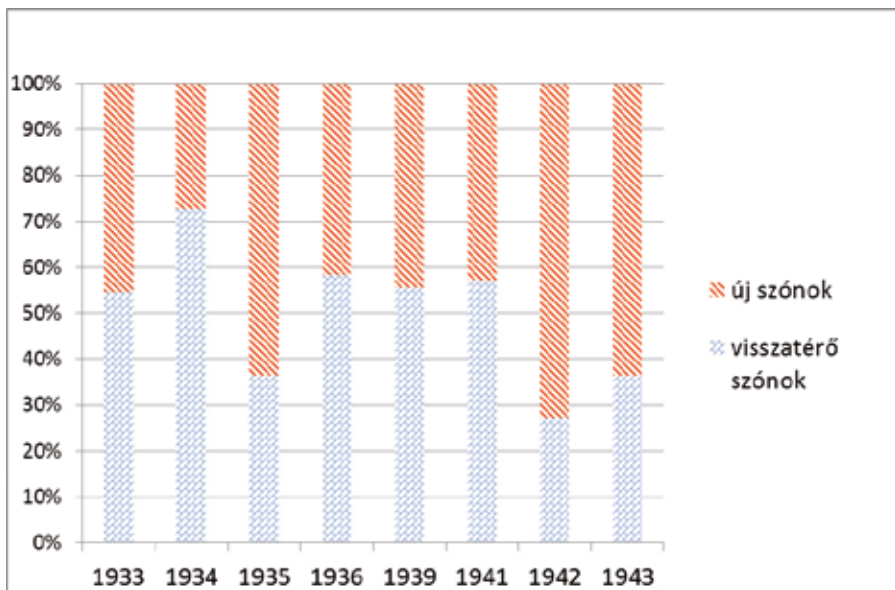
⁴² Minden szónokot csak egyszer vettem számításba, így például az egyházi személyeknél és a kormánytagoknál nem vettem figyelembe, hogy tagjai voltak-e a képviselőháznak, illetve a felsőháznak.

⁴³ Nyisztor Z.: A katolikus nagygyűlés után i. m. 303. Az idézetben Zichy alatt Zichy Nándor, a Katolikus Néppárt alapítója, és nem Zichy János az Országos Katolikus Szövetség elnöke, illetve az AC világi társelnöke értendő.

⁴⁴ Almásy József: A katolikus nagygyűlés után. Jelenkor 1943. okt. 15. 5. Esty Miklós naplójában ugyan csak rendszeresen kritika alá vette a beszédeket.

által felsoroltak nagy része már nem szerepelhetett az általuk szervezett nagygyűlésen, hiszen addigra eltávoztak az élők sorából, Bangha pedig a harmincas évek második felében már halálos beteg volt, beszédeket egyre kevésbé vállalt.⁴⁵ A Nyisztor által ugyancsak a nagy szónokok közé sorolt Tóth Tihamér is utoljára 1936-ban szerepelt előadóként, ő nem sokkal az 1939-es nagygyűlés előtt hunyt el. Almásy József – más források által megerősített – kritikájából azonban kiderül, hogy a jó szónokok hiányához az is hozzájárult, hogy az AC elsősorban az előadók pozícióját nézte.⁴⁶ Ahogy a szónokok foglalkozásbeli megoszlását mutató diagram is jelzi, nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a kormány és a parlament képviselői szót kapjanak. Ugyanakkor az 1920-as évekhez viszonyítva nem történt változás a szónokok összetételében: a politikusok (és a püspökök) akkor is domináltak, illetve hasonló volt az egyháziak és a világiak nagyjából fele-fele aránya.

Mindenesetre az újabban feltűnő vagy a már korábban is elismert, de még aktív szónoki tehetségek, legalábbis azok, akiket Nyisztor annak ítél, a korszakban kevés lehetőséget kaptak. A nagy szociológiai tudással és előadói kvalitásokkal rendelkező Varga László jezsuita vagy a kiváló népszónok Bőle Kornél domonkos például csak egy-egy alkalommal szólalt fel. Az egyszerű nép nyelvén beszélő előadók bevonása különösen az 1934 és 1936 közötti nagygyűlések megnyitó nyilvános ülésén lett volna fontos a jelenlévő tízezres tömegek miatt, mégis megmaradtak a leginkább protokolláris üléseknek.

A nagygyűlésen fellépő új szónokok aránya⁴⁷

45 Nyisztor Z.: Bangha Béla élete és műve. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Bp., 1941. 333., 351.

46 Almásy J.: A katolikus nagygyűlés után. i. m. 5.

47 Az 1933 előtti nagygyűléseket is figyelembe véve.

Nyisztor szükségesnek tartotta az új szónokok bevonását, és így a megfelelő utánpótlás biztosítását. Ez bizonyos szempontból sikeresnek tekinthető, mivel minden egyes nagygyűlésen legalább a szónokok negyede, átlagban a fele még sohasem szerepelt a nyilvános ülések előadói között. Ez különösen azt figyelembe véve jelentős arány, hogy a hercegprímás minden évben felszólalt, és a nuncius is csak akkor maradt ki, ha nem tartózkodott Magyarországon. Tehát egyértelmű, hogy az AC igyekezett új erőket bevonni, legfeljebb nem mindig találta meg a megfelelőket.

Nyisztor 1934-es nagygyűlési kritikájában a fiatalítást is fontosnak tartotta, mert „a szónokok – meglett emberek lévén – a házasság keresztény elképzelésénél tisztán és kizárólag saját világukra és körülményeikre gondoltak”, és ehhez még hozzátette, hogy „szívesen látnók és szeretettel sürgetjük munkások beiktatását is a szónokok soraiba”.⁴⁸ Az AC ennek ellenére csak egy-egy alkalommal kért fel fiatalot, illetve munkást nyilvános ülés szónokának. Míg az ifjúság szerepeltetésének volt már némi hagyománya, 1943-ban Holló István vasmunkás fellépése már új távlatok felé mutatott, amelyek igazából az 1947-es Nemzeti Mária Kongresszuson valósultak meg. A teljesség kedvéért hozzá kell tenni, hogy a fiatalok – és a nők – előtt is nyílt tér a számukra rendezett gyűléseken, amelyek helyszíne általában a Vigadó vagy a hasonló befogadóképességű Városi Színház (1940-től Magyar Művelődés Háza, a mai Erkel Színház) volt.⁴⁹

Nyisztor a beszédekkel kapcsolatban nemcsak a szóközi kvalitásokat kifogásolta, visszaemlékezésében különösen a határozott hangvételt és a kényesebb témákat hiányolta, ugyanis szerinte a

„legszerencsétlenebb volt, különösen az utolsó években, a politikai földrengés miatt túlzott óvatosságból leszűrkiteni a témakört és hangszerelést egyaránt s bűjőcskát játszva a sorsrengető kérdésekkel, ünnepéllé lesüllyedni.”⁵⁰

Nyisztorral ebben a kérdésben is egyetértett Almásy József, aki az 1943 nagygyűlés kapcsán a „tisza és erős állásfoglalást” hiányolta.⁵¹ Némileg ugyan ellentmondásos, hogy Nyisztor az AC kapcsán elismerőleg említette, hogy „sikeresen küzdött az akkor Nyugatról betörő új pogányság mételye ellen,” de lehet, hogy ezt a háború előtti évekről állította.⁵² Mindenesetre az kétségtelen tény, hogy a világháború kitörésekor az AC elfordult a közéleti témáktól, 1939 és 1942 között a világi hívek – elsősorban hittani jellegű – képzésére összpontosított. Ezt jól tükrözte a *Világiak Krisztus országáért* jelmondat, amelyet az 1939/40-es évre tűztek ki, majd a következő évre is meghagytak. 1941/42-ben pedig csak a mottót változtatták meg a korábbi program folytatása mellett. Ráadásul 1940-ben nagygyűlést sem szerveztek, az erdélyi bevonulás körüli politikai helyzet miatt. 1941-ben pedig az ország revíziós sikereinek ünneplése nyomta rá bélyegét a rendezvényre. Az 1942/43-as program ugyan ismét politikai jellegű témát vett elő, de az AC vezetői annak kidolgozásakor hangsúlyozták, hogy csak annyiban foglalkoznak közéleti kérdésekkel, „amennyit a bekövetkező események megengednek.” Az AC óvatossága magyarázható azzal, hogy a második világháború kitörésekor bevezették a cenzúrát. Ezenkívül a kor-

48 Nyisztor Z.: A katolikus nagygyűlés után i. m. 303.

49 1924-ben Lotz Antal, 1932-ben Szentpétery Gyula, 1935-ben pedig Kalmár János szerepelt az ifjúság szónokaként. A Szegeden rendezett első alföldi katolikus nagygyűlésen is szerepeltettek fiatalokat és munkáslányokat a részgyűlések szónokai között. Klestenitz T.: Az első alföldi katolikus nagygyűlések i. m. 68–72.

50 Nyisztor Z.: Ötven esztendő i. m. 79.

51 Almásy J.: A katolikus nagygyűlés után. i. m. 5.

52 Nyisztor Z.: Ötven esztendő i. m. 78.

mányzat hangsúlyt fektetett arra is, hogy a papság prédikációiban se szóljon az ország szövetségei ellen. Ezt az egyházi vezetés, amely az AC működésére és így a nagygyűlések szervezésére meghatározó befolyást gyakorolt, igyekezett respektálni, különösen Teleki Pál és Kállay Miklós miniszterelnöksége idején. Azonban az 1943-as nagygyűlés vezérfonalául választott – az AC vezetői szerint „enciklikaszerű fontosságú és hatású” – karácsonyi beszéd különösen aktuálisnak tekinthető. S bár a szónokok valóban óvatosan fogalmaztak, Markos Olivér államtitkár és Homonnay Tivadar budapesti főpolgármester beszédének egyes részei nyíltan az emberi jogok védelmére szólítottak fel.⁵³

Érdeemes megvizsgálni ebből a szempontból Nyisztornak *A félremagyarázott és az igazi katolicizmus* című beszédét, amelyet az 1942-es, utolsó előtti nagygyűlésen mondott.⁵⁴ Ebben a kereszténységet érő vádak megválaszolásával foglalkozott. Kifejtette, hogy a kereszténységnek nem az az elsődleges feladata, hogy földi boldogságot teremtsen, és kárhoztatta azokat a mozgalmakat, amelyek „ha kell erőszakkal s a természet törvényeinek felrugásával is [...] a teljes földi boldogság feltételeit” kívánják megteremteni, márpedig ez ellentétes a „keresztény másvilágisággal”.⁵⁵ Azaz, ha nem is nevesítve, de elítélte mind a kommunista, mind a nemzetiszocialista eszméket. A nemzetiszocializmussal rokonszenvező magyar mozgalmakat azért is elmarasztalta, mert „a kereszténység jelszavait hangoztatják unos-untalan s közben politikai- vagy társadalmi eszmények kedvéért már rég búcsút mondtak a kereszténység egyik-másik, sokszor legfőbb és legalapvetőbb dogmáinak.”⁵⁶ Nyisztor kitért arra a minden háborús időben újra és újra felmerülő problémára, nem mondott-e csődöt a kereszténység mint a béke vallása, ha kétezer évvel Krisztus születése után is folyik a vér és tobzódik a gyűlölet. Nyisztor a kérdésre válaszolva egyrészt hangsúlyozta, hogy a nemzetközi béke megvalósítása alapvetően nem a kereszténység feladata, másrészt hivatkozott XV. Benedek és XII. Pius pápáknak a béke megőrzésére és a háborús sebek enyhítésére tett erőfeszítéseire.⁵⁷ Nyisztor beszéde jelzi, a háborús évek nagygyűlésein is lehetősége volt arra a szónokoknak, hogy aktuális problémákról bátran beszéljenek. Ennek fontosságát egyébként beszéde végén is hangoztatta, amikor azt mondta: „ne az legyen a keresztény jelszó, hogy hallgassunk és lapuljunk, míg a vihar elszáguld a fedelünk felett, hanem hogy kiálljunk a viharba és túlharsogjuk akár a felszabadult elemek tombolását.”⁵⁸

53 Gianone A.: *Az Actio Catholica története* i. m. 57–61., 147–148.

54 A beszédet a Magyar Kurír 1942. október 6-i II. kiadásának 3. oldala és vele megegyezően a Nemzeti Újság 1942. október 8-i számának 5. oldala erősen rövidítve közölte. A teljes beszéd csak az AC kiadványában jelent meg (I. 6. jegyzet), a beszéd ismertetése is ez utóbbi alapján történt.

55 Nyisztor Z.: *A félreértett és az igazi kereszténység* i. m. 74.

56 Uo. 71. A Magyar Kurír tudósításában aláhúzással kiemelve.

57 Uo. 76.

58 Uo. 77. Mind a Magyar Kurír, mind a Nemzeti Újság tudósításában aláhúzással kiemelve.

GYAKORLATI PROGRAM MEGHIRDETÉSE

„nem elégedtek meg a szónoklatokkal, hanem javaslatokat tettek, konkrét társadalmi feladatokat tűztek ki, s azokat rákövetkező évben számon kérték. Sajnos, ez az üdvös gyakorlati vonás lassankint elfakult, s a végén teljesen elsikkadt.”⁵⁹

A dualizmus idején rendezett országos katolikus nagygyűléseken a szakosztályi ülések határozathozatallal záródtak.⁶⁰ Így például az 1909. augusztus végén rendezett szegedi nagygyűlés határozatban kérte a püspököket a katolikus lapok támogatására szolgáló sajtóvasárnapok intézményének meghonosítására, és ennek a kérésnek a főpapok eleget is tettek.⁶¹ A számos gyakorlatias határozat mellett ugyanakkor sok javaslat csak a jámbor óhajok szintjén mozgott, így nem csoda, hogy papíron maradt, emiatt a nagygyűléseket szervező Országos Katolikus Szövetséget már a dualizmus idején számos kritika érte.⁶² Az 1922-es nagygyűlés után a püspöki kar kiküldött egy bizottságot a probléma megvizsgálása céljából. E bizottság javaslatait (pl. egyházmegyei napok tartása, amelynek témája a nagygyűlési határozatok végrehajtása lenne) azonban az 1923. március 16-i püspökkari értekezlet meglehetősen tartózkodóan fogadta, emiatt a nagygyűlési határozatok végrehajtását célzó reformkísérlet elhalt. 1924-től kezdve a szakosztályi üléseket egyszerűen kihagyták a programból, mert Bangha Béla szavaival élve: „kiderült, hogy a végrehajtás nem felelt meg a szépen kicirkalmazott határozatoknak s évről-évre újból ugyanazokat a határozatokat kellett megismételni”.⁶³

Az Actio Catholica életre hívásával azonban megváltozott a helyzet: létrejött egy olyan országos központ, amelynek csápjai elvileg leérték az egyházközségekig és a katolikus egyesületekig is. Ahogy azt Mihalovics Zsigmond az 1934-es nagygyűlés előtt írta:

„Az első nagygyűléseken gejjzirként bugyogott elő a katolikus tettek vágya, határozatok tódultak egymás hátára. Ám nem volt intézmény, mely azokat megvalósíthatta volna. Ma készen áll az Actio Catholica hatalmas hálózata, várva az egységes vezényszavakat, hogy az egész ország egyszerre induljon munkára ugyanazon célokért.”⁶⁴

Nem véletlen tehát, hogy 1933-ban, az első Actio Catholica által szervezett országos katolikus nagygyűlésen ismét tartottak – az AC tagozódásának megfelelően – szakosztályi üléseket, sőt a nagygyűlés záró nyilvános ülésén az éves programot is ismertették. E programot a nagygyűlés után részleteiben kidolgozták az AC országos központjában és kiadták egy külön füzetben. 1934-től a meghirdetendő program már jóval a nagygyűlés előtt kialakult. Az AC-központ felvázolta elképzeléseit, ezt véleményezte és adott

59 *Nyisztor Z.*: Ötven esztendő i. m. 78.

60 Az 1900-as első nagygyűlésen huszonegy témában hoztak határozatot. A magyar katolicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott Országos Katolikus Nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17-19-én. Kiadja Gyürky Ödön. Buschmann F. Könyvnyomdája, Bp., 1900. 271–287.

61 *Klestenitz Tibor*: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. Complex, Bp. 2013. 82–83.

62 *Klestenitz T.*: A katolikus nagygyűlések i. m. 115.

63 Püspökkari tanácskozások i. m. I/108., I/117. *Bangha Béla*: Seregszemle. In: BBÖM XVIII. 444. Érdekesképpen megemlítendő, hogy Nyisztor a 30. nagygyűlés alkalmával némileg másképp aposztrofálta ezt a problémát, szerinte: „a magyar katolicizmus szervezetileg már annyira kiépült és differenciálódott, hogy minden kérdésnek akadt gazdája, vagy született határozati javaslat nélkül is a katolikus buzgóság ihletésére, önálló fellépésű is erejű mozgalma”. *Nyisztor Zoltán*: A Katolikus Nagygyűlések harminc éve. In: XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 8. Nyisztor egyrészt nyilván nem akart ünneprontó lenni, másrészt utalhatott volna a nagygyűlési határozat nélkül megszerveződő KALOT példájára.

64 Beharangozás. 1934. augusztus. In: Az Actio Catholica tíz éve i. m. 109.

esetben módosította az AC egyházmegyei igazgatóinak értekezlete, majd a püspöki kar tavaszi ülése hagyta jóvá. A nagygyűlés tehát csak az éves program nyilvánosság elé terjesztésében játszott szerepet.⁶⁵ Ennek következtében viszont nem igazán alakulhatott ki érdemi eszmecsere a nagygyűlések szakosztályi ülésein. Ezt jelzi a Nemzeti Újság 1934-es tudósítása is, amely ugyan élénk vitát említett, de azt nem részletezte, hanem helyette felsorolta a hozzászólók neveit.⁶⁶ Nyisztor pedig kendőzetlenül így fogalmazott:

„Aki az igazságot szolgálni akarja, annak a történelmi hűség kedvéért azt is meg kell jegyeznie, hogy a szakosztályi gyűlésekkel baj van. Az elnökök és az előadók ugyan mindent megtettek a siker érdekében, a vita azonban kétségbeesztően szürke, suta s mint a tapasztalat fizikailag is megmutatta, a közönség nagy részét csendes, békés, déli álomba ringató volt.”⁶⁷

A következő évben, feltehetően a fenti tanulságok miatt, már nem is szerveztek külön szakosztályi gyűlést, hanem a II. nyilvános ülést nevezték ki az AC szakosztályok együttes ülésének. 1936-tól kezdődően pedig teljesen kikerültek a katolikus nagygyűlések programjából, csak a sajtószakosztály tartott vezetőségi ülést az 1940-es évek három nagygyűlésén. Más forrásokból az is kiderül, hogy a szakosztályok munkája a nagygyűléseken kívül is meglehetősen lanyha volt, csak 1942-től érzékelhető némi javulás.⁶⁸ Mindezek ellenére az Actio Catholica országos központja jelentős szerepet játszott a program végrehajtásában. Többek között beszédvázlatokat készítettett és küldött szét az AC helyi szerveinek tekintett egyházközségeknek, amelyek azok alapján előadásokat szerveztek a híveik számára, általában a – mezőgazdaságból élők számára több szabadidőt biztosító – téli időszakban. Az AC-központ ezenkívül különféle mozgalmakat indított: 1941/42-ben a vasárnap megszenteléséért és a káromkodás ellen, vagy 1943-ban katolikus diákokthonok létrehozására. Az éves program végrehajtásáról pedig – kitöltendő kérdőívek küldésével – beszámolót is kért az egyházközségektől a májusban záródó AC-munkaév végén.⁶⁹

Így tehát Nyisztor visszaemlékezése pontatlan: míg az 1933 előtti évtizedben valóban eltűnt a konkrét programadás az országos katolikus nagygyűlésekről, addig az Actio Catholica éppenséggel visszahozta azt. Igaz, maga a program nem a nagygyűlésen született meg, ott csak nyilvánosságra hozták, és a program végrehajtását a kortársak – ahogy a korábbi nagygyűlések esetében is – nem tartották megfelelőnek.⁷⁰

* * *

65 *Gianone András*: Hagyomány és megújulás a XXIV. Országos Katolikus Nagygyűlésen In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések i. m. 455–462. Megjegyzendő, hogy több forrás tanúskodik arról, hogy a dualizmuskori nagygyűléseken is előre megszövegezték a határozati javaslatot. Erre példaként l. *Klstenitz Tibor*: A pártpolitika a dualizmus korának katolikus nagygyűlésein. *Egyháztörténeti Szemle* 15. (2014) 3. sz. 50.

66 *Nemzeti Újság* 1934. szept. 25. 21.

67 *Nyisztor Z.*: A katolikus nagygyűlés után i. m. 304.

68 A *Korunk Szava* folyóirat többször is utal erre: Az idő sodrában. *Korunk Szava* (1934) 379.; *Széchenyi György*: A katolikus nagygyűlés után. *Korunk Szava* (1935) 321.; *Széchenyi György*: A XXVII. Katolikus Nagygyűléshez. *Korunk Szava* (1936) 357. Ugyanezt támasztja alá az 1938 utáni évekről Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatója is. *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 109–110.

69 *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 48–49., 67–69., 101–102.

70 L. a szerkesztő, Czapik Gyula véleményét egy nagygyűléssel kapcsolatos cikkhez: „a célkitűzés helyi viszonyok szerinti részletezése és aztán a mindenhol való megvalósítás komoly munkája sekély, sőt sokhelyt gyenge”. *Szeberényi László*: A katolikus nagygyűlések mérlegén. *Egyházi Lapok* (1936) 257.

A fentiekben végigtekintve most már csak az a kérdés, Nyisztor bevezetőben idézett két értékelése közül melyikhez áll közelebb az Actio Catholica által szervezett katolikus nagygyűlések képe: az, amelyik a hanyatló véget, vagy az, amelyik az AC „derekas munkáját” festi az olvasó elé. Persze az AC pozitív értékelésénél figyelembe kell venni Nyisztor baráti kapcsolatát Mihalovics Zsigmonddal, akit egyébként az *Ötven esztendő*ben azok közé sorolt, akik a hódítók nyomán jártak.⁷¹ Az bizonyosnak tűnik, hogy Nyisztor kortársként jónak tartotta azt, hogy az AC központi téma köré szervezte a nagygyűléseket és azokhoz kapcsolódóan éves munkaprogramot adott, de kifogásolta a beszédek nivójának csökkenését és a nagygyűlési program alkalmatlanságát a tömegek megszólítására. Érdekes ugyanakkor, hogy visszaemlékezőként kárhoztatta a tömegek igényeit jobban figyelembe vevő, a látványra, tehát a külsőségekre nagyobb hangsúlyt helyező nagygyűlést, amelyet Bangha javasolt 1933-ban és kortársként Nyisztor is támogatott. Talán Almásy Józsefnek lehet igazat adni, aki ezt értékítélet nélkül, pusztán tényként rögzítette 1943-ban, hogy míg „valaha a nagygyűlés inkább kongresszus volt”, „az utóbbi évtizedek folyamán mindinkább tömegdemonstráció és propaganda szerepét tölti be a katolikus életben.”⁷²

Az *Ötven esztendő*ben felvetett problémák közül egyes esetekben a visszaemlékezéseknél természetes időbeli elmosódás érhető tetten, hiszen a Nyisztor által kárhoztott jelenségek közül a programadás hiánya az 1933-at megelőző évtizedre inkább igaz, mint utána, és ez érvényes a tömegek részvételét a nyilvános üléseken lehetetlenné tevő magas belépti díjakra is. Más problémák (mint például a fővárosi helyszin) pedig egyformán jellemezték az 1920-as és az 1930-as évtizedeket, valamint a háborús éveket. A legnehezebben talán a legfontosabb kritika jogosságát lehet értékelni: valóban „túlzott óvatosság” jellemezte a legutolsó nagygyűléseket? A Magyar Kultúra Tollhegy rovatának szerzőjeként támadó jellegű írásokat közlő és általában is erősen kritikus Nyisztor szemében mindenképpen. A korabeli egyházi vezetés szemszögéből azonban talán érthető, hogy háborús helyzetben, az egyházak tevékenységét alapvetően támogató kormánnyal szemben nem akart nyíltan fellépni, és problémák esetén célravezetőbbnek tartotta a bizalmas megbeszéléseket. A nagygyűlések ezekhez ugyanakkor háttérrel szolgáltattak. Ahogy Esty Mikós az AC szervezési szakosztályának akkori elnökeként az 1943-as nagygyűlést összegezve írta: „erőt kell felmutatnunk és akkor maguk a hatalmi tényezők fogják keresni a velünk való kollaborációt”.⁷³ Esty az AC alelnöki értekezletén úgy vélte, hogy mindenképpen érdemes volt megtartani a nagygyűlést. Minden kritikája ellenére maga Nyisztor is hasonlóképpen összegezte visszaemlékezésében az utolsó időszakot:

„még így is megvolt a Katolikus Nagygyűlések jelentősége, mert mint seregszemle az öntudatot növelte, az államhatalom s a romboló irányzatok felé erőt mutatott, s alkalmat adott a katolicizmusnak ország-világ előtt hallatni szavát a legégetőbb kérdésekről.”⁷⁴

71 „[...] őszinte és termékeny barátság fűzött Mihalovics Zsigmondhoz [...] az otthon töltött utolsó tíz évben velem beszélte meg minden tervét, énám hallgatott a legtöbbször, én álltam a szívéhez legközelebb és kölcsönösen sokat köszönhattünk egymásnak.” *Nyisztor Zoltán: Vallomás magamról és kortársaimról.* München, 1974. 122..

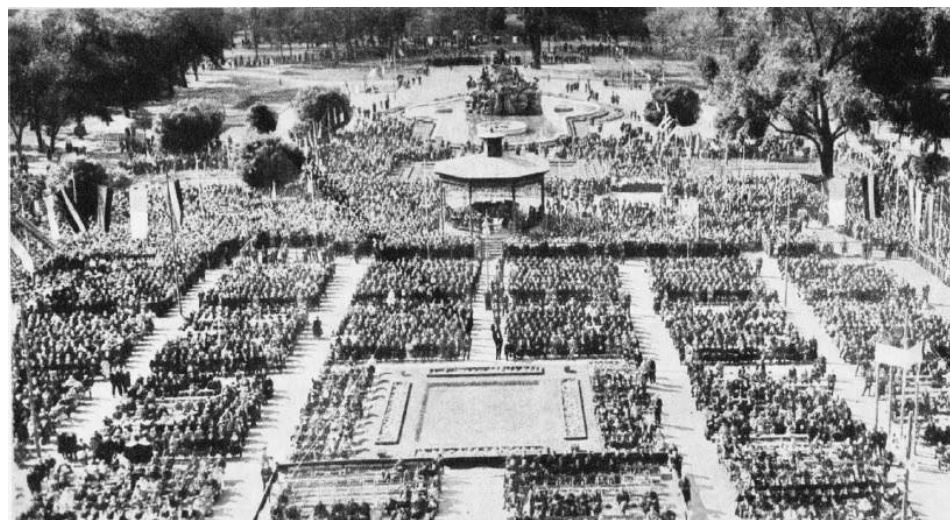
72 *Almásy J.: A katolikus nagygyűlés után* i. m. 5.

73 SZIT Esty Miklós naplója 1943. október 5.

74 *Nyisztor Z.: Ötven esztendő* i. m. 79.

A katolikus nagygyűlés logója a Nemzeti Újságban

Az 1935-ös nagygyűlés megnyitója az Iparcsarnok előtt

Az 1936-os nagygyűlés plakátja

A kereszties gyors hírverése a Nemzeti Újságban

Nyisztor beszél a XXX. Országos Katolikus Nagygyűlésen

BAKÓ BALÁZS

MIKES JÁNOS PÜSPÖKI SZOLGÁLATA
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATT

Az I. világháború kitörésének évében a szombathelyi egyházmegye élén gróf Mikes János¹ püspök állt immár két éve. A fiatal, ambiciózus püspök a jezsuitáknál végzett tanulmányai² és erdélyi egyházmegyei szolgálata³ után, 1912-ben került a számára ismeretlen⁴ Nyugat-Magyarországra. Arisztokrata származás, a Habsburg-dinasztia iránti feltétlen hűség, ugyanakkor a modern világra való nyitottság, szociális érzékenység és aktív társadalmi szerepvállalás egyaránt jellemezte személyiségét. Első püspöki éveiben mindennek látványos jelét is adta: 1913-ban Szombathelyre hozatta az egyházmegye védőszentjének, Szent Mártonnak az ereklyéjét, ami nagyszabású, országos méretű ünnepség lett.⁵ Az aktív társadalmi szerepvállalás jegyében Egyházmegyei Takarékpénztárt alapított az egyházi pénzek korszerű kezelésére és társadalmi hasznosítására.⁶ A püspökség tulajdonában lévő Szombathelyi Újságot napilappá fejlesztette, amivel alaposan átalakította a helyi sajtóviszonyokat és rendszeres megjelenést biztosított a keresztyén köröknek.⁷ Az I. világháború kitörésével azonban egy időre lezárult a látványos alkotásoknak a kora. A nagy háború éveiben a püspök aktivitása olyan területeken nyilvánult meg, amit a korszellem és a társadalmi szükségletek igényeltek tőle.

Az egyház hétköznapi jelenlétét és társadalmi szerepvállalását talán az mutatja leginkább, hogy Mikes a háború alatt több alkalommal is szózatot intézett a papsághoz és a hívekhez, mert fontosnak tartotta, hogy gondolatai eljussanak a közvéleményhez. Nyilvánvalóan ezzel iránymutatást akart adni és kezdeményezően lépett fel a társadalomszervezés területén. Elsőként a szarajevói merénylettel kapcsolatban szólt már a tett másnapján, június

1 Gróf Mikes János (1876 Zabola –1945 Répceszentgyörgy) életéről bővebben *Székely László*: Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről. Magyar nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2009.; *Bakó Balázs*: Mikes János, a szombathelyi egyházmegye püspöke. Doktori disszertáció. ELTE, Bp., 2013.

2 Mikes 1885–1891 között a kalsburgi jezsuita kollégiumban, majd 1894-től 1899-ig az innsbrucki egyetem teológiai karán, a Canisianumnak volt a diákja.

3 1899-től 1901-ig káplán Gyergyóalfaluban, majd ugyanott plébános 1906-ig, amikor Székelyudvarhely plébánosa és főesperes lett.

4 Egyetlen kapcsolata az volt, hogy sógora, Kyd Sándor a Vas megyei Gyimótfalván bérelt birtokot és itt is élt Mikes nővérével, Zsófiával. Mikes Zsófia 1911. augusztus 1-én kelt levele. Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (Szombathely; =SZEL) Mikes János iratai Missilis 1911.

5 *Melega Miklós*: Az 1913. évi Szent Márton ünnep. Szombathely, 2010.

6 *Bakó Balázs*: A „püspökség bankja”. Vázlat a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékpénztár történetéhez. Vasi Szemle 62. (2008) 6. sz. 686–692.

7 A Szombathelyi Újság 2013. március 1-jétől jelent meg napilapként, amit már elődje, István Vilmos is tervezett, de megvalósítani már nem maradt ideje. Mikes így egy előkészített fejlesztést támogatott, illetve megteremtette a napilap működésének anyagi forrásait. *Bakó B.*: Mikes János i. m. 98–104.

29-én. A gyászkeretes püspöki levélben mélyen elítélte a merényletet és dicsérőleg szólt az elhunyt trónörököséről. Bár Ferenc Ferdinánd megítélése Magyarországon nem volt éppen pozitív⁸ a politikai körökben, Mikes azonban alkalmas és felkészült jövendőbeli uralkodóként jellemezte, kiemelve személyes erényeit is: gyakorlatias vallásosságát és példás családi életét.⁹ Nem mulasztotta el hangsúlyozni a nemzet együttérzését az agg uralkodóval, akit oly sok csapás ért már hosszú uralkodása alatt.¹⁰ Ugyanakkor már ennek a körlevélnek a záró bekezdésében feladatot is adott a keresztény társadalomnak. A merényletben elvetemült, „a züllés útjára tévedt” fiatalokat látott, ezért az ifjúság keresztény erkölcsök szerinti nevelését hangsúlyozta, amely az egyedüli megakadályozója lehet a téves eszmék terjedésének.¹¹ Ez a gondolat előrevetítette, hogy a nehéz időkben milyen feladatot szánt a püspök a papságnak. Következő körlevele augusztus 1-jén kelt és a hadüzenethez kapcsolódott. Miközben az európai országokat azokban a hetekben a háborús lelkesedés jellemezte, Mikes ezzel párhuzamosan az aggodalmat helyezte a lelkesedés mellé. Nyilvánvalóan nem tehette meg, hogy letörje a háborúba indulók bizodalját, és maga is jogosnak minősítette a király döntését, mint a nemzet védelmét. Ugyanakkor a körlevélből hiányzik az igazi lelkesedés, sokkal inkább a fájdalom és az aggodás uralja. Bár maga a püspök a hosszú békeévek gyermeke volt, így nem szerezhetett közvetlen háborús élményt, mégis meglepően tisztán és már előre világosan látta a háborút kísérő nehézségeket. Így a körlevél végén rögtön praktikus intézkedésekről is tájékoztatta a papságot. Meg kellett oldani a katonai szolgálatra behívott lelkészek helyettesítésének ügyét és a háború okozta munkaerőhiány miatt terjedő vasárnapi munkavégzés problémája is felmerült.¹² A háborúval kapcsolatos fenntartásának nyíltan nem adhatott hangot, de mindkét körlevélből egyfajta visszafogottság érződik. Jól mutatja ezt az is, hogy a háború megindulását bejelentő körlevélnél jóval terjedelmesebb az, amelyikben tudatja X. Pius pápa halálát.¹³ Feltehetően saját véleményét fogalmazta

8 *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp., 2000. 85.

9 A főherceg a Habsburg családi törvénynek ellentmondva szerelemből, rangon alul házasodott. Életrajza semmiféle kicsapongását nem tudta feljegyezni. A leírások szerint ideje nagy részét családijával, felesége és három gyermeke társaságában töltötte. *Heller Hermann*: Ferenc Ferdinánd főherceg az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse. Bp., 1911. 11–12.

10 Feltehetően Rudolf trónörökös öngyilkosságára, illetve Erzsébet királyné meggyilkolására gondolt.

11 SZEL Püspöki körlevelek 1914. IX. 3849. Mikes itt pontosan nem fejt ki, hogy milyen téves eszmékre gondol, de az 1916 karácsonyára kiadott körlevelében erről így ír: „A nemzetek jónak látták, hogy Krisztus eszményei helyett új eszményeket írjanak zászlaikra. A testet csak földi jókkal akarták boldogítani s a lelket csak a kultúra áldásával akarták kielégíteni, a Krisztusban való testvériség helyébe egy Krisztus nélküli, csupán az emberiségen alapuló testvériséget akartak helyezni s azt hitték, hogy egy eljövendő világbékében megadtak az emberiségnek mindent, ami a boldogsághoz szükséges. Ekkor jött a világháború és valamint a földrengés ereje romba dönti mindazt, ami útjába esik, úgy döntötte romba mindezeket a hamis eszményeket. Bebizonyult, hogy a nemzeti érzések erősek és kiirthatatlanok.” A békéről. Szombathelyi Újság 1916. dec. 24. 2.; „És a veszély órái azt is mutatják, melyek azok a világnézetek, és melyek azok a társadalmi rétegek, melyekben a Magyar Nemzet ereje rejlik! Az erős keresztény hit, az ezen hitből fakadó erő, önmegtagadás, önfeláldozás teszük hősokké katonáinkat a csatában, nyújtanak vigasztalást és nyugodt bizalmat itthon maradt családjaiknak.” *Mikes János*: Az Erősség Lelke. Szombathelyi Újság 1915. máj. 23. 1.

12 SZEL Püspöki körlevelek 1914. X. 4565.

13 SZEL Püspöki körlevelek 1914. XII. 4725. Mikesnek a X. Pius pápa iránti feltétlen ragaszkodása abból fakadt, hogy személyes kapcsolat is fűzte hozzá. Még szemináriumi korában találkozott Sarto bíborossal, az akkori velencei pátriárkával, akire igen jó benyomást tett a fiatal papnövendék. Mikes naplóbejegyzése 1897. április 24. és 28. SZEL Mikes János iratai. 3. dob. Mikes napló VIII.; Mikes répcseszentgyörgyi oltárán bekeretézve őrizte a később szentté avatott pápa levelét, amit Mikes újmiséje alkalmából küldött. *Székely L.*: i. m. 53–54.

meg, amikor ezt írta: „A katolikus egyház feje mélyen átérezte azt a siralmas pusztítást, melyet a nemzetek ellenségeskedése hagy lelkekben és országokban egyaránt.”¹⁴

Alig telt el két hét a háború kezdete óta, Mikes újabb, már ténylegesen gyakorlati kérdésekkel foglalkozó körlevelet küldött az egyházmegye papságának, amelyben a papok feladatairól szolt a háború idején.¹⁵ A rendkívüli helyzet eszerint megköveteli a papság még nagyobb társadalmi feladatvállalását. Az egyház kötelessége, hogy a bizonytalan közállapotok ellenére is stabilitást mutasson, és ezt az egész társadalom felé közvetítse. A papságnak a lelkipásztori teendők mellett nagyobb részt kell vállalnia a közéletben.¹⁶ Kiemelt feladata, hogy nyugtassa meg a híveket és oszlassa el a felmerülő hamis híreket. Az események magyarázatában aktív szerepet kell vállalnia, hogy a hívek eligazodhassanak a történésekben, ezáltal nem engedi át a háborúról szóló diskurzusban a kezdeményezés jogát egy meg nem nevezett erőnek, – a helyi viszonyok ismeretében – a baloldalnak.

Minden korábbinál fontosabb feladat lett a karitatív tevékenység: a papságnak vállalnia kell az anyagi segélyezés szervezését és a családok terheinek könnyítését, például napközi gyermekotthonok felállításával segítve a dolgozó anyákat.¹⁷ Az előbbi gondolat jegyében, Mikes utasításának megfelelően több alkalommal is gyűjtést szerveztek az egyházmegyében, például 1914 karácsonyára mintegy 300 000 korona gyűlt össze a katonák ajándékára, ami igen jelentős összegnek számított.¹⁸ Mikes buzdítására a hadikölcsönjegyzések is sikeresek voltak.¹⁹ A háború folyamán még többször írt fontos iránymutatásokat, gyakorlati tanácsokat tartalmazó körleveleket. Ezek a háború következtében megjelenő kolerás megbetegedésektől kezdve a hadsereg szükségleteinek kielégítésén át (pl. szederlevelek gyűjtése, fémhulladékok beszolgáltatása, harangok összeírása és bevonultatása) a hadifogyokkal való kapcsolattartás módozataig terjedtek.²⁰ 1915 nyarán újból megismételte, hogy mennyire fontos a papság feladatvállalása. Így ír erről: „A háború, mint sok tekintetben új szempontokat tárt fel, úgy számos gyakorlati kérdést vetett felszínre. Ezekkel az alakulásokkal megismertetni a népet és a felöltő kérdésekben tájékoztatni manapság, a történelmi időkben sokszoros fontosságú feladat. És kinek volna ez kedvesebb kötelessége, mint éppen a lelkipásztoroknak, kikre ma elsősorban hárul az a nemes feladat, hogy az itthon maradtakat együttérző szeretettel ve-

14 SZEL Püspöki körlevelek 1914. XII. 4725.

15 SZEL Püspöki körlevelek 1914. XI. 4650.

16 Papjai figyelmébe ajánlotta a községi gazdasági bizottságok támogatását, illetve kérte, hogy segítsék a mezőgazdasági szerződések megkötését, így támogatva az aratás biztonságos lebonyolítását. A főpásztor szava a mezőgazdasági munkák elvégzése érdekében. Szombathelyi Újság 1915. febr. 24. 2.; A megyéspüspök felfüggesztette a vasárnapi munkaszünetet. Szombathelyi Újság 1915. jún. 9. 2.

17 SZEL körlevelek 1915. X. 3163.

18 A hadsegélyező hivatal a megyéspüspökhöz. Szombathelyi Újság 1915. január 13.; SZEL Püspöki körlevelek 1914. XVII. 6212.

19 SZEL Püspöki körlevelek 1914. XVII. 5959.; 1915. VII. 2151.; 1915. XV. 4231.; 1916. VI. 1659.; 1916. XIV. 4963.; 1917. VI. 2490.; 1916. VII. 5741.; Megyéspüspökünk a II-ik hadikölcsönről. Szombathelyi Újság 1915. máj. 18. 2.

20 SZEL Püspöki körlevelek 1914. XVI. 5817., 5819–5822., XVII. 6210., XIX. 6496.; 1915. IV. 951., 954., V. 1455–1457., VII. 2155–2156., 2159., VIII. 2704., 2706–2707., X. 3160., 3163–3165., XI. 3621–3623., XVI. 3867–3868., XV. 4232.; 1916. II. 333., III. 601., 603., V. 1325., 1324., VI. 1651., 1656., 1657., 1659., VII. 2338., 2343., 3227., 3244., VIII. 3292–3294., X. 3874., XI. 4030–4032., 4038., XIV. 4963., XV. 5098.; 1917. II. 847., III. 1689., 1693., V. 2385., VI. 2490–2493., VII. 2752., VIII. 2925., IX. 3079., X. 3825., XII. 4590–4591., XIII. 4595., XIV. 4894., XV. 5010–5012., 5015., XVI. 5048., 5050., 5051., XVII. 5738., 5740–5742.; 1918. III. 837., 842–844., V. 2486–2488., 2490., 2491., 2493., VII. 3732–3734., VIII. 3775., 3776., IX. 4638.

zessék, bátorítsák és vigasztalják.”²¹ Külön megemlítette a problémák közül az alkohol romboló hatása elleni küzdelmet.

Mikes a karitatív vállalkásokban maga is élen járt. A püspöki elemi iskola katonai kórházzá alakult 1914 őszétől 1916 áprilisáig.²² 1914. augusztus 6-án a püspök arról értesítette Herbst Gézát, Vas vármegye alispánját, hogy a répcseszentgyörgyi püspöki kastélyban a Vöröskereszt segítségével 80 ágyas kórházat rendez be.²³ A kórház szeptember 15-én nyílt meg egy műtővel, illetve egy 24 és egy 26 ágyas kórteremmel. A betegek ellátásának költségeit a püspök fedezte, gyógyszerekről pedig a Vöröskereszt gondoskodott. Az orvosi feladatokat dr. Nagy Károlyra, a szomszédos község, Hegyfalu orvosára bízta. A sérültek ápolását egy vöröskeresztes ápolónő, két kispap, a püspök édesanyja, Mikes Benedek grófné, Ilona nővére²⁴ és két unokahúga²⁵ végezte. Az intézmény tartalékkórházként működött, ahol nemcsak ápolást, hanem a sebesültek utógondozását is végezték. A környék birtokosait is sikerült megnyernie, akik főleg ruhaneművel támogatták a kezdeményezést.²⁶

A püspök anyagi helyzete két évig tette lehetővé a kórház működését. 1916 novemberétől a répcseszentgyörgyi gazdaságot a büki cukorgyár vette bérbe, így a kórház megszűnt.²⁷ 25 hónapi fennállása alatt 539 sebesült katonát ápoltak itt.²⁸ Feloszlata után a püspök a modern felszerelést és a teljes gyógyszerkészletet a szombathelyi gyermekkórháznak ajándékozta.²⁹

Mikes a magyar püspökök között egyedülálló módon személyes tapasztalatokat is szerzett a háborúról, ugyanis kétszer utazott el a frontra, hogy meglátogassa az egyházmegyéből frontszolgálatot teljesítő katonákat. Az első útra 1917. június 15-től került sor az orosz fronton – Géfin közlése szerint a tisztikar hívására.³⁰ Az útra elkísérte dr. Rogács Ferenc³¹ irodaigazgató is. Lemberg közelében a frontvonalban lévő csapatok

21 SZEL Püspöki körlevelek 1914. IX. 3849.

22 *Géfin Gyula*: A szombathelyi egyházmegye története. II. Zabolai Mikes János gróf élete és működése. Szombathely, 1929. 283.; A Vas megyei Független Hírlap eredetileg arról ír, hogy a püspöki palotában rendeznek be 80 sebesült befogadására alkalmas kórházat. Vas megyei Független Hírlap 1914. augusztus 12. 1.

23 Hírek. Szombathelyi Újság 1914. aug. 7. 2.

24 A répcseszentgyörgyi püspöki tartalékkórház megszűnt. Szombathelyi Újság 1916. nov. 3. 2.

25 Kyd Thea és Jean. *Géfin Gy.*: i. m. 450.

26 Géfin közlése szerint a környék főúri hölgyei segítségével sikerült felruházni is a sebesülteket. Gróf Széchenyi Gáborné Hegyfaluból például 80 db inget adott a kórháznak, a többi adakozó pedig 240 db fehérneműt. *Géfin Gy.*: i. m. 420.

27 A répcseszentgyörgyi püspöki tartalékkórház megszűnt. Szombathelyi Újság 1916. november 3. 2.

28 Géfin az adatokhoz hozzáfűzi, hogy az 539 fő ápolása 14835 ápolási napot jelentett, azaz a kórházban magas volt az ápolási idő, átlagban 20 nap, ami jelentősen növelhette a kórházi ellátás költségeit. *Géfin Gy.*: i. m. 450–451.

29 *Géfin Gy.*: i. m. 449–450.

30 *Géfin Gy.*: i. m. 447.

31 Rogács Ferenc (1880–1961): 1903-ban szentelték pappá. Csendlakon Batthyány Zsigmond gróf családjánál volt nevelő, majd 1904-től püspöki szertartó és szentszéki jegyző, 1907-től a szeminárium lelki igazgatója Szombathelyen. Mikes 1912 augusztusában megteszi püspöki irodaigazgatónak, 1917-től püspöki kamarás. Mikes elsősorban jogi és gazdasági területen számíthatott rá. 1921-től kanonok, 1926-tól pápóci perjel. Szombathelyen 1912-ben megalapította és vezette a Katolikus Sajtóhölgybizottságot, alapító elnöke volt a Katolikus Férfiligának. A '30-as évek elején megromlott a viszonya Mikessel, mert a székeskáptalan tagjaként nem értett egyet Mikes javadalmat érintő döntéseivel. 1948-ban kinevezik sebasteni püspöknek és Virág Ferenc pécsi megyéspüspök segédpüspökévé utódlási joggal. 1958-tól haláláig pécsi megyéspüspök.

közé ment, misézett és sebesülteket látogatott.³² Az úti cél kiválasztásában segített, hogy ott állomásozott a 83. szombathelyi gyalogezred, amelynek soraiban volt a püspök unokaöccse, Mikes Miklós³³ is. A püspök egészen az orosz vonalak közelébe is eljutott, a katonák az egyik futóárkot a tiszteletére Graf Mikes Graben-nek nevezték el.³⁴

A püspök 1918. szeptember végén az olasz frontra utazott. A Piave mellett állomásozó két szombathelyi háziezredet (83. és 106.) kereste fel Görz és Udine érintésével szeptember 29–30-án, ahol szintén tábori misét celebrált, harminc fiatalot bérmált, kórházakat és temetőket látogatott.³⁵ Ezek az utazások hazafias, a háborús helyzethez illő főpásztori utak voltak, amelyekben megnyilvánulhatott Mikes lelkipásztori alkata is. Valószínűleg a személyes érintettség is szerepet játszott abban, hogy vállalkozott a veszélyeket is rejtő látogatásokra. A háború közelről érintette őt, hiszen erdélyi rokonai is menekülni kényszerültek a román hadsereg betörése után, miután a család zabolai birtokát elfoglalták.³⁶ Mikes a látogatások során új ismeretségekre is szert tett: az olasz fronton ismerkedett meg báró Lehár Antal³⁷ ezredessel, aki 1919–20-ban és a királypuccsok idején Nyugat-Magyarországon fontos szerephez jutott.³⁸ Ugyanakkor a látogatásoknak a püspök számára gyakorlati haszna is volt, mert a korabeli közvélemény előtt pozitív színben tűntették fel a személyét. Erre szüksége is lehetett, hiszen 1917 tavaszától Mikesről elég negatív kép alakult ki a sajtóban.

1917. február 9-én báró Hornig Károly bíboros³⁹ halálával megüresedett a veszprémi püspökség, az utód személyéről pedig hamarosan találgatások kezdődtek. A Világ című lap február 24-i számában Mikest nevezte meg az egyik jelöltként, mint akinek a legjobb az esélyei a javadalomra. A lap szerint a miniszterelnök és a primás⁴⁰ között

32 *Rogács Ferenc*: Mikes püspök a fronton. Szombathelyi Újság 1917. jún. 27. 2.; Püspöki látogatás a fronton. Szombathelyi Újság 1917. júl. 8. 1.

33 Mikes Miklós (1897–1975): a püspök apjának első házasságából származó fiának, Zsigmondnak a fia.

34 Mikes-árok. Gróf Mikes püspök a fronton. Alkotmány 1917. júl. 18. 5.

35 *Rogács Ferenc*: Látogatás a Piave mellett. Szombathelyi Újság 1918. okt. 6. 2–3.; *Géfin Gy.*: i. m. 448–449.

36 Menekül a Mikes család. Magyarország 1916. szept. 24. 13.; A Mikes grófi család menekülése. Szombathelyi Újság 1916. okt. 3. 5.; A háromszéki mágnások menekülése. Magyarország. Újságkivágás dátum nélkül. SZEL Mikes János iratai.

37 Lehár Antal (1876–1962): a bécsi hadapródiskola elvégzése után 1893-ban avatták hadapród tiszthelyettesé. 1897 és 1899 között a Hadiiskola hallgatója. Az I. világháborúban 83. gyalogezredbeli őrnagyként, a 13. népfelkelő gyalogezrednél szolgált, amiért a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét és a bárói címet kapta. A háborút ezredesként fejezte be. A Friedrich-kormányi dején Lehárt a szombathelyi katonai körlet parancsnokává nevezték ki. Ebben a minőségében aktív szerepet játszott a Tanácsköztársaság bukása utáni konszolidációban. A második királypuccs idején a király mellé állt, aki vezérőrnaggyá nevezte ki. A kísérlet bukása után letartóztatták, kiszabadulása után Németországba költözött. Magyar Életrajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC09006/09334.htm> [2012. december 20.]

38 *Anton Lehár*: Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921. Wien, 1973.; *Zsiga Tibor*: Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának közigazgatási, katonai eszközei és sajátosságai Vas megyében (1919–1920). Vasi Szemle 31. (1977) 3. sz. 394–405.; *Zsiga Tibor*: A Nyugatmagyarországi Kerületi és Vasvármegyei Kormánybiztosságok, mint az ellenforradalmi állam első decentralizált szervezetei. Vasi Szemle 32. (1978) 1. sz. 105–144., 3. sz. 385–395.; *Brenner Vilmos*: Koronás urának hű szolgája volt csupán. Vasi Szemle 55. (2001) 2. sz. 131–146.; *Speidl Zoltán*: IV. Károly két restaurációs kísérletének nyugat-magyarországi vonatkozásai (1921). Vasi Szemle 25. (1971) 1. sz. 107–119.

39 Báró Hornig Károly (1840–1917): bíboros, veszprémi püspök, 1862-ben szentelték pappá. 1870-ben egyetemi tanár lett, 1878-tól esztergomi érseki irodaigazgató és kanonok, majd 1882-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa. 1888-tól veszprémi püspök, 1912-ben bíboros.

40 Gróf Tisza István és Csernoch János.

gyorsan megtörtént az erre vonatkozó megegyezés.⁴¹ Székely László közlése szerint a király szárnysegédje már Hornig temetésekor közölte vele, hogy a királyi pár választása őra eset.⁴² A 8 Órai Újság a szombathelyi utódot is tudni vélte Sipeki Balás Lajos rozsnói püspök személyében.⁴³ Mikes azonban nem vállalta a javadalomváltást, bár nem lett volna egyedi eset egy püspöki szék ily módon való betöltése: gróf Széchenyi Miklós a győri püspöki széket cserélte fel 1911-ben a jobban jövedelmező nagyváradira.⁴⁴ A lapok március 29-én közölték a püspök döntését, miszerint nem kívánja szegény püspökségét egy gazdagabbra elcserélni. A Világ szerint a püspök döntését az befolyásolta, hogy a veszprémi javadalmat súlyos adósság terhelte, másrészt valószínűleg ezzel egyházi karrierjének a csúcára is érne, márpedig Mikes feljebb tekintett.⁴⁵ Ez utóbbi spekulatív megjegyzés lehetett, amely a püspököt nagyravágyással és hataloméhséggel vádolta. A találgatás minden alapot nélkülözött, hiszen a veszprémi püspökségből is tovább lehetett emelkedni.⁴⁶

Mikes valódi indokát csak találgatni lehet. Géfin visszaemlékezése szerint döntését nem bánta meg, bár az ügyet megaláztatásként élte meg.⁴⁷ Ez nem meglepő, hiszen valószínűleg sajtóhadjárat indult ellene. A legkritikusabban fogalmazó lap főleg grófi származását, nagybírói életmódját, merev társadalmi felfogását támadta. A bírálatok hangneme szinte gyűlöletkeltő volt Mikes ellen: „Hivatalos dolgait, reprezentatív kötelességeit jól ellátja. Évenként négyszer-ötször pontifikál. A Szentleket a szelek szárnyán viszi híveinek a májusi verőfényben lezajló autó-bérma-útján. Palotája belsejében fejedelmi, külsejében apostoli szegénységű elhanyagoltan szánalmas. [...] Ajtója grófnak és azon felül mindig nyitva áll. A föld turása nem zavarja a cura animarumban,⁴⁸ birtokait jól bérbeadta [...], hogy közép- és alsóosztálybeli híveivel nem érintkezik, ne vegyük rossz néven tőle, hisz elsősorban gróf és csak mellékesen püspök”.⁴⁹ Püspökségének négy évét – minden intézkedését beleértve – negatívan értékelték, főleg az alsópapság érdekében hozott intézkedéseit hiányolva: „A kicsi plébániákon ügyesbajoskodó papság főpásztora fölé terjesztett kezének eddig csak a hüvösségét érezte.”⁵⁰ A kritika – bár bizonyos valószínűságtartalma alig vitatható – túlságosan egyoldalú beállítás volt. Természetesen a Világ szabadkőműves⁵¹ szemléletéből és politikai irányultságából adódóan ez is volt a célja. Az általa keltett negatív képet a frontlátogatások sajtóvisszhangja ellensúlyozhatta.

41 A veszprémi püspökjelöltek. Világ 1917. febr. 24. 4.

42 Székely L.: i. m. 98.

43 Hírek. 8 Órai Újság 1917. márc. 8. 2.

44 Balogh Margit–Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár. História Könyvtár Kronológiák, adattárak 4. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996. 43.

45 Mikes püspök nem vállalja a veszprémi püspökséget. Világ 1917. márc. 29. 7. Bár a lap február 24-i cikkében még az ellenkezőjét állította a püspökség vagyoni helyzetéről.

46 Többek között a veszprémi püspöki székből emelkedett Eger, Kalocsa vagy Esztergom érseki székébe: Lippay György (1633–1645), Szelepcsényi György (1644–1647), Széchenyi György (1657–1697), Esterházy Imre (1723–27), Kopácsy József (1825–1838), Czapik Gyula (1939–1943), Mindszenty József (1944–45), Lékai László (1972–1975), Paskai László (1978–1982).

<http://www.gcatholic.com/dioceses/diocese/veszo.htm> [2013. január 3.]

47 Székely L.: i. m. 98.

48 Lelkipásztori munka.

49 Világ 1917. febr. 24. 4.

50 Világ 1917. márc. 29. 7.

51 „A kulturális életben mindig fontos szerepet töltek be az időszakos kiadványok, az újságok, folyóiratok. Voltak olyanok ezek között, amelyeket az egész magyar szabadkőművesség közös erkölcsi és anyagi erejének összefogásával jelentettek meg. Ilyen volt a maga korában egyedülálló Világ című napilap. Ez a

Mikes frontlátogatásai nemcsak a szolgálatot teljesítő katonákat, hanem a katonalelkeszket is bátorították. Az egyházmegye húsz papja teljesített frontszolgálatot, közülük Billegi Ferenc el is esett.⁵² De a fronton kívül is nagy szolgálatot tettek az egyházmegye papjai. A sebesülteket szállító vonatokhoz szükségessé vált a lelki vigasztalás és a kegyelemeszközökkel való ellátás érdekében papokat rendelni. Mikes kérésére az egyházmegye vasúti fővonalai mellett Celldömölkön a bencések, Szombathelyen a domonkosok, Szentgotthárdon pedig a cisztercita rendtagok vállalták ezt a feladatot.⁵³ A sebesült katonák kórházi ellátására az egyházmegye kispapjait is kirendelték: Szombathelyen a IV. évesek,⁵⁴ Répceszentgyörgyön pedig a III. évesek teljesítettek szolgálatot. De a távollévő, tanulmányaikat más helyen folytató kispapok is vállalták a betegápolást, például Bécsben, Innsbruckban.⁵⁵

A szombathelyi egyházmegye szemináriumának 1918–19-es évfolyamai háborús évfolyamok voltak.⁵⁶ A felvételt nyertek többsége a katonaviselt fiatalok közül került ki, hiszen elterjedt annak a híre, hogy Mikes hívja őket a papi hivatásra. Ez nem volt veszélytelen vállalkozás a püspök részéről, hiszen olyan fiatalembereket vett fel, akik átéltek a háború borzalmait, és ennek testi-lelki hatása nem múlhatott el nyom nélkül. Nem lehetett tudni, hogy közülük ki alkalmas valóban a papi pályára. Összesen negyven ilyen hallgatója lett a szemináriumnak, közülük végül 28-an jutottak el a felszentelésig, 25-en a szombathelyi egyházmegyében szolgáltak.⁵⁷

Mikes püspök a háború alatt elsősorban lelkipásztor volt, aki buzdításaival, nagyböjti és más ünnepekre kiadott körleveleivel vigaszt és reményt kívánt nyújtani a fronton lévőket nélkülözni kényszerülő háterszágban maradtaknak. Másodsorban az egyházmegye vezetőjeként arra buzdította papjait, hogy saját körükben maguk is tegyenek meg minden lehetségest, hogy a háború okozta problémák és nehézségek közepette ne lanyhuljon a hitbeli buzgóság és ne terjedjen a káosz, a felfordulás veszélye. Karitatív munkája mellett ezzel járult hozzá leginkább, hogy az egyházmegye társadalma lehetőleg épségben élje túl a háborús éveket. Ennek a célkitűzésnek sikeresen megfelelt. Frontlátogatásai – amelyek egyedülállóak a magyar püspökök között – a reményt és az otthon melegét vitték a katonáknak, amivel azt üzenté, hogy a háterszág nem hagyta magukra őket. A sebesültek lelki és testi gondozása ennek a maradéktalan megnyilvánulása volt. 1918 kora őszén Mikes is megbetegedett: őt is elérte a spanyolnátha, amelyből azonban szerencsésen kigyógyult. Ekkor még nem sejtette, hogy a következő hónapok ennél is nagyobb – és további életére is meghatározó – megpróbáltatásokat hoznak, amelyekkel személye 1918–1919 fordulóján a politikai események középpontjába került.⁵⁸

nagyon színvonalas lap a nagyközönség számára szolt, de a szabadkőművesség szempontjából ítélte meg a helyzetet, a kor eseményeit.” Berényi Zsuzsanna Ágnes: Közlemények. Magyar Könyvszemle (2002) 2. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00033/0006-29d.html> [2013. január 3.]

52 Billegi nem lelkészként szolgált, a frontra való kivezénylése előtt a papi rend és szolgálat gyakorlásától felfüggesztették. *Géfin Gy.*: i. m. 445–446.

53 SZEL Püspöki körlevelek 1914. XVI. 5822.

54 Köztük volt Pehm (Mindszenty) József is. *Géfin Gy.*: i. m. 451.

55 *Géfin Gy.*: i. m. 451.

56 *Géfin* közlése alapján. Uo. 420–437.

57 Uo. 419–437.

58 *Bakó Balázs*: Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–1919-ben. A múlt feltárása előítéletek nélkül. ELTE BTK, Bp., 2006. 109–120.

ZOMBORI ISTVÁN

EGY POLITIKAI KARRIER INDULÁSA

P. Zadavec Iztván 1914–1918

A magyar történelem számos viharos, külső-belső ellenségtől szorongatott helyzetet élt meg. Ezekből az ország több-kevesebb sikerrel került ki. Végül is sikerről azért beszélhetünk, mert több esetben az ország léte, megmaradása forgott kockán. Az a tény, hogy Magyarország több mint ezer éve itt van, önálló államként létezik, magyarul beszélünk, az a helyzetfelismerésnek, az ellenálló képességnek és az országért áldozatot hozó, ha kellett életét is feláldozó polgárainak köszönhető.

Az is látható, hogy a kritikus helyzetekben rendszerint „kitermelődnek” azok a személyek, akik a konfliktusok megoldásában kulcsszerepet játszanak, és meghatározó tényezőként tevékenykednek. Sajnos nem mindig a legrátermettebb, legkiválóbb emberek jutnak szóhoz és a végkifejlet szempontjából ez sokszor rossz, vagy éppen tragikus fordulathoz vezetett. Az is megfigyelhető, hogy egy-egy pozitív szereplő a kritikus helyzeten túljutva, a megoldást sikeres irányba mozdítva, a konszolidált helyzetben már nem képes ugyanazt a sikeres szerepet betölteni és lemond, vagy kiszorul a „történelem sodrából”.

Úgy gondoljuk, hogy az I. világháború véres harcait követő 1918 októbere – 1919 novembere közti zűrzavaros, helyenként kaotikus történései számos, a fentiekben említett zavaros személyiségű, az ország irányítására alkalmatlan emberét juttatta hatalomhoz (szerencsére csak rövid ideig). Ha pedig a Tanácsköztársaság véres, diktatórikus hónapjait nézzük, akkor nyilvánvaló, hogy az adott személyiségek egy, a magyar társadalom múltjától, fejlődésétől, hagyományos berendezkedésétől idegen társadalmi formációt próbáltak a nemzetre erőltetni. A velük szemben fellépő, szintén sokszínű társadalmi összetételű erők győzelmét végül is az évszázados tradíciókra, a mélyen ható nemzeti-keresztény érzelmekre építő összefogás hozta. Ebben nagy szerepe volt egy lelkes, megszállott papnak, az ország sorsáért aggódó, megmentése érdekében buzdító, erőt, kitartást prédikáló ferences szerzetesnek, Péter Zadavec Iztvánnak.

Napjaink gyakran idézett mondása, mellyel sokszor próbálnak igazolni sajátos történéseket, miszerint „valaki jó időben volt jó helyen”, Zadavec Iztvánra is érvényesnek látszik. Szeged a magyar történelemben több alkalommal is jutott meghatározó szerephez. Ezen belül a Szeged-Alsóváros területén lévő ferences templom és kolostor kapott kiemelt jelentőséget. 1455–56-ban Kapisztrán Szent János buzdító, toborzó útja egyik kiemelt helye volt a város, amely a Hunyadiak révén és földrajzi helyzete miatt lett fontos kiinduló pont. 1543-ban a török kezére került városban a ferences barátok itt maradhattak és 1686-ig az egész dél-magyarországi terület lelki-szellemi gondozását ők végezték, a kereszténységgel együtt a magyar nyelvet és a magyarság tudatot is örizve.¹

1 A Szeged alsóvárosi ferencesek szerepére ld.: *Molnár Antal*: Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. METEM, Bp., 2003.

1918 decemberében a világháborút megnyerő antant erők francia katonaságot küldtek a városba, akik 1920 márciusáig itt maradtak. A francia megszállás minden idegen volta ellenére pozitív hatással volt Szegedre, mert így elkerülte, hogy mint Budapest, román megszállás, vagy mint Pécs, szerb megszállás alá kerüljön. A franciák a város életébe nem avatkoztak bele, ittlétüknek volt köszönhető, hogy a Tanácsköztársaság hatásköre Szegedtől 15 km-re nyugatra megállt, a szerbek pedig a Tiszán nem jöhettek át. A város így lehetett az Aradon alakult, de tovább vándorolni kényszerült Károlyi-kormány székhelye és a vörös diktatúra elleni szervezkedés központja. Ezeknek a történéseknek számos eseménye, szereplője ismert, ezekkel e helyen nem kívánunk foglalkozni.² Mindössze arra szorítkozunk, hogy rámutassunk az 1918–1919 közötti időszakban kiemelkedő szellemi hatást kifejtő Zadravec István hogyan jutott el eddig. A vele foglalkozó munkák, méltatások rendszerint 1919 nyár elején történt színrelépésétől tárgyalják működését. A Szeged történetét feldolgozó tanulmányok 1918 novemberétől említik szerepét a város közéletében. Jelen írásunkban arra szeretnénk rámutatni, hogy a Páter nem az ismeretlenségből lépett elő 1918 végén, hanem az ezt megelőző közel öt év során egyre ismertebb, népszerűbb személyiség lett. Mégpedig nemcsak katolikus papként, hanem jeles közéleti emberként, szónokként, aki az egyszerű tanyasi emberektől a paraszton át a városi polgárokig, a polgármesterektől a főispánokig, mindenkivel szót értett. Hitéleti aktivitása mellett hazafias szónoklatai, pénzügyi, gazdasági, erkölcsi előadásai az ország számos városában nyertek meg százakat, ezeket. Ezt az időszakot kívánjuk az alábbiakban részletezni.

1914 júliusa Szegeden és így Alsóvároson is a ferences atyák között a Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége elleni merénylet jegyében telt el. A *Historia Domus* 1914. július 4-én tudósít a Szarajevóban június 28-án történt gyilkosságról.³ Július végén arról ír, hogy a diplomáciai fejlemények sikertelensége miatt Ferenc József elrendelte a mozgósítást, amit a sorok írója – joggal – nagy eljövendő csapásként értékelt.⁴ Augusztus 5-én a Havi Boldogasszony búcsú kapcsán arról ír, hogy elég kevesen jöttek el a hívek, mert a mozgósítás miatt a vonatokat főként a katonaság vehette igénybe. Másrészt elterjedt egy rémhír, hogy a szerbek a templomot a búcsúsokkal együtt föl akarják robbantani, és ez sokakban félelmet keltett.⁵

A háborús tudósítások közepette váratlanul és különösebb magyarázat nélkül az augusztus 13-i bejegyzést követően az alábbiakat olvashatjuk: „*Az augusztus 4.-én és utána következő napokon, Gyöngyösön megtartott Definitiorialis Congressus, Mlt. Csanádi püspök úr többszörös unszolására, nemkülönbén egyéb kényszerkörülmények hatása*

2 A témára ld.: *Kelemen Béla: Adatok a szegedi forradalom és a szegedi kormány történetéhez* (1919). Szeged, 1923. *Dr. Csaba Jenő: A forradalom története Szegeden.* Szeged, 1922. és *Bokor Pál: Szegedországtól Magyarorszáig.* Szeged, 2005. (Reprint) Számos egyéb mű mellett utalni lehet a visszaemlékezésekre is. Ezek közül mi kettőre utalunk: Páter Zadravec titkos naplója. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. és Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. Mindkét kiadás magán viseli a pártállami diktatúra hivatalos propaganda kiadójának szemléletét és ideológiai álláspontját.

3 A munkánk során alapvető forrásként a Szeged–Alsóváros ferences templom és rendház *Historia Domus*-át használtuk. Ezek kötetei ma Budapesten a Ferences Könyvtárban, illetve Levéltárban találhatóak. Mi a képiratokat még korábban használtuk, amikor még a Csongrád Megyei Levéltárban őrizték. Jelzete: XII.4.b.7. *Historia Domus 1828-1920.* Természetesen a hivatkozások a dátum miatt könnyen azonosíthatók.

4 *Historia Domus* 1914. július 26.

5 *Historia Domus* 1914. augusztus 5.

alatt elhatározta, hogy a szegedi kolostort megreformálja, s egyszersmind Bajáról oda helyezi a „filozófiai studiumot.” A kézirat nem részletezi a továbbiakat, hanem közli a Definitorium által kiadott, hivatalos, latin nyelvű *Tabula*-t, amely felsorolja a rendház 37 tagját, első helyen: R. P. Stephanus Zadravecz, Gvardianus, Adm. parochiae, ...etc.

Közismert tény, hogy a szerzetesrendek szigorú szabályok szerint éltek. Időről időre azonban ezeket kevésbé tartották be, ezért újra és újra megújították a szabályzatokat. Ezek érvényre juttatása azonban nem mindig sikerült. A ferences renden belül is számos ilyen szigorításra került sor. Így 1897-ben elrendelték, hogy vissza kell térni az eredeti, szent ferenci regulákhoz. Ez külsőségekben és belső, tartalmi rendelkezésekben egyaránt megnyilvánult. A megújult rendi előírások követői a *barna szerzetesi* ruhát viselők voltak, akik az egyes rendházakban hosszú évek során váltották fel a *fekete ruhás* ferenceseket. 1914-ben ez a váltás történt meg Szegeden, mint olvashattuk, Glattfelder Gyula csanádi (temesvári) püspök sürgetésére.

Az újonnan kinevezett házfőnök, akinek a jeles szegedi rendházat rendbe kellett tenni, nem akárci volt. Zadravecz István (1884–1965) Csáktornyan született katolikus családból. Neveltetése, szülőföldje nyilván hozzájárult, hogy már 14 évesen belépett a ferences rendbe. Szorgalma és tehetsége révén került Zágrábba, ahol az ottani teológiai fakultáson filozófiát tanult. Nem meglepő ezek után, hogy a fiatal, ambiciózus növendéket a rend Rómába küldte. Itt végezte a teológiát, majd doktorált is. 1907-ben a lateráni bazilikában szentelték pappá. El lehet képzelni, milyen lelkesedéssel, milyen túláradó hivatástudattal tért haza a Szent Városból. A rend itthon azonnal megbízta a fiatal ferencesek oktatásával, amit Baján, illetve Gyöngyösön folytatott. Ilyen előzmények után kapta a szegedi megbízatást a 30 éves Pater Zadravecz, ami nem kis feladat, de legalább akkora elismerés is volt számára.

A rendkívül energikus és agilis új házfőnök Gyöngyösről azonnal elindult Szegedre, de a háborús mozgósítások miatt csak két nap alatt ért a városba. Ezek után nem meglepő, amit a *Historia Domus*ban augusztus 15-én olvashatunk: „*Nagyboldogasszony napján reggel 7 órakor érkezett Szegedre, s kilenc órakor az ünnepélyes nagy misét mondotta.*”⁶

Mivel az ünnep szombatra esett, másnap vasárnap a nagymisé is ő mondta, amelyen sokan voltak, de igazán nagy tömeg estére jött el, amikor a páter 6 órakor szentbeszédet mondott. Ezen elmagyarázta az egész városból odasereglett tömegnek, hogy kik ők a szigorított ferencrendiek, és azt is, hogy ők a nép javát szolgálják. A hívők között jó hatást váltott ki a bemutatkozás és ez volt a visszhang a városban is.⁷ Augusztus 17-én, hétfőn a házfőnök elhívatta Szűcs Menyhért helyi kőműves vállalkozót, akivel a templom felújításáról tárgyalt és már délután neki is fogtak a munkának.⁸

Ez a gyors, energikus, gyakorlatias viselkedés jellemezte Zadraveczet. Ugyanakkor a művelt, teológiában, filozófiában jártas, kiváló szónok a különböző intellektusú közönséget is meg tudta nyerni, magával tudta ragadni. Ez nemcsak a templom falai között elhangzott szentbeszédre, hanem a később részletezendő világi, közéleti föllépéseire is jellemző volt. Sokfelé hívták és minden felkérésnek eleget tett.

Imponáló, ahogy egyszerre képes „*földhözragadt*” módon intézkedni új ablakok cseréjéről, kémények felújításáról, a konyha rendjéről, a lepusztult cellák felújításáról,

6 *Historia Domus* 1914. augusztus 15.

7 *Historia Domus* 1914. augusztus 16.

8 *Historia Domus* 1914. augusztus 17.

ugyanakkor figyelemmel kísérni a nemzet sorsát, a háború alakulását és a hívek életét. 1914. augusztus 16–18-án a rendház életét érintette, hogy több ferencset behívtak tábori lelkésznek. Tipikus „Zadravecki” esetnek lehettek tanúi az alsóvárosiak augusztus 18-án. A templom tornyán két nemzeti színű zászló lengett. Bejött a templomba két huszár, akik azt kérték, hogy mivel ők most vonulnak hadba, adják nekik az egyik zászlót. Zadravec azonnal teljesítette a kérést, de tovább ment. Kis ünnepséget rögtönözve megáldotta a zászlót és lelkesítő beszédet mondva adta át nekik a lobogót.⁹

Augusztus utolsó hetében nekilátott a kolostor épület földszintjén, mindjárt a bejárat mellett kialakítani a plébánia irodáit. Augusztus 26-án megérkezett püspöki kinevezés, amely Zadraveczet plébánoshelyettessé nevezte ki, ezzel egy időben a Miasszonyunk nővérek iskoláinak az igazgatójává is.¹⁰ Szeptember 7-én nagy városi protokoll eseményekre került sor. Bemutakozó látogatáson volt a polgármesternél, a városi tanács tagjainál és a főispánnál.¹¹

Zadravecz tevékenységét szinte Szegedre érkezése első percétől kezdve egy felfokozott tempó jellemezte. Ez nem csak azt jelentette, hogy szinte a nap 24 óráját kihasználta, hanem azt is, hogy aktivitása egyszerre terjedt ki az egyházi, másrészt a világi, közéleti vállalatokra. Rendelkezett a templom és kolostor fizikai, építészeti felújításáról, közben nekiállt kitakarítani a templomot.

Október 4-én a hódmezővásárhelyiek meghívására a városba utazott és ott „*a nemzeti, hazafias ünnepélyen hatásos, buzdító beszédet mondott a nagy és vegyes vallású tömeghez a harcban megsebesültek felszólítására.*”¹² Ehhez tudni kell, hogy Vásárhely erősen református város volt, bátorság és valóban megnyerő szónoklat kellett ahhoz, hogy egy ferences barát sikert arasson nem saját hívei között.

De saját egyházán belül sem tétlenkedett. 1914. október 6-án váratlanul megjelent Glattfelder Gyula temesvári püspök Alsóvároson, megtekintette a templomot, a kolostort és a látottakkal nagyon meg volt elégedve. Nem akarunk túlzásba esni, ha azt méltatjuk, hogy mit jelentett ez a megyéspüspöki személyes vizit. Hiszen a canonica visitatio látogatásait leszámítva nem volt jellemző az ilyen főpapi megjelenés. Ez szólt az Alsóvárosi templom s kolostor sok évszázados múltjának, hírnevének és annak az elvárásnak, amellyel Glattfelder az új házfőnök s plébános tevékenysége iránt táplált. A jelek szerint a püspök fontos poszton megtalálta azt az embert, akire szüksége volt.¹³

A templomban s azon kívül Zadravecz nem szűnt meg folyamatosan buzdítani az embereket a haza védelmére, a háború sikeres, szerencsés lefolyásáért. De gyűjtést rendezett a Vöröskereszt javára, a sebesültek megsegítésére és biztatta az embereket a hadikölcsön jegyzésére. Úgy látta, a hátszág lakossága így járulhat hozzá a fronton harcolók megsegítéséhez.¹⁴ De nemcsak Szegeden ténykedett, hanem ellátogatott Szabadkára is, ahol az egyházi alapítványokkal tárgyalt a hadikölcsön jegyzéséről.¹⁵ Sajnos a várt sikerek, győzelmek helyett súlyos harcokról, véres összecsapásokról érkeztek hírek, és rengeteg sebesült. 1914 decemberében Szegeden 10–15 ideiglenes hadikórház működött, tele sebesült katonákkal. Zadravecz a város többi papjával együtt rendszeresen látogatta

9 Historia Domus 1914. augusztus 18.

10 Historia Domus 1914. augusztus 25–26.

11 Historia Domus 1914. szeptember 7.

12 Historia Domus 1914. október 4.

13 Historia Domus 1914. október 6.

14 Historia Domus 1914. október 31., november 1–2., november 6.

15 Historia Domus 1914. november 17.

ezeket, ellátva szentségekkel a rászorulókat, próbálva lelki vigaszt adni a végtagjaikat, szemüket, hallásukat vesztett katonákat. Különösen jól esett ez nekik a karácsonyi ünnepek idején.¹⁶

Elismerésre méltó az a mobilitás, amely Zadravecz mozgását jellemezte. 1915. január 31-én Mezőhegyesen prédikált és buzdította a híveket, de még aznap este visszatért Szegedre. Másnap, február 1-jén Gyöngyösre utazott. Mivel ott hosszabb időt töltött szegedi kinevezése előtt, igen népszerű volt. Ezért ekkor külön a provinciális kérésére utazott oda, hogy személyes jelenlétével cáfolja a róla elterjedt rémhírt, de ami a ferences rendre is sérelmes volt. Gyöngyösön ugyanis „*az a hír kelt szárnyra, hogy mint szerb-orosz kémet elfogták, felakasztották. Óriási lelkesedéssel fogadták s ünnepelték a gyöngyösiek. A poétájuk szent naivsággal meg is énekelte e gyöngyösi látogatást.*”¹⁷

1915 szintén a már jelzett kettős aktivitás jegyében telt. Rendbe hozatta a templom mellékoltárait. Valószínű, hogy még az 1879-es szegedi nagyárvíz okozta károsodásokról van szó. Akkor ugyanis a templom egészét közel másfél méter magas víz borította hosszabb ideig. Az oltárok talpazata és a menzák átáztak. Ezeket újakra cseréltette, és a lekoszolódott, megsérült, szakszerűtlenül átpingált oltárképeket rendbe hozatta.¹⁸ Közben látogatta a katonai kórházat. 1915 nagycsütörtökén a sebesülteknek több helyen buzdító beszédek tartott.¹⁹ De nemcsak a sebesülteket és az alsóvárosiakat buzdította, hanem az egész Szegedet is. Május 10-én a Katolikus Kör szervezésében 3 napos „*konferenciát*” tartott Alsóvároson a város férfi lakosai számára. Óriási tömegben jöttek Szeged „*intelligens férfiai*” a polgármesterrel az élen, hogy őt hallgassák. Minderről részletesen beszámolt a sajtó is.²⁰ Június 3-án a főispán kérésére a polgármester és a főispán személyes kíséretében Alsótanya központra utaztak (Mórahalom) ahol Zadravecz az öszszegyűlt parasztok előtt buzdító beszédet mondott.²¹

Június 29-én Szegeden a háború győztes befejezéséért óriási körmenetet tartottak. Ezen 50 000 ember vett részt. A délután 6-kor kezdődött ünnepi felvonulás főszónoka az ez alkalomra Szegedre érkezett Glattfelder püspök volt. Viszont a körmenet végén, este 9-kor Zadravecz mondott „rendkívül hatásos” beszédet a tömegnek.²² A felsorolt konkrét eseményeken túl azt látjuk, Zadravecz gyakran utazott Gyöngyösre, Szabadkára, Pécsre, Pestre, de meghívták Váradra, Kolozsvárra, Temesvárra is. Gyakorlatilag az ország egy jelentős része ismerte, hallotta őt, ki a templomban, ki azon kívül. Látogatásairól sokszor írt a helyi sajtó is.

1915 nyarán felszentelte és megáldotta Szegeden a harcba induló tüzérek zászlaját. Az ünnepi szertartás óriási tömeg jelenlétében a Mátyás téren, a templom előtt zajlott.²³ Augusztus 29-én a Maty-ér partján hatalmas tömeg részvételével szabadtéri misét celebrált és felszentelt egy itt, a világháború emlékére emelt keresztet. A tudósító kiemeli,

16 Historia Domus 1914. december 24.

17 Historia Domus 1915. január 31., február 1.

18 Erre bővebben ld. *Zombori I.*: A csestochowai Szűz Mária tisztelet Szegeden. in: A keresztény tradíció közös öröksége: magyar és lengyel szentek a kultúrában és irodalomban. Szerk.: Janiec-Nyitrai Agnieszka – Nyitrai Zoltán. Budapest, 2012. 119–125. A vonatkozó rész 122–123.

19 Historia Domus 1915. április 1.

20 Historia Domus 1915. május 10.

21 Historia Domus 1915. június 3.

22 Historia Domus 1915. június 29.

23 Historia Domus 1915. július 25.

hogyan ezen a teljes városi vezetés részt vett.²⁴ Hasonlóan rengeteg ember vett részt november 3-án a háborúban elesettekért mondott misén is.²⁵

Zadravecz tisztában volt a sajtó jelentőségével. De azt is tudta, hogy mindez elképzelhetetlen megfelelő tőke nélkül. Ezért nem meglepő a hír, hogy a kolostorban bizalmas értekezletet hívott össze, egyházi személyek, pénzemberek bevonásával, azzal a céllal, létrehozzanak egy helyi, katolikus újságot.²⁶ Nyilvánvaló az is, hogy nemcsak Glattfelder püspök bizalmát nyerte el Zadravecz, de már Rómából hazatérte óta őt tartotta rendje is a jövő emberének. Szegedre helyezése is jelezte a ferences vezetés és a provinciális bizalmát, aki 1916. január elején személyesen jött Szegedre és Zadravecz-cel együtt mentek Radnára, az ottani helyzet áttekintésére.²⁷ Február 9-én viszont az erdélyi tartományfőnök jött Zadraveczhez és kérte: jöjjön Kolozsvárra, segítsen fellendíteni az ott kiadott hitszónoklati folyóiratot és egyáltalán tanácsaival segítse őket.²⁸ Zadravecz ezek után többször is elutazott Kolozsvárra.

1916-ban a monarchia seregei a különböző frontokon váltakozó sikerrel, de sok vérdíj-áldozattal folytatták harcukat. Május 7-én a magyar katolikus püspöki kar országos megmozdulás keretében a híveket közös áldozásra szólította fel, amelyet a háború győztes befejezéséért ajánlottak fel. Szegeden erre a rendezvényre a Gizella téren került sor. Óriási tömeg (18-20 ezer fő) jött össze és áldozott. A hívek az egész város összes plébániájáról körmenetben vonultak a helyszínre. A szentmisét Várhelyi József prépost-plébános celebrálta, de az ünnepi prédikációt, a híveket buzdító beszédet a tömegnek Zadravecz mondta.²⁹

Az országos események közepette sem hanyagolta el a Páter templomának felújítását. 1916 pünkösdjére készült el a szentély felújítása. A 18. században készült kriptá lejárataát beboltozták és márvánnyal fedték le. A főoltárt tartó régi, vizes homokkő alapot és menzát, valamint az oda vezető lépcsőket kidobatta, helyette az egész felépítményt vörösfenyőből készítette el, a menzát fehér márványból. A főoltár alatti kriptában összegyűjtötték a lenti sírok csontjait, köztük az 1686-os török elleni harcoló keresztény sereg elesett tábornokainak és a ferences testvéreknek a csontjait.³⁰

1916. augusztus 22-én szomorú esemény ünnepélyes megrendezésének volt a fő szónoka. A háborús szükségletekre be kellett szolgálatniuk a harangokat. A 4 harangot hatalmas tömegben búcsúztatták az alsóvárosiak. Zadravecz *„megrázó szavakkal ujjította fel mindazon emlékeket, melyek kedves harangjainkhoz fűződnek”*.³¹

Néhány nap múlva szomorú hír dülta fel a kedélyeket: Románia belépett Magyarországra ellen a háborúba.³² Ennek szomorú következményeit napokon belül megérezték. Szeptember 3-án 12 ifjú ferences testvér érkezett Medgyesről, ahonnan a román csapatok elől kellett menekülniük.³³ Zadraveczék természetes, hogy befogadták a testvéreket.

24 Historia Domus 1915. augusztus 29.

25 Historia Domus 1915. november 3.

26 Historia Domus 1915. november 23.

27 Historia Domus 1916. január 4.

28 Historia Domus 1916. február 9.

29 Historia Domus 1916. május 7.

30 Historia Domus 1916. június 11.

31 Historia Domus 1916. augusztus 22.

32 Historia Domus 1916. augusztus 30–31.

33 Historia Domus 1916. szeptember 3.

Zdravecet meghívták Váradra, hogy tartson előadást a gyermekvédelemről, amit ő örömmel vállalt.³⁴ De már három nap múlva otthon volt és a Szegedet ellepő erdélyi menekültek megsegítésére hangversenyt rendeztek a rókusi templomban. Itt Zdravec mondott az összegyűlteknek „szívbe markoló beszédet”.³⁵

Zdravec elégedetten nyugtázza, hogy 1916. november 18-ra az összes mellékoltárt sikerült felújítani, rendbe tenni.³⁶

A Páter nagyon fontosnak tartotta a hívek mozgósítását a templom életében. Egyrészt lelket öntött a ferences harmadrend működésébe, másrészt újjászervezte az Oltáregyletet. Ennek első, ünnepélyes szentségimádására 1917. január 7-én került sor. De ez egyúttal az egész város számára ünnepélyes esemény volt.³⁷ A kolostor földszinti részén több helységet egybenyitott, hogy itt működhessenek a templom egyletei és a harmadrend, amely ettől kezdve itt tartotta gyűléseit.³⁸

Ha azt mondtuk, Zdravec figyelme mindenre kiterjedt, akkor csak ámulhatunk a következőkön. Az alsóvárosi gazdák mindegyike tartott otthon jószágokat. A háború viszonyai miatt állandó gondot jelentett a takarmány biztosítása. A hívek a Pátertől kértek segítséget, aki szerzett 10 vagon korpát és ezt osztotta szét a templom előtt.³⁹

Zdravec személye és hatása a tömegekre nyilvánvaló volt a közélet vezetői előtt, ezért is fordultak hozzá gyakran. 1917 nyarán Szeged főispánja „unszolására” elvállalta, hogy a Korzó Mozi színpadán este 10-kor , óriási tömeg előtt nagy, hazafias beszédet mond. Ebben a hadikölcson jegyzése érdekében szónokolt, illetve rámutatott, mi a hátország lakosainak a kötelessége. A följegyzések ismét hangoztatták, hogy sok más vallású ember is volt a tömegben, de mindannyian elismerően méltatták a beszédet.⁴⁰

Jól haladt a háborús körülmények ellenére a templom megújítása. Június közepére elkészült a templom orgonájának elektromos fűjtatója.⁴¹ Szeptemberre pedig átadták azt a vas csigalépcsőt, amelyen át a hívek felmehettek a kórusba és így részt vehettek az éneklésben.⁴²

Azt is leírja a krónikás, hogy márciusban Zentán tartott előadást, augusztusban Siklóson, egyrészt a templomban, másrészt a városházán.⁴³ Decemberben Zdravec egy szociális kurzust kezdett el a városi papság részére. Ezt szombat esténként a főgimnázium termében tartotta nagy sikerrel.⁴⁴ Néhány nap múlva Szabadkán, a Városháza nagytermében tartott előadást a béke feltételeiről, majd Szegeden, a pedagógusok felkérésére az itteni Városháza dísztermében beszélt a gyermekpedagógiáról.⁴⁵

1918. január 6-án a gyári munkások keresztény szociális szervezetének felkérésére szociális előadást tartott a rókusi iskola nagytermében.⁴⁶ Két hét múlva az esti vecsernye után az egész városban meghirdetett eseményt tartott Zdravec. Hangsúlyozottan

34 Historia Domus 1916. október 21.

35 Historia Domus 1916. október 24.

36 Historia Domus 1916. november 18.

37 Historia Domus 1917. január 7.

38 Historia Domus 1917. február 18.

39 Historia Domus 1917. március 13.

40 Historia Domus 1917. június 10.

41 Historia Domus 1917. június 15.

42 Historia Domus 1917. szeptember 23.

43 Historia Domus 1917. március 25., augusztus 29.

44 Historia Domus 1917. december 2.

45 Historia Domus 1917. december 9., december 16.

46 Historia Domus 1918. január 6.

vallási megkülönböztetés nélkül várták ide Szeged polgárait, ahol a keresztény sajtó létrehozása céljából alakítandó részvénytársaságról beszélt a Páter.⁴⁷ Február 6-án a Tisza Szállóban rendezett Nőegylet estélyén Zadravecz az anyaságról tartott előadást.⁴⁸ Néhány nap múlva a városi hivatal Zadraveczet nevezte ki a Szeged-Alsóvárosi Hadsegélyező Bizottság elnökévé.⁴⁹

Úgy látszik a tempó már az ő teherbírását is meghaladta, mert ágyynak esett és márciusban végig beteg volt. Áprilisban látjuk viszont ismét, amikor nagy tervét sikerült valóra váltani. A kolostor emeleti részén ekkor tudta megnyitni az egyházi múzeumot. Ebben a ferencesek évszázadok során felhalmozott kelyheit, miseruhákat és egyéb templomi berendezéseket, emléktárgyakat állítottak ki, bizonyítva a rend helytállását Szeged és az ország történelmében. A kiállítás iránt nagy volt az érdeklődés a városban.⁵⁰ Májusban 3 napos előadássorozatra Vásárhelyre utazott, ahol jelentős tömegek előtt tartotta beszédeit.⁵¹

Június 9-én, Jézus szíve ünnepén, Szegeden mintegy 15-20 ezer ember vett részt a nagy körmenetben. A Gizella téren a nagy tömegnek Zadravecz mondott beszédet.⁵² Június 23-án Röszkén, 30-án Alsótanyaközpontban szónokolt. A téma mindig a háborús helytállás, a fronton lévők segítése, hadikölcsön stb.⁵³

Az 1918. évi Havi Boldogasszony búcsú igazi katonai jelleget kapott. A hatalmas tömeg mellett megjelent a teljes városi vezetés, a katonaság tisztikara, tábornokok, katonazenekar és mindenki Zadraveczre volt kíváncsi.⁵⁴ Augusztus 15-én a Lengyel Kápolna búcsújain beszélt a tanyasiaknak, 25-én Dorozsmán, a Katona napon a hadiárvák javára gyűjtöttek és Zadraveczet hívták ünnepi szónoknak.⁵⁵

De a háború végnapjai itt is érződnek. Október 4-én Zadravecz arra panaszkodik, hogy nagyon nehéz a megélhetés, mert semmi sincs. A betakarított termést a hadsereg elrekvírálja. Néhány nap múlva itt is megjelenik a spanyolnátha, rengeteg a beteg és a halott. Zadraveczet ez különösen lesújtotta, mert egész Szeged arra készült, hogy október 30-án ide érkezik IV. Károly király, de a járvány miatt ez elmaradt. Helyette október 31-én Szegeden is kitört a forradalom.⁵⁶

Az ezután következő időszak már eléggé ismert, és itt már a város vezető személyiségei között ott látjuk Zadraveczet is. Fenti áttekintésünk arra akart rámutatni, hogy a személyében egy olyan egyházi, közéleti, politikai, szociális téren tájékozott, a tömegek által ismert egyént vontak be a politikai folyamatokba, aki erre nagyon is fölkészült volt és nem véletlenül került a hírek élére.

47 Historia Domus 1918. január 20.

48 Historia Domus 1918. február 3.

49 Historia Domus 1918. február 18.

50 Historia Domus 1918. 1918. április 27. A múzeumra bővebben ld. még *Zombori I.: Az első egyházi múzeum Szegeden (1948–1950)* in: Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1997. Szeged, 1998. 105–114.

51 Historia Domus 1918. május 12.

52 Historia Domus 1918. június 9.

53 Historia Domus 1918. június 23., június 3.

54 Historia Domus 1918. augusztus 5.

55 Historia Domus 1918. augusztus 15., augusztus 25.

56 Historia Domus 1918. október 4., október 20., október 30. és 31.

TENGYEL ADRIENN

A FŐKEGYÚRI JOG KÉRDÉSE AZ ELSŐ MAGYAR KÖZTÁRSASÁGBAN

Az 1918. október 31-i őszirozsás forradalom számos egyházpolitikai kérdést felvetett. Mindezek közül a főkegyúri jog gyakorlása volt az egyik legfontosabb és az egyetlen olyan probléma, amelyet teljes egészében a forradalom idézett elő, annak folyománya volt. A többinek – a katolikus autonómiának, az 1848. évi XX. tc. végrehajtásának, az egyház és az állam szétválasztásának, a földreform egyházi vonatkozásainak – már az I. világháború alatt vagy jóval korábban is voltak előzményei. Azonban IV. Károly király eckartsau nyilatkozata és a köztársaság november 16-i kikiáltása, melyet néhány héttel korábban a legtöbben még álmodásban sem gondoltak, a főkegyúri jog gyakorlásában alapvető változást idézett elő, sőt, további létjogosultságát is megkérdőjelezte.

A magyar királyok főkegyúri jogukat Szent Istvántól eredeztették, azonban ennek keletkezéséről és ebből kifolyólag jellegéről eltérő egyházjogi vélemények léteztek. A főkegyúri jog tartalma: a király a pápa beleegyezésével püspökségeket, káptalanokat, apátságokat és prépostságokat alapíthat; kinevezi az érsekeket, püspököket, címzetes püspököket, a világi és szerzetes, javadalmas és címzetes apátokat és prépostokat, a valóságos és címzetes kanonokokat; ellenőrzi a nagyobb egyházi javadalmak, szemináriumok, székesegyházak és alapítványok állagát, amelyeket szükség esetén zár alá vehet; beleegyezési joggal bír az egyházi javak elidegenítésénél és megterhelésénél; üresedés esetén a nagyobb javadalmakat kezeli, jövedelmüket a Vallásalaphoz csatolja; a Vallási és a Tanulmányi Alapra felügyel. A főkegyúri jog nem összetévesztendő az államot területi felségjogánál fogva megillető főfelügyeleti joggal, amely azt nemcsak a katolikus, hanem az összes többi felekezet esetében is megilleti; eszerint az állam felügyeli, hogy hatáskörét az állam rovására egyik egyház se lépje túl és az állami érdekeket, valamint egymás jogait ne veszélyeztesse.¹

A király főkegyúri jogát a dualizmus korában a vallás- és közoktatásügyi miniszter gyakorolta, melynek különösen a főpapi kinevezéseknél volt nagy jelentősége. A kultuszminiszter ugyan megkérdezte a primás véleményét a kijelölendők személyét illetően, de az nem volt kötelező érvényű rá nézve. A kultuszminiszter ezután a minisztertanács beleegyezésével a kijelölt személy kinevezését a király elé terjesztette, aki aláírásával jóváhagyta, a Szentszék pedig csak szentesítette azt. Ez a gyakorlat óriási hatalmat adott a magyar kormánynak a katolikus egyház felett, és fennállt a veszélye annak, hogy az országgyűlés összetételétől függő, gyakran változó kormányok – bár a kultuszminiszter

1 *Sipos István*: Kath. egyházjog. Haladás Nyomda részvénytársaság, Pécs, 1928. 48–49.; *Hegedűs András*: A katolikus főpapi kinevezések politikai háttere a dualizmus korában. Doktori disszertáció. Bp., 2001. 7–22.; *Katolikus Lexikon*. Magyar Kultúra, Bp., 1931. Szerk. Bangha Béla. II. 137–139.

a szokásoknak megfelelően mindig katolikus vallású volt – katolikusellenes egyházpolitikát fognak folytatni.²

Az öszirózsás forradalmat követően, a királyság végnapjaiban jogosan vetődött fel a kérdés, hogy a főkegyúri jog kire száll át a köztársaság kikiáltása után. Az egyik fél, a kormányzat – a Károlyi-, majd 1919. január közepétől Berinkei-kormány – álláspontját alapvetően Persián Ádám, a katolikus ügyek frissen kinevezett kormánybiztosa határozta meg, aki a Népköztársaság pár hónapjában a katolikus ügyek egyetlen meghatározó kormányzati tényezőjének számított. Persián minden körülmények között ragaszkodott ahhoz, hogy a kormány, illetve 1919. januári kinevezése után Károlyi Mihály köztársasági elnök birtolja a főkegyúri jogot. Persián ezt könyvében azzal indokolja, hogy gondoskodni kellett arról, az ország egyes területeire bevonuló idegen megszállóknak ne nyíljon lehetőségük egyházpolitikai téren berendezkedni, mivel ezzel is az elszakítás esélyét növelték volna. A magyar törekvés természetesen az volt, hogy a megszállók hatalmát minél szűkebb keretek közé szorítsák egyházi téren is, amit Persián a főkegyúri jog gyakorlásával vélt megvalósíthatónak.³ Azonban az érthető nemzetvédelmi szempont mellett Persián ezt azzal is indokolta, hogy így „az egyházi érdekekkel hadilábon álló tényezők a változott helyzetet fel ne használják destruktív céljaik megvalósítására”.⁴ Ez az állítás azonban valójában sántít egy kicsit. Persián kijelentése alapján úgy tűnik, mintha a főkegyúri jogot a belpolitikában a kormány arra akarta volna felhasználni, hogy – mint a régi királyok – e jog alapján az egyházat megvédelmezze ellenségeivel szemben. Ez jól hangzik, de hát hogyan várható el ez az egyházellenességet nyíltan hirdető szociáldemokrata és polgári radikális részvételű, később pedig már a gyakorlatban teljesen a szociáldemokraták befolyása alatt álló népkormánytól? Véleményem szerint éppen fordított volt a helyzet, a kormány ezzel a joggal felruházva nem védelmezni, hanem felügyelni, illetve ellenőrizni akarta a katolikus egyházat. Igaz – legalábbis január közepéig – a felszínen a legjobb viszonyt tartotta fenn a püspöki kar a politikai vezetéssel, de valójában már a forradalom napjaiban hallunk olyan hangokat, amelyek az egyházat ellenforradalmi tevékenységgel vádolják. Ez a félelem később sem szűnt meg, lépten-nyomon felbukkan a kormány egyes tagjai részéről is – ennek betetőzése lesz majd 1919 februárjában Mikes János szombathelyi püspök internálása ellenforradalmi vádak alapján. A főkegyúri jog tehát a lehető legjobb eszköz volt a kormány kezében a katolikus egyház ellenőrzésére, féken tartására, sőt még – bár erre csupán kísérlet történt a Népköztársaság öt hónapja alatt – vezetőinek lecserélésére is,⁵ hiszen – Csernoch hercegprímás szavaival élve: „akiket így kezelnek, az nem lehet minden körülmények közt teljesen elfogulatlan harcosa egyháza érdekeinek azon kormánnyal szemben, melynek szeszélyétől függhet positioja”.⁶

A kormányzatban Persián mellett egyébként csak az 1919 januárjában kinevezett Vass János vallásügyi miniszter⁷ ragaszkodott ennyire a főkegyúri joghoz – igaz, ők mindvé-

2 *Hegedűs A.*: i. m. 42–45.

3 *Persián Ádám*: Főkegyúri jog és katolikus autonómia. Báró, Bp., 1920. 2., 4–5., 7–12.; Politikatörténeti Intézet Levéltára (Budapest; = PIL) 704. f. 12. öe. 30–31.

4 *Persián Á.*: i. m. 4.

5 *Tengely Adrienn*: A magyar egyházak a forradalmak korában. Líceum, Eger, 2011. 202–218.

6 Prímási Levéltár (Esztergom; = PL) Csernoch 1918 D/b A Katolikus Tanács 24-es intézőbizottsága 1918. december 31-i határozatainak indoklása.

7 A vallás- és közoktatásügyi miniszteri hivatalt a Károlyi-kormányban Lovász Márton töltötte be 1918. október 31. és december 22. között. Ezt követően nem neveztek ki vallás- és közoktatásügyi minisztert, hanem Juhász Nagy Sándor államtitkárként vezette a tárcát, aki már korábban is alapvetően irányította a

gig egy jottányit sem engedtek belőle.⁸ A kormány szociáldemokrata és polgári radikális tagjai viszont ennek nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget, bizonyára azért, mert a vallás magánügy elve alapján úgy vélték, hogy az államnak nem helyes beleszólnia az egyház belső ügyeibe.⁹ A Károlyi-kormány konzervatív szárnyához tartozó Batthyány Tivadar belügyminiszter egyenesen helytelenítette a főkegyúri jog átszármasztását. Szerinte a magyar királyok ezen joga nem száll át automatikusan a köztársasági kormányzatra, a teljesen megváltozott viszonyok között a magyar katolikus egyház jogviszonyait csakis a magyar állam és a Szentszék között kötendő új konkordátum rendezheti.¹⁰ De mivel egyházpolitikai kérdésekkel kormányzati szinten egyedül Persián és Vass János foglalkozott, így a többi miniszter alapvetően elfogadta az ő véleményüket és az ügygel ténylegesen nem törődött, vagyis Persián fentebb bemutatott törekvései érvényesültek. Bár a kormány hivatalos álláspontja a kérdésben később úgy módosult, hogy a főkegyúri jogot jelenleg ő, illetve 1919. január 11-től a köztársasági elnökké választott Károlyi Mihály gyakorolja, de hajlandó azokat majd a megalakuló katolikus autonómiának átengedni, csupán – a többi felekezethez hasonlóan – az állam főfelügyeleti jogát tartva fenn magának.¹¹ Azonban, mivel a katolikus autonómiát ekkor sem sikerült megszervezni, nem tudhatjuk, hogy a kormány valóban lemondott volna-e erről a számára alapvető fontossággal bíró jogról, de könnyen elképzelhető, hogy a lentebb kifejtendő okok miatt ezt megtagadta volna.

Mi volt a másik fél, a katolikus egyház, mindenekelőtt a Szentszék álláspontja minderről? Ezt az új, 1918 pünkösdjén életbe léptetett egyházi törvénykönyv, a Codex Iuris Canonici határozta meg, amely a kegyuraság általános korlátozására, illetve megszüntetésére törekedett. Ennek megfelelően az 1450. kánon kimondta, hogy a jövőben semmiféle címen nem keletkezhet kegyúri jog. Sőt, az új egyházjog igyekezett a már meglévő kegyuraságokat is megszüntetni. Ennek érdekében felszólította a püspököket, hogy bírájk rá a kegyurakat a kegyúri, vagy legalább a bemutatási jogról való lemondásra lelki kedvezményekért cserébe (1451. kánon).¹² Ez a törekvés és elv természetesen vonatkozott a főkegyuraság esetére is. Azonban az új törvénykönyv 1918 végén még alig volt ismert Magyarországon. Így az új egyházjogi helyzetről és a Szentszék szándékairól a Rómából éppen hazaérkezett, ott az új törvénykönyv összeállításában részt vevő Serédi Jusztinián, a későbbi hercegprímás tájékoztatta Persiánt. Serédi figyelmeztette a kormánybiztost, szerinte a Szentszéknek nehéz lesz meggyőzni arról, hogy az apostoli király főkegyúri jogai átháramlottak a köztársasági államfőre vagy ennek kormányára, és pillanatnyilag az a körülmény is megnehezíti a helyzetet, hogy a köztársasági államformát Magyarországon csak deklarálták, de a Magyar Népköztársaság még nem konstituálódott. Szerinte minél előbb meg kellene tehát választani az alkotmányozó

minisztériumot, mivel Lovászyt más politikai kérdések foglalták le. Az 1919. január 18-án a megalakuló Berinkei-kormányban Vass János kapta meg a Közoktatásügyitől újonnan elválasztott Vallásügyi Minisztérium vezetését.

8 Alkotmány 1919. márc. 4. 3.; Dunántúli Hírlap 1919. márc. 6. 2.; PIL 704. f. 12. öe. 155., 209.; *Batthyány Tivadar*: Beszámoló. Athenaeum, Bp., é.n. II. 195–196.

9 PL Csernoch 1919 D/c 1516.

10 *Batthyány T.*: i. m. II. 195–196., 227.

11 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. Összeáll. és bev. Beke Margit. Aurora, München–Bp., 1992. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.) 1919. január 28. 1. p.

12 *Sipos I.*: Kath. egyházjog i. m. 45.; *Sipos István*: Az új egyházi törvénykönyv főbb vonásai és utasításai. Dunántúl, Pécs, 1918. 191–192.; http://www.intratext.com/IXT/LAT0813/_P40.HTM Letöltés: 2014. december 8.

nemzetgyűlést, hogy az alkotmányos formák között alkotandó törvény állapítsa meg az új államkormányzati szervek számára az ősi jogok utódlását. Így meg lehetne győzni Rómát arról, hogy a főkegyúri jog alanya ugyanaz a nemzet, amely jogai közt birtokolta ezer éven át ezt a privilégiumot.¹³

Ami a magyar püspökök véleményét illeti, ők természetesen már ismerték az új törvénykönyv rendelkezéseit, amelyhez kötelezően tartaniuk kellett magukat. Nyilvánvaló volt, hogy ha a Habsburg-dinasztia birtokolja továbbra is a magyar trónt, akkor is tárgyalni kellett volna a magyar államnak a főkegyúri jog kérdéséről a Szentszékkal az új kegyúri szabályozás miatt. A köztársaság kikiáltásával azonban teljesen új helyzet állt elő, amely még sürgősebb rendezést kívánt a magyar állam és a Szentszék között. A püspöki kar 1918. november 20-i értekeztétén ezért nem kívánt véglegesen állást foglalni ebben a kérdésben, de úgy vélte, a kérdés rendezése, vagyis a magyar kormány és a Szentszék közötti megegyezés feltétlenül szükséges. De addig is kimondták, hogy a békés együttműködés jegyében a függő ügyekben alkalmazkodnak a kormány kívánásaihoz, hogy biztosítsák ezek sikeres elintézését, bár ez természetesen nem jelentette azt, hogy elismerték volna akár a kormány, akár a köztársasági elnök főkegyúri jogát.¹⁴ Várták Róma döntését, amelyet egyedül illetékesnek ismertek el a kérdésben, azonban ez időszakunk végéig nem érkezett meg.¹⁵

Forrásaink tanúsága szerint őszinte véleményük az volt, hogy a főkegyúri jog semmi esetre sem kerülhet a köztársasági kormány kezébe. Bizonyára azért, mert – ismerve annak összetételét – attól félték, hogy annak antiklerikális tagjai így törvényes alkalmat kapnának az egyház támadására, vagyis gyakorlatilag kecskére bíznák a káposztát, valamint a későbbiekben is fennállna annak a veszélye, hogy a főkegyúri jogot gyakorló köztársasági elnök nem katolikus személy, sőt, esetleg éppen antiklerikális beállítottságú baloldali politikus lenne.¹⁶ Csernoch hercegprímás mélységesen elítélte a lentebb bemutatandó novemberi 14-i anketon részt vevő klerikus egyházjogászokat is, akik szerint a főkegyúri jog átszállt a népkormányra.¹⁷

Ennek a kettős álláspontnak megfelelően a püspökök meglehetősen diplomatikus módon kezelték a kormánynak a főkegyúri jog tényleges gyakorlására irányuló, lentebb bemutatandó törekvéseit is. Nyíltan nem elleneztek ugyan, de mindenféle indokokkal megpróbálták a vallásügyi minisztert lebeszélni a tervbe vett kinevezésekről – bár nem tudjuk, hogy ezek csak ürügyek voltak-e, vagy valóban volt alapjuk. Például Csernoch hercegprímás az Esztergomban és Nagyszombatban lévő egy-egy üres kanonoki javadalom tervbe vett betöltését egyrészt azért nem tartotta jó ötletnek, mert a káptalan birtokai nagyrészt megszállás alatt voltak, így a beérkező jövedelem a meglévő kanonokoknak is kevés volt. Másrészt pedig a címek adományozása szerinte a demokratikus berendezkedésben nem látszott tanácsosnak, maga a papság is ellene nyilatkozott¹⁸ – utalva ezzel

13 PIL 704. f. 12. öe. 102.

14 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I.1.a Püspökkari jegyzőkönyvek 1918. november 20. 1. p.

15 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár 1950/72. Lepold Antal 1918. december 22-i levele Tápay-Szabó Lászlóhoz; Alkotmány 1919. márc. 5. 5.

16 PL Csernoch 1918 Cat. A. 6443.

17 PL Csernoch 1918 Cat. A. 6443.; PL Csernoch 1918 Cat. A. 7143. A résztvevő klerikusok közül különösen Hanuyt tartotta vétkesnek abban, hogy az új egyházi törvénykönyvvel ellentétes véleménynek adott hangot: „[nek] mindenekelőtt az Egyház jogait kellett volna védenie, ezzel ellentétben viszont feláldozta az emberi tiszteletért a tudományos meggyőződését”. PL Csernoch 1918 Cat. A. 7143.

18 PL Csernoch 1919 Cat. 15. 1253.

az alsópapság forradalmi reform- és érdekvédelmi szervezete, a Papi Tanács egyik programpontjára, mely az anakronisztikus egyházi címek megszüntetését követelte.¹⁹ Milyen jól jött most Csernochnak a főpapság által meglehetősen elítélt Papi Tanács! Szmrecsányi Lajos egri érsek azt hozta fel a megüresedett egri kanonoki szék betöltése ellen, hogy az üres stallum jövedelmének egy része az egyházmegyei pénztárba fut be, ahol arra a háború miatt nagyon felszaporodott épületjavítások miatt nagy szükség van.²⁰ Rott Nándor veszprémi püspök, a hierarchia legagilisabb tagja a kérdésben püspöktársait egységes állásfoglalásra próbálta rábírni. Szerinte emiatt nem kellene egyenes ellentétbe kerülniük a kormánnyal, de szükséges annak hangsúlyozása, hogy a kanonoki kinevezések olyan privilégiumát képezik a magyar királyoknak, amely Mária Terézia koráig nem tartozott a főkegyúri jogok közé, és csak akkor adta meg ezt különös kegyelemként a pápa a királynőnek. Tehát válaszolják azt a kormánynak, hogy tárgyaljon a Szentszékkal, és ha megegyeznek, akkor a püspöki kar természetesen nem fog nehézségeket támasztani.²¹

Hogyan gondolkodtak minderről más egyházi férfiak, illetve a világi katolikusok? Egyházi körökből sokan nem fogadták el a kormány jogigényét,²² bár ezt nyilvánosan senki nem hangzottatta. De ennek az ellenállásnak a meglétére utal a vágallyei esperesi kerület memoranduma a primáshoz, amelyben a kerület papjai kifejtik, hogy szerintük a király lemondásával a főkegyúri jog is megszűnt, ezért tiltakoznak az anket véleménye ellen. Szerintük az igazi demokrácia, amelyet az új rendszer zászlajára tűzött, maga is elítéli ezen jogok fennmaradását és elítélik őket is, mert szerintük a főkegyúri jog átháramlásából az egyházra „nem áldás, hanem átok születne”.²³ Zdravec István szegedi ferences páter hasonlóan gondolkodott, ő a megalakulóban lévő katolikus autonómiára akarta ruházni ezt a jogot, amelyre egyébként a kormány is ígéretet tett.²⁴ A Budapest Balparti Katolikus Tudósító is tiltakozott az ellen, hogy a kormány gyakorolja a főkegyúri jogot, szerinte a püspökök kijelölése csakis az autonóm egyházközségek joga lehet.²⁵

A főkegyúri jog körüli viták három síkon zajlottak. Egyrészt elméleti diskurzusokat folytattak róla jogi fejtegetésekkel, másrészt konkrét tárgyalásokat kezdeményezett róla a kormány a Szentszék képviselőjével, a bécsi nunciussal, harmadrészt pedig a jog tényleges gyakorlására is kísérletek történtek.

November letelején a Budapesti Tudományegyetem neves jogászprofesszoraiból álló bizottság megállapította, hogy – míg az összeülő országgyűlés máshogy nem határoz – a megválasztandó köztársasági elnök hatáskörébe tartozik az addigi királyi jogok gyakorlása, tehát a főkegyúri jog is.²⁶ Azonban ebben a bizottságban egyházbiztosok nem vettek részt, ezért egy másik ankétot is összehívott Persián a kérdés tisztázására november 14-én, két nappal a köztársaság kikiáltása előtt. Ezen részt vettek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium illetékes szakreferensei: Breyer István prelátus, az I. (Katolikus) ügyosztály vezetője; Gosztonyi Dénes miniszteri tanácsos az egyházi javadalmak osztályáról; Csizsárik János címzetes püspök, volt vatikáni követségi tanácsos; Persián bizalmi em-

19 *Tengely Adrienn*: A Papi Tanács. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19. (2007) 3–4. 34.

20 PL Csernoch 1919 Cat. 15. 1532.

21 PL Csernoch 1919 D/c 1516.

22 Alkotmány 1918. nov. 28. 1.

23 PL Csernoch 1918 Cat. 31. 6610.

24 *Sarnyai Csaba Máté*: Az autonómiáról – nézetei egy papnak. In: Magyarország és Európa 1919–1939. Szerk. Döbör András–Kiss Gábor Ferenc. Belvedere, Szeged, 2001. 116.

25 Budapest Balparti Katolikus Tudósító 1918. dec. 6. 6.

26 PIL 704. f. 12. öe. 39.

bere; Hanuy Ferenc, Melichár Kálmán, K. Kovács Gyula és Reiner János egyházjogprofesszorok, valamint Simonyi-Semadam Sándor keresztényszocialista országgyűlési képviselő. Persián emlékirata még Kmetty Károly közjogászt említi a résztvevők között, róla azonban nem szól az Alkotmány tudósítása. Az anketon Persián elnökölt. A résztvevők közül Persián visszaemlékezése szerint Breyer prelátus, a primás bizalmi embere teljesen passzívan viselkedett – Csernoch János hercegprimás szerint azért, mert munkahelyét féltette –, míg Kovács Gyula és Kmetty a köztársaság érdekeinek védelmében élesen szembeálltak Reinerrel, aki a főkegyúri jogot kizárólag az apostoli királyt megillető privilégiumnak tartotta. Csiszárík igyekezett az ellentétes álláspontokat kompromisszummal áthidalni, de alapvetően ő is a köztársasági kormányzat pártján állt.²⁷

Az értekezlet végül abban állapodott meg, hogy az ekkor a teljes állami főhatalmat gyakorló népkormányra a szukcesszió, vagyis a jogutódlás vonatkozik a felségjogok tekintetében, ezért egyházjogilag is elfogadható, hogy a kormány a főkegyúri jogot birtokolja, vagyis a vagyoni jogi kérdésekben a Szentszék megkérdezése nélkül is végezheti az adminisztráció munkáját és a kinevezési jogot is gyakorolhatja. Kijelentették, egyelőre a püspöki kar feladata, hogy a kinevezés tényéhez az egyházi jóváhagyást megszerezze, mindaddig, míg e kérdést a kormány véglegesen nem rendezi a Szentszékkel konkordátum útján.²⁸ Vagyis – Meszlényi Zoltán egyházjogász a kérdéssel egy évvel később írt könyvének megfogalmazása szerint – „Károlyi Mihály [...] a szociáldemokrácia és a bolsevizmus vörösétől rikkító fejére a mi jogtudósaink rárakták a főkegyuraság szűztiszta fehér glórióját.”²⁹

Igen ám, csak éppen bizonyos jelekből arra lehet következtetni, hogy Persián kormánybiztos az anketán már csak álláspontja jogi megindoklását és szentesítését akarta elérni. Persián – legalábbis egy-két évvel az események után – ezt nem is rejtette véka alá, könyvében fehéren-feketén leírja: „Mindenekelőtt arra törekedtem, hogy [...] a forradalmi időkben is biztosítsanak a magyar állam részére azok a jogok – így elsősorban a főkegyúri jog – melyek, [...] nemzetvédelmi szempontból egyszerűen nélkülözhetetlenek. Gondoskodnom kellett arról, hogy e jogok érintetlenül fenntartassanak addig is, míg azok gyakorlásának mikéntjét illetőleg a római Szentszék és a magyar állam között megegyezés jöhet létre.”³⁰ Arra pedig, hogy az anketának ezt az előre meghatározott álláspontot el kellett fogadnia, utal Persián könyvének néhány szava: „[...] sikerült érvényt szerezni annak az álláspontnak, hogy a főkegyúri jog, mint privilégium, a magyar nemzetre nézve el nem veszett”.³¹ Két nap múlva, a köztársaság kikiáltásának napján a Néphatározat, a Népköztársaság alaptörvénye értelmében a jogilag is a teljes állami főhatalom birtokába jutott népkormány valóban kimondta, hogy a jövőben azokat a kinevezéseket, amelyeket addig a király eszközölt, illetve amelyekhez királyi hozzájárulás szükségeltetett, ezentúl ő fogja megtenni a minisztertanácsban.³²

Természetesen a kérdés ezzel nem volt eldöntve – csak Persián számára –, az egyházjogi viták elsősorban a katolikus sajtóban tovább zajlottak. Voltak, akik egy köztes

27 PL Csernoch 1918 Cat. A. 7143.

28 PIL 704. f. 12. öe. 41–44.; Alkotmány 1918. nov. 16. 4.; *Persián Á.*: i. m. 3.; Esztergom 1918. nov. 17. 3. A püspökök egyébként értetlenül álltak az utolsó kitétel előtt, miszerint az ő dolguk lesz a kormány kinevezéseire a pápai jóváhagyást megszerezni. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár AD 6453/1918.

29 *Meszlényi Zoltán*: A főkegyúri jog és a forradalom. Buzárovits Nyomda, Esztergom, 1920. 12.

30 *Persián Á.*: i. m. 2.

31 *Persián Á.*: i. m. 3.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL) K 27 1918. nov. 16. 4. p.

véleményben látták a kérdés megoldását. Turi Béla prelátus november 28-án az Alkotmányban vezércikket közölt a kérdésről, melyben kifejtette, a főkegyúri jogot nem tartja királyi felségjognak, csupán az egyházak feletti általános főfelügyeleti jogot, amely természetesen a királyság megszűnte esetén átszáll a többi felségjoggal együtt az állami főhatalmat képviselő és gyakorló szerve, jelen esetben a népkormányra. A jogutódlás esete azonban szerinte fennáll a főkegyúri jog azon jogosítványai tekintetében, amelyek a nemzeti akarat eredői, így a javadalmak körüli jogok átszállnak a népkormányra, azonban a kinevezési jogra nem vonatkozik a szukcesszió, mivel ennek az egyház által adott vagy elismert privilégium az alapja.³³

Némileg más nézetet vallott a kérdésről Hanuy Ferenc, a budapesti teológiai fakultás egyházi jogi professzora, aki szintén az Alkotmányban fejtette ki nézeteit. Az ő felfogása szerint a főkegyúri jog nem a király személyes joga volt, hanem a királyi méltósághoz kapcsolódott. Ez a magyar alkotmányban helyet kapott és így a nemzetet megillető egyházi jogosítvány, vagyis a nemzet dologi kiváltsága lett. Hanuy ezt azzal bizonyította, hogy a pápák dinasztiaváltozáskor nem ruházták át ezt a jogot az egyikről a másikra. Bár azt nem mondta ki, hogy így a jog automatikusan átszáll a köztársaságra is, de ebből ez logikusan következik, bár annyit ő is megengedett, hogy a jövőben a kinevezési jog csak az egyház közreműködésével gyakorolható.³⁴

Az Egyházi Közlöny március 9-i számában egész ankétot rendezett a kérdés megvitására neves egyháztudósok véleményének bemutatásával. Itt a legellentétebb nézetek nyilvánultak meg. Az egyik csoport elvetette a köztársaságra való áthárulás elméletét, szerintük az apostoli királyság megszűntével főkegyúri jogról nem lehet szó; ha a köztársaság nemzeti szempontból szükségesnek véli, hogy a köztársasági elnök a főkegyúri joghoz hasonló jogosítványt nyerjen, akkor új konkordátumot kell kötnie a Szentszékkal, de ezt a kérdést csak a Vatikán döntheti el. Ezt a véleményt osztotta Baranyay Jusztin, Huszár Elemér, Liebner János, Melichár Kálmán és Reiner János. A másik csoport – Timon Ákos, Kmetty Károly és Ferdinándy Géza – úgy gondolta, hogy a főkegyúri jog nem a király személyéhez, nem is a királysághoz kapcsolódó jog, hanem a nemzet elidegeníthetetlen joga, tehát nem változik az államforma megváltozásával, és ahogy ennek a jognak a gyakorlását a nemzet annak idején a királynak adta, úgy most átruházhatja más állami főhatalmi jogokkal együtt a köztársaság elnökére.³⁵

Az elméleti állásfoglalások után hamarosan a tárgyalóasztalnál is összecsaptak a vélemények: a kormány, vagyis Persián kormánybiztos igyekezett elérni a Szentszéknél a főkegyúri jogra vonatkozó igényének elismerését, ezért 1918. december 6-án Bécsbe utazott, hogy tárgyalásokat kezdjen a kérdésben Valfre di Bonzo nunciussal. A megbeszélésről, illetve annak eredményéről azonban, ha nem is ellentmondásos, de egymást nem fedő értesüléseink vannak, annak ellenére, hogy mindkettő Persián tollából származik. Kéziratossá emlékeztetése szerint komoly egyházi jogi vitát folytatott le a nunciussal, aki a kérdésben a modus vivendi helyett új konkordátum megkötését látta szükségesnek, mivel szerinte a Szentszék a főkegyúri jog gyakorlására vonatkozóan a Habsburg-dinasztiával kötött szerződést – utalva itt az 1855-ös osztrák konkordátumra³⁶ –, tehát ha a dinasztia elveszti a trónt, az abban a szerződésben foglalt privilégiumokat

33 Alkotmány 1918. nov. 28. 1–2.

34 Alkotmány 1918. dec. 4. 1–2., dec. 5. 2–3.

35 Egyházi Közlöny 1919. márc. 8. 57–62.

36 *Adriányi Gábor*: A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849–1859. Kairosz, Bp., 2009. 187–202.

senki sem örökölheti a másik szerződő fél, vagyis a Szentszék hozzájárulása nélkül. Erre Persián azt válaszolta, hogy a konkordátum megkötésekor Ferenc József nem volt törvényes magyar király, és az 1867. évi kiegyezési törvény 2. szakasza alapján a konkordátum nem vonatkozik Magyarországra, ahol a főkegyúri jog ősi jogfolytonosság alapján áll. A nuncius erre felkérte őt, hogy ezt latin vagy olasz fordításban mielőbb juttassa el hozzá, hogy azokat Rómába küldhesse.³⁷

Persián könyvében azonban azt írja, hogy a tárgyalás alapvetően pozitív eredménnyel végződött, a nuncius arra az álláspontra helyezkedett, hogy a köztársasági államformára való áttérés következményeként a Szentszék a szabad rendelkezés állapotát tartja visszaállítottnak. A könyv szerint Valfre di Bonzo annak a reményének adott kifejezést, hogy a főkegyúri jognak a jövőben való gyakorlását illetően sikerülni fog egyetértésre jutni, és megcáfolta a Reichspost azon hírét,³⁸ miszerint a Szentszék lezárt ügyként kezeli a kérdést. Persián szerint arra a kérésére, hogy az ügy rendezéséig a Szentszék ne reagáljon a Magyarország egyes részeit megszálló hatalmak olyan kezdeményezésére, amelyek a múltban a magyar főkegyúri jog körébe tartoztak, a nuncius teljesen megnyugtató választ adott.³⁹

1919. március 6-án újabb tárgyalásra kerül sor, mivel Csáky Károly váci püspök február 16-i halálával a főkegyúri jog gyakorlása aktuálissá vált. Vass János vallásügyi miniszter Persián, Csiszárík címzetes püspök és tanácsadója, Vass József kíséretében Bécsbe utazott a nunciushoz tárgyalni, ahol kérte, hogy a Szentszék fogadja el a köztársasági elnök főkegyúri jogát. Vass kérését történelmi, jogi és politikai érvekkel támasztotta alá. Jogi érvelése gyakorlatilag Hanuy professzor fentebb bemutatott érveit tükrözte, miszerint a főkegyúri jog a királyt mint államfőt illette meg, és csak eredetileg volt személyes jog. A századok folyamán azonban ez királyi joggá vált, melyet az egymást követő dinasztiák mind gyakoroltak a Szentszék elismerésével, így ez szerinte a mindenkori államfő joga. Politikai érvként Vass azt hangoztatta, vagyis gyakorlatilag azzal fenyegetőzött, hogy ha a Szentszék ezt megtagadja, a magyar katolikus egyház veszélybe kerülhet, mert egyrészt a hatalom jelenlegi birtokosai megsértődnek, másrészt pedig a közelgő választásokon ez fegyver lehet a „radikális”, vagyis a baloldali pártok kezében.⁴⁰ A nuncius választát sajnos nem ismerjük. Bár Hock János plébános, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke a Dunántúli Hírlapnak március elején úgy nyilatkozott, hogy a Szentszék csak elvileg vitatja a köztársaságnak a püspöki székek betöltésére vonatkozó jogát, de gyakorlatilag elfogadja azt – a jogi elismerés csak akkor fog megtörténni, ha a Vatikán az antanttal együtt a Magyar Népköztársaságot is elismeri.⁴¹ Hock jólétesültségét azonban vitathatjuk, hiszen a pápának a pannonhalmi főapát megválasztása ügyében a bencésekhez küldött, lentebb bemutatandó levele egyáltalán nem támasztja alá szavait.

Az ellentétes vélemények és a szentszéki elismerés hiánya ellenére a kormány, hogy kifejezze szerinte megfellebbezhetetlen jogát, már a köztársaság kikiáltásától kezdve megpróbálta a főkegyúri jogot gyakorolni. Ennek első megnyilvánulása a pannonhalmi bencés főapáti szék betöltésére tett kísérlet volt. 1918. október 21-én elhunyt Hajdu Tibor pannonhalmi főapát.⁴² A bencés rendet visszaállító 1802-es császári diploma értel-

37 PIL 704. f. 12. öe. 65–68.

38 Alkotmány 1918. dec. 7. 2.

39 *Persián Á.*: i. m. 5.

40 *Baththyány T.*: i. m. II. 195–196.; PIL 704. f. 12. öe. 209.; PL Csernoch 1919 Cat. A. 1522.

41 Dunántúli Hírlap 1919. márc. 11. 2.

42 Dunántúli Hírlap 1918. nov. 7. 2.

mében széküresedés esetén a rend konventgyűlése királyi biztos jelenlétében választás útján hármas jelölést tesz, akik közül a király nevezi ki az utódot. A rend megválasztott kormányzó perjele, Jándi Bernardin még a királyi kultuszminisztertől, Zichy Jánostól kérte október végén a királyi biztos kinevezését. Mivel Zichynek már nem volt ideje a kérelmet elintézni, a rend türelmesen várt, de a köztársaság kikiáltása után ismét kérelmezte – ezúttal már a népkormánytól – a változott viszonyoknak megfelelően királyi biztos jogkörrel felruházott kormánybiztos kiküldését.⁴³ A november 19-i minisztertanácson Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter javasolta a kormánybiztos kiküldését Persián személyében, amit el is fogadtak,⁴⁴ de ennek közzétételét a primás véleményétől tették függővé, aki másnap szintén őt ajánlotta.⁴⁵

Végül, több egyeztetés után december 17-ére tűzték ki a konvent ülését.⁴⁶ A rend érdeklődött aziránt, hogy a kormánynak van-e jelöltje a főapáti székre, de mind Károlyinak, mind Lovászynek az volt a véleménye, hogy ne befolyásolják a választó konventet, azt fogják kinevezni, akit a bencések jónak látnak.⁴⁷ Azonban december 4-én a rendhez megérkezett XV. Benedek pápa levele, amelyben a választást a béke megkötése után hat hónappal elhalasztotta.⁴⁸ Mi lehetett ezen levél háttere? Véleményem szerint a Szentszék egyrészt a főkegyúri jogot semmi esetre sem akarta a köztársasági kormánynak átengedni, azonban ennek nyílt elismerésével nem akarta megrontani az éppen csak bimbózó diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal. Így egyszerű volt a helyzet: ha nincs jelölés, a kormánynak nincs módja kiválasztani és kinevezni az új főapátot, így ezt a pápának nem kell nyíltan visszautasítania.

Persián furcsállotta, hogy bár a nuncius küldte a rendhez a pápai levelet, a december 7-i bécsi tanácskozáson neki erről mégsem szólt. Ezért Pannonhalmára utazott az ügyet tisztázni, ahol szinte királynak kijáró tisztelettel fogadták, mint a legfőbb kegyúr képviselőjét.⁴⁹ Végül is a bencésekkel abban állapodott meg, hogy a rend ismételten kérni fogja Róma hozzájárulását a választáshoz. Ha még a főkegyúri jog kérdése tisztázatlan is, de legalább ebben az egy esetben engedélyezze a magyar köztársasági kormánynak a főkegyúri jog gyakorlását a rend érdekében – vagyis a nagy tekintélyű bencés rend elismerte volna a kormány főkegyúri jogát.⁵⁰ Azonban ez nem történt meg, és csak 1920-ban sikerült megválasztani az új főapátot Bárdos Remig Sándor személyében.⁵¹

A kormányzat 1919 februárjától megpróbálta az üresedésben lévő püspöki és kánonoki székeket is betölteni. Erre utal Vass János vallásügyi miniszter 188/1919. sz. rendelete, melyben minden egyházmegyéből kimutatást kért az üresedésben lévő, királyi adományozástól függő címekről és javadalmakról.⁵² Ez egyértelműen mutatja, hogy a kormány akarta ezeket betölteni a főkegyúri jog alapján. Feltehetően a neki nagy szolgálá-

43 PIL 704. f. 12. öe. 91–92.

44 MNL OL K 27 1918. nov. 19. 2. p.

45 PIL 704. f. 12. öe. 93.

46 PIL 704. f. 12. öe. 96.; MNL OL K 803 (PTI 606. f.) 8. öe. Persián Ádám 1918. december 9-i távirata Jándi Bernardinnak; Alkotmány 1918. dec. 10. 8., dec. 18. 2.

47 PIL 704. f. 12. öe. 94.

48 PIL 704. f. 12. öe. 97–98.; Alkotmány 1918. dec. 20. 9.

49 PIL 704. f. 12. öe. 98–107.

50 PIL 704. f. 12. öe. 102–107.

51 Az ügy cseppet sem egyszerű folytatását l. *Tengely Adrienn*: Főapát-választás a forradalmak korában. In: Örökség és küldetés – Bencések Magyarországon. Szerk. Illés Pál Attila–Juhász-Laczik Albin. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 2012. (Rendtörténeti konferenciák 7.) 1169–1181.

52 PL Csernoch 1919 Cat. 15. 1253., 1532.; PL Csernoch 1919 D/c 1516.

latokat tett egyházi férfiakat kívánta így megjutalmazni, valamint távlatilag a saját irányzatát képviselő, demokrata beállítottságú felsőklérust akart létrehozni. Erre utalnak azok a több forrásban felbukkanó megjegyzések is, miszerint a kormány a legkonzervatívabb, illetve legnagyobb befolyással bíró püspököket el akarta távolítani, ahogy az Mikes János szombathelyi püspök esetében sikerült is.⁵³ Ezt támasztja alá továbbá, hogy Vass János vallásügyi miniszter a március 17-i minisztertanácsi ülésen nyíltan kijelentette, a pankotai főesperesség betöltésénél Ridarcsik Imre és Petrovics Gyula mesterkanonokok politikai okokból hagyja figyelmen kívül.⁵⁴

A legnagyobb jelentőséggel Csáky Károly püspök február 16-i halálát követően a váci püspöki szék birt. A kormány megpróbálta ebben az esetben is gyakorolni a főkegyúri jogot. De ez a kísérlet csak addig jutott, hogy egyes csoportok különböző személyeket – Mészáros János prelátust, a budai vár plébánosát, Szalay Mátyást, a Papi Tanács elnökét, Turi Béla prelátust, az Alkotmány főszerkesztőjét, Vass Józsefet, Vass János bizalmas tanácsadóját és Énekes János nyíregyházi plébánost – ajánlgattak a püspöki székbe.⁵⁵ Ezek a személyek azonban nem kerültek komolyan számításba. Turi például Persián szerint éppen azért nem, mert annyira támogatta az új vezetést az Alkotmányban, hogy kinevezése azt a látszatot keltette volna, mintha a kormány a neki tett politikai szolgálatakat egyházi stallumok adományozásával akarná megfizetni⁵⁶ – holott úgy tűnik, hogy éppen ez volt a helyzet. Hiszen Hock János plébánosnak, a Magyar Nemzeti Tanács elnökének ténylegesen felajánlották a váci püspöki széket – ha valaki, ő aztán igazán exponálta magát az új rendszer mellett! –, de ezt visszautasította, mivel nem pozícióért és „zsiros stallumokért” állt a Nemzeti Tanács élére, hanem egyedül a nemzet szolgálata miatt.⁵⁷ Vagyis a kormány ebben az esetben sem tudta érvényesíteni a főkegyúri jogot, azonban itt már a Szentszék feltehető ellenállása előtt⁵⁸ kudarcot vallott, mert nem talált erre a posztra megfelelő embert, a további keresgélésre pedig nem maradt ideje – márciusban a Tanácsköztársaság vette át a hatalmat.

Más püspökségek esetében is próbálkozott a kormány a főkegyúri jog gyakorlásával. A cseh megszállás első napján Persián Nyitrára utazott, hogy ott Batthyány Vilmos püspököt lemondásra szólítsa fel, megelőzendő, hogy a szlovák papság és hívek által nem kedvelt főpapot a csehek mozdítsák el, és az ő politikai céljaikat kiszolgáló püspököt helyezzenek a helyére. Batthyány hajlott is a lemondásra – már régóta fontolgatta ezt –, de csak abban az esetben, ha utódját ő ajánlhatja. Ezt meg is tette tikára, Skrábik András személyére vonatkozóan, ő azonban nem volt hajlandó a magyar államnak hűségesküt tenni, így ez a kérdés is függőben maradt, mivel a megszállás megakadályozta a további tárgyalásokat.⁵⁹ Persián tervbe vette egyébként hasonló okból Radnai Farkas beszercebányai püspök elmozdítását és helyére Griger Miklós kinevezését is.⁶⁰ Végül ebben az esetben is meghiúsult a magyar kormány kísérlete a főkegyúri jog gyakorlására, még a Szentszék várható ellenállása előtt.

53 *Tengely A.*: A magyar egyházak i. m. 202–218.

54 MNL OL K 27 1919. március 17. 76. p.

55 PIL 704. f. 12. öe. 85–86.; *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatának kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai, Bp., 1966. 269.

56 PIL 704. f. 12. öe. 86.

57 *Nagy Vince*: A Hock-pör. Bp., 1933. 32., 64.

58 *Lepold Antal*: A Magyar Katolikus Egyház és az interregnum. Religio 76. (1925) 1. 33.

59 *Persián Á.*: i. m. 11–12.; PIL 704. f. 12. öe. 65.

60 PIL 704. f. 12. öe. 78.

A püspöki székek betöltésének kísérlete mellett márciusban, a Népköztársaság utolsó napjaiban több kanonoki kinevezést is próbált véghezvinni a kormány: az új rendszerrel rendkívül lojális Turi Bélát esztergomi mesterkanonokká,⁶¹ Izsóf Alajos lapszerkesztőt pedig veszprémi mesterkanonokká⁶² akarták kinevezni, csakúgy, mint a Szent Györgyről nevezett apátság apátját,⁶³ az egri nagyprépostot és lépcsőzetesen az utána következő kanonokokat.⁶⁴ A minisztertanács ezekről a vallásügyi miniszter javaslata alapján előterjesztést is benyújtott Károlyi köztársasági elnöknek. A terveket azonban a rendszert megdőntő Tanácsköztársaság néhány nappal később megghiúsította, így nem tudhatjuk, hogy a kinevezések milyen fogadtatásban részesültek az egyházban, a kormánynak sikerült volna-e ezeket véghezvinni.

Egyedül egy esetről tudunk, amikor a kormányzat, illetve Károlyi Mihály köztársasági elnök valóban érvényesíteni tudta a főkegyúri jogot. 1919-ben lejáratban volt a Válaszi és a Tanulmányi Alapot felügyelő 21-es bizottság mandátuma, melyet három évvel korábban még Ferenc József nevezett ki. Persián előterjesztése alapján Károlyi ezt a főkegyúri jogra hivatkozva feloszlatta és új bizottságot nevezett ki február 21-én. Ennek tagjai lettek: Ugron Gábor volt belügyminiszter elnök, Csernoch János hercegprímás alelnök, Kobek Kornél előadó, Baloghy Ernő volt közéleti miniszter, Balás Lajos rozsnói püspök, Csutorás László egri jogakadémiai tanár, Esterházy Móric volt miniszterelnök, Fernbach Károly, Hock János, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke, Rainprecht Antal főispán, Szalay Mátyás, a Papi Tanács elnöke, Tolnay Lajos főispán kormánybiztos, Turi Béla prelátus és Zboray Miklós volt országgyűlési képviselő. Összetételét tekintve Károlyi nagyon vegyes bizottságot nevezett ki, ahol a hercegprímás mellett helyet foglalt a Papi Tanács elnöke is, de ugyanígy helyet kaptak itt a kormány „emberei” is Hock és Turi személyében. Valószínűleg bizonyos személyeket, például a hercegprímást nem lehetett kihagyni, de az ő konzervatív befolyását igyekeztek Turival, Hockkal és Szalayval ellensúlyozni. A bizottság március 19-én tartotta alakuló ülését, de a történelem már nem hagyott neki tevékenységre időt, legalábbis jó pár hónapig.⁶⁵ Elgondolkodtató azonban, hogy sem egyházi, sem világi körökből nem hangzott el semmilyen bírálat amiatt, hogy a köztársasági elnök ténylegesen gyakorolta a főkegyúri jogot. A kinevezéseket a jelöltek mind elfogadták, senki sem utasította vissza azt azzal, hogy erre a köztársasági elnöknek nincs joga.⁶⁶

1919. március 21-én azonban a Tanácsköztársaság létrejöttében is egészen új helyzetet teremtett, az egyház és állam szétválasztásával a főkegyúri jog értelmét veszítette. Igaz, fél év múlva a király nélküli királyságban újra szükségessé vált a kérdés rendezése, azonban erre már egészen más tényezők befolyása alatt került sor.⁶⁷

61 MNL OL K 27 1919. márc. 21. 14. p.

62 MNL OL K 27 1919. márc. 21. 15. p.

63 MNL OL K 27 1919. márc. 21. 12. p.

64 MNL OL K 27 1919. márc. 17. 76. p.

65 *Batthyány T.*: i. m. II. 226–228.; *Egri Főegyházmegyei Levéltár Fundus religionis et studiorum 1420/1919.*; PIL 704. f. 12. őe. 171–174.; *Alkotmány 1919. febr. 7. 3., febr. 25. 2.*

66 PIL 704. f. 12. őe. 171.

67 *Csizmadia A.*: i. m.; *Gergely Jenő*: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945.* Pannonica, h. n., 1999. 20–25.

TÓTH TAMÁS

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG A SZENTSZÉK SZEMÉVEL (1918–1920)

Az Osztrák–Magyar Monarchia a Nagy Háborúnak is nevezett I. világháború (1914–1918) egyik nagy vesztese lett. A háborúskodást végét követő, gyorsan változó időszak része az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság, amelynek kezdete 1989 előtt Magyarországon hosszabb időn keresztül ünnep, munkaszüneti nap volt, és amelyet az iskolákban a történelemórákon mint a „*discőseges 133 nap*” tanítottak. Ez a jó négy hónap a keresztények számára igen nehéz időszak volt, amelynek teljes feltárása mindmáig várat magára.

Magyarországnak erről a fontos, számunkra fájdalmas időszakáról több helyen is őriznek olyan forrásokat a Vatikánban, amelyek jó részben még ma is feltáratlanok. Az egyik az államtitkárság külügyi levéltára, azaz az Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltára,¹ ahol azok a dokumentumok találhatóak, amelyek az államtitkárságra érkeztek vagy itt keletkeztek. A másik fontos lelőhely a Vatikáni Titkos Levéltár, ahol a Szentszék bécsi követségének, vagyis az apostoli nunciatúrának az azóta ide került levéltári anyagát őrzik.²

A Vatikánban is pontosan tudták, hogy az I. világháború vége a Kárpát-medence népei, így a magyarok számára létfontosságú. Ezt jól kifejezi a Rendkívüli Ügyek Kongregációjának levéltárában őrzött korabeli feljegyzés egy mondata: „Mária országának, Szent István országának vallási jövője, egykor dicső történetének döntő fordulópontjához érkezett.”³ Ráadásul ebben az időszakban – a Szentszék szemszögéből – több esemény is történt párhuzamosan. Így a párizsi béketárgyalások, amelyek az egykori Osztrák–Magyar Monarchiában élő katolikusok helyzetét is jelentősen befolyásolták, a diplomáciai kapcsolatok felvétele az utódállamokkal, valamint egyes országokban a klérus és a hívek részéről is megtapasztalható különböző politikai, gyakran liberális és kommunista színezetű megnyilvánulások. Ezek egyházi autonómiatörekvésekben öltöttek testet, amelyek

1 Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (Vatikánváros; = S.RR.SS.). A levéltárban található a Rendkívüli Ügyek Kongregációja (Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari = AA.EE.SS.) és az Egyházi Közügyek Tanácsa (Consiglio per gli Affari Pubblici della Chiesa = AA.PP.), vagyis a Szentszék külügyi csúcsszerve, az Államközi Kapcsolatok Szekciójája jogelődjeinek anyaga. A vonatkozó anyag fő lelőhelye: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, posizione (pos.) 1340, fascicolo (fasc.) 531–534.

2 Archivum Secretum Vaticanum (Vatikánváros; = ASV). Archivio della Nunziatura di Vienna (= Arch. Nunz. Vienna). A vonatkozó anyag fő lelőhelye: Arch. Nunz. Vienna, 781.

3 „...l'avvenire religioso del regno Mariano, del regno di S. Stefano è giunto ad un bivio decisivo della sua storia, una volta gloriosa.” Situazione politico-religiosa in Ungheria [1918]. Fol. 30r. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 15–30r. A szövegeket szerkesztve adjuk közre.

között felfedezhetünk olyan követeléseket is, amelyeket már az 1848–1849-es liberális reformmozgalom is megfogalmazott. Jelen tanulmányunkban a Vatikánban őrzött dokumentumok segítségével főleg ez utóbbi, a katolikus egyházat érintő vonatkozásokra helyezük a hangsúlyt, de ezek a történések nem választhatók el az előbbiektől sem.

AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM ÉS „TANÁCSI” SZERVEZŐDÉSEK AZ EGYHÁZBAN

Amikor I. Ferenc József osztrák császár és magyar király (1848–1916), aki vérengző elnyomóból uralkodása végére egyszerűen és – valljuk be, kedvesen – „Ferenc Jóska” lett, 1914. július 28-án proklamálta a háborút ezekkel a híressé vált szavaival: „mindent meg gondoltam, mindent megfontoltam,”⁴ – kis túlzással – mindenki lelkesen készült egy rövid, győztes háborúra. Tudjuk azonban, hogy nem így lett: a frontok hamarosan „befagytak,” évekig tartó, óriási emberveszteségekkel járó állóháború alakult ki, amely sokak életét törte ketté, ahogyan Ferenc pápa (2013–) a 2014 szeptemberében az északolaszországi Redipugliában tartott homíliájában is utalt rá.⁵ Ferenc József halála után I. (Boldog) Károly lépett Ausztria trónjára, aki IV. Károly néven Magyarország királya is lett (1916–1918).⁶ A háború vége egyben uralkodása végét is jelentette.

1918 októberére mindenki számára világossá vált, hogy Magyarország a háborút elvesztette. 1918. október 28-án esett szét a monarchia, amikor Ausztriától elszakadtak északi területei: kikiáltották Csehszlovákiát, Krakkóban a lengyel függetlenséget ünnepezték; ám ugyanezen a napon Budapest is forrongott: kezdetét vette az úgynevezett ősziroszás forradalom. Másnap Horvátország Magyarországtól szakadt el, és néhány héttel később egy új állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, későbbi nevén Jugoszlávia része lett. Eközben Budapesten lezajlott a forradalom, és József főherceg⁷ kinevezte Károlyi Mihályt miniszterelnökké. November 13-án Károly király nyilatkozatban fejezte ki készségét arra, hogy visszavonul az ügyek intézésétől, három nap múlva, 16-án pedig már kikiáltották az első magyar (nép)köztársaságot. December 1-jén az erdélyi románok kimondták uniójukat a Román Királysággal, a román csapatok francia támogatással megkezdték Erdély elfoglalását. Eközben, ugyancsak a francia kormány támogatásával, Csehszlovákia is elkezdte érvényesíteni területi igényeit.

Az eseményeket figyelve a katolikus klérus egy része is elkezdett mozgolódní. Teodoro Valfrè di Bronzo gróf, címzetes érsek, bécsi apostoli nuncius (1916–1919) aggodott a katasztrófa okozta konfúz helyzetben egyre erősödő kommunista szerveződések miatt, így az egyházi engedély nélkül létrejött Papi Tanács miatt is. November 5-én a

4 Vö.: *Bertényi Iván–Diószegi István–Horváth Jenő–Kalmár János–Szabó Péter*: Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói. 5. kiad. Officina Nova, Budapest, 1993. 207. Vö.: Uo., 216–215.; A korhoz kapcsolódóan nemrég megjelent olasz nyelvű monográfia: *Gizella Nemeth Papp–Adriano Papp*: Ungheria. Dalle cospirazioni giacobine alla crisi del terzo millennio. Luglio Editore, Trieste, 2013. (Civiltà della Mitteleuropa. Collana di Studi e Documenti. 9.) 171–218.

5 Vö.: Ferenc pápa homíliája, redipugliai osztrák–magyar katonai emlékhely, 2014. szeptember 13.

6 Személyével kapcsolatban: Kaiser Karl I. (IV.) als Christ, Staatmann, Ehemann und Familienvater. Hg. Jan Mikrut. Dom-Verlag, Wien, 2004.

7 1918. október 26-tól a királyság utolsó napjaiban *homo regius*, királyi helytartó, a Tanácsköztársaság bukása után, augusztus 7. és 23. között kormányzó, Habsburg mivelta miatt volt kénytelen az antant nyomására lemondani.

hitoktatók kérték anyagi helyzetük jobbítását, majd két nap múlva mintegy száz klerikus kívánta megalapítani a Papi Tanácsot, a katolikus élet megújításának céljából, az amerikai katolikusokat véve alapul.⁸ A nunciatúrára beérkezett információk szerint november 15-én több mint háromezres pap gyűlt össze Budapesten, köztük sok vidéki pap, tábori lelkész.⁹ A szemtanú szerint a fiatalok voltak kisebbségben. A Papi Tanács magyarországi egyházi reformokkal foglalkozott, többek között felvetődött egy budapesti székhelyű egyházmegye alapításának és a liturgia magyar nyelven történő végzésének a kérdése is. Az egyik felszólaló az a Hock János¹⁰ volt, akit később így jellemez a nuncius egyik, Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak (1914–1930) írt jelentésében:

„Papként minden, csak nem példaértékű, nyilvánosan erkölcstelen, és semmilyen tiszteletnek sem örvend. Csodálkozni fog, ha megtudja, hogy ő még ma is Józsefváros, Budapest legnagyobb plébániájának plébánosa, 80 000 lakossal, amikor tudvalévő, hogy együtt élt egy asszonnyal, akitől gyerekei is lettek, akiket mindenki ismer, és akinek, úgy tűnik, ő maga szolgáltatta ki a szentségeket halálakor.”¹¹

November 27-én a nuncius szerint már 3500 tagot számláltak. Demokratikusnak tartott elveik szerint a résztvevők a következő reformjavaslatokat fogalmazták meg:¹² (1) a papnevelés radikális reformja; (2) a papok fizetésének radikális javítása; (3) a klérus nyugdíjának kielégítő reformja; (4) a klérus számára szanatóriumok, valamint beteggyógyezési pénztárak alapítása; (5) a természetben fizetendő papi járandóságok megszüntetése; (6) a papi szolgálatnak az állami alkalmazottakéhoz hasonló szabályozása; (7) Budapesten püspökség alapítása, egyben a nagyobb plébániák kisebbekre osztása; (8) a népnyelv használata az egyházi szertartásokon; (9) ötvenként egyházmegyei szinodus tartása; (10) teljes egyházi autonómia, püspökválasztási jog a klérus és a laikusok számára; (11) a káptalanok mai szükségleteknek megfelelő reformja; (12) a Breviárium (zsolozsma) reformja, rövidítése, az imaórák általuk anakronisztikusnak tartott felosztásának megszüntetése; (13) a magyarországi nunciatúra azonnali felállítása; (14) minden tisztán tiszteletbeli cím, valamint az egyházi ruházaton lévő megkülönböztető jelek eltörlése; (15) megfelelő alap létrehozása a sajtó és keresztény újságok alapítása céljából; (16) a helyi káplánások helyett független lelkészségek létrehozatala; (17) a papi öltözék viselete csak egyházi funkciók alkalmával szükséges, egyébként általánosságban a tisztességes polgári ruházat viselésének engedélyezése; valamint (18) az egyház által kiadott tiltott könyvek listájával (*index*) kapcsolatban az egyházi könyvekre vonatkozó cenzúra

8 Teodoro Valfrè di Bronzo bécsi apostoli nuncius jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. 1918. december 27-én kelt jelentés. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, foll. 4–12r.

9 Un consiglio dei preti in Ungheria. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 531, fol. 46r. La seduta del consiglio dei sacerdoti. Alkotmány [sic!], 15 novembre 1918. Uo., fol. 47–52r.

10 Hock János (1859–1936), aki Károlyi Mihály miniszterelnök (1918) Magyar Nemzeti Tanácsának is elnöke volt, a Tanácsköztársaság leverését követően emigrálni kényszerült.

11 Nunciusi jelentés. Bécs, 1918. december 27. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 4–12r. „Come sacerdote è tutt’altro che esemplare, pubblicamente immorale non gode di nessuna stima. Farà meraviglia di sapere che egli è anche oggi parroco di Józsefváros, la più importante parrocchia di Budapest, con 80.000 abitanti quando si sa che conviveva con una donna dalla quale ha avuto figli da tutti consciuti, ad alla quale, sembra che egli stessa amministrasse i S. Sacramenti in punto di morte.” Uo., fol. 5v.

12 Programma del Consiglio Centrale dei Sacerdoti di Budapest. Uo., fol. 13. A csatolt budapesti és a zsegedi pontokat egy nappal később küldte a nuncius, mivel véletlenül kimaradt az eredeti jelentésből. A nuncius jelentése Gasparrinak. Bécs, 1918. december 28. Uo., fol. 31r.

mérséklése, a profán könyvekre vonatkozóan annak eltörlése. A résztvevők kijelentették, hogy kéréseiket a püspökökön vagy a nunciaturán keresztül elküldik Rómába.

Szegeden szintén összegyűlt egy papi tanács, amelynek pontjai nagy részben megegyeztek a budapestiekével, de természetesen a vidék szempontjait is szemük előtt tartották.¹³ A (7) pontban a nagyobb plébániák felosztását ők is javasolják, a (8) pontban a népnyelv használatára vonatkozó kérésből kivették a szentmisét, (9) a püspökválasztást titkos szavazással, választott papi és laikus küldöttek révén képzelték el, (10) ötvenként egyházmegyei színóduus összehívását tartották szükségesnek, (11) a kanonokságok megszüntetését kérték, egyben javasolták, hogy a káptalan javait a szemináriumokra és a papi nyugdíjalapra fordítsák, (12) a magyar egyház és a Szentszék közötti szabad kapcsolattartást¹⁴ szorgalmazták, (13) a szerzetesrendek meghagyását azzal, hogy regulájukat teljes szabadsággal tarthassák meg, reformok és más külső beavatkozás nélkül, (14) kötelező hitoktatást akartak minden iskolában, hitoktatói egyesületek alapítását kérték, (15) érveltek az egyházi iskolák megtartása és a (16) szabad vallásgyakorlás mellett, (17) a vallási szerveződések szabadságának elismerését kérték az állam részéről, továbbá, hogy (18) államosítás esetén is maradjanak meg az egyházi javak, (19) államosítás esetén hozzanak létre alapot a templomok fenntartására, (20) végül kérték a cölibátus fenntartások nélküli eltörlését.

Nyilvánvaló volt, hogy a magyarországi egyházi helyzeten – legalább ezen a ponton a Papi Tanács véleménye egyezett a nunciaturáéval – a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok mielőbbi felvétele javíthatott volna.¹⁵ Károlyi Mihály kormánya már 1919. január 1-én lemondott, azonban a grófot köztársasági elnöki minőségben ideiglenes államfői hatalommal ruházták fel, így továbbra is az események egyik főszereplője maradt. A nuncius január 19-én kelt jelentésében jelzi, hogy Csernoch János bíboros, hercegprimásnak (1912–1927) és több püspöknek elküldte erre vonatkozó felvetését.¹⁶ Csernoch ezt a levelet – a nuncius nem biztos benne, hogy a legjobban tette – megmutatta Károlynak, aki válaszolt rá. Utóbbival kapcsolatban megjegyzi, hogy kényszerűségből vette át a köztársasági elnök szerepét, mivel elvesztette népszerűségét és csupán a „partizánjainak” engedelmessékedik. Jelzi, hogy a püspökök kéri a Szentszék közbenjárását a háború előtti határok megtartása érdekében. Való, hogy egyes utóállamokban a katolikusok helyzete rosszabb lesz, mint az apostoli király alatt, de megjegyzi, hogy a jelenlegi magyar helyzet sem jó az egyháznak. Jelenti továbbá, hogy a reformokat kívánó katolikusok január 11-én megalapították az autonómiájukat, a kormány pedig velük tárgyal, nem a püspökökkel. Ugyanakkor a kormányzat felhatalmazta Charmant Oszkárt (1861–1925) egy magyar és francia kétnyelvű jegyzékben, hogy kezdjen tárgyalásokat a Szentszékkel.¹⁷

13 Programma del Consiglio dei Sacerdoti di Szeged, seconda città cattolica ungherese nella diocesi di Csanád. Uo., fol. 14.

14 Ezt a pont a nunciaturán is feltűnt, arra gondolhattak, hogy a főkegyúri jog révén eddig az államnak nagy beleszólása volt az egyház belső életébe is.

15 A diplomáciai kapcsolatok felvételére vonatkozóan l. még többek között: *Érszegi Márk Aurél*: „Egy kitörhetetlen nap.” A független Magyarország diplomáciai kapcsolatfelvétele a Szentszékkel. 1918–1920. Távtalok. 47. (2000) 114–117.; *Uő.*: Károlyi Mihály és a Szentszék. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 11. (1999) 3–4. sz. 171–181.

16 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. január 19. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, foll. 32 – 34. Csernoch János levele olasz nyelven: Budapest, 1918. december 23. Uo., fol. 36r.

17 Nunciusi jelentés. Budapest, 1919. január 19. Uo., fol. 38.

Három nappal később a nuncius jelenti, hogy január 16-án megtartották a papok általános gyűlését Budapesten.¹⁸ A tanácsokhoz eddig 5562 pap tartozik, több mint a fele a szoros értelemben vett Magyarország papságának, akik delegátusokkal képviseltették magukat. A püspökök közül voltak, akik fenntartásokkal ugyan, de beleegyeztek a gyűlés megtartásába. Csernoch bíboros arra buzdította a résztvevőket, hogy ne csak anyagi, hanem lelki dolgokról is beszéljenek, és maradjanak meg az egyházi elöljárók joghatósága alatt. A nuncius megjegyzi, a résztvevők között voltak, akik azért mentek el, hogy a többieket megakadályozzák abban, hogy azt csináljanak, amit akarnak, esetleg visszavezessék őket a helyes útra. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök (1905–1927) volt az egyetlen főpap a gyűlésen, akit – ahogy a nuncius megjegyzi – állítólag a püspökök küldtek oda. Résztvétele mégis kérdéses, hiszen pár nappal rá a nunciaturán járt Prohászka titkára, aki – anélkül, hogy a nuncius ezt kérte volna tőle, tehát feltehetően a püspök megbízásából – igyekezett megmagyarázni részvételét. Szerinte Prohászka csak nem akarta vezető nélkül hagyni a papokat ebben a veszélyes helyzetben. A gyűlés végén egyébként a résztvevők táviratot küldtek a pápának, a hercegprímásnak és a köztársasági elnöknek. A nuncius ezúttal is elégedetlen volt a püspökök hozzáállásával:

„Az embernek az az érzése, hogy ezeket a papokat magukra hagyták. Most minden eddiginél jobban érződik a klérus és a püspökök között annak a szeretettel és bizalommal teljes bensőségességnek a hiánya, amely Magyarországon mindig is megfigyelhető volt. A klérus, főként az alsópapság, megszokta, hogy a püspökben a nagyurat lássa, aki nehezen elérhető, aki a hatalmasok támogatása és a politikai befolyás révén került posztjára. A bíboros primás a maga részéről nagyon nehéz helyzetben van, úgy tűnik, nem ő a jelenlegi helyzet embere. Nagyon befolyolt a politikába, született szlovák, Tisza gróf,¹⁹ tehát a legtisztább magyar politika egyik leghűségesebb követője. Ennek eredménye, hogy a szlovákok nem akarnak hallani róla, és a magyarok nem tudnak megszabadulni egy bizonyos bizalmatlanságtól, amely mindig megnyilvánult irányában.”²⁰

Válfré nuncius Rott Nándor veszprémi püspökben (1917–1939) bízott, remélve, hogy ő sokat tehet ebben a helyzetben. Talán nem véletlen, hogy a pápa március 12-én kelt, Csernochnak címzett apostoli levelében nemcsak kifejezte aggodalmát a régió vallási helyzete miatt, de a püspököket arra is buzdította, hogy aktívabban álljanak ki az Egyház érdekében.²¹

Az alsópapság autonómiatörekvéseire ellenreakcióként az esztergomi káptalan a pápához fordult jogai védelmében.²² Gasparri bíboros államtitkár arra kérte a nunciust, je-

18 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. január 22. Uo., f. 39–42.

19 Tisza István miniszterelnök (1913–1917), 1918. október 31-én meggyilkolták.

20 „Si ha l'impressione che questi sacerdoti siano abbandonati a se stessi. Ora più che mai si percepisce quella mancanza di affettuosa e fiduciosa intimità tra clero e Vescovi che si è sempre notata in Ungheria. Il clero, specialmente quello più basso, era abituato a considerare il Vescovo come un gran signore, difficilmente accessibile, messo a quel posto dalla protezione dei potenti e dalle influenze politiche. Il Cardinale Primate, dal canto suo, si trova in una posizione assai difficile, né sembra sia l'uomo del momento. Egli, molto dedito alla politica, slovacco di nascita, è stato uno dei seguaci più fedeli del Conte Tisza, e quindi della più pura politica magiara. Come risultato, gli slovacchi non vogliono sentir parlare di lui e gli ungheresi non sanno liberarsi da una certa diffidenza che hanno sempre nutrito a suo riguardo.” Uo., fol. 42r.

21 Latin nyelvű szövege: Uo., f. 65–66. Olasz nyelvű piszkozat: f. 67–68. Róma, 1919. március 23. A nunciusnak címzett kísérőlevelé: fol. 64.

22 Rajner János nagyprépost aláírásával. Esztergom, 1919. január 24. Uo., f. 34–46.

lezze a nagyprépostnak, hogy aggodalmait a Szentszék is osztja.²³ Gasparri szerint a püspököknek teljesen be kell tiltaniuk az ilyen papi gyűléseket, akár általános, akár részleges jellegűek legyenek is.²⁴

Közben politikai téren is zajlottak az események: a nuncius rejtjeles üzenetben jelezte, hogy a papságnak fel kell esküdni a köztársaságra, és instrukciókat kért.²⁵ Az államtitkár válaszában további felvilágosítást kért, hogy melyek azok a „statútumok”, amelyekre fel kell esküdni, mit takarnak: új törvényeket, vagy olyan ősi törvényeket, amelyekre már esküvel hűséget fogadtak, ha új pedig törvényekről van szó, akkor milyenekről.²⁶ Fontos volt azonban, hogy a Szentszék elismerte az új köztársaságot, ahogy ez egy francia nyelvű levélből kiderül, amelyet a magyar külügyminisztérium küldött Gasparri államtitkárnak.²⁷ Ugyanaznap Károlyi is írt a pápának,²⁸ elküldve az új nagykövet megbízólevelét, belefoglalva a budapesti nunciatúra létesítésének kérését is.²⁹ A helyzet azonban már két nap múlva megváltozott, bár ezt Bécsben nem érzékelték rögtön, mivel 22-én még megjegyzés nélkül továbbították Károlyinak a pápához küldött köszönőlevelét.³⁰

Károlyi Mihályról és a magyar politikai helyzetről a bécsi apostoli nuncius már 1918. december 27-én kelt jelentésében pontosan beszámolt.³¹ Károlyit így jellemezte:

„Erős népszerűsége miatt, amelyet bizonyos demokratikus nagyjuri allűröknek és annak a kényelmes feladatnak köszönhet, amit a parlamentben mint a kormány ellenzéke és állandó kritikus a töltött be, amikor az megoldhatatlan nehézségekkel küzdött; Károlyi gróf végül azt is elhitte magáról, hogy ez azokkal a kapcsolatokkal együtt, amelyeket ő néhány francia politikussal mindig is ápolt, arra hívja, hogy meghatározó befolyása legyen a jelenlegi történelmi helyzetben, és arra rendeltetett, hogy a nemzet megmentője legyen.”³²

A nuncius tudomása szerint felvette a kapcsolatot az antant-hatalmakkal, amelyek nem is válaszoltak neki, így „most Magyarország rendkívül kritikus helyzetben van”.³³ A nuncius arról is tájékoztatta feljebbvalóit, hogy ha a győztesek minden területi igényét kielégítik, akkor az ország területe 283 ezerről 50–60 ezer négyzetkilométerre csökken, elveszíti tengeri kijáratát. A dokumentumokból kiderül az is, hogy a szentszéki aggodalmaknak komoly egyházpolitikai vonatkozása volt, amelyet a magyar püspököktől, így

23 Vatikán, 1919. február 28. ASV Arch. Nunz. Vienna, 781, fol. 122.

24 Rejtjeles üzenet a nunciának. é.n. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 48.

25 Rejtjeles üzenet az államtitkárnak. Bécs, 1919. február 27. Uo., fol. 51r.

26 Rejtjeles üzenet a nunciának. Bécs. 1919. február 29. Uo., fol. 53r.

27 Budapest, 1919. március 19. Uo., fol. 59r.

28 Budapest, 1919. március 19. Uo., fol. 60r.

29 Budapest, 1919. március 19. Uo., fol. 62r.

30 Bécs, 1919. március 22. Uo., fol. 63.

31 Nunciusi jelentés. Bécs, 1918. december 27. Uo., foll. 4–12r.

32 „Forte dalla popolarità che gli veniva da certe allures di gran signore democratico e dal facile e comodo compito che si era assunto in Parlamento quale oppositore e critico costante del Governo, quando questo si dibatteva in difficoltà inestricabili, il Conte Caroly arrivò anche a persuadersi che tutto ciò, unito a certe relazioni che egli ha sempre conservato con alcuni uomini politici francesi, lo chiamasse a esercitare un’influenza preponderante nel momento storico attuale e che egli fosse destinato ad essere il salvatore della patria.” Uo., fol. 4. Az idegen szó az eredeti kiemeléssel.

33 „Ed ora l’Ungheria si trova in una situazione estremamente cricita.” Uo., fol. 5r.

Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsektől³⁴ (1914–1923) és Csernoch hercegprímástól érkező levelek is megerősítettek: az utódállamok többsége nem katolikus többségű, illetve nem katolikus értékekkel rendelkező ország volt. Ezért aggódtak az utódállamokba kerülő katolikusok sorsa miatt, illetve azért, mert a változások komolyan érintették az egyházmegyei határokat is. Csernoch az egyik, XV. Benedek pápának (1914–1922) írt levelében,³⁵ utalva az otthon kialakult zavaros helyzetre, azt is hozzáteszi: „A felosztott Magyarországon a katolikus egyházra vár a legszomorúbb jövő. Budapest főváros lenne a vidék ellensúlyja, és a szocializmus terrorizmusával kormányozná azt.”³⁶

Mint hogy azonban a területi követelések nyilvánvalóan ellentmondtak a Thomas W. Wilsonnak, az Egyesült Államok elnökének (1913–1921) 14 pontból álló békejavaslatával, amely szem előtt tartotta a népek önrendelkezésének elvét, a katonai lépések tovább fokozták a szétesőfélben lévő történelmi Magyarországon belüli feszültségeket. Március 20-án Károlyi Mihály átvette az úgynevezett Vix-jegyzéket,³⁷ amely újabb, elfogadhatatlannak tartott területi követelésekkel állt elő, az ország keleti határvonalát jóval a mainál nyugatabbra határozva meg. Másnap a gyengülő szociáldemokraták bevonták a hatalomba a kommunistákat, és egyesülve létrehoztak egy közös pártot, amely még ugyanaznap államcsínyt hajtott végre, amikor kikiáltotta a proletárdiktatúrát, létrehozta a szovjet típusú Tanácsköztársaságot.³⁸

TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS EGYHÁZÜLDÖZÉS

Az események egyik legfőbb mozgatója, aki már az őszirózsás forradalom idején Magyarországra érkezett, Kun Béla (szül. Kohn Ábel, 1886–1938) volt. Létrehozták a Forradalmi Kormányzótanácsot, amelynek élére egy kőműves, Garbai Sándor (1879–1947) került. Kun először a külügyi népbiztos tisztét töltötte be. A vezetésben szerepet kapott többek között Rákosi (szül. Rosenfeld) Mátyás (1892–1971) is. Az új, szovjet típusú rezsim rövid időn belül nagy népszerűsége tette: a Kun Béla nevével fémjelzett új szocialista párt hamarosan másfélmillió tagot számlál. Ebben az is közrejátszott, hogy az emberek a Tanácsköztársaságban látták az utolsó esélyt arra, hogy megmentsék a hatá-

34 Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsek levele XV. Benedek pápának. Kalocsa, 1918. december 11. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 531, foll. 53–56r. A levélben leírja az is, hogy egyházmegyéjének nagy része a jugoszlávok által követelt területre, Bács-Bodrog vármegyére esik, ahol azonban a legújabb népszámlálás szerint 145 063 jugoszláv (szerb ortodox), 70 229 illír-dalmát (katolikusok, akik nem akarnak az ortodoxok alatt élni), 190 697 német nyelvű (főként katolikus), 363 518 magyar (katolikusok), így szerinte 145 063 fő áll 624 514 (sic!) fő ellenében.

35 Csernoch János bíboros levele XV. Benedek pápának. Esztergom, 1918. december 13. Uo., foll. 60–61r. A levélben a bíboros a wilsoni elvekre hivatkozva azt írja, hogy a csehek már elkezdtek árusítani az új térképeket, amelyek szerint az új Csehszlovákia déli határa a Duna lenne. Azonban az így megszerzett területeken szerinte a szlovákok aránya csupán 55,5%, és vannak köztük csak magyarlakta területek is. A szerbek aránya az általuk követelt területeken 11%, a románok által követelt területeken pedig a nem román lakosság egy millió fölül nagyobb.

36 „La Chiesa cattolica l’aspetta l’avvenire più triste nell’Ungheria dilacerata. La città capitale di Budapest farebbe il contappeso alle province e le governerebbe col terrorismo del socialismo.” Uo., fol. 60v.

37 Ferdinand Vix francia alezredes, 1918–1919-ben a szövetséges hatalmak budapesti katonai bizottságának vezetője.

38 A Tanácsköztársasággal kapcsolatosan vö. még: *Pasquale Fornaro: Una rivoluzione impossibile. Béla Kun e la Repubblica dei Consigli del marzo-agosto 1919.* In: *La fine della Grande Guerra fra rivoluzione e reazione [1918–1920].* A cura di Alberto Basciani–Roberto Ruspanti. Beit, Trieste 2010. 71–96.

rokat, ezzel együtt a földeket, bányákat, gyárakat is. Mivel úgy érezték, hogy a nyugati hatalmak, főleg a franciák, valamint az általuk támogatott Románia, Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság Magyarország szétdarabolásában érdekeltek, ezért sokan nem (vagy nem csupán) félelemből, hanem utolsó mentsvárként fordultak Szovjet-Oroszország irányába, amikor támogatták a Tanácsköztársaságot.

A nuncius március 24-én rejtjeles üzenetben informálta az államtitkárt a kialakult súlyos helyzetről.³⁹ A nuncius attól tartott, hogy anarchia törhet ki. Az államtitkár még aznap válaszolt, kifejezve a Szentatya szándékát, miszerint sürgősen fel kell állítani Budapesten a nunciaturát, vagyis a legmagasabb szintű pápai diplomáciai képviselőt (követséget), mivel a Szentszéknek ez a szándéka nem változott.⁴⁰ 25-én a nuncius jelentette, hogy előző nap Károly császár megindult Svájc felé, egyben jelezte, hogy Magyarországon bolsevik uralom van.⁴¹ Ugyanaznap részletes jelentésben is taglalta a helyzetet, egyben aktuális egyházi kérdésekről is szót ejtett, amelyek azonban összefüggésben álltak az eseményekkel.⁴² Taglalta (1) a királyság megszűnésével bizonytalanná vált, a püspökök kinevezését is érintő főkegyúri jog kérdését, amelyet a köztársasági kormány magának kívánt fenntartani; (2) a Győri Egyházmegyében élő németajkúak ügyét, akik saját vikáriust szerettek volna kapni; (3) az üresedésben lévő váci egyházmegye kérdését, amelyre Károlyi Mihály először Hock Jánost javasolta (akit a Szentszék soha nem nevezett volna ki, de aki a jelölést vissza is utasította);⁴³ (4) az új pannonhalmi főapát megválasztásának ügyét, amelybe a Károlyi-kormány szintén bele kívánt szólni egy bizonyos 1802-es uralkodói diplomára hivatkozva;⁴⁴ (5) egy görög-ruszin érsekség felállításának tervét, amely ellen Csernochnak sincs kifogása, de amely a határváltozások miatt most már nem aktuális, mivel csak Munkács marad Magyarországon (sic!), Eperjes pedig Csehszlovákiába kerül; (6) a papság állam által előírt esküje, amelyet a klérus arra hivatkozva le is tett, hogy a király a döntést a nép kezébe adta át, valamint így elkerülhetőek voltak a további feszültségek; (7) az autonómia kérdése, amely szintén aktualitását veszítette (a javaslat szerint az egyházi javak birtokosa az ún. katolikus autonómia lenne, az üresedésben lévő hivatalokat a központi autonóm tanács a javaslatok alapján töltené be, püspöki vagy érseki szék esetén pedig egy háromfős javaslatot nyújtana be az illetékes fórumnak); (8) Mikes János szombathelyi püspök (1911–1935) ügye, akit a kormány, magatartása miatt, alaptalanul megvádolt javainak hűtlen kezelésével, ezért a püspököt elhurcolták, a celldömölki bencés konventbe zárták, a javak kezelését Persián Ádám (1887–1934) kormánybiztos vette át; (9) a Hajdúdorogi Egyházmegye román területre került plébániáinak kérdése, amely a jelenlegi helyzetben szintén aktualitását veszítette. Ezen kívül hosszasan beszámolt a nuncius az aktuális politikai helyzetről, a Vix-jegyzékről, amely szerint Magyarország magyarlakta területeket vesztené el, többek között az ország második legnagyobb városát, Szegedet, és ezt Károlyi nem fogadhatta el,

39 Rejtjeles üzenet az államtitkárnak. 1919. március 24. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 69.

40 Rejtjeles üzenet a nunciussnak. Uo., fol. 70r.

41 Rejtjeles üzenet az államtitkárnak. Uo., fol. 71r.

42 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. március 25. Uo., fol. 72–91r.

43 A többi jelölt Pfeiffer Miklós kassai kanonok, illetve Énekes János nyiregyházi plébános lett volna, de a nuncius őket sem tartotta alkalmasnak a feladatra.

44 A nuncius az idézett jelentésben a Károlyi-kormány által játszott kettős játék bemutatása céljából elmeséli, hogy a katolikus ügyekért felelős Persián Ádám (1887–1934) kormánybiztos még Batthyány Vilmos nyitrai püspökhöz (1911–1919) is elment, hogy a lemondását kérje a nuncius beleegyezésére hivatkozva, ami természetesen nem volt igaz. A püspök végül megírta a lemondását, de aztán Persián el sem küldte az aláírt levelet Rómába.

így a proletariátus kezébe helyezte a hatalmat. Ahogy a nuncius írja: „Károlyi ezt a nagyon súlyos gesztust ugyanazzal a könnyelműséggel és ugyanazzal az átgondolatlan lelkiismeretlenséggel tette, amellyel kirobbantatta múlt novemberben a forradalmat Magyarországon.”⁴⁵ Vallási alapon nézve a kérdést elmondja, hogy a Kun Béla-féle kormányban 30 népbiztos van, ebből 24 zsidó és 6 keresztény. Első dolguk volt, hogy felvették a kapcsolatot Oroszországgal, államosítanak mindent, kivéve az élelmiszereket, a gyógyszertárakat, a 20 főnél kevesebb munkást foglalkoztató üzleteket; valamint államosítanak házakat, színházakat (ahová a munkások ingyen mehetnek), népbíróságokat állítanak fel, megszüntetik a rendőrséget, különválasztják az államot és egyházat, és bebörtönzik az ellenfeleiket. A kapcsolat Bécs és Magyarország között teljesen megszűnt. A bécsi semleges diplomaták találkozni kívántak a nunciussal, amire a megelőző nap került sor. Egy Budapestről még átjutott semleges konzul 150 000 embert látott a főváros utcáin, akik elégedetlenek voltak a most lemondott kormánnyal. Charmant Oszkár kijelölt szentszéki követ pont egy nappal a forradalom kitörése előtt hagyta el hazáját, így szerencséje volt. A nuncius jelzi, hogy budapesti nunciatúra felállítására most gondolni sem lehet.

A március 25-iki levélre írt válaszában⁴⁶ az államtitkár arról biztosította a nunciust, hogy a jelentést olvasta a Szentatya is, aki nagy figyelemmel követi az eseményeket. Kifejezve a Szentszék komoly aggodalmát a kialakult helyzet miatt, azt is írta: „Reméljük, hogy az Úr irgalmas lesz ahhoz a szerencsétlen nemzethez, amely mindig kitűnt élő hitével és a katolikus egyházhoz való mély kötődésével.”⁴⁷ Ezen túl fakultást adott a nunciusnak a győri német vikariátus létrehozatalára, valamint a váci egyházmegye és a pannonhalmi főpáti hivatal betöltése kapcsán megjegyzi, hogy mivel a Tanácsköztársaság kimondta az állam és az egyház teljes szétválasztását, a püspököket szabadon, legjobb belátásuk szerint nevezhetik ki, így a nuncius tegyen a jelöltekre javaslatot.

Április 25-i jelentésében⁴⁸ a nuncius teljes egyházüldözésről számolt be.⁴⁹ Az egyházi személyek civilben járnak, sok szerzetesnek el kellett hagynia a rendházát. Csernoch érsek budapesti vikáriusa egy Magyarországot elhagyni tudó osztrák nővéren keresztül arra tett javaslatot, hogy a szerzetesek közül az ideiglenes fogadalmasokat bocsássák haza családjukhoz, az örök fogadalommal rendelkezőket, akiknek ezek után nincs hova menniük, külföldre sem, azokat mentseik fel szerzetesi fogadalmaik alól. A nuncius véleménye szerint a feltett kérdés túl általános, így negatívan kellene felelni rá, de a klauzúrán kívüli életet a kialakult helyzetre való tekintettel engedélyezni kell a szerzetesek számára, a „*more laicali*” (világi) öltözködés még segítségükre is lehet, hogy továbbra is találkozassanak egymással.⁵⁰ A nuncius a szerzetesek Bécsben lévő tartományfőnökeiket is összehívta a nunciatúrára, hogy konzultáljon velük. Csernochról olyan híreket

45 „Il Károlyi ha fatto questo gesto gravissimo con la stessa leggerezza e con la medesima spensierata incoscienza con cui fece scoppiare, nel Novembre scorso, la rivoluzione in Ungheria.” Uo., fol. 82r.

46 Vatikán, 1919. április 21. ASV Arch. Nunz. Vienna, 781, foll. 123–124. Vö.: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, foll. 96–97.

47 „È da sperare, che il Signore vorrà muoversi a pietà di quell’infelice Nazione, che sempre si è distinta per la fede viva e il profondo attaccamento alla Chiesa Cattolica.” AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 96v.

48 AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 533, foll. 2–5.

49 „È la persecuzione nel suo pieno vigore.” Uo., fol. 2r.

50 A Szent Officium az államtitkár kérésére foglalkozott az ügygel. Elfogadta, hogy a nuncius bizonyos esetekben dönthetne a szerzetesek ideiglenes szekularizálásáról, de nem menthet fel a tisztasági fogadalom alól. 1919. július 21. Uo., foll. 41–44. A döntést rejtjeles üzenetben közölték a nunciussal. 1919. július 24. Uo., fol. 43r.

kapott, amelyek szerint vissza akar vonulni, és el akarja hagyni Magyarországot. Egy olasz tábornokon keresztül ígértek neki segítséget, aki megígérte, hogy egy tartalékos olasz százados civil öltözkében elviszi Csernochhoz a nuncius levelét és a pápai levél másolatát, amelyet eddig nem sikerült hozzá eljuttatni, az eredetit ugyanis útközben elkobozták. Ezzel azt is éreztetni akarja, hogy nem hagyták egyedül. Ha a csehszlovákok elfoglalják Esztergomot, nehéz helyzetbe kerül, és a bolsevikok sem hagynák őt futni. A nuncius értesülései szerint a románokat felszabadítókként fogadják, akik a megelőző nap elfoglalták Nagyváradot és Debrecent. A szerbek és a csehszlovákok, úgy tűnik, szintén támadnak. Gasparri bíboros államtitkár egy, a Vatikánba eljuttatott levélben más úton megkapta a szövetséges hatalmak memorandumának szövegét is.⁵¹

Csernoch végül megkapta a pápai levelet, mert 1919. június 30-án kelt hosszú, latin nyelvű levelében megköszönte azt,⁵² amelyben hosszasan beszámolt a helyzetről. A szegedi ellenkormányról Valfrè nuncius július 3-án kelt jelentéséből értesülhettek a Vatikánban.⁵³ Az ellenkormányt egy másik Károlyi, Gyula gróf (miniszterelnök 1931–1932) vezette. Jelentette azt is, hogy felkereste őt Bethlen István gróf, aki jelezte, szeretnének valakit Rómába küldeni, hogy a Szentszék segítségét kérjék a béketárgyalásokon és az egyház jövőjét illető kérdések tisztázásában. Az ellenkormány a nuncius jelentése szerint fel kívánja hívni a békekonzferencia figyelmét a sok latin rítusú katolikus helyzetre is, akik az új határok meghúzása után Romániába vagy Szerbiába kerülnének, és meg kívánják tartani a magyar prímás joghatóságát felettük. Csernoch ugyanaznap kelt elkéseredett hangú levelében újra kifejtette, mennyire súlyos a helyzet.⁵⁴ Elképzelése szerint a magyarországi katolikus egyházat szövetséges protektorátus alá kellene helyezni. Megemlíti az olasz Guido Romanelli alezredes⁵⁵ szerepét is, aki megpróbált Kun Bélával tárgyalni.

Július 21-én Gasparri államtitkár azt írta a nunciusnak, hogy a Szentatyá megkapta Csernoch levelét, és nem zárják ki javaslatát, de kéri a nuncius véleményét a kérdésben.⁵⁶ Az újsághírek szerint a magyar kormánynak ekkor már volt Bécsben képviselője, így az államtitkár július 27-én kelt üzenetében azt javasolta, a nuncius lépjen személyes kapcsolatba ezzel a képviselővel az egyház érdekében.⁵⁷ Valfrè közben azt írta Rómába július 30-án, hogy mivel lenne olyan antant-hatalom, amely felvállalhatná a Csernoch hercegprímás által felvetett protekciós tervet, jóváhagyja azt.⁵⁸

Augusztus 1-jén – még nem tudva arról, hogy a Tanácsköztársaság ugyanaznap megbukott – a nuncius újabb jelentést küldött, amelyben továbbította gróf Károlyi Gyula levelét és ellenkormányának névsorát, valamint a Szegeden összegyűlt katolikusok ké-

51 Róma, 1945. (sic!) április 4. Uo., foll. 7–15.

52 Csernoch János levele XV. Benedek pápának. Esztergom, 1919. június 30. Uo., foll. 19–27r.

53 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. július 3. Uo., foll. 28–29.

54 Csernoch János levele Pietro Gasparri államtitkárnak. Esztergom, 1919. július 3. Uo., foll. 30–32r.

55 Személyével kapcsolatosan: *Guido Romanelli*: Nell'Ungheria di Béla Kun e durante l'occupazione romana. La mia missione. (Maggio-novembre 1919.) A cura di Antonello Biagni. Ufficio Storico – Stato Maggiore dell'Esercito, Roma, 2002.; *Viviana Stacco*: „L'impossibile missione di Romanelli. Un ufficiale italiano nell'Ungheria della Rivoluzione”. Gaspari editore, Udine, 2010.; *Szabó Mária*: A Romanelli-misszió – La missione di Romanelli. Egy olasz katonatiszt Magyarországon (1919. május–november). Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2009.

56 Rejtjeles üzenet a nunciusnak. Megkapta 1919. július 23-án. ASV Arch. Nunz. Vienna, 781, fol. 191. Vö.: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 533, fol. 40r.

57 Rejtjeles üzenet a nunciusnak. Megkapta 1919. július 28-án. ASV Arch. Nunz. Vienna, 781, fol. 193. Vö.: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 533, fol. 46r.

58 Rejtjeles üzenet a nunciusnak. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 533, fol. 47r.

rését is, amelyben a pápa közbenjárását kérték az antantnál a kommunista rezsim bukása érdekében. Egyben azt is jelezte, hogy időközben Károlyi Gyula már lemondott és Patantyús-Ábrahám Dezső (1919. július 12. – augusztus 12.) vette át a helyét, és azt is kijelentette, hogy a Tanácsköztársaság napjai meg vannak számlálva.⁵⁹ A nuncius azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy a szomorú eseményeknek egy eredménye mégis van: a Papi Tanács teljesen felbomlott, és az egykori tagok olyannyira kiábrándultak, hogy a legkevésbé sem szeretnék előről kezdeni az egészet. A bolsevikok még most is mindent megpróbálnak azért, hogy a papokat hivatásuk elhagyására rábírják, még valami szemináriumfélélt is nyitottak nekik egy jezsuita házban, legutóbb 37 volt azok száma, akik elhagyták az egyházat, hogy a kommunizmus apostolai legyenek. Igaz, ebből csak hat volt katolikus pap, ami azt jelenti, hogy ebben a súlyos helyzetben a klérus méltón állt helyt.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG BUKÁSA ÉS A HELYZET KONSZOLIDÁLÓDÁSA

A Tanácsköztársaság bukásával még korántsem enyhült a súlyos politikai helyzet. Bernből is üzenet érkezett Rómába, amelyben tudatták, Bethlen István József főhercegen keresztül azt kéri, hogy egy magyar püspököt nevezzenek ki a kormány mellé, nem részletezett misszióval.⁶⁰ Rott Nándor veszprémi püspök és a közben kinevezett új váci főpásztor, Hanauer Á. István (1919–1942) szeptember 3-án az egyházmegyéket is érintő határváltozásokra gondolva arra kérte a Szentatyát,⁶¹ hogy (1) ha lehetséges, tartsák meg a jelenlegi egyházkormányzati rendszert, ha nem, akkor várjanak, mert a helyzet nem stabil; (2) ha felosztják az egyházmegyéket, akkor a Szentszék a javakról szóló tárgyalásokra küldjön egy semleges küldöttet; (3) az egyházmegyéek felosztásakor hallgassa meg a magyar püspököket is; (4) szabályozni kell a *fundus instructus*, vagyis az állatállomány, a mezőgazdasági eszközök, stb. sorsát; (5) ha a csehek által elűzött nyitrai és besztercebányai püspökök nem térhetnek vissza egyházmegyéjükbe, akkor a Szentszék gondoskodjék róluk; (6) ugyanezen egyházmegyéek szemináriumainak nehéz a helyzete, amelyeket eddig a Vallásalap finanszírozott, a csehek azonban nem adnak semmit, így a cseh kormányt kell kérni, hogy az egyházmegyéek saját javaikból ideiglenesen finanszírozzák ezeket az intézeteket; (7) mivel a románok, a szerbek, a csehek ultranacionalistákat jelölnének a püspöki posztokra, ami igen nagy veszélyt rejtene magában, ezért a Szentszék maga válassza ki a jelölteket; (8) a bolsevik kormány a Tanácsköztársaság alatt a szerzetesektől rendjeik elhagyását kérte, sok piarista és premontrei aláírta ezt, nem misézett többet és nem gyónatott, így elvesztette a nép bizalmát, nagyobb részük azonban megmaradna rendjében, de szükséges a figyelmeztetésük és a megfelelő penitencia kiszabása; (9) a bencések és a ciszterciek jól helyt álltak a nehéz helyzetben, ezért javasolják, hogy a Szentatya írjon nekik dicsérő levelet; (10) hasonlóképpen az egyházmegyéek papságnak is készüljön ilyen levél, mivel „kevés kilépés volt, de sok vértanút öltek meg a bolsevikok”.⁶²

⁵⁹ Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. augusztus 1. Uo., foll. 51–58.

⁶⁰ Luigi Maglione berni apostoli nuncius Pietro Gasparri bíboros államtiktárnak. Bern, 1919, augusztus 17. fol. Uo., 61r.

⁶¹ Veszprém, 1919. szeptember 3. Uo., fol. 62–64.

⁶² ... „*le apostasie erano poche, ma i martiri furono molti uccisi dai bolscevichi.*” Uo., fol 64v. Az ehhez is készült feljegyzés: foll. 65–69r. Például Kósa József jászkarajenői plébános és Hornyik Károly káplán, akiket 1919. május 4-én lőttek agyon a plébánián. Vö.: Varga Lajosnak az ügyről készült kézírata, valamint Puskás Mihály szentkirályi plébános személyes visszaemlékezése (2014).

Az apostoli levelekre vonatkozó kéréseket a Vatikánban megalapozottnak találták, azok el is készültek.⁶³ Született egy apostoli levél a romániai egyházi helyzettel kapcsolatban is.⁶⁴

A határváltozások természetesen nem csak a katolikusokat érintették, a Szentszék tudomást szerzett a protestáns egyházak tiltakozásáról is.⁶⁵

Szeptember 4-én kelt jelentésében a nuncius részletesen beszámolt a Tanácsköztársaság bukásáról, Kun Béla külföldre meneküléséről és internálásáról, az egyik legvéresebb bolsevik, Szamuely Tibor (szül. Szamueli, 1890–1919) öngyilkosságáról, akinek tetemét a helyi zsidó hitközség nem fogadta be a temetőjébe. Majd beszámol a felfedezett véres gyilkosságokról (említi, hogy a Parlament épületében nyolcvan holttestet találtak), a Tanácsköztársaság bukását követő román megszállásáról és hatalmas hadisarc-igényről (az állatállomány 30%-át, 20 000 vagon gabonát és a vasúti állomány felét követelték), amellyel szemben az antant tehetetlennek bizonyul, az augusztusi politikai változásokról, a bolsevikok üldözéséről.⁶⁶ Az egyházi közösségek közben lassan visszaköltözhetnek a kommunisták által elkobzott épületeikbe. A nuncius értékelte a papság és a szerzetesek viselkedését a kommunista diktatúra első hónapjaiban. Információi szerint a szerzetesek helyt álltak, kivéve néhány irgalmast és talán néhány minoritát, hiszen legtöbbjük inkább vállalta, hogy elszenvedje az igazságtalanságokat és a rossz körülményeket, mint hogy aláírja kilépési nyilatkozatot. A 280 piarista közül azonban sokan, 80-an írták alá ezt az iratot.⁶⁷ Ennél fogva vizitátorokat szeretne kinevezni egyes szerzetesrendek felülvizsgálatára. Megjegyzí továbbá, hogy sokan hiányolták az egyházi eljárók kiállítását, és javasolja a papképzésre való nagyobb odafigyelést, mivel a modernizmus⁶⁸ megfigyelhető több pesti teológiai tanárnál.

A kissé nyugodtabb helyzetben már újra gondolni lehetett a diplomáciai kapcsolatok rendezésére is, amelyet a nuncius szeptember 18-án küldött jelentésében újra felvet, és jelzi, hogy József főherceg felajánlja az édesanyja tulajdonában lévő budai palotát a képviselőlet számára.⁶⁹ Mivel az egyházi javak sorsa továbbra is bizonytalan volt, a nuncius számára ezért is fontosnak tűnt, hogy a kétoldalú kapcsolatokat mielőbb rendezzék.⁷⁰ Október 1-jén Somssich József⁷¹ gróf, külügyminiszter (1919–1920) a bécsi nunciátúrán keresztül ünnepélyes formában kérelmezte a diplomáciai kapcsolatok felvételét.⁷² Október 15-én ugyanezen a módon kapott választ a kérésre.⁷³

63 Jándi Bernardin pannonhalmi priornak: Uo., f. 70–71r; Békefi Remig zirci apátnak: Uo., f. 72–73r; Csernoch Jánosnak címezve a magyar klérusnak: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 534, f. 32–33. Vö.: Uo., f. 34 (Békefi); uo., f. 35 (Jándi); AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 533, f. 74–76r (a magyar klérusnak).

64 Uo., f. 77–79.

65 An Earnest Appeal of the Protestant Churches of Hungary to the Brethren on Other Lands. Uo., f. 80–90. '918. Karácsonyán. Appel des protestants hongrois a leurs frères des pays étrangers. Uo., f. 91 (füzet).

66 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. szeptember 3. f. 92–98r.

67 A neves piarista, Schütz Antal feljegyzése. 1919. augusztus 11. Pro memoria. ASV Arch. Nunz. Vienna, 781, f. 415–416.

68 A modernizmus X. Pius pápa (1903–1914) által elítélt filozófiai-teológiai irányzat.

69 AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 534, f. 2–3. Az Dísz téri épület 1945-ig azután nunciátúraként szolgált.

70 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. szeptember 19. Továbbítja Csernoch János szeptember 7-én kelt Memoriale-ját. Uo., f. 4–12.

71 Ő lett Magyarország első szentszéki követe 1920 és 1924 között.

72 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. október 3. Uo., f. 39–41.

73 Uo., f. 44–46.

Közben az államtitkárság egy szigorúan bizalmas feljegyzésből értesült a legitimista törekvésekről is, amelyek a kérelmezők szerint a kontinuitás biztosítását jelentették volna.⁷⁴ A politikai helyzet azonban továbbra sem kedvezett a restaurációnak. 1920. január 29-én a nuncius beszámol a nemzetgyűlési választások kedvező eredményéről, amely felfogása szerint a rendpártiak teljes győzelmét jelentette.⁷⁵ A külügyminiszter január 28-én az államtitkárhoz,⁷⁶ 31-én a pápához fordult.⁷⁷ Február 17-én kelt válaszában Gasparri bíboros megnevezte Lorenzo Schioppa címzetes érseket mint új nunciust (1920–1925).⁷⁸ Ő hamarosan átadta megbízólevelét, de már a kormányzónak, Horthy Miklósnak.

Az 1918 és 1920 közötti időszakban Magyarországon nagyon rövid idő alatt nagyon sok esemény történt, amelyek azután kihatottak az egész 20. század egyháztörténetére is. A történések rövid idő alatt teljesen megváltoztatták a magyar katolikusok életét is, ma is hatnak, teljes feltárásuk máig befejezetlen feladat. A dokumentumokból kiderül, hogy a Szentszék aggodó figyelemmel kísérte a Kárpát-medencében bekövetkezett változásokat, amit a nunciusi jelentéseken kívül XV. Benedek pápa ekkor született relatív nagyszámú apostoli levele is bizonyít.

74 Pro memoria. 1919. október. Uo., foll. 50–55r.

75 Uo., foll. 56–58.

76 Uo., foll. 66–67.

77 Uo., foll. 61–63r.

78 Uo., foll. 69–70.

HEGEDŰS ANDRÁS

AZ IPOLYI-GYŰJTEMÉNY ÚTJA ESZTERGOMBA¹

A XIX. század második felének két kiemelkedő mecénás főpapját, Simor János (1867–1891) bíboros, hercegprímás, esztergomi érseket és Ipolyi Arnold besztercebányai, majd nagyváradi püspököt összekötő egyik legfontosabb kapocs a Museum Christianum gondolata volt.

Ipolyi első, még besztercebányai püspökként 1885. szeptember 22-én írt végrendeletében is úgy rendelkezett, amennyiben Besztercebányán Keresztény Múzeum létesítése nem sikerülne, akkor gyűjteménye „Esztergomban vagy Budapesten külön örrel meg-alapítandó Keresztény Múzeum alkatrészét képezze”.²

Azonban Ipolyit 1886. február 18-án nagyváradi megyéspüspökké nevezték ki, új székhelyét már súlyos betegen foglalta el, és néhány hónap múlva, december 12-én elhunyt. Ipolyi nagyváradi püspökként módosította végrendeletét, ismételten kijelentve: „hogyha Nagyváradon nem létesítenének Keresztény Múzeumot, akkor azt az esztergomi primási, vagy egy Budapesten alapítandó Keresztény Múzeumhoz csatolják”.³

Ekkor már 1875 óta Esztergomban megtekinthető volt Simor János bíboros magán-gyűjteménye, aki 1887-ben kelt végrendeletében a Főszékesegyház tulajdonába adta gyűjteményét, és azt már ekkor Keresztény Múzeumnak nevezte.

Ipolyi gyűjteménye eközben a püspök halála után ládába csomagolva a püspöki palotában volt. 1896-ban a Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet múzeumában helyezték el letétként, itt is volt egészen 1918-ig.

Az első kérdés tehát, amely fölvetődhet: miért nem érvényesítette jogait korábban az Esztergomi Főegyházmegye? Erre biztos és cáfolhatatlan magyarázatot valószínűleg már nehéz találni, ugyanakkor bizonyos körülmények figyelembe vételével megkísérelhetünk választ adni.

1. Ipolyi második, 1886-ban kelt végrendelete úgy szól, hogy ha az ő gyűjteménye Nagyváradon magyar keresztény múzeummá nem fejleszhető s ott kellőleg biztosítva nincs, az esztergomi vagy budapesti keresztény múzeumnak adandó. Nagyváradon azonban több mint harminc évvel Ipolyi halála után sem jött létre keresztény múzeum, ez pedig már elegendő idő ahhoz, hogy Esztergom mint

1 Maga a téma, hogy miként került az Ipolyi-gyűjtemény az Esztergomi Főegyházmegye tulajdonába, nem feldolgozatlan. Ugyanakkor az eddig megjelent publikációk egyike sem használta fel a Primási Levéltár összes olyan iratát, amely ebben a tárgyban keletkezett. Emellett a Csernoch János hercegprímás magánlevéltárban lévő, számos publikálatlan Gerevich-lével is feldolgozásra vár, jelen tanulmány erre kíván kísérletet tenni.

2 Primási Levéltár (Esztergom; = PL), Cat. H. 629/1923 (1307/1926. csomó).

3 Említi: *Prokoppné Stengl Marianna: Az esztergomi Keresztény Múzeum története.* Esztergom, 1977. 8.

ilyen múzeummal rendelkező egyházmegye az örökhagyó szándékának csorbulása okán jogait érvényesíthesse. A jogi érvnél nagyon fontos tény az is, hogy miután a gyűjtemény hosszú ideig a püspöki palota második emeletén raktárszerűen volt elhelyezve, később a Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet Múzeumába került, ezáltal egyházi jellege veszélyeztetve volt, ami Ipolyi végrendeletének nem felelt meg. Csernoch János (1912–1927) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek pedig a románokkal, illetve a Nemzeti Múzeummal folytatott vitában az egyházi tulajdont erősen hangsúlyozta.

2. Nem hagyható figyelmén kívül Vaszary Kolos (1891–1912) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek személyisége sem, aki csendes, szerető jótevője volt székvárosának és egyházmegyéjének. Ő jövedelmeit nem a múzeum fejlesztésére, hanem inkább jótékonykodásra fordította. Ebből következően nem kívánt a gyűjtemény megszerzésével jelentős kiadásokba keveredni, nem beszélve a Nagyváradal feltételezhetően megvívandó jogvita költségeiről és fáradalmairól.

E két érv külön-külön, vagy együttesen elégséges magyarázatot ad arra, miért fogalmazott úgy Csernoch János bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek 1920 májusában Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írott levelében,⁴ hogy az esztergomi Keresztény Múzeum örökösödése Ipolyi végrendelete értelmében már jóval előbb beállott, e jog azonban 1919 előtt csupán nem érvényesítettet.

Másik kérdés: kiben fogalmazódott meg az esztergomi jogigény érvényesítése? Mivel Csernoch hercegprímás Simor bíboros levéltárosa és irodaigazgatója is volt, ismerte Ipolyi végrendeletét, ugyanakkor a Keresztény Múzeum igazgatójának, Gerevich Tibornak⁵ az érdemei is elvitathatatlanok. Mellettük pedig ott volt a tudós kanonok, Lepold Antal.⁶

Az eddigi publikációk szerint⁷ 1918 decemberében a román hadsereg gyors előrenyomulása miatt szánta el magát Gerevich és Lepold a cselekvésre. A Csernoch-magánlevéltárban lévő, publikálatlan Gerevich-levelekből kiderül, hogy ő már 1918 nyarán fölmutatta Ipolyi végrendeletét – vagyis Esztergomban nem volt meg Ipolyi végrendelete, függetlenül attól, hogy ismerték azt. 1918. október 21-én⁸ Csernocht Gerevich arról tájékoztatta, hogy Lovászy Márton kultuszminiszternek a Keresztény Múzeumban, feltehetően összel, tett látogatásakor kihasználta a miniszter elragadtatását és elérte, hogy a miniszter szóban beleegyezett az Ipolyi-gyűjtemény Esztergomba szállításába. Sőt azt is elérte, hogy a Szépművészeti Múzeumnak Nagyváradon letétben lévő 41 festményét (Munkácsy Mihály, Szinyei Merse Pál, Bihari Sándor, Mészöly Géza, Hegedűs László műveit) is a Keresztény Múzeumba vihesse. A kormány írásos engedélyének kézhezvétele után,⁹ 1918 karácsonyának elmúltával, indult Gerevich Nagyváradra, hogy a gyűjteményt Esztergomba szállítsa.

4 1920. május 31. PL, Cat. H. 1240/1920 in 2169/1920. (1307/1926. csomó).

5 Gerevich Tibor (1882–1954): művészettörténész, egyetemi tanár, művelődéspolitikus, kormánybiztos; az MTA tagja, a Keresztény Múzeum igazgatója.

6 Lepold Antal esztergomi kanonok 1917–1951 között. A Szent István Akadémia és az MTA levelező tagja, a bécsi Katolikus Akadémia rendes tagja. Életrajzára vonatkozóan l.: *Beke Margit*: Esztergomi kanonokok 1900–1985. Görres Gesellschaft, Unterhaching, 1989. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae X. Ed.: Gabriel Adrian) 90–92.

7 *Prokopné S. M.*: Az esztergomi Keresztény Múzeum i. m. 10.

8 PL Csernoch magánlevéltár, Levelek, 347/1917–27.

9 *Prokopné S. M.*: Az esztergomi Keresztény Múzeum i. m. 10.

A ROMÁN MEGSZÁLLÁS

A gyűjteményt 1919 januárjában a fővárosba, a Nemzeti Múzeumba szállították, mivel az ekkorra határvárossá lett Esztergomban veszélybe kerülhetett volna. A Budapestet megszálló román csapatok 1919. szeptember 28-án le akarták foglalni az Ipolyi-gyűjteményt. Azonban a múzeum igazgatósága tiltakozott ez ellen és hangsúlyozta, hogy Ipolyi végrendelete szerint Magyarország hercegprímása rendelkezik felette. (Ez az eset a későbbiekben még jelentőséggel fog bírni.) Minderről Madarász István primási levéltárosnak,¹⁰ később kassai püspöknek 1919. szeptember 30-án Csernochhoz írt, máig publikálatlan leveléből értesülünk.¹¹ E levélben arra kéri a hercegprímást, hogy írásban tiltakozzon az antant képviselőinél. Soraihoz mellékelte a Kollányi Ferenc által fogalmazott és angolra lefordított iratot, kérve annak aláírását és elküldését.

1919. október 1-jén az antant Katonai Missziója döntést hozott, hogy a Nemzeti Múzeumban található erdélyi műkincseket nem adják át a románoknak. Annak ellenére, hogy erről a románokat tájékoztatták, ők négy nappal később, október 5-én újból próbálkoztak. Erről Harry Hill Bandholtz amerikai tábornok,¹² a Szövetséges Katonai Bizottság elnöke a következőket írja naplójában:

„Úgy körülbelül délután 6 órakeresztben Serbescu tábornok, tisztok és civilek egy csoportja kíséretében megjelent a Múzeum előtt egy tizennégy kamionnyi konvojval és egy különítmény katonával. Kijelentette, hogy Mardarescu tábornoktól és Diamandi főbiztostól felhatalmazást kapott arra, hogy átvegye az Erdélyből származó tárgyakat és követelte a kulcsokat. Az igazgató tájékoztatta őt arról, hogy a Szövetséges Katonai Bizottság vette át a Múzeum felügyeletét, és hogy nem adja ki a kulcsokat. Serbescu tábornok ezt követően elmondta neki, hogy reggel visszajönnek és amennyiben a kulcsokat nem kerítik elő, erőszakkal viszik el a műtárgyakat. Mindezért elkértem az igazgatótól a raktár kulcsát és egy darab papírt hagytam ott a következő szöveggel: »Annak, akit megillet – Mivel a Szövetséges Katonai Bizottság felelős a Budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban található valamennyi tárgyért, a kulcsot a soros elnök, Bandholtz tábornok, az amerikai képviselő vette magához.« Mindezt aláírásom követte. Ezt követően Loree ezredessel lepecsételtetem valamennyi ajtót ...»¹³

Egy nappal később, október 6-án érkezett meg Csernoch hercegprímás előbb említett tiltakozó levele, amelynek tartalmát csak a tábornok naplójából ismerjük: „A múzeumi tárgyakkal kapcsolatban levelet kaptunk Esztergom érsekétől, Magyarország primásától, amelyben kijelentette, hogy ezeket a tárgyakat akarat alapján az ő gondjára bízták azzal, hogy azok az esztergomi vagy a budapesti Keresztény Múzeum szerves részét képezik, s tiltakozik bárki ellen, aki beleártja magát a Római Katolikus Egyháznak a gyűjteménnyel kapcsolatos jogaiba.”¹⁴

10 Primási levéltáros és szertartó 1915–1920, primási titkár 1920–1926, kassai püspök 1939–1948 között. Életrajzára vonatkozóan I. *Beke Margit*: Madarász István kassai megyéspüspök (1884–1948) Magyar Sion. Új folyam V. / XLVII. (2011) 1. sz. 87–96.

11 PL, Cat. H. 2570/1919 (1307/1926. csomó).

12 Harry Hill Bandholtz vezérőrnagy (1864–1925): 1919 augusztusa és 1920 februárja között a magyarországi Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottságban az Amerikai Egyesült Államok képviselője volt.

13 *Harry Hill Bandholtz*: Napló nem diplomata módra. Román megszállás Magyarországon. Bp., 1993. (An Undiplomatic Diary, New York, 1933) 97–98.

14 Uo.

A tábornok október 27-én még egy érdekes részletet jegyzett fel: „A múzeumi hatóságok arról értesítettek, hogy van a Múzeumban néhány doboz, amely valóban Erdélyhez tartozik, s amelyeket készek átadni Romániának. Shafroth százados egy, a Múzeum kulcsaira és a pecsét feltörésére vonatkozó engedélyre vonatkozó kéréssel jött hozzám, hogy átadhassa a szóban forgó dobozokat. Mindezt felvettem a Misszióknak, és azt javasoltam: tekintettel arra, hogy a románok olyan sok dolgot vittek el, amelyekre semmilyen joguk nem volt, nem szükséges sietni ezzel a néhány dobozzal, amely lehet, hogy valóban az övék. A Misszió megtámogatott és a románokat arról tájékoztattuk, hogy meg kell várni a Kártérítési Bizottság döntését.”¹⁵

Mindezekből kiderül, hogy a románok követeléseire elsősorban az Ipolyi-gyűjteménynek a Nemzeti Múzeumban történt tárolása adott okot. Így Bandholtz tábornokban az Ipolyi-gyűjtemény megmentőjét kell tisztelnünk.

A GYŰJTEMÉNY A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ŐRIZETÉBEN

Csernoch 1920. április 20-án Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írott levelében¹⁶ kéri az Ipolyi gyűjtemény Esztergomba szállítását.

Haller ezt a levelet megküldte Varju Elemérnek, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának. Varjú a miniszternek írott, de Csernoch levelére reflektáló válaszában¹⁷ a gyűjteménynek a Nemzeti Múzeumban maradása mellett szállt síkra, kétségbe vonva a hercegprímás érveit. Ugyanakkor álláspontja csúsztatásokra épült. Így nyilvánvalóan tévedett a múzeum igazgatója, amikor azt állította, hogy a gyűjteményt már Ipolyi halálakor, 1886-ban a Biharvármegyei és Nagyvárad Regészeti és Történelmi Egylet Múzeumában helyezték el, hiszen erre csak tíz évvel később, 1896-ban került sor.¹⁸ Ezzel Varjú egyébként a gyűjtemény egyházi jellegét tagadta.

Bár elismerte, hogy a román megszállás idején a hercegprímáshoz fordult segítségért és ezt jelentősnek is tartotta, utólag igyekezett akkori magatartásának jelentőségét, amellyel a primási széket tulajdonosként elismerte, kisebbiteni. Kijelentette, függetlenül attól, hogy minden érdekelt fél a primást akkor elismerte, ez nem jelenti a Keresztény Múzeum tulajdonjogának elismerését.

Örökösként elsősorban Nagyvárad elsőségét hangsúlyozta, a végrendelet szó szerinti idézésétől pedig tartózkodott, mindössze annyit említve: „Másnemű rendelkezései csak arra az esetre szólnak, ha a gyűjtemény a püspöki székhelyen »az egyházi művészetnek és kultúrának« tényezőjévé nem válhatnék. Semmi jogunk nincs azonban arra, hogy ezt az eshetőséget már most bekövetkezettnek tekintsük.” Vagyis véleményét úgy összegzi, hogy a gyűjtemény egyelőre maradjon a Nemzeti Múzeumban.

A hercegprímás értesülhetett az igazgató leveléről, mert 1920. május 30-án határozott hangú levelet fogalmazott a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Bár e sorokat végül nem expedálták, jól rávilágítanak Csernoch véleményére: „rövid időn belül ismét komoly [...] befolyások érvényesülnek oly irányban, hogy a gyűjtemény a Nemzeti Mú-

15 *Bandholtz*: Napló i. m. 122.

16 PL, Cat. H. 865/1920 in 1198/1920 (1307/1926. csomó). Közli: *Bardoly István*: Gerevich Tibor és az esztergomi Keresztény Múzeum. *Enigma* 16. (2009) 76–77.

17 Uo. 77–80.

18 *Bardoly I.*: Gerevich Tibor i. m. 60.

zeumban maradjon, a béke aláírása után a jóvátételi bizottság előtt a románok rögtön követelni fogják az Ipolyi-gyűjteményt. [...]

A jóvátételi bizottság joggal fölveti majd a kérdést, miért tartják a gyűjteményt a Nemzeti Múzeumban, mikor azóta már bőséges alkalom lett volna ezt elszállítani a jogos tulajdonoshoz. Ez a tény, hogy a gyűjtemény Budapesten van, állami múzeumban, igen meggyöngíti érvelésünket és a gyűjtemény elvesztét vonja maga után. A románok a gyűjteményt semmi esetre sem fogják Nagyváradra vinni, hanem avval majd szabadon rendelkeznek, mert Ipolyi végrendeletéből be nem igazolható, hogy az a nagyváradi egyházmegye tulajdona.

Én megtettem kötelességemet, a kormányt fölvilágosítottam és a gyűjteményt eddig megvédelmeztem. Ezentúl is megteszek a védelem céljából minden tőlem telhetőt, de ha a gyűjtemény Esztergomba nem szállítatik, jót nem állok s azokra hártom a felelőséget, akik érthetetlen okokból húzzák-halasztják a dolgot [...]"¹⁹

Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. június 14-én, Varju Elemér álláspontjának ismeretében válaszolt Csernoch 1920. április 20-án kelt levelére.²⁰ Ebben kérte Ipolyi 1886. évi második végrendelete hiteles szövegének bemutatását annak ellenőrzése céljából, hogy valóban tartalmaz-e olyan részt, mely szerint a Keresztény Múzeumhoz kell a gyűjteményt csatolni, „ha annak biztonsága és fönmaradása” Nagyváradon veszélyeztetve volna. Mivel az Ipolyi-gyűjtemény Nagyváradon való maradása valóságos veszélynek van kitéve, kéri továbbá a primást, hogy „az esztergomi gyűjtemény keresztény muzeum jellege intézményesen biztosíttassék”.

Csernoch 1920. július 18-án kelt válaszában²¹ kijelenti, hogy a végrendelet szövegét a jelen körülmények között be nem szerezheti, de bírja Széchényi Miklós nagyváradi püspök ígéretét annak mielőbbi megküldésére. Az esztergomi gyűjtemény keresztény múzeumi jellegének bizonyítására megküldte a Simor-féle alapító okiratot, és a gyűjtemény intézményes működéséről nyilatkozott. Kijelenti egyben:

„Amint az esztergomi keresztény muzeum tulajdonjogát a gyűjteményre kétségbe vonjuk, segítőkészet nyújtunk a románoknak, akik a gyűjteményre igényt támasztanak. Kétségtelen, hogy a gyűjtemény egyházi és magyar jellege veszélyben van, ha nem tudjuk bizonyítani, hogy az esztergomi keresztény múzeumnak örökösödés címén van igénye.

Nekem pedig kötelességem az egyházi és magyar gyűjteményt megvédeni. Azért ismételtlen kérem, Excellentiádat a gyűjtemény Esztergomba szállításának elrendelésére. A további halasztás következményeiért felelőséget nem vállalok, s azt azokra hártom, akik a gyűjteményt az állami Nemzeti Múzeumban visszatartják.

Ha nem is volna a jogi helyzet tisztázva, akkor is célszerűségi okokból azonnal el kellene rendelni az Esztergomba szállítást, ahol a gyűjtemény a jóvátételi bizottság működése esetén jobban van számunkra biztosítva, ahol a gyűjtemény fölállítására és muzeális kezelésére megfelelő helyet ajánlottam meg. [...]"

19 PL Cat. H. 1198/1920 (1307/1926. csomó).

20 PL Cat. H. 1546 /1920 in 2169/1920.

21 Uo.

Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. augusztus 30-án engedélyezte a gyűjtemény elszállítását.²² A hercegrímás pedig 1920. szeptember 18-án felhatalmazta Gerevichet a gyűjtemény Esztergomba szállítására.²³

JOGVITA NAGYVÁRADDAL

A románok kivonulása után Széchényi Miklós nagyváradi püspök 1920. május 22-én Csernoch hercegrímáshoz írott levelében Nagyváradnak az Ipolyi-gyűjteményre vonatkozó tulajdonjogát hangsúlyozta.²⁴

Csernoch két levelet is írt Széchényi püspöknek. Hivatalos válaszában idézte Ipolyi végrendeletét, majd ebből kiindulva bizonyította, hogy a Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet múzeumában történt elhelyezés nem felelt meg ennek. Egyben kijelentette:

„Nézetem szerint Ipolyi végakarátát helyesen magyarázva az esztergomi Keresztény Múzeum igénye az Ipolyi-gyűjteményre már a román megszállás veszedelme előtt is föléledt, s amikor a magyar kormány a veszedelem idején az Ipolyi-gyűjteményt Excellentiád és káptalanának beleegyezésével Nagyváradról elszállította, tulajdonképen [sic!] az Ipolyi végakarátát teljesítette s az esztergomi Keresztény Múzeumot tekintette a gyűjtemény jogos örökösének. A kormány intézkedésének szavaiból világosan kitűnik, hogy a gyűjteményt az esztergomi Keresztény Múzeum tulajdonának tekinti [...]

Nekem, s egyházmegyémnek az Ipolyi-gyűjtemény megszerzésében anyagi érdekünk nincs. Inkább jelentékeny anyagi terhet vállalunk. Ugyanis a gyűjtemény elhelyezéséről és konzerválásáról gondoskodnunk kell. De ezt a terhet vállaltam az egyház dicsősége, a magyar kultúrérdek, Simor és Ipolyi iránt tartozó kegyeletünk okából. [...]”²⁵

Csernoch ugyanakkor bizalmas hangú választ is küldött 1920. május 31-én. Ebben elutasította a nagyváradi püspök kívánságát, hogy amint Nagyvárad ismét Magyarország fog tartozni, Esztergom az Ipolyi-gyűjteményt átadja Váradnak. „Még a legbizalmasabb úton sem tehetek oly nyilatkozatot, amely nemcsak a nyilvánosság előtt elfoglalt hivatalos álláspontommal ellenkezik, hanem a saját benső meggyőződésemmel és avval az érdekekkel is, amelyet hivatali állásomnál fogva képviselnem kell. Nekem ugyanis őszinte hitem és meggyőződésesem, hogy Ipolyi végakarata szerint az esztergomi Keresztény Múzeumot illeti az Ipolyi gyűjtemény.”²⁶

1921. február 9-én Széchényi Miklós nagyváradi püspök meglátogatta Csernochot, aki ekkor elmondta, hogy az Ipolyi-gyűjtemény restaurálása és elhelyezése sok gondot és költséget okoz. Ezért a püspök 1921. február 16-án írásban a hercegrímáshoz fordult: „Ebből azt következtetem [a restaurálás tényéből], hogy az Ipolyi-gyűjteményt az »Esztergomi Keresztény Múzeumba« beillesztették, bekebelezték, és hogy Eminenciád sok költségére való restaurálásának egyik célja, hogy az »Esztergomi Keresztény Múzeum« által való tulajdonbavétele szembeűnővé tétessék. [...]

Az Ipolyi-gyűjteménynek Esztergomba való vitelébe beleegyeztem, hogy azt a románok által támasztható követelésekkel szemben biztosíthassam. [...] Annak tulajdonjo-

22 PL Cat. H. 2169/1920 (1307/1926. csomó).

23 PL Cat. H. 2207/1920 in 608/1921 (1307/1926. csomó).

24 PL Cat. H. 1198/1920 (1307/1926. csomó).

25 Uo.

26 Uo.

gáról nem mondtam le és nem is mondhatok le. Nem tételeztem fel és most sem tartom lehetségesnek, hogy a mi szorult helyzetünknek kihasználásával bárki, de legkevésbé Eminenciád ezen a nagyváradi latin szertartású egyházmegyének elvitathatatlan tulajdonát képező gyűjtemény tulajdonjogát vitássá tenni szándékozhaték.”²⁷

Kijelenti végül a püspök, hogy a restaurálás költségeit ő vállalja, fenntartva magának a jogot, hogy a költségszámítások előzetesen elé terjesztessenek és azokat saját szakértőivel ellenőriztethesse.

Csernoch 1921. február 24-én kelt válaszában tudomásul veszi Széchenyi püspök tiltakozását és visszautasította a vádat, hogy ő a nagyváradi egyházmegye szorult helyzetét ki akarná használni, kijelentve: „Engem jogfenntartó álláspontomban egyedül a magyar egyház becsülete, a katolikus magyar kulturális érdek és az alapító szándéka vezet.”²⁸ A restaurálások kapcsán kijelenti, hogy elsőrendű magyar szakértők tanácsa szerint jár csak el, végül önérzetesen zárja a levelet: „Tehát Excellentiád megnyugodhatik az én felelősségemben, amelyet utódaim nevében is vállaltam, s felesleges az én ellenőriztetésem.”²⁹

Erre a nagyváradi püspök 1921. március 4-én röviden reagált, majd két év múlva, 1923. február 26-án korábbi érveit ismételve újból tiltakozott.³⁰ Am ezeket a leveleket Csernoch már megválaszolatlanul hagyta.

A PÁRIZSI JÓVÁTÉTELI BIZOTTSÁG DÖNTÉSE

Az Ipolyi-gyűjtemény ügye az Esztergomba történt megérkezéssel nem jutott nyúvópontra. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert 1922-ben azzal a kéréssel fordult a hercegprímáshoz, hogy Ipolyi halálának 100. évfordulóján a gyűjteményt a nagyközönség számára is megtekinthetővé tegye.³¹ Csernoch ezt azzal utasította el: „Excellentiád igen jól ismeri Magyarország mai szomorú helyzetét, amelyben sokszor a legvilágosabb jogaink ellenére is kifosztásnak vagyunk kitéve. Ugyanazért az Ipolyi-gyűjtemény ügyének a nyilvánosság előtt való tárgyalását a jóvátételi tárgyalások befejezéséig nem tartom tanácsosnak.”

Sajnos Csernoch félelmei beigazolódtak, amikor egy évvel később, 1923-ban a román kormány a gyűjteményre igényt jelentett be Párizsban a Jóvátételi Bizottságnál. Ekkor kezdődött az Ipolyi-gyűjtemény ügyének tárgyalása a nemzetközi fórumon. Bár a Prímási Levéltár iratai a jogvitára vonatkozóan sok részletet megőriztek, a lényegét Prokoppné Stengl Mariann és Bardoly István már jól feldolgozta, így mi most az ügynek csak nagyon rövid összefoglalására törekszünk.

Két évig tanulmányozták Párizsban az iratokat. A tárgyalások elhúzódtak, Csernoch a Szentszéken keresztül is igyekezett nyomást gyakorolni a döntéshozókra. E munkában jelentős szerep jutott Serédi Jusztiniánnak, a Vatikáni Magyar Követség kánonjogi tanácsosának, megszerezve ezzel a római Kúria támogatását. 1925. március 7-én Gerevich

27 PL Cat. H. 608/1921 (1307/1926. csomó).

28 Uo.

29 Uo.

30 PL Cat. H. 1016/1923 (1307/1926. csomó).

31 PL Cat. H. 4007/1922 (1307/1926. csomó).

így ír Lepoldnak: „Az utolsó ülés volt a legnehezebb, [...] Egry³² valósággal két vállra fektette jogi ellenfelét. [...] Ezen szóbeli perbeszédék és kihallgatások után mindkét félnek álláspontját és az összes okmányait írásban kellett beadni. Egy hetet fordítottunk erre, éjjel, nappal kellett rajta dolgoznunk. [...] Circa száz gépelt oldalas beadványt készítettünk. [...] Párizsból alig látok valamit, teljesen felolvadok az Ipolyi-ügyben.”³³

Ezt a beadványt is hosszasan tanulmányozhatták, mert csak a következő évben született döntés. 1926. január 23-án adja fel Gerevich Párizsból a következő táviratot: „Teljes győzelem, egész gyűjtemény a miénk.”³⁴ A hivatalos értesítést, miszerint az Ipolyi-gyűjteményt Magyarországnak ítélték, a magyar kultuszminiszter 1926 áprilisában továbbította a hercegprímásnak.³⁵

A gyűjtemény kiállíthatóvá tétele azonban még sok munkával járt. Mint azt Csernoch hercegprímás írta az MTA elnökének, Berzeviczy Albertnek: „A gyűjteményt elszomorítóan rongált állapotban vettem át. De az átvétel után azonnal gondoskodtam egészen megfelelő muzeális elhelyezésről és megkezdtem a szakszerű restaurálás munkáját, amely azóta szakadatlanul folyik.”³⁶

A gondos kezelésnek köszönhetően az Ipolyi-gyűjtemény kincsei megújultak, és a Keresztény Múzeumban kiállításra kerültek. Az ötvöstárgyak és főpapi ornátusok a Főszékesegyházi Kincstárban láthatóak,³⁷ míg Ipolyi irathagyatéka a Primási Levéltárba került, melyet Prokopp Gyula rendezett példaértékűen és tett kutathatóvá.³⁸

Esztergom tehát az örökhatározó szándéka szerint az Egyház és a nemzet javára őrzi a gyűjteményt, amint azt Ipolyi Arnold 1878. augusztus 25-én a Történeti Társulat kassai vándorgyűlésén megfogalmazta: „Őrizzük, tartsuk fenn emlékeinket, gyűjtsük össze töredékeiket, hogy végképp el ne vesszenek, s hogy ezáltal is ne legyen üresebb a múlt, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.”³⁹

32 Egry Aurél ügyvéd, jogtudós (1874–?): a perben az Esztergomi Főegyházmegye jogi képviselője. Az I. világháború alatt részt vett minden fontosabb gazdasági vonatkozású jogalkotásban. A háború utáni békekötések alkalmával és más fontos alkalmakkor a magyar kormányok többször küldték ki nemzetközi tárgyalásokra úgy a jóvátételi bizottságokhoz, mint a döntőbírókhoz. In: Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. Újvári Péter. Bp., 1929. 212.

33 PL Cat. H. 1526/1925 (1307/1926. sz. iratcsomó).

34 PL Cat. H. 1307/1926.

35 PL Cat. H. 1307/1926.

36 PL Cat. H. 4007/1922.

37 *Cséfalvay Pál*: Ipolyi Arnold, a műgyűjtő. In: Ipolyi Arnold emlékkönyv. Szerk. Cséfalvay Pál–Ugrin Emese. Szent István Társulat, Bp., 1989. 93–115.

38 *Prokopp Gyula*: A Primási Levéltár Ipolyi gyűjteménye. Levéltári Szemle 29. (1979) 3. sz. 585–652.

39 Idézi Gerevich 1918. október 21-én Csernoch hercegprímáshoz írott levelében: PL Csernoch magánlevéltár, Levelek, 347/1917–27.

CSÍKY BALÁZS

KATOLIKUS MEGÚJULÁS A STATISZTIKAI ADATOK FÉNYÉBEN

A történeti szakirodalomban elfogadott megállapítás, hogy Magyarországon a 19. század végén és a 20. század első felében a katolikus egyházban megújulási folyamat ment végbe. Ez válasz volt a szekularizáció, a modern tudomány, valamint a hazai politika által felvetett kérdésekre. Kezdetét 1894-hez (az egyházipolitikai törvények elfogadásához) vagy 1895-höz (a Katolikus Néppárt megalapításához) szokták kötni, végét pedig a második világháború végéhez (bár az egyházak politikai és társadalmi szerepének gyökeres változása ez után következett be, és az Állami Egyházügyi Hivatal 1951-es felállítása jelzi inkább a korszakhatárt). A folyamat legjelentősebbnek tartott szakasza az 1919–1944 közötti évekre esett, jelen tanulmányom is ezt emeli ki.¹ A katolikus megújulás számos dimenzióját lehet azonosítani, így:

- intézményi (például a szerzetesrendek megújulása);
- szervezeti (például egyesületek alakulása);
- anyagi (például új templomok építése);
- hitéleti/hitbuzgalmi (például hányan járnak rendszeresen templomba);
- szellemi (például az egyházi tudományos élet fellendülése);
- lelkeségi dimenzió (például lelkigyakorlatok tartása – összefüggésben a hitbuzgalommal).

Szinte mindegyik dimenzió megragadható a statisztikai adatok oldaláról is, de több probléma vetődik fel. Egyrészt a külső vagy anyagi dimenziók könnyebben leírhatók így, mint a belső vagy lelki dimenziók, másrészt fontos kérdés, hogy mire van adat, harmadrészt pedig felvetődhet, hogy elég hosszú-e az elemzési időtáv ahhoz, hogy a statisztikai adatokban is kimutatható legyen a megújulási folyamat hatása. Ezekre a kérdésekre is igyekszik választ adni jelen tanulmány.

A felekezeti statisztikával foglalkozó – sajnálatosan kevés – szakirodalom a népszámlálási adatokból a felekezeti hovatartozásra vonatkozó adatokat szokta használni, mivel a népszámlálási adatfelvételek a teljes lakosságra kiterjednek, általában alkalmassak hosszabb idősorok összeállítására, és így tendenciák vizsgálatára. Más mutatók is rendelkezésre állnak (például a keresztelesek száma), de azok inkább becslésekre alkalmasak, nem adnak teljes körű statisztikát és nem továbbvezethető adatsorok.² Az alábbi-

1 A katolikus megújulás fogalmát elemzi: *Csíky Balázs*: Bőség és hiányok. Néhány módszertani kérdés és kutatási lehetőségek Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenységének vizsgálata kapcsán. In: „Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk. Balogh Margit. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2010. 257–268.

2 *Lencsés Ákos*: Felekezet és statisztika. *Vigilia* 76. (2011) 751.

akban látni fogjuk, hogy ennek ellenére vizsgált korszakunkban például az úgynevezett egyházi ténykedésekről nyomtatásban is hozzáférhető adatokból összeállíthatók idősorok, ugyanakkor az egyházi adatfelvételek valóban csak becslésekre alkalmasak.

A statisztikai adatoknak a korszakról írt egyháztörténeti szakirodalomban való használatáról néhány általános megállapítást tehetünk a legismertebb művek alapján. Az Emmerich András és Julius Morel által szerkesztett, 1969-ben külföldön megjelent, német nyelvű mű nem egyháztörténeti, hanem szociológiai munka, azonban jelentős hatást gyakorolt, különösen a Gabriella Engelmann által a női szerzetesrendekről írt fejezet, amely használta az állami statisztikai adatokat és idősoros elemzést végzett. Sajnálatos módon a kötetben hivatkozások nincsenek.³ Adatait több, mára klasszikussá vált monográfia idézte.⁴ Az András–Morel szerzőpáros néhány évvel későbbi kézikönyve szintén közölt az általunk vizsgált korszakra vonatkozó adatokat,⁵ amelyeket más művek hivatkoztak vagy idéztek.⁶ Ez a kiadvány sem tartalmaz azonban hivatkozásokat. A magyarországi szakirodalomban – a hangsúlyos politikátörténeti megközelítésnek is köszönhetően – az országgyűlési és törvényhatósági választási adatok közzlése, a lakosság felekezeti megoszlásának bemutatása jellemző.⁷ Kivételnek tekinthető – ugyanis társadalomtörténeti jellegű – a katolikus egyesületek helyi csoportjainak, azok országos területi eloszlásának elemzése a Magyar Közlönyben 1946-ban a feloszlított egyesületekről közzétett listák alapján.⁸ A Balogh Margit és Gergely Jenő által készített egyháztörténeti adattár a felekezeti statisztikára vonatkozó források és szakirodalom mellett statisztikai adatokat is közöl.⁹

Milyen adatokat nem használt eddig a szakirodalom? A hivatalos (állami) statisztikai adatok nagy részét (például az egyházi ténykedések adatait, az egyházi szervezetről közölt adatokat) nem elemezték, pedig azok nyomtatásban is megjelentek a Magyar Statisztikai Évkönyv köteteiben már az 1890-es évektől. Nem dolgozták fel a korabeli statisztikai szakirodalmat sem, valamint az egyházi statisztikai adatfelvételek számbavétele is elmaradt.

3 Gabriella Engelmann: Die Frauenorden in Ungarn. In: Bilanz des ungarischen Katholizismus. Kirche und Gesellschaft in Dokumenten, Zahlen und Analysen. Hrsg. Emmerich András–Julius Morel. Heimatwerk-Verlag, München, 1969. 190–216.

4 Például Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica Kiadó, Budapest, 1999. 179.; Szántó Konrád: A katolikus egyház története. II. Ecclesia, Bp., 1988. 593–594.

5 Handbuch des ungarischen Katholizismus. Hrsg. Julius Morel–Emmerich András: Ungarisches Kirchensoziologisches Institut, Wien, 1975. (UKI–Berichte über Ungarn 1974/1–2–3) 81., 86–90.

6 Szántó K.: i. m. 596. Szántó a kézikönyv angol nyelvű kiadására hivatkozik: Emmerich András–Julius Morel: Hungarian Catholicism. A Handbook. Hungarian Institute for Sociology of Religion–Elizabeth of Hungary Parish, Wien–Toronto, 1983; Közli a Szántó által is hivatkozott adatokat forrásmegjelölés nélkül: Balogh Margit: A katolikus egyház (1919–1944). In: Magyarország a XX. században. II. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. 353.

7 Például Gergely Jenő: A Keresztény Községi (Wolff-) Párt. Gondolat Kiadó, MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Bp., 2010. 36., 51., 62–63.

8 Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1998. 52–59.

9 Balogh Margit–Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 4.)

A KORABELI STATISZTIKAI SZAKIRODALOM

A felekezeti statisztika részterületeit és azok jelentőségét a korszakban a következőképpen határozták meg: „A hitéleti statisztika az egyházak szervezetén és személyi viszonyain kívül kiterjed a fontosabb egyházi ténykedések (keresztségek, házasságkötések és temetések) számbavételére és ezen kívül feladata az egyes vallásfelekezetek közötti áttérések, valamint a felekezetnélkülségi mozgalom figyelemmel kísérése is. Az egyházi ténykedések statisztikája szorosan összefügg a népmozgalmi statisztikával, amennyiben adatait évente összehasonlíthatjuk utóbbinak a születésekről, házasságkötésekről és halálozásokról szóló megfelelő adataival, és ezáltal a hitéletet illetőleg érdekes megállapításokhoz juthatunk; az áttértek és felekezetnélküliek statisztikája viszont a népességi statisztikának válik kiegészítő részévé.”¹⁰

Az 1923-tól megjelenő szakfolyóirat, a Magyar Statisztikai Szemle 1944-ig mintegy két tucat cikket közölt a felekezeti statisztika témakörében. Más kiadványok is hoztak ilyen tárgyú cikkeket, például a Magyar Katolikus Almanachban Kovács Alajos részletes képet vázolt fel a katolikusok helyzetéről a trianoni Magyarországon.¹¹ A katolikusok területi elhelyezkedését, műveltségi, foglalkozási vagy a földbirtoklásra vonatkozó adatait elemző tanulmányok¹² azonban a katolikus megújulás témája szempontjából kevésbé érdekesek, hiszen a katolikus közösség történelmi és politikai okok által is meghatározott társadalmi és gazdasági helyzetét tárják elénk, és kevésbé világítják meg a közösség vallási életében végbemenő változás folyamatát. Ez szűkíti a jelen tanulmány témájához felhasználható korabeli szakirodalom körét.

A felekezeti statisztika mint tudomány korlátait 1931-ben megjelent könyvében¹³ Karner Károly így fogalmazta meg: „a statisztika mint tudomány, egyike a legfiatalabbnak. Ezért módszere is csak újabban fejlődött ki, sőt részben még kialakulóban van. [...] a statisztika a jelenségeknek csak egy bizonyos, látszólag nagyon is esetleges oldalát teszi megfigyelése tárgyává. Éppen ezért megfigyelései és eredményei könnyen önkényeseknek látszanak. [...] A statisztikai adatok halmazából ugyan csak nagyon fogyatékos és erősen egyoldalú kép rajzolható a hazai felekezetekről. Azonban ez a kép kiegészíti, helyenként korrigálja is az egyéb eszközök segítségével rajzolt képet. S hiszem, hogy ez a kiegészítés és helyesbítés nem felesleges és még kevésbé hiábavaló. Nemcsak egy, a hazai keresztyénség jelenlegi viszonyait és helyzetét feltáró »egyházrajz« (»Kirchenkunde«) szempontjából van szükség ezen munka elvégzésére: ez tisztán tudományos feladat volna. Hanem szükség van erre a munkára az egyházak gyakorlati

10 *Asztalos József*: Áttérési mozgalom és felekezetnélkülség az 1919–1924. években. Magyar Statisztikai Szemle 4. (1926) 183.

11 *Kovács Alajos*: A katolikusok statisztikája Csonka-Magyarországon. Magyar Katolikus Almanach 3. (1929) 903–917.

12 Például Kovácsnak az előző jegyzetben hivatkozott tanulmánya vagy *Mozolovszky Sándor*: Népünk műveltsége, egybevetve a korrallal, anyanyelvvel és vallással. Magyar Statisztikai Szemle 2. (1924) 257–261.; *Sajóhelyi István*: Földbirtokosaink nemzetiségi és felekezeti viszonyai. Magyar Statisztikai Szemle 8. (1930) 291–298.; *Mozolovszky Sándor*: A magánkézből lévő ház- és földbirtok megoszlása a tulajdonosok vallása és anyanyelve szerint. 11. (1933) 65–71.

13 *Karner Károly*: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1931. (Theológiai tanulmányok 14.) Karner a Theológiai Szemlében megjelent tanulmányait foglalta egy kötetbe. A könyvről, amely a korszak legátfogóbb művének tekinthető, elismerő kritikát közölt Thirring Lajos [Magyar Statisztikai Szemle 9. (1931) 518–519.]

munkájának a helyesebb és sokszor gazdaságosabb, a helyesen felismert célnak megfelelőbb elvégezhetése, mondjuk egy szóval »realisabbá« tétele érdekében is. [...] Jól tudom, hogy a statisztikai adatok maguk még nem adnak képet. Ezt az adatokból kell megrajzolni. Ezen kép helyességéről bizonyára lehet vitatkozni, és pedig annál is inkább, mivel feltételezi a szerző állásfoglalását.¹⁴ Ehhez később hozzáteszi: „Az egyházak munkaereje és munkája a rendelkezésre álló adatokban csak nagyon korlátozott mértékben tükröződik: azt statisztikával sok esetben egyáltalán nem lehet ellenőrizni.”¹⁵

A statisztikai adatok értelmezésében tehát – ahogy erre Karner is figyelmeztet – szerepet játszik az elemző szubjektuma, véleménye, értékítélete. Jó példa erre az 1894-es polgári házassági törvény hatásának megítélése. 1934–35-ben két ismert statisztikus ugyanabban a folyóiratban, a Magyar Statisztikai Szemlében közölt tanulmányai eltérő következtetésekhez szolgáltak alapul. Szél Tivadar azt igyekezett bizonyítani, hogy Magyarországon évtizedek óta növekszik a válások aránya, és bár az utolsó évtizedben javulás mutatkozott, ez nem jelenti a negatív tendencia végleges letörését. A válások száma és aránya a polgári házasság bevezetése után indult rohamos növekedésnek, majd ezt fokozta az az 1907-es törvény, amely megkönnyítette és meggyorsította a válópereket. A szerző ugyanakkor leszögezte, hogy a válások számának és arányának növekedésében számos ok – gazdasági, társadalmi, vallás erkölcsi, elmeorvosi – játszik szerepet. Szél tanulmányának adatait a katolikus sajtó és az Actio Catholica felhasználta az egyházi házasság polgári jogi elismeréséért folytatott küzdelemben. Nem sokkal később jelent meg Kovács Alajos tanulmánya, amelyben azt igyekezett bizonyítani, hogy a polgári házasság bevezetése nem növelte a vallástalanságot és a vallási közönyt, hiszen a polgárilag megkötött házasságok legnagyobb részét egyházilag is megkötik, valamint a születéseknél és a halálazásoknál is túlnyomó többségben igénybe veszik az egyházi szolgálatot az emberek. Kovács szerint ezzel ezzel megdől az a vád, hogy a polgári házasság elősegítette volna az erkölcsi zuллést, a családi élet megzavarását és az egyke terjedését.¹⁶

A korabeli szakirodalom felhasználásával kapcsolatban még annyit kell megjegyezni, hogy a történész számára ebben az esetben a szakirodalom mint forrás jelenik meg, amelyben a szerzők szubjektumán kívül az adott korszak társadalmi, politikai és egyéb viszonyai is tükröződnek.

A tanulmányokból az alábbiakban csupán néhány fontosabb megállapítást emelünk ki.

A társadalom általános állapotára, a vallás, illetve a hagyományok meghatározó szerepére vet fényt, hogy a felekezetüket elhagyók száma Magyarországon az első világháború után alacsony volt. Az adatok értelmezéséhez hozzátartozik, hogy a kilépettek legnagyobb része valójában nem felekezetnélküli volt, hanem olyan felekezetbe lépett át, amely nem volt törvényesen elismerve, ezért arra az áttérések statisztikája sem terjedt ki. Ilyen volt például a nazarénus felekezet.¹⁷ Az ún. egyházi cselekményekben a lakosság nagy arányban részesült. 1920–1935 között az újszülött gyermekeknek évente mindössze 3–5%-a maradt megkereszteletlen, ebben azonban nem csak a szülők vallási közönye, hanem a magas csecsemőhalandóság is szerepet játszott. A legkedvezőbb

14 Karner K.: i. m. 3.

15 Uo., 69.

16 Csíky Balázs: Serédi Jusztinián házassági törvényjavaslata. In: Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből. Főszerk. Gergely Jenő. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2009. 204–205.

17 Asztalos József: Áttérési mozgalom és felekezetnélküliség az 1919–1924. években. Magyar Statisztikai Szemle 4. (1926) 189.

arányszámokkal a római katolikus és a református felekezetek rendelkeztek, azonban az első világháború előtti keresztelési arányszámokhoz képest minden felekezet arányszáma csökkent. 1920-ban az összes keresztény polgári házasság 83,5%-a részesült egyházi áldásban, 1936-ban ez az arány 88% volt. A legkedvezőtlenebb arány 1932-ben, a gazdasági válság súlyos időszakában volt. Egyházi temetésben évente az összes elhalálozott 95–96%-a részesült, de figyelembe kell venni, hogy az öngyilkosok és a talált holttestek nagy része nem részesült egyházi temetésben.¹⁸ A korszakban a római és a görög szertartású katolikusok között volt a legmagasabb a természetes szaporodás aránya.¹⁹ Emögött számos tényező állt, de utal a gyermekvállaláshoz való hozzáállásra is.

Az egyházszervezetet vizsgálva a tanulmányok megállapították, hogy 1920 és 1935 között az anyaegyházak és egyéb egyházak (leány-, társ-, fiókegyházak) aránya a református felekezethöz képest a legkedvezőbb, amelynél az összes egyháznak csak 21–24%-a volt nem anyaegyház, míg a római katolikusoknál ez az arány 62–70% volt, a görög katolikusoknál pedig 74–79%. Ugyanakkor az egy anya- és leányegyházra jutó római katolikus és református népesség átlagos száma megközelítően egyező volt (1100–1300 fő). 1920-ban az egy lelkészre eső hívők átlagos száma a római katolikusoknál volt a legkedvezőtlenebb, ugyanis 2020 hívő gondozását látta el egy szolgálatban álló lelkész. 1920 és 1935 között a szolgálatban álló lelkészek száma mindegyik felekezethöz képest növekedett. A római katolikusoknál 432, a görög katolikusoknál 32 fő volt az emelkedés. A római katolikus lelkészi kar számának növekedése 17,1%-os volt. A papok számának növekedése azt mutatta, hogy bár a leányegyházak számának csökkenése miatt az egyes anya- és leányegyházakra jutó hívők száma emelkedett, ez nem jelentette azt, hogy az egyházak szolgálatának intenzitása csökkent volna.²⁰

A szerzetesrendeket vizsgálva megállapították, hogy az első világháború előtt, a katolikus lakosság szaporodását figyelembe véve, a férfirendek létszámának növekedése természetesnek látszott, viszont a világháború után e téren is változás következett be. 1921–1928 között a férfirendházak száma 15-tel nőtt, a rendtagoké 1256-ról 1555-re emelkedett. Nagyobb arányú volt a növekedés a női szerzeteseknél. 94 új rendházat alapítottak, a rendtagok száma pedig 3522-ről 5266-ra emelkedett, ami 49,53%-os emelkedésnek felelt meg. „Mivel a szerzetesség a katolikus egyházban a hitélet élénkségének egyik fokmérője szokott lenni, azért talán nem tévedünk, ha ezen adatokból is a római egyház hitéletének háború utáni megélénkülését olvassuk ki” – állapította meg Karner Károly.²¹ A lelkészi és szerzetesi pályára készülők száma szintén jelentősen növekedett 1921 és 1928 között. „Hogy a katolikus egyház a tudományos előképzésnek a fontosságát is milyen helyesen ismeri fel, azt a hallgatók létszámában erőteljesen kiemeli az egyetemi hallgatók nagy hányada [...] Általában csak a kiválóbb képességű növendékeket küldték fel Budapestre a Központi Papnevelő Intézetbe. Hogy jelenleg mégis az összes növendékeknek több mint egyhatoda Budapesten tanul, nyilván a tudományos egyetemi képzés mind fokozottabb megbecsülésének és értékelésének az eredménye.

18 *Jánki Gyula*: Egyházi és hitélet. Magyar Statisztikai Szemle 16. (1938) 536–538.

19 *Kovács Alajos*: Magyarország népmozgalma vallásfelekezetek és nemzetiségek szerint az 1921–1924. években. Magyar Statisztikai Szemle 2. (1925) 440.; *Fogarasi Zoltán*: Magyarország népessége vallásfelekezetek szerint. Magyar Statisztikai Szemle 14. (1936) 755.

20 *Jánki Gy.*: i. m. 535–536.

21 *Karner K.*: i. m. 71.

Nem szabad természetesen feledni azt sem, hogy emellett a katolikus egyház kiválóbb növendékeit külföldre is küldi.”²²

A korabeli szakirodalom érdekes területe a morál- és kriminálstatisztika. Karner Károly már többször idézett művében az elemzés korlátaira figyelmeztetett: „Azonban ismételtelen volt módunk arra rámutatni, hogy a statisztikai adatokból a mögöttük álló viszonyokra és az azokat létrehozó okokra következtetni rendkívül nehéz és sokszor egyenesen kockázatos. Ez fokozott mértékben áll a morál- és kriminálstatisztikában. Mert egyfelől a statisztikai adatgyűjtésnek távolról sincs módjában az ilyen ítélethez szükséges anyagot oly teljességben és oly kifogástalan szempontok szerint összeállítani, hogy az a megfelelő értékítéletek alapjául szolgálhatna. Másfelől pedig valamely cselekedet erkölcsi értékének megítéléséhez nemcsak a cselekedet tényszerűségét, hanem az azt kiváltó motívumokat is ismernünk kellene; ezeket pedig a statisztikai adatgyűjtés még csak meg sem tudja közelíteni. [...] Mi értelme van ilyen körülmények közt mégis a morál- és kriminálstatisztikának? Fejtegetéseink ellenére is józanul nem lehet kétségbe vonni azt, hogy a különféle felekezetek évszázados nevelőmunkájának sokkal nagyobb befolyása van a közerkölcsiség alakulására, mint azt első pillanatra gondolhatnók. A sok egyéb, sokszor közvetlenül és tudatosan ható motívum mellett a felekezetek erkölcsi világnézetének nevelő ereje ha másképp nem, a tudat alatt is sokszor befolyásolja tagjainak a cselekvését és elhatározását. Az ilyen cselekvésért az illető felekezet közvetlenül nyilván nem tehető már felelőssé, ezért helytelen bizonyos statisztikai adatokból valamely felekezet által képviselt erkölcsiség magasabb vagy alacsonyabb rendű voltára következtetni. Azonban éppen ezek az adatok alkalmasak arra, hogy a tényszerűség keretei közt mutassanak rá a felekezetek körén belül uralkodó bajokra és sebekre.”²³

A törvénytelen születések tekintetében a legkedvezőbb (legalacsonyabb) aránnyal az evangélikus felekezet rendelkezett, a református és a katolikus felekezetek nagyjából azonos eredményt mutattak a 20. század első két évtizedében.²⁴ Az elválások statisztikájára hatással volt a protestáns és a katolikus egyházak eltérő állásfoglalása, azaz hogy a katolikus egyház a házasságot felbonthatatlannak tartja. A protestánsok könnyebben vették igénybe a házasságok felbontásának jogi eszközét, mint a katolikus hívő, aki ez által lelkiismereti konfliktusba kerülhetett.²⁵ A 20. század első évtizedében megindult az a folyamat, amely a házasság hagyományos értelmezését alapjaiban támadta meg, egyre nagyobb lett az elválások száma. „Ennek a jelenségnek az okait a statisztikai adatok segítségével nyilván nem lehet tisztázni. Ezek az adatok csak arra alkalmasak, hogy rámutassanak a társadalom közfelfogásában, mondhatnánk »lelkületé«-ben végbemenő tünetekre. A háború utáni adatok a háború előtt megindult folyamatoknak fokozott mértékben való felújulását mutatják” – állapította meg Karner Károly.²⁶ Úgy vélte, hogy ennek az 1920-as évek elejétől a válások számában bekövetkező lassú csökkenés sem mond ellent.²⁷

Az öngyilkosokról 1928 második felében indult meg Magyarországon az olyan hivatalos statisztikai adatgyűjtés, amely nem csak a halállal végződő öngyilkosságokra, ha-

22 Uo., 72.

23 Uo., 95–97.

24 Uo., 98.

25 Uo., 102.

26 Uo., 106.

27 Uo., 109.

nem az öngyilkossági kísérletekre is kiterjedt. 1929 és 1934 között a római katolikusok az összlakosságban meglévő arányuknál kisebb arányban voltak képviselve az öngyilkosok között.²⁸ Az öngyilkosságok valós számadatainak megállapítása több okból is szinte lehetetlen volt, ezek közül speciális felekezeti okként kellett számításba venni, hogy a katolikus egyház az öngyilkosoktól megtagadta az egyházi temetést, ezért a rokonok valószínűleg jelentős arányban eltitkolták a halál körülményeit. A katolikusok kedvezőbb és a protestánsok rosszabb arányszámainak okaira különböző elméletek születtek. Az egyik elmélet szerint az arányszámok mögött az a – már említett – ok állhatott, hogy bár a katolikus és a protestáns egyházak egyformán elítélték az öngyilkosságot, az öngyilkosok és hozzátartozóik kezelésében eltérés mutatkozott: a protestánsok nem tagadták meg az egyházi temetést az öngyilkostól. Mások a gyónásban vélték felfedezni az öngyilkosságtól való visszatartó okot. Ugyanakkor az öngyilkossági esetek arányszáma a katolikusok között nagyobb mértékben emelkedett az első világháború után, mint a protestánsoknál, pedig feltételezhetjük, hogy a katolikus megújulás a gyónások számának emelkedésével is járt a hívők részéről. Végül volt, aki a protestánsok magasabb arányát az öngyilkosok között a sajátos protestáns mentalitással, jellemvonásokkal magyarázta.²⁹

A bűnügyi statisztikát vizsgálva Karner Károly felhívja a figyelmet, hogy sok bűntény nem kerül bíróság elé, és sok esetben nehéz a bűnösség megállapítása, valamint a büntető törvénykönyv és a keresztény erkölcsiség között eltérés van, ezért egy felekezet alacsony kriminalitási arányából nem lehet következtetni az adott felekezet híveinek magas erkölcsi színvonalára, ahogy a magas kriminalitási adatok sem utalnak a hívek alacsony színvonalú erkölcsiségére. Ugyanakkor – a korabeli felfogás szerint – a bűnügyi statisztika adataiban is tükröződnek a felekezeti sajátosságok az egyéb körülmények figyelembe vétele esetén.³⁰ A felekezetek 12 éven felüli tagjaira eső ítéletek számát vizsgálva az 1924–1928 közötti időszakban a római és a görög katolikusok arányszáma állandóan az országos arány felett maradt.³¹ A katolikusok kriminalitási adatai tehát kedvezőtlenekek voltak.

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK ADATAI

A katolikus megújulás különböző dimenziói közül a külső vagy anyagi dimenzió könnyebben leírható statisztikai adatokkal, már ha vannak hozzá adataink. Például az új templomok építéséről jelenleg nincs országos adatsorunk. 1930-ban létrejött az Országos Egyházművészeti Tanács és a Központi Egyházművészeti Hivatal. A megyés püspökök azonban feltették illetékességüket, ezért megakadályozták, hogy az intézmények országos kötelező bírálati jogkört kapjanak egyházművészeti kérdésekben. Többszöri előterjesztés ellenére sem hagyta jóvá a püspöki kar, hogy a templomok építésének és felújításának terveit kötelező legyen előzetesen a tanácsnak vagy sürgős esetben a hivatalnak bemutatni. Ezáltal az egyházmegyei építkezéseknél a helyi egyházművészeti bizottságok, és végső soron az adott főpásztor iránymutatása érvényesült. A hivatal presz-

28 *Fogarasi Zoltán*: Magyarország népessége vallásfelekezetek szerint. Magyar Statisztikai Szemle 14. (1936) 769–770.

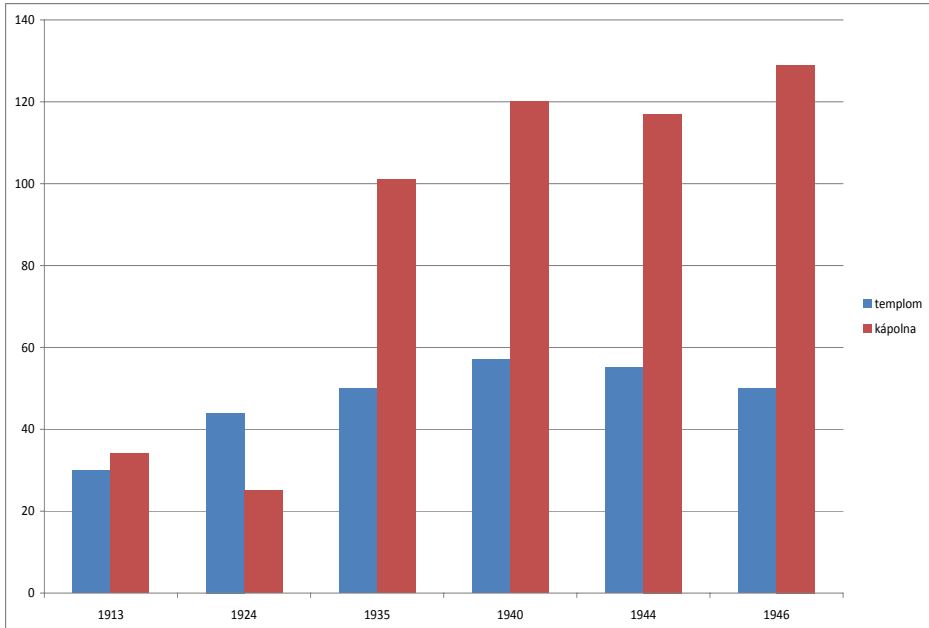
29 *Karner K.*: i. m. 117–124.

30 Uo., 125.

31 Uo., 127.

tízse, elfogadottsága az idő múlásával növekedett, azonban így is csak a megépült vagy felújított templomok terveinek töredéke jutott el hozzá.³²

Szerencsére Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve közölt adatokat a fővárosi templomokról és kápolnákról. Ezeket az adatokat mutatja be az 1. diagram.

1. diagram: Budapesti templomok és kápolnák száma 1913–1946³³

Ettől eltérő adatokat közöl Gergely Jenő levéltári dokumentum alapján, amely szerint a két világháború között, 1940-ig 15 katolikus templomot építettek Budapesten, és ekkor 31 plébániatemplom, 11 szerzetesi templom, 7 helyi lelkésziségi kápolna, valamint 44 nyilvános kápolna volt a fővárosban.³⁴ Az épületek besorolásának különbségei részben magyarázhatják az eltérést, legalábbis a kápolnák esetében, ugyanis a statisztikai évkönyv valószínűleg nem csak a nyilvános kápolnákat vette számba. Mindenesetre az nem kérdéses, hogy Budapesten az istentiszteleti helyek számában jelentős növekedés figyelhető meg a vizsgált időszakban. Ezt több tényező is elősegítette. 1917-ben megalakult a Kisegítő Kápolna Egyesület, amelynek kifejezetten az volt a célja, hogy kápolnák létesítésével enyhítsen azon a problémán, hogy a fővárosban kevés a templom. Az egye-

32 *Baku Eszter–Csíky Balázs*: Hagyomány és újítás: katolikus egyházművészet a két világháború közötti Magyarországon. In: *Prohászka-tanulmányok 2009–2012*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012. 301–302.

33 Az 1914–1923 és 1925–1934 közötti évekből nincsenek adataink. Forrás: Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve 12. (1913–20), 13. (1921–24), 23. (1935), 28. (1940), 32. (1944), 33. (1944–46).

34 *Gergely J.*: *Keresztény Községi Párt* i. m. 249. 70. jegyzet. Azonban ha összeszámoljuk Gergely Jenő könyvének ebben a fejezetében azokat a templomokat, amelyeknek az építését a főváros anyagilag támogatta, akkor a levéltári dokumentumban említettől magasabb szám jön ki.

sületnek Budapest számos részén jöttek létre helyi szervezetei.³⁵ A másik fontos tényező a fővárosi önkormányzat anyagi segítségével volt. A főváros építési telkek adományozásával és rendkívüli pénzügyi juttatásokkal segítette az egyházakat. A katolikus plébániák és egyházközségek támogatása a fővárosi önkormányzatnak mint kegyúrnak kötelessége is volt. Új templomok építésére is rendszeresen szavaztak meg segélyeket, sőt több évre szóló templomépítési programot is kidolgoztak. Az építkezéseknek azonban ebben az időszakban is megvoltak az anyagi korlátai. 1932-ben Karafiáth Jenő kultuszminiszter Serédi Jusztinián hercegprímáshoz fordult, mivel szerinte az egyházközségek sok esetben az egyházi főhatóság engedélye nélkül kezdtek olyan építkezésekbe, amelyeknek nem tudták viselni a költségeit.³⁶ Az anyagi korlátok mellett azonban a templomok számának az is gátat szabott, hogy egy idő után elérték azt a mértéket, amely már megfelelt a hívek igényeinek. Ez is látszik az 1. diagram adataiból. Ugyanez vonatkozik a kápolnák számára is. A nagyságrendi különbségeket az indokolhatja, hogy kápolnát létesíteni lényegesen könnyebb volt, mint templomot építeni, viszont a kápolna is ugyanúgy alkalmas volt istentiszteletek és ájtatosságok tartására.

A katolikus megújulás további dimenzióinak elemzésében a statisztikai adatok legfontosabb forrása a Magyar Statisztikai Évkönyv. Az állami statisztikai adatok felhasználásával kapcsolatban két problémára kell felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy Magyarország területe 1920 és 1945 között hat alkalommal változott. A Magyar Statisztikai Évkönyv adatai 1921-től vonatkoznak a trianoni országterületre, 1939-től a mindig aktuális megnövelt országterületre értendők.³⁷ A másik probléma az, hogy az adatsorok egy része hiányos. Az egyházi szervezeti és személyi viszonyokról 1930-tól nem évente, hanem csak ötévente közöltek adatokat, és az 1935-ös adatközlés volt az utolsó. Az alábbiakban néhány példa következik a Magyar Statisztikai Évkönyvben közölt adatok elemzésének lehetőségeire.

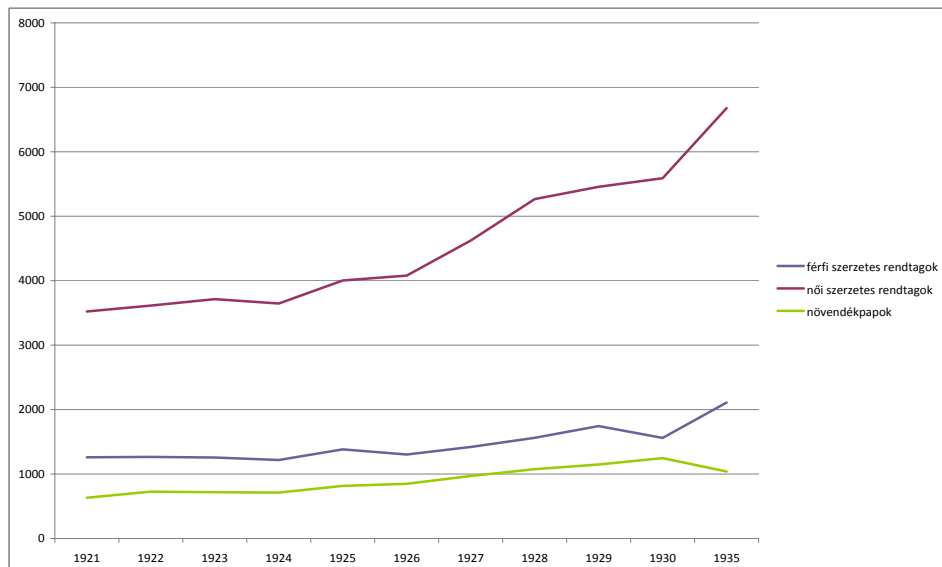
A szerzetesek létszámáról a szakirodalom által korábban közölt adatok a 2. diagram adataitól lényegesen nem térnek el.³⁸ A női szerzetesek száma nem csak ebben a korszakban és nem csak Magyarországon haladta (haladja meg ma is) a férfi szerzetesek számát, az okok elemzése (a női és férfi vallásosság különbségei) túlfeszítené ennek a tanulmánynak a kereteit. A mindkét nemhez tartozó szerzetesek számának növekedése a családok vallásossága mellett összefügghet azzal is, hogy az egyházi pálya ebben az időszakban is a társadalmi mobilitás fontos csatornáját jelentette. A gazdasági válság szintén szerepet játszhatott a biztos megélhetést nyújtó szerzetesi hivatás választásában.

35 Magyar Katolikus Lexikon. VI. Főszerk. Diós István. Szent István Társulat, Bp., 2001. 863.; *Szántó K.*: i. m. 602. Az egyesület alapszabályait 1918-ban hagyta jóvá a belügyminiszter.

36 *Gergely J.*: Keresztény Községi Párt i. m. 245–249.

37 A Magyar Statisztikai Évkönyv 1940-es kötetében (amely 1942-ben jelent meg) található térképmelléklet mutatja az 1938–1941 közötti területgyarapodásokat, a számadatokat is feltüntetve, ugyanakkor ettől részben eltér az ugyanebben a kötetben a területi változásokról közölt táblázat (7. p.).

38 *Gergely Jenő* a Magyar Katolikus Almanach és egy 1943-as névtár közlései alapján állapította meg az 1927-es, az 1930/31-es és az 1943-as évre vonatkozó adatokat. Lényeges eltérés csak abban mutatkozik, hogy *Gergely* 1943-ban 210 rendházban 2150 férfi szerzetest számolt össze. A statisztikai évkönyv szerint 1935-ben 125 rendházban 2110 férfi szerzetes élt, ami alapján az 1943-as adatokból a rendházak száma reálisnak tűnik a területváltozások miatt, a szerzetesek létszáma azonban alacsony. (*Gergely J.*: A katolikus egyház története i. m. 191.)

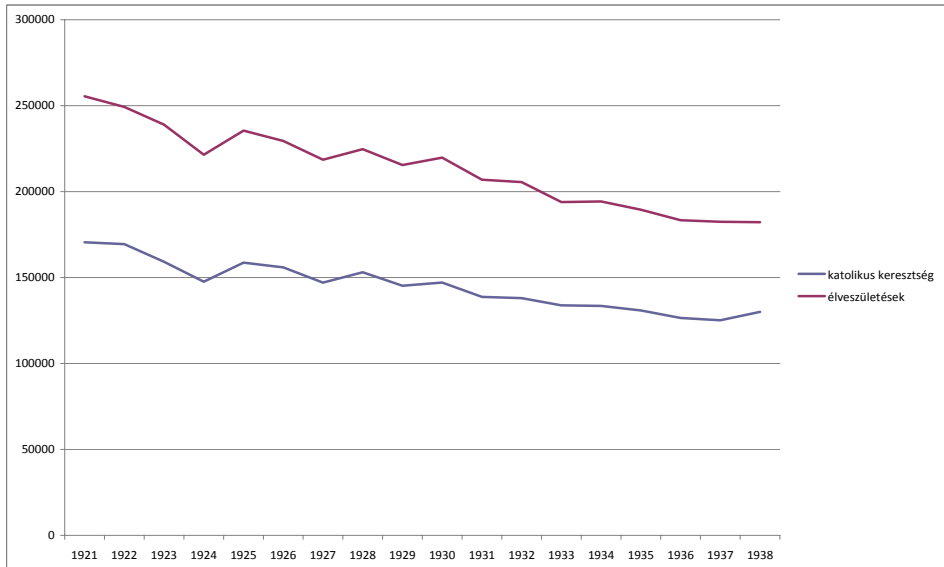
2. diagram: A szerzetesek és a papnövéndékek számának alakulása³⁹

A világi és szerzetes papnövéndékek száma 1921 és 1930 között megduplázódott (2. diagram). Glattfelder Gyula csanádi püspök az 1930. tavaszi püspökkari konferencián mégis azt mondta, nehézséget okoz, hogy kevesen jelentkeznek a papi pályára, és egyes egyházmegyékben különösen nagy a paphiány. Ez felhívja a figyelmet arra, hogy a növéndékek számának az első világháborút követő évtizedben mutatkozó jelentős emelkedése nem oldotta meg a problémát. Ráadásul 1935-re a papnövéndékek számában visszaesés következett be. Emögött is áttételesen a gazdasági válság hatását fedezhetjük fel. Az 1930. márciusi püspökkari konferencia a nehéz anyagi helyzet miatt elvben kimondta a szemináriumi képzés ingyenességének megszüntetését, de az egyes ordináriusokra bízta, hogy mit tesznek. Hanauer Árpád István váci püspök elvben a kissemináriumban már korábban bevezette a fizetést, de a gyakorlatban ebből a forrásból kevés jövedelme származott a szemináriumnak. Egy év múlva, az 1931. márciusi püspökkari konferencia tárgyalta a problémát, ami abból származott, hogy nem egységesen jártak el az egyházmegyék, és előfordult, hogy olyan növéndékeket, akiket a hozzájárulás nem vállalása miatt az egyik szeminárium elbocsátott, a másik felvett ingyenes növéndéknek.⁴⁰ A szemináriumi képzés ingyenességének (részleges) megszüntetése tehát közrejátszhatott a papnövéndékek számának csökkenésében, mivel sok fiatal nem tudta kifizetni a képzés díját. Egyes adatok szerint azonban az 1940-es elejétől újra emelkedni kezdett a papnövéndékek száma.⁴¹

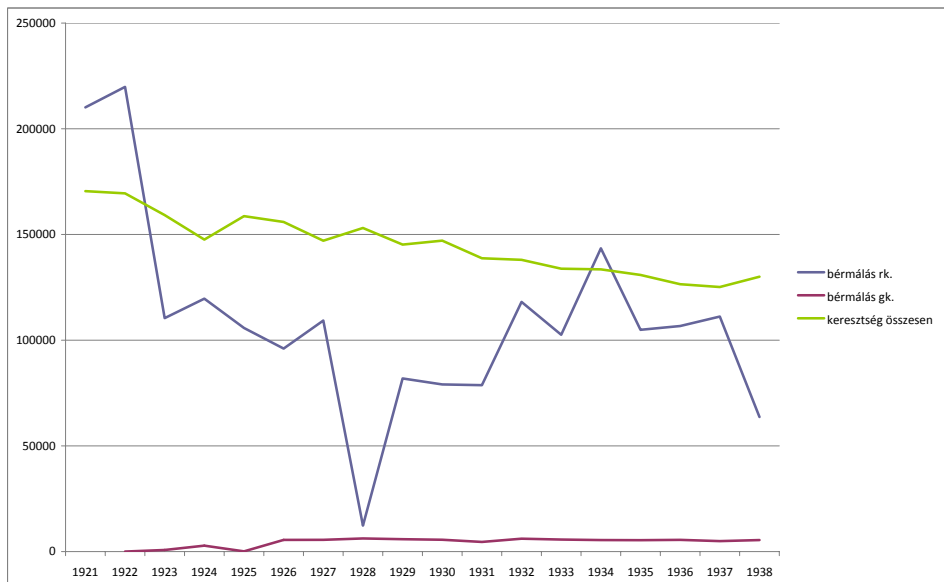
39 Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam 29. (1921)–43. (1935).

40 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. Összeáll., bev. Beke Margit. Aurora, München–Budapest, 1992. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.) I. 306–307., 354.

41 Egyházmegyes papnövéndékek száma: 1940: 872, 1941: 977, 1947: 863, 1948: 1079; 1948-ban a szerzetesrendi főiskolákon 700 papjelölt tanult, a kissemináriumban pedig 290 növendék. Az adatokat közli: Handbuch i. m. 81. Forrást azonban nem jelöl meg.

3. diagram: A katolikus keresztelek és az érvészületések számának alakulása⁴²

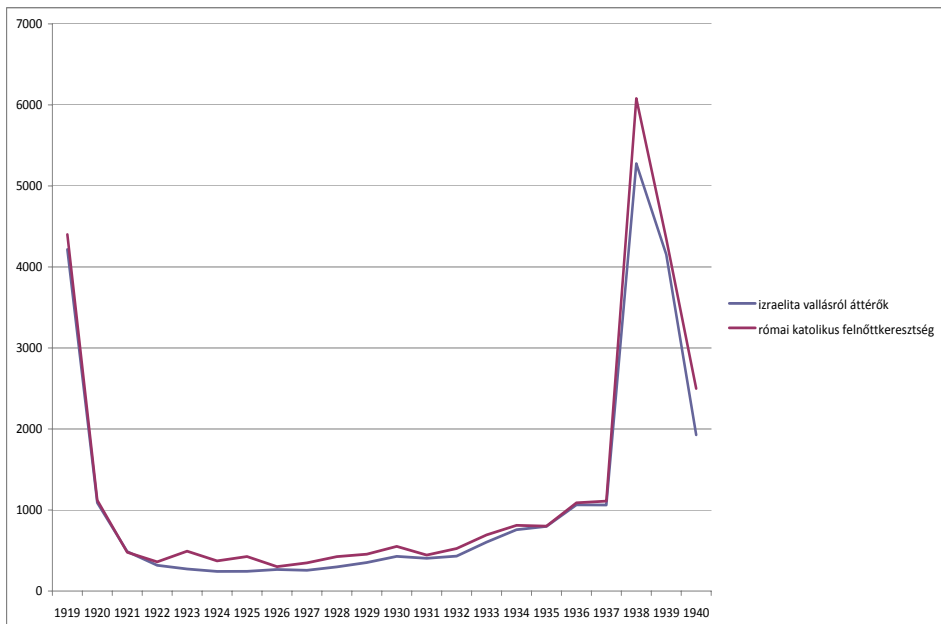

4. diagram: A bármálások és a keresztelek számának alakulása⁴³

42 Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam 29. (1921)–46. (1938); Történeti statisztikai idősorok 1867–1992. I. Népeség-népmozgalom. Szerk. Klinger András et alii. KSH, Bp., 1992. 90–91.

43 Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam 29. (1921)–46. (1938).

A katolikus keresztelesek és az élveszületések számának alakulása a 3. diagramon mutatja, hogy bár a keresztelesek száma csökkent, ez nem a vallástól való elfordulás jele volt, hanem az élveszületések számának csökkenése állt mögötte, mint az egyik meghatározó tényező. A 4. diagram a bérmlások adatait ábrázolja. Ez az idősor arra példa, hogy nem minden adatot lehet hasznosítani. Országos szinten ezek az adatok nehezen értelmezhetőek, mivel a római katolikusoknál egyházmegyénként, sőt espereskerületenként más-más gyakorisággal és időközökben történt a bérmlás. A görög katolikusok csak néhány egyházkormányzati egységben éltek, így a bérmlások végrehajtása is egységesebb volt, ami az adatokban is megmutatkozik. A kereszteleseknél mindez a probléma nem állt fenn, a keresztelese nem sokkal a születés után megtörtént. Ez látszik a diagramból is.

5. diagram: Az izraelita vallásról katolikus hitre áttérők és a római katolikus felnőttkeresztségek számának alakulása⁴⁴

A korszakban a gyermekek túlnyomó többségét megkeresztelték, majd részesültek az elsőáldozás és a bérmlás szentségeiben. Mindez kevésbé magyarázható a személyes vallásossággal, a hitbuzgósággal, mint inkább a hagyományok követésével. Ezzel szemben a felnőttkorban végzett keresztelese mögött már a megkeresztelt tudatos döntése és más motivációk állhattak. Az 5. diagram adatai azonban azt mutatják, hogy ez sem a hitbuzgósággal, hanem inkább az áttérésekkel állt összefüggésben. Mivel a protestáns felekezetekből áttérőknek nem kellett újra megkeresztelkedniük, elsősorban az izraelita vallásról való áttérés esetén volt szoros összefüggés az áttérés és a felnőttkeresztség között. Az izraelita vallásról áttérők számát tekintve két kiemelkedő év volt, 1919 és

44 Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam 27. (1919)–48. (1940).

1938. Az izraeliták jelentős része, 60,8%-a a római katolikus hitre tért át.⁴⁵ Az 5. diagram adatai azt a feltevést erősítik, hogy az áttérések hirtelen emelkedése 1919-ben és az 1930-as évek végén kevésbé magyarázható a személyes vallásosság motivumaival, mint inkább az erősödő antiszemita tendenciákkal és konkrét politikai eseményekkel, mint például az első zsidótörvény elfogadásával 1938-ban. A kitérés korábban is sok esetben a társadalmi beilleszkedés eszköze volt, ezekben az években pedig válságkezelési stratégiává vált.⁴⁶

AZ ACTIO CATHOLICA ADATFELVÉTELE

A katolikus egyházban korábban is végeztek statisztikai adatgyűjtést, azonban úgy tűnik, az Actio Catholica, a hívek legjelentősebb szervezete ezt nem találta elegendőnek és megfelelőnek. Az 1935. március 20-i püspökkari értekezlet tárgyalta az Actio Catholica országos elnökségének kéréseit. Ekkor jelentették be, hogy a szervezet úrlapokat küld szét, amelyekkel a munkájához szükséges statisztikai adatok összegyűjtését kívánja megkönnyíteni.⁴⁷

Az Actio Catholicáról a papságnak kiadott körlevél VI. pontja erről így rendelkezett: „A végzett munkáról elszámolást kívánunk. Az országos elnökség útmutatása szerint az Actio Catholica munkaéve az év július 1-ével kezdődik és június 30-án végződik. Eszerint tartozik minden egyházközség július 15-ig elkészíteni beszámolóját s azt köteles a kerületi espereseknek július 15-ig megküldeni. Hogy a beszámolás országszerte egységesen történjék és összegeezhető legyen, a püspöki kar magáévá tette az országos elnökség egységes beszámolási íveit. Azért az egyházközségek beszámolásai a jövőben, sőt már az idén is ezen ívek felhasználásával történjenek.”⁴⁸ Ennek az adatgyűjtésnek az eredményei maradtak fenn az Actio Catholica Országos Elnökségének nyomtatásban is megjelent éves beszámolóiban.⁴⁹ Hangsúlyozni kell, hogy az adatgyűjtés az egyházközségekre terjedt ki, nem pedig a teljes katolikus közösségre, így például a szerzetesrendek lelkipásztori munkáját nem mérték fel. A kiküldött kérdőíveknek 1935-ben 88%-át, 1936-ban 86%-át, 1938-ban 91%-át, 1940-ben pedig már 93%-át küldték vissza. Az egyes egyházmegyék között azonban jelentős eltérések voltak. 1935-ben a görög katolikus egyházmegyéket és a nagyobb városokat, valamint Budapestet kihagyták az adatgyűjtésből, a következő évben azonban már nem tettek kivételt. Első alkalommal, 1935-ben helyzetképet szerettek volna kapni az egyházközségek helyi viszonyairól, a következő években azonban már a folyó évben elért eredmények kimutatása volt a cél.

45 *Jánki Gyula*: Hitfelekezeti áttérések Magyarországon az 1919–1938. években. *Magyar Statisztikai Szemle* 17. (1939) 1113–1120.

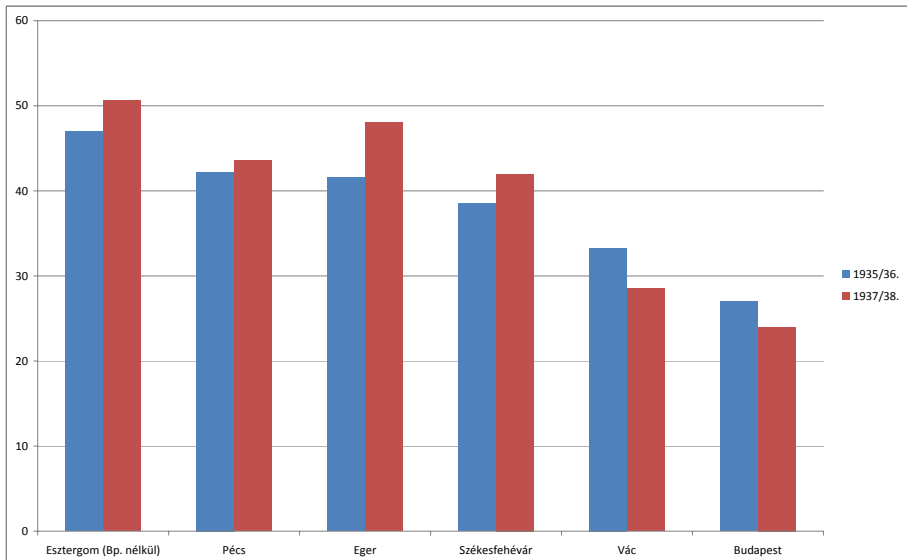
46 *Vö. K. Farkas Claudia*: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920–1944.* Napvilág Kiadó, Bp., 2010. 124–128.

47 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. II. 68.

48 A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő. Gondolat, Bp., 1984. 334.

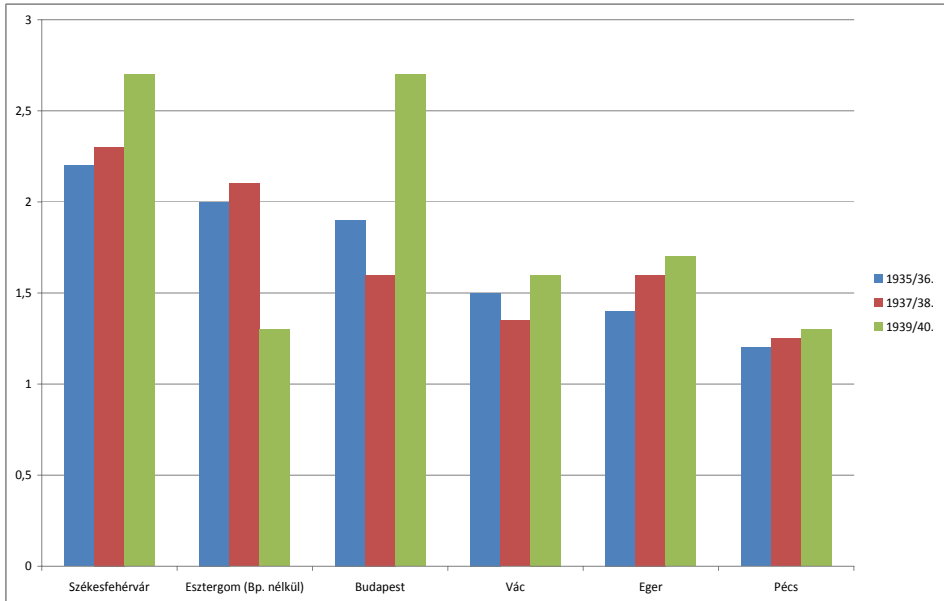
49 Az Országos Széchényi Könyvtárban P 16.914 jelzet alatt található 5 beszámoló: 1935-ről, az 1935/36-os, az 1937/38-as, az 1939/40-es munka évekről, valamint az 1940/41-es és 1941/42-es munka évekről szóló összevont beszámoló, utóbbi azonban statisztikai adatokat nem közöl. Az 1939/40-es munkaévről szóló beszámoló adatait közli: *Gianone András*: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948.* ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2010. 253–290.

Az adatgyűjtést több tényező is nehezítette. Egyes kérdőpontokra a nagyobb városokban nem tudtak adatokat szolgáltatni. Az egyházközségek egy része nem számszerű adattal, hanem statisztikailag értékelhetetlen általános kifejezéssel válaszolt, mint például „sokan”, „tele volt a templom” stb. A budapesti kérdőpontok részben eltértek a vidékre kiküldött kérdésektől. A gyónásokra vonatkozó adatokat pontatlannak tartották, a szentáldozásokat pedig nem minden helyen számolták meg. A napi, heti és első pénteki áldozások száma általában túlzott volt, nem volt összeegyeztethető az összes áldozás számával, különösen a nagyszámú húsvéti áldozót figyelembe véve. A szentmisét hallgatókat a hitbuzgalmi szakosztályok évente kétszer számolták meg, és ebből állapították meg az eredményt.

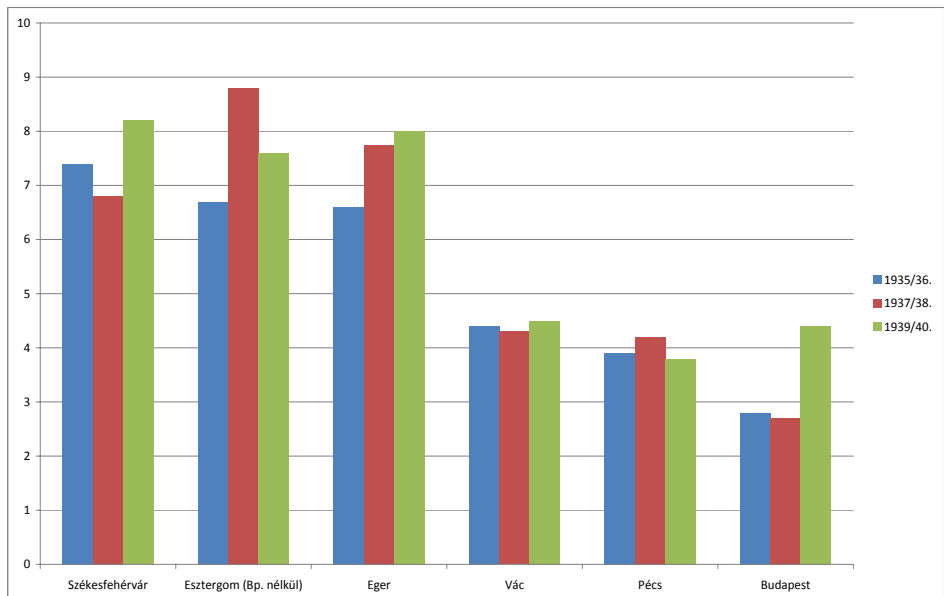

6. diagram: Vasárnapi szentmisét hallgató hívek aránya (%)⁵⁰

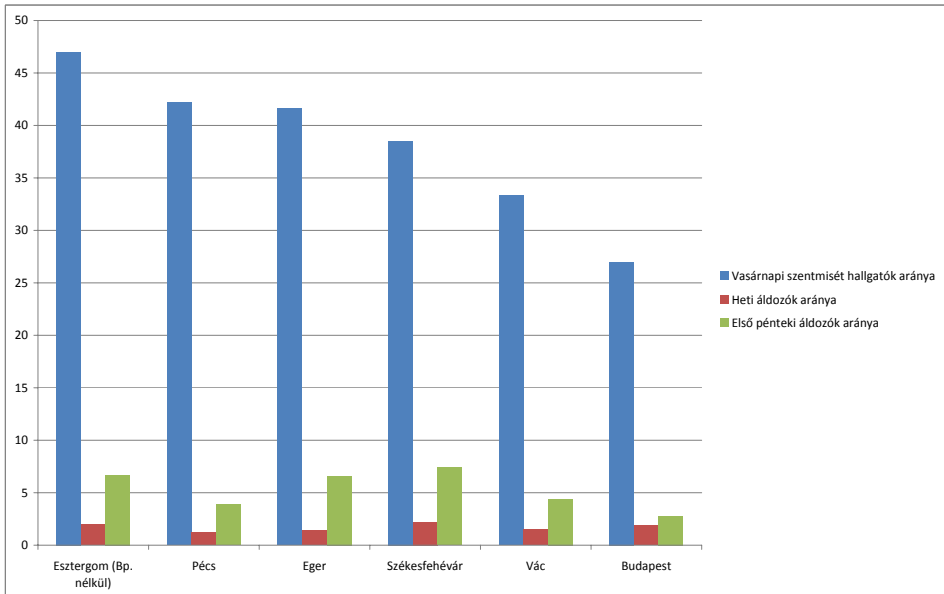
⁵⁰ Forrás ennél és a következő diagramoknál: az Actio Catholica Országos Elnökségének beszámolóí. Az 1939/40-es munkaév adatait az eltérő adatfelvétel miatt nem lehetett a másik két munkaév adataival összehasonlítani.

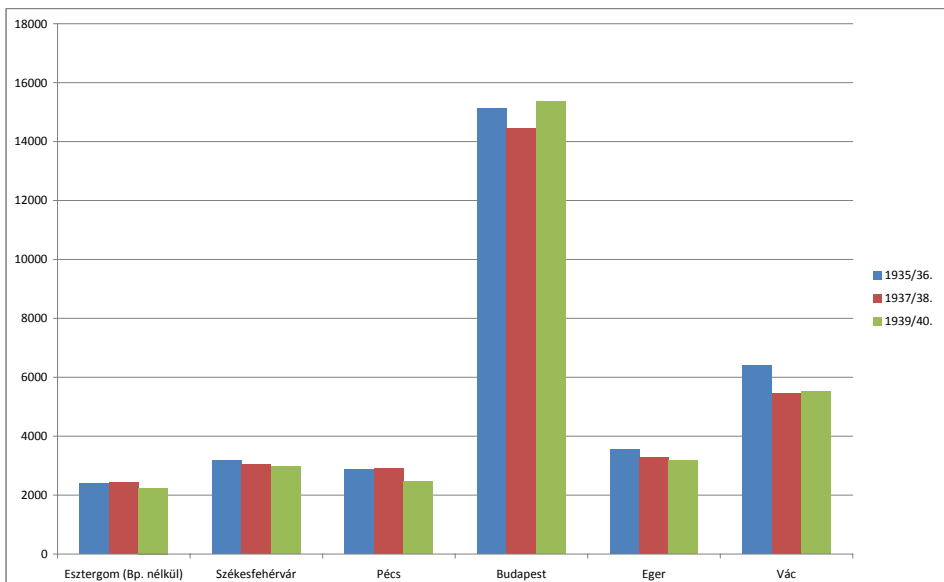
7. diagram: Heti áldozók aránya az összes hívő között (%)

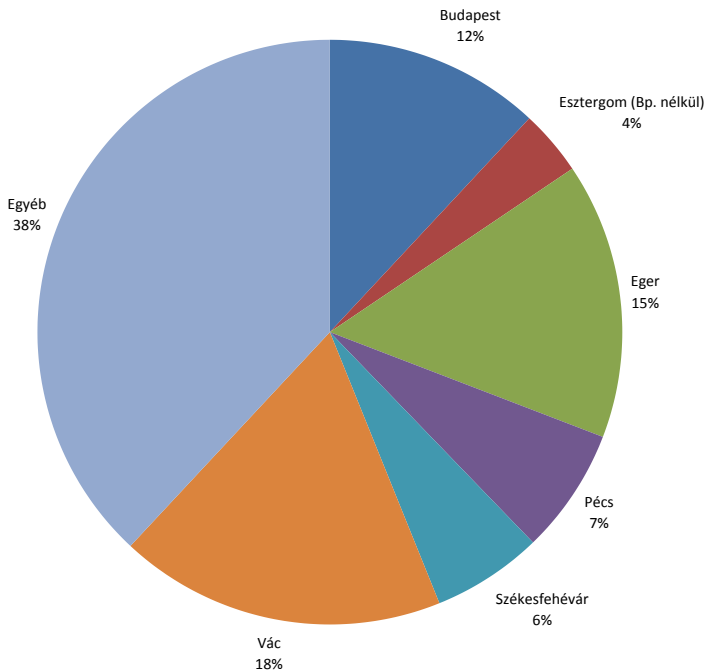
8. diagram: Első pénteki áldozók aránya az összes hívő között (%)

9. diagram: Hitbuzgalmi adatok az 1935/36-os munkaévben (%)

10. diagram: A vizsgált egyházkerületi egységekben lakó hívek aránya az összes hívő százalékában

11. diagram: Egy plébániára eső hívek száma a vizsgált egyházkormányzati egységekben

A 6–9. diagramokon néhány kiválasztott egyházmegye, valamint Budapest adatait tüntettük fel. Az esztergomi főegyházmegye kivételével az 1938–1940 közötti területi változások ezeket az egyházkormányzati egységeket nem érintették. A 10. és 11. diagram az előző diagramok értelmezését segíti, megjelenítve a vizsgált egyházkormányzati egységek közötti különbségeket az ott lakó hívek számát és az egy plébániára eső hívek számát tekintve. Látható, hogy ez utóbbi szám a nagy kiterjedésű váci egyházmegyében, de különösen a fővárosban lényegesen magasabb volt az ország más részeihez képest. A nagy eltéréseket mutatja, hogy az alföldi tanyavilágban 50-60 000 katasztrális hold nagyságú plébániák is voltak, a Somogy megyei németladi plébániához pedig 42 község, puszta és major tartozott.⁵¹

A diagramokban feltüntetett adatoknál szinte többet mondanak az Actio Catholica éves beszámolóinak szöveges részei. A szentáldozók és a vasárnapi misehallgatók arányáról a következőket mondta 1935-ben Mihalovics Zsigmond országos igazgató értékelő beszédében:

„Jócskán találunk plébániákat, ahol napi és heti áldozások egyszerűen nincsenek és első pénteken is csak 10–15-öt tüntet ki egyik-másik nagyobbacska falu. Úgy látszik, hogy a városok előretörésével szemben falun még gyökeres agitációt igényel a gyakori szentáldozás gondolata. [...] Hogyan is kívánhatja az ember az áldozások számának emelkedését, amikor pl. egyik faluban az egyetlen szentmise fél 11-kor van! Ugyanitt

⁵¹ Az Actio Catholica Országos Elnökségének beszámolója az 1935–36. munkaévről. 8.

100 az iskolás gyermekek száma, akik állítólag havonta áldoznak s az összes áldozások száma mégis csak 1200! Nem is lehet másként! – De a *szentmishallgatási adatok* általában is a legszomorúbbak. A mélypontot ott találtuk, ahol – bár filia, de a templom helyben van – 707 hívő közül csak 20 ember hallgat misét! – Találtunk filiát, amelynek van temploma, de a máterből [anyaegyház – Cs. B.] a pap *soha* sem megy ki misézni. A hívek száma itt 737!! Egy püspöki város plébániáján 3573 katolikus hívő van, de ezek közül csak 200 hallgat szentmisét. Igaz, hogy van zárda is, meg más templomok is, azonban az egyházközségi életre, a templomok szeretetére igen sivár világot vet ez az adat. – Vannak általánosságban mozgó adatok. Egyik helyen »mindenki hallgat misét, aki teheti!« Másutt »a ráérő felnőttek 80%-a.« Egyik filiában évente csak 3 mise van, mert a filia – 9 kilométernyire van! A 12 kilométernyire levő másik filián soha sincs mise, stb. stb.»⁵² A két évvel későbbi beszámoló szintén lehangoló képet festett a szentmishallgatásról: „A másik szomorú adat a *szentmisét nem hallgatók száma*. Öt és félmillió hívő közül – az iskolások leszámítása után – csak egy millió hívő tesz eleget az Egyház parancsának, amely szerint vasár- és ünnepnapokon »misét becsületesen kell hallgatni«. Tehát csak egyötöd rész. Igaz ugyan, hogy ennél a számításnál le kell hagynunk a kisgyermeket, betegeket, öregeket és a filiák, tanyák, majorok, stb. népét, mint akik nem vétkes mulasztásból kerülnek el a templomot. A tény azonban mindenesetre elszomorító és orvoslást igényel. Orvoslást követel egyrészt a plébániák székhelyén kívül lakó népesség *mishallgatási lehetőségeinek szaporítása által*, másrészt pedig a *templom vonzerejének növelése által*. Mind a két irányban hatalmas feladat vár a hitbuzgalmi szakosztályokra.»⁵³ A mishallgatók alacsony arányának értékelésénél több szempontot is figyelembe kell venni. Egyrészt az adatgyűjtés nem terjedt ki a zárdák és különböző katolikus intézmények templomaiban és kápolnáiban misét hallgatókra. Másrészt a kisgyerekek, a betegek és az öregek nem szándékosan mulasztották el a mishallgatást. Ugyanígy a plébánia székhelyétől távol, tanyákon, majorokban lakó hívek sem, akiknek alkalmuk is ritkán akadt misét hallgatni. A 6–9. diagramok mutatják a főváros és a vidék közötti különbségeket, de a nagy kiterjedésű és a kisebb egyházmegyéék közötti eltéréseket is.

KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmány célja nem az volt, hogy átfogó és részletes elemzést nyújtson a címben jelzett témáról, hanem inkább csak a statisztikai adatok használatában rejlő lehetőségekre kívánt rámutatni. A statisztikai adatok fontos és eddig kevésbé használt egyháztörténeti forrásnak tekinthetők. Az adatsorok elemzése a katolikus megújulásról alkotott képünket sok tekintetben árnyalhatja.

A korabeli szakirodalom a különböző felekezeteket egyszerre vizsgálta, amivel egy fontos szempontra világít rá. Bár a katolikus megújulás a katolikus egyházon belül, annak viszonyaihoz képest értelmezhető, azonban érdemes a más egyházakban végbemenő változásokkal összevetve is megvizsgálni a folyamatot. Ezáltal azonosíthatóvá válhatnak

52 Az Actio Catholica Országos Elnökségének beszámolója. Előadta az országos igazgató az Országos Tanács 1935. évi október 1-én megtartott ülésén. 10.

53 Az Actio Catholica Országos Elnökségének beszámolója az 1937–38. munkaévről. 8.

olyan külső, társadalmi, gazdasági, politikai tényezők, amelyek minden felekezeti hitéletére hatással voltak.

Az Actio Catholica által gyűjtött adatok nem rendezhetőek idősorokba, az adatfelvétel nehézségei és hiányosságai miatt statisztikai felhasználásuk és elemzésük is korlátozott. Mégis képet adhatnak a katolikus hívők közösségéről, olyan képet, amelyet az Actio Catholica vezetői láttak. Egy olyan szervezet irányítói tehát, amely maga is a katolikus megújulás egyik eszköze volt azokkal az egyházközösségekkel együtt, amelyekre szervezete épült.

A statisztikai adatok elemzése rámutat arra is, hogy a katolikus megújulás összetett folyamat volt, amelynek hatása sok tekintetben csak hosszabb távon jelentkezhetett. Az elemzés felveti azt a kérdést is, hogy mit értünk a katolikus megújulás fogalma alatt. A statisztikai adatok a folyamat hatásait, eredményeit mutatják meg. Ugyanakkor a helyzetfelmérésből kiindulva a célok kijelölése és a megvalósításukért tett lépések is a megújulás jelei, ahogy például a szentmihályi alacsony arányával szembesülve az Actio Catholica országos elnöksége meghatározta a hitbuzgalmi szakosztályok feladatait.

TÓTH KRISZTINA

MODERNKORI KATOLICIZMUS VS. NEOBAROKK ÁLLAMEGYHÁZ

Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián?*

A püspökkari konferenciák jegyzőkönyveit olvasgatva olyan téma keltette fel az érdeklődésemet, amely mint tény ismert ugyan a magyar szakirodalomban,¹ de okait, előzményeit eddig senki nem vizsgálta. Ez az esemény Cesare Orsenigo nuncius felszólalása az 1926. március 17-ei püspökkari értekezleten, amelyre a budapesti apostoli nunciatura felállítása óta nem találunk precedenst. Így joggal feltételezhetjük, hogy az Apostoli Szentszék szempontjából meghatározó kérdések kerültek szóba. A beszédnek két hangsúlyos része van: az egyik számba veszi azokat a területeket, amelyen a magyar egyház-nagyok dicséretes buzgalommal munkálkodtak, illetve azokat, amelyekben határozottabb fellépést vártak el tőlük. A másik felhívás a püspöki, káptalani javadalmak és szemináriumok jövedelméről és kiadásairól számadás készítésére a legutóbbi három évről.² Tanulmányomban vatikáni levéltári források segítségével azt vizsgálom, hogy mi vezetett el e felszólaláshoz. Miért pont ezt a közvetítési csatornát találta a legmegfelelőbbnek az Apostoli Szentszék, miért ezen a püspökkari értekezleten került sor e kommunikációra, ki, esetleg mely szentszéki dikasztérium volt a kezdeményező, s végül: miben kell a jelentőségét látnunk; milyen képet ad a korabeli magyar társadalomról, egyházakról, állam és egyház kapcsolatáról. Elemzésemben a beszéd két fő csapásirányának tárgyait tekintem át külön-külön, majd együttesen vonom le a következtetéseket.

TEENDŐK A NUNCIUSI JELENTÉSEK TÜKRÉBEN

Az 1917. évi Codex Iuris Canonici 267. kánonja értelmében az apostoli nuncius megbízatása kettős. Egyrészt az adott kormányhoz szól, amelyhez akkreditálták, másrészt a helyi egyházhoz. Az előbbi minőségben feladata az Apostoli Szentszék által elfogadott

* Készült az MTA PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport keretében, az MTA TKI támogatásával.

1 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. Szerk. Beke Margit. Aurora, München–Budapest, 1992. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 12–13.) 171–172.; Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000. Szerk. Zombori István. Szent István Társulat–METEM, Bp., 2001. 49–50.; *Gergely Jenő*: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék, Bp., 1997. 23.

2 A beszéd eredeti szövege: Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (Vatikánváros; = S.RR.SS. AA.EE.SS.), Ungheria, 1926, pos. 33, fasc. 35, ff. 59r–61v; valamint: Archivio Segreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 1. ff. 20–22.

normák szerint előmozdítani a kapcsolatot a helyi kormányzattal, az utóbbiban pedig azon a területen, amelyre a küldetése szól, felügyelni az egyházak állapotát és erről a pápát informálni.³ Ennek megfelelően a budapesti apostoli nunciusok is sűrűn küldték jelentéseiket az illetékes római dikasztériumoknak nem csak a Magyarországra vonatkozó bel-és külpolitikai kérdésekben, hanem a magyar katolikus egyház helyzetéről, történéseiről, aktuális kérdéseiről is. Közülük most csak azokat veszem sorra – a területi korlátok miatt pusztán egy-egy meghatározó elemre szorítokozva – amelyek a püspökkari értekezleten elhangzott beszédnek is tárgyát képezték, és melyekben fokozott éberséget vártak el a magyar egyháznagyoktól. Ezek: a túlságos közösködés a más vallásúakkal, a vegyes házasságok és a politika összekötése az egyházi szertartásokkal.⁴

Már Lorenzo Schioppa nuncius Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak küldött több jelentésében észrevételezte, hogy Magyarországon könnyen együttműködnek a katolikusok a protestánsokkal úgy a politika, mint a társadalmi élet terén, s véleménye szerint a vallási dolgokban is gyakori az érintkezés. A püspöki kar ezzel szemben nem eléggé foglalkozik a vallási közömbösség, azaz az indifferentizmus veszélyével.⁵ A nuncius megfigyeléseinek alátámasztására itt elégnek tartom rámutatni egy-két tényre, amely meggyőződését befolyásolhatta. Az 1921. november 16-ai püspökkari értekezletre Zadravec István tábori püspök javaslatot nyújtott be a Szent István Családja szövetség létesítésére. Ebben felhívta a figyelmet, hogy a protestáns felekezetek „immár hangos kiabálással sérelmet emlegetve tanításunkba, szentélyünkbe is beleprotestálnak”, s hogy már-már a *communicatio in sacris* veszélye forog fenn, ezért szükség lenne a magyar katolikusok intenzívebb tömörítésére. Elképzelése szerint az összes egyeletnek, egyházközségnek be kellene lépnie, élén a püspöki karral és a hercegprímással.⁶ A javaslat ugyan bekerült a napirendi pontok közé, de röviden csak úgy határoztak róla: „megfontolás tárgyává tétetik”, érdemi lépések az ügyben nem történtek.⁷ Ennek hátterében minden bizonnyal az állt, hogy a keresztény-nemzeti rendszer a katolikusok és a protestánsok összefogásával volt működőképes, a kényes egyensúlyt nem szándékoztak megbontani.

A vallási dolgokban való érintkezés konkrét formájára világított rá Schioppa nuncius 1922 májusában, mikor Gasparrival tudatta, hogy Fótújfalun május 25-én egy elsősorban hadirokkantak és hadiözvegyek részére épülő telep első házcsoportjának ünnepélyes felavatásán⁸ ugyanannál az oltárnál, ahol a katolikus misét celebrálták, később két protestáns ima is elhangzott. Ez az 1258-as kánont sértette, melynek értelmében a

3 Vö. Codex Iuris Canonici Pii X pontificis maximi iussu digestus Benedicti papae XV auctoritate promulgatus. (= CIC) Roma, 1918. 72.

4 A hitélet felvirágoztatásáért, illetve a Szentévbén a magyar zarándokok nagy számáért és épületes viselkedésért elhangzott dicséret hátterét vö. „A kommunikáció módjának, konkrét tartalmának kiformalódása” alfejezetben leírtakkal.

5 Számos jelentés: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1922–1926, pos. 9, fasc. 16.

6 Vö. ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 6, fasc. 1/3, ff. 81–82, valamint latinul: ff. 83–84. A magyar nyelvű hitelesített másolaton széljegyzet: „Nuntius úr ökegyelmességének óhajára.”

7 Püspökkari tanácskozások i. m. 89.

8 Gróf Károlyi Lászlóné, született gróf Apponyi Franciska 1921-ben folyamodott Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjához és a belügyminiszterhez gyűjtési engedélyért egy hadirokkantaknak, hadiözvegyeknek és hadiárvának otthont adó családi házas telep felépítéséhez. A szükséges birtokot ellenszolgáltatás nélkül a Károlyi-uradalomból bocsátották rendelkezésre. A gyűjtés eredményét mutatja, hogy 1922. május 25-én már sor kerülhetett az első 18 ház átadására. Vö. *Hámori Péter*: A fői Suum cuique-telep története, Honismeret 28. (2000) 1. sz. 61–68., 65. L. még: Fót-Újfalu. Egy falu, amelyet az egész világ épít. A Suum Cuique alap telepe. Budapest, 1921. Kiadta és a bevezetést írta: Gróf Károlyi Lászlóné, szül. Apponyi Franciska.

communicatio in sacris aktív formája tilos, passzív formája pedig csak bizonyos keretek között megtört.⁹ Az esetről a nuncius a váci püspöktől tájékozódott, aki szintén jelen volt az eseményen.¹⁰

Később a pusztaszeri eset kavart nagy port, ugyanis a tábori püspök csak abban az esetben volt hajlandó misét celebrálni, ha protestáns szertartás utána nem lesz. A szervezők a szintén meghívott református lelkészt egy külön szertartásra vagy az ünnepséget követő banketten való felszólalásra próbálták rávenni, de ő inkább visszamondta a szereplést. A nemzetgyűlés 1922. szeptember 15-ei ülésén egy református lelkész képviselő, Janka Károly hozta szóba az ügyet. Erre adott hosszabb választ Vass József népjóléti miniszter,¹¹ aki elmagyarázta, a katolikus egyház azért tiltja a tömegeknek, hogy részt vegyenek olyan ünnepélyeken, ahol a katolikus és protestáns istentiszteletek egymás mellett vannak megrendezve, mivel tart az indifferentizmus kialakulásától. Sőt, a kánonjog rendelkezése, ha nincs is szándékában, de a protestánsokat is védi ettől a veszélytől. Szerinte „nemzeti és faji egységet akarhatunk és akarunk”, de a vallási egységet ezekben az időkben nem lehet megteremteni. Így azt javasolja, hogy azokon az ünnepélyeken, amelyekkel a magyar gondolat egységét akarják kifejezni, a jövőben az ünneplés vallási részét tartsák az egyházak párhuzamosan saját templomaikban, majd ezt követően gyűljenek össze a közös ünneplésre. Beszédét a nemzetgyűlési naplóban leírtak szerint helyeslés, éljenzés, taps követte bal és jobb oldalról is.¹² Gasparri a nunciust arra utasította, hogy e javaslatot támogassa a kormánynál.¹³

Így Schioppa többször sürgette Vast, hogy szerezzen a kormánytól írásos biztosítékot javaslata elfogadásáról.¹⁴ Ilyet nem kapott, de 1923. január 27-én német nyelvű válaszevélben körvonalazta a nunciushoz a történet háttérét. Eszerint ősi magyar szokás, hogy vallási szertartással nyitják a társadalmi és nemzeti ünnepeket, melyet, míg a reformáció a nemzet hitbéli egységét meg nem osztotta, sőt állítása szerint még azután is sokáig, katolikus templomban tartottak. A kommunizmus bukása után a kereszténymemzeti gondolat ismét kivirágzott a társadalmi életben és a magyar politikában, minden keresztény szoros politikai együttműködése a forradalmi eszmék ellen axiómává vált, viszont a felekezetek közti paritás igényéből adódtak nehézségek. Ezt hidalta át javaslatával, amelyet a nemzetgyűlés elfogadott és melyet a miniszterelnök is magáévá tett, s

9 CIC can. 1258. A magyarázatot vö. *Stephanus Sipos*: *Enchiridion iuris canonici*. Haladás R.T., Pécs, 1926, 659–660.; *Kérészy Zoltán*: *Katolikus egyházi jog. A Codex Iuris Canonici alapján. I. A Danubia Kiadása, Pécs, 1927. 318–319. (Tudományos gyűjtemény 23.); a II. világháború utáni rendelkezéseket is tartalmazza: Bánk József: Kánoni jog II. Igazgatási jog. Eljárás jog. Büntetőjog. Szent István Társulat, Bp., 1963. 35.*

10 A rendezvény programja és több kapcsolódó dokumentum: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 6, fasc. 1/3.

11 Vassról bővebben: *Parlamentari Almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre (Sturm-féle nemzetgyűlési almanach)*. Szerk. Baján Gyula. Magyar Távirati Iroda R.-T., Bp., 1922. 176–177. Schioppa nuncius véleménye róla 1922. április 3-án Gasparrihoz írt levelében: S.R.R.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1922, pos. 2, fasc. 3, f. 8rv.

12 Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló IV. A nemzetgyűlés 51. ülése 1922. évi szeptember hó 15-én, pénteken. Athenaeum, Bp., 1922. 376–382. Az ügy hosszas kifutását *Giczi Zsolt* elemezte: *A katolikus-protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon*, PhD értekezés. ELTE, Bp., 2009. 99–100, így arra nem térek ki, az ügyet pusztán az Apostoli Szentszék értékelése szempontjából vizsgálom.

13 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 6, fasc. 1/3, f. 102r.

14 Vö.: S.R.R.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1923, pos. 9. fasc. 16, f. 8r: Schioppa nuncius 1923. január 31-ei levele Pietro Gasparrihoz.

ő maga is ezt igyekszik előmozdítani.¹⁵ Schioppa véleménye szerint bár ez a levél nem kötelezi a kormányt, hinni lehet Vass lelkiismeretességének és befolyásának, így reméli, hogy elégedett lesz vele Gasparri.¹⁶

A felekezetek közti súrlódások vallási téren ugyanakkor nem csillapodtak. A vitás kérdések közül a fent említetten kívül a reverzálisok adása, a vegyes házasságok megkötése, az államsegélyek és a különböző felekezethez tartozók érvényesülése körüli nézeteltérések voltak a jelentősebbek.¹⁷ A protestáns lelkipásztorok többször újságcikkekben, beszédekben, emlékiratokban adtak hangot nemtetszésüknek, melyekről értesülve a nuncius egyenesen kultúrharctól tartott.¹⁸ Jelentése a *communicatio in sacris* tárgyában többször a Szent Officium elé került.¹⁹

Cesare Orsenigo 1925-ben magyarországi állomáshelyére érkezve ezekkel az állapotokkal szembesült. Gasparritól 1925. október elején azt az utasítást kapta, hogy a magyar ordináriusokat figyelmeztesse: kössék a hívek és a papság lelkére, hogy a protestáns-katolikus érintkezésében ügyeljenek a kánonjog által adott normák betartására. Orsenigo az utasítás végrehajtására kiváló alkalomnak tartotta a XVII. katolikus nagygyűlést, ahol állítása szerint valamennyi püspökkel találkozhatott. Tehát ez az évente megrendezésre kerülő alkalom nemcsak az előadások mondandója és a katolikusok országos erődemonstrációja miatt volt jelentős, hanem az egyháznagyok találkozására és eszmecseréjére is kiváló alkalmat kínált.²⁰ A nuncius ezt használta fel az üzenet célba juttatására. A püspökök felhívták a figyelmét, hogy nehéz helyzetben vannak, mivel eleget kell tenniük bizonyos udvariassági és társadalmi kötelezettségeknek, különösen vidéken, ahol a protestáns lelkipásztorok is tiszteletüket teszik náluk. A nuncius szerint figyelmeztetése legalább a jelenlegi keretek között tartja az abúzust és megelőzi a helyzet rosszabbra fordulását.²¹

A vegyes házasságok kérdése – mint fentebb már utaltam rá – szintén azok közé a témák közé tartozott, amely súrlódásokra adott okot a katolikusok és a protestáns felekezetek között. Ezeknek a katolikus egyház szempontjából érvényes megkötése ugyanis az új Egyházi Törvénykönyv értelmében csak felmentéssel, két tanú és katolikus pap előtt történhetett. A felmentést e tiltó akadály alól akkor kapták meg, ha a nem katolikus fél biztosítékokat adott: nem zavarja a katolikus felet hite gyakorlásában és minden gyermeküket a katolikus hitben nevelik. A katolikus félnek tapintatosan házastársa meg-

15 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 9, fasc. 5/1, ff. 210–211.

16 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1923, pos. 9, fasc. 16, ff. 8–9.

17 *Giczi Zs.*: A katolikus-protestáns i. m. 127., illetve a nézeteltérésekről uo. ad indicem.

18 1922. október 16-án: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1922, pos. 7, fasc. 5, számozatlan f. és f. 48rv; 1924. január 31-én: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924, pos. 1, fasc. 2, ff. 18–19.

19 Vö. különösen: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1922–1926, pos. 9, fasc. 16; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 6, fasc. 1/3; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 12, fasc. 1/5.

20 A katolikus nagygyűlések történetéről I. *Adriányi Gábor*: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Hase und Koehler, Mainz, 1974. 42–52., 81–90.; *Szögi László*: A katolikus nagygyűlések Magyarországon, Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István–Beke Margit. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai Esztergom 1991. május 29–31. Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, Tatabánya, [1992]. 509–512; *Adriányi G.*: Katolikus nagygyűlések Magyarországon 1900–1943. *Vigilia* (2000) 10. sz. 739–746.; Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10.) 437–514.

21 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925, pos. 9, fasc. 16, ff. 13–14: a nuncius 1925. október 15-ei jelentése.

tértésére kellett törekednie.²² Csernoch János hiába folyamodott Rómához a törvénykönyv kiadása előtti gyakorlat folytatásának engedélyezését kérve. A nemleges válaszról az 1921. november 16-ai püspökkari értekezleten számolt be. Az evangélikus egyház 1921. november 10–11-ei budapesti gyűlésén az egyház jogügyi bizottsága kijelentette, hogy nem fogad el semmiféle változtatást a vegyes házasságok megkötésének addigi gyakorlatában. E témában Sztehlo Kornél, az evangélikus egyház egyetemes ügyésze és a Protestáns Bizottság előadója írt Csernoch Jánosnak, aki udvarias válaszában tudatta: az, hogy a katolikus egyház hívei mely házasságát ismeri el érvényesnek, az egyház belügye. Szmracsányi Lajos egri érsek az 1922. március 22-ei püspökkari konferencián az Egyházi Törvénykönyv előírásainak betartását sürgette.²³ A nuncius a Szentszék határozott álláspontját többek között a katolikusok és a protestánsok közti vallási érintkezésről 1923 októberében a XV. katolikus nagygyűlésen fejtette ki.²⁴

Már Schioppa nuncius fontosnak tartotta, hogy XI. Pius pápa felhívja a figyelmet 1924-ben a Csernoch vezetésével tartott zárandoklathoz kapcsolódó pápai audiencián arra, hogy a papok koncentráljanak inkább a lelkipásztorkodásra és ne aktivizálják magukat a politikában.²⁵ Orsenigo nuncius hasonlóan látta a helyzetet. A XVII. Katolikus Nagygyűlés kapcsán jelentésében ugyanis azt a tényt említette, hogy a primás záróbeszédében megpróbálta visszautasítani a vádat, melyet a földművelésügyi miniszter, Mayer János említett beszédében, hogy a fiatal klérus túlzottan politizál.²⁶ A nuncius megjegyzése szerint: nehéz is a politikától távol tartania magát egy olyan nemzetben, amelyben számos plébános és szemináriumi rektor országgyűlési képviselő.²⁷ Ezenkívül azt is említette, hogy pár héttel azelőtt egy ünnepélyes körmenetben egy főpap az Oltáriszentséggel áldást osztva a következőt énekelte: „Benedictio Dei Omnipotentis super Regem Nostrum Apostolicum Ottonem”. Azonnal figyelmeztette a vikárius generálist, hogy helytelen a politikát a liturgiába keverni, s megkérte, hogy figyeljen erre jobban oda, ügyelve azonban arra, hogy se közvetlen, se közvetett módon ne szivárognon ki, hogy a felhívás a nunciaturáról ered. Fontosnak tartotta a hasonló kísérletek elfojtását, mivel máskülönben gyorsan általánossá válnak, s úgy már meglehetősen nehéz lesz a politikai érzelmek miatt kigyomlálni őket. Erre például hozta az ún. Magyar Hiszekegyet,²⁸ melyet a magyarok a püspökök hallgatólagos konszenzusával már egy jó ideje

22 Vö. *Kérészy Z.*: i. m. 932–945; *Sipos S.*: i. m. 522–530. *Bánk J.*: Kánoni jog i. m. 171–174. A korábbi gyakorlatot l. uo.

23 Bővebben: *Giczi Zsolt*: A katolikus–protestáns vegyes házasságok és a reverzálisok ügye az 1920-as évek Magyarországon. *Acta Historica* 136. (2014) 107–120.

24 Vö.: *ASV Arch. Nunz. Ungheria*, b. 7, fasc. 1/2, ff. 63–64.

25 *S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria*, 1924, pos. 1, fasc. 2, ff. 28rv–29r. Ugyanitt kérte, hogy a beszédében ajánlja a katolikus szervezeteket, emelje fel a szavát a válások ellen és beszéljen a gazdagok kegyességéről is.

26 Csernoch kifejtette: „Ami pedig azt illeti, hogy mi katolikus papok, szoktunk foglalkozni a politikával is, csak annyiban foglalkozunk és akkor, amikor ez a politika érinti az egyházat.” Vö. *A XVII. Országos Katolikus Nagygyűlés. Nemzeti Ujság* 1925. okt. 31. 18–19.

27 Vö. *Parlamenti Almanach* i. m. 94. Közülük Ernszt Sándor 1922-től a Központi Papnevelő Intézet rektora.

28 *A Magyar Hiszekegy születéséről* bővebben: *Vonyó József*: *A Magyar Hiszekegy születése. História* (2002) 1. sz. 18–19; *Bíró-Balogh Tamás*: Egyszerű, rövid, populáris. „Csonka Magyarország nem ország”: a revíziós propagandagépezet működése. *Forrás* 39. (2007) 7–8. sz. 89–90.

a templomokban is énekeltek, benne a következő mondattal: „Hiszek Magyarország fel-támadásában”.²⁹

Bár rövid áttekintésemben csak egy-egy nunciusi jelentést emeltem ki, valamennyi témában jól kirajzolódik az Apostoli Szentszék álláspontja, melynek mentén kijelölték a magyar egyháznagyok teendőit. A keresztény-nemzeti alapokon nyugvó berendezkedés fenntartása és így a politikai-társadalmi együtt ünneplés tolerálása, ugyanakkor a vallási érintkezés minimálisra szorítása, a kánonjog normáinak betartatása. Az utóbbit várták el a vegyes házasságok esetén is. A plébánosok részvételét a politikában nem támogatták, mivel elvonta volna a lelkipásztorkodástól az erejüket. A politikában szerepet vállaló papok befolyását azonban – ahogy Vass képviselő esetében is láthattuk – a katolikus érdekek érvényesítése érdekében igyekeztek kamatoztatni, kihasználni.

SZÁMADÁS A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZI JAVAKRÓL ELTÉRŐ NÉZŐPONTOK

Az 1926. március 17-én elhangzott beszéd másik hangsúlyos eleme a magyarországi egyházi javak helyzetéről kért számadás volt. Az ehhez vezető okok vizsgálatához Lorenzo Schioppa és Cesare Orsenigo 1925-ös, mindössze 9 hónap különbséggel írt, sok tekintetben eltérő megfigyeléseket, szubjektív meglátásokat is rögzítő irományait érdemes szemügyre venni.

Lorenzo Schioppa nuncius 1925. január 12-én írt összegzést a magyarországi egyházi javak állapotáról Pietro Gasparri-nak. Ebben feltárta, missziója kezdete óta azon munkálkodott, hogy a püspököket és káptalanokat a javak jobb kezelésére, a keresztény nagylelkűség intenzívebb gyakorlására vegye rá az óriási vagyonból, amivel bírnak. Véleménye szerint az utóbbi mértéke – habár több millió koronás összegekről van szó – a jövedelmekhez képest csekély. Annak alátámasztására, hogy milyen anyagi javakkal rendelkeztek még akkor, a trianoni országcsontítás után is a nagyjavadalmasok, az általuk bírt földterületek nagyságát ismertette. A kimutatás forrását nem jelölte meg, de összevetve a nagyjavadalmasoktól a földbirtokoknak a békeszerződés által megállapított határvonal szerinti elosztásáról Csernoch hercegprímás által 1921-ben bekért adatokkal, szinte holdra pontos egyezést mutat.³⁰ Azt is észrevételezte, hogy a nagyjavadalmak hatalmas állatállománnyal és jelentős pénztőkékkel rendelkeznek. Ellenben leírása nem tartalmazza sem e tőkék összegét, eredetét – például hitel, belső kölcsön, hadikölcsönkötvénybe, elértéktelenedett állampapírokba fektetett, stb. –, sem pedig a földterületek jövedelmezőségét, valamint a javadalmakra nehezedő állami, kegyúri, illetve egyéb terheket.³¹

Tehát a nuncius szinte egyoldalúan a bevételek felől közelítette meg a kérdést. Ez alól kivételt képez a földreform említése, melynek során állítása szerint birtokterületük

29 Bár a nuncius nem említi, az iskolákban is általában ezzel kezdték a tanítást. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925, pos. 9, fasc. 16, ff. 13–14. Érdekes megemlíteni, hogy elődje pont e mondattal indította 1924-ben beszédét a XVI. katolikus nagygyűlésen, mely után az Apostoli Szentszék irányába magyarázkodásra kényszerült: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924, pos. 21, fasc. 27, ff. 95–96.

30 Mindössze egy-egy hold eltérés fordul elő. Az 1921-es kimutatást közli: *Gergely J.*: i. m. 274–279. Schioppa nuncius jelentése: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925, pos. 27, fasc. 29, ff. 61r–65v.

31 Ezekről általánosságban, pár konkrét példával illusztrálva: *Gergely J.*: i. m. 299–310. Részben e témát is érintettem: *Tóth Krisztina*: A káptalanok 1936-os értekezletének tanulságai. Egyháztörténeti Szemle 15. (2014) 3. sz. 71–96.

18%-át adták le a nagyjavadalmasok.³² A következmények ismertetése helyett azonban arra helyezte a hangsúlyt, hogy az Apostoli Szentszék engedélyét nem kérték ki a javak elidegenítéséhez, habár ismételten sürgette Csernoch primást e kötelezettség teljesítésére az 1531-es és 1532-es alienatióra vonatkozó kánonok alapján.³³

Jelentésében arra is kitért, hogy Budapesten a hívők számára hoz képest kevés a templom, melyet kápolnák nyitásával próbálnak pótolni, de ezeket nem a püspökök vagy a káptalanok, hanem a szegény emberek közreműködésével emelték, s számuk a lelki szükségletek kielégítésére nem elég.³⁴ Vidéken hasonló állapotokat tapasztalt: szinte valamennyi egyházmegyében előfordult, hogy nem csak kisebb települések, hanem nagyobb falvak is katolikus templom, plébánia, iskola nélkül voltak, viszont a pár száz fős protestáns közösség mindezekkel rendelkezett. E települések számarányáról egyházmegyénként kimutatást csatolt.³⁵ Némelyik püspök, akinek felhívta a figyelmét e tényre, azt válaszolta, hogy a püspök jogilag nem köteles új templomok felállítására, erről a hívek és a község kötelesek gondoskodni. Ugyanis a plébánia-alapítások nagyrészt állami, községi támogatással, egy-egy világi vagy egyházi személy bőkezű adományával, illetve – ahol már felállították – az egyházközség segítségével történtek. A püspök tevékenysége általában a káptalan véleményének kikérésére, esetleg állami támogatás igénylésére, az alapító okirat kibocsátására és a plébános kinevezésére korlátozódott.³⁶

A nuncius szerint a leghatékonyabb megoldás az elősorolt problémákra az lenne, ha „Isten szíve szerinti” püspököket neveznének ki, de a szükség ennél sürgetőbb. Ezért több megoldási javaslatot is felvet. Az első ezek közül – ahogy egy korábbi, 1922. június 24-ei jelentésében is kifejtette³⁷ –, hogy legalább a püspökök ad limina látogatása során kérjenek tőlük részletes jelentést a püspöki menza bevételeiről és a kiadásairól, érdeklődve afelől is, hogy teljesítették-e, és ha igen, milyen módon az 1473. számú kánon előírásait. Eszerint a javadalom jövedelméből a javadalmas a tisztas megélhetésen felüli részt a szegényekre, illetve kegyes célokra köteles fordítani.³⁸ Egyben fel kellene ruházni a püspököket speciális megbízással, hogy amennyiben szükséges, ellenőrizzék e köteleesség betartását a kanonokok részéről. Nem tudja biztosan, hogy a Konzisztoriális Kongregáció elfogadta és alkalmazta-e javaslatát, de a helyzet nem változott, tehát meg lehet, hogy más megoldást kellene találni.

32 Az adat Glattfelder Gyula 1926-os kimutatását látszik alátámasztani, amely szerint a katolikus egyházi javadalmak addigi birtokterületük 15–20%-át adták le földreform és vagyonváltság céljára. Vö. *Gergely J.*: i. m. 302–303.

33 Vö. CIC. 445–446.

34 A nuncius a Kisegítő Kápolna Egyesület által létesített ideiglenes kápolnákra utalhatott, melyek később új plébániák alapjaivá váltak. A budapesti mamutplébániák felosztására a korszakban megkezdődött, a helynök 1923-as jelentése szerint a budai oldalon 11, a pestin 16 egyházközség létesítésére került sor. Vö. *Gergely J.*: i. m. 102. 104.

35 A helyzeten a két világháború között több egyházmegyében megpróbálták változtatni. Hogy csak egy kiemelkedő példát említsünk: a szombathelyi egyházmegyében Pehm József ezirányú tevékenysége jól ismert. *Perger Gyula*: Mindszenty (Pehm) József tevékenysége a Szombathelyi Egyházmegyében, különös tekintettel a zalai kuráciák megszervezésére. PPKE-HTK, katolikus teológiai PhD-értekezés, Bp., 2007.

36 L. például a plébániák szervezésével kapcsolatban a kongruatanács 1912. február 7-ei határozatát: A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve. (Statuta Dioecessana.) Szombathely, Martineum Könyvnyomda Rt, 1927. 33–36.

37 ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 6, fasc. 1/6, 159r–169v. A jelentést Gasparri a Konzisztoriális Kongregációnak továbbította: Uo. f. 170; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1922, pos. 7, fasc. 5, f. 40r. 41r.

38 CIC. 431.

1924-ben XI. Pius pápának referált az ügyről, aki arról érdeklődött, hogy nem lehetne-e adókat kivetni a püspökökre és más javadalmasokra, amelyeket új templomok, iskolák építésére és más jótékonyági intézményekre fordítanának. Apponyi Albert már vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején³⁹ előállt hasonló ötlettel, javasolta a püspököknek, hogy a tisztes megélhetésükhöz és az egyházmegye igazgatásához szükséges összeg levonása után megmaradt pénzt kegyes célokra fordítsák. Elmondása szerint a püspökök nem vették rossz néven a javaslatot, viszont szerették volna, ha mint saját felvetésük valósul meg és nem a kormány által előírt adó formájában. Végül nem történtek lépések a kivitelezésre. Most ismét elő lehetne venni ezt az ötletet. A probléma, hogy a kormány teljesen máshogy képzelné el a megvalósítást, mint a Szentszék. Az állam maga utalná ki a püspököknek a tisztes megélhetéshez szükséges összeget, kezelné az egyházi javakat és osztaná el a megmaradt összeget kegyes célokra. Ez viszont az egyházi javak rejtett és legalizált kisajátítását jelentené, a kegyes intézmények megalázó és veszélyes függését a kormánytól és súlyos, folytatólagos fenyegetést, hogy a kisajátítás ténylegessé válik. Következésképpen ez sem lenne igazán jó megoldás.

A harmadik elképzelés, amelyet a nuncius felvetett, az 1520. kánon 1. és 2. pontja értelmében kötelező vagyongazgatásra rendelt egyházmegyei tanács felállítása minden egyházmegyében, de nem pusztán a kánonjogban előírt igazgatási, hanem szélesebb működési jogkörrel, hogy a javak rendeltetésén is örködjenek. Véleménye szerint ez bőkezűbb adakozásra bírná a püspököket, és a régóta kért autonómiát is meg lehetne ilyen formában valósítani a kánonjogi normák betartásával. Természetesen nem csak a püspökségek, hanem a káptalanok esetében is szükséges lenne egy kezelési és ellenőrző tanácsot felállítani.⁴⁰

Alig kilenc hónappal később, 1925. november 20-án Cesare Orsenigo fél éves magyarországi tapasztalatai alapján más hangnemet ütött meg, máshogy látta az egyházi javadalmak és javadalmasok helyzetét. Bár a Konzisztoriális Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1925. november 26-ai ülésének anyagához csatolt pro memoriája vezető gondolatsorában hangsúlyozta, hogy megfigyelései illeszkednek elődje jelentéséhez, a gyakorlatban jelentős szemléletváltást tapasztalunk.⁴¹

Már közvetlenül jelentése elején – elődjével ellentétben – leszögezte, hogy eltérően más nemzetektől, a magyarországi püspöki menzákra jelentős terhek nehezednek. Például minden püspöknek teljesen magának kell gondoskodnia az egyházmegyei szeminárium működtetéséről, csakúgy, mint a Rómában vagy más katolikus egyetemeken tanuló papnövendékek teljes ellátásáról. A kispapok sem járulnak hozzá tanulmányaik költségeihez.⁴² A kormány szintén adókat vetett ki a javadalmakra, melyek érzékenyen érintették őket.⁴³ Ezért bármely szentszéki intézkedés előtt szükséges lenne arról is kimutatás, milyen terhek nehezednek a javadalmakra. Megjegyezte továbbá, hogy ami az olaszoknak dúskálásnak tűnik az anyagi javakban, azt Magyarországon – ahol a püs-

39 Schioppa nuncius nem pontosítja, hogy az 1906–1910-es vagy 1917–1918-as miniszterségéről van-e szó.

40 Vö. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925, pos. 27, fasc. 29, ff. 61r–65v; S.RR.SS. Rapp. Sess. Ungheria, 1925, n. 1287. Sacre Congregazioni degli Affari Ecclesiastici Straordinarii e concistoriale. Ungheria. Beni ecclesiastici–vicario castrense. Giugno, 1925. 5–8.

41 S.RR.SS. Rapp. Sess. Ungheria. 1925. n. 1287.

42 A nuncius által már itt kifogásolt tétel orvoslása, következménye lesz majd egy püspökkari határozat, amely 1930-tól kezdve megszüntette a szemináriumi képzés ingyenességét. Vö. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 307.

43 A jelentés ezeket nem részletezi. Vö. a 31. lábjegyzetben említett szakirodalommal.

pökök a mágnásokkal azonos privilégiumokkal bírnak – jóhiszeműen elégtelennek találják a tisztes megélhetéshez.⁴⁴

A települések lelkipásztori ellátásával kapcsolatban, melyet elődje meglehetősen hiányosként értelt, leírva, hogy több püspök nem hajlandó érte anyagi áldozatot hozni, az 1919-ben az Apostoli Szentszék által kinevezett Hanauer váci püspök példáját hozta fel. Ő ugyanis sokat tett azért, hogy a legtávolabbi porták lakói is teljesíthessék vallási kötelességeiket, és katolikus iskolába járhassanak. Törekvéseire kiváló rálátást nyújt 1929-ben kiadott addigi legfontosabb püspöki körlevelei gyűjteménye.⁴⁵

Végül utolsó pontként kulcsfontosságú momentumot emelt ki Orsenigo: a magyar kormány egyik legnagyobb gondját képezi azon meggyőződés erősítése a népben, miszerint a jelenlegi politikai berendezkedés, amit a győztesek kényszerítettek az országra, ideiglenes, és ezért próbálják meghagyni a háború előtti állapotok fiziognómiáját, amennyire csak lehetséges. Így az egyházmegyék új felosztását is elutasítják – tekintve, hogy a régi struktúra Nagymagyarország egyik leghagyományosabb jellemzője volt –, s az országot továbbra is királyságként aposztrofálják. Az egyházi javak újrendezését a püspökök nem látnák szívesen, és a kormány is könnyen politikai akadályokat támaszthatna. Úgyhogy először elő kell készíteni rá lelkiileg a püspököket, hogy a helyes szándékot és teljes politikamentességet lássák benne. Tapintatos vizsgálatra van szükség a segítségükkel, hogy a Szentszék pontosan megismerje nemcsak bevételeik, hanem terheik nagyságát is, így értékelhesse minden püspökség nettó jövedelmét.⁴⁶ A felmérésre tehát alapvetően az egyházmegyék határokat követő újraosztásának előkészítése miatt volt szükség. Különösen az utóbbi pont lehetett nyomós érv arra, hogy a két testület, a Konzisztoriális Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja együttes ülésen vitassa meg a problémát 1925. november 26-án.⁴⁷

A KÖZÖS DISZKUSSIÓ EREDMÉNYE

A jegyzőkönyv rendkívül szűkszavú a kérdésben, mindössze annyit jelent ki: a bíborosok egyöntetűen arra a megállapításra jutottak, hogy a két nuncius véleménye eltérő, s Orsenigo javaslatának elfogadására hajlanak. Tehát, hogy a püspökök közreműködésével folytassanak vizsgálatot, melyben nem csak a bevételeket, hanem a püspöki javadalmak és a káptalanok kiadásait is feltérképezik.⁴⁸ Ez meggyőzné a magyar klérust és a kormányt is arról, hogy a Szentszék joga és kötelessége az ügyben eljárni. A dubiumra – kell-e és ha igen, milyen intézkedéseket tenni az egyházi javak kezelése és felhasználása tárgyában Magyarországon – a válaszadást elhalasztják további információk beszerzéséig. A két kongregáció együttes határozata jól tükrözi az Apostoli Szentszék elképzelését az egyházi javak kezelésének ellenőrzéséről, hiszen a vizsgálatot a vallás-és közoktatásügyi minisztérium bevonása nélkül, a nuncius közreműködésével, a püspö-

44 S.RR.SS. Rapp. Sess. 1925. n. 1287.

45 *Hanauer Á. István: Főpásztori körlevelek és intelmek 1919–1929.* Don Bosco Nyomda, Rákospalota, 1930.

46 S.RR.SS. Rapp. Sess. 1925. n. 1287.

47 Uo. Ugyanezen az ülésen a tábori püspök eltartásának kérdésével is foglalkoztak. Erre a terjedelmi korlátok miatt külön nem tértek ki. A kongregációk illetékességi körét vö. *Bánk J.: Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai.* Szent István Társulat, Bp., 1958. 49. 55.

48 A szemináriumokról itt még nincs szó.

kökre támaszkodva tervezték végrehajtani. Tehát a vagyonfelügyelet, amely a magyar jogi gondolkodásban a főkegyúri jog részét képezte és a király nélküli királyságban – habár a főkegyúri jog maga szünetelt – a gyakorlatban a vallás-és közoktatásügyi miniszter gyakorolta,⁴⁹ meggyőződésük szerint az illetékes dikasztérium, s így végsősoron az Apostoli Szentszék joga és kötelessége.

A jegyzőkönyv után kézzel írt feljegyzések találhatók, vélhetően Pietro Gasparri től, melyben a két nunciusi jelentés közti eltérés mellett annak a véleményének ad hangot, hogy Orsenigo nunciussal közölni kell a jegyzőkönyv tartalmát. Arra kell utasítani, hogy állapítsa meg a püspökségek és káptalanok kiadásait és bevételeit, számba véve, hogy marad-e, és ha igen, mennyi feleslegük. Párhuzamosan rá kell irányítani egy pápai levéllel a püspökök figyelmét a magyar katolikusok vallási helyzetére, különösen a protestánsokhoz képest, és figyelmeztetni a papságot és híveket a településeknek tempommal, iskolával való ellátására, emlékeztetve a papságot az 1473-as kánon rendelkezésére. A pápai levél ötletét végül nem fogadták el, helyette került sor a püspökkari konferencián a nuncius felszólalására.⁵⁰

A KOMMUNIKÁCIÓ MÓDJÁNAK, KONKRÉT TARTALMÁNAK KIFORMÁLÓDÁSA

Mint láhattuk, a felszólaláshoz vezető mindkét nagyobb vonulat – ha áttételesen is – a magyar vallási-politikai rendszer alapjait érintő kérdéseket feszeget. A nunciusi jelentésekben, az 1924-ben a zárandokok fogadásakor XI. Pius szájába adott beszédben, a püspökökkel egyenként közölt figyelmeztetésekben, eszmecserékben számtalanszor megjelent (a keresztény-nemzeti berendezkedés pilléreit jelentő) vallási érintkezés, illetve az egyházi szertartások és a politika keveredésének helytelenítése. Ellenben ezek nem minden tekintetben voltak elválaszthatók a tradícióktól és a nemzeti érzelmeiktől, s a nemzet egységét, közös törekvéseit megjelenítő ünnepeken is felekezeti kompromisszumot kellett találni. Másfelől a két kongregáció többek között az egyházmegyék jövőbeli új felosztásának előkészítésére szeretne adatokat bekérni, amely nyilvánvalóan ellentétes a kormány szándékaival. Ráadásul mindezt a Szentszék az utóbbi megkerülésével, saját joga szerint tervezte végrehajtani. Már ebből látni lehet, hogy a teendők és a felmérés elrendelésének írásba fektetése – mégoly burkolt formában is – konfliktusokhoz vezethetne mind a kormánnyal, mind pedig a protestáns felekezetekkel, amelyekkel politikai-társadalmi téren az együttműködés kívánatos volt. Másrészt a Szentszék óhaját mindenképpen közölni kellett a püspökökkel. Vélhetően ezért került sor a szóbeli kommunikációra.

Ugyanakkor még hátravan a kérdés megválaszolása: miért döntöttek amellett, hogy a nuncius püspökkari értekezleten közölje a teendőket. A megoldást egyrészt Orsenigo

49 Vö. *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy- korszakban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966. 177–186.; *Beresztóczy Miklós*: Egyházi nagyjavadalmakat érintő főkegyúri vagyonfelügyelet eljárási szabályzata. Magyar jogászegyleti értekezések és egyéb tanulmányok 9. (1943) (1–2. sz.) 40–41. sz. 47–64.; *Petrovay Zoltán*: A királyi javadalmazásból eredő katolikus egyházi javak kezelésének és felügyeletének szabályai. In: Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. Szerk. Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály. Szent István Társulat, Bp., 1941. 920–942.

50 S.RR.SS. Rapp. Sess. 1925. n. 1287.

1925. november 21-én Borgongini Ducának, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának személyesen átadott levelében, másrészt 1926. február 16-án Gasparrinak írt jelentésében találjuk meg.⁵¹

Az előbbiben leírja, hogy igen jó ötletnek tartja a magyar püspöki kar figyelmét felhívni az általa tapasztalt visszaélésekre. Úgy véli, a *communicatio in divinis* szinte teljesen megszűnt, ezért meg kellene dicsérni a püspököket. Viszont meglehetősen káros szokások megmaradtak, például nyilvános látogatás fogadása protestáns lelképászorok részéről, velük közös asztalnál ülés tisztán katolikus ünnepeken, például templomszentelés, plébános beiktatása vagy katolikus nagygyűlés bezárása alkalmával. Fel kellene tehát hívni a püspökök figyelmét, hogy ezeket is küszöböljék ki és az esetenként elkerülhetetlen udvariassági gesztusokat fokozatosan szorítsák vissza. Észrevételezi továbbá, hogy a papság nem mindig hord reverendát, különösen a városokban – ennek viselésére is nagyobb gondot kellene fordítani. A vallás és politika keveredése kapcsán pedig kifejti, okozója az az elképzelés, hogy visszakapják a katolikus királyt a jelenlegi protestáns kormányzó helyett, továbbá a remény a régi Magyarország feltámasztására, minden korábbi jogával – például a püspökkinevezésekkel, amit véleménye szerint a kormány gyakorolt – együtt. Ennek példája a Magyar Hiszekegy, melyet a püspökök jóváhagytak. Figyelmeztetni kellene őket, hogy a politika a liturgikus funkciókba, prédikációba, egyházi énekekbe ne szivárogjon be. Ugyanakkor óvatosságra int, nehogy félreértsék és patriotizmusuk elleni megnyilvánulásként értékeljék az intelmet. Ezért hozzá kellene tenni, hogy nem tiltják a magyar történelem eseményeihez kapcsolódó vallási ünnepeket, valamint amikor arra hívják fel őket, hogy „in civilibus connexis cum divinis” ne kommunikáljanak a protestáns lelkészekkel, az nem arra irányul, hogy a politikai egységet gyengítsék, amely az ország javát szolgálja. A levél végén felajánlja, ha ezt veszélyesnek gondolják írott formában kifejezésre juttatni, ő majd szóban közli a püspökökkel az egyik püspökkari értekezleten. Csak azt kéri, hogy ebben az esetben a primással közöljék felhatalmazását.⁵² December 8-án a pápa elfogadta a nuncius javaslatát,⁵³ aminek nyomán a bíboros államtitkár december 13-án felhatalmazta, hogy amikor alkalmasnak látja az időt a püspökkari értekezleten a kommunikációra, tudassa vele.⁵⁴

Párhuzamosan egy másik, december 13-ai levelében Gasparri közölte a nunciussal a két kongregáció közös ülésének döntését, melyet szintén december 8-án hagyott jóvá XI. Pius.⁵⁵ Pár héttel később, január 4-én kelt a Konzisztoriális Kongregáció ugyanilyen tartalmú levele.⁵⁶ E felszólításra reagált Orsenigo 1926. február 16-án Gasparrinak írt levelében, melyben közölte, hogy a következő püspökkari ülés márciusban várható, ekkor kerülne sor a felszólalásra. Csernochnak már személyes beszélgetésük során utalt a megbízatására, de kéri, hogy külön levélben is tudassa a primással a bíboros államtitkár. Váázolta azt is, hogy mire kellene felhívni a püspöki kar figyelmét – e témák alkotják március 17-ei beszéde magját –, kérve, hogy külön levélben bízzák meg a feladattal, és

51 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925, pos. 9, fasc. 16, ff. 23–24; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1926, pos. 33, fasc. 35, ff. 48r–49v.

52 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925, pos. 9, fasc. 16, ff. 23–24.

53 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925, pos. 9, fasc. 16, f. 22r. A pápai döntésben talán az is közrejátszott, hogy Achille Rattival baráti viszonyt ápol, mely a milánói években alakult ki. Vö. *Zombori L.*: i. m. 48.

54 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 1, f. 2r.

55 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 5/1, f. 373rv.

56 Erre utalás: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925, pos. 33, fasc. 35, f. 48v.

küldjék meg neki összegzően a közlendőket. E levél részeként tűnik fel először a két kongregáció által adott megbízatás teljesítése, azaz a számadások bekérésének hivatalos formába öntése. Így ugyanis reméli, hogy biztosabban hozzájut a kért adatokhoz. Új elem továbbá a püspökök megdicsérése a katolikus hitoktatás előmozdításáért az elemi és középiskolákban, illetve beszéde zárásaként a magyar zarándokoknak az 1925-ös szentév alkalmával tapasztalt buzgóságának méltatása – ez a rész végül az elejére kerül.⁵⁷ Ezt követően Gasparri röviden tájékoztatta Csernoch Jánost a nuncius megbízatásáról, egyben a nuncius feladatát is megfogalmazta és kérésére elküldte neki ennek leírását.⁵⁸ Továbbá a nunciátúra iratanyagában megtaláljuk a hercegprímás Orsenigonak írt levelét az időpont pontosításáról.⁵⁹ Ezen előzmények után kerülhetett sor a nuncius tényleges fellépésére a püspökkari értekezleten.

ÖSSZEGZÉS

Az 1926. március 17-ei püspökkari értekezleten a nuncius beszédére a témák kényes volta miatt, saját kezdeményezésére került sor. A felszólalás egyik hangsúlyos elemét a jelentésekből kirajzolódó helyzet inspirálta: a túlságos közösködés a más vallásuakkal, a egyes házasságok gyakorisága és a politika összekötése az egyházi szertartásokkal. Másik hangsúlyos elemét, szintén nunciusi jelentések nyomán, az egyházi javak állapotáról tanácskozó Konzisztoriális Kongregáció és Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának határozata jelentette. Tulajdonképpen mindkét vonulat a keresztény-nemzeti alapokon álló, a népesség kétharmadát alkotó katolikus és közel harmadát adó protestáns felekezetek egyensúlyán nyugvó Magyarország fontos aspektusát érintette. Ha voltak is felekezeti téren viták, a társadalmi, politikai életben szükség volt az összefogásra. S a szorosan vallási kérdésektől az utóbbit nehéz volt elválasztani. Különösen a trianoni országcsönkítés után, mikor vallási hovatartozástól függetlenül közös célként lebegett a hívek és az egyháznagyok szeme előtt a revízió reménye. A kormány ehhez idomulva a népben azt az érzést táplálta, hogy a kialakult helyzet ideiglenes, továbbra is királyságként aposztrofálva az országot. Ugyanezt a célt szolgálta a régi egyházmegyei keretek megtartásán és a főkegyúri jog jogosítványain való örökődés, melyben az főpapok – akiknek számos hívük, intézményük, birtokuk külföldre került – készséggel asszisztáltak. Az Apostoli Szentszék álláspontja ellenben az volt, hogy a hívek jelen lelki szükségleteit kell szem előtt tartani és a szelt egyházmegyéek megosztását elő kell készíteni.⁶⁰ A felmérés háttérében meghúzódó másik ok, az egyháznagyok nunciások által feltételezett

57 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1926, pos. 33, fasc. 35. ff. 48r–49v. Minden egyes pont részletes ismertetésére itt nincs módom, ez az értekezleten elhangzottak következményeivel együtt külön tanulmány tárgyat képezi.

58 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1926, pos. 33, fasc. 35, f. 51r. ff. 52–55; ASV Arch. Nunz. Ungheria b. 16, fasc. 1, f. 16r.

59 ASV Arch. Nunz. Ungheria b. 16, fasc. 1, f. 17r.

60 Ehhez pontos kimutatás szükséges a püspöki javadalmak bevételeiről és a rájuk nehezedő terhekről. Ugyanakkor az ebből kirajzolódó kép az adott történelmi helyzetben ténylegesen csak egy pillanatkép lehetett, hiszen a földbirtokreform, vagyonszármazás megvalósítása, a háború pusztításai utáni talpra állás folyamatban volt, a hadikölcsönkötvényt jegyzők kártalanítása függőben és a pénz is elindult az inflációs lejtőn. Az összefüggések feltárása nyilvánvalóan további alapos kutatómunkát igényel.

gazdagsága, jövedelmeik kánonjog szerinti felhasználásának ellenőrzése, a javadalmaikra nehezedő terhek kimutatása.

A nunciusok jelentéseiből egyfajta neobarokk egyházkép rajzolódik ki, melyben az egyház és az állam kölcsönösen egymásra utaltak. Az előbbi az utóbbinak egyik legfőbb támasza, sőt, politikai-ideológiai érdekeinek kiszolgálója, míg az utóbbi az előbbit igyekszik hathatósan segíteni a Monarchiából örökölt keretek – főkegyúri jog, egyházmegyehatárok, stb. – megtartásával, melyet az Apostoli Szentszék sok szempontból meghaladottnak ítél. Az egyház hatalmának anyagi alapja még mindig a földbirtok, de Trianonnal, illetve a földbirtokreformmal, vagyonsváltással ez jelentősen csökkent, a püspökségek az 1920-as évek második felére kölcsönök felvételére kényszerültek. A „neobarokk” államegyház tehát a felszín, ami alatt gazdasági problémák feszülnek. A magyar egyháznagyok többsége ennek ellenére nem tud elszakadni a barokkos gondolkodásmódtól, külsőségektől, a Monarchiában meggyökeresedett társadalmi konvencióktól. Kivételt talán egyedül Prohászka Ottokár püspök képezett, aki nyitott volt a modern katolicizmus eszméire, melyeket római tanulmányai során szívott magába, s amelyek Magyarországra új szemléletű társadalmi, papi egyesületek alapítása révén szivárogtak be. Az Apostoli Szentszék e „modern”, a világ problémáira nyitottabb, a világháború után a békén és az egyházi élet fellendítésén munkálkodó – ugyanakkor a hagyományok talaján szilárdan álló – gondolkodás jegyében aktívabb lelkipásztorkodást, a plébániák számának növelését és a püspökök ebben történő hathatósabb részvételét szorgalmazta, viszont a protestáns–katolikus viszony kérdésében szigorúan a kánonjog rendelkezéseit tartotta szem előtt. E téren igazi megújulást a II. vatikáni zsinat hozott.

GRÓSZ ANDRÁS

A TEMPLOMI NÉMET NYELVHASZNÁLAT ÜGYE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

Tanulmányunkban a magyar katolikus egyház és a döntően római katolikus vallású magyarországi németiség 1920 utáni kapcsolatának egyik legérzékenyebb területét mutatjuk be egyházmegyékre bontva az 1930-as évek első feléig. A záró időpont kiválasztását elsősorban Bleyer Jakab halála és a hazai német mozgalom markáns kettéválása indokolja. A trianoni Magyarországon a legnagyobb kisebbségnek számító németek nyelvi és kulturális jogait elsősorban a Bleyer Jakab egyetemi tanár, volt nemzetiségügyi miniszter által alapított Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) karolta fel.¹ A szervezet a német nyelv minél szélesebb körű érvényesítését kívánta elérni, így szinte szükségszerű volt, hogy a konfliktusok a németajkúak által lakott településeken az egyház legbensőbb életét jelentő templomi nyelvhasználat területén is jelentkeztek.

A magyarországi németiség templomi anyanyelvhasználatáról kizárólag az énekek és a prédikáció vonatkozásában, valamint a különböző ájtatosságok (pl. litánia, rózsafüzér) kapcsán beszélhetünk. Annál is inkább, hiszen a liturgia hivatalos nyelve korszakunkban a latin volt.² A liturgia – így a szentmise, a szentségek, a szentelmények, a zsolozsma, a körmenetek, egyházi ájtatossági szertartások – megállapítása egyházi jogkör, szabályozása az Apostoli Szentszék kizárólagos joga, ezt az 1917-es Egyházi Törvénykönyv is világosan leszögezte.³ A liturgikus cselekményekhez kapcsolódó templomi anyanyelvhasználat – amely tehát az énekek és a prédikáció esetén, valamint egyes ájtatosságok alkalmain érvényesült – az egyház tevékenységének egyik legfontosabb területét érintette, amelyre a fő- és az alsópapság különösen nagy figyelmet fordított.⁴ Ebbe az egyház nem engedett beleszólást, az egyházi jogi szabályozás alapján magának tartotta fenn a döntést.

1 A témáról bővebben: *Tilkovszky Loránt*: Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. JPTE TK Kiadói Iroda, Pécs, 1997.

2 A II. vatikáni zsinat (1962–1965) liturgikus reformjai előtt a szentmise keretében elhangzó szentleckét és evangéliumot a pap magában halkán latinul olvasta fel, mialatt a hívek népnyelven énekeltek. A pap, ha úgy látta jónak, a szentmise végén a prédikáció alkalmával felolvashatta népnyelven is az olvasmányokat, de ez nem volt előírás, kizárólag csak prédikálhatott is. L. bővebben: *Pákozdi István*: A Bárány menyegzője. A katolikus liturgia és a szimbólumok. Tihanyi Apátság Kiadó, Tihany, 2010.

3 Ezen a rendelkezésen az 1983-ban kiadott egyházi törvénykönyv sem változtatott. 838. kánon. In: *Az egyházi törvénykönyv. Codex Iuris Canonici*. Szerk. Erdő Péter. Szent István Társulat, Bp., 1985. 609.

4 Amikor a tanulmányban a német vagy magyar nyelvű szentmise fogalmát használjuk, akkor ezen természetesen kizárólag a szentmisén belül elhangzó énekek és a prédikáció nyelvét értjük.

Ezzel kapcsolatban a magyarországi német mozgalomban részt vállaló papok gyakran hivatkoztak a római katolikus egyházfők megnyilatkozásaira.⁵ A pápák – elsősorban a lelkipásztorkodás területén – a természetjogra és az egyház univerzális jellegére utalva valóban támogatták a hívek anyanyelvét figyelembe vevő egyházi gyakorlatot.⁶ XI. Pius pápa például 1928 áprilisában Wilhelm Berning osnabrücki püspökkel való találkozásán az anyanyelven történő lelkipásztori gondoskodást a hívek természetes jogának nevezte.⁷

A nemzetiségek által lakott településeken évtizedek óta vitás kérdés volt a templomi énekek és a prédikáció nyelve, de a kisebbségi rendeletek megszületését követően vált ismét kiemelt témává. Több helyütt az is döntő kérdés volt egyébként, hogy melyik nemzetiség hol üljön a templomban.

A főpapok gyakran az egyházlátogatási jegyzőkönyvekre (canonica visitatio) hivatkoztak, ha nem változtattak egy-egy plébánia liturgikus rendjén vagy nyelvén.⁸ Sokszor ragaszkodtak az utolsó egyházlátogatásokon lefektetett nyelvi rendhez, amelynek megállapítása gyakran évtizedekkel korábban történt. Ez hivatkozási alapul szolgált arra, hogy a püspökök időt nyerve és a különböző felekkel tárgyalva elkerüljék a konfliktusokat, fenntartsák az adott településen a hitélet nyugalalmát. Nemcsak a főpásztorok, hanem gyakran a többségi vagy a kisebbségi lakosság is kiállt a jegyzőkönyvi szabály mellett, attól függően, hogy az adott helyzetben mi felelt meg az érdekeinek. Az egyházlátogatási dokumentumokban rögzítettek ugyanakkor nem voltak kőbe vésve, a plébános a renden püspöki engedéllyel változtathatott.

A templomi kisebbségi nyelvhasználatot több tényező befolyásolta: a településen élő nemzetiségek számaránya, igényeik mértéke, nyelvtudásuk, a helyi plébános és a püspök hozzáállása, de adott helyzetben a német mozgalom hatása, lobbierreje is. Ezek az ügyek alkalmat adtak arra, hogy egyes plébánosok a magyar nyelv helyzetét erősítsék és – ahol lehetett – a magyarosítást képviseljék. A főpapok álláspontja sokat számított, bár a helyi eseteket a plébános vagy a kerületi esperes behatóbban ismerte. A kérések teljesítését a hazai német mozgalom radikalizálódása is befolyásolta, amely lényegesen óvatosabbá tette az amúgy is defenzív magatartást tanúsító püspököket és plébánosokat – mivel politikai célokat láttak a szentmisékkal és más ájtatosságokkal kapcsolatos kérvényekben.

Az esztergomi főegyházmegyében Csernoch János érsek magatartása kapcsán olyan forrást nem találtunk, amely kormányzása idején egy-egy település templomi nyelvhasználati problémáira vonatkozott.⁹ Utóda, Serédi Jusztinián lényegesen tartózkodóbban viszonyult a kérdéshez, sőt olykor súlyos konfliktusai alakultak ki nemcsak a hazai német mozgalom vezetőivel, így a hívő katolikus Bleyer Jakabbal, hanem a magyar kormánnyal is.

5 XIII. Leó, X. (Szent) Pius, XV. Benedek és XI. Pius ezzel kapcsolatos megnyilatkozásait idézi *Franz Greszl*: Nationale Eigenart und das Recht zur Muttersprache im Lichte der katholischen Heilslehre. Die Getreuen. Zeitschrift für die Katholiken deutscher Zunge in aller Welt 6. (1929) 3. sz. 46. Megtalálható a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (Székesfehérvár; = SzfvPL) anyagában is: SzfvPL 5951 Greszl Ferenc személyes levelezése.

6 *Greszl, F.*: i. m. 46–47.

7 *Johannes Huber*: Rückblick und Ausblick. Neues Sonntagsblatt. Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn 3. (1937) 1. sz. 2.

8 A témáról bővebben: *Tóth Krisztina*: Egyházlátogatások az Esztergomi Főegyházmegyében. In: *Egyházlátogatások Budaörsön (1397–1933)*. Szerk. Vass Jenő Sándor. Budaörs Város Önkormányzata, Budaörs, 2002. 9–18.

9 A témáról bővebben: *Grósz András*: A Magyar Sion hegyéről. Csernoch János esztergomi érsek és a magyarországi németek (1920–1927). *Hitel* 26. (2013) 8. sz. 98–106.

Bleyer 1930 nyarán jegyzékben fordult Serédihez a magyarországi németek oktatási és nyelvi sérelmei ügyében. Ebben felemlítette, hogy német és vegyes nyelvű közösségekben – noha volt német mise – magyar nyelvű misére vezetik a diákokat. Jelezte az is, hogy több ilyen községben a lakosság a templomban a német nyelv fokozottabb használatát kérte.¹⁰ A jegyzék benyújtásával szinte egy időben Bleyer kemény hangú levelet írt Bethlen István miniszterelnöknek, amelyben tiltakozását fejezte ki a kialakult helyzet miatt. Bethlen elé tárta, hogy míg korábban sikertelenül kísérelték meg a közösségek ellenállása miatt a misék egy részének magyarrá tételét, ezt most a tanuló gyermekeket felhasználva próbálják elérni: „[...] úgy számítanak, hogy ennek felnőttével a templom megmagyarosítása német közösségeinkben nem fog akadályokba ütközni”. Ezt a gyakorlatot Bleyer élesen elítélte, mondván „[...] vajon mit szólnának a kísérletezők ahhoz, ha a leszakított részekben a magyar kisebbségeknél ebben bennünket utánoznának”. Bleyer kérte Bethlent, hasson a püspöki karra, hogy ezek az állapotok megváltozzanak.¹¹ A kormányfő 1930 októberében személyesen próbálta sikertelenül meggyőzni a hercegprímást. A templomi nyelvhasználat ügyében az 1930. novemberi püspökkari konferencia általánosító határozatban rögzítette, hogy „az istentiszteletek nyelve tekintetében megteszik mindazt, ami indokolt és szükséges”.¹² Ennek lényegét Serédi foglalta össze Klebelsberg Kunó kultuszminiszternek írt levelében: „[...] Bleyerék próbálták sürgetni a kisebbségi, főleg a német nyelvnek nagyobb érvényesülését az istentiszteletek végzésében is, mire azt a kijelentést vették, hogy ebbe a kérdésbe a püspöki kar senkinek nem enged beleszólást [...]”.¹³ Ez jól mutatja, hogy a templomi nyelvhasználat ügyében a katolikus klérus – az egyházjognak megfelelően – őrizte autonómiáját és bármiféle beavatkozást elutasított. Serédi valószínűleg úgy gondolhatta, hogy ha már az iskolák ügyében – dacára ebbéli joguknak – a kormányzati nyomás miatt nem dönthettek teljesen szabadon, akkor elvárható, hogy legalább ebben, az egyház legbensőbb életét érintő kérdésben ne gyakoroljanak nyomást a klérusra. Az egyházi vezetés maga akart határozni, így sokszor sem a németajkúknak, sem a magyar megkereséseknek nem engedett. Ennek ellenére számos, az egyházmegyékből vett példa azt mutatta, hogy a többségi magyar ajkúknak gyakrabban kedveztek, de a püspök hozzáállásától is sok függött.

Serédi 1932 tavaszán például eltanácsolta a budaörsi plébánost attól, hogy a szentmise nyelvének kérdésével foglalkozzon és vitába keveredjen a helyi németajkú leventéket a magyar misére járató leventeparancsnokkal. Óvta őt – épp a hazafiatlanság vádját elkerülendő – bármiféle világi hatósággal való konfliktustól. A német híveit védeni kívánó Aubermann Miklós plébános válaszelevelében találón fogalmazta meg, hogy ha a németiséget „[...] nyelvétől egészen megfosztjuk, elvágtuk legerősebb gyökerét, hisz épp az egyházi énekek tartják meg bennök legerősebben a régi hitet”.¹⁴ A nyelv fokozatos

10 Prímási Levéltár (Esztergom; = PL) Egyházigazgatási iratok Cat. 32. 2048/1930. Bleyer Jakab levele Serédi Jusztinián érsekhez a német iskolai sérelmek tárgyában, 1930. június.

11 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL) Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Főosztály (továbbiakban: K 28) 216. tétel C 8134/1932. Bleyer Jakab levele Bethlen István miniszterelnökhez, 1930. június.

12 A magyar katolikus püspöki kar 1930. november 6-i ülésének jegyzőkönyve. 12. napirendi pont. In: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. Szerk. Beke Margit. München–Bp., 1992. 324.

13 PL Egyházigazgatási iratok Cat. Dc 2925/1930. (In: 3231/1934.) Serédi Jusztinián hercegprímás levele Klebelsberg Kuno kultuszminiszternek, 1930. szeptember.

14 PL Egyházigazgatási iratok Cat. 25 151/1932. (In: 175/1933.) Budaörsi leventemise ügyében Aubermann Miklós plébános levele Serédi Jusztinián hercegprímásnak, 1932. augusztus.

elvesztése a németiséget a szociáldemokrácia felé terelheti, amely anyanyelvén keresztül próbálja megnyerni a németeket, „innét fenyeget a veszély, nem a konzervatív parasztnép német istentiszteletéből”.¹⁵ A baloldali – egyházi értelmezésben vallásellenes – mozgalmaktól való félelem számos alkalommal előkerült a fő- és alsópapság érvelésében, hol emiatt támogatta, hol pedig ellenezve az anyanyelvre vonatkozó döntést. Az ügygel kapcsolatban Serédi mindössze azt kérte a leventeparancsnoktól, hogy a vegyes vallású községekben próbáljon külön leventemiséről gondoskodni. A parancsnok viszont a hitélet lazulását a hívek és a papság közötti közvetlen kapcsolat hiányára vezette vissza, figyelmen kívül hagyva így az anyanyelvi szempontokat. Az eset kapcsán Bleyer veje, Kussbach Ferenc 1933 elején maga is közbenjárt Serédinél, hivatkozva a magyar jogszabályokra és a pápai intenciókra, de a hercegprímás nem foglalkozott tovább a problémával.¹⁶

Úgy látjuk, hogy ez a határozott magatartás Serédit az esetek többségében alapvetően jellemezte. Amikor például Esztergom vármegye alispánja 1936 nyarán arra kérte a győri püspököt, hogy a nemzetiségi községekben rendeljen el magyar nyelvű szentmisét, Breyer István kézzel ráírta a beadványra: „Ad acta. Felülről nem lehet ezt erőltetni. Az egyházközség keretében mozogjanak az illetők, ha valóban számottevő kérvényezőkről van szó.”¹⁷ A válasza sem méltatott vármegyei tisztviselő ezután Serédihez fordult, aki azzal utasította el, hogy ezekben a kérdésekben csak a magyar kormánnyal való megállapodás esetén tudna intézkedni. Egyben leszögezte: „Az istentiszteletek alkalmából a nyelvhasználat megállapítása kizárólag az egyházi főhatóság hatáskörébe tartozik”.¹⁸ Itt tehát azt láthatjuk, hogy nemcsak a kisebbségi nyelvi igényekkel szemben volt tartózkodó Serédi (és győri püspöktársa), hanem a magyar nyelv térnyerését kérő közigazgatási apparátussal szemben is őrizte autonómiáját.

A székesfehérvári egyházmegyét 1927-ig vezető Prohászka Ottokár püspök alapvetően nyitott volt a német anyanyelvi igények iránt. Jóllehet a templomi nyelvhasználattal kapcsolatos véleményére kevés forrást találtunk, tudjuk, hogy prédikációit alkalomtól függően németül is megtartotta.¹⁹ A csobánkai plébánost pedig sürgette, hogy a legfontosabb imákat tanulja meg szlovák nyelven, hogy elláthassa szlovák ajkú híveit.²⁰ Utóda, Shvoy Lajos igyekezett méltányosan viszonyulni a német liturgikus igényekhez, így a német nyelvű községekben német énekes szentmisét és német prédikációt tartottak, valamint a főpap bérmálásai alkalmával maga is németül mondta szentbeszédét. Németajkú hívei részére évente külön zárandoklatot vezetett Máriaremetére, a német plébániákra

15 PL Egyházigazgatási iratok Cat.25 151/1932. (In: 175/1933.) Budaörsi leventemise ügyében Aubermann Miklós plébános levele Serédi Jusztinián hercegprímásnak, 1932. augusztus.

16 PL Egyházigazgatási iratok Cat.25 175/1933. Kussbach Ferenc levele Serédi Jusztinián hercegprímásnak, 1933. január.

17 Győri Egyházmegyei Levéltár Győri Püspöki Levéltár (Győr; = GyEL GyPL) Egyházmegyei Hatóság 1070/1936. Nemzetiségi jellegű községekben magyar nyelvű istentisztelet tartása, 1936. június.

18 PL Egyházigazgatási iratok 2003/1936. Magyar istentisztelet nemzetiségi községekben az Esztergomi vármegyei közigazgatási bizottság döntése alapján, Serédi hercegprímás megjegyzése, 1936. június.

19 Rösler Ignác diósi plébános jelentése, 1926. január 1. In: Lelkipásztori jelentések 1924–1926. Szerk. Mózesy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2008. (Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III.) 147.

20 Pillmann Alfonz csobánkai plébános közlése alapján. *Eugen Bonomi*: Katholische Priester aus dem Ofter Bergland in Ungarn als Mitarbeiter des Bleyer'schen Sonntagsblattes. Südostdeutsches Archiv. Hgg.: Theodor Mayer. XI. Band. Sonderdruck. Verlag Oldenbourg, München, 1968. 224.

pedig – saját bevallása szerint – többségében németül értő papokat helyezett.²¹ Shvoy püspök 1932 elején Steuer György volt kormánybiztosnak írott levelében, aki egy német sajtóban megjelent, a magyar katolikus egyházat bíráló írás miatt kért adatokat tőle, a következőket írta: „Az én derék német nyelvű híveim soha nem is panaszkodtak mellőztetés miatt, mindig kívülről íparkodtak zavart kelteni, elégedetlenséget ébreszteni és rágalomokkal egyéni ambícióiknak talajt készíteni.”²² A püspök hívei felé korrekten kívánt eljárni, a német agitációtól pedig elzárkózott. „Papjaimtól megkövetelem, hogy német nyelvű hívekkel németül érintkezzenek templomban és hivatalban, csak azt nem engedem, hogy Magyarország ellen lázítsanak vagy izgassanak. Ezt azt hiszem, Németország sem engedné” – tette hozzá Shvoy ugyanabban a levélben.²³ A főpap nagyvonalúan, de erős kontroll alatt tartotta németajkú papjait, ugyanakkor hozzájárult ahhoz, hogy például Hufnagel Ferenc solymári plébános évente részt vegyen a mariazelli zárandoklatokon.²⁴ Arra is volt példa, hogy respektálta plébánosa kérését, aki németül tudó káplánt kért maga mellé. „Németül tudó káplánt azért kérek, mert a dunabogdányiak elég áldozatkészek az egyházzal szemben, legyen hát az Egyház is egy kis figyelemmel irántuk” – írta Shvoynak 1931-ben Hufnagel János dunabogdányi plébános.²⁵

A plébániákról beérkező jelentések Prohászka püspöksége idején a papság tartózkodásáról és változó hozzáállásáról tanuskodtak a német anyanyelvi igények kapcsán, ugyanakkor a lelkipásztorokat elsősorban községük békéje foglalkoztatta. Előfordult, hogy a három együtt élő nemzetiségnek külön-külön szervezett szentmisék miatt lehányatott a hitélet: „Én a nyelv különféleségének tulajdonítom, az egyik elmarad, mert németül, vagy tótul, vagy esetleg magyarul van istentisztelet, s így a templomkerülés megszokottá válik. Fájdalom, hogy ezen nyelvi nehézségeket még egyelőre kiküszöbölni nem lehet” – panaszkolt az 1924-es évet értékelve a piliscsabai plébános.²⁶ Weicher Miklós törökbálinti plébános a magyar nyelv megtanulását a gyermekek szempontjából szükségesnek tartotta, de jelentésében leszögezte: „[...] a templomot azonban sokkal szentebb helynek tartom, sem mint hogy azt holmi erőszakosan magyarosító törekvések színhelyévé tegyem.”²⁷ Álláspontját a képviselőházban is megerősítette. Nem látott problémát az anyanyelvi templomi érvényesítésében, hiszen „[...] a mi Atyánkkal csak a mi anyánk nyelvén szólhatunk a legszívesebben.”²⁸ Ebben a kérdésben Weicher tehát mérsékeltebb álláspontot foglalt el, míg a kisebbségi oktatás terén élesen bírálta a nyelvi jogokért küzdő német mozgalmat: „Kétszeresen fájdalmas, hogy ezzel a német agitációval a »jó katolikus« álarcat öltik magukra, s így intézik támadásaikat a kötelességét teljesíteni akaró pap, s közvetve az egyház, s a vallás ellen!”²⁹

21 *Anton Tafferner*: Die katholischen Donaueschwaben in den Nachfolgestaaten 1918–1945. Hgg.: Gerhardswerk Stuttgart-Sankt Michaels Werk Wien. Pannonia Verlag, Freilassing. 1972. 27.

22 SzfvPL Törökbálint (4573) 273/1932. Shvoy Lajos püspök levele Steuer György kormánybiztosnak, 1932. január.

23 SzfvPL Törökbálint (4573) 273/1932. Shvoy Lajos püspök levele Steuer György kormánybiztosnak, 1932. január.

24 SzfvPL Solymár (4560) 1248/1927. Hufnagel Ferenc solymári plébános mariazelli zárandoklat ügyében a püspökhöz, 1927. július.

25 SzfvPL Dunabogdány (4509) 2611/1931. Hufnagel János dunabogdányi plébános káplánt kér, 1931. július.

26 Lattyák Nándor piliscsabai plébános jelentése, 1925. január 5. In: Lelkipásztori jelentések i. m. 307.

27 Weicher Miklós törökbálinti plébános jelentése, 1926. január 24. In: Lelkipásztori jelentések i. m. 443.

28 Képviselőházi Napló, 1927. IV. (1927. május 13. – 1927. május 30.), Képviselőház 57. ülése, 1927. május 30., 420.

29 Weicher Miklós törökbálinti plébános jelentése, 1926. január 24. In: Lelkipásztori jelentések i. m. 443–444.

Bár Hanauer Árpád István váci püspök tiszteletbeli tagja volt az MNNE-nek, a német ügyekben nem exponálta magát, kevés németajkú egyházközség működött egyházmegyéje területén. Figyelemreméltó ugyanakkor a főpásztornak a taksonyi plébánoshoz küldött 1923. decemberi levele, amelyben örömét fejezte ki a magyar nyelvnek a liturgiában való nagyobb térnyerése miatt. Hiszen „ezen átmenettel remélhetőleg sikerülni fog a taksonyi hívekkel a magyar nyelvet a templomban is megkedveltetni, s akkor megjön a kedvező alkalom a teljesen magyar nyelvű istentiszteletek bevezetésére” – írta.³⁰ Steuer György volt kormánybiztos 1932 eleji megkeresésére a püspök azt jelentette, hogy kevés németajkú plébániáján a szentmise nyelve német, a hívek részéről pedig semmiféle panasz nem merült fel.³¹

A győri egyházmegyéjét vezető Fetser Antal püspök elsősorban a szokásjogot vette figyelembe. Ebben a kérdésben általában a kiegyensúlyozott mérlegelés híve volt. Nem egy településen a helyi németiség évszázados jogai ellentétbe kerültek a magyarság megnövekedett létszámával. Az egyházmegye papjai a magyaroknak tett kedvező lépések radikális végrehajtása helyett a fokozatosság hívei voltak, mert tartottak az elégedetlenkedő hazai németiség körében a szociáldemokrácia előretörésétől. Amikor például a hegyeshalmi magyar ajkú hívek 1930 januárjában növekvő lélekszámukra hivatkozva a szentmise rendjének megváltoztatását kérték, plébánosuk az elkövetkező népszámlálás eredményeire, míg az esperes külön magyar nyelvű szentmise beiktatásával lassú, lépésről lépésre haladó változtatási folyamatra alapozott. A püspök ezek alapján döntött: „[...] a magyar nyelvű istentisztelet fejlesztése lépést fog tartani a lakosság magyarosodásával. Emellett természetesen német nyelvű hegyeshalmi híveim régi jogaira is tekintettel kívánok lenni. Mindkét részről türelemre és megértésre van szükség, mert csak ez fogja az ügyet szerencsés kialakuláshoz vezetni.”³² A méltányos hozzáállás célja ugyanakkor részben a fokozatos asszimiláció elérése volt, amely így nemcsak a magyar hívek nyelvi igényeinek kielégítését, hanem a magyarosítás segítségét is szolgálta. Mindezek mellett a világi hatóságok is befolyásolták a döntést, hiszen – a püspökkel való bizalmas tárgyalásukra hivatkozva – a vármegyei főispán elküldte az 1920. évi népszámlálás eredményét, amellyel nyomatékosítani kívánta a magyar nyelvű szentmise bevezetésének fontosságát. Így Fetser jogosan jelentette 1932-ben Steuernek, hogy egy-egy településen a nemzetiségi megoszlásnak megfelelően tartják a magyar és német nyelvű miséket, de tény, hogy a „régí rend” megváltoztatásával sokszor a magyar ajkú többségnek akart kedvezni.³³

A Mikes János püspök vezette szombathelyi egyházmegyében a többnemzetiségű lakosság okozott vitás helyzeteket, a papság pedig tartott az osztrák határ menti német nyelvű közigazgatás reakciójától. Alsószőlőnkön a többségben lévő vendek és a németajkú lakosok egy része ellenezte a helyi németek kérését a szentmise rendjének megváltoztatására, mert az erősödő német mozgalom befolyását látták a kezdeményezésben. A plébános sem akart változtatni az állapotokon, melyet elsősorban politikai okokkal

30 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár Váci Püspöki Levéltár (Vác = VPKL VPL) Püspöki Hivatal iratai. Acta parochiarum. Taksony 6292/1923. Hanauer Árpád István püspök levele a taksonyi plébánosnak, 1923. december.

31 VPKL VPL Püspöki Hivatal iratai Schola in genere 337/1932. Hanauer Árpád István püspök levele Steuer György volt kormánybiztosnak, 1932. január.

32 Győri Egyházmegyei Levéltár Győri Püspöki Levéltár (Győr; = GyEL GyPL) Egyházmegyei Hatóság iratai 2611/1930. Fetser Antal püspök levele a hegyeshalmi németajkúak kérvényére, 1930. február.

33 GyEL GyPL Egyházmegyei Hatóság iratai 223/1932. Fetser Antal levele Steuer György volt kormánybiztosnak, 1932. január.

magyarázott: „Itt Burgenland közvetlen határán a közigazgatási hatóság az ilyen dolgokban ma nagyon érzékeny és ilyen irányú változtatást, amely az erőszakosan terjeszkedő németiségnek kedvez, rossz szemmel nézne, talán újságban is megtámadna. Mivel egyébként a dolog nem sürgős, kár volna vele veszekedést provokálni.”³⁴ Ezekben a papi elutasításokban helyi hitéleti okok (a hívek német nyelvtudásának hiánya, alacsony vallási aktivitás), valamint Burgenland kényes kérdése is szerepet játszott.³⁵ Mikes püspök 1932-es jelentésében arról számolt be, hogy a németajkú híveknek a német miséket megtartják, a főpásztor pedig nyolc olyan plébániát sorolt fel, ahol döntő többségében német lakosság élt.³⁶

A kalocsai főegyházmezejében a soknemzetiségű lakosság (magyar, német, bunyevác) léte miatt a főpásztorok nem szívesen változtattak a helyben érvényes szokásokon és előírásokon. Egy-egy plébános megbízhatósága, tapintatossága és diplomáciai érzéke sokat nyomott a latban, amikor a magyar nyelvű szentmisék bevezetéséről kellett dönteni. A kunbajai esperes az érseki helynököknek 1924 tavaszán írt levelében a papi túlbuzgóságot és a nemzetiségi érzékenységet hozta fel ellenvetésül: „[...] kényes és nagy megfontolást kívánó dolog a több anyanyelvű plébániákon az istentiszteleti nyelvnek a megbolygatása, ha a hívek egy anyanyelvi használati rendelkezéshez már hozzászórtak. Alap: *Quia non movere*. Csak teljesen indokolt következmények esetén lehet ettől eltérni, s akkor is a lehető kímélettel.”³⁷ Elsősorban a status quo-t óvta az egyházmegye vezetése, nem a magyarosítás miatt esetleg hátrányt szenvedő nemzetiségeket féltette. Az egyházi előjárók arra ügyeltek, hogy amikor egy-egy plébános túlbuzgón kívánta a magyar nyelvet érvényesíteni, akkor éppen a már említett helyi kisebbségi ellentétek megakadályozása miatt állították le.³⁸ A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Hajós községben, bár a német többségű lakosság körében hanyatlott a hitélet, az MNNE-tag Sendelbach János plébános óvta Zichy Gyula érseket attól, hogy emiatt elősegítse a magyar nyelvű szentmise térnyerését. A plébános 1928 nyarán ezt írta: „[...] a német nyelv használatának megszorítása miatt a hívek az istentisztelettől jobban-jobban elmaradoznak, s hogy ezen vélt sérelemben látja kötelességmulasztásának igazolását is [...] Mennél több vallási oktatásban kell népünket részesíteni, minden alkalmat fel kell használni, benne a vallásos érzületet ápolni, természetesen az ő anyanyelvén. Ilyen alap nélkül minden kísérlet, még a missziók tartása is, aránylag hatástalan lesz. Azt is szem előtt tartom, hogy a beteg gyermeknek kedvezni kell, hogy bevegye az orvosságot.”³⁹

Az ügyről a Bleyer által 1921-ben alapított Sonntagsblatt olvasói levél formájában írt, amelyet a külföldi német sajtó is átvett. Így a hajósi helyzet országos jelentőségre tett szert, mint olyan példa, amely a német nyelv templomi használatának háttérbe szorítását

34 Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár Szombathelyi Püspöki Levéltár (Szombathely; = SzEL SzPL) Püspöki Hivatal iratai. Acta cancellariae 1518/1928. Alsószölnöki istentiszteleti nyelvhasználat tárgyában, 1928. augusztus.

35 SzEL SzPL Püspöki Hivatal iratai. Acta cancellariae 1518/1928. Alsószölnöki istentiszteleti nyelvhasználat tárgyában, 1928. augusztus.

36 SzEL SzPL Tanfelügyelőségi iratok 156/1932. Mikes János püspök levele Steuer György volt kormánybiztosnak, 1932. január.

37 Kalocsai Főegyházmezejek Levéltár (Kalocsa; = KFL) Plébániai iratok (továbbiakban: I-1-b) 153. doboz Katymár 686/1924. Magyar nyelvű istentisztelet kérése, 1924. február.

38 KFL I-1-b 153. doboz Katymár 686/1924. Magyar nyelvű istentisztelet kérése, 1924. február.

39 KFL Kalocsai Főegyházmezejek Tanfelügyelőség, Népiskolák iratai (továbbiakban: I-3-b) 57. doboz 3254/1928. Hajós: Sendelbach János plébános levele Zichy Gyula érseknek, 1928. július.

volt hivatott bemutatni.⁴⁰ Egyfelől a Sonntagsblatt a külföldi sajtó bevonásával felnagyította az ügyet és az egyházmegyében tapasztalható német nyelvi problémákat nyomásgyakorlásra használta fel, másrészt viszont volt olyan egyházi szándék, amely a magyar nyelvnek a templomi nyelvhasználatban nagyobb teret akart adni. Bár ehhez kétségtelesen hozzájárulhatott a kis létszámú magyar hívek – a németiséghez képest nagyobb – hitéleti buzgósága is.⁴¹ A papi és az érseki hozzáállás élesen különbözött: míg a helyi plébános a német nyelvi jogok változatlanul hagyásával, esetleges erősítésével akart javítani a németek hitéleti magatartásán, addig az érsek a kisebbségben lévő magyar hívek jogainak szélesítésével válaszolt.⁴² Hasonló volt a helyzet Garán is. Révész István tábori püspök javaslatára a településen állomásozó magyar csendőrök családtagjainak Zichy 1929 tavaszán állandó magyar nyelvű misét rendelt el, amelyet a helyi plébános nagy örömmel vett, hiszen, ahogy a lelkipásztor fogalmazott: „[...] ha a magyarosítás terén így haladunk, idővel ezen kedvezményt ki lehet terjeszteni”⁴³

Ugyanakkor Zichy érsek visszautasította a világi hatóságok túlzott beavatkozási kísérleteit is. Amikor 1933 tavaszán a főszolgabíró a március 15-i ünnep kapcsán panaszt tett a hajósi plébános ellen, a főpásztor megvédte papját: „[...] Nagyságodat bizalommal kérem, hogy komolyan figyelmeztesse informátorait arra, hogy a község lelkipásztorának ne tulajdonítsanak olyan tendenciát, amilyen benne nincs, és az egyházi törvényekhez való ragaszkodást ne minősítsék egyéni akciónak”⁴⁴ A papi diszpozícióknál ugyanakkor Zichy kevésbé vette figyelembe, ha lelkipásztorra nem akart német községben szolgálni. A főpásztor annak ellenére nevezte ki 1931 őszén a soltvadkert-i plébánost Nemesnádudvarra, hogy a németiséggel szemben ellenérzéseket táplált.⁴⁵

A pécsi egyházmegyében Zichy Gyula és 1926-tól utóda, Virág Ferenc egyházkormányzati gyakorlata kevésbé különbözött. Talán a határozottabb Zichyvel szemben Virág tapintatosabban és nyitottabban reagált az anyanyelvhasználattal kapcsolatos megkeresésekre. Mutatja ezt például, hogy Virág kezdeményezésére adták ki 1928-tól a püspökkari körleveleket német nyelven is.⁴⁶ Ennek ellenére elődjéhez képest kormányzása jelentősebb változást nem hozott a kisebbségi nyelvhasználat ügyeiben. A főpásztor a nyelvi követeléseknél – ezt a különböző plébánosi jelentések erősítették benne – nagy szerepet tulajdonított a hazai német mozgalomnak, de alapvető célja a plébániák nyugalmanak fenntartása volt: „[...] intézkedésem egyedüli célja Istennek nagyobb dicsősége,

40 Aus unserer Briefmappe. Sonntagsblatt. Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn 8. (1928) 50. sz. 2.

41 KFL I-3-b 57. doboz 142/1933. Hajós: a Sonntagsblatt sérelmes cikke tárgyában Zichy Gyula érsek, Sendelbach János plébános és Steuer György kormánybiztos levelezése, 1929–1933.

42 Az 1930-ban Hajóson bevezetett magyar nyelvű litánia ügyében az esperes már nem is kérte ki Sendelbach plébános véleményét, kizárólag káplánjával konzultált. „A plébános előzetes meghallgatását feleslegesnek tartom ismert egyéniségénél fogva” – írta az esperes Zichy érseknek, amivel vagy a lelkipásztor nehéz természetére, vagy – ami valószínűbb – annak a német mozgalomban való aktivitására utalt. KFL I-3-b 57. doboz 142/1933. Hajós: a Sonntagsblatt sérelmes cikke tárgyában Zichy Gyula érsek, Sendelbach János plébános és Steuer György kormánybiztos levelezése, 1929–1933.

43 KFL I-1-b 121. doboz Gara 245/1929. A tábori püspök által kért magyar istentiszteletről a plébános véleménye, 1929. január.

44 KFL I-1-b 128. doboz Hajós 1219/1933. Zichy Gyula érsek levele a kalocsai járás főszolgabírájának, 1933. március.

45 A papi helyezéseknél nem minden esetben vették figyelembe az egyéni lelkipásztori érdekeket, sokkal inkább a püspök, illetve az egyházmegye szempontjai érvényesültek. KFL I-1-b 214. doboz Nemesnádudvar 4500/1931. Plébánosi hely megüresedése ügyében, 1931. október.

46 Pécsi Püspöki Levéltár (Pécs; = PPL) Litterae circulares 1928. (PPL Egyházkormányzati iratok 3461/1928.) A püspökkari határozatot l.: A magyar katolikus i. m. 235.

s az ő lelkük üdvössége”.⁴⁷ Konfliktus esetén a régi szabályokon alapuló szokásjogra és a nemzetiségek, illetve a magyar lakosság nyelvtudására alapozott. Ahogyan az 1920-as évek elején Zichy Gyula a magyar nyelvet előtérbe helyező döntéseiben nagymértékben figyelembe vette a magyar ajkúak némettudásának hiányát, úgy Virág meghagyta a magyart ott, ahol a németajkúak magyarul is tudtak: „Templomépítésnek csak az Isten dicsősége és a halhatatlan lelkek üdve lehet a célja, nem pedig a német vagy a magyar nyelv érvényesülése” – írta a pécsi püspök 1928-ban a jágónaki híveknek.⁴⁸ Hasonlóan vélekedett Virág 1930 őszen a baranyajenői híveknek címzett levelében: „Az istentisztelet ugyanis nem lehet nemzetiségek és nyelvek hazai eszköze, hanem annak egyedüli célja lelkeknek Istenhez való vezetése és üdvözítése. Ezért nem lehet az istentiszteleti nyelv elbírálásánál csak a lakosság számaránya szerint dönten, hanem elsősorban arra kell tekintettel lennünk, hogy melyik nyelven érhetjük el inkább az istentiszteleteknek fent megjelölt célját.”⁴⁹

Ez a pécsi főpásztori álláspont, amely a kisebbségek felé püspöktársainál valóban megengedőbbnek tűnt, általában akkor érvényesült, ha a magyar nyelv előnyben részesítéséről volt szó. A baranyajenői esetben például a németajkú hívek saját nyelvű szentmisét és más kedvezményeket kívántak, de mivel magyarul is értettek, a püspök érvényben hagyta az addigi rendet. Emellett Virág megfogadta az esperes véleményét, aki jelentésében óvta őt a kedvezménytől, mert ezzel szerinte precedenst teremthet a többi német vagy vegyes lakosságú község számára, ami a békés állapotokat veszélyeztetné. Ebből a forrásból is látszik, hogy a templomi nyelvhasználat kérdését egyházi körökben sokszor az agitációs politika eszközének tekintették, és minden esetben tartottak a nyugalmi helyzet felborulásától.

A pécsi püspök az egyházlátogatási jegyzőkönyvek által felállított rendet alapvető fontosságúnak tekintette, erre hivatkozva utasította el 1930 tavaszán a somberekai magyar hívek kérését is, amikor magyar nyelvű misét kértek.⁵⁰ A versendi német és horvát nyelvű litániák ügyében 1931-ben írt levele akár Virág Ferenc ars poeticájának is tekinthető: „[...] a vegyes nemzetiségű községekben az istentisztelet nyelvére vonatkozó változtatásoknál a legnagyobb óvatosságot kell tanúsítani, s az eddigi szokás mindaddig fenntartandó, amíg az újítást a körülmények nem teszik feltétlenül szükségessé. Nagyon szomorú tapasztalatok bizonyítják, hogy végeláthatatlan viszálykodásoknak és békétlenségnek lehet kiindulópontja az ilyen idő előtti lépés.”⁵¹ A kérdésben Virág végül a plébános intézkedésére hagyatkozott.

A pécsi egyházmegye alsópapságot nagyobb türelmetlenség jellemezte. Számos megnyilatkozás mutatja, hogy a magyarosítás eszközévé válhatott a templomi nyelvhasználat kérdése. „Németeknek külön mise nem adható, mert számuk csekély és a magyarosodásnak útját vágná. Német litániát hármat mégis azért javasolom, hogy a néhány kérő német is lecsendesedjék” – javasolta Izelstöger Lajos olasz plébános.⁵² „Legyen egyszer már vége a folytonos nyugtalankodásnak és alkalmatlankodásnak! A 20. század-

47 PPL Egyházkormányzati iratok 159/1929. Kátolyi istentisztelet nyelve, 1926.

48 PPL Egyházkormányzati iratok 1543/1928. Jágónaki és sásdi németajkú hívek templomi nyelvhasználat-tal kapcsolatos kérése, 1928. április – június.

49 PPL Egyházkormányzati iratok 1913/1930. Baranyajenői német istentisztelet ügye, 1930. július – október.

50 PPL Egyházkormányzati iratok 1135/1930. Somberekai német istentisztelet ügye, 1930. április.

51 PPL Egyházkormányzati iratok 2587/1931. Versendi német istentisztelet ügye, 1931. augusztus.

52 PPL Egyházkormányzati iratok 578/1924. Belvárdi istentiszteletek nyelve, 1923–1924.

ban Csonka-Magyarországban regermanizáljunk, amikor ezt a lelkek kára nélkül megtehetjük” – jelentette Beck Lajos esperes, amikor a bükkösi németek az egyházlátogatási jegyzőkönyvtől eltérve több német nyelvű szentmisét kértek.⁵³ Ezekben az esetekben például a döntésekhez hozzájárulhatott a lelkipásztor, akinek hozzáállása a püspök előtt erősíthette vagy gyengíthette az adott kérvény legitimitását.

A plébánosok a magyarosítás mellett kardoskodva sokszor Bleyer mozgalmát sejtették a templomi nyelvhasználati kérelmek háttérében. „A mai idők pedig egyáltalán nem alkalmasak erre, különösen, mikor a Bleyer-féle mozgalom minden falut megmozdít, mikor ellenségeink minden mozdulatainkra figyelnek [...] Mily szép megoldása lenne a dolognak, [...] hogy magyar evangéliumot is olvasnék fel, ez mintegy előfutárja lenne a később bekövetkezendő magyarosításnak, ami Nagy-Magyarország alapja lesz” – írta 1926-ban a kerületi tanfelügyelő pécsváradai plébános.⁵⁴ A püspökszenterzsébeti plébános 1926 tavaszán kétségbeesetten reagált, amikor a helyi németek számarányuknak megfelelő szentmise-rendet kértek a horvátok és a magyarok mellett: „Az én álláspontom ebben az ügyben az, maradjunk meg a régi sorrend szerint, mert ha változás fog bekövetkezni, a hitélet teljesen lezüllik, a magyarosításnak vége: gyilkosság, gyújtogatás, aposztázia következik be. Ha itt engedünk, egy hét múlva Püspökszenterzsébet, Kékesd és Szellő is követelni fog, az iskolai magyar tanítási nyelv is megbomlik, az egész plébánia, melyben a domináló nyelv a magyar és a horvát, német lesz. Ez pedig az antant diadala lesz” – írta.⁵⁵ Az alsópapság egy része a kisebbségnek tett nyelvi engedményeket külföldi beavatkozásnak vagy a magyar területi integritás elleni cselekedetnek látta, ahogy a fenti levél is jól rávilágít erre.

A veszprémi püspök, Rott Nándor nyitottnak mutatkozott a német nyelvi igények iránt. Erről tanúskodott 1922 októberében a XIV. Katolikus Nagygyűlésen a magyarországi németajkú katolikusok előtt elmondott ünnepi beszéde: „A nagy igazságok és a fennséges [sic!] tanítások, amelyeket a katolikus napon megvitatunk, csak úgy lehetnek hasznunkra, ha azon a nyelven adatnak elő, amelyet mi megértünk, tehát a mi német anyanyelvünkön.”⁵⁶ Egyházmegyéjében Rott ennél jóval körültekintőbben járt el. Alapvetően egy-egy település egységét és békéjét kívánta megőrizni a nyelvkérdés eldöntésekor, és az egyházlátogatási jegyzőkönyv előírásait vette alapul. „Lelki szegénység!” – valószínűleg Rott püspök írta ezt a megjegyzést 1929 őszén arra az olaszfalui plébánosi beszámolóra, amely a németajkú nyelvi követelésekre panaszkodott, nem titkolva a hazai németekkel szembeni ellenszenvét; a plébános szerint ugyanis: „[...] az alldeuschokkal vitába elegendni sisyphusi munka, mert az ő szempontjuktól igazuk van. Csakhogy viszont a mi csonka hazánk nem bír meg többféle kultúrát. Az egyetlen magyar kultúrát tűrheti csak meg, ez a maroknyi nép, bárholnan vette is elemeit. Még az erős népek is kényesek erre [...] Csak épp mi szolgáltatassuk ki szerencsétlen népünket idegen kultúráknak? A biztos halál csiréjét hintonók el vele.”⁵⁷

A korszak egészen végigvonuló probléma volt a Rott egyházmegyéjéhez tartozó Balatoncsicsó és a hozzá kapcsolódó kisebb települések ügye, évtizedeken át tartó ellen-

53 PPL Egyházkormányzati iratok 1680/1922. Bükkösi istentisztelet nyelve, 1922. március – április.

54 PPL Egyházkormányzati iratok 632/1926. Kátolyi istentisztelet nyelve, 1926. január – március.

55 PPL Egyházkormányzati iratok 159/1929. Kátolyi istentisztelet nyelve, 1926. május.

56 Der XIV. Katholikentag. Sonntagsblatt. Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn. 2. (1922) 39. sz. 2.

57 Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (továbbiakban: VÉFL VPL) Egyházi Hatóság iratai 5311/1929. Rott Nándor püspök feljegyzése és az olaszfalui plébános beszámolója, 1929. október.

tét bontakozott ki a helyi németek és magyarok között. A rendkívül szövevényes, szinte átláthatatlan és folyamatosan új elemekkel gazdagodó vita a templomi nyelvhasználat „állatorvosi lova” lett, amelyben a helyi németajkúak áttéréssel is fenyegetőztek arra az esetre, ha követeléseik nem teljesülnek.⁵⁸ A vita elmérgesedését mutatta, hogy Bleyer Serédinek 1930 nyarán beadott panaszjegyzékén kézzel írt megjegyzést tett – „Veszprém-ben az állapot a legszomorúbb!” – ezzel valószínűleg a megoldatlan balatoncsicsói helyzetre utalt.⁵⁹ Rott püspök pedig Steuer György egykori kormánybiztosnak maga is elismerte, hogy Balatoncsicsó az egyetlen hely az egyházmegyében, ahol nincsen egyetértés a nyelvi kérdésben.⁶⁰ A püspök elsősorban az ügy mielőbbi lezárásában és a kölcsönös megegyezésben volt érdekelt. Számára is kínos volt, hogy az ügy Serédi hercegprímáshoz, sőt Horthy kormányzóhoz is eljutott.⁶¹ „Fáj lelkemnek, hogy makacsságuk erősebb, mint a hitük” – írta egy ízben Rott a helyi plébánosnak, utalva arra, hogy a németek mennyire ragaszkodtak követeléseikhez.⁶² A csicsói plébános hitéleti és asszimilációs szempontokat is figyelembe vett az ügyben, úgy vélte, ha a helyi németajkúak jól tudnak magyarul, akkor a magyar szentmise elegendő lesz bizonyos esetekben: „A templom Isten háza, hol egy Atyának vagyunk mind gyermekei, nyelvi és nemzetiségi különbség nélkül. Az egyházi szertartásoknak egyedül csak a lelkek üdvét és szükségletét szabad tekintenie [...] Nem nyelvet, de hitet tanítani küldte Krisztus az apostolokat.”⁶³ Az ügyben a plébános – püspöke véleményével ellentétben – egy 1903-as pápai rendelkezésre hivatkozva úgy érvelt, hogy a szentmisén való anyanyelvi éneklés – mivel a liturgia hivatalos nyelve a latin – visszaélésnek tekinthető, így az egyház részéről csak ún. túrt állapot.⁶⁴ Ez az eset jól mutatja, hogy az alsópapság egy része nem egyszer túlbuzgóbb volt a magyarosítás kérdésében, mint a felettes egyházi hatóság. A plébánosok a helyi közegben jobban ki voltak téve a sovíniszta hatásoknak, másrészt a németajkúak egy része olykor valóban türelmetlenül lépett fel követeléseikért, ezt több, más egyházmegyei forrás is megerősítette.⁶⁵ Azzal pedig, hogy a Sonntagsblatt és a külföldi német lapok is emlegették a balatoncsicsói esetet, a hazai német követelések még népszerűtlenebbekké váltak.⁶⁶

A templomi kisebbségi nyelvhasználat kérdése tárgyalt időszakunkban egyrészt olyan jogos követelésekből fakadt, amelyek évtizedek óta feszültségeket idéztek elő egy-egy településen, a magyarországi német mozgalom kibontakozása pedig muníciót adott a sokszor méltánytalan állapotok javítására. Másrészt viszont a kérdés politikai síkra terelődött, sokszor nem a konkrét ügyek megoldásáról, hanem az ún. pángermán terjeszkedésről vagy az ún. magyarosításról szólt. A főpapság változóan, az adott plébánia nemzetiségi viszonyainak figyelembevételével reagált a törekvésekre, úgy, hogy egyrészt ne bontsa meg a nemzetiségek és a magyarok együttélését, másrészt viszont a

58 VÉFL VPL Egyházi Hatóság iratai 1368/1927. Balatoncsicsói istentiszteleti nyelv ügye, 1927. március.

59 PL Egyházigazgatási iratok Cat. 32. 2048/1930. Bleyer Jakob levele Serédi Jusztinián hercegprímáshoz, 1930. június.

60 VÉFL VPL Egyházi Hatóság iratai 246/1932. Rott Nándor püspök levele Steuer György volt kormánybiztosnak, 1932. január.

61 VÉFL VPL Egyházi Hatóság iratai 4064/1931. Balatoncsicsói istentiszteleti nyelv ügye, 1931.

62 VÉFL VPL Egyházi Hatóság iratai 1368/1927. Balatoncsicsó istentiszteleti nyelv ügye, 1927. március.

63 VÉFL VPL Egyházi Hatóság iratai 861/1930. Balatoncsicsó: istentiszteleti nyelvhasználat, 1930.

64 VÉFL VPL Egyházi Hatóság iratai 861/1930. Balatoncsicsó: istentiszteleti nyelvhasználat, 1930.

65 VÉFL VPL Egyházi Hatóság iratai 586/1932. Balatoncsicsó: istentiszteleti nyelvhasználat ügye, a szentantalfai plébános összefoglalója, 1931. augusztus.

66 Die katholischen Donauschwaben i. m. 33.

többségi – vagy éppen olykor kisebbségben lévő – magyarság érdekeire kiemelt figyelmet fordított. Fontos elem volt a plébánosok reakciójában a katolikus tanítástól idegen eszmék térnyerésétől való félelem. Így gyakran vizsgálták a kérések hátterét.

Több főpap sokszor azokat a megkereséseket is elutasította, amelyek magyar nyelvű misét kértek. Ennek oka egyrészt egyházi autonómiájuk megőrzésének igénye volt a befolyásolási szándékokkal szemben, másrészt az eltérő települési körülmények nem mindig tették lehetővé a kérések teljesítését. Amennyire számos alkalommal indokoltak voltak a kisebbségi igények, esetenként a magyar nyelvű szentmisék bevezetését is jogos érvekkel lehetett alátámasztani. Nem minden esetben az asszimilációs szándék, hanem a helyi sajátosságok figyelembevétele volt fontos szempont. Hangsúlyozzuk, hogy ebben a főpap és a plébános személye, hozzáállása, az adott település politikai, gazdasági, társadalmi viszonyai, valamint a magyar és német ajkúak arányának alakulása is fontos szerepet kapott. Az évszázadok óta fennálló nyelvi renden az egyházi vezetés – a nemzetiségi feszültségek kiéleződésétől is tartva – nem szívesen változtatott. Ezzel sok esetben hozzájárulhatott a németajkú hívek vallásilag közömbössé és a radikálisabb kisebbségi követelések iránt fogékonyabbá válásához.

LÉNÁR ANDOR

KATOLIKUS EGYESÜLETI SZERVEZKEDÉS A VÁCI EGYHÁZMEGYÉBEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT*

A katolikus egyházban a világi hívek vallási, karitatív, kulturális vagy társadalmi célokért küzdő egyesületei a 19. század második felétől terjedtek el az egyház tekintélyét aláásó jozefinizmusnak, a francia forradalom antiklerikális szellemi irányzatainak, a szabadkőművességnek, a kultúrharcnak, valamint a liberalizmusnak ellenhatásaként, jelezve a világi katolikus hívők öntudatra ébredését.¹ Ezen szellemi áramlatok az egyház védelmére, összefogásra, az apostoli munkában való tevékeny és aktív részvételre mozgósították a katolikus világiakat a klérus vezetésével. A világegyházban érzékelhető tendenciák nyomán Magyarországon is a 19. század második felében kezdtek gyökeret verni a különböző típusú – hitbuzgalmi, karitatív, kulturális, társadalmi érdekeket védő – katolikus egyesületek. Virágzásuk a két világháború közötti időszakra esett, amit az egyháztörténet-írás a magyar katolikus öntudatra ébredés jeleként, a „katolikus reneszánsz” megnyilvánulásaként értékel. A hívő társadalmat egyesületek százai hálózta be, számuk 1862 és 1937 között 579-ről 16 747-re emelkedett.² Tevékenységüket a század elején az *Országos Katolikus Szövetség*, majd a harmincas évek közepétől az *Actio Catholica* igyekezett összefogni. Jelen tanulmány a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár egyesületi anyaga, az egyházmegyei zsinatok rendelkezései, plébániai statisztikák,³ helytörténeti feldolgozások, valamint püspöki körlevelek alapján igyekszik áttekintést adni a váci egyházmegye területén működő jelentősebb katolikus egyesületekről, különös tekintettel a harmincas évek második felében jelentkező szociális mozgalmakra.

* A tanulmány az OTKA NK 83 799 számú kutatási projektjének keretében készült.

1 Vö.: Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985. Szerk. Gál Ferenc–Köncz Lajos–Hervay Ferenc–Bíró Imre. Szent István Társulat, Bp., 1988. 283.; *Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve*. Szent István Társulat, Bp., 2001. 391–392.

2 *Adriányi, Gabriel: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945*. v. Hase&Koehler, Mainz, 1974.79.

3 A váci püspök által 1920-tól kötelezővé tett statisztikai és hitéleti kimutatás az egyházközségben működő katolikus egyesületekre, tagjaik számára, vezetőjük nevére kérdezett rá. Konkrétan felmérte a *Hitterjesztés Egyesülete*, az *Oltáregylet*, a *Katolikus Népszövetség*, valamint a *Jézus Szent Gyermeksége* plébániai helyzetét, és az egyesületek kulturális és karitatív tevékenységét. A Váci Egyházmegye Hivatalos Közleményei (= VHK) 1921./1./19.

A VÁCI EGYHÁZMEGYEI ZSINATOK ÉS A KATOLIKUS TÁRSADALMI SZERVEZKEDÉS

Hanauer Á. István váci püspök⁴ – az 1918-as Codex Juris Canonici rendelkezéseinek megfelelően – 1921-ben és 1930-ban szervezett egyházmegyei zsinatot. A szinódus legfontosabb feladatát a főpásztor a CJC egyházmegyei adaptációjában, a papi fegyelem helyreállításában, valamint a lelkipásztori gyakorlat irányelveinek meghatározásában látta. A zsinatok nagy jelentőséget tulajdonítottak a különböző profilú egyesületek szervezésének. Mindkét zsinati törvénykönyv külön fejezetet szentelt a papság ilyen irányú szociális tevékenységének.⁵ Az 1921-es statútum szerint a világi hívek gazdasági és erkölcsi nehézségeit részben társadalmi szervezkedés által lehet orvosolni, ami alatt katolikus társadalmi, önszervező és karitatív egyesületek alapítását értették. A törvénykönyv konkrét ajánlásokat fogalmaz meg az egyesületek típusát illetően. A körülmények és igények függvényében a következő szervezetek megalapítását tartja célszerűnek: legény- és munkásegységek; olvasó-, gazda-, iparos-, katolikus körök; keresztény szakszervezetek, fogyasztási és hitelszövetkezetek; napközi- és cselédotthon; anyák köre, leányklub; patronázs és szociális misszió; Szent Vince és egyéb jótékonyági egyesületek, ifjúsági egyesületek, valamint különböző hitbuzgalmi egyesületek (Oltáregylet, Jézus Szíve Társulat, Mária Kongregáció, Rózsafüzér Társulat, Férfi Apostolság). Az egyesületek értékét abban látja, hogy a közéletben és a családok gondolkodásában általuk lehet leginkább érvényesíteni a katolikus világnézetet. Megszervezésüket és irányításukat a lelkipásztorok egyik legfontosabb kötelességévé teszi. A statútum egy gondolat erejéig megemlíti a munkáskérdést, amellyel a lelkipásztornak foglalkoznia kell, és a szociáldemokrata munkásszervezetek ellensúlyozására keresztény szakszervezetek alapítását tartja kívánatosnak.

Hanauer püspök később úgy vélekedett, hogy minden plébánián nemek és korok szerint legalább a következő egyesületeket kellene létrehozni: férfiak (apák), asszonyok (anyák), fiúk (legények, tanoncok) és leányok egyesületei.⁶ A főpásztor a kongregációt tartotta a legalkalmasabb egyesületi formának. Hangsúlyozta, hogy nem sok, hanem tevékeny egyesületekre van szükség, és a már meglévő egyesületek – a *Credo*, az *Oltáregyesület*, a *Mária Kongregáció*, valamint a *Rózsafüzér Társulat* – is az apostoli munka eszközeivé válhatnak. Törekvései ellenére az egyesületi élet számos plébánián – elsősor-

4 Hanauer Árpád István (1869–1942): Pápán született, majd középiskolai tanulmányait a pápai bencés kispapja lett. Teológiát Innsbruckban, a jezsuita Collegium Canisianumban tanult, ahol 1892-ben pappá szentelték, majd két évvel később doktori címet szerzett. 1892–1904-ig a veszprémi szeminárium, majd 1904–1911-ig a budapesti Központi Szeminárium spirituálisaként (lelki igazgató) tevékenykedett. Hosszú szemináriumi működését követően 1911–1918-ig a budai Szent Imre Kollégium igazgatójaként a katolikus egyetemi ifjúság lelkipásztora lett. Az esztergomi egyházmegye Rott Nándor veszprémi püspökké történő kinevezését követően veszprémi kanonok, majd irodavezető. 1919-től 1942-ben bekövetkezett haláláig váci püspök. Életről bővebben: *Rajz Mihály–Korompay Tibor*: Megemlékezés Dr. Hanauer Árpád István váci megyéspüspökről. Szent István Társulat, Bp., é. n.

5 Decreta Synodalia. Az 1921. évben tartott váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Pallas, Bp., 1921. (= DS, 1921.) XXV. fejezet: A pap szociális tevékenysége: 147–152. §.; Decreta Synodalia. Az 1930. évben tartott II. váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Don Bosco Nyomda, Bp., 1930. (= DS, 1930.) Kilencedik fejezet: Az egyesületi és társadalmi tevékenységről: 311–320. §.

6 VHK 1924./1./1.

ban a kisebb településeken – még a húszas évek második felében is névleges maradt.⁷ A főpásztor kifogásolta, hogy sok helyen nem működik a *Hitterjesztés Egyesülete* és az *Oltáregylet*, több esetben pedig a megfelelő helyszín hiánya akadályozta az egyesületi élet kibontakozását. Utóbbi problémát a főpásztor kultúrházak építésével igyekezett megoldani. Püspöksége alatt az egyházmegye területén 61 kultúrház épült.

Az 1930-as törvénykönyv több új megközelítéssel, irányelvvel egészíti ki az 1921-es statútumot. Hangsúlyozza az egyesületek jelentőségét, és a dekrétumban megjelenik az *Actio Catholica* fogalma, amelynek országos szervezése a második váci egyházmegyei zsinat után kezdődött. A törvénykönyv a CJC-nek megfelelően a katolikus egyesületek három típusát különbözteti meg: hitbuzgalmi, társadalmi és karitászi egyesületeket.⁸ A lelkipásztor feladata annak eldöntése, hogy a sokféle egyesület közül melyikre van híveinek leginkább szüksége. Az *Oltáregyesület* és a *Hitterjesztés Társulata* megalapítását a főpásztor azonban minden egyházközségben ismét kötelezővé tette. Ezen kívül általános irányelvként megfogalmazza, hogy minden plébánián olyan nem, kor és társadalmi helyzet szerinti rétegszervezeteket kell kialakítani, amelyekben az egyházközség minden tagja megtalálja a helyét. Minden egyesületnek a lelkipáosztorkodás szolgálatában kell állnia, és részt kell vennie a plébánia munkájában. A katolikus egyesületek alakítását, jóváhagyását, felügyeletét a CJC kánonjai értelmében a megyéspüspök végzi. Az egyesületek tevékenységükről és költségvetésükről kötelesek beszámolni a főpásztornak.⁹

A társadalmi nehézségek keresztény szellemű megoldására szociális intézmények és egyesületek állítandók fel, amelyekben a lelkipáosztornak vezető szerepet kell játszania.¹⁰ A társadalmi egyesületek célja gazdasági, népművelési és jótékonyági jellegű. A statútum ugyanazon egyesületek felállítását ajánlja, mint az 1921-es törvénykönyv, kiegészítve az iparostanoncok, földműves ifjak egyesületével és a katolikus munkásnő egyesületekkel. A munkáskérdés árnyaltabban jelenik meg az 1930-as törvénykönyvben. A zsinat belátja, hogy a munkásszervezkedés háttérben valóságos társadalmi problémák rejlenek. A városi lelkipáosztor feladata, hogy megmutassa a munkáságnak: a kereszténység nem ellensége törekvéseinek. Ennek érdekében a zsinat ajánlja, hogy személyesen foglalkozzon a katolikus munkásokkal, nehogy megfertőzzék őket a szocializmus eszméi. Ne csak anyagi, hanem lelki nehézségeiket is igyekezzen orvosolni, kísérvé figyelemmel életüket, próbálja rendezni házasságaikat, támogassa a *Régisi Szent Ferenc Egyesületet*. A törvénykönyv hangsúlyozza, hogy az egyesületi élet nem merülhet ki ünnepek szervezésében, hanem legyen komoly nevelő és művelő tartalma. A karitatív egyesületek kapcsán az 1930-as statútum tartalmilag megismétli az 1921-es törvénykönyv rendelkezéseit, kiemelve a karitatív egyesületek lelkipáosztori támogatását, a szegények felkarolását, az anya- és csecsemővédelemet, a sokgyermekes családok segítségét. Hangsúlyozza a lelkipáosztori munkában a családlátogatás, valamint a hívek adatait tartalmazó *Liber status animarum* fontosságát. Fontosnak tartja, hogy a plébánián megszerveződő egyesületek ne elszigetelten működjenek, hanem vegyenek részt az országos szervezetek, mozgalmak munkájában.

A korszak katolikus egyesületi mozgalmában a harmincas évek közepe jelentős cezúrát jelentett. A gazdasági világválság és az ennek nyomán jelentkező politikai válság

7 VHK 1927./3./1281.

8 Codex Juris Canonici (= CJC), 684–725. can.

9 CJC 686, 690, 696. can.

10 DS, 1930. 316. §.

az egyház figyelmét fokozottan a társadalom működési mechanizmusai felé irányította, ami szociális tanításának a *Quadragesimo anno*-ban megfogalmazott átfogó kifejtését eredményezte. A pápai enciklika a magyar katolikus egyházon belül is olyan szociális mozgalmak megjelenését inspirálta, amelyek merészsége, hitelessége és eredményessége sok tekintetben felülmúlta a harmincas évek elejére kifulladásig működő katolikus egyesületi szervezkedést. Célzerűnek tűnt ezért megvizsgálni a váci egyházmegyében az egyesületek helyzetét a katolikus szociális mozgalmak – elsősorban a KALOT és a KALÁSZ – megjelenése előtt, majd bemutatni ezen társadalmi mozgalmak szervezkedésének egyházmegyei eredményeit.

EGYESÜLETEK A HARMINCAS ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

A püspökség területén működő jelentősebb egyesületek feltérképezéséhez a plébániák által az egyházmegyei hatóságokhoz továbbított éves statisztikai és hitéleti kimutatás nyújthat kiindulópontot.¹¹ Jelen dolgozat az 1933-as esztendő statisztikai adatai alapján az egyházmegye 10 ezer főt meghaladó lakosságú városaiban igyekszik áttekintést adni a katolikus egyesületek elterjedtségéről.¹²

A források tanúsága szerint Kecskemét tekinthető a korszakban az egyesületi élet egyházmegyei fellegrájának. Sajnálatos módon az 1933-as statisztikai kimutatásokból éppen az egyházmegye legnagyobb városa esetében hiányzik az egyesületeket felsoroló, azok tevékenységét röviden leíró melléklet. Helytörténeti források szerint azonban a városban már 1927-ben 26 egyesületet és társulást regisztráltak.¹³ Később, a harmincas években nagyobb jelentőségre tett szert a *Katolikus Egylet*,¹⁴ az *Urak Mária Kongregá-*

11 A statisztikai kimutatások eredményeit fenntartásokkal és kritikával kell kezelni. Egyrészt az adminisztrációs munka terheit nehezebben viselő plébánosok nem minden esetben fordítottak figyelmet arra, hogy megbízható adatokkal töltsék ki a kérdőívet. Másrészt több esetben tetten érhető a hitélet tényleges állapotának megszépítésére való törekvés. Az elemzéshez használt kimutatások különböző színvonalúak. Számos esetben üresen maradtak az egyesületekre vonatkozó rovatok, vagy nem került felsorolásra valamennyi egyesület, más esetekben mellékletet is csatoltak a statisztikához. Az egyesületek precíz felsorolása, a taglétszám és a vezetők nevének megbízható rögzítése ennek megfelelően a forrásanyagtól nem várható el. A statisztikai és hitéleti kimutatás vizsgálata azonban kiindulópontul szolgálhat bizonyos tendenciák, általános következtetések megállapításához, és a más forrásokkal – helytörténeti munkák, püspöki körlevelek, levéltári források – történő összevetéshez.

12 A püspökség területén harminc város lakosainak száma haladta meg a 10 ezer főt. Ezek a következők voltak: Kecskemét, Pestszenterzsébet, Újpest, Kispest, Hódmezővásárhely, Rákospalota, Szolnok, Kiskunfélegyháza, Cegléd, Szentes, Pestszentlőrinc, Kiskunhalas, Nagykőrös, Mezőtúr, Csongrád, Vác, Kiskundorozsma, Kiskunmajsa, Abony, Hatvan, Soroksár, Rákosszentmihály, Vecsés, Monor, Lajosmizse, Sashalom, Tiszaföldvár, Pestújhely, Nagykáta, Gödöllő. VHK 1933./3./1171.

13 A regisztrált egyesületek a következők: *Katolikus Egylet*, *Urak Mária Kongregációja*, *Foederatio Americana*, *Katolikus Legényegylet*, *Keresztény Munkás Egylet*, *Férfitársa*, *Katolikus Népszövetség*, *Szent Ferenc Harmadrendje*, *Felső-Szentkirályi Katolikus Olvasókör*, *Katolikus Egyházi Énekkar*, *Felsőkereskedelmi Főiskola Mária Kongregációja*, *Katolikus Temetkezési Egyesület*, *Katolikus Nővédelmi Misszió*, *Katolikus Leány Club*, *Urinők Mária Kongregációja*, *Katolikus Leánykörök*, *Szent Ágnes Mária Kongregáció*, *Sarlós Kongregáció*, *Felsőkereskedelmi Leányiskola Mária Kongregációja*, *Polgári Leányiskola Kongregációja*, *Máriavárosi Népmiszió*, *Jézus Szíve Társulat*, *Oltáregylet*, *Szívőárda*, *Szaleziánus Oratórium*, *Máriavárosi Templomépítő Bizottság*, *Eucharisztikus Gyermekszövetség*. Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes polgári cím- és névtára az 1927. évre. Szerk. Bodócs Gyula. Kecskemét, 1927. 194–195.

14 Az 1894-ben alakult egyesület rövid történetét egy kecskeméti ügyvéd írta meg 1921-ben. *Jámbor József*: A kecskeméti Katolikus Egylet Története, 1894–1920. Kézirat. Kecskemét, 1921.

ciója, a *Katolikus Legényegylet*,¹⁵ a *Keresztény Munkásegylet*, a *Foederatio Americana*, a *Katolikus Nővédelmi Misszió*, a *Szent Ágnes Leány Klub*, valamint az *Egyházi Énekkar*.¹⁶ A vizsgált harminc település közül Kecskeméten kívül tíz városban – Kiskunfélegyháza (2 plébánia), Vác (2 plébánia), Cegléd, Kispeszt, Újpest, Szolnok (2 plébánia), Hatvan, Nagykáta, Szentes és Monor – haladta meg a statisztikában rögzített egyesületek száma a tízet. Öt városban – Hódmezővásárhely, Pestszentlőrinc, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Pestszenterzsébet – kilenc egyesület működéséről számolnak be a kimutatások, tizenegy településen mozgott az egyesületek száma öt és tíz között, és négy városban maradt öt alatt.

A vizsgálat alapján a legelterjedtebb egyházmegyei szervezeteknek a hitbuzgalmi egyesületek bizonyultak.¹⁷ A *Mária Kongregáció* férfi, női, fiú és lány csoportjai az egyházmegye 24 nagyobb városában működtek, az elemi iskolások szívgárdái 19, a Jézus Szíve-tiszteletet terjesztő egyesületek 16, az *Oltáregylet*¹⁸ és a *Credo* 14, míg a *harmadrendek* – nagy részük a ferencesek szervezésében – 10 településen voltak jelen. A Hanauer által szorgalmazott *Hitterjesztési Egyesület* működését mindössze a kispeshti, a kiskunfélegyházi és a gödöllői plébánia statisztikája említi. A következtetést alátá-

15 A kecskeméti *Katolikus Legényegylet* szintén 1894-ben alakult. Az egyesület negyvenéves (1894–1934) története kéziratban Farkas László ny. kecskeméti plébános forrásgyűjteményében maradt fenn.

16 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára. V. Kecskemét th. jogú város. Szerk. Csátár István–Oláh György–Dr. Hovhannesian Eghia. Bp., 1939. 43.

17 A statisztikai kimutatás szerint az említett egyesületek az egyházmegye következő 10 ezer feletti lakosságú településein voltak jelen: *Mária Kongregáció*: Pestszenterzsébet, Kispeszt, Hódmezővásárhely, Rákospalota, Szolnok, Kiskunfélegyháza, Cegléd, Szentes, Vác, Pestszentlőrinc, Kiskunhalas, Mezőtúr, Csongrád, Kiskundorozsma, Hatvan, Rákosszentmihály, Vecsés, Monor, Lajosmizse, Sashalom, Pestújhely, Nagykáta, Gödöllő, Kecskemét. *Szívgárda*: Kispeszt, Hódmezővásárhely, Rákospalota, Kiskunfélegyháza, Szentes, Vác, Kiskunhalas, Nagykőrös, Mezőtúr, Csongrád, Kiskunmajsa, Rákosszentmihály, Vecsés, Monor, Lajosmizse, Sashalom, Pestújhely, Nagykáta, Kecskemét. *Oltáregylet*: Pestszenterzsébet, Kispeszt, Kiskunfélegyháza, Vác, Kiskunhalas, Nagykőrös, Kiskundorozsma, Kiskunmajsa, Abony, Hatvan, Monor, Tiszaföldvár, Gödöllő, Kecskemét. *Credo*: Újpest, Szolnok, Szentes, Vác, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Hatvan, Rákosszentmihály, Vecsés, Monor, Lajosmizse, Sashalom, Pestújhely, Nagykáta. *Katolikus Népszövetség*: Pestszenterzsébet, Kispeszt, Hódmezővásárhely, Rákospalota, Kiskunfélegyháza, Szentes, Csongrád, Kiskunmajsa, Abony, Hatvan, Vecsés, Nagykáta, Kecskemét. *Harmadrend*: Pestszenterzsébet, Rákospalota (szerviták), Szolnok, Kiskunfélegyháza (ferencesek), Szentes (ferencesek), Kiskunmajsa, Abony (ferencesek), Nagykáta (ferencesek), Kecskemét (ferencesek). *Rózsafüzér Társulat*: Kispeszt, Szolnok, Kiskunfélegyháza, Pestszentlőrinc, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Abony, Hatvan, Vecsés, Pestújhely. *Katolikus Legényegylet*: Pestszenterzsébet, Szolnok, Pestszentlőrinc, Kiskunhalas, Csongrád, Kiskunmajsa, Hatvan, Monor, Kecskemét. *Katolikus Kör*: Pestszenterzsébet, Kispeszt, Hódmezővásárhely, Rákospalota, Szolnok, Kiskunfélegyháza, Cegléd, Szentes, Vác, Pestszentlőrinc, Kiskunhalas, Mezőtúr, Csongrád, Kiskundorozsma, Hatvan, Rákosszentmihály, Vecsés, Monor, Lajosmizse, Sashalom, Pestújhely, Nagykáta, Gödöllő, Kecskemét. *Cserkészek*: Szentes, Vác, Pestszentlőrinc, Nagykőrös, Csongrád, Rákosszentmihály, Monor, Pestújhely, Nagykáta. *Jézus Szíve Társulat és Jézus Szíve Szövetség*: Rákospalota, Cegléd, Nagykőrös, Kiskunmajsa, Vecsés, Monor, Sashalom, Nagykáta, Kispeszt, Szolnok, Kiskunfélegyháza, Pestszentlőrinc, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Abony, Hatvan, Vecsés, Pestújhely. Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (Vác; = VPKL) Consotiationes.

18 Hanauer 1926-ban az egyházmegyei oltáregyesületeket egyesítette a budapesti *Központi Oltáregyesülettel*. Azok a plébániai oltáregyesületek azonban, amelyek önállóan tudtak működni, megőrizhették önállóságukat, de problémás esetekben a budapesti központi oltáregylet felé fordulhattak. Működésükről éves jelentést kellett küldeniük a budapesti központnak, valamint az egyházmegyei hatóságnak. Az önálló működésre nem képes szervezetek a budapesti központ fiókegyesületeivé váltak. Tagjaik névsorát, valamint a tagdíjakat a központnak továbbították. A központi Oltáregyesülethez intézett kérvényeket az egyházmegyei hatóság által továbbíthatták. A püspök az egyházmegyei oltáregyesületi ügyek előadójává Podhorányi Józsefet nevezte ki, aki a váci *Oltáregyesület* igazgatója volt. VHK 1926./9./4764.

masztják a püspöki körlevelek, amelyek az összes plébánia összevetésében a *Szívárdát*, a *Mária-kongregációt*, a *Credót*, valamint a *Rózsafüzér Társulatot* említik legelterjedtebb egyházmegyei egyesületként.¹⁹

A társadalmi célú egyesületek közül a fénykorát az első világháború előtt élő, a katolikus társadalmi rend előmozdításáért küzdő *Katolikus Népszövetség* 13 plébánián működött, a cserkészlet pedig 9 plébánián szerveződött meg. A vizsgált települések közel egyharmadán (9 plébánia) alakultak meg a *Katolikus Legényegyletek* helyi szervezetei, a katolikus leányklubok és a női szervezetek. A KLOSZ működése azonban csak a kiskunfélegyházi plébánia kimutatásában szerepel. Az *Emericana*, a katolikus egyetemi és főiskolai ifjúság szervezete Szentesen, Vácott, Kecskeméten, Lajosmizsén és Vecsésen működött. Szociális célokért színre lépő egyesületnek tekinthető az Abonyban és Kecskeméten szervezkedő *Katolikus Munkásegylet*, a kiskunfélegyházi *Katolikus Gazdaleány Egylet*, a váci *Katolikus Gazdakör*, valamint a vecsési *Szociális Misszió*. A kulturális céllal megalakuló egyesületek közül a 9 településen működő *Katolikus Körök*,²⁰ valamint a különböző önképző egyletek, énekkarok említendők.

A statisztikai kimutatások érdekessége, hogy a püspöki körlevelek által többször is nagyra értékelt karitátszint mindössze a monori és a tiszaföldvári plébánia kimutatása említi, pedig a húszas–harcas évek fordulóján Magyarországon is kibontakozó gazdasági világválság következtében előtérbe került tevékenységük.²¹ A következő években a plébániai statisztikák szerint sikerült a nyomor elleni küzdelemben nagyobb erőket mozgósítani, részben a szerzetesrendek és az egyesületek szélesebb körű bevonásával.²² A karitatív célokat szolgáló *Szent Vince Egylet* az említett települések közül – a statisztika szerint – csak Vácott működött.

Összességében megállapítható, hogy az egyházmegyei egyesületi élet a harmincas évek elején a legnagyobb plébániákon jelentős mértékben az egyház belső életének részét képező, a hitélet fellendítését célzó hitbuzgalmi kereteken belül zajlott.²³ Jelen-

19 VHK 1932./4./1455.

20 A *Katolikus Kör* hétköznapijaihoz lásd: Milleniumtól millenniumig. A ceglédi Szent Kereszt templom és egyházközség élettörténete a XX. században. Szerk. Kiszél Mihály. Cegléd, 2001. 81–88., 189–192.

21 A szegénygondozás tekintetében jelentős eredményeket értek el Kecskeméten, Nagykátán, Halason, Pestszentlőrincen, Pesterzsébeten, Kunszentmiklóson, Cegléden, Felsőgödön, Hódmezővásárhelyen, Kiskunmajsán, Kispesten és Szentesen. VHK 1931./5./2478.

22 Kecskeméten és Szolnokon a szegénygondozó nővérek, Vácott pedig az irgalmasnővérek vezették a helyi karitátszint. A legtöbb plébánián a szegénygondozást az egyesületek és a harmadrendek látták el. Tevékenységükről pozitív visszajelzések érkeztek Abony, Alag, Cegléd, Gödöllő, Hódmezővásárhely, Irsa, Isaszeg, Kakucs, Kecskemét, Kerekegyháza, Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa, Nagykáta, Nagykőrös, Örkény, Palotás, Pusztaszer, Romhány, Tura, Üllő és Vecsés településeiről. VHK 1932./4./1455.

23 A Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban számos egyházmegyei egyesület létezéséről maradt fenn írásos dokumentum. Az iratanyag azonban meglehetősen foghíjas, az egyesületek többségénél mindössze az Egyházmegyei Hatósághoz jóváhagyásra továbbküldött alapszabály, vagy egy-két jegyzőkönyv maradt fenn. A két világháború közötti időszak vonatkozásában jelentősebb – több forrást tartalmazó – iratmennyiség a következő egyesületekről és szerzetesrendekről található. *Szerzetesrendekhez köthető társulatok*: Szociális Testvérek Társasága, Szociális Missziós Társulat, Szent Skolasztika Obláta Szövetség, Szent Ferenc Harmadrend. *Papi és missziós egyesületek*: Hitterjesztés Egylet, Kláver Szent Péter Társaság, Unio Cleri Pro Missionibus. *Hitbuzgalmi egyesületek*: Oltáregylet, Váci Oltáregylet, Eucharisztikus Gyermekszövetség, Eucharisztikus Papi Társulat, Jézus Szent Szíve Társulat, Jézus Szent Szíve Szövetség, Jézus Szent Szíve Tiszteletörtség, Szentháromság Társulat, Szent Család Társulat. *Gyermek egyesületek*: Jézus Szent Gyermekége, Kispesti Szent Alajos Társulat, Országos Magyar Gyermekvédő Egylet. *Ifjúsági férfi egyesületek*: KALOT, Kiskunfélegyházai Katolikus Legényegylet, Magyarországi Katolikus Legényegyletek Országos Szövetsége, Országos Központi Katolikus Legényegylet,

több változás csak a harmincas évek második felében az *Actio Catholica*, valamint ehhez kötődően a hivatásrendi alapon szerveződő KALOT és KALÁSZ egyházmegyei megjelenésével következett be, ami a váci egyházmegyében is új lendületet adott a katolikus társadalmi szervezkedésnek.

SZOCIÁLIS MOZGALMAK – A KALOT, AZ EMSZO ÉS A KALÁSZ EGYHÁZMEGYEI SZERVEZKEDÉSE

Az iparos tanoncok, segédek és gyári munkások vallásos és társadalmi szervezésével a 19. század második fele óta a katolikus legényegyletek foglalkoztak. A harmincas évek elejétől a gazdasági válság és az annak következményeként fellépő társadalmi feszültségek hatására a baloldali mozgalmak figyelme az ifjúság felé terelődött, ami mobilizálta a katolikus egyház vezetését is.²⁴ A legényegyletek tevékenységét ugyanis kiterjesztették az addig szervezetileg elhanyagolt agrárifjúságra. A püspöki kar az 1936. évi őszi konferenciáján az *Actio Catholica* javaslatára az iparos-, kereskedő-, munkás- és agrárifjúság központi szervezetévé tette a *Magyarországi Katolikus Legényegyletek Országos Szövetségét*, amelyen belül három főtítkárságot állítottak fel. Az iparos- és kereskedőifjúsággal az *Országos Központi Katolikus Legényegylet* régi főtítkársága, a munkásfiatalokkal a *Katolikus Ifjak Országos Egyesülete* (KIOE) foglalkozott, az agrárifjúság szervezését pedig a *Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Titkársága* (KALOT) végezte.

Legényegyletek a váci egyházmegye területén a 19. század vége óta működtek.²⁵ Országos viszonylatban is jelentősnek számított a száz feletti tagsággal rendelkező kecskeméti, váci, szolnoki, pestszentlőrinci és újpesti²⁶ egyesület. A harmincas évek közepére alig volt az egyházmegyének olyan iparosodottabb városa, ahol ne alakultak volna meg a katolikus iparos- és kereskedőifjúság helyi szervezetei. Az 1944-es esztendőben 30 legényegylet működött az egyházmegye területén, melyek taglétszáma 50 és 60 között mozgott. A püspökség óriási kiterjedése miatt – a pécsi püspökségtől vagy az egri érsekségtől eltérően – a legényegyletek helyi koordinálására nem hoztak létre egyházmegyei központot. Az egyházmegye déli városainak – Kecskemét, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kiskunfélegyháza, Mezőtúr, Csongrád, Szentes –, a Kiskunságnak, valamint a csanádi

Pestszenterzsébeti Katolikus Legényegylet, Újkécskei Katolikus Legényegylet, Újpesti Katolikus Legényegylet, Váci Katolikus Legényegylet, Váci Reménység Egyesület. *Munkásegyséletek*: Keresztény Munkásifjak Országos Szövetsége. *Ifjúsági egyesületek*: Katolikus Ifjúsági Egyesületek, Kispesti Katolikus Ifjúsági Kör, Magyar Cserkészszövetség, Újszászi Katolikus Ifjúsági Egyesület. *Leányegyletek*: Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetsége, Katolikus Leánykörök Szövetsége, KALÁSZ. *Katolikus olvasóköri*: Kecskeméti Katolikus Egylet, Rákospalotai Katolikus Kör, Újpesti Katolikus Kör. *Női egyesületek*: Hódmezővásárhelyi Római Katolikus Nőegylet, Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, Magyar Katolikus Nőegyséletek Országos Szövetsége, Országos Katolikus Nőszövetség, Országos Stefánia Szövetség. *Férfi egyesületek*: Credo Egyesület. *Tanítók egyesületei*: Katolikus Középiskolai Tanár Egyesület, Magyarországi Katolikus Tanítóegyséletek Országos Szövetsége, Országos Katolikus Szövetség, Római Katolikus Hittanárók és Hitoktatók Országos Egyesülete. *Karitatív egyesületek*: Katolikus Caritas. VPKL Consotiationes.

24 Vö.: *Molnár István*: Katolikus szociális mozgalmak az 1930-as évek elejétől 1944-ig különös tekintettel a váci egyházmegyére. Szakdolgozat. Kézirat. 1989. 82.

25 *Molnár I.*: i. m. 91.

26 Az újpesti legényegylet történetéről: *Gergyessy László*: Beszámoló az újpesti katolikus legényegylet 50 éves működéséről. Bp., 1941.

egyházmegyének az egyleteit az ún. délvidéki titkár igyekezett összefogni. A Szolnok környéki egyletek munkáját az alföldi, míg a népesebb tagsággal rendelkező Budapest környéki – újpesti, kispesti, pestszentlőrinci, pestszenterzsébeti, rákoshegyi, vecsési, ül-lői, váci – legényegyletek tevékenységét a pestkörnyéki titkár hangolta össze.

Az egyház számára nehezen elérhető társadalmi csoportot jelentett a tanoncok és munkásfiatalok rétege. A jezsuita Elsasser Gyula 1921-ben egyetemista kongreganisták segítségével megalapította a *Keresztény Ifjak Országos Egyesületét* (KIOE), amely 32 csoportban kezdte meg a működését. A kezdeményezés azonban vidéken nem tudott igazán gyökeret verni. A püspöki kar 1936-ban mégis ezt a szervezetet bízta meg a munkásfiatalok szervezésével az egyházközség keretein belül. Egyesületeibe 17 és 25 éves koruk között léphettek be a munkásfiatalok. Céljuk a tagság vallásos, nemzeti és szociális nevelése volt, és igyekeztek szórakozási lehetőségeket is biztosítani. A taglétszám emelkedett, 1942-ben 28 budapesti, 17 pestkörnyéki és 75 vidéki csoportban 6000 tag tevékenykedett.

A korszak legnagyobb hatású tömegmozgalmává kétségkívül a *Katolikus Agrárfiú-sági Legényegyletek Országos Titkársága*²⁷ (KALOT) nőtte ki magát. A korszakban a szervezethez szemponjtából fehér foltnak számító, tradicionálisan vallásos parasztfiú-ság körében látványos sikereket aratott. Ennek jelentősége különösen annak tudatában nem lebecsülendő, hogy a baloldali és szélsőjobboldali mozgalmak is a társadalomnak ebben a rétegében igyekeztek befolyásukat érvényesíteni.²⁸

A KALOT már 1937-ben elkezdett szervezkedni a váci egyházmegye területén. Hanauer püspök az Actio Catholica 1937/1938. évi munkaprogramjához kapcsolódóan írta elő a helyi szervezetek megalakítását. A szervezőmunka megkönnyítése érdekében a KALOT a megyéspüspöktől kérte Négyessy Kálmán jakabszállási lelkész kinevezését a környék legényegyleteinek szervezésére, aminek a megyéspüspök eleget tett.²⁹ Az agrárfiú-sági mozgalom egyházmegyei zászlóbontását 1937-től Hanauer anyagilag is támogatta.³⁰ Az egyházmegye plébániáin legénytanfolyamokat tartottak, melyek a vezetésre alkalmas falusi ifjak képzését kívánták elősegíteni.³¹ Cegléden 1938 januárjában 86 parasztfiatal vett részt vezetőképző gyűlésen.³² Az agrárfiú-sági legényegyletek néhány év alatt az egész országban óriási népszerűsége tettek szert. Az egyházmegye területén az új alapítások mellett régi legényegyletek, gazdakörök is csatlakoztak a KALOT-hoz.

27 KALOT (Katolikus Agrárfiú-sági Legényegyletek Országos Titkársága, majd később Testülete): A szervezet 1935-ben indult, és kezdetben titkárságként fogta össze a földmunkás legényegyleteket. Elsősorban a törpe- és kisbirtokosok, valamint a nincstelen parasztnak összefogására és érdekvédelmére törekedett, többek között a földreform követelésével. A KALOT helyi szervezetének egyházi elnöke mindig pap volt, míg világi elnökét a földművesek közül választották. Fővédnöke a mindenkori megyéspüspök volt. A látványos sikereket követően 1940-ben kivált a *Magyarországi Katolikus Legényegyletek Országos Szövetségéből*, és nevét *Katolikus Agrárfiú-sági Legényegyletek Országos Testületére* változtatta. Magyar katolikus lexikon. VI. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Szent István Társulat, Bp., 2001. 89–93.

28 A KALOT országos történetéhez: *Balogh Margit*: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1998.

29 *Molnár I.*: i. m. 115.

30 A váci főpásztor 1937-ben 300, 1938-ban 2000, 1940-ben 2000 pengőt ajánlott fel a KALOT szervezésére. Vö.: *Molnár I.*: i. m. 115–116.

31 VHK 1937./7./5436.

32 VPKL Consotiationes, 7/1939.

A szervezet hamarosan olyan terebélyessé vált, ami szükségessé tette egyházmegyei szintű koordinációját. P. Kerkai Jenő több egyházmegyét – köztük a vácit is – felkeresett, igyekezett alkalmas emberek találni a legényegyletek összefogására. A Hanauernél tett látogatása alkalmával Kovács Sándor kecskeméti plébános³³ javasolta egyházmegyei KALOT-igazgatónak, mivel igen gazdag tapasztalatokkal rendelkezett a szervezőmunka területén, és jelentős eredményeket tudott felmutatni a kecskeméti parasztfiatalok összefogásában.³⁴ Kovács plébános kezdetben egyáltalán nem szimpatizált a KALOT-tal, sőt igen feszült volt a viszonya Kerkai páterrel. A kérést azonban P. Nagy Töhötöm, a KALOT országos főtitkára levélben is megismételte. Hanauer püspök végül kinevezte Kovácsot a KALOT egyházmegyei igazgatójává, a titkári feladatok ellátására pedig Nyúl Tóth Mihályt, egy középiskolát végzett fiatalembert kért fel. A KALOT-titkárság hamarosan megkezdte működését Kecskeméten. Nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy az egyleti munka ne süllyedjen a műkedvelés szintjére, hanem a tagság lelki, szellemi épülését szolgálja.³⁵ Ebből a célból 5-6 község összefogásával mozgalmi napokat szerveztek, amelyek az agrárfújásági mozgalom eszméit és feladatait ismertették a népes számú hallgatóssággal. A szervezőmunka azonban – tekintettel az egyházmegye nagy kiterjedésére – kezdetben lassan haladt. Még 1940-ben is csak 60 agrárfújásági legényegylet működött a váci püspökség területén, ami a veszprémi egyházmegye 200 egyletével szemben csekélynek tekinthető.³⁶ A működő csoportokról azonban Hanauer elismeréssel nyilatkozott, és a mozgalom terjeszkedését különösen az egyházmegye területének nagy részét kitevő Alföldön szorgalmazta. A papságot is felszólította az agrárfújásági legényegyletek támogatására. „Tudom, hogy az egyesületek sok munkával terhelik a lelkipásztorokat, de a KALOT legtöbbszörre talál a tanítók vagy az arra termelt gazdai fjak között minden helyen megfelelő vezetőket és reánk inkább csak a szemmel kísérés és az erkölcsi támogatás marad. Ennyit azonban szívesen meg kell tennünk, mert ezzel munkatársakat nevelünk a magunk számára és a jövő lelkipásztorainak gondjait is könnyítjük. Különösen is elvárom, hogy ahol a gazdai fjak maguk kívánják a mozgalom helyi szervezeteinek megalakítását, ott ne zárkózzunk el támogatásuktól” – írta körlevelében.³⁷ Kovács Sándor igazgató az eredményesebb munka érdekében KALOT-központokat hozott létre Vácot, Püspökhatvanban, Nagykátán, Szolnokon és Kecskeméten. A központok világi vezetőit az érdi, majd 1943-tól a kecskeméti népfőiskolán képezték ki. 1943 végén harminc pap számára KALOT-lelkigyakorlatot szerveztek. A résztvevő lelkipásztorok vállalták, hogy falusi legények számára hasonló lelkigyakorlatokat tartanak legalább két egyházközségben, előkészítve a terepet a mozgalom számára.³⁸ Az agrárfújásági legény-

33 Kovács Sándor (1893–1972): teológiai tanulmányait a váci szemináriumban végezte, majd egy évig a bécsi Augustineumban tanult. 1917-ben szentelték pappá, majd ezt követően tíz évig szolgált a váci püspöki kúriában. Központi szolgálatát követően 1927-től 1944-ig Kecskemét plébánosa, főesperes, esperes, apát. XII. Pius pápa 1944-ben szombathelyi püspökké nevezte ki. Részt vett a II. vatikáni zsinaton, hosszú éven át az Országos Liturgikus Bizottság elnöke volt. A szombathelyi egyházmegye honlapja: <http://www.martinus.hu/megyespuspokok/5043/kovacs-sandor-1944-1972> (A letöltés ideje: 2014. november 14.)

34 P. Nagy Töhötöm 1939. március 3-án írt levele Hanauer Á. István váci püspöknek. VPKL Consotiationses, KALOT, 1868/1939.

35 Vö.: *Molnár I.*: i. m. 117.

36 Vö.: VPKL Consotiationses, KALOT, 6907/1939.; VPKL, AC, 744/1941.; *Molnár I.*: i. m. 117.

37 VHK 1941./4./1647.

38 VPKL AC, 6821/1943.

egyletek működését Pétery József püspök,³⁹ Hanauer utóda is támogatta. A második világháborút követően azzal kívánta előmozdítani tevékenységüket, hogy az egyházmegye esperesi kerületeinek élére külön KALOT-lelkiigazgatókat nevezett ki, akik Kovács Aladár tanítóval, a püspökség új KALOT-titkárával és az országos központtal tartották a kapcsolatot.⁴⁰ A lelkiigazgatók feladatát képezte a KALOT munkájának támogatása és szorgalmazása a plébániákon. A második világháborút követő kommunista tényerés azonban a KALOT munkáját is ellehetlenítette, és a szervezetet végül 1946 júliusában a többi katolikus egyesülettel együtt feloszlatták.

Az EMSZO⁴¹ szintén az *Actio Catholica* kezdeményezéséből jött létre a harmincas évek közepén. Az ipari munkásokat felkaroló szakosztályok Budapest közelségének köszönhetően szintén jelen voltak az egyházmegye területén, bár a KALOT és a KALÁSZ népszerűségét és elterjedtségét meg sem közelítették.⁴² Az EMSZO-központ 1943 nyarán kérte Pétery püspököt, hogy Endrey Mihály püspöki titkár⁴³ személyében nevezzen ki egyházmegyei EMSZO-tanácsadót, aminek a püspök eleget tett, de anyagilag nem támogatta a szervezetet. Endrey mellett Kovács Károly karkáplán tevékenykedett az EMSZO körül egyházmegyei titkárként, aki igyekezett felmérni a szervezet tényleges

39 Pétery József (1890–1967): középiskolai tanulmányait a ciszterciak egri főgimnáziumában végezte, majd papnövendéknek jelentkezett az Egri Főegyházmegyébe. Teológiát Innsbruckban tanult, ahol 1914-ben doktorált. 1912-ben szentelték pappá. 1914–1938-ig az egri szeminárium prefektusa, majd spirituális, közben több teológiai tárgyat tanít. Szemináriumi munkája mellett újságot szerkeszt, katolikus egyesületeket irányít. 1928–1942-ig egri kanonok és a főszékesegyház plébánosa. XII. Pius 1942-ben nevezi váci püspökké. 1953-ban a kommunista hatalom a Borsod megyei Hejcére internálja, ahol élete hátralévő idejét tölti. Életéről bővebben: *Lénár Andor: Az út Hejcére – Pétery József (1890–1967) váci püspök életútja és meghurcoltatása a kommunista diktatúrában*. In: *Egyn és nemzet Európa történelmében*. Szerk.: Strausz Péter–Zachar Péter. Heraldika, Bp., 2009. 79–121.

40 VHK 1946./1./387.

41 EMSZO (Egyházközségi Munkásszakosztály): Az egyházközségek keretében működő szervezet, melynek célja a munkásság támogatása, erkölcsi, keresztény, hazafias nevelése és érdekvédelme volt. 1937-ben jött létre. 1940-ben 413 csoportjának 15051 tagja volt. Budapesten elvileg minden plébánián, vidéken 63 helyen működött. Magyar katolikus lexikon. III. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Szent István Társulat, Bp. 1997. 929.

42 Az EMSZO 1941. évi jelentése szerint a váci egyházmegye területén 18 szakosztály működött. A dokumentum a következőképpen adja meg a szakosztályok egyházmegyei létszámát: Esztergom (a főváros nélkül): 7, Kalocsa: 1, Eger: 2, Győr: 7, Pécs: 6, Székesfehérvár: 8, Szombathely: 4, Vác: 18, Veszprém: 5, Csanád: 3, Kassa: 1, Nagyvárad: 1, Rozsnyó: 4, Szatmár: 2, Erdély: 5, Pannonhalma: 1, Budapest: 49. Az EMSZO szervezkedése tehát nagy mértékben Budapestre és a főváros környékére koncentrált. VPKL Consotiationes, EMSZO, 3297/1941.

43 Endrey (Eipel) Mihály (1905–1977): a váci piarista gimnáziumban folytatott tanulmányai után a Váci Egyházmegye kispapjaként az innsbrucki jezsuita egyetem hallgatója lett. Teológiai tanulmányainak végzetével doktori címet szerzett. 1928-ban szentelték pappá, majd 1928–1930-ig a váci Szent József Intézetben, 1930-tól pedig a szemináriumban volt hitoktató és prefektus. 1936-tól Hanauer püspök titkára, de központi szolgálata mellett Vácott és Sződligeten végzett lelképásztori munkát. 1941-től az egyházmegye elemi iskoláinak főtanfelügyelője lett. 1943–1944-ig szerkesztette a Pétery püspök által alapított Vácegyházmegyei Papok Közlönyét. 1946-tól kanonok, majd 1948-tól az Actio Catholica országos igazgatója lett. XII. Pius pápa 1950-ben egri segédpüspökké nevezte ki. 1957-től speciális delegátusként az esztergomi főegyházmegye irányítója teljes m. egyéppüspöki jogkörrel. 1958-ban felmentését kérte és a Szob környéki Vámosmikolán élt öt évig. 1972-ben VI. Pál pápa pécsi segédpüspökké nevezte ki, majd 1975-ben, súlyos betegen váci püspök lett. Szolgálat (1977) 4. sz.; Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. Javított, átdolgozott kiadás. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Magyar Elektronikus Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03609/03757.htm> (A letöltés ideje: 2014. augusztus 5.)

erejét és taglétszámát.⁴⁴ Megállapította, hogy a váci püspökség területén 12 szervezet működött 528 taggal a következő településeken: Kispest, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscaba, Rákoskeresztúr, Rákospalota, Újpest, Kunszentmiklós, Lőrinci, Mindszent, Szolnok, Zagyvaszántó. Gödöllőn szintén létrejött egy szakosztály, de tagjainak nagy része bevonult katonának, így működését átmenetileg szüneteltette. Kecskeméten egy *Katolikus Munkásegylet* nevű szervezet működött az EMSZO keretén belül. Az egyik legjelentősebb EMSZO Újpesten szervezkedett, ahol nagyszabású kultüresteket rendeztek, majd 1941-ben Munkásotthon, 1942-ben pedig Munkásfőiskolát avattak.⁴⁵ Lőrinciben a cukorgyári munkások által alakított helyi szervezet 1939-ben 30 százalékos béremelést harcolt ki. A kispesti EMSZO viszont igen nehezen találta meg a helyét a túlszervezett helyi katolikus társadalomban. Hangneme és harsány programja miatt idegenkedve fogadták zászlóbontását. Beilleszkedését követően pedig tevékenysége csupán kultürestek és kirándulások szervezésére redukálódott. Az eredmények mellett a karkáplán azt is rögzítette, hogy az EMSZO 1943–44-ben csökkenő taglétszámot és aktivitást mutatott. A szakosztályokra kétségkívül csapást jelentettek a megszoruló katonai behívók is. Sorsát a Szálasi-kormány feloszlató rendelete pecsételte meg.

A katolikus női társadalom már a századfordulót követően a túlszervezettség jeleit mutatta.⁴⁶ A nőmozgalom összefogására 1918-ban létrehozták a *Katolikus Nők Országos Szövetségét*, amely 1923-tól *Magyar Katolikus Nőegyletek Országos Szövetsége* néven működött tovább. A húszas években a szövetség igyekezett helyi szervezeteket kiépíteni, illetve a már működő egyesületek tevékenységét összehangolni. A törekvés vidéken, különösen a váci egyházmegyében igen sikeresnek bizonyult.⁴⁷ Újpesten 1921-ben 600 fővel, Szentesen 1922-ben 270 fővel, Pécelen 1922-ben 240 fővel, Szolnokon pedig 1926-ban 404 fővel alakultak meg a szövetség helyi szervezetei. Rákosligeten, Kecskeméten és Kiskunfélegyházán a már meglévő női egyesületek jelezték felvételi kérelmüket a szövetségbe. A helyi egyesületek tagsága általában középosztálybeli hölgyekből állt, és tevékenységük a hitélet elmélyítésére, a szegények támogatására irányult. A 110 fős hatvani szervezet számolt be arról egyedülként, hogy tagjai között egyszerűbb származásúak is találhatók. A szövetség a harmincas évek végén 13 országos jellegű szervezetet fogott össze 1844 tagegyesülettel. Tevékenysége azonban inkább a reprezentatív megnyilvánulásokra, valamint a nemzetközi katolikus nőmozgalommal való kapcsolat-tartásra, sajtótevékenységre, alkalmi kiadványok készítésére korlátozódott.

A szövetség működése a hitéleti, a leányvédelmi, az ifjúsági, a szociál-karitatív, a szociálpolitikai, a szervező, a külügyi és a háztartás-gazdasági bizottságokban zajlott, amelyek közül a harmincas évek végére az ifjúsági bizottság vált a legjelentősebbé. A katolikus leányifjúságot a *Katolikus Leányok Országos Szövetsége* (KLOSZ) igyekezett összefogni, majd az évtized második felében csatlakozott hozzá a hivatásrendi alapon álló *Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetsége* (DL), valamint a *Katolikus Leánykörök Szövetsége* (KALÁSZ). A KLOSZ nem tudott a váci egyházmegyében jelentős tényezővé válni. Ezzel szemben az iparban és kereskedelembe dolgozó leányok katolikus szervezését végző DL-nek számos szervezete jött létre az egyházmegyében, amelyek azonban a Budapest környéki iparvárosokban – Újpest, Kispest, Pesterzsébet,

44 VPKL AC, 2159/1944.

45 *Molnár I.*: i. m. 132–133.

46 *Molnár I.*: i. m. 34–35.

47 Uo., 39–40.

Pestlőrinc –, valamint a dél-alföldi nagyvárosokban – Csongrád, Kiskunfélegyháza, Szentes, Hódmezővásárhely – koncentráálódtak. A negyvenes évek elején új egyesületek jöttek létre Vácott és Szolnokon, majd Pétery püspök Bencze Lajos esperes személyében egyházmegyei titkárt is kinevezett a mozgalom helyi koordinálására.⁴⁸ Az említett nőmozgalmak alapvetően a városi középosztálybeli leányok és nők szervezését tekintették céljuknak. A KALOT-hoz mérhető eredményességet azonban leginkább a falusi leányok szervezését végző KALÁSZ⁴⁹ tudott felmutatni.

A KALÁSZ-t Shvoy Lajos székesfehérvári püspök ajánlotta Hanauer figyelmébe. A leánykörök központi szervezése Luczenbacher Rita vezetésével ugyanis a fehérvári egyházmegyében kezdődött.⁵⁰ A szervezkedés hamarosan országos méretűvé növekedett. A leánykörök mozgalma kezdetben a *Magyar Katolikus Nőszövetség* Faluszervező Irodája keretében működött. Az iroda egyik munkatársaként dolgozott a 23 éves Illésy Mária tanárnő, a mezőtúri katolikus kántortanító lánya, aki már jelentős tapasztalatokkal rendelkezett a leányifjúság szervezésében. Shvoy püspök őt ajánlotta Hanauer figyelmébe a KALÁSZ egyházmegyei kiépítése kapcsán. Kérte a váci püspököt, hogy vegye pártfogásába a kibontakozó leánymozgalmat.

A szervezés a váci egyházmegye területén a megyéspüspök megbízásából végül 1939 novemberében kezdődött az említett Illésy Mária és Kutassy Margit nőgrádi tanítónő vezetésével.⁵¹ A főpásztor körlevélben szólította fel a papságot a szervezkedés támogatására.⁵² „Meggyőződve a mozgalom időszerűségéről és falusi leánynevelésünkben szinte nélkülözhetetlen szolgálatainak fontosságáról, kérem a főtisztelendő papságot, hogy a KALÁSZ mozgalmat fölkarolni, támogatni és munkáját mindenben támogatni szíveskedjenek”⁵³ – írta. A válságos és nehéz időben különösen szükségesnek tartotta, hogy az ifjúságot az egyház és a haza szolgálatába állítsák, különben „más fürgébb, de annál veszélyesebb áramlatok befolyásolják őket és még kialakulatlan lelküket”. A főpásztor nyilván a munkás- és nyilas mozgalmakra, illetve más, a korban divatos szélsőjobboldali áramlatokra gondolt. Vallotta, hogy mivel Magyarország agrárállam, ezért a magyar katolicizmus jövője jelentős mértékében függ a falusi földműves és gazda leányoktól, akiket fel kell készíteni az édesanyjai, házastársi hivatásra. A KALÁSZ a falu és a város iskolát elhagyott vagy kijárt leányifjúságát kívánta leánykörökbe szervezni. A főpásztor felszólította egyházmegyeje lelkipásztorait, hogy ahol már van valamilyen leánycsoport – hitbuzgalmi egyesület, kongregáció, *Jézus Szíve Szövetség* –, az külső jellegének meg-

48 Uo., 63–64.

49 KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége): A Szövetséget Luczenbacher Rita és Stettner Andrea alapították 1935–36-ban. Célja a falusi lányok keresztény és nemzeti szellemű nevelése, művelődésük megszervezése és családjainak hivatásra való felkészítése. Közvetlen vezetőik világiak voltak. Kezdetben a *Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetségének* keretén belül működtek, majd 1939-től jogilag különálló szervezetként kapcsolódtak a Szövetséghez. Vö.: Magyar katolikus lexikon. VI. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Szent István Társulat, Bp., 2001. 364.

50 Shvoy Lajos 1938. február 11-én Hanauernek írt levele. VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 6073/1943.

51 VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 6241/1939. A KALÁSZ ezzel párhuzamosan megkezdte működését a győri, a szombathelyi, a nagyváradai és a szegedi egyházmegyében is. Vö.: Shvoy székesfehérvári püspök 1940. február 27-i levele Hanauernek. VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 6073/1943.

52 VPKL Consotiationes, KALÁSZ 6241/1939.

53 VHK 1940./5./4500., 1939./11./6081. A KALÁSZ alapszabályában rögzítette, hogy a már meglévő leányköröket, falusi leányegyesületeket – legyen az Jézus Szíve Szövetség, Mária Társulat vagy kongregáció – kívánja önállóságuk épségben tartásával összefogni. Vö.: *Molnár I.*: i. m. 67.

tartásával az egységes egyházmegyei munka érdekében csatlakozzon a leánykörü mozgalomhoz, és vegye át annak munkatervét.

Az 1940-es esztendő a szervezőmunka jegyében telt, az év végére 130 leánykör működött a püspökség területén. A siker nagymértékben Illésnek volt köszönhető, aki rendületlen lelkesedéssel, fáradhatatlanul járta az egyházmegyét, levelezett, körleveleket osztott szét és előadásokat tartott.⁵⁴ A tanárnő 1940 februárjában a szolnoki főesperességet, majd márciusban a kiskunsági főesperességet igyekezett bejárni. Tapasztalatait két jelentésben foglalta össze a főpásztor számára.⁵⁵ Plébániai látogatása előtt kérte a plébánost, hogy hívja össze a már esetleg működő leánykört, vagy a szervezésre fogékony leányokat. Illésy mindenekelőtt igyekezett megtalálni a jó női vezetőt. Néhány helyen pap vezette a leánykört. Ez Illésy szerint a lehető legrosszabb megoldás, mivel a nagylányok nevelése női vezetőt igényel, különben a kezdeményezés zátonyra fut. A KALÁSZ legfontosabb célját a tanárnő abban látta, hogy a falusi leányok egyházi vezetés alá kerüljenek, ahol a papság csak ellenőrzi a leánykörök működését. Illésy 1940 januárjában és februárjában a szolnoki főesperesség területén 37 községben fordult meg. Minden településen gyűlést tartott először édesanyák, majd leányok részére. A helyi vezetőnek kezébe adta a *Tarisznyát*, a KALÁSZ kiadványát, aminek alapján vallásos, kulturális és gazdasági előadásokat tarthattak, dalokat, játékokat taníthattak. Ajánlotta a vezetőknek a főző-, varró- és kézimunka-tanfolyamok szervezését, mivel meg kell tanítani a leányokat dolgozni, és fel kell őket készíteni arra, hogy jó édesanyák és ügyes feleségek legyenek. Véleménye szerint, ha csak a vallásos nevelést hangsúlyoznák, akkor a leánykör nem lenne túlságosan vonzó. Mindezt bizonyítják a hitbuzgalmi egyesületek és kongregációk, ahol a fiatalok nem kapják meg az életük minden vonatkozására kiterjedő gyakorlati – és mellette katolikus irányítást. Éppen ezért ide csak néhányan iratkoznak be. Tapasztalata szerint a falvakban a kongregációk általában vénlányokból állnak, ami elrettenti a fiatalokat.

Illésy 1940 februárjában és márciusában a kiskunsági főesperességben folytatta körútját, azonban az időjárási viszonyok több plébánia meglátogatását lehetetlenné tették. A nevelőmunka alaposságának érdekében az országos központtal egyetértésben felhívta Hanauer püspök figyelmét arra, hogy a leányköröket általában vezető tanítónők részére vezetőképző tanfolyamot kellene szervezni. Helyszínként Aszódra és egy könnyen megközelíthető alföldi nagyvárosra gondolt. A tanfolyam költségeit, amennyiben a résztvevő számára annak kifizetése problémát okozna, a plébánosoknak kellene vállalni. Hanauer támogatta a kezdeményezést, és az egyházmegye leányvezetői számára két tanfolyamot is szerveztek. Aszódon július 1–9-ig a nógrádi esperesi kerületek számára, majd augusztus 23–30-ig, végül Budapesten a többi négy főesperesség számára. A tanfolyamokra más egyházmegyékből is jelentkezettek. A megadott határidőig azonban igen kevesen

54 Az 1940-es esztendőben az egyházmegye 133 településén fordult meg, 140 előadást tartott, 929 levelet írt és 500 körlevelet osztott szét. VPKL AC, 303/1941. A tanítónő nagyon önzetlenül vetette bele magát a szervezőmunkába. Mikor 1942-ben állami gimnáziumi állást ajánlottak neki, a lehetőséget a KALÁSZ-ra való tekintettel visszautasította. Az egyházmegyétől havonta 25 pengő utazási költséget, valamint 50 pengő tiszteletdíjat kapott, ami igen szerény megélhetést biztosított számára. Klekner Tibor, a KALÁSZ egyházmegyei igazgatóhelyettese, majd Eipel Mihály egyházmegyei igazgató 1942-ben ezért két alkalommal is 500 pengő segélyt kért az Egyházmegyei Hatóságtól Illésy részére. VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 1560/1942.

55 VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 780/1940; VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 1899/1940.

– az egyházmegyéből 6-7 tanítónő – jelezte részvételi szándékát.⁵⁶ Illésy igen fontosnak tartotta a vezetőképzést, mert nélküle a megindult leánykörti szervezkedésből csak „látszat-egyesületesi” lesz. A tanítónő ezért kérte Hanauert, hogy hívja fel a papság figyelmét a kurzusokra. A püspök ennek megfelelően elrendelte, hogy olyan plébániák is küldjenek a tanfolyamokra leendő vezetőket, ahol még nincs megszervezve a leánykör, és ha szükséges, fedezzék a 28 pengős költséget.⁵⁷ A főpásztori felhívás eredményeként a Szent Szív zárdában tartott budapesti tanfolyamon végül húsz leánykörti vezető jelent meg az egyházmegye területéről.⁵⁸ Az előadásokat Halász Pál szegedi plébános, Klekner Tibor püspöki titkár, Neményi Lajos teológiai tanár, Luczenbacher Rita, Stettner Andrea, Künle Teodóra és Illésy Mária tartották. A képzés célja az volt, hogy a vezetők megfelelő szaktudást és anyagot kapjanak leányfoglalkozások tartására. A kurzust háromnapos lelkigyakorlat előzte meg. A tanfolyam az egyesületi élet, a vallásos nevelés, a szociális nevelés témáit érintette.

Az egyházmegyei falusi leányok részére Illésy két leánynap szervezését is magára vállalta. Az egyiket Aszódon, a másikat Mezőtúron tartották az *Alföldi Katolikus Nagygyűlések*, valamint a katolikus napok mintájára. Céljuk a lányok katolikus és népi öntudatának megerősítése. A leánynap közös szentmisével és szentáldozással kezdődött, majd a lányok délelőtt díszgyűlésen vettek részt, ahol a leánykörök beszámoltak az éves munkáról. Délután szabadtéri játékok következtek. A leánynapok igen sikeres kezdeményezésnek bizonyultak, hiszen a mezőtúri eseményen közel 40 plébánia leányifjúsága vett részt.⁵⁹ A kor szelleméhez igazodva a leánynapok szervezésekor is megmutatkozott a felekezeti vetélkedés. Urbán Mihály, a mezőtúri plébános hangsúlyozta, hogy mennyire fontos az esemény által a katolikus egység reprezentálása a református többségű városban.

Illésy Mária mellett Kutassy Margit nógrádi tanítónő tett sokat az egyházmegyei leánykörök megszervezéséért. 1940-ben bejárta a hatvani, ecsegi, alsó-galgavölgyi, felső-galgavölgyi és bujádi esperesi kerületek valamennyi plébániáját és negyven új leánykört hozott létre.⁶⁰ A sikeres szervezőmunka után Hanauer püspök 1940. október 10-én Illésy Máriát a KALÁSZ egyházmegyei titkárává, Kutassy Margitot pedig a székesegyházi főesperesség KALÁSZ-titkárává nevezte ki.⁶¹ Feladatuk az elemi iskolát végzett falusi leányok leánykörökbe szervezése, vezetőik irányítása, tanfolyamok, leánynapok szervezése. A mozgalom egy esztendő leforgása alatt igen terebélyessé vált, ezért létrehozták a KALÁSZ központi egyházmegyei szervezetét.⁶² Hanauer püspök Eipel Mihályt a KALÁSZ egyházmegyei lelkiigazgatójává, Klekner Tibort⁶³ pedig helyettesévé nevezte

56 Illésy Mária 1940. június 5-én írt levele Hanauer váci püspöknek. VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 3298/1940.

57 VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 3298/1940.

58 A következő plébániák leánykörti képviseltették magukat: Nagykáta, Mezőtúr, Felsődabas, Tass, Hévízgyörk, Üllő, Szentlőrinc-káta, Szentmártonkáta, Alpár, Kakucs, Zagyvarékas, Tószeg, Fülöpjakabszállás, Kiskunfélegyháza, Jászkarajenő, Újkécske, Farnos, Tápióság. VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 5719/1940.

59 VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 3031/1940.

60 VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 5719/1940.

61 VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 5719/1940.; VHK 1940./7./6011.

62 Illésy Mária a KALÁSZ vezetőknek és Hanauer püspöknek írt leveleiben számolt be a szervezés nehézségeiről. Vö.: VPKL AC, 303/1941.

63 Korompay (Klekner) Tibor (1911–1995): középiskolai tanulmányait a váci piarista gimnáziumban végezte, ahol 1929-ben érettségizett. Teológiát a budapesti Központi Szemináriumban, majd a bé-

ki.⁶⁴ Illésy helyettese Kerényi Ilona mogyoródi tanítónő lett. Az esperesi kerületek élére egy klerikus KALÁSZ-igazgató és egy női vezető került.⁶⁵ A leánykörök száma 1941-ben a váci egyházmegyében elérte a 130-at, míg országos szinten 1100 körül mozgott.⁶⁶ A tagság országos létszáma elérte az 50 ezer főt. Más egyházmegyék adataival összevetve megállapítható, hogy a váci püspökség területén a leánykörök szervezetsége majdnem a legmagasabb szinten állt. A korszakban kétségkívül a KALÁSZ vált a legnépszerűbb és legelterjedtebb egyházmegyei egyesületi mozgalommá.

A falusi leányok szervezését nem csak a KALÁSZ állította tevékenységének középpontjába. A *Szociális Missziótársulat* ugyanis szintén szervezkedni kezdett az egyházmegye területén, ami kisebb konfliktusokat eredményezett a leánykörök elindításakor. A falusi lányok nem tudták, melyik szervezetet válasszák. Illésy ezért levélben kérte a püspököt, hogy az egyházmegye területén kizárólag a KALÁSZ-ra bizza a fiatal leányok szervezését, mivel véleménye szerint a *Missziós Társulat* ezen a téren nem rendelkezik tapasztalatokkal. A két szervezet párhuzamos működése pedig megzavarja a leányifjúságot.⁶⁷ Hanauer 1942-ben bekövetkező halála után Pétery József, az új püspök is megkülönböztetett figyelemmel kísérte a munkát. Püspöksége első évében 10.000 pengőt különített el egy egyházmegyei KALÁSZ-népfőiskola megszervezéséhez. Az összeget később kölcsön formájában az esztergomi KALÁSZ-népfőiskola rendelkezésére bocsá-

csi Pázmáneumban tanult. 1934-ben pappá szentelték, majd Mezőtúron és Csongrádon volt hitoktató. Hanauer püspök 1939-ben központi szolgálatra rendelte és egy hónapig udvari káplánként, majd 1939 karácsonytól püspöki titkárként szolgált, mellette a szeminárium tanára volt. Hanauer 1942-es halálát követően a püspöki palotában maradt, majd Pétery püspök 1953-as internálása után hamarosan Tiszakécskére, majd Nagykőrösre került. 1956-ban Pétery püspökkel együtt visszatért Vádra, 1957. március 10-én letartóztatták és a Gyűjtőfogházba szállították. Sikertelen beszervezését követően előbb Örkényben volt káplán, majd Héhalmon, Üllön, végül Cegléden lett plébános. 1984-ben nyugdíjba vonult és 1995-ben elhunyt. Vö.: Gyikoknak fütüörészett... Korompay Tibor nyugalmazott plébános életútja. Új Ember 1993. március 7. 2.

64 Endrey (Eipel) Mihály 1944. augusztus 17-i AC-igazgatói kinevezését követően Pétery ifj. Tóth Józsefet nevezte ki a KALÁSZ egyházmegyei lelkiigazgatójává. VPKL AC, 4855/1944.

65 A KALÁSZ esperesi kerületei igazgatói és női vezetői: Vácvidéki kerület: Csik József (Alag), Stahl Margit (Kosd); Nógrádi kerület: Filó József (Romhány), Kutasy Margit (Diósjenő); Galgavölgyi-alsó kerület: Tóth József (Valkó), Fésüs Júlia (Hévízgyörk); Galgavölgyi-felső kerület: Prukcer István (Herencsény), Bolza Mária grófnő (Herencsény); Hatvani kerület: Kékes Mihály (Lőrinci), Galbács Gézáné (Erdőtarcsa); Ecségi kerület: Ozsváry Lajos (Buják), özv. Horpáczy Ferencné (Buják); Pestvidéki alsó és felső kerület: dr. Czvikovszky János (Rákospalota); Gödöllői kerület: Buzásy Ernő (Fót), Kerényi Ilona (Mogyoród); Rákosi kerület: Richter József (Rákoskeresztúr); Soroksári kerület: dr. Sulyok Béla (Pereg), Takács Rózsa (Bugyi); Szolnoki kerület: dr. Csömöz Gáspár (Szolnok-Újváros), Lakats T. Antalné (Szelevény); Tiszajobbparti kerület: Kokovai István (Tószeg), Smuta Jánosné (Jászkarajenő); Ceglédi kerület: Palla Béla (Vecsés-Andrássytelep), Brandtner M. Coeleszta (Vecsés); Abony-újszászi kerület: Törőcsik József (Tápiógyörgye), Kiss Istvánné (Zagyvarékas); Nagykátai kerület: Koppán Miklós (tápiószecső), Miklós M. Ilona (Nagykátai); Zsámboki kerület: Falvai József (Kóka), Wagner Karolin (Szentmártonkóta); Örkényi kerület: Vincze Dezső (Kakucs), Kamarás Ferencné (Kakucs); Kecskeméti kerület: Szabó József (Kecskemét-Szentkirály), Baráth Demeterné (Ladánybene); Kiskunfélegyházi kerület: Radnai Pál (Majsajakabszállás), Bognár Jenőné (Majsajakabszállás); Solti kerület: Kiss Balázs (Páhi), Kucserák Darinka (Szalkszentmárton); Kiskunmajsa kerület: Gyöngyössi István (Kiskunmajsa), Kréner M, Vumibalda (Pusztamérges); Csongrádi kerület: Gémes Mihály (Csongrád), Zubek Klára (Csongrád); Kiskundorozsmai kerület: Szilágyi László (Sövényháza-Pusztaszter), Gubicza Mária (Forráskút); Hódmezővásárhelyi kerület: dr. Verdon Lajos (Szegevár), Láng Mária (Nagymágocs). VHK 1941./6./5601.

66 A leánykörök szervezetsége más egyházmegyékben a következő képet mutatta: Veszprém: 100, Szombathely: 94, Pécs: 33, Győr: 134, Esztergom: 87, Csanád: 41. *Molnár I.*: i. m. 77–78.

67 VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 5719/1940.

totta.⁶⁸ A KALÁSZ sikere – a KALOT-hoz hasonlóan – abban rejlett, hogy tevékenységével a korábban teljesen elhanyagolt és szervezetlen falusi leányifjúságot célozta meg, amelynek vallási kötődései erősek voltak. Ez persze önmagában még kevés lett volna – fontos, hogy programja gyakorlatias, közerthető és nem csordult túl benne a hitbuzgalom, miközben kötődött az egyházhoz, így tevékenysége könnyen utat talált a fiatal leányokhoz. A mozgalom reményteljes indulásának az 1945 utáni események vetettek véget.

ÖSSZEGZÉS

A váci egyházmegyében a két világháború közötti időszakból számos egyesület működésének maradtak nyomai a helytörténeti feldolgozásokban, statisztikákban, egyházmegyei és plébániai levéltárakban. A források alapján megállapítható, hogy a harmincas évek közepéig azok az egyesületek váltak igen elterjedté, amelyek a hívek lelki életének elmélyítését – ami rendszerint ájtatossági gyakorlatokkal, jámbor felajánlásokkal kapcsolódott össze – tűzték ki célul. A hitbuzgalmi egyesületek nem csak az egyházmegye jelentősebb városaiban, hanem szegényebb falvaiban is megvetették lábukat. Ettől függetlenül azonban az egyesületi mozgalom a harmincas évek közepéig alapvetően a katolikus középosztályt tekintette fő társadalmi bázisának, és elsősorban e réteg integrálását, mobilizálását szolgálta. A hitbuzgalmi egyesületek túlsúlyát a harmincas évek közepétől a váci egyházmegyében az *Actio Catholicá*hoz köthető, hivatásrendi alapon szerveződő szociális mozgalmak – elsősorban a KALOT és a KALÁSZ – törték meg, amelyek az egyház társadalmi tanítására, valamint a korabeli falukutatás eredményeire reagálva, a korábban kevés figyelemre méltatott agrárifjúság köreiben kezdtek szervezkedni. Bár maga az AC a váci egyházmegyében igen foghíjasan épült ki, a püspökség hatalmas alföldi területein a tradicionálisan vallásos parasztfiatalok nyitottan fogadták a hiteles, problémáikra bátran választ kereső, jelentős közösségformáló erővel bíró legényegyleti és leánykörti törekvéseket, amelyek a korszak legsikeresebb egyesületi mozgalmává váltak. A szervezkedés lendületének a háborús események, majd azt követően a megváltozott politikai körülmények szabtak gátat.

68 VPKL Consotiationes, KALÁSZ, 6243/1943.

BALOGH MARGIT

PEHM JÓZSEF PRELÁTUS ÉS A MURAKÖZI ORSZÁGGYARAPODÁS

1941 első fele markáns cezúra Pehm József prelátus, zalaegerszegi apátplébános, a későbbi veszprémi püspök (1944–1945), illetve esztergomi érsek (1945–1974) életében. Alig maradt abba az a közösségszervező munka, amelyet a zalai katolikusok körében fejtett ki, szinte azonnal új terepet talált, mégpedig a muraközi térség visszaintegrálását Magyarországra.

MURAVIDÉK ÉS MURAKÖZ VISSZACSATOLÁSA

Az „országgyarapítás” utolsó állomásaként 1941. április 11-én, egy időben a Szerémség, Bánság és Szerbia német elfoglalásával, a magyar hadsereg bevonult a szerb csapatok által 1918-ban megszállt Baranyába és Bácskába. Később került vissza a *Muravidék* (vagy ahogy akkoriban emlegették, a *Muramellék*) és a *Muraköz*, amelyek a 11. századtól az első világháború végéig ezer esztendőn át Vas és Zala vármegyék szerves részét képezték (Muraköz esetében az 1785 és 1790 közötti öt évet, valamint az 1848-tól 1861-ig tartó bő évtizedet kivéve). Az egyházi közigazgatás szempontjából a Muravidék (ezen belül az alsólendvai és a muraszombati esperesi kerületek) 1923-ig a szombathelyi, Muraköz viszont a 13. századtól a zágrábi érsekséghez tartozott. A trianoni békeszerződés területi változásait egyházjogi rendezés követte: az Apostoli Szentsek 1923. december 1-jétől a Muravidéket a maribori (marburgi) szlovén püspök mint apostoli kormányzó igazgatása alá helyezte. Zala vármegye közönsége azonban az elcsatolás után is ébren tartotta az összetartozás tudatát, 1921-ben – a Teleki-kormány rendelkezésével összhangban – feltárta mindazon történeti, jogi, néprajzi, vallási, kulturális, gazdasági, földrajzi, közlekedési és egyéb adatokat, amelyek Muraköznek a vármegyéhez való tartozását indokolják. Az 1929. február 11-én tartott vármegyei közgyűlés azt is elhatározta, hogy támogatja a revíziós mozgalmakat és soha el nem múlt gondoskodásáról biztosította a muraközi testvéreket.

A magyar katonai alakulatok 1941. április 16-án vették birtokba az 1919-ben a délszlávok által megszállt *muravidéki*, magyar többségű területeket. A nagyobb településeken euforikus ünnepekre került sor. A visszatérés öröme Pehm József hatalmas agitációt fejtett ki, a magyar nemzetiszínű zászlókkal fellobogózott Alsólendván.¹ A muravidéki magyarság központi településén öt pap segédletével tartott szentmisét.¹ A néhány héttel később, május 12-én megrendezett visszacsatolási ünnepeken is ő celebrálta a szentmisét. A *Zalamegyei Ujság* arra kérte a magyar földbirtokosokat, hogy „vegyék ki

¹ „A felszabadult Alsólendván.” *Zalamegyei Ujság* 1941. ápr. 17. 2.

részüket a visszamenletésből”, azaz a muravidéki szlovén lakosság megnyerése érdekében alkalmazzanak minél több mezőgazdasági idénymunkást a szlovénok lakta visszacsatolt falvakból.² A politikai határok újabb változására a Szentszék kivételes gyorsasággal reagált: Maglione bíborosnak, XII. Pius pápa államtitkárnak 1941. május 15-én kelt levele alapján Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius június 1-jei hatállyal a Murán inneni vend vidék és híveinek egyházi irányítását – a maribori püspök és az érintett területek közötti kapcsolat ellehetetlenülése miatt – ideiglenesen Gröss József szombathelyi püspökre mint *muravidéki apostoli kormányzóra* bízta. Az ideiglenesség hatályáról a dekrétum úgy rendelkezett, hogy addig lesz érvényben, amíg az érintett plébániák kormányzatáról véglegesen nem gondoskodnak, azaz magát Muravidéket mint területet nem integrálta a szombathelyi egyházmegyébe – bár a sajtóhírek Gröss kinevezését először ekként értelmezték.³

Azonban *Muraközben*, Zala vármegye egykori csáktornyai és perlaki járásában bonyolultabb volt a helyzet.⁴ Itt ugyanis többségében katolikus horvátok éltek, akik egyházkormányzatilag évszázadok óta a zágrábi érsekséghez tartoztak, annak ellenére, hogy a trianoni békekötésig Magyarország volt a hazájuk. 1910-ben a terület 90 387 fős lakosságból mindössze 5766 fő – köztük az ezerfős zsidó közösség túlnyomó része – vallotta magát magyarnak, ezenfelül a nem magyar ajkú népességből 22 557 fő beszélt magyarul. Tehát a lakosság döntő többségét, mintegy 91 százalékát horvátok alkották, ami nyilván a korábbi századok, a török hódoltság, majd a magyar asszimilációs törekvések eredménytelenségének a következménye. (Az arány 1918 után tovább „romlott”: az 1931-es jugoszláv népszámlálás szerint a magyar lakosság aránya nem haladta meg a másfél százalékot sem.) A helyzetet tovább bonyolította, hogy a Jugoszláviából 1941. április 10-én kivált független Horvátország szintén magának követelte a területet, és 1941. július 9-ig átmenetileg meg is maradt a horvát (Stridóvár környékén a német) katonai közigazgatás, amikor is a magyar királyi honvédség bevonult a Muraközbe.

Népszerű gondolat, hogy Muraköz hovartartozását Pehm apát agilitása döntötte el.⁵ Ha ez így erős túlzás is, szerepe mégsem csekély. A zalai politikai elitet óriási lelkesedéssel töltötte el Muraköz visszacsatolása. Gróf Teleki Béla Zala vármegyei főispán már az első lehetséges pillanatban, 1941. április 12-én két személyt, egy detektívet és egy rendőrségi tisztet küldött inkognitóban a muraközi helyzet felmérésére. A hírek ha-

2 „Mezőgazdasági munkát vend testvéreinknek.” Zalamegyei Ujság 1941. ápr. 29. Címlap.

3 Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár Acta Cancellariae (Szombathely; = SZEL AC) 1036/1941. Jugoszláviából visszatérő plébániák joghatósága; 1190/1941. Angelo Rotta apostoli nuncius 5420/41. sz. dekrétuma. Budapest, 1941. május 20.; „A szombathelyi egyházmegye gyarapodása plébániákban és lélekszámban.” Zalamegyei Ujság 1941. aug. 29. Címlap; *Tóth Krisztina: A szombathelyi egyházmegye (1936–1944). Gröss József szombathelyi egyházkormányzása.* PhD-értekezés, PPKÉ BTK, Pilisicsaba, 2013. 59.

4 A kérdésről I. *Göncz László: A muravidéki magyarság 1918–1941.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2001.; *Göncz László: Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2006. Interneten: <http://www.doksi.hu> (letöltés: 2014. október 6.).

5 *Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty.* Életrajz és korrajz. Pannónia, Buenos Aires, 1958. 214. A szerző meglehetősen eltúlozza Pehm [Mindszenty] szerepét, amikor úgy tünteti fel, mintha egyedül ő intézte volna el Muraköz visszacsatolását. Újabb *Péterfi Nagy László: Mindszenty történelmi érdeme a Muraköz visszaszerzése.* Nagy Magyarország 3. (2011) 1. sz. 56–57.; *Nagy László: Mindszenty József be-börtönzése a nyilas diktatúra idején.* In: „Szenteltessék meg a Te neved...” Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2012. 105–151.: 107–108. Endrédi Vendel zirci ciszterci apát túlzás nélkül említi Pehm érdemeit kéziratos vallomásaiban: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára* 3.1.9. V–82.897/1. 18. fol. L. még: Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, ős. XXVIII/alsó II. Emlékezők: Fonyadt Antal rumi plébános visszaemlékezése. Hely és keltezés nélkül.

tására két nap múlva a vármegye két főtisztviselője, a református főispán és a katolikus alispán bizalmas értekezletet hívott össze, amelyen a főispán régi ellenlábását, Pehm József apátplébánost felkérték: vezesse a Muraköz visszacsatolása érdekében kifejtendő magyar propagandát, amit ő habozás nélkül elvállalt.⁶ Bő egy hónapja még a főispánra panaszkodott a kormánynál, most egy csónakba ült vele Muraközért. A vég nélküli munkához szokott Pehm energiái egyébként is lekötetlenek voltak, hiszen a plébánosságon kívüli egyházi megbízatásairól már lemondott.

Pehm naplója ebben az időben tele van aggodalommal és panasszal a visszacsatolás hazavonója miatt. Az ügy előmozdítása érdekében a prelátus fátylat borított már egyébként is megkopott fenntartásaira, és Zadavec püspök közvetítésével kihallgatást kért Magyarország kormányzójától. Április 11-én mégiscsak ő adta hadparancsba, hogy előre az ezeréves déli határokig! Horthy Miklós azzal a bizalmas utasítással bocsátotta el Pehmet, hogy „Muraköz hovatarozandóságát társadalmi úton kell megoldani, Muraköz másé, mint Magyarországé nem lehet és ezért csak dolgozni és dolgozni”. A „társadalmi út” a nem hivatalos, hanem a „spontán” tömegigény artikulálását és manifesztálását jelentette, egyfajta muníciót a revíziós külpolitikai érdekek kormányzati képviselőjéhez. Mindez megmagyarázza Pehm magabiztosságát, és hogy miért is állnak szóba majd a vidéki kisváros addig inkább csak legitimista körökben és egyházi berkekben ismert plébánosával miniszterek, sőt maga a kormányfő is. Kapcsolati hatóságát az akkori kormányzatban messzire kiterjesztette.

Ettől kezdve Grábár Lajos zalaegerszegi rendőrségi irodaigazgató Pehm kapcsolattartójaként egyhuzamban 28 napot, utána heti egyet-kettőt töltött a Muraközben, de „éjnek idején” jelentéstételre és eligazításra visszatért Zalaegerszegre. A neki adott utasításokat a rendőrkapitány, a főispán és Pehm prelátus hangolta össze. Grábár első feladata az volt, hogy 200-300 muraközi lakosból szabadcsapatot szervezzen a helyi magyarokat rettegésben tartó horvátokkal szemben. A szabadcsapat „végigseper Muraköz területén, a horvát feliratokat eltávolította, a garázdálkodó Kosák bandát megfélemlítette, horvát tisztviselőket – akik kivétel nélkül mind magyarellenesek voltak – önkéntes eltávozásra, míg magát Kosákat megszökésre készítette”. Mindez felbátorította a muraközieket, és nyíltabban mertek magyar szimpátiájuknak hangot adni.

A propagandamunka következő egyeztetésére április 25-én a zalai Letenyén került sor, amit Csury Jenő nyugalmazott pénzügyminiszteri tanácsos mint a Muraközi Nemzeti Bizottság elnöke jegyzett. Pehm egyszer mint a „Muraközi Bizottság elnöke”, más-szor mint a „muraközi társadalmi tevékenység vezetője” írt alá. A bizalmas értekezletre csupán Pehm apát, Grábár Lajos és két muraközi magyar volt hivatalos. Csury kifejtette, hogy Muraköz csak társadalmi úton, magyar propagandával lehet visszaszerezni. Ezért arra kérte a megjelenteket, hogy hassanak oda: Muraköz népe nyíltan mondja ki összetartozását Magyarországgal, és erről táviratban értesítse a magyar kormány tagjait és a tengelyhatalmak vezetőit. A helyszínt legalaposabban ismerő Grábár azonban kénytelen volt jelezni, hogy a szervezésre felkért két muraközi nem meri a kockázatos akciót elindítani. Ezután azt az utasítást kapta, hogy „ha kell, a vezetők kihagyásával, de mégis meg kell történnie a Magyarországgal melletti nyílt kiállásnak”. Az akciónak része volt az a

6 Prímási Levéltár Mindszenty magánlevéltár (Esztergom; = PL Mm.) 29. d. A m. kir. rendőrség zalaegerszegi kapitányának 126/1942. biz. számú jelentése a főkapitányának. Tárgy: Grábár Lajos m. kir. rendőrségi hiv. főtiszt csáktornyai kiküldetése. Zalaegerszeg, 1942. június 2. Gépelt másolat. (A következő két idézet is innen – B. M.)

vasárnapi tábori szentmise, amit Pehm apát tartott 1941. április 27-én Muraköz szívében, Csáktornyan (erre utalt az ismeretlen csáktornyai férfi korábban ismertett beszámolója). A mise azért volt *tábori*, mert ehhez nem kellett a területileg illetékes ordinárius, jelen esetben a zágrábi érsek engedélye. Muraköz lakossága, 103 községből mintegy 4 ezer ember falutáblákkal, magyar nemzetiszínű zászlókkal, zeneszóval vonult ki a tábori misére. A mise befejeztével az egyik helyi lakos magyarul és horvátul felolvasta a Muraközi Nemzeti Bizottság kiáltványát. A hallgatóság tomboló lelkesedéssel kimondta *Muraköz visszatérését Magyarországhoz*, amit akár fegyverrel is kész megvédeni. A zalaegerszegi plébánián fogalmazott proklamációt táviratban megküldték Horthynak, Adolf Hitlernek és Benito Mussolininek, pontosan úgy, ahogy azt a letenyei értekezleten elhatározták.⁷ A táviratküldési hullám – ismét csak Grábár agitációjának köszönhetően – pillanatok alatt elérte a legtöbb falut, a muraközi asszonyokat, a munkahelyeket.

A zalai „háromszög” – a vármegyeháza, a főkapitányság és a plébánia – együttesében a vármegyeháza volt a leggyengébb láncszem, hiszen a főispán a mérsékelt kormányzati elvárások ellenében csak óvatosan szimpatizálhatott a muraközi akciókkal. Ezzel együtt az irányított propaganda hatékonyan és látványosan működött, ami nem kevés költséggel járt. Pehm ismét kilincsel és kijárt. Gyakran kapott elutasítást, még a Magyar Revíziós Liga igazgatója is azt írta neki, hogy „további segítséget nem tudunk nyújtani”.⁸ Mégis sikerült folyamatos kérvény- és nyilatkozataradat alatt tartani a kormányzatot. A horvát közigazgatás omladozott, a tisztviselők egy része önként távozott, de Muraköz visszacsatolása egyelőre mégsem következett be. Grábárra is panaszkodtak, aki „kiskirályként” kezdett viselkedni.⁹ A tömegnyomás újabb akciójaként aláírásgyűjtést szerveztek. Kilencvenhárom faluból mintegy 12 ezren – egész pontosan 12 501-en – írták alá a muraköziek Magyarország iránti hűségnyilatkozatát, amit küldöttség hozott el Zala vármegye törvényhatóságának 1941. május 8-án tartott rendes közgyűlésére, kérve annak eljuttatását Horthy Miklós kormányzóhoz. Pehm József a vármegyei közgyűlés tagjaként ünnepélyes beszéddel köszöntötte a delegációt, mivel „A muraközi nép április 27-én [a csáktornyai tábori misét követő] kemény néphatározatával és mai útra kelésével a szívével vert hidat az ezeréves haza irányában”.¹⁰ Pehm József lelkesítő szavai után a zalai közgyűlés hálatáviratot intézett Horthy Miklóshoz.

7 PL Mm. 29. d. Jegyzőkönyv. Felvéve 1941. április 28-án a zalaegerszegi plébániahivatalban az 1941. évi április 27-én Csáktornyan történt határozat tárgyában és Pehm József apátplébános levele Horthy Miklós kormányzóhoz. Zalaegerszeg, 1941. július 26. Gépelt másolat két példányban, egyiken Pehm József eredeti aláírásával. Ugyanitt a kiáltvány tervezete és végleges szövege.

8 PL Mm. 29. d. A Magyar Revíziós Liga ügyvezető igazgatójának levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1941. május 16.

9 Grábár Lajost 1945-ben a Zalaegerszegi Népbíróóság népellenes büntett vádjával hat év börtönbüntetésre ítélte. A fővád vagyonosabb zsidó polgárok indokolatlan internálása volt. Azt a bíróság nem látta igazoltnak, hogy „1941 és 1942. években, a muraközi kiküldetése során, nyilas propagandát folytatott és a nyilas pártot szervezte volna. [...] Sőt az ügy e részére vonatkozólag kihallgatott tanúk egy része egyenesen az ellenkezőjét állítja ennek.” Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (Zalaegerszeg; = MNL ZML) XXV. 17. Zalaegerszegi Népbíróóság iratai, 2. d.Nb. 38/1945. A Zalaegerszegi Népbíróóság 38/1945. sz. ítélete. Zalaegerszeg, 1945. augusztus 10.

10 MNL ZML IV. 402. 663. kötet. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1941. május 8-ai közgyűléséről. A kérdésről I. *Göncz László*: „Álmaink álma Alsólandva és a Muraköz.” Mindszenty (Pehm) József erőfeszítései a Mura mente visszacsatolásáért. In: Zalai Múzeum 21. Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, 2013. 45–58.; a Muraköz körüli tárgyalásokról és vitáiról I. *A. Sajtó Enikő*: Délvidék 1941–1944. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1987. 85–97.

Újabb fejlemény volt a perlaki felvonulás. 1941. május 11-én mintegy 10-12 ezer ember lovas bandériumokkal, felvirágozott szekerekkel, zeneszóval tüntetett a magyar haza, a magyar hadsereg és Horthy kormányzó mellett, követelve a magyar közigazgatás haladéktalan bevezetését. Horvát visszaemlékezők szerint azonban a tömegek nem lelkesedésből, hanem kényszerből vettek részt a magyarbarát gyűléseken.¹¹ Muraköz sorsának bizonytalansága a lakosságból kettős igazodási magatartást váltott ki, a túlélés érdekében mind a magyar, mind a horvát apparátusnak meg akart felelni.

Kormánykörökben a sorozatos akcióknak egyre hűvösebb visszhangja volt. Pehm is kezdte kedvét veszteni. „Máj. 16. Én feleslegesnek tartottam, de Udvardyék, dr. Szalai, Thassy forszírozták, elmentem a kormányzóhoz, mert nem akartam, hogy azt mondják, Muraközért nem tette meg. Hát H[orthy]-t nem érdekli ez az ügy, a futurista festészet-ről beszélt. 35'-be ez is belefért. Lelki konfliktusokra válasza: amit mondok, arra nem esküszöm meg, ebbe az ügybe mások is beleszólnak; de ahova a honvéd bemegy, nem szokott kimenni onnét. Unottan nézte a perlaki (máj. 11-i) képeket. Nehéz itt tárgyalni! Nem egy hamar jövök ide!”¹² A legóvatosabban is a „vegyes” jelzővel illelhetjük benyomásait, még ha a kormányzói kabinetiroda munkatársai figyelmesen végig is hallgatták és „ígértek mindent”. Másnap, május 17-én a miniszterelnök és a külügyminiszter üzent a főispánnak Zalába: ne dolgozzanak az ügyön. „Nemet monduk” – így Pehm naplója. „Hát elveszett? – kérдем. Dehogy! – feleli. Dolgozunk tovább a bukásig vagy győzelemig. Ha a kormány cserbenhagyja a magyar földet, tegye; mi nem” – örökítette meg párbeszédüket Pehm naplója. A legfrissebb híreket Terbócz Miklós kultuszminisztériumi tanácsos szállította Pehmnek, akinek földjei voltak Muraközben – ez a két ember szenvedélyesen a szíven viselte Muraköz sorsát.

A nyár első hónapja feszültségekkel és váratlan fordulatokkal telt. Muraköz hovatarozásának kérdésében a magyar kormánynak számos bel- és külpolitikai szempontot kellett mérlegelnie. A dilemma lényege: a területet ne igényelje magának és ezzel mozdítsa elő a tengelyhatalmakkal jó viszonyban lévő Horvátország megerősödését, vagy mégse mondjon le a történelmi Magyarország szerves részéről, holott annak lakossága már csak nyomokban magyar. A Bárdossy-kormány a tartós barátság érdekében és gazdasági-katonai megfontolásokból nem helyezkedett *eleve* arra az álláspontra, hogy a terület Magyarország integráns része, és kész volt méltányolni a horvát igényt Muraközre. A végleges döntés hiányára utal az is, hogy a magyar fél a horvátok felé a katonai megszállás ideiglenes jellegét kommunikálta, és határmegállapító tárgyalásokat kezdeményezett azzal a javaslattal, hogy az „államhatár a Dráva, közigazgatási határ a Mura” legyen. Ez tartalmában azt jelentette, hogy a Duna–Tiszaközi horvát lakosság kitelepítése és a ten-

11 *Soksevits Dénes*: Muraköz 1941–1945. Egy magyar–horvát területi vita krónikája. Kézirat. A szerző szerint 1945–1946-ban a titóista partizánok és bíróságok Muraközben csak néhány tucat személyt nyilvánítottak népellenségnek. Nem indítottak eljárást a gyűlések résztvevői és a Magyarországhoz való csatlakozást követelők ellen, míg az aláírásokat gyűjtő személyeket és a magyar pártok helyi vezetőit felelősségre vonták. Következtetése: „Alighanem a partizánok is úgy vélték, a horvát aláírók tízezrei nem önként adták kézjegyüket.” Soksevits megállapítását cáfolja egy Mindszentyhez már mint veszprémi püspökhöz intézett levél, amely halálfélelemmel teli hónapokról, elűzött tisztviselőkről, kivégzett falusi bírőról és ezrével bebörtönzött, magyarságuk miatt 10-15 évre elítélt emberekről ír. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprémi Püspöki Levéltár (Veszprém; = VÉL) I.1.44.a 1504/1945. Barabás Győző, a csáktornyai állami tanítóképző intézet gyakorló iskolája tanárának levele Mindszenty Józsefhez. Gutorföldre, 1945. július 24. Kézírás.

12 PL.Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. május 16-ai bejegyzés. Kézírás.

geri kijáratot biztosító pragerhofi vasútvonal területi felségjoga ellenében Magyarország hajlandónak mutatkozott Muraköz szuverenitását (a polgári adminisztrációt) átruházni Horvátországra, de a kondominium (közös birtoklás) formula is felmerült. A területről való teljes lemondás viszont komolyan soha.¹³

A horvát fél rugalmatlansága miatt a tárgyalások eredménytelenül zárultak. Miután kitudódott, hogy a magyar kormány bizonyos feltételek mellett hajlandó Muraköz viszaadásáról egyezkedni, már nemcsak Zala, hanem az egész ország megmozdult: „törvényhatóságok feliratokat intéznek a kormányhoz, ambiciózus szónokok tömegfelvonulásokat rendeznek, ellenzéki politikusok mérget kevernek”.¹⁴ Harminchárom muraközi község a magyar és horvát tárgyalások megindulásának május végi hírére harminchárom táviratot küldött a kormányzónak, kérve Muraköz betagozását a magyar államszervezetbe. Muraközi magyar politikusok a terület átsatolásának elmaradása esetén horvát bosszútól tartottak. Pehm is úgy vélte: ebben az esetben „a legexponáltabb 500 családot legyilkolják”.¹⁵

Május 25-én nyolcfőnyi muraközi küldöttség indult Horthyhoz, ám kormányzói fogadás helyett Bárdossy miniszterelnökhöz irányították őket, aki azzal háborította fel a delegációt, hogy kifejtette: „Muraközben nincs magyarság.”¹⁶ Pehm apát 1941. május 28-ára kihallgatást kért és kapott Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztertől. Majd egy órán át „ostromolta”, és a horvát befolyás csekély mértékéről, Muraköz Magyarországhoz tartozásának indoklásáról próbálta meggyőzni a belügyminisztert. Távolról sem értettek egyet, „éles voltam, amikor 8000 magyart és belőle 4000 zsidót tud”,¹⁷ ezért statisztikai adatokkal alátámasztott érveit – 1910-es adatok szerint 4 ezer helyett csak 1012 izraelita él Muraközben és a lakosság több mint 25 százaléka beszéli a magyart – Pehm június 3-án levélben is megküldte.¹⁸ Pehm véleménye szerint a területi hovatartozás kérdésében nem mérvadó a nyelvi kötődés, hiszen ezen az alapon Magyarország „Árvától Fogarasig” kilenc vármegyéről is lemondhatna. A belügyminiszter csak arra tett ígéretet, hogy a kormánydöntéssel még várnak.

Egy másik alkalommal Pehm József személyesen járt Bárdossy László miniszterelnöknél. Naplója ezúttal szűkszavú, csupán ennyit rögzített benne: „Jún. 17. Miniszterelnöknél, Zadravecznél, Hómannál.”¹⁹ A szakirodalomban is elterjedt történet szerint Pehm a kormány, és személy szerint a miniszterelnök hezitálásától annyira dühös lett,

13 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL) K64–1941–67/a–363. Marosy Ferenc zágrábi magyar követ számjeltávirata. Zágráb, 1941. június 11.; MNL OL K64–1941–67/a–393. Összefoglaló a „muraközi kérdés mai állásáról” Sztójay Döme berlini magyar követnek. Budapest, 1941. június 28.

14 MNL OL K64–1941–67/a–390. Marosy Ferenc zágrábi magyar követ jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek a magyar–horvát határtárgyalások előkészítéséről. Zágráb, 1941. június 19.

15 PL Mm. 29. d. Pehm József levele ismeretlen kormánytaghoz, feltehetően a belügyminiszterhez. Zalaegerszeg, 1941. május 3.

16 PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. május 25-ei bejegyzés. Kézírás.

17 PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. május 28-ai bejegyzés. Kézírás.

18 MNL OL K589 Államfői Hivatalok Levéltára, A) A kormányzó kabinetirodája, II. A kormányzó iratai, 3. csomó, II-D-5. tétel, Pehm József Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez írt levele. Zalaegerszeg, 1941. június 3. Gépelt másolat. Ugyanez az anyag az X4233, 8934. sz. mikrofilmen. A levél megtalálható még: PL Mm. 29. d. Szövegét MNL OL alapján közli *Varga E. László: A Muraköz és Mindszenty József. Magyar Napló* 23. (2011) 8. 29–41: 34–35. (Megjegyzés: a cikk május 28-a helyett tévesen május 8-ára datálja Pehm prelátus és a belügyminiszter találkozásának dátumát.)

19 PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. június 17-ei bejegyzés. Kézírás.

hogy a kormányfőre rácsapta az ajtót, de előbb kioktatta a magyar ember kötelességéről.²⁰ A források alapján nagyjából rekonstruálható találkozó valóban feszült hangulatban telt, és meglehetősen kurtúra sikeredett. Pehm távozása után a zaklatott, de gyorsan lecsillapodott kormányfő Hóman Bálint kultuszminiszternek telefonált, és vele üzente Pehmnek: „felejtse el az ő magatartását és máskor is keresse fel”.²¹ Hogy mi történt, arról Pehm prelátus beszámolt egy levélben. Kettejük szóváltását a május végi muraközi küldöttséggel szembeni méltatlan eljárás okozta, mert a miniszterelnök úgy fogadta a Magyarországhoz csatlakozni szándékozók delegációját, „mint ahogy az a fogadás velük szemben Zágrábban volna természetes, és nem szerencsés a történelmi jog alapján álló főpapat úgy kezelni, mint ahogy pángermán és pánszláv papokkal szemben volna ez természetes”.²² Bárdossy ingerültségét az váltotta ki, hogy személyét és kormányát akkoriban gyakran érte a hazaárulás súlyos vádja, a muraköziek cselekvést sürgető megjelenésétől sem várt mást. Kívált hogy a muraközi ügyben illetékes kormánytanácsadók Pehmet nevezték meg a hazaárulásvád forrásaként. „B[árdossy] kegyelmes úr hangjával, leckéztetési kísérleteivel és vádjaival szemben néma nem maradtam, és azután, hogy azokat visszautasítottam, fel is keltem és távoztam” – cáfolta Pehm, hogy köze lenne a vérforraló lehaaárulózáshoz.²³ Eszerint nem ő, hanem őt oktatta ki az önéretében valóban megsértett miniszterelnök. Pehm véleménye valóban nem állt távol attól, hogy a politikai megfontolásokból kezdeményezett magyar–horvát tárgyalásokat hazaáruló vonakodásnak, a Szent István-i állameszme feladásának tekintse. Előbbi levelének piszkozatában még két példaképet említett: Windischgrätz herceget és Károlyi Mihályt. Noha előbbi „az országot [1849-ben] ellenségként megszálló” császári parancsnok, utóbbi „törvényeinkben megbélyegzett” miniszterelnök, az első népköztársaság elnöke, mégis mindketten Muraköznek az anyaországhoz tartozása mellett álltak ki.²⁴

A Bárdossynál történeteknek híre ment, tovább szaporítva Pehm tisztelőinek számát. Egy évvel később maga a prelátus is visszatért rá, megemlítve, hogy a „miniszterelnökséget Bárdossy fel is ajánlotta, de én nem igényeltem”. A miniszterelnök valami ilyesmit vehetett oda mérgében: „ha jobban csinálná, akkor üljön a székembe”. Úgy tűnik, a bosszús szavakat idővel Pehm egyre komolyabban vette, szívesen táplálta vele ambícióit, amelyeket – ahogy a levél sorai igazolják – közeli barátai is szítottak: „Amit kettesben nekem szántak, ne csinálják, nem igénylem. [...] A két kedves voksot elteszem emlékébe. Nem rákosmezeiek, de révfülöpiek.”²⁵

Zalában továbbra is óriási propaganda folyt azért, hogy a horvát többségű Muraközt Magyarországhoz csatolják. 1941. június 27-én a vármegyei törvényhatósági bizottság Pehm József indítványára kérte a kormánytól, hogy Muraközt ne csak jogilag, hanem

20 *Maróthy-Meizler Károly*: Az ismeretlen Mindszenty i. m. 214.; *Nagy László*: Mindszenty József bebörtönzése a nyilas diktatúra idején i. m. 107–108.

21 PL Mm. 29. d. Pehm József levele „Kegyelmes Uram” megszólítással, ismeretlen címzetthez. Zalaegerszeg, 1941. június 18. Gépelt másolat.

22 Uo.

23 Uo.

24 PL Mm. 29. d. Pehm József levéltervezete, eredeti, kézírás. Károlyi Mihály miniszterelnök 6665/918. ME. I. sz. a., 1919. január 1-jei kelettel értesítette Zala vármegye alispánját, hogy „a magyar népkormány az ezeréves Magyarország történeti jogainak alapján áll, a magyar állam állami és területi sérthetetlenségének jogaiból semmit fel nem adott és fel nem ad”. A levél másolata: PL Mm. 29. d.

25 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára 107/83. fond. 25. ó. e. Pehm József levele Udvardy Jenőnéhez, 1942. szeptember 10. Kézírás.

ténylegesen is vegye birtokba.²⁶ Pár nappal később, 116 törvényhatósági bizottsági tag kérésére július 5-én ugyanezért tartottak rendkívüli vármegyei közgyűlést Zalaegerszezen. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter ugyan kifejezetten megtiltotta egy újabb, Muraközrel foglalkozó vármegyei közgyűlés tartását, de a képviselők akaratával mégsem kívánt szembe menni. Mérgében – legalábbis informális úton ez jutott Pehm tudomására – internáltatni akarta a túlbuzgó apátplébánost.²⁷ Keresztes-Fischer az újabb társadalmi akció kontraproduktív hatásától tartott, mivel Bárdossy miniszterelnök ugyanekkor Rómában járt és a kérdéstről szövetségi egyeztetést folytatott. A közgyűlésről tudósító sajtócikkeket épp ezért szigorúan cenzúrázták, és Pehm beszédének kényes – főleg külpolitikai – vonatkozásait kihagyták.²⁸ A Rómából érkező hírek ugyanakkor bizakodásra adtak okot, amit persze a közgyűlés főszónoka, Pehm apát még nem sejtetett. Történelmi ívű, nagyhatású irredenta beszédében Magyarország területi integritását, a történelmi határok visszaállításának hazafias, de irreális politikai célkitűzését képviselte. Végül indítványozta: „Vonuljon be a katonai és a polgári közigazgatás a vármegye ősi területére!”²⁹ Pehm történeti szempontokkal érvelt és egyetemes magyar nemzetpolitikai szempontból nézte az aktuális politikai problémákat. A hazaszeretetből fakadó „mindent vissza” nemzetpolitikai álláspont rímelt a két világháború közötti időszak Trianon revízióját követelő közhangulatára. A visszacsatolások gerjesztette győzelmi hangulatban ez teljesen érthető is, hiszen az ország területi gyarapodása azt a hitet erősítette, hogy nem álom a Szent István-i Magyarország 1526 előtti területének feltámadása. Már szó sem volt etnikai határokról, hanem dicsőséges újraegyesülésről az 1919-ben okkupált ősi magyar földdel. A mámoros hangulatban Zala vármegye törvényhatósági bizottsága a terület *de facto* visszacsatolását követelte, és határozatban rögzítette, hogy a „testéből és lelkéből elszakított részéhez minden körülmények között, megalkuvás nélkül ragaszkodik [...] Muraközt a vármegye integráns részének tartja és arról soha le nem mond”.³⁰ Azaz a területre vonatkozóan semminemű tárgyalásnak nincsen helye. Erről a kormányzót, a miniszterelnököt, az Országgyűlés mindkét házának elnökét, valamint a belügy- és a honvédelmi minisztert is értesítették. A közgyűlési határozat lényegében csak azt nyomatékosította, amit Bárdossynak római tárgyalásain már sikerült elérnie: Muraköz Magyarország része lehet.³¹

A horvát álláspontot végül teljes mértékben elutasító magyar döntés hátterében összetett folyamat állt: előmozdította azt a Muraközben rendfenntartóként jelen volt magyar honvédség nyomása, Bárdossy miniszterelnöknek Mussolinivel folytatott alkudozása, valamint Mussolini és Hitler közös, hónapokig tartó politikai játéka, amelyben egyszerre biztatták területszerzéssel a horvátokat és a magyarokat is. Mindehhez járult a közvélemény sóvárgása az ezeréves Magyarország visszaállítására, a hazafias akciók sora,

26 „Zala vármegye Muraközért.” Zalaegerszei Ujság 1941. júl. 5. Címlap.

27 PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. június 9-ei és szeptember 28-ai bejegyzések. Kézírás; SZEL AC 271/1942. Pehm József levele Grösz József püspökhöz. Zalaegerszeg, 1942. január 27.

28 PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. július 5-ei bejegyzés. Kézírás.

29 MNL ZML IV. 402. 665. kötet. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1941. július 5-ei rendkívüli közgyűléséről. Ugyanez: PL Mm. 28. d., Pehm József pápai prelátnak, apátplébánosnak, törvényhatósági bizottsági tag beszéde Zala vármegye 1941. évi július 5-én Muraköz ügyében tartott rendkívüli közgyűlésén.”

30 MNL ZML IV. 402. 665. kötet. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1941. július 5-ei rendkívüli közgyűléséről, 20.289/1941. sz. határozat.

31 „Este felhívom Zadrevetz[sic!]p[üs]p[ök]-öt. Majd leülök: a miniszterelnöktől tudja Róma óta, hogy M[ura]köz rendben van, a miénk. Ő készíti már a proklamációt 2 nyelven.” PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. június 13-ai bejegyzés. Kézírás.

amelyek szálait Pehm is mozgatta. A társadalmi nyomás, a felizzított muraközi lakosság erélyes fellépése kockázatosabb külpolitikai érdekképviselőre ösztönözték az egyébként mérsékeltebb vagy óvatosabb kormányzati politikát. Mindezek közös eredményeként vezették be a Muraközben 1941. július 9-én – az 1939-ben létrejött Horvát Bánság, illetve az 1941. április 10-én kikiáltott Független Horvát Állam közigazgatásának helyére – a magyar *katonai* közigazgatást.

A TELJES INTEGRÁCIÓÉRT

Muraköz visszatérésének első, de annál jelentősebb szakaszát Pehm munkásüdültetés szervezésével köszöntötte: 1941. július 21-én 352 fő csáktornyai gyári munkás érkezett Keszthelyre nyaralni. A sajtó szerint a munkásnyaraltatást az ottani gyárak és hatóságok támogatása, de „főleg Pehm József pápai prelátus, zalaegerszegi apátplébános agilitása és lelkes fáradozása, aki mindent megmozgatott” tette lehetővé.³² Pehm ezáltal több mint 4500 pengőt gyűjtött össze a helyi vállalkozóktól, az összkiadás kétharmadát.³³

A visszatérés elmélyítéséért, a katonai közigazgatás polgárral történő felváltásáért Pehm minden lehetséges szálát megmozgatott. Nyughatatlanságát a Magyar Élet Pártjának Zala vármegyei listás törvényhozója, Esterházy Móric gróf e szavakkal próbálta csillapítani: Bárdossy miniszterelnök „nem látja indokoltnak az »idegességet«, hiszen Bácskában is, még ma is négy hónap után, katonai közigazgatás van”.³⁴ Indokolt volt vagy sem az „idegesség”, 1941. július 26-án Pehm prelátus, apátplébános a „muraközi társadalmi tevékenység vezetőjeként” Horthy Miklós kormányzóhoz elküldte azokat az aláírási íveket, amelyeken a korábbi aláírásgyűjtések eredményeit több ezerrel meghaladó számban, összesen 33 804 fő a 16 éven felüli muraközi lakosok közül – az összes szavazóképes muraközi lakos 72 százaléka, tehát a horvátok közül is igen sokan – kérték Muraköz csatlakozását Magyarországhoz. A kvázi népszavazás beteljesült ugyan, de az átmenetiség nem szűnt meg, és Pehm a polgári közigazgatás bevezetését, valamint a térségnek a szombathelyi egyházmegyéhez történő átcsatolását vetette fel a kormányzónak.³⁵ A polgári alkalmazottak 1941. augusztus 29-én vették át a közigazgatást, majd a magyar parlament a december 16-án elfogadott XX. törvénycikkben rögzítette Muraköz visszacsatolását a Magyar Szent Koronához. Méltatták is Zala vármegyében Horthy Miklós nevét a december 6-ai névnapi ünnepségeken! A nagykanizsai rendezvény ünnepi szónoka Pehm József volt, szavait kétszázötven muraközi vendég is hallhatta.³⁶

32 „Muraköz találkozója Keszthellyel.” Keszthely és Vidéke 1941. júl. 26. Címlap.

33 PL Mm. 28. d. A munkásnyaraltatás elszámolása c. összegzés, Csáktornya, 1941. július 29. Eszerint a Gráner testvérek 2100 pengőt, a csáktornyai cukorkagyár 120 pengőt, a csáktornyai gőzmalom 80 pengőt, a Neumann textilgyár 600 pengőt, a King textilgyár 400 pengőt adott. Pehm postán kapott 1000 pengőt, személyesen 200 pengővel járult a kiadásokhoz, míg a tihanyi főpap 50 pengővel adakozott.

34 PL Mm. 28. d. Esterházy Móric levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1941. július 25.

35 PL Mm. 29. d. Pehm József apátplébános levele Horthy Miklós kormányzóhoz. Zalaegerszeg, 1941. július 26. Gépelt másolat két példányban, egyiken Pehm József eredeti aláírásával. Megjegyzés: az aláírási jegyzék eddig nem került elő, ám több forrás megemlíti. A Muraközi Nemzeti Bizottság 1941. június 21-ei helyzetjelentése szerint addig az időpontig huszonhatezer aláírás gyűlt össze. MNL OL K64–1941–67/a–449.

36 PL Mm. 29. d. A Szociális Missziótársulat nagykanizsai szervezete elnökségének felkérő levele Pehm József részére. Nagykanizsa, 1941. november 24.; a m. kir. rendőrség zalaegerszegi kapitányának 126/1942. biz. számú jelentése a főkapitánynak. Zalaegerszeg, 1942. június 2.

Az ötvenedik életéhez közeledő apátplébános eltávolodott már attól a fiatalkori önmagától, aki tüntetően hétköznapi miserendet tartott Miklós-napon.

Muraköz visszaszerzéséért kifejtett tevékenységének elismerésül a Vitézi Szék Pehm Józsefnek szánta a *Nemzetvédelmi Kereszt* kitüntetését, amelyet 1940. december 11-én alapított Horthy Miklós kormányzó azon személyek érdemeinek méltatására, akik akár a Tanácsköztársaság idején, akár a Trianonban elszakított és utóbb visszacsatolt területeken „töretlen hittel küzdöttek a magyarság és Magyarország fennmaradása érdekében”. A felkérés indoklása szerint Pehmet az „1919 óta kifejtett törhetetlen és önfeláldozó küzdelme a felforgató elemek ellen, és az a nagy áldozatkészséggel párosult akarateréje, melyet oly nagy önzetlenséggel vetett Muraköz visszaszerzési küzdelmébe” – jogosulttá teszi a keresztre.³⁷ Pehm azonban elhárította, nem is a kitüntetését, hanem hogy azt neki kellene kérvényeznie: „Ne vegye rossz néven, ha nem folyamodom. Pap kitüntetésért nem folyamodhatik, ez az én felfogásom. A papi lelkiesség ezt kívánja. Amit egyházi oldalon adtak, annak sem voltam kéréje. A megadás után visszaadni már nem lehetett.”³⁸ Pehm érdemeiről Kovrig Béla egyetemi tanár elismerően írta a következő sorokat: „Munkád valóban férfimunka volt. És most, hogy a honvéd katonai közigazgatás megkezdí működését ezen a területen, ha másért nem, ezért és csupán ezért is elmondható, hogy nem éltél hiába.”³⁹ Hóman Bálint kultuszminiszter ennél is tovább ment, amikor Terbócz Miklós miniszteri tanácsosnak családi körben kijelentette: „az egészben csak az a bosszantó, hogy ti ketten oly hallatlan agresszíven léptetek fel! – De ha ez nincs, Muraköz elveszett. – Ezt elismerem – feleli Hóman.”⁴⁰

A visszacsatolt területen hatályba léptek a magyar törvények, a közigazgatási és tanügyi apparátus letette a magyar államra az esküt. A Pehm vezette társadalmi bizottságra ezer teendő várt. Aggasztó volt a közegészségügyi és közbiztonsági állapot: „sok a csavargó, naplopó, kommunista, nyilas”, „útjaik kihasználtak, elhanyagoltak”, „az adómaral nulla”, „az iskolák leírhatatlan szennyben és kopott állapotban vannak”.⁴¹ Pehm minden stratégiai fontosságú téren – belügy, honvédelem, kereskedelem, ipar, pénzügy, oktatás – tennivalók sorát említette, nyomatékositva a tanulást, a tanítókat és a papság felbecsülhetetlen szerepét a Magyarországhoz való tartozás tudatának visszaformálásában. A tudatformálást segítette az állami közigazgatási apparátus lecserélése, amire Pehmnek nem csekély befolyása volt. „Grábárt útbaigazítom: helyről helyre biztosítsa, hogy kivonuló horvát tisztviselőknek még görbe szemet se kelljen szenvedniük, nem atrocitást.”⁴² Az apáttal egyeztetették a kinevezendő elöljárók személyét,⁴³ hozzá fordultak állásért vagy pártfogásért a munkanélküli tisztviselők. „Megelégszem azzal is, ha a visszatért Délvidék bármelyik üresedésben lévő főszolgabírói állására neveztetek ki” – fordult például Pehmhez mint volt hitoktatójához az egyik kérvényező.⁴⁴

37 PL Mm. 28. d. Olvashatatlan aláírású alezredes [vitéz Földváry?] levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1942. január 16.

38 PL Mm. 28. d. Pehm József kézírásos válasza a vitézi törvényszéktől kapott levél alján, k. n. Megjegyzés: az 1944 előtti kitüntetések viselési sorrendjében csupán a 93. helyen álló, irredenta Nemzetvédelmi Kereszt adományozását, illetve viselését mind a Szálasi- (1944. november), mind az Ideiglenes Nemzeti Kormány (1945. június), legutóbb pedig az Orbán-kormány (2011) is betiltotta.

39 PL Mm. 28. d. Kovrig Béla levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1941. július 17.

40 PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. november 24-ei bejegyzés. Kézírás.

41 PL Mm. 29. d. Pehm József levele Brand Sándor vármegyei alispánhoz. Zalaegerszeg, 1941. július 18.

42 PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. július 9-ei bejegyzés. Kézírás.

43 PL Mm. 28. d. Acsáktornyai járás kinevezendő községi elöljáróinak névjegyzéke, 1941. június 23.

44 PL Mm. 28. d. Zarubay Keresztély levele Pehm Józsefhez. Csáktornya, 1941. augusztus 5.

A csáktornyai gőzmalom a tulajdonosok zsidó származása miatt vált üggyé. Egy buzgó szombathelyi ügyvéd ugyanis kiderítette a malom tulajdonosának zsidóságát, ezért a malom nem kapott örölnivalót. A zsidó részvényesek pragmatikusan a malom „megkeresztelését” határozták el és keresztény vezetőséget próbáltak szerezni. A keresztény részvényesek viszont a malom egészét keresztény kézbe akarták átjatsznani. A kérdést új igazgatóság megválasztásával kívánták eldönteni, mire megindult a vetélkedés. A keresztényeknek Pehm prelátus ígéretet tett arra, hogy keresztény bankot biztosít a részükre, amely az induláshoz a pénzt adja. Mindez azonban nem használt, a közgyűlésen a zsidók kerültek fölénybe, és ez a felállás csak 1944-ben változott meg.⁴⁵

A zalai törvényhatóság számos intézkedéssel segítette a visszacsatolt területek integrálódását. Három bizottsági tag, köztük Pehm József indítványára a vármegye anyagi kötelezettséget vállalt két, lehetőleg nagycsaládból való, a visszacsatolt területekről származó fiatal beiskolázására a honvéd hadapródiskolába. E célból a közgyűlés alapítványt hozott létre. Ugyancsak Pehm javaslatára a vármegye gimnáziumaiban tanuló, a visszacsatolt területekről származó 13 diák részére a képviselők 1941-től 3500 pengő évi segílyt szavaztak meg.⁴⁶ 1942-ben „a vármegyéhez visszatért délvidéki területek szegénysorsú családjainak támogatása” címen Pehm József 2000 pengőt kapott a vármegyei segílyalapról.⁴⁷ Pehm 1941-ig évenként 12 diáknak biztosított ellátást, Muraköz visszakerülése után átlag 35-37 diáknak.⁴⁸ 1943-ra ez a szám 43-ra emelkedett, és ennyi diákról gondoskodni összesen 30 ezer pengőbe került.⁴⁹ Az apát kapcsolatainak köszönhetően többen adakoztak a nemes célra. A csáktornyai „Graner Testvérek harisnya-, kesztyű-, szalag- és zsinórgyár” például havi 1000 pengőt juttatott 3 évre a szegénysorsú muraközi diákok anyaországban való taníttatásának támogatására.⁵⁰ A Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezet ruházatra és lábbelire 100 pengő segílyt adott.⁵¹ Pehm ezt a karitatív munkát püspökként is folytatta: 12-15 diák ingyenesen étkezhetett a püspöki palotában. A kiválasztás szempontjául szolgáló indoklások önmagukért beszélnek: „Szegény középiszkázi cipész fia. Papnak készül”, „Hibás lábú. Viselkedése kifogástalan”, „Teljesen árva fiú. Szorgalmas. Vallásos. Tanítatásáról, javarészt ruházataról az aulisták gondoskodnak”, „Hatan vannak testvérek”, „Apja ez év februárjában eltűnt”, „Pap szeretne lenni. Atyja szegény sorsú románci földműves. Egyetlen gyermek.”⁵² Többnyire szegény, sokgyermekes családok fiai nyerték el ezt a segílyt, kivált ha papi pályára készültek. Máskor Pehm/Mindszenty pénzt utalt ki egyes plébánosoknak azzal, hogy az „összeget a legrászorultabbak között szétosztani szíveskedjék. Vannak olyanok, akik sehonnet sem kapnak támogatást, de nem is kéregethetnek. Ezekre külön gondja legyen.”⁵³

45 MNL ZML Zala vármegye főispánjának bizalmas iratai, 18/1942. Jelentés Teleki Béla főispánnak. Csáktornya, 1941. november 19. Szövegét közli: Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945. Szerk. Németh László–Paksy Zoltán. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004. 325–330.

46 MNL ZML IV. 402. 674. kötet. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1941. december 11-ei rendes közgyűléséről, 34290 sz./ni. 1941. jkv. 167. szám. (A hadapródiskolai alapítványra Pehm József, Csertán Ferenc és Thassy Kristóf bizottsági tagok közösen tettek javaslatot.)

47 PL Mm. 28. d. Utalvány. Brand Sándor alispán küldi Pehm Józsefnek, 1942. május 5.

48 VÉL I.1.44.a 3225/1945. Mindszenty József: Curriculum vitae.

49 PL Mm. 29. d. Kimutatás a muraközi tanulók segílyezéséről. Zalaegerszeg, 1943. június 4.

50 PL Mm. 28. d. A gyár levele Pecsornik Ottó országgyűlési képviselőhöz. Csáktornya, 1942. augusztus 31. Eredeti, aláírt.

51 PL Mm. 28. d.A szövetkezet vezetésének levele Pehm Józsefhez. Zalaegerszeg, 1942. december 14.

52 VÉL I.1.44.a 3473/1944. Püspöki palotában étkező diákok névsora.

53 VÉL I.1.44.a 4839/1944. Mindszenty József püspök levele egyházmegyéje több plébánosához. Veszprém, 1944. október 12.

Pehm apát szíven viselte a magyar nyelv ápolását, de tisztában volt azzal, hogy Muraközben lehetetlen azt a közigazgatás nyelvévé tenni. Ehelyett inkább a dualista kori gyakorlatot ajánlotta: a tisztviselői kar minél előbb (1942 végéig) tanulja meg a *muraközi nyelvet*, ami a komoly különbségekkel bíró horvát nyelvjárások közül nem az irodalmi nyelvként elfogadott „sto”, hanem a Muraközben beszélt „kaj” nyelvjárás elsajátítását jelentette.⁵⁴ A népességet is rendre muraközinek, és nem horvát népcsoportnak nevezte. A javaslat rövid távú következménye nem csupán annyi, hogy a kaj-horvátot preferálta a sto-horvát helyett, hanem hogy falat emelt horvát és horvát közé, ami hosszú távon a magyar nemzetiségi politikának kedvezett. Pehm a javaslat gyakorlati átültetéséről rendszeresen kapott tájékoztatást a helyi iskolán kívüli népművelési bizottságoktól, amelyek a legtöbb „muraközinyelv-tanfolyamot” szervezték.⁵⁵

Pehm prelátest, aki Muraköz-szerte, de a Muravidéken is ismertté vált, mérhetetlen sok szereplésre hívták a díszgyűléstől kezdve szentmise tartásán át egyesületi védnökségig. 1942. április 16-án érzelmileg túlfűtött ünnepi szentbeszédet mondott Alsólendva „felszabadulásának” első évfordulóján. Fájdalmas felismeréssel szembesült a népesség átrendeződését, a szerb lakosság gyarapodását illetően: „A vármegye levéltárában a napokban átnéztem a Lendva-vidékről beérkezett születési és halálozási anyakönyveket. Dermedt lélekkel szakadt fel belőlem a kérdés: Uram Isten! Ki tart majd fogadalmi ünnepet 50 év múlva ápr. 16-án a Lendva-vidéken?”⁵⁶ A problémák gyökerét 1526-ra vezette vissza, amikor „meghalt e tájon az Úrangyala és a Dicsértesség”. Buzdított, hogy a fogadalmi ünnep tétje legyen egy szilárd elhatározás: „ellenséggel soha többé nem kacérkodunk.” És hogy kik is kacérkodnak az ellenséggel? Pehm válasza szerint három ilyen csoport van. Elsőként azok, akik Isten szent nevét káromkodásaikkal mocskolják, „a káromkodó ország pokol előcsarnoka”. Másodjára azok, „akik a családi életet gyümölcstelenné teszik, egykéznek, kettőznek és pokolian vigyáznak”. Végül azok, akikben nincs katolikus élet és öntudat. A jövő kiútja – mint mindannyiszor, most is ugyanaz a konklúzió – a gránitszilárd katolikus hit. A szónok szavai bizonyára hatottak a közízlésre, és lélekben erősítették a magyarérzelemben ingatagokat, kivált a köztisztviselőket.

Előfordult, hogy Pehm elhárított egy-egy felkérést. Amikor egy civil egyesület zászlószentelésre invitálta, elutasító válaszában nem a püspöki kar állásfoglalására utalt, miszerint csak templomi, katolikus egyesületi és iskolai zászlók áldhatók meg, hanem mert az egyházjogilag illetékes zágrábi püspökség engedélyét is ki kellett volna kérni: „Szívesen mennék. Elvből azonban én nem kérek a szent ténykedés végzésére zágrábi egyházi szervektől engedélyt, ami nélkül más egyházmegegyébéli nem működhetik. Eddig, ha végeztem, a tábori papságtól kértem engedélyt. Bármily nemes, nemzeti célú megmozdulás lesz is az aug. 15-i, a katonalelkészlet érdektelenségére és illetéktelenségére hivatkozva megtagadná az engedélyt. Így – bár fájdalommal – a szent ténykedést nem vállalhatom.”⁵⁷ Tartott volna viszont tábori misét az alsólendvai országzászló 1942. évi Szent István-napi avatásán, ám végül mégsem ment el az ünnepségre. Kihátrálása okául

54 MNL ZML IV. 402. 677. kötet. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1942. február 12-ei rendes közgyűléséről. Az indítványt Pehm József és Thassy Kristóf közösen tette.

55 PL Mm. 28. d. Mik Károly, a csáktornya-perlaki körzet iskolán kívüli népművelési bizottsága titkáranak levele Pehm József preláthus-plébánoshoz. Csáktornya, 1942. július 31.

56 PL Mm. 31. d. Beszédvázlatok, elmélkedések. Szentbeszéd Alsólendva felszabadulása I. évfordulóján. 1942. ápr. 16. (A szentbeszédből idézett további részletek is innen – B. M.)

57 PL Mm. 28. d. Pehm József levele a M. Kir. Postaaltisztek Országos Egyesületének csáktornyai csoportjához. Zalaegerszeg, 1942. július 29.

ezúttal sem az egyházi előírásokat hozta fel, hanem mert „a lendviaiak nem tartották be az általa megszabott feltételt, hogy a lutheránusokkal nem működik közre”, és Skalics Sándor evangélikus lelkész is rövid beszédet mondott,⁵⁸ aki egyébként a felekezeti béke kedvéért lemondott arról, hogy a zászlót evangélikus módra is felavassák.

MURAKÖZ EGYHÁZI HOVATARTOZÁSA

A polgári közigazgatás bevezetését követően Pehm apát – legalábbis amennyire jogotvitványaiából és lehetőségeiből teltett, akár a horvát papok menesztése árán is – haladéktalanul hozzákezdett a muraközi hívek magyar papokkal való ellátásához, és az ottaniak megbízhatóságának ellenőrzéséhez. Azzal kellett ugyanis szembesülnie, hogy a horvát papság – sem a csáktornyai ferencesek, sem a plébánosok – távolról sem barátja Magyarországnak. Pár hónap leforgása alatt már a második impériumnak tettek esküt: előbb az önálló horvát államra áprilisban, majd augusztusban a Magyar Királyságra. Utóbbi alól a zágrábi főhatóság már novemberben feloldotta a papságot. A helyi papok többsége a magyar állam iránti hűség tekintetében megbízhatatlan, sőt kifejezetten ellenséges volt. Mindebből sürgősen következett, hogy Muraközbe magyar papságot kellett disponálni, de hosszú távon a térség egyházkormányzati átrendezése lett a cél. „Enélkül nincs magyar Muraköz, csak lappangó zsarátnok, esetleg majd nyílt tűzfészek” – figyelmeztetett a kérdés fontosságára Zadravecz püspök.⁵⁹ A megoldás nem volt egyszerű feladat, mert a 22 muraközi plébánia egyházkormányzati szempontból Zágrábhoz tartozott, amelynek élén ekkor Alojzije Viktor Stepinac érsek, a későbbi sorstárs állt. Az adott helyzet különlegessége, hogy Stepinac érsek csak a magyar kormány engedélyével jöhetett volna Muraközbe bémálni, hacsak nincs legalább egy Szentszék által kinevezett muraközi vikárius, aki felszentelt püspök. Ráadásul a csáktornyai ferencesek nem a magyar, hanem a horvát ferences provinciához tartoztak, azaz az ottani rendházra a pesti tartományfőnök joghatósága nem terjedt ki.

Az apát meglehetősen magára maradt, amikor az évszázadok során végbement etnikai átrendeződés korrigálását összekapcsolta Muraköz egyházkormányzati átrendezésével, sőt távlatilag a térség rekatolizálásával. Célszerűnek az mutatkozott, hogy a visszacsatolt Muraközt a zágrábi érsek fennhatósága (jurisdikciója) alól kivonassák, és átmenetileg – a nyelvi problémák megoldásáig, az integráció elmélyüléséig – „corpus separatum”-má, az egyházmegyétől elkülönült területté, apostoli adminisztratívájává nyilváníttassák. Lehetséges apostoli adminisztrátoraként magától értetődően merült fel Pehm neve. Amikor ezt Zadravecz püspök elárulta Pehmnek, ő tamáskodva fogadta a hírt. „Nem lehetséges!/? A belügyminiszter haragszik a kihallgatás miatt. – Dehogy! Az kellett! Imponált neki. – Nem beszélem a nyelvet! – Beszéli az altiszt, a titkára majd beszéli a muraközit.”⁶⁰

Serédi Jusztnián hercegprímás 1941 őszén kezdeményezte a Szentszéknel Muraköznek a szombathelyi püspök joghatósága alá helyezését. Pehm elégedetlen volt az intézkedés ütemével, de ismételt sürgetésére csak bosszús választ kapott: „Újabb lépést ezek

58 SZEL AC 2092/1942. Lelkes József községi jegyző levele Grósz József megyéspüspökhöz. Alsólendva, 1942. július 31. és az alsólendvai róm. kat. plébániahivataltól Grósz József megyéspüspökhöz. Alsólendva, 1942. szeptember 6.

59 PL Mm. 28. d. Uzdöczy-Zadravecz István püspök levele Pehm Józsefhez. 1941. július 14. Kézírás.

60 PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. június 13-ai bejegyzés. Kézírás.

szerint az ügyben jelenleg nem tudnék tenni, a kérdés állásáról is már több oldalról informálva vagyok, úgy hogy Méltóságodtól újabb momentumokat nemigen várhatok. A kérdést mindenestre állandóan figyelemmel kísérem s magam is örülnék, ha sikerülne szerencsés rendezése.”⁶¹ Ám a különböző csatornákon az a hír érkezett, hogy sem egy önálló adminisztrátúra, sem az integráció a szombathelyi egyházmegyébe nem járható út.⁶² Nem vezetett célra az sem, hogy Pehm aktivistái több mint 25 ezer aláírást gyűjtöttek és juttattak el Serédi hercegprímáshoz az egyházi átszatolás érdekében. A Szentszék viszont – a több oldalról érkező magyar nyomás ellenére – a háború végéig nem kívánt politikai színezetű döntést hozni, és ezáltal sem változtatott az egyházmegyei határokon. Így a többségében horvátok lakta Muraköz a zágrábi főegyházmegye része maradt.⁶³ Luttor Ferenc kánonjogi tanácsos szerint a horvátok a Szentszék „dédelgetett fiai”, mivel náluk az egyház hivatalos helyzete nem szilárd, és mert a terjeszkedő ortodoxia miatt kiemelten fontos az egyház erősítése.⁶⁴

Mivel a térség egyházi elcsatolása megfenekelett, Mindszenty a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk azon rendelkezését próbálta kihasználni, amely a leventefjúság vallásérkölcsei nevelését a honvédelmi minisztérium hatáskörébe utalta. Miután időközben vezetéknevet cserélt, 1943. április 27-én már Mindszenty Józsefként azt kérte a kultuszminisztertől, hogy a tárca vállalja – a térségben 1941 őszétől szolgáló ferencesek munkáját is átvéve és bővítve – 16 leventelkész fizetését. Azaz Mindszenty a Mura térségi hitoktatást – amelybe a ferencesek bekapcsolódtak ugyan, de szolgálatukat egyre nehezebben teljesítették – a Zágrábtól függő helyi plébánosok ellenében a tábori püspökhöz tartozó leventelkészekkel akarta megoldani. A kérdést kiemelt fontosságú ügyként kezelte. Muraköz leventéinek lelki gondozása ügyében Béldy Alajos altábornagy 1943. május 27-ére értekezletet hívott össze, amelyen Mindszenty megindokolhatta kérését: katonai vagy leventelkészekkel kell megpróbálni a magyar szellemiség továbbadását, ezért létszámukat növelni kell. Végül a honvédelmi miniszter novemberben 15 katonalelkész behívását rendelte el.⁶⁵ A honvédelmi és egyházpolitikai szempontok kéz a kézben jártak, a végrehajtás mégis meghiúsult.

Az intézkedés ugyanis heves reakciót váltott ki a horvátérzelmű papokból. Az 1944 eleji hangulatjelentések már nem egyszerűen ellenszenvről, hanem kimondott aknamunkáról szóltak. Rodics Ignác muraközi érseki helynök 1944. február 1-jén körlevelet adott ki a muraközi római katolikus papság részére, amelyben a kánonjogra (804. kánon) hivatkozva korlátozta az „idegen”, azaz a magyar lelkészek – akár ferences páterről, akár katonalelkészről volt is szó – egyházi funkcióit, különösen a leventemisek esetében: „a legszigorúbban elrendelem összes lelkészeimnek, hogy a helybeli plébános vagy pedig az ő helyettese, káplánja végezze el a leventemiséket, és senki más”.⁶⁶

61 PL Mm. 29. d. Serédi Jusztinián hercegprímás levele Pehm Józsefhez. Esztergom, 1941. november 4.

62 PL Mm. 29. d. Farkas százados, m. kir. közellátási minisztériumi osztályvezető levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1941. november 6.

63 PL Mm. 29. d. Bizalmas jelentés a muraközi leventék lelki gondozásáról. 1943. október 15.

64 PL Mm. 29. d. Luttor Ferenc levele a Zala vármegyei alispánhoz. Róma, 1942. február 17. Aláírt gépelt másolat.

65 PL Mm. 28. d. Béldy Alajos levelei Mindszenty Józsefhez. Budapest, 1943. május 22. és november 5. A levelekben Muraköz viszonylatában még 16 leventelkészről van szó, a számuk időközben egy fővel csökkent.

66 PL Mm. 29. d. Rodics Ignác érseki helynök körlevele. Szeleencehegy, 1944. február 1.; Muraköz közbiztonsági parancsnokának 289/Kh.kt.-1944. sz. jelentése a leventelkészek egyházi korlátozásokról a Muraközben. Csáktornya, 1944. február 10.

A magyar papok misézési gyakorlatának adminisztrálása biztosan nem volt kifogástalan, de 1944 elejéig mégis minden különös engedély nélkül misézhettek. Ekkor azonban váratlan fordulat történt: a zágrábi érseki helynök az egyházi törvénykönyvre hivatkozva betiltotta a magyar tábori lelkészek leventemiséit, és a katonai misék végzését is ahhoz kötötte, hogy mutassák fel a táborigazgatótól való celebritüket (papi igazolványukat). Ezen is túlment a rendelkezés azon része, miszerint levették csak a helyi plébános vagy megbízottja szentmiséjén vehetnek részt, ezzel ellehetetlenült a fiatalok közötti magyar nyelvű igehirdetés, elvesztegetve az addig befektetett erőfeszítéseket is. Nyilvánvaló, hogy a helynök barátságtalan intézkedése nem a kánonok betartásáról szólt. Celebritet követelni ugyanis csak attól volt szokásban, akinél fennállt annak valószínűsége, hogy egyházi viszonya rendezetlen. A lakosság nem tudta mire vélni a dolgot. Elterjedt, hogy a magyar papok azért nem misézhetnek, mert nők emberek, vagy éppenséggel a Szent-szék büntetéséről van szó, amiért lázítják a népet. Rövidesen tarthatatlanná vált a magyar papok helyzete a Muraközben, úgy kezelték őket, mintha szakadárok lennének.⁶⁷ A zágrábi érseki helynök intézkedése a magyar egyházi befolyás kizárására irányult, és a lelkek üdvének gondozása mögött ténylegesen horvát nemzetállami érdekek artikulálódtak. 1944 tavaszán, ameddig Mindszenty még Zalaegerszegen szolgált, érdemi fejlemény a konkrét ügyben nem történt. Már veszprémi püspökként kapta meg Antal István miniszter jóvoltából az e tárgyban folytatott levelezés másolatát, amiből kiderült, hogy a muraközi érseki helynök jótányi engedményre sem volt hajlandó. Így a magyar leventelelkészek működése a Muraközben egyházzójogilag ellehetetlenült, és minden kísérlet istentisztelet tartására összeütközéshez vezetett a helyi klerikusokkal.

67 PL Mm. 29. d. Jambrich Ignác leventelelkész levele Mindszenty Józsefhez. Kiszabadka, 1944. február 16.

SOÓS VIKTOR ATTILA

A BIBLIÁBAN ŐRZÖTT 41 DOLLÁR EGY ÉVET ÉRT

Steixner Antal várpalotai plébános bebörtönzése

A veszprémi egyházmegye 1945–1990 közötti helyzete, története sok szempontból meghatározó, kiemelkedő a kommunista egyházüldözés viszonylatában. A nagy kiterjedésű egyházmegye élén olyan főpásztorok álltak ebben az időszakban, akik meghatározó, aktív közéleti szerepet tölthettek be. Közülük a leginkább kiemelkedik Mindszenty József, aki 1944. március 3-ától volt veszprémi püspök, Esztergomban szentelték fel 1944. március 25-én. Esztergomi érseki kinevezéséig, 1945. október 2-ig töltötte be a veszprémi püspöki tisztelet.¹ Őt követte az egyházmegyét apostoli kormányzóként 1945. augusztus 16-ától, a debreceni plébánia megtartásával irányító Bánáss László. 1946. szeptember 4-étől püspökként vitte tovább egyházkormányzati feladatát 1949. április 19-én bekövetkezett haláláig.² Nyolc évig, 1949. augusztus 24-étől irányíthatta az egyházmegyét a pártállam támogatását egyáltalán nem élvező domonkos szerzetes, a sokat konfrontálódó és ennek köszönhetően 1957. augusztus 15-étől házi őrizetben lévő Badalik Bertalan.³ Ugyancsak hosszú ideig vezette az egyházmegyét, előbb általános helynökként 1957. augusztus 15. és 1959. június 6. között, majd apostoli kormányzóként 1959. június 6. és 1972. március 22. között Klempa Sándor,⁴ aki az állambiztonság „László” fedőnevű ügynökeként elődjéről – Badalíkról – adott számos információt, jelentést.⁵ Sajátságos, hogy nem kapott megyéspüspöki kinevezést, csak nyugállományba vonulásakor, így mindvégig úgy állt egyházmegyéje élén, hogy nem volt teljes joghatósága. Őt követte egy rövid ideig, 1972. március 22. és 1974. február 2. között az egyházmegye élén Lékai László püspök,⁶ aki 1974-ben Veszprémből került az esztergomi érseki székbe, éppúgy, mint közel harminc évvel korábban Mindszenty József. Lékai László címzetes püspöki kinevezésével – 1972. február 8. – egy időben lett az egyházmegye segédpüspöke Kádár László ciszterci szerzetes, aki 1974. február 2-ától apostoli kormányzó, 1975. január 10-étől veszprémi püspök volt. 1978. március 2-ától visszatért egyházmegyéjébe, Egerbe,

1 Pfeiffer János: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII. Sorozatszerc. Adriányi Gábor.) 42–43.

2 Pfeiffer J.: i. m. 15–17.; Az 1944. évi december hó 21-re Debrecenben összegyűlt majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. Főszerk. Vida István. Bp., 1994. 38–39.

3 Pfeiffer J.: i. m. 12–13.; Soós Viktor Attila: Badalik Bertalan O.P. életútja. Domonkos Szemle különszáma, Bp., (2005) 1. sz.

4 Pfeiffer J.: i. m. 30–31.

5 Soós Viktor Attila: A püspök és a besúgó – Badalik Bertalan és Klempa Sándor kapcsolata az államvédelmi és állambiztonsági iratok tükrében. In: Miles Christi Évkönyv. 2012.

6 Pfeiffer J.: i. m. 38–39.

ahol érseki kinevezést kapott.⁷ Ezt követően egy újabb olyan főpásztor szolgált Veszprémben, aki később esztergomi érsek, bíboros lett. Paskai Lászlót 1978. március 2-án nevezték ki bavgalianai címzetes püspökké és veszprémi apostoli kormányzóvá. 1979. március 31. és 1982. április 5. között veszprémi megyéspüspök, ezt követően 1987. március 3-ig Ijjas József mellett kalocsai koadjutor érsek lett.⁸ Őt a püspöki székhelyen Szendi József követte, akit 1982. április 5-én stephaniacumi címzetes püspökké és veszprémi apostoli kormányzóvá neveztek ki. 1983. szeptember 3-án foglalta el a veszprémi püspöki széket. 1993. május 30-án, II. János Pál pápa „Hungarorum gens” kezdetű bullájával új érsekséggé és metropolitai székhellyé tette a veszprémi püspökséget, így az egyházmegye első érseke lett.⁹

Nemcsak kiemelkedő főpásztorok álltak az egyházmegye élén, hanem olyan események is köthetők annak történetéhez, amelyek a korszak meghatározó eseményei voltak. Az egyház és állam közti 1950-es megállapodás, a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után újabb komoly problémával kellett Badalik Bertalan püspöknek szembenéznie. A veszprémi szeminárium hirdetőtábláján ugyanis a kispapok kifüggesztették a bebörtönzött Mindszenty bíboros, hercegrimás fényképét, és az önképző kör keretében kritikus előadást tartottak Mikszáth Kálmán: Különös házasság című regényéről, illetve az ez alapján készült filmről. Az Államvédelmi Hatósághoz (ÁVH) eljutott ennek híre, és 1952. február 27-én a szeminárium 5 teológusát – Ágotha Tivadart, Balogh Sándort, Dervenkár Györgyöt, Domschitz Józsefet és Szabó Istvánt –, valamint a spirituálist, dr. Major Kálmánt¹⁰ letartóztatták.¹¹ Az ügy kirobbanása után, 1952. március 4-én a veszprémi szemináriumot bezárták, megszüntették, majd ezután az ország területén működő szemináriumokat összevonták. Április 23-án a „veszprémi szeminaristák perében” a spirituálist 9, a kispapokat 4–6 év börtönbüntetésre ítélték, a többi előjáró működési engedélyét megvonták.

Nem csupán a szeminárium kispapjai és spirituálista „élvezte” az államvédelem „szerepét”. Már a negyvenes évek második felében – ahogyan az ország többi egyházmegyéjében, úgy a veszprémiében is – olyan papokat is letartóztattak, akiket a fennálló pártállami diktatúra államellenes szervezkedéssel, összeesküvéssel, vagy a népi demokrácia megdöntésére irányuló cselekedettel vádolt.

Ebbe a sorba illeszkedik az Államvédelmi Hatóság által 1952 júliusában letartóztatott Steixner Antal várpalotai plébános ügye is, akit demokráciaellenes magatartással gyanúsítottak. Az ÁVH nyomon követte tevékenységét, adatokat gyűjtött a plébánosnak

7 Uo., 30.

8 *Beke Margit*: Az esztergomi (esztergomi-budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006. Szent István Társulat, Bp., 2008. 562–563.

9 A veszprémi egyházmegye névtára 1984. Veszprémi Egyházmegyei Hatóság, 1984.208.

10 Major Kálmán (1919–1995): szemináriumi spirituális. 1943. november 7-én szentelte pappá Apor Vilmos győri püspök Budapesten az Egyetemi templomban. Káplán Káptalantótiban, Nagykanizsán, 1946-tól teológiai tanár és kissemináriumi tanulmányi felügyelő Veszprémben. 1949-től szentszéki jegyző. 1952. február 27-én tartóztatták le és Budapestre, a Gyorskocsi utcába szállították. Demokráciaellenes izgatás vádjával 1952 májusában kilenc évi szabadságvesztésre ítélték. Büntetésének jelentős részét Vácott töltötte. 1956 októberében szabadult. Kisegítő plébános-helyettes Köveskálón 1956. december 4-től, káplán Kisgyőrben 1960-tól, felmentve 1961. november 4-től. 1966–1978. február 13. között sekrestyés és harangozó Mernyén. Nyugállományban 1979. február 28-tól, Székesfehérvárott a Papi Otthonban élt.

11 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest; = ÁBTL) 3. 1. 9. V–82902 sz. d. Major Kálmán és társai vizsgálati dossziéja; A témát I. bővebben: *Ágotha Tivadart*: Megalkuvás nélkül. Veszprémi kispapok az ateista hatalom börtöneiben. Márton Áron Kiadó, Bp., 1995.

a városban élő és dolgozó, a bányászok között meghatározó befolyással bíró személyekkel való kapcsolatáról. A plébánossal szembeni fellépés nemcsak az ötvenes években tomboló egyházüldözés egyik állomása volt, hanem a térségben élő bányászok megrendezésére, valamint egyes családok kitelepítésének előkészületére is irányult. Az Államvédelmi Hatóság 1952-ben – szovjet mintára – olyan monstre pert akart rendezni, amelyben magyar bányamérnököket kívánt bíróság elé állítani.¹² A három éves, valamint az öt éves terv „elszabotálásával” vádolt mérnökök 1954-ig voltak vizsgálati fogságban, de a „szocialista törvényesség” eljövételével aktualitását veszítette a kirakatper megtartása, így egyenként ítélték el őket. A Vargha Béla és társai¹³ összefoglaló nevet viselő ügyhöz kapcsolódtak a várpalotai bányamérnökök is. Steixner plébános azonban nemcsak a bányamérnökökkel, hanem más értelmiségi személyekkel fenntartott kapcsolataival is kiérdemelte az Államvédelmi Hatóság figyelmét.

Azért is fontos bemutatni Steixner Antal letartóztatásának és kitelepítésének a történetét, mert Hetényi Varga Károly nagy ívű munkáiban elég kevés adat található róla: „1952-től 1954-ig volt »szolgálaton kívül«. Szabadságvesztését valószínűleg Vácott töltötte”.¹⁴ Amint látni fogjuk, ez a megfogalmazás pontatlan is.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy:

- Ki volt Steixner Antal?
- Miért keltette fel az Államvédelmi Hatóság figyelmét?
- Mivel gyanúsította az ÁVH és milyen következménye lett ennek?

STEIXNER ANTAL ÉLETÚTJA

Steixner Antal az akkor még Zala megyei, ma már Veszprém megyéhez tartozó Szentjakabfán született 1902. november 10-én. Szülei Steixner Pál földműves és Scheller Mária voltak.

Elemi iskolába Szentjakabfán járt, a polgári iskolát Balatonfüreden végezte. Gimnáziumi tanulmányait 1918-tól a veszprémi kisszeminarium növendékeként folytatta, majd Bécsben, a Pázmáneumban tanult teológiát 1922–1926 között, itt szerezte doktorátusát. A Stephansdombban szentelték pappá 1926. július 18-án. Ezt követően a bécsi magyarok lelkésze lett. 1927-től 1930-ig káplánként szolgált Tabon. Veszprémben 1930-tól a kisszeminarium spirituális, a szeminariumban a pedagógia és a szentírás-magyarázat tanára, valamint az Angolkisasszonyok Intézeténél hitoktató. 1931-től házassági kötelékvédő, továbbá a kisszeminarium aligazgatója. 1933-tól a középiskolai hittanárokat képezítő bizottság tagja. 1936-tól a szeminariumban a filozófia tanára lett, és az egyházmegyei Oltáregylet igazgatójaként szolgált. 1939. március 25-étől plébános, majd emellett 1939. május 1-jétől kerületi esperes lett Várpalotán. 1952. június 16-án az ÁVH elhurcolta, a vizsgálati fogság után a Budapesti Megyei Bíróság 1952. február 21-én elítélte, majd börtönbüntetését valószínűleg Vácott töltötte. 1954-től adminisztrátor Homokszentgyörgyön, 1971 után Taliándörögdön lelkész, majd 1972-től tiszteletbeli

12 *Cserényi-Zsitnyányi Ildikó*: Kibányászott „lignitbűnök”. A Rákosi-korszak egy bányamérnökperének anatómiája. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, Bp., 2013.

13 ÁBTL 3. 1. 9. V–110208/1–43. Vargha Béla és társai.

14 *Hetényi Varga Károly*: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékban I. Lämpás Kiadó, Abaliget, 1992. 458.; *Hetényi Varga Károly*: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékban I. Új Ember–Márton Áron Kiadó, Bp., 2004. 2. javított, bővített kiadás. 607.

kanonok, 1980-tól szentszéki bíró. 1986-tól nyugállományban volt, szülőfalujába költözött, ahol 1987. június 16-án elhunyt.¹⁵

AZ ÁLLAMVÉDELMI HATÓSÁG FIGYELME STEIXNER ANTALRA IRÁNYUL

Vajda Tibor államvédelmi őrnagy,¹⁶ az Államvédelmi Hatóság Vizsgálati Főosztály helyettes vezetője 1952. július 23-án írta alá azt a határozatot, amely Steixner előállításáról, lakásán és munkahelyén történő házkutatásról rendelkezett.¹⁷ Steixner azonban nem 1952 nyarán keltette fel az ÁVH figyelmét, hiszen már 1948 áprilisában,¹⁸ majd 1949. január 19-én¹⁹ is készítettek róla környezettanulmányt. A várpalotai plébánián megtartott rendszeres összejövetelek foglalkoztatták a hatóságot. Az ÁVH Veszprém megyei kirendeltsége bizalmas úton szerezte az információkat, ez alapján feltérképezték, hogy Kéglí Ferenc volt várpalotai jegyző, Jean Kornél állatorvos, Vámosi József vasúti tiszt, Homolyai Jenő fűszerkereskedő, Haraszi László pénzbeszedő, Deák József bányatisztviselő és Bölcs László bányatisztviselő vett részt rendszeresen a plébániái összejöveteleken.²⁰ Szintén felkeltette az ÁVH figyelmét, hogy több olyan apáca lakott a plébánián, akiktől 1950-ben megvonták a működési engedélyt. Ezek a szerzetesnővérek munkatársai voltak Steixnernek.²¹ Természetesen az ÁVH munkatársai környezettanulmányokat készítettek azokról a személyekről is, akik a plébánián találkoztak Steixnerrel.²²

Az megszokott gyakorlat volt az ötvenes években az ÁVH működési keretei között, hogy a házkutatás, az őrizetbe vétel elrendeléséről szóló dokumentumok kiállítására, ezek végrehajtásának megfelelő sorrendjére, az egyes lépések egymásutániságára, az időpontok betartására nem törekedtek, pontosabban ezek dokumentálása több esetben is utólagosan történt meg. Így jártak el Steixner ügyében is. A vizsgálati dosszié borítója szerint a nyomozás kezdete 1952. november 27., a nyomozás vége 1953. május 14.²³ Bár

15 *Huchthausen Lajos*: Bilingvéreések. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből. A veszprémi egyházmegye múltjából 21. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém, 2009. Sajtó alá rendezte: Karlinszky Balázs. 94.; *Huszár Pál*: A várpalotai evangélikus, református és római katolikus egyházközösség története 1850 és 1950 között. Krúdy Gyula Városi Könyvtár, Várpalota, 2000.; A veszprémi egyházmegye papságának névtára 1975. Veszprémi Egyházmegyei Hatóság, 1975. 386.; Névtár 1984 i. m. 203–204.; *Pfeiffer J.*: i. m. 936–937.; Schematismus almae Dioecesis Wespreniensis a S. Stephano protorege circa annum 1000 fundatae pro Anno Domini 1949.

16 Vajda Tibor életútjáról, az Államvédelmi Hatóságon belül betöltött szerepéről, a Grösz-perben folytatott nyomozótiszti tevékenységéről Szabó Csaba részletes áttekintést adott kötetében. A Grösz-per előkészítése 1951. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította: Szabó Csaba. Párhuzamos Archívum, Osiris–Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2001. 69–74. 1952 novemberében történt elbocsátásáig meghatározó szerepet vitt az ÁVH Vizsgálati Főosztályán, számos egyházi személy ügyében eljárva. Így volt ez Steixner esetében is. ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyatéék 5976. Vajda Tibor.

17 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 7.

18 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 34–35. Környezettanulmány, Veszprém, 1948. április 30.

19 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 36–37. Környezettanulmány, Veszprém, 1949. január 19.

20 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 41–42. Jelentés, Veszprém, 1951. július 26.

21 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 41–42. Jelentés, Veszprém, 1951. július 26.

22 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 43–44. Környezettanulmány, Veszprém, 1951. július 26. – Jean Kornél; 45–46. Környezettanulmány, Veszprém, 1951. július 26. – Vámosi József; 47–48. Környezettanulmány, Veszprém, 1951. július 26. – Kéglí Ferenc; 49. Környezettanulmány, Veszprém, 1951. július 26. – Homolyai Jenő; 50. Környezettanulmány, Veszprém, 1951. július 26. – Bölcs László; 51. Környezettanulmány, Veszprém, 1951. július 26. – Deák József;

23 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal fedlap.

1952. július 23-án kelt a határozat az előállításról és a házkutatás elrendeléséről, ezzel szemben már 1952. július 1-jén Fekete Zsigmond²⁴ államvédelmi főhadnagy házkutatást folytatott Steixner Várpalota, Szent Imre út 8. szám alatti lakásán, ami a plébánia volt.²⁵ Bár a vizsgálati dosszié borítója és az abban megtalálható iratok különböző dátumokat mutatnak, mégis állíthatjuk, hogy a Vizsgálati napló bejegyzése a mérvadó, és ennek tanúsága szerint 1952. július 2-án tartóztatták le Steixnert.²⁶ Hivatkozik a házkutatási jegyzőkönyv az ÁVH által kiadott 03922., 1952. július 1-én kelt parancsra,²⁷ de ezzel szemben egy huszonkét nappal későbbi határozat is rendelkezésünkre áll. 1952. július 7-én kelt az az átvételi elismervény, amely Steixner őrizetes személyi tárgyainak átadását dokumentálja, melyet Somogyi Endre államvédelmi hadnagy²⁸ adott át Rabó István letétkezelőnek.²⁹ Ezek a személyes tárgyak voltak. Steixner „értékeinek” átadásáról egy másik elismervény rendelkezett, melyben hatszázöt forint, kilencvenöt fillért, egy férfi zsebórát, egy ezüst nyakláncot és egy dollárt adott át Somogyi hadnagy Varga Béláné³⁰ államvédelmi alhadnagynak.³¹ Öt nappal később negyvenegy dollárt adott át ugyancsak Somogyi hadnagy Varga Bélánének, hét darab ötdolláros, két darab kétdolláros, két darab egydolláros címletben.³² Steixnerrel szemben a vizsgálatot az 1952. július 8-án kelt szolgálati jegy tanúsága szerint az ÁVH VI/1-b. alosztálya folytatta le.³³

Flóra István államvédelmi alhadnagy³⁴ 1952. június 20-án – Steixner letartóztatása előtt két héttel – összefoglaló jelentést készített a várpalotai plébánosról, melyben összegezte addigi életútját, a „felszabadulás” előtti és utáni tevékenységét.³⁵ A két és fél oldalas jelentés utolsó bekezdésében Flóra azt írta, hogy „Steixner Antal aknamunkája feltétlen kihat a bányauzem termelésére, mivel a bánya munkássága kb. 50 %-a a klerikális befolyás alatt áll. Ennek eredményét részben az ő agitációján, részben a nála lévő apácák agitációján keresztül érte el.”³⁶ Az államvédelem hadnagya azt állította, hogy a bánya minden második dolgozója az egyház befolyása alatt áll, és az egyházi személyek hatására a bányászok visszafogottabban dolgoznak, nem termelnek ki annyi szenet, amennyit előírnak számukra.

24 ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyatéék 1376. Fekete Zsigmond.

25 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 9–10.

26 ÁBTL 3. 1. 9. Vizsgálati napló – III/1. Osztály. 2540.

27 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 9–10.

28 Somogyi Endre fogyatéki anyaga nem található meg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. Azonban más dossziékból az alábbi tisztségei rekonstruálhatók: 1952-ben hadnagyként tevékenykedett az Államvédelmi Hatóságon. Szendy Lászlóval szemben indított vizsgálati ügyben (ÁBTL 3. 1. 9. V–56107), Sággy Elekkel szemben indított vizsgálati ügy (ÁBTL 3. 1. 9. V–56116), Galambos Miklóssal szemben indított vizsgálati ügyben (ÁBTL 3. 1. 9. V–86573) biztosan részt vett.

29 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 15. Átvételi elismervény 1952. július 7.

30 ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyatéék 6003. Varga Béláné.

31 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 16. Átvételi elismervény 1952. július 7.

32 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 17. Átvételi elismervény 1952. július 12.

33 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 18. Szolgálati jegy 1952. július 8.

34 ÁBTL 2. 8. 1. BM Veszprém megyei fogyatéék 916. Flóra István.

35 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 29–31. Jelentés, Veszprém, 1952. június 10.

36 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 29–31. Jelentés, Veszprém, 1952. június 10.

A KIHALLGATÁSOK

Somogyi 1952. július 2-án készített kihallgatási tervet.³⁷ Aznap 11:00 és 14:00 között első alkalommal hallgatták ki Steixnert.³⁸ A terv alapján rekonstruálhatjuk, hogy mire volt kíváncsi első alkalommal a vizsgáló tiszt. Először az életrajzát kellett ismertetni az őrizetbe vett plébánosnak, majd a következő kérdés arra vonatkozott, hogy véleménye szerint miért vette őrizetbe az ÁVH. Ezt követően az 1945 előtti – a korabeli szakzsargon szerint a felszabadulás előtti – tevékenységére volt kíváncsi kihallgatója. A negyedik kérdéskör az 1945 utáni tevékenységére, a politikai pártokkal való kapcsolatára vonatkozott. Az ötödik kérdés azt kívánta feltárni, hogy Steixner milyen demokráciaellenes tevékenységet folytatott. Majd azt tudakolták, hogy milyen szervezkedésről, titkos összejövetelekről van tudomása. Végül az utolsó kérdés baráti körének feltérképezését célozta. A megfogalmazott kihallgatási terv végül rögzítette azt a magatartási formát, melyet a kihallgatás során Somogyi alkalmazott: „Steixner őrizetessel szemben kemény, határozott hangon beszélek.”³⁹ Az első kihallgatás jegyzőkönyve is fennmaradt, azonban a tervben megfogalmazottaktól eltérően Somogyi nem tette fel mind a hét kérdést, a harmadik kérdéskör után megszakította a kihallgatást.⁴⁰

Steixner az alábbi tevékenységeket ismerte el. Azt, hogy mivel kényszerítették ezek bevallására, azt nem tudjuk. Mindenesetre a szóhasználatra erősen a korabeli diktatúra államvédelmi szervének nyelvezetét tükrözi: „[...] Beismerem, hogy a Horthy rendszerben kapott neveltetésemnél és nacionalista felfogásomnál fogva ellenszenvesen tekintetem a Szovjetunióra. Beszédeimben hangsúlyoztam, hogy mindenki igyekezzen a hazáját védeni, hogy az oroszoktól megmenekülhessünk. 1944 végén a várpalotai plébánián felolvastam Haász István tábori püspök körlevelét, mely erősen kiélezve Szovjet ellenes volt.”⁴¹

Az 1945 utáni időszakban családi vonatkozású eseményről, öccsének, Steixner Istvánnak internálásáról, majd a veszprémi internálótáborból való szökéséről és bujkálásáról tett említést. Ezt követően az 1947-es választások tervezett Barankovics-párti jelöltjéről, Bátor Antalról és bátyjáról, a képviselő-jelöltséget vállaló Bátor Imréről vallott. A jegyzőkönyv szerint beismerte, hogy 1948-ban, az iskolák államosítása alkalmával összehívta az egyházközségi képviselő-testületet, ismertette a püspöki kar körlevelét és egy távirat küldésére bízta a jelenlévőket, melyben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál tiltakoztak az iskolák államosítása ellen.⁴²

Az első kihallgatás megszakítása után a vizsgálatot folytató Somogyi operatív intézkedést tett, melynek értelmében hálózati úton ellenőriztetni kívánta Steixner szöszéken és hívei körében elmondott beszédeit. Olyanoktól kívánt tanúvallomásokat gyűjteni, akik terhelő vallomásokat tesznek az őrizetbe vett plébánosra. Ugyancsak hálózati úton szándékozott ellenőrizni a plébános elmondott beszédeit az iskolaállamosítással szemben, valamint be akarta szerezni a tiltakozó távirat eredeti vagy másolati példányát.⁴³

37 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 19. Kihallgatási terv 1952. július 2.

38 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 20–21. Feljegyzés 1952. július 2.

39 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 19. Kihallgatási terv, Budapest, 1952. július 2.

40 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 20–21. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 2.

41 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 20–21. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 2.

42 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 20–21. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 2.

43 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 22. Intézkedés, Budapest, 1952. július 2.

Steixnert második alkalommal 1952. július 3-án 14:00 és 19:00 között hallgatták ki. Somogyi első kérdésére, miszerint mit követett el a Magyar Népköztársaság ellen, azt válaszolta, hogy semmilyen bűncselekményt nem követett el. A következő kérdés arra vonatkozott, hogy ebben az esetben miért vette őrizetbe az ÁVH. Steixner – szájába adott – vallomása szerint azért tartóztatták le, mert lakásán több ízben összejövetelet tartott, melyen Várpalota volt horthysta vezető személyiségei, jegyzők, doktorok és kulákok vettek részt. Az összejövetelek gyakoriságára vonatkozó kérdésre azt válaszolta, hogy 1949 óta heti rendszerességgel, vasárnaponként tartották ezeket. Vallomása szerint az összejöveteleken a napi politikai eseményeket vitatták meg, a kormány egyes rendeleteit és intézkedéseit bírálták. Az összejövetelek helyszíne Homolyai Jenő lakása, illetve a plébánia volt.⁴⁴ Az öt órán át tartott kihallgatásról másfél oldalas feljegyzés született. Ez azt mutatja, hogy tartalmi összefoglaló készült, nem egy részletes vallomást jegyzőkönyveztek. A megfogalmazás teljesen idegen egy plébánostól, a használt kifejezések az ÁVH logikájára és szóhasználatára jellemzőek. Komoly elismerés illenél a plébánost, ha valóban minden vasárnap össze tudta volna hívni, tartani ezt az öt-hatfős társaságot.

1952. július 4-én kelt jelentésben Somogyi hadnagy összefoglalta az ügyet. Két kihallgatás után már áttekintette, hogy a vizsgálat során mit állapítottak meg az ÁVH emberei, miről született vallomás. A következőket fogalmazta meg: „Steixner beismerte, hogy 1944-ben több német tiszt és táborigazgató részére élelmet és szállást adott lakásán és a plébánia épületében több héten keresztül. A német tisztekkel szoros baráti kapcsolatot tartott fenn. A szovjet csapatokra mely Várpalota környékét már felszabadította trágár szavakat használt, illetve agitációt fejtett ki.”⁴⁵ Azt is megállapították, hogy 1945 után internált öccse ügyében még Budapesten is eljár, hogy elintézzék az internálótáborból való szabadulását. Sőt! Amikor Rákosi Mátyás Ajkán tartott beszédet, akkor személyesen próbált nála közbenjárni testvééréért. Megtudhatjuk, hogy 1948-ban az iskolák államosítása előtti időben „összehíta a katolikus képviselő testületet ahol javaslatot hozott hogy küldjenek tiltakozó táviratot a kultuszminiszterhez az iskolák államosítása ellen. A tiltakozó távirat szövegét nagy részben saját maga szövegezte meg, melyben kirohanást intézett a kormány államosítási határozata ellen.”[sic!]⁴⁶ Nem egyedi eset volt Steixner eljárása, nagyon sok távirat érkezett a megfelelő politikai döntéshozó személyekhez, szervekhez, hogy tiltakozzanak az egyházi iskolák államosítása ellen.

A jelentés utolsó bekezdése összefoglalta azt a tényt, hogy Steixner a plébánián 1949-től hetente összejöveteleket tartott, melyen Jean Kornél, Bátor Imre, Kéglí Ferenc, Homolyai Jenő és Bölcs Ferenc vett részt, és a napi politikai eseményekről folytattak beszélgetéseket. A kormány egyes rendeleteit, intézkedéseit helytelennek tartották. Steixner a jelentés szerint az alábbi megjegyzéseket tette: „a beszolgáltatás oly nagy, hogy a parasztság és a kulákság azt nem tudja teljesíteni. A munkaversenyről úgy vélekedett, hogy a nagy hajsza a dolgozók rovására megy és nagy részben árt a dolgozók egészségének.”⁴⁷

1952. július 6-án Somogyi újabb kihallgatási tervet készített. Ez azt célozta, hogy feltérképezze Steixner családlátogatási szokásait, e látogatások gyakoriságát és azt, hogy

44 ÁBTL 3. 1. 9. V-101925. Steixner Antal, 57–58. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 3.

45 ÁBTL 3. 1. 9. V-101925. Steixner Antal, 32. Jelentés, Budapest, 1952. július 4.

46 ÁBTL 3. 1. 9. V-101925. Steixner Antal, 32. Jelentés, Budapest, 1952. július 4. [Az idézetet szó szerint, a korabeli elírási, helyesírási hibák megtartásával közöltem. Hogy az ÁVH munkatársának, Somogyinak milyen volt a viszonya a magyar nyelvhez, az most mellékes, a leírt mondat önmagáért beszél.]

47 ÁBTL 3. 1. 9. V-101925. Steixner Antal, 32. Jelentés, Budapest, 1952. július 4.

kiket keresett fel.⁴⁸ A terv alapján 1952. július 6-án harmadik alkalommal hallgatták ki Steixnert. A plébános azt vallotta, hogy ő személyesen nem végzett családlátogatást. Temesi József káplán és 1950, a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után a plébánián élő nővérek – Kardos Róza és Kóbor Sára, akik az egyházközség alkalmazásában álltak – végezték azokat. A családlátogatások minden hónap 1-jén és 15-én voltak a nappali órákban. A feljegyzés szerint évente 1 400–1 500 családnál tettek látogatást. Ebből 800 bányász, 500 mezőgazdasági munkát végző, 100 értelmiségi, 100 kisiparos-család volt.⁴⁹ E látogatások során szedték be az egyházi adót. Ez tehát nem a mai fogalmaink szerinti pasztorációs látogatás volt. Egy ilyen látogatás politikai agitálásra nem volt túl alkalmas, hiszen nyilván nem alakulhatott ki bizalmi légkör. Somogyi azonban azt akarta megtudni, illetve azt akarta kicsikarni, hogy Steixner vallja be: a káplán és a nővérek a látogatások során agitáltak, az Amerika Hangja rádiós műsorát idézték, a népi demokrácia ellen hangoltak. Többször nem fogadta el Somogyi a plébános vallomását, és újra és újra visszatért ahhoz, hogy a családlátogatások során agitáltak, de a letartóztatott ezt mindvégig tagadta.⁵⁰

Somogyi 1952. július 8-án újabb tervet írt, előkészítve az aznapi kihallgatást. Eszerint fel kívánta térképezni, kik voltak azok a külföldi személyek, akikkel levelezést folytatott a gyanúsított. Arra is kíváncsi volt, hogy hány esetben és hogyan kapott dollárt. Magatartásként ismét erélyes fellépést, hangos kihallgatást tervezett.⁵¹ Be is következett a negyedik kihallgatás 1952. július 8-án, de már „csak” egy óra időtartamban 16:30 és 17:30 között. Steixner elmondta, hogy Dóra Margit (Amerika, St. Louis) amerikai állampolgárral levelezett. A plébános vallomása szerint 1928-ban Tab községben ismerkedett meg Dórával, aki rokonlátogatásban tartózkodott Magyarországon. 1928–1939 között névnapjaira levelet küldött Steixnernek, majd a II. világháború alatt nem leveleztek. Dóra 1945-ben újra jelentkezett és arról érdeklődött, hogy mire lenne szüksége a plébánosnak.⁵² Két-három havonta váltottak levelet egymással. Steixner szemes kávéért kért ismerősétől, aki a kávé mellé teát, konzervet és ruhát küldött, valamint 1946-tól 1-es, 2-es, 5-ös címletekben összesen 35–40 dollárt.⁵³ Arra a kérdésre, hogy mit csinált a bankjegyekkel, azt válaszolta, hogy összegyűjtötte azokat és az imakönyve utolsó lapja és a borító közé tette. A pénzből egy kegytárgyat akart venni. Somogyi arra is kíváncsi volt, hogy Steixner hol kívánta értékesíteni a dollárokat. Azt válaszolta, hogy a Nemzeti Bankban kívánta beváltani. Somogyi ezt a választát nem fogadta el. Arra a kérdésre, hogy miért nem váltotta be, azt válaszolta, nem tudta, hogy záros határidőn belül be kell váltani az összeget. A dollárokról senki nem tudott.⁵⁴

Somogyi a kihallgatás követően pótház kutatást rendelt el és intézkedett, hogy készüljön fotókópia a dollárokról.⁵⁵ 1952. július 9-én írt jelentésében újabb személyek – Gáspár Sándorné, Tóth Pálné, Szőke Ferencné és Somogyi Lajosné – kihallgatását javasolta, akik 1951. július 26-án, Steixner lakásán megtartott összejövetelen vettek részt.⁵⁶

48 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 60. Kihallgatási terv, Budapest, 1952. július 6.

49 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 61–62. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 6.

50 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 61–62. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 6.

51 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 64. Kihallgatási terv, Budapest, 1952. július 8.

52 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 65–67. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 8.

53 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 65–67. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 8.

54 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 65–67. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 8.

55 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 68. Intézkedések, Budapest, 1952. július 8.

56 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 69. Jelentés, Budapest, 1952. július 9.

Ugyancsak kihallgatását kérte Gáspár Mártonnak, aki diákként ötágú csillagot rajzolt az iskolai táblára. Ezzel kapcsolatban a plébános a következőket jegyezte meg a jelentés szerint: „A csillag a kommunisták csillaga, meg az emberszabású majmoké.”⁵⁷ Somogyi javasolta, arra vonatkozóan is történjen kihallgatás, hogy az apácák kiknél tartottak családlátogatást. Arra is kíváncsi volt, hogy Steixner név szerint melyik bányással és bányamérnökkel tartott kapcsolatot.⁵⁸

Egy véten elszólásból értesült az államvédelem a keresett 41 dollár sorsáról, annak fellelési helyéről. Ugyanis Fekete államvédelmi főhadnagy 1952. július 10-én kelt jelentése szerint július 8-án ismételt házkutatást tartottak a várpalotai plébánián. A keresett 41 dollárt a házkutatás során nem találták meg. Beszélgetést folytattak Mundl Ferenc plébánossal és Frich Antal káplánnal arról, történt-e változás a plébánia területén, elvitt-e valaki valamit. Mundl kijelentette, hogy nem tud változásról. A káplán azonban megemlítette, hogy Steixner Veszprémben élő unokahúga két alkalommal is volt a plébánián, és onnan személyes tárgyakat, valamint 8–9 darab különböző címletű USA-dollárt vitt el. A káplán az unokahúg nevét és lakcímét nem tudta, de ezt kideríteni nem okozott nehézséget az államvédelemnek. Fekete főhadnagy telefonon konzultált felettesével, Vajda Tiborral, akitől azt az utasítást kapta, hogy derítse fel a plébános unokahúgának kilétét és hollétét, továbbá foglalja le a dollárokat és jegyzőkönyvben rögzítse, hogy Steixner Anna miért vitte el a bankókat. Miután Fekete megállapította Steixner Anna személyi adatait, házkutatást tartott nála és lefoglalt 41 dollárt, valamint a várpalotai plébániáról elhozta a Steixner Antal tulajdonát képező alábbi ingóságokat: hatszázöt forint kilencvenhét fillért, 1 darab Doxa férfi zsebórát, 1 darab ezüst nyakláncot és egy dollárt.⁵⁹

Somogyi 1952. július 10-én ötoldalas vizsgálati tervben fogalmazta meg az eljárás szakaszait az ügyben. A letartóztatás előtt bizalmas ügynöki és hálózati nyomozást folytatott az ÁVH. Azt állították, hogy Várpalotán Steixner, a mellé beosztott káplánok és a plébánián dolgozó volt szerzetesnővérek évente 1400-1500 családlátogatást tettek, melyek során agitáltak a népköztársaság ellen. Ez átlagban éves szinten napi 4-5 látogatást jelent. A megfogalmazott vádak szerint a bányászcsaládokat látogatták, koldultak és az Amerika Hangja adásaiból idéztek. Az ÁVH megállapítása szerint Steixner lakásán, azaz a plébánián „kulákok, horthysta elemek és jobboldali személyek az esti órákban összegyűlnek és a késő éjjeli órákban hagyják el az esperes lakásán.”⁶⁰ A plébánossal szemben felsorakoztatott bűnök:

- Több bányamérnökkel tart kapcsolatot.
- Izgatott az iskolák államosítása ellen.
- Tiltakozó jegyzéket küldött a kultuszminiszterhez.
- 1946 óta folyamatosan kapott dollárokat Dórától, Amerikából.⁶¹

Somogyi Endre a vizsgálat feladataként az alábbi pontokat állította össze:

„A vizsgálat fő iránya a demokráciaellenes tevékenység megállapítása.

A./ Felderíteni Steixner múltját, és azt, hogy milyen demokráciaellenes tevékenységet fejtett ki.

57 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 69. Jelentés, Budapest, 1952. július 9.

58 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 69. Jelentés, Budapest, 1952. július 9.

59 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 86.

60 Sic! lakását. ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 22. Intézkedés, Budapest, 1952. július 2.

61 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 22. Intézkedés, Budapest, 1952. július 2.

B./ Felderíteni, hogy melyik bányász alkalmazottakkal tart kapcsolatot. Milyen híreket, adatokat szerez a bányász alkalmazottaktól. Hogyan tartsa a kapcsolatot? [sic!] Név szerint melyik jobboldali szociáldemokratával tart kapcsolatot?

C./ Dokumentálni demokráciaellenes tevékenységét.

D./ Felderíteni, milyen más aknamunkát fejtett még ki dr. Steixner Antal a Magyar Népköztársaság ellen.”⁶²

Somogyi a megfogalmazott 4 ponttal kapcsolatban áttekintette, hogy milyen adatok vannak az ÁVH birtokában (1), leírta, hogy miket kell megállapítani (2), és ezt követően milyen intézkedéseket (3) kell alkalmazni.⁶³

„A

- (1) Hálózati anyagok, melyből kitűnik, hogy Steixner állandóan demokráciaellenes kijelentéseket használ. Családjában több volksbundista volt. Steixner beismerő vallomása.
- (2) a. A családjában kik voltak a Volksbund tagjai, hol vannak jelenleg, lakás, vagy büntetőintézet? Milyen segítséget nyújtanak ezeknek? Melyik hatóságnál járt el az érdekükben?
 - b. Miért tartott a fasiszta német tisztekkel kapcsolatot? Felszabadulás után, melyikkel, hogyan tartotta a kapcsolatot?
 - c. Milyen demokráciaellenes tevékenységet fejtett ki? Hogyan agitált a kommunisták ellen? Milyen agitációt fejtett ki az egyházi iskolák államosítása ellen?
 - d. A fakultatív hitoktatás bevezetésekor milyen ellenséges tevékenységet fejtett ki?
 - e. Kikkel tart külföldi levelezést? Kitől kapott dollárokat? Mi volt a célja a dollárokkal?
 - f. Az apácák milyen agitációt és propagandát fejtettek ki, Várpalotán? Hány apáca lakott nála illegálisan? Mióta kitelepítették őket, milyen kapcsolatot tart velük?
- (3) a. Dr. Steixner Antal kihallgatása fentiekre vonatkozóan.
 - b. Azon apácák felkutatása, akik propagandát fejtettek ki a Magyar Népköztársaság ellen. Kt.⁶⁴ készítés, esetleg őrizetbe vétel.
 - c. A lefoglalt dollárok fotózása.
 - d. Kompromitáló levelek lefotóztatása és bizonyítékként bedolgozása a jegyzőkönyvbe.
 - e. Olyan tanuk felkutatása, akiknek a lakásukon az apácák a káplán megjelentek és demokráciaellenes propagandát fejtettek ki.

B

- (1) Hálózati adatok, Steixner beismerő vallomása. Halász Miklós és Zima János őrizetesei vallomása.
- (2) a. Milyen kapcsolatot tartott Halász Miklós, Deák József, Böcs László, Gógli Ernő várpalotai lakosokkal, akik bánya-mérnökök és tisztviselők.
 - b. Hol találkozott velük? Hányszor keresték fel a lakásán? Miről folytattak megbeszélést? Ki, milyen javaslatokat hozott?

62 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 23–27. Vizsgálati terv, Budapest, 1952. július 10.

63 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 23–27. Vizsgálati terv, Budapest, 1952. július 10.

64 Környezetanulmány.

- c. Kitől, milyen híryanagyokat, adatot kapott? Miért volt szüksége erre? Kinek továbbította az összegyűjtött híryanagyot?
 - d. Mikor került kapcsolatba Zima Jánossal? Mit tud Zima demokráciaellenes magatartásáról? Milyen más jobboldali szoc. dem.-mel tart kapcsolatot? Miről folytat velük megbeszélést?
- (3) a. Dr. Steixner Antal őrizetes kihallgatása a fentiekre.
- b. Deák József, Bölcés László, és Gógli Ernő várapalotai lakosokról kt. készítés esetleges őrizetbe vétel.
 - c. Zima Jánost kihallgatni dr. Steixnerre.

C

- (1) Dollárok, hálózati adatok, kül- és belföldi virágnyelvű levelezések.
- (2) a. Kikkel állt virágnyelvi levelezésben?
- b. Kitől kapta a dollárokat?
- (3) a. Steixner kihallgatása a fentiekre.
- b. Dollárok, virágnyelvű levelek lefotóztatása.

D

- (1) Nincsenek.
- (2) a. Mit tud Jean Kornérról. Milyen politikai beállítottságúnak ismeri? Hány öszejövetelen vett részt?
- b. Mit tud Bátor Imre volt Barankovics párti képviselőről?
 - c. Milyen demokráciaellenes szervezkedésről van tudomása?
 - d. Kikről tudja, hogy dollárokat rejteget?
 - e. Milyen volt nővérekről tudja, hogy illegalitásban élnek, és propagandát fejtenek ki a Magyar Népköztársaság ellen?
 - f. Milyen illegális vallási működésről van tudomása?
- (3) a. Steixner Antal őrizetes kihallgatása, a fentiekre vonatkozólag.
- b. Részletesen kihallgatni Jean Kornél és Bátor Imre jobboldali személyekre.”⁶⁵

1952. július 10-én 9:30 és 13:45 között hallgatták ki ötödször Steixnert. Erről másfél oldalas jegyzőkönyv maradt fenn, melyben Somogyi Steixnernek Halász Miklós bánya-mérnökkel való kapcsolatáról érdeklődött. A kihallgató arra volt kíváncsi, hogy miért kérdezősködött a bányában meglévő hangulatról és a termelés mennyiségéről. Steixner tagadta, hogy Halásztól számszerű adatokat kapott volna. A kihallgató ezt nem fogadta el, és arra keresett választ, hogy miért volt ezekre az információkra szüksége a plébánosnak. Ahhoz képest, hogy a kihallgatás több mint négy óráig tartott, nagyon kevés információ maradt fenn a jegyzőkönyvben. Erre talán magyarázatul szolgálhat a szöveg végén szereplő megjegyzés, miszerint „Kihallgatását megszakítom!”⁶⁶ Ezt általában akkor szokták beírni, amikor a kihallgatott személyt fizikailag bántalmazták. Valószínűsíthető, hogy mivel a kihallgató nem fogadta el a válaszokat, veréssel próbálták megfelelő vallomást kicsikarni.

Másnap – 1952. július 11-én – Somogyi újabb tervet készített, melyben megfogalmazta, a következő vallatás során arról gyűjt információkat, hogy a szerzetesrendek fel-

65 ÁBTL 3. 1. 9. V-101925. Steixner Antal, 23–27. Vizsgálati terv, Budapest, 1952. július 10.

66 ÁBTL 3. 1. 9. V-101925. Steixner Antal, 74–75. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 10.

oszlata után hány szerzetest és szerzetesnővért alkalmazott Steixner. Az is érdekelte, hogy kitelepítésük óta milyen kapcsolatot tartott velük. Somogyi az alábbi magatartási formát kívánta alkalmazni: „Steixner őrizettel szemben nyugodt, barátságos, de határozott leszek.”⁶⁷ A hatodik kihallgatás 11:30 és 14:00 között tartott. A vallomás szerint az alábbi szerzeteseket alkalmazták: „1951. január közepén 5 volt apácát a plébániához vettem. Ebből Kobor Sárát és Kardos Rózsát az egyházközség alkalmazottaként, mint egyházközségi adóbeszedő megbízatásuk volt. Buzai Erzsébet volt főnöknőt háztartásvezetőként alkalmaztam. Urbán János 55 éves volt lazarista, jelenleg harangozó és sekrestyés beosztásban dolgozik.” A nővérekről így vallott: „A volt nővéreket 1952. február végén telepítették ki. Kobor Sára Ajka II. plébánián mint orgonista kántor működik. Kardos Sára Simontornyán egy óvónőnél háztartást vezet. Buzai Erzsébet Balatoncsicsón özv. Molnár Józsefné háztartását vezeti. A két idős eltartott apáca a bakonybéli Állami Szociális otthonban vannak.”⁶⁸

1952. július 14-én 19:00 és 23:00 között Somogyi már hetedszer hallgatta ki Steixnert. Ekkor az államvédelmis a plébánián tartott összejövetelekre, illetve az „Amerika Hangja” és a „Szabad Európa” hallgatásával kapcsolatos szokásokra volt kíváncsi.⁶⁹

Az Államvédelmi Hatóság 1952. szeptember 18-án vette fel Steixner Antal gyanúsított jegyzőkönyvét. Itt az alábbi beismerő vallomást tette:

„A gyanúsítást megértettem és beismerem, hogy 1946-tól őrizetbe vételemig lakásomon tartottam 41 dollárt, melyet Dóra Margit Amerikában élő nőismerősömtől, postai levélben kaptam.

Beismerem, hogy 1948. nyarán megszerveztem Várpalotán a katolikus képviselő testület tiltakozását az iskolák államosítása ellen és a kultuszminiszterhez küldött tiltakozó táviratot részben magam szövegeztem meg.

1928-ban, amikor Tab községben káplánként működtem, jött haza Amerikából Dóra Margit, amerikai állampolgár, St. Luis-i lakos. Rövid ideig tartózkodott Magyarországon, majd visszatért Amerikába. Ezután több levélváltás történt közöttünk, majd a kapcsolat megszakadt. 1945-ben ismét levelezési kapcsolatba kerültünk és őrizetbe vételemig leveleztem vele. Leragasztott leveleiben 1946-tól több alkalommal küldött egy-kettő és öt dolláros bankjegyeket. Utoljára 1951-ben kaptam tőle kb. 20 dollárt.

Beismerem, hogy az előttem felmutatott, fényképen látható [itt a dollárok darabszáma, sorszáma és címele van egyesével felsorolva] ugyanaz, melyet őrizetbevételemig a lakásomon az irodámban, a Biblia utolsó lapja és a fedőlap között tartottam.

Beismerem, hogy az iskolák államosítása előtt, 1948. nyarán, összehívtam a várpalotai katolikus egyházközségi képviselő testületet és felkértem őket, hogy küldjünk egy tiltakozó táviratot a kultuszminiszternek az iskolák államosítása ellen. A táviratot a képviselő testület tagjaival szerkesztettem meg.”⁷⁰

67 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 76. Kihallgatási terv, Budapest, 1952. július 11.

68 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 77–78. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 11.

69 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 80–81. Feljegyzés, Budapest, 1952. július 14.

70 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 112–114. Gyanúsított jegyzőkönyv, Budapest, 1952. szeptember 18. [Szövegű közlés.]

A BUDAPESTI ÁLLAMÜGYÉSZSÉG LÉPÉSEI

Juhász László államvédelmi ezredes 1952. szeptember 18-án kelt átiratában tájékoztatta az Államügyészség vezetőjét, hogy az őrizetést iratainak egyidejű megküldése mellett átkísérteti további eljárás lefolytatása végett.⁷¹ Steixner vizsgálati dossziéjában ezt követően bírósági ítéletek és az Államügyészség néhány átirata szerepel. Arról, hogy mi történt vele az Államügyészségen, a vizsgálati dosszié értelemszerűen már nem ad információt. De érdemes lenne látnunk, hogyan alakult további sorsa. Ebben a Budapest Főváros Levéltárában megtalálható iratanyag ad segítséget. A Fővárosi Bíróság, Titkos ügykezelés alól kivont perek iratai állagban 1952 – 0842 szám alatt találhatóak Steixner deviza-bűncselekmény tárgyában keletkezett iratait, legalábbis azokat, amelyeket az államügyészség megküldött a Fővárosi Bíróságnak.⁷² A budapesti Államügyészségen 1952. szeptember 23-án Faragó Andrásné államügyész jegyzőkönyvben rögzítette a tényállást. A plébános beismerte, hogy 1946-tól lakásán tartott 41 dollárt, melyet Dórától, Amerikában élő nőismerősétől kapott. Beismerte, hogy vele Dóra levelezésben állt. 1, 2, 5 dolláros címletű bankjegyet több alkalommal kapott, 1946 karácsonyán pedig csomag is érkezett amerikai ismerősétől, amelyben egy dollár is volt. Utóljára 1951-ben kapott körülbelül 20 dollárt. Steixner azt is beismerte, hogy 1948 nyarán, az iskolák államosítása előtt összehívta a várpalotai katolikus egyházközség képviselőtestületét, és felkérte tagjait, hogy küldjenek tiltakozó táviratot a kultuszminiszternek az államosítás ellen. Az ÁVH előtt felvett vallomását fenntartotta, mert az abban foglaltak megfeleltek a valóságnak. Az államügyész az előzetes letartóztatás meghosszabbítását a vádlott előtt kihirdette.⁷³

1952. szeptember 29-én kelt határozatában a Budapesti Államügyészség nevében dr. Avar Jenő és Faragó Andrásné államügyész határozatot hozott a Bp. 97. és 98. §-ai alapján, és Steixner vádlott előzetes letartóztatását 1952. július 2. napjától a vádirat benyújtásáig elrendelte, mert alaposan gyanúsítható volt fizetési eszköz beszolgáltatásának elmulasztása által elkövetett bűntettel, és szökésétől a kiszabandó büntetés előrelátható nagyságánál fogva tartott az Államügyészség.⁷⁴ A két államügyész a vádiratot 1952. szeptember 29-én készítette el. A korábban megfogalmazott vádakot sorolták fel, amiket a vádlott elismert és mindegyik mellé tárgyi bizonyítékokat csatoltak. A tárgyalásra a Bp. 23. §-a alapján a Budapesti Megyei Bíróságnak volt hatásköre és illetékessége.⁷⁵

A BÍRÓSÁGI ÍTÉLETEK

A Budapesti Megyei Bíróság 1952. október 21-én kilenc órától zárt ülésen tárgyalta az ügyet. Jelen volt Steixner vádlott, dr. Palotai László ügyvéd, kirendelt védő, dr. Olti Vilmos tanácsvezető, dr. Garancsy Mihály szakbíró, Sebestyén János, Zéman Tivadar, Géro Péterné ülnökök, dr. Litvai István jegyzőkönyvvezető, Faragóné államügyész.

71 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 115. Budapest, 1952. szeptember 18.

72 Budapest Főváros Levéltára (Budapest; = BFL) XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság iratai, Titkos ügykezelés alól kivont perek iratai, 1952 – 0842.

73 BFL XXV. 4. f. 1952 – 0842. 12.

74 BFL XXV. 4. f. 1952 – 0842. 8.

75 BFL XXV. 4. f. 1952 – 0842. 7.

A tárgyaláson a vádlott kijelentette: „A vádat megértettem, nem érzem bűnösnek magam, mert nem bűnös szándékból követtem el cselekményemet. Csak az ÁVH-nál történt kihallgatásom óta tudom, hogy nem szabad dollárt tartani s azt 3 napon belül be kell szolgáltatni. Igen sajnálom, hogy nem volt erről tudomásom. [...] Igyekeztem mindig a demokrácia törvényeihez alkalmazkodni. A dollárokat nem rejtettem, sőt én fedtem fel a nyomozó hatóságok előtt, hogy vannak dollárjaim.”⁷⁶

Még néhány kérdés és válasz hangzott el, utána a perbeszédet tartották meg. Az államügyész a vádat a vádirattal egyezően fenntartotta. A védő és vádlott enyhe ítélet kiszabását kérte. Ezt követően a bíróság zárt tárgyaláson meghozta, majd az elnök nyilvánosan kihirdette az ítéletet. A bíróság a vádlott előzetes letartóztatását az ítélet jogerőre emelkedéséig fenntartotta, mert a büntetés súlyosságára tekintettel a vádlott szökésétől, illetve elrejtőzésétől tartottak. Az elnök a tárgyalást 9:40 órakor berekesztette.⁷⁷

A budapesti Megyei Bíróság B.II.0842/1952/4. számú, 1952. október 21-én kelt ítélete szerint Steixner bűnös külföldi fizetési eszköz vételre való fel nem ajánlása által elkövetett tervszerű devizagazdálkodást sértő büntettségben.

Ezért őt a bíróság 1 /egy/ évi börtönre, valamint a közügyektől 3 /három/ évi eltiltásra ítélte.

A bíróság vádlott szabadságvesztésének büntetéséből az előzetes letartóztatásban eltöltött idővel 3 /három/ hónapot és 20 /húsz/ napot kitöltöttnek vette.

Az ítélet rendelkezései az 1950: 30. tvr. 17. §. /1/ bek-én, 57. §. a. pont, 66. §. /1/ bek. Btá. 39.§-án alapultak.

Az ítélet meghozatalában részt vett a jelzett személyek közül a három ülnök, az ítéletszerkesztő és a tanácselnök. Sztahanovisták voltak: háromnegyed óra sem kellett nekik ahhoz, hogy a vádlottat elmarasztalják.⁷⁸

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága B.IV.00462/1952/7. számú, 1953. január 7-én tartott nyilvános fellebbezési tárgyaláson kihirdetett ítéletével elutasította a fellebbezéseket. A vádlott szabadságvesztésébe büntetésébe teljes egészében beszámították az 1952. évi július hó 2. napjától a másodfokú ítéletének kihirdetéséig előzetes fogva tartásban töltött időt. Az ítélet meghozatalában részt vettek: dr. Lázár Miklós tanácsvezető, dr. Imrefi László előadó, dr. Simor Pál bírósági elnök, Legéndi Jánosné ülnök, Borsos István ülnök.⁷⁹

Ezt követően Steixner letöltötte a rá kiszabott börtönbüntetést. Arról jelenleg nem nagyon van pontos információnk, hogy hol raboskodott, de valószínűleg Vácott.

ÖSSZEGZÉS

Steixner büntetőügye jól mutatja, hogy számos olyan cselekménnyel vádolta meg őt az Államvédelmi Hatóság, amelyek az ötvenes években problémát jelentettek. Elsősorban a várpalotai bányászokkal való kapcsolata okozott bajt, majd a plébánián élő és dolgozó szerzetesek tevékenysége adott az ÁVH számára kinyomozandó feladatot. Ezek azonban nem jelentek meg a Budapesti Államügyészség vádiratában, sőt már a „vizs-

76 BFL XXV. 4. f. 1952 – 0842. 23–24.

77 BFL XXV. 4. f. 1952 – 0842. 23–24.

78 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 118–120.; BFL XXV. 4. f. 1952 – 0842. 25–27.

79 ÁBTL 3. 1. 9. V–101925. Steixner Antal, 121–122.; BFL XXV. 4. f. 1952 – 0842. 41–42.

gálat” során is csökkent az érdeklődés ezen ügyek iránt. Az iskolák államosítása elleni tiltakozó távirat és a plébános bibliájában őrzött 41 dollár alapozta meg a vádakat, majd ezekkel kapcsolatban ítélték el.

A vizsgálati, nyomozati eljárást követve láthatjuk, hogyan változott az ÁVH koncepciója és hogyan került háttérbe az ügynek olyan aspektusa, amely 1952 nyarának első felében komoly vádpont lehetett. Steixner (valószínűleg 1954-ben történt) szabadulása után értelemszerűen nem tölthetett be komolyabb lelkipásztori feladatot, nem kapott plébánosi joghatóságot, adminisztrátorként, majd lelkészként tevékenykedett előbb Homokszentgyörgyön, majd a szülőfalujához közeli Taliándörögdön.

Egy ártatlan, jelentőség nélküli szervezkedés, külföldi fizetőeszköz birtoklása is megfelelő alapot biztosított tehát az ÁVH számára, hogy egy meghatározó plébánost kivonjon a lelkipásztori szolgálataból, a hívek számára bizonytalanságot és megpróbáltatást okozva ezzel. Ugyanígy jártak el korábban Mindszenty József és Grösz József perében is, komoly vádként fogalmazva meg a főpapokkal szemben, hogy a nyugati valutát nem szolgáltatták be a Magyar Nemzeti Bankba. A teljes képhez egyébként az is hozzátartozik, hogy a várpalotai bányászcsaládok közül jó párat kitelepítettek ebben az időszakban a Hortobágyra, függetlenül Steixner büntetőügyétől.

FEJÉRDY ANDRÁS

A SZENTSZÉK TÁRGYALÁSAI A MAGYAR ÉS A CSEHSZLOVÁK KORMÁNNYAL (1963–1978)

Szemponatok az összehasonlító elemzéshez

A kelet-közép-európai államoknak a második világháború után a Szentszék irányában folytatott politikájával, illetve az úgynevezett vatikáni *Ostpolitik*kal foglalkozó szakirodalom két szembetűnő sajátossággal rendelkezik. Az első, hogy a katolikus egyház és a kommunista rendszer kapcsolattörténetét globálisan vizsgáló, nyugati szerzők által készített szakmunkák rendszerint a viszonyrendszert meghatározó két főszereplő: a Szentszék és a Szovjetunió kapcsolatának alakulására összpontosítanak.¹ Ezek a túlnyomórészt kronologikus és/vagy tematikus rendet követő, döntően nyugati forrásokon alapuló munkák a szatellitállamoknak kisebb figyelmet szentelnek: az egyes országok egyháztörténetét tárgyaló különálló fejezetek nemigen nyújtanak többet, mint a kormányok és a katolikus egyház kapcsolatának szintetikus összegzését. A másik sajátosság abban áll, hogy az 1990 óta kutathatóvá vált helyi – elsősorban pártállami – forrásokat kiaknázó kelet-közép-európai historiográfia, részben a nyelvi-kulturális sokszínűség okán, mindezidáig nem tudott kilépni az (egyházi) történetírás nemzeti paradigmájából, hanem megmaradt az adott állam és a Szentszék kétoldalú kapcsolatainak elemzésénél. A nagyobb európai nyelveken publikált szövegek sem szervesültek igazán a nemzetközi kutatásba.² A téma szakirodalmából ennél fogva lényegében hiányzik a térség egyes

1 Az igen bőséges szakirodalom teljességre törekvő hivatkozása helyett csupán a legfőbb alapl műveket jelezzük: *Antoine Wenger*: Les trois Rome. L'Église des années soixante. Desclée de Brouwer, Paris, 1991.; *Hansjakob Stehle*: Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975. Piper, München–Zürich, 1975.; *Andrea Riccardi*: Il Vaticano e Mosca 1940–1990. Laterza, Roma–Bari, 1992.; *Jonathan Luxmoore–Jolanta Babiuch*: The Vatican and the Red Flag. The Struggle for the Soul of Eastern Europe. Geoffrey Chapman, London–New York, 2000.; *Giovanni Barberini*: L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso. Mulino, 2007. (Santa Sede e politica nel novecento 6); Il filo sottile. L'Ostpolitik vaticana di Agostino Casaroli. A cura di Alberto Melloni, Mulino, Bologna, 2006. (Santa Sede e politica nel novecento 4); *Philippe Chenaux*: L'Église catholique et le communisme en Europe (1917–1989). De Lénine à Jean-Paul II. Cerf, Paris, 2009. (Cerf histoire); *Marco Lavopa*: La diplomazia dei «piccoli passi». L'Ostpolitik vaticana di mons. Agostino Casaroli. Ginevra Bentivoglio EditoriA, Roma, 2013. (Extravagantes 24.)

2 Magyarországról: *Mészáros István*: Mindszenty és az „Ostpolitik”. Adalékok az Ostpolitik történetéhez 1957–1971. Kairosz, Bp., 2001.; *Adriányi Gábor*: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Kairosz, Bp., 2004.; *Szabó Csaba*: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Szent István Társulat, Bp., 2005.; A csehszlovák–vatikáni kapcsolatokról szóló szakirodalomra l.: *Karel Kaplan*: Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963–1973. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2001. Továbbá: *Auswahlbibliographie*. In: Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert. Hrsg. Martin Schulze Wessel–Martin Zückert. R. Oldenbourg Verlag, München, 2009. 809–812; *Emilia Hrabovec*: L'Ostpolitik vaticana e la Cecoslovacchia. In: Fede e diplomazia. Le relazioni internazionali della

kormányai és a Szentszék közötti kapcsolatok alakulásának komparatív szemléletű elemzése.³

Tagadhatatlan, hogy a nemzeti hagyományok, kultúrák és történelmi tapasztalatok Közép- és Kelet-Európára jellemző sokszínűsége rendkívül nehézé teszi általános érvényű összehasonlító kritériumok felállítását. Léteznek azonban olyan közös aspektusok, amelyek lehetővé teszik a komparatív vizsgálatokat. A köztük fennálló vitathatatlan különbségek ellenére Csehszlovákia és Magyarország esete különösképpen is alkalmasnak látszik arra, hogy a felénk irányuló szentszéki keleti politikát, illetve a két kormány egyházpolitikáját összevegyük. E tanulmány keretei között nem vállalkozhatunk arra, hogy Prága és Budapest Rómával folytatott tárgyalásainak minden szempontra kiterjedő komparatív vizsgálatát elvégezzük, így csupán arra szorítkozunk, hogy – szakítva a történetírás nemzeti paradigmájával – kiindulópontokat és módszertani kritériumokat fogalmazunk meg az ilyen típusú elemzésekhez. A következőkben ezért a kétoldalú tárgyalások alapját képező szentszéki dokumentumban megjelölt pontokat számba véve, konkrét példákon keresztül teszünk kísérletet arra, hogy a két ország és a Szentszék viszonyrendszerében rámutassunk bizonyos párhuzamokra, közös pontokra és kölcsönös egymásra hatásokra.

MÓDSZERTANI KIINDULÓPONTOK

A vatikáni *Ostpolitik* csehszlovákiai és magyarországi vonatkozásainak összehasonlítása különösen kézenfekvő, tekintve, hogy a két kormányval folytatott tárgyalásokat időben párhuzamosan, szentszéki részről ugyanazok a személyek – az általunk tárgyalt időszakban: Agostino Casaroli, Giovanni Cheli és Luigi Poggi – folytatták, azonos kritériumok alapján és ugyanazon célok érdekében. Az egyik országban szerzett tárgyalási tapasztalatokat tehát nyilvánvalóan viszonyítási alapként értékelték és felhasználták a másik állammal zajló megbeszéléseken. Miként maga Casaroli fogalmazott: „Mivel a két országgal tulajdonképpen egy időben történt a kapcsolatfelvétel, könnyebb volt a hasonlóságokat és a különbségeket, az érdekazonosságokat és az érdekellentéteket megfigyelni”.⁴

Santa Sede nell'età contemporanea. A cura di Massimo de Leonardis. Educatt, Milano 2014. 331–356.; Az NDK-ról: *Roland Cerny-Werner*: Vatikanische Ostpolitik und die DDR. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2011. A lengyel szakirodalomra: *Stanislaw Wilk*: Il cardinale Stefan Wyszyński, l'invincibile difensore della Chiesa polacca. In: La Chiesa cattolica dell'Europa centro-orientale di fronte al comunismo. Atteggiamenti strategie, tattiche. A cura di András Fejérdy. Viella, Roma, 2013. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Studia 2.) 139–155.; *Krzysztof Strzalka*: L'Ostpolitik vaticana vista dalla Polonia. In: Fede e diplomazia. i. m. 357–379. Jugoszláviáról: *Massimiliano Valente*: Santa Sede, Chiesa cattolica e potere politico nella Jugoslavia di Tito. In: La Chiesa cattolica dell'Europa centro-orientale i. m. 173–193.

- 3 Lengyel–német vonatkozásban ilyen kísérletnek tekinthető: Vatikanische Ostpolitik unter Johannes XXIII. und Paul VI. 1958–1978. Hrsg. Karl-Joseph Hummel. Ferdinand Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1999. Hasonló szándékkal készült: *Fejérdy András*: A szocialista tömb és a II. Vatikáni Zsinat. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. – Konfessie, Kirkevná politika, identita na Slovensku a v. Mađarsku p roku 1945.* Szerk. Balogh Margit, Kossuth, Bp., 2008. 211–224. Részben komparatív szempontokat is érvényesít: *Pietro Pastorelli*: La Santa Sede e l'Europa centro-orientale nella seconda metà del Novecento. Rubettino, Soveria Mannelli, 2013. (Studi Internazionali, Saggi 309) és *Roberto Morozzo della Rocca*: Tra Est e Ovest. Agostino Casaroli diplomatico vaticano. San Paolo, Cinisello Balsamo 2014.
- 4 *Agostino Casaroli*: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989). Bev. Achille Silvestrini. Gond. Carlo Felice Casula–Giovanni Maria Vian. Szent István Társulat, Bp., 2001. 173.

A leginkább kézenfekvő bizonyítéka annak, hogy a Vatikánban kezdettől fogva szoros összekapcsolták a csehszlovák és magyar kormányokkal folytatandó tárgyalások ügyét, az a két *Pro memoria*, amelyeket a II. vatikáni zsinat első ülészakának végén egy nap különbséggel a Vatikáni Államtitkárság Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára, Antonio Samorè adott át a magyar, illetve a csehszlovák zsinati atyáknak. A magyar püspököknek 1962. december 6-án, a csehszlovák főpásztoroknak pedig december 7-én átnyújtott, lényegében azonos szövegű dokumentum⁵ a Szentszék és a budapesti, illetve a prágai kormányzat kölcsönös közeledési szándékának volt az eredménye. Az Államtitkárságon ugyanis úgy értékelték, hogy a két kormány azért engedett – vagy küldött – ki néhány püspököt a zsinatra, mert közvetítésükkel kívántak tárgyalást kezdeni a Szentszékkel.⁶ Ez a törekvés pedig egybevágott XXIII. János szándékával, aki a zsinat összehívásával többek között azt is el kívánta érni, hogy lehetőséget teremtsen a szocialista államokban élő egyházakkal, illetve adott esetben magukkal a szocialista kormányokkal való kapcsolatteremtésre.⁷

Egyfajta összehangolt szentszéki politika volt érvényes a másik fél, azaz a szovjet blokk egyházpolitikai vezetői esetében is, jóllehet itt országonként más és más szereplők vezették a tárgyalásokat. Magyar részről elsősorban az Állami Egyházügyi Hivatal vezetői (1963–1971 között Prantner József, majd Miklós Imre), csehszlovák részről pedig – az 1968-as prágai tavasz intermezzóját leszámítva – Karel Hruza, az Iskola- és Kultúrügyi Minisztérium Egyházügyi főosztályának, 1972-től az újonnan felállított Szövetségi Egyházügyi Titkárságnak a vezetője. A szovjet blokkban tudniillik nem csupán a közös marxista ideológia jelentett kapcsolatot az egyes országok egyházpolitikai gyakorlata között, hanem az is, hogy a területet irányító párt- és kormányzervek vezetői – a szovjet elvtársak vezetésével – 1957-től kezdve több-kevesebb rendszerességgel megrendezésre kerülő nemzetközi értekezleteken dolgozták ki a Szentszékkel szembeni stratégia alapelveit és koordinálták a gyakorlati tennivalókat.⁸ Jóllehet a nemzetközi értekezletek magyar levéltárakban őrzött dokumentációja nem teljes, az egyházpolitika alakulására

5 La politica del dialogo. Le Carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana. A cura di Giovanni Barberini, Mulino, Bologna, 2008. 81. Promemoria consegnato algi Ecc.mi Ordinari di Cecoslovacchia in data 7 dicembre. A magyar dokumentumról Barberini csak annyit közöl, hogy annak szövege „lényegében megfelel” a csehszlovák püspököknek átadott dokumentuménak. A magyar kormánynak szánt *Pro memoria (Nota verbale)* szövege csak magyar fordításban áll rendelkezésünkre. *Szabó Cs.*: i. m. 69. A magyar fordítás és a Barberini által közölt latin szöveg összevetése megerősíti, hogy az utolsó bekezdést leszámítva a két dokumentum azonos szöveggel készült. A magyar *Pro memoria*ban szereplő kiegészítő bekezdés háttéréről I. *Fejérdy András*: „Hontalanok”. A római emigráns papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei. *Történelmi Szemle* 51. (2009) 1. sz. 78–79.

6 La politica del dialogo i. m. 29. Minuta di Ponzona per la Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari. 27 novembre 1962.

7 Vö. *Fejérdy András*: Szentszéki stratégiák a magyarországi püspöki székek betöltésére 1945–1964 között. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 2. 301–302.

8 A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött anyagok alapján 1957 és 1974 között összesen 17 ilyen nemzetközi értekezletről van tudomásunk: Budapest, 1957. szeptember 2–5., Karlovy-Vary, 1961 május 17–20., Budapest, 1962. április 25–28., Budapest, 1963. május 28–30., Berlin, 1964. május 25–30., Budapest, 1967. június 26–28., Varsó, 1967. szeptember 25–30., Budapest, 1968. szeptember 12–13., Moszkva, 1970. július 27–augusztus 2., Prága, 1971. március 3–4., Karl-Marx-Stadt, 1971. szeptember 7–8., Visegrád, 1972. július 19–20., Szófia, 1972. október 23–25., Kladno, 1973. február 6–7., Budapest, 1973. augusztus 24., Berlin, 1974. június 4–8., Kladno, 1974. november 5–7. L. Magyar Országos Levéltár Nemzeti Levéltára (Budapest; = MNL OL) XIX–A–21–e Állami Egyházügyi Hivatal, Tematikusan rendezett iratok, 19–20. doboz. ÁEH-ok nemzetközi értekezletei 1–17. (1957–1974)

hatást gyakorló más szervek, köztük a munkájukat ugyancsak rendszeres nemzetközi értekezleteken összehangoló szocialista állambiztonsági szolgálatok forrásait felhasználva jó eséllyel rekonstruálhatók a szovjet blokk koordinációs mechanizmusai.⁹

A magyar és csehszlovák egyházpolitika vezetői például azt követően, hogy az egyházügyi hivatalok 1962. április 25–28. között Budapesten tartott értekezletén az egyes kormányokra bízták annak eldöntését, vajon engedélyezik-e a püspökök részvételét a II. vatikáni zsinaton, részben egyeztették lépéseiket. Az engedélyért cserébe mindenekelőtt azt kívánták elérni, hogy a Szentszék ismerje el az egyházmegyéek vezetésében kialakított *status quot*. František Pišeknek, Csehszlovákia budapesti nagykövetének 1962. július 13-i találkozója Puja Frigyes magyar külügyminiszter-helyettesel, valamint a két kormányzat egyházügyekért felelős vezetőinek, Karel Hružának és Prantner Józsefnek augusztus 15-i megbeszélései nyomán¹⁰ Prága után Budapest is lépéseket tett azért, hogy a Szentszék az egyházmegyéket *de facto* irányító főpapokat, azaz a püspöki címmel nem rendelkező apostoli adminisztrátorokat és káptalani helynököket is hívja meg a zsinatra. Róma kánonjogi lehetetlensége miatt sem a csehszlovák kormány követelésének nem tett eleget, hogy tudniillik a meghívókat ne személyeknek, hanem az egyházmegyéeknek címezzék; sem annak a magyar kérésnek, amelyet az Állami Egyházügyi Hivatal nyomására Hamvas Endre csanádi püspök közvetített a Vatikánba és amely arra irányult, hogy a meghívottak körét terjesszék ki az egyházmegyéket vezető apostoli adminisztrátorokra és káptalani helynökökre.¹¹ A nyomásgyakorlási kísérlet kudarca ellenére a két ország vezetői végül mégis célszerűnek ítélték, hogy a zsinatra kiutazzanak az állami érdekek szerint összeállított, korlátozott létszámú delegációk. A részvételtől ugyanis azt várták, hogy lehetővé teszi a közvetlen információszerezést a zsinat munkájáról és a szentszéki politika folyamatairól, hozzájárul továbbá a szocialista tömb államainak nemzetközi tekintélynövekedéséhez, és erősíti a katolikus egyházon belül az úgynevezett „haladó erők” súlyát: ezáltal pedig sikerrel megakadályozható a kommunizmus ünnepélyes elítélése.¹²

A csehszlovák és magyar egyházpolitika vezetői a későbbiekben is egyeztették a Szentszékkal folytatott tárgyalások során szerzett tapasztalataikat.¹³ A két kormány képviselőinek a szovjet blokk egyházpolitikái vezetői által a zsinat lezárása után, 1967 szeptemberében Varsóban tartott értekezletén elfoglalt álláspontja igazolja, hogy közös elképzeléseket fogalmaztak meg a dialógusról. A találkozáson a szovjet, lengyel és keletnémet egyházpolitikai vezetők a szentszéki politika lényegi kontinuitását hangsúlyozták, és a benne fellelhető pozitív elemek ellenére elutasító álláspontra helyezkedtek a Róma részéről felkínált diplomáciai tárgyalásokkal és ideológiai dialógussal szemben. Az 1963 óta a Szentszékkal kétoldalú megbeszéléseket folytató csehszlovákok és magyarok ellenben azokat a lehetőségeket hangsúlyozták, amelyek az egyházon belül feltételeztek

9 Fejérdy A.: Szocialista tömb i. m. 211.

10 Vö. MNL OL XIX–J–1–j Külügyminisztérium. TÜK iratok, Olaszország. 4/a–006467/1962. A csehszlovák kormány hivatalos állásfoglalása a püspökök zsinatra történő kiutazásával kapcsolatban. Feljegyzés. Budapest, 1962. július 14.; MNL OL XIX–A–21–d Állami Egyházügyi Hivatal. Visszaminősített TÜK iratok, 0022–13/1962, és MNL OL XIX–A–21–d 0022–12/1962. Feljegyzés Kállai Gyula elvtárs részére a II. Vatikáni Zsinaton való részvétellel kapcsolatos csehszlovák álláspontról. Budapest, 1962. augusztus 16.

11 Fejérdy András: Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2011. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 43.) 51–53., 69.

12 Fejérdy A.: A szocialista tömb i. m. 216–220.

13 Pl. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/4. „Canale”. 98–105. Az Állami Egyházügyi Hivatal tájékoztatója a csehszlovák kormány és a Vatikán megbízottai között Rómában folytatott tárgyalásról. 1963. szeptember 27. Közli Szabó Cs.: i. m. 147–151.

„haladó” és „konzervatív” erők közötti ellentétekre támaszkodva – a Vatikánnal való érintkezésből származó tényleges veszélyek ellenére – megfelelő körültekintéssel és alapos felkészüléssel kihasználhatók, ha a kezdeményezést sem a diplomáciai tárgyalások, sem pedig az elvi párbeszéd esetében nem engedik át a Szentszéknek.¹⁴

A PÜSPÖKI SZÉKEK BETÖLTÉSE

Az első ülészak végén átadott két *Pro memoria* rögzítette a Szentszéknek a csehszlovák, illetve a magyar egyház helyzete szempontjából legjelentősebb kérdésekkel kapcsolatos álláspontját, így méltán tekinthető a későbbi tárgyalások alapdokumentumának. Első helyen a püspöki székek betöltésének ügye szerepelt, ami egyúttal a kérdés prioritását is jelezte. A zsinaton részt vevő főpásztorokkal folytatott megbeszélések ugyanis megerősítették azt a vatikáni helyzetértékelést, miszerint a magyar és a csehszlovák egyházban olyannyira fenyegető a hierarchia kihalásának veszélye, hogy elsődleges feladat a püspökkinevezések lehetőségének megteremtése.¹⁵ Magyarországon a tizenegy egyházmegye közül csak hatot irányított felszentelt püspök, és ezek életkora is meglehetősen magas volt. Csehszlovákiában pedig még rosszabb volt a helyzet: a tizenhárom egyházmegyéből mindössze három szlovákiai egyházmegye élén állt – ugyancsak idős – felszentelt püspök.¹⁶

A püspökkinevezések ügyében a Szentszék tehát – változatlanul fenntartva igényét a szabad kinevezés jogára – eleve kompromisszumos javaslattal állt elő. Ennek értelmében előbb a jelölttel közlik a kinevezés tényét, és ezt csak azt követően hozzák nyilvánosságra, hogy az illető egyénileg vagy a püspöki karon keresztül megszerezte az állami hozzájárulást: „Sancta Sedes [...] parata est, antequam ad eligendum Episcopum vel Apostolicum Administratorem procedatur, candidatorum ab ipsa designatorum assensum exceptare.”¹⁷

Az 1963 tavaszán megindított kétoldalú tárgyalások során a budapesti vezetés felismerte, hogy Róma számára a hierarchia megerősítése a legsürgetőbb, ezért nem csak a *Pro memoria*-ban megfogalmazott első kompromisszumos javaslatot utasította el, hanem azt a felvetést is, hogy állítsák össze az állam számára elfogadhatatlan papok névsorát, és ezzel biztosítsák a Szentszék számára a fennmaradó személyek közötti szabad választás lehetőségét.¹⁸ Így végül, az 1964. szeptember 15-én a magyar kormánnyal aláírt részleges megállapodásban a Szentszék olyan megoldást fogadott el, amely formailag ugyan nem sértette a szabad pápai kinevezés kánoni elvét, a gyakorlatban azonban döntő befolyást biztosított az államhatalom számára. A megállapodás első mellékletében rögzített

14 MNL OL XIX–A–21–e 7. tétel. 0046–5/g/1967. Jelentés a szocialista országok állami egyházügyi szervei vezetőinek és pártmegbízottainak Varsóban megtartott egyházpolitikai tanácskozásáról. Budapest, 1967. október 9.

15 Ezt fogalmazta meg tömören Eugène Tisserant bíboros a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1963. július 16-i ülésén: La politica del dialogo i. m. 84.

16 MNL OL XIX–A–21–d 0022– 13/1962. Feljegyzés Kállai Gyula elvtárs részére a II. Vatikáni Zsinaton való részvétellel kapcsolatos csehszlovák álláspontból. Budapest, 1962. augusztus 16.

17 La politica del dialogo i. m. 81. Promemoria consegnato algi Ecc.mi Ordinari di Cecoslovacchia in data 7 dicembre. „A Szentszék [...] készséges a püspökök vagy apostoli kormányzók kiválasztása előtt az általa kiszemelt jelöltek beleegyezését kívárni.” Vö. Szabó Cs.: i. m. 69.

18 A felvetést I. La politica del dialogo i. m. 61. Relazione di Mons. Casaroli sugli incontri con i rappresentanti del Governo ungherese (con cinque Allegati). 18 maggio 1963.

eljárásrend¹⁹ szerint ugyanis a Szentszék olyan jelöltek közül nevezhetett ki püspököket, akik a magyar püspöki kar által felterjesztett – a kormánnyal előzetesen egyeztetett – listán szerepeltek, más jelöltek esetében pedig (mintegy „rendkívüli eljárásként”),²⁰ közvetlen tárgyalások vagy a püspöki kar elnökének útján meg kellett bizonyosodnia arról, hogy a kormánynak nincsen kifogása a jelölttel szemben. A tárgyalt korszakban a püspöki székeket valamennyi – az 1964. szeptemberi, az 1969. januári, az 1972. februári, az 1974. februári, az 1975. januári, az 1976. februári és áprilisi, valamint az 1978. márciusi – esetben lényegét tekintve a rendkívüli eljárás szabályai, azaz a Szentszék képviselői és az állam között folytatott egyeztetések nyomán töltötték be.

A csehszlovák kormány viszont eleve azzal az elhatározással kezdte meg a tárgyalásokat, hogy nem köt megállapodást.²¹ A vatikáni–csehszlovák megbeszélések során így a püspökkinevezések általános eljárás módja nem játszott kulcsszerepet. Prága elutasító álláspontja ugyanis időhúzásra és az egyház számára nyilvánvaló módon elfogadhatatlan jelöltekhez való ragaszkodásra épülő tárgyalási taktikában nyilvánult meg. Hiába kívánta tehát a Szentszék Csehszlovákiában is valamiféle jogi érvényű megállapodással biztosítani a püspökök kinevezésének általános és rendkívüli eljárás módját, írásban nem rögzítettek ilyet. A prágai főegyházmegye vezetésének megoldása és az 1973. évi kinevezések mindazonáltal a gyakorlatban a magyar részleges megállapodásban meghatározott „rendkívüli eljárás” szerint, kétoldalú tárgyalásokon valósultak meg.²²

Mindez arra utal, hogy a püspöki székek betöltésének sikere nem elsősorban a kérdés általánosságban rendező megállapodás aláírásán múlt, hanem az adott kormányzat hozzáállásán. Míg Prága – részben egy esetleges megállapodás aláírásának megghiúsítása érdekében – a rendszer iránt közismerten elkötelezett személyek (Eduard Oliva kanonokhoz hasonló békepapi vezetők) kinevezését erőltette, Budapest látszólag rugalmasabb magatartást tanúsított, amikor nem kifejezetten a kormánnyal nyíltan együttműködő papokat kívánta mindenáron pozícióba emelni, hanem arra koncentrált, hogy a főpapok közé „leplezett lojalitású” jelöltek kerüljenek. Olyan személyek tehát, akik nem tartoztak a leghírhedtebb kollaboránsok közé, de titokban az állambiztonsági szervek ügynökhálózatához kapcsolódtak.²³ A magyar stratégia tehát – részben az 1956-os forradalom eltírása következtében kialakult diplomáciai elszigeteltség miatt – fokozottabban figyelembe vette az ország külső megítélésének szempontjait, amikor nemzetközi megállapodást írt alá a Szentszékkel, illetve amikor lehetővé tette a teljes egyházi hierarchia fokozatos helyreállítását. Az engedményeket Budapest azzal tudta kompenzálta, hogy a püspöki karba mind nagyobb arányban jutatott olyan személyeket, akik az állam iránti kötelező lojalitáson túl, speciális – titkosszolgálati – kapcsolatokkal is rendelkeztek. Míg a rugalmasabb stratégia eredményeként Magyarországon 1978-ra helyreállt a teljes hierarchia, az intranszigenesebb csehszlovák állásponttal szemben csupán minimális számú püspök kinevezését sikerült

19 Uo. 169–170. Atto e Protocollo con Allegati firmati a Budapest. 15 Settembre 1964. Allegato nr. I. Intesa fra la Santa Sede e il Governo della Repubblica Popolare Ungherese circa le nomine vescovili.

20 Ennek a módnak rendkívüliként jellemzése a csehszlovák tárgyalásoknál jelentkezik: La politica del dialogo i. m. 287–288. Relazione di Mons. Casaroli sui colloqui avuti a Praga (15–28 novembre 1963) II. Parte: questioni personali, con 5 allegati. 14 dicembre 1963.

21 Vö. *Hrabovec, E.*: i. m. 335.

22 La politica del dialogo i. m. 385–387. Documento finale firmato al termine dei colloqui dai capi delle delegazioni della Santa Sede e del Governo cecoslovacco. 16 dicembre 1972.

23 Vö. *Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián*: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990. 1956-os Intézet–Corvina, Bp., 2008. 288–289.

biztosítani. A Szentszék mindenesetre nem feltétlenül járt rosszabbul ezekkel az eredményekkel. Egyrészt Csehszlovákiában – bár a cseh–morva területeken vitatható módon – működött az illegális egyház, ami a szentségek kiszolgáltatását szintén biztosíthatta, másrészt pedig a békepapi mozgalomban nyíltan aktív szerepet játszó jelölteket hivatalosan felszólíthatta arra, hogy mondjanak le tisztségeikről és a továbbiakban ne vegyenek részt a mozgalomban, még akkor is, ha az erre vonatkozó nyilatkozat aláírása nem jelentette feltétlenül azt, hogy az adott személy ténylegesen be is tartja írásos ígéretét.²⁴ Az állambiztonsági hálózathoz kapcsolódó magyar püspökjelöltek esetében ellenben a Szentszéknek hasonló hivatalos felszólításra még akkor sem volt lehetősége, ha bizonyos információkkal rendelkezett is a kinevezettek speciális állami kapcsolatairól.²⁵

A számos különbség mellett ugyancsak érdekes párhuzamokat fedezhetünk fel egy, az egyházmegyék irányításához kapcsolódó speciális kérdéskörben is: a prágai, illetve az esztergomi főegyházmegyék vezetését célzó megoldási módokban. Jelen tanulmány keretei között nem vállalkozhatunk a Beran-, illetve Mindszenty-ügy megoldásának részletes összehasonlító elemzésére, csupán két szempontra kívánjuk felhívni a figyelmet. Mindenekelőtt szembetűnő, hogy a két főpásztor ügyének kapcsolata a tárgyalások menetével éppen ellentétesen alakult, annak ellenére, hogy a Szentszék kiindulópontja mindkét esetben az volt, hogy ügyüket a többi kérdéssel együtt kell rendezni.²⁶ A csehszlovák kormány kezdetől fogva világosan kifejezte, hogy kiemelt jelentőségűnek tekinti a prágai főegyházmegye vezetésének rendezését: a kormány megbízottjai már 1963-ban jelezték, hogy minden más kérdés megoldását ettől teszik függővé,²⁷ és később a Vatikánt kész helyzet elé állító lépések is a rendszernek leginkább megfelelő rendezést voltak hivatottak kikényszeríteni.²⁸ Beran érsek rugalmassága, a csehszlovák nyomásgyakorlás kombinálása az egyéb kérdésekben tanúsított – fentebb jelzett – halogató taktikával, valamint annak sürgető szüksége, hogy megerősítsék a hierarchiát, együttesen oda vezettek, hogy a kérdést a többi tárgyalási ponttól függetlenül, 1965-ben elsőként rendezték.²⁹

A magyar kormány, jóllehet ugyancsak fontosnak tartotta a mind kellemetlenebbé váló Mindszenty-ügy megoldását, eltérő tárgyalási stratégiát választott, és a téma kerülvésével arról igyekezett meggyőzni a Vatikánt, hogy a rendezés nem elsősorban a kor-

24 *Hrabovec, E.*: i. m. 343–348.; *John Bukovský*: Chiesa del martirio. Chiesa della diplomazia. Memorie tra Cecoslovacchia e Vaticano. A cura di Francesco Strazzari. Edizioni Dehoniane, Bologna, 2009. 22–23., 47–62.

25 Pl. Brezanóczy Pál esetében. Vö. La politica del dialogo i. m. 150. Relazione di Mons. Casaroli al Card. Segretario di Stato sulle provviste vescovili in Ungheria (con 4 allegati). 24 aprile 1964.

26 Magyarország esetében: La politica del dialogo i. m. 77. Relazione di Mons. Casaroli sul suo colloquio con il Card. Mindszenty, Vaticano, 18 maggio 1963. Csehszlovákia esetében: Uo. 250. Ponzona per la Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari. Città del Vaticano, 25 ottobre 1963.

27 La politica del dialogo i. m. 249. Ponzona per la Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari. Città del Vaticano, 25 ottobre 1963. A csehszlovák álláspontban fontos szerepet játszott, hogy a cseh–morva területeken ekkor egyáltalán nem működött püspök. A prágai kormány a szlovák püspökökkel szemben ezért feltétlen fontosnak tartotta egy cseh püspök kievezését. Vö.: *Hrabovec, E.*: i. m. 335–336.

28 Vö. La politica del dialogo i. m. 287–291. Relazione di Mons. Casaroli sui colloqui avuti a Praga (15–28 novembre 1963) II. Parte: questioni personali, con 5 allegati. 14 dicembre 1963.

29 La politica del dialogo i. m. 326–329. Appunto di Mons. Casaroli sulle conversazioni con il Governo cecoslovacco per la questione del Card. Beran. 13 febbraio 1965. (Beran ekkor még valójában nem bíboros. Majd csak a febr. 22-i konzisztóriumon nevezi ki VI. Pál pápa. Vö. Sacrum Consistorium Secretum die 22 februarii 1965. AAS 57. (1965) 4. 273–279.) A Beran-ügy rendezésének csehszlovák értékeléséről l. *Hrabovec, E.*: i. m. 338–339.

mány, hanem az egyház számára lényeges.³⁰ Az első találkozón elkövetett súlyos taktikai hiba nyomán azonban – hogy tudniillik a magyar fél vetette fel a Mindszenty-kérdés megoldásának szükségességét – Casaroli tisztában volt azzal, hogy az ügyben később mutatott magyar érdektelenség csak taktikai lépés, ezért arra törekedett, hogy minél több engedményt kérjen cserébe. Végül azonban – a kérdés összetettségét látva és azért, hogy a többi tárgyalási pontban elért eredményeket mielőbb valóra lehessen váltani – 1964 márciusában elfogadta a magyar kormány javaslatát Mindszenty ügyének a többi kérdéstől való elválasztására.³¹ 1967-től a kérdés nem is szerepelt a napirenden, csak 1971-től került ismét a középpontba, amikor VI. Pál pápa, az amerikai kormány és a budapesti vezetés egyaránt aktívan keresni kezdte a megoldást.³²

Jóllehet a döntés, hogy a Szentszék nem játssza ki a „Mindszenty-kártyát”, megváltoztatta a magyar tárgyalások dinamikáját, lehetővé tette a részleges megállapodás aláírását, a két akadályozott érsek ügyének megoldása végül jóformán azonos módon valósult meg. A csehszlovák kormány már az első tárgyalásoktól kezdve olyan feltételekkel szorgalmazta Beran Rómába hívását, hogy érseki címét jurisdikciója teljes felfüggesztésével megtarthatja, egyházmegyéjét a cseh káptalani helynökök, esetleg papok közül kiválasztott személy *sede plena* apostoli adminisztrátorként irányítja, a Szentszék pedig garanciát vállal arra, hogy a kiengedett főpap nem avatkozik a csehszlovák egyház belső ügyeibe és személyét nem használják „hidegháborús célokra”.³³ A tárgyalások eredményeként végül olyan megállapodás született, miszerint Beran érsek távozása előtt *sede plena* apostoli kormányzónak nevezik ki Prágába František Tomášek olomüti segédpüspököt; a Szentszék pedig vállalta: „gondoskodik arról, hogy amennyiben tőle függ” Beran római tartózkodását ne használják fel „a csehszlovák köztársaság és kormány elleni megnyilvánulásokra”, és nem ad olyan megbízatást az érseknek, „amely lehetővé tenné számára a csehszlovákiai egyházi helyzetbe való beavatkozást”.³⁴

Eltérő megfogalmazásban, de a Mindszenty távozását szabályozó, 1971. szeptember 9-én Giovanni Cheli és Miklós Imre által aláírt dokumentumok szintén ugyanezen lényegi elemeket tartalmazták: a kormány hozzájárulásának ellentételezéseként a Szentszék biztosította a magyar kormányt, hogy a bíboros sem közvetve, sem közvetlenül nem avatkozik a magyar katolikus egyház ügyeibe. A felek egyúttal megállapodtak, hogy az esztergomi főegyházmegyét a továbbiakban a működő püspökök közül választott *sede plena* apostoli kormányzó – Kisberk Imre címzetes püspök, székesfehérvári apostoli kormányzó – vezeti.³⁵

Jól látható tehát, hogy egyházi szempontból Beran érsek rugalmasabb hozzáállása sem eredményezett kedvezőbb megoldást, mint a merevebb magyar bíborosé, leginkább csak a kérdés rendezésének időpontját befolyásolta. A két kormány ugyanazon garanciák elle-

30 Vö. Fejérdy A.: Magyarország i. m. 159–161.

31 La politica del dialogo i. m. 121–124. Relazione di Mons. Casaroli al Card. Segretario di Stato sulla ripresa dei contatti con il Governo ungherese (Budapest, 14–24 marzo 1964). 10 aprile 1964.

32 Mindszenty távozásának ügyéről a legújabb, igen részletesen összefoglalás: *Balogh Margit*: Az 1971. szeptember 9-ei magyar–szentszéki megállapodás. Mindszenty József bíboros érsek távozása Magyarországról. Századok 147. (2014) 4. sz. 874–930.

33 La politica del dialogo i. m. 226–228. Relazione di Mons. Casaroli al Card. Cicognani Segretario di Stato sugli incontri con i Rappresentanti del Governo cecoslovacco. Vaticano, 20 maggio 1963.

34 La politica del dialogo i. m. 326–329. Appunto di Mons. Casaroli sulle conversazioni con il Governo cecoslovacco per la questione del Card. Beran. 13 febbraio 1965.

35 A megállapodás olasz és magyar szövegét közli *Balogh M.*: Magyar–szentszéki megállapodás i. m. 911–914. Kisberk Imre kinevezéséről Uo. 915.

nében járult hozzá a főpapok távozásához. Azáltal pedig, hogy hozzájárultak: a távozást megelőzően a Szentszék teljes megyéspüspöki jogkörrel rendelkező, *sede plena* apostoli kormányzókat nevez ki, egyúttal azt is elfogadták, hogy Beran és Mindszenty – mindenemű jurisdikójuk megszűnése mellett – (legalább átmenetileg) megőrzik érseki címüket.

ÁLLAMESKÜ

A csehszlovák és magyar főpapoknak a zsinat első ülészakának végén átadott *Pro memoria* második pontja az állam részéről a papoktól és püspököktől megkövetelt hűségesküvel foglalkozott. A püspökkinevezések mellett ez volt a másik témakör, amelyben a Szentszék, igényei fenntartása mellett, késznek mutatkozott gyakorlati engedményekre. A második pontban – minden bizonnyal az Államtitkárságon 1959-ben elfogadott megengedő álláspont³⁶ alapján – szerepelt, hogy a Szentszék nem támogatja ugyan ilyen eskü letételét, de két feltétel teljesülése esetén kész az egyházi személyek lelkiismeretére bízni a döntést. Az egyik *conditio sine qua non*, hogy a szöveg ne tartalmazzon az egyház számára elfogadhatatlan kitétel („formula nihil habeat, quod per se Dei Ecclesiaeque iuribus contrarium sit”). A másik szükséges feltétel, hogy az eskü ne érintse a papi lelkiismeretet, azaz valamilyen módon tartalmazza a szokásos „sicut decet Episcopum (vel sacerdotem)” formulát.³⁷

A „Magyar Népköztársasághoz, annak népéhez és Alkotmányához”³⁸ hűséget követelő eskü szövegét az Államtitkárság 1959-es vizsgálata már jóváhagyta, így a tárgyalásokon nem merültek fel nehézségek. A csehszlovák állameskü érvényben lévő szövegváltozatáról azonban a Szentszéknek nem voltak pontos információi. Így csupán a tárgyalásokon tisztázódott, hogy az 1960-ban elfogadott új alkotmány alapján készült eskümintában nem a korábban kifogásolt megfogalmazás szerepel, miszerint nemcsak az államnak, hanem a rezsimnek is hűséget fogad az eskütevő. A Szentszék – az igényelt szokásos záradékkal – már elfogadhatónak tartotta az új szöveget, amely „a Csehszlovák Szocialista Köztársasághoz és szocialista rendszeréhez” való hűségről beszélt, mert ez a megfogalmazás inkább az állam politikai rendszerének, semmint a szocialista ideológiának elfogadását jelentette.³⁹

A „sicut decet” záradék ügyében a Szentszék azt a megoldást részesítette előnyben, hogy a formulát minden egyes eskü letételekor – szóban vagy írásban hozzáfűzik az

36 Az Államtitkárságnak a magyar püspökök eskütételével kapcsolatos aggodalmairól, illetve az 1959. évi állásfoglalásról l. ÁBTL 3.2.3. A III/I. Csoportfőnökség és jogelődjei által kezelt Mt-dossziék, Mt-746/4. „Amadeo”. 109–117. Amadeo 1959. május 26-i dolgozata a magyar püspöki kar esküjére adandó véleményezés tárgyában, amit 1959. május 27-én Soterónak átadott; ÁBTL 3.2.3. Mt-764/6. „Arnold”. 62–64. Látogatás Mons. Pappalardo Salvatore nunciatúrai tanácsosnál. (1961. december 28-án).

37 La politica del dialogo i. m. 81. Promemoria consegnato agli Ecc.mi Ordinari di Cecoslovacchia in data 7 dicembre 1962.

38 *Balogh Margit–Gergely Jenő*: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. (Dokumentumok) II. 1944–2005. História-MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. (História könyvtár. Okmánytárak 2.) 896–897. A 4288/1949. (X. 22.) MT számú rendelet a Magyar Népköztársaságra és annak alkotmányára teendő eskü tárgyában.

39 La politica del dialogo i. m. 87–89. Sacra Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari. Adunanza ristretta del 16 novembre 1963 – Trattative con i Governi d’Ungheria e di Cecoslovacchia. és Uo. 230–231. Relazione di Mons. Casaroli al Card Cicognani Segretario di Stato sugli incontri con i Rappresentanti del Governo cecoslovacco. Vaticano, 20 maggio 1963. valamint Uo. 241. «Protocollo di Roma» contenente le posizioni della Santa Sede e del Governo cecoslovacco. Settembre 1963.

eskü szövegéhez. Végül azonban Magyarországon az a Vatikán által még elfogadhatónak tekintett kompromisszumos megoldás érvényesült, hogy az ügyet egyszeri, hivatalos levélváltás útján szabályozták.⁴⁰ A kérdést az 1964. szeptember 15-én aláírt részleges megállapodás rendezte, úgy, hogy előre rögzítette a püspöki kar elnöke és az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke közötti levélváltás szövegét, melynek alapján az állam hivatalosan tudomásul veszi, hogy az egyházi személyek által az alkotmányra letett esküt az „ahogy a püspökhöz vagy paphoz illik” záradékkal kell érteni.⁴¹ Csehszlovákiában – jóllehet itt nem született ünnepélyesen aláírt megállapodás – a Szentszék kevesebb kompromisszumra kényszerült. A tárgyalásokon ugyanis abban egyeztek meg, hogy a legidősebb püspök és az Iskola- és Kultúrügyi Minisztérium vezetője közötti hivatalos levélváltás útján rögzítik: az állam a jövőre vonatkozóan nem ellenzi, hogy a római katolikus papok az eskü szövegéhez hozzáfűzzék a „sicut decet” záradékot. A magyar megoldástól eltérően a csehszlovák kormány ugyanakkor annak kifejezett megállapításához is ragaszkodott, hogy az engedménynek nincsen visszamenőleges hatálya.⁴²

AZ EGYHÁZ SÉRELMEI

A Szentszék kompromisszumkészségét hangoztató első két pont után az 1963. decemberi *Pro memoriák* harmadik pontjában azok a témák szerepeltek, amelyekben a Vatikán várt engedékenyebb magatartást. Az általánosságban mozgó szöveg az egyház-megyéék szabad kormányzása, valamint a püspökök és a Szentszék közötti szabad kapcsolattartás mellett az „egyházellenességek” megszüntetését sürgette.

Amleto Cicognani államtitkárnak a dokumentumhoz fűzött magyarázataiból egyértelműen kitűnik, hogy a Szentszék a szabad egyházkormányzat legfőbb korlátját a püspökségeken működő miniszteri biztosokban látta, akik a papok elhelyezésekor valóságos kontraszelektációt érvényesítettek, amennyiben csak a méltatlan személyek kinevezéséhez adták meg a hozzájárulást.⁴³ Éppen ezért Casaroli a tárgyalásokon különös hangsúlyt helyezett arra, hogy a biztosok visszahívásával legalább az egyház belső szabadságának alapelvét megvédje, még ha ez gyakorlati téren nem is hoz jelentős változást, hiszen a kormánynak nélkülük is „ezer eszköze marad az ellenőrzésre és nyomásgyakorlásra”.⁴⁴ Míg Magyarország esetében a Szentszék – az 1964. évi részleges megállapodás előfeltételéül szabva ennek a mégoly szimbolikus engedménynek megadását – sikeresen elérte az utolsó két miniszteri biztos visszahívását,⁴⁵ a csehszlovák kormány halogató taktikája

40 La politica del dialogo i. m. 93–94. Promemoria sulle trattative fra Santa Sede e rappresentanti del governo ungherese (Roma 1–5 ottobre 1963). Budapest, 22 marzo 1964.

41 La politica del dialogo i. m. 158–159. Atto e Protocollo con Allegati firmati a Budapest. Budapest, 15 settembre 1964.

42 La politica del dialogo i. m. 331–332. Promemoria del Governo cecoslovacco sulle questioni da risolvere. [24. giugno 1965.]

43 ÁBTL 3.1.5. 14 963/5. „Canale”. 30. „Kékes” fn. ügynök jelentése a II. Vatikáni Zsinatról. Budapest, 1963. január 5.

44 La politica del dialogo i. m. 109–111. Relazione di Mons. Casaroli al Card. Segretario di Stato sulla ripresa dei contatti con il Governo ungherese (Budapest, 14–24 marzo 1964). 10 aprile 1964. Uo. 274. Relazione di Mons. Casaroli al Card. Segretario di Stato sulla sua seconda missione in Cecoslovacchia (15–28 novembre 1963). I. parte – questioni generali. Vaticano 14 dicembre 1963.

45 Fejérdy A.: Magyarország i. m. 112.

miatt az ilyen feltételek támasztása nem vezetett sikerre.⁴⁶ Prága csak azokon a helyeken mutatott készséget a biztosok eltávolítására, ahol sikerült megegyezni az egyházmegye betöltéséről.⁴⁷ Végül annyi eredményt sikerült elérni, hogy 1967. január 1-től elkezdték visszahívni a miniszteri biztosokat, így a tárgyalások kezdetén működő 11 megbízottból júniusra már csak 3 maradt.⁴⁸

A szabad egyházmegye-kormányzás másik fő akadályá a kinevezések széles körének állami jóváhagyáshoz kapcsolása volt. A Szentszék minden szándéka ellenére ebben az ügyben nem tudott engedményeket elérni. Mindkét kormány határozottan elzárkózott attól, hogy változtasson a – Jugoszlávia kivételével a szovjet blokk valamennyi országában lényegében azonos – jogi szabályozáson.⁴⁹ Magyarország esetében a békepapi mozgalom vezetőit sújtó kiközösítések szentszéki feloldásának ellentételezéseként csupán annyit sikerült elérni, hogy – a kormány és a püspöki kar közötti tárgyalásokat követően – 1971-ben bizonyos könnyítéseket vezettek be az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet értelmében az egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulás szabályozásában. Az 1971. június 2-án kihirdetett kormányrendelet azonban még így sem teljesítette a Szentszék minimális kéréseit: jöllehet a hittudományi akadémiai és teológiai rektorok, dékánok és a középiskolai igazgatók, valamint városi és járási plébánosok esetében elegendővé vált a kinevezés bejelentése, a szemináriumi tanárok kinevezéséhez változatlanul állami hozzájárulásra volt szükség.⁵⁰ Ennélfogva a változás, bár minimális előrelépést jelentett az 1957 óta érvényes szabályozáshoz képest, a korábbi, 1951-es magyar jogszabályhoz viszonyítva nem tekinthető eredmények: a legtöbb egyházi álláshoz változatlanul szükség volt az állami jóváhagyásra.⁵¹

A Szentszék a későbbi tárgyalásokon szereplő témakörök gyűjtőfogalmaként említett „egyházellenességek (ea quae Ecclesiae adversantur)” esetében sem ért el komoly eredményeket. A bebörtönzött, illetve működési engedéllyel nem rendelkező papok és a szerzetesrendek működésének engedélyezése ügyében, a lelkipáztorkodás, a szemináriumi oktatás és a hitoktatás szabadságának, vagy éppen a katolikus sajtó szabadabb

46 La politica del dialogo i. m. 241. «Protocollo di Roma» contenente le posizioni della Santa Sede e del Governo cecoslovacco. Settembre 1963. és Uo. 256. Proposta – per la parte riguardante la Santa Sede – del Verbale delle trattative fra i rappresentanti della Santa Sede e della Č.S.S.R. svoltesi a Praga dal 16 al 28 novembre 1963.

47 La politica del dialogo i. m. 332. Promemoria del Governo cecoslovacco sulle questioni da risolvere [24. giugno 1965]

48 A 11 miniszteri biztosról: La politica del dialogo i. m. 230. Relazione di Mons. Casaroli al Card. Cicognani Segretario di Stato sugli incontri con i Rappresentanti del Governo cecoslovacco. Vaticano, 20 maggio 1963. A megbízottak visszahívásáról: Uo. 351. Appunto di Mons. Casaroli sui nuovi contatti con il Governo cecoslovacco. 1° giugno 1967.

49 A magyar kormány esetében: *Szabó Cs.*: i. m. 113. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály és az Állami Egyházügyi Hivatal által készített jelentés a Politikai Bizottság részére az Agostino Casarolival folytatott tárgyalásokról. 1963. május 10. Csehszlovákia esetében: Uo. 147. Az Állami Egyházügyi Hivatal tájékoztatója a csehszlovák kormány és a Vatikán megbízottai között Rómában folytatott tárgyalásról. 1963. szeptember 17. és La politica del dialogo i. m. 268. Proposta – da parte cecoslovacca – dei verbali delle trattative fra i Rappresentanti della Repubblica Socialista Cecoslovacca e della Santa Sede le quali ebbero luogo nei giorni 16–28 novembre 1963.

50 *Balogh M.*: Magyar–szentszéki megállapodás i. m. 888.

51 *Balogh M.–Gergely J.*: Állam, egyházak i. m. 959. Az 1951. évi 20. számú törvényerejű rendelet egyes egyházi állások betöltésének módjáról. Uo. 981–982. Az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról. Uo. 1111–1113. Az egyházi tisztségek betöltéséhez szükséges állami hozzájárulás módozataira vonatkozó jegyzőkönyvek.

működésének kérdésében – a felek ellentétes álláspontjának rögzítésén túl – mindössze néhány kisebb gesztust sikerült kieszközölni. Ilyen volt például Magyarország esetében a kormánynak Badalik Bertalan és Pétery József püspökök számára adott engedélye, hogy elhagyják a hejcei püspöki nyaralót, és a korábbi kényszerlakhely helyett – egyházmegyéjükön kívül – szabadon letelepedhessenek;⁵² Csehszlovákiában pedig, hogy a börtönben lévő Ján Vojtaššák, Stanislav Zela és Karel Skoupý püspököket szabadlábra helyezték, de egyházmegyéjükbe ők sem térhettek vissza.⁵³

KAPCSOLATTARTÁS A SZENTSZÉKKEL

A *Pro memoriák* negyedik pontjában megfogalmazott kérés teljesítését, hogy a zsinat következő ülészakára nagyobb számú püspököt engedjenek ki, a Szentszék részben olyan gesztusnak tekintette, amellyel a kormányok igazolhatták jó szándékukat, és ezáltal áttételesen tárgyalási készségüket. A püspökök és a Szentszék szabad kapcsolattartásának igénye, valamint a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja számára 1962. november 27-én készített előterjesztés fogalmazványa alapján azonban arra következtethetünk, leginkább azt kívánták elérni, hogy az első ülészakára ki nem engedett – az államhatalommal kevésbé együttműködő – püspökök véleményét is megismerhessék. Mivel ugyanis a Vatikánban úgy érzékelték, hogy az első ülészakon részt vevő püspökök állami megbízatással érkeztek, ellenőrizni kívánták, vajon tényleg az egyház álláspontját képviselték-e, amikor a Szentszékot engedmények megtételére buzdították: „Nem minden püspök jött azonban ki Rómába: néhányan börtönben vannak, mások akadályozottak, ismét mások szabadok ugyan, de mégsem jöhetnek. Ha itt lehetnének, vajon ők is valamiféle kormánynak teendő engedményt szorgalmaznának?”⁵⁴

A csehszlovákok és a magyarok az elvárható minimális gesztust megtették, amennyiben a második ülészak után a legtöbb működési engedéllyel rendelkező püspök részvételét engedélyezték. Csehszlovákiából így már nem csak František Tomášek, Eduard Nécsey és Ambróz Lazík püspökök, hanem Robert Pobožný, illetve az utolsó ülészakon Beran érsek is részt vehetett, de a különböző mértékben akadályozott püspökök változatlanul nem kaptak engedélyt az utazásra.⁵⁵ Prága tehát a működési engedéllyel rendelkező négy püspök zsinati részvételét tette lehetővé. Magyarországról viszont – a kétségtelenül nagyobb létszámú aktív püspök közül – két „reakciónak” tekintett személyt (Legányi Norbert pannonhalmi főapátot, illetve Dudás Miklós hajdúdorogi görög katolikus püspököt) csak egy-egy ülészakára, az állammal szemben legkevésbé együttműködési készséget mutató Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspököt és segédpüspökét, Kisberk Imrét, illetve az ugyancsak veszélyesnek tartott Endrey Mihály címzetes püspököt pedig egyáltalán nem engedték ki.⁵⁶

52 Fejérdy A.: Magyarország i. m. 112.

53 Bukovský, J.: i. m. 20.

54 La politica del dialogo i. m. 34–35. Minuta di Ponzona per la Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari. 27 novembre 1962.

55 Jozef Hal'ko: I comunisti slovacchi e il concilio Vaticano II. Annuario Historiae Conciliorum 31. (1999) 1. 166–186.; Bukovský J.: i. m. 20.

56 Fejérdy András: Magyar főpásztorok a II. Vatikáni Zsinaton. In: A II. Vatikáni Zsinat: Isten ajándéka az Egyház és a világ számára. Szerk. Puskás Attila–Perendy László. Szent István Társulat, Bp., 2013. (Varia Theologica 5.) 30–31.

A háromról négy (Beran érseket beleszámítva öt) főre növekvő csehszlovák, illetve a kettőről – az 1964 szeptemberében szentelt püspökökkel együtt – maximum tízfősre bővülő magyar delegáció tagjai kétségtelenül fontos szerepet játszottak a Szentszék informálásában, de ők változatlanul csupán a helyi hierarchia állam által elfogadott részének nézeteit képviselték. A Vatikán számára így továbbra is fontos maradt a többoldalú tájékozódás, amit azonban éppen a tárgyalások titkos jellegének elfogadása akadályozott. A kapcsolatok titokban tartásának kölcsönös igényére hivatkozva ugyanis az állami vezetők könnyebben elérhették a vatikáni tárgyalódelegációk ellenőrzését és a felkereshető személyek körének leszűkítését.⁵⁷ A helyzet azt követően sem változott jelentősen, hogy a hatvanas évek második felétől mind nagyobb nyilvánosságot kapott a kétoldalú tárgyalások ténye. Az 1972-től a Vatikáni Államtitkárságon a kelet-közép-európai ügyekkel foglalkozó John Bukovský visszaemlékezései is megerősítik, hogy a Szentszék számos kérdésben meglehetősen jól informált volt, de „nem tudott mindenről és nem szerzett azonnal tudomást mindenről”.⁵⁸ Az egyik kevésbé ismert terület Csehszlovákia esetében az illegális hierarchia működése volt. Ugyancsak hiányosak voltak az információk – és ez magyar vonatkozásban is igaz volt – a püspökjelöltek kánoni vizsgálata ügyében.⁵⁹ A Szentszék számára éppen ezért – lévén a püspöki székek betöltése a kétoldalú tárgyalások központi témája – elsődleges fontosságú volt ezen vizsgálatok elvégzése.

Míg Prága kezdettől késznek mutatkozott lehetővé tenni egy vatikáni küldött számára a kánoni vizsgálat lefolytatását – bár utóbb kiderült, hogy ezt csak működési engedéllyel rendelkező papok bevonásával engedélyezi –,⁶⁰ Budapest elutasította, hogy a Szentszék emberei magyarországi útjukat ilyen tájékozódásra használják fel,⁶¹ és a feladatot inkább a püspöki konferencia elnökére kívánta bízni. Ebben az összefüggésben a prágai és budapesti tárgyalások során szerzett tapasztalatok – a Vatikán számára nyilvánvalóan magától értetődő – összevetésének is kitűnő példája az az eset, amelyet Casaroli 1965. augusztus 26-i feljegyzésében olvashatunk. A csehszlovák kormányban a tárgyalások újrafelvételét célzó javaslatára reagáló dokumentumban Casaroli „nem csekély értékűnek (di non piccolo valore)” ítélte, hogy Prága késznek mutatkozott elismerni a Szentszék jogát a kánoni vizsgálat helyi lefolytatására. A *sottosegretario* nem csupán ennek elvi jelentőségét húzta alá, hanem arra is rámutatott, a csehszlovák példa alapján elképzelhető a „magyarok ellenállásának legyőzése is (vincere anche le resistenze ungheresi)”.⁶² Jelenleg nem tudjuk még igazolni, vajon Casaroli valóban a csehszlovák kormány készségére hivatkozva győzte-e meg a magyar vezetést, tény azonban, hogy az 1969-es püspökkinevezések előtt Budapest lehetővé tette, hogy Mons. Giovanni Cheli szentszéki megbízott helyben folytassa le a jelöltek vizsgálatát.

57 Fejérdy A.: Magyarország i. m. 111–112. A vatikáni tárgyalók ellenőrzéséről l. még: Bukovský, J.: i. m. 30.

58 Bukovský, J.: i. m. 63.

59 Uo. 25. L. még Szabó Cs.: i. m. 167–169. „Illés” fedőnevű ügynök jelentése Zágon Józseffel és Mester Istvánnal folytatott római beszélgetéséről. 1963. november 8.

60 La politica del dialogo i. m. 229. Relazione di Mons. Casaroli al Card. Cicognani Segretario di Stato sugli incontri con i Rappresentanti del Governo Cecoslovacco. Vaticano, 20 maggio 1963.

61 Vö. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/2. „Canale”. 145. A II. Vatikáni Zsinat első részének tapasztalatai. Jelentés. Budapest, 1963. június. 6.

62 La politica del dialogo i. m. 337–338. Appunto di Mons. Casaroli sulla proposta del Governo cecoslovacco per la ripresa delle trattative. 26 agosto 1965.

PRÁGA ÉS BUDAPEST IGÉNYEI

A kétoldalú tárgyalások témáinak nagyobb részét a Szentszék vetette fel. Ez azonban korántsem jelentette, hogy a megbeszéléseket egyoldalúan a Vatikán irányította volna. Sokkal inkább arra utal, hogy az egyháznak volt sürgetőbb a problémák megoldása, míg a prágai és budapesti vezetés magával a tárgyalások tényével elérte fő céljait: az (egyház)politikai *status quo* elismerését és a rendszer nemzetközi tekintélyének erősítését. A két állam vezetői ezenfelül meg voltak győződve arról, hogy a tárgyalások jól kihasználhatók saját érdekükben, különösképpen „ha az osztályharcnak ezen a frontján sem” engedik át a kezdeményezést.⁶³

Elemzésünk szempontjából figyelemre méltó a két kormányzat által napirendre tűzött kérdések közötti hasonlóság, mint például a katolikus emigráció háttérbe szorításának, a Vatikáni Rádió „cenzúrázásának”, vagy éppen a papi békemozgalom elismerésének igénye. Az emigrációval szembeni fellépés közös vonásai és az emigráció központjául szolgáló római papnevelő intézetekkel kapcsolatos elképzelések összehangolásának beható vizsgálata különösen érdekes eredményeket hozhat. A két állam titkosszolgálatai ugyanis egyaránt komoly erőfeszítéseket tettek az emigráció ellenőrzésére, a tagok beszerzésére, a vezetők lejárátására és az emigráció belső megosztására. A hivatalos tárgyalásokon egyúttal sikerrel szorgalmazták az emigráns papok kikapcsolását a vatikáni döntéshozatal folyamatából, amennyiben elérték, hogy a Szentszék mind kevésbé támaszkodott a tőlük származó információkra, és a vatikáni szolgálatban álló papokat a helyi egyházak ügyeit nem érintő pozícióba helyezte.⁶⁴ Az sem tekinthető véletlennek, hogy a magyar példa nyomán a csehszlovák vezetés szintén azzal lépett fel, hogy a római Szent Cirill és Metód Szlovák Egyházi Intézet irányításának jogát adják át a csehszlovák egyháznak. Azzal ugyanis, hogy Pápai Magyar Intézetnek a magyar titkosszolgálatok javaslatára a tárgyalási pontok közé felvett ügyét az 1964. évi részleges megállapodásban ilyen értelemben rendezték,⁶⁵ nem csupán az emigráció visszaszorítását sikerül elérni. A Pápai Magyar Intézet magyar irányítás alá vonása – a telepített ügynökökön keresztül – egyúttal csatlakozást adott a Vatikán hírforrásaihoz, valamint lehetőséget teremtett a kint tanuló növendékek révén az egyházi vezetők utánpótlásának befolyásolására.⁶⁶

63 MOL XIX–A–21–e 7. tétel 0046–5/g/1967. 4–6. Jelentés a szocialista országok állami egyházügyi szervei vezetőinek és pártmegbízottainak Varsóban megtartott egyházpolitikai tanácskozásáról. Budapest, 1967. október 9.

64 Fejérdy A.: Magyarország i. m. 156. Vö. Hrabovec, E.: i. m. 346–347.

65 La politica del dialogo i. m. 168–171. Atto e Protocollo con Allegati firmati a Budapest. Budapest, 15 settembre 1965.

66 Bandi István: Adalékok a Pápai Magyar Intézet történetéhez, állambiztonsági módszertani megközelítésben. Egyháztörténeti Szemle 8. (2007) 1. sz. 174–188. Fejérdy András: Állam(biztonság)i játszmák a Pápai Magyar Intézet átvétele körül. In: Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban. Tanulmánykötet. Szerk. Soós Viktor Attila–Szabó Csaba–Szigeti László. Luther Kiadó–Szent István Társulat, Bp. 361–374.

ÖSSZEKÖZÉS

Agostino Casaroli a tárgyalások tapasztalatait összegezve a Magyarországgal folytatott megbeszéléseket „igen nehéznek”, a csehszlovákiai egyeztetéseket pedig „szinte lehetetlennek” nevezte.⁶⁷ A párbeszéd eltérő légkörére reflektáló megfogalmazásban rejlő különbségtétel nyomán a szakirodalom is főleg a különbségeket hangsúlyozta. Rövid elemzésünk eredményei ugyanakkor azt mutatják, hogy a sok szempontból eltérő csehszlovák és magyar valóság ellenére számos hasonlóság és összefüggés található a két egyház helyzetének alakulásában.

Az időbeli párhuzamosságon és a vatikáni tárgyalók azonosságán túl mindenekelőtt a napirenden szereplő témák közötti nagyfokú átfedés utal arra, hogy a Szentszék alapvetően hasonlóan értékelte a két egyház megoldandó problémáit, másrészt pedig Prága és Budapest is hasonló eszközökkel kívánta elérni céljait. A kánoni vizsgálat *in loco* végzésének lehetősége érdekében tett lépések, illetve a római egyházi intézet irányításának átvételére magyar példa nyomán tett csehszlovák kísérletek egyúttal megerősítik, hogy a tárgyalások során szerzett tapasztalatok mindkét oldalon kölcsönösen hatottak egymásra.

Összehasonlító elemzésünk egyúttal arra is rámutatott, hogy a tárgyalásokon szereplő témák mellett a megoldott problémák és rendezésük módja között is nagyfokú átfedés tapasztalható. A magyar részleges megállapodás lényegében azonos kérdéseket, azonos módon rendezett (püspökkinevezés menete, eskütétel), mint amelyeket Csehszlovákiában is sikerült nemzetközi egyezmény nélkül legalább részben megoldani. Eltérő időpontban ugyan, de lényegét tekintve egyforma egyezséggel rendezték végül a Beran-, illetve Mindszenty-ügyeket is, miközben sem Magyarországon, sem Csehszlovákiában nem sikerült jelentős eredményeket elérni az egyház számára lényeges többi kérdésben. Hiába kívánt ugyanis a Szentszék a lehető legtöbb ügyben megállapodásra törekedni, Prága és Budapest számára a tárgyalás elsődleges célját – az egyházpolitikai *status quo* és így közvetetten a rendszer legitimitásának elismerését, a szocialista kormányzat tekintélyének és nemzetközi presztízsének növelését – már azzal sikerült elérni, hogy megbeszéléseket folytattak a Vatikán képviselőivel. Egy olyan részleges megállapodás, mint a Magyarországgal 1964-ben aláírt „gentlemen’s agreement” ugyan tovább növelhette a kétoldalú kapcsolatokat súlyát, Budapest ellenállása a függőben maradt kérdések megoldásával szemben, valamint a megegyezés nélküli végtelen tárgyalásra irányuló csehszlovák stratégia arra utal: a két kormány elsődleges érdeke abban állt, hogy ne szakadjanak meg a Szentszékkel kialakított kapcsolatok. Ebből az következett, hogy a tárgyalás menetét és irányát nagyjából a kormányzatok képviselői határozták meg, amennyiben csak azokról a kérdésekről folyt érdemi tárgyalás, amelyek rendezése valamilyen szempontból a rendszer érdekét is szolgálta, míg a többi ügyben alig-alig sikerült az ellentétes álláspontok rögzítésén továbblépni. Róma mindenestre az elérhető erősen korlátozott eredményeket is értékesnek tekintette, mert Prága és Budapest tárgyalási készségét úgy értékelte, hogy ezzel a szocialista kormányok *de facto* elismerik a Szentszék kompetenciáját és beleszólási jogát a helyi egyház ügyeibe. Ez közvetve arra is biztosítékot jelentett, hogy a továbbiakban nem kell számolni egy Rómától elszakított nemzeti egyház veszélyével.

67 Casaroli, A.: i. m. 173.

Az intranzigens csehszlovák és a rugalmasabb, olykor szinte baráti hangnemű magyar tárgyalási stílusok közötti – Casaroli emlékirataiban is jelzett – markáns különbségek azt is megerősítik, hogy a Moszkvából központilag koordinált egyházpolitikai stratégia a gyakorlati kivitelezés terén meglehetősen szabadságot biztosított a szovjet blokk kormányainak, hogy a helyi sajátosságok figyelembevételével alakítsák politikájukat. A tárgyalás hangnemében tapasztalható eltérések mögött tehát nem annyira egy különböző stílusokat kipróbálni kívánó moszkvai direktíva keresendő, hanem inkább az, hogy a stratégiai célok elérésének módjáról nem volt egységesen kötelező, határozott elképzelés. A többségében a hagyományosan antiklerikális és katolikus-ellenes cseh–morva tartományokból származó csehszlovák egyházpolitikai vezetés történelmi-kulturális mintái természetesen merevebb és keményebb álláspont képviselését determinálták, míg a jelentős katolikus kötődésű Magyarország vezetői, az 1956-os forradalom elfojtását követő konszolidáció időszakában, „szükségszerűen” rugalmasabb és közvetlenebb hangnemet ütöttek meg. Mindenesetre a szocialista blokk egyházügyi vezetőinek nemzetközi értekezletein a dialógussal kapcsolatban képviselt közös csehszlovák és magyar álláspont, a Prága és Budapest által felvetett témák és a részükről tett engedmények lényegi azonossága megerősíti, hogy az országok eltérő sajátosságai ellenére a két kormány valamilyen módon koordinálta a Szentszékkal folytatott tárgyalásait.

Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy Csehszlovákia és Magyarország, valamint a Vatikán közötti kapcsolatok részleges vizsgálatának eredményei is alátámasztják a komparatív megközelítés szükségességét, és megerősítik, hogy az ilyen típusú összehasonlító elemzések új kutatási perspektívákat és értelmezési kereteket kínálnak.

MÓZESSY GERGELY

BESZÜKÍTETT MOZGÁSTÉRBEN

Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és a hatalom 1961–1962 fordulóján

A székesfehérvári egyházmegyét kormányzó Shvoy Lajos a megosztott püspöki kar azon részéhez tartozott, amely feltétlen híve volt Mindszenty József bíborosnak. Már a nyilasok börtöneit is együtt járták meg, s a szomszédság, a közös szenvedés, az egyház társadalmi szerepvállalásáról való hasonló gondolkodás – mondhatni – barátokká tette őket.¹ Amikor Mindszenty József az esztergomi érseki székbe emelkedett, Shvoy Lajos az egyik legfőbb támogatója maradt. 1948 után tehát a politikai szóhasználat szerint „reakciós”-nak, vagy „szélsőséges elemnek” számított – így emlegette többek közt az egyházi vonalon mozgó állambiztonsági tartótisztek számára készült tankönyv is 1963-ban.²

Ez az orientáció köztudottan többször sodorta a kommunista diktatúra célkeresztjébe Shvoy Lajost. Azok közé a püspökök közé tartozott, akiket 1948 decemberében, Mindszenty József letartóztatása után Kádár János belügyminiszter magához rendelt, hogy lemondásra szólítsa fel – de ő kitarított Rómától kapott megbízatása mellett.³ 1951 májusában pedig a készülő újabb koncepció per egyik lehetséges vádlottjaként tekintett rá a pártapparátus. Végül nem keverték bele a Grósz József kalocsai érsek ellen indított eljárásba,⁴ de 10 hétig házi őrizetben tartották.⁵ A püspöki aula ennek elmúltával is szigorú kontroll alatt maradt.⁶

1 *Mózessy Gergely*: Katolikus püspökök a nyilasok fogságában. (Mindszenty József és Shvoy Lajos elhurcolása). In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs. Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár–Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2010. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22.) (A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 257–274.

2 *Kiss Réka–Soós Viktor Attila–Tabajdi Gábor*: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek*. L'Harmattan, Bp., 2012. (Fehér hollók 1.) 99–100.

3 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (Székesfehérvár; = SzfvPL), No. 5866, Shvoy Lajos személyi iratai – 3605/1948.; *Szabó Csaba*: *A Grósz-per előkészítése*. 1951. Budapest Főváros Levéltár–Osiris, Bp., 2001. (Párhuzamos Archívum 4.) 15.

4 *Ólmosi Zoltán*: *Proletárdiktatúra és egyház, 1951. Az egyházügyi hivatal létrejötte*. *História* 13. (1991) 5–6. sz. 23–27.; *Tomka Ferenc*: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés*. Szent István Társulat, Bp., 2005. 81–82.; *Szabó Cs.*: *A Grósz-per i.m. 27. – Az, hogy irodai igazgatóját, Németh Lászlót vizsgálat alá vonták a Grósz-per II. rendű vádlottjaként kezelt Bozsik Pál ügyében, de házkutatáson és iratlefoglalásokon túlmenően különösebb atrocitás nem érte, ugyanerre utal*. Vö.: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára* (Budapest; = ÁBTL), 3.1.9 Vizsgálati dossziék, V–103458/a Bozsik Pál és társai, 242–244.; V–103458/e Bozsik Pál és társai, 3–86.

5 SzfvPL – Lit. Enc., *Egyházmegyei körlevelek*, 1951/X. 29.

6 *Shvoy Lajos*: *Önéletrajz*. Szerk. Mózes Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2002. (Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből I.) 114, 116–117, 120, 123–125.

Az államhatalom tehát alapvetően ellenséggként tekintett Shvoyra. Személyének e negatív megítélésén belül azonban számos tónus létezett. Az Állami Egyházügyi Hivatal (továbbiakban ÁEH) központjába rendszeresen érkező megyei egyházpolitikai jelentésekből 1957-től kezdődően jól nyomon követhető a püspök magatartásának, egyes cselekedeteinek, döntéseinek aktuális értékelése. (Ez függött természetesen a pillanatnyi politikai helyzettől épp úgy, mint a püspök konkrét ügyekhez való hozzáállásától.) Míg azonban az egyházakat felügyelő látható, hivatalos szerv véleményének rezdülései – csaknem folyamatosan – megismerhetőek, egészen más a helyzet a háttérben maradó állambiztonsági szervek aktuális terveivel.

Shvoy Lajos kiemelt célszemély volt a magyar állambiztonság számára. Tudjuk, hogy kontrollálására külön operatív dossziésorozatot nyitottak – ám ennek anyaga ezidőszertel elérhetetlen.⁷ (Terjedelmében ez vélhetően vetekedhetett a Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök megfigyelésének anyagát őrző, jelenleg is kutatható 11 dossziényi anyaggal.⁸) Egyelőre nem tudni, hogy a Shvoyra vonatkozó dossziésorozatot megsemmisítették-e, vagy csak lappang valahol – akár törvénytelenül, akár jogszerűen őrizve azt valamely állambiztonsági utódszervnél. A püspök személyére vonatkozó, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (továbbiakban ÁBTL) kutatható iratanyag azonban így is óriási: e sorok írásakor – 2014 novemberében – 244 különböző őrzési egységben vannak személyével is foglalkozó dokumentumok.⁹ Az összefüggő operatív anyag hiányában azonban nem lehet folyamatosan nyomon követni a titkos hatalom püspökkel kapcsolatos szándékait és terveit. Így továbbra is csak feltételezéseink lehetnek arra vonatkozóan, hogy miként maradhatott 1968-ban bekövetkezett haláláig egyházmegyéje élén – miközben elvarátjának tekintett püspöktársai többsége már nem volt szabadlábban: Pétery József váci püspök 1953-ban, Badalik Bertalan veszprémi püspök 1957-ben az internálás sorsára jutott.

Vannak azonban olyan időszakok, amikor kivételes részletességgel tudjuk rekonstruálni e titkos elképzeléseket. Ilyen a Shvoy Lajos félreállítására tett kísérlet az 1961–1962-es esztendő fordulóján.

A PÜSPÖK SZEMÉLYÉNEK ÁLLAMI MEGÍTÉLÉSE 1961-BEN

A székesfehérvári egyházmegye az 1960-as évek kezdetén olyan terület volt, ahol az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) nem könyvelhetett el komoly sikereket. Az idős, köztudottan szívbetegséggel küszködő Shvoy Lajos tekintélye akkora volt, hogy egyházmegyéjében a kollaboráns papság „békemozgalmi” aktivitása igen gyenge lábakon állt.¹⁰ Az ÁEH 1961-ben így értékelt a helyzetet: „Nincs irodaigazgató, és e tisztség betöltése nem is lehetséges általunk is elfogadható módon, amíg a püspök kormányozza az Egyházmegyét. A haladó felfogású vikárius sem tartózkodik az egyházmegyében, jelenleg a Központi Szeminárium rektora.¹¹ Az aulában a püspök legmegbízhatóbb emberei ülnek.

7 *Vörös Géza*: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. Levéltári Szemle 59. (2009) 2. sz. 30.

8 ÁBTL 3.2.5, Operatív dossziék, O-14759/1-11 Kovács Sándor.

9 Ebből 81 dosszié operatív jellegű (O); 83 dosszié ügynöki munkaanyag (M és Mt); 63 pedig vizsgálati (V).

10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, (Budapest; = MNL OL), XIX – A – 21 – d, az Állami Egyházügyi Hivatal Titkos ügykezelésű (TÜK) iratai, – 039/1961.

11 Potyondy Imre (1885–1978).

Megoldatlan 2 főesperesi és 12 esperesi stallum betöltése. Ezek részben üresek, vagy nem megfelelő személyek töltik be. A püspöknek a megye vezetőivel a felszabadulás óta semmilyen kapcsolata nincs. Annak felvételére nem is törekszik, elszigeteli magát.”¹²

A püspökkel kapcsolatos nehézségeket közelről ismerte Udvardy János, Pest megyei egyháziügyi miniszteri biztos is, aki így fogalmazott 1961 tavaszán: „A fejéregyházmegyei [sic!] részen a papság többsége még mindig a reakciós Svoy [sic!] püspök köré tömörül.”¹³ Az ÁEH központi apparátusában is voltak olyan személyek, akik korábban Fejér megyei tisztviselőként kapcsolatban álltak a hajlíthatatlannak mutakozó, idős püspökkel. Herling Jakab a katolikus főosztály vezetője volt ekkortájt már; Bai László pedig éppen 1961 nyarán lett csoportvezetővé és került a fővárosba Székesfehérvárról. Posztját a megyénél Lovrek Károly vette át 1961 augusztusában, aki kezdetben Bai erőteljes gyámkodása alatt dolgozhatott csak.¹⁴

ADATGYŰJTÉS

1960–1961 folyamán több olyan ügy is futott párhuzamosan, amelyekből az államgépezet különböző szintjein municiót igyekeztek gyűjteni egy Shvoy Lajos püspök személye elleni koncentrált támadáshoz. Ezek eredményeként a püspök roppant kényes, már-már kiszolgáltatott helyzetbe került.

Elsőként a Hídvégi Ervin Ottó elleni nyomozást és második pert kell említenünk. (Hídvégit első ízben még háborús bűnösnek ítélték 4 évre 1945-ben, mert mint minisztériumi szolgálatban álló jogász a hivatali ranglétrán felfelé kapaszkodva a nyilas érában jutott államtitkári szintig. Büntetése letöltése után jelentkezett papnak. Kivételes szellemi képességei nyomán 3 év alatt elvégezte a teológiát és 1952-ben pappá szentelték.¹⁵) 1959-től Hídvégi a székesfehérvári Nagyboldogasszony-templom plébánosa volt. 1960-ban őrizetbe vették, és többrendbeli természet elleni fajtalanlás büntette címén – minden bizonnyal megalapozottan – az év őszén 15 hónapos börtönbüntetésre ítélték.¹⁶ A perről részletesen beszámolt több napilap, amelyek újságíróit bizonyíthatóan az állambiztonság instruálta.¹⁷ Így valamennyi cikk felvetette a püspök felelősségét, aki egy „egykori háborús bűnöst gyorsított eljárásban” pappá szentelt, s aki egy homoszexuális hajlamú papot gyerekek közelébe engedett.¹⁸ Még az egyházi hetilap, az *Új Ember* is feszegette a kérdést, amelynek szerkesztőségével kemény hangú leveleket váltott a püspök.¹⁹ Letartóztatásakor Hídvégi a ciszterci rend egykori fehérvári templomát vezette, melyet

12 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0011-5/1961.

13 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 007-12/1961.

14 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 007-36/1961.

15 A Székesfehérvári Egyházmegye névtára az Úr 1967. esztendejében. Az egyházmegye alapításának 190. évében. Püspök Atyánk negyvenéves főpásztori jubileumára. [Székesfehérvár, 1967.] 137. ÁBTL 3.1.2 V–55848 Hídvégi Ervin; V–122814 dr. Hídvégi (Hisenkamp) Ervin; SzfvPL – No.6360, Hídvégi Ervin perszonális iratai.

16 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0024-6/1961.

17 ÁBTL 1.6, BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai, II/8. monográfiák 12/A k. 95.

18 *Bányász Béla*: Elítélték a fajtalankodó fehérvári plébánost. Fejér Megyei Hírlap 1960. okt. 9. 2.; Hírek. Esti Hírlap 1960. okt. 12. 6.; *M.B.*: Fialalokat rontott meg egy nyilasmúltú pap. Munkásőr 1960. okt. 8.

19 Katolikus szemmel. Új Ember, 16. (1960) 42. sz. 2.; Egész pontosan: az állambiztonsági ügynök Saád Béla felelős szerkesztő felett Shvoy Péntes Balduin főszerkesztőnek címzett magánjellelű (iktatatlan) levelére. SzfvPL – No.6360 – 1960.X.19., XI.9. és XI.12-i levelek.

1948-ban mesterségesen emeltek plébánia rangra, s nem tartozott hozzá önálló paplak. A templom mindenkori plébánosa így még évtizedekig a közeli püspöki palotában kapott lakást. Hídvégi személye, tettei és hajlama így súlyos árnyat vetett a püspökre is – noha az elítélt plébános valamennyi bizonyítottnak tekintett és nyilvánosság elé tárt homoszexuális cselekedete a fővároshoz kötődött.

Másodikként a „Fekete Hollók” néven elhíresült állambiztonsági akcióról és az azt követő koncepciók perfolyamokról kell szólnunk. 1961. február 6-ról 7-re virradó éjszaka nagyarányú offenzívát hajtott végre az államgépezet az egyház ellen. Egyszerre történt országszerte körülbelül 800 lakásban házkutatás; a letartóztatottak száma közelítette a száz főt.²⁰ Néhány nappal később az – országos akció léptékétől érthetően sokkolt – egyházi vezetőknek Kállai Gyula miniszterelnök-helyettes tartott alapos fejmosást. Már ezután, de még a nyári perek előtt mondta Olt Károly, az ÁEH elnöke egy értekezleten munkatársainak: „Shvoy nem az [a] székesfehérvári egyházmegyében, mint régen volt. Korántsem arról van szó, hogy itt már minden rendben van, de a jég itt is megtört. Shvoy valószínűleg eléggé kompromittált figurája lesz az összeesküvésnek – ezt persze nem tudom – mindenesetre Shvoy igazoló magatartást tanúsított ezen az értekezleten.”²¹ Olt jól értesültsége arra utal, hogy fenti közbevetése – „ezt persze nem tudom” – ellenére a még csak nyomozati szakaszban lévő ügyek lényegéről informálta az állambiztonság, ám erre nem hivatkozhatott.

A vizsgálatok és a későbbi perek során keresték – és gyártották – a püspökre vonatkozó terhelő adatokat.²² A februári letartóztatásokra épülő első eljárást, a „Havass Géza és társai” ellen indított kirakatpert a kortársak „tejfel-pernek” hívták.²³ Arra volt hivatott, hogy egy-egy reprezentánst felmutasson azokból a kisebb csoportokból, amelyek ellen később külön, koncentráltan is fellépett a hatalom.

- E bevezető jellegű per XI. rendű vádlottjaként 3 év börtönbüntetésre ítélték a fehérvári egyházmegyes Kölley György dunabogdányi káplánt, cserkészvezetőt. Ítélete kimondta: „Látásból úgy nézett ki, mintha Kölley maga hozott volna létre illegális szervezkedést, azt maga irányította volna, de a valóságban éppen egyházi felettesei ráhatására, dicséretére és biztatására tevékenykedett aktívan Köllei [sic!] vádlott az illegális szervezkedésben.”²⁴
- E perhez kötődően zárt tárgyalás foglalkozott a Központi Szemináriumból 1959-ben kizárt teológusokat összefogó, és sokukat titkon papszentelésig juttató Tabódy Istvánnal, akit vatikáni kapcsolata miatt kémkedéssel is vádoltak. Ekkor 12 évet kapott. Tabódy nem csak székesfehérvári egyházmegyes pap, hanem a Shvoy püspök bérmafia is volt, hiszen a püspök korábban a Regnum Marianum templómépítő plébánosaként őszinte barátságba került az egyházközség világi elnökével, Tabódy édesapjával.²⁵
- A regnumosok elleni per is 1961 nyarán folyt. Előkészítő anyagaiban visszatérően megtalálható egy bornírt csúsztatásokkal terhelt megfogalmazás: „Regnum Marianum papi közösséget Kormány-rendelettel feloszlatták. Ebben az időben a

20 Tomka F.: i. m. 174.; *Cúthné Gyóni Eszter: A szerzetesrendek működési engedélyének megvonása 1950-ben és a ciszterciek továbbélése. Vár (2010) 1. különszám. 54.*

21 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0010-1/1961.

22 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0050-8/1961.

23 *Lénárd Ödön: Koncentrált támadás a „hallgató egyház” ellen. Vigilia 56. (1991) 7. sz. 509.*

24 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0024-16, 27/1961.

25 *Shvoy L.: i. m. 25–42, 125–126, 142, 146, 152.; MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0024- 21, 33/1961.*

papi közösség házfőnöke Shvoy Lajos, jelenleg székesfehérvári püspök volt. A felosztatással megszűnt legális keretük, melyben addig az ifjúsági munka folyt. A felosztatás után elhatározták, hogy az ifjúsági munkát illegális körülmények között tovább folytatják.²⁶

- Szintén 1961 nyarán ítélték el ciszterci szerzeteseket, köztük az elfogásakor Fehérváron élő Palos György Bernardin lelkészt és Rónay György Detre kántort is. Kettejüket azonban nemcsak államellenes összeesküvéssel vádolták meg, hanem homoszexualitással is. A két pap – ki tudja, milyen vallatási vegzatúrák után – beismerte a vádakát, és „homoszexuális kapcsolat-rendszerükről” vallva a püspöki palota néhány lakóját is megnevezték.²⁷

Itt egy kis kitérőt kell tennünk. Elgondolkodtató ugyanis, hogy milyen erőkkel igyekezett a homoszexualitásra vonatkozó vallomást kicsikarni a hatalom a terheltektől. A rendszerváltást megelőző Halász Ferenc Piusz O.Cist. egy interjúban érzékletesen számolt be arról, hogy ekkoriban őt is rá akarták bírni, valljon Shvoy püspökhöz kötődő efféle viszonyáról. Vallatótisztjéhez – saját megfogalmazása szerint – így fordult: „Nézze, Shvoy püspök 80 éves, talán pisilni is csak katéterrel képes. Mindenki nevetni fog, ha a tárgyaláson buzinak állítják oda...”²⁸ Ezek után Halász Piuszt már nem kapacitálták efféle vallomásra. Palos és Rónay esetében is okunk van kételkedni a vádak megalapozottságán. Voltak ugyanis olyan fiatalok, akik a tárgyaláson (!) vonták vissza terhelő vallomásaikat, s olyan is volt, aki arról beszélt, az eljárás során a „beismerésre” azzal vették rá, hogy megfenyegették: ha nem tesz ilyen vallomást, nem érettségizhet.²⁹ A magyar büntetőtörvénykönyv 1961. december 15-ig büntette a homoszexualitást önmagában; ezt követően már csak a fiatalokkal létesített kapcsolatot kriminalizálta. Azonban a társadalom általában mélyen elítélte ezt a nemi orientációt, így az egyház közegeiben alkalmazva – az egyébiránt is csak nehezen bizonyítható – vádat, kiváló eszközt nyert a hatalom arra, hogy lejárassa, hiteltelenítse, erkölcsileg ellehetetlenítse, elszigetelje a gyanúba kevert papokat – és rajtuk keresztül az egyház egészét. Különösen alkalmas volt arra a vád, hogy a papok hitoktatói – és általában véve ifjúsági – munkáját aláássák. Ezt a technikát az állambiztonság bomlasztási céllal tudatosan alkalmazza, használatát később tanította is.³⁰

A Shvoy Lajos püspök személyére vonatkozó terhelő adatok gyűjtésének volt másik, a fentiekkel lényegében egyidejűleg zajló titkos szála is, amelyet a jelek szerint nem függetleníthetünk teljesen e kényes témától. Az állambiztonság a püspök közvetlen környezetében jutott kivételes jelentőségű *információforráshoz*: ügynökké szervezték be a püspök titkárat. Halász Ervin 1951-től volt aulista. Az 1950-es években hatalmi erővel többször kitiltották Székesfehérvárról (1954–1956; 1957), sorsa folyamatos alku tárgya

26 ÁBTL 3.2.5 O–11516/2a Regnum, 305. Shvoy regnumos kötődése tagadhatatlan, 1919–1927 között a Regnum plébánosa is volt. Fehérvári püspökké emelkedve azonban semmiféle vezető szerepet nem játszott a budapesti egyházközség életében.

27 *Cúthné Gy. E.*: i. m. 58.; MNL OL – XIX – A – 21 – d – 024-28, 35/1961.; ÁBTL 3.1.2 V–146835/1 Palos György, 536–662.

28 Piusz atya, valljon be végre valamit! Új Ember 47. (1991) 17. sz. 10. Halász Pius kihallgatási jegyzőkönyvei természetesen nem térnek ki e mozzanatra. Shvoy Lajos egészen pontosan 83 éves volt ekkor.

29 *Cúthné Gy. E.*: i. m. 58.; ÁBTL 3.1.2 V–146835/1 Palos György, 536–662. A tárgyalási jegyzőkönyv 86., és 90. oldala is megőriz tárgyaláson visszalépő tanúkat.

30 Kiss R.–Soós V. A.–Tabajdi G.: i. m. 126, 135.

volt, ha a püspököt rá akarták venni valamire. Csak 1957 júniusától dolgozhatott mellette ismét.³¹ 1960 novemberében, a Hídvégi Ervinnel kapcsolatos nyomozás során kihallgatták és minden bizonnyal homoszexuális cselekményekkel zsarolták.³² Mivel Halász szolgálatkész adatközlőnek bizonyult, eljárás alá nem vonták, hanem a fokozatosság elvét szem előtt tartva ügynökké szervezték be. Egy dokumentum szerint 1961 májusára tekintették ezt a folyamatot befejezettnak,³³ de első ismert jelentése április 13-áról datálódik.³⁴ Fedőneve ekkor „Aspiráns” volt.³⁵ Az új ügynök segítségével az állambiztonság a püspök külföldi kapcsolattartásának szálait is megismerhette, amelyek új potenciális támadási felületet jelentettek.

FORGATÓKÖNYV

A terhelő adatokat áttekintve a hatalom úgy érezte: nyeregbe került. Az ÁEH 1961 júniusában tartott csoportértekezletén így fogalmazott Bai László: „Ma már mi vagyunk abban a helyzetben, hogy gondot okozunk Shvoynak. Azt is meg kell mondani, hogy azt, ahol már tartunk, nagyon nehéz volt elérni, abban az ÁEH is rengeteg segítséget adott a megyében dolgozó elvtársaknak. Ilyen értelemben a fehérvári egyházmegyében feloldódott a helyzet, és most már több idő jut alapos egyházpolitikai munkára, amelynek fő célja kell hogy legyen a fehérvári egyházmegyében a reakció elszigetelése. Elszigetelni Shvoy püspököt és reakciós vonalát a püspöki karon belül és papjai, hívei körében is. Ugyanakkor nehéz megakadályozni azt, hogy a hazai és a világ egyházi reakciójának szemében Shvoy püspök mártírrá ne váljon. Véleményünk az, hogy ebben a helyzetben Shvoy püspök szívesen venné, ha akár ennek az államellenes összeesküvésnek a révén is, letartóztatnák, sőt talán nem is ijedne meg attól sem, ha elítélnék, vagy egyházkeresztyánügyi munkájában bármily módon akadályoznák. Szeretné ezt elérni, mert élete vége felé jár és nem jönne neki rosszul, ha halála után szentté vagy boldoggá avatnák.”³⁶

Ugyanezen az ülésen Telepő Sándor, a fővárosi ÁEH-tisztviselő így sóhajtott fel: „Szeretném tudni, hogy Shvoy püspököt nem lehetne Hejccére beutalni [...]?”³⁷ A szóhasználat cinikus módon eufemisztikus: már-már szanatóriumi nyugalmat idéz fel az ol-

31 ÁBTL 3.1.5 O–14963/1 „Canale”, 294–297.; *Shvoy L.*: i. m. 96–97, 123–124, 130–131, 133, 139.

32 A hatályos kutatási korlátozások miatt biztosat nem mondhatunk e téren, az erre vonatkozó források jelenleg csak kitarakásokkal ismerhetők meg. (ÁBTL 3.1.5 O–14963/1 „Canale”, 294–297.) Élettörténetének későbbi fejleményei és csepeli adatközlők tanúságtételei is arra utalnak, hogy Halász Ervin, Shvoy püspök személyi titkárára valóban homoszexuális orientációjú lehetett. (Vö.: MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0042-3/1962.)

33 ÁBTL 3.1.5 O–14963/1 „Canale”, 295.

34 ÁBTL 3.1.5 O–14963/1 „Canale”, 260–261.

35 „Aspiráns”-t pontosan több állambiztonsági forrás is „irodaigazgató és titkár” titulussal minősíti. E helyeken (ÁBTL 3.1.5 O–14963/1 „Canale”, 294–297, 300.) fellelhető életrajzi adatai azonban kétségkívül Halász Ervinre vonatkoznak. A téves irodaigazgatói cím miatt helytelenül Mórász Pállal azonosította „Aspiráns” személyét a szakirodalom. (Vö.: *Kiszely Gábor*: *Állambiztonság. 1956–1990.*, Korona, Bp., 2001. 114.; *Tomka F.*: i. m. 308–309.) Mórász azonban „Máté Péter” néven fejtett ki – közelebből egyelőre nem ismert – ügynöki tevékenységet; és bár kinevezett irodaigazgató volt, dekrétumos volta miatt be sem tölthette e feladatkört a forrás keletkezésének idejében. – Feltételezhető ugyanakkor, hogy a forrásokban 1962 nyaráról feltűnő „Doktor” fedőnevű ügynök szintén Halász Ervint rejti, ekkor az „Aspiráns” név már nem volt használatban.

36 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0010-3/1961.

37 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0010-3/1961.

vasóban – miközben Hejce Pétery József és Badalik Bertalan internálásának színhelye volt. (Telepő is testközelből érezte a problémát, amit Shvoy püspök jelentett, hiszen a székesfehérvári egyházmegyének a főváros területén is voltak plébániái – Csepelen, valamint Budafok és Pesthidegkút környékén).

Shvoy félreállítására 1961 augusztusában készült el az ÁEH forgatókönyve, amelyre a hivatal megszerezte mind az állambiztonsági apparátusnak, mind az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának támogatását. A terv lényege az volt, hogy a püspököt kompromittálják, majd elérik, hogy a püspöki kar elhatárolódjon tőle. Ezt azzal kívánták megtámogatni, hogy hangoztatják: ellenkező esetben szó sem lehet új püspöki kinevezésekről. Shvoynak ezután értésére adják, hogy vagy „egészségi okok”-ból önként távozik az egyházkormányzatból helynökét megbízva a kormányzati teendővel, vagy hasonló sorsa jut, mint Badalik Bertalan – azaz internálják. A terv azt is tartalmazta, hogy a nyomás fokozására egyidejűleg nyolc papja elleni egyházfegyelmi eljárásra is kötelezték volna a püspököt – ebben burkoltan benne rejtett annak a lehetősége, hogy őket megkímélik, ha félreáll.³⁸

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1961. szeptember 7-i ülésén elfogadta ezt a tervet. Az ülésen Apró Antal, Biszku Béla, Fehér Lajos, Fock Jenő, Kádár János, Kállai Gyula, Marosán György, Münnich Ferenc, Nemes Dezső, Rónai Sándor, Gáspár Sándor, Komócsin Zoltán és Szirmai István vett részt. A bizottság egy hónapon belüli végrehajtást írt elő, de az első lépésnek Hamvas Endre és Grósz József véleményének letapogatását tekintette.³⁹

Az MSZMP PB döntését 1961. szeptember 11-én Kállai Gyula miniszterelnök-helyettes közölte Olt Károly ÁEH-elnökkel. Sorba vette a szóba jöhető ellenérveket is, kijelentve, hogy az aktuális nemzetközi helyzet (küszöbön álló ENSZ-közgyűlés, feszültség, német kérdés stb.) nem zavarja, mert ilyesfajta tényezőkkel mindig számolni kell. Mindazonáltal megjegyezte, hogy „messzemenően arra kell törekedni, és úgy kell eljárnia az Állami Egyházügyi Hivatalnak, hogy Shvoy betegszabadságra menjen, tehát a kényszerintézkedéseknek minden látszatát is kerülni kell”.⁴⁰ Kállai tehát tompította az MSZMP PB döntés élét, és az azzal kapcsolatos összes felelősséget az ÁEH nyakába varrta.

Az ÁEH így óvatosabban látott a végrehajtáshoz. Első lépésként a Shvoy Lajos elleni vádakát szivárogtatták ki egyes egyházi főméltóságoknak. E körben terjesztve az ÁEH „püspökkel kapcsolatos nehézségeit” Shvoy elszigetelését és kompromittálását is megkezdték, de egyben informálódhattak arról is, hogy miképp reagálna egy hivatalos megkeresésre a püspöki kar. A válaszok azonban korántsem voltak egyértelműek. Cserháti József – aki ekkor még csak a pécsi egyházmegye káptalani helynöke volt –, az ÁEH-ből szerzett értesüléseire alapozva egy „Halápi” fedőnevű ügynöknek így fogalmazta meg gondolatait 1961. szeptember 15-én: „az lenne a legegyszerűbb megoldás, ha a püspöki kar elküldene egy bizottságot Svoynak, amely felkérné, hogy a nagyobb jó érdekében vonuljon nyugalomba. Persze ez roppant nehéz ügy [...], mert a kánoni jog szerint ilyesmire nem lehet rábírní senkit. Csak Róma tehetné meg. Legfeljebb emberi vonatkozásokban lehetne józanul beszélni az öreggel. Ha az egyháziak nem tudják

38 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0050-1 és 5/1961.

39 MNL OL – MKS 288-5, Az MSZMP Központi Szervei, Politikai Bizottság – 187. ó.e. (Digitálisan kutatva 2011 márciusában.)

40 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0050-3/1961.

megoldani ezt a problémát, akkor az állam lép közbe, és más megyék is kárát láthatják a dolognak.”⁴¹ Azaz: tulajdonképpen osztotta az ÁEH nézeteit. Cserháton kívül a foratókönyv szerint Brezanóczy Pál, Klempa Sándor és Kovács Vince felé is történhetett tudatos kiszivároztatás ezekben a napokban.⁴² Az MSZMP PB által is megnevezett két püspököt Várkonyi Imre, az Actio Catholica igazgatója kereste fel a Shvoy elleni vádat ismertetve. Hamvas Endre csanádi püspök 1961. szeptember 18-án – Várkonyi értékelése szerint – rendkívül határozatlannak mutatkozott a kérdésben.⁴³

Döntőnek számított Grösz József kalocsai érseknek, a püspöki kar elnökének véleménye. Grösz 1961. szeptember 20-án látogatta meg Várkonyi. Grösz beszámolt neki arról, hogy néhány nappal korábban felkereste már Kisberk Imre, Shvoy segédpüspöke, aki a tanácsát kérte. Shvoyt ugyanis ekkor egyházmegyéje nagyobb búcsújáró helyein az ÁEH nem engedte megjelenni.⁴⁴ Grösz kijelentette: „nem helyeslem ezt, bár tudom, hogy a püspök sok mindent csinált, aminek a következménye ez az állami álláspont. [...]De] végeredményében az egész nem nagy ügy. Egy 83 éves ember mindig mondhatja azt, hogy beteg”, és küldheti maga helyett segédpüspökét a liturgikus alkalmaikra. Grösz azt is tudta már, hogy az ÁEH annak örülne, ha a püspöki kar maga járna el Shvoy-jal szemben. Maga mondta el Várkonyinak: „Annak idején, amikor Kállainál voltam Hamvással, megígérték nekünk, hogy amikor a lecsukott papok pere befejeződik, akkor nekem prezentálni fogják azokat az aktákat, melyek a székesfehérvári püspök cselekményeit foglalják magukban. A per befejeződött július 19-én. A mai napig semmit sem kaptam.” Ezért ekkoriban komolytalannak tekintett minden Shvoy elleni vádat. Egyértelműsítette, hogy az általa vezetett püspöki kar nem fog ítélni a testület egy tagja felett sem. „De tanácsot adhat” – vetette közbe Várkonyi, mire az érsek letorkolta: „tanácsot adhatunk, de ahhoz is kellenek a bizonyítékok”.⁴⁵

A kalocsai érsek karakán véleménye különösen annak a fényében érdekes, hogy Grösz József és Shvoy Lajos között feszültséget sejtett az állami apparátus. Ennek kézzelfogható jeleként tartották számon, hogy július 13-án Shvoy gyémántmiséjén nem vett részt Grösz, s másnap Grösz aranymiséjén sem Shvoy.⁴⁶

Várkonyi Imre tapogatózó megbeszélései után az ÁEH arra a belátásra jutott, hogy „nehezen lehet elérni, hogy a Püspöki Kar eljárjon Shvoyal [sic!] szemben”.⁴⁷ Az eredeti tervvel szemben ható két ellentétes erő – egyfelől Grösz határozott kiállása, másfelől a kényszerintézkedés kerülésére vonatkozó miniszterelnök-helyettesi óhaj – olyan helyzetet teremtett, hogy az ÁEH inkább az egész akció időleges elnapolásáról döntött, szeptember 27-én értesítve erről az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságát.⁴⁸

41 ÁBTL 3.1.2, Munka-dossziék, M-34616 „Halápi”, 240–262.

42 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0050-5/1961.

43 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0050-4/1961.

44 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0050-4/1961.; MNL OL – XIX – A – 21 – a, az Állami Egyházügyi Hivatal Titkos elnöki iratai, – Sz 18-5/1961. Valószínűleg már e nagyobb nyilvános szereplésektől való eltiltás állt az 1961. július 1-jei pilisvörösvári bérnálás furcsaságai mögött is. Akkor Shvoy, segédpüspöke és titkára együtt ment el a pilisborosjenői plébániára, de az idős főpásztor ott is maradt – a szertartásra csak két kísérelője utazott tovább Vörösvárra. ÁBTL 3.1.5 O-14963/1 „Canale”, 281.

45 A bekezdés valamennyi idézetét l.: MNL OL – XIX – A – 21 – d – 050-4/1961.

46 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 043/1961. Véleményünk szerint a dolog érthető: mindkét főpap idős és beteges volt ekkor, saját ünneplésük kimerítette őket annyira, hogy a másik ünnepén tett tisztelgő látogatásra már nem maradt energiájuk.

47 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 050-4/1961.

48 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 050-4/1961.

VÁRATLAN FEJLEMÉNYEK

A helyzet azonban néhány hét múlva nagyot változott, s ez az egész forgatókönyv fiókban tartását eredményezte.

1961. október 3-án váratlanul elhunyt Grösz József, az egyetlen hivatalát ténylegesen gyakorló magyarországi érsek. A Magyar Katolikus Püspöki Kar vezetése érsek híján a rangidős püspökre hárult volna – ez pedig a hivatalát 1927 óta viselő Shvoy Lajos volt. Tudta, hogy az állam számára ő nem lehet partner, és maga sem volt tárgyalásokra kész. Így közvetlenül Grösz érsek temetése után kijelentette, hogy nem kíván a püspöki kar elnöke lenni, majd gyorsan távozott Kalocsáról, még az ebédet sem várva meg.⁴⁹ Önéletírása szerint e lépésre Dudás Miklós vette rá, akit korábban hasonló tartózkodásra kért meg egy Cserháti József, Legányi Norbert és Brezanóczy Pál összetételű küldöttség.⁵⁰

De más természetű változás is történt az egyházigazgatásban. Olt Károly ÁEH-elnök 1961. október 20-án nyugdíjba vonult, helyét Prantner József vette át. Olt nyugdíjügyének későbbi rideg kezelése arra utal, hogy távozása politikai bukás következménye volt.⁵¹ Addig azonban még újabb hat évnek kellett eltelnie, hogy az ÁEH személyzete – belső fórumon – komolyabb kritikát gyakoroljon az Olt-éra vezetési stílusáról.⁵²

E fordulatok megmentették Shvoy Lajost az internálástól és a hivatalvesztéstől – de személyének alapvetően negatív állami értékelésén mit sem változtattak. Az állambiztonság továbbra is kiemelten foglalkozott vele – titokban. 1961 őszére „Aspiráns” segítségével már tudomást szereztek a püspök legjelentősebb külföldi kapcsolattartóinak kilétéről: Jan Otto Lundvik svéd katonai attasé, Körbler Walter bodajki orvos mellett kiemelten koncentráltak a gyakorta Magyarországra látogató és levelek kicsempészését is vállaló Hildegard Steiger osztrák állampolgárra.⁵³ „Aspiráns” még titkos hangfelvételt is készített (a zsebében a tárgyalóhelyiségbe csempészett technikával) a püspökkel történt októberi beszélgetésről; Steigert titkon le is filmezték.⁵⁴ „Aspiráns” segítségével 1961 novemberében pedig titkos házkutatást végeztek a püspöki palotában, és lehallgató-készülékeket is elhelyeztek Shvoy Lajos rezidenciájában.⁵⁵

EGYHÁZFEGYELMI ELJÁRÁSOK TERVE PAPOK ELLEN – ORSZÁGOSAN

Az állambiztonság egyik kulcsfigurája, a belső elhárítás területéért felelős Hollós Ervin már 1958-ban kifejtette egy rendőri vezetői értekezleten: arra törekszenek, hogy perek helyett belső egyházfegyelmi eljárásokkal állítsák félre a túlbuzgó papokat.⁵⁶ A jelek szerint Olt Károly erre nem volt fogékony, de az új ÁEH-elnök, Prantner József igen.

Kinevezése után Prantner viharos gyorsasággal tett le a pártvezetés asztalára egy nagyszabású tervet. Országos akció keretében néhány hónap leforgása alatt 34 lelkeszt akart a papi szolgálattól eltiltani, további 16 papot más módon (államsegély-megvonás-

49 ÁBTL 3.1.2 M–34616 „Halápi”, 240–241.

50 *Shvoy L.*: i. m. 147.

51 MNL OL – XIX – A – 2 – tt, Kállay Gyula iratai, 6. dob. – 335/1961.

52 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 002a-5/1967.

53 ÁBTL 3.2.5 O–14963/1 „Canale”, 260–261, 272–275, 277–281, 285, 301–304, 312–315.

54 ÁBTL 3.2.5 O–14963/1 „Canale”, 289–290, 293, 329–330.

55 ÁBTL 3.2.5 O–14963/1 „Canale”, 329.

56 *Kis R.–Soós V.A.–Tabajdi G.*: i. m. 30.

sal, áthelyezéssel) büntetni. Az új elem az volt, hogy az ÁEH az intézkedéseket az egyes papok felett zömében illetékes egyházi hatóság által kívánta foganatosítani. Az egyes ordináriusok konkrét listákat kaptak és választhattak: vagy ők lépnek – belső, egyházfegyelmi úton állítva félre pár évre az állam által megnevezetteket; vagy nem – de akkor más fajsúlyú államhatalmi lépésekkel kell szembenéznie a megnevezetteknek. Ez az 1961-es perek után igencsak életszerű fenyegetés volt: rendőri zaklatásokkal, koncepcióos perekkel, hosszabb börtönbüntetésekkel reálisan lehetett kalkulálni. A „kisebb rossz” választásának elvét követve az egyházkormányzói válaszok ezután természetesen voltak a zsarolásra.

Az akció által érintett papok körének kiválasztásáról nem sokat tudunk. Alapvetően kétféle jogcímen kötelezte az ÁEH a püspököket a felfüggesztésekre: vagy politikai indokokkal, vagy a homoszexualitás vádjával.⁵⁷ A két jogcím kapcsán csak az egyes egyházmegyékre vonatkoztatott számarányokat ismerjük. A célszemélyek körének és a büntetések mértékének meghatározásakor az államapparátus két szerve, az ÁEH és a Belügyminisztérium nem egyformán gondolkodott. A BM egy „csak” 46 személyre vonatkozó listát – és a rájuk vonatkozó nyomozati adatgyűjtés anyagát – adta át az ÁEH-nak az akció előkészítése kapcsán. Nem bíbelődtek a jogcímenkénti bontással, de különbséget kívántak tenni végleges és időleges szolgálattól való eltiltás között. A székesfehérvári egyházmegye esetében például az ÁEH 3 politikai és 2 homoszexuális alapú eltiltást vett tervbe; a BM csak 3 fő végleges eltávolításával számolt. Végül a felek 4 (2–2) főben egyeztek ki.⁵⁸

Az egész akció célját mérlegelve megállapítható, hogy az államapparátus komplex módon húzott hasznot belőle. Tökéletes erődemonstráció volt: a részleteket nem ismerő külvilág számára a püspökök teljes behódolását sugallta a végeredmény. Növelte a főpapság és a papság közötti megosztottságot és bizalmatlanságot is. Az állam az eljárással meg tudott szabadulni egy időre a legproblémásabb papoktól, megfélemlítve egyúttal az ingadozókat, megerősítve a lojális békepapság pozícióit is. A „reakciós papság” és a homoszexuálissal gyanúsítható papok elleni közös akció összemosta a határt a két csoport között, így utóbbiak hiteltelénítették a pusztán politikai ellenfeleket is. A frissen kinevezett ÁEH elnök, Prantner József pedig bizonyíthatóan rátermettségét.

Az ÁEH figyelme arra is kiterjedt, hogy szakaszoltan hajtsa végre az akciót. Előbb az általuk lojálisnak tekinthető püspököket akarták megkeresni még 1961 folyamán; majd 1962 januárjában azokat a főpásztorokat, akik egyházmegyéjét csak minimális mértékben érintette a tervezet; s 1962 februárjára hagyták a legnehezebbnek ígérkező személyeket: Shvoy Lajost és Schwarz-Eggenhofer Artúr esztergomi apostoli kormányzót. Velük szemben, ha netán akadékoskodtak volna, újra az augusztusi forgatókönyv lépett volna életbe: azaz a püspöki kartól kikényszerített nyilvános elhatárolódás után lemondatásuk, vagy ennek híján internálásuk.

57 A homoszexualitás vádja jellege szerint eleve nehezen bizonyítható. Az egykor bizonyítottnak tekintett esetek zöme a kor nyomozati-vallatási gyakorlatának ismeretében megkérdőjelezhető.

58 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0059-1/1961.

A PÜSPÖK TITKOS FOGSÁGA

Shvoy Lajos esetében a hatalomnak gondja volt arra, hogy a nyomás fokozásával és elszigetelésével pszichésen is előkészítse a terepet a behódolás kikényszerítésére.

Prantner József ÁEH-elnök látványosan érzékeltette az idős főpásztorral, hogy nehezelt rá. Személyesen nem, csak megbízottjai útján volt hajlandó érintkezni vele, a távolságtartás pedig egyértelműen „büntetés”-jelleggel hordozott. S a megbízottakkal való találkozásban sem volt sok köszönet. 1961. december 18-án tisztviselői fel kívánták keresni az elnök küldötteként a püspököt, aki azonban influenzás megbetegedésének mélypontján nem tudta fogadni őket. Így az újesztendő első munkanapján, 1962. január 2-án borult minden váratlanul a püspökre. Bai László csoportvezető és Lovrek Károly, a megyei megbízott az ÁEH-elnök keményhangú üzenetét tolmácsolta Shvoynak. Két békepap: Potyondi Imre helynök és Mórász Pál, valamint segédpüspöke, Kisberk Imre jelenlétében történt az idős főpásztor megalázása. Elháríthatatlan tirádát és bizarr előírásokat kapott, melyeket – bár ezt kérte –, írásban soha nem kapott kézhez.⁵⁹

Az ÁEH irattárában fellelhető anyagokból az üzenet rekonstruálható.⁶⁰ Prantner – küldöttei útján – szembesítette Shvoyt helyzetével. Kinyilvánította, hogy politikája csődbe viszi az egyházmegyét. Elzárkózott továbbra is a Shvoy-jal való mindennemű tárgyalástól. Az üzenet legbizarrabb része pedig egyfajta szobafogságot írt elő az idős püspök számára: továbbra sem mutatkozhatott a szélesebb nyilvánosság előtt; csak a helyi egyházügyi tisztviselő előzetes engedélyével hagyhatta el lakhelyét; csak így fogadhatott püspöki rangú látogatót; valamint jelentenie kellett a palotában lévő vendégszobák esetleges igénybevételét.

E kétségtelenül a hatályos jogot is sértő előírásokat az ÁEH komolyan is gondolta. Mindez lehetetlen helyzetek sorát teremtette. Így amikor Schwarz-Eggenhofer Artúr esztergomi apostoli kormányzó balatonfüredi gyógykezelésre utazván Székesfehérváron éjszakázott és kocsijával a püspökség udvarán parkolt, nem mehetett fel Shvoy Lajoshoz – mert Lovrek Károly miniszteri biztos épp elérhetetlennek bizonyult.⁶¹

A kiélezett helyzetben Shvoy korábban nála elképzelhetetlen gesztusokat próbált tenni. Így tisztelgő látogatást tett 1962. január 17-én Lovrek hivatalában.⁶²

A HELYI ELJÁRÁSOK

A püspök tehát viszonylagos elszigeteltségben élt, amikor 1962. február 3-án Bai László felkereste azzal a kíváncsisággal, hogy két homoszexualitással megvádolt, és az ezért kapott börtönbüntetését már letöltött papját ne engedje vissza a szolgálatba;⁶³ két

59 SzfvPL – No.7470., Állami Egyházügyi Hivatalra vonatkozó egyházkormányzati iratok – Sz.N./1962. (I. 2.). A történet Shvoy Lajos önéletírásában tévesen, 1963. január 2-ra datálva jelenik meg. Vö.: *Shvoy L.:* i. m. 149.

60 MNL OL – XIX – A – 21 – a – SZ 18-6/1961; MNL OL – XIX – A – 21 – d – 007-5, 41/1962; MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0021-10/1962; MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0042-3/c/1962.

61 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0021-13/1962.

62 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 007-5/1962.

63 Egyikük Hídvégi Ervin volt. A másik szereplőt nem kívánom megnevezni és ezáltal emlékét meghurcolni. Az általa elszenvedett börtönbüntetés rövidsége (3 hónap) is arra utal, hogy még a koncepciós perek világában is gyenge lábakon álltak az ellene felhozott vádak, s az egyházmegye soha nem is tekintette azokat kellően megalapozottnak. De egyikük sem töltött már be papi funkciót később az egyházmegyében.

másik papját pedig tiltja el a működéstől. Írásba ismét nem adott az ÁEH e kérdésben semmit. Fennmaradt azonban az a jegyzet, amelyet Shvoy Lajos készített a tárgyalásról, valamint Bai László hivatalos kiszállási jelentése.⁶⁴

A politikai okokból üldözöttek Vajk Gyula bodajki és Felnémeti Ferenc etyeki plébánosok voltak. Vajk ellene az volt a vád, hogy a plébániája historia domusában a szovjet hadseregről és a kommunista párról leírt véleményével elkövette az izgatás büntetést. Valójában az államvédelem akart kicsinyes bosszút állni rajta, mert az ügynökké való beszerzésnek határozottan ellenállt. Három évre tiltatták el a papi szolgálattól, de 18 hónap után már visszatérhetett.⁶⁵ A másik érintett, Felnémeti Ferenc kifejezetten az ÁEH döntésére került a meghurcoltak körébe, a BM listáján nem szerepelt. Személye elsősorban kérelmelhetlensége és bizonyos fokú bárdolatlansága miatt volt vörös posztó a hivatal, különösképp a megyéből Budapestre emelkedő Bai László szemében, aki csoportvezetőként személyes bosszút állhatott rajta. Formailag Felnémeti Ferencet egy Olt Károly ÁEH-elnöknek írt levél goromba stílusa miatt marasztalták el – akkor, amikor Olt már bukott politikus volt. A Felnémeti elleni intézkedésnek nem volt időkorlátja, s végül több mint 4 évnyi számkivetettséget jelentett számára.⁶⁶

Az, hogy ilyen intézkedések más egyházmegyében is történtek, már ismert lehetett Shvoy Lajos előtt. Bizonyos fokig számíthatott is hasonló megkeresésre és nyomásgyakorlásra, de az érintettek körét nem mérhette fel előre. Erre az enged következtetni, hogy – az ÁEH legnagyobb megdöbbenésére – e megbeszélésen a bizalmasának számító Vajkért kevésbé harcolt, mint Felnémetiért: vélhetően a rá vonatkozó igény érte csak teljesen váratlanul.⁶⁷

Az ÁEH az országos akció eredményeit március végén összegezte. Végül 49 papot függesztettek fel püspökeikkel. „A papi személyek megbüntetését a püspökök aránylag könnyen vállalták, még Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Schwarz Eggenhofer Artur [sic!] esztergomi apostoli kormányzó is hajlandó volt a büntetések kiszabására. Az utóbbinál ez 19 személyt érintett. Ennek oka főleg az volt, hogy elsőként azokkal az ordináriusokkal beszéltek meg a tennivalókat, akik legkevésbé voltak érintve, továbbá az, hogy nagyjából minden érintett püspök tudta, hány papja és milyen mértékben van benne az ügyben. Azt viszont kérték, hogy mielőtt papjaiknak az egyházi büntetést kiszabják, előzőleg beszélhessenek velük. Ez ellen nem emeltünk kifogást.”⁶⁸

KIS LÉPÉSEK A TÉRNYERÉSÉRT

A püspök természetesen arra törekedett, hogy növelje mozgásterét. Korántsem adta fel elveit; de a felfüggesztéseket végrehajtotta, a személyének szóló tiltásokat tiszteletben tartotta, felvetette békemozgalmi papok egyházi kiténtetésének lehetőségét, és titká-

64 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0021-8/1962.; SzfvPL – No.7470 – Sz.N./1962 – E források publikálva: *Mózeassy Gergely: Felnémeti Ferenc pályájának megtörése.* In: Jubileumi emlékkönyv 1714–2014. 300 éves az újraalapított Torbágyi Római Katolikus Egyházközség. Szerk. Müllner János. Torbágyi Római Katolikus Egyházközség, [Győr,] 2014. 117–118.

65 Részletesebben l.: *Mózeassy Gergely: Vajk Gyula (1908–1994).* Soproni Szemle 64. (2010) 4. sz. 467–483.

66 Részletesebben l.: *Mózeassy G.: Felnémeti i. m.* 104–139.

67 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0021-8/1962.

68 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 002-1/1962.

rának közreműködésével azt is lehetővé tette, hogy a békemozgalmi gyűléseken kicsit többen vegyenek részt a korábbiaknál. Lovrek negyedéves jelentésében nagy elégedettséggel beszélt feletteseinek a püspök viselkedésében tapasztalt apró változásokról.⁶⁹

Elődje és felettese, Bai László ennyire nem látta rózsásan a helyzetet. Bai érzékelté ugyanis a püspök „aknamunkáját” is. 1962 áprilisában így kommentálta Lovrek jelentését: „...ezek mellett látni kell, hogy a fiatal papok országos értekezletére egy káplán sem mert elmenni, akik a velük való beszélgetésen biztatóan nyilatkoztak. Vannak olyan jelzéseink, hogy az értekezlet előtt lebeszélték őket. Vagy a püspök születésnapján, amikor az eszerek köszöntötték, válasz[-]beszédében az egyházmegye papjainak egységes állásfoglalására hívta fel a figyelmet, mondván: »amíg az egyházmegye egységes, az állam nem tud tenni semmit.« Kifejezte aggodalmát, hogy az egység már nem szilárd, célozva a katolikus papi békemozgalmal erősödésére. Figyelemreméltó, hogy mivel a Prohászka emlékűnnep-ségen⁷⁰ nem szerepelhetett, a vele hasonló állásponton lévő Dudás püspököt hívta meg több napra, és Dunaújvárosba, Bodajkra akartak kirándulni. Ez a meghívás politikai állásfoglalás, és csak részben Kisberk segédpüspökkel szembeni féltékenység. Mióta mozgása korlátozva van, mindenhova őt hívják. Pl. Prohászka emlékűnnep, Máriaremete-i, Bodajk-i, Makkos-Máriai-i búcsúk megnyitása stb. Ezek a meghívások véleményem szerint az aulából irányítottak. Jelezték, hogy Kovács Sándor, a szombathelyi püspök április 25-re baráti látogatásra hívta meg. Ez is szokatlan, mert korábban nem hívták egymást ilyen látogatásra. Ezeknek a meghívásoknak a háttére az lehet, hogy minél többször kelljen az államra hivatkozva lemondani a meghívásokat, mintegy igazolva, hogy Magyarországon a püspökök akadályoztatva vannak. Tehát amikor a korlátozó intézkedéseket betartja és a közeledésnek minimális jeleit mutatja, magatartása sem változott, provokatív. Módszerei igen finomak. Magatartása értékelésénél ezek nem mellőzhető tényezők.”⁷¹

1962 tavaszán Shvoy Lajos időnként már valóban figyelmen kívül hagyta a tilalmakat: április 25-én rumi származású papját, Pásthly Antalt elkísérte szülőfalujába, és az ÁEH nemleges javaslata ellenére valóban tisztelgő látogatást tett Kovács Sándor szombathelyi püspöknél, ott is éjszakázva. Május elején pedig a Budapesten, a Szent István-bazilikában mondott el egy gyászmisét előzetes engedély nélkül. A határok próbálgatásának tekinthetjük azt is, hogy az év nyarára hivatalos canonica visitatio-kat készítettett elő több plébánián.⁷² Bai épp ezért arra tett javaslatot május közepén, hogy ismét fokozza a nyomást adminisztratív és pszichológiai eszközökkel.⁷³

SZEMÉLYI KÉRDÉSEK

Az aula erőviszonyai is megváltoztak. A püspök bizalma megrendült az ÁEH és a BM alkalmazottaival egyaránt kapcsolatot tartó Halász Ervin titkárbán, egyre kevesebb feladattal bízta meg – fő bizalmasa ekkor inkább Pásthly Antal egyházmegyei gondnok lett. 1962 márciusában az állambiztonság már azon gondolkodott, hogy miként tudná ezt

69 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 007-5/1962.

70 Prohászka Ottokár április 2-i halálévfordulójáról van szó.

71 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 007-5/1962.

72 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0042-3/1962. A forrás május 3-ra teszi a gyászmisét, de vélhetően az adat téves. Előző napon volt a gyászmise Harmat Artúr, az Országos Magyar Cecília Egyesület 77 éves korában elhunyt díszelnöke lelki üdvéért. Vö.: Meghalt Harmat Artur. Új Ember 18. (1962) 17. sz. 4.

73 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0042-3/a/1962.

a folyamatot visszafordítani.⁷⁴ Az év őszén pedig az ún. tordasi eset⁷⁵ nyomán sor került Pásthly Antal eltávolítására, és olyan, Halász Ervin személyét érintő látszólagos büntetőintézkedésekre, amelyek célja voltaképp az volt, hogy a püspök bizalma helyreálljon az ügynökben. A BM és az ÁEH e kérdésben is tökéletesen együttműködött – de ennek részletes felidézése már szétfeszítené jelen írásunk kereteit.

A püspöknek 1962 folyamán – két év óta először – nagy-nehezen sikerült megegyezésre jutni a dispoziókról az ÁEH-val. (Augusztusban maga Prantner elnök értesítette írásban azok elfogadásáról.) Ennek során irodaigazgatói kinevezés is történt.⁷⁶ Az ÁEH csak lojális pap kinevezését fogadta el, s Shvoyra ráerőltette Mátyás Kálmán korábbi pilisszentkereszti plébánost – aki közismert békepap volt: az Opus Pacis Pest megyei titkára.⁷⁷ Mátyásról 1963-ban egy állambiztonsági áttekintés már mint „Sándor” fedőnevű ügynökről emlékezett meg – beszerzésének és ügynöki működésének részletei azonban egyelőre ismeretlenek.⁷⁸ Kinevezésével tehát, ha nem is azonnal, a titkosrendőrség a püspök közelében új információforráshoz jutott, amelyre Halász háttérbe szorulásával égető szüksége is volt.

Az aula átalakítása és a néhány kulcsfontosságú plébániára békepapok helyezettése után a „végek” személyi kérdései is napirendre kerülhettek. A hatalom figyelő szeme ekkor fordult a Pest megyei németajkú papok („hét sváb”) túl szoros barátsága felé.⁷⁹ De 1962-ben az állambiztonság erőfeszítéseit „katolikus vonalon” elsősorban a II. vatikáni zsinattal kapcsolatos munka határozta meg. Arról természetesen szó sem lehetett, hogy Shvoy Lajos kiutazhasson Rómába.⁸⁰

74 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0042-3/1962.; ÁBTL 3.2.5 O-14963/1 „Canale”, 386.

75 *Shvoy L.*: i.m. 99–100, 148–149.; SzfvPL – No.7470 – 2107/1962.

76 SzfvPL – No.7470 – 1437/1962.; MNL OL – XIX – A – 21 – d – 0027/1962. A poszt betöltésében Mórász Pált a vatikáni dekrétum, az őt ezért 1956-ban felváltó Bejczy Gyulát az államhatalom akadályozta 1958-tól. Shvoy Lajos négy éven keresztül lényegében személyesen, egyetlen titkárral intézte a püspöki aula ügyeit.

77 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (Budapest), XXIII.23., ÁEH Megyei előadójának iratai, 150/1961; 74, 128, 236/1962.

78 ÁBTL 3.2.5 O-14963/4 „Canale”, 241.

79 MNL OL – XIX – A – 21 – d – 007-30/1962.

80 *Szabó Csaba*: A Szentsek és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Magyar Országos Levéltár–Szent István Társulat, Bp., 2005. 20–28.

MOLNÁR ANTAL

A KÖZÉP-EURÓPAI KATOLICIZMUS A SZÁZADFORDULÓN A MONARCHIKUS IDEÁLOK ÉS A NEMZETÉPÍTÉS VÁLASZÚTJÁN

A jezsuita rend osztrák–magyar rendtartományának példája

Az elmúlt évtizedek tekintélyes termést hozó nacionalizmus-kutatása a nemzeti tudat ébresztőinek és kimunkálóinak vizsgálata során alig vette figyelembe az egyházakat, különösen a katolikus egyházat.¹ Ennek első látásra plauzibilis oka, hogy a katolikus egyház nemzetközi szervezete *per definitionem* ellentétben áll a nacionalizmus(ok) partikuláris törekvéseivel. Pedig a vizsgálatok ebben az irányban történő kiterjesztése számos kézzelfogható tanulsággal jár. Mindenekelőtt teljesen egyértelműen megállapítható, hogy a katolikus egyház alapvetően univerzalisztikus attitűdjével nagyon jól megfértek a nemzeti partikularizmusok, ez a dichotómia leginkább csak bizonyos hierarchikus szintek felett okozott belső konfliktusokat. A klérus intellektuális monopóliuma miatt teljesen természetes, hogy Közép- és Kelet-Európa számos területén a katolikus papsághoz köthető a nemzeti gondolat megfogalmazásának több fontos állomása; gondoljunk csak a 18–19. századi román görög katolikus vagy szlovák római katolikus papság szerepére.² Az egyháztörténet másik nagy hozzáadéka a nacionalizmus genezisére vonatkozó kutatások számára, hogy jelentős mértékben kitágítja az elemzések kronológiai kereteit. Az egyházi forrásokból ugyanis teljesen egyértelműen kiviláglik, hogy a 18–19. századi jelenségek – legtöbbször nem is „csirájukban”, hanem szépen kifejlett formában – a kora újkorban, sőt bizonyos esetekben már a kései középkorban is léteztek. Itt csak egyetlen példára utalok: a horvát nemzeti identitás első modernnek tekinthető megfogalmazásai a 17. században a zágrábi káptalan és a horvátországi pálos kolostorok szellemi műhelyeiben születtek meg.³

1 Jelen tanulmány egy nagyobb lélegzetű kutatómunka első eredményeinek összefoglalása, amely a jezsuita rend és a patriotizmus, nacionalizmus kapcsolatait vizsgálja, elsősorban a magyar (1909) és a csehszlovák (1919) rendtartomány önállósulásának példáján. A hatalmas mennyiségű szakirodalomból itt csupán a legújabb enciklopédiára hivatkozom: *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Ed. by John Breuilly. Oxford, 2013.

2 Összefoglaló tanulmány az egyházak szerepéről a magyarországi nemzetiségek nemzeti tudatának formálódásában: *Ábrahám Barna: „Nemzeti vallások” Magyarországon a 19. században*. In: *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Szerk. Császár Melinda–Rosta Gergely. Bp.–Piliscsaba, 2008. (Pázmány Társadalomtudomány 10.) 15–31. A régi irodalomból I. *Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. A magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának előzményei*. Bp., 1975, különösen 68–85., 109–121.

3 *Molnár Antal: A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. Bp., 2012. (METEM Könyvek 77.); *Uő: Pázmány és Zágráb: egyházszervezeti önállósulás és nemzeti identitás az 1634. évi zágrábi egyházmegyei zsinaton*. Előadás A magyar–horvát együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra című nemzetközi tudományos konferencián, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2014. február 7. Megjelenés alatt a konferencia előadásait tartalmazó kötetben.

A katolikus egyházi intézményrendszer további paradoxona, hogy az ilyen irányú törekvések a legtöbbször éppen a nemzetközi szervezettel bíró, az univerzalizmus jegyeit leginkább magukon hordozó szerzetesrendek körében fogantak meg. Az okok szétszálazása persze messzire vezetne. A legfontosabb nyilván a szerzetesrendek intellektuális ereje, társadalmi érzékenysége, szellemi és fizikai mozgékonyága, illetve az a nem alábecsülendő tény, hogy a rendek szervezeti egységeiben, a provinciákban, sőt magukban a kolostorokban is, sokszor több nemzet fiai éltek együtt. A nyelvi–kulturális másság nemcsak mindennapi tapasztalatot jelentett számukra, hanem olyan kihívást is, amelyre – szoros kapcsolatban az őket körülvevő társadalom kulturális és politikai valóságával – elméletileg is megalapozott választ kívántak adni. Így születtek meg a patriotizmus, vagy nyugodtan nevezzük nemzetudatnak, kora újkori megfogalmazásai. A nemzeti sajátosságok alapján történő elkülönülés vágyát, leginkább az önálló szervezeti struktúrák kialakításának követelését fogalmazták meg a cseh ferencesek német rendtársaikkal szemben a 15. században,⁴ vagy a magyar jezsuiták az osztrákok ellenében a 17. században.⁵ A Magyar Királyságban élő kisebbségek magyarelles nemzeti törekvéseinek szintén a kolostorok jelentették a legfontosabb táptalaját: a horvát pálosok fentebb említett példáján túl említhetnénk a horvát ferencesek 17. századi,⁶ vagy a szlovák ferencesek és jezsuiták 18. századi nemzeti indíttatású mozgalmait.⁷

A 19. századi európai nacionalizmus fejlődésében az egyházi intézmények nyilvánvalóan lényegesen kisebb súllyal estek latba, mint századokkal korábban. Ugyanakkor teljesen nyilvánvaló, hogy a Habsburg Monarchia nemzetiségeinek nemzeti tudatának formálásában és intézményesülésében az egyházi struktúrák nagyon jelentős szerepet játszottak. Andreas Gottsmann ragyogó monográfiájában bemutatja a katolikus egyház ambivalens szerepét az Osztrák–Magyar Monarchia történetében: egyrészt a nemzeteket összefogó birodalom egyik legfontosabb tartópillére, másrészt viszont a monarchia külső és belső határait kezdetől fogva veszélyeztető nemzeti mozgalmak egyik kiindulópontja és támogatója. A szerző joggal hangsúlyozza, hogy ennek a kettős szerepnek a konfrontációja mind ez ideig jelentős hiányossága volt a kutatásoknak.⁸ Ugyanakkor Gottsmann gyakorlatilag egyáltalán nem szentel figyelmet a Habsburg Monarchián belül működő szerzetesrendeknek, holott ezek tevékenysége, szervezete és annak változásai érdekesen egészítik ki az egyházak nemzetformáló erejével kapcsolatos ismereteinket. A szerzetesrendek középkori hagyományaik alapján általában országonként, illetve azon belül régióként szerveződtek rendtartományokba. Ily módon ezeknek a rendi struktúráknak az urbanizáció és a tájszerveződés elősegítésén túl komoly politika és kulturális integrációs szerepük is volt.

Ezeknek a hagyományoknak a jegyében a magyarországi férfi szerzetesrendek nagyobb részének szervezeti határai egybeestek az ország határával. Magyarországon be-

4 *Petr Hlavaček*: Die böhmischen Franziskaner im ausgehenden Mittelalter. Studien zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostmitteleuropas. Stuttgart, 2011. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa 40.)

5 *Lukács László*: A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773). Szeged–Roma, 1989. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25.)

6 *Franjo Emanuel Hoško*: Franjevačka obnova u sjevernom dijelu banske Hrvatske sredinom 17. stoljeća. In: *Uő*: Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća. Zagreb, 2000. 147–171.

7 *Branislav Varsik*: Národnostný problém Trnavskej university. Bratislava, 1938. (Práce Učené Společnosti Šafárikovy v Bratislavě 27.)

8 *Andreas Gottsmann*: Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914. Wien, 2010. (Publikationen des Historischen Institutes beim Österreichischen Kulturforum in Rom, I. Abteilung, Bd. 16.)

lül szervezettel rendelkeztek a bencések, a ciszterciek, a piaristák, a premonstreiek, a minoriták és az obszerváns ferencesek, ez utóbbiak (országrészek szerint) összesen öt önálló rendtartománnyal. Bizonyos rendek azonban (legalábbis kezdetben) nem a Magyar Királyságot, hanem az Osztrák–Magyar Monarchiát tekintették szervezeti keretüknek, és magyar rendházaik az osztrák(–magyar) rendtartományok szervezetében működtek.⁹ Közéjük tartoztak az irgalmasrendiek, akik 13 intézménnyel 1856-ban alapították meg az önálló magyar rendtartományt. A sarutlan karmeliták két kolostorral, a győrrivel és a budapestivel váltak le az osztrák anyaprovinciáról magyar viceprovinciaként 1903-ban, de alapításuk csak 1947-ben emelkedett teljes jogú rendtartománnyá. Ugyancsak Bécsben volt másik két nagy múltú rend, a domonkosok és a kapucinusok központja, mindkettő csak jóval a Monarchia bukása után (1934, 1938) szerveződött önálló magyar provinciává.¹⁰ Ha összevetjük az első és a második csoportba tartozó rendeket, rögtön szembetűnik az alapvető különbség: míg a magyarországi szervezettel bíró rendek nagy múltú, sok rendházzal és nagyszámú tagsággal bíró szerzetek voltak, addig a Monarchia-szinten szerveződő csoportok újban (részben nyilván pont Ausztriából) megletelepült, és/vagy kevés házat és tagot számláló rendek voltak.

Ebben az értelmezési keretben a legizgalmasabb talán a Jézus Társasága helyzete, elsősorban azért, mert ennek a rendnek a történetén keresztül évszázadokon át, teljesen különböző politikai körülmények között, nyomon követhető a magyar rendtartomány önállóságáért folytatott harc története. A jezsuiták 1550-ben alapították meg első bécsi rendházukat, 1561-től vannak jelen Magyarországon, és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a rend 1773-ban bekövetkező feloszlásáig a Habsburg Birodalom legjelentősebb vallási–kulturális szereplőjének számított.¹¹ A magyar jezsuiták azonban működésük 230 esztendeje alatt mindvégig az osztrák rendtartományhoz tartoztak, és nem alapítottak (a többi szerzetesrendtől eltérően) önálló magyar rendtartományt. Ezt a tényt a magyar történészek a jezsuiták Habsburg-hűségével magyarázták, Kosáry Domonkos nagy szintézise szerint például a császári udvar kegyeit élvező magyar páterek kifejezetten ragaszkodtak a Habsburg Monarchia egészét átfogó, közös rendtartományhoz.¹²

Az újabb kutatások pontosan ennek az ellenkezőjét bizonyították. A magyar rendi mozgalmak történetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a magyar jezsuiták a katolikus rendiség törekvéseinek buzgó támogatói voltak, a magyar patriotizmus számos fontos megfogalmazása (az őstörténeti eposzoktól a magyar történeti témájú iskoladrámákig) jezsuita szerzők nevéhez köthető.¹³ A rendfőnököknek már a 16. században inteni kellett a magyar jezsuitákat túlzott nemzet-szeretetük miatt, a 17. század közepétől pedig egészen a rend feloszlásáig szívósan küzdöttek az önálló magyar rendtartomány megalapításáért. Ez utóbbi küzdelem dokumentumait Lukács László jezsuita történész tárta

9 A Magyar Korona országaihoz tartozó római katolikus papság és szerzetesrendek egyetemes névtára. Szerk. Somogyi Károly. Bp. 1878. 429–503.; A magyarországi róm. kath. papság egyetemes névtára 1891-re. Szerk. Tokody Ödön. Temesvár, 1891. 1197–1327.

10 *Puskely Mária*: Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia. Bp., 1998. passim ad voces.

11 *László Szilas*: Die österreichische Jesuitenprovinz im Jahre 1773. Eine historisch-statistische Untersuchung. Archivum Historicum Societatis Iesu 47. (1978) 97–158., 197–249.

12 *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1983. 73–74.

13 *Szörényi László*: Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből. Bp., 1993.; *Varga Imre–Pintér Márta Zsuzsanna*: Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században. Bp. 2000. (Irodalomtörténeti Füzetek 147.)

fel a rend központi levéltárában (Archivum Romanum Societatis Iesu), amelyekből nyilvánvaló: a Passautól Ungvárig és Gyulafehérvárig, Triesztől Szokolcáig terjedő rendtartomány gyakorlatilag irányíthatatlannak, az európai provinciák átlagos méretéhez és létszámához képest természetellenesen hatalmas képződménynek bizonyult, amelynek kettéosztását nem is annyira a magyarok nacionalista vágyai, hanem evidens rendkormányzati érdekek indokolták volna. Egyrészt egyetlen tartományfőnök ekkora területet nem tudott hatékonyan irányítani, másrészt pedig a birodalom területén élő különböző nyelvű, múltú és műveltségű népek gondozása is más-más módszereket igényelt. Minden racionális érv ellenére a szétválasztás elmaradt, mindenekelőtt a bécsi udvar politikai félelmei, illetve bizonyos mérvadó osztrák jezsuita köröknek a magyar rendtagok szellemi és vezetői képességeiről, illetve rebellis nézeteiről alkotott lesújtó véleménye miatt. Ennek köszönhetően a 18 magyarországi kollégiumban, 11 rezidenciában és 18 missziós állomáson dolgozó mintegy 900 magyar jezsuita az osztrák rendtartomány tagjaként élte meg XIV. Kelemen pápa feloszlató döntését 1773-ban.¹⁴

A rend az 1814. évi visszaállítása után teljesen más léptékben és dimenziókban tért vissza és szilárdult meg a Habsburg Birodalomban, ugyanakkor éppen a birodalmi jellege hosszú ideig változatlan maradt, és az évszázados nehézségek és viták kísértetiesen ismétlődtek meg a 19–20. század fordulójának teljesen megváltozott légkörében. A rend ausztriai visszatérése csak igen lassan, sok ellenállást leküzdve indult meg: az első három atya egy segítőtestvér társaságában 1829-ben jelent meg a gleisdorfi elhagyott piarista kolostorban, ahonnan még abban az évben Grazba költöztek. A szerény kezdetek után csak fokozatosan erősödtek meg: a következő évtizedben telepedtek meg Linzben (1837) és Innsbruckban (1839). Az osztrák provincia 1846-ban önállósodott az osztrák-galíciai provinciától (1838-ig csak galíciai provincia néven szerepelt), 5 rendházzal és 154 taggal. A rendet 1848-ban a forradalom idején kitiltották Ausztriából, és csak 1852-ben térhettek vissza tagjai. Ezt követően egyre látványosabb fejlődésnek indult. Megtelepedtek Bécsben (1856-tól kezdve több lépésben), és létrehozták a kalsburgi kollégiumot (1856), átvették a császár által újonnan alapított innsbrucki teológiát (1857), emellett rendházakat alapítottak Sankt Andrásban (1859), Steyrben (1865) és Klagenfurtban (1888). Az osztrák területekhez hasonló dinamizmussal terjeszkedtek Csehországban (Mariaschein – 1853, Prága – 1866, St. Hostein – 1887, Velehrad – 1890, Königgrätz – 1902), megjelentek Boszniában (Travnik – 1882, Szarajevó – 1893), míg a szlovének számára Laibachban (1887), a horvátok számára pedig Zágrábban (1903) alapítottak rendházat.¹⁵

Bizonyos értelemben a nagy reményekre jogosító munkateret Magyarország jelentette, ahol rögtön a kitiltó rendelkezés visszavonása utáni évben meglepedtek: 1853-ban nyílt meg a nagyszombati, 1854-ben pedig a pozsonyi rendház, ezt követte néhány éven belül Szatmár (1858) és Kalocsa (1860), mindkettő a középiskolai tanulóifjúság számára (az első városban konviktus, a másodikban gimnázium), illetve megkapták a császártól a kapornaki bencés apátság javait (1858). Budapesten a rezidenciájuk 1886-ban kezdte meg működését, ezt követően viszont több mint negyedszázadig egyetlen új rendházat sem alapítottak.¹⁶

14 *Lukács L.*: A független magyar jezsuita rendtartomány i. m. 37–39.

15 *Festschrift zum 100jährigen Jubiläum der österreichischen Ordensprovinz S.J. Mitteilungen des Ignatiusbundes* 2. (1929) Nr. 2–3. 20–49.

16 *Petruch Antal*: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban I–II. Kecskemét, 1992. (Anima Una könyvek 4–5.)

A gyarapodás a házak számában és a létszámban is látványos volt: az ausztriai megtelepedés ötvenedik évfordulóján, 1879-ben a jezsuiták 12 rendházban 511 rendtaggal működtek; negyven esztendővel később, 1909-ben 28 rendházban 752 jezsuita dolgozott.¹⁷ A rend terjeszkedési stratégiája világosan mutatta, hogy – eltérően más, sokszor erősen regionális beágyazódású rendektől – a jezsuiták nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a Monarchia valamennyi országában, minden jelentősebb népe között jelen legyenek. Identitásukat, akár csak 1773 előtt, 1829 után is jellegzetesen összmonarchiai keretekben fogalmazták meg, és tudatosan igyekeztek kihasználni a nemzeti és kulturális sokféleség nyújtotta lehetőségeket. Ugyanakkor a 19–20. század fordulóján a Monarchia politikai és egyházi struktúráit legjobban éppen a nemzeti ellentétek feszítették, ennek teljesen természetes velejárója, hogy az osztrák rendtartományon belül is megjelentek a nemzeti törekvések, vagy legalább az ezekre való adekvát reakció igénye. Az alábbiakban ennek a folyamatnak egyetlen elemét, a magyar rendtartomány és a horvát misszió önállósulásának történetét vizsgálom, forrásaimat pedig elsősorban a rend római központi levéltárának dokumentumai jelentik.

A lassú magyarországi gyarapodás hosszú ideig nem vethette fel a magyarországi rendházak önállósulásának kérdését, hiszen ezekben is nagyrészt osztrák rendtagok dolgoztak. Ugyanakkor a magyar rész súlyát a rendtartományon belül világosan jelezte, hogy elnevezése 1871-től osztrák–magyar provincia lett. Az erősödő magyar nemzeti érzés egyre nagyobb ellenszenvvel viseltetett a bécsi provinciális alatt működő magyarországi jezsuiták iránt, akikben a császári udvar ügynökeit, a magyar függetlenség ellenségeit látta. Kossuth angolai előadásainak utószavában 1860-ban a magyar katolikusok hazafiasságát féltette a jezsuiták betelepítésétől. Ennek a politikai és társadalmi bizalmatlanságnak, amely egyébként gyakran utalt az 1773 előtti viszonyokra, szimptomatikusan megnyilvánulása volt Poór Antal pozsonyi kanonok 1891-ben a Magyar Egyházi Közlönyben megjelentetett cikke, amelyben frontális támadást intézett a közös rendtartományban működő jezsuiták ellen: „[...] torkig vagyunk a közös ügyekkel és legkevésbé nem óhajtjuk a közös jezsuitákat!”¹⁸

A közös rendtartományban a magyar jezsuiták többsége is a továbblépés akadályát látta. A gyenge utánpótlást a magyar fiatalok osztrákellenességével és a némettudás hiányával magyarázták. Ez utóbbi egyébként is kényes pontnak számított: egy későbbi visszaemlékezés szerint a növendékek a régi provinciában az alapos német retorikai képzés mellett magyarul egyáltalán nem tanultak meg szónokolni, ausztriai tanulóyaikból a magyar viszonyokat nem ismerve tértek vissza, emiatt sokáig bizonytalanul mozogtak a hazai valóságban.¹⁹ A magyar rendtagok számának stagnálása miatt 1886 után nem került sor magyarországi alapításra, a főpásztorok részéről érkező ajánlatokat (Gyula, Szabadka) visszautasították.²⁰ A magyar rendtagok talán legnagyobb sérelme Esterházy Jenő alapítványának sorsa volt, amelyet a jezsuita rendbe belépő, majd onnan kilépő, zürös életű gróf eredetileg a budapesti kollégiumra szánt, a rendtartomány vezetése viszont a kalksburgi kollégiumra fordított.²¹ Magyarországon nem alakult ki valódi jezsuita szellemi központ, a rendházak elzárkózó szigetek maradtak a helyi (egyházi és vilá-

17 *Josef Wrba*: Austria. Nueva CJ. In: Diccionario histórico de la Compañía de Jesús biográfico-temático I. Dir. Charles E. O'Neill-Joaquín M.ª Domínguez. Roma–Madrid, 2001. 296–297.

18 *Petruch A.*: Száz év i. m. II. 360–367.

19 *Borbély István*: Az ötvenéves múltból 1909–1959 I. Anima Una 4/1. (1960) 15–16.

20 *Borbély I.*: Az ötvenéves múltból i. m. 11.; Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma; = ARSI), Provincia Austro-Hungarica 1011 (communica, 1900–1909), fasc. 1–2., 6 passim.

21 ARSI Provincia Austro-Hungarica 1011, fasc. 4.

gi) társadalomban. Ezek a nehézségek több helyen lelkipásztori problémákat okoztak: a gyorsan magyarosodó Pozsonyban a német nyelvű és magyarul nem értő páterek nem tudták a magyar híveket gondozni, emiatt a magyar elit mindvégig idegenkedve tekintett rájuk.²² Ehhez járultak az adminisztratív nehézségek: a külföldi székhelyű tartományfőnököt a magyar törvények nem ismerték el, így a jezsuiták ügyeit a magyarországi hatóságok előtt a püspökök képviselték. Ugyanezen ok miatt nem ismerte el a magyar törvényhozás a jezsuitákat tanítórendnek, amiből ismét több hátrányuk származott.²³ Az osztrák páterek a magyar hivatások kis számára elsősorban népkarakterológiai magyarázatot adtak: a magyarok szeszélyességük és fegyelmezetlenségük miatt a kisebb fegyelmet követelő rendeket részesítik előnyben, és ha a jezsuitákat választják is, komolyabb hivatalra alkalmatlanok maradnak.²⁴

Az óriási területet felölelő rendtartomány a 20. század elejére egyetlen tartományfőnök számára valóban kormányozhatatlanná vált: a provinciális képtelen volt a hatalmas távolságokat évente megtenni a rendházak meglátogatása érdekében, és nem volt képes az óriási méretű és számos nyelvű, kultúrájú rendtartományt a rendi előírásoknak megfelelően, hatékonyan irányítani. Ezt felismerve Franz Schwärzler tartományfőnök 1908-ban maga kérte az általános rendfőnököt a rendtartomány felosztására.²⁵ A tárgyalások 1909-ben néhány hónap alatt elvezettek a döntésig, a dokumentumok világosan mutatják az egységes akaratot. Az első hivatalos konzultus 1909. május 25-én zajlott le, a rendfőnök döntése augusztus 15-én született meg: a magyar rendtartomány és a horvát misszió megalapítását hivatalosan szeptember 7-én hirdették ki.²⁶

A döntést előkészítő dokumentumok között megtaláljuk a rendtartomány tagjainak nemzetiség és nyelvtudás szerinti pontos kimutatását.²⁷

Magyar és szláv jezsuiták az osztrák–magyar rendtartományban (1908)

Rövidítések: PP = Patres, Schol. = Scholastici,
Coadj. = Coadjutores temporales, Univ. = Universim

Magyar és magyarul beszélő jezsuiták az osztrák–magyar rendtartományban

	PP	Schol.	Coadj.	Univ.
Magyarok	58	57	56	171
Magyarul beszélő idegenek	16	—	—	16
Összesen	74	57	56	187

22 ARSI Provincia Austro-Hungarica 1012 (domicilia, 1900–1909), XVI (Pozsony), nr. 8., 12., 17 (Joseph Milz SJ és Alfred Billot SJ levelei Luis Martín SJ rendfőnöknek, Pozsony, 1900–1904).

23 ARSI Provincia Austro-Hungarica 1011–V (a magyar rendtartomány alapítási dokumentumai, 1909).

24 ARSI Provincia Austro-Hungarica 1012–XVI, 2. (Joseph Kern SJ levele Luis Martín SJ rendfőnöknek, Pozsony 1900. július 10.)

25 ARSI Provincia Austro-Hungarica 1011–V (Franz Schwärzler SJ két levele Franz Wernz SJ rendfőnöknek, Bécs, 1908. október 3. és 1909. január 29.)

26 A rendfőnök alapítólevele: ARSI Registri, Provincia Austro-Hungarica, vol. 6 (1906–1910), pag. 217–225.; Acta Romana Societatis Iesu I(1910) 150–157.; *Fejérdy András*: Provincia Hungariae – az 1909. évi alapítás története. In: *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik. Jubileumi konferencia, Budapest, 2009. október 16–17. Szerk. Molnár Antal–Szilágyi Csaba. Bp., 2010. (METEM Könyvek 73.)* 13–22.

27 Relatio de parte Hungarico-Croatica, 1908. augusztus 24. ARSI Provincia Austro-Hungarica 1011–V.

Horvát és horvátul beszélő jezsuiták az osztrák–magyar rendtartományban

	PP	Schol.	Coadj.	Univ.
Horvátok	6	5	—	11
Bosnyákok	3	7	—	10
Horvátul beszélő idegenek	24	9	24	57
Összesen	33	21	24	78

Cseh és csehül beszélő jezsuiták az osztrák–magyar rendtartományban

	PP	Schol.	Coadj.	Univ.
Morvaországiak	21	13	18	52
Csehországiak	18	4	16	38
Sziléziaiak	2	2	—	4
Csehül beszélő idegenek	7	2	4	13
Összesen	48	21	38	107

Szlovén jezsuiták az osztrák–magyar rendtartományban

	PP	Schol.	Coadj.	Univ.
Szlovének	12	4	14	30

A táblázatokból (amelyek természetesen átfedéseket is tartalmaznak) kitűnik, hogy az összesen 743 rendtag közül egyedül a magyar rész rendelkezett önálló rendtartomány alapításához szükséges létszámmal, éppen ezért érdekes, hogy nemcsak a magyar, hanem a horvát–bosnyák rendházak is leválasztásra kerültek az osztrák anyaprovinciától, míg a korábban (1622–1773 között) önálló rendtartománnyal rendelkező csehek az osztrák rendtartomány keretén belül maradtak továbbra is. A döntés mögött az akut délszláv kérdésre való reakciót kereshetjük: a horvátok a magyarok elválása után nem maradhattak az osztrák provincia részei, ugyanakkor a magyar fennhatóságról hallani sem akartak, így átmeneti megoldásként a három kérdéses rendház számára az osztrák tartományfőnöktől függő missziót alapítottak, és egy évvel később a rendfőnök a misszióhoz sorolta át a velencei rendtartománytól a két dalmáciai rendházat, Spalatót és Raguzát is. Részletesen tárgyalták továbbá a trienti, laibachi és trieszti rendházak kérdését: valamennyi az anyaprovincia része maradt, nem utolsósorban a német nyelvű lakosság súlyának növelése érdekében.²⁸ A dokumentumok nagyon tudatos viszonyulást mutatnak a nemzeti kérdéshez a rend ausztriai és római vezetése részéről: pontosan számot vetettek a monarchiát feszítő nemzeti ellentétekkel, a nemzetek fokozott társadalmi–kulturális elkülönülésének lelkipásztori következményeivel, és tudatosították, hogy a differenciált képzés és lelkipásztori kínálat szükségessége önálló rendtartományokat igényelt. A rendi vezetők emellett a nacionalizmus csökkenését várták a felosztástól.

²⁸ Lásd a magyar rendtartomány és a horvát misszió alapításával kapcsolatos dokumentumokat (a konzultások jegyzőkönyveit és a különböző nemzetiségű atyák véleményeit): ARSI Provincia Austro-Hungarica 1011–V.

A számos technikai nehézség ellenére a három új szervezeti egység életképesnek bizonyult, és tíz év múlva, a Monarchia felbomlása után a rendtartományok tovább osztódtak, immár nemzetállami keretek között. A magyar rendtartomány néhány év alatt a magyarországi katolikus reneszánsz egyik kohója lett: eleinte a Mária Kongregációk és a katolikus sajtó megteremtésével, később a jezsuiták társadalmi aktivitása révén a Horthy-korszak katolicizmusának legfőbb alakítójává vált. A sikerek és a nemzeti büszkeség ellenére a közös rendtartomány emléke még évtizedekig fennmaradt a magyar jezsuiták között. Az osztrák rendtartományból több osztrák és német páter maradt Magyarországon, akik kitűnően megtanultak magyarul, és legendás hírű tanárokként működtek Kalocsán és Pécsen. Az osztrák rendtagok közül a nagyműveltségű és kitűnő előjárók (mint pl. az utolsó közös provinciális, Franz Schwärzler) emléke, az osztrák provincia szigorú fegyelme vagy kulturális sokszínűsége utáni nosztalgia még sokáig élt azokban a magyar páterekben, akik az elkövetkező évtizedek zaklatott és egyre inkább bezáruló magyar valóságában voltak kénytelenek élni és dolgozni.²⁹

29 Molnár Antal–Szabó Ferenc: Bangha Béla SJ emlékezete. Bp., 2010.

BÁNKUTI GÁBOR

KÖZELÍTÉSEK A ROMÁN JEZSUITA PROVINCIÁ TÖRTÉNETÉNEK VIZSGÁLATÁHOZ*

A jezsuiták felekezeti etnikumok határait szétfeszítő-áthágó romániai szerveződése, az inkulturáció egy sajátos délkelet-európai változata, melyet a magyar katolikusok által sokszor kárhoztatott szentszéki geopolitikai és missziós szándékok, távlatilag a görögkeleti románok áttérésére vonatkozó küldetésstudatos várakozások hívtak életre.¹

A lengyel provincia minor keretében 1924-ben létrehozott, az egész Román Királyságot magában foglaló *Missio Rumaenica*-t kezdetben két rendház alkotta: a bukovinai Czernowitzban tevékenykedő, elsősorban lengyel és német szerzetesek, valamint a magyar provinciától – az általános rendfőnök rendelkezése értelmében – elszakított és a romániai misszióba átsorolt szatmáriak közössége. A misszió tagjait illetően az alapító szorgalmazta, hogy ott „mihamarabb tevékenykedhessenek a romániai misszió területéről származó tagok”, illetve, hogy „a mieink közül mindannyian, akik a romániai misszióban kívánnak dolgozni, teljes szorgalmukkal törekedjenek arra, hogy a nyelvet, amennyire csak lehet, megtanulják, és ennek a régióknak a szokásaihoz, amennyire csak lehet, alkalmazzák magukat”.² Az első görög katolikus rítusú román jezsuita, Cornel Chira, 1927-ben, már felszentelt papként lépett be a misszió Szatmárnémetiben megnyitott no-

* A kutatás a TÁMOP-4.2.4. A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. A tanulmány nem készülhetett volna el Bandi István (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) mindenkor készséges segítségére nélkül.

1 A rendtartomány története feldolgozatlan. Az intézményes és kronológiai kereteket vázlatosan ismerteti *Olivo Bosa SJ*: Provincia română a Societății lui Isus. Vatra XXXIII/421. (2006) 4. sz. 19. A kommunista diktatúra alatt megélt tapasztalatokról és az unitus egyházzal való kapcsolatról röviden *Puni Emil SJ*: Die Gesellschaft Jesu heute in Rumänien. Jahrbuch der Gesellschaft Jesu. Róma, (1985) 101–107. A provincia 1945 utáni történetét Bátaí Gyula jezsuita szerzetes sorsának metszetében vizsgálja *Jánosi Csongor*: Román titkosszolgálati háttérintézkedések Bátaí Gyula jezsuita szerzetes esetében. Egy 1956. évi kiutasítás előzményei. Domus szülőföldi ösztöndíj 2013–2014. pályamunka. Kézirat. Az ortodoxia felé való missziós ambíciók meghatározó voltára – közvetve – az általános rendfőnök rendelkezései és a Keleti Egyházak Kongregációja (*Congregatio pro Ecclesiis Orientalibus*) engedélyei is utalnak. Utóbbi kongregáció 1934-ben a rendet úgy jellemezte, mint amelynek „törekvése buzgó apostoliként a római egyháztól elszakadt testvéreknek az unióba való visszavezetésére széles körben régóta köztudomású”. Puni Emil, aki 1958-tól kezdve 38 éven át vezette a romániai provinciát, élete végéig hitt az egyesülés közeli megvalósulásában.

2 Acta Romana (Róma; = AR) V. 92–93. Romaniae Provincia [Romania] 1924. január 6. E domibus quibusdam Pr. Hung. et Polon. conditur M. Rumenica a Pr. Poloniae dependens. [Vide etiam Moldavia] A kolozsvári és a szatmári rendház tagjait végül csak 1929-ben írták át a román misszióba. Catalogus Provinciae Hungariae Societatis Iesu. Bp., 1929. 22.

viciátusába, ahol a világon elsőként vett fel a rend latin és görög rítusú növendékeket közös kézületi időre.³ A felsőfokú képzést a rend belgiumi (Leuven) és lengyelországi (Krakkó, illetve Lemberg) intézményei biztosították. Az 1931-ben alprovincia jogaiba emelt, majd 1937-ben a lengyel tartománytól függetlenített provincia⁴ személyi állományát tekintve ekkor érte el fejlődése csúcsát. Az 1937-es rendi katalógus szerint 44 tagot számlált: 21 atyát, 11 segítő testvért és 12 tanuló rendtagot, köztük 3 novíciust. A közösség 9 román tagjából (egy kivételével mind görög rítusú) 4 volt felszentelt pap ekkor, több szerzetest pedig a német és a lengyel provinciák küldtek „kölcsonbe” segítségül. A rendtartomány központja a Hunyad megyei Totesden működött, 1934-től kezdve a rendi utánpótlás képzését is ide helyezték át. A jezsuiták a bukaresti és kolozsvári állomáson (Stáció), a czernowitzi rendházban, a jászvásári egyházmegyei szemináriumban és a szatmárnémeti rendházban működtek ekkor. A viceprovinciát 1934-től a román George Fireza vezette, konzultorai a magyar Napholz Pál és Irsik Lajos, valamint a német Alfonz Schinke és Farrenkopf Otto voltak.⁵

A provincia szervezetében a második világháború hozott újabb változást. 1940-ben a szovjetek bekebelezték Észak-Bukovinát, véget vetve az intézményes jezsuita jelenlétnek Czernowitzban. A második bécsi döntés Szatmárnémetit és Kolozsvárt újra Magyarországhoz csatolta, az ott működő magyar rendtagokat a magyar provinciába írták át, az oda diszponált rendtagok jelentős része 1948-ban Magyarországra tért vissza. A kommunista diktatúra 1948 és 1950 közötti egyházellenes hadjárata a rendtagok sorsát két vonatkozásban határozta meg: általánosságban a rendi működés feltételeinek ellehetetlenítésével, illetve – következményeiben talán ennél is trágikusabban – az unitus egyház brutális felszámolásával.⁶ Bár a jezsuitákat a 15 katolikus szerzetesrend működését betiltó minisztertanácsi rendelet tételesen nem érintette,⁷ görög katolikus voltak miatt már korábban, 1948 októberében elűzték a totesdi rendházban élő szerzeteseket, a szatmárnémeti rendházat pedig 1949. július 1-jén államosították.⁸ 1950. december 15-én néhány kivétellel az összes jezsuita szerzetest (29 fő) a szamosújvári ferences kolostorba

3 Csizsár Klára: A jezsuiták jelenléte és működése a Szatmári Egyházmegyében a 19. és a 20. században. Doktori disszertáció. Babes–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Fakultás, 2009. 197.

4 AR VIII. 798–799. Viceprovincia Romanica (Rumenica), hucusque a Provincia Pol. dependens, erigitur in Viceprovinciam independentem. – Viget ab hoc ipse die. 1937. október 7.

5 Catalogus Provinciae Poloniae Minoris Societatis Iesu, ineunte anno 1937. Viceprovincia Rumaenica. Krakkó, 1937.

6 Az eseményeket Puni Emil provinciális értékelte így 35 év távlatából. Az 1698-as vallási unió jezsuita bábáskodás mellett jött létre, a román unitus egyházat a „Társaság leányának” is hívták. Felszámolását a román jezsuiták az autentikus román kultúra likvidálásaként, társadalmi és nemzeti tragédiaként élték meg. *Puni E.*: i. m. 102–105.

7 A Romániában működő 25 katolikus szerzetesrend közül a Minisztertanács 1949. július 29-én kelt, a Hivatalos Közlönyben 1949. augusztus 1-jén közzölt (Buletinul Oficial, nr. 51. 332–333.) 810. számú határozata tizenöt – az államosítások előtt oktatással és betegápolással foglalkozó – rend működésének betiltásáról döntött. A többi rend jogi státusát egy 1959. október 28-án, az 1948. augusztus 4-i kultusztörvény kiegészítéseként kiadott dekrétum számolta fel. A rendeletre utal *Ovidiu Bozgan*: *Cronica unui eșec prezivibil. România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul VI. (1963–1978)*. Editura Curtea Veche, București, 2004. 456.

8 A görög katolikus kolostorok elleni akcióról lásd *André Kom*: *Unificarea Bisericii Unite cu Biserica Ortodoxă Română în 1948*. In: *Studii de Istoria Bisericii*. sub redacția lect. univ. Ovidiu Bozgan. București, 2000. 100. A szatmári rendház államosításának időpontjáról Bátai Gyula SJ számol be önéletrajzában. *Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltára (Budapest; = JTMRL) III.1.1. JTMRL Sectio I. - Personalia - Bátai Gyula*.

hurcolták, kényszerlakhelyüket 1957-ben oldották fel. A sorvadásra ítélt közösség tagjainak aktivitása az őrizetben két fő területre koncentrálódott: a románok a görög katolikus titkos pasztorációját szervezték, a magyarok a Désre, Esztelnekre és Körösbányára kényszerített ferencesekkel együtt a szakadárnak tartott gyulafehérvári egyházmegyei központtal és a békepapi mozgalommal szembeni ellenállást vezették, és gyakorlatilag az egész szatmári és a gyulafehérvári egyházmegye java részére kiterjedő katakombae gyházat működtettek.⁹ A rendi emlékezet szerint a provincia 10 tagja – a kényszer tartózkodást nem számítva – 63 évet töltött fogságban. A legtöbbet, 14 évet Haag Raphael és Farrenkopf Otto,¹⁰ Godó Mihály 12 évet, Kumorowitz Ladis pedig orosz munkatáborokban 10 évet.¹¹ Cornel Chira provinciális 1953-ban a vizsgálati fogságban vesztette életét. A rendi összetartozás tudatát, a szervezeti kohézió minimumát 1958-tól kezdve 38 éven át Puni Emil vezetésével őrizte a szétszórt közösség fogyatkozó tagsága. A diktatúra bukását végül a provincia hét tagja – két atya, Puni Emil és Godó Mihály, valamint öt segítő testvér – érte meg.¹²

A román jezsuita provincia karakterének vizsgálata több szempontból is kivételes perspektívát kínál: egyrészt lehetővé teszi a túllépést a párhuzamos, egymás mellett elbeszélő nemzeti narratívák magyarázó elméletein, sémáin és mítoszain, láthatóvá téve a „nemzeti kánon” által reflektálatlanul hagyott kulturális kapcsolatokat és szerkezeti sajátosságokat.¹³ Másrészt a nézőpontváltás mint *másság*-tapasztalat apró nyílásokat üt, amelyek talán hasznosak lehetnek, amikor egy egészen másfajta világ valóságát igyekszünk megragadni.¹⁴ A saját horizont nyilvánvalóságának megkérdőjelezésével mindenestre a nemzeti narratívák helyi ok-okozati összefüggésein alapuló hipotéziseit is tesztelhetjük és különbséget tehetünk egy probléma helyi és általános vonatkozásai között. Az adottságok és hatások által kiváltott reakciókat különféle miliőben szemlélve válik nyilvánvalóvá, mi mire hat.¹⁵

9 A konfliktust részletesen tárgyalja *Tempfli Imre*: Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. METEM, Bp., 2002. 204–751. Ezúton köszönöm a szerzőnek, hogy dokumentációja jezsuita vonatkozású anyagait készségesen rendelkezésemre bocsátotta.

10 Farrenkopföt 1948 és 1956 között négyszer tartóztatták le, majd a dicsőszentmártoni elmeógyógyintézetbe vitték, ahonnan 1965-ben váltotta ki a nyugatnémet állam. Róla lásd *Andrea Dobeş-Fürtös*: „Nebun pentru Hristos”. Soarta unui părinte ieziuit în timpul regimului comunist. *Otto Canisius Farrenkopf (1888–1967)*. Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică, nr. 10–11. (2011–2012) 245–281.

11 Az adatokat Puni Emil provinciális gyűjtötte össze 1978-as római látogatására készülve. Consiliul National pentru Studiarea Arhivelor Securității (București; = C.N.S.A.S.) Fond Informativ 257214. vol. 7. 9–23. Az azóta más leírásokban is átvett számok a levéltári kutatások tükrében – a nagyságrenden nem változtató – korrekcióra szorulnak. A pontatlanságok inkább a romániai börtön- és táborrendszert jellemző kiszámíthatatlanságra és esetlegességre utalnak. Puni Emil például úgy töltött három és fél évet különféle munkatáborokban és börtönökben, hogy bírósági eljárásban egyszer sem ítélték el.

12 *Bosa O.*: i. m. 19.

13 Az összehasonlító nézőpont érvényesítése a magyarországi történetírásban csak elvétve alkalmazott. Témám szempontjából is nagy haszonnal forgattam Trencsényi Balázs kiváló írásait. *Trencsényi Balázs*: A történelem rémülete. Eszmetörténeti vázlat a két világháború közötti kelet-európai nemzetkarakterológiai vitákról. In: *Uő*: A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok. Bp., 2007., itt 302.

14 *Jerome Baschet*: A történelem szemben az örök jelennel. Néhány megjegyzés a múlt-jövő viszonyról. In: A múlt politikai felhasználásai. Szerk. Francois Hartog–Jacques Revel. Bp., 2006. 52.

15 Az összehasonlító szemléletmód e hasznáról lásd *Heinz-Gerhard Haupt–Jürgen Kocka*: Historischer Vergleich: Methoden, Aufgaben, Probleme. Eine Einleitung. In: *Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichende Geschichtsschreibung*. Szerk. Heinz-Gerhard Haupt–Jürgen Kocka. Frankfurt am Main, 1996. 9–45

Az alábbiakban a román provincia történetével összefüggésbe hozható *beállítódások*, *adottságok* és *események* jellegzetességeit igyekszem számba venni. A vizsgálathoz felkínált meglehetősen összetett szempontrendszer az adott szervezet szakrális és profán meghatározottságaiból, miliójének permanensen változó állapotából és a beágyazottsági viszonyok elmozdulásaiból éppúgy táplálkozik, mint a működést megvalósító személyiségek egyéniségéből.

Az azonosságtudat különféle kötődésekből felépülő, választott és örökölt, egymást átfedő és kiegészítő valóságok hálózataként kibontakozó kapcsolatrendszer.¹⁶ Alapja a *másikkal* való közösség megtapasztalása, mely az egyént a társadalom szűkebb-tágabb, látható és virtuális formációihoz köti. Az együvé tartozás tudata alakítja ki azt a kommunikációs rendszert, melynek segítségével a közösség a valóságot értelmezi, kapcsolatokat létesít vagy elhatárolódik. Az azonosulások által formált identitás nem automatizmus, hanem egyéni döntések és közösségi reagálások formájában nyilvánul meg. A közösség azonossága főként az interakciókon, a közösséget érő hatások befogadásán és feldolgozásán, illetve a kihívásokra adott válaszok jellegzetességein múlik. A lojalitásstruktúra különböző faktorai, elsajátított és örökölt elemei, különféle kontextusokban különböző relatív súllyal rendelkeznek: más és más konfigurációt, változó helyzetértékelést és magatartásformákat eredményeznek. Rendezett körülmények között az identitás egyes elemei kifakulnak, krízis esetén pedig csoportvédő mechanizmusként tudatosulnak. Az, hogy az azonosság megőrzésének igénye az identitás melyik faktorát hívja elő, az aktuális kihívásoknak megfelelően változó.

A román provincia történetének dinamikáját csak akkor tudjuk értelmezni, ha a környező világ pozitívista realitait a jezsuita tradíció, a teológiai értékeléssel párosuló lét- és történelemszemlélet összefüggéseiben vizsgáljuk úgy, hogy a magatartást meghatározó tapasztalat immanens jellemzőit is figyelembe vesszük. A „hit” társadalmi vonatkozásait kell hát fürkészniünk a csoportot jellemző társadalmi megnyilvánulásaival összefüggésben. Tomka Miklós meghatározásával élve a vallás végeredményben számtalan aldimenziót tartalmazó „háromdimenziós jelenség”, melynek három fő pillére a hit, a közösség és az intézmény.¹⁷ A vallási hit lényege, hogy a világot értelmező és abban saját helyét és céljait kereső ember találkozik Istennel, és e kapcsolat hatására a tapasztalati tényeket a szakrális és a profán világ összefüggéseiben értelmezi és rendezi el. Az ember önanonosságának az Istenhez fűző viszony alapján történő értelmezése az egyéni lét múltja, jelene és jövője szempontjából is meghatározó jelentőségű: a lét alapvető értelmezését kínálja. E hitélmény nem azonos a vallási hagyománnyal, de része annak, hisz azt, amiből az egyén választ, környezetet és annak kultúrája kínálja fel. Nyitott rendszer, mely kapcsolatban áll – összekapcsolódik vagy szembeszáll, inaktív szemlélődő formájában is „viszonyul” – a külső valósággal. Megnyilvánulási formáit tekintve a transzcendens tapasztalat a hagyomány áramának megfelelően mindig sokszínű, időben is változó, inkulturációs és transzformációs folyamatok által formált.¹⁸

Az azonosság és stílus e kölcsönhatása történeti kontextusban a nemzeti kötelekek és az egyház egyetemes küldetése interakciójának kérdését és változatait tárja elénk.

16 Lásd ehhez *Gereben Ferenc*: Religion und nationale Identität. Kirche im Aufbruch. Ostfildern, 2001. 306–317., és *Krystyna Daniel–W. Cole Durham*: A vallási azonosságtudat mint a nemzeti identitás összetevője. Fundamentum (1997) 2. sz. 5–21.

17 *Tomka Miklós*: A vallás szerepe az interkulturális kommunikációban. Vallásföldrajz és a vallási kultúrák regionalitása. http://www.fil.hu/uniworld/kkk/rel/geogr/tomka_3.htm (letöltés ideje: 2014. 05.16.)

18 *Hubert Wolf*: Az egyháztörténet-írás felelősségéről. Mérleg (2014.) 45.

Az első világháborút követően Románia a régió legszélesebb etnikai, kulturális és felekezeti palettáját felmutató államává vált. Az itt élő népek felekezeti megoszlása nagyban fedte a nemzeti tagolódást, a nyelvük és vallásuk által meghatározott közösségek a gazdasági–társadalmi–kulturális szerkezet különféle mintáihoz kapcsolódtak.¹⁹

A Habsburg Birodalom és Lengyelország területén élő jelentős ortodox népesség Rómával való unióját a 16–17. században többféle szempont alapozta meg. A Nyugat határvidékeként értelmezhető térben az egység helyreállítására irányuló római katolikus kívánalmak politikai, államigazgatási, gazdasági és társadalmi törekvésekkel fonódtak össze.²⁰ A felekezeti határok eltolódása nem jelentette a római katolicizmussal való teljes azonosságot. A bizánci hagyományok és a latin világhoz fűző kapcsolat harmonizálása az unitus egyházakat születésüktől fogva arra készítette, hogy kettős identitásukat teológiailag és a többi felekezethez való viszonyulásukban is egyedi azonosságként fogalmazzák meg. E sajátos karakter, melyet önálló egyházszervezet intézményesített, jelentősen eltért a nyugati világban ismert katolikus profiltól. Az ortodoxok és a latinok uniója két, egymással alig érintkező valóság egymás mellettiségeként jelenítődött meg.²¹ A vallási szempontok kezdettől a felekezethez kapcsolódó etnikum igényeivel telítődtek: az unió a felekezeti egyenjogúsítás által a társadalmi felemelkedés útját nyitotta meg, a létrejövő görög katolikus egyházak az érintett népesség körében komoly társadalmi és még jelentékenyebb etnikai integratív szerepet játszottak. A románok a vallási unió, majd az erdélyi ortodox püspökség elismerése révén jutottak a nemzeti fejlődés bázisául szolgáló autonóm egyházi intézményhez és kiváltságokhoz, a felekezethez való tartozás a 19. századtól a nemzeti önkifejezés és önértelmezés adekvát formáját kínálta.²² Az egykori ortodox papság az unióval kiemelkedett a jobbágyorsból, és a latin szertartású római katolikus papsággal egyenrangú kiváltságos renddé lett. És egyúttal értelmiségi is, hiszen latin gimnáziumot, majd felsőfokú teológiai tanulmányokat kellett végeznie.²³ A románok viszonyulása Rómához kettős perspektívában, a vallási és a latin – dákó-román – eredetmítosz alapján jelent meg.²⁴ Az identitásképzés e Micu Kleintől és az „erdélyi triásztól” eredő tradíciója a későbbiekben alapvetően meghatározta a kereszténység

19 Nemzet és vallásosság megoszlásáról: *Juliane Brandt: Konfessionelle und nationale Identität in Ungarn. In: Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen, 1918–1939. Hrsg. Hans-Christian Maner–Martin Schulze Wessel. Stuttgart, 2002. 32–42.*

20 A vallási uniók létrejöttéről áttekintést ad *Hans-Christian Maner–Norbert Spannenberger (Hrsg.) Konfessionelle Identität und Nationsbildung Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert (Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa Band 25.)*

21 *Hans-Christian Maner: Einleitung. In: Uo., 6–9.*

22 *I. Tóth Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus első százada: 1697–1792. Csikszereda, 1998. Az unióról lásd Marton József: A gyulafehérvári vallási unió (1697–1701). Apor István és Baranyi Pál László szerepe az unió létrejöttében. Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina 48. (2003) 1. sz. 111–120.*

23 *Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. 2. javított kiad. Pécs, 2010. 222–225.*

24 A mítosz fogalmának jelentése tekintetében teljes mértékben azonosulni tudok Lucian Boia meghatározásával. E szerint a mítosz egy bizonyos szerkezetet feltételez, s „meghatározására alapjában közömbös, hogy e szerkezet igazi vagy fiktív dolgokat foglal magában, avagy egyben igazi és fiktív elemeket. Egyetlen fontos benne az, hogy e dolgokat a képzeletbeli logikája szerint rendezi el. [...] rendeltetése, hogy kozmikus és társadalmi jelenségek lényegét kidomborítsa, szoros viszonyban a közösség alapvető értékeivel, és az a célja, hogy biztosítsa annak összetartó erejét.” *Lucian Boia: Történelem és mítosz a román köztudatban. 2. kiad. Kolozsvár, 1999. 7–8.*

és a nemzeti lét harmonizálásáról szóló diskurzust: a Rómával való közösség a román unitus egyházban elválaszthatatlanul összefonódott a nemzeti identitás keletkeztetésével és megőrzésével, a katolikus Rómához való tartozás a latin eredetet és egyúttal a nyugati kultúrkörhöz való tartozást legitímálta. Politikai igényeik elfogadtatása azon is múlt, hogy a románságot el tudják-e helyezni az új-latin kultúra részeként Európa térképén. Nemzettudatuk kisebbségi helyzetben, állami intézményrendszer nélkül, egy kisszámú egyházi elit vezetésével formálódott.²⁵ Az egyház tekintélye elválaszthatatlanul összekapcsolta a világnézetet és az erkölcsi életet, szabályozva a politikai állásfoglalást is. Ebben a helyzetben az „elnyomóktól” való tudatos elkülönülés jelentősége is nyilvánvaló. Az első világháború után a hön óhajtott román államban be kellett volna fejeződniük a román unitusokat ért megpróbáltatásoknak. Ezzel szemben új kihívás jelentkezett. Az új államban az ortodox egyház volt túlnyomó többségben, az államépítés logikáját a vallási és nemzeti azonosságtudat kölcsönhatásának ortodox modellje határozta meg. A görög ortodox egyháziak és egyes államférfiak az egység szempontjából nyíltan nemzeti szerencsétlenségnek mondták az unitus egyház létezését, a latin szertartásúakban pedig többségükben magyar voltak miatt egyenesen az új állam ellenségeit látták.²⁶ Miközben a görög katolikus románok Rómában azt a valóságtól elrugaszkodott reménységet keltették, hogy a román ortodoxok át fognak térni a római katolikus vallásra, egyre realisabb fenyegetésként jelentkezett az unitusok ortodoxiába való beolvasztásának programja. Ebben a helyzetben a görög katolikusok a Szentszékkel kötendő konkordátummal kívánták megerősíteni pozícióikat az ortodoxiát uralkodó vallásként elismerő román államban, illetve a bukaresti pátriárka által vezetett görög keletiekkel szemben.²⁷ A szlávként azonosított tudástértől való félelem a Rómához fűző kapcsolatot erősítette fel.

Az unitusokat ugyanakkor nem csak az ortodox egyház részéről érte kihívás, hanem a katolicizmussal való kapcsolatuk is tisztázásra várt. A román viszonyokat igen jól ismerő Raymund Netzhammer bukaresti érsek egyenesen az unitus egyház létét látta veszélyeztetve az egyházon belül erősödő nacionalista hozzáállás miatt. Úgy vélte, a nacionalizmus burjánzása „nemzeti egyház” karakterét kölcsönzi a román unitusoknak, akik az etnikai szempontok miatt partvonalra szorítják a (magyar) latin egyházat, olyan elveket érvényesítve, melyek nem egyeztethetőek össze a katolikus hittel. Kétségtelen, hogy a romanizáció kérdésében valóban nem esett távol az ortodox és a görög katolikus álláspont. Az állam asszimilációs politikáját az ortodoxok és az unitusok hasonlóképp támogatták. Ezért is látta Netzhammer teljesen irreálisnak és veszélyesnek a szentszéki diplomáciának azokat a vízióit, melyek egy nagy keleti katolikus erőter előszobájának tekintették Romániát. Az érsek a valóságban e folyamatnak éppen a fordítottját észlelte: az ortodox egyház pozíciói a világháború óta egyre inkább erősödnek, az állam pedig nyilvánvalóan a román nemzeti szempontot érvényesíti. Így nemhogy az unió nincs a közelben, de egyre inkább sérülnek a katolicizmus egyetemes elvei, és háttérbe szorulnak a római katolikusok érdekei.²⁸ A két világháború közötti román görög katolikus

25 *Trencsényi Balázs*: A románok múltjai /Társadalom és műltszemlélet/ 143. www.tte.hu/egyeyzunkki/2x_trencsenyi.pdf (letöltés ideje: 2014. 08. 10.)

26 *Salacz Gábor*: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975. 58.

27 *Lukács Imre Róbert*: A görög katolikusok helyzete Erdélyben az első Világháború után. *Iustum Aequum Salutare* VI. (2010) 1. 65–78.

28 A témáról alapvető: *Hans-Christian Maner*: Die griechisch-katholische Kirche in Siebenbürger/Rumänien 1918–1939. Zwischen nationalem Anspruch und interkonfessioneller Wirklichkeit. In: *Konfessionelle Identität* i. m. 177–187.

diskurzusban továbbra is konstans maradt a magyarellenes elem, és nemigen esett szó arról, hogy mi köti össze a római katolikus magyarokat és a görög katolikus románokat felekezeti vonatkozásban. Ezzel együtt az alapvető lojalitásszintet összességében mégiscsak a katolicizmus jelentette: „A mi teljes lényünk hangja köt minket Rómához, Ő a mi anyánk, a latinitás kulturális és lelki közösségébe való teljes bekapcsolódásunk, a mi emberi természetünk alapvető követelménye és sorsunk lényeges eleme”.²⁹ Ez a nemzeti szempontot a kereszténység alá rendelő krédó pedig nem illeszkedett a románság etnokulturális definíciójába, melyet a '30-as évek fundamentalista ortodoxista diskurzusa csak tovább radikalizált.³⁰

A második világháborút követően még fájdalmasabb tapasztalatok következtek. A szovjet birodalmi külpolitika intenzíven támogatta az orosz ortodox egyház terjeszkedését a befolyása alá került országokban. Ez egyrészt megpecsételte a helyi görög katolikus egyházak sorsát, másrészt felerősítette a nyugattal, jelesül a Vatikánnal való konfrontációt. Olyan helyzet teremtődött, melyben a román unitus egyház sorsa kapcsán egybeestek a Szovjetunió, a Moszkvai Patriarchátus, a román ortodox egyház és a román állam céljai.³¹ Moszkva támogatása és az állami apparátus asszisztálása mellett olyan nyomás nehezedett a román unitusokra a görög keletiek részéről, mely önazonosságuk mindkét pillérét kikezdte: a Rómához való hűség miatt a hazaárulás, a román nemzet árulóinak bélyegét viselték.

Az erdélyi katolikus egyház, mely az évszázadok során létét is veszélyeztető kihívások sorával szembesült, az első világháború után korlátozásnak, politikai nyomásnak, némely esetben pedig egyenesen üldözésnek volt kitéve.³² Egyidejűleg ugyanilyen helyzetbe került híveinek túlnyomó többsége is.³³ E terhelések papságának gondolkodását és a hívekhez való viszonyát is alakították. Kisebbségi helyzetbe kerülve a magyar közösségek egyházai a magyarországitól eltérő módon fejlődtek, teológiai és történeti ha-

29 A két világháború közötti időszak unitus sajtóját elemzi: *Nicoleta Nidelea: Presa Greco-Catolică interbelică*. In: *Biserică, putere, societate. Studii și documente*. sub redacția lect. univ. Ovidiu Bozgan. București, 2001. 106–129. Az idézett rész a *Keresztény Kultúra* című lap 1938-as számából való.

30 Erről lásd *Trencsényi Balázs: A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Bp., 2011. 216–252.

31 „1947-et követően, amikor már teljes politikai hatalomhoz jutottak, a kommunisták a román ortodox egyházat úgy tekintették, mint a teljes ortodox közösség részét, mely elősegítheti Románia jó kapcsolatát a Szovjetunióval, valamint segíthet a tömegekre erőtleníteni a kommunizmust.” *Lucian N. Leustean: Ortodoxia és állam. A kommunizmus építése a Román Népköztársaságban (1948–1949)*. Pro Minoritate (2007) ősz–tél. 89.

32 Lásd erről *Salacz G.*: i. m. és *Marton József–Jakabffy Tamás: Az erdélyi katolicizmus századai*. Kolozsvár, 1999. vonatkozó részeit, valamint *Sas Péter: Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948*. Bp., 2008. és *Jakab Attila: Vergődésben. Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában*. (Problématár) Bp., 2009. 44–61.

33 Bár nem szűken vett témánkhoz tartozik, az összefonódások miatt mégis megkerülhetetlen a romániai magyar kisebbség történetével foglalkozó irodalom említése. *Bárdi Nándor: A romániai magyar kisebbség a két világháború között*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László. Bp., 2008. Az 1944. augusztusi román kiugrást követő új berendezkedés vonatkozásában a „felekezeti etnikum” összefüggésében felsoroltakon túl *Vincze Gábor: Magyar egyházak a „népi demokrácia” éveiben (1945–1955)*. In: *Uő: Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda, 1999. 307–320., illetve *Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989*. (<http://vincze.adatbank.transindex.ro>) A témával kapcsolatban meg kell még említeni *Tóth Zoltán* szemléletmózdító írását: *A rendi norma és a „keresztény polgárisodás” – Társadalomtörténeti esszé. Századvég (1991) 2–3. sz. 75–131.*

gyományaikból sokszor más vált hangsúlyosabbá, mint Magyarországon.³⁴ A krízisek „edzetté” tették a helyi egyházat, így a következő válság kezeléséhez is hozzájárultak. A világi hatalom által kevésbé domesztikált vagy meghatározott egyház mentalitása a magyarországihoz képest sokkal kevésbé mutatott jozefinista jegyeket. Állam és egyház kapcsolatában a passzív, egyház és társadalom viszonyában az aktív modell felé hajlott. Kettős kisebbségi helyzete alternatív társadalmat eredményezett: a magyarok megkérdőjelezett nemzeti azonossága a politikailag megkérdőjelezett egyházzal integrálódott, az egyház társadalmi súlya nagymértékben megnövekedett.³⁵ A sorsközösség egy korábban ismeretlen típusú szolidaritás kialakulásának feltételeit teremtette meg, mely felbecsülhetetlen tökének bizonyult a következő évtizedekben.³⁶

Az érintett mikro- és makrotörténeti jellegzetességek, kulturális föltételek, a cselekvést megszabó körülmények felvillantásával a román jezsuita provincia karakterét alakító miliót próbáltuk érzékeltetni. Az adott struktúra s ennek vizsgálata a vizsgálati tárgy lényegéből adódóan többdimenziós vizsgálatot kívánt meg. A nézőpontváltások e horizontján szerzett benyomások a rend történetével kapcsolatban egy alapvető kérdést szegeznek felénk. Az identitástudat vertikális és horizontális momentumainak meghatározására a szociológia, a történeti és a kulturális antropológia kidolgozott módszertant kínál. A társadalomtudományos és dekonstrukciós elemzések mégis eltérőek annak megítélésében, létezik-e az azonosságnak olyan fundamentuma, mely az összes többi szinttel való kapcsolatra kihat; mely adott esetben láthatóvá tesz a földi meghatározottságokon és megrögzöttségeken túli dimenziót?

A kínálkozó a priori válasz helyett a kérdés továbbgondolásához néhány konkrét, a kutatás közben megfogalmazódó észrevétellel igyekszem hozzájárulni.

A román jezsuita misszió működése elé a két világháború között nem gördült különösebb akadály. Román jogi státusa és unitus ága új lehetőségek kapuit nyitotta meg, a kezdeményezést a mindenkori bukaresti nunciusok, Alexandru Cisar bukaresti érsek és a görög katolikus püspökök is támogatták. A kisebbségi helyzetbe került erdélyi katolikus magyarok tapasztalatai alapján és nézőpontjából mindez persze inkább veszélyt jelzett. Az újkeletűen hibrid formáció hovatartozását a meg-megújuló etnikai-felekezeti ellentétek fúzfonalában nem lehetett biztonsággal megállapítani. „Képzett ember, jó hitszónok és feddhetetlen papi és szerzetesi életet folytat. [...] Minthogy az erdélyi jezsuiták egyik legfőbb embere, különös aggodalomra ad okot az a magatartás is, melyet az erdélyi jezsuiták – kik a görög rítusú Firesa román jezsuita tartományfőnök vezetése alatt állanak – eddig az erdélyi magyarság ügyeiben s az erdélyi katolikus magyarok akcióival szemben tanúsítottak, amely magatartásban legenyhébb volt az, amikor közömböseknak mutatkoztak. E magatartás, mely itt számtalanszor felpanaszoltatott, igazolást és ma még

34 *Petrás Éva*: Jakab Attila: Vergődésben. Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában. (Problématár) Budapest, 2009. Egyháztörténeti Szemle 26. (2010) 2. sz. 166. Ez a jelenség arra utal, hogy a magyar nemzeti közösség 20. századi szétfejlődésének tétele a határon túli magyar kisebbségek egyházai vonatkozásban is igaz. *Bárdi Nándor*: Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára. In: *Nemzet a társadalomban*. Szerk. Fedinec Csilla. Bp., 2004. 251.

35 Lásd erről *Hámori Péter*: Adalékok az erdélyi keresztény egyházak és a magyar társadalom kérdéseire (1920–1940) In: *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szerk. Hegedűs Rita–Révay Edit. Szeged, 2007. 135–151. A kisebbségi helyzetbe került magyar, „történelmi”, keresztény egyházak identitás-megőrző és közösségépítő szerepét (illetve annak változását, átalakulását), mind az intézmény, mind pedig az egyéni kezdeményezések szintjén az egész Kárpát-medencére kiterjesztve vizsgálja *Jakab A.*: i. m.

36 *Cywiński, Bohdan*: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában – I. Bp., 2005. 213.

ki sem számítható támogatást nyerne a püspöki kinevezéssel.” E jellemzést nem kisebb tekintély, mint Gyárfás Elemér, az erdélyi katolikusok vezető embere, a Státus elnöke adta Napholcz Pálról, ekkor kolozsvári házfőnökről Bárdossy László bukaresti követnek (és közvetve Csáky István magyar külügyminiszternek) 1940 májusában. A jezsuita házfőnök szatmár-nagyváradai püspökké való kinevezése ugyanis – miután Fiedler István korábbi püspököt a román kormányzat 1939-ben lemondásra kényszerítette – a bukaresti nunciatúra hatáskörén túlmutató, hosszas diplomáciai huzavonával járó aktus lett.³⁷

A kisebbségvédő közszereplő nézőpontjából talán indokolható kifogások szemellenzős mivoltuk ellenére végiggondolandók. Hogyan kezelhették az erdélyiek mindennapi életét meghatározó etnikai feszültségeket a román rendtartomány magyar ajkú tagjai? Az tudható, hogy a román nyelvű képzés okozott nehézségeket.³⁸ Egy önkéntességi alapon szerveződő közösségben azonban ezen megfelelő indoklással túl lehet lépni, illetve ott is lehetett hagyni a Társaságot. Az egységes nevelésen, fegyelmezettségen, az előjáró iránti engedelmisségen és a külföldi tanulmányokon túl néhány további szempont is árnyalja a képet. Egyrészt a provincia kezelhető létszáma lehetővé tett egyfajta underground működést, másrészt az, hogy tanulmányaik lezárásával a rendtagok saját nyelvi-kulturális közegükben tevékenykedtek. Szatmár, mint „ösi jezsuita fészék” szempontjából nem jelentett törést, hogy a rendház tagjai a román misszióhoz kerültek. Egy ideig továbbra is ők vezették a püspöki konviklust, a rendtagok által ellátott Kálvária-templomban pedig magyar híveket paszoráltak. A noviciátus exkluzív és zárt világról – ahol a hivatásukra készülők száma egyszer sem haladta meg a 7 főt – a szatmári híveknek nem is igen volt tudomásuk. Persze valószínűleg, hogy a '30-as évek második felének egyre sovénabb romániai léggömbje és az azt követő „magyar világ” ne korbácsolta volna fel a szervezetek honfitúji érzéseit. Tény azonban, hogy e traumákkal járó események után is képesek voltak együtt munkálkodni. A jezsuita létforma nem követelte meg a nemzeti identitás feladását, sőt – a román rendtagok esetében ez kiváltképp érzékelhető –, olyan küldetést adott, amely a „néppel” és annak sorsával való mély azonosulásban, már-már szakrális kapcsolatban teljesedett ki. A rendtagok pedig egymás között, úgy tűnik, nem nyitottak vagy nem nyithattak vitát efféle kérdésekről. Tevékenységüknek más volt az origója, és ez a célra irányultság a renden belüli különbözőségeket – kiváltképp a második világháborút követő évek egyre szigorodó politikai légkörében, majd a kommunista diktatúra időszakában – egyre inkább relativizálta, érdektelenné tette. Az általában szegényparaszti sorból származó román jezsuiták a görög katolikus egyházban a román nemzet felemelkedésének zálogát látták. A görög katolikus egyház felszámolását nemzeti tragédiaként fogták fel, amely a románsággal való azonosulás feltételül a Rómától való elszakadást szabta. Az identitásstruktúra alapjait érintő zéró toleranciás kihívás kétirányú választ eredményezett: egyrészt még inkább összepréselte az önazonosság nemzeti és vallási rétegeit, másrészt az egész megnyomorított romániai társadalommal való sorsközösség megtapasztalása és vállalása által a kapcsolatok új, perszonalista dimenzióját nyitotta meg.

37 *Salacz G.*: i. m. 85. A helyzet összetettségét jelzi, hogy Márton Áron, aki Fiedler lemondása után az egyesített egyházmegyét is kormányozta, a jelöltek közül Napholczot találta a leginkább alkalmasnak. Varga László Budapesten működő jezsuita, akitől Csáky szintén információt kért „teljesen magyar gondolkodású, nagyon megfontolt és okos ember”-ként jellemezte. Uo. 84–85. Napholcz Pál egyébiránt 1942-ben a jezsuiták magyar rendtartományának lett provinciálisa...

38 *Csiszár.*: i. m. 197.

PETRÁS ÉVA

„ÁLARCOK MÖGÖTT”

Nagy Töhötöm élete

Nagy Töhötöm 1946-ban fényképsorozatot állított össze saját arcképeiből, amelynek az „Álarcok mögött” címet adta. A képeken róla készült portrék láthatók különböző álruhákban: Nagy Töhötöm sofőr a Csonka Gépgyárban, Nagy Töhötöm erdélyi középiskolai tanár, Nagy Töhötöm deportálásból hazatérő zsidó kereskedő, esetleg hajófüdő a Fekete-tengeren 1945-ben, vagy vatikáni diplomata... de mindenekelőtt: jezsuita.¹ A képsorozat és összeállítása híven tükrözi jellemét: kockázatkeresésről és kalandvágyról, alkalmazkodóképességről és tettekézségről, nem kevés színésziés hiúságról és egocentrizmusról árulkodnak. Nagy későbbi életét vizsgálva is ezeket a jellemvonásokat kell mindenekelőtt észben tartanunk, hiszen talán a legállandóbbak fordulatokban, sőt hajtűkanyarokban és – első közelítésben nehezen követhető – külső és belső eseményekben gazdag életében. „Az ő sorsa számomra érthetetlen és félelmetes labirintus” – írta róla egyik egykori KALOT-os munkatársa, s ezzel bizonyára nem volt egyedül.²

De hát ki is volt ő valójában? Tanulmányomban Nagy Töhötömnek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött irategyűjtése felhasználásával szeretném eddig közkézen forgó életrajzait kiegészíteni.³ Erre azért van szükség, mert Nagy oly sok helyen és annyiféle szerepet játszott, oly sok jó- és rosszindulatú beszámoló és legenda övezi kalandokban és fordulatokban bővelkedő életét, hogy sok esetben még életrajzírói is áldozatul esnek az önmaga, vagy pl. élete utolsó másfél évtizedében az állambiztonsági szervek által gyártott és Nagy Töhötöm által forgalmazott életrajzok – az állambiztonsági értelemben vett legendák⁴ – megtévesztéseinek, illetve néhány esetben ténybeli tévedéseknek.

Pedig az ő élete is egyszerűen kezdődött: székelyudvarhelyi eredetű erdélyi családban, a Torontál megyei Magyarcsernyéhez tartozó Bozitópusztán született 1908. június 23-án. Gyermekkorát a Hunyad megyei Piskin töltötte, majd a Gyulafehérvári Katoli-

1 Nagy Töhötöm hagyatékának nagy része az Országos Széchényi Könyvtár (Budapest, = OSZK) Kézirat-tárában található, a 216-os fondban. A képsorozatot a 216. f 19. ó. e. tartalmazza.

2 *Takáts Ágoston*: „Futok a kitűzött cél felé...” Emlékezés Nagy Töhötömrre. www.futokakituzottcelfele... (Letöltés ideje: 2014. december 16.)

3 Nagy Töhötöm életrajza így is szükségképpen töredékes marad, ameddig az 1945 utánra vonatkozó anyagok a Vatikánban kutathatóvá nem válnak.

4 Egy korabeli szakmunka így definiálja: „(lat.) Népi hagyomány vagy vallási elbeszélés egy személyről vagy eseményről. – Kitalált történet, mendemonda. – Hihető és ellenőrizhető magyarázat egy operatív intézkedés vagy kombináció legalizálására. A valóság elemeire épül, és szükség szerint dokumentálható. Dekonspiráció esetén is ragaszkodni kell hozzá.” In: Állambiztonsági Értelmező Kiszótár Összeáll. Gergely Attila. BM Könyvkiadó, Bp., 1980.

kus Főgimnáziumban kezdte el középiskolai tanulmányait. Befejezni azonban – családja Magyarországra történt áttelepülése miatt – már a Kisújszállási Református Gimnáziumban tudta 1926-ban. Kitűnő tanuló volt és kitűnő tornász, aki egy ízben országos ifjúsági bajnok is volt szertornából. Érettségi után Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem–földrajz szakára jelentkezett, de még ugyanebben az évben, 1926-ban úgy döntött, hogy belép a jezsuita rendbe. Jezsuita tanulmányait mindvégig kiváló eredménnyel végezte: először Érden volt novícius két évig, azután 1928 és 1931 között bölceletet tanult Szegeden. 1931 és 1934 között nevelőtanárként dolgozott a jezsuiták kalocsai kollégiumában és testnevelést is tanított ugyanitt a gimnáziumban. 1934 és 1938 között teológiát tanult Innsbruckban, a jezsuiták Petrus Canisiusról elnevezett egyetemén. Itt ismerkedett meg a katolikus társadalmi tanítás jezsuita képviselőinek: Heinrich Peschnek, Gustav Gundlachnak és Oswald von Nell-Breuningnak a munkáival és a szociális kérdés katolikus társadalmi tanításban megjelenő elméletével.⁵ Végül 1937-ben szentelték pappá. Tanulmányai lezárásaként 1938-ban filozófiából, teológiából és egyházjogból is doktorált. Ezután visszakerült Szegedre, ahol rendi beosztásként Kerkai Jenő helyettesítését kapta a KALOT-nál, mivel ebben az évben Kerkai a jezsuita rendben kötelező harmadik próbaévet töltötte Budapesten a Manrézában. Nagy Töhötöm tehát ideiglenesen átvette tőle a KALOT-központ vezetését. Amikor pedig rá került a sor, ő 1939-ben Firenzébe ment harmadik próbaévet letölteni. Hazatérve tovább folytatta munkáját a KALOT-ban, illetve tanulmányait, 1942-ben még néprajzból is ledoktorált. 1944 januárjában tette le utolsó fogadalmát, így lett ünnepélyes négyfogadalmas páter: „Professus quatuor votorum”.⁶

Életében minden bizonnyal az egyik döntő fordulatot – a KALOT-ban való munkáján keresztül – Kerkai Jenő hozta: Nagy „az evilági eszközök embere”-ként⁷ a KALOT „motorja” volt. A magyarországi szociális kérdés megoldására létrehozott, a legsikeresebbnek mondható katolikus hivatásrendi mozgalom második számú vezetőjeként, az Innsbruckban elsajátított elméleti tudást pillanatok alatt gyakorlatra tudta váltani úgy, hogy „a semmitmondó kezdetekből üstökösszerűen a köztudatba berobbanó egyesület [a KALOT] pár esztendő alatt félmillió tagásával országos viszonylatban is a legnagyobb egyesületté vált”.⁸

Nagy Töhötöm szerepjátékai és egyházi diplomáciai útjai es kezdetben a KALOT-hoz kötődtek: a KALOT háború utánra való átmentésének egyre sürgetőbb imperatívuszával kezdődtek, abból bontakoztak ki. A második világháború vége felé, 1944 novemberében Kerkai Jenő legmegbízhatóbb munkatársával, Meggyesi Sándorral Dunaföldváron keresztül Debrecenbe ment. Nagy Töhötöm pedig Miskolc-Diósgyőron keresztül – másfél hónapos szovjet fogság „beiktatásával” – ugyancsak átszökött a fronton és eljutott Debrecenbe, hogy a KALOT további működéséhez szükséges engedélyt Kerkaival és Meggyesivel együtt kieszközölje. Fronton való átjutását, szovjet tisztekkel, végül

5 *Bikfalvi Géza*: A magyar jezsuiták szociális apostolkodása a 20. század elején. www.parbeszedhaza.com (Letöltés ideje: 2014. december 16.)

6 *Nagy Töhötöm*: Jezuíták és szabadkőművesek. Szeged, 1990. 76.

7 Egy róla a jezsuita előljárójának írt jelentés fogalmaz így, amelyet Nagy idéz: ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/5 104.

8 *Balogh Margit*: Egy jezsuita apostoli küldetés nyomában – avagy a KALOT-mozgalom a gyakorlatban. In: Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik. Szerk. Molnár Antal–Szilágyi Csaba. Budapest, 2010. 94.; vö.: *Balogh Margit*: A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946. Budapest, 1998.

Malinovszkij marsallal való tárgyalását a Széchenyi Könyvtárban őrzött naplói, illetve a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című kötetének (véltetően részben e napló alapján) készült megfelelő fejezetei tartalmazzák. Beszámolója szerint Nagy informálta a szovjeteket a KALOT-ról, valamint a kereszténydemokrata párt megalakulásának körülményeiről, kapcsolatokat épített orosz tisztekkel, majd a kialakulatlan és zavaros körülmények közepette azzal a tulajdonképpen pozitív benyomással érkezett vissza, hogy az oroszok nem voltak sem vele, sem a KALOT-tal szemben ellenségesek.⁹

1945 márciusában Kerkaival ezután úgy döntöttek, hogy Nagy folytassa a KALOT átmentése érdekében a háttértárgyalásokat, ám ezúttal Rómában; és ha lehet, a mozgalom céljaira pénzt is szerezzen. Ezzel kezdődött el Nagy Rómába való szökéseinek sorozata: először 1945 áprilisában indult útnak és 1945–46 folyamán még többször járt Rómában. Hol Románián és Törökországon át indult el, hol Ausztria felé haladva közelítette meg az örök várost: híreket vitt a magyar egyház és az ország állapotáról, a háborús károkról, a politikai helyzetről és a kilátásokról. Emellett természetesen beszámolt a KALOT ügyeiről, és pénzt is szerzett. Több ízben fogadta őt XII. Pius pápa. A Serédi Jusztinián bíboros utódának tekintett Apor Vilmos püspök vértanúhalálának híre is Rómában érte. A pápa magántitkárnak és tanácsadójának, P. Leibernek kérésére ekkor készítette el javaslatát az esztergomi érseki székhely betöltésére. Nagy egy 16 jelöltből álló listát készített: első helyen Mindszenty József veszprémi püspököt, másodikként Bánáss László debreceni prépostot, harmadik személyként Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt ajánlotta. A jelöltekhez részletes jellemzést is csatolt.¹⁰

Nagy Töhötöm kezdetben azt remélte, Mindszenty tanácsadójaként hatással lehet az újonnan kinevezett bíborosra, viszonyuk azonban kezdettől problematikus volt. Mindszenty ugyanis sem a KALOT-ot, sem a Demokrata Néppártot nem támogatta úgy, ahogyan a mozgalom és a párt körül tevékenykedő és ezek túléléséért, működéséért küzdő jezsuita szerzetesek szeretnék volna, illetve javasolták neki. Az egyre egyházelenelesebb belpolitikai légkörben a *modus vivendi* keresése Mindszenty számára elfogadhatatlan volt, míg Nagy Töhötöm (és Kerka Jenő) az elutasító álláspontot tartotta történelmileg elhibázottnak.

Mindszenty és Nagy kapcsolata időközben annyira megromlott, hogy 1946 őszén a bíboros elérte, a jezsuita tartományfőnök Nagyot elhelyezze Magyarországról. Ahhoz is ragaszkodott, hogy Nagy még Európában sem maradhat. Így P. Janssens, a jezsuita rend általános rendfőnöke Nagyot Dél-Amerikába helyezte át, azzal a reménnyel, hogy ott majd folytatja szociális munkáját.

Nagy 1946 novemberében több levélben számolt be Kerkainak áthelyezéséről. Végül, utolsó levelében így ír: „Kedves Atyám! Ügyemet elintézték. Lefejeztek és a fejemet elküldték a Hercegszék primás úrnak engesztelésül. Öminenciája elégedett lesz. Én szereztem neki Esztergomban egy hercegszék primási széket a megtisztelés bíborával, ő hálából szerzett nekem Uruguayban egy kis állást a megszégyenítés pirjával. Haragudni sem lehet rá, mert nem tudja, mit csinál. Most elhagyom kis országunkat és a jelenlegi dispoziციóm szerint többet vissza sem jövök. [...] Kedves Atyám! Elbúcsúzom Öntől. Tiszta igazság, amit írok: senkit és semmit nem sajnálok úgy, mint azt, hogy többé nem együtt dolgo-

9 OSZK Kézirattár 216. f. 19. ö. e.; *Nagy T.*: i. m. 145–175. old.

10 Erről részletesen beszámol könyvében: *Nagy T.*: i. m. 158–181, és a vele készült filmekben. L. Nagy Töhötöm-interjú, OSZK Történeti Interjúk Tára Interjúgyűjtemény 625. és Egy jezsuita páter vallomásai egy hercegszék primásról (1986) OSZK Történeti Interjúk Tára Mozgóképkincs Gyűjtemény 1441.

zunk. Hány kemény és kényes küzdelmet vívtunk meg együtt. Hány nehézségen törtünk át vállalva. És sikerünk titka – nem beszélve a kegyelmi rendről – az volt, hogy ketten voltunk.” Később pedig így folytatja: „Majd spanyol nyelven fogok KALOT-ot szervezni!” Végül pedig ezzel zárja sorait: „Aztán, ha Önnek is végleg beborul odahaza, jöjjön utánam és Paraguayban új redukciókat alapítunk!”¹¹ Mint tudjuk, Kerkai élete másként alakult, nem kerülhette el a börtönt, de dél-amerikai jezsuita egzisztenciáját Nagy sem tudta felépíteni.

A magyar szerzetes elsőként Uruguay-ban rendezkedett be. Megtanult spanyolul és tanított a montevideói érseki szemináriumban. Ezután felmérte az uruguay-i paraszt-ság helyzetét és megkísérelte az ottani problémákra a KALOT megoldásait alkalmazni. Ezért részletes terveket készített, ám igyekezete megtört a montevideói érsek konzervativizmusán. Miközben paptársai és szemináriumi hallgatói között egyre népszerűbb lett, mozgástere egyre szűkült. Végül az érsek minden mozgalmi lehetőséget elvett tőle, a végén már csak katekizmust taníthatott és gyóntathatott. Ekkor úgy döntött, elhagyja Uruguay-t. Áthelyezését kérte Argentínába, ahol a jezsuita rend dél-amerikai kollégiumában tanított Buenos Aires-ben argentin, chilei, perui és ecuadori jezsuita növendékeket. A Buenos Aires-i érsek előtt azonban azzal vádolták meg, hogy szociális tanításaival fellázítja az egész nemzetközi jezsuita kollégiumot. Ezért az érsek eltiltotta a tanítástól. Ekkor rövid időre Chilébe települt át, ám amikor úgymond ott is átélte „lefejezését” (ezt a kifejezést úgy tűnik, különösen találónak érezte magára nézve), az általános rendfőnökhöz fordult, s kérte, helyezze őt laikus állapotba. Döntését részben az egyháztól és a jezsuita rendtől elszenvedett sérelmekkel, részben hitkétyeivel indokolta. Végül a pápa 1948 őszén engedélyezte számára a laikus státust. A felmentési formula értelmében nem szűnt meg jezsuita lenni, de civil státusba került: nem tartozott naponta misézni, reverendában járni, ugyanakkor nősülhetett.

1948-ban tehát Nagy, miután 22 évet töltött a jezsuita rendben, új életet kezdett. Élete következő szakaszát Dél-Amerikában töltötte: két évtizeden keresztül Argentína vált hazájává, ahol már 1948-ban megnősült és 1949-ben a kislánya is megszületett. Felesége, Pölöskey Paulina, egy erdélyi eredetű emigráns magyar család gyermeke lett. Leányuk, Krisztina 1949 szeptemberében született. Nagy fotózásból tartotta el családját, majd különböző teológiai fakultásokon és világi egyetemeken tanított, miközben fáradhatatlanul dolgozott főművén, a jezsuita rendet és a szabadkőműveséget összebékíteni szándékozó kötetén. Hiszen szellemi otthont, közösséget keresve a jezsuita rendből való kilépése után nem sokkal csatlakozott az argentinai magyar nyelven működő Kossuth Páholyhoz, és akárcsak a jezsuita rendben, a szabadkőművességben is nagyon hamar az élre tört. Ekkor ötlött eszébe, hogy a két titokzatosnak és ellenségesnek tartott társaságban szerzett tapasztalatait egy kötetben foglalja össze azzal a céllal, hogy a titokzatosság oldódásával a köztük lévő ellenségeskedés is oldódjék. Így született meg a *Jezsuiták és szabadkőművesek*, amely először 1963-ban jelent meg spanyol nyelven, s amelyet VI. Pál pápának is elküldött. Többször és több helyütt megjegyezte azonban, hogy őt a szabadkőművesség nem elégítette ki, és a katolikus egyház, valamint a szociális kérdés maradtak továbbra is érdeklődésének homlokterében, különösképpen a II. vatikáni zsinat idején, illetve az azt közvetlenül követő időkben. Sőt, életének további alakulását figyelemmel kísérve megállapíthatjuk, mindvégig e kettő körül forgott gondolkodása és tevékenysége.

¹¹ Nagy Töhötöm levele Kerkai Jenőhöz, Róma, 1946. november 27. OSZK Kézirattár 216. f. 236. ő. e. 39–41.

Talán épp ezért, s mert szenvedélyes fotós volt, Buenos Aires nyomortelepeit is végigfényképezte, s miközben a nyomortelepeken élő és dolgozó papokkal kapcsolatba került, vélhetően maga sem tudta, hogy a későbbiekben a „felszabadítás teológiája”-ként elnevezett dél-amerikai katolikus szociális mozgalom megszületését látja és dokumentálja.¹² Életének erre a szakaszára visszatekintve egy helyütt meglepedéssel így fogalmaz: „Nekem sikerült saját erőmből feltámadni. Egyrészt új célokat kerestem, másrészt a régít folytattam a változott körülmények között, változott programmal és módszerekkel, de lényegében megmaradva hűségesen a régi szociális elvek alapján. Új cél volt a szabadkőművesség felderítése és bemutatása, amellyel szolgálni akartam annak a Jézus Társaságnak, amelyet szerettem. [...] A régi cél folytatása elvitt a nyomortanyákra, ahol a valóságos térképezést, népszámlálást végeztem; majd valóságos lázas szervezőmunkába kezdtem, amelynek célja ebből az elesett emberanyagból közösségi alapon (Asociación Comunidades Rurales Argentinas, ACRA) falukat szervezni és így visszavezetni őket a földhöz, amelynek nyomorából menekültek a főváros egy fokkal jobb nyomorába.”¹³

Meglepedettsége azonban nagyon hamar átmenetinek bizonyult, hiszen amikor a Buenos Aires-i magyar nagykövetségen keresztül (ahol a *Jezsuiták és szabadkőművesek* egy példányának átadásával jelentkezett), a magyar állambiztonsági szervek 1966-ban megkeresték őt és felcsillantották annak reményét, hogy hazatelepülhet, Nagy tulajdonképpen gondolkodás nélkül igent mondott. Ekkor még sem családja – tiltakozásként is felfogható – néma beletörődése, sem a csereüzlet ára nem zavarta. Beszervezésére 1966. szeptember 15-én került sor. Az első években Bárdos Gusztáv őrnagy volt a tartótisztje, aki a szakmailag immár magasan képzett állambiztonsági tisztek új generációjának egyik képviselőjeként (pl. pszichológia szakot is végzett az ELTÉ-n) így jellemezte őt: „A jelölt igen nagy műveltségű, széles látókörű, meggyerő modorú, bizonyos fokig szugesztív egyéniség. Látszólagos szerénysége is tudatosan alkalmazott viselkedés, amely az emberekkel való bánni tudásból, pszichológiai megfontolásokból fakad. Valójában értékeinek tudatában lévő, azok mások általi elismerését elváró, hiú ember, aki nehezen viseli el a szürkeeséget, szeret rendkívülit alkotni és abban tetszelegni, hogy a történelmi események előrelátásában mindig évtizedekkel megelőzi környezetét.”¹⁴

Kérdés persze, hogy Nagy helyesen látott-e előre, mindenesetre a szocialista Magyarországról szerzett kezdeti irányított tapasztalatai messzemenőig elhomályosították tisztánlátását. Hazatelepülését előkészítendő ugyanis a szervek 1966 nyarán hazautaztaták őt két hónapra, s ekkor a magyar helyzetről olyan képet kapott, ami nagyban hozzájárult hazatelepülési szándékának megerősítéséhez. Ráadásul a szervek útiköltségét és az ellátásával kapcsolatos költségeket is fizették, ámbár Nagy oda- és visszafelé menet is megállt Rómában, ahol régi kapcsolatainak felelevenítése közben a Rómában élő magyar jezsuiták adományait sem utasította vissza. Magyar részről feladata a magyar katolikus egyház képviselőinek és a Vatikánnak a dezinformálása volt, amelyre Nagy kiterjedt magyarországi és római egyházi kapcsolatrendszere kínált lehetőséget. A *Jezsuiták és szabadkőművesek* íróját egyúttal arra is felkérték, bővítse ki művét a kommunizmus

12 Erről lásd pl. *Rebecca S. Chopp–Ethna Regan: Latin American Liberation Theology*. In: *The Modern Theologians. An Introduction to Christian Theology since 1918*. Eds. David F. Ford–Rachel Muers. Oxford, 2005. 469–484.

13 ÁBTL 3.2.3. MT-975/1 22.

14 ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1 44.

irányába is, írjon cikkeket, tanulmányokat az egyház és a kereszténység történetéről és a szocializmushoz való kapcsolódásának lehetőségeiről.

Így született meg beszerzése után, de hazatelepülését megelőzően az *Egyház és kommunizmus* (*Yglesia y comunismo*) c. műve, amelyet először spanyol nyelven 1967-ben Chilében jelentetett meg. Ez az írás egy nehezen meghatározható műfajú és tartalmú mű, nem csoda, hogy az állambiztonság a magyar nyelvű megjelenését egyre csak odázta: tulajdonképpen egy kompendium, furcsa gondolati játék, avagy utópia. Olvasása közben az embernek minduntalan Bibó István majdnem ugyanekkor (1968-ban) keletkező *Uchróniája* jut az eszébe. Az *Egyház és kommunizmus*ban ugyanis Nagy szintén egy elmaradt zsinatot képzel el: gondolatban lejátszza a II. vatikáni zsinat sosem volt 5. ülészakát. Ennek – Nagy radikalizálódó világképének megfelelően – egyetlen témája a szociális kérdés, amelyet a kereszténység és a kommunizmus közös nevezőjeként határoz meg olyan konkrét társadalmi valóságként, amellyel kapcsolatban mindkét világnézetnek lényegbe vágó üzenete van, s amelynek megoldásában Nagy szerint egymás partnerei kellene, hogy legyenek. Nagy önközlési lehetőséget látott minden képzeletbeli zsinati résztvevő ugyancsak képzeletbeli felszólalásának végigírásában: munkájában megjelenik brazil, észak-amerikai, spanyol, belga, holland, német, afrikai stb. püspök, akik sztereotíp megtestesítői országuknak és országuk szociális kérdéstről vélelmezhetően vallott nézeteinek.¹⁵ Nagy ily módon száz torokból egy hangon kritizálja a II. Vatikáni Zsinatot, amely véleménye szerint nem volt elég radikális. Mint az állambiztonsági szerveknek egy helyütt kifejti: „Magyarországon láttam egy közelmúlt hibáin okult nyugodt, egyenletes fejlődést [ez utalás 1966-os hazalátogatásának tapasztalataira] és Rómában láttam egy veszekedő, vitatkozó kapkodást egy oly fejlődés érdekében, amely nem [a] közelmúlt kis és súlyos hibáit igyekszik kikorrigálni, hanem évszázados elmaradást hónapok alatt behozni. [...] Erre az egyház szerkezeténél fogva egyszerűen képtelen. Nem az egyház az, aki kívárja a kommunizmus elfejlődését, hanem a kommunizmus az, amelyiknek van ideje kivárni, míg az egyház vagy hozzáfejlődik az időkhöz, vagy szépen mindig kisebb és elmaradottabb körökre szorítkozik rá. [...] Róma megerősített Magyarországhoz [értsd: a Magyar Népköztársasághoz] való hűségemben”¹⁶ –vonja le végül a következtetését. Ez volt az az öngazolástól sem mentes állítás, amellyel Nagy egy még mindig koherens életelbeszélést próbált magának kreálni: meggyőződése szerint egy közös elvi szociális platformon a katolikus egyháznak aktívabban részt kellene vállalnia a szocializmus építésében Magyarországon.

Következtetést nemcsak elméleti síkon vont le: feleségével és lányával 1968-ban végül valóban felszámolták Buenos Aires-i egzisztenciájukat, s miután a *Jezsuiták és szabadkőművesek*, valamint az *Egyház és kommunizmus* miatt rá megorroló szabadkőművesekkel szakított,¹⁷ hazaköltözött. A szervek egy három és fél szobás lakáshoz Budapesten a Pusztaszeri úton, álláshoz pedig az Akadémiai Kiadó szerkesztőségében juttatták. Cserében a katolikus egyház és állam közti *modus vivendi* továbbmunkálásán dolgozhatott: ügynökként („Franz Kirchenbauer” fedőnéven), 1972-től pedig titkos megbízottként („Kőműves Sándor”) foglalkoztatták.

15 OSZK Kézirattár 216 . f. 180. ö.e.

16 ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1/22 20.

17 *Dobsa János*: Jezsuita és szabadkőműves. Egy rendkívüli életút története. Kelet 1997. szeptember, 9–13.; *Horváth Tamás*: Emlékezés Nagy Töhötömrre. Kelet (2003) 1–2. sz. 65–74.

Ezek után Nagy úgy érezhette, ismét az események sűrűjébe került. Úgy képzelte, újabb római útjai alatt újra éli az 1945–46-os *modus vivendi*-keresést, nem sejtve, mennyire torz tükre ez az egykor volt valónak. „A *modus vivendi*ért pedig azért dolgozom – írja egy beszámolójában –, mert ez bizonyos értelemben a szakmám volt. Itt vannak személyi összeköttetésem, múltam, adottságaim miatt lehetőségek. És mivel tudom, hogy ennek a népi demokráciának is szüksége van egy bizonyos fokú megbékélésre az elvek feladása nélkül – és én nagyon jól tudom, hogy meddig és hogyan lehet elmenni ezekben az elvekben – ezért vállalkozom erre a szerepre.”¹⁸

Nagy tehát ismét híreket szerzett, hozott és vitt, végiglátogatta magyar jezsuita barátait Magyarországon, köztük Kerkait Pannonhalmán (illetve Kerkai is vendégeskedett náluk a Pusztaszeri úton öregén és betegen), másokat Ausztriában és Rómában. Mindvégig hűségesen tartotta magát ahhoz a legendához, miszerint azért települt haza, hogy szellemileg kibontakozhasson és szolgálhassa Magyarországot és az egyház ügyét. Állambiztonsági anyagaiból úgy tűnik, sikerült is az esetleges gyanakvásokat eloszlatnia, majd’ mindenki barátságosan fogadta, és a bizalmába avatta. Egy idő után azután már az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve juttatta ki jelentéseit a Vatikánba is, például a magyarországi hitoktatás helyzetével kapcsolatban Poggi érseknek 1976-ban,¹⁹ de több ízben másokhoz is az Egyházi Közügyek Tanácsában. Poggi érsektől egy ízben felkérést is kapott, hogy pontos információkat szerezzen a magyar katolikus egyház helyzetével kapcsolatban. Egy állambiztonsági jelentés szerint „Kőműves elvállalva Poggi megbízását utasításainknak megfelelően magyarországi egyházi kapcsolati körében információkat gyűjtött. Ezeket átdolgozva, kiegészítve a BM III/III-1 Osztály és az ÁEH elnöke, Miklós Imre elvtárs által adott anyagokkal összedolgoztuk. Olyan részanyagkiegészítések is történtek, amelyek alapvetően tényekre támaszkodnak, de ezek a rajtuk eszközölt szándékos torzítások útján alkalmasak arra, hogy államtitkársági körökben hamis illúziókat keltsenek.”²⁰ A beszámolót Nagy egy római útján juttatta célba. Állambiztonsági anyagainak tanúsága szerint Nagy teljesen azonosult szerepével. Később több alkalommal közvetített ily módon. 1978-ban pedig Mindszenty iránti személyes bosszúvágyát meglovagolva az ÁEH-val egyeztetett forgatókönyv alapján egy Mindszentyt leleplező „dokumentumfilm” is forgatott vele Radványi Dezső és Mátray Mihály.²¹

Nem alakult azonban minden kezdeti várakozásainak megfelelően. Lánya 1976-ban úgy döntött, nem marad tovább Magyarországon. Rómába távozott, majd „hazatért” Argentínába, nem kevés főfájást okozva ezzel apjának. Nagy Töhötöm magyarországi *come back*-jét azonban nemcsak családi problémák zavarták meg: végig elégedetlen volt kiadói munkájával, könyve nem jelent meg, ahogyan azt a szervek beígérték neki, folyamatosan anyagi gondokkal küzdött és úgy érezte, nem kapta meg a neki kijáró „dicsőséget”. Végig kitarzott azonban emellett, hogy ő ateista és marxista, csupán nem a pártfőiskolán jutott erre a meggyőződésre, s egykoron majd a történelem fogja igazolni őt. Egy helyütt így ír: „Kijelentem és íme írásba is adom, hogy én ma már ateista vagyok, az egyházzal az a véleményem, hogy összes nagyszerű alapelvei, az úgynevezett

18 1966. augusztus 30-i beszámoló, ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1 51.

19 ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8 20.

20 ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/6 139.

21 Egy jezsuita páter vallomása egy hercegprímásról címmel. A film készítésének tervéről és állambiztonsági céljáról lásd: ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. A tervezett kétrészes filmből valószínűleg Nagy váratlan halála miatt csak az I. rész készült el.

evangéliumi igazságok, semmivel sem többek egy tiszta, ideális és egyetemes humanizmusnál, ellenben ami kétezer év alatt ráakódott és amit ma gyakorol, az ennek a humanizmusnak a legteljesebb elárulása. S mégis hiszek abban, hogy sokan az egyház vezetői közül őszintén vissza akarnak térni erre az alap-humanizmusra (ők evangéliumnak nevezik). Meggyőződésem, hogy ezek az emberek, akik az evangéliumban hisznek, őszintén akarják ugyanazt a humanizmust megvalósítani, amit mi nem evangéliumnak, hanem marxizmusnak nevezünk.”²² Lánya távozása után Nagy a szervekkel egyeztetve olyan híreket is terjesztett magáról, hogy betegeskedő felesége halála esetén szeretne újra visszatérni a jezsuita rendbe. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert 1979. február 21-én, 71 éves korában szívrohamot kapott és váratlanul elhunyt. Hamvait az Argentínába, lányához visszatelepülő felesége utolsó kívánságának megfelelően Buenos Aires-be szállíttatta, majd – miután sikerült az argentin szabadkőművesekkel megegyeznie – az Argentin Szabadkőműves Nagypáholy által fenntartott Hogar Bernardino Rivadavia árvaház udvarán egy nagy akácfa körül szétszóratta.²³

* * *

Ki volt tehát Nagy Töhötöm? Jezuita? Vagy keresztnevét és édesanyja lánykori vezetéknevét felhasználva egy Varga Sándor nevű szabadkőműves, aki még hamvait is „testvéreire” bízta? Esetleg a „Kőműves Sándor” és „Franz Kirchenbauer” fedőnéven jelentéseit aláíró ügynök volt igazi arca? Önmaga így ír erről az *Egyház és kommunizmus* magyar kiadásra szánt, ám meg nem jelent „Új előszavában”:

„Egymásután következő életeimben nem vetkőztem le az előbbit, hanem magamra véve az újat, a régi lényegét megtartottam. Először csak jezsuita voltam, aztán lettem szabadkőműves, megtartva minden megtarthatót a jezsuita múltból (elvek, barátok, kapcsolatok és szerelmem a Társaság iránt.) Később a kommunista világban is magammal vittem az első kettőt, alapelveiket, összeköttetéseimet velük, közben átvettem a kommunizmusból mindent, ami jó és haladást jelent. Olyan voltam, mint egy folyó: indul egyedül és összefolyik egy másikkal, sőt egy harmadik is beleömlik, és így mennek együtt tovább, mindig dúsabban, bővebben, nagyobb hömpölygéssel, szélesebb partok között.

Mindvégig jezsuita maradtam, de közben belülről, sőt önmagamba befogadva és személyesen átélve, megtapasztaltam a szabadkőműveseket és a kommunistákat. Átvonultak rajtam és bennem, s közben figyeltem, szívtam be mindkettőből azt, ami igaz, ami örök és ami jó. És sokat találtam ilyen pozitívumot! Sokkal többet, mint a nagy vállalkozás alapján csak sejtettem volna is.”²⁴

22 ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1 103.

23 A családra vonatkozó információkat ezúton is köszönöm Nagy Krisztinának, Nagy Töhötöm lányának.

24 A kéziratot Nagy Töhötöm lánya, Nagy Krisztina bocsátotta rendelkezésemre.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

BÉKÉS GELLÉRT OSB,
A NYUGATI MAGYAR BENCÉSEK ELŐLJÁRÓJA

Békés Gellért bencés (1915. január 3.–1999. július 29.) életének nagy részét Rómában töltötte, itt szerkesztette a Katolikus Szemle külföldi folyamát, amelyet a nyugati magyar értelmiség, így Adriányi Gábor is olvasott, sőt abban publikált is.¹ A nyugati magyar bencések e neves tagjának életrajzával kapcsolatban utalunk előző közléseinkre.² Most eltekintünk több minőségétől, így nem foglalkozunk a Szent Anzelm Bencés Egyetem szakramentális professzori tevékenységével (1946–1994),³ nem méltatjuk az ökumenizmus művelőjét vagy a Katolikus Szemle főszerkesztői tevékenységét,⁴ sem magyar irodalmi érdemeit,⁵ sem a Magyar Pax Romana Katolikus Egyetemi Mozgalomban⁶ végzett főlelkési és kiadói tevékenységét, sem az Újszövetségi Szentírás fordító-

1 Két közlését találtuk: *Adriányi Gábor*: A negyvennyolcas események és az Egyház. Katolikus Szemle 14. (1962) 1. sz. 16–21; *Uő.*: Salacz Gábor (1902–1978). Katolikus Szemle 31. (1979) 1. sz. 78–79.

2 Fontosabb momentumok: két hosszú periódust töltött a Szent Anzelm Bencés Primásapátságban, előbb mint növendék (1933–1940), majd mint professzor (1946–1994). Itt a következő hivatalokat töltötte be: a Magyar Bencés Kongregáció generális prokurátora 1946/1963–1966, Superior Maior Benedictinorum Hungarorum in exteris (a külföldi magyar bencések előljárója) 1957/1961–1992, Vicarius Archiabbatis in exteris (a főapát külföldi helyettese) 1957/1961–1992. A Pápai Szent Anzelm Egyetemen a dogmatika és ökumenizmus tanára 1946-tól, ugyanott a Pápai Liturgikus Intézetben az ökumenizmus és a liturgia tanára 1972-től, a teológiai kar dékánja 1963–1967 és 1971–1977, rektorhelyettes 1972–1974, alperjel 1977–1980, perjel 1980–1983. *Somorjai Ádám*: Magyar bencések Nyugaton, 1931–1992. Rend- és jogtörténeti vázlat. Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője I. Pannonhalma, 325–352., 330. L. még: Magyar Katolikus Lexikon (= MKL) I. 1993. 699., továbbá a 80. születésnap alkalmából megjelent két (magyar és idegen nyelvű) ünnepi kötetet, továbbá *Somorjai Ádám*: Békés Gellért pályaképehez. Pannonhalmi Szemle 3. (1995) 1. sz. 59–64; *Uő.*: Gellért atyáról – subjektíven. Tíz éve hunyt el Békés Gellért bencés szerzetes. Új Ember 2009. júl. 19. 8.; *Uő.*: Békés Gellért OSB, 1915–1999. In: Istenkereső tudósok. Magyar katolikus teológusportrék a XX. század második feléből. Szerk. Kránitz Mihály. Új Ember Kiadó, Bp., 2007. 37–48. Olasz nyelven négy szerző méltatta: Pius Engelbert OSB, Richard James Cleary OSB, Sárközy Péter és Jos E. Vercauysse SJ. In: Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma. Szerk. Pál József–Somorjai Ádám, Accademia d'Ungheria in Roma–METEM, Róma–Pannonhalma, 1997. 177–211.

3 L. a következő ünnepi írást: *Jos E. Vercauysse SJ*: Gellért Békés in unitatis servitio. In: Mille anni i. m. 207–211.

4 A folyóirat 1990-ig jelent meg, utána évente két összevont számban 1991–1995 között. Erre vonatkozóan l. Pomogáts Béla, Kovács K. Zoltán és Rónay László írásait a 80. születésnapra megjelent kötetben. Az egység szolgálatában. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára. Szerk.: Boór János–Kiss Ulrich SJ–Kovács K. Zoltán–Somorjai Ádám. Katolikus Szemle, Pannonhalma, 1994. 84–123. [Katolikus Szemle (1994) 3–4. sz.]; továbbá Repertórium a Katolikus Szemle I–XXX. évfolyamához, 1949–1978. Összeállította Véber Gyula és Véber Gyuláné. Külföldi Magyar Katolikus Akció, Róma, 1980.

5 Vö. *Sárközy Péter*: Gellért Békés, il letterato comandato da Dio. In: Mille anni i. m. 195–205.

6 Magyar Pax Romana Katolikus Értelmiségi Mozgalom, I.: MKL VIII. 2003. 396sk.

jának kritikáját.⁷ Ezen írásunk célja az ő működésének egyik kevésbé ismert, de mind az ő bencés élete, mind pedig az 54 nyugati magyar bencés számára meghatározó legfőbb előljárói (*superior maior*) szolgálatának vázlatos összefoglalása.

Vázlatosnak mondjuk, ám meglepő lesz, mennyi levéltári forrást tudunk felvonultatni, csakúgy, mint Kelemen Krizosztom főapát emigrációs éveiről készült monográfiánkban, amelyre a következőkben ismételten utalunk.⁸ Témánkat illetően már 1994 óta olvasható Blazovich Ágoston bencésnek, az Európai Rendi Közösség előljárójának írása.⁹ Az eltelt húsz esztendő alatt forrásbázisunk jelentősen megnövekedett. Elsődleges forrásainkat Gellért atya prokurátori, superior maiori levéltárában találtuk meg,¹⁰ s ezt az elmúlt évek alatt sikerült tovább bővíteni mind a pannonhalmi tudományos gyűjtemények, mind pedig a nyugati magyar bencés alapítások levéltári anyagának felkutatásával és rögzítésével.¹¹

Békés Gellért prokurátori működése forrásainak időrendjéhez hasznos eligazítást nyújt két hivatali iktatókönyve.¹² Az egyik a pannonhalmi főapáti hivattal, a római Szerzetesi Kongregációval és más vatikáni, külső hivatalokkal való hivatalos levelezést tartotta számon, a másik a külföldi rendtársakkal való hivatalos levelezést.¹³

7 1951–1985 között 10 nyugati, 1989–2014 között kilenc hazai kiadást ért meg.

8 *Somorjai Ádám*: Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát emigrációs évei (1947–1950). Különös tekintettel a Magyar Bencés Kongregáció jogfejlődésére. METEM, Budapest, 2014. (Pannonhalmi Apátok és Főapátok I.)

9 *Blazovich Ágoston OSB*: A nyugaton élő magyar bencések élete és előljárójuk. In: *Az egység szolgálatában* i. m. 9–24. L. még: *Somorjai Ádám*: Magyar bencés közösségek Nyugaton. In: „Újat és régít”. Szennay András pannonhalmi főapát úr 80. születésnapjára. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 2001. 149–160.

10 Pannonhalmi Főapátság Levéltára, Prokurátori Levéltár (Pannonhalma; = PFL PL).

11 L.: *Somorjai Á.*: Kelemen Krizosztom i. m. 212. Rögtön hozzá is kell fűznünk, hogy a források bőségét több tényező is magyarázza: a rendkívüli helyzet, a földrajzi távolság, a kapcsolattartás igénye és szükségessége volta, továbbá az a körülmény, hogy annak is szükségét érezték a főszereplők, hogy ezeket a leveleket, iratokat megőrizzék, majd levéltárban helyezték el. Azaz: ezeknek a dokumentumoknak már a maguk korában is volt becsületük, és utólag is nagy gonddal őrizték, védtek őket.

12 Őrzési helyük: PFL PL.

13 A hivatali ügyeket rögzítő iktatókönyv címlapján előnyomtatva: „Liber Protocolli Procuratoris Generalis Congregationis Hungaricae, O.S.B. Pro petitionibus S. Sedi Factis, Dat. 1947 Ad ... Num... Ad ... Abbatia Sancti Anselmi de Urbe, Roma”. 250 számozott lap, utolsó bejegyzés a 62. oldalon. Az első tétel dátuma 1947. augusztus 31. Beírás latinul: „Archiabbas committit regimen Abbatis Nullius Abbati substituto”, magyarul: A főapát (Kelemen Krizosztom) megbízza a kormányzó apátot (Sárközy Pált) a nullius apátság (pannonhalmi egyházmegye) kormányzásával. Az utolsó tétel dátuma 1993. (hónap és nap megjelölése nélkül). Az utolsó előtti iktatott tétel – 1992. november 2-i dátummal – a 2. sz. bejegyzés: „Dispensatio ab uff. Vicarii in Exteris”, azaz: fölmentés a külföldi helynöki hivatal alól. Az iktatókönyv tehát az emigrációba szorult főapát fontos kormányzati intézkedésével kezdődik, és a prokurátor saját hivatala letételével zárul; 45 évet lehet általa áttekinteni rendkományzati szempontból. Az itt iktatott iratok száma nem nagy, 1947–1950 között évi kb. 30 tétel, 1950–1970 között évi 10–15 tétel, 1971–1993 között 4–7 tétel. A levelezések iktatókönyvének címe: „Protocollo per Corrispondenza”. Az első tétel dátuma: 1947. május 24. Az utolsó tétel dátuma: 1961. március 24. Összesen: 395 tétel. (Az 1948. év anyaga hiányzik. A maradék tételek évi felbontásban: 1947: 10 tétel; 1949: 50–106. tétel; 1950: 1–77. tétel; 1951: 1–45. tétel; 1952: 1–23. tétel; 1953: 1–27. tétel; 1954: 1–13. tétel; 1955: 1–10. tétel; 1956: 1–7. tétel; 1957: 1–28. tétel; 1958: 1–23. tétel; 1959: 1–20. tétel; 1960: 1–13. tétel; 1961: 1–3. tétel.) Ez az iktatókönyv tehát az előbbihez képest néhány hónappal korábban kezdi az iratok rögzítését, majd másfél évtizeddel később megszakad. Az itt iktatott tételek száma viszonylag nagy, évente átlag 28. Több kérdés részleteiben itt tudunk eligazodni. Az alábbiakban megadott Gellért atya-féle iktatószám (ha szükséges, BG jelzéssel) általában erre a második iktatókönyvre vonatkozik.

Legfőbb előjárói hivatalával számos utazás járt, rendszeresen vizitálnia kellett mind Európában, mind pedig a tengerentúlon. Más szavakkal azt mondhatjuk, hogy a kapcsolatot heti gyakorisággal postán, újabban telefonon, leginkább pedig a hosszú nyári vakációban – amikor a professzoroknak is el kellett hagyniuk a római Szent Anzelm Kollégiumot, és ő évtizedeken át nem mehetett haza Pannonhalmára – utazással, látogatással, kánoni vizitációval tartotta. A politikai helyzet miatt távol lévő főapátot rendszeresen, írásos megbizással képviselte a Bencés Konföderáció fontosabb fórumain, így a négyévente megtartott apátkongresszusokon és a prézes szinódusokon.¹⁴ Rembert Weakland primás apát 1977 nyarán megbízta a jeruzsálemi bencés apátság kánoni vizitációjával is.

BÉKÉS GELLÉRT PROKURÁTORI MŰKÖDÉSE: 1946–1966

Amint a Magyar Katolikus Püspöki Karnak is van ágense Rómában, az Apostoli Szentszékkal való hivatali kapcsolatok fenntartására,¹⁵ úgy minden szerzetesrendnek is van általános prokurátora (*procurator generalis*). A Magyar Bencés Kongregáció prokurátorai között tisztelhetjük Janota Cirillt,¹⁶ öelötte Serédi Jusztiniánt.¹⁷ Gellértet Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát nevezte ki prokurátornak, kinevezése sokszorosított formában a rendtársak dispoziciója között jelent meg.¹⁸ Kinevezésével Janota Cirill örökébe lépett, aki kora és egészségi állapota miatt már nem tudott tovább tanítani a Szent Anzelm Pápai Egyetemen.¹⁹

Kiutazása kalandos körülmények között történt. Erről fennmaradt kézírásos beszámolója, amely akkor bizalmas iratnak számított. Négy fiatal rendtársával együtt indult útnak. Az ő nevük: Büki Gábor (†2013), Horváth Achilles (†1975), Karikás Günter (†2011) és Iróffy Zsolt (São Paulóban a gimnázium nyugalmazott igazgatója – rektora). Miután a szovjet megszálló hatóságok pecsétje hiányzott útlevelükből, kalandos körülmények között kellett elhagyniuk a szovjet megszállási zónába eső Bécset, majd pedig, vízum hiányában, a zöld határon, az Alpokon keresztül gyalogosan érkeztek meg Olaszországba (Dél-Tirolba).²⁰ A négy fiatal bencés 1946 őszén együtt kezdte meg tanulmányait Rómában, Gellért atya pedig tanári működését. Egy tanévvel később két fi-

14 A következő esztendőkből: 1953, 1959, 1966, 1967, 1970. Attól kezdve, hogy megalakultak az amerikai magyar konvencionális perjeliségek, a mindenkori perjel szintén részt vett az apátkongresszuson, így Jordán Emil és Jávor Egon 1959-ben, 1966-ban, 1967-ben, Tóth Veremund és Hoffer Lipót perjelek pedig 1970-ben, 1973-ban. Vö. A Bencés Konföderáció. Szerk. Somorjai Á. Pannonhalma 2009. (Bencés Rendtörténet 1.) 351sk.

15 Ezt a tisztséget hivatalból a Pápai Magyar Intézet rektora tölti be.

16 Janota Cirill OSB (1890–1963): 1910–1914 között a római Szent Anzelm Bencés Főiskola hallgatója volt, 1928–1942 között dogmatika-professzora, egyben rendi prokurátor.

17 Serédi Jusztinián OSB (1884–1945): 1920–1927 között volt rendi prokurátor.

18 A dispozició dátuma: 1946. november 24., iktatószáma: 1819/1946. Példányait l.: PFL, Főapáti Hivatal (Pannonhalma; = FH), másodpéldány ugyanott; Prokurátori Levéltár (Pannonhalma; = PL).

19 Fidelis von Stotzingen bencés primás apát úgy tette föl a kérdést: ha Cirill atya nem tudna jönni, akkor a következő tanévben nagyon hiányozna, de ha ő nem tudna jönni, akkor igen örülne, ha helyébe Békés Gellért atyát küldené. L. Fidelis von Stotzingen primás apát 1946. június 17-én kelt levelét Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapáthoz: *Somorjai Ádám: Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja Pannonhalma, 2008, (Rendtörténeti Füzetek 13.) 480.*

20 Békés Gellért és társai: két hét története (1946. szeptember 12–23.), és: *Uők: „A két hét történetének” folytatása (1946. szeptember 24.–október 10., PFL, FH, ikt. sz. 30/47.) Sapientiana 7. (2014) 2. sz. 111–121.*

atal rendtárs csatlakozott még a magyar bencés kolóniához: Endrédi Csanád (†2009) és Jáki Szaniszló (†2009).

Kelemen Krizosztom főapát 1947. március 18-án hagyta el Magyarországot. Előbb Párizsba, onnan repülővel Rio de Janeiróba ment, majd három hónapos braziliai tartózkodást követően Santosban hajóra szállt, és 1947. augusztus 23-án érkezett meg Genovába, ahol Gellért atya várta őt, innen együtt utaztak Rómáig. Itt, a Szent Anzelm Prímásapátság és Kollégium épületében, a Bencés Konföderáció apátjainak kongresszusán a főapát Gellért atya szobájában lakott (amelyet ő Cirill atya prokurátor-elődjétől örökölt meg),²¹ Gellért atya pedig ez időtartamra kiköltözött a Pápai Magyar Intézetbe. Már korábban előkészítette Büki Gábor és Horváth Achilles ünnepélyes fogadalmát, amelyet a főapát vett ki a Szent Anzelm Prímásapátságban Szent Gellért püspök vértanú emléknapján, 1947. szeptember 24-én. Előkészítette a főapát látogatását a Szerzetesi Kongregációban, amelyre azért volt szükség, mert Anastáz Opásek brenovi apát fölkereste őket az apátkongresszus idején a komáromi bencés rendház ügyében. Eközben Kelemen Krizosztomnak, aki még visszautazni készült São Paulóba, miután kedvező hírek érkeztek New Yorkból, úti célja megváltozott, és alapítási szándékkal az Egyesült Államokba készült. Az előkészületek sokáig tartottak, nem maradhatott tovább a Szent Anzelmmben, ezért Gellért atya – bizonyára magyar jezsuita barátai révén – elhelyezte a főapátot a Pápai Német–Magyar Kollégium egyik birtokán, a Braccianói-tó partján fekvő Terme di Vicarello kedvesnővéreinel, ahol sűrűn látogatta őt, levelezését íródeákként intézte. Előbb arra gondolt, hogy amerikai útjára ő maga kíséri el a főapátot, de a Szent Anzelm Egyetem szenátusa nem engedte el, így Jordán Emilt kérte fel arra, hogy utazzon északra, legyen a főapát amerikai titkára. Segédkezett a kiutazási papírok megszerzésében, az amerikai vízumhoz kérelmezte Montini vatikáni helyettes államtitkár közbenjárását. Feltételezhetően elkísérte Nápolyba a főapátot, aki ott szállt hajóra és onnan utazott New Yorkba. Amerikai tartózkodásuk folyamán mind a főapáttal, Kelemen Krizosztommal, mind pedig amerikai titkárával, Jordán Emillel intenzív levelezést folytatott. Minden lényeges eseményről tudomása volt, minden alapítási tervben tevőlegesen részt vett, részben abban a minőségében, hogy a primás apát mellett élt és tett szolgálatot, részben pedig abban, hogy a vatikáni hivatalokban eljár, közbenjárt, informált, beadványokat készített és engedélyeket szerzett. Mindennek részletes tárgyalására itt nem kell kitérnünk, hiszen elegendő, ha ilyen szempontból tanulmányozzuk a Kelemen Krizosztom főapát emigrációs éveit tárgyaló kötetet.²² Ebben tőle összesen 36 forrást közöltünk, ebből 20 dokumentum – tehát több mint az iratok fele – Békés Gellérttel kapcsolatos: nyolcat ő írt, tizenkettőt pedig hozzá írtak: nyolcat maga a főapát, egyet a kormányzó apát. További anyagot találunk Sárközy Pállal való levelezésére: nyolc küldött és nyolc kapott levelet. Tegyük hozzá, hogy Jámbor Mike és Faludi Marcellin bencések is hivatalos pannonhalmi ügyekben leveleztek, tehát ebből is látható, hogy az otthonnal való kapcsolat hivatali ügyintézése még nagyobb hangsúlyt kapott a római prokurátor mindennapjaiban.

21 A Szent Anzelm Prímásapátságban és Bencés Kollégiumban töltött évtizedek alatt Gellért atya házon belül többször is költözött. Amikor e sorok írója 1984-ben Rómába került, Gellért atya a II. emeleti 87-es sz. sarokszobában lakott, amelyet perjeli hivatalának letételét követően (a perjeli szobából átköltözve) kapott meg, itt maradt távozásáig. Korábban egyik lakóhelye a főbejárat melletti toronyszoba volt, erre idősebb rendtársak emlékeztek.

22 *Somorjai Á.*: Kelemen Krizosztom i. m.

JOGHATÓSÁGI VITA BÉKÉS GELLÉRT (RÓMA) ÉS SZALAY JEROMOS (PÁRIZS) KÖZÖTT

Szalay Jeromos 1943-tól a párizsi magyarok lelkipásztori ellátását végezte, 1945-től Rezek Román, 1947-től pedig Gácsér Imre rendtársai segítségével.²³ Rövidebb-hosszabb ideig más rendtársak is tartózkodtak nála, illetve közelében, mert nem volt szó vita communisról, közös életvitelről: külön lakásban éltek és dolgoztak. Gácsér Imre bencés fő működési területe – mint korábban is – a magyar menekültek ügyeinek szolgálata volt.

A szentszéki engedéllyel székhelyétől távol tartózkodó főapát által kinevezett kormányzó apát, Sárközy Pál 1947 szeptemberében kinevezte Szalay Jeromost a Nyugat-Európában tartózkodó magyar bencések előjárójának és az akkortájt alapítandó kanadai Evansburg (Alberta állam) leendő monostora előjárójának, novíciusfelvételi joggal.²⁴ Ezt a kinevezést Szalay Jeromos úgy értelmezte, hogy neki Nyugat-Európában is novíciusfelvételi joga van. Békés Gellért azonban a kinevező okiratból másolatot kért Pannonhalmáról, s miután áttanulmányozta, levélben fölhívta Sárközy Pál kormányzó apát figyelmét arra, hogy erről a kinevezésben nincs szó, ezért utólag szanálni kellett Goór László Sebestyén fölvételét, aki, menekült lévén, a salzburgi bencés főapátságban öltözött be mint Pannonhalma leendő szerzetese. A Rómában élő Békés Gellért és a Párizsban élő Szalay Jeromos között egyfajta konfliktus alakult ki, de viszonylag sűrű levelezésükből inkább az a kép bontakozik ki, hogy ez inkább munkamegosztás és együttműködés volt. A helyzet volt tisztázatlan, így például az a kérdés, hogy ki az, aki a Nyugat-Európába érkező rendtársakat továbbküldi – és hova: Brazília-ba-e, vagy az Egyesült Államokba, netán Kanadába. Az sem volt egyértelmű, hogy az 1949 folyamán Észak-Amerikába érkező rendtársak fölött ki gyakorol joghatóságot, ki az előjárójuk – hiszen ott tartózkodott a főapát, aki ugyan lemondott és magát nem tartotta főapátnak, de Bernard Kálin primás apát őt továbbra is prézes apátnak ismerte el, más szóval a Magyar Bencés Kongregáció első apátjának, akinek magyarországi munkakörét helyettese látja el. Szalay Jeromos, aki minden általunk tárgyalt év tavaszán néhány hetet, hónapot az Egyesült Államokban és Kanadában töltött, Párizsból nem tudta hatékonyan intézni az amerikai ügyeket, amint ezt az ohiói alapítás tervének meghiúsulása 1949 tavaszán tanúsította. Az amerikai joghatóság kérdését végül, az érintettek kérésére és Békés Gellért prokurátor kérelmezésére a Szerzetesi Kongregáció megnyugtatóan rendezte, 1950 tavaszán reaktiválta a főapátot (prézes apátot) Amerika (Észak- és Dél-Amerika) területére. Az intézkedés azonban későn érkezett, betegségének előrehaladása miatt a főapát már nem tudott élni vele. Utolsó hivatali ténykedésének tekinthetjük tehát Békés Gellért prokurátori joghatóságának kiterjesztését az észak- és dél-amerikai rendtársak ügyeinek képviselőit is a római szentszéki hivataloknál és a primás apáti hivatalnál.²⁵

Szalay Jeromos joghatósága ily módon csorbát szenvedett, bár Krizosztom főapát halála után Sárközy Pál 1950 decemberében megerősítette őt hivatalában, ez azonban ténylegesen csak a Párizsban élő fentebb említett két rendtársra terjedt ki. Ez a helyzet nem változott később sem, egészen Szalay Jeromos 1964-ben bekövetkezett haláláig.

23 Vö. Szalay Jeromos (1896–1964): kiváló franciás, 1942-től Párizsban működött, több francia nyelvű munkát írt és adott ki magyar témakörben, Trianon ellenében, Mindszenty és Márton Áron életrajz, stb. Vö.: MKL XII. 2007. 527–528.

24 A kérdésre l. *Somorjai Á.*: Kelemen Krizosztom i. m. 146.

25 E kérdéseket részletesen tárgyalja i. h.

Ugyanakkor el kell ismerni, hogy Jeromos hasznos munkát végzett, és gyakorlatilag ő volt a nyugati bencés rendtársak pénztárosa. Ebben a hivatalában később Polgár Vilmos, majd Sümegh Lotár, végül (1981-től) Blazovich Ágoston rendtársak lettek utódai, ami más szóval azt is jelenti, hogy a nyugati legfőbb előljáró hivatala mellett kialakult egy központi pénztárosi hivatal is, amely munkakört hosszú éveken, évtizedeken át eredményesen lehetett folytatni.

Szalay Jeromos nehezen viselte a fiatalabb rendtárs konkurenciáját, a levelezésből azonban azt látjuk, hogy Gellért figyelemmel volt érzékenységre, rendszeresen informálta őt és bevonta a történésekbe. A római prokurátornak a külföldi magyar bencések összefüggésében privilegizált volt a helyzete, mert ő tudta elintézni, kijárni az egyházi felügyeleti szerveknél, így a Szerzetesi Kongregációban, más vatikáni hivatalokban és a primás apáti hivatalban azokat az engedélyeket, amelyek nélkül nem lett volna biztosítható egy ekkora közösség jogi helyzetének szilárdsága.

A KÉT AMERIKAI PERJELSÉG MEGALAPÍTÁSA

Egyházi szempontból figyelmet érdemel a két újjvilági perjelség megalapítása, mert ez olyan újdonságot jelent, amire korábban nem volt precedens a Magyar Bencés Kongregáció keretein belül. S bár Békés Gellért körültekintően járt el, amikor előbb a Szerzetesi Kongregációnál kérvényezte, majd a döntés alapján a primás apát kinevezését kérte, utólag, 1957 tavaszán a nyugatra érkező Polgár Vilmos megtámadta ezeket az intézkedéseket, mondván, hogy a Magyar Bencés Kongregáció statútumai alapján erre nem volt felhatalmazása. Gellért, láthatóan, nem érvelt azzal, hogy esetenként a statútumok felügyeleti szervének, a Szerzetesi Kongregációnak a döntését kérte, hanem engedte – talán a békesség kedvéért –, hogy utólag ez a Kongregáció szanalja a korábban általa meghozott döntéseket, tehát egyházzogilag (ismételten) érvényesnek nyilvánítsa azokat. Ennek dátuma: 1961. május 19.²⁶

Így lett a braziliai ház 1953. december 8-án konventuális perjelség,²⁷ első perjelét, Jordán Emilt, a korábbi előljárót 1954-ben a primás apát nevezte ki; s így lett a kaliforniai woodside-i alapítás konventuális perjelség 1958-ban, első perjelét, Jávor Egon személyében, a konvent választotta meg és frissen kapott főapáthelyettesi tisztségének tekintélyével Gellért atya nevezett ki.

A KÜLFÖLDI MAGYAR BENCÉSEK VIZITÁTORA PROKURÁTORKÉNT

Vizitációiról maga Békés Gellért számolt be 1966-ban, egy hosszú ideig kéziratban maradt hivatalos okiratban, amelynek egyik példányára a New Hampshire állambeli Saint Anselm apátság levéltárában figyeltünk fel.²⁸ Ennek alapján São Paulóban 1955 augusztusában tartott vizitációt Bernard Kálin primás apát megbízásából.

26 Vö. *Békés Gellért OSB*: Kongregációnk külföldi részének rendkormányzata, Róma, 1966. Közzétéve: *Collectanea Sancti Martini*. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője I. Pannonhalma 2013. 347.

27 Lásd legújabban a São Pauló-i Szent Gellért Apátság ünnepi kiadványát: *Colégio Santo Américo. 60 anos formando gerações. Colégio Santo Américo. 60 years shaping generations, Colégio Santo Américo, São Paulo, 2011. 114.*

28 L.: *Békés G.*: Kongregációnk i. m. 349–350.

BÉKÉS GELLÉRT SUPERIOR MAIORI MŰKÖDÉSE, 1957–1992

Külföldi előjáróvá való kinevezését Monsberger Ulrik kormányzó perjel üzente meg Polgár Vilmoson keresztül.²⁹ Forrásaink arról nem szólnak, hogy ezzel megszűnt volna Szalay Jeromos illetékessége, de feltételezhető, hogy így történt. A kinevezést jóváhagyta a Szerzetesi Kongregáció; vonatkozó része a rendtársak számára nyilvánossá vált a 3. Rendi körlevélben, majd megjelent nyomtatásban.³⁰ Ugyanakkor expressis verbis kifejeződésre jut a jogfolytonosság: Sárközy Pál kormányzó apát vonatkozó intézkedéseit és irányelveit³¹ figyelembe vették Pannonhalmán. Erről ír Polgár Vilmos: „Értesítelek egyúttal arról is, hogy a kormányzó perjel úr magáévá tette a főapát úr által 1951-ben a külföldön élő magyar bencések számára kiadott körlevél intézkedéseit és általános irányelveit. Ezeket most a maga nevében is megismétli, különös nyomatékkal kiemelve újra az alábbiakat: [...]”³²

1957-től kezdve Gellért atya tehát nem csupán prokurátor volt (e hivatala 1966-ig megmaradt), hanem előjáró, sőt, főapáthelyettes is, aki tekintéllyel léphetett föl, s adott esetben, ha szükséges volt, disponálhatott. Míg Iróffy Zsolt a kormányzó apát dispoziójával került São Paulóba, a fiatalabb Csanád atya 1955-ben Gellért intézkedésére került ugyanoda, az 1956-ban újonnan érkezettek, így Úrdombi Ányos 1957-ben, Magyar Szervác pedig 1958-ban szintén São Paulóba. Horváth Piust, aki 1956-ban került Svájcba, 1960-ban ugyancsak Gellért disponálta Kaliforniába. S most csak néhány példát említettünk, amelyet bővíthetnénk más, 1956 után Nyugatra került rendtársak dipozícióival.

Az atyák levelezéséből betekintést nyerünk abba, hogy – legalábbis 1957–1961 között – Gellért évente vizitálta a párizsi rendtársakat. Így 1957 szeptemberében,³³ amely paterna vizitáció³⁴ nem volt konfliktusmentes: Szalay Jeromos nem ismerte el ennek in-

29 „Téged, mint egyúttal a Rend szentszéki prokurátorát, a vasfüggönyön innen élő összes magyar bencés előjárójává kinevezett, Reád ruházva rendfőnöki jogaiból és kötelességeiből mindazt, ami az egyházjog szerint delegálható, minden olyan kérdésben, amelyben a jelenlegi körülmények közt rendes úton nem lehet vagy nem tanácsos közvetlenül az anyaházhoz fordulni. Minthogy erről pecsétell ellátott és aláírt szabályszerű dispoziációs írást magammal hozni vagy postán kiküldeni ma nem lehet, ezért megbízást kaptam a kormányzó perjel úrtól arra, hogy e kinevezést élőszóval, ill. általam itt, a külföldön papírra vetett írásban közöljem.” Teljes szövegét l.: *Blazovich Á.*: A nyugaton élő i. m. 13. Mivel ez az 1957. június 20-án kelt 1. Rendi körlevél része volt, megjelent a következő kötetben is: *Békés Gellért*: Külföldi rendi körlevelek 1957–1974. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 2000. (Rendtörténeti Füzetek 4.) 9. A kiutazás körülményeire l.: *Collectanea Sancti Martini* i. m. 181–216:198sk. Polgár Vilmos kiutazására l.: *Petes Róbert*: Elszigeteltség és a szabadulás kérdőjelei. Polgár Vilmos küzdelme a politikai rendőrség szorításában a pártállami diktatúra idején. In: *Collectanea Sancti Martini* i. m. 181–216., 198–199. A dolgozat ezen túl tárgyalja a hazai bencések titkos kapcsolattartását Békés Gellérttel, i. h., 184–189.

30 „Hoc S. Dicasterium recognoscit documenta nominationis P. Gerardi Békés in munere Superioris Majoris Benedictinorum Hungarorum in exteris degentium et eum in hoc munere confirmat, usque ad revocationem ex parte proprii Archiabbatis.” A Szerzetesi Kongregáció 1958. július 11-én (Szent Benedek napján) kelt, 455/58 ikt. sz. reskriptuma. In: *Békés G.*: Külföldi rendi körlevelek i. m. 19.

31 Erre vonatkozóan l.: *Blazovich Á.*: A nyugaton élő i. m. 13sk.

32 *Békés G.*: Külföldi rendi körlevelek i. m. 9–10.

33 Békés Gellért 1958. október 1-jén kelt levele Gácsér Imréhez, példánya fennmaradt a São Paulóban, Szent Gellért Bencés Apátság Levéltárában (São Paulo; = SP). Jelzete: SP 02-16 Américo 2.

34 A paterna vizitáció különbözik a kánoni vizitációtól, megszokott gyakorlat a Magyar Bencés Kongregációban, jegyzőkönyv általában nem készül róla, elsősorban a vizitáló főapát tájékozódását szolgálja az egyes rendházak helyzetéről, amely rendkívül fontos a dispozició, tehát a rendi munkakörök beosztásának elkészítésekor.

tézkedéseit.³⁵ A hatásköri vitában Gellért, szentszéki elismerésének tudatában, határozottan lépett föl.³⁶ 1959. évi vizitációjának dátumát nem őrizte meg a levelezés,³⁷ Rezek Román bencés viszont 1961. augusztus 5-én írt levelében szokásos évi hivatalos látogatásról tett említést.³⁸

Békés Gellért a főpát külföldi helyettese jogkörét először a rendkívül idők által megkövetelt rendkívüli kinevezéssel gyakorolta, Legányi Norbert főpát intézkedését követően azonban már teljesen szabályos módon. Sőt, szintén a főpáti intézkedés értelmében, hatáskörét két tanács, a Külföldi Rendi Tanács és a Gazdasági Tanács felállításával és tagjainak meghallgatásával gyakorolta.

A KÜLFÖLDI RENDI TANÁCS (KRT)

Az ily módon kialakult helyzetet Legányi Norbert főpát³⁹ dekrétuma rendezte részleteiben,⁴⁰ kinevezte a KRT tagjait és létrehozta a Gazdasági Tanácsot is. A Külföldi Rendi Tanács első alakuló ülését Schaller Mátyás bencés tanácstag plébániahivatalában, a burgenlandi Walbersdorfban,⁴¹ illetve másnap – tehát 1961. február 14–15-én – Bécsben tartotta. Jelen voltak: Békés Gellért külföldi főpáthelyettes, Polgár Vilmos, az ő állandó helyettese,⁴² Schaller Mátyás és Blazovich Ágoston, a főpát által kinevezett tanácstagok. Az ülés jegyzőkönyve igen részletes,⁴³ tartalmazza a kinevező főpáti dek-

35 „Jeromos megtagadta az 1957 őszén megejtett vizitációs jegyzőkönyv határozatainak végrehajtását annak ellenére, hogy ezt akkor aláírta.” Gácsér Imre OSB 1958. december 10-én kelt levele Jordán Emilhez. SP 02-16 Américo 3.

36 „[...] megkaptam a hivatalos szentszéki iratot előljárói kinevezéseim dokumentumainak elismeréséről és a superior maiori tisztemben való megerősítéséről. Ennek fotokópiáját levél kíséretében elküldtem Mgr. Ruppnak. A levélben hangsúlyozom, hogy semmi mást nem akarok Jeromostól, mint a vizitáció általa is aláírt jegyzőkönyvének végrehajtását. Miután ismételtlen próbáltam rábírní erre, végül is kénytelen voltam ultimátumot küldeni neki. Jeromos nov. 15-re válaszolt az ultimátumra. Nem hajlandó elfogadni a jegyzőkönyvet, s elégtelen okokra hivatkozva igyekszik kibújni követeléseim alól. Csatolom válaszatot, ebből minden világos. Mgr. Ruppnak írok, hogy egészségi okokból mentse fel a director nationalis tisztje alól. Magam részéről a helyi előljároság alól mentem fel. Kérlek, közöld hivatalosan Románnal, hogy a jövőben én vagyok közvetlen előljárotok. Ha lehet, karácsonykor felmegyek, hogy ügyeiteket átbeszéljük. Kérlek, testvéri szívvel törődjetek egymással [...]” Békés Gellért 1958. november 10-án kelt levele Gácsér Imréhez. SP 02-16 Américo 2. Az itt említett Mgr. Rupp intézte a a bevándoroltak pasztorációját a párizsi érseki hivatalban. Jean-Édouard-Lucien Rupp (1905–1983): 1934-től pap, 1954-től Arca in Phoenicia címzetes püspöke, párizsi segédpüspök, 1962-ben Monaco püspöke, 1971-től Dionysopolis címzetes érseke és apostoli nuncius Irakban és Kuvaitban; 1978–1980 között a Vatikáni Államtitkárság szolgálatában állt.

37 „Gellért már tovább is ment. Hétfőn délben érkezett, kedden délután már tovább is ment. [...] A nunciussal csak ma tud találkozni.” Szalay Jeromos OSB dátum nélküli leveléből Gácsér Imréhez, i. h.

38 „Itt járt nemrég Gellért, a szokásos évi hivatalos látogatásra.” Rezek Román 1961. augusztus 5-én kelt levele Gácsér Imréhez. SP 02-16 Américo 3.

39 Legányi Norbert OSB (1906–1987): 1958–1969 között volt főpát.

40 Legányi Norbert pannonthalmi főpát 1961. január 15-én kelt 22/1961. sz. latin nyelvű dekrétuma. Példányait őrzi a római primás apáti levéltár, PFL FH, PL stb.

41 Ma gyakorlatilag Mattersburg része, Kismarton/Eisenstadttól délnyugatra.

42 Polgár Vilmos kinevezésére vonatkozólag a jegyzőkönyvek nyitva hagyják a kérdést, hogyan értelmezték a kortársak: a főpát úr helyettese-e a külföldi anyagi ügyekben, vagy a főpát úr külföldi helyettesének helyettese-e.

43 Jegyzőkönyvét I.: PFL PL, 9. doboz: Külföldi Rendi Tanács iratai, továbbá a Szent Anzelm Apátság (Manchester, NH) levéltárában, jelzete: Woodside Priory, KRT 1961–1973. L. még: 6. Rendi körlevél. In: *Békés G.: Külföldi rendi körlevelek i. m. 36–40.* Részletesen elemezte Gellért atya történeti áttekintése:

rétum eredeti szövegét és a Szerzetesi Kongregáció jóváhagyását. A Gazdasági Tanács gyakorlatilag a KRT-vel összeolvadva működött, ami a KRT üléseinek jegyzőkönyveiből is kiderül. A KRT 1962–1973 között további 17 ülést tartott.⁴⁴ Az ülések tulajdonképpen mozgója Polgár Vilmos volt, az ő egészségének romlása, a tengerentúli két priorátus ügyeinek nagymértékű önállósodása, továbbá a nagy távolság miatt a KRT 1973-ban befejezte üléseit és gyakorlatilag ténykedését is. A soron következő feladat a nyugat-európai rendtársak helyzetének rendezése volt, ezért a KRT helyét gyakorlatilag az Európai Rendi Közösség (ERK) vette át.

A KÜLFÖLDI MAGYAR BENCÉSEK VIZITÁTORA KÜLFÖLDI FŐAPÁTHELYETTESKÉNT

A külföldi főapáthelyettes feladata volt többek között a két magyar perjelség vizitációja. São Paulo esetében ezek részletes felsorolását és összegzését elvégezte Tóth Veremund rendtársunk.⁴⁵ Ennek alapján elmondható, hogy a kánoni vizitációkat Gellért atya több mint harminc éven át, átlag három évenként végezte, 1955 és 1989 között összesen 11 alkalommal utazott Brazíliába.⁴⁶ A Woodside Perjelségben 1958–1974 között, addig vizitált, amíg a perjelség a Magyar Bencés Kongregációhoz tartozott. Első vizitációja 1958-ban történt, amelyen a fő téma az alapvető kérdések rendezése és a perjel megválasztása volt.⁴⁷ Második vizitációjára 1960-ban került sor, július 2-tól augusztus 15-ig.⁴⁸ „A harmadik vizitációt az 1961. január 15-i főapáti dekrétum, illetőleg annak a KRT által történt végrehajtása körül támadt félreértések és nehézségek tették szükségessé. A fölmerült problémák azonosak voltak a São Pauló-i konventben megvitatott kérdésekkel, ezért a vizitáció, 1962 szeptemberében, közvetlen követte a São Pauló-it és az *Acta Visitationis* is lényegében azonos a São Pauló-i Actával.”⁴⁹ 1964 nyarán hat hetes rendkívüli vizitációra került sor,⁵⁰ ugyanígy 1965 szeptemberében, São Paulóból jövet.⁵¹ 1968. június 20–július 2. között Gellért és helyettese, Polgár Vilmos végezték

Békés G.: Kongregációnk i. m. 348–349. A Szerzetesi Kongregáció jóváhagyásának eredeti példányát őrzi PFL, PL.

44 A jegyzőkönyvek öt példányban készültek, egy példány a külföldi főapáthelyettes számára, egy annak helyettese, egy a jegyző, egy-egy pedig a két perjel számára. Egyik őrzési helyük: PFL PL.

45 Itt Jordán Emil (1953–1968) és Tóth Veremund (1968–1981) perjelsége idejére részletes elemzéseket is találunk, az azt követő periódusra csak vázlatos felsorolást. *Tóth Veremund OSB: A Szent Gellért kolostor Brazíliában. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – REGNUM* 8. (1996) 1–2. sz. 149–175.

46 *L.: Tóth V.: A Szent Gellért kolostor* i. m. 158–174. Levéltári anyagukat l. pl. PFL PL.

47 „A rendtársak Egont választották meg első perjelüknek. Az alapítás körülményei miatt a Szerzetesek Kongregációjától kértem a választás megerősítését, amit a Kongregáció a főapátra bízott s én, mint helyettese, végrehajtottam.” *Békés G.*: Kongregációnk i. m. 350.

48 „A vizitációnak az előírt három évtől eltérő, korábbi megtartását maga a konvent kérte, a perjel kormányzása ellen fölmerült kifogások miatt. A vizitáció eredményét összefoglaló jegyzőkönyv megerősíti a priori hivatalában, elválasztja a priori hivatal az iskola igazgatójától, és újabb szabályokkal egészíti ki az előző vizitáció alkalmával összeállított Praxist.” I. h.

49 I. h.

50 I. h.

51 I. h. – L. még: Jávör Egon perjel 1965. február 12-én kelt beszámoló levelét Legányi Norbert főapáthoz. A Woodside-i perjelséggel való levelezést a Főapátsági Levéltárban külön doboz őrzi. Jelzete: PFL Woodside.

a kánoni vizitációt, s ennek jegyzőkönyvét megküldték Pannonhalmára is.⁵² Ekkor a perjelségnek 19 tagja volt: kilenc ünnepélyes fogadalmas magyar rendtárs, három ünnepélyes fogadalmas amerikai, négy egyszerű fogadalmas amerikai és három novícius. A vizitáció egyik, ha ugyan nem legfontosabb pontja az előjáró kinevezése volt.⁵³ Az újabb kánoni vizitációra 1974 nyarán került sor.⁵⁴ Ezt követően a Woodside-i Perjelség az Amerikai-Cassinói Kongregációhoz csatlakozott, a továbbiakban az itteni vizitációt értelemszerűen már nem Békés Gellért végezte.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Békés Gellért rendtársunk az 1955–1989 között eltelt 44 év alatt rendszeresen látogatta a tengerentúli rendtársakat, mintegy 17-szer kelt át az óceánon és Külföldi Rendi Főelőjárói tisztét a Magyar Bencés Kongregáció vizitátoraként is gyakorolta.

A „KÜLFÖLDI RENDI KÖRLEVELEK” – A KÜLFÖLDI MAGYAR BENCÉSEK IDŐSZAKI KÖZLÖNYE ÉS ANNAK ELŐKÉPEI

Gellért atya 1957–1974 között gépelt formában szerkesztette és adta közre a „Külföldi rendi körlevelek”-et. Ezek célja az volt, hogy a szétszórtságban is ápolják az összetartozás tudatát, informálják a rendtársakat a külföldi rendi vezetőség és a többi rendtárs élete és eredményei felől. Utólag is számos hasznos információt találunk bennük. Létezésükre Blazovich Ágoston már fentebb említett tanulmánya hívta fel a figyelmünket, majd megtaláltuk őket a prokurátori levéltárban,⁵⁵ s ennek alapján Gellért atya halála első évfordulóján nyomtatásban is megjelent.⁵⁶ Ebben a másfél évtizedben a rendtársak-

52 Magyar és angol nyelven egyaránt, l.: PFL Woodside.

53 „A perjelség tagjai az első perjelt, Jávor Egont az 1958 augusztusában tartott első vizitáció alkalmával választották meg (titkos szavazással, egyhangúlag), és a külföldön élő magyar bencések legfőbb előjárója meghatározatlan időre kinevezte. Külföldi Kongregációnk tanácsának (KRT) – amely kongregációnk általános káptalanjának delegált hatalmával működik – 1966 októberében hozott döntése, amely most a Statútumok Supplementumában is megtalálható, a perjel hivatalát 6 évre korlátozta. Az új választás megtartását az 1968. évi vizitáció idejére rendelte el. A magyar kongregáció Statútumai és Supplementuma szerint megtartott két napon (júl. 1. és júl. 2.) tanácskozás és szavazás után senki sem nyerte el a kívánt többséget. Így az új perjel kinevezésének a felelőssége a vizitátorra hárult. A vizitátor a két legtöbb szavazatot kapott rendtag és a ko-vizitátor tanácsa alapján Hoffer Lipótot nevezte ki.” Az 1968. évi kánoni vizitáció jegyzőkönyve, PFL Woodside.

54 „Lipót perjel, aki 1968–71 közt kinevezett perjelként működött és 1971-ben hat évre meg lett választva perjelnek, áprilisban írt levelében, a vizitációt megelőzve, lemondott hivataláról. Májusban levelet intéztem a konventhez, közöltem velük Lipót lemondását, és felszólítottam őket, hogy egyéni és közösségi lelkiismeretvizsgálattal nézzenek nyíltan szembe a kolostor jövőjének kérdésével. [...] a konventtel meghívtam Martin Burns apátot, az amerikai-cassinói kongregáció prézését, hogy mint kovizitátor segítségemre legyen a munkában. Főleg ott a nehézség, hogy nem találunk alkalmas előjárót a közösségen belül. [...] Úgy látszik, hogy külső segítség nélkül nem tudják fenntartani a kolostort. Ezért el kell dönteniük, hogy a szükséges külső segítség szempontjából helyes-e, ha a magyar kongregációban maradnak, vagy okosabb volna, hogy az egyik amerikai kongregációhoz csatlakozzanak, sőt valamelyik amerikai apátsággal egyesüljenek, legalább egy időre lemondva sui iuris jellegükről. Egy tájékozódás céljából tartott előzetes szavazás, a vizitáció alkalmával, az utóbbi megoldás irányába mutatott. Mindenesetre Martin apáttal úgy éreztük, hogy egy évi haladékot kell adnunk a konventnek, hogy ebben a döntő kérdésben megoldást találjon. Erre az évre Piust neveztem ki adminisztrátor perjellé.” Békés Gellért 1970. november 30-án kelt beszámoló levele Szennay András főapátnak, PFL Woodside.

55 Később, hiánytalanul, a Woodside Perjelség levéltári anyagában, a Szent Anzelm Apátságban is.

56 Békés G.: Külföldi rendi körlevelek i. m.

nak szóló tájékoztatók évente elkészültek, s hogy ez így megtörtént, abban elévülhetetlen érdemei vannak Gellért atya külföldi helyettesének, a gazdasági ügyek intézőjének, Polgár Vilmosnak.

Ez a külföldi sorozat feltehetően hazai előképek alapján indult meg, ugyanis Pannonhalmán 1947-től 1950-ig sokszorosított formában jelent meg a „Rendi krónika”,⁵⁷ amelyet megküldtek a külföldi rendtársaknak is.⁵⁸ A Pannonhalmán szerkesztett rendi krónikáknak szintén megvoltak az előképei,⁵⁹ sőt egyfajta párhuzama is: mint minden egyházmegyében, 1951-ig (tehát addig, amely évtől kezdve a pannonhalmi egyházmegyét a győri megyéspüspök igazgatta) rendszeresen megjelent a pannonhalmi egyházmegyei hivatalos körlevél is, sokszorosított (stencilezett) formában.

BÉKÉS GELLÉRT ÉS A MAGYAR HATÓSÁGOK

Forrásbázisunkat nem terjesztettük ki a hazai pártállami múlt emlékeit őrző levéltárak, különösen is az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára anyagának kutatására, ezért e helyen csak annak megállapítására szorítkozunk, hogy Gellért atya évtizedekig nem látogathatott haza, ugyanakkor a pártállam az ő kinti tevékenységét élénken figyelte, főleg a római Katolikus Szemle szerkesztése és kiadása miatt. Emiatt ismételtelen interвениáltak is Legányi Norbert pannonhalmi főapátnál.⁶⁰ Ezért kellett Norbert főapát-

57 Tizennyolc szám jelent meg: 1947. augusztus 4. és 1950. április 4. között. Tartalmi elemzésük kiváló forrás a periódus hazai rendi életére, némi kitekintéssel a külföldre került rendtársak életére is. Sokszorosított példányaikat körözték az egyes rendházakban, ezekből több visszaérkezett. Jelzete: PFL, Rendi Krónika. A Prokurátori Levéltár is őrzi egyes számait: PFL PL, 11. doboz (XII–XVII. számok). Az I–V. számok alatt Polgár Vilmos ugyanilyen című összefoglalásait találjuk, amelyek inkább az 1950. esztendő egyházi vonatkozású történéseit rögzítik.

58 Ezzel kapcsolatban a következő utalásokra figyeltünk föl a prokurátori levéltárban: „Egyúttal megküldöm a legutóbbi rendi krónika egy példányát is.” Sárközy Pál kormányzó apát 1948. január 9-én kelt levele Békés Gellért prokurátorhoz, PFL FH és PL, ikt. sz. 33/1948 (ikt. sz. BG 1/1948). – „[...] a rendi krónikákat továbbra is szívesen küldjük.” Sárközy Pál kormányzó apát 1948. január 22-én kelt levele Békés Gellért prokurátorhoz, PFL FH és PL, ikt. sz. 92/1948 (ikt. sz. BG 3/1948). – „A VI. számú rendi krónikában közöljük a tényt [ti. Várkonyi Hildebrand aposttáziáját – S. Á.]” Sárközy Pál kormányzó apát 1948. február 21-én kelt levele Kelemen Krizosztom főapáthoz (ikt. sz. BG 5/1948). – „Megküldöm a legutóbbi rendi krónikának három példányát. [...] A rendi krónikából láthatod majd, hogy okleveles tanítókat is fölveszünk a noviciátusba, akikből aztán miséspapok lehetnek.” Faludi Marcellin OSB főapáti irodaigazgató levele Békés Gellérthez, 1948. június 15., ikt. sz. (BG) 15/1948. – „Szeretettel küldöm a legutóbbi rendi krónika néhány példányát.” Faludi Marcellin levele Békés Gellért úrhoz, 1949. március 4., ikt. sz. (BG) 10/1949. – „Növendékeink kimutatását a legutóbbi rendi krónika közli.” Jámbor Mike OSB levele Békés Gellérthez, 1949. október 2., ikt. sz. 61/1949, (BG) 31/1949. – Gellért atya tovább is küldte a rendi krónikát, adott esetben Krizosztom főapátnak Amerikába, aki e szavakkal köszöntte meg: „Igen köszönöm Szaniszló testvérünk újmiséjéről küldött lapot ... Természetesen a rendi krónikát is.” Kelemen Krizosztom főapát 1948. július 28-án kelt, Okauchee, Wisconsinban (Spring Bank), a ciszterciektől írt levele Békés Gellért prokurátorhoz. Közölte *Somorjai Á.*: Kelemen Krizosztom i. m. 174.

59 A rendi krónikákat időben megelőzte a dékányülések jegyzőkönyveinek sorozata, szintén sokszorosított formában. A dékányüléseken a nagyobb rendi előjárók vettek részt; nem csupán tájékoztatók, hanem egyfajta döntéselőkészítő fórum is volt. 1919–1944 között kilenc dékányülésről őriz jegyzőkönyveket a Főapátsági Levéltár, ezek dátumai: 1919. szeptember 3–4.; 1920. december 2–1921. január 11.; 1925. augusztus 19.; 1926. május 12.; 1927. május 14.; 1935. november 14.; 1936. december 3.; 1937. november 25.; 1944. január 5.

60 „...rendtársát, Békés Gellértet kellett volna »megfegyelmeznie«, rábeszélnie, »száját befognia«, hogy a Katolikus Szemlében a továbbiakban ne jelenjenek meg a magyar államot sértő írárok [...] Pontosan az

nak végül is megköszönnie Gellért atya prokurátori munkáját, és kineveznie utódjával Büki Gábor bencést, a Szent Anzelm Pápai Egyetem filozófia-professzorát. Ugyanakkor Gellért atya lényegében háborítatlanul elláthatta a Külföldi Rendi Főelőljáró tisztségét.

A NYUGAT-EURÓPAI RENDTÁRSÁK HELYZETÉNEK RENDEZÉSE

A Külföldi Rendi Tanács ülésein csak egy alkalommal, az 1966. évi rómain jelentek meg a tengerentúli perjelek, már csak azért is, mert részt vettek az 1966. szeptemberi római apátkongresszuson – amelyen a konventuális perjelek is szavazati joggal rendelkező tagok –, és ehhez kapcsolódva lehetett megtartani a hatodik találkozót. Az általunk ismert többi ülésen csak a nyugat-európai tanácstagok vettek részt, s ez is hangsúlyozta annak igényét, hogy az európai rendtársak kidolgozzák saját bencés életük jogi kereteit.

HÁZALAPÍTÁSI KÍSÉRLET BURG KASTLBAN

Burg Kastlban több rendtárs élt együtt, az ő helyzetük rendezésének egyik lehetősége az lett volna, ha ők is *domus formata*-t alkotnak. Erre történt is kísérlet, hiszen itt több rendtárs élt együtt, a magyar gimnázium és a kollégium munkakörein osztozva. Galambos Ireneusz, aki egy időben igazgató volt, tett is rá formális kísérletet, amelyet Gellért továbbított Pannonhalmára. Végül Legányi Norbert pannonhalmi főapát döntötte el a kérdést, majd Gellért atya a 4. Rendi körlevélben tette közzé a vonatkozó főapáti levelet, amelyet másutt dekrétumnak is nevez.⁶¹ Így Nyugat-Európában nem alakult ki *vita communis*, sem függő, sem független magyar bencés közösség. Ezért szükségesnek bizonyult egyfajta laza közösség kereteinek kialakítása, amely az Európai Rendi Közösség (ERK) névre hallgatott.

ellenkezője következett be annak, amit a főapáttól az ÁEH hivatalnokai vártak. Nem Békés Gellértet »fegyelmelte« meg a főapát, hanem a főapát került Békés Gellért hatása alá.” L.: *Várszegi Asztrik OSB*: Legányi Norbert pannonhalmi főapát a II. Vatikáni Zsinat harmadik ülészakán (1964. szeptember 14–december 21.). In: *Collectanea Sancti Martini* i. m. 239.

61 „Közlöm Főapát úr [1959.] szeptember 4-i levelének azt a szakaszát, melyben arra a bizalmasan hazaküldött kérdésemre vonatkozólag, hogy a főmonostori konvent szavazata alapján engedélyt ad-e európai magyar bencés ház alapítására (Kastl), a következőket válaszolta: »Ami a Nyugaton levő rendtársakat illeti, én a leghelyesebbnek azt tartanám, amit már korábban is közöltem, hogy menjen mindenki a két perjelségbe. Mindkét helyre kellenének emberek, mégpedig munkás és jó emberek, hát akkor miért dolgozozanak más intézménynek vagy egyházmegyének. Addig, amíg nem volt perjelségünk, addig jó lehetett a szétszórtság, de lassan és biztosan ezt meg kell szüntetni és menjenek haza, hiszen mindkét perjelség már otthon.« – Főapát úr kívánságának megfelelően az a törekvésem, hogy – amennyire az Európában élő rendtársak munkaköre és életkörülményei megengedik – a rendtársakat a két amerikai perjelségünk egyikébe küldjem.” Az 1959. szeptember 4-én kelt 4. sz. Rendi körleveléből, I.: *Békés G.*: Külföldi rendi körlevelek i. m. 21–22.

AZ EURÓPAI RENDI KÖZÖSSÉG (ERK)

Az Európai Rendi Közösség alapító dekrétumát 1973. szeptember 15. dátummal maga Békés Gellért állította ki a főapát külföldi helynöki minőségében.⁶² Az alapító rendtársak: Békés Gellért (Róma), Büki Gábor (Róma), Sümegh Lotár (Máriazell és Bécs), Polgár Vilmos (Bécs), Karikás Günter és Endrédi Csanád (mindketten előbb Burg Kastlban, majd kétéves átmenetet követően két Regensburg-környéki plébánián, Dünzlingenben, illetve Bad Abbachban), továbbá Blazovich Ágoston (Bécs). Alakuló gyűlése 1974. július 4-én volt Bécsben, majd évente tartott egy-egy ülést. A prokurátori levéltárban fölfigyeltünk a következő dátumokra: 1974. december 28. Róma, 1975. szeptember 20. München, 1976. szeptember 1. Bécs, 1977. szeptember 24. Bécs. Ezt követően is rendszeresen tartottak ülést, ennek előljárója is, választás útján, Gellért atya volt, akit az 1973-ban megválasztott András főapát ilyen minőségében jóváhagyott.

A SUPPLEMENTUM STATUTORUM

Megemlítendő még a Supplementum Statutorum kérdése, amely a nyugati bencés rendtársakat rendre foglalkoztatta. Erre azért volt szükség, mert ezt az alapvető rendi dokumentumot adaptálni kellett a külföldi viszonyokra. Áttekintését célszerű lesz majd együtt végezni a 20. századi statútumok vizsgálatával. Forrásainkban van arra utalás, hogy a Supplementum 1967. január 1-jével kísérleti jelleggel lép életbe, továbbá arra, hogy 1978-ban tíz esztendőre szentszéki jóváhagyást kapott,⁶³ 1988-ban pedig további hosszabbítást.⁶⁴

LEMONDÁS A KÜLFÖLDI ELŐLJÁRÓI HIVATALRÓL

A megváltozott körülményekre való tekintettel Gellért atya már korábban benyújtotta lemondását a „Vicarius in Exteris Congregationis Benedictinorum in Hungaria” hivatal alól, majd miután 1992. november 2-án ezt megismételte, a Szerzetesi Kongregáció 1992. december 17-i dátummal jóvá is hagyta.

62 „Decretum. Vicarius Abbatis Praesidis Congregationis Hungaricae O.S.B. pro parte Congregationis extra Hungariam degente, de consensu Capituli partis praedictae Congregationis, praesentibus sequentia statuit et decernit. [...] Romae, die 15 September 1973.” PFL PL 13. doboz Egyetemes bencés ügyek. Ikt. sz. (BG) 7/1973. Eredeti, aláírt, lebélyezett példány.

63 Supplementum Statutorum instauratorum Cong. Hung. O.S.B. pro parte Monachorum in exteris degente (beterjesztve: 1978. január 30. Archiabbatis Congregationis Hungaricae O.S.B. Vicario in Exteris). Approbatio S. Congr. Relig. 1978. február 20., ikt sz. B. 124-1/71.

64 Prolongatio S. Congr. Relig. 1988. február 19-én kelt, ikt sz. 2081/78. (Vicarius in Exteris Archiabbatis Congregationis Hungaricae Ordinis Sancti Benedicti – 1988. február 19.)

ÖSSZEKÖZÉS

Békés Gellért élete és működése rendkívüli időkben rendkívüli feladatköröket követelt, amelyeket sikerrel látott el. Külföldi rendkormányzati feladatkörében döntő volt a helyszín: Róma, az Apostoli Szentszék hivatalainak közelsége és a Szent Anzelm Prímásapátság, ahol élt, és amelynek egyetemén tanított. Előbb prokurátorként, majd külföldi főapáthelyettesként szolgálta Rendjét és a nyugati rendtársakat. Közreműködött azok szerzetesjogi státusának rendezésében, hivatalos vizitátorként felügyelte mindkét amerikai perjelség életét, majd az Európai Rendi Közösség is megválasztotta – kétszer is – elöljárójának. Vázlatos összefoglalásunk alapján elmondható, hogy az ő elöljárói tevékenységének ismerete nélkül nem érthető meg a Nyugatra került 54 bencés rendtárs tevékenysége és az általuk alapított intézmények működése sem. Nem kis részben az ő érdeme, hogy a világpolitika által támasztott rendkívül nehéz feltételek közepette a nyugati magyar bencések megőrizhették szellemi és lelki, szervezeti és emberi közösségüket, valamint egységüket egymással és a Magyar Bencés Kongregáció maradék hazai részével: Pannonhalmával és Győrrel. Az az interkontinentális viszonylat, amelyben éltek és gondolkodtak, egy idő után természetessé vált Békés Gellért és a nyugati magyar bencések életében – és rendkívül értékes örökség az utódok számára is.

RÉTFALVI BALÁZS

EGY MAGYAR LAZARISTA KOLUMBIABAN

Ruzsik Vilmos CM missziós szolgálata 1949–1968-ig

A dolgozatban Ruzsik Vilmos lazarista szerzetes kolumbiai missziós tevékenységét és a magyar lazaristák külföldi otthonkeresését szeretném bemutatni. A tanulmány egy folyamatban lévő kutatás eredményeit összegzi, ebből kifolyólag számos lezáratlan problémát tartalmaz. Ezúton is szeretném megköszönni Michał Lipiński CM, Molnár Ottó és Zombori István önzetlen segítségét.

A FORRÁSOKRÓL

Munkám kiindulópontja Ruzsik Vilmos visszaemlékezése volt.¹ A lazarista szerzetes a kilencvenes években² mondta magnetofonra emlékeit, amelyet egy 19 kazettából álló hanganyag³ őriz. A terjedelmes forrásanyagot Erdős Kristóffal közösen dolgoztunk fel. Amikor nekiálltunk a munkának, azt reméltük, hogy a rendtörténeti vonatkozások mellett számos részletet találunk majd a magyar emigrációra vonatkozóan. Ez csak részben igazolódott be. Az egész visszaemlékezés ugyanis főként anekdotázó jellegű, így a részletek sokszor homályban maradtak. Ez alapvetően abból fakadt, hogy a visszaemlékezőt nem segítette interjúkészítő, így többször kalandozott el lényegtelen témák felé. A visszaemlékezés a gyermekkortól követi végig az életutat, s a rövid magyarországi működés után hosszan tartalmaz elbeszéléseket a kolumbiai misszióval kapcsolatban. A legerjedelmesebb rész azonban arányosan a franciaországi működéssel foglalkozik, amely a kazetták több mint felét jelenti. Fontos forrást jelentett továbbá Ruzsik Vilmos hagyatéka is, amelyet Szegeden, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztőségében őriznek.⁴ A harmadik forráscsoportot az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltá-

1 A visszaemlékezés a Lazaristák Magyar Tartománya tulajdonában található. A továbbiakban: RVV. Az információkra a kazetta sorszámaival és a megfelelő oldal betűjelével hivatkozom.

2 A felvétel készítésének körülményei nem tisztáztak. Nem lehet tudni a pontos dátumot és a felvételt készítő személyét sem. Ruzsik szerint a felvétel Tóth atya kérésre készült. (RVV 1/A) A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2002-es száma szerint a visszaemlékezést Ruzsik Vilmos személyes megbízásával Molnár János Imre rögzítette hangszalagra és CD-lemezre Münchenben. (MEV2002/ 306.) Molnár Ottó, párizsi magyar lelkész úgy tudja, hogy ez azt követően történt, hogy Ruzsik Vilmos unokatestvére a rendszerváltás után hazaköltözött Münchenből Budapestre. (Párizs, 2008. április 4.)

3 A kazetták általában hatvan percesek, de akad közöttük hosszabb is. Összesen tehát húsz órás anyagról van szó. A kazettákat Michał Lipiński CM digitalizálta.

4 Ruzsik Vilmos hagyatéka, Szeged (a továbbiakban: RVH). Ruzsik Vilmos hagyatékát halála után Molnár Ottó, párizsi magyar lelkész hazaküldte Magyarországra a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösséghez. Az iratokat jelenleg Szegeden a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztőségében ör-

rában található 3 ügynökdozsié jelenti, amely Aradi Tibor fedőnevű ügynök jelentéseit tartalmazza.⁵ Az ügynök 1963 és 1984 között készített jelentéseket a magyar lazarista rendről, amelyek sok értékes információt tartalmaznak a magyar lazarista rend történetére vonatkozóan. A jelentések elsősorban a magyarországi eseményekre koncentrálnak, azonban számos utalás és leírás található a külföldön élő szerzetesekről, így Ruzsik Vilmosról is, valamint a külföldi magyar lazarista ház tervezetéről. Ezt a forráscsoportot ugyanakkor kiemelt kritikával kell kezelni, mivel a jelentés készítőjének, ill. a jelentést fogadó tartótisztnak előzetes szándékai alapján az iratok számos torzítást tartalmazhatnak. Ez különösen az események értékelésére, és az egyes személyek véleményének leírására igaz, ugyanakkor az események datálása és ismertetése többnyire hitelesnek mondható.

A KOLUMBIÁIG VEZETŐ ÚT

A németül és szlovákul is jól beszélő Ruzsik Vilmost⁶ 1938-ban Angelo Rotta apostoli nuncius az Eucharisztikus Világkongresszus előkészületeinek keretében kordkedvezményel szentelte pappá.⁷ Nyolc éven át volt Piliscsaba lelkipásztora, ahol a világháború, a szovjet megszállás és a németek kitelepítéseknek szenvedéssel teli időszakában hűséggel végezte szolgálatát.⁸

1946-ban a rend budai, Ménesi úti központjába került, majd az utolsó pillanatban, még a határok lezárása előtt megvalósult régi vágya, előjárói ugyanis 1948-ban külmiszióba küldték.⁹ A missziós hivatás már az 1930-as évek óta érlelődött benne. Ekkoriban azonban külföldi missziós munkában csak azok a rendtagok vehettek részt, akik már a közös osztrák–magyar tartomány időszakában is missziós szolgálatban voltak, s

zik Zombori István felügyelete alatt. Eddig egyszer volt alkalmam beletekinteni a hagyatékba. Az iratok nagy részét a párizsi Magyar Misszió iratai teszik ki az 1970-es évek végétől kezdődően. Sajnos nem sikerült megtalálni Ruzsik Vilmos levelezését, azonban rengeteg fénykép került elő a lazarista szerzetes személyes irataival, bizonyítványjaival, diplomáival és kitüntetésekkel együtt. A hiányzó iratok létezését ebben a pillanatban egyértelműen csak Borovi József könyve igazolja, azonban a pontatlan hivatkozás miatt nem tudható, hogy hol található a szerzetes levelezése. (*Borovi József: A franciaországi magyar katolikus lelkészségek története II. (1945–2000)*, Szent István Társulat, 2001.). Előfordulhat, hogy Ruzsik Vilmos adott át iratokat Borovinak munkája megírásához, amelyek végül nem kerültek vissza Párizsba. Szükséges lenne a helyzet tisztázásához Borovi József hagyatékát is átnézni, amely azonban jelenleg nem lehetséges.

5 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 3. 1. 2. M-40328.

6 Ruzsik Vilmos (Márianosztra, 1913. – Párizs, 2002.) a váci piarista gimnáziumban végezte tanulmányait, és 1931. szeptember 29-én lépett be a lazarista rendbe. A budai cisztercielnél érettségizett, már lazarista szerzetesként. 1938. május 15-én szentelték pappá. Németül és szlovákul is jól beszélt, ezért 1934-ben Piliscsabán lett káplán, majd 1945-ben plébános. 1948-ban Kolumbiába küldték, 1949-től a bogotai szeminárium filozófia tanára volt, később Garzon, Santa Marta és Zipaquira egyházmegyei szemináriumainak rektora. 1964-ban Rómában teológiai licenciátust, 1968-ban doktorátust szerzett. 1968–97-ig franciaországi magyar főlelkész volt. 1972–85-ig és 1991–97-ig lille-i, 1985–91-ig párizsi magyar lelkész. Nyugdíjazása után a párizsi lazarista papok öregotthonában élt. 1993-ban megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztii keresztjét, 1997-ben pedig a Pro Ecclesia et Pontifice vatikáni kitüntetést. A Magyarok Mindszenty Mozgalmának díszelnöke. Katolikus Lexikon, ad vocem. RVV, RVH.

7 RVV 2/B

8 RVV 4/A-5/A.

9 <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2002.03.03/0401.html>

ilyen funkcióban kerültek át a magyar tartományba.¹⁰ Ruzsik Vilmos és Kuti Imre ennek ellenére 1938-ban missziós munkára jelentkezett a párizsi anyaházban, de ennek megvalósulására csak a háború után kerülhetett sor. A háború befejezése után a német hadifogságból 1947-ben hazatért Kuti Imre és az Actio Catholica karitatív osztályán dolgozó Ruzsik Vilmos a párizsi központtól engedélyt kaptak arra, hogy külföldön dolgozhassanak. A rend kolumbiai tartománya a sok jelentkező közül őket választotta.¹¹ A kiutazási engedély megszerzése azonban nem volt egyszerű feladat. Megfelelő kenőpénzek lefizetése után 1948 februárjában előbb Ruzsik Vilmos, majd Kuti Imre is megkapta a kívándorlási engedélyt az oroszoktól.¹²

Magyarországot elhagyva először Németországba mentek, ahol meglátogatták Fallenbüchel Vendel rendtársukat és a kitelepített svábokat.¹³ Ezután utaztak tovább Párizsba, ahova 1948. április 27-én érkeztek meg. Ekkor azonban nem tudtak rögtön továbbindulni Kolumbia felé, mivel 1948. április 9-én Bogotában forradalom tört ki Jorge Eliécer Gaitán meggyilkolása miatt.¹⁴ 1949 júliusáig így a párizsi anyaházban kellett maradniuk, s ezalatt Ruzsik kiválóan továbbfejlesztette franciatudását.¹⁵

TANÁRI MŰKÖDÉSE

Július végén miután megkapták a vízumot sikerült hajót is szerezniük, és ezt követően Venezuelán keresztül érkeztek Bogotába, ahol Truquillo vizitátor várta őket.¹⁶ A kolumbiai rendtartomány fő hivatása a missziók pasztorálása és a papnevelés volt. Kolumbiában hét egyházmegyei szeminárium állt akkoriban lazarista vezetés alatt, melyekben csak néhány világi pap tanított. A lazaristáknak ezen kívül Bogotában volt egy rendi főiskolájuk, és fenntartottak még két ún. apostoli iskolát, amelyek nagyjából az európai gimnáziumoknak feleltek meg. Emellett a rendtartomány két missziós területen is vállalt munkát Dél-Kolumbiában.¹⁷

A két magyar szerzetest rögtön beosztották szolgálatra. Ruzsik Vilmos filozófia tanári megbízatást kapott a bogotai rendi főiskolán szeptemberi kezdéssel. Az 1949/50-es tanévben eleinte még latin nyelven tartotta óráit a novíciusok számára, mivel ekkor kezdte csak tanulni a spanyol nyelvet.¹⁸ 1951-ben Garzónba helyezték a püspöki szemináriumba, ahol 11 rendtársával vezették a 400 diákkal működő intézményt. Itt komoly ellentét bontakozott ki a szemináriumi rektor, Gribaldos és Martines Madrigal¹⁹ püspök között, amely odáig vezetett, hogy a rektornak távoznia kellett az intézmény éléről, és a szeminárium vezetését P. Ruzsikra bízta. A püspök olyannyira favorizálta Ruzsikot,

10 *Borovi J.*: i. m., 97.

11 Uo.

12 Uo.

13 RVV 5/A

14 RVV 5/A; *Encyclopedia of Latin American History and Culture*, főszerk., Barbara Tannenbaum, Charles Scribner's Sons, New York, 1996. 208.; <http://latinamericanhistory.about.com/od/thehistoryofcolombia/p/bogotazo.htm>

15 RVV 5/A

16 RVV 6/A-B

17 RVV 6/B

18 Uo.

19 Gerardo Martínez Madrigal (1896–1970) garzóni püspök 1942–1964, <http://www.gcatholic.com/dioceses/diocese/garz0.htm>

hogy sokszor őt küldte el hivatalos állami fogadásokra, miniszterek fogadására.²⁰ Ennek köszönhetően és későbbi tevékenységének következtében Ruzsik Vilmos a kolumbiai egyház elismert és megbecsült alakja lett. 1951 és 1954 között több alkalommal járt a lazarista rend Paese folyó menti missziójában. Ekkoriban látogatta meg a veneziai misszióban Nyisztor Zoltánt is, a magyar papi emigráció kiemelkedő alakját.²¹

1954-ben Santa Marta püspöki szemináriumába nevezték ki rektornak. A környéket jellemző hatalmas hőségben embert próbáló feladat volt számára tanítani, amely egészségét is kikezdte, s végül 1956-ban Bogotába kellett mennie kezelésre. Ez idő alatt azonban helyét betöltötték Santa Martában.²²

1957-ben, miután lehetőséget kaptak arra, hogy hosszabb szabadságot töltsenek külföldön, Kuti Imrével meglátogatták Nagy Gusztáv rendtársukat az Egyesült Államokban, majd átrepültek Európába. Az út során voltak Rómában, Ausztriában, Németországban és Párizsban.²³ A három hónapos szabadság után Kuti Imre a rendi generálistól kérte áthelyezését Hondurasba, ahol aztán nagy missziós tevékenységet fejtett ki.²⁴

Ruzsik Vilmos az amerikai, és európai utat követően még fél évig Bogotában maradt, ahol szentírástudományt kellett tanítania a rendi főiskolán. 1958-ban a fővárostól 50 km-re lévő Zipaquirába helyezték, ahol az egyházmegyei szemináriumba kapott rektori kinevezést. Itt fizikát, kémiát és matematikát is tanított, az iskola kiváló laborjait továbbfejlesztve pedig magas szintű kísérleteket végzett diákjaival. Ennek híre hamar eljutott Bogotába, az egyetemre is, és számos tanár kereste fel ekkor műhelyét. Ezekben az években jelentette meg matematika-tankönyvét is, amelyet egész Kolumbiában használtak.²⁵

A II. VATIKÁNI ZSINAT

Ezek az évek a tanári működés, és a tudományos elmélyülés mellett más szempontból is fontos szerepet tölthettek be Ruzsik Vilmos életében. Zipaquirában ugyanis a helyi püspök, Prieto²⁶ bizalmasa lett, aki 1962-ben felkérte, hogy titkári funkcióban kísérje el Rómába a II. vatikáni zsinatra. Az utazás és a római tartózkodás pontos időpontját és tartamát a visszaemlékezés információi és a Ruzsik-hagyatékban található bizonyítványok adatai között található ellentmondások miatt azonban nem lehet egyértelműen meghatározni. Valószínűleg részt vettek a zsinat első ülészakán, amely 1962. október 11-étől 1962. december 8-áig tartott,²⁷ azonban ezzel némileg szemben áll az az 1962 novemberében keletkezett irat, amely egy kolumbiai fizikai társaság tagjának nyilvánítja Ruzsik Vilmost.²⁸ Az ülészak lezárását követően Prieto püspökkel visszautazhatott Kolumbiába, ugyanis 1963 júniusában Ruzsik Vilmos egy fizikavizsgát tett, amelyet az erről ké-

20 RVV 7/A –B

21 RVV 8/A

22 RVV 8/B

23 RVV 9/A

24 Uo.

25 RVV 9/A; RVH

26 Buenaventura Jáuregi Prieto (1898–1983) 1951–1957-ig medellini segédpüspök, és arethusai c. püspök, 1957–1974-ig zipaquirái püspök., <http://www.gcatholic.com/dioceses/diocese/zipa0.htm>

27 *Gárdonyi Máté*: Bevezetés a katolikus egyház történetébe, Jel Kiadó, Bp., 2006. 343.

28 RVH

szült bizonyítvány igazol.²⁹ A visszaemlékezésben említett hosszabb római tartózkodás tehát csak 1963 őszén kezdődhetett, amikor újból Rómába utaztak a zsinat 1963. szeptember 29-én induló második ülészakára.³⁰ Ezeket az időket jellemezhetette úgy Ruzsik, hogy mivel nem volt sok dolga, ezért beiratkozott az Angelicum Egyetemre, hogy diplomával térhessen vissza Kolumbiába.³¹ Ezt a feltételezést alátámasztja a hagyatékában található, az Angelicum Egyetem által kiállított index is, amelybe 1963 októberében vezették be a személyes adatokat. Valószínűleg miután a zsinat második ülészakája 1963. december 4-én véget ért tanulmányai befejezése miatt továbbra is Rómában maradt, és egy intenzív tanulmányi idő után szerezte meg 1964 júniusában a teológiai licenciát.³²

A KOLUMBIAI MAGYAR EMIGRÁCIÓ

Kolumbiai tartózkodása alatt a szolgálati helyek gyakori változása és a Bogotától való távolság miatt is csak ritkán találkozott magyarokkal. Ennek ellenére sok kolumbiai magyart ismert. Visszaemlékezésében megemlékezett a már említett Nyisztor Zoltánról,³³ Meleg Gábor volt katonatisztról,³⁴ Balogh Sándor jezsuita biblikusról,³⁵ és több, délen, a farmokon élő magyarról, mint pl. Wolf Ádámról³⁶ és báró Adamovicről.³⁷

Kolumbiában csak szórányosan telepedtek le magyarok. Az 1920-as években egy lassú bevándorlás kezdődött, amit az olcsó földárak mozgattak, majd 1931-től sok magyar érkezett egy olajvállalat vállalkozása miatt, amely nagy munkaerőt igényelt. A kolumbiai magyarok száma később a zsidótörvények hatására, majd pedig 1952-ben a bevándorlási törvények liberalizálásával gyarapodott, aminek következtében az 1950-es években 150 magyar család élt, főként Bogotában és a déli területeken.³⁸ A kolumbiai magyar emigráció egészen a hatvanas évekig nem rendelkezett intézményes keretekkel. Ezen a helyzeten az 1956-os forradalom változtatott, mivel a forradalom után megnőtt Kolumbiában az érdeklődés a magyarok, és Magyarország iránt. 1960-ban Bogotában ezért megalakult a Szent István Kollégium, amely négy épületben, 32 tanárral működött, és célja az oktatás, az ismeretterjesztés volt.³⁹ Az emigráció hitéletére is a szervezetlenség volt jellemző. Az alacsony létszám és a szétszórtság miatt az 50-es években nem létezett Kolumbiában önálló magyar egyházközség, a bogotai német plébánia támogatásával igyekeztek a magyar hitéleti és kulturális tevékenységet fenntartani.⁴⁰ A kisebb idegen kolóniák számára ráadásul a bogotai egyházi hatóságok nem is engedélyezték az

29 Uo.

30 *Ralph M. Wiltgen*: A Rajna a Tiberisbe ömlött, A II. Vatikáni Zsinat története, Szent István Társulat, Bp., (é. n.), 83.

31 RVH

32 Az ezt igazoló bizonyítvány szintén megtalálható Szegeden. RVH

33 RVV 8/A, 9/B

34 RVV 6/B

35 Uo.

36 Uo.

37 RVV 9/A

38 *Torbágyi Péter*: Magyarok Latin-Amerikában, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Bp., 2004. 145.

39 *Torbágyi P.*: i. m. 146.

40 Mindszenty Archivum Budapest. A bíboros dél-amerikai útjával kapcsolatos iratok között a német plébánia épületéről készült fénykép hátoldalán olvasható az információ.

önálló egyházközség alapítását. Ez a helyzet 1967-ben változott meg az Eucharisztikus Kongresszus alkalmával. A magyar egyházközség 1967 júliusában alakult meg csatlakozva a németek plébániájához. Ekkoriban azonban már nem volt magyar pap Bogotában, így az egyházközség a bogotai magyarok összefogását szolgálta elsősorban.⁴¹

Ruzsik Vilmos tanári működése mellett erejéhez mérten igyekezett segíteni a szétszórtságban és illegalitásban élő magyarországi rendtársait is. Egy bogotai bankáron keresztül ismerte meg Rosenberg István bankárt és családját. Rosenberg sokat segített Ruzsiknak abban, hogy segélyeket tudjon küldeni rendtársainak Magyarországra. P. Ruzsik a Conto de Cambios nevű hivatalon át utalta a magyar rendtartomány részére a segélyeket.⁴² P. Kutival ekkor fejenként 120 dollárt kerestek havonta. Janisch Mihály nagyon hálás volt minden segítségért, mert a rend teljes kiszolgáltatottságban élt a Magyar Népköztársaságban. A rendtagok szétszórtságban és szegénységben éltek, így minden segítség nagyon fontos volt. Egy alkalommal pl. az irgalmas nővérek hatvan méter vásznat kértek Ruzsiktól, mert nem volt pénzük ruhára.⁴³ Többször küldött kisebb-nagyobb kávécsomagokat is, mivel ezt a kolumbiai kormány kereskedelmi propagandából ingyen lehetővé tette.⁴⁴

Kolumbiai tartózkodással kapcsolatban meg kell említeni, hogy Habsburg Ottó dél-amerikai útja során Ruzsik Vilmost is felkereste a zipaquirai szemináriumban, mivel Bogotában hallotta, hogy Zipaquirában magyar rektor van.⁴⁵ 1975-ben szintén nagy megtiszteltetés érte. Felkérték ugyanis, hogy legyen Mindszenty bíboros kísérelője utolsó, dél-amerikai útja során. A bogotai látogatás szervezésekor P. Ruzsik nagyszerűen tudta kamatoztatni kiváló egyházi és emigráns kapcsolatait.⁴⁶

A MAGYAR LAZARISTÁK OTTHONKERESÉSE 1962–1968

Bogotából – amint már volt szó róla – Ruzsik Vilmos több alkalommal visszatérhetett Európába a II. vatikáni zsinat alkalmából. Az első hosszabb tartózkodásra a zsinat második ülészakának megnyitására 1963 októberétől került sor az egyetemi licencia megszerzéséig. Ez az utazás fordulatot jelentett, hiszen ez alatt az idő alatt megelégnültek a kapcsolatok a vasfüggöny mögött illegalitásban élő magyarországi rendtársakkal, akikkel korábban csak alkalmi segélyek útján volt mód a kapcsolattartásra. Ez idő alatt⁴⁷

41 Encyclopaedia Hungarica, főszerk. Bagossy László, Hungarian Ethnic Lexicon Foundation, Calgary, 1992. I. 235.

42 RVV 6/B.

43 RVV 6/B

44 RVV7/A

45 RVV 9/A

46 Mindszenty bíboros látogatásának történetét Ruzsik Vilmos részletesen lejegyezte, amely később nyomtatott formában is megjelent. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2002/1–4. 293–306. A budapesti Mindszenty Archívumban azonban található egy másik visszaemlékezés is a dél-amerikai útról számos más dokumentummal együtt.

47 Borovi szerint 1962 karácsonyán. Ausztriába kapott vízumot Janisch, és ekkor találkozott Ruzsik Vilmostal. A tanulmányban korábban ismertetett kronológiai bizonytalanságok miatt valószínűbb, hogy a találkozó később, 1963 novemberében valósult meg, amit az állambiztonsági jelentések is megerősítenek. Ennek ellenére előfordulhat, hogy már 1962-ben megtörtént a kapcsolatfelvétel. Vö. *Borovi J.*: i. m., 82.

találkozott először személyesen Janisch Mihállyal, akit Bécsben keresett fel Prieto püspök társaságában, ahol a túlélés lehetőségeiről tárgyaltak.⁴⁸

A kapcsolatok megelénkülése és a tervek kialakítása szempontjából fontos körülmény volt az a tény is, hogy a hatvanas évek második felében egyre több lazarista szerzetes utazhatott ki nyugati országokba vakációra illetve hosszabb-rövidebb tanulmányokra. Ezek az utazások lehetővé tették a külföldi rendtársakkal való találkozásokat, és a rend jövőjéről folytatott diszkurzust is.⁴⁹

Az állambiztonság is figyelemmel kísérte ügynökeink keresztül ezeket a megelénkülő kapcsolatokat, és az ezek során füződő terveket.⁵⁰ Az első információk 1963. november közepéről származnak, amelyek arról tudósítanak, hogy Janisch Mihály vizitátor ha-zaérkezett római útjáról, amelynek célja a lazarista rend generális kongregációján való részvétel volt.⁵¹ Az ügynökjelentések szerint a vizitátor rendtársai egy szűkebb körének beszámolt külföldi útjáról, amelynek központi kérdése a rend magyarországi jövője volt. Rómában a kapcsolatok közel tizenöt éves szünetelése után hosszas tárgyalásokat folytatott a rend generálisával, William Slatteryvel⁵², akitől idős korára, és betegségére való tekintettel kérte a vizitatori tisztség alóli felmentését. A generális ezt nem fogadta el, mivel nem találta alkalmasnak a rend magyarországi helyzetét a lemondásra, és az új vizitátor kinevezésére.⁵³

1950-ben a magyar rendtartomány működését a magyar állam betiltotta, illegálitása-ba kényszerítve ezzel a rendet.⁵⁴ A rendtartománynak ekkor 42 szerzetes és 27 segítő testvér tagja volt.⁵⁵ A rendtagok közül többeket sikerült ugyan plébániákon elhelyezni, de számos rendtag kényszerült világi állásokba. A rend lehetőségei rendkívül behatároltak voltak, és a teljesen kiszolgáltatott körülmények között könnyen sebezhetővé váltak tagjai. Az állam számára harmadrendű állampolgároknak számítottak, hivatalosan pedig teljesen el voltak zárva a rendi központtól, a kapcsolattartás csak nagyon esetleges volt. Ruzsik visszaemlékezése szerint Janisch vélemény az volt, hogy „megyünk tönkre, a rendtársak szanaszét az országban, a közösségi életnek vége”.⁵⁶

A kilátástalan helyzetben nagy reményeket keltettek a Vatikán és a magyar kormány közötti tárgyalások, majd az 1964 szeptemberében megkötött részleges megállapodás, az utánpótlás hazai nevelésére azonban gondolni sem lehetett. A jövő szempontjából a reményt a külföldön élő rendtársak jelentették, akik egy megalapítandó külföldi magyar lazarista házban folytatni tudták volna a közösségi életet, és az utánpótlás nevelését. A magyar rendtartomány 9 tagja – 6 felszentelt pap és 3 testvér – élt ekkor külföldön magyar vezetés nélkül. Köhler Ferenc Németországban, Lösch István, Nagy Gusztáv Kí-

48 *Borovi J.*: i. m., 98.

49 ÁBTL 3. 1. 2. M-40328/I. 166, 171.

50 Az egyik jelentést például a következőképp értékelték, amely sokat elárul az állambiztonság szándékairól: „A jelentés bővítette ismereteinket a rend elképzeléseit illetően. Lehetőségeket tár fel a vonalba történő beépülésre, a rendi irányítás befolyásolására. Bíró, Szabó tiszttel szűzados.” ÁBTL-40328/I. 166

51 ÁBTL 3. 1. 2. M-40328/I. 61.

52 <http://cmglobal.org/en/general-curia/general-superior/superiors-general-gallery/>, Annuario Pontificio 1962, 826.

53 ÁBTL 3. 1. 2. M-40328/I. 66.

54 *Gergely Jenő*: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon, Vigilia, Bp., 1990.

55 Rendi Névtár 1950. 62–64.; Magyar Katolikus Almanach II., szerk. Turányi László, Szent István Társulat, Bp., 1988. 193.

56 *Borovi J.*: i. m., 97–98.

nában, ill. az Egyesült Államokban, Kuti Imre, Ruzsik Vilmos Kolumbiában, A. Tóth József Algériában, Csorba Alfonz, Fiszter Péter és Kolláth Konrád pedig Európa különböző városaiban.⁵⁷

Ruzsik visszaemlékezése szerint első bécsi találkozásuk alkalmával vetette fel Janisch Mihály, hogy a szétszórt magyar lazarista atyák Ausztriában magyar központot hozzanak létre, amely a magyar tartomány jövőjének és kibontakozásának biztosítója lehet. Az osztrák tartomány megértéssel volt Janisch tartományfőnök terve iránt, és felajánlotta salzburgi házukat, hogy ott építsék ki a menekült magyar lazaristák központját.⁵⁸

A Magyar Lazarista Ház tervéről Aradi fedőnevű ügynök jelentéseiben számos, sokszor azonban egymásnak ellentmondó adat található. Az első információk 1964 júniusából származnak. Az osztrák tervvel szemben Csíkos Ferenc és Kiss Árpád új ötlettel állt elő, melynek lényege az volt, hogy a magyar lazaristák Dél-Amerikában alapítsanak rendházat, ahonnan a kontinens magyar közösségeit misszionálhatnák. Janisch ezt elutasította mint utópiát.⁵⁹ A következő információ egy 1964. szeptember 18-i jelentésben olvasható, amely szerint Ruzsik véleménye az volt, hogy Kanada vagy Kolumbia lehetne a magyar ház helye, mert itt biztos a jövő. Csíkos Ferenc ekkor már Franciaországban gondolkodott.⁶⁰

1965. április 14-i jelentés szerint Janisch Mihály vizitátor szkeptikusan értékelte a külföldi utánpótlás kérdését, mivel a lehetőségeket nagyon korlátozottnak és kilátástalannak találta. Példaként hozta fel a külföldi magyar ciszterci rendházat, ahol nem volt hivatás, a magyarok nem léptek be a rendbe, a fiatal szerzetesek pedig elhagyták azt. E tapasztalat alapján a vizitátor a kezdeményezések kudarcát vizionálta.⁶¹

1965 júniusában Ruzsik Vilmos Rómában találkozott Janisch Mihállyal, aki unokaöccse papszentelésére utazott az ausztriai Wallernbe. A megbeszélés során Ruzsik Vilmos európai beosztást kért Janisch Mihálytól, mivel egyre nehezebben bírja a kolumbiai klímát, és abban egyeztek meg, hogy ha létrejön a Magyar Lazarista Ház Európában, akkor Ruzsik ott nyerne beosztást.⁶² Janisch Mihály Rómában Slattery generállal is tárgyalt a magyar ház ügyében, azonban részletek nem maradtak fenn, mivel Janisch titoktartásra kötelezték. Csupán annyi tudható, hogy a generális támogatta a tervet és próbált megoldást találni. Az ügynöki jelentés ennek kapcsán megemlíti, hogy Janisch Mihály Kanadát, vagy Braziliát javasolta a rendház alapítására, Ruzsik azonban Ausztriát szerette volna. A magyar ház szervezése ügyében Kiss Árpád és Csíkos Ferenc is felkereste Ruzsikot Rómában és egyeztettek a kibontakozás lehetőségeit.⁶³

A sok terv közül végül az ausztriai letelepedéssel kapcsolatban történtek kézzelfogható lépések. Janisch kezdetben Salzburgban képzelte el a lazarista házat, amelyet meg is kaptak volna az osztrák tartománytól. A ház vezetőjének Ruzsikot szánták, aki kérte

57 *Borovi J.*: i. m., 97–98.

58 *Borovi J.*: i. m., 98.

59 ÁBTL 3. 1. 2. M-40328/I. 118. Figyelemre méltó a jelentés állambiztonsági értékelése: „A jelentés értékes. A rend létezésére, összefogására mutat. Nagyszámú társaság jött össze az ezüstmisére. Mozgatni tudják a tagságot. Él a rend, él a rendi szellem. A rendi vezetés keresi az utat a rendtagok aktív továbbképzése érdekében. Elsősorban legális utakat keresnek. Janisch Mihály ellene van az illegitim dolgoknak, az csak megnehezíti a kibontakozást. A magyar lazarista ház szerinte utópia, de ez serkent a kiutazásra.”

60 ÁBTL 3. 1. 2. M-40328/I. 128.

61 ÁBTL 3. 1. 2. M-40328/I. 171

62 ÁBTL 3. 1. 2. M-40328/I. 175.

63 ÁBTL 3. 1. 2. M-40328/I. 189.

is felmentését a kolumbiai szolgálat alól, de nehéz volt utódot találni a helyére. Ruzsik Vilmos ugyanis a 60-as évekre Kolumbia egyházi életének egyik meghatározó tényezője lett, 1963 és 1967 között pedig Ibagüe és Armenia püspöki szemináriumában tanított. Ruzsik ugyan évente Európába tudott utazni, azonban a lazarista ház vezetését nem tudta elvállalni, és ezzel a salzburgi tervek holtpontra jutottak.⁶⁴ Az osztrák tartomány végül a salzburgi házat a szlovák tartománynak adta, mivel a szlovák igénnyel szemben nem tudtak tovább várakozni a magyarokra.⁶⁵ Ruzsik Vilmos távollmaradása miatt változhatott meg Janisch véleménye is a lazarista ház alapításával kapcsolatban, amelyet az ügynökjelentésekben láthattunk. Janisch úgy látszik nagyon ragaszkodott Ruzsik személyéhez, ezért javasolta 1965-ben a ház szálláshelyének Brazíliát.

Ruzsik Vilmos végül 1967-ben közel húszéves kolumbiai működés után érkezett Európába, azonban ekkor már nem volt meg Ausztriában a kiszemelt ház, pedig a külföldön lévő rendtársak száma Márkus Sándorral és Termeczky Jenővel is gyarapodott. Az ügy azonban nem hagyta nyugodni és még 1967-ben Grazba utazott, az osztrák tartományi központba, hogy a salzburgi tervek meghiúsulásáról és a további lehetőségekről tájékozódjon. A tárgyalások során Graz mellett járt Eisenstadtban, és felmerült egy bécsi plébánia⁶⁶ átvételének lehetősége, azonban ezt nem tudták vállalni annak nagysága miatt. Ruzsik végül minden megoldás nélkül tért vissza Rómába, a generális kúriába⁶⁷, ahol a rend központjának munkájába kapcsolták be.⁶⁸ Itt várakozott a megoldásra és 55 évesen folytatta egyetemi tanulmányait.⁶⁹ 1967 februárjában még kémiantanári diplomát szerzett a bogotai Javeriana Egyetemen, 1968 júniusában pedig teológiai doktorátust szerzett.⁷⁰

A sikertelen próbálkozások után 1967. november 20-án váratlanul meglátogatta P. Ruzsikot Dr. Zágon József, az emigráns magyar lelkészek egyik befolyásos vezetője és megkérte, hogy vegye át a Párizsi Magyar Misszió vezetését. Vecsey József, franciaországi főlelkész és a Párizsi Magyar Misszió vezetője ugyanis főként egészségügyi okokból benyújtotta lemondását Zágonnak és dr. Ádám Györgynek a külföldi magyar lelkészek hivatalos vezetőjének.⁷¹ Az ajánlatról tárgyalások kezdődtek a rendi vezetéssel és végül a párizsi ház átvétele mellett döntöttek. A megegyezést 1968. augusztus 20-án írták alá.⁷² A Missziót 1968. október 16-án vette át Párizsban Ruzsik Vilmos és Márkus Sándor Ádám György jelenlétében.⁷³ Ruzsik Vilmos franciaországi magyar főlelkészi

64 RVV 9/B

65 *Borovi J.*: i. m., 98., <http://www.lazaristen.at/Downloaddokus/vn/VN%2044.pdf>

66 Feltehetően a Marianneum, ÁBTL 3. 1. 2. M-40328/I. 192

67 A Generális Kúria 1963-ban az 1955-ös generális gyűlés határozata értelmében Párizsból, a Rue de Sévres 95 szám alól átköltözött Rómába. A Kúria a Via Pompeo Magno 21 szám alatt lévő Collegio Leonianoban kapott átmeneti elhelyezést, amelyben 1956-tól a lazaristák nemzetközi tanulmányi háza is működött. A Generális Kúria 1976-ban költözött az újonnan épített, önálló épületbe, ahol ma is található. A Kúria régi címe Via di Bravetta 159. volt, amely egy új utca nyitása miatt mára megváltozott. (Via dei Capasso 30.)

Giuseppe Guerra CM, 25 years of the Present General Curia House (1976–2001), <http://famvin.org/gsdll/collect/vincenti/index/assoc/HASH0116/059f8377.dir/doc.doc>, vö. *Annuario Pontificio* 1962/826., 1967/859., 1977/1228., 2008/1516.

68 *Borovi J.*: i. m., 98–99.

69 *Borovi J.*: i. m., 98.

70 RVH Szeged.

71 *Borovi J.*: i. m. 99., 82.

72 *Borovi J.*: i. m. 104.

73 *Borovi J.*: i. m. 105.

kinevezést kapott, Márkus Sándor pedig párizsi lelkész lett, és egyben a misszió plébánosa.⁷⁴

BEFEJEZÉS

Ruzsik Vilmos a kolumbiai egyház életében meghatározó szerepet töltött be szemináriumi rektorként és püspöki titkárként. Kapcsolatainak valamint helyismeretének is volt köszönhető, hogy Mindszenty hercegprímás meglátogatta a kolumbiai magyar emigrációt. Ruzsik Vilmos életútja így a rendtörténeti vonatkozásokon túl a magyar emigráció történetére vonatkozóan is figyelemre tarthat számot. A további kutatáshoz ezért fontos lenne levelezésének és hagyatékának feltárása és feldolgozása.

⁷⁴ *Borovi J.*: i. m. 106.

PRITZ PÁL

JÁSZI OSZKÁR HELYE A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN¹

A nemzeti emlékezetben köztudottan nincs róla (sem) közmegegyezés. És amíg nincs konszenzus, addig majdnem hiába születik róla számtalan írás – egyébként mostanában csak elvétve akadnak –, valós történelmi szerepe aligha zökken a helyére. Születésének 140. évfordulója ugyan adhat, ám aligha ad többeknek ösztönzést a tisztázásra. E sorok íróját mégis arra sarkallta, hogy ezen kísérlettel tisztelegjen tudós kollégája, Adriányi Gábor előtt, 80. születésnapja alkalmából. Mert, bár látja a történetírás társadalmi hatásának szerény voltát, ám azt vallja: ha mindenki teszi a dolgát, akkor a világ (manapság ismét divat kételkedni benne) egy kicsit előbbre megy.

* * *

A Nagykárolyban 1875. március 2-én Jakubovits Oszkárnak született ifjú jövevény szülei 1881 körül tértek át ősi hitükről a Szent István-i birodalomban akkoron bevett vallások között a legmagyarabbnak tartott református hitre. (Ha már elkövetjük az őse-

1 A Jászi Oszkárrol szóló irodalom könyvtárny terjedelmű, mégsem mondható el, hogy lenne olyan munka, amely kijelöli ennek a nagy férfiúnak a helyét a történelmünkben. Jelen sorok írója nem Jászi-kutató. Egyszerűen hazánk huszadi századi történelmével mintegy félszáz esztendeje foglalkozva lépten-nyomon találkozott-találkozik az ő nevével, munkásságával. És látta, látja a körülötte felcsapott, ma is felfellobbanó indulatokat. Kevésszer nagyrabecsülést, annál többször leszólást, nemegyszer rágalmazást. A korszakról megszerzett tudása alapján úgy véli, hogy az igazság valahol a két szélsőség között, ám bizonyosan nem középen keresendő. A Jászi-irodalomból messze kiemelkedik *Litván György: Jászi Oszkár* című, 2003-ban megjelent munkája (Osiris, Bp.). Hiszen előtte évtizedeket töltött ő a polgári radikálisok kutatásával. Így a 2003-as, terjedelmében is impozáns kötet mintegy összegzése is megszerzett tudásának. Litván természetesen arra törekedett, hogy mindazt, amit elbeszél, „a maga történeti folyamatában és összefüggéseiben mutassa be”, ám rögvest leszögezi, hogy „nem vállalkozik Jászi életművének értékelésére vagy politikai szerepének történelmi elhelyezésére”. (12.) Az ellentmondás nyilvánvaló. És annak oka nyilvánvalóan az lehet, amit Litván György egy ízben e sorok írójának mondott. – Nincs már ereje újramegírni Jásziért a harcot, nem veszi fel a kesztyűt az őt negatívan látatókkal szemben. Könyvében erről így ír: „A befogadás egyetlen aktusa [ti. az 1991-es hazai ünnepélyes újratemetés – P.P.] után azonban nyomban elkezdődött az eltávolodás, a »Jászi-felejtés«, a jobboldalon pedig az éles elhatárolódás s az időnként kiújuló szidalmazás.”

Ez lehet a magyarázata annak, hogy Litván még a nevét sem írja le annak a *Pelle János*nak, aki 2001-ben szintén Jászi Oszkár címmel jelentette meg könyvét (XX. Század Intézet). Mert a könyvnek a szemlélete – ennél finomabban aligha fogalmazhatunk – nem a befogadást segíti. És ezért Litván György különben indokolatlan szerénysége.

Tudom, hogy dolgozatommal csupán kísérletet teszek Jászi helyének megtalálására. Ám ezt a kísérletet meg kell tenni. Mert lehetetlenség, hogy súlyos történelmi kérdésekben, számos esetben inkább az ilyen-olyan előjelű érzelem, az indulat, mint a higgadt mérlegelés szava szól.

inket sirjukban megforgató lépést, akkor legalább valóban nagyot lépünk.) Fennmaradt születési bizonyítványa 1895-ből való, s abban két születési dátum olvasható: áthúzva a helyes 2-i, s mellette március elseje.²

Még 45 esztendő sincs, s már mennie kell e honból. Igaz, már addigra is sokan másoknál messze többet tett az ország demokratizálódásért. Egyébként egyáltalán nem kellene mennie,³ hiszen a Magyarországi Tanácsköztársaság éppen akkor gyürkőzik neki, hogy erejét barátoknak és ellenségnek, itthon és külföldön megmutassa. Megmutatta. Olyannyira megmutatta – a Vörös Hadsereg északi hadjáratáról beszélünk –, hogy a *Tigris* nem tigrisként, hanem ravasz rókaként cselekszik a siker érdekében: hazugságból fon halálos hurkot a diktátor Kun Béla lába alá.

A radikálisnak mondott, már 1881-től *Jászi*⁴ Oszkár *bolsevik* mércével dehogyan radikális. Benne – rövid ideig való meditatív egyetértés után⁵ – már akkor ott munkál a kommunizmus (nem csupán a hazai, hanem általában minden kommunizmus) kilátástalanságát valló, hirdető kemény meggyőződés. 1919. augusztus végén írja egyik elvbarátjának, Braun Róbertnek: „A vadul rohanó események persze egy időre összes dolgainkat felborították. De a fehér örület sem tarthat tovább, mint a vörös. Amennyire csak lehet, a Társadalomtudományi Társaságot és a *Huszádik Századot* tartásotk össze! Ez ránk nézve az egyedüli fix pont a vörös-fehér chaosban. A jövőben még inkább az lesz, mert a régi pártkeretek hasznavehetetlenné váltak, legalábbis a gondolkodó s önmagukat megbecsülő emberek számára. A reakcióval éppoly energikusan fel kell venni majd a harcot, mint a marxista talmudistákkal s általában a gettószellem minden megnyilvánulásával. Mert *nem igaz, hogy a hiba Leninben volt. A hiba Marxban volt, s a Marx igazi tanítványai nem a parlamenti szocialisták, hanem a bolsevisták. A puccs, a terror, az amoralizmus, a gyűlölködés, a mechanikai fatalizmus, a piactalan raktárgazdaság, a versenytelenül szétosztott futter porció: mindez s a többi ideológiai kincs marxi tanítás.*”⁶ (Kiemelés – P.P.)

Jászi helyzetelemzésében reális elem a régi pártkeretek „hasznavehetetlenné” válásának meglátása,⁷ ám leírása bizony messze nem az akkori világ valós jellemzőit, hanem a gondolkodására oly tipikusan jellemző doktrinerséget tükrözi. Mert a vörös és a fehér káoszt egy kalap alá veszi. Mert szerinte a „reakció” elleni küzdelem „éppoly” energi-

2 *Litván Gy.*: Jászi i. m. 19.

3 A Tanácsköztársaság vezetői tudták, hogy Jászi nincs tőlük elragadtatva, de természetesen semmiben nem nehezítették életét. Innen is lehet látni, hogy Jászi életében az 5. sz. jegyzetben jelzett meditációs idő igen rövid volt.

4 *Litván Gy.*: i. m. 18–19. Édesapja a *Jászy* nevet kérvényezi, ám a hatóság „csak” a Jászi nevet engedélyezi.

5 Amikor a *cselekedjünk bolsevik módra* jelszava egyre népszerűbb lett az országban, akkor Jászinak is az a véleménye, hogy „a kommunizmust ki kell próbálni [...] ma támogatni kell minden ésszerű és becsületes törekvést, mely a kommunista állameszmény megvalósítására törekszik” – írja Iván András: *Szociológia és politika c. írásához hozzászólva. Huszádik Század* (1919) 131–135. Idézi *Gyurgyák János*: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris, Bp., 2007. 165.

6 Jászi Oszkár válogatott levelei. Összeállította, jegyzetekkel ellátta: Litván György és Varga F. János. *Magvető*, Bp., 1991. 227–228. Idézi *Pelle J.*: i. m. 268.; *Litván Gy.*: Jászi i. m. 179–180.

7 Természetesen azzal a megszorítással, hogy az a polgári pártokra vonatkozik. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a meglehetősen mostoha körülmények között is sikeresen szervezte magát újjá, a Komunisták Magyarországi Pártja pedig teljesen elhibázott ideológiai-politikai vonala, s illegálisba szorítottága közepette is működőképes maradt. Egyébként helyes meglátását Jászi a „legalábbis a gondolkodó s önmagukat megbecsülő emberek számára” kitéllettel alaposan relativizálja, hiszen ekképpen csupán azt mondja, hogy gondolkodó embereknek nem való párt. Ettől függetlenül az első világháború előtt a pártok döntően a közjogi harcok mentén, míg a forradalmak bukása utána világnézet alapján szerveződtek.

át igényel, „mint a marxista talmudistákkal s általában a gettószellem minden megnyilvánulásával” való harc. Tárnyilagos mérlegelő előtt 1919 augusztusának végén világos volt, hogy a Társadalomtudományi Társaságnak, a *Huszdik Századnak* nemhogy az összetartása, a fenntartása is lehetetlenség. Mert a „fehér káosz” jóval több volt, mint káosz. Magában rejtette a zűrzavar meghaladásának, az ellenforradalmi rendszer belső konszolidálódásának a lehetőségét.

* * *

A történeti köztudatban élt, mai is élő Jászi-képet jelentős mértékben Mályusz Elemér *Vörös emigráció* című munkája éltetette, élteti. Annak hitelét pedig sokak szemében több minden emelte/emeli. Először magának a szerzőnek a szakmai súlya. Hiszen ő a hazai historiográfia egyik jelese. A nem szakértő olvasó pedig miért is tudná, hogy ebben az esetben tehetségét, szakmai igényességét mélyen alulmúló munkát adott ki a kezéből. Azután az is súlyt ad a könyvnek, hogy ez az emigráció valóban ártott általában a magyarság, s azon belül a megcsönkített ország érdekének.⁸ Ám mindeközben a higgadtan mérlegelő, lényegre összpontosító történész arra hívja fel a figyelmet, hogy Mályusz Elemér már munkájának címével – *Vörös emigráció* – hamisít.

Mert ez az emigráció messze nem volt egyszínű. Bár valóban voltak vörös árnyalatai, ám bizonyosan nem volt egyszínűen vörös. Másként szólva messze nem volt egyszínűen kommunista. Sőt éppen ellenkezőleg festett a helyzet. A kommunista felfogásúak éppen nem voltak benne dominánsak. Aki általában valamelyest is tájékozott az emigrációk keserű világában, az jól tudja, hogy a hazájukból ilyen-olyan okból elkerültek inkább egymást marják, mint egységbe tömörülnek. Közöttük mindig több a meghasonlás, a gyilkos intrika. Ez a vörösnek mondott emigráció is csupán egyetlen dologban volt egységes. Elutasította a 18/19-es forradalmak bukása utáni hazai hatalmi rendszert. Ám sok minden más egyébben, s leginkább a teendők dolgában már messze különböztek egymástól. Jászi Oszkárnak valóban nagy súlya, nagy szava volt, ezért a hamis állítás őt is vörös fényvel vonja be. Az ellenforradalmi rendszer korifeusainak messze nem volt könnyű dolguk, amikor valóban *jó nevű szerző(ke)t* kerestek az emigráció „bemutatására”. Márpedig a munkát el kellett végeztenni. Hiszen miközben a rendszer az évek során oly mértékben megszilárdult, hogy megbuktatására belső erők hamar esélytelenek lettek, a Bethlen-rendszer nemzetközi tekintélye – finoman szólva is – nemigen izmosodott. Az emigráció pedig érezhető erővel serénykedett hitelrontásán. Bár a túlzásoktól nem riadt vissza, ám közben valós tényekkel tájékoztatta a nemzetközi közvéleményt. Sokáig úgy tűnt, hogy nem csupán Mályusz Elemér, hanem maga Szekfű Gyula is visszadobja az emigrációnak a kesztyűt.

Ő már az először 1920-ban publikált, hatalmas sikert aratott *Három nemzedék* című esszéjében (ha nem is Tormay Cecil és a többiek útszéli stílusában) leszedte a keresz-

8 Bár a hazára „árulkodás” messze nem azonos a hazaárulással, az emigráció mégis ártott általában a magyarság, s azon belül az ország érdekének. Mert a kisantant-országok és a csonka ország között antagonizmus feszült. Mint közismert, a szomszédos országok hatalmas területi és népességi gyarapodása egészében vagy jelentős mértékben az addigi magyar birodalom felszámolásából keletkezett. Aki a kisantant országokkal együttműködött, azoktól segítséget fogadott el, az elkerülhetetlenül a megmaradt Magyarországot gyengítette, elszigeteltségét erősítette. Az emigrációt egyébként (ki)használó Eduard Beneš nevezetes mondása (a magyar emigráció „átlépte azt a határt, amelyet egyetlen emigrációnak sem volna szabad hazája közvéleményével szemben átlépni”) a helyzet tragikusságát mindennél pontosabban kifejezi. Idézi *Litván György*: Októberek üzenete. Válogatott történeti írások. Osiris, Bp., 1996. 100.

vizet a polgári radikálisokról és általában a forradalmak szereplőiről. Ám az emigráció eláztatását aztán egészében kollégájára, Mályusz Elemérré testálta. Mályusz pedig nem haladt az elvárt ütemben előre. A *Napkelet* c. folyóirat csak 1931-ban kezdhetette el folytatásokban közölni a munkát. Könyv alakban akkor meg sem jelent. Ám angolul és németül igen, s ez volt a lényeg.⁹ Könyv alakban magyarul először 2006-ban lát a munka napvilágot.¹⁰ A „máig páratlanul érdekes” „kortárs” mű révén – így az egyik legtöbb könyvet forgalmazó Bookline könyvkereskedés internetes ajánlója¹¹ – „megismerjük azt a fáradhatatlan munkát, mellyel a Horthy-Magyarországot minden fórumon lejártni igyekeztek, s bárhol, bárkivel szövetkeztek *volt* hazájuk ellenségei közül.” (Kiemelés – P.P.) Kik is? „Az 1918/19-es októberi és tanácsköztársasági főszerelők” „Károlyitól kezdve Jászi Oszkárón át Kun Béláig, valamint a második vonal reprezentánsai”.

Az ajánló arról valóban hitelesen tájékoztat, hogy – mint fentebb írtuk – az emigráció minden árnyalata elutasította a hazai rendszert. És az sem kétséges, hogy a rendszer elleni támadások során (ismételjük) nem csupán az ország, hanem általában az egész magyarság érdekének is ártottak. Ám – ezt is újból alá kell húznunk – sokfajta politikai nézetűek voltak, s a vád, hogy „bárhol, bárkivel szövetkeztek volt hazájuk ellenségei közül” inkább a rágalom, mint a valóság kategóriájába tartozik. Nem beszélve a szöveget fogalmazó valaki azon kedvességéről, hogy az egész emigrációt hazátlannak mondja, miközben tagjainak minden törekvése a diadalmas hazatérés volt. És amikor az reménytelenek bizonyult, akkor több vezetője, mint mondjuk Garami Ernő vagy báró Hatvany Lajos – nem csekély megalkuvás árán – hazajött.¹²

* * *

Jászi tehát a hibát nem Leninben, hanem magában Marxban találja meg. És erre a Magyarországi Tanácsköztársaság gyakorlata ösztönzi. „Sok lelki gyötorem és aggodalom közepette – olvassuk tovább a Braun Róberthez írott, idézett levélben – ellen-szerként többet tanultam e négy hónap alatt, mint az utolsó öt évben. Egész kétségtelen előttem, hogy a fizokraták, Smith–Carey–Dühring–George–Oppenheimer irányban van minden komoly gazdasági és politikai tudomány és gyakorlat útja. Ennek kellene vala-

9 L. részletesebben: *Soós István: Szekfű Gyula és Mályusz Elemér A vörös emigráció* című műve. In: Ujváry Gábor (szerk.): *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Ráció Könyvek, Bp., 2011. 233–250. Mályusz Elemér: Sturm auf Ungarn: Volkskommissäre und Genossen im Auslande. Südost-Verlag, A. Dresler, München, 1931.; Uő: The fugitive Bolsheviks. G. Richards, London, 1931.*

10 *Mályusz Elemér: A vörös emigráció. Attraktor, Gödöllő, 2006.*

11 http://bookline.hu/product/home!execute.action;jsessionid=vQExYxI4ED3AmAh70TLbUQ**.Node4?_v=Malyusz_Elemer_A_voros_emigracio&id=52971&type=22 (Letöltés: 2014.12.29.)

12 Hatvany Lajost számos szál – például a magyar irodalom bőkezű támogatása is – e honhoz kötötte. Vagyona is segítette, hogy itthon érezze magát. Hatvanyról – írja egy levelében Szekfű Gyula – „mindenki tudja, hogy »bolsevik«, azaz annyiban bolsevik, amennyiben egy ilyen gazdag ember az lehet, aki nagyon jól meg tudja becsülni a pénz értékét.” Hatvany természetesen nem volt „bolsevik”. Szekfű sorait azért érdemes idézni, mert messze nem egyéni véleményt közöl. Akkortájt valóban „mindenki” azt tartotta, hogy a báró úr „bolsevik”. Ő pedig a pénz értékét azért is jól meg tudta becsülni, mert annak révén tudta, hogy biztonságban lehet Bethlen István országában. Szekfű Gyula levele Török Pálnak Bécsből 1929 májusában. *Huszár Tibor: A Magyar Szemle körül. Szerkesztői, szerkesztőségi levelek, 1927–1937. Valóság (1993). 12. sz. 78. Garami Ernő élete már sokkal szomorúbb történet. Őt nem védte vagyon, s miután elvtársaival sem tudott szót érteni, nem bírja ki itthon sokáig, s megint külföldre távozik – meghalni.*

mi plasztikus, művészi, propagandisztikusan élő szintézisét megpróbálni: egy individualista-kooperatív, a szellemiséget és erkölcsiséget homloktérbe állító manifesztumot a kommunista manifesztum bős próféciáival szemben”.¹³ A következő hónapokban Jászi sokat dolgozott a marxizmus cáfolatán, az elkészült, kereken kétszáz oldalas szöveg azonban inkább torzó, mint szintézis. Az idők során maga is elfeledte. Csak hagyatékának kutatása során, 1982-ben lett ismert. 1983-ban Párizsban, az ottani Magyar Füzetek könyvsorozatában jelenik meg, illegálisan kerül haza Magyarországra, ahol a rendszert lebontani akaróknak lesz az egyik ideológiai fegyvere. 1989-ben a Századévig Füzetek sorozatában *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja* címmel jut el sokakhoz, hogy azután a pillanatnyi figyelem elmúltával hatástalanná váljék.¹⁴

* * *

Mert azt a maszkot, amelyet szorgos, s messze nem tehetségtelen kezek¹⁵ formáltak az ő igazi arca eltakarására (is), azt reális tényezők erősítik. Ám mielőtt ezeket számba vennénk, emeljük fel a tekintetüket a nagyobb dimenziók világa felé. Hiszen Jászi igaz arcának eltakarása akkor nyeri el a mélyebb értelmét, ha látjuk, hogy az 1918. évi polgári demokratikus forradalom sincs a valós történelmi helyén. Ennek a forradalomnak gróf Károlyi Mihály és Jászi Oszkár az emblematisz hősé. (Történelmi paradoxon. Forradalom – forradalmár vezetők nélkül. Egyikük sem volt forradalmár, s mégis e robbanás – a személyiségek síkján szólva¹⁶ – kettejük műve.) Az antikorszakos gondolkodás¹⁷ Jászit is erősen érinti,¹⁸ ám első helyen Károlyi Mihály emléket sújtja. Mert a kommunista igényű, ám magát reálisan „csupán” szocialistának minősítő, négy évtizeden át ország-

13 *Jászi O.*: Válogatott levelek i. m. 227. Idézi *Litván Gy.*: Jászi i. m. 180.

14 *Litván Gy.*: Jászi i. m. 180–181. A cím pontosan jelzi Jászi gondolatvilágának azon sarkalatos pontját, hogy a kapitalista piacgazdaság meggyőződéses híveként is az emberiség jövőjét valamiféle szocializmusban látta. Nyitva hagyva azt a fogas kérdést, hogy e mutatóvány megoldható-e, feltehetőleg nem alaptalanul jegyezzük meg, hogy a kézirat torzóban hagyása egyfajta beismerés: Jászi Oszkár ugyancsak nagy elmele és kemény elszánása sem volt elegendő a marxizmus szisztematikus elméleti megsemmisítésére.

15 „Erdélyt majd elintézi Jászi Oszkár” – adja egyik hőse szájába a rágalmazó mondatot Herczeg Ferenc, a korszak írófejedelme. *Litván Gy.*: Jászi i. m. 350.

16 A forradalomnak az volt az alapja, hogy a dualizmus harmadik nemzedéke érdemben nem oldotta meg a betokosodott társadalmi problémákat, kirobbanását, vértelen győzelmét a nagy háború elvesztése okozta. Ám a történelmet emberek formálják: a névtelenek tömege, s nevesek együttese.

17 Az antikorszakos gondolkodáson a megelőző rendszer/korszak valóságának – döntően legitimitációs célokat szolgáló – a befektetése, leminősítése értendő. Messze nem csupán magyar, s természetesen nem kizárólag mai gyakorlat.

18 Azért van így, mert a négy évtizedes szocialista korszak ideológiai fundamentuma is lényegében végig – az első időszakban kimondottan vadul – antikorszakos volt. Rengeteg valótlanítást mondtak el elődeikről. Trianont pedig egyszerűen évtizedekig agyonhallgatták. Ennek az egyik elképesztő monumentuma a Molnár Erik főszerkesztésében először 1964-ben megjelent (1971-ben harmadszor is közzétett), kétkötetes, több szerzős, reprezentatív Magyarország története. *A Ránki György* által írt, a Horthy-korszakot tárgyaló fejezetben belül a trianoni békeszerződés még egy picike alfejezet címet sem kapott. *Az ellenforradalom tábora és belső ellentétei* című alfejezetben belül csupán néhány sor található Trianonról. A szerző így intonálja a kérdést: „A tőkés restauráció megszilárdítása belpolitikai feltételeinek megteremtése mellett az uralkodó osztályok mindent megtettek rendszerük külpolitikai elismertetése érdekében is. Ebből a szempontból fontos mozzanat volt a békeszerződés aláírása.” (3. kiadás, 2. kötet, 375.)

Nincs mit csodálkozni azon, hogy amikor az inga a másik irányba lendült ki, akkor viszont megint mindent előtött – Németh László kifejezésével – a „bömbölő honfibu”. Az pedig sírjukból a régi bűnbaképző sémákat támasztotta fel. Ebben Jászi Oszkár emlékezete ismét a régi, tehát rágalmazó lett.

ló rendszer – messze nem alaptalanul – éles vonallal választotta el Károlyi Mihály és Jászi Oszkár emlékét. Tehát *önmagában* a „négy évtized” leminősítése Károlyit igen, ám Jászit nem degradálja. Ezeknek az évtizedeknek a hangadói, ha szóltak egyáltalán a megalkuvásmentesen antikommunista Jásziról, akkor a kemény kritika hangján beszéltek róla. Fájalták, hogy nem tudta levetkőzni „korlátait”, nem tudott eljutni a marxizmus üdvözítő tanításához.¹⁹

Az 1956 utáni hivatalos Magyarország ellenben Károlyi emlékéhez egyre kedvezőbben viszonyult. Franciaországból 1962-ben hazahozták, s a Kerepesi temetőben helyezték el hamvait, fölé impozáns mauzóleumot emeltek. 1975-ben – születésének századik évfordulóján – az Országház mellett állították fel Varga Imre megrendítően szép szoborkompozícióját. Rá három esztendővel, Hajdu Tibor tollából nagymonográfia jelent meg róla.²⁰ Majd, ha megcsönkítva is, kiadták *Hit, illúziók nélkül* című memoárját.²¹ Károlyi Mihály azért kerülhetett be az akkori marxista kánonba, mert hosszú emigrációja során világnézetében mind közelebb került a kommunista szemlélethez. Bár látta a Szovjetunió, majd a második világháború utáni ún. népi demokráciák valós vonásait, ám negatívumaikat nem lényegükkel, hanem döntően a történelmi és korabeli ellenséges környezettel magyarázta. A Rákosi-rendszerrel csak Rajk László letartóztatása miatt szakított. Illúzióit bár elveszítette, ám hitét, hogy a marxista szocializmus lesz az emberiség jövője, nem adta fel.

Jászi Oszkár antikommunizmusa ellenben élete során olyan sziklává szilárdul, amelyen még a nagyúrral (minő nagyúr volt: felnőtt korában is természetesnek vette, hogy kibomlott cipőfűzőjét más kösse be) a húszas évek elejére kikovácsolódott férfibarátságuk is összeroppan. Csak a halál optikájában ismeri igazából el, hirdeti, hogy gróf Károlyi Mihály „októberünk legnagyobbja volt”. „Hogy ez a forradalom megszülethetett, ez Károlyi Mihály személyiségének, heroizmusának és áldozatkészségének az érdeme.”²² Az előbbi vallomás az özvegynek, gróf Andrassy Katinkának szólt. Az utóbbi sorokkal a Münchenben megjelenő *Látóhatár* című folyóirat szerkesztőit figyelmeztette. Azokat, akik a 80. születésnapja – ismét egy 80. születésnap – alkalmából önálló számmal tisztelegtek előtte. Ám tették úgy, hogy Károlyi Mihálynak a nevét sem említették. Jászi pedig korrigál.

* * *

A farkasréti temetőben 1991. június 17-én a civilben történészprofesszor, a legutóbbi rendszerváltás utáni magyar országgyűlés elnöke deklamálhatott ugyan szép szavakat Jászi Oszkár hamvai hazatérését ünnepeelve, s az elhunyt végakarata szerint a sírkövére véshették a zseniális barát megindítóan szép szavait – „*s hogy folyósan szélesedtek az ő útjai/ úgy ömölgettek felé mindenünnen/ a magyar becsületesek és intellektuelek útjai*”

19 *Fukász György*: Jászi Oszkár ideológiájának bírálata. Bp., 1960. – A hetvenes évek második felében, a nyolcvanas években a gazdaságilag mind roskatagabb, legitimációjának megőrzéséért küzdő rendszer halk és óvatos engedményeket tesz Jászi örökségének kedvezőbb megítélése irányában. Ennek főleg az MTA Történettudományi Intézete az otthona. A legtöbbet ezért L. Nagy Zsuzsa, Litván György, Hanák Péter, Gyurgyák János, Varga F. János teszi. Az ezen kutatásokra épülő (tanulmányunkban gyakran hasznosított) nagymonográfiát Litván György 2003-ban jelenteti meg. L. 1. lj.

20 *Hajdu Tibor*: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Kossuth, Bp., 1978.

21 *Károlyi Mihály*: Hit, illúziók nélkül. Európa, Bp., 1982.

22 *Jászi O.*: Válogatott levelek i. m. 568., 573.

– ám a demokratikus Magyarország nem emelte kánonjába az engesztelhetetlen anti-kommunista, doktriner szabadkőművest. A rendszerváltó Szabad Demokraták Szövetsége 1989-es programjában ugyan az olvasható, hogy „elődünk Jászi Oszkár, aki nem tett engedményt soha semmilyen színű totalitarizmusnak és nemzeti elfogultságnak”, mégis mintegy évtizednyi kormányzati pozíciójukból sem egy köztéri Jászi-szoborra, sem semmiféle más, Jászi emléket komolyabban ápoló lépésre nem futotta.

* * *

Messze nem véletlenül. Az egyik ok a pártot szinte a kezdetben ért sokk lehetett. Közel utolsó pillanatban válik világossá, hogy nem ők, hanem a nemzet másik részét reprezentáló MDF fog kormányozni. Sőt, ha a furfangosan kieszelt négyigenes szavazás nem hozza meg számukra a sikert – márpedig e siker hajszálon múltott, egészen pontosan azt csak az MDF-vezérkar taktikai ballépésének²³ köszönheték –, a jövő számukra még keservesebb lesz. Ebben és a későbbi sok kínlódásos helyzetükben kifejezetten púp lett volna a hátukon, ha ápolják az egész életében sikertelenül politizáló Jászi Oszkár emléketét. Tehertétel lett volna számukra Jászi liberális szocializmus utáni vágyakozása is. Hiszen Jászi Oszkár mélyen átélte a korabeli kapitalizmus vérlázító igazságtalanságait, s azokat egy szabadversenyessé alapokra épülő szocializmussal akarta felszámolni. A rendszerváltó párt ellenben bármiféle szocializmusnak még az irmagját is irtani akarta.

Az SZDSZ Jászi Oszkár szellemi örökségéből két ponton – saját és az ország javára – meríthetett volna. 1. Jászi Oszkár nem csupán református lett, hanem élete során megtartotta ezt a hitét. E tekintetben bizony erősen különbözött élesen egyházellenes polgári radikális híveitől, akik viszont ezen felfogásukkal az SZDSZ elődei. Minden bizonnyal a pártnak és az országnak is jót tesz, ha több türelemmel viselik a történelmi egyházak revindikációs törekvéseit. 2. Jászi Oszkár szellemi örökségének ápolása a rendszerváltás után újjáéledő népi–urbánus vitára is csillapítóan hathatott volna, hiszen amikor ez a nemzetpusztító vita a harmincas években elkezdődött, akkor ő egyértelműen a népi írók oldalára állt.²⁴

A napi politikai gyakorlat síkján a hajdanán oly sikertelenül politizáló Jászi Oszkár emléket negatív mementóként kellett, lehetett volna elevenen tartani. És ha azt kiegyensúlyozzák annak a Jászinak az állandó felidézésével, aki oly fogékony volt a kizsákmányoltak nehéz helyzete iránt, aki erkölcsi nagysága, kivételes igazságérzete révén a rendszerváltás utáni időszak népet pusztító gyakorlatával bizonyosan azzal a hévvel fordult volna szembe, amellyel korának anomáliáit ostromozta – nos, akkor az ország javára ma is létezne egy SZDSZ, és maga az ország is többet profitál kivételesen kedvező külpolitikai adottságaiból. Messze nem ez történt. Az elmúlt közel negyedszázad Jászi Oszkár számára a másik oldalon az – úgymond – „nemzetellenes bűnei”-nek felhánytorgatását, itt pedig leginkább a feledést hozta. A tényleges feledés és feledtetés vétkét természetesen taktikusan takarni lehetett/ lehet a „nemzetellenes bűnök” vádjával szembeni védelmezésével.

²³ A tagságot a szavazás bojkottjára hívták fel. Ha nem teszik, akkor a harmadik magyar köztársaság első elnöke 1990 januárjától a posztkommunista Pozsgay Imre.

²⁴ Urbánus oldalról döntő mértékben azok szították a vitát, akik az első világháború előtt polgári radikálisok voltak. L. részletesebben: *Gyurgyák J.*: i. m. 163.

* * *

Jászi Oszkár – az elmondottakon túl – még egyéb súlyos okokból sincs a helyén. 1. Trianon ma is seb a nemzet testén. 2. Az 1989–1990-es rendszerváltás nyomán – az MDF–SZDSZ említett viadala is ennek terméke s okozója – megelevenedett az Erdei Ferenc által leírt kettős társadalmi struktúra. 3. Ady Endre sorai ugyan megindítóan szépek, ám erőteljesen korrigálandóak. 3.1. A költő és a polgári radikálisok között nem csupán komoly összhang, hanem nagy különbség is létezett. 3.2. A sok magyar becsületesnek és intellektuelnek az útja éppen nem ömögletett Jászi felé. 3.3. Az anomáliáért magát Jászi Oszkárt (és általában a polgári radikálisokat) is súlyos felelősség terheli.

1. A seb fájdalmát az Európai Unió erősen enyhíti,²⁵ ám mindaddig meg nem szüntetheti, amíg a szomszédok a magyar kisebbségnek nem adnak társult nemzeti pozíciót. Az igazi megbékélést itt a türelmetlenség, ott a gyanakvás hátráltatja. *Itt* joggal vagyunk türelmetlenek, hiszen félő, hogy amikor végre megszűnik a vágyott társult nemzeti pozíció, addigra a kisebbséget a városiasodás, a modernizáció elkerülhetetlen velejárójaként taroló természetes asszimiláció létszámában feltartóztathatatlanul drasztikusan tovább gyengíti. *Ott* a gyanakvásokat vaskos tények táplálják. Történetiek és jelenbeliek is. A jelenbeli tényekből – vélhetőleg – bőven elégséges az orosz külpolitika ukrainai lépéseire, a Krim bekebelezésére utalnunk.

A történetiekből minden bizonnyal az 1938–1941 közöttiek a legsúlyosabbak. A trianoni országot döntően az akkori Németország ereje és akarata²⁶ növelte közel duplájára, saját erejéből a csonka országnak egyetlen négyzetkilométernyi terület visszavívására sem futotta. Ezért is lehetett oly nagy az országgyarapodás kiváltotta mámor, hogy az még Márai Sándort és a hozzá hasonlóan valóban okosakat is megrikkatta, szemüket elfátyyolozta.²⁷ A szörnyű ébredés után nem csupán minden területet, hanem még némileg annál is többet²⁸ kellett visszaadni. Olyan „győztesek”-nek, akik évekig valójában sokkal inkább tapadtak a náci Németországhoz, mi pedig közben a németekéhez és az oroszokéhoz mérhető emberveszteséget szenvedtünk el. 1945, a nulladik év – manapság nemigen méltányolt – óriási pozitív hozadéka, hogy lezárta azt az ezer esztendősi históriát, amely a két háború között is kasztos, rendies társadalmat éltetett. Ám a modernizációt hozó új rendszer megszületését döntően a háború elvesztése, a Szovjetunió beavatkozása tette lehetővé, a belső magyar társadalomfejlődés jóval szerényebb szerepet játszott. Ráadásul a nemzeti függetlenség is évtizedekre odalett. Mindebből következően az utolsó, 1989–1990-es rendszerváltás után kialakult új helyzet – minden roppant lényeges különbözőség közepette – az 1918/1919-es forradalmak bukása utáni helyzettel erősen rokon.

25 2004. május elsejétől hazánk és Szlovákia, valamint Csehország egyszerre nyert tagságot. Tehát, ha úgy tetszik, a versailles-i békerendezés egyik volt kedvence, Csehszlovákia, valamint erős kárvallottja, a trianoni Magyarország került akkor egy szövetségi rendszerbe. Románia 2007. január elsejétől, Horvátország 2013. január elsejétől kapott uniós tagságot. Szerbia pedig társult tagként várakozik bebecsátatásra, s mivel a vágyott jövő megvalósulásához az igenlő magyar voksra is szüksége van, ezért jó ideje lényegesen rokonszenvesebb arcát mutatja felénk, mint amit a történelem során nem kevés és véres alkalmakkor kellett megtapasztalnunk.

26 A történeti leírások részletesen szólnak Olaszországról, ám a tengely valójában soha nem volt tengely. Róma annak létrejöttétől alárendelt erejű Berlinhez képest.

27 *Szegedy-Maszácz Mihály*: Legyőzhetjük-e valaha a múltunkat? In: Történelem és emlékezet. Egy akadémiai ülészak előadásai. Össz. Hunyady György–Török László. Kossuth, Bp., 2014. (History Könyvek) 89–109.

28 Pozsony alatt három falut csatoltak el Magyarországtól Csehszlovákia javára.

Ismét magasra csaptak az antikorszakos gondolkodás tarajos hullámai. Azok árján pedig a bűnbakkeresésnek ismét nagy az ázsiója.

2. A mai társadalom zömét a jelen írásunkban taglalt kérdések egyáltalán nem foglalkoztatják, vagy alig érintik. Ha mégis tudnak valamit róla, ha van róla véleményük, azt kicsit is távolabb senki sem hallja. Ők alkotják a „népet”, tagjai természetesen jogilag ugyan a nemzetnek a részei, ám létfeltételeik (nem ritkán vérlázító) hiányosságai objektíve kirekesztik onnan. Fejük felett a kettős struktúrájú nemzet mentalitásában, világlátásában, történelemszemléletében merőben különböző két része egymással gyilkos küzdelmet folytat. Fegyvertáruk roppant széles. Nem ritka módszer a lenn lévők garasokkal történő megvásárlása, harcba küldése (szavazatvásárlás, hamis videók, bértüntetők stb.). A küzdelem témánkba vágó részét – manapság divatos szóval – emlékezetpolitikának nevezik. A bűnbakgyártás, régi toposzok fenntartása, tudat alá süppedt elemeinek előbányászása ennek a része.

3.1. Ady Endre, a zseniális barát verseiben és publicisztikájában egyaránt roppant keményen – számos esetben túlzásoktól sem mentesen – ostorozta az „istentelen rablólovagok és csuhások” országát, annak miniszterelnökét, a „kan Báthori Erzsébet”-et, a „csóvás gazember”-t, a „geszti bolond”-ot, mindeközben kemény kritikája a magyarság sorsa feletti mély aggodalommal is átitatott. És bár életében megkapta – ennyi csak kijárt neki –, hogy nem más, mint *teű a magyar kultúra pálmafáján*,²⁹ s verseinek stilsztikáját is többen támadták, mint ahányan igenelték, halála után ellenben a recepciója már a húszas években bekövetkezett, költészete már Horthy Miklós Magyarországon érettségi tétel lesz. A polgári radikálisok ellenben – az általános, nemes, nagy emberi célok jegyében – úgy támadták a „magyar feudalizmust”, hogy közben azt a veszélyt, hogy a Szent István-i birodalom a sír szélén jár, s abba mindjárt belezuhanhat, egészen az összeomlásig nem fogták fel. A nemzetiségi kérdéssel (is) komoly szakszerűséggel foglalkozó Jászi Oszkár ugyan akár már ezen témája okán is e tekintetben különbözött társaitól, ám ez az eltérés messze nem volt elégséges arra, hogy a korabeli magyar közvélemény a javára disztinváljon.³⁰ Ha ilyenek ezek a „hazátlan bitangok”, akkor világos, hogy vezetőjük sem lehet másfajta.

E csőlátásban már a kortársak előtt teljesen elhomályosult az a tény, hogy 1906-ig sem a Társadalomtudományi Társaság, sem a *Huszadik Század* messze nem volt Jászi Oszkárnak és elvbarátainak a birodalma. Ekkortól valóban döntően megváltozott a helyzet. Előzmények természetesen bőséggel voltak. A türelmetlen Jászi már 1905 őszén törésre vitte volna a mérsékeltekkel a dolgokat. Azután 1906 forró (sokat a hűvös hegyekbe és vízpartokra csábító) nyarat a mérsékeltek vélték alkalmasnak arra, hogy a polgári radikálisoktól egyszer s mindenkorra megszabaduljanak. Ellenben a kiöltött nemes csel éppen ellenkező eredményt hozott. Olyannyira, hogy jöllehet a történeti közgondolkodás ma is meggyőzőhetlenül annak a téveszmének a rabja, hogy a baloldal *elzsidósodása* a forradalmak műve, valójában a tragikus szakadás bizony erre a nyárra datálандó.³¹

29 Gróf Tisza István szavai.

30 *Gyurgyák J.*: i. m. 157–158.

31 Az egy Csécsy Imrén kívül jószerevével nem maradt kiemelkedő, nem zsidó származású szereplője a polgári radikálisoknak. Ő ellenben olyannyira kitartott, hogy 1926-ban elindítja és 1939-ben történt megszűnésig szerkeszti a *Századunk* című folyóiratot, amely szellemiségében az 1919-ben megszűnt *Huszadik Század* folytatója. – A kérdés filológiai részletes előadásra I. *Litván György*: A szociológia első magyar műhelye című ihletett írását. In: *Litván Gy.*: Októberek i. m. 131–164.

3.2. Emberileg mélyen érthető, hogy majd négy évtized keserű száműzetése, rágalomözöne után – kései igazságtételül – Jászi Oszkár Ady Endre fennköltlen megindító sorait rendelte majdani sírjára vésetni. Lelki balszam volt ez a senki földjén járó kemény antikommunistának. Annak a harcosnak, aki nem csupán a „feudális” Magyarországgal állt szemben, hanem az időközben vagy kommunistává, vagy csupán „urbánussá” vált eszmetársaival is. Neki az 1945-ös újrakezdés sem ígért jót. Talán volt benne némi remény, ám 1947-es hazalátogatása minden ilyesmit szertefosztatott. Ha Szekfű Gyula az öreg Kossuth Lajost szedett fának láttatta, akkor az öreg Jászi Oszkár egy gyümölcsét, lombját hullatott fának mondható. Hiszen Kossuth Lajos forradalma és szabadságharca bukásában is győzedelmes volt. És bár ő nemzetét váteszi erővel óvta a Habsburg-házal történő kiegyezéstől, ám a létrejött megbékélés igencsak gyümölcsözőnek bizonyult. Ellenben Károlyi Mihály és Jászi Oszkár októberi forradalmát a nemzet máig nem becsüli, annak öröksége jóformán sehol és semmiben nem hasznosult.

Sem életében, sem halálában *nem* ömölgettek Jászi felé mindenünnen a magyar becsületesek és intellektuelek útjai. Az 1906-ban bekövetkezett szakadás erősen elszigetelte a polgári radikálisokat. Ennek nyomán ők még keményebben ostorozták a magyar „feudalizmust”, a jelentős társadalmi támogatottságot élvező hatalom kemény elszigeteltségbe taszította őket. Andrássy Gyula lapja, az *Alkotmány* már másnap, 1906. augusztus 9-én egy nemzet átkát szórja rájuk: „igazi tudósoknak, magyar hazafiaknak, komoly férfiaknak nincs többé mit keresniük” abban a Társadalomtudományi Társaságban, amelynek 1902-től 1906-ig névleg éppen Andrássy Gyula volt az elnöke. Így természetesen a *Huszádik Században* nem publikálhatott többé „magyar hazafi”.³² Ezek után nem lehetett közepén állni, nem lehetett kompromisszumot keresni. Azok – lettek légyen nem zsidó vagy zsidó származásúak –, akik bár tudták-látták, hogy bőven van mit tenni az ország korszerűsítéséért, elzárkóztak a polgári radikálisoktól. Kizárólag a hatalom oldalán, a hatalmon lévőkkel való kompromisszumkeresésben látták az előrelépés lehetőségét. Vázsonyi Vilmos és elvbarátai politikája is ezt mutatja. Mai kifejezéssel élve a polgári radikálisok rendszerváltásban gondolkodtak, a mérsékelt progresszívek azon belül sürgették a változásokat.

A helyzetet – sok egyéb mellett – Szekfű Gyula magatartása is jól szemlélteti. Ő 1913-ban, harminc esztendősen jelenteti meg *A száműzött Rákóczi* című könyvét. Azt a könyvet, amelynek lehetnek bár hibái, ám bizonyosan igen nagy szolgálatot tett nemzetének. Mert a romantikus nacionalista történetírás valótlanságaival szemben festi meg a vezénylő fejedelem portréját. A megérdemelt elismerés helyett Szekfű Gyula országos botrány kellős közepén találta magát. Mindennek elmondták, könyve bezúzását követelték, volt, ahol a kutyájukat nevezték el róla. A kapott sebet Szekfű Gyula soha nem heverte ki. A védelmére kelt kevesek között ott voltak a polgári radikálisok. Támogatásukban ellenben a historikus a halál csókját látta, s nem kért belőle.³³ Később – mint említettük – a *Három nemzedék* című esszéjében sem a hála hangján írt róluk. Amikor 1927-ben útjára indul a *Magyar Szemle*, a szerkesztő Szekfű Gyula bizonyosan tudja, hogy a *Huszádik Század* színvonalának meghaladása nem lesz egyszerű feladat. Mégis, amit Jászi Oszkáról és munkatársairól – nevüket sem említve – ír, az a kurzus legrosszabb arcát idézi: „Itt említjük meg elrettentő példaként, azt a magyarul írt szemlét,

32 Gyurgyák J.: i. m.166.

33 Dénes Iván Zoltán: A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója. Akadémiai, Bp., 1976. 110–112., 114.

homlokán századunk nevével, mely munkájával következetesen a társadalmi átalakulást célozta, míg nagyzási hóbortja példátlan impotenciában nem pukkant szét, akárcsak a gyermeknek a falhoz vágott üres staniclija: emléke ma, az akarhatnám és a tehetség aránytalansága miatt homéroszi kacajt kelthetne, ha nem terhelnék egyúttal, más vonatkozásokban tragikus bukásunk előidézésének is súlyos bünei.³⁴

Szekfű a polgári radikálisoknak valójában egyetlen nagy hibáját látta. Azt, hogy nem reálisan gondolkodnak. „Nagy illuzionisták, akiknek egyetlen hibája – nem a magyartalanság, mivel épp oly igazságtalanul vádolják őket, akárcsak engemet –, hanem a történeti érzék hiánya.”³⁵ A nagy historikus tehát mentesíti a polgári radikálisokat a magyartalanság oly gyakorta megfogalmazott vádjá alól. Az igazság meglátására – hozzá kell tennünk – Szekfű a saját elszenvedett keservei hatására oly fogékony.

* * *

3.3. Az 1905–1906 környékén kiformalódott polgári radikalizmus képviselői kíméletlenül támadták a fennálló rendet. Új, az általános választójogon alapuló, a nemzeti-ségekkel kiegészítő, demokratikus, a *morbus latifundiit* megszüntető Magyarországot akartak. Bár magukat polgárinak nevezték – tragédiájukra –, a polgárság nem hogy nem sorakozott mögéjük, hanem zömében elhatárolódott tőlük. Értelmiségi csoportosulásként működtek. Látván a polgárság hozzájuk való viszonyát, a munkásságra és szervezeteire támaszkodtak. Egyik legmaradandóbb alkotásuk azoknak a munkástanfolyamoknak a megszervezése, ahol tanulni vágyó munkások és diákok százainak adtak komolyabb műveltségi anyagot. Amikor Jászi Oszkár és elvbarátai oly kíméletlenül ostorozzák az – úgymond – feudális Magyarországot, akkor fegyvereik éle számtalanszor a zsidóság jelentős részét is megsebzí. Jól mutatja ezt – számtalan egyéb mellett – a *Huszadik Század* című folyóirat 1917. évi nevezetes vitája a zsidókérdésről. Jóllehet a mintegy százötven megkérdezett személyből³⁶ csak hatvanan válaszoltak, mégis a szerkesztőség joggal összegezett úgy, hogy az ankét „várákozáson felül sikerült”. Hiszen az eredményt a nagy elszigeteltségükhöz, ahhoz mérték, hogy sokan már az kérdésfeltevést is elhibázottnak tartották.³⁷ A nagytekintélyű Szabolcsi Lajos, Tisza István elkötelezett híve, az *Egyenlőség* című, széles körben olvasott hetilap szerkesztője ugyan válaszolt, ám azért, hogy hevesen támadja a folyóirat lépését. Mert ankétjával – úgymond – kárt okoz, tovább szítja az egyébként is erős antiszemita közhangulatot. A szerkesztőség (= Jászi) pedig – minden bizonnyal mérlegelve a szerkesztőnek és lapjának a súlyát – igen visszafogottan írta: „mi ezt a szempontot nem látjuk helytállónak oly férfiak részéről, akiknek egyetlen szavuk sem volt ama nemzetiségi heccelődés ellen, melyet a magyar sajtó egy tekintélyes része a háború alatt folytatott.”³⁸ Egyszóval: a polgári radikálisok elszigeteltségének jelentős tényezője az akkoron még messze túlnyomó többségében jobboldali zsidóság.

34 *Szekfű Gyula*: A magyar folyóirat problémája. Magyar Szemle 1. (1927) 1. sz. 2. L. *Huszár T.*: i. m. 1993. 67, 88. Idézi még *Pelle J.*: i. m. 286.

35 Uo. 79.

36 Azért a becsült adat, mert nem maradt fenn a megkérdettek listája.

37 „Az ankét elleni nyomás oly nagy volt” – olvasható a vitát összegző szerkesztőségi cikkben – „hogyan többet írásban vagy szóban közölték velünk, hogy nyugalmlukat nem hajlandók feláldozni, bár sok mondanivalójuk volna.”

38 *Huszadik Század* 1917. 156.

Jászi Oszkár többnyire messze nem volt oly visszafogott, mint akkor Szabolesi Lajossal szemben. Ezért gyakran érte őt az antiszemitizmus vádja, nem ritkán kapta, kapja meg az „önantiszemita” minősítést. Mélyen igaztalanul. Mert nem tett mást, mint – ma is tanulhatnának tőle sokan, oly éles nyelvű kritikusok – „csupán” egy mércével mért. 1918. október 2-án nagy barátjának, Szabó Ervinnek a koporsójánál mondotta: „Ez ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad. Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad. Ez az ország tovább ateista papok országa nem marad.”³⁹

Tudjuk, tévedett. Ám, ha a *jámbor* Olvasó honunkban ma is sok ragadozó rittert, kegyetlen pénzváltót, ateista papot lát, akkor azért se magát, se Jászi Oszkárt ne okolja. A számtalan ok egyikét bizonyosan megtalálja Jászi Oszkár valós történelmi szerepének meghamisításában.

* * *

Bár Jászi Oszkár és elvbarátai *radikálisan* akarták megváltoztatni a fennálló társadalmi viszonyokat, nem voltak forradalmárok. Az 1918. évi októberi forradalmat nem ők csinálták. „A forradalmakat nem csinálják, a forradalmak születnek” – írja visszaemlékezésében Jászi Oszkár. Ilyenkor az ésszerű lépések, cselekvések varázsütésre megszűnnek, „s helyettük rejtelmes *mágneses mezők* képződnek a társadalomban, melyek irgalmatlan erővel sodornak magukhoz tömegeket, s az úgynevezett »egyénségekné« is túlnyomó többségét hatalmukba kerítik”.⁴⁰ Szóval a forradalmi hullám emelte őket a magasba. Aztán a hatalmat nem tudták megszilárdítani, az előző rendszer itt hagyta csódtömeget nem tudták eredményesen kezelni. Ehhez idő kellett volna, az ellenben nem adatott meg nekik, mert a szomszédos nemzetek mohó nacionalizmusa zsákmányát akarta. Mohóságuk sikerét döntően az segítette, hogy a központi hatalmak elveszítették a háborút. Ám jelentős tényező volt, hogy a magyar forradalom vezetői nemigen tudtak mit tenni a „rejtelmes mágneses mezőkkel”. E mágneses mezők kevésbé lettek volna rejtelmesek számukra, ha van bennük megfelelő kormányzó erő. Ha legfőbb nemzeti-szempolitikai vezetőjük – pedig mily sokat tudott a nemzetiségi kérdésről – nem azzal a jóhiszeműséggel van irántuk, amely majd a kisantant csapdájába is belevezeti. Amikor a forradalom vezetői 1919. március 20-án – döntő mértékben az antant (saját érdekei szempontjából is kétfalkezes) politikája következtében – kieresztik a hatalmak a kezükből, Jászi régen nem miniszter. Már 1918. december 10-én lemondott a tárca nélküli nemzetiségügyi miniszter állásáról, hivatalos felmentésére 1919. január 19-én kerül sor.

* * *

Történelmi helyének megtalálásában maga Jászi Oszkár is segíti a történészt. 1936. március elsején unokatestvéréhez, Liebermann Pálhoz intézett levelében olvassuk: „Ami az én »önvádaimat« illeti, azok, mint jól sejtetted nem munkám irányvonalára vonatkoznak, hanem inkább epizódokra. Így pl. nagy hiba volt, hogy pártot csináltam. Mint egy szellemi irány vezére, politikai kötöttségektől menten, szabadabban és erőteljesebben dolgozhattam volna. Az emigrációban is hiba volt, hogy kezdetben egy csoport vezetését vállaltam. Újra: egyedül erősebb, biztosabb és talán hasznosabb lehettem volna. Kár volt

39 Idézi – sokak között – *Litván Gy.*: Jászi i. m. 130.

40 Idézi *Litván Gy.*: i. m. 129.

tehát, hogy a politikába belekényszerültem.”⁴¹ Jászi nem mondja meg, hogy mit ért az ő munkájának irányvonalán. Hiszen abba nagyon sok minden beletartozik. Ha azt érti, hogy egy modern, demokratikus, igazságos országot akart, akkor természetesen semmi vitánk nincsen. Ám az „epizódok” problémák halmazát rejtik magukban.

Jászi azért hibáztatja magát, mert pártot csinált. Száznál is több esztendő pergetett le az idő a Polgári Radikális Párt megalakítása óta. Közben rengeteget kísérleteztek a pártalakzatnál jobb formáció megtalálására, azután a különféle tömörülések rendre párttá formálódtak. Szóval aligha volt elhibázott dolog a Polgári Radikális Párt létrehozása. Jászi nem csupán pártpolitikusként volt kudarcos, szellemi iránya sem toborzott széles tábor a korabeli Magyarországon. Szavai vélhetőleg arra utalnak, hogy nem értett a napi politika bozótharcaihoz. A valóság egyszerűen az, hogy az ő profétai hevülete nem ragadott magával szélesebb köröket. Elgondolása, mely szerint egy szellemi irány vezéréként, „politikai kötöttségektől menten, szabadabban és erőteljesebben” dolgozhatott volna, az bizony téves, szubjektíve pedig önbecsapás. Az eredmény vélhetőleg még rosszabb lett volna. Hiszen a PRP az októberi forradalom előkészítésében hozott eredményeket. Míg, ha Jászi csupán egy szellemi irány vezetője, akkor lehetett volna ugyan „kötöttségektől mentes”, „szabadabb”, ám „erőteljesebb” – aligha.

Az emigrációban sem az volt a hiba, „hogy kezdetben egy csoport vezetését” vállalta. A – fentebb vázolt tartalmú – szellemi iránnyal természetesen itt sem volt baj. Ám a politikai iránnyal annál inkább. A kisantanttal történt szövetkezés – ismételjük – végzetesen elhibázott volt. Egyedül önmagában talán lehetett volna „erősebb, biztosabb”, ám Eduard Benešnek az a Jászi Oszkár (és tegyük hozzá: gróf Károlyi Mihály) volt az „erősebb, biztosabb” és bizonyosan „hasznosabb”, aki(k) mögött csoportok, nagyobb politikai erők álltak. „Kár volt tehát, hogy a politikába belekényszerültem” – így a keserű, ám történetietlen sommázat. Jászi Oszkár rengeteget eltöprengett élete során azon, hogy ő tudós vagy politikus legyen. Ám ezzel a sehová sem vezető kérdésfeltevéssel szemben az ő tudományos tevékenysége soha nem a szobatudós munkája, hanem közvetlenül a társadalom jobbítását célzó foglalkozás volt. Ezért az mindenképpen irritálta a fennálló viszonyok híveit.

Az unokatestvérhez intézett levél folytatásában van az igazán drámai önreflexió. „És itt belejátszik a fajiság problémája is. Sokszor eszembe jut: ha kurtanemesnek vagy akár csak paraszti sarjnak születtem volna, munkám hatása megezerszeresedett volna. S általában kételyeim vannak, hogy egy idegen faj emberének szabad-e részt venni a vezető politikai életben? Ebben a véleményemben nincs semmi szerepe a Nazi ideológiának, melyet természetesen mai formulázásaiban ostobaságnak és gonoszságnak tartok. De van benne egy residuum, mely megfontolást érdemel. A politika nagyban szimbólumok és érzelmi reakciók dolga. Az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell. Talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.”⁴² Jászi Oszkárnak természetesen igaza van abban, hogy a kurta nemesnek vagy a paraszti sarjnak a politizálás terén volt bizonyos előnye „egy idegen faj emberével” szemben a 20. század elején Magyarországon is. Ám amint a századelőn Jászi Oszkár nem akar tudni a frissen asszimiláltságának tényéről, most ellenben annak súlyát a valóságosnál jóval nagyobbra teszi. Hiszen a szintén frissen asszimilált Vázsonyi Vilmos-

41 Jászi O.: Válogatott levelek i. m. 369–371. Az idézet helye 370. A levelet idézi Pelle J.: i. m. 238.; Gyurgyák J.: i. m. 161.

42 Uo. 370–371. Idézi Pelle J.: i. m. 238.; Gyurgyák J.: i. m. 163.

nak a politikai életútja önmagában is mutatja, hogy neki sem volt megtiltva másként, világosabban fogalmazva: körültekintőbben, türelmesebben küzdeni politikai céljaiért. A „vázsonyizmus” az ő radikalizmusának a közelébe sem ért, ám az is egy jobb Magyarországot akart. Tehát az együttműködés elmaradásaért vélhetőleg túlzás lenne csupán Vázsonyi Vilmost és elvbarátait hibáztatni. Egy higgadtabb politikai gyakorlat pedig már akkoron meghozhatta volna a felismerést, hogy a politika valóban „nagyban szimbólumok és érzelmi reakciók dolga”. Annak a belátása pedig hozhatott volna részeredményeket. Jászi Oszkárnak mélyen igaza van abban, hogy „az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell”. Ám az igazán kiemelkedők – és Jászi Oszkár bizonyosan ilyen volt – esetében a tanulási idő bizonyosan lerövidülhet. A gondolatmenetet záró mondatát – „talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna” –, annak mázsás terhe alatt ő csak a *talán* szócskával együtt volt képes leírni. A Jászi nagysága előtt fejet hajtó történész azonban leírja: hevesebb és türelmetlenebb volt, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.

* * *

A Jászi Oszkár arca elé (is) zománcozott maszk csak akkor fog összetörni, ha a nemzet mai kettészakadása jelentősen enyhül. Ha egyik oldal sem tör a másik gazdasági, politikai, szellemi ellehetetlenítésére. Ha mindkettő belátja, hogy üres szavak helyett a nemzeti minimum politikáját kell mindennapi élő gyakorlattá tenni, már csak azért is, mert a nagyvilágban különben nem állhatunk helyt. Ha a nemzet zöme végre képes lesz a reális önismeretre. Elviseli az ezzel járó fájdalmat. Már nem lesz szüksége bűnbakokra, nem hagyja azok gyártását. A nemzettudat formálói felhagynak deformáló munkájukkal. Mindennek jegyében az 1918. évi polgári demokratikus forradalom (is) a maga valóságos arcával foglalja el helyét a nemzeti emlékezetben. A társadalom zöme átlátja, hogy e forradalom nem sírásója volt a magyarságnak. Ellenkezőleg: fennmaradása záloga lehetett volna egy jobb világnak. Károlyi Mihály szobra visszakerül méltó helyére. Jászi Oszkár pedig végre megkapja azt a szobrot, amelyet minden rendszer megtagadott tőle.

Addig még sok víz folyik le a Dunán. Ám egyszer megtörténik...

ERDŐDY GÁBOR

DEMOKRATIKUS JOGÁLLAMISÁG ÉS PARLAMENTÁRIS DEMOKRÁCIA ANTALL JÓZSEF POLITIKAI FILOZÓFIÁJÁBAN*

Antall József politikai filozófiájának középpontjában demokrata felfogásának megfelelően a polgári szabadságjogok érvényre juttatása és azok maximális védelme állt. „Mi az európai Magyarországot akarjuk, az emberi jogok kiteljesedésével, valamennyi jog gyakorlásának lehetővé tételével. Olyan jogállamot, amelyik megad polgárainak minden szabadságot”¹ – jelentette be az 1990. évi parlamenti választás előestéjén tartott beszédében. Kormányprogramja ismertetésekor elképzelését konkretizálva hivatalba lépő kabinetjét mindenekelőtt a szabadság kormányaként aposztrofálta, amely legfőbb kötelességének fogja tekinteni, hogy valamennyi magyar állampolgár számára garantálja ugyanazon jogokat és kötelezettségeket a törvény előtt, és eleget tegyen a jogállamiság követelményének a vélemény-, a szólás-, a gyülekezési-, a mozgás- és az utazási szabadság terén, korlátozásokat pedig csak ott készül alkalmazni, ahol mások jogának megsértése elhárítása érdekében kötelessége, hogy fellépjen.² Az emberi jogok értelmezése Antall felfogását is tükrözve az alkotmány módosítása során ugyanakkor úgy érvényesült, hogy azok „nem az államhatalom belátására bízott” adományokként, „hanem éppen a hatalom korlátaiként” jelentek meg.³

A HATALMI ÁGAZATOK SZÉTVÁLASZTÁSÁRÓL, A BÍRÓI HATALOM FÜGGETLENSÉGÉRŐL

A jogállamiság megvalósítása szempontjából Antall elengedhetetlennek nevezte, hogy a magyar jogrendszer és joggyakorlat a transzatlanti normáknak megfeleljen. Egyetértett azokkal, akik a szovjet modellt felszámoló alkotmányos rendszerváltás stratégiai kérdésének a jog forradalmi átalakítását tekintették, s ebben a folyamatban kulcsfontosságú szerepet tulajdonítottak a jogállamiság szolgálatában álló, a jogállamiság

* Alábbi tanulmány részét képezi a „Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzeti történelmi beágyazottsága” címmel 2011-ben megjelent monográfiának. (ELTE Eötvös Kiadó.)

1 *Antall József: A választás „előestéjén.”* In: *Antall József: Modell és valóság.* Bp., 1994. II. 38.

2 *Antall József: A nemzeti megújulás útján.* In: *Modell és valóság* i. m. II. 43.

3 *Halmi Gábor: Az 1949. évi alkotmány jogállamosítása.* In: *A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben I–IV., V–VIII.* Főszerk. *Bozóki András* Bp., 1999–2000. VI. 182.

íránt elkötelezett jogászi szakmának.⁴ A hatalmi ágak montesquieu-i szétválasztásának gyakorlati megvalósulását vizsgálva rámutatott arra, hogy a végrehajtó, a törvényhozó és a bírói hatalom összefüggésében jelentős különbségek alakultak ki a nyugati demokratikus államszerkezetben és jogrendben. Meghatározó jelentőséget tulajdonított annak, hogy miközben az amerikai prezidenciális köztársasági rendszerben a három hatalmi ág elválasztása mereven érvényesül, „az európai parlamenti demokrácia – ezen belül akár parlamentáris köztársaságról, akár alkotmányos monarchiáról beszélünk – a miniszteri felelősség elvén keresztül a törvényhozás függvényévé teszi tulajdonképpen a kormányzatot. Ebben az értelemben a hatalmi ágazat merev elválasztása nem hasonlítható a bíróihoz. A bírói és a végrehajtó hatalom közötti elválasztás egészen más” – állapította meg a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának augusztus 30-i ülésén elhangzott hozzászólásában.⁵

A hatalmi ágazatok szétválasztásának liberális alapelvéből kiindulva Antall a demokratikus jogállam egyik sarkkövét a független és korszerű igazságszolgáltatás működésének megőrzésében jelölte meg, s a bírósági szervezetek és eljárásjogok korszerűsítésének szorgalmazása mellett mindenekelőtt a tényleges bírói függetlenség, valamint a bírói testületek és szervezetek autonómiájának követelményét állította középpontba. „A jogrendszer megfelelő működésének alapvető feltétele a független és korszerű igazságszolgáltatás. Ennek középpontjában a tényleges bírói függetlenség, a bírói testületek és szervezetek autonómiájának kialakítása áll” – a figyelmet a demokrácia megkerülhetetlen axiómájára irányító megállapítása szerint.⁶ S éppen a politikailag semleges szakszerű bíróságok zavartalan működése érdekében ragaszkodott ahhoz az elvhez, miszerint bár a párthoz tartozás alapvető emberi jognak minősül, „a párttagságnak a bíróságokon nincs helye”.⁷

Ismeretes, hogy a nemzetközi gyakorlatban a jogállamiság alapköve, az alkotmányvédelem legfőbb szerve a kormányzati hatalom korlátozásának elvéből született, s a parlament, valamint a kormány működését egyaránt radikálisan korlátozni képes eszközökkel felruházott Alkotmánybíróság. Az Ellenzéki Kerekasztal valamennyi részvevője egyetértett abban, hogy a magyar jogállamiság elsőrendű biztosítékát a hatalommegosztási modell kulcselemeként funkcionáló, a magyar történelemben egyébként előzmény nélküli Alkotmánybíróság jelenti.⁸ Az intézmény felállítását azonban nem a „vitatott hitelességű” „utolsó szocialista országgyűlés” feladatának tekintették, és elfogadhatatlannak tartották, hogy az MSZMP kormánya az átmeneti időszakban, „alkotmányközi állapotban,” „minden társadalmi vita nélkül, puccsszerűen” terjesztette elő erre vonatkozó, a parlament által 1989 januárjában megszavazott törvényjavaslatát.⁹ A módosítás hatályon kívül helyezését követelve ugyanakkor egyértelműen leszögezték, hogy az Al-

4 *Mezey Barna: Jogászképzés és rendszerváltás. A rendszerváltás húsz éve. Jogtörténeti Szemle (2010) 2. sz. 38.; Navratil Szonja: Honnan indult és merre tart a jogászszakma? Jogtörténeti Szemle (2010) 2. sz. 43.*

5 *A rendszerváltozás i. m. IV. 34.*

6 *Antall József: A nemzeti megújulás útján. In: Modell és valóság i. m. II. 54.; vö. Kukorelli István: Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban. Bp., 2006. 17.*

7 *Antall József hozzászólása az Ellenzéki Kerekasztal szeptember 4-i ülésén – I. A rendszerváltozás i. m. IV. 56-57.*

8 *Az EKA nevében Szabad György által június 21-én ismertett szándéknyilatkozat – A rendszerváltozás i. m. VI. 69.; vö. Halmi G.: i. m. 184. Lengyel László: A kerekasztal hősei. In: A rendszerváltozás i. m. VI. 217.*

9 *Az 1989. I. tc. létrehozta az Alkotmánybíróságot, de „az alkotmányvédő intézmény nem rendelkezett a törvények megsemmisítésének jogával” – Kukorelli István: Az alkotmányozás évtizede. Bp., 1995. 16.*

kormánybírósról rendelkező törvények megalkotását csakis a jogállam megteremtését jelentő teljes fordulatot követően, a szabad választások eredményeként megalkotott új parlamenttől várják.¹⁰

Miután az elnöki intézmény és a kormányzás kérdéseiben a későbbi tárgyalások során a „szemben ülő” feleknek sikerült a közjogi kontinuitás alapján álló konstrukciót elfogadni, a karlsruhei német Alkotmánybíróság működését alaposan megismerő Antall is úgy ítélte meg, hogy olyan új, védelemre érdemes alkotmány körvonalazódik, amely indokoltá teszi immár a testület létezését.¹¹ Az EKA megváltozott álláspontját ismertető szeptember 15-i előterjesztésében Tölgyessy Péter leszögezte, hogy az Alkotmánybíróság csak akkor kerülhet bele az új alkotmányba, ha a felek annak egészében megállapodtak, azaz valamennyi kérdésben konszenzusra jutottak. Ragaszkodnak továbbá többek között az intézmény európai normáknak megfelelő széles jogkörrel történő felruházásához, mindenekelőtt ahhoz, hogy az országgyűlés – az MSZMP eredeti tervezetével ellentétben – ne változtathassa meg döntéseit, s hogy depolitizált működésének garanciájaként elnökét maguk az alkotmánybírák, ne pedig a parlament válassza meg. Így látták ugyanis biztosítottak, hogy a feladatának maradéktalan ellátásához nélkülözhetetlen kompetenciával felruházott Alkotmánybíróság „ne a politikai erőviszonyok alapján ítélkezzen,” hanem csakis az alkotmánnyal vesse össze a jogszabályokat.¹² A jogállamiság, az alkotmány betartása felett örökös intézmény kormány és parlament felett álló szuverenitását Antall megkérdőjelezhetetlen demokratikus alapértéknek tekintette. A testület döntését ezért – annak a kormánya számára kedvező vagy kedvezőtlen tartalmától függetlenül – mindig kész volt feltétel nélkül tudomásul venni.¹³

Antall József magas színvonalú demokrácia-felfogásának megnyilvánulását olvassa ki Lengyel László abból, hogy „a hagyományos demokráciamodellel szemben azt a modern felfogást” képviselte, amely szerint a jogállam védelmében az ellenőrző funkciót ellátó parlamenti pártok mellett olyan hatékony alkotmányos ellensúlyokat képező „nemzeti intézményekre” is szükség van, mint az Alkotmánybíróság, az Állami Számvevőszék, a kormánytól független jegybank, illetve a független közszolgálati televízió és rádió.¹⁴ S bár az Alkotmánybíróság kérdéseivel a fentiekben jelzett sajátos körülmé-

10 Az EKA Szabad György által június 21-én előterjesztett szándéknyilatkozat – A rendszerváltozás i. m. VI. 69., 73., Az EKA július 19-i állásfoglalása – A rendszerváltozás i. m. II. 659. Az EKA Tölgyessy Péter által ismertett álláspontja a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának július 27-i, augusztus 24-i, ill. augusztus 30-i ülésén – A rendszerváltozás i. m. II. 649., VI. 139., IV. 22.

11 Antall József hozzászólása a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának szeptember 15-i ülésén – A rendszerváltozás i. m. VI. 413.; vö. *Lengyel L.*: i. m. 217.

12 Tölgyessy Péter előterjesztése és Antall József hozzászólása a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának szeptember 15-i, illetve szeptember 18-i ülésén – A rendszerváltozás i. m. VI. 169., 413–414., illetve A rendszerváltozás i. m. IV. 477., 479.; vö. *Halmai G.*: i. m. 184.; *Lengyel L.*: i. m. 217.

Az Alkotmánybíróság szervezetéről és feladatairól rendelkező 1989. XXXII. tc. az új alkotmány hatékony védelmében az alkotmányellenesség megállapítása esetén a törvényeket megsemmisítő, azaz a parlamenti hatásköröket bizonyos mértékig korlátozó pozícióval ruházta fel a testületet. – *Kukorelli I.*: Az alkotmányozás i. m. 20., 67.

13 Antall József beszéde az Országgyűlés őszi ülészakának 29. ülésnapján, 1991. december 2. *Országgyűlési Értesítő* – Őszi ülészak III. 1991. nov. 18 – dec. 12. 12267. In: Antall József országgyűlési beszédei 1990–1993. Szerk. Pálmány Béla Bp., 1994. 221.

14 *Lengyel L.*: i. m. 211. Az új alkotmánynak a kormányzati hatalom ellensúlyainak megerősítését szolgáló elemekre hívja fel a figyelmet *Halmai G.*: i. m. 183.

nyek között a megfelelő jogtalmazó hatáskörrel felruházott intézmény szükségességét egyébként is demokratikus evidenciának tekintő ellenzéki politikusok viszonylag keveset foglalkoztak, Göncz Árpádhoz írott leveléből kiolvasható, mekkora jelentőséget tulajdonított Antall az általa megkerülhetetlen demokratikus normaként tisztelt, s működése során elengedhetetlenül és következetesen a napi pártpolitikai érdekek fölé helyezkedő testület közvélemény előtti tekintélye megőrzésének. „Az Alkotmánybíróság határozatát a legkevésbé sem tekintem győzelemnek [...] Úgy gondolom, hogy az Alkotmánybíróság döntéshozatala időszakában nem lett volna ildomos akár hivatalosan, akár magánemberként megszólalnom. Hivatalosan most is csak akkor fogom megtenni, ha megkérdőznek, és nem tudom elkerülni”¹⁵ – fejtette ki az 1991. szeptember 24-én kelt dokumentumban.

A PARLAMENTÁRIS TÖBBPÁRTRENDSZERRŐL

Demokratikus értékrendjével összhangban a jogállam működését Antall a parlamentarizmusban megtestesülő népszuverenitás elvére kívánta lefektetni. Különös jelentőséget tulajdonított annak, hogy „a nép kormányja,” mint a parlamentnek felelős kormány a morális újjászületés jegyében alakult meg, „amely végleg leváltja az elnyomatás rendszerét, és végrehajtja az áttérést a szabadság rendszerére,” étellel és tartalommal töltve ki a népfeltség elvét.¹⁶ A népképviselőket legitimációjának középpontjába állítva a parlamentarizmus teljes értékű zavartalan működtetését a demokrácia nélkülözhetetlen feltételének tekintette. Kormányzatának féldíói értékelésében ezért is fektetett különbséget a hangsúlyt annak méltatására, hogy „parlamentáris rendszerünk, többpártrendszerünk működik, ha időnként az indulatok néha bizonyos afféle törzsi háborút mutatnak is.”¹⁷

A közép-európai térséget és Magyarországot egyaránt sújtó válságból kínálkozó kivezető út nehézségeit taglaló napirenden kívüli felszólalásában alapkövetelménynek nevezte, hogy a parlament ne csak egyszerűen törvényhozó helyként, hanem olyan vitaforumként működjön, ahol a képviselők „jó és rossz döntéseket” hoznak. A tévedés jogát mindenki, így kormányja számára is fenntartva kifejezetten igényelte, s a parlamenti munka természetes és nélkülözhetetlen részének tekintette a „kemény bírálatok” elhangzását, mivel a törvényhozó testület egyik legjelentősebb funkcióját a kormány munkájának szigorú, minden körülmények között az ország érdekeit szem előtt tartó ellenőrzésében határozta meg.¹⁸

A legitimitását a népszuverenitást megtestesítő országgyűlés többségi támogatásából eredeztető erős kormány híveként, az ország stabil kormányozhatóságának általa prioritásként kezelt követelményét szem előtt tartva, s mindenekelőtt a német modellt követve Antall az 1990. áprilisában a Szabad Demokraták Szövetségével kötött megegyezés részeként megteremtette a konstruktív bizalmatlanság intézményét, amellyel a politikai stabilitás egyik legfőbb biztosítékának megalkotására tett kísérletet. Ez úton kívánta el-

15 A levelet közli *Balaskó Jenő: Mosolyrapszódia. Közéleti írások 1990–1994.* Bp., 1994. 227–230.

16 *Antall József: A nemzeti megújulás útján.* In: *Modell és valóság* i. m. II. 44.

17 *Antall József: Féldíóban.* In: *Modell és valóság* i. m. II. 241.; vö. *Szűcs Zoltán Gábor: Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993.* Bp., 2010. 89.

18 *Antall József napirend előtti parlamenti felszólalása 1990. december 30. OÉ - Téli rendkívüli ülészak I. 1990. dec. 17 – 1991. jan. 29. 5114.* In: *Országgyűlési beszédek* i. m. 43.

érni, hogy ne legyen „egyszerű a miniszterelnök és a kormány leszavazása”, s hogy a bizalmatlanság benyújtásával egy időben „mindjárt a helyére tudjanak állítani egy másik miniszterelnök-jelöltet, ha megkapja ehhez a szavazati többséget”. A konstrukció különös előnyének nevezte, hogy alkalmazása eredményeként „nem olyan egyszerű kormányt buktatni bármelyik részletkérdésben, hanem valóban kormányzóképes alternatívát kell vele szembeállítani, és ez nagyon lényeges egy átmeneti időszakban. Nem elég megbuktatni és utána hetekig tartó válságot csinálni, hanem mindjárt a helyére kell állítani egy másik, többséggel rendelkező miniszterelnököt.”¹⁹ A német alkotmányban a weimarizmus ellenszereként létrejött, Magyarországon az 1990. XL. tc. által bevezetett „kancellárdemokrácia” mint választott kormányzati modell ugyanakkor bizonyos értelemben eltávolodást jelentett a magyar történelmi-közjogi hagyományoktól.²⁰

A parlamenti demokrácia érinthetetlen alapkövét és nélkülözhetetlen garanciáját Antall a demokratikus pártok váltógazdaságában határozta meg. A különböző társadalmi rétegek sokszínű érdekeit artikuláló többpártrendszer erősítését elsőrendű nemzeti érdekek nevezte, míg az annak gyengítésére, elsorvasztására irányuló törekvéseket magának a parlamenti demokráciának a gyengítésével azonosította. A három konzervatív kormányzópárt egységes párttá alakítását visszatérően elutasította, mivel rendkívüli fontosságot tulajdonított annak, hogy a többpártrendszerben „mindig legyen olyan politikai erő, amelyik nem kopik el a hatalom gyakorlásában, és [...] mindig meg legyen a politikai váltógazdaság lehetősége.” Egyenesen tragikusnak láttatta azt a lehetőséget, ha Magyarországon csupán egyetlen felállás létezne, s annak alternatívájaként mindössze a diktatúra kínálkozna.²¹

Hangsúlyozta, hogy a sokszínű, tarka politikai párttábló megteremtése és megőrzése a valódi demokrácia nélkülözhetetlen feltétele, mivel „attól van egyensúlyban egy ország, hogy a konzervatív értékektől [...] a baloldali értékeknek a képviselőiig mindenek helye van a politikai palettán”.²² A pártok közötti elvszerű és korrekt vitáknak a plurális demokrácia játékszabályai alapján történő lefolytatását az egészséges demokratikus közösség működése, az egészséges nemzeti lelkiállapot nélkülözhetetlen alkotóelemének, a többpárti demokrácia természetes velejárójának tekintette. Meggyőződése volt ugyanis, hogy nézetkülönbség nélküli egység nem létezik, s az utóbbi erőszakos létrehozására irányuló törekvéseket határozottan elvetette.²³

Az 1943-as balatonszárszói találkozóról rendezett jubileumi megemlékezéshez kapcsolódó interjújában leszögezte, hogy a nemzeti sorskérdésekben nélkülözhetetlen a különbözően gondolkodó emberek őszinte eszmecsereje, a „népfrontos” elképzelés jelentése azonban a mai gondolkodásban nem aktuális, mivel a többpárti demokráciával ellentétes „mozgalmi” szemlélet nem helyettesítheti a politikai pártok szerepét. Határozottan leszögezte ugyanakkor, hogy a nyílt eszmecsere nem lehet a parlament és az alkotmányjogilag meghatározott keretek között működő pártok lejáratajának eszköze. „Semmisnek tekintve a kialakult parlamentáris rendszert, ami felett valamilyen képzelt, pártok felett álló együttműködésnek kellene érvényesülnie [...] az ilyenfajta népfrontos

19 Debreczeni József: A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltás. Bp., 1998. 88.; vö. Kukorelli I.: Tradíció i. m. 16.; Halmi G.: i. m. 186.

20 Kukorelli I.: Az alkotmányozás i. m. 24., 29.

21 Antall József: Békés átalakulás és stabilitás. In: Modell és valóság i. m. II. 524.

22 Antall József: Az MDF három eszmei irányzatáról. In: Modell és valóság i. m. II. 129.

23 Antall József: A forradalom és a szabadságharc 35. évfordulóján. In: Modell és valóság i. m. II. 221., 223.

gondolkodás a működő többpárti demokráciával ellentétes lenne, ezért járhatatlan út a számunkra”²⁴ – zárta le gondolatmenetét. A jól működő többpártrendszer karaktervonásait megrajzolva úgy találta helyén, ha a különböző pártok elképzeléseiben „sok az azonos célkitűzés, az azonos elképzelés,” mivel az kedvező kiinduló helyzetet teremthet ahhoz, hogy „a kis különbségek alapján, a kritika szabadságával és ellenőrző képességével” korrekt együttműködés jöjjön létre a koalíción belül és az ellenzékkel egyaránt.²⁵

AZ ELLENZÉK SZEREPÉRŐL, AZ ÖNKORMÁNYZATOK FUNKCIÓJÁRÓL

Miközben a kormányzati hatalom ellensúlyaként működő ellenzék jogainak biztosítását Antall a parlamenti demokrácia garanciájának tekintette, a kormánykoalíció és az ellenzék korrekt együttműködését nélkülözhetetlennek tartotta a nemzeti felemelkedés és a demokratikus átalakulás kibontakoztatása szempontjából egyaránt. „Közös a sorsunk és közösen kell megmutatnunk a világnak, hogy ez egy európai ország, ahol nem történhetnek meg olyan események – és főleg nem megtorlatlanul – amelyek vétséget jelentenek az emberiség ellen, magyarság ellen, európaiság ellen”²⁶ – szögezte le a kormányprogram parlamenti vitája során elhangzott reagálásokra válaszolva. A kormány kétéves tevékenységéről beszámoló előterjesztésében kifejtett elképzelései szerint „a többpártrendszer úgy működik, hogy mi [a kormány – EG] megkíséreljük a reális felmérést elvégezni, önök [az ellenzék – EG] elvégzik a kritikát, és a kettőből [...] az ország érdekében jobb eredmények fognak” születni.²⁷ Az opozíció felelősségteljes feladatának lényegét megragadva megállapította, miszerint „az ellenzéknek az a dolga, hogy kifejtse ellenvéleményét, elemzését, kritikáját adja” a kormány politikájának – majd hozzátette: „az ellenzéki felelősség más, de nem kisebb, csak könnyebb, mint ahogy mindig könnyebb kritizálni, mindig könnyebb tanácsokat adni, mint azt végrehajtani.”²⁸ „Az ellenzék mindig könnyű helyzetben van. Megteheti mindazt, amit a kormány nem, és ezeket a radikális lépéseket, módszereket általában nem is kell zokon venni”²⁹ – fejtette ki a demokrata politikus természetes nagyvonalúságával, Radics Péterrel készült interjújában.

Határozottan megfogalmazta azonban kritikáját, amennyiben úgy érzékelte, hogy az ellenzék megsérti a demokratikus normákra alapozott játékszabályokat. Különösen veszélyesnek nevezte, ha „a velünk szemben álló oldal [...] folytatja a politikai gyalázkodást”, „a demokratikus rendet és a jogállamiságot aláásó politikát,” és megakadályozza a társadalom stabilitásához nélkülözhetetlen centrum megerősödését. Elutasította azt a gyakorlatot, amikor „nem eszméért folyik a harc, hanem valóságos hatalmi és pénzügyi célokért,” s a demokraták feladatának, egyenesen kötelességének minősítette a folyamat megállíttatását. A kormány elleni támadásoknál sokkal súlyosabbnak tartotta, amennyiben

24 Antall József: Népi mozgalom és európaiság (Szárszó elé) In: Modell és valóság i. m. II. 557–558.

25 Antall József: Az MDF legyen középpárt! In: Modell és valóság i. m. II. 9.

26 Antall József kijelölt miniszterelnök válasza a kormányprogram vitája során elhangzottakra 1990. május 23. OÉ – Tavaszi ülészak 1990. máj. 2 – jún. 12. 353. In: Országgyűlési beszédek i. m. 62.

27 Antall József előterjeszti a Kormány kétéves tevékenységéről szóló beszámolót 1992. szeptember 16. OÉ – Őszi ülészak I. 1992. szept. 1 – okt. 28. 19282. In: Országgyűlési beszédek i. m. 275.

28 Antall József kijelölt miniszterelnök válasza a kormányprogram vitája során elhangzottakra 1990. május 23. Rendkívüli ülészak I. 1990. máj. 2 – jún. 12. 342. In: Országgyűlési beszédek i. m. 47.

29 Radics Péter: Antall József. Ország és miniszterelnök, 1989–1990. Bp., 2003. 54.

az ellenzéki propaganda valójában „az egész parlament lejárására is irányul”,³⁰ melynek belátható következményeként komolyan tartott az alkotmányos rendet sértő, a szélsőségeket erősítő „weimariosodási folyamat” megindulásától.³¹

Ismeretes, hogy a parlamenti demokrácia egyik alapkérdését a kormánykoalíció és az ellenzék alkotmányjogi kapcsolatának szabályozása jelentette. Az 1990 áprilisában megkötött MDF–SZDSZ megállapodás a kétharmados törvényeken keresztül valóságos részvételi szerephez juttatatta a törvényhozásban a „végrehajtó hatalomhoz képest önálló hatalmi ágga tett” ellenzék, amely „közjogi eszközökkel korlátozhatta a kormány felelősségét”. A „nagykoalíciós szerződés” formájában testet öltött „alkotmánytörténeti kísérlet” Kukorelli István megállapítása szerint „egymás foglyaivá tette a szerződő feleket”, amikor „közjogilag olyan pontokon házasította össze a kormánypártokat az ellenzékkel, ahol a parlamenti demokráciában általában nem szokás”.³²

Antall a végrehajtó hatalommal szembeni egészséges ellensúlyképzés további rendkívül fontos, a demokrácia nélkülözhetetlen tényezőjének tekintette az érdekképviseletek rendszerét. A kormányprogram vitája során az elhangzottakra reagálva kifejtette, hogy a pártpolitikai érdekektől függetlenül működő „szakszervezetek szerepe alapvető fontosságú lesz az egyensúly fenntartásában és megteremtésében”.³³ Hasonlóképpen megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított annak, hogy a természetes önszerveződés eredményeként létrejött munkaadói és munkavállalói érdekvédelmi szervezetek az Alkotmánnyal összhangban folyamatosan kifejtsek véleményüket, és határozottan képviseljék részérdekeiket az érdekegyesítés ügyét szolgáló kompromisszumra törekvés jegyében. A részérdekek nemzeti konszenzusban történő egyesítését egyenesen a demokrácia működésének feltételeként, s az erre irányuló kormánypolitikát pedig az „érdekegyesítés művészeteként” definiálta.³⁴

A parlamenti demokrácia harmonikus működésében – a 19. századi magyarországi megyerendszer összetett és ellentmondásos élményanyagának pozitív elemeiből is merítő, mindenekelőtt Eötvös és Kossuth korszerű gondolataira támaszkodó – Antall nélkülözhetetlen szerepet tulajdonított a helyi hatalomgyakorlás előtt teret nyitó önkormányzati ellensúly beépítésének. Az európai modernizációval összhangban álló önkormányzati rendszer bevezetésétől egyébként a pártállam egyik utolsó fontos bázisának felszámolását is remélte.³⁵ A tervezett rendszer működésének előfeltételét a szükséges anyagi források biztosításában, legfőbb gazdasági alapját pedig az önkormányzati tulajdon megteremtésében jelölte meg. A kormányprogram prioritásként rögzítette „a kis közösségek önrendelkezési jogának” garantálását, s ennek feltételeinek megteremtése érdekében a magyar önkormányzatok történelmi hagyományaira épülő, az Európai Tanács 1985-ben elfogadott chartájában megfogalmazott modern önkormányzati alapelveket figyelembe vevő reform kidolgozását és végrehajtását.³⁶

30 *Antall József*: Békés átalakulás és stabilitás. In: *Modell és valóság* i. m. II. 529.

31 *Antall József*: Az MDF egységéért. In: *Modell és valóság* i. m. II. 508.

32 *Kukorelli I.*: Az alkotmányozás i. m. 25., 28., 62.

33 Antall József kijelölt miniszterelnök válasza a kormányprogram vitája során elhangzottakra 1990. május 23. OÉ - Rendkívüli ülészak I. 1990. máj. 2 – jún. 12. 344. In: *Országgyűlési beszédek* i. m. 51.

34 Antall József napirenden kívüli felszólalása 1990. december. 4. OÉ – Őszi ülészak III. 1990. szept. 3 – dec. 11. 4235–36. In: *Országgyűlési beszédek* i. m. 132–133.

35 Antall József kijelölt miniszterelnök válasza a kormányprogram vitája során elhangzottakra 1990. május 23. OÉ – Tavasz ülészak I. 1990. máj. 2 – jún. 12. 348. In: *Országgyűlési beszédek* i. m. 55.

36 *Antall József*: A nemzeti megújulás útján. 43., 54., 55.; vö. *Szűcs Z. G.*: Az antalli i. m. 147–162.

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKI MÉLTÓSÁGRÓL

Antall Józsefnek a „korlátozott jogkörű” államfői közjogi méltóság megalkotásával kapcsolatos elképzeléseit pontosan tükrözte az 1989-ben kimunkált magyar alkotmány-nak a köztársasági elnök jogállásáról megalkotott 16. §-a, amelyben Sólyom László „parlamentáris köztársasági alkotmányunk alapját” jelölte meg.³⁷ A széles konszenzusra építkező, az 1946/I. törvénycikkhez visszatérő, s ezzel a megszokadt közjogi kontinuitást helyreállító szabályozás különös értékének tekintette Antall azt, hogy „a magyar hagyományoknak és a nemzetközi parlamentáris gyakorlatnak megfelelő” megoldás elfogadásával „históriai jogi alapra helyezkedtünk”.³⁸ Az Ellenzéki Kerekasztal kere-tében lefolytatott viták során egyértelműen elutasította a prezidenciális köztársaság lét-rehozására irányuló próbálkozásokat. A parlamentáris modellre alapozott elnöki intéz-mény megalkotása munkálatainak egyik főszereplőjeként a „magyar közjogi kontinuitás szellemével” összhangban álló szabályozáshoz ragaszkodva a magyar közjogi fejlődés két sarkalatos törvényének (a miniszteriális kormányzás alapelvét rögzítő 1848/III., va-lamint az 1848-ra támaszkodó 1946/I. tc.) örökségét kívánta érvényesíteni, melynek ér-telmében a hatalmi ágak felett álló jogosultsággal nem rendelkező „köztársasági elnök a végrehajtó hatalom feje, aki a kormányon keresztül kormányoz”.³⁹

„A szentkorona tannal és a történeti alkotmánnyal szakított 1946. évi kisalkotmány-hoz” visszatérő 1989. évi alkotmányozás a közvetett, parlament általi megválasztást előíró újítástól eltekintve az 1946. I. tc.-nek megfelelően állította helyre a köztársasági elnök eredeti státusát, amikor az államfő feladatává tette, hogy „örkődjön az államszer-vezet demokratikus működése felett”, és előírta számára, hogy „csak alkotmányos tör-vényeket” szentesítsen és hirdessen ki.⁴⁰ Antall meghatározó részt vállalt annak a túlzott hatalomösszpontosítás lehetőségét kizáró rendezésnek az elfogadtatásában, amelynek értelmében „az elnök sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom jogosítványai-val nem rendelkezik”, azaz sem a hatalomnak nincs birtokában, sem pedig a politikai felelősségre nem vonható. Továbbá nem interpellálható, s nem lehet vele szemben bi-zalmatlansági indítványt benyújtani, miközben intézkedései – néhány szoros kivételtől eltekintve – csak a miniszterelnök vagy az illetékes miniszter ellenjegyzésével érvénye-sek. Fontosnak tartotta emlékeztetni arra is, hogy a modern parlamentáris rendszerekben meghonosított gyakorlatnak megfelelően a nemzeti egységet megjelenítő s a politikai pártok felett álló, „hatalom nélküli államfő jelképes kifejeződése, de nem tényleges gya-korlója az állami szuverenitásnak”.⁴¹ Radics Péterrel készült interjújában különös hang-súlyt helyezett arra, hogy „e funkciót mindenkor olyan személyiségnek kell betöltenie,

37 L. *Antall József*: Az Ellenzéki Kerekasztalnál. In: *Modell és valóság* i. m. II. 409. Sólyom László idézi *Szűcs Z. G.*: Az antalli i. m. 79.; vö. *Lengyel L.*: i. m. 220.

38 Antall Józsefnek az EKA 1989. július 6-i ülésén kifejtett álláspontjáról l. *Szűcs Z. G.*: Az antalli i. m. 80., 83.

39 Antall Józsefnek az EKA 1989. augusztus 29-én elhangzott fejtegetését idézi *Szűcs Z. G.*: Az antalli i. m. 84. A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának augusztus 30-i ülésén az EKA álláspontját ismertető Antall József kifejtette: az 1946/I. tc.-nek megfelelő koncepcióknak szerint „a végrehajtó hatalom feje a köztársasági elnök, és az 1848. évi III. törvénycikkben kifejezésre jutó miniszteriális kormányzással összefüggésben a kormányon keresztül gyakorolja hatalmát.” Azaz „a magyar közjogi hagyományokhoz ragaszkodunk, beleértve a miniszteriális kormányzást – miniszteri ellenjegyzéssel.” In: *A rendszerváltozás* i. m. IV. 20.; vö. *Halmi G.*: i. m. 185.

40 *Kukorelli I.*: Az alkotmányozás i. m. 20–21., 29., 80.

41 *Debrecezi J.*: i. m. 299.

aki képes a pártokon felülemelkedni”, ám ebből nem föltétlenül következett szerinte, hogy a köztársasági elnöki szerepre csak független politikus lenne alkalmas. Lényegesen fontosabbnak tartotta, hogy a megválasztott személy „alkotmányjogi gondolkodásának, emberi, politikai adottságainak kell a poszthoz illőnek lennie”.⁴²

Tölgyessy Péterrel egyetértésben ugyanakkor szükségesnek tartotta, hogy a fegyveres erők főparancsnoki tisztét a klasszikus közjogi megoldáshoz visszatérve, megfelelő garanciális körülírás mellett a köztársasági elnök töltsse be. A német modell követését (a hadsereg főparancsnoka a kancellár) ebben az összefüggésben tehát nem támogatta, mivel annak kialakulását mindenekelőtt a weimari negatív tapasztalatokra, valamint Konrad Adenauer különleges személyes súlyára visszavezethető speciális történelmi előfeltételekből eredeztette, s egyébként is úgy ítélte meg, hogy a miniszterelnök megbízása sértené a többi miniszterrel való egyenlőség elvét, azaz ellenkezne az 1848. évi III. törvénycikken alapuló 1946. évi I. törvénycikk szellemiségével.⁴³

Amint azt 1991 nyarán, a rendszerváltozás első alkotmánybíróági határozatának kihirdetése másnapján Göncz Árpádhoz írott levelében⁴⁴ Antall József kifejtette, legfőbb céljai között tartotta számon „a köztársasági elnöki tisztség (méltóság) tekintélyének” megőrzését. Meggyőződéssel vallotta, hogy „a mai magyar alkotmányban megfogalmazott köztársasági elnöki jogkör rendkívül alkalmas arra, hogy a pártok felett álló, a napi politikai harcokban részt nem vevő, a nemzet egyetemességét kifejező államfő legyen”. Megkerülhetetlen alkotmányos kötelezettségének tekintette ugyanakkor, hogy „a köztársasági elnök nem politizálhat a kormány helyett, [...] a felelősség mindenben a kormányé”. Elengedhetetlennek tartotta továbbá, hogy a köztársasági elnök és a kormány közötti együttműködésnek az alkotmányon kell alapulnia.⁴⁵

Összességében a protokolláris államfőt feltételező új alkotmányos magyar szisztéma „a kontinentális Európában honos konszenzuális parlamenti demokrácia modelljét követi. A kettőnél több parlamenti párt jelenlétét és koalíciós kormányzást feltételező rendszer tudatos elvetését jelentette az MSZMP által preferált fél- vagy egészen prezidenciális rendszernek, mind pedig az angol kétpártrendszerű váltógazdaság westminsteri tiszta parlamentarizmusnak.”⁴⁶ A rendszerváltással „a magyar alkotmányos fejlődés visszatért

42 *Radics P.*: i. m. 124.

43 Antall előadása a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának szeptember 11-i ülésén – *Bozókai* 2000. IV. 312., vö. *Halmi G.*: i. m. 186–187.

44 A levelet közli *Debreczeni J.*: i. m. 306–307.

45 Antall József napirend előtti felszólalása 1992. augusztus 31. OÉ – Nyári rendkívüli ülészak 1992. jún. 16 – aug. 31. 18736. In: Országgyűlési beszédek i. m. 271.

Az alkotmányjogilag a napi politika kérdései felett álló köztársasági elnöki tekintély megóvásának szükségességéről I. Antall József napirend előtti felszólalása az 1992. október 23-i Kossuth téri ünnepségen történt események tanulságairól 1992. október 26. OÉ – Őszi ülészak. I. 1992. szept. 1 – okt. 28. 20419. In: Országgyűlési beszédek i. m. 293.

46 *Halmi G.*: i. m. 2000. 183. Ismeretes, hogy a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások 1989. szeptember 18-án megtartott záró plenáris ülésén a nyilvánosság előtt is megtörtént a szakadás az Ellenzéki Kerekasztal pártjai között. A konfliktusban, az MSZMP-vel kötendő megállapodás érdekében, Antall József az elnökválasztás kérdésében azért vállalkozott átmeneti és egyszeri taktikai kompromisszum megkötésére, mert attól tartott, hogy amennyiben az állampárt októberre tervezett kongresszusán a fundamentalisták kerekednének felül, könnyen bekövetkezhet a parlament és a kormány feloszlata, új választások kiírása a meglévő törvények alapján, azaz elvesznének három hónap tárgyalásainak eredményei, ami alapjaiban veszélyeztetné a jogállamiság felé vezető folyamatot. Az öt aláíró ellenzéki párt nevében döntését megindokolva kifejtette, hogy a megállapodást alapnak tekintti, amelyről tovább lehet lépni. „Olyan alapnak, ami megállapodást jelent, és számon kérni a másik oldaltól csak megállapodást lehet [...] Éppen ezért

az 1949-ben eltévesztett úthoz”, a progresszív nemzeti közjogi tradíciókhoz, valamint „a hagyományos európai alkotmányos eszmékhez”.⁴⁷

A SAJTÓ, A KULTÚRA ÉS AZ OKTATÁS SZABADSÁGÁRÓL

Antall a jogállamiság minőségét messzemenően meghatározó stratégiai jelentőségű szféraként tekintett a sajtó, a kultúra, az oktatás teljes körű szabadságára, melynek korlátozását klasszikus liberális-demokratikus felfogásából eredendően csak azon a ponton tartotta megengedhetőnek, ahol az mások szabadságát vagy jogait sérti. A demokrácia működésében megkülönböztetett funkciót tulajdonított a szabadság nélkülözhetetlen attribútumaként tisztelt sajtószabadságnak, melynek elválaszthatatlan tartozékaként ismerete el a kritika és a kommentár teljes szabadságát, a hazugságot azonban összeegyeztethetetlennek tartotta a demokratikus újságírói magatartással. Megengedhetetlennek nevezte továbbá, hogy „a tömegtájékoztató műhelyei a pártok közötti politikai küzdelmek színterei legyenek,” mint ahogy minden eszközzel megakadályozandó torzulásként minősítve óvott attól, hogy „a nemzeti médiumokat valamely párt, szakmai közösség, művészeti irányzat vagy üzleti érdekcsoport sajátítsa ki”. Meggyőződése szerint „ezek élére ezért olyan pártatlan, közmegebecsülésnek örvendő személyiségeket kell állítani, akik a szellemi életünket terhelő konfliktusok kiélézése helyett azok feloldására törekcsenek”.⁴⁸

Antall mintegy sajátjaként idézte azt a Széchenyi István óta szinte közhelyként hangoztatott tételt, miszerint „a nemzeti megújodáshoz kiművelt emberfőkre van szükségünk”. Ennek jegyében a kormányprogram hangsúlyos részévé emelte a művelődés ösztönzését, a nevelés társadalmi szerepének megerősítését, az oktatás korszerűsítését, a nemzeti kultúra megújítását és a nemzeti hagyományok újjáélesztését. Sajnálattal állapította meg ugyanakkor, hogy a magyar társadalmat megosztó ellentéteket a kulturális szféra nem egyszerűen csak tükrözte, hanem sajátos eszközeivel összpontosította, sőt fel is erősítette azokat.⁴⁹

Hitet tett az ország felvirágoztatását előmozdító „reformgondolatú művelődéspolitikaként” mellett, „a hétköznapi” iskolai oktatásban azonban a történelmi hagyomány pozitív értékeire támaszkodó folytonosság biztosításának jelentőségét húzta alá. Meggyőződése volt ugyanis, hogy az oktatásban is lejátszódó folyamatos változásokhoz alkalmazkodó megújulás csak akkor lehet sikeres, amennyiben az „az értékekben megnyilvánuló stabilitással” kapcsolódik össze. A demokratikus oktatáspolitikaként magától értetődő megnyilvánulásának tekintette a teljes körű tanszabadság megvalósítását, a szülők kizárólagos jogát a gyermekeik oktatási és a nevelési intézményeinek megválasztására, valamint az iskolai önkormányzat helyreállítását és zavartalan működtetését. Hasonló horderejű el-

mindaz, amiben megegyeztünk és a megszülető modern európai Magyarország részét alkotja, a modern európai alkotmányt, egy modern európai választójogot és egy modern európai pártszisztémát, mi ezt nem kívántuk veszélyeztetni.” – I. A rendszerváltozás i. m. IV. 504., vö. a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások 1989. szeptember 11-i ülésén A rendszerváltozás i. m. IV. 282., 291.

47 *Kukorelli I.*: Az alkotmányozás i. m. 20.

48 *Antall József*: A nemzeti megújodás útján. In: *Modell és valóság* i. m. II. 43., 53. „A sajtószabadság alapfeltétel. A kritikus hang is az, a kommentár szabadsága is az, de a hazugság egyetlen alapvető liberális jognak sem része” – állapította meg a kormány teljesítményét értékelő beszédében. L. *Antall József*: Félidőben. In: *Modell és valóság* i. m. II. 252.

49 *Antall József*: A nemzeti megújodás útján. In: *Modell és valóság* i. m. II. 51., 54.

engedhetlen követelményként foglalt állást a gyermekek és a szülők kiszolgáltatottságának megszüntetése, illetve a tanár méltóságának helyreállítása mellett.⁵⁰

Antall elkötelezett meggyőződéssel érvelt a tudományok társadalomban betöltött kulcsszerepe mellett.⁵¹ A magyar tudományos élet szerkezetének és minőségének a rendszerváltás részeként lezajló átalakításában az európai normákhoz történő illeszkedést kívánta rendező elvként érvényesíteni, s ennek alapján minősítette a legsürgetőbb feladatok közé tartozónak a tudományos kutatás szabadságának, s attól elválaszthatatlannal a felsőoktatási intézmények és a kutatási műhelyek autonómiájának helyreállítását. A „jövőképzés” érdekét szolgáló előrelépés további feltételének jelölte meg az „egyen-súly helyreállítását” a kutatás és a felsőoktatás, azaz a Magyar Tudományos Akadémia, a kutatóintézetek és az egyetemek között. A reformfolyamatban rendkívüli szerepet szánt a megújuló MTA-nak, nem kevesebbet remélve tőle, mint hogy hatalmas tekintélyével mintegy a politikai hatalmi ágazatok rivalizálását kiegyensúlyozó tényezőként képesnek bizonyul érdemben hozzájárulni az ország stabilizálásához.⁵²

Ugyancsak evidenciaként értelmezte a művészetek szabadságát. Fontosnak tartotta, hogy a művészeti tevékenység ne kerüljön kiszolgáltatott helyzetbe a piaci viszonyokkal szemben, és nem pártolta az állami támogatás teljes megszüntetését szorgalmazó javaslatokat, de határozottan képviselte azt is, hogy az állami támogatás ne jogosíthassa fel a kormányt a művészi szabadságot megsértő beleavatkozásra a művészi alkotó folyamatba, vagy a létrehozott művek értékelésébe.⁵³

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ VISZONYÁRÓL

Antall József politikai filozófiájának központi elemét képezte az állam és az egyházak egymással összekapcsolódó és egymást feltételező történelmi megújulása. A rendszerváltás egyik legnagyobb vívmányának tekintett vallásszabadságot alapvető emberi jogként értelmezve felismerte és megértette, hogy az állam és az egyházak viszonyának meghatározása a demokrácia egyik alapelemét, s egyben annak próbáját jelenti. Ennek szem előtt tartásával támogatta az állam és az egyházak közötti kapcsolat modern kereszténydemokrata elveknek megfelelő újraszabályozását, „a lelkiismereti és szólásszabadságról, valamint az egyházakról” intézkedő, 1990. január 24-én elfogadott IV. tc. elfogadását.⁵⁴

50 *Antall József*: A pápai kollégium újjáüzletésénél. In: *Modell és valóság* i. m. II. 198.; *Antall József*: A nemzeti megújulás útján. In: *Modell és valóság* i. m. II. 51.

51 „A tudomány a modern társadalomban kulcsszerepet játszik” – állapította meg 1990. május 23-án elmondott parlamenti beszédében. OÉ – Tavaszai ülésszak 1990. máj. 2 – jún. 12. 345. In: *Országgyűlési beszédek* i. m. 53.

52 *Antall József*: A nemzeti megújulás útján. In: *Modell és valóság* i. m. II. 53.; *Antall József*: A Tudományos Akadémia szerepéről. In: *Modell és valóság* i. m. II. 77–78.

53 *Antall József*: A nemzeti megújulás útján. In: *Modell és valóság* i. m. II. 53.

54 Az 1990/IV. tc. törvényen kívül helyezte azokat a jogszabályokat, amelyekre a szocializmus egyházpolitikája épült, azaz elvégezte az egyházi-vallási deregulációt. Bevezetőjében deklarálta, hogy „A magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú, értékhorozó és közösségteremtő tényezői. A hitélet körébe tartozó munkálkodásuk mellett kulturális, nevelési-oktatási, szociális egészségügyi tevékenységükkel és a nemzeti tudat ápolásával is jelentős szerepet töltenek be az ország életében.” A lelkiismereti és a vallásszabadságot alapvető emberi jogként deklarálta, kimondta az egyházalapítás szabadságát, az egyházak és az állam szétválasztását szabályozva pedig rögzítette, hogy „az egyház belső törvényeinek, szabályainak érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható”.

Az 1894/95-ben kihirdetett liberális egyházpolitikai törvények⁵⁵ szellemiségét követő szabályozás kimondta, hogy a világnézeti szempontból semleges állam a lelkiismereti szabadság jegyében biztosítja a felekezetek közötti teljes jogegyenlőséget, majd ezt követően, február 9-én Németh Miklós miniszterelnök és Agostino Casaroli bíboros államtitkár Budapesten aláírta a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről szóló egyezményt, azaz megtörtént a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása a Vatikánnal.⁵⁶

Az egyházpolitikai rendszerváltás sikeres lebonyolítását jelentősen megkönnyítette az a rendszerváltó pártok programjában – a részletek megítélésében helyenként mutakozó eltérő hangsúlyok és eltérő nézetek mellett – az alapvető kérdésekben az európai normákat magas színvonalon érvényesítő konszenzus, amely sokban támaszkodhatott a Németh-kormány által 1989 nyarán elvégzett, s „a nemzeti megújulás” programjában pozitív fogadtatásban részesülő „egyházpolitikai fordulatra.”⁵⁷ Kormányprogramjában Antall félreérthetlenné tette, hogy az egyházak autonómiája mellett elkötelezett kormánya „az állam és az egyház teljes és valóságos szétválasztásának elve alapján áll. Ehhez szükségesnek tartja az egyházak működőképessége feltételeinek teljes körű helyreállítását, gazdasági autonómiájuk biztosítását, és a magyar egyházaknak vissza kívánja adni azt a történelmi szerepet, amit az elmúlt magyar évezred során játszottak megalakulásuktól kezdve.”⁵⁸

A Vigilia 1990. évi 3. számában közölt interjújában kifejtette, mily nagyra értékeli az egyházak küldetését „a történelemben és a jövőben egyaránt,” s tapasztalataira hivatkozva hangsúlyozta, miszerint a történelem igazolni fogja fontosságukat mindenekelőtt az oktatás és a szociális szféra terén. Elárulta, hogy „a cselekvés óráiban” mennyire érezte aktualitását annak a katolikus autonómia-modellnek, melyet Eötvös József és az egyház sok kiemelkedő tagja a korábbiakban megfogalmazott.⁵⁹ Ahhoz azonban, hogy az egyház a nemzeti újraépítkezés feladatában reá háruló történelmi misszióját sikeresen betölthesse, és küldetésének eleget tehessen, megszeghetetlen követelménynek tekintette szigorú távolságtartását a politikai küzdelmektől. „Az egyházaknak nem a parlamenti harcok, a pártok csetepatéi állhatnak az érdeklődésük középpontjában, hanem azok felett

Biztosította továbbá, hogy az egyház mint jogi személy minden olyan nevelési-oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, sport, gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet elláthat, amelyet a törvény nem tart fenn kizárólagosan állami szerv, illetve intézmény számára. L. *Antal Attila*: Egyház és vallás a rendszerváltó programokban. *Jogtörténeti Szemle* (2010) 2. 70–71.

55 Az 1848. XX. törvénycikket továbbfejlesztő rendelkezések európai össevetésben is a korszak liberális jogalkotásának kiemelkedő fejezetét alkották, amikor állam és egyház szétválasztásának követelményét szem előtt tartva bevezették a kötelező polgári házasságkötést és az állami anyakönyvvezetést, továbbá a lelkiismereti szabadságot teljessé téve kimondták az izraelita vallás recepcióját. L. *Balogh Margit–Gergely Jenő*: Állam, egyházak és vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. Bp., 2005. 43.; *Miru György*: Az alkotmányosságtól az abszolútizmusig. A dualista politikai rendszer és működése. Politikai eszmék a századfordulón. In: *Polgárosodás és szabadság (Magyarország a 19. században)* Szerk. Veliky János Bp., 1999. 195.

56 *Romsics Ignác*: Volt egyszer egy rendszerváltás. Bp., 2003. 237.; *Antal A.*: i. m. 69–72.

57 A rendszerváltó pártok egyházpolitikai programjairól l. *Antal A.*: i. m. 66–69. A Németh-kormány egyházpolitikai szerepének étékeléséről l. *Antall József*: A nemzeti megújulás útján. In: *Modell és valóság* i. m. II. 54.

58 Uo.; *Romsics I.*: i. m. 261.

59 A katolikus autonómia kérdéséről l. *Salacz Gábor*: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. München, 1974.; *Sarnyai Csaba Máté*: Polgári állam és katolikus egyház. A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Bp., 2002.; *Csorba László*: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918. Bp., 1999. 103–119.

állva a társadalom egészét érintő nagy kérdések megoldására kell törekedniük, a modern kor gépezetével szemben álló egyes embernek a támaszaként”⁶⁰ – szögezte le.

Az őszintén elkötelezett katolikus vallású, a magyarországi keresztény egyházak közötti sok évszázados, hullámzó intenzitású konfliktusok örökségét elutasító, s azt a 19. századi liberális katolikus tradíciókra⁶¹ támaszkodva következetesen meghaladó Antall József az ökumenizmus, a vallási felekezetek közötti gyümölcsöző együttműködés rendíthetetlen híve volt. A vallásközi párbeszéd történelmi jelentőségét hangsúlyozó meggyőződését meghatározó mértékben alakította a magyar protestáns felekezeteknek a nemzeti örökséget gazdagító működése. A rendszerváltoztatás közös munkájában különleges küldetést és felelősséget tulajdonítva nekik, nélkülözhetetlen egyetemes értékeiket elismerő visszatekintésének középpontjába állította sok évszázados hozzájárulását a katolicizmus megújításához, „közös európaiságunk” megszilárdításához, a magyar nemzeti kultúra és nemzeti identitás megőrzéséhez és fejlesztéséhez, „a szétforgácsolt magyarság összetartozásához,” az európai és a keresztény értékek gazdagításához. A magyar katolicizmus és a protestantizmus „egyedülálló szimbiózisát” a fejlődés napjainkig aktuális kulcseffektusaként ábrázolta, melynek köszönhetően a magyar keresztény mentalitás – Antall meggyőződése szerint – „speciális puritán-ökumenisztikus arculatot” kapott.⁶²

⁶⁰ *Antall József*: MDF és kereszténydemokrácia. In: *Modell és valóság* i. m. II. 435.

⁶¹ Vö. *Concha Győző*: Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez. Bp., 1918.; *Csorba L.*: i. m.; *Gángó Gábor*: Eötvös József uralkodó eszméi. Kontextus és kritika. Bp., 2006., *Katus László*: Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán. Bp., 2001.

⁶² *Antall József*: Magyar reformátusok világtalálkozásán. In: *Modell és valóság* i. m. II. 162–164.; *Antall József*: A pápai kollégium újjászületésénél. In: *Modell és valóság* i. m. II. 191–192., 195.

ADRIÁNYI GÁBOR

ÖNÉLETRAJZ

1935. március 31-én születtem Nagykanizsán. Apám Dr. Vit Ferenc ügyvéd volt, anyám Migliorini Ilona háztartásbeli. Nevemet 1958-ban anyai dédanyám neve után Adriányira változtattam.

1949–1951 között a Veszprémi Kiszeminárium növendéke voltam, annak állami felosztásáig. Badalik Bertalan püspök rendelkezésére 1951 és 1953 között mint veszprémi kiszeminarista az esztergomi ferences gimnáziumban tanultam és annak konviktusában laktam. Mivel az ún. ugrató vizsgát megtagadták, ezzel Budapesten próbálkoztam, de már elkéstem. Így kerültem a budapesti III. kerületi Állami Árpád Gimnáziumba 1953 őszén, ahol 1954. június 19-én kitüntetéssel érettségiztem. Kértem Badalik püspököt, vegyen fel kispapjai közé, ő a budapesti Központi Szemináriumba küldött. Ott voltam 1954 szeptemberétől 1959 februárjáig. 1958. november 23-án szubdiákönussá szentelt Egerben Endrey Mihály segédpüspök, Budapesten diákönussá ez év december 8-án Grósz József kalocsai érsek. Mivel megtagadtam a részvételt a január végi békepapi értekezleten, Klempa Sándor veszprémi helynök két évre felfüggesztette tanulmányaimat és utólag értesített, hogy semmiféle egyházi munkát nem végezhetek. Még sekrestyésit sem. Így kerültem Budapesten a II. Belgyógyászati Klinikára mint portás, majd az Orvostudományi Egyetem Orvosi Fizikai Intézetébe mint mindenes. Tanulmányaimat titokban folytattam, Mócsy Imre jezsuitánál is vizsgáztam.

1960. április 2-án került sor titkos papszentelésemre Budapesten a XVI. kerületi Tánccsics Mihály utca 16. számú villában. A szentelő püspök Zadaveczi István korábbi táborigényvezető volt. A felhatalmazást hozzá Endrey Mihály speciális delegátus adta. Hétvégeken titokban kisegítettem a kis- és nagytarcsai plébánián, külön ifjúsági és apácacsoportot volt (Unum Testvérek). Mint az ún. Kizárlak tagja, állandó titkosrendőri megfigyelés alatt álltam (ennek iratanyagát – 183 oldalt – később megkaptam). 1961. február 6. éjjelen négyórás házkutatást tartottak alberleti szobámban, minden irományomat elvittek. Majd március elején beidéztek a Gyorskocsi utcába, ahol reggel 8-tól délután 4-ig kihallgatásnak vetettek alá. Egyúttal az ún. Tabódy-féle perben terheltté nyilvánítottak. Ennek ellenére sikerült 1961. május 16-án egy IBUSZ-utazás során Lipszén és Berlinen keresztül Nyugatra menekülnöm. Ezután mint a Pápai Magyar Intézet növendéke a római Szent Tamás Egyetemen folytattam tanulmányaimat 1961 és 1963 között. Letettem a licentiátust és a laureát. 1963. május 16-án ott teológiai doktorrá avattak. Disszertációm németül az 1855-ös osztrák konkordátum magyar vonatkozásairól írtam, amelynek anyagát még Esztergomban, majd Bécsben és a Vatikánban állítottam össze. 1963. június 29. és 1966. február 15. között a németországi limburgi egyházmegyében, Ransbachban voltam káplán. 1966. december 15-én megkaptam a német állampolgárságot, és mint

ilyen 1966 és 1968 között a német Kutatótársaság (Deutsche Forschungsgemeinschaft) ösztöndíjasa lettem. Témámhoz (Magyarország és az I. Vatikáni Zsinat) kutatásokat végeztem a Vatikánban, Bécsben és Franciaországban. Az ösztöndíj lejáratát követően 1968 és 1972 között mint hittanár működtem egy reáliskolában Kölnben. Egyben egy ideig második kölni magyar lelképítész, és Brühlben, lakóhelyemen kiegészítő lelkész is voltam.

1971. október 27-én írásommal (cím mint fent) megszereztem a Bonni Egyetem (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn) Katolikus Teológiai Karán a magántanári képesítést (habilitációt). 1972. július 1-jén ugyanott egyetemi tanársegéd lettem. 1973. augusztus 16-án kineveztek egyetemi docensnek a kelet-európai egyháztörténet előadására, majd 1974. november 29-én rendkívüli egyetemi tanárnak („außerplanmäßiger Professor”). 1975. október 9-én az ún. *venia legendi* kiterjesztették a Közép- és Újkori Egyháztörténetre is. 1976. május 12-én a Kar előterjesztésére a tartományi tudományos miniszter (Wissenschaftsminister) kinevezett a Közép- és Újkori Egyháztörténeti tanszékre tanszékvezető egyetemi tanárnak, egyúttal az Egyháztörténeti Intézet igazgatójának. Ennek birtokosa voltam az előírt korhatárig, 2000. március 31-ig. Ekkor professor emeritus lettem.

Az 1977–1978-as tanévben a Kar dékánja voltam, 1975–1978 között az egyik bonni egyetemi bizottság (Senatskommission für das Studium der deutschen Kultur und Geschichte im Osten) tagjaként, majd 1993 óta ennek vezetőjeként működtem. 1975–1992 között a Sammlung Wissenschaft und Gegenwart tudományos bizottság elöljárósági tagja, majd 1975 és 1985 között ennek a bizottságnak a történeti tagozatának vezetője voltam. 1976 óta a müncheni (most regensburgi) Magyar Intézet (Ungarisches Institut) elöljárósági tagja és évkönyvének (Ungarn-Jahrbuch) társkiadója vagyok. 1978 óta tagja vagyok a marburgi Herder- Forschungsratnak, és 1983 óta a regensburgi Institut für ostdeutsche Kultur- und Kirchengeschichte tudományos intézetnek is.

1989. február 3-án Szendi József veszprémi püspök kinevezett címzetes kanonoknak. 1991. augusztus 6-án a francia Palms Académiques rend lovagja lettem, miután a Bonn-Toulouse társegyetem ügyeit vezettem, és Toulouse-ban vendédocensként is működtem. 1978 és 1989 között a Kölni Érsekség Officialatusán szentszéki bírőként dolgoztam, egyúttal lakóhelyemen, Bonn-Oberkasselben kiegészítő lelkész (Subsidiarius) is voltam. 1996. május 30-án a varsói Kardynal Wyszynski Egyetem tiszteletbeli doktorrá avatott (dr. theol. honoris causa). Ugyanis Karunk és a varsói intézmény között a társegyetemi kapcsolatot 1978 óta tartottam, aminek keretében 24 lengyel vendégprofesszort, illetve kutatót támogattam Bonnban.

Az 1997–1998-as téli szemeszterben a Veszprémi Teológiai Főiskolán, illetve a Vegyipari Egyetem katolikus hittani szakán egyháztörténeti előadóként működtem.

1996–2011 között a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, az Újkori és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszéken a tanszékvezetők (Prof. Dr. Gergely Jenő, illetve Prof. Dr. Erdődy Gábor) kérésére minden téli szemeszterben egyháztörténeti előadásokat tartottam. Az egyetem rektora 1999. április 26-án egyetemi magántanárrá nevezett ki. 2011. május 1-je óta az OTKA alapítvány segítségével egy négyéves kutatóprogramot vezetek mint a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központjának alkalmazottja a magyar katolikus egyház zsinatairól és a katolikus nagygyűlésekről 1790 óta. 2003. november 3-án a Magyar Tudományos Akadémia Köztestületének külső tagja lettem. 2005. november 20-án megkaptam a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától, illetve a minisztertől az ún. Frankói-díjat. 2006. szeptember 16-án a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tiszteletbeli tagjának vá-

lasztott. 2006. október 26-án a magyar köztársasági elnök, Sólyom László a Szabadság hőse emlékérmét adományozta.

[...]

Jelmondat: „A történelmi igazság elfogulatlan feltárása minden egyháztörténész legszentebb kötelessége – Die unbefangene Eruiierung der historischen Wahrheit ist die heiligste Pflicht eines jeden Kirchenhistorikers.”

ADRIÁNYI GÁBOR PUBLIKÁCIÓS LISTÁJA

I. Monography/Monographien/Monográfiák

1. Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855, Rom 1963 [Diss. theol., Rom].
2. Fünzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945 (Studia Hungarica, Bd. 6), Mainz 1974.
3. Ungarn und das I. Vaticanum (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, Bd. 5), Köln, Wien 1975 [Habil.-Schr. theol., Bonn].
4. Az egyháztörténet kézikönyve – Handbuch der Kirchengeschichte – (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, Bd. 4), München 1975.
5. Apostolat der Priester- und Ordensberufe. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Katholizismus im 20. Jahrhundert, Köln, Wien 1979.
6. Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986.
7. Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert, Paderborn [u.a.] 1992.
8. Prohászka és a római index – Prohászka und der römische Index –, Budapest 2002.
9. Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropa, Bd. 3), Herne 2003.
10. Kleine Kirchengeschichte Ungarns (Studien zur Geschichte Ungarns, Bd. 5), Herne 2003.
11. A Vatikán keleti politikája Magyarországon 1939–1978. A Mindszenty ügy – Die Ostpolitik des Vatikans in Ungarn 1939–1978. Der Fall Mindszenty –, Budapest 2004 [ungar. Ausgabe zu Nr. 9].
12. Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, Bd. 26), Köln, Weimar, Wien 2004.
13. A katolikus egyház története a 20.században. Kelet-, Közép- és Déleuropában – Geschichte der katholischen Kirche in Ost- Mittel und Südeuropa im 20. Jahrhundert, Budapest 2005.
14. Egy élet nyomában – Auf den Spuren eines Lebens. Autobiographie – Budapest 2007. (245 S.).
15. A Bach-korszak egyházpolitikája. Kairosz, Budapest, 2009. 204 p.
16. Documenta Vaticana historiam aethononiae catholicae in Hungaria illustrantia (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, Bd. 19.) Budapest 2011, (475 S.).

II. Publishing activity/Herausgeberschaft/Kiadói tevékenység

1971–2002: *Ungarn-Jahrbuch* [zusammen mit Prof. Georg Stadtmüller (†), Prof. Dr. Horst Glassl, Prof. Dr. Ekkehard Völkl] Ab: Bd. 3, Mainz 1971 – Bd. 25, München 2002; ab Bd. 26: Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie, München 2004 im Herausgeberausschuss, letzter Band 28 (2005–2007) [bisher keine weiteren Neuerscheinungen]

Seit 1973: Begründer und Herausgeber der *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*:

1. **Bd. 1:** Hermann, Egyed, A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig – Die Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn bis 1914 –, München 1973.
2. **Bd. 2:** Salacz, Gábor, Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918 – Kirche und Staat Ungarns im Zeitalter des Dualismus 1867–1918 –, München 1974.
3. **Bd. 3:** Salacz, Gábor, A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt – Die ungarischen Katholiken in den Nachfolgestaaten –, München 1975.
4. **Bd. 4:** Adriányi, Gábor, Az egyháztörténet kézikönyve – Handbuch der Kirchengeschichte –, München 1975.
5. **Bd. 5:** Meszlényi, Antal, Magyar szentek és szentéletű magyarok – Ungarische Heilige und heiligmäßige Ungarn –, München 1976.
6. **Bd. 6:** Pfeiffer, János / Szigeti, Kilián, A veszprémi székesegyház zenéjének története – Die Musikgeschichte der Kathedalkirche zu Wesprim –, München 1985.
7. **Bd. 7:** Gyetvai, Péter, Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén – Die Kirchenorganisation in den ehemaligen ungarischen Südgebieten in der Theiß-Gegend von Batschka –, München 1987.
8. **Bd. 8:** Pfeiffer, János, A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai – Prosopologia Vesprimiensis. Geschichtliche Namensliste der Diözese Veszprém (1630–1950) –, München 1987.
9. **Bd. 9:** Salacz, Gábor, A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964) – Siebzehn Jahre aus der Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn (1948–1964) –, München 1988.
10. **Bd. 10:** Beke, Margit, Esztergomi kanonokok (1900–1985) – Domherren von Gran (1900–1985) –, Unterhaching 1989.
11. **Bd. 11:** Udvardy, József, A kalocsai érsekek életrajza 1000–1526 – Biographie der Erzbischöfe von Kalocsa 1000–1526 –, Köln 1991.
12. **Bd. 12:** Beke, Margit, A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 – Die Geschichte und Protokolle der ungarischen Bischofskonferenzen zwischen 1919 und 1944 –, Bd. 1, München, Budapest 1992.
13. **Bd. 13:** Beke, Margit, A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 – Die Geschichte und Protokolle der ungarischen Bischofskonferenzen zwischen 1919 und 1944 –, Bd. 2, München, Budapest 1992.
14. **Bd. 14:** Beke, Margit, A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 – Die Geschichte und Protokolle der ungarischen Bischofskonferenzen zwischen 1945 und 1948 –, Bd. 3, Köln, Budapest 1996.
15. **Bd. 15:** Bíró, Bertalan, Magyar legendák és geszták – Ungarische Legenden und Gesta –, Budapest 1997.

16. **Bd. 16:** Salacz, Gábor, A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon – Das Oberpatronatsrecht und die Bischofsernennungen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen –, Budapest 2002.
17. **Bd. 17:** Csíky Balázs, Nyisztor Zoltán – Zoltán Nyisztor –, Budapest 2005.

Seit 1979: Herausgeber der *Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte*: zusammen mit: Prof. Dr. Ernst Dassmann (bis 2003), Prof. Dr. Eduard Hegel (bis 1999; † 2005), Prof. Dr. phil. Dr. theol. Bernhard Stasiewski († 1995), Prof. Dr. Georg Schöllgen (seit 1997), Prof. Dr. Gisela Muschiol (seit 2003).

1. **Bd. 11:** Clauss, Manfred, Die Beziehungen des Vatikans zu Polen während des II. Weltkrieges, Köln, Wien 1979.
2. **Bd. 12:** Brandt, Hans-Jürgen, Eine Katholische Universität in Deutschland? Das Ringen der Katholiken in Deutschland um eine Universitätsbildung im 19. Jahrhundert, Köln, Wien 1981.
3. **Bd. 13:** Reijners, Gerardus Q., Das Wort vom Kreuz. Kreuzes- und Erlösungssymbolik bei Origines, Köln, Wien 1983.
4. **Bd. 14:** Rivinius, Karl Josef, Weltlicher Schutz und Mission. Das deutsche Protektorat über die katholische Mission von Süd-Shantung, Köln, Wien 1987.
5. **Bd. 15:** Gúsgen, Johannes, Die katholische Militärseelsorge in Deutschland zwischen 1920 und 1945. Ihre Praxis und Entwicklung in der Reichswehr der Weimarer Republik und der Wehrmacht des nationalsozialistischen Deutschlands unter besonderer Berücksichtigung ihrer Rolle bei den Reichskonkordatsverhandlungen, Köln, Wien 1989.
6. **Bd. 16:** Heither, Theresia, Translatio Religionis. Die Paulusdeutung des Origines in seinem Kommentar zum Römerbrief, Köln, Wien 1990.
7. **Bd. 17:** Samerski, Stefan, Die katholische Kirche in der Freien Stadt Danzig 1920–1933. Katholizismus zwischen Libertas und Irredenta, Köln, Weimar, Wien 1991.
8. **Bd. 18:** Scheidgen, Hermann-Josef, Deutsche Bischöfe im Ersten Weltkrieg. Die Mitglieder der Fuldaer Bischofskonferenz und ihre Ordinariate 1914–1918, Köln, Weimar, Wien 1991.
9. **Bd. 19:** Húsgen, Hermann-Josef, Zisterzienserinnen in Köln. Die Klöster Mariengarten, Seyne und St. Mechtern / St. Apern, Köln, Weimar, Wien 1993.
10. **Bd. 20:** Evertz, Wilfried, Seelsorge im Erzbistum Köln zwischen Aufklärung und Restauration 1825–1835, Köln, Weimar, Wien 1993.
11. **Bd. 21:** Feldkamp, Michael F., Die Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zum Heiligen Stuhl 1950–1966. Eine Dokumentation, Köln, Weimar, Wien 2000.
12. **Bd. 22:** Haas, Reimund / Rivinius, Karl Josef / Scheidgen, Hermann-Josef (Hrsg.), Im Gedächtnis der Kirche neu erwachen. Studien zur Geschichte des Christentums in Mittel- und Osteuropa zum Jubeljahr 2000 als Festgabe für Gabriel Adriányi zum 65. Geburtstag, Köln, Weimar, Wien 2000.
13. **Bd. 23:** Leclair, Stefaan, Simeon-Francois Berneux (1814–1866). Bischof und Märtyrer. Le Mans-Vietnam-Mandschurei-Korea, Köln, Weimar, Wien 2000.
14. **Bd. 24:** Brzosa, Ulrich, Die Geschichte der katholischen Kirche in Düsseldorf. Von den Anfängen bis zur Säkularisation, Köln, Weimar, Wien 2001.
15. **Bd. 25:** Hóhle, Michael, Universität und Reformation. Die Universität Frankfurt (Oder) von 1506 bis 1550, Köln, Weimar, Wien 2002.

16. **Bd. 26:** Adriányi, Gabriel, Die Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn, Köln, Weimar, Wien 2004.
17. **Bd. 27:** Scheidgen, Hermann-Josef, Der deutsche Katholizismus in der Revolution von 1848/49. Episkopat – Klerus – Laien – Vereine, Köln, Weimar Wien 2008.
18. Beiträge zur ostdeutschen und osteuropäischen Kirchengeschichte. Festschrift für Bernhard Stasiewski, Köln, Wien 1975 [zusammen mit Joseph Gottschalk].
19. Die Führung der Kirche in den sozialistischen Staaten Europas (Sammlung Wissenschaft und Gegenwart), München 1979.
20. Festgabe für Bernhard Stasiewski zum 75. Geburtstag, Leverkusen, Opladen, Bonn 1980.
21. Deutsche Musik in Ost- und Südosteuropa (Studien zum Deutschtum im Osten, Heft 28), Köln, Weimar, Wien 1997.

III. Essays in essay collection volumes, handbooks, encyclopaedias and periodicals/ Beiträge in Sammelbänden, Handbüchern, Lexika und Zeitschriften/ Tanulmányok tanulmánykötetekben, kézikönyvekben, lexikonokban és folyóiratokban

1. A negyvennyolcas események és az egyház. A forradalom és a szabadságharc az újabb kutatások tükrében – 1848 und die Kirche. Die Revolution und der Freiheitskampf im Spiegel neuerer Forschungsergebnisse –, in: Katolikus Szemle 14 (1962), S. 16–21.
2. Gondolatok az engedelmességről – Die Theologie des Gehorsams –, in: Magyar Papi Egység 22 (1963), S. 7–11.
3. Scitovszky János pécsi püspök megtámadtatása és primási kinevezése – Die Ernennung des Bischofs János Scitovszky zum Primas von Ungarn –, in: Magyar Papi Egység 23 (1963), S. 62–68.
4. Reform und bischöfliche Kollegialität in den Schriften der ungarischen Konzilsväter auf dem I. Vaticanum, in: Ungarn-Jahrbuch 2 (1970), S. 130–142.
5. Erzbischof Lajos Haynalds Mission in der österreichischen Konkordatsfrage, in: Der Donauraum 16 (1971), S. 152–158.
6. Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen (1211–1235), in: Ungarn-Jahrbuch 3 (1971), S. 9–22.
7. Die Bestrebungen der ungarischen Katholiken des byzantinischen Ritus um die eigene Liturgie und Kirchenorganisation um 1900, in: Ostkirchliche Studien 21 (1972), S. 116–131.
8. Friedrich Graf Revertera. Erinnerungen (1888–1901), in: Archivum Historiae Pontificiae 10 (1972), S. 241–339.
9. Polnische Einflüsse auf Reformation und Gegenreformation in Ungarn, in: Ungarn-Jahrbuch 4 (1972), S. 61–71.
10. Der Katholizismus im gegenwärtigen Ungarn. Herausgegeben vom Katholiken-Ausschuß, Katholisches Bildungswerk (Vorträge im Katholischen Bildungswerk Bonn, 27), Bonn 1973, 31 S. [lithographiert].
11. Die Einwirkung der ungarischen Regierung auf ihre Bischöfe während des I. Vaticanums, in: Annuario Historiae Conciliorum 5 (1973), S. 214–226.

12. Der Plan der Ernennung Botschafter Gábor Apors (1889–1969) zum ungarischen Außenminister im Jahre 1942, in: *Der Donauraum* 18 (1973), S. 139–145.
13. Die Ursachen der Ausbreitung der Reformation in Ungarn, in: *Ungarn-Jahrbuch* 5 (1973), S. 66–75.
14. Mindszenty als Symptom, in: *Zeitbild* 5 (1974), S. 8–9.
15. Die Briefe des Pfarrers Conrad Sickinger an Félix Dupanloup, Bischof von Orléans (1871–1875), in: *Archiv für Mittelrheinische Kirchengeschichte* 26 (1974), S. 269–292.
16. Megjegyzés a széljegyzetekhez – Bemerkungen zur Rezension des Herrn Bogay –, in: *Uj Látóhatár* 25 (1974), S. 514–517.
17. Die Vatikanische Ostpolitik am Beispiel Ungarns, in: *Informationsdienst des katholischen Arbeitskreises für zeitgeschichtliche Fragen e.V.* 68 (1974), S. 719–732.
18. Der Eintritt Ungarns in die christlich-abendländische Völkergemeinschaft, in: *Ungarn-Jahrbuch* 6 (1974/1975), S. 24–37.
19. Augustinus Theiner (†1874) und die „*Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram illustrantia*“, in: *Archiv für Schlesische Kirchengeschichte* 33 (1975), S. 205–232.
20. Die Augustiner-Eremiten in Ungarn, in: MAYER, Cornelius Petrus (Hrsg.), *Scientia Augustiniana. Studien über Augustinus, den Augustinianismus und den Augustinerorden. Festschrift für Adolar Zumkeller zum 60. Geburtstag (Cassiacum, Bd. 30)*, Würzburg 1975, S. 719–732.
21. Die katholische Kirche und die Nationalitätenfrage in Ungarn im 19. und 20. Jahrhundert, in: *Der Donauraum* 20 (1975), S. 47–57.
22. Das römische Tagebuch des Fürstprimas János Simor aus der Zeit des Ersten Vaticanums, in: *Annuario Historiae Conciliorum* 7 (1975), S. 459–466.
23. Ein Zeichen des Widerspruchs: József Kardinal Mindszenty 1892–1975. Herausgegeben vom Katholiken-Ausschuß, Katholisches Bildungswerk (Vorträge im Katholischen Bildungswerk Bonn, 44), Bonn 1975 [lithographiert].
24. Geschichte und Quellen der ungarischen Geschichtsschreibung, in: ADRIÁNYI, Gabriel / GOTTSCHALK, Joseph (Hrsg.), *Beiträge zur ostdeutschen und osteuropäischen Kirchengeschichte. Festschrift für Bernhard Stasiewski*, Köln, Wien 1975, S. 147–163.
25. Protestantische und katholische Intoleranz in Ungarn im 17. Jahrhundert, in: *Ungarn-Jahrbuch* 7 (1976), S. 103–113.
26. Ein Zeichen des Widerspruchs: Josef Kardinal Mindszenty (1892–1975), in: *Der Donauraum* 21 (1976), S. 81–90 [leicht überarbeitet wie Nr. 23].
27. Der deutsche Beitrag zur Kultur Ungarns im 19. Jahrhundert, in: KAISER, F. B. / STASIEWSKI, Bernhard (Hrsg.), *Deutsche im europäischen Osten. Verständnis und Mißverständnis (Studien zum Deutschtum im Osten, Bd. 13)*, Köln, Wien 1976, S. 93–109.
28. Die ungarischen Synoden, in: *Annuario Historiae Conciliorum* 8 (1976), S. 541–575.
29. Augustinus Theiners Besuch beim Primas von Ungarn im Jahre 1871, in: *Archiv für Schlesische Kirchengeschichte* 34 (1976), S. 181–186.
30. *Peregrinatio Apostolica*. Der befruchtende Einfluß des Westens auf die osteuropäische Kirche, in: *Rheinischer Merkur* (3. Juni 1977), S. 31.

31. Bischof einer Apostolischen Kirche. Zum Tode von Erzbischof Makarios von Zypern, in: Rheinischer Merkur (12. August 1977), S. 21.
32. Herzog Ladislaus von Oppeln (†1401) und die Gründung der Paulinerklöster Tschenschow in Polen und Wiese bei Oberglockau/Oberschlesien, in: Archiv für Schlesische Kirchengeschichte 36 (1978), S. 33–77 [zusammen mit Joseph Gottschalk und Stanislaus Swidzinski].
33. Die katholische Kirche und der Nationalsozialismus in Ungarn, in: Faculty of Theology at Uppsala University (Hrsg.), *The Church in a Changing Society: Conflict, Reconciliation or Adjustment?* Proceedings of the CIHEC-Conference in Uppsala August 17–21, 1977 (Publications of the Swedish Society of Church History, N. S. 30), Uppsala 1978, S. 270–275.
34. Nachruf auf Gábor Salacz (1902–1978), in: Ungarn-Jahrbuch 9 (1978), S. 337–338.
35. Salacz Gábor (1902–1978), in: *Katolikus Szemle* 31 (1979), S. 78–79.
36. Katholische Kirche ohne Hoffnung, in: *Informationen und Berichte. Digest des Ostens* 8/9 (1979), Königstein/Ts. 1979, S. 1–8.
37. Die Priesterausbildung in Ungarn, in: *Festkomitee* (Hrsg.), *Festschrift anlässlich des zehnjährigen Vorstandsjubiläums im Collegium Albertinum zu Bonn*, Bonn 1979, S. 62–65.
38. Der ungarische Episkopat nach dem Zweiten Weltkrieg, in: ADRIÁNYI, Gabriel (Hrsg.), *Die Führung der Kirche in den sozialistischen Staaten Europas* (Sammlung Wissenschaft und Gegenwart), München 1979, S. 107–129.
39. Die Kirche in Nord-, Ost- und Südosteuropa, in: JEDIN, Hubert / REPGEN, Konrad (Hrsg.), *Handbuch der Kirchengeschichte, Bd. 7: Die Weltkirche im 20. Jahrhundert*, Freiburg i.Br., Basel, Wien 1979, S. 508–536.
40. Die katholische Kirche in Ungarn, in: *Kirche in Not* 28 (1980), S. 23–28.
41. Art.: Koffler, Johann, in: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 12, Berlin 1980, S. 418–419.
42. Art.: Krammer, Franz, in: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 12, Berlin 1980, S. 670–671.
43. Der Erneuerer des modernen ungarischen Katholizismus, Bischof Ottokár Prohászka (1858–1927). Sein Briefwechsel mit dem Collegium Germanicum et Hungaricum in Rom (1882–1907), in: BÄUMER, Remigius (Hrsg.), *Reformatio ecclesiae. Beiträge zu kirchlichen Reformbemühungen von der Alten Kirche bis zur Neuzeit*. Festgabe für Erwin Iserloh, Paderborn [u.a.] 1980, S. 911–931.
44. Die osteuropäische Kirchengeschichte und ihre Integrierung in die westeuropäische, in: ADRIÁNYI, Gabriel (Hrsg.), *Festgabe für Bernhard Stasiewski zum 75. Geburtstag*, Leverkusen, Opladen, Bonn 1980, S. 35–48.
45. Bernhard Stasiewski zum 75. Geburtstag, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 28 (1980), S. 474–477.
46. Nachruf anlässlich der feierlichen Exequien für Prof. Dr. Hubert Jedin, in: *Archiv für Schlesische Kirchengeschichte* 39 (1981), S. 7–11.
47. Die Kirchenpolitik des Matthias Corvinus (1458–1490), in: *Ungarn-Jahrbuch* 10 (1979), S. 83–92.
48. La Chiesa nell'Europa Settentrionale, Orientale e Sud-Orientale, in: JEDIN, Hubert (Hrsg.), *Storia della Chiesa*, Vol. X/2, Milano 1980, S. 452–482.

49. Apostolat der Priester- und Ordensberufe, in: *Theologisches* 145 (1982). Sp. 4639–4642.
50. Professor Dr. Wilhelm Neuß (1880–1965). Sein Leben und Werk, in: *Unitas* 121, Heft 1 (1981), S. 6–15.
51. Der Beitrag der Kirchen zur ungarischen Kultur zur Zeit der Staatsgründung und der Reformation, in: *Südostdeutsches Archiv* 24/25 (1981/1982), S. 19–30.
52. Drei Naturwissenschaftler im ungarischen Klerus des 19. Jahrhunderts: Jácint Rónay OSB, Kabos Hegyfoki und Ányos Jedlik OSB, in: WALDENFELS, Hans (Hrsg.), *Theologie – Grund und Grenzen. Festgabe für Heimo Dolch zur Vollendung des 70. Lebensjahres*, Paderborn 1982, S. 547–563.
53. Andreas Dudith, in: KEIL, Ernst-Edmund (Hrsg.), *Ostdeutsche Gedenktage 1983. Persönlichkeiten und historische Daten*, Köln 1982, S. 38–40.
54. Wie kam Prof. Hubert Jedin (1900–1980) nach Bonn?, in: *Archiv für Schlesische Kirchengeschichte* 40 (1982), S. 241–246.
55. Widerstand der katholischen Kirche, in: *Politische Studien* 34 (1983), S. 57–67.
56. Art.: Gallikanismus, in: *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 12, Berlin, New York 1984, S. 17–21.
57. Die Geschichte der katholischen Kirche seit dem Zweiten Weltkrieg, in: *Glaube der Zweiten Welt* 12 (1984), S. 14–28.
58. Magyarország belépése a keresztény nyugati népközösségbe. Keresztény hittérítés Géza nagyfejedelem korában (ca. 971–977) – Der Eintritt Ungarns in die christlich-abendländische Völkergemeinschaft. Missionierung Ungarns unter dem Großfürsten Géza (ca. 971–977) –, in: *Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, Eva Saáry (Hrsg.), Gesta Hungarorum I. Történelmünk a Honfoglalástól Mohácsig. Tanulmányok – Ungarns Geschichte von der Landnahme bis zur Katastrophe von Mohács. Beiträge – Zürich 1984, S. 48–61.*
59. Ein Schreiben der Bonner Altkatholiken an die Minoritätsbischofe des I. Vaticanums vom 4. November 1870, in: *Annuario Historiae Conciliorum* 16 (1984), S. 223–232.
60. La Iglesia en Europa Septentrional, Oriental y Sudoriental, in: JEDIN, Hubert / REPGEN, Konrad (Hrsg.), *Manual de Historia de la Iglesia*, Bd. 9, Barcelona 1984, S. 735–774.
61. Pelbárt von Temesvár (ca. 1435–1504) und seine trinitarischen Predigtvorlagen, in: BÖHNKE, Michael / HEINZ, Hanspeter (Hrsg.), *Im Gespräch mit dem dreieinen Gott. Elemente einer trinitarischen Theologie. Festschrift zum 65. Geburtstag von Wilhelm Breuning, dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern*, Düsseldorf 1985, S. 276–284.
62. Luthers Beziehungen zu Ungarn, in: SCHÄFERDIEK, Knut (Hrsg.), *Martin Luther im Spiegel heutiger Wissenschaft (Studium Universale. Schriftenreihe der Universität Bonn, Bd. 4)*, Bonn 1985, S. 159–182.
63. Neue marxistische Kirchengeschichtsschreibung in Ungarn, in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 96 (1985), S. 395–404.
64. Die Kirche in Nord-, Ost- und Südosteuropa, in: JEDIN, Hubert / REPGEN, Konrad (Hrsg.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, Bd. 7: *Die Weltkirche im 20. Jahrhundert*, Freiburg i.Br., Basel, Wien 1985 (Sonderausgabe = 1979), S. 508–536 [wie Nr. 39].

65. Prohászka Ottokár, évêque, 1858–1927, in: RAYEZ, A. [u.a.] (Hrsg.), *Dictionnaire de Spiritualité*, Bd. 12/2, Paris 1986, Sp. 2405–2406.
66. Hozzászólás az V. Anyanyelvi Konferenciához – Bemerkungen zur V. Konferenz über die ungarische Muttersprache –, in: *Nyelvünk és Kulturánk* 63 (1986), S. 18–19.
67. Klöster im Mittelalter, in: *Kirchenzeitung für das Erzbistum Köln* (7. November 1986), Nr. 45, S. 11.
68. In memoriam Kardinal László Lékai, Primas von Ungarn, in: *Der Donauraum* 28 (1986), S. 11–13.
69. Überblick über die Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn, in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 3–25.
70. Das oberste königliche Patronatsrecht über die Kirche in Ungarn, in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 26–40.
71. Die religiösen Orden im mittelalterlichen Ungarn, in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 41–51.
72. Der Einfluss westeuropäischer Universitäten auf Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert, in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 526–0.
73. Das Wallfahrtswesen in Ungarn, in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 61–71.
74. Die Neuorganisation der katholischen Kirche in den von den Türken befreiten Gebieten Ungarns (1686–1780), in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 72–82.
75. Katholische Erneuerung – Gegenreformation: Lebenswerk des Kardinals Leopold Graf Kollonich (1631–1707), in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 83–99.
76. Der theologische und kirchenpolitische Standort des ungarischen Episkopates zur Zeit des I. Vaticanums, in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 100–110.
77. Kirche und liberaler Staat in Ungarn (1825–1895). Ein Beitrag zur Geschichte des ungarischen Liberalenkatholizismus, in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 111–131.
78. Der Kulturkampf in Ungarn. Interkonfessionelle Gesetzgebung 1890–1895 auf dem Hintergrund der Akten des Deutschen Auswärtigen Amtes, in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 132–145.
79. Die Kirchen und der Nationalsozialismus in Ungarn, in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 146–176.
80. Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn nach dem Zweiten Weltkrieg (1945–1978), in: ADRIÁNYI, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Studia Hungarica, Bd. 30), München 1986, S. 177–197.
81. Paskai László primási kinevezésének körülményei – Die Hintergründe der Ernennung des László Paskai zum Primas –, in: *Életünk* 19 (1987), S. 3.

82. Eine reiche Kirche gerät in die Krise. Klerus und Klöster am Vorabend der Revolution, in: Deutsche Tagespost (31. Dezember 1987), Nr. 156, S. 22.
83. Der erste Erneuerer des katholischen Lebens nach der Reformation in Ungarn: Primas Miklós Oláh, Erzbischof von Gran (1493–1568), in: BRANDMÜLLER, Walter / IMMENKÖTTER, Herbert / ISERLOH, Erwin (Hrsg.), *Ecclesia Militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte*, Bd. 2, Paderborn 1988, S. 491–517.
84. Egy kispap élete Magyarországon 1954–1960 – Das Leben eines Seminaristen in Ungarn 1954–1960 –, in: SALACZ, Gábor, *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964) – Siebzehn Jahre aus der Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn (1948–1964) – (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, Bd. 9)*, München 1988, S. 211–225.
85. Die Zipser Deutschen. Ihre Geschichte und ihre kulturelle Leistung, in: Arbeitskreis sudetendeutscher Jungakademiker, Günther Reichert (Hrsg.), *Berichte und ergänzende Informationen*, Heft 3 a (1988), S. 77–87 [als Manuskript gedruckt].
86. Die Geschichte der Friedenspriesterbewegung in Ungarn, in: MALEK, Roman / PRAWDZIK, Werner (Hrsg.), *Zwischen Autonomie und Anlehnung (Veröffentlichungen des Missionspriesterseminars St. Augustin bei Bonn, Bd. 37)*, Nettetal 1989, S. 75–86.
87. Partnerschaft der Universitäten Bonn – Toulouse, in: *Deutsch-Französische Gesellschaft Bonn und Rhein-Sieg e. V. (Hrsg.), Von der kurfürstlichen Residenz zur Bundeshauptstadt. 200 Jahre nach der Französischen Revolution*, Bonn 1989, S. 39–40.
88. Gegenreformation oder katholische Erneuerung? Der katholische Reformweg in Ungarn im 17. Jahrhundert, in: BAIER, Helmut (Hrsg.), *Kirche und Traditionspflege (Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft der Archive und Bibliotheken in der evangelischen Kirche, Bd. 15)*, Neustadt a.d. Aisch 1989, S. 51–66.
89. Bernhard Stasiewski, in: *Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen (Hrsg.), Ostdeutsche Gedenktage 1990. Persönlichkeiten und historische Ereignisse*, Bonn 1989, S. 197–199.
90. Szent, István: Az első apostoli király – Der Heilige Stefan, der erste Apostolische König Ungarns –, in: *Szolgálat – Spirituelle Quartalschrift, Klerusblatt – 84 (1989)*, S. 29–36.
91. Die Zipser Deutschen. Ihre Geschichte und ihre kulturelle Leistung, in: ROTHE, Hans (Hrsg.), *Deutsche in der Habsburgermonarchie (Studien zum Deutschtum im Osten, Bd. 21)*, Köln, Wien 1989, S. 39–56.
92. Das Schisma Lefëbvre, in: *Forum Katholische Theologie 5 (1989)*, S. 255–270.
93. Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei – Current Requirements and the Methodology of Ecclesiastical Historiography. Requisites to Parochial Historiography –, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Essays in Church History in Hungary – 1 (1989)*, S. 325–335.
94. Rezeptionsprobleme im Westen. Rezeptionsprobleme bezüglich des Zweiten Konzils von Nizäa in der karolingischen Zeit, in: WOHLMUTH, Josef (Hrsg.), *Streit um das Bild. Das Zweite Konzil von Nizäa (787) in ökumenischer Perspektive (Studium Universale. Schriftenreihe der Universität Bonn, Bd. 9)*, Bonn 1989, S. 59–66.
95. Die Ostpolitik der Päpste Pius XII., Johannes XXIII. und Paul VI. (1939–1978) am Beispiel Ungarns, in: WEITLAUFF, Manfred / HAUSBERGER, Karl (Hrsg.),

- Papsttum und Kirchenreform. Historische Beiträge. Festschrift für Georg Schwaiger zum 65. Geburtstag, St. Ottilien 1990, S. 765–786.
96. A katolikus Luther-kép kialakulása és történeti változása – Die Entstehung des katholischen Luther-Bildes und seine geschichtliche Entwicklung –, in: *Vigilia* 55 (1990), S. 263–265, 513.
 97. Das Verhältnis der katholischen Kirche Osteuropas zum Westen nach dem Zweiten Weltkrieg, in: *Zeitschrift für Ostforschung – Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa* – 39 (1990), S. 213–225.
 98. Kirchliches und kulturelles Leben der Donauschwaben in Ungarn in der Zwischenkriegszeit, in: *St. Gerhards-Werk Ungarn* (Hrsg.), *Donauschwäbisches kirchliches und kulturelles Leben in der Zwischenkriegszeit*. Studientagung 1989, Stuttgart 1990, S. 45–59 [als Manuskript gedruckt].
 99. *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*, in: *Mérleg* 29 (1990), S. 289–292.
 100. Die Geschichte der katholischen Kirche in Rumänien im 20. Jahrhundert bis 1988, in: *Kirche in Not / Ostpriesterhilfe* (Hrsg.), *Kirche und Glaube in Rumänien* (Beiträge zur Religions- und Glaubensfreiheit, Bd. 3), München 1990, S. 11–23.
 101. A magyar királyok apostoli címe – Ungarns Herrscher als „Apostolische Könige“ –, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Essays in Church History in Hungary* – 2 (1990), S. 77–87.
 102. A Lefëbvre-fële egyházszakadás – Das Schisma Lefëbvre –, in: *Aetas* 1991, Heft 2, S. 69–83.
 103. Lebensbild: Ein heiligmäßiger Bischof von Sathmar: Johannes Caspar Hám (1781–1857), in: *Institut für Donauschwäbische Kirchen- und Kulturgeschichte* (Hrsg.), *Glaube in Volk und Heimat*. Festgabe für Prälat Josef Haltmayer (Beiträge zur Donauschwäbischen Kirchengeschichte, Bd. 1), Stuttgart 1991, S. 85–94.
 104. Das Verhältnis der katholischen Kirche zu den Völkern Ost-Mitteleuropas zwischen den beiden Weltkriegen 1919 bis 1939 am Beispiel Litauens, Polens und der Ukrainischen Kirche, in: HECKER, Hans / SPIELER, Silke (Hrsg.), *Nationales Selbstverständnis und politische Ordnung*. Abgrenzung und Zusammenleben in Ost-Mitteleuropa bis zum Zweiten Weltkrieg, Bonn 1991, S. 25–38.
 105. Ausformung einer neuen Spiritualität. Die Reform der Kirche mitgeprägt [Franz von Sales], in: *Deutsche Tagespost* (18. April 1992), Nr. 48, S. 15–16.
 106. Art.: Hám, János Caspar, in: AUBERT, Roger (Hrsg.), *Dictionnaire d’Histoire et Géographie Ecclésiastiques*, Bd. 23, Paris 1990, Sp. 197–198.
 107. Art.: Harsányi, Lajos, in: AUBERT, Roger (Hrsg.), *Dictionnaire d’Histoire et Géographie Ecclésiastiques*, Bd. 23, Paris 1990, Sp. 414–415.
 108. Art.: Haynald, Lajos, in: AUBERT, Roger (Hrsg.), *Dictionnaire d’Histoire et Géographie Ecclésiastiques*, Bd. 23, Paris 1990, Sp. 667–673.
 109. Art.: Káldi, György, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 3, Herzberg 1992, Sp. 964–967.
 110. Art.: Kálmánsehi, Sánta Márton, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 3, Herzberg 1992, Sp. 983–985.
 111. A Katolikus Egyház helyzete Itáliában, Franciaországban, Németországban és Magyarországon a XIX. században – Die Lage der katholischen Kirche in Italien, Frankreich, Deutschland und Ungarn im 19. Jahrhundert –, in: BÁRDOS, István / BEKE, Margit (Hrsg.), *Egyházak a változó világban – Die Kirchen in der veränderten Welt* –, Esztergom 1991, S. 47–53.

112. Mindszenty bíboros és nagy egyházfő kortársai – Kardinal Mindszenty und seine Oberhirten-Altersgenossen –, in: JEL. Spirituális és kulturális folyóirat 4 (1992), S. 67–69.
113. Art.: Kovács, Albert von Székely-Keresztur, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 4, Herzberg 1992, Sp. 566–568.
114. Art.: Kovács, Ödön von Székely-Keresztur, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 4, Herzberg 1992, Sp. 568–569.
115. Art.: Ladislaus I., König von Ungarn, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 4, Herzberg 1992, Sp. 967–968.
116. A magyar kormány intervenciója az I. Vatikáni Zsinaton 1870 – Die Intervention der ungarischen Regierung beim I. Vatikanischen Konzil –, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Essays in Church History in Hungary – 3 (1992), S. 121–126.
117. Simor prímás és a magyar egyházpolitika – Primas Simor und die ungarische Kirchenpolitik –, in: BEKE, Margit (Hrsg.), Simor János emlékkönyv – Gedenkbuch János Simor – (Strigonium Antiquum, Bd. 1), Budapest 1992, S. 121–126.
118. XII. Piusz keleti politikája – Die Ostpolitik Pius’ XII. –, in: Vigilia 58 (1993), S. 285–291.
119. Nachruf auf Prälat Josef Haltmayer (1913–1991), in: Südostdeutsches Archiv 34/35 (1991/1992), S. 203–204.
120. In memoriam Kardinal Frantisek Tomasek (1899–1992), in: Der Donauraum 37 (1992), S. 50–53.
121. Art.: Mindszenty, József, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 5, Herzberg 1993, Sp. 1552–1556.
122. Art.: Alba Julia, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 1, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1993, Sp. 317–318.
123. Art.: Albanien, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 1, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1993, Sp. 321–322.
124. Art.: Althann, Michael Friedrich, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 1, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1993, Sp. 467.
125. Art.: Andrassy, Anton, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 1, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1993, Sp. 623.
126. Art.: Athen, III. Kath. Erzbistum, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 1, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1993, Sp. 1142–1143.
127. Art.: Bakócz, Thomas, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 1, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1993, Sp. 1363–1364.
128. Art.: Banská Bystrica, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 1, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1993, Sp. 1392.
129. A Magyar Egyház nyugati kapcsolatai, európai integrációja az Árpád-korban (1000–1300) – Die westlichen Bezeichnungen der Kirche Ungarns und ihre europäische Integration im Zeitalter der Arpaden (1000–1300) –, in: BEKE, Margit (Hrsg.), Kezdet és újrakezdet – Anfang und Neuanfang – (Strigonium Antiquum, Bd. 2), Budapest 1993, S. 25–30.
130. Art.: Oláh, Miklós, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 6, Herzberg 1993, Sp. 1171–1174.
131. Az 1855-ös osztrák konkordátum magyar vonatkozásai – Die Bezüge des österreichischen Konkordates von 1855 zu Ungarn –, in: Ungarische Akademie der Wissenschaften (Hrsg.), Világtörténet, Új folyam – Neuer Jahrgang – (1993), S. 45–51.

132. Art.: Pelbárt, von Temesvár, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 7, Herzberg 1994, Sp. 174–178.
133. Art.: Prohászka, Ottokár, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 7, Herzberg 1994, Sp. 982–985.
134. Religiöse Minderheiten im Königreich Ungarn im Zeitalter der Reformation, in: Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 13 (1994), S. 213–214 [nur Resümee].
135. Art.: Batthyány zu Németújvár, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 2, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1994, Sp. 83–84.
136. Art.: Bulgarien. Kirchengeschichte, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 2, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1994, Sp. 774–776.
137. Art.: Christian, August, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 2, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1994, Sp. 1134–1135.
138. Art.: Csanád, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 2, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1994, Sp. 1353–1354.
139. Art.: Csernoch, János, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 2, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1994, Sp. 1354.
140. Art.: Schirckhuber, Móricz, in: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Wien 1994, S. 161.
141. Religiöse Minderheiten im Königreich Ungarn im Zeitalter der Reformation, in: ZINNHOBLER, Rudolf [u.a.] (Hrsg.), Kirche in bewegter Zeit. Festschrift für Maximilian Liebmann, Graz 1994, S. 35–44.
142. Magyar teológusok hatása a nyugati teológiai irodalomra. Két magyar világhírű egyházi író és szónok: Temesvári Pelbárt és Tóth Tihamér – Der Beitrag ungarischer Theologen zur westlichen theologischen Literatur. Zwei weltberühmte ungarische Schriftsteller und Prediger: Pelbárt Temesvári und Tihamér Tóth –, in: BEKE, Margit / BÁRDOS, István (Hrsg.), Magyarok kelet és nyugat metszéspontján – Die Ungarn im Schnittpunkt zwischen Ost und West – (Strigonium Antiquum, Bd. 3), Esztergom 1994, S. 67–75 [mit dt. Resümee].
143. Lebensbild: Albert Ehrhard, in: BURR, Wolfgang (Hrsg.), Unitas-Handbuch, Bd. 1, Siegburg 1995, S. 238–244.
144. Lebensbild: Anton Bonaventura Jeglic, in: BURR, Wolfgang (Hrsg.), Unitas-Handbuch, Bd. 1, Siegburg 1995, S. 261–264.
145. Lebensbild: Wilhelm Neuß, in: BURR, Wolfgang (Hrsg.), Unitas-Handbuch, Bd. 1, Siegburg 1995, S. 283–289.
146. Mindszenty nagy egyházfő kortársai: Beran, Stepinac, Wyszynski és Slipyj bíborosok – Die großen Zeitgenossen Mindszentys: die Kardinäle Beran, Stepinac, Wyszynski und Slipyj –, in: TÖRÖK, József (Hrsg.), Mindszenty József emlékezete – Zum Gedächtnis von József Mindszenty – (Studia Theologica Budapestiniensia, Bd. 13), Budapest 1995, S. 33–41.
147. Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget? – Warum und wie verließ József Mindszenty die Amerikanische Botschaft zu Budapest? –, in: TÖRÖK, József (Hrsg.), Mindszenty József emlékezete – Zum Gedächtnis von József Mindszenty – (Studia Theologica Budapestiniensia, Bd. 13), Budapest 1995, S. 73–89.
148. Bogyay Tamás és a Münchener Magyar Intézet – Thomas von Bogyay und das Ungarische Institut München –, in: Vasi Szemle 49 (1995), S. 210–215 [dt. Resümee S. 319].

149. Art.: Schütz, Antal, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 9, Herzberg 1995, Sp. 1056–1058.
150. Art.: Simor, János, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 10, Herzberg 1995, Sp. 476–478.
151. Art.: Stefan, I., Hl. König von Ungarn, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 10, Herzberg 1995, Sp. 1258–1261.
152. Priesterweihe durch Kardinal Bertram in Breslau. Zum Tode von Prof. Dr. phil. Dr. theol. Bernhard Stasiewski, in: Kulturpolitische Korrespondenz 944 (1995), S. 14–15.
153. Warum und wie verließ Kardinalprimas József Mindszenty 1971 die Amerikanische Botschaft zu Budapest?, in: Folia Theologica, Vol. 6, Budapest 1995, S. 73–92.
154. Religion und Kirche im Umwälzungsprozeß in Mittel- und Osteuropa, in: HAMBUCH, Wendelin (Hrsg.), Kirche und Glaube der Ungarndeutschen. Material der wissenschaftlichen Tagung über „Die Rolle der Kirche und des Geisteslebens bei den Ungarndeutschen nach dem Systemwechsel in Ungarn“: Budapest, Germanisches Institut 8. und 9. April 1994 (A Magyarországi Katolikus Németek Egyesületének sorozata, II. kötet = Schriftenreihe des St. Gerhards-Werkes Ungarn e.V., Bd. II), Budapest 1995, S. 30–40.
155. Egházpolitikai törvények száz éve és ma – Kirchenpolitische Gesetze vor hundert Jahren und heute –, in: Új Ember Jg. 52, Nr. 2 (Nr. 2477; 14. Jan. 1996), S. 2 [Interview].
156. Art.: Dévai, Matthias, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 3, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1995, Sp. 170–171.
157. Art.: Draskovic, Georg, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 3, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1995, Sp. 362–363.
158. Art.: Dudith, Andreas, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 3, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1995, Sp. 396–397.
159. Art.: Eger, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 3, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1995, Sp. 463–464.
160. A szociális kérdés a német és a magyar katolikus Egyházban 1891 előtt – Die soziale Frage in der deutschen und ungarischen katholischen Kirche vor 1891 –, in: Magyar Egház történeti Vázlatok – Essays in Church History in Hungary – 7 (1995), S. 167–176 [engl. Resümee].
161. Die angebliche ungarische Nationalsynode von 1682, in: Annuarium Historiae Conciliorum 27/28 Heft 2 (1995/96), S. 841–851.
162. Art.: Fünfkirchen, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1996, Sp. 238.
163. Art.: Generalgouvernement, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1996, Sp. 446–447.
164. Art.: Gießwein, Sándor, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1996, Sp. 645–646.
165. Art.: Gran, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1996, Sp. 978–979.
166. Art.: Großwardein, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1996, Sp. 1065.
167. Art.: Haynald, Lajos, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1996, Sp. 1223–1224.

168. Art.: Szántó, István, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 11, Herzberg 1996, Sp. 382–384.
169. Mindszenty József életművének értékelése, különös tekintettel püspöki, primási kinevezésére – Die Würdigung des Lebenswerkes von József Mindszenty unter besonderer Berücksichtigung seiner Ernennung zum Bischof und zum Erzbischof –, in: HORVÁTH T., Lajos (Hrsg.), *Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945 – József Mindszenty als Bischof von Veszprém 1944–1945 – (Veszprémi múzeumi konferenciák, 7)*, Veszprém 1996, S. 103–116 [dt. Resümee].
170. Ein Exegetenstreit an der Theologischen Fakultät der Universität zu Budapest 1806–1820, in: SCHÖLLGEN, Georg / SCHOLTEN, Clemens (Hrsg.), *Stimuli. Exegese und ihre Hermeneutik in Antike und Christentum. Festschrift für Ernst Dassmann (Jahrbuch für Antike und Christentum, Erg. Bd. 23)*, Münster 1996, S. 595–601.
171. Nekrolog Bernhard Stasiewski (1905–1995), in: *Historisches Jahrbuch 116 (1996)*, S. 297–299.
172. Die Situation der katholischen Kirche in Ungarn von 1990 bis 1995, in: KASACK, Wolfgang (Hrsg.), *Kirchen und Gläubige im postsowjetischen Osteuropa (Arbeiten und Texte zur Slavistik, Bd. 63)*, München 1996, S. 9–16.
173. A magyar Egyház és a Vatikán (1848–1918) – Die ungarische Kirche und der Vatikan (1848–1918) –, in: ZOMBORI, István (Hrsg.), *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve – 1000 Jahre Beziehungen zwischen Ungarn und dem Hl. Stuhl* –, Budapest 1996, S. 211–254.
174. Bogyay Tamás és a Müncheni Magyar Intézet – Thomas von Bogyay und das Ungarische Institut München –, in: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv. Annales Historiae Ecclesiae Hungaricae 2 (1996)*, S. 15–20 [leicht verändert gegenüber Nr. 148].
175. Die ungarischen „Judengesetze“ der Jahre 1938, 1939 und 1941 und die katholische Kirche, in: RISSE, Günter / SONNEMANN, Heino / THESS, Burkhard (Hrsg.), *Wege der Theologie: an der Schwelle zum dritten Jahrtausend. Festschrift für Hans Waldenfels zur Vollendung des 65. Lebensjahres*, Paderborn 1996, S. 543–562.
176. Art.: Kalocsa-Kecskemét, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 5, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1996, Sp. 1151–1152.
177. Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae illustrantia“ megindítása – Vilmos Fraknoi und der Anfang der Herausgabe der „Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia“ –, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Essays in Church History in Hungary – 8 Heft (1996)*, S. 61–72.
178. Polscy uchodźcy a kościół katolicki na Węgrzech w latach 1939–1945 – Polnische Flüchtlinge und die katholische Kirche in Ungarn in den Jahren 1939–1945 –, in: *Saeculum Christianum 3 (1996)*, Heft 2, S. 214–223.
179. Art.: Lékai, László, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 6, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1997, Sp. 804.
180. Art.: Tóth, Tihamér, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 12, Herzberg 1997, Sp. 363–365.
181. Art.: Vaszary, Ferenc, in: BAUTZ, Traugott (Hrsg.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 12, Herzberg 1997, Sp. 1143–1146.
182. Art.: Martinuzzi, Georg, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 6, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1997, Sp. 1435–1436.

183. Francia forradalom (Die französische Revolution), in: Magyar Katolikus Lexikon, Bd. 3, Budapest 1997, S. 792–795.
184. Die Auswirkungen der osmanischen Expansion für die Kirchen im Königreich Ungarn, in: POTTHOFF, Wilfried (Hrsg.), Konfliktregion Südosteuropa. Vergangenheit und Perspektiven. Vorträge der Ringvorlesung an der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn im Wintersemester 1995/96 und Sommersemester 1996 (Aus der Südosteuropa-Forschung, Bd. 8), München 1997, S. 107–116.
185. Die angebliche ungarische Nationalsynode von 1682, in: BÄUMER, Remigius [u.a.] (Hrsg.), Synodus. Beiträge zur Konzilien- und allgemeinen Kirchengeschichte. Festschrift Walter Brandmüller, Paderborn [u.a.] 1997, S. 841–851 [wie Nr. 161].
186. Egy „elfelejtett“ kalocsai főpásztor: Klobusiczky Péter (1752–1843) – A „Forgotten“ Prelate of Kalocsa, Peter Klobusiczky (1752–1843) –, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Essays in Church History in Hungary 9 (1997), S. 19–27.
187. Zu den Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Kirche im Königreich Ungarn, in: Ungarn-Jahrbuch 23 (1997), S. 361–374.
188. Bischof Patachich und Carl Ditters in Großwardein, in: UNVERRICHT, Hubert (Hrsg.), Carl Ditters von Dittelsdorf. Leben, Umwelt, Werk, Tutzing 1997, S. 61–73.
189. Vorwort: Deutsche Musik in Ost- und Südosteuropa (Studien zum Deutschtum im Osten, Heft 28), Köln, Weimar, Wien 1997 [s. Hrsg. Nr. 37].
190. Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848–1849 – Ernennung und Absetzung von Bischöfen in Ungarn 1848–1849 –, in: Új Ember Jg. 54, Nr. 11 (Nr. 2590; 15. März 1998), Beilage, S. 1.
191. A primási szék megüresedetté nyilvánítása 1974-ben – Die Amtsenthebung des Kardinalprimas Mindszenty im Jahre 1974 –, in: Vigilia 63 (1998), S. 425–428.
192. Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848–1849 – Ernennung und Absetzung von Bischöfen in Ungarn 1848–1849 –, in: in: Vigilia 63 (1998), S. 722-727 [leicht verändert gegenüber Nr. 190].
193. Az I. Vatikáni Zsinat – Das Erste Vatikanische Konzil –, in: Vigilia 63 (1998), S. 821–825.
194. Zwanzig Jahre Partnerschaft zwischen der Akademie für Katholische Theologie zu Warschau und der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Bonn 1978–1998, in: JACOBSEN, Hans-Adolf / KRICKAU-RICHTER, Liselotte (Hrsg.), Zwanzig Jahre Universitäts-Partnerschaft Bonn-Warschau 1978-1998, Bonn 1998, S. 45–46.
195. Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848–1849 – Ernennung und Absetzung von Bischöfen in Ungarn 1848–1849 –, in: Új Ember Kalendárium 1999, Budapest 1998, S. 48–51.
196. Scitovszky és Simor érsekek harca a primási jogokért – Der Kampf der Erzbischöfe Scitovszky und Simor um die Primatialrechte –, in: BÁRDOS, István / BEKE, Margit (Hrsg.), Ministerio. Nemzetközi történész konferencia előadásai 1995. május 24–26. Különlenyomat, Esztergom 1998, S. 29–38.
197. Die Union der Weißrussen und Ukrainer in Brest, in: SCHOLZ, Friedrich (Hrsg.), Weißrußland und der Westen. Beiträge zu einem internationalen Symposium in Münster vom 3.–6. Mai 1990 (Schriften zur Kultur der Slaven. N.F. der Maisk-Schriften, Bd. 2 [21]), Dresden 1998, S. 11–21.

198. Art.: Mindszenty, József, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 7, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1998, Sp. 269–270.
199. Art.: Olahus, Nikolaus, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 7, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1998, Sp. 1034–1035.
200. Art.: Pázmány, Péter, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 7, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1998, Sp. 1537–1538.
201. Art.: Neuß, Wilhelm, in: Neue Deutsche Biographie, Bd. 19, Berlin 1999, S. 185–186.
202. Art.: Prohászka, Ottokár, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 8, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1999, Sp. 616.
203. Art.: Raab [ungar. Győr], in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 8, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 1999, Sp. 785–787.
204. Hermann Egyed magyar egyháztörténete - Die Kirchengeschichte Ungarns von Egyed Hermann – in: SÜMEGI, József / ZOMBORI, István (Hrsg.), Egyház és politika a 19. századi Magyarországon – Kirche und Politik im 19. Jahrhundert Ungarns – Nemzetközi történész konferencia előadásai 1998. május 27–28. Esztergom 1999, S. 131–140. [mit dt. Resümee].
205. Egyházipolitika a század közepén a püspöki kinevezések tükrében – Kirchenpolitik in der Mitte des 19. Jahrhunderts im Spiegel der Bischofsernennungen – in: HEGEDŰS, András / BÁRDOS, István (Hrsg.), Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon – Kirche und Politik im 19. Jahrhundert Ungarns – Nemzetközi történész konferencia előadásai 1998. május 27–28, Esztergom 1999, S. 131–140 [mit dt. Resümee].
206. Ungarn, in: GATZ, Erwin (Hrsg.), Kirche und Katholizismus seit 1945. Bd. 2: Ostmittel-, Ost- und Südosteuropa, Paderborn [u.a.] 1999, S. 245–270.
207. „Wir erinnern: Eine Reflexion über die Shoah“. Das Dokument der Päpstlichen Kommission für die religiösen Beziehungen zu den Juden im Lichte der neueren Diskussion, in: HÖVER, Gerhard (Hrsg.), In Verantwortung vor der Geschichte. Besinnung auf die jüdischen Wurzeln des Christentums (Kleine Bonner Theologische Reihe. Vorträge - Aufsätze - Stellungnahmen), Bonn 1999, S. 93–104.
208. Lengyel menekültek és a magyar katolikus egyház – Polnische Flüchtlinge und die katholische Kirche Ungarns –, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Essays in Church History in Hungary – 11 (1999), S. 145–154.
209. Das Kloster der Pauliner in Pest 1686–1786, in: ELM, Kaspar (Hrsg.), Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens (Berliner Historische Studien, Bd. 32; Ordensstudien 14), Berlin 2000, S. 203–208.
210. Az ezer éves magyar királyság, a szent Korona Millenniuma – Das tausendjährige ungarische Königtum. Das Millennium der Heiligen Krone – in: Protrestáns Híradó – Protestantische Nachrichten – 9 (2000), S. 15–18.
211. Szent Adalbert római kapcsolatai – Die Beziehungen des Hl. Adalbert zu Rom –, in: HEGEDŰS, András / BÁRDOS, István (Hrsg.), Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt – Tausend Jahre unter dem Schutz des Hl. Adalbert – (Strigonium Antiquum, Bd. 4), Esztergom 2000, S. 69–76 [dt. Resümee S. 186].
212. Art.: Simor, János, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 9, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 2000, Sp. 608.
213. Art.: Stasiewski, Bernhard, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 9, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 2000, Sp. 933–934.

214. Art.: Steinamanger, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 9, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 2000, Sp. 946–947.
215. Art.: Stuhlweißenburg, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 9, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 2000, Sp. 1058.
216. Unbeugsam im Widerstand. Vor 25 Jahren starb der ungarische Primas Mindszenty, in: Katholische Nachrichten Agentur 16/17 (2000), S. 2–4.
217. Eine Vorkämpferin für die soziale Gerechtigkeit in Ungarn: Sr. Margit Slachta (1884–1974), in: GLATZEL, Norbert / NOTHELLE-WILDFEUR, Ursula (Hrsg.), Christliche Sozialethik im Dialog. Zur Zukunftsfähigkeit von Wirtschaft, Politik und Gesellschaft. Festschrift zum 65. Geburtstag von Lothar Roos, Grafschaft 2000, S. 619–636.
218. Die Integration Osteuropas in die europäische Geschichte – ein historischer Überblick, in: BOLOZ, Wojciech / HÖVER, Gerhard (Hrsg.), Die Einigung Europas als Herausforderungen für die Kirche (Schriften des Zentrums für Europäische Integrationsforschung, Bd. 21), Baden-Baden 2000, S. 13–25.
219. Katolikus nagygyűlések Magyarországon 1900–1943 – Die Katholikentage in Ungarn 1900–1943 –, in: Vigilia 65 (2000), S. 739–746.
220. A katolikus egyház és a nemzeti kisebbségek – Die Katholische Kirche und die nationalen Minderheiten –, in: KESZTHELYI, Gyula (Hrsg.), Egyház és magyarság. Hét egyház és felekezet határon túli és hazai lelképásztorainak, világi előjáróinak tanácskozása 2000. január 27–28 – Kirche und Ungarnum. Die Beratungen der Seelsorger und der Vorstände von sieben Kirchen und Religionsgemeinschaften innerhalb und außerhalb Ungarns. 27.–28. Januar 2000 –, Budapest 2000, S. 77–87.
221. Katolikus lelkészségek Németországban – Katholische Seelsorgestellen in Deutschland –, in: KESZTHELYI, Gyula (Hrsg.), Egyház és magyarság. Hét egyház és felekezet határon túli és hazai lelképásztorainak, világi előjáróinak tanácskozása 2000. január 27–28 – Kirche und Ungarnum. Die Beratungen der Seelsorger und der Vorstände von sieben Kirchen und Religionsgemeinschaften innerhalb und außerhalb Ungarns. 27.–28. Januar 2000 –, Budapest 2000, S. 216–218.
222. Jezsuiták Kalocsán. A jezsuita Kollégium 1860–1948 – Die Jesuiten in Kalocsa. Das Jesuitenkolleg 1860–1948 –, in: KOSZTA, László (Hrsg.), Kalocsa történetéből – Aus der Geschichte Kalocsas –, Kalocsa 2000, S. 333–352.
223. Integracja Europy Wschodniej z europejska historia-szkic historyczny – Die Integration Osteuropas in die europäische Geschichte – ein historischer Überblick –, in: BOLOZ, Wojciech / HÖVER, Gerhard (Hrsg.), Zjednoczenie Europy jako wyzwanie dla Kościoła, Warszawa 2001, S. 13–31 [wie Nr. 216].
224. Art.: Ungarn, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel 2001, Sp. 393–405.
225. Art.: Vác (dt. Waitzen), in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 2001, Sp. 505–506.
226. Art.: Vaszary, Ferenc, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 2001, Sp. 540.
227. Art.: Veszprém, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 2001, Sp. 754–755.
228. Art.: Zápolya, János, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10, dritte, völlig neu bearb. Aufl., Freiburg i.Br., Basel, Wien 2001, Sp. 1384.

229. Grußwort, in: Böhlau-Verlag (Hrsg.), 50 Jahre Böhlau. 1951–2001. Grußbotschaften unserer Autoren und Herausgeber, Köln, Weimar, Wien 2001, S. 3–4.
230. Die Rolle Salzburgs, Passaus und Regensburgs bei der Christianisierung Ungarns, in: WURSTER, Herbert / TREML, Manfred / LOIBL, Richard (Hrsg.), Bayern – Ungarn. Tausend Jahre. Aufsätze zur Bayerischen Landesausstellung 2001, Regensburg 2001, S. 55–64.
231. Katolikus megújulás – Katholische Erneuerung –, in: Magyar Katolikus Lexikon, Bd. 6, Budapest 2001, S. 374–376.
232. Simor prímás és az I. Vatikáni Zsinat 1869–1870 – Primas Simor und das I. Vatikanische Konzil –, in: BEKE, Margit (Hrsg.), Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis, I. Szentjeink és nagyjaink – Unsere Heiligen, unsere Großen –, Budapest 2001, S. 179–188.
233. A magyar állam és a Vatikán 1848–1918 – Der ungarische Staat und der Vatikan 1848–1918 –, in: CSÉFALVAY, Pál / DE ANGELIS, Maria Antonietta, Magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millenium –, Budapest 2001, S. 111–127.
234. Art.: Albanien, in: Lexikon der Kirchengeschichte, Bd. 1: A–Ki (Lexikon für Theologie und Kirche kompakt), Freiburg i.Br., Basel, Wien 2001, Sp. 53–55 [wie 123].
235. Art.: Bulgarien. Kirchengeschichte, in: Lexikon der Kirchengeschichte, Bd. 1: A–Ki (Lexikon für Theologie und Kirche kompakt), Freiburg i.Br., Basel, Wien 2001, Sp. 243–245 [wie 136].
236. Art.: Ungarn, in: Lexikon der Kirchengeschichte, Bd. 2: Ki–Z (Lexikon für Theologie und Kirche kompakt), Freiburg i.Br., Basel, Wien 2001, Sp. 1677–1690 [wie 223].
237. Kirche in Ungarn: Schatten der Vergangenheit, in: KNA Informationsdienst Jg. 47, Nr. 11 (13. März 2002), S. 10–11.
238. Golgota és feltámadás a 20. század egyháztörténetében – Golgatha und Auferstehung in der ungarischen Kirchengeschichte des 20. Jahrhunderts –, in: Új Ember Jg. 58, Nr. 12 (24. März 2002), S. 3.
239. Deutsch-ungarische Wechselbeziehungen zur Zeit der Reformation, in: JÁNOS, Gulya (Hrsg.), Konfrontation und Identifikation. Die finnisch-ugrischen Sprachen und Völker im europäischen Kontext (Veröffentlichungen der Societas Bralo-Altaica, Bd. 59), Wiesbaden 2002, S. 146–152.
240. Art.: Draskovic, Georg, in: GANZER, Klaus / STEIMER, Bruno (Red.), Lexikon der Reformationszeit (Lexikon für Theologie und Kirche kompakt), Freiburg i.Br., Basel, Wien 2002, Sp. 196–198 [wie Nr. 157].
241. Art.: Dudith, Andreas, in: GANZER, Klaus / STEIMER, Bruno (Red.), Lexikon der Reformationszeit (Lexikon für Theologie und Kirche kompakt), Freiburg i.Br., Basel, Wien 2002, Sp. 199–200 [wie Nr. 158].
242. Simor, János, in: BEKE, Margit (Hrsg.), Esztergomi érsekek 1001–2003 – Erzbischöfe von Esztergom 1001–2003 – Budapest 2003, S. 376–379.
243. Lékai, László, in: BEKE, Margit (Hrsg.), Esztergomi érsekek 1001–2003 – Erzbischöfe von Esztergom 1001–2003 – Budapest 2003, S. 402–405.
244. XII. Piusz, a magyarok barátja – Pius XII., ein Freund der Ungarn –, in: Familia. Családi Magazin – Familie. Magazin für die Familie – Új Ember Jg. 59, Dezember 2003–2004, S. 48–49.

245. Hám János szatmári püspök felmagasztalása és megalázása. Primási kinevezés és lemondatása 1848–1849-ben – Erhöhung und Erniedrigung des Bischofs von Szatmár János Hám. Seine Ernennung zum Primas und die Erzwingung zur Abdankung im Jahre 1848–1849 –, in: *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis*, II, Budapest 2004, S. 73–77.
246. „Habemus papam“. A pápaválasztás története – Geschichte der Papstwahl –, in: *História* 27 (2005), S. 3–9.
247. Patachich Ádám korának egyháztörténete – Die Kirchengeschichte des Zeitalters von Ádám Patachich –, in: LAKATOS, Adél (Hrsg.), *Patachich Ádám érsek (1776–1784) emléke – Zum Gedächtnis des Erzbischofs Ádám Patachich* –, Kolcsa 2005, S. 11–14.
248. Szelepchényi primás és XI. Ince pápa. Az 1682-es meg nem tartott nagyszombati nemzeti zsinat – Primas Szelepchényi und Papst Innozenz XI. Das nichtgehaltene Nationalkonzil von Tyrnau 1682, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 17 (2005), S. 25–33.
249. [zusammen mit Jerzy Kłoczowski] Catholic Nationalism in Greater Hungary and Poland, A: Hungary, in: GILLEY, Sheridan / STANLEY, Brian (Ed.), *World Christianities, c. 1815–1914 (The Cambridge History of Christianity, Vol 8)*, Cambridge 2006, S. 260–281; 625–628.
250. Art.: Alba Julia, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 317–318 [wie Nr. 122].
251. Art.: Albanien, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 321–322 [wie 123].
252. Art.: Althann, Michael Friedrich, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 467 [wie 124].
253. Art.: Andrassy, Anton, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 623 [wie 125].
254. Art.: Athen, III. Kath. Erzbistum, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1142–1143 [wie 126].
255. Art.: Bakócz, Thomas, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1363–1364 [wie 127].
256. Art.: Banská Bystrica, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1392 [wie 128].
257. Art.: Batthyáni zu Némtujvár, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 2, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 83–84 [wie 135].
258. Art.: Bulgarien. Kirchengeschichte, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 2, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 774–776 [wie 136].
259. Art.: Christian, August, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 2, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1134–1135 [wie 137].
260. Art.: Csanád, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 2, dritte, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1353–1354 [wie 138].
261. Art.: Csernoch, János, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 2, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1354 [wie 139].

262. Art.: Dévai, Matthias, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 3, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 170–171 [wie 156].
263. Art.: Draskovic, Georg, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 3, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 362–363 [wie 157].
264. Art.: Dudith, Andreas, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 3, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 396–397 [wie 158].
265. Art.: Eger, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 3, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 463–464 [wie 159].
266. Art.: Fünfkirchen, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 238 [wie 162].
267. Art.: Generalgouvernement, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 446–447 [wie 163].
268. Art.: Gießwein, Sándor, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 645–646 [wie 164].
269. Art.: Gran, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 978–979 [wie 165].
270. Art.: Großwardein, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1065 [wie 166].
271. Art.: Haynald, Lajos, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 4, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1223–1224 [wie 167].
272. Art.: Kalocsa-Kecskemét, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 5, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1151–1152 [wie 176].
273. Art.: Lékai, László, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 6, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 804 [wie 179].
274. Art.: Martinuzzi, Georg, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 6, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1435–1436 [wie 182].
275. Art.: Mindszenty, József, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 7, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 269–270 [wie 198].
276. Art.: Olahus, Nikolaus, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 7, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1034–1035 [wie 199].
277. Art.: Pázmány, Péter, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 7, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1537–1538 [wie 200].
278. Art.: Prohászka, Ottokár, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 8, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 616 [wie 202].
279. Art.: Raab [ungar. Győr], in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 8, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 785–787 [wie 203].
280. Art.: Simor, János, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 9, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 608 [wie 211].
281. Art.: Stasiewski, Bernhard, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 9, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 933–934 [wie 212].
282. Art.: Steinamanger, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 9, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 946–947 [wie 213].
283. Art.: Stuhlweißenburg, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 9, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1058 [wie 214].
284. Art.: Ungarn, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 393–405 [wie 223].

285. Art.: Vác (dt. Waitzen), in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 505–506 [wie 224].
286. Art.: Vaszary, Ferenc, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 540 [wie 225].
287. Art.: Veszprém, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 754–755 [wie 226].
288. Art.: Zápolya, János, in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 10, Freiburg i.Br., Basel, Wien 2006 (Sonderausgabe = 1993–2001), Sp. 1384 [wie 227].
289. Der Beitrag des ungarischen Historikers und Domherren Vilmos Fraknói (1843–1924) zur Öffnung der Vatikanischen Geheimarchive, in: HAAS, Reimund / STEINHAEUER, Eric W. (Hrsg.), Die Hand des Herrn hat diesen Weinberg angelegt und ihn gepflegt. Festgabe für Karl Josef Rivinius SVD (Theologie und Hochschule, Heft 1) Sankt Augustin 2006, S.183–197.
290. Vor 50 Jahren wurde Ungarns Primas Mindszenty vom Hausarrest befreit, in: Magyar Kurír. Katolikus napilap (30. Oktober 2006) (http://www.magyarkurir.hu/?m_op=view&id=12905&rovat=14&lang=de).
291. Unbeugsam im Widerstand. Vor 50 Jahren floh Ungarns Primas Kardinal József Mindszenty in die US-Botschaft, in: Kirchenzeitung Köln (27. Oktober 2006), Nr. 43, S. 43.
292. Az ezegéták vitája a pesti egyetemen 1806–1820 – Der Streit der Exegeten an der Universität zu Pest 1806–1829 –, in: Vigilia 71 (2006), S. 7–11.
293. Emlékek. 1956 – Erinnerungen an 1956 –, in: TÖRÖK, Miklós (Hrsg.), Szemtanúk. Németországban élő kortársak és forradalmárok emlékei ötven év távlatából – Augenzeugen. Erinnerungen der in Deutschland lebenden Augenzeugen und Revolutionäre –, Marosvásárhely 2006, S. 15–16, 200–204.
294. Fraknói Vilmos javaslata a Szentészék levéltári forráskiadására – Der Vorschlag des Vilmos Fraknói hinsichtlich der Ausgabe Vatikanischer Dokumente – in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19 (2007), S. 149–160.
295. Grußwort im Namen des Dekans der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Bonn, in: HAAS, Reimund / SAMERSKI, Stefan (Hrsg.), Bernhard Stasiewski (1905–1995). Osteuropahistoriker und Wissenschaftsorganisator (Theologie und Hochschule, Heft 3), Münster 2007, S. 17–20.
296. Akademische Lehre und Förderung des wissenschaftlichen Nachwuchses durch Bernhard Stasiewski, in: HAAS, Reimund / SAMERSKI, Stefan (Hrsg.), Bernhard Stasiewski (1905–1995). Osteuropahistoriker und Wissenschaftsorganisator (Theologie und Hochschule, Heft 3), Münster 2007, S. 185–186.
297. Élményeim 1956-ban – Meine Erlebnisse im Jahre 1956 – in: A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007 – Jahrbuch der Gemeinnützigen Stiftung Ödön Lénárd 2007 – 2007, S. 243–247.
298. Art.: Körmöczy, Imre, in: AUBERT, Roger (Hrsg.): Dictionnaire d'Histoire et Géographie Ecclésiastiques, Bd. 29, Paris 2007, Sp. 666.
299. Art.: Kovács, Zsigmond, in: AUBERT, Roger (Hrsg.): Dictionnaire d'Histoire et Géographie Ecclésiastiques, Bd. 29, Paris 2007, Sp. 739–740.
300. Art.: Ladislaus I., König von Ungarn, in: AUBERT, Roger (Hrsg.): Dictionnaire d'Histoire et Géographie Ecclésiastiques, Bd. 29, Paris 2007, Sp. 1301–1302.
301. Art.: Lajcsák, Ferenc, in: AUBERT, Roger (Hrsg.): Dictionnaire d'Histoire et Géographie Ecclésiastiques, Bd. 29, Paris 2007, Sp. 1447–1448.

302. Auf den Spuren des Heiligen Gerhardts zu wandern, in: Neue Zeitung. Ungarndeutsches Wochenblatt (23. Oktober 2009), Nr. 43 S. 11–12.
303. Jenő Gergely (10. März 1944–10. Dezember 2009), in: Ungarn-Jahrbuch 30 (2009–2010), S. 323–324.
304. Die letzte ungarische Nationalsynode von 1822 und die Protestanten, in: Archivum Historiae Conciliorum 42 (2010) S. 1–16.
305. Ajánlás – Empfehlung –, in: SZABÓ Gyula, A Pápai Magyar Intézet mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája 1963–1989. – Das Päpstlich-Ungarisches Institut as vorgeschobene Bastion des ungarischen Spionagedienste 1963–1989 –, Budapest 2011.
306. A pápai primátus (joghatóság) fejlődése a középkortól a jelenig – Die Entwicklung des päpstlichen Primats (der Jurisdiktion) seit dem Mittelalter bis zur Gegenwart), in: Magyar Tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata – Ungarische Wissenschaft. Zeitschrift der Ungarischen Akademie der Wissenschaft, Jg.174. (2013, 5) 534–538.
307. Kereszténység és a török hódoltság – Christentum und die türkische Herrschaft -, in: Magyar Nemzet. Jg. 76 Nr. 278 (11. Oktober 2013), 19.
308. Szmrecsányi Lajos, Szmrecsányi Pál, in: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, 64. Lieferung 2013. S. 164.
309. Die Mitarbeit des Dogmatikers Clemens Schrader SJ an der Provinzialsynode zu Kalocsa 1863., in: Annuarium Historiae Conciliorum 44 (2012) 95–105.
310. Zsinatok fejlődése és zsinatok német nyelvterületen a középkortól 1975-ig – Die Entwicklung der Synoden und die Synoden auf dem deutschen Sprachgebiet seit dem Mittelalter bis 1975 – In: Egyháztörténeti Vázlatok (METEM); (2011 1–2) , S. 5–19.
311. A magyar katolikus egyház a szocializmusban 1945–1989 – Die ungarische katholische Kirche im Sozialismus 1945–1989 – in: Pregun, István (Hrsg.), Örökség és küldetés 1950–2000. Szt. Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. Nyíregyháza 2001. 49–57.
312. A római katolikus egyház zsinatai – Die Synoden der Katholischen Kirche – in: BALOGH, Margit–VARGA, Szabolcs–VÉRTESI, Lázár (Hrsg.), Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században – Synoden der katholischen Kirche. Katholische Synoden und Katholikentage in Ungarn in den 16–20 Jahrhunderten – (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis X.) Budapest–Pécs 2014. 13–25.

Im Druck:

Az 1858-as esztergomi tartományi zsinat.

Az 1860-as esztergomi egyházmegyei zsinat.

Az 1863-as kalocsai egyháztartományi zsinat.

Az 1928-as kalocsai egyházmegyei zsinat.

Az 1941-es esztergomi zsinat határozatai.

Bevezetés. Adatok az erdélyi görög katolikus egyház történetéhez 1692–1920.

Die ungarische katholische Kirche im langen 19. Jahrhundert.

IV. Reviews/Rezensionen/Recenziók

1. **Filson**, Floyd, Geschichte des Christentums in neutestamentlicher Zeit, Düsseldorf 1967, in: *Mérleg* 5 (1969), S. 185.
2. **Runciman**, Steven, Geschichte der Kreuzzüge, München 1968, in: *Mérleg* 5 (1969), S. 185-186.
3. **Kamen**, Henry, Histoire de l'Inquisition espagnole, Paris 1966, in: *Mérleg* 5 (1969), S. 186.
4. **Hofer**, Johannes: Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche, 2 Bde. (überarbeitet von O. Bonmann), Heidelberg ²1967, in: *Mérleg* 5 (1969), S. 186–187.
5. **Benediscioli**, Mario, La riforma protestante, Rom ²1967, in: *Mérleg* 5 (1969), S. 187.
6. **Jedin**, Hubert / **Reppen**, Konrad (Hrsg.), Handbuch der Kirchengeschichte, Bd. 3.2, Freiburg i.Br. 1968, in: *Mérleg* 5 (1969), S. 187–188.
7. **Györffy**, György, Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer quellenkritischer Ergebnisse, in: *Archivum Historiae Pontificiae* 7 (1969), S. 79–113.
8. **Csáky**, Moritz, Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95, Graz, Köln, Wien 1967, in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 81 (1970), S. 135–136.
9. **Juhász**, Stephan, Von Luther zu Bullinger. Der theologische Weg der Reformation in den protestantischen Kirchen in Rumänien, in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 81 (1970), S. 208–333.
10. **Saurer**, Edith, Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsnennungen 1867–1903, Wien, München 1968, in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 82 (1971), S. 421–422.
11. **Tomkó**, Josef, Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn, Wien 1968, in: *Ungarn-Jahrbuch* 3 (1971), S. 232–233.
12. **Mályusz**, Elemér, Egyházi társadalom a középkori Magyarországon – Kirchliche Gesellschaft im mittelalterlichen Ungarn –, Budapest 1971, in: *Ungarn-Jahrbuch* 4 (1972), S. 191.
13. **Csizmadia**, Andor, Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944, Budapest 1971, in: *Ungarn-Jahrbuch* 4 (1972), S. 208–210.
14. **Györffy**, György, Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer quellenkritischer Ergebnisse, in: *Ungarn-Jahrbuch* 5 (1973), S. 283.
15. **Csóka**, Lajos, Ein unbekannter Brief des Abtes Rupert von Deutz, in: *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige* 84 (1973), S. 383–393.
16. **Csóka**, Lajos, Ein unbekannter Brief des Abtes Rupert von Deutz, in: *Ungarn-Jahrbuch* 5 (1973), S. 283.
17. **Juhász**, Stephan, Von Luther zu Bullinger. Der theologische Weg der Reformation in den protestantischen Kirchen in Rumänien, in: *Ungarn-Jahrbuch* 5 (1973), S. 290.
18. **Neuser**, Wilhelm, Melanchthons Abendmahlslehre und ihre Auswirkungen im unteren Donauraum, in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 84 (1973), S. 49–59.

19. **Neuser**, Wilhelm, Melanchthons Abendmahlslehre und ihre Auswirkungen im unteren Donauraum, in: Ungarn-Jahrbuch 5 (1973), S. 290.
20. **Frank**, Isnard, Zur Errichtung der österreichisch-ungarischen Dominikanerprovinz (1569-1704), in: Archivum Fratrum Praedicatorum 43 (1973), S. 287–341.
21. **Földesi**, Béla, Diákélelmezés a XVII. századi magyarországi protestáns iskolákban – Studentenverpflegung in den protestantischen Schulen Ungarns im 17. Jahrhundert –, in: Századok 107 (1973), S. 64–90.
22. **Staber**, Joseph, Die katholische Kirche in Ungarn seit 1918, in: Der Donauraum 18 (1973), S. 200–219.
23. **Galavics**, Géza, A barokk művészet kezdetei Győrben – Anfänge der Barockkunst in Raab –, in: Ars Hungarica 1 (1973), S. 97–126.
24. **Röttler**, Ferenc, Beiträge zum Versuch der Bildung einer Gruppe von kirchlichen Geschichtsschreibern im Ungarn der 1866er Jahre, in: Acta Hungarica Academiae Scientiarum Hungaricae 19 (1973), S. 23–53.
25. **Moeller**, Bernd, Geschichte des Christentums, Göttingen 1965, in: Mérleg 10 (1974), S. 175.
26. **Franzen**, August, Kleine Kirchengeschichte, Freiburg i.Br. 1968, in: Mérleg 10 (1974), S. 175–176.
27. **Heussi**, Karl-Peter-Éric, Précis d'Histoire de l'Eglise, Neuchâtel 1967, in: Mérleg 10 (1974), S. 176.
28. **Höffner**, Joseph, Kolonialismus und Evangelium. Spanische Kolonialethik im goldenen Zeitalter, Trier 1969, in: Mérleg 10 (1974), S. 176.
29. **Rengstor**, K. H. / **Kortzfleisch**, S. von (Hrsg.), Kirche und Synagoge. Handbuch zur Geschichte von Christen und Juden, Stuttgart 1968, in: Mérleg 10 (1974), S. 176–177.
30. **Saurer**, Edith, Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsnennungen 1867–1903, Wien, München 1973, in: Mérleg 10 (1974), S. 177.
31. **Tomkó**, Josef, Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn, Wien 1968, in: Mérleg 10 (1974), S. 177.
32. **Arató**, Endre, Kelet-Európa története a 19. század első felében – Geschichte Osteuropas in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts –, Budapest 1971, in: Zeitschrift für Ostforschung 23 (1974), S. 176.
33. **Mindszenty**, József Kard., Das Gewissen der Welt, Würzburg 1972, in: Der Donauraum 19 (1974), S. 94–95.
34. **Gergely**, Jenő, Ottokár Prohászka und der politische Katholizismus, in: Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis, Sectio Historica 15 (1974).
35. **Meszlényi**, Antal, A magyar hercegprímások arcképsorozata 1707–1945 – Biographie der ungarischen Fürstprimasse 1707–1945 –, Budapest 1970, in: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974/1975), S. 253–254.
36. **Frank**, Isnard, Zur Errichtung der österreichisch-ungarischen Dominikanerprovinz (1569–1704), in: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974/1975), S. 273.
37. **Földesi**, Béla, Diákélelmezés a XVII. századi magyarországi protestáns iskolákban – Studentenverpflegung in den protestantischen Schulen Ungarns im 17. Jahrhundert –, in: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974/1975), S. 274.
38. **Staber**, Joseph, Die katholische Kirche in Ungarn seit 1918, in: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974/1975), S. 286.

39. **Vecsey, József / Navalis, Carlo / Franzel, Emil**, Kardinal Mindszenty. Das Gewissen der Welt, Würzburg 1972, in: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974/1975), S. 291–292.
40. **Galavics, Géza**, A barokk művészet kezdetei Győrben – Anfänge der Barockkunst in Raab –, in: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974/1975), S. 294.
41. **Rottler, Ferenc**, Beiträge zum Versuch der Bildung einer Gruppe von kirchlichen Geschichtsschreibern im Ungarn der 1866er Jahre, in: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974/1975), S. 297.
42. **Bucsay, Mihály**, Kirche und Gesellschaft in Ungarn 1848–1945 unter besonderer Berücksichtigung des Nationalsozialismus, in: Kirche im Osten 18 (1975), S. 90–108.
43. **Váry, Gellért**, Emléklapok Csongrád múltjából – Aufzeichnungen aus der Geschichte Csongráds –, Szeged 1974, in: Ungarn-Jahrbuch 7 (1976), S. 264.
44. **Hegel, Eduard**, Die katholische Kirche Deutschlands unter dem Einfluß der Aufklärung des 18. Jahrhunderts (Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften. Vorträge G 206), Opladen 1975, in: Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 176 (1976), S. 238–240.
45. **Lehmann, Hans-Georg**, Der Reichsverweser-Stellvertreter. Horthys gescheiterte Planung einer Dynastie (Studia Hungarica, Bd. 8), Mainz 1975, in: Der Donauraum 22 (1977), S. 60–61.
46. **Szuromi, Lajos**, Kecskeméti Alexis János prédikációs könyve – Das Predigerbuch des János Kecskeméti Alexis –, Budapest 1974, in: Ungarn-Jahrbuch 7 (1976), S. 258–259.
47. **Kathona, Géza**, Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből – Kapitel aus der Geschichte der Reformation während der Türkenherrschaft –, Budapest 1974, in: Ungarn-Jahrbuch 7 (1976), S. 249.
48. **Korbuly, Dezső, Ottokár Prohászka (1857–1927)**. Repräsentant und Idol des politischen Katholizismus in Ungarn, in: Der Donauraum 21 (1976), S. 70–80.
49. **Schauff, Heribert**, Das Leitungsamt der Bischöfe. Zur Textgeschichte der Konstitution „Lumen gentium“ des II. Vatikanischen Konzils, München, Paderborn, Wien 1975, in: Zeitschrift für Kirchengeschichte 88 (1977), S. 137–138.
50. **Schwaiger, Georg (Hrsg.)**, Kirche und Theologie im 19. Jahrhundert. Referate und Berichte des Arbeitskreises Katholische Theologie, Göttingen 1975, in: Zeitschrift für Kirchengeschichte 88 (1977), S. 406–408.
51. **Gyéressy, Béla (Hrsg.)**, Documenta artis Paulinorum, Budapest 1975, in: Ungarn-Jahrbuch 8 (1977), S. 261–262.
52. **Makkai, László**, Reformation und Sozialrevolution im historischen Ungarn, in: BARTON, P. (Hrsg.), Sozialrevolution und Reformation. Aufsätze zur Vorreformation und zu den „Bauernkriegen“ in Südmitteleuropa, Wien 1975, in: Ungarn-Jahrbuch 8 (1977), S. 275–276.
53. **Bálint, Sándor**, Szeged reneszánsz kori műveltsége – Die Kultur der Stadt Szeged zur Zeit der Renaissance –, Budapest 1975, in: Ungarn-Jahrbuch 8 (1977), S. 276.
54. **Pázmány, Péter**, Krisztus látható egyházáról – Über die sichtbare Kirche Christi –, Eisenstadt 1975, in: Ungarn-Jahrbuch 8 (1977), S. 278–279.
55. **Bucsay, Mihály**, Kirche und Gesellschaft in Ungarn 1848–1945 unter besonderer Berücksichtigung des Nationalsozialismus, in: Ungarn-Jahrbuch 8 (1977), S. 295.
56. **Gergely, Jenő, Ottokár Prohászka** und der politische Katholizismus, in: Ungarn-Jahrbuch 8 (1977), S. 296.

57. **Bogyay**, Thomas (Hrsg.), Die Heiligen Könige (Ungarns Geschichtsschreiber, Bd. 1). Graz, Wien, Köln 1976, in: Új Látóhatár 28 (1977), S. 425–426.
58. **Grüger**, Heinrich, Die Union der Zisterzienserklöster Heinrichau/Schlesien und Zirc/Ungarn 1699–1814, in: Zeitschrift für Ostforschung 26 (1977), S. 20–75.
59. **Wichmann-Jahrbuch** für Kirchengeschichte im Bistum Berlin 24–29 (1970–1975), in: Zeitschrift für Kirchengeschichte 89 (1978), S. 258–259.
60. **Vardy**, Steven Béla, Modern Hungarian Historiography, New York, Guilford Surry 1976, in: Zeitschrift für Ostforschung 27 (1978), S. 726–727.
61. **Korbuly**, Dezső, Ottokár Prohászka (1857–1927). Repräsentant und Idol des politischen Katholizismus in Ungarn, in: Ungarn-Jahrbuch 9 (1978), S. 321.
62. **Közi-Horvath**, József, Kardinal Mindszenty. Ein Bekenner und Märtyrer unserer Zeit. Königstein 1976, in: Ungarn-Jahrbuch 9 (1978), S. 321.
63. **Makkai**, László (Hrsg.), Galeria omnium Sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete – Gedächtnis der ungarischen Prediger-Galeerensträflinge –, Budapest 1976, in: Ungarn-Jahrbuch 9 (1978), S. 286–287.
64. **Grüger**, Heinrich, Die Union der Zisterzienserklöster Heinrichau/Schlesien und Zirc/Ungarn 1699–1814, in: Ungarn-Jahrbuch 9 (1978), S. 289.
65. **Bangó**, F. Jenő, Die Wallfahrt in Ungarn (Ungarisches Kirchensoziologisches Institut), Wien 1978, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 328–329.
66. A kétszázéztendős szombathelyi egyházmegye emlékkönyve 1777–1977 – Gedächtnisbuch der zweihundertjährigen Diözese Steinamanger –, Szombathely 1977, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 329–330.
67. A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben, alapításának 200. esztendejében – Schematismus jubilaris almae dioecesis Albaregalensis anno Domini 1977. Ab erecta Sede Episcopali 200 –, Székesfehérvár 1977, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 330.
68. **Gergely**, Jenő, A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950 – Der politische Katholizismus in Ungarn 1890–1950 –, Budapest 1977, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 330–331.
69. **Gergely**, Jenő, A keresztény szocializmus Magyarországon 1903–1923 – Die christlich-soziale Bewegung in Ungarn 1903–1923 –, Budapest 1977, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 331–332.
70. **Gutheil**, Jenő, Az Árpád-kori Veszprém – Veszprém zur Zeit der Arpaden –, Veszprém 1977, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 335–336.
71. **St. Gerhards-Werk Ungarn e. V.** (Hrsg.), Donauschwäbische Kirchengeschichte, Bd. 2: Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867–1918. Im Zeichen des Liberalismus, Stuttgart 1977, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 357–358.
72. **Közi-Horvath**, József, Apor püspök élete és halála –, Leben und Tod des Bischofs Apor –, München 1977, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 363.
73. A szegények orvosa: Batthyány-Strattmann László – Der Arzt der Armen: László Batthyány-Strattmann –, Eisenstadt 1978, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 364.
74. **Lukács**, József (Red.), Ensemble pour une bonne cause. État socialiste et les Églises en Hongrie. Études, déclarations, documents, Budapest 1978, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 375–376.

75. **Zolnay**, László, A magyar muzsika régi századaiból – Aus vergangenen Jahrhunderten der ungarischen Musik –, Budapest 1977, in: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979), S. 384–385.
76. **Hintner**, Dietmar, Die Ungarn und das byzantinische Christentum der Bulgaren im Spiegel der Register Papst Innozenz III. Leipzig 1976, in: Theologische Revue 77 (1981), S. 306–308.
77. **Suttner**, Ernst-Christoph, Beiträge zur Kirchengeschichte der Rumänen, Wien, München 1978, in: Theologische Revue 77 (1981), S. 496–497.
78. **Király**, Ilona, Árpádházi Szent Margit és a Sziget – Die heilige Margarete und die Margareteninsel –, Budapest 1979, in: Ungarn-Jahrbuch 11 (1980/1981), S. 213.
79. **Zimányi**, Vera (Hrsg.), La Pologne et la Hongrie aux XVI-XVIII siècles. Textes du colloque polono-hongrois de Budapest, Budapest 1981, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 30 (1982), S. 321.
80. **Bálint**, Sándor, A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok – Im Dienst der Tradition. Gesammelte Schriften –, Budapest 1981, in: Ungarn-Jahrbuch 12 (1982/1983), S. 353.
81. **Rómer**, Flóris-Ipolyi, Arnold-Fraknói, Vilmos, Egyház, műveltség, történetírás – Kirche, Kultur und Geschichtsschreibung (hrsg. v. F. Rottler), Budapest 1981, in: Ungarn-Jahrbuch 12 (1982/1983), S. 253–254.
82. **Fügedi**, Erik, Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról – Bettelmönche, Bürger, Adlige. Studien zum ungarischen Mittelalter –, Budapest 1981, in: Ungarn-Jahrbuch 12 (1982/1983), S. 262–263.
83. **Lukács**, Lajos, The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and Correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna, Budapest 1981, in: Ungarn-Jahrbuch 12 (1982/1983), S. 282–283.
84. **Lukács**, Lajos, The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and Correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna, Budapest 1981, in: Südost-Forschungen 42 (1983), S. 369–371.
85. **Grosser**, J. F. G. / **Sobotta**, Johannes, Geistiges Rittertum. Islamische und christliche Tugenden, Berlin 1982, in: Religionswissenschaft (1984), S. 240.
86. **Levárdy**, Ferenc, Magyar templomok művészete – Kunst der ungarischen Gotteshäuser –, Budapest 1982, in: Ungarn-Jahrbuch 13 (1984/1985), S. 226–226.
87. **Juhász**, László, A Hétkönytől Kufsteinig. Magyar rabok idegenben – Von der Jedikula nach Kufstein. Ungarische Gefangene in der Fremde –, München 1982, in: Ungarn-Jahrbuch 13 (1984/1985), S. 236–237.
88. **Gergely**, Jenő, A pápaság története – Die Geschichte des Papsttums –, Budapest 1982, in: Ungarn-Jahrbuch 13 (1984/1985), S. 229–235.
89. **Buzás**, Josef (Bearb.), Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713, Eisenstadt 1981, in: Ungarn-Jahrbuch 13 (1984/1985), S. 271–272.
90. **Balázs**, E. / **Fügedi**, E. / **Maksay**, F. (Hrsg.), Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok – Zum Gedenken Elemér Mályusz. Studien zur Geschichte der Gesellschaft und Kultur –, Budapest 1984, in: Ungarn-Jahrbuch 14 (1986), S. 225–226.
91. **Szántó**, Konrád, A katolikus egyház története. I. kötet – Die Geschichte der katholischen Kirche, Bd. 1 –, Budapest 1983, in: Ungarn-Jahrbuch 14 (1986), S. 230–231.

92. **Sugár**, István, Az egri püspökök története – Die Geschichte der Bischöfe zu Erlau –, Budapest 1984, in: Ungarn-Jahrbuch 14 (1986), S. 231–232.
93. **Hervay**, L. Ferenc, Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria, Rom 1984, in: Ungarn-Jahrbuch 14 (1986), S. 232–233.
94. **Pázmány**, Péter, Válogatás műveiből – Ausgewählte Werke –, Budapest 1983, in: Ungarn-Jahrbuch 14 (1986), S. 263–264.
95. **Splény**, Béla, Emlékiratai – Erinnerungen –, Budapest 1984, in: Ungarn-Jahrbuch 14 (1986), S. 272–274.
96. **Gergely**, Jenő (Hrsg.), A püspöki kar tanácskozásai: A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből 1914–1944 – Auszüge aus den Protokollen der Ungarischen Bischofskonferenz 1914–1944 –, Budapest 1984, in: Ungarn-Jahrbuch 14 (1986), S. 286–288.
97. **Pázmány**, Péter, Művei – Werke – (hrsg. v. Márton Tarnócz), Budapest 1983, in: Südost-Forschungen 45 (1986), S. 347–348.
98. **Scholtz**, Albert, Zur Herkunftsfrage der ersten Zipser, in: Karpaten-Handbuch 198, S. 1–8.
99. **Grigulevics**, J. R., Pápaság a 20. században – Das Papsttum im 20. Jahrhundert –, Budapest 1986, in: Életünk 19 (1987), S. 5.
100. **Scholtz**, Albert, Zur Herkunftsfrage der ersten Zipser, in: Ungarn-Jahrbuch 15 (1987), S. 224–225.
101. **Hetényi Varga**, Karoly, Akitet üldöztek az igazságért. Papi sorsok a horogkereszt és nyilaskereszt árnyékában – Für die Wahrheit verfolgt. Priesterschicksale im Schatten des Hakenkreuzes und des Pfeilkreuzes –, Budapest 1985, in: Ungarn-Jahrbuch 15 (1987), S. 243–244.
102. **Gergely**, Jenő, A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971 – Die katholische Kirche in Ungarn 1944–1971 –, Budapest 1985, in: Ungarn-Jahrbuch 15 (1987), S. 244–247.
103. **Vanyó**, Tihamér Aladár, A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786 – Dokumente aus der Wiener Nuntiatur über Ungarn 1611–1786 –, Budapest 1986, in: Ungarn-Jahrbuch 16 (1988), S. 285–307.
104. **Kölley**, György, Értetek és miattatok. Egy magyar cserkészvezető visszaemlékezései – Für euch und euretwegen. Erinnerungen eines Pfadfinderleiters –, München 1986, in: Ungarn-Jahrbuch 16 (1988), S. 305–307.
105. **Gergely**, Jenő, A katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986 – Katholische Kirche und ungarische Gesellschaft 1890–1986 –, Budapest 1989, in: Életünk 21 (1989), S. 5–6.
106. **Lévai**, Jenő, Raul Wallenberg regényes élete. Hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka – Das abenteuerliche Leben Raul Wallenbergs. Seine heroische Tätigkeit, das Geheimnis seines Verschwindens –, Reprint, München 1988, in: Ungarn-Jahrbuch 17 (1989), S. 289–290.
107. **Nagy**, László, Erdélyi boszorkányperek – Siebenbürgische Hexenprozesse –, zweite, überarb. Aufl, Budapest 1988, in: Ungarn-Jahrbuch 18 (1990), S. 277–278.
108. **Gergely**, Jenő, Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlása Magyarországon. Dokumentumok – Die Vereinbarung von 1950 und die Auflösung der religiösen Orden in Ungarn. Dokumente –, Budapest 1990, in: Ungarn-Jahrbuch 18 (1990), S. 301–302.

109. **Havasy**, Gyula, A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989 – Die Leiden der ungarischen Katholiken 1944–1989. Dokumente –, Budapest 1990, in: Ungarn-Jahrbuch 19 (1991), S.326–327.
110. **Borovi**, József, A magyar tábori lelkészet története – Geschichte der ungarischen Feldseelsorge –, Budapest 1992, in: Ungarn-Jahrbuch 20 (1992), S. 208–209.
111. **Lénárd**, Ödön, Rácsosztotta ég – Vergitterter Himmel –, Budapest 1990, in: Ungarn-Jahrbuch 20 (1992), S. 254.
112. **Szántó**, Konrád, A meggyilkolt katolikus papok kálváriája – Der Kreuzweg der ermordeten katholischen Priester –, Budapest 1991, in: Ungarn-Jahrbuch 20 (1992), S. 254.
113. **Bendes**, Ferenc / **Németh**, László, „Ha engem üldöztek [...]” Válogatott dokumentumok a Győri Egyházmegye életéből 1945–1966 – „Wenn sie mich verfolgt haben [...]“ Ausgewählte Dokumente aus dem Leben der Diözese Győr/Raab 1945-1966 –, Budapest 1991, in: Ungarn-Jahrbuch 20 (1992), S. 255.
114. **Németh**, Lajos, Papok a rács mögött 1948–1950 – Priester hinter Gittern 1948–1950 –, Budapest 1991, in: Ungarn-Jahrbuch 20 (1992), S. 255–256.
115. **Bozsóky**, Paul / **Lukács**, László, De l’opposition à la liberté. L’Église en Hongrie 1945–1992. Chronique des événements ordinaires et extraordinaires. Témoins et témoignages, Paris 1993, in: Ungarn-Jahrbuch 21 (1993-1994), S. 267–268.
116. **Herczl**, Moshe Y., Christianity and the Holocaust of Hungarian Jewry, New York, London 1993, in: Ungarn-Jahrbuch 21 (1993–1994), S. 260–262.
117. **Stehle**, Hansjakob, Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten, Zürich 1983, in: Ungarn-Jahrbuch 21 (1993–1994), S. 262–266.
118. **Mészáros**, István, Kimaradt tananyag. A diktatúra és az egyház – Der ausgelassene Lehrstoff. Die Diktatur und die Kirche – Bd. 1: 1945–1956, Bd. 2: 1957–1975, Budapest 1994, in: Ungarn-Jahrbuch 21 (1993–1994), S. 266–267.
119. **Körmendy**, József, Annatae e Regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano 1421–1536, Budapest 1990, in: Zeitschrift für Kirchengeschichte 105 (1994), S. 425–426.
120. **Stehle**, Hansjakob, Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten, Zürich 1993, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 42 (1994), S. 147–148.
121. **Suttner**, Ernst Christoph, Die katholische Kirche in der Sowjetunion, Würzburg 1992, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 42 (1994), S. 149–150.
122. **Györffy**, György (Ed.), Diplomata Hungariae Antiquissima, Vol. I, Budapest Akademie-Verlag 1992, in: Revue d’Histoire Ecclésiastique 89 (1994), S. 680–681.
123. **Stasiewski**, Bernhard (Hrsg.), Adolf Kardinal Bertram. Sein Leben und Wirken auf dem Hintergrund der Geschichte seiner Zeit, Teil I: Beiträge, Teil II: Schrifttum, Köln, Weimar, Wien 1992; 1994, in: Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung (=Neue Folge der Zeitschrift für Ostforschung) 44 (1995), S. 289–290.
124. **Szili**, Ferenc, Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlovánországba és Amerikába 1860–1914 – Auswanderung aus Südost-Transdanubien nach Kroatien-Slawonien und Amerika 1860-1914 –, Kaposvár 1995, in: Ungarn-Jahrbuch 22 (1995/1996), S. 331–332.
125. Somogy megye a II. világháborúban – Das Komitat Somogy im Zweiten Weltkrieg – Kaposvár 1993, in: Ungarn-Jahrbuch 22 (1995/1996), S. 333–335.
126. **Bálint**, Sándor / **Barna**, Gábor, Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza – Ungarische Wallfahrer. Geschichte und Ethnographie der

- Wallfahrt in Ungarn –, Budapest 1994, in: Ungarn-Jahrbuch 22 (1995/1996), S. 345–347.
127. Igazságot szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága – Wahrheit mit Liebe. Leben und Werk des Gyula Glattfelder –, Budapest, Szeged 1995, in: Ungarn-Jahrbuch 22 (1995/1996), S. 347–348.
128. **Mészáros**, István, Boldogasszony éve 1947–1948. Mindszenty bíboros evangélicizációs programja – Das Jahr der Gottesmutter 1947–1948. Das Evangelisierungsprogramm von Kardinal Mindszenty –, Budapest 1994, in: Ungarn-Jahrbuch 22 (1995/1996), S. 348–349.
129. Reflejsje nad recenzjami o mojej ksiazce „Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert“, Schöningh-Verlag, Paderborn, Wien, Zürich 1992 – Reflexionen über die Rezensionen zu meinem Buch: „Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert“, Schöningh-Verlag, Paderborn, Wien, Zürich 1992 –, in: Saeculum Christianum 3 (1996), Heft 2, S. 189–191.
130. **Körmendi**, József, Gróf Volkra Ottó Keresztelő János veszprémi püspök élete és munkássága 1665–1720 – Leben und Werk des Bischofs von Veszprém, Graf Otto Johann Baptist Volkra (1665–1720) –, Veszprém 1995, in: Ungarn-Jahrbuch 23 (1997), S. 399–400.
131. **Netzhammer**, Nikolaus (Hrsg.), Raymund Netzhammer. Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan, Bd. I-II (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten 70–71), München 1995–1996, in: Ungarn-Jahrbuch 23 (1997), S. 419–422.
132. **Orbán**, József Gyula, Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn 1950–1956. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség 1996 = METEM könyvek 12, in: Ungarn-Jahrbuch 23 (1997), S. 422–426.
133. **Szennay**, András / **Somorjai**, Ádám (Hrsg.), Unum omnes in Christo in Unitatis servitio. Miscellanea Gerardo J. Békés OSB octogenario dedicata, Pannonhalma 1995, in: Zeitschrift für Kirchengeschichte 109 (1998), S. 245–246.
134. **Boór**, János / **Kiss**, Ulrich / **Kovács**, Zoltán [u.a.] (Hrsg.), Az egység szolgálatában. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára – Im Dienst der Einheit. Gruß zum 80. Geburtstag des Gellért Békés –, Pannonhalma 1994, in: Zeitschrift für Kirchengeschichte 109 (1998), S. 245–246.
135. **Dobersberger**, Roland, Johann Ladislaus Pyrker. Dichter und Kirchenfürst, St. Pölten 1997, 671 S., in: Cistercienser Chronik. Forum für Geschichte, Kunst, Literatur und Spiritualität des Mönchtums 106 (1999), S. 113–115.
136. **Kredics**, László / **Madarász**, Lajos / **Sólymosi**, László (Hrsg.), A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534, Krónika 1526–1558. Javadalmások és javadalmak 1550, 1556 = Liber divisorum Capituli Veszprimiensis 1495–1534, Chronica 1526–1558, Beneficiati et beneficia 1550, 1556, Veszprém 1997, 382 S., = Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 13, in: Ungarn-Jahrbuch 24 (1998/1999), S. 406.
137. **Sólymosi**, László (Hrsg.), A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Constitutiones synodales ecclesiae Veszprimiensis anni MDXV, Budapest 1997, 68 S., in: Ungarn-Jahrbuch 24 (1998/1999), S. 407–408.
138. **Kredics**, László / **Sólymosi**, László (Hrsg.), A veszprémi püspökség 1524 évi urbariuma. Urbarium episcopatus Veszprimiensis anno MDXXV, Budapest 1993, 142 S., 1 Kt. = Új történelmi tár. Fontes Minores ad historiam Hungariae spectantes 4, in: Ungarn-Jahrbuch 24 (1998/1999), S. 408–409.

139. **Gergely**, Jenő, A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945 – Die Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn 1919–1945 –, Budapest 1997, in: Ungarn-Jahrbuch 24 (1998/1999), S. 409–411.
140. **Török**, József / **Legeza**, László, A magyar egyház évezrede – Das Jahrtausend der katholischen Kirche in Ungarn – Verlag Mikes-Ecclesia, Budapest 2000, 176 S., 2 geogr. Kart., 2 nichtnummerierte und 222 durchnummerierte Fotoaufnahmen, in: Folia Theologica 11 (2000), S. 167–168.
141. **Török**, József / **Legeza**, László, A magyar egyház évezrede – Das Jahrtausend der katholischen Kirche in Ungarn – Verlag Mikes-Ecclesia, Budapest 2000, 176 S., 2 geogr. Kart., 2 nichtnummerierte und 222 durchnummerierte Fotoaufnahmen, in: Ungarn-Jahrbuch 25 (2000/2001), S. 450–451.
142. **Rusvarty**, Tibor, Migazzi Bécs és Vác közközt – Migazzi zwischen Wien und Waitzen –, Vác 2000, 176 S., in: Ungarn-Jahrbuch 25 (2000/2001), S. 452–453.
143. **Elmer**, István (Hrsg.), A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848–1849-ben – Im Interesse des Vaterlandes, der Kirche und des Thrones. Die Ungarische katholische Kirche 1848–1849 – Valogotta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta, Budapest 1999, 391 S., in: Ungarn-Jahrbuch 25 (2000/2001), S. 454.
144. **Sávai**, János, Zsinat és forradalom. Erdély 1848–1849 – Synode und Revolution. Siebenbürgen 1848–1849 –, Szeged 1999, in: Ungarn-Jahrbuch 25 (2000/2001), S. 454–455.
145. **Hetényi Varga**, Károly, Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában – Ordensleute im Schatten des Hackenkreuzes und des Roten Sternes, Bd. 4 –, Budapest 2000, in: Ungarn-Jahrbuch 25 (2000/2001), S. 456.
146. **Szabó**, Csaba (Hrsg.), Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953 – Kirchenpolitische Stimmungsberichte 1951, 1953 – Osiris-Verlag, Budapest 2000, 463 S., in: Ungarn-Jahrbuch 25 (2000/2001), S. 456–458.
147. **Mészáros**, Tibor, A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárnak napi jegyzetei 1972–1975 – Im Dienst des verbannten Kardinals. Tagesaufzeichnungen des Sekretärs von Josef Mindszenty 1972–1975 –, Abaliget 2000, in: Ungarn-Jahrbuch 25 (2000/2001), S. 458–459.
148. **Vrankic**, Petar, Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878–1918), Paderborn [u.a.] 1998, 895 S., in: Revue d'Histoire Ecclésiastique 95 (2000), S. 645–647.
149. **Hrabovec**, Emilia, Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918–1922 im Kontext internationaler Beziehungen (Wiener Osteuropastudien, Bd. 15), Peter Lang Verlag, Frankfurt a.M. [u.a.] 2002, 422 S., in: Századok 137 (2003), S. 999–1002.
150. **Kiszely**, Gábor, Állambiztonság 1956–1990 – Staatssicherheit 1956–1990 –, Korona, Budapest 2001, 430 S., in: Ungarn-Jahrbuch 26 (2002/2003), S. 367–369.
151. **Szabó**, Csaba, A Grósz-per előkészítése 1951. Szerkesztette, a bevezető tanulmányokat írta és a mutatókat összeállította – Die Vorbereitungen des Grósz-Prozesses 1951 – (= Párhuzamos archívum), Osiris, Budapest 2001, 409 S., in: Ungarn-Jahrbuch 26 (2002/2003), S. 395–396.
152. **Kahler**, Frigyes, III/III-as történeti olvasókönyv. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. A „vallásszabadság” – Historisches Handbuch zur III/III-Abteilung. Beiträge zur Lage der Menschenrechte in Ungarn der 1960er Jahre. Die „Religionsfreiheit” –, Kairos, Budapest 2001, 396 S., in: Ungarn-Jahrbuch 26 (2002/2003), S. 396–397.

153. **Hrabovec**, Emilia, Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918-1922 im Kontext internationaler Beziehungen (Wiener Osteuropastudien, Bd. 15), Peter Lang Verlag, Frankfurt a.M. [u.a.] 2002, 422 S., in: Ungarn-Jahrbuch 27 (2004), S. 452–457.
154. **Szendí**, József, Számvetés – Rückblick –, Eigenverlag, Veszprém 2000, 166 S., in: Ungarn-Jahrbuch 27 (2004), S. 457–458.
155. **Tóth**, György István (Hrsg.), Litterae Missionariorum de Hungaria et Transsilvania (1572–1717) (Bibliotheca Academiae Hungariae, Roma, Fontes 4), Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet Rom, Budapest 2002, 756 S., in: Revue d'Histoire Ecclésiastique 100 (2005), S. 623–624.
156. **Balogh**, Margit / **Gergely**, Jenő, Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005 – Staat, Kirche, Religionsausübung in Ungarn 1790-2005 –, 2 Bde., Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet Budapest 2005, 1505 S., in: Ungarn-Jahrbuch 28 (2005-2007), S. 536–537.
157. **Spannenberger**, Norbert, Die katholische Kirche in Ungarn 1918-1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2006, 211 S., in: Ungarn-Jahrbuch 28 (2005–2007), S. 544–546.
158. **Tomka**, Ferenc, Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés – Dem Tod geweiht, wir leben doch! Kirchenverfolgung 1945-1990 und die Agentenfrage –, St. Stephans-Gesellschaft, Budapest 2005, 487 S., in: Ungarn-Jahrbuch 28 (2005–2007), S. 546–548.
159. **Rosdy**, Pál (Hrsg.), A katolikus egyház 1956-ban – Die katholische Kirche im Jahre 1956 –, Új Ember Budapest 2006, 270 S., in: Ungarn-Jahrbuch 28 (2005-2007), S. 549.
160. **Szabó**, Csaba, A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években – Die Beziehungen zwischen dem Heiligen Stuhl und der Volksrepublik Ungarn in den 1960er Jahren –, Szent István Társulat Budapest 2001, 507 S., in: Ungarn-Jahrbuch 28 (2005/2007), S. 550–551.
161. **Szabó**, Csaba / **Soós**, Viktor Attila, „Világosság“. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen – „Helligkeit“. Die Aktivitäten des staatlichen Kirchenamtes und des Nachrichtendienstes gegen die katholische Kirche –, Új Ember Budapest 2001, 170 S., in: Ungarn-Jahrbuch 28 (2005/2007), S. 551–552.
162. **Spannenberger**, Norbert, Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2006, 211 S., in: Historische Zeitschrift 284 (2007), S. 783–784.
163. **Gergely**, Jenő: Főpapok, főpásztorok, főabbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből – Prälaten, Oberhirten, Oberrabbiner. Biographische Skizzen aus der ungarischen Geschichte des 20. Jahrhunderts –, Pannonica, Budapest 2004, 317 S., in: Ungarn-Jahrbuch 29 (2009), S. 561.
164. A Magyar Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok – Die Beratungen der Ungarischen Katholischen Bischofskonferenz zwischen 1949 und 1965. – Borovi József gyűjtésének felhasználásával összeállította Balogh Margit – Unter Heranziehung der Sammlung von József Borovi herausgegeben von Margit Balogh – Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség, Budapest 2008, 1474 S., in: Ungarn-Jahrbuch 29 (2009), S. 563–564.

165. **Szabó**, Ferenc, *The Life and Work of Ottokár Prohászka (1858–1927)* Translated by Attila Miklósházy. Szent István Társulat, Budapest 2007, in: *Ungarn-Jahrbuch* 30 (2009–2010), S. 315–316.
166. **Bánkúti**, Gábor / **Gyarmati**, György (Hrsg.): *Cspadában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989 – In der Falle. Studien zur Geschichte der katholischen Kirche 1945–1989 –*, L'Harmattan, Budapest 2010, in: *Ungarn-Jahrbuch* 30 (2009–2010), S. 316–319.
167. **Papp**, Tamás (Hrsg.), *Őrizték a tüzet. Szerzetesek vallomásai – Sie bewachten das Feuer. Bekenntnisse von Ordensangehörigen –*, Új Ember, Budapest 2010, in: *Ungarn-Jahrbuch* 30 (2009–2010), S. 319–320.
168. **Ágötha**, Tivadar, *Megalkuvás nélkül. Veszprémi kispapok az ateista hatalom bőrtöneiben – Ohne Opportunismus. Piresteramtskandidaten von Veszprém in den Gefängnissen der atheistischen Macht –*, Márton Áron, Budapest 1995, in: *Ungarn-Jahrbuch* 30 (2009–2010), S. 320–321.
169. **Fedeles**, Tamás–**Sarbak**, Gábor–**Sümegi**, József (Hrsg.), *A Pécsi Egyházmegye története I/1. A középkor évszázadai 1009–1543., I/2 Rövidítések, adattárak, mutató – Die Geschichte der Diözese Fünfkirchen. I/1 Die Jahrhunderte des Mittelalters 1009–1543, II/ 2 Abkürzungen, Datensammlungen, Register –*, Fény, Pécs 2009, S. CCLXXVII; 614, in: *Ungarn-Jahrbuch* 31 (2011–2013), S. 356–359.
170. **Szabó**, Ferenc, *A Vatikán keleti politikája közelről. Az Ostpolitik színe és viszája – Die Ostpolitik des Vatikans aus der Nähe. Die Vorder- und Rückseite der Ostpolitik –*, L'Harmattan, 2012, in: *Ungarn-Jahrbuch*, 31 (2011–2013), S. 665–668.
171. **Bocsan**, Nicolae–**Carja**, Ion, *Die Rumänische Unierte Kirche am Ersten Vatikanischen Konzil*. P. Lang, Frankfurt am Main-Berlin-Bern 2013. (Neue Forschungen zur ostmittel- und südeuropäischen Geschichte, 4.), in: *Annuaire Historiae Conciliorum*, 45 (2013), S. 4–10.

V. Writing on Gábor Adriányi / Über Prof. Adriányi / Adriányi Gáborról megjelent írások

1. Kürschners deutscher Gelehrten-Kalender, hrsg. von Werner Schuder, Bd. A-M, Berlin, New York 1976¹², S. 13.
2. *Magyar Ki kicsoda? – ungar. Who is who? –* Budapest 1990, S. 4.
3. *Mérleg – ungar. Katholischer Digest –* München, Wien, Budapest 26, Nr. 3 (1990), S. 289–292.
4. *Aetas – Historische Zeitschrift der Universität Szeged, Ungarn –*, Szeged 1991, Heft 2, S. 62–68.
5. *Zalai Hírlap – Zeitung des Komitats Zala –* 25. April 1992, S. 3.
6. *Zalai Hírlap*, 6. März 1993, S. 4.
7. *Vigilia – ungar. katholische Zeitschrift –* 58, Nr. 4 (April 1993), S. 292–297.
8. *24 óra – Zeitung des Komitates Esztergom –* 31. Mai 1991, S. 4.
9. *Magyar és nemzetközi Ki kicsoda – ungarischer und internationaler Who is who? –* Budapest 1994, S. 7.
10. Kurznachricht zum 60. Geburtstag, in: *Zalai Hírlap*, 31. März 1995, S. 13.
11. Kurznachricht zum 60. Geburtstag, in: *Veszprémi Napló*, 31. März 1995, S. 12.

12. Kürschners deutscher Gelehrten-Kalender. Bio- bibliographisches Verzeichnis deutschsprachiger Wissenschaftler der Gegenwart. Geistes- und Sozialwissenschaften, Berlin, New York 1996¹⁷, S. 6.
13. „Von Exkursion mit Ehrendoktorwürde zurückgekehrt“, in: Bonner Universitäts-Nachrichten 203 (1996), S. 15.
14. Wer ist wer? Das deutsche who´s who, Lübeck 1998³⁷, S. 12.
15. BÜKI, Erzsébet, Társadalom – Vallás – Lelki Béke, in: Kanizsa. Dél-Zalai Hetilap XI. évf. 40. sz. 7. Oktober 1999, S. 17.
16. POLGÁR, László, Az ezredvég kérdései. Adriányi professzor a katolikus egház útkereséséről, in: Zalai Hírlap, 9. Oktober 1999, S. 8.
17. ALTHOFF, Bernward, Kirchenhistoriker würdigt das Pontifikat von Papst Johannes Paul II. 21 Jahre auf dem „Stuhl Petri“: Eine vorläufige Bilanz, in: Bonner Rundschau (2. Dezember 1999), Nr. 282.
18. RASPELS, Bernhard, Ein „Brückenbauer“ in den Osten Europas. Kirchenhistoriker Professor Gabriel Adriányi mit einer Festschrift geehrt, in: Kirchenzeitung Köln 24 (2000), S. 6.
19. Vademekum der Geschichtswissenschaften 2000/2001, vierte Ausgabe, Stuttgart 2000, S. 284.
20. O.N., Ein „Brückenbauer“ in den Osten Europas. Kirchenhistoriker Bbr. Prof. Dr. Gabriel Adriányi mit Festschrift geehrt, in: Unitas 140 (2000), S. 104.
21. Kürschners deutscher Gelehrten-Kalender 2001. Bio- bibliographisches Verzeichnis deutschsprachiger Wissenschaftler der Gegenwart, Katrin Hofmann (Red.), Bd. I: A-J, München 2001¹⁸, S. 15.
22. Vademekum der Geschichtswissenschaften 2002/2003, fünfte Ausgabe, Stuttgart 2002, S. 270.
23. Wer ist wer? Das deutsche who´s who, XLIII 2004/05, Bundesrepublik Deutschland, Lübeck 2004⁴³, S. 12-13.
24. Vademekum der Geschichtswissenschaften 2004/2005, sechste Ausgabe, Stuttgart 2004, S. 306.
25. Átadták az idei Fraknói Vilmos-díjakat, in: Magyar Kurír. Katolikus napilap (23. November 2005) (http://www.magyarkurir.hu/?m_op=view&id=7574&lang=de).
26. Vademekum der Geschichtswissenschaften 2006/2007, siebte Ausgabe, Stuttgart 2006, S. 306.
27. LINGEN, Markus / SCHEIDGEN, Hermann-Josef: Lebensbild: Gabriel Adriányi, in: BURR, Wolfgang / HINZMANN, Martin / NAWRATH, Martin (Hrsg.), Lebensbilder und Kurzbiographien des W.K.St.V. Unitas-Rhenania Bonn (Unitas-Schriftenreihe, Bd. 25, N. F. = Unitarische Lebensbilder, Bd. 5, Siegburg 2007, S. 7–10, 34.
28. Vademekum der Geschichtswissenschaften 2008/2009, achte Ausgabe, Stuttgart 2008, S. 302.
29. BRÜGGEMAN, Alexander, Kirchenhistoriker Gabriel Adriányi mit Festschrift geehrt. Vom eigenen Vater bespitzelt. <http://www.domradio.de/aktuell/79253/vom-eigenen-vater.bespitzelt.html>

Zu Ehren für Prof. Adriányi

1. FESTSCHRIFT. Im Gedächtnis der Kirche neu erwachen. Studien zur Geschichte des Christentums in Mittel- und Osteuropa. Festgabe für Gabriel Adriányi zum 65. Geburtstag. Mit einem Leitwort von Kardinal Miloslav Vlk, Erzbischof von Prag und Präsident des Rates der Europäischen Bischofskonferenzen. Herausgegeben von Reimund Haas, Karl Josef Rivinius und Hermann-Josef Scheidgen. Böhlau, Köln–Weimar–Wien 2000. 768, 41 Beiträge aus 6 Ländern.
2. FESTSCHRIFT. Kirche und Gesellschaft im Wandel der Zeiten. Festschrift für Gabriel Adriányi zum 75. Geburtstag mit einer Bibliographie zusammengestellt von Markus Lingen, herausgegeben und eingeleitet von Hermann-Josef Scheidgen, Sabine Prorok und Helmut Rönz unter Mitwirkung von Reimund Haas. Bautz, Nordhausen 2012. 830, 30 Beiträge.

A KÖTET SZERZŐI

Bakó Balázs intézményegység-vezető, pedagógiai szakértő; Nyugat-Magyarországi Egyetem, Regionális Pedagógiai Szolgáltató és Kutató Központ

Balogh Margit tudományos főmunkatárs; MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Bánkuti Gábor adjunktus; Pécsi Tudományegyetem, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet

Beke Margit nyugalmazott igazgató; Prímási Levéltár

Csibi Norbert tanársegéd; Pécsi Tudományegyetem, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet

Csíky Balázs történész; Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Eördögh István történész; Bolzano

Erdődy Gábor rektorhelyettes, tanszékvezető egyetemi tanár; Eötvös Loránd Tudományegyetem

Fejérdy András tudományos titkár; Római Magyar Akadémia; tudományos munkatárs; MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Gárdonyi Máté főiskolai tanár; Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola

Gianone András középiskolai tanár; Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium

Gőzsy Zoltán adjunktus; Pécsi Tudományegyetem, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet

Grósz András történész-levéltáros; Jakob Bleyer Heimatmuseum

Hegedűs András igazgató; Prímási Levéltár

Klestenitz Tibor tudományos segédmunkatárs; MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Lénár Andor doktorjelölt; Eötvös Loránd Tudományegyetem

Molnár Antal igazgató; Római Magyar Akadémia; tudományos főmunkatárs; MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Mózesy Gergely igazgató; Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

Petrás Éva tudományos titkár; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

- Pritz Pál nyugalmazott egyetemi tanár; Eötvös Loránd Tudományegyetem
Rétfalvi Balázs levéltáros; Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
- Rosdy Pál nyugalmazott munkatárs; Új Ember
- Sarnyai Csaba Máté egyetemi docens; Károli Gáspár Református Egyetem
Somorjai Ádám OSB bencés; Róma
- Soós Viktor Attila történész; Nemzeti Emlékezet Bizottsága
- Solymosi László professor emeritus; Eötvös Loránd Tudományegyetem
- Szabó Csaba tudományos igazgatóhelyettes; Collegium Hungaricum Bécs
- Tamási Zsolt adjunktus; Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
- Tengely Adrienn docens; Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola
- Tóth Krisztina történész; Pázmány Péter Katolikus Egyetem
- Tóth Tamás rektor; Pápai Magyar Intézet
- Tusor Péter egyetemi docens; Pázmány Péter Katolikus Egyetem
- Varga Szabolcs tanszékvezető főiskolai tanár; Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet
- Várszegi Asztrik püspök-főapát; Magyar Bencés Kongregáció Pannonhalmi Főapátság
- Vértesi Lázár főtítkárs; Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet
- Zombori István történész; Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség

Adriányi Gábor professzor a 20. század második felének kortanúja, tanúságtevője. Ezt a nehéz időszakot testére nyomott égő, fájdalmas és sebeket is hátrahagyó bélyeg formájában élte meg és viseli. Évei száma immáron 80-ra kerekedett: itthon, határainkon túl, és újra itthon. Nem hétköznapi ez az életpálya! Nagykanizsán látta meg a napvilágot 1935-ben, katolikus családból piarista iskolába kerül, onnan papi hivatását követve a veszprémi szemináriumba, majd a budapesti Központi Szemináriumba. Mivel fiatal élete egyúttal a pártállam berendezkedésének is időszaka, élete kísérőjelenségei azok az eseménysorok, amelyeket a következő címszavakkal lehet vázlatosan jellemezni: a kommunista pártállam egyre nagyobb térnyerése, erőszakos berendezkedése, a katolikus iskolák államosítása, szerzetesrendek feloszlata. Fiatalon megélte azt, hogy amiben nevelkedett, szeme láttán omlott össze. A hatalmi mohóság részbeni következménye, hogy kitör az 1956-os forradalom, amelynek leverését még nagyobb erőszakhullám követ. Ezek az évek a fiatal teológus növendék szemináriumi évei, amikor a kommunista pártállam másodszor lendül neki egyházellenes tevékenységének. Ebben a pontban mutatkozik meg az, hogy történelem és személyes élet nem párhuzamosan haladó vonalak, hanem közös és fájdalmas keresztút. A szemináriumból történő eltávolítás, a megfigyelés és ellenőrzés évei, a titkos papszentelés élménye és keresztje, ahol még apa és fia is szembekerül, sok szenvedést hoznak a fiatal papnak és kijelölik a menekülés, majd a külföldi újrakezdés útját. Európa szabad lehetőségei nyitják meg Adriányi Gábor előtt a római, párizsi és bécsi tanulmányokat, majd a hosszú távú tanítás és tudományos munka, a megállapodás és alkotás éveit. 1971-től magántanár a Bonni Egyetem Katolikus Teológiai Karán, 1976 óta ugyanott tanszékvezető tanár, az Egyháztörténeti Intézet igazgatója. Kitüntetések, elismerést kap: Fraknói Vilmos-díj, Varsói Katolikus Akadémia tiszteletbeli doktora. Majd újra itthon, több egyetemen dolgozik, 2012 és 2015 között az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója a magyar katolikus egyház 1790 utáni zsinataival és nagygyűléseivel foglalkozó OTKA-program senior kutatójaként.

Várszegi Asztrik

